001-010_uvod_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 15:34 Stránka 1

Brno v minulosti a dnes

XXI

001-010_uvod_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 15:34 Stránka 2

001-010_uvod_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 15:34 Stránka 3

BRNO

V MINULOSTI A DNES

Sborník příspěvků k dějinám a výstavbě Brna

XXI

MAGISTRÁT MĚSTA BRNA
ARCHIV MĚSTA BRNA

BRNO 2008

001-010_uvod_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 15:34 Stránka 4

© Archiv města Brna, 2008
ISBN 978-80-86736-10-5
ISSN 0524-689X

Složení redakční rady:
PhDr. František Novák (odpovědný redaktor);
Mgr. Tomáš Borovský, Ph.D.; PhDr. Jiří Čejka; Mgr. Jana Čermáková;
Mgr. Radana Červená, Ph.D.; Mgr. Tomáš Drobný;
PhDr. Aleš Filip, Ph.D.; Mgr. Jiří Mitáček, Ph.D.;
čestní členové: RNDr. Petr Duchoň, prof. PhDr. Jaroslav Mezník, CSc.;
PhDr. Richard Svoboda, MBA; Roman Onderka

OBSAH

Úvodní slovo primátora města Brna. 9

ČLÁNKY. 11

Robert Antonín
Jihomoravská města v souboji o český trůn v letech 1306–1310 13

Karel Maráz
Václav III. a Brno 27

Martina Kotlíková
Pečeti brněnských augustiniánů na listinách od konce první třetiny 15. století
do doby rušení klášterů Josefem II. 37

Hana Jordánková – Ludmila Sulitková
Lékaři v Brně v předbělohorském období 71

Otakara Řebounová – Věra Šlancarová
Gemy ze sbírky Moravské galerie v Brně 89

Jitka Sedlářová
Památník neboli štambuch – pramen k poznání
pozdně osvícenské společnosti na Moravě. 117

Pavel Košťál
Klášter a škola kongregace milosrdných sester sv. Karla Boromejského
v Brně-Líšni 141

Radana Červená
Vybudování stadionu Sokola Brno I
Sokolské tělocvičny v letech 1862–1929 181

Jiří Ort
Počátky elektrického osvětlení v divadle
125. výročí otevření Mahenova divadla 207

Martina Langrová
Bytová otázka dělníků v Brně v letech 1890–1910 na příkladu ulice Cejl 219

001-010_uvod_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 15:34 Stránka 6

001-010_uvod_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 15:34 Stránka 7

Aleš Filip
Franz Holik (1874–1943), první městský architekt v Brně 239

Markéta Novotná
Vznik Lyžařského klubu v Brně a jeho činnost do doby,
kdy se v Brně konaly vůbec I. lyžařské závody (1910–1920) 277

Miroslav Jeřábek
K ideové rovině Výstavy soudobé kultury v Československu v Brně roku 1928 315

Jindřich Chatrný
Profesor MUDr. Otakar Teyschl a malíř Antonín Procházka
– studie nejen sběratelská 341

Jiří Plachý
Brněnský odbojář Alois Zíma (1897–1942)
(případ pedela Právnické fakulty Masarykovy university v Brně) 359

STUDIE 373

Irena Loskotová – Petr Žákovský
Šerm ve středověkém Brně z pohledu jednoho kamnového kachle 375

Vladimír Vašků
Panovnické konfirmační listiny pro město Brno z let 1633–1720 401

Zdeněk Šimeček
Knihkupecký obchod v Brně a v Olomouci od 20. let 18. století do roku 1772
Část II. Od počátku šedesátých let do vydání Knihkupeckého řádu v roce 1772 . . . 445

Tomáš Sterneck
Mezi Brnem a Salzburgem (Ze života jednoho hudbymilovného barona) 513

Jana Kubíčková – Jana Nosková
Oslavy císařského jubilea v prosinci 1908 v Brně 553

Jana Čermáková
Brněnská nacionální korza a brněnské centrum v letech 1918–1928
I. Prostor mezi oběma korzy 587

Seznam autorů 647

Pokyny redakce 651

BAREVNÁ OBRAZOVÁ PŘÍLOHA 659

001-010_uvod_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 15:34 Stránka 9

ÚVODNÍ SLOVO PRIMÁTORA MĚSTA BRNA

„Poznání minulosti Brna jsme velmi mnoho dlužni.“ Právě těmito slovy, mimochodem stále platnými, začíná úvodní text prvního ročníku historického sborníku Brno v minulosti a dnes, vydaného v roce 1959. Nemůžeme samozřejmě přirovnávat současný stav společnosti a historického bádání k době před bezmála padesáti lety, ale určitou paralelu přece jen nalezneme. Tento sborník byl totiž založen z iniciativy Komise pro dějiny města Brna, která vznikla o rok dříve, a jeho hlavním cílem bylo podporovat studijní snahy brněnských historiků a postupně tak shromažďovat a rozšiřovat podklady k sepsání několikasvazkových syntetických dějin města Brna.

Dnes již víme, že výsledkem práce uvedené komise byla nakonec dvoudílná publikace, vydaná v letech 1969–1973. Toto relativně obsáhlé dílo přináší sice bezesporu mnoho cenných a stále platných údajů, je však zároveň poplatné době svého vzniku, a to nejen po stránce tehdy dostupných historických dat, ale samozřejmě také z hlediska ideologického.

Proto zejména v posledních letech probíhaly četné diskuze brněnských historiků i odborných pracovníků příbuzných oborů, jejichž tématem byla nutnost vytvoření moderních, komplexních a objektivních dějin Brna. Navržený projekt sedmisvazkových „Velkých dějin města Brna“ získal v letošním roce rovněž podporu nejvyšších městských orgánů, a tak je cesta k jeho zpracování otevřena.

Nyní, v době vydání již 21. ročníku sborníku Brno v minulosti a dnes, stojí tedy brněnská historická obec před svým doposud největším úkolem. Věřím, že jej zvládne se ctí.

Naše Brno si to určitě zaslouží.

ROMAN ONDERKA,
primátor statutárního města Brna

V Brně dne 15. května 2008

011-026_antonin_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 17:05 Stránka 11

ČLÁNKY

011-026_antonin_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 17:05 Stránka 12

011-026_antonin_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 17:05 Stránka 13

Robert Antonín

JIHOMORAVSKÁ MĚSTA V SOUBOJI O ČESKÝ TRŮN V LETECH 1306–1310[1]

Popisem situace, v níž se ocitly Čechy a Morava po 4. srpnu roku 1306, kdy umírá v Olomouci poslední legitimní Přemyslovec, se zabývala již celá řada autorů.[2] Jejich pozornost při posuzování těchto nelehkých let českého středověkého státu na sebe většinou strhávají události, ke kterým dochází v Čechách, přesněji v Praze, a v areálu Pražského hradu, případně v okolí Kutné Hory. Tento jev má prosté vysvětlení. Základními narativními prameny podávajícími příběhy střetů o českou královskou korunu v tomto období představují Zbraslavská kronika a Kronika tak řečeného Dalimila.[3] Zájem jejich pisatelů je směřován především k událostem ve středočeském regionu, jehož ovládnutí se zdá být klíčové pro celkové uchopení moci v Čechách. Moravské události zůstávají z tohoto důvodu v pozadí.[4] Vzhledem k ukotvení dalšího výkladu se pokusím se v krátkosti celou situaci let 1306–1310 nastínit.

Po smrti Václava III. se česká šlechta spolu s některými pražskými patriciji rozhodla na konci léta roku 1306 pro volbu Jindřicha Korutanského novým českým králem.[5] Jindřich, manžel nejstarší dcery Václava II. Anny, byl již od srpna toho roku přítomen v Praze jako zástupce Václava III. vydávajícího se na polské tažení. Do celé situace se však vložil římský král Albrecht I. Habsburský, který vtáhl do Čech a nátlakem na českou šlechtu docílil novou volbu, v níž se českým králem stal jeho syn Rudolf. Jindřich

[1] Tento příspěvek byl zpracován s podporou grantu GA AVČR, reg. č. KJB 801640601 Panovnické vjezdy na středověké Moravě v rámci výzkumného záměru MSM0021622426 „Výzkumné středisko pro dějiny střední Evropy: prameny, země, kultura."

[2] Odkazuji jen na základní literaturu. Zde zůstává doposud nejobsáhlejší popis let 1306–1311 v pracích Josefa Šusty. Josef ŠUSTA, *Poslední Přemyslovci a jejich dědictví 1300–1308*. Dvě knihy českých dějin. Kus středověké historie našeho kraje. Kniha 1., Praha 2001[3], s. 431–530; TÝŽ, *Počátky Lucemburské 1308–1320*, Dvě knihy českých dějin, Kus středověké historie našeho kraje, Kniha 2., Praha 2002[3], s. 1–124; TÝŽ, *Soumrak Přemyslovců a jejich dědictví*. České dějiny II/1, Praha 1935, s. 694–754. Z hlediska nástupu Jana Lucemburského v Čechách o věci pojednal Jiří SPĚVÁČEK, *Jan Lucemburský a jeho doba 1296–1346*, Praha 1994, s. 89–133. Nově též Vratislav VANÍČEK, *Velké dějiny zemí koruny české* III. 1250–1310, Praha – Litomyšl 2002, s. 483–513.

[3] Popis těchto událostí v řečených narativních pramenech viz Josef EMLER (ed.), *Petra Žitavského Kronika Zbraslavská*, FRB IV, Pragae 1884, s. 109–175. Jiří DAŇHELKA – Karel HÁDEK – Bohuslav HAVRÁNEK – Naděžda KVÍTKOVÁ (edd.), *Staročeská kronika tak řečeného Dalimila* II, Praha 1988, s. 476–548.

[4] Výjimku představuje Jaroslav MEZNÍK, *Lucemburská Morava 1310–1423*, Praha 1999, s. 12–16, kde je ve zkratce přiblíženo toto období z pohledu moravského markrabství.

[5] Oproti staršímu výkladu raženého J. Šustou, srov. J. ŠUSTA, *Soumrak Přemyslovců a jejich dědictví*, s. 695, podle kterého se Jindřich při své volbě opíral o jakési neznámé privilegium vydané Richardem Cornwalwským pro Přemysla Otakara II., jenž mělo zajišťovat dědičnost královského titulu i v ženské linii vystoupil naposled Martin WIHODA, „…*nec petiuimus nec habemus*…." *Zlatá bula sicilská v královské volbě roku 1306*, in: Tomáš BOROVSKÝ – Libor JAN – Martin WIHODA (edd.), Ad vitam et honorem. Profesoru Jaroslavu Mezníkovi přátelé a žáci k pětasedmdesátým narozeninám, Brno 2003, s. 261–272.

011-026_antonin_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 17:05 Stránka 14

Korutanský uprchl z českého království do rodného Tyrolska. Již v lednu 1307 prosadil Albrecht na schůzce s českou a moravskou šlechtou ve Znojmě dohodu, na základě které udělil Čechy a Moravu v léno společně všem svým synům, čímž se Habsburkové pokoušeli své vládě zaručit kontinuitu i po případné smrti Rudolfa.[6] Vzhledem k tomu, že k této události došlo na Moravě, vrátím se k jejímu rozboru dále v textu.

Během několika měsíců se část české šlechty začala stavět k vládě Habsburků odmítavě. Ohniskem odporu se staly západní Čechy, kde český král Rudolf vedoucí výpravu proti českému pánovi Bavorovi ze Strakonic zemřel 3. července 1307 při obléhání Horažďovic.[7] Následovala nová jednání o osobě příštího krále, při nichž se ukázalo, že se habsburská kandidatura již netěšila široké podpoře. Její zastánce, královský maršálek Tobiáš z Bechyně, byl při jednáních zabit Hynkem Krušinou z Lichtenburka, který společně s dalšími Ronovci, prosazoval opětnou volbu Jindřicha Korutanského.[8] Ten vjel někdy před 15. srpnem roku 1307 slavnostně do Prahy, kde byl náležitě uvítán představiteli šlechty, církve i města jako nový král. Posílení jeho moci měl dopomoci i akt břevnovského opata Bavora, jenž nasadil Jindřichovi při nastolování svoji mitru namísto královské koruny. Pravé královské korunovace z rukou mohučského arcibiskupa se však Jindřich, podobně jako Rudolf Habsburský, nikdy nedočkal.[9] V následujícím roce musel svádět Jindřich neustálý boj o českou korunu s bratrem zemřelého Rudolfa Habsburského Fridrichem, jenž byl podporován svým otcem, římským králem Albrechtem. Až po otcově smrti 1. května 1308 Fridrich upustil od snahy získat Čechy a Moravu a dne 14. srpna toho roku odstoupil po jednáních s Jindřichem od svých nároků na český trůn. I to se stalo v jihomoravském Znojmě. Jindřich, v té době již finančně vyčerpaný, se zavázal vyplatit Fridrichovi celých 45 000 hřiven stříbra. V důsledku nesolventnosti však musel rakouskému vévodovi zastavit několik moravských měst a hradů.[10] Také k nim se konkrétně dostaneme v následujícím textu.

Přesto nedokázal Jindřich prosadit v Čechách a na Moravě svou panovnickou moc. Po incidentu zajetí skupiny podnikavých šlechticů pražskými a kutnohorskými patriciji, se od něj odklonila i většina dosavadních spojenců z řad ronovské šlechty.[11]

---

[6] RBM II, s. 914–915, č. 2123; MGH Constitutiones IV, s. 183–184, č. 213.

[7] J. EMLER (ed.), *Petra Žitavského Kronika Zbraslavská*, s. 111. K Rudolfově smrti srov. J. ŠUSTA, *Soumrak Přemyslovců a jejich dědictví*, s. 716.

[8] Tamtéž, s. 111–113. K tomu srov. Jan URBAN, *Lichtenburkové. Vzestupy a pády jednoho panského rodu*, Praha 2003, s. 137–138.

[9] Posledním korunovaným českým králem z rodu Přemyslovců byl Václav II. Jehož korunovace proběhla 2. června 1297 k tomu viz J. EMLER (ed.), *Petra Žitavského Kronika Zbraslavská*, s. 72–78. Nejnověji o Václavově české korunovaci Demeter MALAŤÁK, *Pražská korunovace Václava II. ve světle narativních pramenů*, in: D. Foltýn, – L. Jan, (eds.) Václav II. Dvorské rituály a zbožná nadání. Brno, v tisku. Prvním korunovaným českým králem po vymření přemyslovců byl až Jan Lucemburský. Jeho korunovace proběhla 7. února 1311, k tomu viz J. EMLER (ed.), *Petra Žitavského Kronika Zbraslavská*, s. 175–177. K tomu srov. J. SPĚVÁČEK, *Jan Lucemburský a jeho doba*, s. 160–162.

[10] CDM VI, s. 375–379, č. 15.

[11] K zajetí českých pánů kutnohorskými a pražskými patriciji naposled Robert ANTONÍN, *Konflikty měšťanů a panských rodů v Čechách roku 1309*, in: Konfliktní situace v dějinách. Sborník z doktorandské konference 5. října 2007, Pardubice 2007, s. 21–29.

011-026_antonin_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 17:05 Stránka 15

Zástupci českého království se vypravili za novým římským králem Jindřichem VII. Lucemburským a nabídli českou korunu jeho synu Janovi. Jindřich VII. na tento plán přistoupil. Součástí mocenského odstavení Jindřicha Korutanského byla i jeho jednání s Habsburky, na jejichž základě s nimi uzavřel římský král 17. září 1309 dohodu, v níž jim za jejich podporu jeho tažení do Itálie zastavil v sumě 50 000 hřiven Moravu.[12] Jakkoli tato zástava neměla, jak se ještě pokusím ukázat, na konkrétní situaci na Moravě žádný vliv, dokresluje úpadek moci Jindřicha Korutanského v zemi. Následným krokem ze strany Lucemburků bylo jeho vytlačení z Čech a následná pacifikace poměrů v obou zemích, tedy v Čechách i na Moravě, nově korunovaným králem Janem Lucemburským.

I z tohoto telegrafického přiblížení událostí z let 1306–1310 zřetelně vysvítá, že Morava hrála ve sporech o český trůn důležitou roli. Dělo se tak nejen v obecné rovině, když se markrabství stává zástavou potvrzující spojenectví mezi Lucemburky a Habsburky, ale i v rovině konkrétních postojů zemské reprezentace, tj. šlechty, olomouckého biskupa a postupně i největších královských měst. Právě na tyto konkrétní projevy se zaměřím v následujícím textu.

Vraťme se tak do srpnových dnů roku 1306, kdy bylo v Praze rozhodováno mezi dvěma kandidáty na českou královskou korunu. Nemáme žádné prameny dosvědčující, že by se těchto jednání zúčastnili představitelé moravského markrabství.[13] To zjevně souviselo s dobovou zvyklostí, podle níž byl nový český král přijímán na Moravě jako nový zeměpán až na základě osobní cesty do země.[14] Jaký byl pohled tehdejších představitelů moravské šlechty, olomouckého biskupa, či samotných královských měst k jednotlivým kandidátům na český trůn, nelze na základě dochovaných pramenů určit. Snad jen z náznaku Petra Žitavského, podle něhož ležel Rudolf Habsburský před svým příchodem k Praze (zde je doložen k 1. říjnu) někde u Jihlavy, můžeme předpokládat nějaký blíže neurčený kontakt Rudolfa s moravským prostředím.[15] Vzhledem k tomu, že kronikáři nevypovídají nic o jeho válečných akcích na Moravě, je možné, že Rudolfův tábor u Jihlavy nebyl táborem obléhatele, ale že v něm, podobně jako v Albrechtově táboře u Loun, docházelo k jednáním se zástupci šlechty a snad i měst. Přistoupíme-li na výpověď Zbraslavské kroniky, je třeba minimálně předpokládat nějaká jednání mezi Rudolfem a jihlavskými měšťany. Jistotu v této věci však nemáme.

---

[12] CDM VI, s. 793–794, č. 176.

[13] Pramenem popisujícím tato jednání je především Zbraslavská kronika viz J. EMLER (ed.), *Petra Žitavského Kronika Zbraslavská*, s. 111–113. O účasti moravských pánů na volbě spekuloval již Beda DUDÍK, *Mährens allgemeine Geschichte* XI, Brünn 1886, s. 8. Proti účasti moravských pánů na volbě roku 1306 naposledy J. MEZNÍK, *Lucemburská Morava 1310–1423*, s. 12.

[14] K prvnímu vjezdu nového, či nově korunovaného zeměpána na Moravu srov. T. BOROVSKÝ – R. ANTONÍN, *Panovnické vjezdy do středověkého Brna*, in: Brno v minulosti a dnes 18, 2005, s. 67–75.

[15] K Rudolfovu pobytu viz J. EMLER (ed.), *Petra Žitavského Kronika Zbraslavská*, s. 110. Rudolfova přítomnost u Prahy k 1. říjnu dokládá listina viz RBM II, s. 908, č. 2106.

011-026_antonin_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 17:05 Stránka 16

Zdá se, že po převzetí moci v Čechách na podzim roku 1306 se Rudolf v lednu roku 1307 vypravil na Moravu, aby zde dosáhl holdu zemské reprezentace.[16] O tomto způsobu přijetí nového panovníka včetně jeho slavnostního uvítání v předních moravských městech nám bohužel dovolují hovořit pouze analogie z doby Václava II., a především na základě postupu Jana Lucemburského v roce 1311.[17] Vrátíme-li se k nečetným pramenům roku 1307, pak je prvním prokazatelným dokladem pobytu nového českého krále Rudolfa Habsburského na Moravě listina, kterou vydává 27. ledna toho roku v Brně a ve které zastavuje Janovi z Meziříče ves Testice v hodnotě dvou set hřiven pražské váhy.[18] Z pramene samotného lze vyvodit nejen Rudolfovu přítomnost na Moravě, ale především v Brně, kde byl jistě náležitě uvítán a hoštěn. Tomu odpovídalo i následné osvobození brněnských měšťanů od placení všech cel z jejich zboží v Čechách a na Moravě, které jim Rudolf zaručil ve formě privilegia vystaveného zřejmě již po odjezdu z města, dne 29. ledna 1307 v Chrudimi.[19] Rozsah finančního významu tohoto privilegia pro brněnské měšťany jistě náležitě korespondoval s mírou uctění, které se novému panovníkovi za jeho pobytu dostalo. Je pravděpodobné, že vybraní představitelé města tvořili i součást panovníkova průvodu na zpáteční cestě do Čech. Místo vydání privilegia – Chrudim – by napovídalo, že právě zde, tedy v prvním větším českém příhraničním městě na cestě z Moravy, se brněnští měšťané od Rudolfova průvodu odpojili.[20]

Z výše uvedeného je zřejmé, že tuto Rudolfovu návštěvu Brna je třeba položit až ke konci jeho pobytu na Moravě, kde se nový panovník nacházel s největší pravděpodobností již od poloviny ledna. Vyplývá to z listiny vydané Albrechtem I. Habsburským 18. ledna roku 1307 u města Znojma. Albrecht zde uděluje všem svým synům na základě připomínaných proseb českých pánů, Čechy a Moravu ve společné léno. Pramen popisuje i samotný akt odevzdání královského důstojenství prostřednictvím předání kopí s praporci do rukou Rudolfa a jeho bratrů, kteří se, vyjma věkem prostředního Leopolda, lenního aktu osobně zúčastnili. Na základě tohoto předání českého království v léno je Albrechtem upraven i nástupnický řád v zemi, který odráží nově vzniklou situaci. V případě bezdětné smrti Rudolfa mají Čechy a Morava připadnout vždy nejstaršímu z jeho bratrů. Pro úplnost připomeňme, že zmiňovaní čeští páni přísahali všem habsburským bratrům věrnost.[21] Jediným úskalím jmenovaného pramene je způsob jeho dochování v podobě formuláře, což do značné míry oslabuje jeho

[16] K Rudolfovu převzetí moci v Čechách srov. J. ŠUSTA, *Soumrak Přemyslovců a jejich dědictví*, s. 706–707.

[17] K přijetí Jana Lucemburského v roce 1311 srov. již výše citovanou studii T. BOROVSKÝ – R. ANTONÍN, *Panovnické vjezdy do středověkého Brna*, s. 68–69.

[18] CDM VI, s. 4, č. 5.

[19] CDM VI, s. 3, č. 3; Miroslav FLODR (ed.), *Právní kniha města Brna z poloviny 14. století*. I, Brno 1990, s. 404–405.

[20] Zde se je v rámci výkladu možno odkázat pouze na analogie. V moravských pramenech nacházíme příklad měšťanské účasti na doprovodu panovníka kupříkladu při vítání Karla IV. v roce 1348 k tomu srov. T. BOROVSKÝ – R. ANTONÍN, *Panovnické vjezdy do středověkého Brna*, s. 69–72.

[21] RBM II, s. 914–915, č. 2123; Iacobus SCHWALM (ed.), *Constitutiones et pacta publica imperatorum et regem*. IV, MGH, Hannoverae et Lipsiae 1906, s. 183–184, č. 213.

011-026_antonin_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 17:05 Stránka 17

výpovědní hodnotu. Přesto však v tomto konkrétním případě nalézáme indicie, které nám umožňují jeho výpovědi důvěřovat.

Patří mezi ně listina Rudolfova bratra Fridricha, zachovaná v rukopisném opise v nedatované podobě, v níž se Fridrich zaručuje uhradit pohledávky tehdejšího významného českého pána Hynka z Dubé ve výši 2 638 hřiven vůči královské komoře v případě smrti svého staršího bratra.[22] Ještě v souvislosti s událostmi roku 1323, kdy byl českým králem Janem Lucemburským zajat a na Křivoklátě uvězněn jeden z bratrů již zemřelého Rudolfa Jindřich, vypovídá Petr Žitavský o několika, pro Janovu vládu tíživých privilegiích, učiněných českou šlechtou ještě za vlády Albrechta Habsburského, jejichž vydání zpět do rukou českého krále patřilo mezi podmínky vydání zajatého Habsburka.[23] Veršovaná kronika Ottokara Štýrského vypovídá v této souvislosti o čtveřici listin. První měla být vydána zástupci církve, druhá českými pány, třetí pány moravskými a čtvrtá měla být potvrzena představiteli měst z obou zemí.[24] O tom, že Fridrich vlastnil nějaké listiny, s nimiž si mohl nárokovat vládu v Čechách a na Moravě, svědčí i privilegium římského krále Ludvíka Bavora vystavené králi Janovi 20. září roku 1314. V něm Ludvík výslovně nabádá rakouského vévodu, aby vrátil všechny takové listiny.[25] To vše ukazuje, že formulář vypovídající o událostech v táboře u Znojma je třeba přijmout. S obsahem znojemských ujednání ze dne 18. ledna roku 1307 koresponduje ostatně i postup moravské zemské reprezentace zastupované olomouckým biskupem Janem VI. z Valdštejna po smrti krále Rudolfa, odvolávající se zřejmě na tato privilegia.[26] Avšak nepředbíhejme.

Odhlédneme-li od politického dopadu celé události, zůstává pro nás vzhledem k postojům moravských měst v této době zajímavá především skutečnost, že Znojmo a jeho okolí tvořilo v lednu roku 1307 kulisy okázalému setkání Habsburků v čele s římským králem Albrechtem, českým králem Rudolfem a rakouským vévodou Fridrichem s představiteli české a moravské šlechty. Vzhledem k datu vydané listiny můžeme usuzovat, že se Rudolf vydal na Moravu již počátkem ledna. Prameny nám však neumožňují jeho cestu zrekonstruovat. Přítomnost českých pánů u Znojma naznačuje i složení Rudolfova průvodu. Díky listině oslavanské abatyše Elišky, vydané přímo v městě Znojmě a nesoucí taktéž datum 18. ledna 1307, se dovídáme ještě víc. Eliška v ní potvrzuje prodej jedné ze vsí oslavanského kláštera sedleckému klášteru. Listinu vystavuje za přítomnosti sedleckého opata Heidenreicha a na místě svědků vidíme vedle

[22] RBM II, s. 913, č. 2120.

[23] J. EMLER (ed.), *Petra Žitavského Kronika Zbraslavská*, s. 264–266.

[24] „*…der hantvest wurden viere:/ diu ein von allen den prelâten,/ die beidiu lant hâten,/ Bêheim und Mehaerenlant,/ swie die wâren genant;/ sô was geschriben der eine/ von allen herren gemeine/ unde von suppan gar,/ die Bêheim hâte sunderbâr;/ er lie ouch niht belîben, er hiez die dritten schrîben/ von allen den hern, die dâ waeren/ gesezzen in Merhaen;/ der vierte brief und de leste/ wart gemachet veste/ von allen den steten,/die beidiu lant heten,…* ." viz Joseph Seemüller (hrsg.), *Ottokars österreichische Reimchronik,* MGH Deutsche Chroniken. V/2, Hannover 1890–1893, s. 1181, v. 90814–90830.

[25] I. SCHWALM (ed.), *Constitutiones et pacta publica imperatorum et regem* V, s. 65–66, č. 67.

[26] CDM VI, s. 374–375, č. 14.

011-026_antonin_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 17:05 Stránka 18

velehradského opata Jindřicha a pána Ratibora z Myslibořic, vystupujícího v listině jako fundátor kláštera, i zbraslavského opata Konráda.[27] Je jen málo pravděpodobné, že by se sedlecký a zbraslavský opat vydali na Moravu pouze pro potvrzení této koupě. Zdá se, že i oni tvořili součást Rudolfova doprovodu. To nejenže posiluje pozdější informovanost Petra Žitavského, kaplana opata Konráda, ohledně privilegií držených ještě v roce 1323 rakouskými vévody. Účast cisterciáckých opatů v doprovodu nového panovníka cestujícího na Moravu doložená touto listinou do značné míry dotváří i obraz vzájemných úzkých vztahů mezi oběma opaty a Rudolfem tak, jak o nich hovoří právě Zbraslavská kronika.[28]

Otázkou samozřejmě zůstává zda, a za jakých okolností Rudolf jakožto nový zeměpán do Znojma v lednu roku 1307 vstoupil, jakkoli je jeho slavnostní uvítání představiteli města pravděpodobné, což dokresluje i výše popsaná přítomnost cisterciáckých opatů. S jistotou nemůžeme odpovědět ani na otázku, zda byl Rudolf ve Znojmě ubytován, nebo dal přednost společnosti svého otce a bratrů v táboře u města. Přesto nás však pozdější prameny informují o tom, že Rudolf nejen že vydal pro Znojmo privilegium potvrzující zřejmě stará práva a svobody, ale tyto svobody s největší pravděpodobností také rozšířil. Paradoxně se o tom dovídáme díky listině vydané 19. října 1307 zástupcem protihabsburské opozice Rajmundem z Lichtenburka. O okolnostech, za nichž vzniká, budeme ještě hovořit. Na tomto místě připomeňme pouze to, že Rajmund potvrzuje jménem Jindřicha Korutanského Znojmu privilegia, která město drželo právě od Rudolfa Habsburského.[29] Je zřejmé, že tato privilegia udělil Rudolf městu Znojmu s největší pravděpodobností právě v souvislosti s lednovými událostmi roku 1307.

Jak jsem již předestřel v úvodu, Rudolf se z českého královského titulu dlouho netěšil. Zemřel 3. července roku 1307 u Horažďovic. Jakkoli česká šlechta, jejímž mluvčím byl podle Zbraslavské kroniky Hynek Krušina a Oldřich z Lichtenburka, povolala zpět do země korutanského vévodu Jindřicha, nechtěl se nechat Rudolfův bratr Fridrich Habsburský připravit o vládu, která mu podle znojemských dohod z 18. ledna toho roku měla připadnout. Snad již na konci července vtrhl Fridrich na Moravu, kde čekal zřejmě obecné uznání. Město a hrad Znojmo mu, zdá se, odmítlo otevřít brány, a rakouský vévoda se tak rozložil táborem západním směrem u Jehnice. Odtud také slíbil v listině vydané dne 8. srpna 1307 brněnským měšťanům, že zachová všechny svobody, milosti a práva, které jim udělil jeho bratr a že je potvrdí královskou pečetí, až bude korunován za českého krále.[30] Z listiny je patrné, že město Brno vstoupilo s Fridrichem v jednání o jeho přijetí, na což Fridrich reagoval příslibem potvrzení privilegií. Je zřejmé, že se tak snažil na svou stranu získat představitele města,

[27] CDM VI, s. 3–4, č. 4.
[28] Jde například o poslední pomazání Rudolfa Habsburského, které provedli zmínění opati, viz J. EMLER (ed.), *Petra Žitavského Kronika Zbraslavská*, s. 111.
[29] CDM VI, s. 9–10, č. 11.
[30] CDM VI, s. 6, č. 8.

011-026_antonin_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 17:05 Stránka 19

ve kterém se v srpnových dnech sešli zástupci celé země. Vysvítá to z listu, který měl putovat k Fridrichovi právě z Brna, kde byl vystaven dne 31. srpna a v němž se na něj obracejí „…*Johannes Olomucensis episcopus nec non universitas nobilium terae Moraviae.*“ Dozvídáme se v něm, že představitelé moravské nobility v čele s olomouckým biskupem vyslali k Fridrichovi posly, kteří mu měli jejich jménem složit slib věrnosti. Tito poslové s sebou nesli k Fridrichovi i návrh znění listiny, jejímž potvrzením měl Fridrich potvrdit a posílit zemské svobody. Zdá se, že Fridrich chtěl o znění této listiny ještě dále jednat a vyslal za tím účelem do Brna meilberského johanitského komtura Bertolda ze Salzachu. Ten měl s pány jednat i o příštím místě setkání, kde by Fridrichovi složili přísahu. Pánové však v listě vyjadřují přesvědčení, že podobná přísaha již není nutná, neboť Fridrichovi přísahali před několika měsíci za přítomnosti jeho otce, římského krále, ve Znojmě. Je zajímavé, že moravští představitelé jsou v listě toho názoru, že opakování této přísahy by jim způsobilo úhonu a zmenšení cti.[31] Postup moravské šlechty je v tomto ohledu velice zajímavý. Jako by už v roce 1307 usilovali zemští předáci vymoci na novém kandidátovi na český trůn ústupky ne nepodobné těm, které vůči šlechtě učinil v roce 1311 Jan Lucemburský ve svém slavném inauguračním diplomu.[32]

O dalším vývoji jednání s moravskými městy a předáky nemáme bohužel žádné zprávy. Olomoucký biskup Jan byl dne 14. září v doprovodu olomouckého komořího Vítka ze Švábenic v Kroměříži, kde biskup vyrovnává neshody mezi ním a některými svými vazaly.[33] Fridrich se následně vypravil do Čech, kde chtěl zřejmě posílit pozici svého otce Albrechta, který zde od září vojensky operoval. Po marném pokusu, v Albrechtově životě již druhém, dobýt Kutnou Horu se snad ještě před polovinou října vydali oba Habsburkové zpět na Moravu, zanechávajíc své posádky ve věnných městech vdovy po Rudolfovi Habsburském, Elišky Rejčky. Letopisné záznamy *Continuatio Sancrucensis* uvádí, že se Fridrich údajně vydal opět k Brnu, aby zde hájil toto město a celou Moravu.[34] Jeho otec Albrecht Habsburský se nejpozději 17. října nacházel se svým vojskem opět u bran města Znojma, kde potvrdil brněnským měšťanům všechna privilegia udělená jim od jeho synů, zemřelého Rudolfa, krále českého, a Fridricha, rakouského vévody, a slibuje, že nahradí všechny škody, které město utrpí od jeho nepřátel.[35]

Zdá se tedy, že brněnští měšťané byli vládě Habsburků v zemi nakloněni, za což získali dvojí potvrzení starých privilegií. Situace zcela opačná panovala v Jihlavě i ve zmiňovaném Znojmě. Důležitou roli v jihomoravském regionu sehrával především královský podkomoří Rajmund z Lichtenburka, který od konce 90. let 13. století držel

[31] CDM VI, s. 374–375, č. 14.
[32] CDM VI, s. 37–38, č. 49.
[33] CDM VI, s. 7–9, č. 9.
[34] *Contnuatio Sancrucensis* IV. MGH SS IX, s. 734: „…*illico homines suos Brunnam dirigit, pro ipsius civitatis custodia et Moravie defensione*…“
[35] CDM VI, s. 9, č. 10.

011-026_antonin_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 17:05 Stránka 20

z rukou krále Václava II. v zástavě zeměpanský hrad Bítov s příslušenstvím.[36] Dne 20. srpna roku 1307 získal Rajmund Bítov od Jindřicha Korutanského v dědičné držení.[37] Následně se tento Ronovec vypravil jako zástupce českého krále na Moravu. Ještě 16. října jej sice nalézáme v Německém Brodě patřícím mezi lichtenburské državy, avšak již 19. října vydává listinu ve Znojmě. V ní Rajmund jménem krále slibuje, že město Znojmo nebude na základě své žádosti podléhat, vzhledem k vojenské pomoci, kterou poskytlo, žádnému zatížení ze strany řečeného krále Jindřicha. Zároveň se z listiny dovídáme, že město hájila posádka Vítka z Landštejna, v jejímž čele stál jeho maršálek Jeník a vícepurkrabí Mikuláš.[38] Je tedy zřejmé, že Znojmo čelilo útokům ze strany římského krále Albrechta, který zde, jak jsme viděli výše, vydával dva dny před Rajmundem listinu pro brněnské měšťany. V této souvislosti připomeňme i to, že společně s Rajmundem nalezneme 13. října před Znojmem i dalšího významného českého pána Jindřicha z Rožmberka. Zdá se tedy, že z Čech přijížděl na pomoc Znojmu větší ozbrojený kontingent, který se, jak uvidíme níže, pohyboval daleko rychleji než přicházející králův dvůr.

Z dosud uvedeného jednoznačně vyplývá, že postoj moravských královských měst ve sporu o českou královskou korunu na podzim roku 1307 nebyl jednotný. Zatímco brněnští měšťané byli politice Habsburků nakloněni, jak ukazují obě jmenovaná privilegia, město Znojmo stálo společně s pány, jejichž posádky držely znojemský a bítovský hrad, na straně korutanského vévody. Toto město se osobně zapojilo do války o český trůn. To potvrzuje i první na Moravě vydaná listina Jindřicha Korutanského ze dne 8. listopadu 1307. Jindřich ji vydává v Jihlavě a osvobozuje v ní město Znojmo na šest let od berně z důvodů velkých škod, které utrpělo ve válce.[39] I tento pramen nám dovoluje hned několik interpretačních rovin. Předně je zřejmé, že Jihlava stála v této době na straně korutanské volby. Cestu k tomu jistě náležitě upravil před několika dny krajem projíždějící kontingent v čele s připomínanými Rajmundem z Lichtenburka a Jindřichem z Rožmberka. Zároveň lze díky znalosti dobových analogií předpokládat, že zástupci znojemských měšťanů vyjeli Jindřichovi do Jihlavy vstříc, což bylo součástí ceremoniálu vítání panovníka.[40] Díky listině zvíkovského purkrabího Jana víme, že Jindřich se v Jihlavě nacházel nejpozději 4. listopadu toho měsíce,[41] a je pravděpodobné, že věrní znojemští měšťané byli o jeho cestě na Moravu náležitě zpraveni už od konce října právě Rajmundem.

[36] Jako držitel Bítova vystupuje Rajmund na listině z 28. října roku 1293. Zároveň držel tento pán i úřad zemského hejtmana viz RBM II, s. 781–782, č. 1820. K jihomoravským držbám Rajmunda z Lichtenburka a jeho působená v moravských úřadech v této době srov. J. URBAN, *Lichtenburkové*, s. 143–149; L. JAN, *Vznik zemského soudu a správa středověké Moravy*, Brno 2000, s. 119.
[37] RBM II, s. 921, č. 2136.
[38] CDM VI, s. 9–10, č. 11.
[39] CDM VI, s. 11, č. 13.
[40] I zde je možno odkázat na analogii k níž došlo při vítání Karla IV. v Brně roku 1348. K tomu srov. T. BOROVSKÝ – R. ANTONÍN, *Panovnické vjezdy do středověkého Brna*, s. 69–72.
[41] RBM II, s. 931, č. 2156.

011-026_antonin_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 17:05 Stránka 21

Jindřichův pobyt v Jihlavě na počátku listopadu přitom odhaluje i fakt, že při něm nejpozději v této době stálo i toto důležité moravské horní město. Snad již v den vydání listiny pro znojemské měšťany Jindřich Jihlavu opouští a putuje na jihovýchod. Vzhledem k výše uvedenému je možné, že jeho doprovod obohatili právě znojemští zástupci. Dne 10. listopadu je pak Jindřich v jejich městě. V privilegiu vydaném toho dne předává Znojmu stejná práva, jako má Praha, potvrzuje staré zvyklosti a povoluje městu svobodnou volbu rychtáře. Výnosy z rychty měly být nadálepoužívány k nápravě města.[42] O osm dní později byl Jindřich ještě stále ve Znojmě přítomen. Vysvítá to z listiny, v níž 18. listopadu bere pod svou ochranu zboží kostela sv. Michala ve Znojmě.[43]

Je tedy patrné, že jak Jihlava, tak Znojmo stály na podzim roku 1307 ve sporu o trůn na korutanské straně. Město Brno však musíme hledat mezi stoupenci Habsburků. Zde je třeba poznamenat, že společně s Brnem podporovala Fridricha Habsburského celá řada moravských pánů. Vysvítá to alespoň z listiny vydané 2. března 1308 Vokem z Kravař, který v ní odkupuje od českého a moravského zemského mistra Ekka na třicet jedna let užívání templářských majetků. Z listiny vyplývá, že celému právnímu aktu byl přítomen nejen Fridrich Habsburský, který k listině přivěšoval pečeť, ale i celá řada moravských pánů, jmenovitě Filip z Pernštejna vystupující jako moravský komoří, Protiva z Doubravic, Jan z Meziříčí, Diviš z Šternberka, Hartleb z Boskovic, Vítek de Sutsch.[44] Z datace listiny je patrné, že vzájemné soupeření obou stran trvalo na Moravě i na jaře roku 1308.

K obratu v postojích moravské šlechty (a snad i měst) dochází zřejmě až po smrti Albrechta I. Habsburského 1. května roku 1308. Tak vidíme, že Vítek ze Švábenic, který byl ještě jako olomoucký podkomoří 17. září 1307 přítomen v Kroměříži vyrovnání mezi olomouckým biskupem a jeho vazaly jako stoupenec habsburské kandidatury, vydává v Praze, tedy v táboře Jindřicha Korutanského, 18. května roku 1308 listinu pro zderazský klášter. V té době již Fridrich Habsburský působil mimo území Moravy, které, jak se zdá, opustil v březnu roku 1308. Dohoda mezi ním a Matúšem Čákem Trenčianským z letnic toho roku ukazuje, že Fridrich dosud na zisk české koruny plně nerezignoval.[45] Na konci léta byla však situace odlišná.

Dne 3. srpna 1308 se nacházel Jindřich Korutanský opět na jihu Moravy, ve městě Znojmě, kterému v listině z toho dne daroval vesnici Mišovice, jako náhradu za škody, které město utrpělo ve válce.[46] Vzhledem k tomu, že Jindřich obdaroval znojemské ze stejných příčin už v roce 1307, je pravděpodobné, že nový vstřícný krok vůči měšťanům reagoval na jejich aktivitu v bojích následujících po tomto roce. Zdá se tedy, že potyčky

[42] CDM VI, s. 10–11, č. 12.
[43] CDM VI, s. 12, č. 14.
[44] CDM VI, s. 13–15, č. 17.
[45] J. ŠUSTA, *Soumrak Přemyslovců a jejich dědictví*, s. 749.
[46] CDM VI, s. 17, č. 19.

011-026_antonin_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 17:05 Stránka 22

na Moravě pokračovaly po celý zbytek roku 1307 a i v roce následujícím.[47] V době, kdy Jindřich vydával ve Znojmě tuto listinu, byl však již dohodnut smír a mezi oběma válčícími stranami muselo v té době docházet k jednáním o způsobu řešení celého sporu. Napovídá tomu jeho konečné vyústění v dohodu mezi Jindřichem a Habsburky zastupovanými Fridrichem, o jejíchž podmínkách nás informuje listina vydaná 14. srpna v tomtéž městě. Znojmo se v těch dnech stalo svědkem velkého setkání několikaletých rivalů, kterým byly ukončeny boje nejen na Moravě, ale s definitivní platností i v Čechách. Přítomnost všech předních českých a moravských šlechticů, kterou dokládá jejich dlouhý výčet na místě svědků, dokresluje obraz velkoleposti celé akce. Velkolepé byly i podmínky, s nimiž Jindřich Korutanský k dohodě s Habsburky přistoupil. Fridrich sice uznal jeho vládu v zemi, avšak za zřeknutí se jeho vládních nároků mu jeho korutanský strýc musel přislíbit čtyřicet pět tisíc hřiven stříbra pražské váhy. Vzhledem k zadluženosti královské komory se však Jindřich uchýlil k (v té době zcela běžnému) postupu zástav zeměpanských majetků. Fridrich tak ze Znojma odjížděl jako zástavní držitel města Jihlavy s tamními doly a clem, města a hradu Znojma s příjmy ze zemského i městského soudu a z cel a mýt, dále hradu Veveří a menších měst Ivančic, Podivínu a Pohořelic. Pro úplnost dodejme, že se zástava dotkla i několika míst v Jindřichových dalších državách, tj. Korutanech, Kraňsku a Vindické Marce.[48]

V moravských poměrech tak dochází k zajímavému obratu, kdy se města a pevná místa, která doposud stála při Jindřichovi, dostávají jako forma zástavy do rukou Habsburků, a stávají se tak garancí dodržování dohodnutého smíru. Naopak město Brno a olomoucký biskup Jan VI. společně s dalšími odpůrci korutanské vlády museli Jindřicha přijmout. Vysvětlení tohoto zdánlivého paradoxu nabídl již Josef Šusta, když zdůraznil, že vydáním svých věrných měst chtěl Jindřich zamezit jejich úplnému zcizení, které by u míst, jež stála dosud na straně jeho protivníka, mohlo hrozit.[49] Logiku tohoto Šustova vývodu není jistě v tomto případě nutno odmítat, zvláště když ze samotné listiny víme, že rychtáři dosazení Fridrichem do těchto míst měli při svém nastolení přísahat, že po vyplacení peněz nebudou bránit přechodu zástav zpět do rukou Jindřicha. Doplňme však, že se Jindřich tímto postupem připravil o tolik potřebný zdroj příjmů, jenž by mu umožňoval dostát všem starším závazkům, a i samotnému závazku ve smlouvě sjednanému. Přesto se Jindřichovi zpočátku podařilo plnit dohodou stanovené výplaty sjednané sumy, a již po roce se tak do jeho rukou vrací Jihlava, Ivančice i hrad Veveří.[50] K posílení v té době již silně podlomené moci Jindřicha Korutanského však tento dílčí úspěch již nepomohl.

[47] O soubojích mezi stoupenci Jindřicha Korutanského a habsburskými posádkami umístněnými ve věnných městech dvojnásobné královny-vdovy Elišky Rejčky srov. J. ŠUSTA, *Soumrak Přemyslovců a jejich dědictví*, s. 730–732.
[48] CDM VI, s. 375–379, č. 15.
[49] J. ŠUSTA, *Soumrak Přemyslovců a jejich dědictví*, s. 751.
[50] J. MEZNÍK, *Lucemburská Morava 1310–1423*, s. 13.

011-026_antonin_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 17:05 Stránka 23

Následná jednání Habsburků s novým římským králem Jindřichem VII. Lucemburským ukazují, že Fridrich a jeho bratři hodlali i nadále využívat nestabilního postavení svého korutanského strýce v českém království. Cílem jejich ambicí se stala opět Morava, kde ještě v roce 1309 drželi zbytek zástavy, tedy Znojmo, Pohořelice a Podivín. Jakou roli sehrály v celé záležitosti již několikrát vzpomínané listiny vystavené v roce 1306 u Znojma ve prospěch habsburské vlády a nástupnictví v Čechách a na Moravě, nevíme. Jisté však je, že Jindřich VII. uzavřel 17. září roku 1309 s Habsburky dohodu, ve které mu tito slíbili podporu jeho italského tažení za císařskou korunou, na základě čehož mu vyplatili dvacet tisíc hřiven. Jindřich VII. jim na oplátku v sumě padesáti tisíc hřiven zastavil Moravu.[51] Je zřejmé, že tato zástava proběhla pouze v rovině hypotetických nároků, neboť moc římského krále dosud nesahala tak daleko, a na českém trůně zatím seděl s podporou míšeňského markraběte stále Jindřich Korutanský. K Jindřichovi Lucemburskému však již v této době dorazily jasné impulsy o nestabilitě vlády Jindřicha Korutanského, neboť je více než pravděpodobné, že uzavření dohody s Habsburky předcházela jednání mezi Jindřichem VII. a českými cisterciáckými opaty, kteří jej patrně již na konci srpna toho roku seznamovali se situací v Českém království, a připravovali tak půdu pro pozdější nástup Jana Lucemburského na český trůn.[52]

Na Moravu neměla dohoda mezi Habsburky a římským králem zřejmě žádný přímý dopad. Zdejší situaci ovlivňovala především skutečnost, že Jindřich, který v této době nebyl schopen kontrolovat situaci ani v Praze, nemohl zabezpečovat své pozice ani mimo toto centrum.[53] Z listiny moravského podkomořího Smila z Obřan vydané 21. ledna roku 1310 jasně vysvítá, že situace na Moravě se v této době dá popsat jako stav bezvládí. Smil v listině slibuje převzít ochranu nad Uherským Hradištěm do doby, než bude z vůle pánů a měšťanů zvolen nový pán Moravy.[54] Je zřejmé, že již na počátku ledna 1310 nebyla vláda Jindřicha Korutanského na Moravě uznávána. Prameny bohužel neukazují, zda v této době došlo mezi bývalými Fridrichovými stoupenci k habsburské reminiscenci. Listina Smila z Obřan odhaluje vedle nárůstu sebeuvědomění moravských pánů, jakožto představitelů země, i další zajímavý posun, ke kterému v rámci soubojů o moc v letech 1306–1310 došlo. Je to nárůst vlivu měst, která se podle listiny mají na volbě nového zeměpána podílet. Tato indicie napovídá, že jihomoravská města sehrála v celém sporu nezanedbatelnou roli, jak jsme to viděli na příkladě hraničního Znojma a v menší míře i Brna.

[51] CDM VI, s. 793–794, č. 176.
[52] J. EMLER (ed.), *Petra Žitavského Kronika Zbraslavská*, s. 124–127.
[53] O bojích v Praze mezi korutanskou a míšeňskou posádkou na straně jedné a některými českými pány na straně druhé od roku 1309 viz. J. EMLER (ed.), *Petra Žitavského Kronika Zbraslavská*, s. 131–133; J. DAŇHELKA – K. HÁDEK – B. HAVRÁNEK – N. KVÍTKOVÁ (ed.), *Staročeská kronika tak řečeného Dalimila* II, s. 531–534.
[54] CDM VI, s. 26, č. 33.

011-026_antonin_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 17:05 Stránka 24

Faktickým i symbolickým zakončením tohoto nestabilního období v dějinách Moravy byla první výprava nového českého krále Jana Lucemburského na Moravu v květnu 1311.[55] Ještě před jejím uspořádáním neopomněl Jan uzavřít kapitolu zástavy Moravy rakouským vévodům. Po jednáních se tak 30. března 1311 v Pasově Fridrich Habsburský zástavy Moravy dobrovolně vzdal.[56] Janův otec Jindřich VII. potvrdil toto ujednání mezi svým synem a Fridrichem v brixenském táboře 18. června toho roku.[57] To však byl Jan dávno na Moravě. Posledním mementem neutěšených let 1306–1310 na Moravě tak zůstávala i pro roce 1311 tři města, zastavená roku 1308 Habsburkům, Znojmo, Podivín a Pohořelice. K řešení tohoto problému přistoupil Jan až na počátku 20. let 14. století v souvislosti s boji mezi Ludvíkem Bavorem a Fridrichem Habsburským. O podmínce navrácení listin, které opravňovaly Habsburky k vládě v Čechách a na Moravě, jsem se zmiňoval při popisu zavedení habsburského nástupnictví v Čechách již ve spojitosti se znojemskými událostmi roku 1307. K témuž příběhu, tedy k příběhu zajetí Jindřicha Habsburského po slavné bitvě u Mühldorfu, spadá i následná dohoda mezi Janem a rakouskými vévody uzavřená prostřednictvím uherského krále Karla Roberta v Hodoníně, na základě které měli Habsburkové navrátit nejen zmíněné listiny, ale především město Znojmo.[58] Avšak ani v následujícím období se jižní Moravě nevyhnuly drobné pohraniční války mezi moravskou a rakouskou šlechtou, které přerostly na počátku 30. let v regulérní válečný stav mezi zeměmi. Zde se však dotýkáme jiné kapitoly moravských dějin.

Shrneme-li výše řečené, pak vidíme, že „velká“ zeměpanská města (Brno, Znojmo, Jihlava) zastávala v souboji, jenž se o vládu v zemi rozhořel v letech 1306–1310, pevné pozice. Z těch ovlivňovala společně se šlechtickou reprezentací průběh připomínaných zápasů. Nejmarkantnější příklad představuje hraniční město Znojmo, čelící v řadách stoupenců Jindřicha Korutanského tlaku habsburských vojsk vedených římským králem Albrechtem i jeho synem, rakouským vévodou Fridrichem. Město Brno oproti tomu zosobňuje pevný bod mezi příznivci habsburské volby. Některá z moravských měst se po sjednání smíru stávají, jakožto součást zástavy, prostředkem k uklidnění celkové situace v zemi. Zároveň prameny ukazují na jejich rostoucí vliv, který vede až k výroku Smila z Obřan, jenž při případné nové volbě zeměpána přiznává, přesně v dikci kroniky Ottokara Štýrského, místo i moravským městům. Politika jihomoravských měst v letech 1306–1310 tedy jasněji vymezuje jejich příští pozici v rámci moravského markrabství.

---

[55] K popisu cesty a politických souvislostí srov. J. SPĚVÁČEK, *Jan Lucemburský a jeho doba 1296–1346*, s. 163–167.
[56] CDM VI, s. 33, č. 44.
[57] CDM VI, s. 36, č. 47.
[58] Celkově o těchto událostech J. EMLER (ed.), *Petra Žitavského Kronika Zbraslavská*, s. 264. Smlouva z Hodonína vydaná Janem Lucemburským viz CDM VI, s. 180–181, č. 242. Souhlas vévody Leopolda následoval 26. února 1324 viz CDM VI, 193, č. 257; CDM VII, 823–825, č. 222.

011-026_antonin_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 17:05 Stránka 25

Robert Antonín

Südmährische Städte im Kampf um den tschechischen Thron in den Jahren 1306–1310

ZUSAMMENFASSUNG

Der vorliegende Beitrag zeigt, dass „große“ landesherrliche Städte (Brünn, Znaim, Iglau) in dem Kampf um die Regierung, der in den Jahren 1306–1310 aufflammte, feste Positionen hielten. Gemeinsam mit Vertretern des Adels beeinflussten sie den Verlauf der oben erwähnten Kämpfe. Das markanteste Beispiel stellt die Grenzstadt Znaim dar, die in den Reihen der Anhänger Heinrichs von Kärnten im Jahre 1307 dem Druck habsburgischer Truppen unter der Leitung des römischen Königs Albert und seines Sohns, des österreichischen Herzogs Friedrich standhielt. Die Stadt Brünn bildete dagegen in jenem Jahr einen festen Anhaltspunkt der Anhänger der Habsburger. Einige mährische Städte wurden nach dem Friedensabschluss als Bestandteil des Einsatzes zum Mittel der Beruhigung der Situation im Lande. Paradoxweise waren es gerade jene Städte, die im Kampf dem Heinrich von Kärnten treu waren, wie Iglau und Znaim. Gleichzeitig zeigen die Quellen einen wachsenden Einfluss der Städte als politischer Macht. Das führt bis zur Äußerung von Smil von Obřany, der bei der eventuellen neuen Wahl des Landesherrn, genau in der Diktion der Chronik Ottokars von Steiermark, eine Stimme den mährischen Städten zuteilt. Die Politik der südmährischen Städte in den Jahren 1306–1310 grenzt also klarer ihre künftigen Positionen im Rahmen der Markgrafschaft Mähren ab.

011-026_antonin_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 17:05 Stránka 26

027-036_maraz_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 17:47 Stránka 27

Karel Maráz

VÁCLAV III. A BRNO[1]

V roce 2006 jsme si připomněli 700 let od zavraždění Václava III. v Olomouci. Tento poslední český přemyslovský král se narodil 6. října 1289 Václavu II. a Gutě Habsburské; společně s ním přišla na svět také jeho sestra Anežka, která ovšem zemřela v dětském věku. Život Václava III. plynul dosti překotně. V devíti letech (1298) byl zasnouben s jedinou dcerou posledního mužského legitimního Arpádovce a pozdějšího uherského krále Ondřeje III. Alžbětou Uherskou, ve dvanácti letech (1301) pak byl korunován na uherského krále, aby v roce 1304 ve chvatu království sv. Štěpána musel před odpůrci přemyslovské vlády opustit. Necelý rok nato mu zemřel otec a ještě ani ne šestnáctiletý Václav III. začal vládnout v českých zemích a Polsku sám. A opět přibližně rok poté byl úkladně zavražděn v Olomouci.

Do Václavova života zasáhlo také několikrát dosti významně město Brno. Jistě proto nebude na škodu o roli Brna pojednat. K lepšímu pochopení souvislostí však je nutné vždy zasadit Václavův pobyt v Brně – alespoň v nezbytně nutné míře – do dobových širších souvislostí.

Z dodnes nám dochovaných zpráv a stručných zmínek můžeme říci, že do Brna Václav III. několikrát zavítal, přičemž se zde odehrávaly i pro jeho život dosti podstatné kroky. Poprvé se tak stalo zřejmě v roce 1301, kdy se mj. i v Brně jednalo s uherskou delegací o podmínkách přijetí mladého Přemyslovce jako uherského krále. Nejprve si ovšem dovolím předeslat několik řádků k osvětlení celé situace.

Na počátku roku, 14. ledna, zemřel v Uhrách poslední arpádovský uherský král Ondřej III. V zemi sv. Štěpána jím vymřela tradiční domácí dynastie a bylo jasné, že je třeba najít nového krále. O uherský trůn se prakticky okamžitě přihlásil Karel Robert z Anjou. Pobýval totiž v jižních částech Uher na dvoře svého ochránce, magnáta Pavla Šubiče, jako korunovaný chorvatský král, již od roku 1300. Do Uher jej tehdy totiž coby dvanáctiletého pretendenta trůnu vyslali z Neapole Anjouovci. Tehdy však proti Ondřeji III. – především pro postoj drtivé většiny uherských magnátů – neuspěl. Nyní se situace opakovala. Karel Robert znovu vznesl nárok na uherskou svatoštěpánskou korunu, znovu jej ale většina domácích velmožů a prelátů odmítla.

Karel ovšem přesto nakonec v květnu 1301 dosáhl uherské korunovace, leč poněkud sporné. Koronátorem sice byl uherský primas a arcibiskup ostřihomský Řehoř, ovšem to bylo to jediné, co z dalších důležitých zvyklostí a podmínek uznání právoplatnosti korunovace Karla Roberta splňovala. Nebyla dodržena zejména hlavní pod-

[1] Článek byl napsán za podpory výzkumného záměru MSM 0021622426. Podrobněji a nejnověji k Václavu III. srov. Karel MARÁZ, *Václav III. (1289–1306). Poslední Přemyslovec na českém trůně*, České Budějovice 2007.

027-036_maraz_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 17:47 Stránka 28

mínka – korunovace tradiční svatoštěpánskou korunou, neboť té se tajně před korunovací zmocnil sedmihradský vévoda – jeden z četných odpůrců vlády Karla Roberta – a odvezl ji pryč; nepřátelé mladého Anjouovce drželi v moci rovněž Stoličný Bělehrad (dnešní Székesfehérvár), tradiční korunovační místo uherských králů a konečně chyběla při korunovaci většina uherských magnátů a prelátů, jež měla obavy o své výnosné úřady, o nichž předpokládali, že je nový král obsadí svými lidmi z Neapole, i ze zásahu významné opory neapolské strany – římského papeže Bonifáce VIII.

Jakmile se Karel Robert začal na jaře 1301 opět vážně ucházet o korunu uherských králů, počali předáci uherské šlechty usilovně hledat protikandidáta, kterému by v žilách kolovala alespoň kapka arpádovské krve. Nakonec se rozhodovalo mezi Přemyslovci a Wittelsbachy.[2] Volba Uhrů padla na Přemyslovce. Krom arpádovských předků pro ně hovořily ještě dvě nezanedbatelné skutečnosti, totiž fakt, že jediný žijící syn Václava II., Václav III., byl od 12. února roku 1298 zasnouben s uherskou princeznou Alžbětou, jediným potomkem posledního arpádovského krále Ondřeje III. a svou roli sehrálo rovněž nesmírné bohatství Přemyslovců, jehož základem se stalo zejména kutnohorské stříbro. Proto delegace uherských velmožů v čele s Matoušem Čákem Trenčanským dorazila někdy koncem dubna či počátkem května 1301 do Prahy a nabídla českému králi Václavu II. uherský trůn pro jeho syna Václava III.[3] Po určitém váhání Václav II. přijal. Jenže uherští velmožové si hodlali nabídku královského trůnu nechat patřičně zaplatit nejen četnými úplatky od české strany, nýbrž také potvrzením ponechání svých výnosných úřadů v Uhrách. Bylo tedy třeba nejprve přistoupit k jednání o podmínkám, za nichž mladého kralevice Václava přijmou za krále. A právě tehdy vstoupilo do života Václava III. poprvé výrazně Brno.[4] Uvedená jednání totiž hostilo v červnu 1301 právě ono. Za značného uplácení uherských vyjednavačů Václavem II., slibem potvrzení veškerých jejich dosavadních privilegií a příslibem podržení úřadů došlo k dohodě další schůzky v Hodoníně. Bylo totiž nutné, aby se jí zúčastnili rovněž uherští preláti. Odtud pak měl být Václav III. v ozbrojeném doprovodu odvezen do Uher ke královské korunovaci. Na obou jednacích místech Václav II. hojným uplácením kupoval náklonnost uherských vyjednavačů pro přemyslovskou kandidaturu. Kronikář Ottokar Štýrský zachytil ve svém díle obrovskou finanční chtivost uherských šlechticů i nevoli českých dvořanů k přílišné štědrosti Václava II. při česko-uherských jednáních o přemyslovské kandidatuře na uprázdněný uherský trůn.[5]

---

[2] Pokud jde o Přemyslovce, byl Václav II. synem Přemysla Otakara II. a Kunhuty Haličské, jež byla vnučkou někdejšího věhlasného uherského krále Bély IV., Wittelsbach Ota III. Dolnobavorský byl zase synem Bélovy dcery Alžběty.

[3] K jednání srov. například František HEŘMANSKÝ – Rudolf MERTLÍK – Marie BLÁHOVÁ (edd.), *Zbraslavská kronika. Chronicon Aulae regiae*, Praha 1976, 2. opravené vydání (dále jen *Zbraslavská kronika*), s. 120, Josef EMLER (ed.), *Fontes rerum Bohemicarum* (dále jen FRB) *IV*, Pragae 1884, s. 83 či Július SOPKO (ed.), *Kronika uhorských králov zvaná Dubnická*, Budmerice 2004, s. 96–97.

[4] Není však zcela jisté, zda se jej účastnil i Václav III., byť jeho přítomnost v Brně se zdá být pravděpodobná.

[5] Ottokar Štýrský uvádí ve své kronice například stříbro, drahocenná roucha (šarlat), pera, klenoty ze zlata a stříbra, koně. Joseph SEEMÜLLER (hrsg.) *Ottokars österreichische Reimchronik*. MGH Deutsche Chroniken *2*. Hannover 1893, s. 1044, verš č. 79470–79515.

027-036_maraz_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 17:47 Stránka 29

Další významnou událostí, jež spojila Václava III. s Brnem, byla naopak jeho rezignace na uherský trůn a snad i zde jí těsně předcházející svatba; to již mladý Přemyslovec panoval coby český a polský král samostatně po smrti otce. V říjnu roku 1305 totiž Václav III. přistoupil k řešení problémů s uherskou korunou; byl nucen dořešit v Uhrách pro sebe kritickou situaci a nyní konečně nastal vhodný čas. Václav měl již za sebou uzavření kompromisního míru s římským králem Albrechtem I. Habsburským, s nímž v roce 1304 válčil jeho otec a od té doby se mírová jednání, která přerušila smrt Václava II. vlekla, i posílení českých pozic v Polsku. Zpět však k uherské situaci.

Přemyslovská vláda v Uhrách neměla obrazně řečeno nikdy na růžích ustláno. Například již v září 1302 byl krátce obležen voji Karla Roberta z Anjou Budín coby sídelní město Václava III. Výrazný zlom znamenala ale teprve listina papeže Bonifáce VIII. z 31. května 1303.[6] Listina prohlásila za uherské krále Anjouovce. Pokud by s tím Václav II. a Václava III. nesouhlasili a domnívali se, že disponují nějakými právy na Uherské království, mohli je do čtyř měsíců prokázat. Navíc papež hrozil exkomunikací každému, kdo bude v uherské věci Přemyslovce podporovat. Pod touto hrozbou drtivá většina uherských prelátů přešla na stranu Karla Roberta a strhávala s sebou také světské předáky.[7] Zbytek pak dokonaly anjouovské peníze. A tak nejenže se stále zmenšovalo území, kde byl jako král respektován Václav III., ale v první polovině roku 1304 se mladý Přemyslovec přestal cítit bezpečně dokonce i v sídelním Budíně.

Václav II., který mezitím sbíral žoldnéřské vojsko proti římskému králi Albrechtu I. Habsburskému, jenž se v roce 1303 přidal k papeži a vystoupil s ostrými požadavky vůči Václavu II., odbojníkům v Polsku a Anjouovcům do protipřemyslovské koalice, toto vojsko využil k vpádu do Uher. Přibližně dva měsíce se snažil vychýlit misky vah na stranu svého syna, ale bezúspěšně. Sympatie si rozhodně nezískal, obzvláště když si české roty počínaly dosti bezohledně. Po napadnutí jižní Moravy Habsburky na konci srpna roku 1304 musel Václav II. urychleně zpět bránit České království. Je vysoce pravděpodobné, že se vracel přes Brno. Vzal s sebou i svého syna a také uherské korunovační klenoty i zajatce. Tím Uhry popudil ještě více. Václav II. zanechal ovšem na některých strategických místech žoldnéřské posádky, z čehož jistě plyne, že Přemyslovci svým vynuceným dočasným ústupem nehodlali říci v Uhrách poslední slovo. Události se pak vyvíjely dosti překotně. Albrecht s uherskými spojenci sice před zimou 1304 museli z Čech odtáhnout s nepořízenou, byť i on zanechal v některých městech ozbrojené posádky, jenže než byl dohodnut mír, Václav II. zemřel na souchotiny 21. června 1305. Vlády se ujal jediný dědic trůnu ani ne šestnáctiletý Václav III.

---

[6] Listinu nejnověji – nyní ve slovenském překladu – otiskuje titul Vincent SEDLÁK a kol. (edd.), *Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov. IV. Pod vládou anjouovských králov. Slovensko po vymretí Arpádovcov a nástupe Anjouovcov na uhorský trón, Karola Róberta, Ludovíta Velkého a jeho dcéry Márie*, Bratislava 2002, s. 47–48.

[7] Papežovo stranění Karlu Robertovi a skutečnost, že prostřednictvím uherských prelátů dokázal účinně zasahovat do souboje o uherskou korunu, nedávno vyzdvihl jako velkou výhodu pro Anjouovce J. Lukačka. Srov. k tomu Ján LUKAČKA, *Vláda posledného Přemyslovca Václava III. v Uhorsku*, in: Eva DOLEŽALOVÁ – Robert ŠIMŮNEK (edd.), Od knížat ke králům. Sborník u příležitosti 60. narozenin Josefa Žemličky, Praha 2007, s. 196.

027-036_maraz_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 17:47 Stránka 30

Přestože se tedy česká vláda v Uhrách v roce 1304 prakticky zhroutila, stále ještě existovala některá místa v moci českých posádek. Bylo možno počítat také s Budínem a s bratry Kyseckými, kteří ovládali území okolo Šoproně. Jenže zvrat poměrů ve Václavův prospěch by si vyžádal neúměrné množství finančních prostředků, přičemž výsledek takové akce by byl krajně nejistý. Navíc se zdálo být očividné, že Václav III. nikdy v Uhrách trvale sídlit nebude, když pod jeho vládu spadaly české země a Polsko. Rezignaci na uherskou korunu je tedy nutno vnímat jako správné řešení. Václav III. po smrti svého otce nešel za uherským dobrodružstvím cestou nových půjček, ale raději se pokusil zachránit moc v Polsku, kde měl reálnější vyhlídky na úspěch. Proto v říjnu roku 1305 rezignoval v Brně[8] na uherskou královskou korunu ve prospěch Oty III. Dolnobavorského. Současně mu předal uherské korunovační klenoty, jež v roce 1304 přemyslovské vojsko ze země sv. Štěpána odvezlo.

Václav III. se tím jednak zbavil ožehavého politického problému, jednak získal v Otovi cenného spojence proti Habsburkům i Uhrám. Zamezil tak alespoň na čas hrozbě angažovanosti uherských vojsk v Polsku proti české vládě, což se příznivě projevilo i na jaře roku 1306. Tehdy sice některé uherské magnátské rody (zejména Aba) pomáhaly Vladislavovi Lokýtkovi, avšak nečinil tak již Karel Robert z Anjou, jenž byl zaměstnán bojem o uherskou korunu právě s Otou III. [9]

S rezignací na vládu v Uhrách souviselo rovněž zrušení zasnoubení s uherskou princeznou Alžbětou, uzavřené v roce 1298, a sňatek s Violou Těšínskou, dcerou nepříliš významného těšínsko-osvětimského vévody Měška. Samotný sňatek, který se zřejmě opravdu konal 5. října 1305,[10] skýtá mnoho otázek. Byl velmi rychlý a překvapivý, a to

[8] Brno alespoň uvádí Petr Žitavský: „*také, protože byl korunován na uherského krále a odvezl s sebou do Čech posvátnou korunu Uherského království a nemohl se tam po dobrém vrátit a nechtěl, dobrovolně tedy postoupil tu korunu s četnými jinými odznaky království Uherského Otovi, vévodovi bavorskému, který též pocházel z rodu uherských králů, a zřekl se zákonitě před četnými knížaty a šlechtici v Brně v jeho prospěch všeho královského práva, které by mohl míti dále v Uhrách. A tak ten Ota, vévoda bavorský, léta Páně 1306, v měsíci dubnu, přijav pro sebe korunu a jiné královské odznaky, vtáhl do Uher a byl tam hned potom korunován za krále uherského.*" *Zbraslavská kronika*, s. 149, FRB IV, s. 107. Z výše uvedeného by teoreticky vyplývalo vzdání se titulu uherského krále v dubnu 1306. Ale v dubnu téhož roku krále v Brně doloženého listinnými ani jinými narativními prameny nemáme. Jedinou dnes známou Václavovou listinou z dubna 1306, konkrétně z 26. dubna, je král doložen v Žitavě. Je však pravda, že ani pro říjen 1305 neznáme z listin pobyt krále v Brně; avšak 10. října 1305 byl v Bruntále, kde v listině tam vydané naposledy užívá titulu krále uherského. Vzhledem k tomu, že tedy byl alespoň na Moravě, je jeho pobyt v říjnu 1305 v Brně pravděpodobnější. Říjen 1305 jako datum zřeknutí se nároků na panování v Uhrách ve prospěch Oty III. Dolnobavorského je pravděpodobnější i proto, že po 10. říjnu 1305 se již Václav III. netituluje uherským králem a nepečetí svou uherskou královskou pečetí. Karel MARÁZ, *Pečeti Václava III. v souvislostech*, in: E. DOLEŽALOVÁ – R. ŠIMŮNEK (edd.), Od knížat ke králům. Sborník u příležitosti 60. narozenin Josefa Žemličky, Praha 2007, zejména s. 202. Ke spojení Brna a října 1305 pro rezignaci na vládu v Uhrách jistě pomohl i sňatek s Violou Těšínskou, jenže také jeho konání v Brně není naprosto nepochybné (srov. níže).

[9] Josef ŠUSTA, *České dějiny II. 1. Soumrak Přemyslovců a jejich dědictví*, Praha 1935, s. 676, nejnověji Tomasz PIETRAS, „*Krwawy wilk z pastorałem.*" *Biskup krakowski Jan zwany Muskatą.* Warszawa 2001, s. 83.

[10] Tak uvádí Petr Žitavský ve Zbraslavské kronice a ostatní údaj přebírají. *Zbraslavská kronika*, s. 148, FRB IV, s. 106: „*Anno autem Domini MCCCV°, tercio nonas Octobris contraxit matrimonium cum Viola filia Mesche ducis de Theschin.*"

027-036_maraz_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 17:47 Stránka 31

i pro mnohé současníky mladého krále. Dokonce zbraslavský cisterciák a kronikář Petr Žitavský soudil, že sňatek zorganizovala šlechta, aby se mocný král svatbou s dcerou nějakého dalšího mocného vladaře nestal ještě mocnějším: „*...ale tuto dívku, dceru chudého knížete, nebyl by si nikterak vzal tento slavný a přemocný král za řádnou manželku, kdyby nebyl podvodně přemluven některými rádci. Neboť úskočná ničemnost některých pánů hleděla zabránit tomu, aby se tento mocný král nestal nějakým příbuzenstvím ještě mocnějším a tak nemohl více krotiti odbojníky a vládnouti nade všemi.*"[11] Jenže patrně to tak nebylo. Jistě se jednalo – z politického hlediska – o ne zrovna rovné manželství, a jak nedávno ukázala K. Charvátová, teoreticky by se nabízely mladému Přemyslovci politicky a mocensky významnější partie, například některá z ženských členek francouzského královského rodu Kapetovců či dcer římských kurfiřtů. Nicméně tradiční pohled českých historiků na sňatek Václava s Violou nebude asi zcela objektivní. I polská historiografie jej nehodnotí tak příkře, neboť v něm vidí snahu upevnit postavení krále ve Slezsku a Polsku.[12] T. Pietras naznačil, že sňatek měl značný politicko-vojenský význam a díky němu si Václav III. měl zajistit ochranu Krakova – prosperujícího z důlního podnikání i obchodních cest, přičemž předpokládá, že svatbu mohl zprostředkovat přímo krakovský biskup Jan Muskatą.[13] Muskatův zájem by byl pochopitelný, jako přemyslovský stoupenec v Polsku se necítil dobře před dotírajícím Lokýtkem. Navíc uvažme, že i uherský král Karel Robert z Anjou v roce 1307 pojal za choť Marii, dceru Kazimíra Bytomského, Violinu sestřenici.[14] Horní Slezsko tak tehdy zřejmě skutečně hrálo významnější roli, než si jsme dnes ochotni připustit. Nelze však ani zcela vyloučit, že Václav III. podlehl ženskému kouzlu a přitažlivosti Violy.[15]

Zamysleme se nyní hlouběji nad časovými a místními souvislostmi těchto dvou činů. Zdá se, že k rezignaci na uherskou vládu došlo až po sňatku s Violou Těšínskou; odmítnout však musíme někdy v literatuře uváděné datum rezignace 9. října 1305,[16]

---

[11] *Zbraslavská kronika*, s. 148, FRB IV, s. 106.

[12] Kateřina CHARVÁTOVÁ, *Václav II. Král český a polský*, Praha 2007, s. 256.

[13] T. Pietras, „*Krwawy wilk*", s. 78.

[14] K tomu nejnověji K. Charvátová, *Václav II.*, s. 256.

[15] Tak F. Palacký tvrdil, že sňatek s Violou zprostředkovali rádcové, aby mladého krále uchránili od prostopášného života, nicméně tvrzení nepodložil žádným důkazem. Pokud jde o Violinu krásu, napsal F. Palacký, že Václav III.„*…pojal zase již dne 5. října za manželku Violu, dceru knížete Měška Těšínského, jednu z největších krás věku svého.*" František PALACKÝ, *Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě, II,* Praha 1939, jubilejní vydání, s. 160. K Viole Těšínské srov. i Karel GAURA, *Viola Těšínská a český král Václav III.*, in: Těšínsko 3, 1993, s. 22–23.

[16] Například Cyril HÁDEK, *Konec Přemyslovců v Čechách. 700 let od vymření naší jediné dynastie,* Praha 2007, s. 141. Rovněž R. Pražák uvádí 9. říjen 1305. Richard PRAŽÁK – Dana BARTOŇKOVÁ – Jana NECHUTOVÁ (edd.), *Legendy a kroniky Koruny Uherské,* Praha 1988, s. 372. Ota III. pak byl 6. prosince 1305 s pomocí tzv. české strany ve Stoličném Bělehradě korunován za uherského krále a přijal jméno Béla V. Ale ani Ota III. se v Uhrách neudržel a definitivně se jediným uherským králem stal 27. listopadu 1308 s konečnou platností Karel Robert z Anjou, když byl za svého života již počtvrté – nyní konečně se všemi náležitostmi a pravými uherskými korunovačními klenoty – korunován na uherského krále. Srov. k tomu C. Hádek, *Konec*, s. 141, pozn. 122, nejnověji Karel MARÁZ, *Majestát a koruna na pečetích českých králů konce 13. a počátku 14. století jako symbol,* in: Symbol a symbolika v právu II. Sborník z mezinárodní vědecké konference konané v Brně 19. září 2006, v tisku.

027-036_maraz_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 17:47 Stránka 32

neboť ještě 10. října 1305 se Václav III. v listině pro německé rytíře v Bruntálu tituluje rovněž i jako král uherský.[17] Činí tak však naposledy. Otázkou zůstává rovněž místo sňatku. Dosud většina historiků uvádí Brno.[18] Zní to logicky a pravděpodobně, avšak jde o dohad, jistotu nemáme. V dobových písemných pramenech není totiž místo výslovně uvedeno, i *Zbraslavská kronika* udává toliko datum.[19] Nepomohou nám ani místa vydání královských listin v datačních formulích – 8. srpna 1305[20] je králův pobyt doložen v Praze a 10. října[21] v Bruntálu; mezi tím se nám žádná jiná listina nedochovala. Většina badatelů tak jistě mlčky předpokládala, že pokud se v Brně – a Brno výslovně uvádí Petr Žitavský[22] – vzdal v říjnu Václav III. titulu uherského krále, pak se zde i oženil s Violou Těšínskou poté, co vrátil zásnubní slovo Alžbětě Uherské. Jenže tak přímou souvislost automaticky předpokládat nelze. Zbraslavský kronikář nepokračuje po vylíčení sňatku mladého krále s Violou hned vyprávěním o Václavově rezignaci na uherskou korunu. Naopak mezi těmito dvěma událostmi má poměrně velkou prodlevu, v níž popisuje jiné věci z Václavova života.[23] Nechci tím tvrdit, že Brno jako místo svatby je vyloučeno, jeví se dokonce pravděpodobně, chci jen upozornit na jistou opatrnost v automatickém umístění králova sňatku právě sem (srov. i níže).

Popusťme uzdu fantazie a pokusme se uvažovat dále. Sňatek měl proběhnout 5. října a ještě 10. října se Václav uherským králem tituluje v listině, vydané v Bruntále. Je tedy teoreticky možné, že Václav III. přijel počátkem října do Brna, zde zrušil zásnubní slovo s Alžbětou, za choť zde následně pojal Violu Těšínskou a po svatebních obřadech a veselí vyjel do Bruntálu k jednání s německými rytíři. Zde vydal 10. října listinu, vrátil se do Brna, kde se následně vzdal titulu uherského krále a předal Otovi III. uherské korunovační klenoty. Nebo teoreticky je možné, byť méně pravděpodobné, že Václav III. přijel do Bruntálu, dohodl s německými rytíři potřebné, dorazila sem za ním Viola Těšínská, vrátili se do Brna, kde proběhl sňatek a následně král rezignoval na vládu v Uhrách. V takovém případě by ovšem nemohlo platit jako správné datum sňatku 5. října 1305. Ale není dokonce ani zcela vyloučeno, že svatba mohla proběhnout třeba 5. října v Bruntále, kam by asi měla Viola Těšínská z domova blíže, bylo zde vyřízeno to nejdůležitější s německými rytíři, vydána listina[24] a novomanželé se ode-

[17] *„W (encezlaus) dei gratia Boemie, Ungarie et Polonie rex." Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae* (dále jen RBM) sv. II, Josef EMLER (ed.), Pragae 1882, s. 888, č. 2057.

[18] Například J. Šusta, *České dějiny II. 1.*, s. 676, Dušan TŘEŠTÍK – Jaroslav ČECHURA – Vladimír PECHAR, *Králové a knížata zemí Koruny české*, Praha 2001, s. 308, T. Pietras, *„Krwawy wilk"*, s. 78 aj.

[19] *Zbraslavská kronika*, s. 148, FRB IV, s. 106.

[20] *RBM II*, s. 885, č. 2051.

[21] *RBM II*, s. 888, č. 2057.

[22] *Zbraslavská kronika*, s. 149, FRB IV, s. 107.

[23] Zmíněna je svatba jeho sestry Anny s Jindřichem Korutanským, dále zlumpačení mladého krále šlechtickými syny, jeho špatné mravy, rozdávání královského majetku, návštěva hrobu otce ve zbraslavském klášteře v den ročního výročí jeho úmrtí, rozhovor se zbraslavským opatem Konrádem, pod jehož dojmem se prý chování krále změnilo k lepšímu, a teprve potom následuje rezignace na Uherské království.

[24] Onou listinou z 10. října 1305 žádal mistra řádu německých rytířů v Prusku, aby podporoval českého hejtmana Oldřicha z Boskovic proti Litvanům, kteří oblehli jedno město v kališské provincii.

027-036_maraz_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 17:48 Stránka 33

brali do Brna, kde již čekal Ota III.[25] Uzavřeme tedy naše úvahy konstatováním, že Brno jako místo svatby vyloučit nelze, ale na základě řeči pramenů zcela jisté není. Téměř jistě ovšem můžeme v této souvislosti odmítnout konstatování, že se svatba konala na Špilberku.[26]

Poslední kapitolu vzájemných osudů Václava III. a Brna tvoří dodnes známé listiny, které uvedený král vydal v Brně či ve prospěch někoho z Brněnských. Pomineme-li falzum listiny z 20. listopadu 1305, kterou Václav III. v Brně údajně potvrdil pomořanskému cisterciáckému olivskému klášteru (Oliwa) koupi části potoka pro stavbu mlýna,[27] zavítal král nejméně ještě do Brna v březnu 1306. Dne 26. března zde totiž vydal pergamen pro Hynka z Dubé, nejvyššího pražského purkrabího, a jeho syna Hynka, pražského kanovníka, jimž do konce jejich života zastavil ves Holešovice.[28] To byl patrně poslední pobyt krále v Brně. Jeho životní pouť se rychle blížila tragickému konci v Olomouci dne 4. srpna 1306. Když někdy po 5. červenci vytáhl s vojskem z Prahy[29] v čele vojenské výpravy, aby zkrotil odbojného Lokýtka v Krakovsku a Jindřicha Hlohovského v Malopolsku, nejel totiž do Olomouce přes Brno.

Musím ještě zmínit dvě listiny krále Václava III., a to z 10. ledna 1306[30] a 26. dubna stejného roku.[31] Nevydal je sice v Brně, ale první – nesporně v zájmu a jistě na žádost svého vlivného protonotáře a budoucího kancléře, známého mnohoobročníka a mj. i brněnského kapitulního probošta u sv. Petra, Petra Angeliho – Václav III. potvrdil kostelu sv. Petra všechny svobody a práva a osvobodil jeho poddané i majetek od zemských povinností, příjemcem druhé se stal brněnský rychtář Wernhard. Král Václav listinou

[25] Je logické, že ke vzdání se titulu uherského krále a předání uherských korunovačních klenotů došlo v Brně, neboť odtud měl Ota do Uher rozhodně blíže než z Bruntálu, uvážíme-li k tomu, že se musel do Uher dostávat v přestrojení. Habsburkové Albrecht a Rudolf mu totiž průjezd přes své země výslovně zakázali a nebezpečné bylo i území nyní nepřátelského Matouše Čáka, bylo však nejvhodnější pro cestu z Brna na Šoproň, kterou drželi Přemyslovcům naklonění Kysečtí.

[26] Dá se tak usuzovat vzhledem ke stavebnímu vývoji hradu. Ke stavebnímu vývoji Špilberka srov. alespoň památkou Dana CEJNKOVÁ – Irena LOSKOTOVÁ – Miroslav PLAČEK, *Předběžné výsledky archeologického výzkumu Špilberku*, in: Brno v minulosti a dnes 13, 1995, s. 150–164.

[27] RBM IV, Josef EMLER (ed.), Pragae 1892, s. 822, č. 2122. Je jen těžko vysvětlitelnou otázkou, proč je ve falzu zmíněno právě Brno. O tom, zda v tom mohlo hrát nějakou roli event. obecné povědomí o svatbě krále s Violou Těšínskou v Brně (proběhla-li skutečně tam), lze jen spekulovat. Oliwský klášter byl příjemcem několika listin Václava II. i Václava III., avšak místem jejich vydání byla většinou Praha, jednou Hradec Králové. Srov. k tomu *RBM IV*, s. 821, č. 2112, s. 822, č. 2122, s. 822, č. 2118. K listinám Václava II. a Václava III. srov. i Miloslav POJSL – Ivan ŘEHOLKA – Ludmila SULITKOVÁ, *Panovnická kancelář posledních Přemyslovců Václava II. a Václava III.*, in: Sborník archivních prací 24, 1974, s. 261–365, Dalibor HAVEL, *Listinné písmo v kanceláři Václava II. (1283–1305) a Václava III. (1305–1306). I. (Přehled písařských individualit)*, in: Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity (dále jen SPFFBU) C 47, 2000, s. 71–131 a Dalibor HAVEL, *Listinné písmo v kanceláři Václava II. (1283–1305) a Václava III. (1305–1306). II. (Typologie písma)*, in: SPFFBU C 48, 2001, s. 37–65.

[28] RBM II, s. 900, č. 2085. Holešovice jsou dnes součástí Prahy.

[29] Toho dne vydal totiž v Praze listinu ve prospěch pražského měšťana Jana, řečeného Gestel, a kutnohorského obchodníka Wernhera. Regest in: Georgius Berthold PONTHANUS, *Bohemia pia*, Francofurti 1608, s. 85.

[30] RBM II, s. 894, č. 2072.

[31] RBM V. 1, Jiří SPĚVÁČEK (ed.), Pragae 1958, s. 64, č. 117.

027-036_maraz_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 17:48 Stránka 34

schválil, aby Wernhard spravoval dále městský soud (rychtu) a ves Tvarožnou a souhlasil s tím, že Wernhard může prodat Tvarožnou nejvyššímu pražskému purkrabímu Hynkovi z Dubé.

Lze uzavřít konstatováním, že Brno hrálo v životě Václava III. podstatnou roli. Dokonce můžeme říci, že po Praze a Budíně, které byly jeho sídelními královskými městy, tu nejdůležitější. V Brně došlo k zásadním událostem pro život Václava III., bylo zde úspěšně jednáno – snad i s jeho osobní účastí – o podmínkách jeho přijetí za uherského krále v roce 1301, v roce 1305 se zde naopak Václav III. tohoto titulu i vlády vzdal ve prospěch Wittelsbacha Oty III. Dolnobavorského, přičemž mu předal i uherské korunovační klenoty. Takže věhlasná koruna sv. Štěpána se tehdy v Brně musela nacházet. Snad se v Brně stejného roku i oženil. Březnový pobyt roku 1306 byl pak posledním brněnským pobytem Václava III.

027-036_maraz_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 17:48 Stránka 35

Karel Maráz

Wenzel III. und Brünn

ZUSAMMENFASSUNG

Brünn spielte im Leben Wenzels III. eine relativ wichtige Rolle. Im Juni 1301 verliefen dort Verhandlungen mit ungarischen Versandten über die Bedingungen der Aufnahme Wenzels III. als ungarisches Königs und im Oktober 1305 verzichtet dort der damals schon böhmische und polnische König Wenzel III. auf den ungarischen Königstitel und Krönungsinsignien zugunsten von Otto III. von Niederbayern. In demselben Jahr heiratete er, wohl tatsächlich in Brünn, Viola von Teschen, Tochter des Teschener-Auschwitzer Herzogs Mieszko.

Brünn besuchte der junge Przemyslide jedoch auch im Frühling 1306, wo er am 26. März eine Urkunde über die lebenslange Verpfändung von Holešovice zugunsten des höchsten Prager Burggrafen Hynek d.Ä. von Dubá und seines Sohns Hynek d. J. von Dubé, des Prager Kanonikers, erließ. Lässt man das Falsum der Urkunde zugunsten des Pommerschen Zisterzienserklosters Oliwa außer acht, dann knüpft sich an Brünn noch eine andere Urkunde des letzten Przemyslidenkönigs. Sie wurde nicht hier erlassen, aber ihr Empfänger war der Brünner Vogt Wernhard. Der König Wenzel bewilligte mit dieser Urkunde, dass Wernhard weiterhin das Stadtgericht und das Dorf Tvarožná innehabe und stimmte zu, dass Wernhard Tvarožná dem höchsten Prager Burggrafen Hynek von Dubá verkaufen dürfe.

Aus dem oben angeführten ergibt sich, dass Brünn im Leben Wenzels III. eine relativ wichtige Rolle spielte. Man kann sogar sagen – mit der Ausnahme von Olmütz, wo er ermordet wurde – nach den königlichen Siedlungsstädten Prag und Buda die größte. Tatsache aber ist, dass der Stadt Brünn darin wohl die Rolle einer der zwei wichtigsten königlichen Städte in Mähren und im Vergleich mit Olmütz ihre günstigere Lage im Bezug auf Ungarn behilflich war, denn die meisten erwähnten Angelegenheit betrafen gerade dieses Land.

027-036_maraz_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 17:48 Stránka 36

037-070_kotlikova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 17:52 Stránka 37

Martina Kotlíková

PEČETI BRNĚNSKÝCH AUGUSTINIÁNŮ NA LISTINÁCH OD KONCE PRVNÍ TŘETINY 15. STOLETÍ DO DOBY RUŠENÍ KLÁŠTERŮ JOSEFEM II.[1]

Stručné dějiny kláštera v letech 1434–1783

Husitské války znamenaly obvykle pro kláštery pohromu. Jak moc zasáhly augustiniánský klášter svatého Tomáše, založený roku 1350 markrabětem Janem Jindřichem, se ale dodnes přesně neví. Podle klášterních letopisů měly být kostel i konventní budovy v roce 1428 úplně zničeny, nedochovaly se však o tom žádné důkazy.[2] Pravděpodobně ale žádné škody neutrpěl, poškozen byl snad částečně jen venkovský majetek kláštera.[3] Naopak se ví, že zde své útočiště nalezli augustiniáni z Jevíčka, Litomyšle a Osvětiman.[4]

Během druhé poloviny 15. století a první poloviny 16. století se brněnským augustiniánům dařilo vcelku dobře. Od českých králů Jiřího z Poděbrad a Matyáše Korvína dosáhli potvrzení všech svých privilegií a majetkových držeb, v roce 1512 je i s jejich majetkem vzal pod svou zvláštní ochranu papež Julius II.[5] Významnou akcí a výrazem důležitosti kláštera bylo pořádání provinciální kapituly v roce 1539.[6]

Ovšem druhá polovina 16. století znamenala pro augustiniány, podobně jako pro mnoho dalších klášterů, dobu velkého mravního úpadku. Nejhorší byla situace v šedesátých letech, za převorátu Jiřího Kolera. Jiří směle porušoval celibát, v noci opouštěl klášter a navštěvoval svou milenku. Někteří jiní členové konventu si dokonce své milenky – jeptišky brněnských ženských klášterů – vodili přímo do prostor kláštera. Převor Koler došel až tak daleko, že vizitátora, vyslaného na důkladnou kontrolu kláštera, nechal na několik hodin uvěznit a vyhrožoval mu. Situace se postupně vyhrotila, někteří členové konventu dokonce klášter opustili a odešli jinam. Nakonec z něj odešel i sám převor Jiří, ovšem s penězi a částí kostelních klenotů. O mnoho lepší nebyla situace ani v sedmdesátých letech za převora Bartoloměje Frygida.[7]

---

[1] Problematikou pečetí brněnských augustiniánů, ale také dominikánů, kartuziánů a premonstrátů se autorka zabývala ve své diplomové práci *Pečeti brněnských augustiniánů, dominikánů, kartuziánů a premonstrátů na listinách od konce husitských válek do doby rušení klášterů císařem Josefem II.*, která byla obhájena v únoru 2006 na Ústavu pomocných věd historických a archivnictví Filozofické fakulty Masarykovy univerzity.

[2] Dušan FOLTÝN a kolektiv, *Encyklopedie moravských a slezských klášterů*, Praha 2005, s. 174.

[3] Václav OLIVA, *České duchovní řády za rozmachu husitské bouře. Příspěvek k dějinám náboženské a sociální revoluce XV. století v zemích československých*, Praha 1924, s. 409.

[4] D. FOLTÝN a kol., *Encyklopedie*, s. 174.

[5] Tamtéž, s. 175.

[6] Tamtéž.

[7] Vladimír BURIAN, *Vývoj náboženských poměrů v Brně 1570–1618*, Brno 1948, s. 3, 4, 8 a 9.

037-070_kotlikova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 17:52 Stránka 38

Ke zlepšení došlo až na počátku 17. století, tehdejší převor Jan Vincenc Barnabeus se dokonce těšil zvláštní přízni olomouckého biskupa a kardinála Františka z Dietrichštejna, který mu v roce 1611 udělil právo nosit pontifikálie.

Ke krátkému zvratu došlo ještě během stavovského povstání, kdy se stavové pokusili zabavit klášteru majetek, po bitvě na Bílé Hoře však pominulo i toto nebezpečí. Klášteru neuškodil více ani druhý švédský vpád v roce 1645, ač klášter a samotné budovy byly dost těžce poškozeny.[8]

Následovalo další období rozkvětu, stoupal počet členů konventu. Převor Ondřej Zirckl zahájil ve dvacátých letech 18. století výstavbu nového kláštera, kterou dokončil převor, a od roku 1752 opat, Matouš Pertscher. Nová budova měla klášter reprezentovat a podtrhnout jeho společenský význam. V letech 1778–1782, poté, co byla do Brna z Olomouce přeložena univerzita, sloužil dokonce velký klášterní sál jako univerzitní aula.

Další etapa dějin augustiniánského kláštera se začala psát v roce 1783, kdy se klášter musel přestěhovat na Staré Brno, do prostor zrušeného kláštera cisterciaček a jeho původní budovy obsadily orgány zemské a stavovské správy.[9]

Pečeti brněnských augustiniánů

Augustiniáni z kláštera svatého Tomáše v Brně používali po celé sledované období dva druhy pečetí. Pečeti převorské (opata) a pečeti konventní. Oba druhy pečetí jsou jasně rozlišitelné nejen zněním opisu, který nezaměnitelně identifikuje svého majitele, ale rovněž striktním dodržováním pravidla, že převorským (opatským) typem pečetí pouze převor (opat) a konventním typem pouze konvent. Výjimku tvoří přelom 17. a 18. století, kdy jakoby na čas vymizela konventní pečeť, a na místě konventu, a jeho jménem, připojovali k listinám svou pečeť podpřevoři, kteří pečetili podpřevorským typem pečeti.

Pečeti augustiniánských převorů, opata i konventu máme doloženy po téměř celé sledované období. Nelze samozřejmě popsat pečetní zvyky všech převorů a všechny jimi používané pečetní typy, přesto nám dochované exempláře dovolují získat vcelku ucelený přehled o převorských i konventních pečetích brněnských augustiniánů a načrtnout i hlavní rysy jejich pečetních zvyklostí.

Celkem se podařilo pro sledované období nalézt 101 kusů augustiniánských pečetí, jeden odlitek pečeti a jedno pečetidlo.

Převorských pečetí se dochovalo na listinách celkem 58 kusů a jeden odlitek, které se dají rozdělit k 19 typům, konventních pečetí, dochovaných na listinách bylo objeveno celkem 43 kusů, u nichž lze rozlišit celkem sedm pečetních typů. Mimo to se podařilo nalézt také jedno konventní pečetidlo.[10]

---

[8] D. FOLTÝN, *Encyklopedie*, s. 175.
[9] Tamtéž, s. 176.
[10] Moravský zemský archiv (dále MZA), fond G 125 Sbírka typářů a odlitků, sign. D 5.

037-070_kotlikova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 17:52 Stránka 39

Vůbec první nalezené exempláře převorské i konventní pečeti však pocházejí již z roku 1379.[11]

V pečetním poli převorské pečeti se nachází postava, pod ní pod obloukem postava adorátora, obráceného heraldicky vpravo. Typ je zašpičatěle oválný, s opisem vyvedeným smíšeným majuskulním písmem nebo kapitálou.[12] Pečeť je zhotovena z bezbarvého včelího vosku, do dnešních dnů se dochoval jen menší zlomek.[13]

Konventní pečeť náleží k typu používanému brněnskými augustiniány až do roku 1532, bude tedy popsána níže.

Popisy pečetí – pečeti převorů a opata

Typ A.[14]

Doložen v letech 1431–1597.

Hlavním motivem pečetního obrazu u tohoto typu pečeti je vyobrazení scény Zvěstování Panně Marii. V krásné gotické architektuře – gotickém dvojokně, stojí heraldicky vlevo Panna Marie ve volném šatě, svou pravou ruku má položenou na hrdle a svou levou ruku volně spuštěnou. Shlíží na archanděla Gabriela, který klečí heraldicky vpravo a je otočen k Panně Marii, ke které vzhlíží. Pod gotickou architekturou je umístěn španělský štít malých rozměrů s rozkřídlenou, šachovanou – moravskou orlicí, hledící heraldicky vpravo.

Opis je od pečetního obrazu i od okraje pečeti oddělen jemným perlovcem, vyveden smíšeným majuskulním písmem s unciálními písmeny „e“, „m“ a „n“, zní: **S(IGILLVm):PRIORIS:BRVnnenSIS:ORDI(NI)S:FRATRVm: HeRemITARV(m): S(AnCTI):AVGVSTInI**.

Typ je zašpičatěle oválný, o průměrné velikosti 52 x 33 mm.

Typ B.

Doložen v letech 1486–1571.

Motivem pečetního obrazu je scéna Zvěstování Panně Marii, kde v gotické architektuře – gotickém dvojokně, stojí heraldicky vlevo Panna Marie ve volném šatě, svou pravou ruku má položenou na hrdle a svou levou ruku ponechává volně spuštěnou. Shlíží na archanděla Gabriela, který klečí heraldicky vpravo a je otočen k Panně Marii, ke které vzhlíží. Pod gotickou architekturou je umístěn španělský štít menších rozměrů, zasahující do opisu s rozkřídlenou moravskou orlicí, hledící heraldicky vpravo.

[11] MZA, fond E 59 Premonstráti Zábrdovice, inv. č. 8.

[12] Z dochovaného zlomku nelze určit.

[13] Viz Jindřich ŠEBÁNEK, *Archivy zrušených klášterů moravských a slezských. Inventář pergamenů z let 1078–1471*, Brno 1932, s. 185, č. 913. a MZA, fond E 59 Premonstráti Zábrdovice, inv. č. 8.

[14] Pro podrobný přehled všech typů, doba jejich používání a informace o dochovaných exemplářích viz přílohu 1.

037-070_kotlikova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 17:52 Stránka 40

Opis je ohraničen linkami, vyveden gotickou minuskulou a zní: **s(igillum).prioris.brunensis. ordinis. fratr(um).heremitar(um).s(ancti). augustini.**

Typ je špičatě oválný, 55 x 35 mm velký.

Typ C.

Doložen pouze v roce 1487.

Sekret. V pečetním poli se nachází beránek otočený heraldicky vpravo. Pečeť je němá, nemá ani opis ani nápis. Celá pečeť je orámovaná silnější linkou.

Typ je kulatý, velký 16 mm.

Typ D.

Doložen v letech 1524–1530.

Hlavním námětem pečetního pole je vyobrazení scény Zvěstování Panně Marii. V gotické architektuře – gotickém dvojokně stojí heraldicky vlevo Panna Marie ve volném šatě, svou pravou ruku má položenou na hrdle a svou levou ruku ponechává volně spuštěnou. Shlíží na archanděla Gabriela, který klečí heraldicky vpravo a je otočen k Panně Marii, ke které vzhlíží. Pod gotickou architekturou je umístěn španělský štít malých rozměrů s rozkřídlenou, šachovanou – moravskou orlicí, hledící heraldicky vpravo.

Opis je zřejmě oddělen z vnitřní strany drobným perlovcem a z vnějšku linkou,[15] vyveden texturou a zní: **s(igillum). prio[ris]** /////////// **[s](ancti)[augustini]**.[16]

Typ je zašpičatěle oválný, o rozměrech 50 x 34 mm.

Typ E.

Doložen v letech 1608–1643.

Hlavním motivem pečetního obrazu je motiv Zvěstování Panně Marii. V pečetním poli stojí heraldicky vpravo archanděl Gabriel, který má svou pravou ruku zdviženou a ve své levici drží žezlo v podobě lilie. Je lehce natočen směrem k Panně Marii, která klečí na klekátku umístěném heraldicky vlevo, je otočená směrem k andělovi. Nad hlavou Panny Marie se vznáší Duch svatý v podobě holubice. Uprostřed v dolní části pečetního obrazu je umístěn španělský štít malých rozměrů, nepatrně zasahující do opisu, na němž je umístěna heraldicky vpravo hledící, šachovaná – moravská orlice.

Opis je oddělen od pečetního obrazu dvojlinkou, mezi níž se nachází výrazný perlovec a od okraje pečeti linkou, vyveden je humanistickou majuskulou a zní: **SIGILLVM. PRIORIS. BRVNENSIS ORDINIS. EREMITARVM+S:AVGVSTINY**. Na první pohled je nápadná chyba ve slově „augustini“, kde je na konci slova vyryto písmeno „y“.

Typ je kulatý, 35 mm velký.

[15] Nalezené exempláře pečeti jsou velmi poškozeny, z tohoto důvodu to nelze s jistotou určit.

[16] Opis nelze plně rekonstruovat z důvodů uvedených v poznámce č. 14.

037-070_kotlikova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 17:52 Stránka 41

Typ F.

Doložen jen v roce 1646.

Hlavním motivem pečetního obrazu je ztvárnění scény Zvěstování Panně Marii. V pečetním poli se nacházejí v horní polovině postavy archanděla Gabriela, který stojí heraldicky vlevo, svou pravou ruku má zvednutou, ve své levici drží žezlo v podobě lilie. Panna Marie klečí na klekátku umístěném heraldicky vpravo, je natočena směrem k andělovi. Nad hlavou se jí vznáší Duch svatý v podobě holubice. V dolní části pečetního pole, před postavami Panny Marie a archanděla Gabriela, jsou umístěny dvě oválné kartuše, zasahující do opisu, tvořící alianci, které jsou spojeny hlavou i patou kartuše, protaženou do špičky. Na kartuši umístěné heraldicky vpravo se nachází rozkřídlená, vpravo hledící, šachovaná – moravská orlice a na kartuši umístěné heraldicky vlevo je vyobrazen keř, vyrůstající z trojvrší. Ve středu pečetního pole, mezi kartušemi a mezi postavami Panny Marie a anděla se nachází zdobená mitra s vrcholy zakončenými křížky, kterou navíc prochází berla.[17]

Opis je oddělen z vnitřní strany řetízkem[18] a z vnější strany vavřínovým věncem, vyveden je humanistickou majuskulou a zní: **SIGIL(LUM). PRIORATNS.S**/////////// **BRVNÆ**. Opis je místy nečitelný, zdá se jako by jeho část byla vyvedena minuskulou. Nedá se zcela rekonstruovat, protože máme doložen pouze jediný exemplář pečeti. Za povšimnutí stojí hlavně zřejmá chyba ve slově „prioratus“, kde rytec místo písmena „u“ vyryl „n“ a ligatura mezi písmeny „a“ a „e“ ve slově „Brunae“.

Typ je kulatý, velký 35 mm.

Typ G. Převor Jiří Gladich.

Doložen v roce 1647.

Sekret. V pečetním poli je umístěna oválná kartuše. Na ní je vyobrazen keř, vyrůstající z trojvrší, provázený z každé strany šestihrotou hvězdou. Na vrcholku keře sedí vpravo otočený ptáček, jemuž na zádech spočívá šestihrotá hvězda. Na kartuši je položená zdobená mitra, za kartuší je šikmo položená berla, zasahující do opisu.

Opis je umístěn na pásce, vyveden humanistickou majuskulou a zní: **+ GEO(RGIVS) GLA(DICH).PR(I)OR.A/// MO///.P(ROPE).BRVN(A).** Pečeť je orámovaná perlovcem.

Typ je oválný, o rozměrech 18 x 16 mm.

Typ H.

Doložen pouze v roce 1659.

Hlavním motivem pečetního obrazu je ztvárnění scény Zvěstování Panně Marii. V pečetním poli se nacházejí v horní polovině postavy archanděla Gabriela, který stojí

[17] Neuvádím směr natočení hlavice berly. Vycházím přitom z článku F. Beneše, který uvádí, že směr natočení hlavice berly je na jednotlivých pečetích náhodný a nemá žádný význam. Viz František BENEŠ, *Hlavice berly v obraze opatských pečetí*, in: Časopis spolku přátel starožitností 9, 1958, s. 99.

[18] Nesetkala jsem se ještě na pečeti s tímto prvkem, ani s jeho pojmenováním v literatuře. Jde o mé vlastní označení tohoto prvku. V budoucnu může být samozřejmě navrženo pojmenování lepší.

037-070_kotlikova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 17:52 Stránka 42

heraldicky vlevo, svou pravou ruku má zvednutou, ve své levici drží žezlo v podobě lilie. Panna Marie klečí na klekátku umístěném heraldicky vpravo, je natočena směrem k andělovi. Nad jejich hlavami se uprostřed vznáší Duch svatý v podobě holubice. Před postavami Panny Marie a archanděla se nachází renesanční štíty malých rozměrů, zasahující do opisu, s patami štítů protaženými do špičky, kterými se oba štíty dotýkají a tvoří tak alianci. Na štítě umístěném heraldicky vpravo je vyobrazena vpravo hledící, rozkřídlená, šachovaná – moravská orlice. Na štítě umístěném heraldicky vlevo se nachází čáp, otočený heraldicky vpravo. Doprostřed pečetního pole, nad štíty, mezi Pannu Marii a archanděla Gabriela je položena zdobená mitra s vrcholy zakončenými křížky, kterou prochází berla.

Opis je oddělen z vnitřní strany linkou, z vnější věncem, vyveden je humanistickou majuskulou a zní:**+SIGI(LLUM):PRIORATVS:MONA(STERII):SANC(TAE): THO(MAE):BRVNÆ**. Písmena „a“ a „e“ ve slově „Brunae“ jsou spojeny ligaturou.

Typ je kulatý, 35 mm velký.

Typ CH. Převor Jeroným Hufnagl.

Doložen pouze v roce 1666.

V pečetním poli je umístěn polcený španělský štít, přes který je navíc šikmo položené břevno. Štít je tak netradičně čtvrcený, což je ještě zvýrazněno linkami rovnoběžnými s lemy břevna. Na břevně jsou položeny vedle sebe tři hřeby. V 1. a 4. takto vzniklém poli se nachází koruna, 2. a 3. pole je vyplněno damaskováním rostlinnými motivy. Nad štítem je položená zdobená mitra s vrcholy zdobenými křížky a s vlajícími fimbriemi. Za štítem je šikmo položená berla. Nad mitrou je umístěn ještě hodnostní klobouk se šesti střapci po stranách, zasahující do opisu.

Opis je oddělen z vnitřní strany linkou a z vnější strany dvojlinkou, vyveden humanistickou majuskulou, zní: **HIERO(NIMVS). HVFNAGL. PRALAT(VS). S(ANCTI): THOMA(E) BRVNA P(RIOR). A(VGUSTINIANI).**

Typ je oválný, 30 x 25 mm velký.

Typ I. Převor Jeroným Hufnagl.

Doložen v letech 1666–1667.

V pečetním poli je umístěná polcená oválná kartuše, přes kterou je navíc šikmo položené břevno. Štít je tak netradičně čtvrcený, což je navíc zvýrazněno linkami rovnoběžnými s lemy břevna. Na břevně jsou položeny vedle sebe tři hřeby. V 1. a 4. takto vzniklém poli se nachází koruna, 2. a 3. pole je vyplněno damaskováním rostlinnými motivy. Nad štítem je položená zdobená mitra s vrcholy zdobenými křížky a s vlajícími fimbriemi. Za štítem je šikmo položená berla. Nad mitrou je umístěn ještě hodnostní klobouk se šesti střapci po stranách.

Opis je umístěn na pásce,[19] vyveden je humanistickou majuskulou a zní: **HIERO(NIMVS) HUFNAGL.PRAELAT(VS) INFVL(ATVS) PRIOR BRVNA AD**

[19] Oddělen z obou stran linkami, ale vzhledem k pečetnímu obrazu je jakoby vyvýšen.

037-070_kotlikova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 17:52 Stránka 43

S(ANCTI). THOMÆ ROTA O(RDINIS) S(ANCTI) A(VGVSTINI). Písmena „a“ a „e“ ve slově „Thomae“ jsou spojena ligaturou.

Typ je oválný, o rozměrech 42 x 35 mm.

Typ J. Převor Adeodatus Draodemský.

Doložen pouze v roce 1672.

V pečetním poli je umístěn na kartuši španělský štít, zasahující do opisu. Štít je rozdělený kosmo položeným břevnem. Na břevnu jsou položeny vedle sebe tři pětilisté růže. V horním i dolním poli je jednoocasý lev ve skoku, otočený heraldicky vpravo. Nad štítem je položená zdobená mitra s vrcholy zakončenými křížky, za štítem šikmo položená berla. Nad mitrou je hodnostní klobouk se šesti střapci po stranách.

Opis je oddělen od pečetního obrazu dvojlinkou a od okraje pečeti vavřínovým věncem, vyveden je humanistickou majuskulou, začíná heraldicky vpravo dole, postupuje ve směru hodinových ručiček a zní: **F(RATER).ADEODATVS:DRAODEMSKY PRA[LATVS] S(ANCTI) [T]HOM(A)E BRV(NA) P(RIOR) A(VGVSTIANI).** Opis je proveden velmi plasticky, zřetelně vystupuje, první písmena slov jsou vždy větší než zbývající.

Typ je oválný, o rozměrech 34 x 26 mm.

Typ K. Převor Vilém Mannenbach.

Doložen v letech 1691–1699.

V pečetním poli se nachází na kartuši španělský štít, zasahující do opisu. Na něm jsou uprostřed umístěny dva tváří od sebe odvrácené měsíce, uprostřed pod nimi zřejmě slunce a nad nimi heraldicky vpravo otočený pták, kterým by mohl být čáp.[20] Nad štítem je zdobená mitra s vrcholy zakončenými křížky, za štítem šikmo položená berla. Nad mitrou je položen hodnostní klobouk se šesti střapci po stranách.

Opis je oddělen z obou stran linkou, vyveden je humanistickou majuskulou a zní: **F(RATER): GVILIELMVS. MANNEBACH PRÆLAT(VS). S(ANCTI): THOMÆ**. Písmena „a“ a „e“ ve slovech „praelatus“ a „Thomae“ jsou spojeny ligaturou.

Typ je oválný, o průměrné velikosti 31 x 29 mm.

Typ L. Převor Mikuláš Kederitz.

Doložen v letech 1708–1710.

V pečetním poli je umístěná oválná kartuše, dělená špicí s prohnutými boky, zasahující do opisu. Po bocích špice jsou umístěny dvě růže se stonkem i listy, každá na jedné straně. Květiny jsou natočeny dovnitř, tedy směrem k sobě. Ve špici pták, snad čáp, otočený heraldicky vpravo. Nad kartuší je položená zdobená mitra s vrcholy zakončenými křížky s vlajícími fimbriemi. Za kartuší je šikmo položená berla. Nad mitrou je umístěn ještě hodnostní klobouk se šesti střapci po stranách.

[20] Znamení na štítu nelze určit s jistotou, neboť dochované exempláře pečeti jsou ve špatném fyzickém stavu.

037-070_kotlikova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 17:52 Stránka 44

Opis je oddělen z vnitřní strany linkou, z vnější strany dvojlinkou, vyveden je humanistickou majuskulou, začíná heraldicky vpravo dole, pokračuje ve směru hodinových ručiček a zní: **F(RATER) NICOLAVS. KED[EDERITZ] [PRAEL]ATVS .S(ANCTI): THOMÆ**. Písmena „a“ a „e“ ve slově „Thomae“ jsou spojeny ligaturou.

Typ je oválný, o rozměrech 33 x 30 mm.

Typ M. Převor Mikuláš Kederitz.

Doložen pouze v roce 1711.

Sekret. V pečetním poli se nachází oválná kartuše, dělená špicí s prohnutými boky. V heraldicky levém i pravém horním poli je umístěná růže se stonkem i listy. Květiny jsou natočeny dovnitř, tedy směrem k sobě. Ve špici stojí pták, snad čáp, otočený heraldicky vpravo. Nad kartuší je položená zdobená mitra s vrcholy zakončenými křížky a vlajícími fimbriemi. Za kartuší je pokosem položená berla.

Opis chybí, heraldicky vlevo je zřejmě umístěno několik písmen nápisu, ovšem naprosto nečitelných.

Typ je oválný, o rozměrech 16 x 14 mm.

Typ N. Převor Prosper Gündter.

Doložen pouze v roce 1721.

Sekret. V pečetním poli se nachází oválná kartuše, na ní je těžko identifikovatelné znamení, nejspíše strom nebo keř. Nad kartuší je položená zdobená mitra s vrcholy zakončenými křížky a vlajícími fimbriemi. Za kartuší je šikmo položená berla. Nad mitrou je umístěn hodnostní klobouk se šesti střapci po stranách.

Opis chybí, nápis je umístěn nad klobouk, vyveden humanistickou majuskulou a tvoří jej písmena: „**P“. “P“. “G“. “P“. “P“. “S“. “T“**, znamenající „**PETSCHAFT**“ „**PROSPER**“ „**GÜNDTER**“ „**PRIOR**“ „**PRAELATUS**“ „**SANCTI**“ „**THOMAE**“.

Typ je oválný, o rozměrech 16 x 14 mm.

Typ O. Převor Ondřej Zirckl.

Doložen pouze v roce 1724.

V pečetním poli je umístěná kulatá kartuše, ve spodní části zasahující do opisu. Na ní je v prostřed položená koruna, kterou procházejí dvě zkřížené tyče, které tak rozdělují plochu kartuše do pomyslných čtyř polí. V 1. poli je šestihrotá hvězda, ve druhém a třetím poli pětilistá růže a ve 4. poli jetelový kříž. Nad kartuší je umístěná zdobená mitra s vrcholy zakončenými křížky a vlajícími fimbriemi, za štítem je šikmo položená berla. Nad mitrou je umístěn ještě hodnostní klobouk se šesti střapci.

Opis je oddělen od pečetního obrazu tenkou a silnější linkou, od okraje pečeti provazcem, vyveden je humanistickou majuskulou, začíná heraldicky vpravo dole, pokračuje pak ve směru hodinových ručiček a zní: **ANDREAS ZIRKL PRÆLATVS SANCTI THOMÆ.** Jednotlivá slova jsou oddělena hůře identifikovatelnými útvary, zřejmě růžemi. Písmena „a“ a „e“ ve slovech „praelatus“ a „Thomae“ jsou spojeny ligaturou.

Typ je oválný, o rozměrech 37 x 33 mm.

037-070_kotlikova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 17:52 Stránka 45

Typ P. Převor Ondřej Zirckl.

Doložen pouze v roce 1726.

Sekret. V pečetním poli se nachází oválná kartuše. Na ní je vprostřed položena koruna, kterou procházejí dvě zkřížené tyče, které tak rozdělují plochu kartuše do pomyslných čtyř polí. V 1. poli je šestihrotá hvězda, ve druhém a třetím poli pětilistá růže a ve 4. poli jetelový kříž.[21] Na štítě je umístěná zdobená mitra s vrcholy zakončenými křížky a vlajícími fimbriemi, za kartuší je šikmo položená berla. Nad mitrou je umístěn hodnostní klobouk se šesti střapci po stranách.

Opis pečeť nemá, jen nápis, umístěný doprostřed pečetního pole nad klobouk, vyvedený je humanistickou majuskulou a zní: „**A**“.“**Z**“.“**P**“.“**P**“.“**S**“.“**T**“, což znamená **„ANDREAS“ „ZIRKL“ „PRIOR“ „PRAELATVS“ „SANCTI“ „THOMAE“**.

Typ je oválný, o rozměrech 20 x 18 mm.

Typ Q. Převor Kristián Obsolka.

Doložen pouze v roce 1738.

V pečetním poli se nachází oválná kartuše, na ní je umístěn patriarší kříž vyrůstající z hořícího keře. V hlavě kartuše, nad křížem, jsou písmena „**I**“ a „**S**“.[22] Na kartuši je položená zdobená mitra s vrcholy zakončenými křížky a zdobenými fimbriemi. Za štítem je šikmo položená berla. Nad mitrou je umístěn ještě hodnostní klobouk se šesti střapci po stranách.

Opis je oddělen od pečetního obrazu zvlněnou linkou a od okraje pečeti krajkou.[23]

Vyveden je humanistickou majuskulou, začíná heraldicky vpravo a zní: **F(RATER): CHRISTIANVS: OBSOLKA + PRÆLATVS :AD :S(ANCTVM) :THOMAM**. Písmena „a“ a „e“ ve slově „praelatus“ jsou spojena ligaturou.

Typ je oválný, o rozměrech 32 x 28 mm.

Typ R. Převor a opat[24] Matouš Pertscher.

Doložen v letech 1742–1763.

V pečetním poli je vyobrazená oválná kartuše, na ní je zřejmě umístěn stojící archanděl Michael, držící ve své pravé ruce kopí, kterým zabíjí draka u svých nohou. Na kartuši je položená zdobená mitra s vrcholy zakončenými křížky a s vlajícími fimbriemi. Za kartuší je šikmo položená berla. Nad mitrou je umístěn hodnostní klobouk se šesti střapci po stranách.

---

[21] Pečeť se dodnes nedochovala v takovém stavu, aby bylo přesně rozeznatelné znamení na kartuši. Ani pečeť z roku 1724 nenabízí možnost jednoznačně určit a identifikovat znamení na kartuši. Protože však je na pečeti evidentně osobní převorův erb, mohl být pečetní obraz rekonstruován za pomocí fotografie z publikace B. Samka. Jde o fotografii monstrance z roku 1735, na níž je umístěn erb převora Ondřeje. Viz Bohumil SAMEK, *Das Augustinerkloster in Brünn*, Brno 1993, s. 50.

[22] Jejich význam se zatím nepodařilo objasnit.

[23] Velice ozdobné prvky, které se na jiných pečetích nevyskytují. V odborné literatuře zatím nebyly jinak pojmenovány.

[24] Od roku 1752. Viz D. FOLTÝN a kol., *Encyklopedie*, s. 175.

037-070_kotlikova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 17:52 Stránka 46

Opis je oddělen od pečetního obrazu zvlněnou linkou a od okraje pečeti krajkou. Vyveden je humanistickou majuskulou a zní: ***MATTHAEVS PERTSCHER PRÆLATVS: AD:S(ANCTVM):THOMAM**. Písmena „a“ a „e“ ve slově „praelatus“ jsou spojené ligaturou.

Typ je oválný, o rozměrech 32 x 28 mm.

Popisy pečetí – pečeti konventu

Typ S.

Doložen v letech 1379–1532.

V pečetním poli je vyobrazena korunovaná Panna Marie, stojící na obráceném srpku měsíce, která drží na své levé ruce Ježíška a ve své pravé ruce ratolest. Je obklopena slunečními paprsky.

Opis je vložen mezi perlovec, vyveden smíšeným majuskulním písmem s unciálními písmeny „e“, „h“, „n“ a „m“, zní:
S(IGILLVm)*COnVenT(US)*BRVnenS(is)*FR(A)T(RVm)
heremITAR(Vm)*ORD(INIS)*S(AnCTI)*AVGVSTnI.

Typ je kulatý, o průměrné velikosti 60 mm.

Typ T.

Doložen v letech 1542–1589 a v roce 1646.

V pečetním poli je vyobrazena korunovaná Panna Marie, stojící v srpku měsíce, která drží na své levé ruce Ježíška a ve své pravé ruce ratolest. Je obklopená slunečními paprsky.

Opis je oddělen od pečetního obrazu velmi jemnou a silnější linkou a od okraje pečeti dvojlinkou, vyveden je humanistickou majuskulou a zní: **S(IGILLVM) CONVEN(TVS) BRVNESIS FRAT(RV)M HEREMITAR(VM) ORD(IN)IS: S(ANCTI): A(VG)VSSTINI**. Za povšimnutí stojí především nezvládnuté písmeno „n“, které je pokaždé vyryto zrcadlově obrácené.

Typ je kulatý, o průměrné velikosti 58 mm.

Typ U.

Doložen v letech 1608–1643.

V pečetním poli je vyobrazena korunovaná Panna Marie, se svatozáří zasahující do opisu, stojící v srpku měsíce, zasahujícím do opisu, která drží na své levé ruce Ježíška a ve své pravé ruce ratolest. Je obklopená sluncem a natočená tělem lehce heraldicky vlevo.

Opis je oddělen z vnitřní strany perlovcem, položeným na z římse, stupňované z obou stran[25] a z vnějšku dvojlinkou, vyveden je humanistickou majuskulou a zní: **SIG(ILLVM): CONVENT(VS): BRVNEN(SIS): EREMITARVM: ORDINIS: S(ANCTI):**

[25] Opět se jedná o zvláštní ozdobný způsob oddělení opisu od pečetního obrazu. Pravděpodobně nebyl dosud v literatuře popsán a tedy neexistuje nějaký obecně platný název tohoto prvku.

037-070_kotlikova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 17:52 Stránka 47

AVGVSTYNI. Na první pohled je patrná chyba ve slově „augustini“, kde je uprostřed slova vyryto písmeno „y“.

Typ je kulatý, o velikosti 35 mm.

Typ V.

Doložen pouze v roce 1659.

V pečetním poli je vyobrazena korunovaná Panna Marie, se svatozáří zasahující do opisu, stojící v srpku měsíce, zasahujícím do opisu, která drží na své levé ruce Ježíška a ve své pravé ruce žezlo. Je obklopena sluncem.

Opis není od pečetního obrazu nijak oddělen, od okraje pečeti jej dělí linka, vyveden je humanistickou majuskulou a zní: **SIGIL(LVM) CONVE(TVS). S(ANCTI) THOMÆ BRVNA**. Písmena „a“ a „e“ ve slově „Thomae“ jsou spojena ligaturou. Pečeť je orámovaná vavřínovým věncem.

Typ je kulatý, o průměrné velikosti 31 mm.

Typ W.

Doložen v letech 1666–1699 a 1738.

Hlavním motivem pečetního obrazu je ztvárnění scény Zvěstování Panně Marii. V pečetním poli se nacházejí v horní polovině postavy archanděla Gabriela, který stojí heraldicky vlevo, svou pravou ruku má zvednutou, ve své levici drží žezlo v podobě lilie. Panna Marie klečí na klekátku heraldicky vpravo, je natočena směrem k andělovi. Nad jejich hlavami se uprostřed vznáší Duch svatý v podobě holubice. Před postavami Panny Marie a archanděla se nachází renesanční štíty malých rozměrů, zasahující do opisu, s patami štítů protaženými do špičky, kterými se oba štíty dotýkají a tvoří tak alianci. Na štítě umístěném heraldicky vpravo je vyobrazena heraldicky vpravo hledící, rozkřídlená, šachovaná – moravská orlice. Na štítě umístěném heraldicky vlevo se nachází stojící postava s berlou ve své pravé ruce.

Opis je umístěn na stuhu, oddělenou od pečetního obrazu navíc linkou, vyveden humanistickou majuskulou, začíná heraldicky vpravo dole a zní: ***SIGIL(LVM). CONVENT(VS).BRVN(AE):AD:S(ANCTVM):THOM(AM).ORD(INIS).EREM(ITARVM). S(ANCTI). AVGV(STINI):**. Celá pečeť je orámovaná vavřínovým věncem.

Typ je kulatý, o průměrné velikosti 34 mm.

Typ X.

Doložen v letech 1708–1742.

V pečetním poli stojí zřejmě svatý Tomáš s kopím ve své pravé ruce a s knihou ve své levé ruce.

Opis je oddělen z vnitřní strany tenkou a silnější linkou a z vnější strany dvojlinkou, vyveden je humanistickou majuskulou, zní:
SIGIL(LVM):SV(B)PRIORIS:S(ANCTI):THOMÆ. BRVNÆ:16 8 9. Písmena „a“ a „e“ ve slovech „Thomae“ a“Brunae“ jsou spojeny ligaturou.

Typ je oválný, o rozměrech 21 x 18 mm.

037-070_kotlikova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 17:52 Stránka 48

Typ Y.

Doložen v letech 1758–1783.

V pečetním poli se nachází polopostava svatého Tomáše, držícího ve své levé ruce kopí a ve své pravé ruce knihu, hledící heraldicky vpravo, se svatozáří kolem hlavy. Před světcem je položen barokní štít s heraldicky vlevo hledící šachovanou – moravskou – orlicí.

Opis je oddělen od pečetního obrazu tenkou a silnější linkou a od okraje pečeti silnou linkou, vyveden je humanistickou majuskulou a zní: **SIGILLVM CONVETVS BRVNÆ AD S(ANCTVM).THOMAM.** Písmena „a“ a „e“ ve slově „Brunae“ jsou spojeny ligaturou.

Typ je oválný, o rozměrech 29 x 25 mm.

Typ Y – typář.

Pečetidlo je zhotoveno z bronzu, má 12cm dlouhé držadlo, nahoře se rozšiřující. Typář je vyryt velmi plasticky, tak aby jeho otiskem vznikl pečetní obraz s několika promyšleně odlišenými vrstvami.

V pečetním poli se nachází polopostava svatého Tomáše, držícího ve své levé ruce kopí a ve své pravé ruce knihu, hledící heraldicky vpravo, se svatozáří kolem hlavy. Před světcem je položen barokní štít s heraldicky vlevo hledící šachovanou – moravskou – orlicí.

Opis je oddělen od pečetního obrazu tenkou a silnější linkou a od okraje pečeti silnou linkou, vyveden je humanistickou majuskulou a zní: **SIGILLVM CONVETVS BRVNÆ AD S(ANCTVM).THOMAM.** Písmena „a“ a „e“ ve slově „Brunae“ jsou spojeny ligaturou.

Typ je oválný, o rozměrech 29 x 25 mm.

Komentář k jednotlivým pečetním typům a jejich popisům

Převoři a opat

Vůbec nejčastěji používaným typem pečetí augustiniánských převorů v 15. a 16. století je typ A. První doložitelný exemplář tohoto typu pochází z roku 1431. Je velmi zajímavé, že ač byl tento typ používán nejčastěji a je dochován v největším množství exemplářů, byly nalezeny v průběhu let 1486–1571 také pečeti, náležející k jiným typům,[26] zhotovené bez pochybností otiskem jiných pečetidel, ale s naprosto stejným motivem pečetního obrazu i s téměř shodným provedením celé pečeti, lišící se jen v detailech.

[26] Zde označeným jako typy B a D.

037-070_kotlikova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 17:52 Stránka 49

Tak typ B se odlišuje především typem písma v opise, znění opisu však zůstává stejné. Dále je na první pohled patrná i nižší umělecká hodnota pečeti, pečetní obraz je zhotoven velmi schématicky, stejně jako vyobrazení orlice na štítě, štít navíc zasahuje do opisu. Zajímavé je sledovat užití tohoto typu. V 15. století se objevuje pouze jednou, u převora Matyáše Rubeganse, v roce 1486. Matyáš ale v předchozích letech běžně používal nejrozšířenější typ. Nabízí se úvaha, proč převor Matyáš v roce 1486 použil typ sice jiný, ale přesto skoro totožný? Odpověď zatím neznáme. Další výskyt pečetí tohoto typu máme doložen až v sedmdesátých letech 16. století u převora Bartoloměje Frygida. I on zprvu používal nejrozšířenější typ A, ale pak v letech 1568 a 1571 přešel k typu B. Opět není jasné, jaké důvody jej, stejně jako převora Matyáše, vedly k použití téměř totožného, ale umělecky ne tak pěkně vyvedeného, typu pečeti.

Rovněž typ D se od nejrozšířenějšího typu liší písmem opisu, při zachování jeho znění. Další rozdíl vidíme v nepatrném pozměnění proporcí jednotlivých částí pečetního obrazu, gotické dvojokno je poněkud menší, mezi oknem a štítem zůstává trocha volného prostoru. Objevuje se jen dvakrát u převora Ambrože v letech 1524 a 1530. Ani v tomto případě nelze vysvětlit, proč převor Ambrož změnil typář, když ten nový se od obvykle užívaného liší jen detaily.

Během 15. a 16. století tedy přesto, že máme doložené tři různé typy, k žádné větší a nápadnější změně ve vzhledu, motivu a stylizaci pečetí nedošlo.

Na počátku 17. století dochází u převorských pečetí k první velké změně. Námětem pečetního obrazu sice nadále zůstává scéna Zvěstování Panně Marii, ovšem zcela se mění provedení pečeti. Typ E, a po něm i všechny typy následující, už náleží k novověkým pečetím. Opis je vyveden humanistickou majuskulou, ztvárnění pečetního obrazu je renesanční. Mizí zašpičatěle oválný tvar pečetí, pro středověké pečeti duchovních osob a institucí tak charakteristický.

U typu F, který se objevuje pouze u převora Jiřího Gladicha v roce 1646, motiv pečetního obrazu zůstává stále shodný s předchozími typy, ale poprvé se na převorské pečeti objevují pontifikálie – infule a berla, ač právo nosit pontifikálie získal už v roce 1611 převor Jan Vincent Barnabeus.[27] Navíc pečeť díky vcelku malé velikosti a mnoha složkám pečetního obrazu, k tomu provedeným velmi ozdobným způsobem, působí už poněkud přeplněně a nepřehledně. Proto Jiřího nástupce nechal v následujících letech pečetní obraz převorské pečeti zjednodušit do podoby, kterou vidíme u typu H, který máme doložen jen u převora Alfonse Steinmasse. Všechny složky pečetního obrazu sice na pečeti zůstávají, jsou však podstatně zmenšené a ne tak ozdobně ztvárněné.

U převora Jiřího Gladicha – typ G - máme také poprvé zachycenu znakovou pečeť, s uvedeným jménem majitele, byť pouze jako sekret(!), ne jako převorskou hlavní pečeť. Nese zřejmě převorovo osobní znamení, které se vyskytuje i na pečeti hlavní.

[27] Které mu udělil kardinál z Dietrichštejna. Viz D. FOLTÝN a kol., *Encyklopedie*, s. 175.

037-070_kotlikova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 17:52 Stránka 50

Až na tuto výjimku se všechny převorské pečeti od počátku sledovaného období, tedy od druhé třetiny 15. století, až do roku 1659, po typ H, řadí k hagiografickému pečetnímu typu. Jde o neosobní převorské pečeti, v jejichž opise nejsou uváděna jména konkrétních převorů,[28] což umožňovalo používat stejný typ znovu a znovu různými majiteli a čehož bylo hojně využíváno, jak o tom svědčí počty dochovaných exemplářů jednotlivých typů, hlavně v 15. a 16. století. U typů F a H už můžeme přece jen zachytit jakousi snahu o identifikaci svého majitele, sice ne uvedením jeho jména v opise pečeti, ale umístěním, zřejmě osobního,[29] znamení na jeden ze dvou malých štítů, které jsou vloženy do pečetního obrazu.

K přelomové změně v pečetních zvycích představených brněnských augustiniánů dochází za převora Jeronýma Hufnagla, někdy po roce 1661.[30] Mizí neosobní převorská pečeť s hagiografickým motivem Zvěstování Panně Marii. Převoři začínají používat výhradně znakové pečeti, a to u všech užívaných typářů (tj. u hlavní převorské pečeti i sekretů). Jméno majitele pečeti je uvedeno v opise, pokud jde o typy s opisem, případně je naznačeno převorovými iniciálami v nápise, v případě, že opis chybí. Poprvé se v pečetním obraze objevuje také hodnostní klobouk se šesti střapci po stranách, tedy zřejmě klobouk prelátský,[31] protože barva klobouku je z pečeti nezjistitelná.

U těchto znakových pečetí se na listinách vyskytují tři jejich typy – osobní hlavní pečeti, ke kterým bezpečně náleží typy I Jeronýma Hufnagla a O Ondřeje Zirckla,[32] menší převorské pečeti, jako je typ CH Jeronýma Hufnagla a sekrety, ke kterým patří typy M Mikuláše Kederitze, N Prospera Gündtera a P Ondřeje Zirckla. U ostatních převorských typů nelze přesně určit, zda jde o převorovu pečeť velkou (hlavní) nebo menší, spíše je pravděpodobné, že tito převoři disponovali jen jedním větším typem své pečeti, který je zároveň jejich pečetí hlavní.

Při pokusu vysledovat, jaké typy pečetí jsou připojovány k těm kterým písemnostem nebyly prozatím zjištěny žádné skutečnosti a souvislosti, naznačující, že by mohly

[28] Jak uvádí ve své diplomové práci P. Chleborádová, nebylo používání neosobní pečeti ve 13.–15. století ničím neobvyklým. Poté mělo postupně vymizet. Na příkladu brněnských augustiniánů však můžeme dobře vidět, že někde se udrželo až do 17. století. Nejpokrokovější byli dle P. Chleborádové v tomto směru cisterciáci, kterým generální kapitula řádu již v roce 1200 nařídila, aby pečeť vyjadřující funkci majitele zněla také na jeho jméno, neboť neosobní pečeti prý nerespektují církevní hierarchii. Viz Petra CHLEBORÁDOVÁ, *Soupis pečetí duchovních osob a institucí na území českého přemyslovského státu z let 1278–1310.* Diplomová práce na Filosofické fakultě UJEP, Brno 1986, s. 8–9. Stejnou problematikou se zabývá a vysvětlení podává také Tomáš Krejčík ve svém díle *Pečeť v kultuře středověku*. Viz Tomáš KREJČÍK, *Pečeť v kultuře středověku,* Šenov u Ostravy 1998, s. 20, podrobněji k tématu pak kapitola *Církevní pečeti*, s. 223–253.

[29] Nebo rodového znamení. Tuto otázku se dosud nepodařilo vyřešit a bude jistě předmětem dalšího zkoumání.

[30] V roce 1661 se stal převorem. Viz D. FOLTÝN a kol., *Encyklopedie*, s. 175.

[31] Augustiniánští převoři byli i preláty, jak se později označovali v opisech pečetí. O převorský klobouk zřejmě nepůjde, ten by měl po každé straně jen dva střapce, nebude to ani klobouk opatský, protože titul opata představeným brněnských augustiniánů až do roku 1752 nepřináležel.

[32] V případě pečeti z roku 1724, typu O, přímo v koroboraci listiny značené jako „sigilli maioris“. Zemský archiv Opava, pobočka Olomouc, fond Metropolitní kapitula Olomouc, sign. B IV d 19.

037-070_kotlikova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 17:52 Stránka 51

být stanoveny obecně platná pravidla. Tak mohl převor Mikuláš Kederitz připojit k fundacím z let 1708–1710 svou větší převorskou pečeť, typ L, zatímco u fundace z roku 1711 už nacházíme jen jeho sekret, typ M. Podobně převor Ondřej Zirckl nechal přitisknout svou hlavní osobní pečeť k papírovému vidimusu z roku 1724, typ O, ale u pergamenové fundace z roku 1726 je připojen jen jeho sekret, typ P.

Jediný typ pečeti, R, se dochoval u Matouše Pertschera, který jej nezměnil ani poté, co roku 1752 získal titul opata. Nebylo to nutné, v opise pečeti se označení převor ani opat nevyskytuje.

Z doby po roce 1763 zatím nebyly naleze žádné listiny zpečetěné augustiniánským opatem Matoušem Pertscherem ani jeho nástupci.

Konvent

Pečeti augustiniánského konventu se dochovaly z průběhu celého sledovaného období. Tak nejstarší dochovaný exemplář konventní pečeti máme zaznamenán z roku 1431, ale zároveň víme, že stejný typ používali augustiniáni již koncem 14. století.[33] Podobně nejmladší nalezený exemplář pochází roku 1768, ovšem pečetidlo, jehož otiskem byla tato pečeť zhotovena, se nám dochovalo také a víme, že bylo v užívání až do konce sledovaného období. Získáváme tak téměř dokonalý přehled o konventních pečetích brněnských augustiniánů v novověku.

Od konce 14. století až do roku 1532, kdy je zachycen poslední exemplář, používali augustiniáni jediný typ konventní pečeti, a to typ S. Jde o klasický středověký typ, byť je kulatého tvaru. U konventní pečeti brněnských augustiniánů se vůbec nesetkáváme se zašpičatěle oválnou pečetí, typickou pro středověké pečeti duchovních osob a institucí. Faktem je, že kulatý tvar nikdy nedosáhl u církevních pečetí takové obliby jako tvar mandorly,[34] tedy zašpičatěle oválný, přesto nebyl ničím neobvyklým a vyskytuje se jak u pečetí středověkých, tak i u typů novověkých.

Někdy mezi léty 1532 a 1542 došlo ke změně typáře konventní pečeti. U typu T je motiv pečetního obrazu naprosto shodný s předchozím typem, jen Panna Marie nestojí již na, ale v srpku měsíce. Poprvé se zde vyskytuje jeden z novověkých znaků na pečeti – a sice humanistická majuskula jako písmo opisu. Podle zrcadlově obráceného písmena „n“ sice ještě ne zcela zvládnutá, ale i přesto je prvním znamením nadcházejícího přechodu od středověkých k novověkým pečetím. Tento typ tak můžeme označit za

[33] Poprvé je doložen již v roce 1379. Viz výše.

[34] Mandorla je latinský pojem, původně označující svatozář mandlovitého tvaru obklopující celou postavu Ježíše Krista při nanebevstoupení. Viz James HALL, *Slovník námětů a symbolů ve výtvarném umění*, Praha 1991, s. 256 a Radko CHODURA – Věra KLIMEŠOVÁ – Alois KŘIŠŤAN, *Slovník pojmů sakrálního výtvarného umění*, Kostelní Vydří 2001, s. 57. Špičatě oválný tvar v našich zemích začal být oblíben ve 13. století, v souvislosti v emancipačními snahami církve po roce 1222, a postupem času převládl. Viz P. CHLEBORÁDOVÁ, *Soupis pečetí duchovních osob a institucí*, s. 13.

037-070_kotlikova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 17:52 Stránka 52

přechodný. Pečeti tohoto typu se po roce 1589 již nevyskytují, otázkou tedy zůstává, proč se znovu, zcela anachronicky, objevuje na listině z roku 1646. Žádné vysvětlení se zatím najít nepodařilo. Navíc u této pečeti z roku 1646 není ani respektována barva obvyklá u pečetí tohoto typu, které byly vždy zelené. Je však třeba také uvážit, že v 17. století se již zelený pečetní vosk netěšil přílišné oblibě.

Ve srovnání s převorskou pečetí je nutné si všimnout, že u převorů nastal přechod od středověkých k novověkým pečetím až na počátku 17. století a byl zcela náhlý, bez existence přechodných typů jako mezičlánků, jak je uvedeno výše, a to v důsledku toho, že převoři používali v 16. století typy ze století předcházejícího a žádné nové typy zhotoveny nebyly.

Konventní typ U je námětově stejný jako typy předchozí, ale renesanční způsob ztvárnění pečetního obrazu a písmo opisu, kterým už zůstává humanistická majuskula, jej řadí k typům novověkým. Tvar zůstává kulatý, takže zatímco u jiných pečetí může být tvar pomocným kritériem při určování, zda jde o typ ještě středověký nebo už novověký, u konventní pečeti brněnských augustiniánů nemá žádnou směrodatnou funkci.

Stejný motiv na svých pečetích používali brněnští augustiniáni i nadále, ale už někdy mezi léty 1643 a 1659 došlo k opětovné změně typáře. Typ V je sice ztvárněním velice podobný předchozímu, ale oproti typu U je umělecky mnohem jednodušeji provedený a schématičtější.

K zajímavé změně typu dochází za převora Jeronýma Hufnagla, tedy po roce 1661. Jeroným přechází u svého hlavního typu ke znakové pečeti. Po staletí převory užívaný motiv Zvěstování Panně Marii přejímá na své pečeti konvent, který se tak zároveň vzdal svého obvyklého mariánského motivu používaného od počátků kláštera. Nový typ konventní pečeti – W dokonce jako by byl kopií pečetního typu H převora Alfonse Steinmasse. Liší se od této převorské pečeti jen znamením na štítě umístěném do pečetního pole heraldicky vlevo. Mohlo by jít o přerytí převorského typáře, kde bylo změněno jen ono znamení na štítě a znění opisu. Přesto se dá konstatovat, že se jedná o typář nový, zhotovený speciálně pro potřeby konventu. Zobrazení některých prvků pečetního obrazu se v detailech liší, ale bezpochyby byly oba typy pečetí – převora Alfonse Steinmasse i konventu – zhotoveny stejným rytcem. Tomu jednoznačně nasvědčuje i ztvárnění opisů, kdy jednotlivá písmena mají nápadně zvýrazněné serify, což také naznačuje, že rytcem pečeti byl umělec věnující se spíše zhotovování nápisů.[35]

I u tohoto typu se setkáváme s tím, že jeden z exemplářů se objevuje na listině až v roce 1738, tedy v době, kdy už byl v užívání typ jiný. Podobně jako u typu T pro tuto skutečnost dosud nebylo nalezeno vysvětlení.

Na počátku 18. století jakoby konventní pečeť mizí. V letech 1708–1742 se na listinách vedle převorské pečeti, na místě příslušném pro pečeť konventu objevuje pečeť podpřevora, i s jeho podpisem, který je ale doprovázen i podpisy některých dalších

[35] Zvýrazňování serifů nebývá na pečetích obvyklé, jde o jasný prvek nápisového písma.

037-070_kotlikova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 17:52 Stránka 53

členů konventu. Proto je možné vyslovit hypotézu, že podpřevorská pečeť byla v těchto letech používána jako pečeť konventní, označuji ji proto jako konventní typ X. Z jakého důvodu přestali augustiniáni používat klasický konventní typ, když přitom víme, že ten se neztratil, ani nebyl zničen, se zatím vysvětlit nepodařilo. Navíc je z opisu zřejmé, že podpřevoři svou pečeť používali již od roku 1689, kdy byla konventem ještě používána jeho standardní pečeť. Proč tedy změna? A proč až po roce 1700? Odpověď bude snad nalezena po dalším bádání.

V letech po roce 1742 se augustiniáni vrátili k užívání klasické konventní pečeti. První dochovaná pečeť tohoto nového typu je z roku 1758, poslední z roku 1768, přesto však víme, že tento typ brněnští augustiniáni používali až do doby přestěhování kláštera na Staré Brno, tedy do poloviny osmdesátých let 18. století.[36] Vděčíme za to skutečnosti, že se do dnešních dnů zachoval i samotný pečetní typář.[37]

Sfragistická charakteristika pečetí[38]

Převoři a opat

Pečetní látka

Všechny pečeti augustiniánských převorů a opata jsou zhotoveny ze včelího vosku. Výjimku tvoří sekret Jiřího Gladicha z roku 1647, typ G, jež je zhotoven z vosku španělského.

Do osmdesátých let 15. století mají převorské pečeti černou barvu. V roce 1481 se poprvé objevují zelené pečeti, černá barva však zatím nemizí. Černě zbarvená je ještě pečeť z roku 1486 a sekret z roku 1487. V prvních třech desetiletích 16. století dále pokračuje obliba zeleného pečetního vosku, zelenou barvu mají pečeti z roku 1524, 1531 a 1532, ale objevují se už i pečeti zhotovené z červeného vosku, poprvé v roce 1518 a poté v roce 1530. Který z pečetních vosků – zelený nebo červený – byl v první třetině 16. století oblíbenější a užívanější se z dochovaných pěti exemplářů směrodatně rozhodnout nedá, pravděpodobně to záleželo na zvážení klášterní kanceláře a na sku-

[36] Mojmír ŠVÁBENSKÝ, *G 125. Sbírka typářů, odlitků pečetí a ústřižků s pečetěmi. Oddělení I. Typáře*, MZA, Brno 1975, sign. D 5. Je zde ale chybně uvedeno, že typář se používal již od počátku 18. století, doložitelný je až od poloviny 18. století.

[37] MZA, fond G 125 Sbírka typářů, odlitků pečetí a ústřižků s pečetěmi, sign. D 5. Pečetidlo je vyobrazeno rovněž na úvodní stránce díla B. Samka viz B. SAMEK, *Das Augustinerkloster in Brünn*. Úvodní strana. Popis k němu je ale naprosto chybný. Autor uvádí jako dobu používání pečetidla 2. polovinu 17. století.

[38] V následujícím sfragistickém rozboru jednotlivých vnějších znaků pečetí je cílem především zachytit a shrnout jejich nejdůležitější podoby, změny a vývoj. Z důvodů velkého množství různých možností, především v opisech pečetí, a také neexistence jasných pravidel a systému, je poukázáno jen na některé tvary a jejich změny a není podán detailní rozbor. Takový rozbor by sice poměrně přesně ilustroval chaotickou situaci a nejasnou linii až anarchii při volbě a ztvárnění jednotlivých prvků na novověkých pečetích, neměl by ovšem jiný smysl.

037-070_kotlikova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 17:52 Stránka 54

tečnosti, který vosk jaké barvy byl zrovna dostupný. Po roce 1542 jsou už všechny doložené pečeti výhradně červené barvy.

Tvar

Zašpičatěle oválný tvar, typický pro středověkou pečeť duchovenstva se u převorů vyskytuje u pečetních typů 15. a 16. století. V 17. století se tvar pečetí mění, novověké pečeti s hagiografickým námětem pečetního obrazu jsou kulaté, poté, co počínaje převory Jiřím Gladichem a Jeronýmem Hufnaglem přešli augustiniánští převoři k pečeti znakové, mají už veškeré jejich další pečeti oválný tvar.

Velikost

Ve středověku dosahovaly zašpičatěle oválné pečeti, jejichž majitelem byla obvykle duchovní osoba nebo instituce, velikosti až 70 x 50 mm. Nejčastěji se však jejich rozměry pohybovaly okolo 50 x 30 mm.[39] Středověké převorské typy se z tohoto hlediska dají označit za naprosto standardní, jejich velikost se pohybuje v rozmezí od 50 do 55 mm na výšku a od 30 do 35 mm na šířku.

V 17. století s přechodem k novověkým typům dochází ke zmenšování převorských pečetí. Kulaté typy dosahují velikosti okolo 35 mm. Rozměry osobních hlavních a menších oválných znakových pečetí, používaných po roce 1666, se pohybují od 30 x 25 mm u nejmenšího exempláře, používaného Jeronýmem Hufnaglem (typ CH), po 42 x 35 mm u největšího nalezeného dochovaného typu z tohoto období, který rovněž náležel převoru Jeronýmu Hufnaglovi (typ I).

Zmenšení velikosti lze pozorovat rovněž u sekretů. Sekret Matyáše Rubeganse z roku 1487 je velký 25 mm, zatímco sekrety převorů Mikuláše Kederitze z roku 1711 a Prospera Gündtnera z roku 1721 už dosahují rozměrů jen 16 x 14 mm, podobně jako sekret Ondřeje Zirckla z roku 1726, jehož velikost je 20 x 18 mm. Stejné tendence lze sledovat také u dominikánů, kartuziánů i premonstrátů,[40] u kterých ale dochází k zmenšení ještě výraznějšímu.

Ochranné prostředky

Všechny přivěšené pečeti v 15., 16. a na počátku 17. století jsou vloženy do ochranné voskové misky z bezbarvého vosku. S uložením pečeti do dřevěného pouzdra se poprvé setkáváme u zavěšené pečeti v roce 1634. Od této doby jsou přivěšené pečeti vkládány výhradně do dřevěného pouzdra.[41] Přitištěné pečeti brněnských augus-

[39] P. CHLEBORÁDOVÁ, *Soupis pečetí duchovních osob a institucí*, s. 25.

[40] Srovnání lze nalézt v Martina KOTLÍKOVÁ, *Pečeti brněnských augustiniánů, dominikánů, kartuziánů a premonstrátů od konce první třetiny 15. století do doby rušení klášterů Josefem II.* Diplomová práce na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity, Brno 2006, s. 51, 65 a 84–85.

[41] Dnes už u velké většiny nejsou dochovaná celá dřevěná pouzdra a pečetí se jeví jako vložené do dřevěné misky. Přesto je u takovýchto misek patrné, že měly i horní víko a tvořily tak pouzdro, jak lze vidět u kompletních dřevěných pouzder.

037-070_kotlikova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 17:52 Stránka 55

tiniánů se na listinách vyskytují jen vzácně. Jedná se jen o sekret z roku 1487 a pečeť Jeronýma Hufnagla z roku 1667, přitištěné pod klasickým papírovým krytem, o Jeronýmovu pečeť z roku 1666, která je přitištěná pod ozdobným papírovým krytem a dále o sekret Jiřího Gladicha z roku 1647, přitištěný bez ochranného papírového krytu.

Připevnění

V 15. a 16. století jsou pečeti augustiniánských převorů připevněny k listinám výhradně přivěšením na pergamenových proužcích. Také v 17. a 18. století je převážná většina pečetí přivěšených na pergamenových proužcích. Výjimkou tvoří čtyři přitištěné pečeti z let 1487, 1647, 1663 a 1667. Pečeť z roku 1738 je přivěšená na bílých a oranžových hedvábných nitích, pečeť z roku 1758 na modrých a černých hedvábných nitích. Pouze jediná pečeť je zavěšená, a to exemplář z roku 1634, visící na žlutých a fialových hedvábných nitích.

Typ pečetního obrazu

Všechny převorské pečeti až do roku 1659 náležejí k hagiografickým pečetním typům. Zobrazují scénu zvěstování Panně Marii.[42] Výjimkou, a první známkou měnícího se trendu, je zmiňovaný sekret převora Jiřího Gladicha z roku 1647. Po roce 1659 už převoři používají výhradně pečeti znakové. Pečetní obraz tvoří (zřejmě) osobní znamení jednotlivých převorů a opata umístěné na štítě, s obvyklými odznaky opatské hodnosti – mitrou, berlou a ve většině případů i hodnostním kloboukem.

Písmo a znění opisů a nápisů

Pro pečeti 15. a 16. století je písmo opisů jedním z mála znaků, podle kterých se dají odlišit jinak téměř totožné a souběžně používané převorské typy. U nejčastěji používaného typu A je opis vyveden smíšeným majuskulním písmem s unciálními písmeny „e“, „m“ a „n“, u typu B gotickou minuskulou a u typu D pak texturou. Jediný zachovaný sekret z této doby nemá opis ani nápis, jde tedy o pečeť němou.

Od 17. století se stává písmem opisů i nápisů humanistická majuskula, u některých typů se specifickými modifikacemi ve ztvárnění. Tak si lze na pečetích typu H povšimnout nápadně zvýrazněných serifů, naznačující fakt, že zhotovitel tohoto typu se zabýval spíše tvorbou nápisů. V opise na pečetích typu J je zase první písmeno slova vždy nápadně větší než písmena ostatní. V 17. a 18. století se téměř u všech typů setkáváme s písmeny „a“ a „e“ spojenými ligaturou, především ve slovech „praelatus“, „Thomae“ a „Brunae“.

Opis obvykle začínal heraldicky vlevo nahoře a pokračoval ve směru hodinových ručiček. U některých znakových pečetí 17. a 18. století začíná naopak heraldicky vlevo dole a pokračuje taktéž ve směru hodinových ručiček.

[42] Námět Zvěstování Panně Marii byl na augustiniánských pečetích vcelku oblíbený. Z dalších moravských augustiniánských klášterů jej na svých konventních pečetích používali například augustiniáni ve Štenberku. Viz M. ŠVÁBENSKÝ, *Augustiniánské kláštery. Díl 1*, Brno 1959, tabulka F, obr. 39 a 40 a s. 180.

037-070_kotlikova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 17:52 Stránka 56

Znění opisů jednotlivých typů je obsahově podobné, ovšem provedením se velmi různí. V 15., 16. a ještě na počátku 17. století se převoři v opisech titulují jako „převor řádu bratří poustevníků svatého Augustina v Brně“, v polovině 17. století už dostává přednost identifikace převora dle jeho příslušnosti ke konkrétnímu klášteru, opis tak ohlašuje, že jde o „pečeť převora kláštera svatého Tomáše v Brně“. U osobních znakových pečetí, které již mají v opise uvedeno jméno svého majitele, zpočátku je oblíbenější za tímto majitelovým jménem umístěné označení „ augustiniánský převor“ či „převor augustiniánů v Brně“, postupně však vítězí označení „prelát u/od svatého Tomáše“.

V provedení opisů naprosto nelze hledat jakýkoliv řád a uplatnit obecná pravidla. Záleželo jen na konkrétním zhotoviteli nebo snad i na přání převora, jakým způsobem budou jednotlivá slova zaznamenána.[43]

Zajímavé jsou některé odchylky v gramatice. Tak na pečetích 15. a 16. století je slovo „eremitarum“ vyvedeno s počátečním „h“ jako „heremitarum“, což je klasický znak středověké latiny. U typu E zase nacházíme ve slově „augustini“ písmeno „y“ na konci slova. Chyba podobného rázu ve slově „augustini“ se nachází také na konventním typu U, kde je ale písmeno „y“ pro změnu umístěno doprostřed slova. Tato skutečnost přesto naznačuje možnost, že oba typy byly zhotoveny stejným rytcem, který si asi nebyl jist správným tvarem tohoto slova.

Slova v opisech jsou nejčastěji oddělována tečkou, dvojtečkou, mezerou, někdy křížkem, ve výjimečných případech hvězdičkou.

Nápisy je objevují u sekretních typů, kde opis chybí a v jednom případě – u typu Q také na štítě v obraze klasické převorovy pečeti. Nápisy tvoří jednotlivá písmena, iniciály jednotlivých slov. Pokud je mnou dekódované znění opisu správné, pak v těchto nápisech zůstává naznačena majitelova převorská hodnost.

Jazyk opisů a nápisů

Jazykem opisů je vždy latina, jen u nápisu typu N se setkáváme s písmenem „p“, které nahrazuje jinak obvyklé „s“ = sigillum, znamenající německé slovo „petschaft“.

Ohraničení opisů

U převorských pečetí se setkáváme s mnoha různými druhy ohraničení opisů. Ve většině případů jde o klasické způsoby oddělení opisů od pečetního obrazu a okraje pečeti, známých buď ze středověkých pečetí nebo popsaných již ve sfragistických studiích v sedmdesátých letech.[44] Tak se setkáváme s ohraničením opisu jemným

[43] Tedy které slovo a jakým způsobem bude zapsáno a případně zkráceno. Možností je velmi mnoho, nemá proto smysl je na tomto místě více rozebírat, navíc je přesné znění všech opisů i jejich tvar je zaznamenám v kapitole popisy pečetí.

[44] Jde především o studii J. Čarka. Viz Jiří ČAREK, *Poznámky k soupisu typářů*, in: Archivní časopis 23, 1973, s. 4–16.

037-070_kotlikova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 17:52 Stránka 57

perlovcem, nebo jeho umístěním mezi linky, případně může být opis oddělen od pečetního obrazu nebo okraje pečetí kombinací perlovce a tenké linky nebo umístěním mezi linku a dvojlinku.

Ke známým způsobům ohraničení, ale používaným až v novověku patří vložení opisu mezi linku na straně pečetního obrazu a vavřínový věnec na okraji pečeti jako to můžeme vidět u typů H a J. Na novověkých pečetích augustiniánských převorů se ale objevují i zcela nové, v literatuře dosud nepopsané způsoby ohraničení opisů. Takové nalézáme poprvé u typu F, kde je opis oddělen od pečetního obrazu řetízkem a od okraje pečeti vavřínovým věncem. Na typech G a I je opis vložen na pásku. Asi nejzajímavěji a velice ozdobným způsobem je opis ohraničen u typů Q a R, a to zvlněnou linkou z vnitřní strany a krajkou z vnější strany.

Funkce

Všechny pečeti jsou k listinám připevněny ve funkci pověřovací.

Konvent

Pečetní látka

Pečetní látkou je u konventní pečeti vždy včelí vosk, jedinou výjimkou by mohla být pečeť z roku 1708 náležící k typu X, u niž nelze s určitostí říci, zda není zhotovená z vosku španělského. Konvent augustiniánů měl obvykle spojen jeden typ pečetí s určitou barvou pečetního vosku. Tak první z typů S byl zhotovován z bezbarvého pečetního vosku, jedinou výjimkou je exemplář z roku 1518, zhotovený z vosku červeného. U konventního typu T[45] se tradičně používá zelený vosk, s výjimkou pečeti z roku 1646, zhotovené z vosku červeného. Použití červeného vosku v roce 1646 je zcela pochopitelné, od roku 1608 (typu U), jsou všechny dochované pečeti výhradně červené barvy.

Tvar

Konventní pečeti brněnských augustiniánů měly od dob založení kláštera až do počátku 18. století výhradně kulatý tvar. Ani u středověkých typářů se tedy nesetkáváme se zašpičatěle oválnou pečetí. Na počátku 18. století nastává změna. Podpřevorská pečeť užívaná po určitou dobu místo konventní je oválná, oválný tvar má rovněž dochovaný typář a tím pádem i všechny pečeti zhotovené jeho otiskem, v tomto případě se jedná o pečeti typu Y.

[45] Tento typ používali brněnští augustiniáni jako konventní pečeť bez pochyby v letech 1542–1589, kdy máme doloženy jednotlivé exempláře. V roce 1646 se znovu objevuje na jedné listině, i když v té době již byla používána jiná konventní pečeť. Jde zřejmě o ojedinělý a náhodný výskyt, proto ho v určení typu uvádím jako doplňující datum poukazující na ojedinělý výskyt a ne jako krajní letopočet jeho používání. Stejný případ nastává také u typu V.

037-070_kotlikova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 17:52 Stránka 58

Velikost

Velikost typů užívaných v 15. a 16. století se pohybuje okolo 60 mm. V rámci dobových pečetních zvyků a vzhledem k tomu, že svým provedením patří první typ ke středověkým a druhý, přechodný typ, má také blíže spíše ke středověkým pečetím, jsou jejich rozměry naprosto standardní.

S přechodem k novověkým typům na počátku 17. století podstatně klesá jejich velikost. Rozměry pečetí kulatých typů se pohybují mezi 30 a 35 mm, u oválných pečetí lze pozorovat ještě další zmenšení, kdy podpřevorský typ má rozměry jen 21 x 18 mm a poslední z konventních typů 29 x 25 mm.

Ochranné prostředky

Všechny pečeti do roku 1634 jsou vloženy do ochranných voskových misek, po roce 1634 výhradně do dřevěného pouzdra.

Připevnění

Všechny pečeti jsou k listinám přivěšeny, ve většině případů na pergamenových proužcích. Pouze pečeť z roku 1738 je přivěšená na bílých a oranžových hedvábných nitích a pečeť z roku 1758 na modrých a černých hedvábných nitích. Jediný nalezený exemplář připevněný k listině zavěšením je z roku 1634, pečeť je v tomto případě zavěšená na žlutých a fialových hedvábných nitích.

Typy pečetního obrazu

Všechny konventní pečeti náleží k výhradně k hagiografickému typu. Zajímavé je sledovat vývoj používání určitého námětu. Od počátků kláštera byla hlavním motivem konventních typů Assumpta, tedy Panna v slunci oděná, která byla zobrazována na pečetích až do roku 1659. Poté nastává v souvislosti se zavedením znakové pečeti u převorů změna, konvent opouští oblíbený mariánský motiv a přebírá na několik desítiletí jiný mariánský motiv, známý už z převorských pečetí, a to scénu Zvěstování Panně Marii. V 18. století dochází u oválných typů k další změně námětu pečetního obrazu, na pečetích je zobrazen apoštol Tomáš.

Písmo a znění opisů

Písmem nejstaršího pečetního typu S je smíšené majuskulní písmo s unciálními písmeny „e“, „h“, „n“ a „m“, u typu T se už objevuje humanistická majuskula jako u prvního ze všech pečetních typů brněnských augustiniánů. Humanistická majuskula u tohoto typu pečeti má jeden patrný nedostatek, a tím je nezvládnuté provedení písmena „n“, které je vždy zrcadlově otočeno. U všech následujících typů už zůstává písmem opisů vždy humanistická majuskula, celkem klasicky vyvedená. Jedinou výjimkou, zmiňovanou již v pasáži věnované převorským pečetím, je typ W, u kterého za povšimnutí stojí především nápadně zvýrazněné serify poukazující na skutečnost, že rytec tohoto typáře se věnoval nejspíše především zhotovování nápisů a umožňující vyslovit hypotézu, že tento typ, spolu s převorským typem H, byl zho-

037-070_kotlikova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 17:52 Stránka 59

toven jedním mistrem. Také u konventních typů se od 2. poloviny 17. století setkáváme u některých typů s ligaturou písmen „a“ a „e“ ve slovech „Thomae“ a „Brunae“.

Znění opisů jednotlivých typů je znovu obsahově podobné, ovšem provedením se velmi různí. Až do poloviny 17. století se tak z opisů konventních typů můžeme dozvědět, že majitelem pečeti „konvent bratří poustevníků augustiniánského řádu“, případně „konvent brněnských poustevníků augustiniánského řádu“. Po roce 1659 se konvent v opise, podobně jako převoři na svých pečetích, vymezuje pomocí určení příslušnosti ke konkrétnímu klášteru, v tomto případě tedy jako „konvent (u) svatého Tomáše v Brně“ a podobně. Na pečetích typu X se můžeme beze vší pochybnosti dočíst, že se jedná o pečeť podpřevora.

Pro způsob provedení a zkracování jednotlivých slov platí to stejné, co pro pečeti převorské. Žádná obecná pravidla neexistují a způsob zápisu a případná podoba zkrácenin jednotlivých slov se liší. Stejně jako u převorských pečetí je v 15. a 16. století slovo „eremitarum“ psáno s počátečním písmenem „h“, stejně jako u převorské pečeti měl autor typu E problém se správným záznamem slova „augustini“, když doprostřed slova vložil písmeno „y“. U podpřevorského konventního typu stojí za povšimnutí tvar slova „subprioris“, odkud se rytci ztratilo písmeno „b“.

Jednotlivá slova opisů jsou od sebe ve většině případů oddělena tečkou nebo dvojtečkou.

Jazyk opisu

Jazykem opisu je vždy latina.

Ohraničení opisů

Opis je ohraničen u většiny typů známými, celkem běžnými způsoby. Tak je vložen mezi perlovec nebo mezi tenkou a silnější linku z vnitřní strany a dvojlinku z vnější strany nebo velice podobným způsobem z vnitřní strany tenkou a silnější linkou a z vnější strany silnou linkou. U typu V není opis od pečetního obrazu oddělen žádným způsobem, od okraje pečeti jen linkou. Zajímavé hraničení opisu vidíme u typu W, kde je opis umístěn na pásce, která je od pečetního obrazu navíc oddělená linkou a celá pečeť je orámována vavřínovým věncem. Velice zvláštní oddělení opisu od pečetního obrazu lze najít u typu U, kde se jedná z vnitřní strany o perlovec, položený na římsu stupňovanou z obou stran, z vnější strany opis ohraničuje klasická dvojlinka.

Funkce

Všechny pečeti jsou k listinám připojeny ve funkci pověřovací.

037-070_kotlikova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 17:52 Stránka 60

Heraldický a ikonografický rozbor pečetí

Převoři a opat

Hlavním motivem pečetního obrazu na převorských pečetích je vyobrazení scény Zvěstování Panně Marii. Na převorských pečetích se vyskytuje různě ztvárněný až do roku 1659. Panna Marie je vyobrazena jako stojící – typy A, B a D nebo jako klečící na klekátku – typy E, F a G a naslouchající andělově zvěsti. Archanděl Gabriel buď před Pannou Marií klečí a vzhlíží k ní – typy A, B a D nebo stojí se zdvihnutou pravicí a žezlem v podobě lilie v levici natočený k Panně Marii, oznamující ji radostnou novinu. Na Pannu Marii zároveň sestupuje Duch svatý v podobě holubice – typy E, F a H.

Inspirací vyobrazení scény Zvěstování Panně Marii je Lukášovo evangelium, 1. kapitola, kde můžeme číst: „*Když byla Alžběta v šestém měsíci, byl anděl Gabriel poslán od Boha do galilejského města, které se jmenuje Nazaret, k panně zasnoubené muži jménem Josef, z rodu Davidova; jméno té Panny bylo Maria. Přistoupil k ní a řekl: ‚Buď zdráva, milosti zahrnutá, Pán s Tebou… Hle, počneš a porodíš syna a dáš mu jméno Ježíš‘.*“[46] Marie přijímá andělovo poselství a odevzdává se do vůle Boží: „*Maria řekla: ‚ Hle, jsem služebnice Páně, staň se mi podle Tvého slova.‘ Anděl pak od ní odešel.*“[47]

Mariánská úcta byla od středověku hojně rozšířena, augustiniáni nebyli žádnou výjimkou.[48] Právě scéna Zvěstování Panně Marii má ale v křesťanské ikonografii důležité místo. Nejde pouze o oslavu Panny Marie jako Immaculaty – neposkvrněné a čisté Panny, která pokorně a tiše přijímá vůli Boží. Tato chvíle je rovněž okamžikem Vtělení, kdy se Boží syn stává člověkem, skrze Ducha svatého, který je v podobě holubice poslán od Boha a sestupuje na Pannu Marii.[49]

U typu G je holubice, představující Ducha svatého, znázorněná vznášející se v oblacích v oslnivém světle, mající symbolizovat bezprostřední přítomnost nebe a Boha samotného.[50]

Po roce 1660 přecházejí brněnští převoři k čistě znakovým pečetím, znamení na štítě se však v pečetním obraze objevuje již u typu F. Do pečetního pole umisťují znaky nesoucí zřejmě jejich (převorů) osobní nebo rodové znamení. O jejich výklad se na tomto místě nepokouším, pro objasnění jimi vybraných motivů a znamení bude třeba dalšího bádání.[51] Je pravděpodobné, že pak bude možné mnoho ze znamení vyskytu-

[46] Bible (Český ekumenický překlad), Nový zákon, Evangelium podle Lukáše, kapitola 1, verš 26–28 a 31.
[47] Bible (Český ekumenický překlad), Nový zákon, Evangelium podle Lukáše, kapitola 1, verš 38.
[48] Martin WEIS, *Mariánské květy*: „*…od této chvíle mě budou blahoslavit všechna pokolení…*“, Tišnov 2003, s. 22.
[49] Viz také J. HALL, *Slovník námětů a symbolů*, s. 506.
[50] Tamtéž, s. 507.
[51] Bude zapotřebí prozkoumat především osobní spisy jednotlivých převorů, kde by mohly být doklady o zvolených nebo přidělených znameních a důvodech této volby/tohoto přidělení. To platí v případě, že převoři nepatřili mezi urozené osoby. Neboť jak uvádí ve své studii Karel Müller, dochází od 17. století k velkému rozmachu užívání osobních pečetí s vlastním, svobodně zvoleným znamením, také u kléru. Viz K. MÜLLER,

037-070_kotlikova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 17:52 Stránka 61

jících se na jejich pečetích vyložit čistě z hlediska křesťanské ikonografie. O klášterní znak se pravděpodobně nejedná, jednotlivá znamení se liší.

Pokud máme posoudit převorské pečeti z heraldického hlediska, tvoří pravidelnou náplň všech typů do roku 1659 štít se šachovanou moravskou orlicí. U typů A, B, D a E jde o španělský štít, u typu F o oválnou kartuši s hlavou i patou dolní částí protaženou do špičky, u typu H o renesanční štít s patou štítu protaženou do špičky. Orlice odkazuje na zeměpanské, v tomto případě markraběcí založení.

Osobní znaky převorů se vyskytují v převážné většině na oválných kartuších nebo na španělských štítech s kartuší, jednoduchý španělský štít lze spatřit na typu CH a renesanční štít s patou protaženou do špičky u typu H.

Od typu F se v pečetním obraze objevují také pontifikálie, infule s berlou, od typu CH navíc i hodnostní klobouk se šesti střapci po stranách.

Konvent

Také pro své konventní pečeti zvolili brněnští augustiniáni zpočátku mariánský motiv. Na pečetním obraze typů S, T, U a V je zobrazena Panna Marie stojící „na“ nebo „v“ měsíci, držící ve své pravici žezlo v podobě lilie a na své levé ruce Ježíška, je obklopená sluncem. Původní inspiraci k takovému vyobrazení lze najít ve Zjevení Janově – Apokalypse: „*A ukázalo se veliké znamení na nebi: Žena oděná sluncem, s měsícem pod nohama a s korunou dvanácti hvězd kolem hlavy. Ta žena byla těhotná a křičela v bolestech, neboť přišla její hodina.*“[52] Tato „Apokalyptická žena“ byla již ve středověku ztotožněna s Pannou Marií, vzniklo tak zobrazení velmi oblíbené v Čechách hlavně v době vlády Karla IV.,[53] tedy Assumpta – Panna v slunci oděná.[54] Panna v slunci oděná v sobě zřejmě symbolicky ukrývá více mariánských motivů – kombinaci zobrazení Panny Marie jako matky Boží, Nanebevzetí Panny Marie a zároveň Královny nebes. Korunovaná Panna Marie s Ježíkem může také obecně symbolizovat církev. [55]

Jak už bylo několikrát zmíněno, typ W převzal námět pečetního obrazu z převorských pečetí. Jde o vyobrazení scény Zvěstování Panně Marii, která je blíže vysvětlená v předchozím oddíle.

Pečeti proboštů augustiniánského kláštera ve Fulneku, s. 52. Případně pokud byli převoři šlechtického původu, mohly by zde být nalezeny materiály svědčící o jejich původu a osvětlující tak kupříkladu volbu modifikovaného rodového znamení.

[52] Bible (Český ekumenický překlad), Nový zákon, Zjevení Janovo, kapitola 12, verše 1–2.

[53] Na tomto místě je zapotřebí upozornit, že první konventní typ mající jako motiv pečetního obrazu Assumptu je doložen již v roce 1379. Viz výše.

[54] Jan ROYT, *Slovník křesťanské ikonografie,* Praha 2006, s. 190–191. Více informací k zobrazování Panny Marie viz tamtéž, s. 190 an.

[55] Viz J. HALL, *Slovník námětů a symbolů*, s. 322–377.

037-070_kotlikova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 17:52 Stránka 62

Na „podpřevorském“ konventním typu X a posledním konventním typu Y je v pečetím obraze zobrazen světec s kopím ve své pravé ruce a knihou v levé. Jde o apoštola Tomáše, patrona kláštera, jehož atributem je kopí, připomínající způsob jeho mučednické smrti.[56]

Heraldické prvky se poprvé objevují u typu W. Jde o renesanční štíty s patou protaženou do špičky. Na štítě heraldicky vpravo je umístěna šachovaná moravská orlice jako připomínka zeměpanského, markraběcího založení. Na štítě heraldicky vlevo je zřejmě postava s kopím, jde také o apoštola Tomáše, patrona kláštera. Barokní štít s moravskou orlicí se nachází také na typu Y.

Terminologické označení pečetí v koroboracích listin (převoři i konvent)

Pečeti brněnských augustiniánů jsou v listinách označovány takto:

V latinských listinách jako: „*sigilla nostra*“ /1481, 1481, 1560/, „*sigillum nostrum*“ /1532/, „*sigillisque*“ /1634, 1643/, „*sigillo*“ /1666/, „*nostri sigilli maioris*“ /1667/, „*Sigilloque*“ /1708/, „*sigilli maioris*“ /1724/, „*sigillis ipsius abbatis et utriusque Conventus*“ /1763/.

V německých listinách najdeme tyto označení: „*insigeln*“ /1486/, „*insigl*“ /1532/, „*vnser vnd vnser conwents Insygl*“ /1564/, „*prior vnd des ganzen Conventh Beyde Insigl*“ /1571/, „*vnser Insigl*“ /1646/, „*Insiegeln und Petschafften*“ /1659/, „*Insiegel*“ /1659, 1672/, „*Insigelln*“ /1659/, „*siegl*“ /1672/, „*Priorats und convents Insigln*“ /1691/, „*Insigl*“ /1699, 1709/, „*Insigeln*“ / 1478, 1710, 1711/, „*pettschaftts*“ /1721/, „*Priorats und Convents Insigeln*“ /1726/, „*convents Insigl*“ /1738/, „*das Petschafft*“ /1742/, „*abbatial und convents Insigl*“ /1763/.

V českých listinách jsou označovány jako: „*své pečetí*“ /1460, 1524/, „*své vlastní pečetí*“ /1518, 1567/, „*pečeti naši vlastní a konventskú*“ /1530/, „*pečeti naše*“ /1531/, „*pečeti převorskú a konventskú*“ /1542/, „*pečeť svú převorskú a pečeť svú konventskú*“ /1559/, „*pečeti naše převorskú a konventskú*“ /1560/, „*všecken konvent pečeť svú konventskú*“ /1563/, „*své pečeti převorskú a konventskú*“ /1568/, „*pečeti své*“ /1576, 1637/, „*pečeť svú vlastní převorskú a konventskú*“ /1579/, „*pečeť svú vlastní prevorskú*“ /1579/, „*pečeti své vlastní*“ /1581/, „*pečetmi jejich*“ /1589/, „*pečeťmi nás*“ /1597/, „*pečeti převorskú a konventu svého*“ /1608/.

Shrnutí

Při shrnutí problematiky pečetí brněnských augustiniánů v novověku je nutné zmínit především tyto skutečnosti:

1/ Augustiniáni používali po celé sledované období dva druhy pečetí, pečeti převorské (opata) a konventní.

[56] Viz Věra REMEŠOVÁ, *Ikonografie a atributy svatých*, Praha 1991, s. 53.

037-070_kotlikova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 17:52 Stránka 63

2/ Do poloviny 17. století používali převoři neosobní pečeť, která měla v opise uveden pouze převorský titul a ne jméno svého konkrétního majitele. Námětem pečetního obrazu těchto pečetí byla vyobrazení scény Zvěstování Panně Marii.
3/ Od poloviny 17. století přešli augustiniánští převoři k používání pečetí znakových, které mají v pečetním obraze umístěn štít, zřejmě s osobním znamením jednotlivých převorů a v opise jméno svého majitele.
4/ Během 16. století používali převoři tři různé typy pečetí, lišící se jen minimálně, nejvýznamněji kvalitou uměleckého provedení a typem písma použitým v opise.
5/ V pečetním obraze konventních pečetí je do poloviny 17. století vyobrazena Panna Marie s Ježíškem v ruce, stojící v/na měsíci a obklopena slunečními paprsky/sluncem. Ve druhé polovině 17. století používali pečeti v motivem Zvěstování Panně Marii, převzatý od převorů. Od konce 17. století je na nich vyobrazena postava apoštola Tomáše.
6/ V první polovině 18. století pečetil konvent podpřevorským typem pečetí.
7/ Znění opisů se měnilo jen minimálně, ovšem jeho provedení, psaní jednotlivých zkratek a způsob jejich zkracování jsou velmi různá. Velice variabilní je také gramatický zápis opisu.

037-070_kotlikova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 17:52 Stránka 64

Martina Kotlíková

Siegel der Brünner Augustiner auf Urkunden vom Ende des ersten Drittels des 15. Jahrhunderts bis zur Zeit der Klosterauflösung durch Joseph II.

ZUSAMMENFASSUNG

Der Artikel widmet sich den Siegeln der Brünner Augustiner auf Urkunden vom Ende des ersten Drittels des 15. Jahrhunderts bis zur Zeit der Klosterauflösung durch Joseph II., die in Archiven der Tschechischen Republik erhalten blieben. Die Studie stellt sich das Ziel, einzelne Typen zu unterscheiden, sie detailliert zu beschreiben, die Zeit ihrer Anwendung abzugrenzen und ihre Entwicklung und der allmähliche Übergang von mitelalterlichen Typen zu den neuzeitlichen zu erfassen. Sie verfolgt weiter die Entwicklung einzelner äußeren Merkmale – Form, Größe, Farbe, Art und Weise des Anhängens, Entwicklung der Schrift, Inhalt und Sprache der Umschrift, Art und Weise ihrer Trennung von dem Siegelfeld, Entwicklung und Bearbeitung des Motivs des Siegelbilds und seine sphragistische Beurteilung. Und schließlich beabsichtigt die Arbeit auch die Erläuterung der ikonographischen Bedeutung und der Provenienz der Hauptmotive der Siegelbilder, bei den Wappensiegeln dann eine mindestens grundlegende heraldische Auswertung.

Die Siegel der Brünner Augustiner können in zwei Gruppen gegliedert werden: die Prioren- (und Abt-)petschaften, die durch Prioren und später Äbte des Klosters verwendet wurden, und Konventpetschaften, die der Konvent benutzte. Insgesamt wurden hundert erhaltene Petschaften und ein Siegelstock gefunden. Priorensiegel sind 58 Stück und es können darunter 19 Typen unterschieden werden. Die erhaltenen Siegel decken die ganze verfolgte Periode und bieten eine ziemlich gute Übersicht der Siegelgewöhnheiten der Augustinerprioren. Konventpetschaften erhielten sich 43 Stück und können zu 7 Typen gereiht werden. Petschaften des letzten der erhaltenen Konventtypen wurden durch den Abdruck des erhaltenen Siegelstocks verfertigt. Auch die Konventsiegel stammen aus der ganzen verfolgten Periode. Eine Ausnahme bildet die 1. Hälfte des 18. Jahrhunderts, wo das Konventsiegel verschwindet und auf seiner Stelle die Priorenpetschaft verwendet wird. Die Ursache dieser Veränderung wurde bisher nicht erklärt.

Bis Mitte des 17. Jahrhunderts benutzten Prioren eine unpersönliche Petschaft, in deren Umschrift nur der Priorentitel ohne den Namen des konkreten Inhabers angeführt war. Dies ermöglichte, dass ein konkreter Typ von mehreren Prioren mehrere Jahrzente lang benutzt wurde. Das Motiv des Siegelbildes dieser Petschaften war die Darstellung der Mariä Verkündigung. Ab Mitte des 17. Jahrhunderts begannen die Augustinerprioren Wappensiegel zu benutzen, die im Siegelbild ein Schild, wohl mit persönlichem Zeichen einzelner Prioren, und in der Umschrift den Namen ihres Inha-

037-070_kotlikova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 17:52 Stránka 65

bers tragen. Am Anfang des 17. Jahrhunderts kam es auch zur Veränderung der bildnerischen Gestaltung des Siegelbilds, des Schrifttyps und der Siegelform, die seitdem als neuzeitlich bezeichnet werden können. Auf dem Siegelbild der Konventpetschaften ist bis Mitte des 17. Jahrhunderts die Jungfrau Maria mit dem Jesulein auf dem Arm dargestellt, die in/auf dem Mond steht und mit Sonnenstrahlen umgeben ist. In der 2. Hälfte des 17. Jahrhunderts wurden Siegel mit dem Motiv der Mariä Verkündigung verwendet, das von den Prioren übernommen wurde. Ab Ende des 17. Jahrhunderts ist darauf der Apostel Thomas dargestellt. Bei Konventpetschaften kam es zur Veränderung des Schrifttyps bereits bei dem Siegeltyp der 2. Hälfte des 16. Jahrhunderts, am Anfang des 17. Jahrhunderts wurde dann das Siegelbild verändert und die Größe der Petschaft gesenkt.

037-070_kotlikova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 17:52 Stránka 66

TEXTOVÁ PŘÍLOHA

Pramenná báze

Převoři

Převorských pečetí se dochovalo na listinách celkem 58 kusů a jeden odlitek, které se dají rozdělit k 19 typům, vymezeným krajními letopočty jejich užívání.[57]

Typ A – pečeti tohoto typu se dochovaly z let 1431–1597, konkrétně z let 1431,[58] 1438,[59] 1460,[60] 1461,[61] 1468,[62] 1481,[63] 1518,[64] 1531,[65] 1532,[66] 1542,[67] 1559,[68] 1560,[69] 1564,[70] 1567,[71] 1576,[72] 1579,[73] 1581,[74] 1589,[75] 1597,[76] celkem 23 jednotlivin a odlitek pečeti z roku 1579.[77]

Typ B – s dochovanými pečetěmi z let 1486–1571. Náleží sem celkem tři pečeti z let 1486,[78] 1568[79] a 1571.[80]

Typ C – dochovala se pouze jediná pečeť z roku 1487.[81]

Typ D – pečeti patřící k tomuto typu jsou z let 1524–1530, jedná se o dva exempláře z let 1524[82] a 1530.[83]

---

[57] K vymezení typu podle letopočtů jejich doloženého používání využívám všechny pečeti, včetně osobních a nezaměnitelných pečetí převorů a opata.
[58] Archiv města Brna (dále AMB), fond A 1/1 Sbírka listin, mandátů a listů, listina z 16. 2. 1431.
[59] AMB, fond A 1/1 Sbírka listin, mandátů a listů, listina z 23. 3. 1438.
[60] MZA, fond E 4 Augustiniáni Brno, sign. 4:19.
[61] MZA, fond E 4 Augustiniáni Brno, sign. 11:3.
[62] Státní okresní archiv Znojmo, fond Archiv města Znojmo, inv. č. 125.
[63] AMB, fond A 1/1 Sbírka listin, mandátů a listů, listina z 24. 9. 1481.
[64] MZA, fond E 4 Augustiniáni Brno, sign. 11:5.
[65] MZA, fond E 4 Augustiniáni Brno, sign. 12:11.
[66] MZA, fond E 9 Cisterciačky Staré Brno, sign. F1 a MZA, fond E 4 Augustiniáni Brno, sign. 11:6.
[67] MZA, fond E 4 Augustiniáni Brno, sign. 38:13.
[68] MZA, fond E 25 Jezuité Brno, sign. 14H.
[69] MZA, fond G 6 Listiny zemského soudu, sign. ZS II/335 a MZA, fond E 4 Augustiniáni Brno, sign. 11:7.
[70] MZA, fond E 4 Augustiniáni Brno, sign. 11:9.
[71] Státní okresní archiv Olomouc, fond Archiv města Olomouce – listiny, inv. č. 915.
[72] MZA, fond E 4 Augustiniáni Brno, 12:16.
[73] MZA, fond E 4 Augustiniáni Brno, 32:3 a MZA, fond A 1 Stavovské listiny, inv. č. 728.
[74] MZA, fond E 4 Augustiniáni Brno, sign. 12:17.
[75] MZA, fond E 59 Premonstráti Zábrdovice, inv. č. 31 a MZA, fond E 4 Augustiniáni Brno, sign. 12:18.
[76] MZA, fond E 59 Premonstráti Zábrdovice, inv. č. 33.
[77] MZA, fond G 125 Sbírka typářů, odlitků pečetí a ústřižků s pečetěmi, sign. D 17.
[78] AMB, fond A 1/1 Sbírka listin, mandátů a listů, listina z 3. 8. 1486.
[79] MZA, fond E 4 Augustiniáni Brno, sign. 7:19.
[80] MZA, fond E 4 Augustiniáni Brno, sign. 11:11.
[81] AMB, fond A 1/1 Sbírka listin, mandátů a listů, listina z 1. 12. 1487.
[82] MZA, fond E 4 Augustiniáni Brno, sign. 7:16.
[83] MZA, fond G 6 Listiny zemského soudu, sign. ZS II/22.

037-070_kotlikova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 17:52 Stránka 67

Typ E – pečeti tohoto typu se dochovaly z let 1608–1643, konkrétně z let 1608,[84] 1634,[85] 1637[86] a 1643.[87]

Typ F – jediná dochovaná pečeť z roku 1646.[88]

Typ G – jediná dochovaná pečeť z roku 1647.[89] Jedná se o sekret převora Jiřího Gladicha.

Typ H – pečeti jsou doloženy pouze v roce 1659, náleží sem čtyři exempláře pečetí z roku 1659.[90]

Typ CH – jedná se o jedinou pečeť z roku 1666[91], převora Jeronýma Hufnagla.

Typ I – doložen v letech 1666–1667, jde o dvě pečeti z let 1666[92] a 1667,[93] rovněž převora Jeronýma Hufnagla.

Typ J – jde o pečeti z roku 1672, převora Adeodata Draodemského, náleží sem dvě pečeti z roku 1672.[94]

Typ K – dochovaly se dvě pečeti z let 1691[95] a 1699[96], převora Viléma Mannenbacha.

Typ L – dochované pečeti jsou z let 1708–1710, převora Mikuláše Kederitze, jedná se o 3 exempláře z let 1708,[97] 1709[98] a 1710.[99]

Typ M – pouze jediná pečeť z roku 1711,[100] opět převor Mikuláš Kederitz.

Typ N – pouze jediná pečeť převora Prospera Gündtera z roku 1721.[101]

Typ O – jediná pečeť převora Ondřeje Zirckla z roku 1724.[102]

Typ P– opět jediná dochovaná pečeť převora Ondřeje Zirckla z roku 1726.[103]

---

[84] MZA, fond A 1 Stavovské listiny, inv. č. 1018.
[85] MZA, fond E 4 Augustiniáni Brno, sign. 1:18.
[86] MZA, fond E 7 Cisterciáci Velehrad, sign. H5.
[87] MZA, fond E 4 Augustiniáni Brno, sign. 1:19.
[88] MZA, fond E 4 Augustiniáni Brno, sig. 11:16.
[89] Zemský archiv Opava, pobočka Olomouc, fond Arcibiskupství Olomouc – Papírové listiny, sign. C III c 12/1
[90] AMB, fond A 1/1 Sbírka listin, mandátů a listů, dvě listiny z 25. 1. 1659; MZA, fond E 4 Augustiniáni Brno, sign. 15:2 a MZA, fond E 4 Augustiniáni Brno, sign. 15:3.
[91] MZA, fond E 4 Augustiniáni Brno, sign. 1:20. Zatímco původní pergamenová listina má formu sešitu a je psána německy, potvrzení o vidimaci listiny převora Jeronýma je psáno latinsky a na dvou listech papíru, které jsou vloženy do původní listiny.
[92] MZA, fond E 4 , Augustiniáni Brno, sign. 1:9.
[93] Zemský archiv Opava, pobočka Olomouc, fond Arcibiskupství Olomouc – Papírové listiny, sign. A IV a 2/4.
[94] AMB, fond A 1/1 Sbírka listin, mandátů a listů, listina z 25. 6. 1672, a MZA, fond E 4 Augustiniáni Brno, sign. 16:28.
[95] MZA, fond E 4 Augustiniáni Brno, sign. 1:22.
[96] MZA, fond E 4 Augustiniáni Brno, sign. 1:23.
[97] MZA, fond E 4 Augustiniáni Brno, sign. 1:24.
[98] MZA, fond E 4 Augustiniáni Brno, sign. 1:25.
[99] MZA, fond E 4 Augustiniáni Brno, sign. 1:26.
[100] MZA, fond E 4 Augustiniáni Brno, sign. 1:27.
[101] MZA, fond G 367 Rodinný archiv Belcrediů, inv. č. 18.
[102] Zemský archiv Opava, pobočka Olomouc, fond Metropolitní kapitula Olomouc, sign. B IV d 19. Fotografie pečeti viz Tomáš KREJČÍK – Jarmila KREJČÍKOVÁ, *Úvod do české sfragistiky*, Ostrava 1989, obr. 89.
[103] MZA, fond E 4 Augustiniáni Brno, sign. 1:28.

037-070_kotlikova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 17:52 Stránka 68

Typ Q – jediná dochovaná pečeť z roku 1738,[104] převora Kristiána Obsolky,

Typ R – dochované pečeti jsou z let 1742–1763, převora a později opata Matouše Pertschera, náleží sem celkem tři pečeti z let 1742[105],1758[106] a 1763.[107]

Pečeti byly připojeny k listinám obsahujícím a dokládajícím nejrůznější typy právních pořízení jako jsou smlouvy o prodeji a pronájmu, právní úkony poddaných kláštera, vidimusy, fundace, přiznání k landfrýdu a jiné.

Konvent

Konventních pečetí, dochovaných na listinách bylo objeveno celkem 43 kusů. Mimo to se podařilo nalézt také jedno konventní pečetidlo.[108] U těchto konventních pečetí lze rozlišit celkem sedm pečetních typů.

Typ S – k tomu typu náleží pečeti dochované z let (1379) 1431–1532, konkrétně pečeti z let 1431,[109] 1460,[110] 1461,[111] 1478,[112] 1486,[113] 1518[114] a 1532.[115]

Typ T – pečeti se dochovaly z let 1542–1589 a 1646, jedná se o 13 exemplářů z let 1542,[116] 1559,[117] 1560,[118] 1563,[119] 1564,[120] 1568,[121] 1571,[122] 1576,[123] 1579,[124] 1581[125] 1589,[126] a 1646.[127]

[104] MZA, fond E 4 Augustiniáni Brno, sign. 1:29.
[105] MZA, fond E 4 Augustiniáni Brno, sign 1:30a,b.
[106] MZA, fond E 4 Augustiniáni Brno, sign. 1:32.
[107] MZA, fond E 4 Augustiniáni Brno, sign. 36:6.
[108] MZA, fond G 125 Sbírka typářů a odlitků pečetí a ústřižků s pečetěmi, sign. D 5.
[109] AMB, fond A 1/1 Sbírka listin, mandátů a listů, listina z 16. 2. 1431.
[110] MZA, fond E 4 Augustiniáni Brno, sign. 4:19.
[111] MZA, fond E 4 Augustiniáni Brno, sign. 11:3.
[112] MZA, fond E 4 Augustiniáni Brno, sign. 12:7.
[113] AMB, fond A 1/1 Sbírka listin, mandátů a listů, listina z 3. 8. 1486.
[114] MZA, fond E 4 Augustiniáni Brno, sign. 11:5.
[115] MZA, fond E 4 Augustiniáni Brno, sign. 11:6.
[116] MZA, fond E 4 Augustiniáni Brno, sign. 38:13.
[117] MZA, fond E 25 Jezuité Brno, sign. 14H.
[118] MZA, fond E 4 Augustiniáni Brno, sign. 11:7.
[119] MZA, fond E 25 Jezuité Brno, sign. 14L.
[120] MZA, fond E 4 Augustiniáni Brno, sign. 11:9.
[121] MZA, fond E 4 Augustiniáni Brno, sign. 7:19.
[122] MZA, fond E 4 Augustiniáni Brno, sign. 11:11.
[123] MZA, fond E 4 Augustiniáni Brno, sign. 12.16.
[124] MZA, fond E 4 Augustiniáni Brno, sign. 32:3.
[125] MZA, fond E 4 Augustiniáni Brno, sign. 12:17.
[126] MZA, fond E 59 Premonstráti Zábrdovice, inv. č. 31 a MZA, fond E 4 Augustiniáni v Brně, sign. 12:18.
[127] MZA, fond E 4 Augustiniáni v Brně, sign. 11:16.

037-070_kotlikova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 17:52 Stránka 69

Typ U – dochované pečeti jsou z let 1608–1643, jde o tři pečeti z let 1608,[128] 1634[129] a 1643.[130]

Typ V – všechny dochované pečeti jsou z roku 1659[131], jedná se o čtyři exempláře.

Typ W – nalezené pečeti pocházejí z let 1666–1699 a 1738, náleží sem celkově šest kusů pečetí z let 1666,[132] 1672,[133] 1691,[134] 1699[135] a 1738.[136]

Typ X – dochované pečeti jsou z let 1708–1742, jde o celkem sedm pečetí z let 1708,[137] 1709,[138] 1710,[139] 1711,[140] 1721,[141] 1726[142] a 1742.[143]

Typ Y – k tomuto typu náleží pečeti z let 1758–1768, celkem tři pečeti z let 1758,[144] 1763[145] a 1768.[146] navíc k tomuto typu náleží i onen zmíněný jediný dochovaný typář.[147]

Konventní pečeti bývaly obvykle připojeny k listinám spolu s pečetí převorskou, vyskytují se tedy vesměs na stejných typech právních pořízení jako pečeti převorů.

[128] MZA, fond A 1 Stavovské listiny, inv. č. 1018.
[129] MZA, fond E 4 Augustiniáni Brno, sign. 1:18.
[130] MZA, fond E 4 Augustiniáni Brno, sign. 1:19.
[131] AMB, fond A 1/1 Sbírka listin, mandátů a listů, dvě listiny z 25. 1. 1659; MZA, fond E 4 Augustiniáni Brno, sign. 15:2 a sign. 15:3.
[132] MZA, fond E 4 Augustiniáni Brno, sign. 1:9.
[133] AMB, fond A 1/1 Sbírka listin, mandátů a listů, listina z 25. 6. 1672; MZA, fond E 4 Augustiniáni v Brně, sign. 16:18.
[134] MZA, fond E 4 Augustiniáni Brno, sign. 1:22.
[135] MZA, fond E 4 Augustiniáni Brno, sign. 1:23.
[136] MZA, fond E 4 Augustiniáni Brno, sign. 1:29.
[137] MZA, fond E 4 Augustiniáni Brno, sign. 1:24.
[138] MZA, fond E 4 Augustiniáni Brno, sign. 1:25.
[139] MZA, fond E 4 Augustiniáni Brno, sign. 1:26.
[140] MZA, fond E 4 Augustiniáni Brno, sign. 1:27.
[141] MZA, fond G 367 Rodinný archiv Belcrediů, inv. č. 18.
[142] MZA, fond E 4 Augustiniáni Brno, sign. 1:28.
[143] MZA, fond E 4 Augustiniáni Brno, sign. 1:30a, b.
[144] MZA, fond E 4 Augustiniáni Brno, sign. 1:32.
[145] MZA, fond E 4 Augustiniáni Brno, sign. 36:6.
[146] MZA, fond E 4 Augustiniáni Brno, sign. 44:6a.
[147] MZA, fond G 125 Sbírka typářů, odlitků pečetí a ústřižků s pečetěmi, sign. D 5.

037-070_kotlikova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 17:52 Stránka 70

071-088_jordankova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 17:57 Stránka 71

Hana Jordánková – Ludmila Sulitková

LÉKAŘI V BRNĚ V PŘEDBĚLOHORSKÉM OBDOBÍ

Problematika působení lékařů v Brně v předbělohorském období zůstávala zatím v naší historiografii zcela na okraji zájmu, což platí v první řadě o výzkumu pramenů městské provenience, tedy především různých typů městských knih. Charakter těchto pramenů nemůže samozřejmě přispět k objasnění vlastní odborné činnosti lékařů, důležité ovšem je, že jejich soustavný výzkum napomohl k poznání, že ve sledovaném období působilo v předním moravském královském městě celkem na třicet lékařů (ať již městských či zemských, dosazovaných do významných měst od sklonku 16. století z vůle zemských stavů). To je jistě poměrně překvapující zjištění, neboť ze stávajících odborných studií, věnovaných přednostně dějinám lékařství, byla pro druhou polovinu 16. století a začátek 17. století zřejmá působnost ve zdejším prostředí pouze dvou nejvýraznějších osobností, totiž Tomáše Jordána z Klausenburku[1] (Kluže) a Jakuba Konráda Pretoria,[2] dokumentovatelná prameny sui generis, totiž vlastními odbornými

[1] Vůbec první odborné pojednání o Jordánově lékařském působení nalezne zájemce ve studii Alexander RITTMANN, *Culturgeschichtliche Abhandlungen über die Reformation der Heilkunst,* Brünn 1869, s. 17–74; znalosti o něm pak byly rozhojněny v brilantní studii Gelasia GELLNERA, *Tomáš Jordán. K 350. výročí jeho smrti,* in: Časopis Matice moravské (dále ČMM) 60, 1936, s. 85–140, 315–354; srov. též Jan ŠPOTT, *Lékařství a lékařové XVI. stol.*, in: Časopis lékařů českých (dále ČLČ) XXII, 1883, č. 50, s. 800; č. 51, s. 815–816. V souvislosti s instalací prvních zemských lékařů také stručně František KAMENÍČEK, *Zemské sněmy a sjezdy moravské. Jejich složení, obor působnosti a význam od nastoupení na trůn krále Ferdinanda I. až po vydání obnoveného zřízení zemského (1526–1628),* I. díl, Brno 1900, s. 164–167. Z těchto znalostí pak mohli čerpat při souborných hodnoceních jak autoři souborných prací k dějinám Brna, tak autoři přehledných publikací k vývoji lékařského studia v českých zemích. Gustav TRAUTENBERGER, *Chronik des Landeshauptstadt Brünn,* III. Band, Brünn 1896, s. 42–43, 46, 56–57, 71; František ŠUJAN, *Dějepis Brna,* Brno 1928[2], s. 244; Jaroslav DŘÍMAL a kol., *Dějiny města Brna 1*, Brno 1969, s. 138, 147. V soudobém Brně se vyskytovala ještě nobilitovaná rodina Kryštofa Jordána z Uherčic, jejíž členy jsme samozřejmě od příbuzných Tomášových důsledně odlišovaly. Z celkových zpracování k dějinám lékařů a lékařství se o Jordánovi stručně zmiňují: Čeněk ZÍBRT, *Staročeská tělověda a zdravověda,* II. díl, Praha 1925, s. 297, 299; Viktor PALIVEC, *Erbovní lékaři v Čechách,* in: Medicoheraldica 1941, s. 31; Josef VINAŘ, *Obrazy z minulosti českého lékařství,* Praha 1959, s. 115–119; Ladislav NIKLÍČEK – Karel ŠTEIN, *Dějiny medicíny v datech a faktech*, Praha 1969, s. 71; Marie VOJTOVÁ a kol., *Dějiny československého lékařství I* (do roku 1740), Praha 1970, s. 214; Petr SVOBODNÝ – Ludmila HLAVÁČKOVÁ, *Dějiny lékařství v českých zemích,* Praha 2004, s. 57. Naproti tomu jiné souborné práce k dějinám medicíny o brněnských lékařích mlčí. Zikmund WINTER, *Doktoři a lékaři v XVI. věku,* in: Šat, strava a lékař v XV. a XVI. věku, Praha 1913, s. 237–282; František Václav PEŘINKA, *O moravských lékařích zemských 1565–1740*, Praha 1917; Mil. MATOUŠEK, *Hlavní rysy evropského lékařství ve středověku a na počátku novověku,* in: ČLČ LXXXIII, 1934, č. 36, s. 1014–1019; Ludmila SINKULOVÁ, *Stát, lékaři a zdraví lidu. (Z historie zdravotní služby v českých zemích),* Praha 1959.

[2] Pavlína HAMANOVÁ, *O vazbách a knihovně brněnského lékaře a cestovatele Jakuba Konráda z Perlberka*, in: Vlastivědný věstník moravský 30, 1978, s. 71–79; Hana BOROVSKÁ – Tomáš BOROVSKÝ, *Knihovna brněnského lékaře Jakuba Konráda Pretoria. I. Edice pozůstalostního inventáře,* in: Brno v minulosti a dnes (dále BMD) 16, 2002, s. 475–510; T. BOROVSKÝ – H. BOROVSKÁ, *Knihovna brněnského lékaře Jakuba Konráda Pretoria. II. Komentář*, in: BMD 17, 2003, s. 521–548 (studii P. Hamanové tito autoři neuvádějí).

071-088_jordankova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 17:57 Stránka 72

díly, a ve druhém případě soupisem děl shromážděných v soukromé, ojediněle bohaté knihovně. V dalším výkladu se tedy pokusíme skloubit výsledky předchozího specializovaného badatelského zájmu s našimi poznatky získanými studiem vlastních městských pramenů, abychom tak získaly co možná nejkomplexnější pohled na roli, kterou lékaři sehrávali v dobovém městském prostředí. Podotýkáme, že k některým ze zachycených jmen dobových lékařů se nám podařilo shromáždit více prosopografických údajů, které dovolovaly vynést určitá hodnocení týkající se jejich sociálního a majetkového postavení a také vztahu k městské komunitě, v níž našli po kratší či delší čas živnou půdu pro svou profesi. Přitom je třeba mít na mysli, že doboví lékaři se v každém společenství, a tedy i v městském, honosili nejvyšší vzdělaností, tedy absolutoriem specializovaného lékařského studia na některé z předních evropských univerzit, přičemž toto studium mohlo následovat až po ovládnutí „sedmera svobodných umění“.[3]

Krátkodobější pobyt některých z významných dobových lékařů byl předchozím bádáním konstatován v Brně již pro období první poloviny 16. století. Podle zjištění J. Špotta a G. Gellnera[4] zde působil v roce 1527 Celtesův žák Jiří Sibutus,[5] na sklonku 40. let 16. století Wolfgang Mollerian,[6] k roku 1550 osobní lékař krále Ferdinanda I. Jan Kopp z Raumenthalu[7] a po něm krátce Wolfgang Käppler, přišlý z Křemže. [8] Studium městských pramenů dovolilo rozmnožit jména zjištěných lékařů pro první polovinu 16. století ještě o tři další (jakýsi Dyonisius pro konec 20. let, Swolsky k roku 1532 a Johanes Hofmiedl k roku 1547), o nichž ale jinak nevíme nic bližšího. Ojedinělé zmínky pramenů brněnské provenience pak dokládají, jak vyplývá z připojené přílohy, pro třetí čtvrtinu 16. století brněnskou působnost dalších tří lékařů, totiž Pavla Aygnera, Jana Kolesy a Erasma Siegelia.

---

[3] Nemluvíme tedy pochopitelně o ranhojičích a jiných léčitelích. Role graduovaného lékaře byla nezastupitelná zejména při častých epidemiích, jimiž byla dobová městská společnost, pro niž byla příznačná značná migrace osob, často vystavena. Srov. Hana JORDÁNKOVÁ – Ludmila SULITKOVÁ, *Nepředvídatelné fenomény v životě raně novověkého města (na příkladu Brna předbělohorského období)*, in: Acta Universitatis Carolinae – Philosophica et historica 1–2/2002, Z pomocných věd historických XVI, Inter laurum et olivam, Sborník prací k poctě životního jubilea prof. dr. Marie Bláhové, Praha 2007, s. 713–716.

[4] J. ŠPOTT, *Lékařství a lékařové XVI. stol.*, in: ČLČ XXII, 1883, č. 47, s. 751; G. GELLNER, *Tomáš Jordán*, s. 108–109.

[5] Přednášel na univerzitách v Kolíně (1507) a ve Vitemberku (1511). Dvacátá léta 16. století prožil v Sasku. Poté působil jako lékař v Brně, Olomouci a později ve Vídni. J. ŠPOTT, *Lékařství a lékařové XVI. stol.*, in: ČLČ XXII, 1883, č. 40, s. 640.

[6] V roce 1550 vydal v Prostějově odborný lékařský spis. J. ŠPOTT, *Lékařství a lékařové XVI. stol.*, in: ČLČ XXII, 1883, č. 47, s. 751.

[7] Jáchymovský (a také mostecký) lékař Jan Kopp byl absolventem freiburské univerzity. Do dějin české medicíny vešel jeho *Gruntovní a dokonalý regiment zdraví*, vydaný roku 1536 i v českém jazyce. Pro své sympatie k Jednotě bratrské ze země odešel a uchýlil se na švédský královský dvůr. Zemřel kolem roku 1562/1563; P. SVOBODNÝ – L. HLAVÁČKOVÁ, *Dějiny lékařství v českých zemích,* s. 57.

[8] Své lékařské vědomosti získal na studiích v Benátkách. Roku 1521 pobýval v Křemži, kde byl přijat do měšťanského společenství a kde také provozoval lékárnu. Zemřel roku 1560. (Z Brna zamířil neznámo kam, neboť v knize testamentů se jeho poslední pořízení nedochovalo.) J. ŠPOTT, *Lékařství a lékařové XVI. stol.*, in: ČLČ XXII, 1883, č. 39, s. 624.

071-088_jordankova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 17:57 Stránka 73

Teprve pro třetí čtvrtinu 16. století, pro niž jsou k dispozici typově rozrůzněné městské knihy, dochované v celistvějších časových řadách, jakož i jiné dobové prameny, včetně univerzitních matrik, jsme mohly sledovat působnost jednotlivých lékařů do větší hloubky. Na počátku našeho zkoumání tak stála osobnost již zmíněného Tomáše Jordána z Klausenburku (pokud nebudeme brát v úvahu ojedinělou zmínku, že v roce 1575 přesídlil z Brna do Štýrského Hradce lékař Erasmus Siegelius).[9] Usazen v Brně, jak záhy osvětlíme, jako zemský lékař, zanechal svým působením nesmazatelnou stopu nejen v místě svého působení, ale též v obecné rovině svými odbornými pracemi zejména na poli epidemiologie a balneologie.

Jeho životní i profesní dráha byla zatím jako u jediného z dobových lékařů, usazených v Brně, jak naznačeno, již zmapována, a tak se v jeho případě můžeme omezit jen na shrnutí již známých skutečností,[10] popřípadě je jen v některých ohledech doplnit. Tomáš Jordán tedy pocházel z rodiny zámožných saských osídlenců sedmihradské Kluže, kde se narodil roku 1539. Pro svá vysokoškolská studia si vybral více věhlasných evropských univerzit – zprvu Vitemberk a poté pro specializovaná lékařská studia Paříž, Montpellier, Basilej, Padovu, Pisu a Řím, kde byl promován. Svou lékařskou dráhu započal roku 1565 ve Vídni, kde se následujícího roku stal doktorem zdejší univerzity. V létě roku 1569 přesídlil do Brna a už po roce byl ustaven na základě sněmovního usnesení moravským zemským lékařem. Až k roku 1580 ovšem víme, že se zakoupil na městském domě, a to v Měnínské ulici (dnes Orlí č. 16).[11] V rámci brněnského působení vydal nejprve rozsáhlý spis o morech (Thomae Jordani medici pestis phaenomena…), připsaný císařskému lékaři Dragonovi,[12] přičemž záhy se mu podařilo odhalit příčiny jedné z město sužujících „morových ran“, totiž zvláštní formy epidemické příjice, která zde vypukla v roce 1577 a jejíž formu ve svém vědeckém pojednání Lues novae descriptio příznačně nazval „morbus brunnogallicus“.[13] V té době mu pomáhal ještě další lékař, totiž Theophilus Homodius Rhaetus, o němž pouze víme, že v Brně setrval více než rok, tedy po dobu, kdy epidemie probíhala s plnou intenzitou.[14] Tomáš Jordán v této souvis-

[9] G. TRAUTENBERGER, *Chronik des Landeshauptstadt Brünn III,* s. 53.

[10] A. RITTMANN, *Culturgeschichtliche Abhandlungen*, s. 17–74; G. GELLNER, *Tomáš Jordán,* s. 85–139, 315–354; F. ŠUJAN, *Dějepis Brna*, s. 243–245; J. DŘÍMAL a kol., *Dějiny města Brna 1*, s. 147. Doplňující údaje k Jordánovi přináší na základě studia vydaných univerzitních matrik též diplomová práce Ivy HRAZDÍLKOVÉ, *Vzdělanost v Brně v předbělohorském období a její odraz v náboženské a národnostní orientaci jeho obyvatel*, již vedla L. Sulitková a která byla obhájena na Filozofické fakultě MU v Brně v roce 1993.

[11] Srov. pozn. 28, 33, 56. Josef PILNÁČEK (*Staromoravští rodové*, Vídeň 1930, s. 403, č. 1541) jej uvádí na domě v Brně k roku 1580; G. GELLNER, *Tomáš Jordán,* s. 334 a pozn. 2 tamtéž soudí, že Tomáš Jordán vlastnil dům na Horním trhu (dnešní Zelný trh), což se nedá bohužel na základě stávajícího studia brněnských městských knih potvrdit.

[12] G. GELLNER, *Tomáš Jordán,* s. 125.

[13] O pronikání syfilitidy na evropský kontinent srov. G. GELLNER, *Tomáš Jordán,* s. 97 a pozn. 2 tamtéž, o brněnské formě s. 128an. O soudobém léčení téhož onemocnění v Olomouci lékaři povolanými z Francie viz Antonín SCHINDLER, *Tajemná Olomouc aneb Olomouc jak ji neznáte*, Olomouc1998, s. 125 a o léčení příjice obecně Miroslava HEJNOVÁ, *Pietro Andrea Mattioli 1501–1578*, Praha 2001, s. 20an.

[14] G. GELLNER, *Tomáš Jordán*, s. 128.

071-088_jordankova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 17:57 Stránka 74

losti sestavil soubor preventivních opatření, adresovaný otcům města, jak se chovat v případech nového ohrožení města epidemickou chorobou, a věnoval pozornost rozboru nesprávných životosprávných návyků zdejších obyvatel,[15] které mohly být rovněž příčinou mnoha chorob. Byl také prvním, kdo se systematicky zabýval účinkem různých minerálních vod a možnostmi jejich využití v léčebné terapii.[16] Na podnět Jana Crata z Kraftheimu nechal také Jordán vytisknout v Basileji roku 1575 novou redakci Dubraviovy České historie.[17] Těžko se pak lze divit jeho postesku *„steriles absque socio Musae"*, vyjádřenému v dopise příteli Juliu Alexandrinovi, jemuž věnoval zmíněný spis o brněnské podobě příjice.[18] Osobnost jeho duchovního a intelektuálního rozměru, pova-žovaná i dnešními odborníky za jednoho z výrazných tvůrců „lékařského novověku,"[19] totiž jistě stěží mohla nalézt v městském prostředí k odborným disputacím partnera obdobných intelektuálních kvalit.[20]

Tomáš Jordán nakonec svůj život s Brnem spojil opravdu nerozlučně, byť nejspíše nedobrovolně. Ironií osudu se příčinou jeho náhlého skonu stala s největší pravděpodobností další vlna, tentokráte skutečně morové epidemie, jíž podlehl ve svých 46 letech v únoru roku 1586.[21] Jeho tělo bylo sice pochováno v minoritském klášteře, ale zřejmě až v jistém časovém odstupu po překonání nevůle zdejších mnichů, neboť o Jordánovi bylo známo, že patřil k úzkému okruhu vyhraněných kalvínských intelektuálů.[22]

Krátce po svém usazení se roku 1572 oženil s jakousi sedmihradskou šlechtičnou Zuzanou a rok poté byl přijat do stavu moravského rytířstva s přídomkem odvozeným od místa původu.[23] Zřejmě záhy se mu narodilo celkem pět dětí. Poměrně skoupými údaji, které však alespoň trochu napomáhají určit jejich další životní dráhu, disponujeme pouze u dvou ze tří synů Jordánových (Karla, Fridricha a Ludvíka). Karel byl roku 1588 (tedy dva roky po otcově smrti) zapsán na studiích ve Vídni.[24] Jeho aspirace vedly

---

[15] Viz H. JORDÁNKOVÁ – L. SULITKOVÁ, *Otevřená společnost jednoho královského města na prahu novověku (na příkladu Brna),* in: V komnatách paláců, v ulicích měst. Sborník příspěvků věnovaných Václavu Ledvinkovi k šedesátým narozeninám. K vydání připravila Kateřina Jíšová, Praha 2007, s. 166–167.

[16] G. GELLNER, *Tomáš Jordán,* s. 117, 316–333.

[17] G. TRAUTENBERGER, *Chronik des Landeshauptstadt Brünn III,* s. 43, 46; G. GELLNER, *Tomáš Jordán*, s. 123.

[18] G. GELLNER, *Tomáš Jordán*, s. 111.

[19] Tamtéž, s. 125.

[20] K jeho působení v roli zemského lékaře, obsazovaného rozhodnutím zemského sněmu, dal podnět rovněž sám císařský osobní lékař Jan Crato z Kraftheimu; G. GELLNER, *Tomáš Jordán*, s. 118.

[21] Peter Ritter von CHLUMECKY (ed.), *Des Rathsherrn und Apothekers Georg Ludwig Chronik von Brünn (1555–1604),* Brünn 1859, s. 19; H. JORDÁNKOVÁ – L. SULITKOVÁ, *Nepředvídatelné fenomény*, s. 715.

[22] Vladimír BURIAN, *Vývoj náboženských poměrů v Brně 1570–1618*, Brno 1948, s. 32 udává, že se tak stalo šest dnů po jeho skonu. K úmrtí Tomáše Jordána též P. von CHLUMECKY (ed.), *Des Rathsherrn und Apothekers Georg Ludwig*, s. 19; František HRUBÝ, *Luterství a kalvinismus na Moravě před Bílou horou*, in: Český časopis historický 41, 1935, s. 36.

[23] Na jaře (19. dubna) roku 1573. F. KAMENÍČEK, *Zemské sněmy a sjezdy moravské. Jejich složení, obor působnosti a význam od nastoupení na trůn krále Ferdinanda I. až po vydání obnoveného zřízení zemského (1526–1628),* III. díl, Brno 1905, s. 51; G. GELLNER, *Tomáš Jordán*, s. 123.

[24] V. BURIAN, *Vývoj náboženských poměrů*, s. 32 a poznámka 306 na s. 74. Roku 1596 jeho tři synové odkoupili léno ve Šlapanicích. Srov. Ladislav HOSÁK, *Historický místopis země Moravskoslezské,* Brno 1938, s. 215.

071-088_jordankova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 17:57 Stránka 75

vysoko, neboť ho již od roku 1605 nacházíme ve službách moravského biskupa a kardinála Františka z Dietrichštejna v roli manského písaře.[25] V roce 1614 si zakoupil v Brně rohový dům v Dolní Veselé pro sebe „a své syny" v celkové hodnotě 700 zlatých moravských.[26] Již dříve ovšem držel díl lenního biskupského statku ve Šlapanicích u Brna a roku 1618 se zakoupil v Bílovicích na Uherskohradišťsku (a na biskupském statku Chrlice nacházíme později jeho syna Jakuba).[27]

I o Fridrichovi Jordánovi víme, že v Brně koupil postupně několik domů,[28] začátkem druhého desetiletí 17. století však už dva z nich prodal a z Brna zřejmě odešel.[29] Některé indicie ovšem naznačují, že měl úzké kontakty k brněnským radním, sám se však členem správního sboru nestal.[30] I on dosáhl vysokých úředních postů – stal se totiž roku 1608 sekretářem moravské expedice české dvorské kanceláře ve Vídni.[31] Tehdy se také z jeho osobního listu dozvídáme,[32] že měl ještě bratra Ludvíka, o tom však prameny brněnské provenience zcela mlčí.

Za zmínku také jistě stojí, že vdova po Jordánovi se plně integrovala do měšťanské společnosti, neboť za pouhých osm měsíců po smrti svého prvního manžela se v Brně

---

[25] Už roku 1600 vystupoval spolu se šlechtici Ladislavem ze Šlejnic a Vilémem Dubským jako smluvčí při prodeji městečka Huzové brněnskému měšťanovi Kryštofu Schwanzovi z Retzu. Vladimír SPÁČIL, *Sbírka listin archivu města Olomouce 1261–1793*, Olomouc 1998, č. 1259 na s. 281. Službu manského písaře vykonával po celých 25 let až do své smrti v roce 1630. Pavel BALCÁREK, *Kancelář kardinála Ditrichštejna a správa biskupských statků před Bílou horou*, in: Sborník archivních prací 28, 1978, s. 108, 123.

[26] Ke koupi došlo sice roku 1614, zapsána do městské knihy však byla až o dva roky později. Archiv města Brna (dále AMB), fond A 1/3 fond Archiv města Brna – Sbírka rukopisů a úředních knih, (dále fond A 1/3 Sbírka rukopisů a úředních knih), rkp. č.1808, ff. 120r–121v. Karlovým synem byl s největší pravděpodobností Jan Jakub Jordán, zapsaný na studia u olomouckých jezuitů k roku 1617. Miloš KOUŘIL, *Moravští šlechtici na olomoucké univerzitě do konce 17. století*, in: Pokrokové proudy ve výchově a vzdělávání na jižní Moravě v uplynulých 350 letech, XI. mikulovské sympozium, Brno 1982, s. 169; J. PILNÁČEK, *Staromoravští rodové*, s. 403, č. 1541 jmenuje Jakuba jednoznačně jako jeho potomka a uvádí jej k roku 1636 na svobodném dvoře v Chrlicích.

[27] Srov. pozn. 24. P. BALCÁREK, *Kancelář kardinála Ditrichštejna*, s. 108 s odkazem na F. V. PEŘINKU, *Dějiny města Kroměříže*, II. díl, Kroměříž 1947, s. 479. J. PILNÁČEK, *Staromoravští rodové*, s. 403, č. 1541 uvádí, že díl lenního statku Šlapanic a Bílovic držel už v letech 1610–1615. Jakubovu držbu Chrlic L. HOSÁK, *Historický místopis*, bohužel nepotvrzuje.

[28] Někdy v 80. letech 16. století bydlel v domě Tasa Meziříčského z Lomnice (dům byl do roku 1591 svobodný) na Hrnčířském trhu (tedy dnešní horní části Zelného trhu v místech pozdějšího Dietrichštejského paláce) a poté jej sám roku 1598 odkoupil od další majitelky Anny Lukavské z Lukavce. AMB, A 1/3 Sbírka rukopisů a úředních knih, rkps. č. 12, f. 63r; 1782, f. 139v; 68, ff. 430v–447v. G. GELLNER, *Tomáš Jordán*, s. 334 a pozn. 2 tamtéž se nepodloženě domnívá, že tento dům držel po svém otci Tomáši. Srov. pozn. 11.

[29] AMB, fond A 1/1 Archiv města Brna – Sbírka listin, mandátů a listů (dále SLML), 1613 května 5. – originální list Fridrichův, jímž děkuje městskému písaři za zprostředkování peněz za jím prodané dva domy a prosí o zaslání zbylé sumy. Současně považuje v této souvislosti za nepodložené nároky bratra Ludvíka a celou záležitost chce vyřešit osobně při své cestě do Olomouce koncem června téhož roku. Jeden z těchto domů (na Zelném trhu) koupil pro stavbu svého nového paláce kardinál František z Dietrichštejna. J. DŘÍMAL, *Kroniky a pamětní knihy městských písařů brněnských v době předbělohorské*, in: BMD 3, 1961, s. 95.

[30] Tak například k roku 1604 spolurozhodoval s členy vnější rady o povolení sňatku dcery jednoho z předních brněnských měšťanů, Šimona Grüblera. AMB, A 1/3 Sbírka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 7330, f. 21r.

[31] *Československá diplomatika I.* Učební texty vysokých škol. Kolektiv autorů pod redakcí Jindřicha ŠEBÁNKA, Alexandra HÚŠČAVY a Zdeňka FIALY, Praha 1965, s. 259.

[32] Srov. pozn. 29.

071-088_jordankova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 17:57 Stránka 76

znovu vdala, přičemž jejím životním partnerem se stal opět lékař, tentokráte ovšem městský, Achilles Cromerus.[33] Ten nastoupil službu u města v prosinci roku 1586 a vykonával ji za roční plat 100 zlatých moravských[34] plných dalších deset let až do své smrti v květnu roku 1596 (půl roku předtím se ještě stačil podruhé oženit s Markétou z Voitsbrunu).[35] Blíže bohužel o jeho činnosti nejsme informovány, nedovídáme se také nic o případných dětech z jeho svazku s vdovou po Jordánovi. Víme pouze, že Cromerus odkoupil roku 1587 jisté předměstské majetky od poručníků po lékárníkovi Adamovi Bernauerovi, působícímu v této specializované profesi v Brně mezi lety 1573–1586.[36] Toto zjištění dovoluje předpokládat jisté osobní či přinejmenším profesní vazby obou jmenovaných, neboť od Bernauera nejspíše Cromerus odebíral potřebná léčiva.[37] Dům, který Cromerus sňatkem získal v tehdejší Měnínské ulici z majetku Jordánova, přešel roku 1598 opět do držení v Brně usedlého lékaře, nyní opět zemského, Jakuba Konráda Pretoria.[38]

Jeho současníkem byl další městský lékař Johan Sigelius ze Solunfu (?), který mohl podle příjmení být potomkem v Brně dříve působícího lékaře Erasma Siegelia.[39] Johan získal v roce 1578 v Brně měšťanské právo a usadil se na domě v Sedlářské ulici (dnes nelokalizovatelný dům v Masarykově ulici).[40] K jeho profesnímu působení se bohužel nedovídáme nic bližšího, víme jen, že se roku 1586 oženil s Ludmilou Humpoleckou[41]

---

[33] Na něj přešel i dům po Tomáši Jordánovi v Měnínské ulici (dnes Orlí č. 16), jehož kupní cena byla ovšem vzhledem k jeho stěží pochopitelné, ale výslovně uvedené zchátralosti pouhých 217 zlatých moravských (AMB, A 1/3 Sbírka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 1780, ff. 117r–118r; G. GELLNER, *Tomáš Jordán,* s. 334). Cromerus dům zřejmě zvelebil, neboť po jeho smrti roku 1598 jej odkoupil za téměř trojnásobnou cenu 600 zlatých moravských Jakub Konrád Pretorius, tentokráte opět zemský lékař usedlý v Brně (G. GELLNER, *Tomáš Jordán*, s. 334). O sňatku vdovy po Jordánovi s Cromerem 5. října 1586 viz P. von CHLUMECKY (ed.), *Des Rathsherrn und Apothekers Georg Ludwig*, s. 21.

[34] AMB, A 1/3 Sbírka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 445, f. 93r.

[35] P. von CHLUMECKY (ed.), *Des Rathsherrn und Apothekers Georg Ludwig*, s. 39.

[36] Šlo o stodolu a zahradu před Měnínskou branou na Koželužské ulici (AMB, A 1/3 Sbírka rukopisů a úředních knih, rkps. č. 1776, f. 132r; 1778, f. 152r). O lékárníkovi Bernauerovi, luteránovi vyučeném v Drážďanech srov. L. SULITKOVÁ, *Lékárníci v Brně v předbělohorském období*, in: BMD 17, 2003, s. 252–253.

[37] Dohled nad kvalitou léčiv v zemi a tedy i nad lékárnami byl ovšem císařskými nařízeními už ze 70. let 16. století svěřen zemským lékařům, jimž byly pravidelné vizitace lékáren přiřčeny na Moravě rozhodnutím zemského sněmu v roce 1593. Od roku 1607 měli provádět kontroly lékáren dvakrát do roka, a to za asistence dvou usedlých měšťanů. Srov. L. SULITKOVÁ, *Lékárníci v Brně*, s. 249 a pozn. 30 tamtéž (tam další literatura).

[38] G. GELLNER, *Tomáš Jordán,* s. 334.

[39] Srov. pozn. 9.

[40] AMB, A 1/3 Sbírka rukopisů a úředních knih, rkps. č. 2769, f. 62v; 1776, f. 127r; 1779, ff. 107v–108r; Josef DOSOUDIL, *Die Brünner Bürgeraufnahmen 1559–1845,* in: Zeitschrift des deutschen Vereines für die Geschichte Mährens und Schlesiens, Brünn 1936, Familienforschung č. 3, s. 7. K jeho profesní kariéře nejsme schopny dodat žádné podrobnosti, co se týče rodinných poměrů, víme jen, že dcera Kateřina se po jeho smrti vdala roku 1605 za italského obchodníka (AMB, SLML, 1605 III.14).

[41] P. von CHLUMECKY (ed.), *Des Rathsherrn und Apothekers Georg Ludwig*, s. 19. Srov. též Maurus SIMONIS, *Výtah z matrik pokřtěných u sv. Jakuba*, sign. 4, f. 2r. Na základě zjištění Ireny ZACHOVÉ, *Brněnská svatojakubská knihovna a její katalogizátoři*, in: Zuzana SILAGOVÁ – Hana ŠEDINOVÁ – Petr KITZLER, Donum magistra ad honorem Dana Martínková, Praha 2007, s. 326, opravujeme jméno autora rukopisných opisů křestních, oddacích a úmrtních matrik kostela u sv. Jakuba. J. Dřímal zavedl do literatury omylem jméno Šimon Maur.

071-088_jordankova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 17:57 Stránka 77

a že se mu v roce 1591 narodila dcera.[42] Když se roku 1605 měla provdat za italského obchodníka Antonia Malaspinu, otec už nebyl mezi živými.[43]

Ojedinělé zmínky městských knih dokládají ještě k roku 1589 jméno lékaře Jakuba Horatia, u něhož však není jasné, zda vůbec bydlil v Brně, a k roku 1592 Kryštofa Wexia, kterého je asi spíše možné považovat za soukromého lékaře. Kromě toho ze dvou zmínek, týkajících se určitých majetkových transakcí, vystoupilo jméno studenta medicíny, jakéhosi Jakuba Penitzke, k letům 1588 a 1589.

Ne příliš jasná je také profesní kariéra dalšího lékaře, totiž Šimona Grinea, který pravděpodobně pocházel z věhlasné učenecké basilejské rodiny[44] a který se do povědomí odborné veřejnosti zapsal tím, že v Brně konal roku 1594 neveřejnou pitvu[45] (tedy o šest let dříve, nežli se přičiněním lékaře Jana Jesenia mohla s experimentálním zkoumáním mrtvého lidského těla seznámit pražská veřejnost).[46] Byl zde na čas zakoupen na městské nemovitosti,[47] řadil se však mezi zemské lékaře (k roku 1614, kdy byla inventována jeho pozůstalost, je zván protomedikem Markrabství moravského).[48] V císařově mandátu z téhož roku se výslovně praví, že nebyl obyvatel země ani příslušník žádného stavu.[49]

Další výraznou osobností, která v téže době spojila svůj životní běh s Brnem (1598–1624), byl Jakub Konrád Pretorius, pocházející z Perlenberku v Braniborsku. Název této lokality mu byl přiřčen jako predikát, když byl roku 1603 přijat i se svým synem Filonem Václavem do stavu moravského rytířstva.[50] To už byl ovšem pět let usa-

---

[42] M. SIMONIS, *Výtah z matrik pokřtěných u sv. Jakuba*, sign. 4, f. 2r k 1591 února 12.

[43] AMB, SLML, /před 1605 III. 14/ – zřejmě neodeslaný originál Malaspinova listu císaři, v němž žádá o přímluvu u městské brněnské rady, aby poručníci Sigeliovy dcery svolili k sňatku. Srov. též AMB, A 1/3 Sbírka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 7330, f. 37r.

[44] G. TRAUTENBERGER, *Chronik des Landeshauptstadt Brünn III*, s. 83.

[45] Pitva se odbývala v pustém kněžišti kaple sv. Štěpána na předměstské ulici Křenové. Bohumír Justyn POPELÁŘ, *Urbář pověstí brněnských*, Brno 1947, s. 119. Ve Vídni provedl pitvu roku 1549 osobní lékař krále Ferdinanda I. Mikuláš Cornax, rodák z Olomouce. G. GELLNER, *Tomáš Jordán,* s. 336.

[46] Jeseniova pražská pitva byla ovšem veřejná. Mária BOKESOVÁ–UHEROVÁ, *Ján Jessenius 1566-1621*, Bratislava 1966; Miroslava HEJNOVÁ – Julius HŮLEK – Zdeněk UHLÍŘ, *Ve znamení nové doby. První dvě století tištěné knihy v Čechách*, Praha 2000, s. 37–39; *Jan Jesenius z Jasené.* Průběh pitvy jím slavnostně provedené v Praze L. P. MDC, k níž byl přičleněn traktát o kostech. Překlad z latiny B. Divišová, H. Florianová, C. Matouš, D. Svobodová, O. Vodenková, předmluva L. Borovanský, Praha, 2004. Nejnověji Hana FLORIANOVÁ, *Jeseninova přednáška k první veřejné pražské pitvě konané roku 1600,* in: Donum magistra ad honorem Dana Martínková, s. 231–248.

[47] Roku 1602 koupil zřejmě výstavný dům v tehdejší Měnínské ulici (dnes Orlí) po měšťanovi Ludvíkovi Černovském, bratru radního písaře, za 1500 zlatých moravských, objekt však záhy prodal Arklébovi z Kunovic. AMB, A 1/3 Sbírka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 1793, ff. 101v–102r.

[48] G. TRAUTENBERGER, *Chronik des Landeshauptstadt Brünn III,* s. 83.

[49] AMB, SLML 1614 VIII. 17.

[50] P. HAMANOVÁ ve svém biografickém příspěvku (*O vazbách a knihovně,* s. 74–77) tvrdí, že Pretorius byl brněnským rodákem, který se narodil v polovině roku 1550 a zemřel kolem roku 1624. Nižší vzdělání získal v rodném městě. V roce 1574 studoval ve Frankfurtu nad Odrou, 1585 v Basileji a v letech 1586–1587 v Paříži. Jeho badatelský záběr byl velmi široký, neboť vedle lékařství se věnoval filozofii, přírodním vědám a astronomii. Svou knihovnu začal systematicky budovat již od roku 1578. Ohledně genealogických vazeb srov. též

071-088_jordankova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 17:57 Stránka 78

zen v Brně,[51] kam se přestěhoval z Olomouce. Žádný z využitých pramenných údajů sice o něm výslovně nemluví jako o zemském lékaři, vzhledem k počátku jeho působnosti v Brně (a také jeho společenskému postavení) usuzujeme, že právě on byl tím lékařem, který byl do předního z královských měst dosazen z rozhodnutí zemského sněmu na přelomu století.[52] Svá studia absolvoval zřejmě v Padově a Frankfurtu nad Odrou a před olomouckým pobytem byl nějaký čas profesorem matematiky v Altdorfu. Náboženská orientace této univerzity korespondovala zcela s jeho neoblomným luteránským přesvědčením. Svou víru dával přímo ostentativně najevo, neboť nejen že při přijímání do rytířského stavu odmítl přísahat také „Panně Marii a všem svatým", ale téhož roku, kdy v Brně vedl okázalé procesí o svátku Božího Těla sám kardinál František z Dietrichštejna, vyvěsil z okna svého domu obrazy Martina Luthera a Filipa Melanchtona.[53] Jeho pozice „urozeného a vysoce učeného"[54] muže mu ale zřejmě zaručovala takovou prestiž, že ustál žalobu podanou na něho městskou radou k zemskému soudu[55] a také udání kardinálovo k císaři.

Jak jsme výše naznačovaly, v Brně se Jakub Konrád Pretorius zakoupil roku 1598 na domě v Měnínské (dnes Orlí ulici č. 16),[56] který před ním vlastnili lékaři Tomáš Jordán z Klausenburku a Achilles Cromerus a kde, zdá se, měl umístěnu i alchymistickou laboratoř. Jelikož jeho učenecké zájmy byly skutečně všestranné a alchymie byla vlastně chemií své doby, není vyloučeno, že laboratoř sloužila k výrobě některých léčiv, což zdá se navozují některé pramenné zmínky.[57] Své nemovitosti rozmnožil zákupem ještě dalšího

---

J. PILNÁČEK – Mojmír ŠVÁBENSKÝ, *Neznámé rody a znaky staré Moravy*, Brno 1983, č. 921, s. 214. Jméno tohoto syna se neshoduje se jménem ani jednoho z dětí uvedených v Pretoriově pozůstalosti, ty tedy mohly pocházet z dalšího jeho manželského svazku. Srov. pozn. 69. J. PILNÁČEK, *Staromoravští rodové*, č. 1801, s. 439 mluví všeobecně jen o dětech.

[51] T. BOROVSKÝ – H. BOROVSKÁ, *Knihovna brněnského lékaře Jakuba Konráda Pretoria. II. Komentář*, s. 522 udávají mylně jeho usazení se v Brně už k roku 1583 (AMB, A 1/3 Sbírka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 12, f. 215r – bez přesného data), což koresponduje s údajem G. GELLNER, *Tomáš Jordán*, s. 334 a pozn. 56 tamtéž. Držel dům v Měnínské ulici (viz pozn. 33), dům na Veselé získal později – AMB, A 1/3 Sbírka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 12, f. 93v. Viz též V. BURIAN, *Vývoj náboženských poměrů*, s. 78 a pozn. 410 tamtéž. Srov. též pozn. 64.

[52] Tak i H. BOROVSKÁ – T. BOROVSKÝ, *Knihovna brněnského lékaře Jakuba Konráda Pretoria. I. Edice pozůstalostního inventáře,* s. 522, zřejmě na základě údaje F. KAMENÍČKA, *Zemské sněmy a sjezdy moravské,* díl I, s. 163–166. Ačkoli v následujícím roce bylo zapotřebí lékařů, neboť v zemi vypukla opět s velkou intenzitou morová rána, z celkem čtyř zemských lékařů, které se stavům podařilo získat, byl jen jeden určen pro brněnský kraj. Tamtéž, s. 165. Z našeho výzkumu ovšem vyplývá, že situace v Brně byla řešena usazením se zde roku 1608 dalšího zemského lékaře, který měl ovšem na základě smlouvy s městem, datované roku 1611, i přesně stanovené povinnosti vůči němu a byl jím také z části honorován. Srov. pozn. 73.

[53] AMB, A 1/3 Sbírka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 87, ff. 61rv–62r, 61bis.

[54] Tak je označen v městské rychtářské knize, když roku 1619 prodával svůj dům ve Veselé ulici, AMB, A 1/3 Sbírka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 1810, f. 341r. Srov. pozn. 58, 63.

[55] Ta jej ovšem vinila i z toho, že konšele nevybíravými slovy ostouzel, že si mezi sebou rozdělují stříbro ze sirotčích truhel a že se dopouštějí na úkor ostatních měšťanů i dalších nepřístojností. V. BURIAN, *Vývoj náboženských poměrů*, s. 43–44 a pozn. 410 a 413 na s. 78.

[56] AMB, A 1/3 Sbírka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 1798, ff. 159v–160r. Srov. též pozn. 11, 33, 38.

[57] H. BOROVSKÁ – T. BOROVSKÝ, *Knihovna brněnského lékaře I.*, s. 509; TITÍŽ, *Knihovna brněnského lékaře II.*, s. 538.

071-088_jordankova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 17:57 Stránka 79

brněnského domu[58] a hlavně množstvím movitostí, mezi něž náležely kromě vybavení domácnosti (obsahující kromě jiného několik „šrejbtišů") a „rozličného líkařství" jak sbírka mincí,[59] tak galerie 32 portrétních obrazů a hlavně nesmírně obsáhlá knihovna, čítající na 1 500 různojazyčných rukopisných a tištěných knih.[60] O součástech jeho pozůstalosti se dozvídáme z jejího inventáře,[61] uloženého dnes v Moravském zemském archivu a před nedávnem edičně zpřístupněného.[62] Datace inventáře není jednoznačná, některé indicie však navozují, že Pretorius mohl zemřít až na jaře roku 1624, v každém případě se ovšem ještě dožil stavovského povstání.[63] Ačkoli se neangažoval, jak bychom mohly oče-

[58] Šlo o dům v Zadní Veselé ulici (dnes Veselá), který vlastnil od roku 1605 (AMB, A 1/3 Sbírka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 1797, f. 178v). V září roku 1619 jej prodal rytíři Janu Rafaelovi Chroustenskému z Malovar (AMB, A 1/3 Sbírka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 1810, ff. 341v–342r), prodej však byl zřejmě zneplatněn, neboť u tohoto zápisu je poznamenáno, že dům byl [po nezdařeném stavovském povstání] konfiskován ve prospěch císaře.

[59] H. BOROVSKÁ – T. BOROVSKÝ, *Knihovna brněnského lékaře I.,* s. 508. Christian d'ELVERT, *Beiträge zur Geschichte der böhmischen Lander, insbesondere Mährens im siebzehnten Jahrhundert,* in: Schriften der historisch–statistischen Sektion, XXII. Band, Brünn 1875, s. 404 – uvádí, že Pretoriovi byla zkonfiskována $\frac{1}{5}$ jmění, z čehož knihovna byla přenesena na rentovní úřad, zatímco všechna „numismata" z ní byla vybrána pro císaře. Dům v Brně měl být ponechán jeho vdově a dětem. Tak i Jindřich SLOVÁK (ed.), *Moravský konfiskační protokol z r. 1623,* Kroměříž 1920, s. 47; G. GELLNER, *Tomáš Jordán*, s. 334 a pozn. 6 tamtéž. Srov. též pozn. 64 a 65.

[60] Srov. pozn. 63. G. GELLNER, *Tomáš Jordán*, s. 334-335, pozn. 6 uvádí i další osudy této knihovny, totiž její konfiskaci a následné zakoupení části z ní kardinálem Františkem z Dietrichštejna. Další část pak byla i s katalogy, pořízenými Pretoriem, odvezena Švédy a je uložena v královské knihovně ve Stockholmu. Menší skupiny knih se také dostaly do knihovny v Lundu, knihovny piaristů v Mikulově a knihovny brněnských kapucínů. T. BOROVSKÝ – H. BOROVSKÁ, *Knihovna brněnského lékaře I.I,* s. 523 a pozn. 17 na s. 526 bez odkazu na Gellnerovy údaje rekonstruují rozchvácení knihovny na základě soupisů „inkriminovaných" knihoven. Uniká tak knihovna v Lundu a zejména piaristická mikulovská knihovna. Nejnověji k mikulovské knihovně viz Stanislav PETR, *Rodové knihovny Ditrichštejnů v Mikulově, jejich osudy a nálezy ditrichštejnských rukopisů v Národní knihovně v Praze,* in: Kardinál František z Ditrichštejna a jeho doba, XXIX. Mikulovské sympozium, Brno 2007, s. 243.

[61] P. HAMANOVÁ, *O vazbách a knihovně*, s. 71–79.

[62] Viz edice inventáře s komentářem manželů Borovských, uvedená v pozn. 1. Ti ovšem kladou Pretoriovo úmrtí nejspíše do roku 1619 (*Knihovna brněnského lékaře II.*, s. 521–522) s tím, že povstání se již nezúčastnil, zatímco G. GELLNER, *Tomáš Jordán*, s. 334 a pozn. 6 tamtéž mluví o tom, že Pretorius zemřel až před 4. květnem roku 1624 a že mu pětina pozůstalosti, včetně sbírky mincí a knih, byla zabavena pro účast v povstání (přesněji proto, že patřil mezi muže, kteří *„zlé mince původové byli a správu nad tím měli"*). Tak též F. HRUBÝ, *Moravské korespondence a akta z let 1620–1636,* I. díl, Brno 1934**,** s. 191. V inventáři jsou uvedeny děti Zuzana (19letá) a synové Leo (17letý) a Jan Zikmund (15letý). H. BOROVSKÁ – T. BOROVSKÝ, *Knihovna brněnského lékaře I.*, s. 478. Srov. pozn. 57.

[63] Srov. pozn. 58, 59**,** 65. P. HAMANOVÁ, *O vazbách a knihovně*, s. 77 usuzuje na základě vlastní datace knih jeho synovi, že v srpnu roku 1622 Jakub Konrád ještě žil. O jeho pozdějším úmrtí na jaře roku 1624 viz G. GELLNER, *Tomáš Jordán*, s. 334 a pozn. 6. T. BOROVSKÝ – H. BOROVSKÁ, *Knihovna brněnského lékaře II.*, s. 475, kladou jeho úmrtí nejspíše do druhé poloviny roku 1619 nebo do roku 1620, neuvádějí však zmínku o konfiskaci jeho majetku. Jejich podpůrný údaj v tom smyslu, že sestavovatelem inventáře byl Kašpar Heczer z Aurachu, neobstojí, neboť v edici sami udávají jméno sestavovatele jako Konráda Heczera (*Knihovna brněnského lékaře I.*, s. 510). V rychtářské knize (AMB, A 1/3 Sbírka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 1810, ff. 341r-342r) je rozhodně uváděn v souvislosti se zamýšleným prodejem domu ještě k září roku 1619. (Jeho titulatura zní: *„urozený a vysoce učený…lékařského umění doktor, Božího hrobu a svaté říše svobodný rytíř"*. V soupise dokumentů, které byly součástí jeho pozůstalosti, se kromě jiných nachází také *„vysvědčení od Božího hrobu z kláštera od bosáků zpečetěný s erbem malovaným města Jeruzaléma"* a *„testimonium latinský z města Jeruzaléma, jak na rytířstvo pasován byl"*.) H. BOROVSKÁ – T. BOROVSKÝ, *Knihovna brněnského lékaře I.*, s. 509.

071-088_jordankova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 17:57 Stránka 80

kávat, přímo mezi „rebely“,[64] ale byl spíše zapleten do jakýchsi finančních machinací,[65] byl i on postižen majetkovou konfiskací v odhadní výši jedné pětiny majetku. Zajímavé je, že ke konfiskátům patřila právě knihovna a numismatická sbírka.[66] Jelikož si sám Pretorius už v dřívějších letech vyhotovoval ke své knihovně katalogy, není vyloučeno, že i sestavovatel pozůstalostního inventáře z nich mohl vycházet. Ačkoli v intencích „krida“ protokolu měl dům v Brně zůstat vdově a dětem,[67] v inventáři se přímo mluví o jeho převedení na nejmenovanou dceru.[68] Více podrobností ohledně konkrétních pozůstalostních odkazů jistě obsahoval vlastní testament, ten ale bohužel není zachován. A prameny brněnské provenience také mlčí o dalším osudu jeho dvou synů. Nejspíše ovšem nezakotvili v městském prostředí, neboť i otec, ač v Brně nacházel jistě stálou klientelu, nepovažoval se za měšťana, ale za člověka urozeného.[69]

Dalším zemským lékařem, působícím v Brně paralelně vedle Pretoria, byl Tiburzio Galeranus, jmenovaný v této funkci k roku 1601,[70] který už v 80. letech 16. století vlastnil velké pozemkové majetky v brněnském okolí[71] a k roku 1608 se skutečně zakoupil na domě v Brně.[72] Roku 1611 s ním městská rada brněnská uzavřela smlouvu, že za 50 zlatých moravských ročně z obecních peněz bude léčit zdarma brněnské radní a bude dohlížet na lékárny.[73] Poslední jeho plat v této funkci jsme zachytily k roku 1616. Jako

[64] Není uveden ani v nejkompletnějším výčtu potrestaných povstalců, který zveřejnil Ch. d'ELVERT, *Beiträge der Rebellion, Reformation des dressigjährigen Krieges und der Neugestaltung Mährens im siebzenthen Jahrhundert,* in: Schriften der historisch–statistischen Sektion, XVI. Band, Brünn 1867, s. 134–146.

[65] Patřil mezi muže, kteří *„zlé mince původové byli a správu nad tím měli“*. Srov. pozn. 62.

[66] Srov. pozn. 62.

[67] Tamtéž.

[68] H. BOROVSKÁ – T. BOROVSKÝ, *Knihovna brněnského lékaře I.*, s. 508. Šlo nejspíše o dům v Měnínské, neboť dům ve Veselé propadl konfiskaci. Srov. pozn. 33, 51, 62.

[69] Srov. pozn. 54. Ačkoli byl tedy svým životním stylem pevně spjat s měšťanským prostředím, o jeho knihovně správně (T. BOROVSKÝ – H. BOROVSKÁ, *Knihovna brněnského lékaře II.*, s. 542) podotýkají, že se *„vymykala českému a moravskému měšťanskému prostředí a stála na pomezí mezi měšťanskými a šlechtickými bibliotékami renesance či učeneckými sbírkami nadcházející doby“*.

[70] Roku 1601 měl pobíral z této funkce příjem ze zemské berně. Tomáš KAHUDA, *Moravské berní evidenční pomůcky ze sklonku doby předbělohorské jako produkty krajských berních úřadů a jako historické prameny*, diplomová práce obhájená na Masarykově univerzitě, Brno 1998, s. 185 a pozn. 406. Další přímý doklad o jeho funkci jako protomedika Markrabství moravského máme v listu z roku 1612 (AMB, SLML 1612 V. 20), v němž jsou zmiňováni i jeho synové Laurentius a Lelius.

[71] Dům a statek na Cejlu v brněnském předměstí a mlýn v Podolí. M. ŠVÁBENSKÝ, *Jesuité v Brně 1241–1773*, in: Inventáře a katalogy fondů Moravského zemského archivu v Brně, sv. 4, fond E 25, inv. č. 267, Brno 1954, s. 54.

[72] Tehdy koupil dům v tehdejší Veselé ulici (dnes Česká) (AMB, A 1/3 Sbírka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 1799, f. 97v). Někdy kolem roku 1605 však již disponujeme zmínkou o splátce na městský dům (AMB, A 1/3 Sbírka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 1795, f. 137v). Když roku 1613 kupoval další dům v Kozí ulici, byl zván „patricijem římským“ (AMB, A 1/3 Sbírka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 1804, f. 94v). Srov. též H. JORDÁNKOVÁ – L. SULITKOVÁ, *Italové a Španělé v předbělohorském Brně,* in: Tomáš BOROVSKÝ – Libor JAN – Martin WIHODA (edd.), Ad vitam et honorem. Profesoru Jaroslavu Mezníkovi přátelé a žáci k pětasedmdesátým narozeninám, Brno 2003, s. 722–723.

[73] Tento plat byl poznamenáván v rejstřících radních počtů a k roku 1612 také v pamětní knize (AMB, A 1/3 Sbírka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 7330, f. 101v). Naposled mu byl vyplacen k 21. únoru 1616 – AMB, A 1/3 Sbírka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 501, f. 29r. Připomínáme, že J. DŘÍMAL, *Kroniky a pamětní*

071-088_jordankova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 17:57 Stránka 81

usazený ve městě a nepochybně i za své zásluhy při léčení městské honorace požíval výsady šenku dovezeného vína, které se jinak těšili pouze příslušníci vlastní městské honorace (a dlužno dodat, že v tomto období se dbalo na to, aby povolení dostaly jen ty osoby, které svým smýšlením vyhovovaly nastupujícímu silnému rekatolizačnímu trendu).[74]

Skoupé jsou údaje o víceméně současně působících dalších čtyřech lékařích, totiž Bernhartu Bernauerovi (zachycen k roku 1605), Wilhelmu Maierovi (Mayerovi) z Grossenau (1606–1616),[75] Valentinu Nittnerovi (1608–/1618/)[76] a Janu Kopřivonském (zván též jako Kopřivovský) z Tornpergka (1611–1618).[77] O jejich původu ani studiích nejsme zpraveny, u prvního z nich pouze víme, že byl nejspíše synem stejnojmenného brněnského lékárníka Adama, přišlého do Brna zřejmě z Drážďan a získavšího uznávané postavení mezi zdejšími měšťany.[78] Když se Bernhart hlásil roku 1605 u brněnského městského soudu k pozůstalosti po svém příbuzném, měl uvedenu titulaturu „Philosophiae et Medicinae doktor",[79] nevíme ovšem, zda tuto profesi vykonával právě v Brně. Byl-li vychováván přísně v rodinném duchu, pak musel patřit mezi věrné vyznavače luterství. I doktoři Maier a Nittner byli nesmlouvaví protestanti,[80] což v této

knihy městských písařů brněnských v době předbělohorské, in: BMD 2, 1960, s. 121, uvádí jistého Tiburtia. Tento bude asi totožný s lékařem Tiburtiem Brantem, jemuž město roku 1610 uštědřilo jistý finanční obnos (AMB, A 1/3 Sbírka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 491, f. 11v).

[74] AMB, A 1/3 Sbírka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 7330, f. 116v k listopadu 1613 povoluje městská rada „*landschaft medico*", placenému také městem, dovézt do města šest sudů vína a šenkovat.

[75] AMB, A 1/3 Sbírka rukopisů a úředních knih, rkps. č. 88, ff. 51rv; 7330, ff. 33v–34r k roku 1605 shodně uvádějí, že měl za ženu dceru Tomáše Schramma (srov. pozn. 83); k roku 1606 víme, že zaplatil splátku na objekt před Židovskou branou, který ovšem tehdy již nevlastnil (AMB, A 1/3 Sbírka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 1796, f. 109r). Poslední zmínky jsou o něm z „kopiáře" městské korespondence k letům 1615 a 1616 (AMB, A 1/3 Sbírka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 92, f. 79r k 1615 května 10 a ff. 263rv k 1616 července 15), z nichž je zřejmé, že jeho švagry byli brněnští radní a zároveň nesmlouvaví protestanti Tomáš Schramm a Oldřich Lillgenblat.

[76] Už k roku 1608 jsme jej zachytily jako kmotra synovi Šebastiana Kressla. M. SIMONIS, *Výtah z matrik pokřtěných u sv. Jakuba,* sign. 4, f. 10v. Ještě dříve, nežli byl v srpnu roku 1610 přijat za měšťana (AMB, A 1/3 Sbírka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 2769, f. 93v; J. DOSOUDIL, *Die Brünner Bürgeraufnahmen 1559–1845,* in: Zeitschrift des deutschen Vereines für die Geschichte Mährens und Schlesiens, Brünn 1935, Familienforschung č. 3/4, s. 14), mu jeho žena Marta porodila 12. března 1609 syna Kristiána Bedřicha, M. SIMONIS, *Výtah z matrik pokřtěných u sv. Jakuba*, sign. 4, f. 11r. Naposledy je podchycen v úředních pramenech k roku 1618 (AMB, A 1/3 Sbírka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 507, f. 56r).

[77] K 1611, VI. 30 byla podepsána svatební smlouva mezi doktorem Kopřivovským a Jitkou, dcerou zemřelého Jiřího Myslíka (srov. pozn. 56), svatba se ale konala až 12. února roku 1613 – M. SIMONIS, *Výtah z matrik oddaných u sv. Jakuba,* sign. 5, pag. 4. Za měšťana byl přijat až několik měsíců po svatbě, totiž 13. srpna roku 1613, kdy je zapsán jako „Philosopia und Medicina doctor", složil poplatek ve výši 30 zlatých moravských – AMB, A 1/3 Sbírka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 2769, f. 98v; J. DOSOUDIL, *Die Brünner Bürgeraufnahmen 1559–1845,* in: Zeitschrift des deutschen Vereines, Brünn 1933, Familienforschung č. 2/3, s. 15.

[78] L. SULITKOVÁ, *Lékárníci v Brně,* s. 252–253. Srov. též pozn. 52, 73.

[79] AMB, A 1/3 Sbírka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 7330, f. 35r.

[80] O vazbě Maierově na T. Schramma viz též V. BURIAN, *Vývoj náboženských poměrů,* pozn. 334 na s. 75. V. Nittner byl kalvínské náboženské orientace a roku 1611 nechal svého novorozence pokřtít v brněnském domě Karla st. ze Žerotína, přičemž ten mu byl zároveň kmotrem – V. BURIAN, *Vývoj náboženských poměrů,* s. 57.

071-088_jordankova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 17:57 Stránka 82

době bylo již velmi choulostivé pro další existenci. Není tedy divu, že Kopřivonský prozíravě konvertoval ke katolicismu,[81] tuto náboženskou orientaci však nestačil v dobové atmosféře vhodně využít, neboť ke konci léta roku 1618 již nebyl mezi živými.[82] Zatímco u Maiera a Kopřivonského jsme mohly vystopovat jejich úzké kontakty k městské správní elitě, a to prostřednictvím vhodných sňatků,[83] Bernauer patřil svým původem k intelektuální elitě města.

Ve druhém desetiletí 17. století jsme v Brně zjistily jména ještě dalších tří lékařů, k jejich původu a sociálnímu zařazení však bohužel nemůžeme říci nic určitějšího. Z nich jméno zřejmě městského doktora Raitia (též Raicius, Reintius, Reincz) jsme zachytily v letech 1614–1618, víme však jen, že držel dům na Horním trhu (dnes Zelný trh)[84] a že snad mohl být spřízněn s doktorem obdobně znějícího příjmení, působícím v Brně v době epidemie příjice koncem 70. let 16. století. Doktora medicíny Giovanniho Battistu Vlacha (zvaného též Janek), který ovšem mohl být i soukromým lékařem, jsme poznaly v roce 1618 v souvislosti s jeho spory s Brněnskými.[85] O „nařízeném městském lékaři“ Friedrichu Eckartovi víme jenom, že jako evangelík byl krátce po Bílé hoře kmotrem dítěte brněnského lékárníka, též protestanta, Jiřího Brauna.[86]

Od 70. let 16. století, odkdy se zmnožují údaje pramenů brněnské provenience, víme o 28 lékařích celkem působících ve městě do 20. let 17. století. Spolehlivější prosopografické údaje jsme však mohly získat pouze k sedmi z nich (Tomáši Jordánovi, Achillovi Cromerovi, Šimonu Grineovi, Tiburziu Galeranovi, Wilhelmu Maierovi, Janu Kopřivonskému a Jakubu Konrádu Pretoriovi), ovšem i některé zmínky o dalších lékařích pomohly k dotvoření naší představy o jejich osobnostním sepětí s městskou komunitou. Z nich ovšem Tomáš Jordán z Klausenburka, Tiburzio Galeranus, Jakub Konrád Pretorius z Perlenberka a nejspíše též Šimon Grineus se v městě usadili z vůle zemských stavů a jako zemští hodnostáři byli také placeni, přičemž u Galerana jsme mohly konstatovat, že měl výslovně stanoveny své povinnosti i vůči brněnským měšťa-

[81] Zemský archiv Opava – Státní okresní archiv Olomouc, fond AO Kroměříž, Parochialia, kart. 298, inv. č. 1126, sign. Ba 61 – v tomto případě je dotyčný zván Thorundtberger.

[82] Tehdy se již hlásili věřitelé k jeho pozůstalosti – AMB, A 1/3 Sbírka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 1810, ff. 221rv.

[83] Maierovi byla určena za ženu dcera bohatého vlivného konšela Tomáše Schramma (srov. pozn. 75), Jan Kopřivonský se oženil s vdovou po významném radním Benediktu Umlaufovi, která zároveň byla dcerou rovněž velmi cílevědomého příslušníka správní elity, totiž Jana st. Myslíka (AMB, A 1/3 Sbírka rukopisů a úředních knih, rkps. č. 1804, ff. 108rv; 1806, f. 110v; 69, ff. 289n). Kopřivonský byl zakoupen na domě v centru města v Sedlářské ulici (dnešní Masarykova) (AMB, A 1/3 Sbírka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 1804, ff. 108rv).

[84] AMB, A 1/3 Sbírka rukopisů a úředních knih, rkps. č. 1805, ff. 145rv; 1807, f. 36v. K roku 1618 už se o něm mluví jako o zemřelém, AMB, A 1/3 Sbírka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 92, ff. 289rv, 377rv.

[85] Byl obstaven pro dluh na kramářské zboží (AMB, A 1/3 Sbírka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 92, ff. 315v, 341r, 359rv, 362v–363r). Tento lékař nepožíval (už podle přízviska) obecné vážnosti, neboť nejméně pět měsíců setrval v městském vězení, ačkoli se za jeho propuštění přimlouvali kněz a probošt svatopetrské kapituly. H. JORDÁNKOVÁ – L. SULITKOVÁ, *Italové a Španělé v předbělohorském Brně,* s. 723.

[86] M. SIMONIS, *Výtah z matrik pokřtěných u sv. Jakuba*, sign. 4, f. 14v; Wilhelm SCHRAM, *Ein Buch für jeden Brünner*, II. Band, Brünn 1902, s. 125.

071-088_jordankova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 17:57 Stránka 83

nům, za což mu městská rada stanovila roční příspěvek ve výši 50 zlatých moravských ročně k jeho platu (tedy polovinu sumy, kterou jsme zjistily jako roční plat u městského lékaře Cromera).

Rytíři Jordán a Pretorius patřili doslova mezi výkvět soudobé inteligence, vymykající se zcela svou intelektuální výbavou a orientací nejen z úzkého rámce městské společnosti, která ovšem na druhé straně poskytovala pro oba z hlediska profesního uplatnění nesporně množství podnětů, obohacujících jejich stávající medicínské vědomosti a zkušenosti. Současná úroveň poznání života a profesních kariér předbělohorských moravských lékařů dovoluje tuto skutečnost zvýraznit zejména u Tomáše Jordána, zanechavšího po sobě množství objevných lékařských spisů, zejména v oblasti epidemiologie a balneologie, u Pretoria je jeho myšlenkový potenciál doložen nepřímo jeho zcela výjimečnou osobní knihovnou a dalšími kulturními zájmy – sbírkou starých mincí a sbírkou obrazů, v brněnských poměrech ve své době svým objemem rovněž zcela neobvyklou.

U jediného ze zemských lékařů, totiž Tomáše Jordána, víme bezpečně, že v Brně zemřel a byl zde také pochován, u jiných jsme mohly upozornit na to, že do Brna přišli odjinud (Rhaetus, Pretorius), anebo naopak odtud prokazatelně odešli (Erasmus Siegelius). I u jiných brněnských lékařů ovšem musíme dle paralel s obecnou charakteristikou této profese předpokládat, že své působení v městském prostředí nemuseli nikterak považovat za stálé, jelikož společenská „poptávka" jistě vytvářela možnosti pro jejich aktuální uplatnění i v jiném prostředí. Toto konstatování podporuje i zjištěná skutečnost, že jsme nebyly schopny (snad až na jednu výjimku u Bernharta Bernauera, který ovšem byl synem brněnského lékárníka, přišlého ze Saska) doložit jejich brněnský původ (explicite je doložitelné, že Jordán pocházel ze saských rodičů ze sedmihradské Kluže, Pretorius byl rodákem z Branibor a Grineus zřejmě přišel z Basileje).[87] U nejvýraznějších z nich víme o jejich studiu na významných zahraničních univerzitách (Jordán, Pretorius), ovšem intelektuální rozměr značně přesahující průměrnou vzdělanostní úroveň nejen městských obyvatel byl jistě příznačný i pro další graduované lékaře, jejichž studia, absolvovaná na zahraničních univerzitách,[88] automaticky předpokládala jako první stupeň absolutorium svobodných umění. A s městským prostředím podle stávajících indicií nespojovali svůj životní běh ani jejich potomci v mužské linii (snad jen s přechodnou výjimkou Fridricha Jordána, jehož bratr Karel se ovšem dlouhodobě uplatnil ve službách olomouckého biskupa). V této souvislosti můžeme jen připomenout integraci vdovy po jejich otci Tomáši, která se záhy

[87] *„Die Ärzte waren damals grösstenteils Ausländer"* – viz G. TRAUTENBERGER, *Chronik des Landeshauptstadt Brünn, III*, s. 85.

[88] Lékařská fakulta na pražské univerzitě fakticky zanikla na počátku 16. století. P. SVOBODNÝ, *Lékařská fakulta*, in: Dějiny univerzity Karlovy I. 1347/48–1622. Kolektiv autorů pod redakcí Michala SVATOŠE, Praha 1995, s. 187.

071-088_jordankova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 17:57 Stránka 84

provdala za městského lékaře Cromera, jemuž do manželského svazku přinesla i dům z dědictví po bývalém manželovi (v dnešní ulici Orlí 16).

Ačkoli jsme i u některých dalších lékařů mohly potvrdit držbu purkrechtního domu v městském intravilánu (u zmíněného domu v Orlí pak víme, že jej po městském lékaři získal opět lékař zemský, Jakub Pretorius) a někteří byli i prokazatelně přijati mezi brněnské měšťany (Kopřivonský, Raitius, Sigelius), zemští lékaři se nepochybně považovali za příslušníky nižšího šlechtického stavu (výslovně Pretorius, na příkladu Šimona Grinea jsme navíc poukazovaly, že ani nebyl považován za obyvatele země), což jim ovšem samozřejmě nijak nebránilo „sedět na domě v Brně“, tak jako i mnozí jiní soudobí šlechtici.

Na městské prostředí, jež jim nepochybně, a to zvláště v případech epidemických chorob, skýtalo spolehlivou a četnou klientelu, si však mnozí lékaři uvykli a nacházeli zde i úzké osobní spříznění s příslušníky jak správní (Maier, Kopřivonský), tak intelektuální elity, jmenovitě lékárníky (Cromerus, Bernauer, Eckhard). Toto napojení nemůže nijak překvapovat, neboť je známo, že doboví lékaři mohli podle vlastních receptur sami léčiva připravovat anebo jejich výrobu zadávali právě specializovaným lékárníkům.[89] Přestože svou působností život zdejších obyvatel, lépe řečeno jejich zdraví, zde usedlí lékaři jistě značně ovlivnili, nemůžeme se divit, že sami, nejspíše pro náročnost své profese, na účastenství ve správní elitě neaspirovali, což je zvlášť pochopitelné u „protomediků“ zemských. Pokud byly k dispozici relevantní údaje, vypovídaly vesměs o protestantském náboženském přesvědčení doktorů medicíny (luteráni: Bernauer, Jordán, Maier a Pretorius, kalvíni: Nittner a s největší pravděpodobností také Grineus a blíže neurčený protestant Eckhard), u městského lékaře Kopřivonského jsme pak mohly doložit jeho konverzi ke katolictví.

[89] A zemským lékařům na Moravě příslušela od roku 1602 z rozhodnutí zemského sněmu kontrola nad stavem léčiv ve všech soudobých lékárnách. Srov. L. SULITKOVÁ, *Lékárníci v Brně*, s. 149 a pozn. 30 tamtéž.

071-088_jordankova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 17:57 Stránka 85

Hana Jordánková – Ludmila Sulitková

Ärzte in Brünn in der Zeit vor der Schlacht am Weißen Berg

ZUSAMMENFASSUNG

Die Problematik der Tätigkeit der Brünner Ärzte in der Zeit vor der Schlacht am Weißen Berg blieb bisher am Rande des Interesses unserer Historiographie, was in erster Reihe für die Erfoschung der Quellen städtischer Provenienz gilt. Die systematische Untersuchung verschiedener Typen von Stadtbüchern trug zur Präzisierung der Zahl der kurz- oder langfristig in der königlichen Stadt wirkenden Ärzte bei. Insgesamt wurden also ca 30 Ärzte (Stadt- oder Landesärzte) festgestellt, die in Brünn vom Ende der 1520er bis zu den 1620er Jahren lebten und arbeiteten. Zu einigen von ihnen konnten mehrere prosographische Angaben zusammengetragen werden, die bestimmte Schlussfolgerungen betreffs ihrer sozialen und vermögensmäßigen Stellung im Bezug auf die Stadt ermöglichten.

Zeitgenössische Ärzte rühmten sich in jeder Gemeinschaft, also auch in der Stadtgemeinde, der höchsten Ausbildung, des Absolutoriums eines spezialisierten medizinischen Studiums an einer der vornehmen europäischen Universitäten. Für die größte Persönlichkeit der ärztlichen Profession in Brünn des 16. Jahrhunderts ist ohne Zweifel Tomáš Jordán von Klausenburg zu halten, Landesarzt und bedeutender Spezialist auf dem Gebiet der Epidemiologie und Balneologie.

Ab den 1670er Jahren vermehren sich die Angaben in Quellen Brünner Provenienz. Zuverlässige Daten konnten jedoch nur über sieben Personen gewonnen werden (Tomáš Jordán, Achilles Cromer, Šomon Grine, Tiburzius Galeran, Wilhelm Maier, Jan Kopřivonský und Jakub Konrád Pretorius). Die Ritter Jordán und Pretorius gehörten dabei buchstäblich zur Elite der damaligen Intelligenz, die sich durch ihre intelektuelle Orientierung dem engen Rahmen der städtischen Gesellschaft entzog. Die urkundlich nachgewiesenen Ärzte hielten ihre Brünner Karriere keineswegs für definitiv, denn die gesellschaftliche Nachfrage bot sicherlich weitere Möglichkeiten ihrer Betätigung auch in anderem Milieu. Auch ihre männlichen Nachkommen verknüpften ihren Lebenslauf nicht mit dem städtischen Milieu. Bei einigen Ärzten ist der Besitz des Burgrechthauses nachgewiesen, andere wurden nachweisbar in die Reihen der Brünner Bürger aufgenommen. Landesärzte wurden für Angehörige des niederen Adels gehalten, was sie jedoch nicht daran hinderte, „ein Haus in Brünn zu besitzen“, wie es bei manchen anderen damaligen Adeligen der Fall war. Nach erhaltenen relevanten Angaben bekannten sich die meisten in unserer Studie verfolgten Ärzte in der Zeit der eindeutigen religiösen Toleranz in Mähren zum Protestantismus.

Manche Ärzte gewöhnten sich an das städtische Milieu, das ihnen unbestritten besonders im Fall der Epidemien eine zahlreiche und zuverlässige Klientel bot; sie

071-088_jordankova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 17:57 Stránka 86

knüpften dort auch enge persönliche Bindungen an Angehörige des Verwaltungsapparats und der Intelligenz, besonders an die Apotheker an. Die Ärzte konnten damals bekanntlich Medikamente entweder nach eigenen Rezepturen selbst anfertigen oder ihre Herstellung spezialisierten Apothekern anvertrauen. Wegen der hohen Ansprüche ihrer Profession aspirierten die in Brünn ansässigen Ärzte auf Posten in der Verwaltung, also im Stadtrat oder in der Leitung städtischer Unternehmen nicht.

071-088_jordankova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 17:57 Stránka 87

Seznam doložitelných předbělohrských lékařů

Jméno	Doložen v Brně	Dům v Brně	Prameny a literatura	Poznámky
Dyonisius	1528		Gödl	
Jiří Sibutus	1527–1528		Dějiny I., Špott; Gellner	
Swolsky	1532		AMB, rkp. č. 181, f. 5v	
Wolfgang Mollerian	po 1545–/1550/		Gellner, Špott	
Johanes Hofmiedl	1547		AMB, rkp. č. 96, f. 11v	
Jan Kopp z Raumenthalu	po 1550		Gellner, Svobodný–Hlaváčková	zemřel 1562/1563
Wolfgang Käppler	po 1550		Gellner, Špott	zemřel 1560
Pavel Aygner	1553		AMB, rkp. č. 49, ff. 216v–217r	
Jan Koleso	1569	Veselá ul.	AMB, rkp. 409, f. 8v	
Erasmus Siegelius	před 1575		Trautenberger III, s. 53	
Tomáš Jordán z Klausenburku	1570–1586	Orlí ul. č. 16		viz text
Theophilus Homodius Rhaetus	/1577/	Zelný trh		viz text
Achilles Cromerus	1586–159/8/	Orlí ul. č. 16		viz text
Johan Sigelius ze Solunfu	1578–1605	Masarykova ul.		viz text
Jakub Penitzke	1588–1589	Veselá ul.	AMB, rkp. č. 1777, ff. 157v, 189r	student medicíny
Jakub Horatius	1589		AMB, rkp. č. 80, f. 20v	nemusí být brněnský lékař

071-088_jordankova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 17:57 Stránka 88

Jméno	Doložen v Brně	Dům v Brně	Prameny a literatura	Poznámky
Kryštof Wexius	1592		AMB, rkp. č. 1781, f. 46v	soukromý lékař?
Šimon Grineus	1594–/1614/	Orlí ul.		viz text
Tiburzio Galeranus	1581–1616	Česká ul.; Kozí ul. č. 17		viz text
Hanuš Well	1598–1599		AMB, rkp. č. 7261, f. 26v; SLML, 1599, VII.15	učitel lékařství
Bernhart Bernauer	1605		AMB, rkp. č. 7330, f. 35r	
Wilhelm Maier z Grossenau	1606–1616	před Židovskou branou		viz text
Valentin Nittner	1608–/1618/			viz text
Jan Kopřivovský z Tornpergku	1612–1618	Masarykova ul.		viz text
Jakub Konrád Pretorius z Perlenberku	1615–/1624/	Orlí ul. č. 16		viz text
Raitius	1614–/1618/		AMB, rkps. č. 1805, f. 145v; 1807, f. 36v	
Giovanni Battista Vlach	1618	Masarykova ul.; Pod bohatými krámy	AMB, rkps. č. 92, ff. 315v, 341r, 359rv, 362v–363r; 1802	
Friedrich Eckardt	16/20/		Schram II, s. 125; M. Simonis	

089-116_slancarova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:02 Stránka 89

Otakara Řebounová – Věra Šlancarová

GEMY ZE SBÍRKY MORAVSKÉ GALERIE V BRNĚ

Řecké a římské rytiny v kameni patří k jedinečným skvostům starověkého uměleckého řemesla. Stávaly se často cílem sběratelského úsilí a následně plnily i sbírkové fondy muzeí. Ani Moravská galerie v Brně není v tomto případě výjimkou.

V současné době se ve sbírce nachází padesát osm kamenů, které podle doby a způsobu nabytí můžeme rozčlenit do čtyř souborů. Nejrozsáhlejší soubor tvoří čtyřicet pět karneolových gem (inv. č. 24282–24326), které jsou zasazeny do zlatých či pozlacených prstenů způsobem ažur.[1] V několika případech je obruba prstene přizpůsobena tvaru kamene (například byl-li prsten uštípnut). Tato kolekce přešla do Moravské galerie v roce 1929 z Moravského zemského muzea,[2] kam je roku 1819 věnoval kníže Edvard Collalto.[3]

Z pařížské soukromé sbírky získala Moravská galerie tři gemy (inv. č. 7843, 7844, 7847), které byly do sbírkového fondu zaevidovány v roce 1890. Jedná se o onyxovou kamej, karneoloxynovou intaglii a stříbrný prsten s karneolovou gemou. Ze soukromé sbírky, tentokráte brněnské, byla roku 1959 získána kovová čelenka zdobená dvěma kruhovými gemami (inv. č. 15300).

Posledním souborem ve sbírce Moravské galerie je pestrá směsice kamenů (inv. č. 18693), které byly podle inventární knihy získány v roce 1964. Jsou to volné gemy různorodé kvality, materiálu a datace, které byly podle přiloženého přípisu získány v roce 1892 v Dalmacii.[4]

Tyto čtyři různorodé soubory se v následujících odstavcích pokusíme zhodnotit především z hlediska zobrazených motivů a datace.[5] Vzhledem k tomu, že předměty nepocházejí z datovaných archeologických výzkumů nebo jiných přesně určených celků, odvíjí se datování z posouzení stylu řezby, celkového opracování kamene a porovnání s dostupnými analogiemi, díky kterým je možno zachytit odchylky od antických zvyklostí.

---

[1] Kámen osazený v objímce bez lůžka a podložky, z obou stran viditelný.
[2] Ivan MRÁZEK, *Drahé kameny ve středověku Moravy a Slezska*, Brno 2000, s. 50.
[3] Moric TRAPP, *Průvodce Františkovým museem v Brně*, Brno 1891, s. 51.
[4] Údaje byly získány z příslušných inventárních knih Moravské galerie.
[5] Za konzultaci děkujeme doc. PhDr. Ivě Ondřejové, CSc., vedoucí Ústavu pro klasickou archeologii, Univerzity Karlovy Praha.

089-116_slancarova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:02 Stránka 90

Zobrazené motivy

Ikonograficky lze soubor rozdělit do čtyř tematických celků. Nejpočetněji zastoupenou skupinu tvoří gemy s motivy božstev včetně personifikací, héroů, mytologických postav a lidí. Druhou skupinu představují portréty, třetí zahrnuje rostliny a zvířata, a čtvrtou skupinu tvoří gemy opatřené nápisem.

Bohyně a bohové

Nejčastějšími náměty na těchto gemách jsou bohyně a bohové. Na oválné karneolové gemě (inv. č. 18693) se setkáváme s vyobrazením nejvyššího římského boha Jupitera. Sedí na trůně s vysokým opěradlem, oděný v himationu (plášti), který zakrývá pouze spodní polovinu těla. V pravé ruce drží žezlo, v levé pateru (obětní misku). U nohou je naznačen jeden z jeho atributů – orel. Typ je v glyptice, stejně jako v ostatním římském umění, velmi hojný. Ikonograficky navazuje na slavnou Feidiovu sochu vytvořenou pro chrám v Olympii a kolosální sochu Jova Kapitolského v Římě.

Jako Jupiter byla pravděpodobně zamýšlena i neoděná mužská postava s globem v ruce na gemě inv. č. 24284. Některé prvky však neodpovídají typu jeho zobrazování. Figura totiž spíše než na trůnu sedí na tropeu (ukořistěných zbraních), které se objevuje v souvislosti s ikonografickým typem boha Marta, označovaného jako Mars Gradivus. Ten ovšem bývá na intagliích i mincích zobrazován kráčející nikoli sedící. Nejednoznačnost zobrazení, stejně jako styl řezby napovídají, že se pravděpodobně nejedná o antickou práci.

I když byl Jupiter nejvyšším bohem, přesto je v této kolekci nejpočetněji zastoupena bohyně Minerva (celkem šestkrát). Antičtí umělci zobrazovali Minervu, bohyni moudře vedené války a ochránkyni řemesel, jako vážnou mladou ženu, v peplu (dlouhém rouchu) s přilbou na hlavě. Takto je Minerva zobrazena na gemách inv. č. 24285, 24292, 24318, 24325. Kromě peplu, štítu a kopí má v některých případech i další typické atributy – na gemě s inv. č. 24318 drží v ruce pateru, na intaglii s inv. č. 24292 stojí před bohyní s paterou malý oltář.

Minerva u oltáře je též námětem dvoufigurové scény na karneolové gemě inv. č. 24304. Ve zbroji, s kopím a štítem, stojí od oltáře nalevo. Naproti ní, s cornu copiae (rohem hojnosti), je zobrazena bohyně Concordia (Svornost). Nad oltářem drží obě bohyně v natažených rukou buď věnce, anebo, pravděpodobněji, obětní patery. Ve zjednodušené podobě představuje tento motiv například gema v AGDS III,[6] kde je však s Concordií místo Minervy zobrazena bohyně Fortuna.

Častý atribut Minervy Victrix (Vítězné) představuje tzv. Victoriola. Název označuje malou postavu personifikace Victorie (Vítězství), která se zpravidla, tak jako v případě dvou gem této kolekce (inv. č. 24293, 24325), snáší na jednu z Minerviných rukou. Victorie se ve výtvarném umění zobrazovala v podobě okřídlené ženy v dlouhém chitonu

[6] Peter GERKE – Volker SCHERF – Peter ZAZOFF, *Antike Gemmen in deutschen Sammlungen, Band III. Braunschweig, Göttingen, Kassel*, Wiesbaden 1970, Taf. 14, Nr. 113.

089-116_slancarova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:02 Stránka 91

(šatu) s věncem, stuhou a palmovou ratolestí, které se jako ceny odevzdávaly vítězům bitev, básníkům či atletům. Samostatně, v podobě busty, je Victorie zastoupena na gemě s inv. č. 24316. Opět tu nechybí křídla a palmová ratolest.

Celkem dvakrát (inv. č. 24305 a 18693) se mezi náměty objevuje Róma – významná bohyně raného i pozdního císařství. Představovala personifikaci věčnosti hlavního města i celého impéria. Na mincích a v glyptice je zobrazována zpravidla sedící na trůnu (inv. č. 18693), častěji však na ukořistěných zbraních nepřátel (inv. č. 24305), s kopím, přílbicí a štítem, který je zpravidla vidět opřený o trůn nebo o hromadu zbraní. Na vyobrazení prvního z exemplářů visí nad štítem po její pravici v pochvě meč. V pravé ruce drží *cornu copiae*, nad její levou rukou se vznáší okřídlená Victorie s vavřínovým věncem a palmovou ratolestí.

Ikonograficky podobný typ Rómy v dlouhém oděvu nikoliv krátké tunice známe z mincovních ražeb císaře Hadriána (117–138), Septimia Severa (193–211) či Aureliana (270–275), kde ovšem bohyni chybí roh hojnosti. Ten se u ní ostatně neobjevuje ani na gemách. Jeho provedení na kameni s rytinou Rómy (inv. č. 24305) se navíc od zaběhnutých zpodobení tohoto předmětu v glyptice značně liší, a je tudíž možné, že by se v jeho případě mohlo jednat o novodobou práci, jejíž předlohou byly mince ze 3. století n. l.

Na karneolu inv. č. 18693 klečí před trůnem u nohou bohyně muž v prosebném či úctu vdávajícím gestu. Motiv klečící mužské postavy před trůnící bohyní je sice v glyptice známý, ve všech doložených případech je však trůnící postavou bohyně Fortuna, nikoliv Róma. Kombinace postav, tak jak ji ukazuje gema ze sbírky Moravské galerie, se tudíž zdá být v dosud známém glyptickém repertoáru ojedinělou.

Kromě Minervy se setkáváme i s dalším božstvem války, Martem (inv. č. 24297 a 24310). V obou případech jde o běžné zobrazení, které se hojně vyskytuje jak v glyptice, tak na reversech římských mincí. Bůh je znázorněn jako stojící mladý muž atletické postavy ve zbroji, s přilbou na hlavě, štítem v jedné a kopím v druhé ruce. Martovi na karneolu inv. č. 24310 k tomu přes ramena splývá paludamentum (vojenský plášť).

S válečnictvím nepochybně souvisí i postavy na gemách s inv. č. 24295, 24313, 24314, 24315, 24322, 18693. Nahé mužské figury atletického vzezření jsou zobrazeny ve vzpřímeném postoji a drží v rukou různé předměty vojenského charakteru: meč a štít (inv. č. 24295); štít a přilbu (inv. č. 24313); a obrácený meč v pochvě s řemenem na zavěšení (inv. č. 24315). Posledně jmenovaný námět muže držícího před sebou pochvu se zasunutým mečem se na antických i novověkých gemách objevuje poměrně často. V glyptice bývá nejčastěji interpretován jako řecký hérós Théseus.[7] Provedení rukojeti meče i účesu však lze za antické považovat jen stěží. Meč s pochvou totiž při-

[7] Druhou variantou je řecký hérós Achilleus, gladiator rude donatus, tj. gladiátor, propuštěný z gladiátorské školy, s dřevěným trénikovým mečem, který mu byl udělen coby jako vyznamenání. Erika ZWIEREIN-DIEHL, *Glaspasten im Martin Von Wagner Museum der Universität Würzburg I, Abdrücke von antiken und ausgewählten nachantiken Intagli und Kameen*, München 1986, 285. Jako Thésea lze vykládat i motiv na gemě inv. č. 24313.

089-116_slancarova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:02 Stránka 92

pomíná tyč s obručí či věncem, což by nasvědčovalo novověkému zpracování původního motivu.

O novodobé práci lze uvažovat i v případě nahého mladíka v rozkročeném postoji na karneolu inv. č. 24314. V napřažené levici před sebou drží podlouhlý předmět, v pravé ruce, kterou má za zády, makovici. Na hlavě jsou naznačena křídla. Z daných atributů není jasné, zda byl postavou zamýšlen Erót zobrazovaný se skloněnou pochodní a makovicí či Merkur zobrazovaný s křídly na hlavě. Neobvyklost kombinace atributů, stejně jako styl provedení postavy tak svědčí spíše pro novodobý vznik rytiny.

Na gemě s inv. č. 24322 je vyryta mužská postava s pláštěm přes ramena, s přilbou na hlavě, která drží v ruce globus. Štít leží opřen před postavou. Figuru obklopuje několik písmen: M Λ P C C (?). Jejich tvar, stejně jako provedení těla nebo globus jako atribut však napovídají, že se i v tomto případě jedná o novodobou záležitost. Poslední intaglií v této řadě bojovníků je sytě červená karneolová gema s inv. č. 18693. Rytina je velmi zběžná a schematická a použitou technologií se jasně liší od původních antických prací.

Další karneolová gema (inv. č. 24324) dokazuje, že vděčným námětem glyptiků byli i jezdci. Muž sedí pevně na koni, který je zobrazen v trysku, přední nohy zvednuty do výše – zadní nejsou vidět celé, protože je kámen v této části uštípnut. Muže, kteří jedou za na koních můžeme vidět na další intaglii z oranžového karneolu (inv. č. 24287). Tito jezdci by mohli představovat buď Dioskúry (s vlajícími plášti), kteří byli považováni za ochránce římských jezdců,[8] nebo okřídlené Erótky na koních. Za povšimnutí stojí zejména postavení jezdců, kteří nesměřují proti sobě, jak je pro zobrazení Dioskúrů typické, ale klušou v řadě za sebou. Obdobnou dvojici Dioskúrů či Erótů, kteří jsou jako jezdci zobrazováni převážně samostatně, se doposud nepodařilo doložit. Připočte-li se k tomu neobvyklý způsob provedení plášťů–křídel, který se vymyká antickým vzorům, lze konstatovat, že by se i v tomto případě mohlo jednat o novodobou práci.

V popisovaném souboru památek se také setkáváme s ochránci řemeslníků a kupců. Skloněného muže s kladivem v ruce, které napřahuje směrem ke kovadlině, na níž druhou rukou přidržuje helmici můžeme vidět na gemě s inv. č. 24320. Za postavou je umístěn pancíř. Rytec zřejmě usiloval o zobrazení boha kovářů Vulkána, v některých detailech se však opět odchýlil od antické tradice.

K vůbec nejoblíbenějším a nejčastěji zobrazovaným postavám římské glyptiky patřil bůh Merkur, ochránce obchodníků, pocestných, řečníků a vynálezců, podvodníků i zlodějů. Na oranžovém karneolu (inv. č. 24308) je zobrazený nahý, odpočívající na kameni, s jednou nohou opřenou o nízký sokl.[9] V rukou drží typické atributy – v pravici váček s penězi, v levé ruce caduceus (hůlku s dvěma hady ovinutými kolem ní).

[8] Radislav HOŠEK, *Římské náboženství*, Praha 1986, s. 29.
[9] Původně interpretováno jako Poseidon, viz I. MRÁZEK, *Drahé kameny*, s. 52, tab. 7.

089-116_slancarova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:02 Stránka 93

Z jiného okruhu božstev pochází stojící muž atletické postavy s účesem apollónského typu a drapérií kolem beder (inv. č. 24319). Vedle něj stojí sloupek, o který se ležérně opírá loktem pravé ruky. V téže ruce nese thyrsos (hůl s piniovou šiškou na vrcholu, někdy ovinutou břečťanem a vinnou révou), zatímco levou drží kantharos (pohár), jehož obsah vylévá na pantera sedícího u jeho levé nohy. Postoj i atributy odpovídají Dionýsovi, bohu vína, plodnosti, veselých radovánek, ale také tajných mysterijních obřadů. Dalším, i když typově zcela odlišným znázorněním Dionýsa, je vousatý muž oblečený v dlouhé říze (inv. č. 24317). V pravé ruce nese thyrsos, v levé kantharos. Analogický příklad lze doložit u J. Boardmana.[10] Gema publikovaná ve zmíněné práci patří k novověkým výtvorům, kopíruje však starší vzory, jež jsou v textu dále uvedeny.

K dionýsovskému světu štěstí a idyly se vztahují bukolické scény, které patřily, stejně jako další postavy dionýsovského okruhu, k nejoblíbenějším námětům římské glyptiky raného císařství. V souboru je zastupují intaglie inv. č. 24288, 24306, 24299. Na první z nich je zobrazen shrbený pastýř s holí v ruce a kozou, která se opírá o strom. Strom je krajinným prvkem, lokalizuje scénu do volného prostoru venkovské krajiny. Koza představovala jedno z obětních zvířat boha Priápa, který také patřil do dionýsovského okruhu božstev. Jeho kult byl rozšířený právě na venkově.

K dalším dionýsovským postavám se řadili Satyr a Pan, bůh s kozlíma nohama, ochránce pastýřů a stád. Pan je zobrazen na karneolu inv. č. 24306. V pravé ruce nese pedum (pastýřskou hůl), v levé patrně zajíce, případně se o něj opírá stojící koza, která byla s Panem často zobrazována. Na gemě s inv. č. 24299 je zobrazen společně s Erótem. Pan kráčí s thyrsem v ruce – zdá se jakoby prchal před okřídlenou postavou Eróta, která stojí za jeho zády. Erót drží v ruce hrozen. Obě postavy rovněž patřily do Dionýsova thiasu (veselého průvodu), který zde mohou, „ve zkratce“, představovat.

Samotného Eróta můžeme vidět na intaglii inv. č. 24302. Sedí na hřbetě delfína nebo hipokampa (mořského koně). Kámen je bohužel v přední části uštípnutý, takže zvíře nelze přesně identifikovat. S podobnými vyobrazeními se setkáváme i v dalších sbírkách – Amor jede na delfínu,[11] na mořském koni s trojzubcem[12] i bez trojzubce.[13]

Motivy Erótů byly v římském období velmi oblíbené. Objevovali se jako malí okřídlení chlapci nebo mladíci s nejrůznějšími atributy, a při různých činnostech (hře, zápasu, oběti). Dva Eróti na karneolu inv. č. 24290 jsou představeni jako zápasníci. Motiv zápasníků může odkazovat na vítězství v palestře.[14] Eróti zdobí i dvě jantarové gemy, které jsou součástí kovové čelenky (inv. č. 15300). Kameny jsou bohužel značně

[10] John BOARDMAN, *Engraved gems. The Ionides Collection*, London 1970, Pl. 96, Fig. 44.
[11] J. BOARDMAN, *Engraved gems*, Pl. 29, Fig. 109; Adolf FURTWÄNGLER, *Antike Gemmen I-III*, Leipzig–Berlin 1900, Taf. 13, 32.
[12] A. FURTWÄNGLER, *Antike Gemmen*, Taf. 29, 23.
[13] A. FURTWÄNGLER, *Antike Gemmen*, Taf. 41, 40; P. ZAZOFF, *Die antiken Gemmen*, Taf. 9, Nr. 65.
[14] Palestra (palaistra) – zápasiště čtyřhraného tvaru obklopené sloupořadím, v antickém Římě obvykle součástí veřejných lázní.

089-116_slancarova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:02 Stránka 94

poškozené, takže rozeznání motivu je obtížné. Na první intaglii je možno vidět okřídlenou postavu v běhu nebo letu, která v ruce drží obrácenou pochodeň, symbol smrti nebo vyhaslé lásky. Na druhé z gem Erótek klečí na jedné noze a sklání se k nějakému předmětu nebo zvířeti. Detaily rytiny i použitý materiál hovoří spíše pro novodobé datum vzniku těchto předmětů. Posledním „erótovským" motivem v souboru je okřídlená postava s holí (inv. č. 18693) – kráčející Erót.

Vousatý muž na gemě (inv. č. 24309) představuje s největší pravděpodobností boha Silvána. Na pravém rameni nese hůl, v levé ruce svůj atribut – falx (vinařský zakřivený nůž). Na nohou jsou naznačeny holínky. Boha, v souladu s jeho ikonografickým typem, doprovází pes se vztyčenou hlavou, otočenou k pánovi. Kult boha Silvána byl velmi oblíben a rozšířen především v trajánovském a hadriánovském období až do vlády Antonina Pia (138–161 n. l.). Vousatý Silvánus s holí a psem (strážce hranic nebo pozemku) se objevuje na Trajánově oblouku, známe ho ovšem i v dalších podobách a s jinými atributy z mnohých reliéfů, bronzových sošek, soch a bronzových medailonů. Velké oblibě se jeho kult těšil v severních provinciích římské říše, kde byl šířen legionáři a veterány.

Námět poslední gemy této skupiny pochází z mořského prostředí. Motiv znázorňuje dvojici mořských božstev – Nereidu držící Achilleův štít, která sedí na Tritonovi (inv. č. 7843). Téma bylo oblíbené jak v antické, tak především v novověké glyptice. K novověkým pracím lze na základě srovnání s námětově obdobnými kusy z obou období, zařadit patrně i tuto gemu z Moravské galerie.

Personifikace

V době římské, zvláště v císařském období, bylo rozšířené uctívání abstraktních pojmů, zejména ctností (například zdraví, štěstí, věrnost, svornost). Rozličné personifikace mohly vlastnit společné atributy nebo byly postavám přidávány různé předměty s určitým symbolickým významem, a tedy s cílem vytvořit personifikace nové. Synkretismus byl za císařství značně populární, obzvlášť ve 2. a 3. století n. l. Proto jsou nejspolehlivějším pramenem k určení těchto personifikací mince, na kterých je většinou přímo v opise uvedeno, o jakou personifikaci se jedná. Dokladem toho je intaglie (inv. č. 24300) s ženou v dlouhém přepásaném chitónu. Ve zdvižené pravé ruce drží podnos, v levé, spuštěné podél těla, dva klasy. A. Furtwängler[15] bohyni s miskou plodů a klasy označuje jako Ceres, bohyni plodnosti a zemědělství. Naproti tomu stejná postava, která se objevuje od vlády Domitiana (81–96) na mincovních ražbách, především pak na mincích z 2. a 3. století,[16] bývá označována jako Fides Publica, personifikace Věrnosti. Postavu na intaglii lze tudíž označit obojím způsobem, jako Ceres–Fides.

[15] A. FURTWÄNGLER, *Antike Gemmen*, Taf. 44, 65.

[16] John P. C. KENT – Bernhard OVERBECK – Armin U. STYLOW, *Die Römische Münze*, München 1973, Taf. 80, 317.

089-116_slancarova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:02 Stránka 95

Podobný případ představuje zobrazení okřídlené ženské postavy v dlouhém nařaseném oděvu na karneolu inv. č. 24294. Lze ji interpretovat jako Victorii, pravděpodobněji se však jedná o synkretické provedení personifikace zdraví a lidského blaha, bohyni Salus. Takovému určení odpovídá dvojice atributů, které má postava před sebou. Jsou jimi posvátný had, který se omotává kolem ženiny paže a miska, z níž hada bohyně napájí. Zcela identické provedení námětu nabízí sardonyx z Vídně datovaný do 2. až 3. století.[17]

Na další intaglii (inv. č. 24291) je zobrazena žena v dlouhém šatu prohýbající se pod tíhou rohu hojnosti, v natažené ruce patrně drží část kopí a meč. Před ní stojí štít, nad jehož vrcholkem je umístěný globus. Jedná se o zobrazení bohyně Fortuny – personifikace štěstí, náhody a osudu. Další personifikaci představuje žena oděná v přepásaném chitónu a plášti (inv. č. 24298). Pravou rukou se opírá o žezlo, v pokrčené levici drží dva klasy a váhy. Ikonograficky odpovídá bohyni Aequitas (Rovnosti), doložené v obdobném typu na mincovních ražbách z období císařství. Poslední intaglie v této řadě je karneolová rytina ženy v dlouhém rouchu se dvěma zkříženými cornu copiae (inv. č. 24312). Na hlavě má patrně posazený trojitý kalathos (košík) či korunu. V levé ruce drží pateru, nad rukou vlevo má Victorii s věncem. Po pravé straně, pod rohy hojnosti, stojí oltář ve tvaru sloupku a na zemi leží obětiny. V případě, že má bohyně na hlavě několikanásobný kalathos, bylo by ji možno interpretovat jako synkretistické božstvo Fortuna–Isis–Ceres.[18] V případě, že má na hlavě korunu, dalo by se při její identifikaci uvažovat o Kybele, jejíž busty s korunou z hradební zdi obklopuje zpravidla dvojice zkřížených cornu copiae.[19]

Z tohoto souboru se poněkud vymyká ženská postava oděná v peplu s palmovou ratolestí v ruce a džbánem u nohou (inv. č. 24311). Z mužských postav jsou v glyptice s velkou palmovou ratolestí zobrazováni vítězní atleti a Eróti,[20] postavy na raně křesťanských gemách,[21] s palmovou větví v pravé ruce se na gemách objevuje také egyptské božstvo Anúbis,[22] průvodce duší do podsvětí a současně ten, s kým bylo skrze nilské záplavy spojováno pravidelně se opakující znovuobrození světa.[23] U ženských postav se palmová ratolest objevuje s Methe (personifikace opilosti),[24] Venuší,[25] v naprosté většině však s Victorií. Avšak ženu v dlouhém oděvu s palmovou větví

[17] Erika ZWIERLEIN-DIEHL, *Die antiken Gemmen des Kunsthistorischen Museums in Wien. Band II*, Wien 1979, Taf. 157, 1575.
[18] Viz například Günther DEMBSKI, *Die antiken Gemmen und Kameen aus Carnuntum*, Wien 2005, Taf. 33, 337.
[19] Viz například Erika ZWIERLEIN-DIEHL, *Die antiken Gemmen des Kunsthistorischen Museums in Wien. Band II*, Wien 1979, Taf. 147, 1497.
[20] Viz například Gertrud PLATZHORSTER, *Die antiken Gemmen aus Xanten II,* Köln–Bonn 1994, Taf. 13, 69.
[21] Viz například Jeffrey SPIER, *Ancient Gems and Finger Rings*, Malibu 1992, Cat. No. 454.
[22] Viz například G. DEMBSKI, *Die antiken Gemmen,* Taf. 41, 418A.
[23] Dierk WORTMANN, *Kosmogonie und Nilflut. Studien zu einigen Typen magischer Gemmen griechischrömischer Zeit aus Ägypten*, in: Bonner Jahrbücher 166, 1966, s. 106.
[24] Například E. ZWIERLEIN-DIEHL, *Die antiken Gemmen, Band II*, Taf. 160, 1595.
[25] E. ZWIERLEIN-DIEHL, *Die antiken Gemmen Band II*, Taf. 144, 1478a.

089-116_slancarova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:02 Stránka 96

a džbánem, které by snad mohly odkazovat na Ísidin kult či jinou děkovnou oběť, se bohužel nikde jinde kromě rytiny z Moravské galerie nepodařilo nalézt. Interpretaci motivu ztěžuje také fakt, že je kámen v horní části uštípnut. Přestože postavě část hlavy chybí, zdá se, že má žena na hlavě přílbu s chocholem, jakou bývá opatřena Minerva. S přihlédnutím k těmto ikonografickým zvláštnostem lze tedy i u této gemy pochybovat o jejím antickém původu.

Portréty

Na gemách se také často setkáváme s portréty. K určení zobrazené osoby přispívají hlavně mince, které mají na lících téměř všech nominálů vyraženy portréty vládců s opisy jejich jmen a titulů. Na první gemě s inv. č. 24321 vidíme hlavu mladíka z profilu. Má jasně řezané rysy, dlouhý ostrý nos, zašpičatělou bradu, hladkou bezvousou tvář a krátké lehce zvlněné vlasy. Podobnou tvář mladíka můžeme zachytit na ražbách z doby Augustovy, jehož podobizny si po celou dobu jeho vlády zachovaly idealizovaný mladistvý vzhled. Tento způsob spodobnění převzali členové jeho rodiny i jeho nástupci a končí až se závěrem vlády claudiovské dynastie.[26]

Druhým portrétem je v karneolu vyrytá gema (inv. č. 24323) s hlavou muže s širokou bezvousou tváří, větším nosem a zakulacenou bradou. Vlasy, spíše rovné, jsou převázány vavřínovým věncem a zakrývají ucho. Další portrétní reliéfní gema (inv. č. 24326) zobrazuje muže s kulatou bradou a mohutným krátkým nosem. Tvář zdobí upravený, sestřižený plnovous a kudrnaté vlasy jsou svázány stuhou. S posledním portrétem se setkáváme na onyxové kameji (inv. č. 7844). Z tmavého modrošedého pozadí vystupuje hlava vyrytá v křídově bílé opakní vrstvičce. Výše zmíněné gemy (inv. č. 24323 a 24326) určil J. Frel[27] jako novodobé kopie. Taktéž gema s inv. č. 24321 napodobuje své antické předchůdce a portrétní kamej s inv. č. 7844 odpovídá pracem přelomu 18. a 19. století.

Zvířata a rostliny

Mezi náměty se také objevují zvířata, i bájná, a rostliny. Ptačí říši zastupují tři intaglie se znázorněním orla a jedna gema s motivem malého ptáčka. Orel jako atribut příslušel nejvyššímu bohu řeckého i římského panteonu. Na první gemě (inv. č. 24282) stojí orel s rozepjatými křídly na oltáři, hlavu otáčí směrem dozadu za sebe. Druhá gema s vyobrazením orla je vsazena do stříbrného prstenu zdobeného vegetabilním motivem (inv. č. 7847). Pták stojí na skalisku, v zobáku drží vavřínový věnec, hlavu otáčí ke cornu copiae. Třetí intaglie s orlem (inv. č. 18693) zdaleka nedosahuje kvality předešlých dvou ukázek. Ve svrchní bílé vrstvě je schematicky zobrazený pták, který drží v zobáku snítku vavřínu (?). Místy v kameni prosvítá i spodní hnědá vrstvička. Ve stejné surovině je vyřezán i malý ptáček sedící na větvičce (inv. č. 18693).

[26] Zdeněk PETRÁŇ – Jiří FRIDRICHOVSKÝ, *Mince císařského Říma*, Praha 1993, s. 15.
[27] Inventární kniha Moravské galerie č. 12, inv. č. 22958–24430.

089-116_slancarova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:02 Stránka 97

Dalším drobným živočichem, se kterým se můžeme na vyobrazeních setkat, je okřídlený hmyz vyrytý do oranžového karneolu (inv. č. 18693). Rytina je provedena jednoduchými liniemi, které naznačují hlavu, dvojici nohou a křídla. I když je kámen poškozen, můžeme na základě analogií uvažovat o vyobrazení mravence, který byl zobrazován s bohyní Ceres.[28] Symbol mravence býval spojován s ženskou plodností.

V tomto souboru se setkáváme i s hady. Na první gemě (inv. č. 24283) nalezneme hada, jehož spodní část těla je stočena do osmiček. Kolem hlavy má paprsčitý nimbus („svatozář"). Jeho paprsky vytvářejí jednotlivá pole, do kterých jsou vepsána řecká písmena: XNOUBIS (Chnoubis). Had na druhé gemě (inv. č. 24286) má tělo stočené do kruhu, vyplazený jazyk a nad hlavou paprsčitý nimbus. Po straně jsou vyryty trojité značky. Zobrazení hada s paprsky kolem hlavy je v glyptice poměrně časté, řadí se k tzv. magickým gemám. Chnoubis/Chnoumis, velmi často zobrazované božstvo helenistickořímského období, byl v Egyptě symbolem Slunce. Pokud se jedná o trojité znaky po pravé straně, jde o posvátná zvířata. Trojitost znaků v hieroglyfickém písmu vyjadřuje všechny věci téhož druhu, tedy plurál. Kvalita zobrazení magických symbolů bývá proměnlivá, někdy jsou provedeny až nečitelně. Někteří badatelé[29] soudí, že to byl záměr, aby obsah sdělení zůstal zastřený. Magický účinek výjevu souvisel s lékařstvím – kámen měl svého majitele chránit před nemocemi spojenými se žaludkem a pomáhat od žaludečních obtíží.

Savce reprezentují psi, kůň a lev. Na gemě (inv. č. 24301) vidíme dva hrající si psy. Tělo i ocas jsou ryty rovnými liniemi, detaily kloubů jsou zdůrazněny okrouhlými důlky. Na druhé gemě (inv. č. 24289) se setkáváme s motivem pasoucího se koně. Zvíře je naznačeno se všemi detaily – tlamou, očima, hřívou i kopyty. Námět na třetí gemě (inv. č. 24296) představuje hrdě kráčejícího lva a nad ním nápis. Lev je velice dobře propracován, jsou viditelné detaily těla (hříva, znatelná žebra). Zobrazení doplňuje latinský nápis S O D A L I. Nápis by mohl odpovídat latinskému Sodalis (druh, soudruh, přítel). Sodalité byli členové sdružení zasvěcenců slunečního boha Mithry, jehož kult byl oblíben mezi římskými vojáky především v 2. polovině 2. a ve 3. století n. l. Zasvěcenci byli rozděleni do sedmi stupňů zasvěcení, přičemž čtvrtým z nich byl lev. Je tedy otázkou, zda by se mohlo jednat o gemu zasvěcence čtvrtého stupně Mithrova kultu.

Motiv pasoucího se koně můžeme pozorovat na gemě inv. č. 24289. V oranžovém karneolu je zvíře naznačeno opět se všemi detaily – můžeme rozeznat tlamu, oči, hřívu i kopyta. Kromě koní se můžeme setkat i s bytostmi, které jsou koním velmi podobné. Jedná se o bájné kentaury – tvory s lidským poprsím a čtyřnohým koňským trupem. Kentauři byli pokládáni za divoké a surové, výjimku představoval Cheirón/Chirón,

[28] E. ZWIERLEIN-DIEHL, *Die antiken Gemmen des Kunsthistorischen Museums in Wien, III. Die Gemmen der späteren römischen Kaiserzeit, Teil 2. Masken, Masken Kombinationen, Phantasie- und Märchentiere, Gemmen mit Inschriften, christliche Gemmen, magische Gemmen, sasanidische Siegel, Rundplastik aus Edelstein und verwandtem Material Kameen,* München 1991, 17.

[29] Hanna PHILIPP *Magische Gemmen. In: Spätantike und frühes Christentum. Ausstellung im Liebeighaus Museum alter Plastik Frankfurt am Main. 16. Dezember 1983 bis 11. März 1984,* Frankfurt am Main 1983, s. 157.

089-116_slancarova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:02 Stránka 98

který vyučoval vědám. Motiv výuky patrně znázorňuje karneol s inv. č. 24303. Středem obrazu je kentaur, který natahuje ruku k mladíkovi – Achilleovi. Za kentaurem je zobrazen strom – olivovník, který byl symbolem bohyně Minervy, a tedy i personifikované Moudrosti.

K dalším námětům patřily rostliny. Objevují se jak ve formě atributů jednotlivých božstev, tak jako samostatné symboly. Na gemě s inv. č. 24307 je zobrazena datlová palma. Rostlina s pěti listy je obtěžkána plody a kolem ní jsou vyryta písmena, u nichž není zřejmé, zda se jedná o písmena řecké či latinské abecedy. Při srovnání s jinými rytými nápisy, jsou obě varianty možné. Přepis tak může vypadat jako S A S C I L v latinské abecedě, anebo S V S Γ I C v alfabetě. Nápis mohl označovat jméno vlastníka, pokud však kámen náležel k raně křesťanským gemám, u nichž lze motiv palmy spojené s nápisem doložit,[30] mohl být zkratkou motlitby nebo magického zaříkadla. Podobné vyobrazení uvádí G. Lippold[31] na palmě leží had, který se chystá chytit nějaký hmyz. Kolem je nápis z písmen řecké abecedy. Palma (ostatně stejně jako had) se spojovala s obnovou světa, věčností a nesmrtelností, palmový list též sloužil jako symbol věčné lásky.[32]

Nápisy

Samotný nápis sestávající se z písmen M · F · F tvoří rytinu gemy inv. č. 18693. Převážná většina takovýchto nápisů na gemách tvořila jména vlastníků.[33] Obvykle se uváděly iniciály tří jmen (Praenomen, Nomen gentile a Cognomen). Pokud se objevovala i čtvrtá iniciála, označovala povolání či úřad.[34]

Materiál

Snad nejoblíbenějším materiálem pro výrobu gem byl karneol, což potvrzuje i materiálový rozbor této sbírky.[35] Nacházíme zde karneoly žluté, žlutooranžové, oranžové, oranžovočervené, červené a sytě červené barvy. Některé kameny obsahují tmavé skvrnky, vzácněji skvrnky bílé. Barevnost kamenů je ještě podtržena v určitých případech leštěním, nebo naopak průsvitnost kamene dotváří samotné vyobrazení. Z dalších surovin je zastoupen jantar, onyx a karneolonyx. U tří exemplářů nebyl materiál určen.

[30] Viz například J. SPIER, *Ancient Gems*, Cat. No. 478a.
[31] Georg LIPPOLD, *Gemmen und Kameen des Altertums und der Neuzeit*, Stuttgart 1922, Taf. 97, 8.
[32] Dierk WORTMANN, *Kosmogonie und Nilflut. Studien zu einigen Typen magischer Gemmen griechischrömischer Zeit aus Ägypten*, in: Bonner Jahrbücher 166, 1966, s. 105–106.
[33] Erika ZWIERLEIN–DIEHL, *Die antiken Gemmen des kunstihorischen Museum in Wien. Band III*, München 1991, s. 16.
[34] Viz ZWIERLEIN–DIEHL, *Die antiken Gemmen*, Nr. 2162.
[35] Mineralogické určení kamenů bylo převzato od I. Mrázka. I. MRÁZEK, *Drahé kameny*, s. 51–52.

089-116_slancarova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:02 Stránka 99

Datace

Kritérium pro určení datace představuje jednak materiál (druh kamene, jeho barva, velikost a míra konvexnosti), především však motiv, styl jeho provedení a s ním související technika opracování.

Stylem, jímž je provedena většina antických gem předloženého souboru se v německé odborné literatuře označuje jako tzv. Flachperlstil. V případě brněnské sbírky jde o Flachperlstil a jeho variany období římského císařství (18693 – Erót, Róma, Jupiter, mravenec, 24299 aj.). Jméno je odvozeno z typu použitého ryteckého nástroje (tzv. Flachperlzeiger, přeloženo doslova – plochý perlík), který tvořila násadka a brusný kotouč.

Několik sbírkových kusů (například 24294, 24298) vykazuje prvky tzv. Linearer Stil, který se v římské glyptice rozvíjel zhruba od padesátých let prvního století př. n. l. Jeho typickým prvkem jsou úzké rýhy, sázené paralelně vedle sebe, jichž se docilovalo pomocí ostrohranné pilky a úzkých řezných kotoučů. Také u něj lze rozlišit jemněji provedenou a hrubší variantu.

Tzv. Rundperlstil vykazuje gema inv. č. 24309 a 24301. Typické jsou pro něj malé kulaté broky, jimiž jsou provedeny vlasy postav, oči, vousy, prsa, lokty, kolena, klouby, kotníky, paty nebo prsty u nohou. Styl byl oblíbený na římských gemách z období republiky, stejnou techniku však vykazují i některé skupiny etruských a helénistických gem, a známe ho též z římských republikánských mincí.

Na základě těchto kritérií můžeme konstatovat, že převážná většina gem (celkem třicet sedm) pochází z období římského císařství a dvě gemy pochází z období římské republiky. U některých exemplářů souboru lze však uvažovat o novověkém datu vzniku (viz katalog, například inv. č. 7843, 24297, 24316, 24322, 24323 a 24326), nejpravděpodobněji v časovém rozmezí 16.–18. století. Specifický případ představuje gema s bojovníkem (inv. č. 18693), která je patrně raně středověká.

Závěr

Sbírka Moravské galerie v Brně v současné době obsahuje padesát osm kamenů, volných i zasazených v novodobých prstenech. Nejčastějším materiálem užitým k výrobě těchto intaglií a kameje byl karneol, dále se setkáváme s jantarem, onyxem a karneolonyxem.

Po ikonografické stránce se v souboru vyskytují především tradiční římská božstva. Postavy bohů měly nositele ochraňovat, být jejich patrony nebo přímluvci k vyplnění jejich přání a tužeb. Kromě božstev (například Minerva, Mars, Jupiter, Dioskúrové, Merkur, Dionýsos), jsou v souboru bohatě zastoupeny personifikace abstraktních pojmů, jež v průběhu času „zbožštěly“ (Fortuna, Victoria, Salus, Aequitas, Fides). I u nich lidé hledali ochranu a pomoc.

Dále se v souboru objevují postavy bojovníků či hérů, jezdců, idylicko-dionýsovské náměty, k nimž lze zařadit i náměty Erótů.

089-116_slancarova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:02 Stránka 100

Také zvířatům a rostlinám se připisovala nadpřirozená síla. Zvířata a rostliny se postupem doby staly průvodci božstva a plnily funkci jeho atributu nebo se staly jeho vtělením (had se lví hřívou jako vtělení boha Chnoubise). Tutéž úlohu plnily i různé předměty se symbolickým významem. Jednotlivé atributy mohly být také chápány jako amulety a představovat magickou ochranu před nemocemi a neštěstím. Magickou funkci pravděpodobně plnily i nápisy nebo se jednotlivá rytá písmena mohla týkat přímo osoby majitele (označovat jeho jméno nebo příslušnost k sociální skupině).

Poslední skupinu námětů představují portréty, které často zobrazovaly podobu panovníka.

Předměty nemají jasné nálezové okolnosti nebo přesný popis původu, a proto bylo určení námětů a datace složité. Byť se soubor na první pohled jevil jako antický, v některých případech se patrně jedná o novodobé práce vzniklé zhruba v rozmezí 16.–18. století. Upřesnění doby vzniku intaglií tak bude předmětem dalšího výzkumu.

Lze tedy shrnout, že glyptický soubor z Moravské galerie představuje směsici gem různorodého materiálu, datace i motivů, v něž jsou zastoupeny gemy antické, raně středověké i antikizující. Zároveň lze podotknout, že mnoho exemplářů tohoto souboru představuje z hlediska ikonografie naprosto jedinečné kusy, které nemají v jiných sbírkách obdoby.

Katalog předmětů

Katalogová hesla jsou řazena podle inventárních čísel. Následuje popis tvaru kamene, jeho rozměry, barva a druh použitého materiálu, způsob úpravy, datace a stručný popis motivu. Dále jsou uvedeny případné analogie.[36]

[36] Seznam zkratek použitých v textu analogií:

AG	Adolf FURTWÄNGLER, *Antike Gemmen I–III,* Leipzig–Berlin 1900.
AG WIEN I	Erika ZWIERLEIN-DIEHL, *Die antiken Gemmen des Kunsthistorischen Museums in Wien. Band I*, Wien 1973.
AG WIEN II	Erika ZWIERLEIN-DIEHL, *Die antiken Gemmen des Kunsthistorischen Museums in Wien. Band II*, Wien 1979.
AG WIEN III	Erika ZWIERLEIN-DIEHL, *Die antiken Gemmen des Kunsthistorischen Museums in Wien. Band III*, Wien 1991.
AG XANTEN II	Gertrud PLATZHORSTER, *Die antiken Gemmen aus Xanten II,* Köln–Bonn 1994.
AGDS I, 3 MÜNCHEN	Elfriede BRANDT – Antje KRUG – Wendula GERCKE – Evamaria SCHMIDT, *Antike Gemmen in deutschen Sammlungen, Band I, Teil 3*, München 1972.
AGDS III	Peter GERKE – Volker SCHERF – Peter ZAZOFF, *Antike Gemmen in deutschen Sammlungenn, Band III, Braunschweig, Göttingen, Kassel,* Wiesbaden 1970.
AGDS IV	Margildiz SCHLÜTER – Gertrud PLATZHORSTER – Peter ZAZOFF, *Antike Gemmen von deutschen Sammlungen IV, Hannover, Kestner Museum*, Hamburg, Museum für Kunst und Gewerbe, Wiesbaden 1975.
BOARDMANN	John BOARDMAN, *Engraved gems. The Ionides Collection*, London 1970.

089-116_slancarova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:02 Stránka 101

Inv. č. 7843
Oválná intaglie s vypouklou lícní plochou, 17 x 12 mm, karneolonyx, v prstenu, novodobá práce.
Nereida (Thetis) s Achilleovým štítem v pravé ruce, jedoucí na Tritónovi. Štít zdobí Gorgoneion (hlava medúzy), těla postav jsou zobrazena z čelního, hlavy ze tříčtvrtinového pohledu. Dole několikanásobnou vlnicí naznačeno moře.
Srov. mot. AG WIEN I Taf. 44, 258; ZWIERLEIN-DIEHL 1986 Taf. 128, 894; Tamtéž Taf. 63, 348.

Inv. č. 7844
Oválná kamej, 16 x 13 mm, onyx, v prstenu, novodobá práce.
Mužská hlava v levém profilu.

Inv. č. 7847
Oválná intaglie, hluboká, 15,5 x 12,5 mm, sytě červený karneol, v stříbrném pečetním prstenu zdobeném vegetabilním motivem, průměr prstenu 2,6 cm, doba římského císařství, 2.–3. století n. l.
Orel na skalisku držící v zobáku vavřínový věnec. Vedle něj cornu copiae.
Srov. mot. SOFIE Nr. 200–207 a 209 (bez cornu copiae); DEMBSKI, Taf. 92, 897; Tamtéž Taf. 93, 899.

Inv. č. 15300
Kruhová intaglie, jantar, průměr 15 mm, z čelenky, silně poškozená, novodobá práce.
Okřídlený Erós s obrácenou pochodní.

Inv. č. 15300
Kruhová intaglie, jantar, průměr 13 mm, z čelenky, silně poškozená, novodobá práce.
Okřídlený Erós sklánějící se k nějakému předmětu, zvířeti či dítěti.

DEMBSKI — Günther DEMBSKI, *Die antiken Gemmen und Kameen aus Carnuntum*, Wien 2005.
GESZTELYI — Tamás GESZTELYI, *Antike Gemmen in Ungarischen Nationalmuseum*, Budapest 2000.
KRUG 1975 — Antje KRUG, *Römischen Gemmen und Fingerringe im Museum für Vor und Frühgeschichte Frankfurt am Main*, in: Germania 53, 1975, s. 113–125.
KRUG 1978 — Antje KRUG, *Römische Fundgemmen 3. Speyer, Worms, Bad Kreuznach, Mainz und Saalburg*, in: Germania 56, 1978, s. 476–503.
LIPPOLD — Georg LIPPOLD, *Gemmen und Kameen des Altertums und der Neuzeit*, Stuttgart 1922.
SOFIE — Alexandra DIMITROVA–MILČEVA, *Antike Gemmen und Kameen aus dem archäologischen Nationalmuseum in Sofia*, Sofia 1980.
SPIER — Jeffrey SPIER, *Ancient Gems and Finger Rings*, Malibu 1992.
ZWIERLEIN-DIEHL 1986 — Erika ZWIEREIN-DIEHL, *Glaspasten im Martin Von Wagner Museum der Universität Würzburg I, Abdrücke von antiken und ausgewählten nachantiken Intagli und Kameen*, München 1986.

089-116_slancarova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:02 Stránka 102

Inv. č. 18693
Oválná intaglie – mugle, 13,2 x 12,2 mm, oranžově žlutý karneol s tmavými žilkami, volná, opotřebovaná lícní strana, doba římského císařství, 3.–4. století n. l.
Nahá okřídlená shrbená postava Eróta opírající se o hůl, příp. thyrsos. Tělo i hlava zobrazena z profilu, dole naznačena linií země.
Srov. mot. AG WIEN III Taf. 225, 2785; SPIER Cat. No. 319 a 320.

Inv. č. 18693
Oválná intaglie, 15 x 11,3 mm, oranžově červený karneol, volná, celkově vysoký lesk, doba římského císařství, 2. století n. l.
Ženská postava (bohyně Róma) v přilbě, se štítem a kopím sedící na vysokém trůně, před nímž klečí muž oděný v tunice. Dole naznačena linií země.
Srov. mot. AG WIEN II Taf. 152, 1531 (s trůnící Fortunou), 1532 (s trůnící Fortunou), ZWIERLEIN-DIEHL 1986 Taf. 126, 726 (s trůnící Fortunou).

Inv. č. 18693
Oválná intaglie, 14 x 11,3 mm, oranžový karneol (s bělavou až okrovou, nesouvislou patinou – povrchový nález?), volná, doba římského císařství, 2. století n. l.
Trůnící Jupiter, v pravé ruce drží žezlo, v levé natažené ruce svazek blesků či pateru. U nohou je patrně naznačen orel.
Srov. mot. AG WIEN II Taf. 107, 1225; Tamtéž Taf. 108, 1226, 1227, 1228, 1229; AG Taf. 62, 26, AGDS III Taf. 49, 239–244, AGDS IV Taf. 187, 1365; AG XANTEN II, Taf. 50, 263, 265; SOFIE Nr. 1, 2, 6, 7, 11, SPIER 262, 3–6, příp. KRUG 1975 Taf. 30, 20.

Inv. č. 18693
Oválná intaglie, 12 x 8,7 mm, sytě červený karneol, volná, raně středověká (?).
Stojící mužská postava v přilbě (bojovník?).

Inv. č. 18693
Oválná intaglie, 9,5 x 6,5 mm, oranžový karneol s bělavými uzavřeninami, volná, lesklá, doba římského císařství, 2.–3. století n. l.
Mravenec.
Srov. mot. AG WIEN III, Taf. 58, 1987; Tamtéž, Taf. 59, 1991, 1992, 1993; AGDS, Taf. 70, 486; SOFIE Nr. 222 (jako včela); GESZTELYI 154, 236 a 237; DEMBSKI Taf. 87, 847, 847.

Inv. č. 18693
Oválná intaglie, 7 x 5 mm, volná, doba římského císařství, 2. století n. l.
Nápis M F F.

Inv. č. 18693
Oválná intaglie, 12 x 9 mm, volná, doba římského císařství, 2. století n. l.

089-116_slancarova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:02 Stránka 103

Orel držící v zobáku vavřínový věnec.
Srov. mot. AGDS III Taf. 69, 475.

Inv. č. 18693
Téměř kruhová intaglie, 14,5 x 13 mm, volná, datace (?).
Pták sedící na větvi.
Srov. mot. AGDS III Taf. 32, 51.

Inv. č. 24282
Oválná intaglie (obě plochy slabě vypouklé), 12 x 9,5 mm, dokonale průsvitný červený karneol s černými inkluzemi, v prstenu, doba římského císařství, 2. století n. l.
Orel s rozepjatými křídly sedící na oltáři.
Srov. mot. AGDS I, 3 MÜNCHEN 221, 2438; DEMBSKI Taf. 89, 870, 872, 873.

Inv. č. 24283
Oválná intaglie, 13,5 x 11,5 mm, oranžově červený karneol, v prstenu, doba římského císařství, 1.–2. století n. l.
Had s tělem stočeným do osmiček, okolo lví hlavy paprsčitý nimbus, mezi paprsky řecký nápis (CHNOUBIS). Bůh Chnoubis.
Srov. mot. AGDS III Taf. 108, 171; SOFIE Nr. 263 a 264; AGDS III Taf. 107, 162–166.

Inv. č. 24284
Oválná intaglie, 11 x 8,5 mm, oranžově červený karneol, v prstenu, vysoký lesk, novodobá práce.
Nahá mužská postava sedící na soklu nebo tropeu, držící v pravici globus, v levici podlouhlý předmět. Jupiter či Mars.
Srov. stylu GESZTELYI 169, 304.

Inv. č. 24285
Oválná intaglie, 12 x 9,5 mm, dokonale průsvitný červený karneol s černými inkluzemi, v prstenu, nahoře vyštípnuto, doba římského císařství, 2.–3. století n. l.
Bohyně Minerva s kopím a štítem, na hlavě přilbice s chocholem.
Srov. mot. AG WIEN II Taf. 137, 1422.

Inv. č. 24286
Oválná intaglie s vypouklou spodní plochou, 12,5 x 10,4 mm, oranžově červený karneol s tmavými skvrnami, v prstenu, doba římského císařství , 2.–3. století n. l.
Stočený had s paprsčitou korunou, po pravé straně řada symbolů – bůh Chnoubis.

089-116_slancarova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:02 Stránka 104

Inv. č. 24287
Oválná intaglie, 14 x 8 mm, oranžový karneol, v prstenu, 1. století – 1. polovina 2. století n. l, popřípadě novodobá práce.
Dva jezdci (Erótové/Dioskúrové) na koních.
Srov. mot. DEMBSKI Taf. 44, 450, 452 (Dioskúrové); Tamtéž Taf. 27, 274 (Erót na koni).

Inv. č. 24288
Oválná intaglie, 12 x 10 mm, oranžový karneol, v prstenu, vysoký lesk, doba římského císařství, 2. polovina 1. století n. l.
Stařec opírající se o hůl, přes záda má přehozený plášť, před ním kozel, který doráží na strom. Zvíře je zobrazeno směrem do leva, stojí na zadních nohách, předníma se opírá o esovitě prohnutý kmen stromu. Dole linií naznačená země.
Srov. mot. AGDS III Taf. 58, 344; AG WIEN III Taf. 11, 1664 a 1665; Taf. 13, 1686.

Inv. č. 24289
Oválná intaglie, 12,2 x 10,5 mm, oranžový karneol, v prstenu, matný povrch (nedoleštěná?), doba římského císařství, 2. století n. l.
Pasoucí se kůň. Zvíře je zobrazeno z levého profilu. Dole naznačena linií země.
Srov. mot. SPIER Cat. No. 300; KRUG 1978 Taf. 51, 17; AGDS III Taf. 73, 524; GESZTELYI 149, 208; AG XANTEN II Taf. 29, 160; ZWIERLEIN-DIEHL 1986 Taf. 116, 654.

Inv. č. 24290
Oválná intaglie, 12,5 x 10 mm, žlutý až oranžový karneol, v prstenu, doba římského císařství, 1. století n. l.
Zápasící Eróti.
Srov. mot. AG WIEN I Taf. 75, 438; LIPPOLD Taf. 26, 2 (odpovídá AG tab. 42, obr. 30); AGDS III Taf. 40, 141 a 142; DEMBSKI taf. 26, 266, 267.

Inv. č. 24291
Oválná intaglie s vypouklou spodní plochou, 14,3 x 12,5 mm, oranžově červený karneol, v prstenu, novodobá práce.
Žena v dlouhém šatu s cornu copiae (Fortuna). V natažené pravé ruce před sebou naznačena část kopí a meč. Před postavou stojí štít, nad ním globus. Dole linií naznačena země.

Inv. č. 24292
Oválná intaglie s výrazně vypouklou spodní plochou, 14,5 x 12 mm, dokonale průsvitný červený karneol s černými inkluzemi, v prstenu, doba římského císařství, 2. století n. l.
Stojící bohyně Minerva oděná v peplu, s přilbou na hlavě a kopím v pokrčené pravé ruce. O kopí na zemi je opřen štít. V levé ruce je naznačena patera. Tělo je zobrazeno z čelního pohledu, hlava z profilu. Před postavou patrně stojí oltář.
Srov. mot. AG XANTEN II, Taf. 55, 284; AG WIEN III, Taf. 227, 2796; DEMBSKI, Taf. 7, 67; SOFIE obr. 44 a 45.

089-116_slancarova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:02 Stránka 105

Inv. č. 24293
Oválná intaglie, hluboká, 15 x 10,6 mm, sytě červený karneol, v prstenu, vysoký lesk, doba římského císařství, 2.–3. století n. l.
Minerva v peplu a přilbě, se štítem, mečem v pochvě a kopím v pravé ruce a postavičkou Victorie přinášející palmovou větvičku a věnec na levé ruce. Tělo Minervy je zobrazeno z čelního pohledu, hlava z profilu. Dole naznačena krátkou čárou linie země.
Srov. mot. AG Taf. 44, 66; AGDS III Taf. 6, 45, Tamtéž Taf. 7, 46, Tamtéž Taf. 36, 87 a 88; ZWIERLEIN-DIEHL 1986, Taf. 127, 733.

Inv. č. 24294
Oválná intaglie, 15 x 10 mm, oranžový karneol, v prstenu, vysoký lesk, doba římského císařství, 2. polovina 2. století n. l.
Okřídlená žena v peplu s miskou a hady. Personifikace zdraví Salus.
Srov. mot. ZWIERLEIN-DIEHL 1979, Taf. 157, 1575.

Inv. č. 24295
Oválná intaglie, 13,5 x 11 mm, oranžový karneol, v prstenu, velmi vysoký lesk, období římské republiky, 2.–1. století př. n. l.
Nahý bojovník, v levici meč, v pravici štít.

Inv. č. 24296
Oválná intaglie (obě plochy slabě vypouklé), 12 x 8,5 mm, oranžový karneol, v prstenu, doba římského císařství, 2.–3. století n. l.
Lev zobrazený z pravého profilu kráčející do prava. Nad ním umístěn nápis: SODALI. Dole naznačena linií země.
Srov. mot. AGDS III Taf. 83, 612; ZWIERLEIN-DIEHL 1986 Taf. 148, 855.

Inv. č. 24297
Oválná intaglie (obě plochy vypouklé), 12,5 x 10 mm, oranžově červený karneol (černé skvrnky i na lícní ploše), v prstenu, doba římského císařství, 2. století n. l.
Bůh Mars s přilbou, kopím a štítem.
Srov. mot. GESZTELYI 128, 89; AGDS III Taf. 93, 69, 70.

Inv. č. 24298
Oválná intaglie, hluboká, 12,5 x 10 mm, červený karneol, v prstenu, vysoký lesk, doba římského císařství, 2. století n. l.
Ženská postava v přepásaném chitonu a plášti – Aequitas. V jedné ruce má žezlo, v druhé drží dva klasy a váhy. Tělo provedeno z čelního pohledu, hlava z profilu. Dole naznačena linií země.
Srov. mot. AG WIEN II, Taf. 159, 1590; Tamtéž, Taf. 159, 1591; AGDS IV Taf. 204, Nr. 1529; AGDS III Taf. 45, 195 (Iustitia–Aequitas); GESZTELYI 139, 151; SOFIE Nr. 101 (Iustitia).

089-116_slancarova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:02 Stránka 106

Inv. č. 24299
Oválná téměř kruhová intaglie, 11,5 x 10,5 mm, oranžový karneol, v mobilním prstenu, doba římského císařství, 2. polovina 1. století n. l.
Kráčející Pan s holí či thyrsem, za ním Erót s hroznem v ruce. Tělo i hlava obou postav zobrazeny z profilu. Dole naznačena linií země.
Srov. mot. AG Taf. 34, 54; Tamtéž Taf. 61, 52.

Inv. č. 24300
Oválná intaglie s lícní plochou slabě vypouklou, hluboká, 13,5 x 10 mm, červený karneol, v prstenu, doba římského císařství, vysoký lesk, 2. polovina 1. století n. l. – 1. polovina 2. století n. l.
Žena v přepásaném peplu, vlasy učesané v drdol, něhož splývá na krk pramen vlasů (idealizovaný účes římských matron). V pravé ruce nese podnos s plody, v levé drží dva obilné klasy. Bohyně Ceres–Fides Publica.
Srov. mot. GESZTELYI 134, 126; AG Taf. 44, 65.

Inv. č. 24301
Oválná intaglie lícní plocha velmi vypouklá, mělká, 16,5 x 13 mm, průsvitný oranžově žlutý karneol, v prstenu, vysoký lesk, období římské republiky, 2.–1. století př. n. l.
Dva hrající si (útočící?) psi.

Inv. č. 24302
Oválná intaglie se slabě vypouklou spodní plochou, 12,3 x 10,4 mm, dokonale průsvitný oranžový karneol, v prstenu, vysoký lesk, doba římského císařství, 1. stol n. l.
Erós jedoucí na hipokampovi nebo delfínu, před ním vlna nebo skalisko – uštípnuto.
Srov. mot. AG Taf. 13, 32, Tamtéž Taf. 29, 23; Tamtéž Taf. 41, 40; AGDS III Taf. 9, 65.

Inv. č. 24303
Oválná intaglie, 11 x 10 mm, žlutý karneol, v prstenu, doba římského císařství, 1. století – 1. polovina 2. století n. l.
Kentaur Cheirón učící Achillea, vlevo za ním olivovník.
Srov. mot. AGDS III Taf. 54, 290; ZWIERLEIN-DIEHL 1986 Taf. 66, 362–365.

Inv. č. 24304
Oválná intaglie (obě plochy vypouklé), 15 x 11,5 mm, červený karneol, v prstenu, opotřebovaná lícní plocha, doba římského císařství, 2. století n. l.
Stojící Minerva, ve zbroji s kopím a štítem, naproti ní, s cornu copiae, Concordia. V natažených rukou nad oltářem drží obě bohyně patery.
Srov. mot. AGDS III Taf. 14, 113.

089-116_slancarova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:02 Stránka 107

Inv. č. 24305
Oválná intaglie, 16 x 13 mm, dokonale průsvitný oranžově červený karneol, v prstenu, 3. století n. l., popř. novodobá práce.
Sedící bohyně Róma v přilbě s chocholem, nad štítem po pravici meč. V pravé ruce cornu copiae (?), v levé ruce Victorie s vavřínovým věncem a palmovou ratolestí.
Srov. mot. AGDS I, 3 MÜNCHEN Taf. 192, 2211.

Inv. č. 24306
Oválná intaglie (obě plochy vypuklé), hluboká, 13 x 9 mm, sytě červený karneol, v prstenu, vysoký lesk, doba římského císařství, 2. století n. l.
Kráčející bůh Pan. V pravé ruce nese pedum, kolem níž je omotaná nebris (kolouší kůže). Ve volně spuštěné levici nese zajíce, případně je zvířetem stojící koza. Dole naznačena linií země.
Srov. mot. AG Taf. 25, 41; AG WIEN II Taf. 134, 1407 (se stojící kozou).

Inv. č. 24307
Oválná intaglie s vypouklou lícní plochou, 14 x 11 mm, červený karneol, v prstenu, doba římského císařství, 2.–3. století n. l.
Palma s nápisem složeným z řeckých písmen S V S Γ I C (popř. latinských S A S C I L)
Srov. mot. LIPPOLD Taf. 97, 8; SPIER Cat. No. 478a.

Inv. č. 24308
Oválná intaglie, 12 x 8,6 mm, oranžový karneol, v prstenu, vysoký lesk, doba římského císařství, 1.–2. století n. l. popř. novodobá práce.
Merkur sedící na kameni, v levici drží caduceus, v pravici měšec. Pravá noha opřená o kámen/sloupek.
Srov. mot. AGDS III Taf. 93, 66; DEMBSKI Taf. 20, 213.

Inv. č. 24309
Oválná intaglie, 13 x 10,5 mm, oranžově žlutý karneol, v prstenu, doba římského císařství, 1. století n. l.
Stařec opírající se o hůl, v levé ruce falx, u nohou pes. Bůh Silvánus.

Inv. č. 24310
Oválná intaglie se slabě vypouklou lícní plochou, hluboká, 15 x 11 mm, oranžově červený karneol s černými skvrnkami, v prstenu, poškozená (obrubeň prstenu přizpůsobená), doba římského císařství, 2. století n. l.
Stojící Mars s kopím a štítem, ve zbroji a krátké tunice, na hlavě přilbice s chocholem, na nohou vysoké vojenské boty. Tělo zobrazeno z čelního pohledu, hlava z profilu. Dole naznačena linií země.
Srov. mot. viz inv. č. 24297.

089-116_slancarova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:02 Stránka 108

Inv. č. 24311
Oválná intaglie se spodní plochou slabě vypouklou, 12,5 x 10 mm, oranžový karneol s černými skvrnkami, v prstenu, silně poškozená (obrubeň prstenu přizpůsobená), doba římského císařství, 2. století n. l., popř. novodobá.
Ženská postava v peplu s palmovou ratolestí a džbánem u nohou. Tělo zobrazeno z čelního pohledu, hlava z profilu. Dole naznačena linií země.

Inv. č. 24312
Oválná intaglie (obě plochy vypouklé), 12 x 9 mm, červený karneol, v prstenu, velmi silný lesk, doba římského císařství, 2. – poč. 3. století n. l.
Žena v dlouhém rouchu, před ní zkřížené cornu copiae. Na hlavě má kalathos či korunu v podobě hradební zdi. V levé ruce drží pateru a vlevo nad rukou se vznáší postava Victorie s věncem. Pod rohy hojnosti stojí oltář ve tvaru sloupku a na zemi leží obětiny (?). Fortuna–Isis–Ceres, popřípadě Kybele.
Srov. mot. DEMBSKI 33, 337 (Fortuna–Isis–Ceres); AG WIEN II Taf. 147, 1497 (Busta Cybele s korunou na hlavě a dvěma překříženými cornu copiae).

Inv. č. 24313
Oválná intaglie se slabě vypouklou lícní plochou, 11 x 8 mm, oranžově žlutý karneol, v prstenu, doba římského císařství, 2. století n. l., popř. novodobá práce.
Nahý muž (Théseus) s přilbou a štítem.
Srov. mot. DEMBSKI Taf. 55, 560 (s kopím).

Inv. č. 24314
Oválná intaglie, 12,5 x 9 mm, oranžový karneol (tmavší skvrnky), v prstenu, opotřebovaná lícní strana, novodobá práce.
Kráčející mužská postava s podlouhlým předmětem (obrácenou pochodní) v levé ruce a makovicí v pravé. Na hlavě jsou naznačena dvě křídla. Hlava a nohy jsou provedeny z profilu, tělo ze tří čtvrtinového pohledu. Dole naznačena linií země.

Inv. č. 24315
Oválná intaglie (obě plochy vypouklé), 13 x 10 mm, oranžově červený karneol, v prstenu, poškozená, novodobá práce.
Nahý muž (Théseus), který před sebou drží v pravé ruce pochvu s mečem, z níž visí řemen.
Srov. mot. LIPPOLD Taf. 48, 3; ZWIERLEIN-DIEHL 1986 Taf. 150, 863; AGDS I, 3 MÜNCHEN Taf. 253, 2710.

Inv. č. 24316
Oválná intaglie, hluboká, 20 x 12,5 mm, červený karneol, v prstenu, část ulomená, novodobá práce (?)
Busta okřídlené Victorie s palmovou ratolestí.

089-116_slancarova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:02 Stránka 109

Inv. č. 24317
Oválná intaglie, 12 x 10 mm, oranžově červený karneol, v prstenu, silný lesk, novodobá práce.
Vousatý Dionýsos v dlouhé říze s kantharem a thyrsem.
Srov. mot. BOARDMANN Pl. 96, Fig. 44; ZWIERLEIN-DIEHL 1986 Taf. 44, 224 (stojící).

Inv. č. 24318
Oválná intaglie (obě plochy vypouklé), hluboká, 14 x 10 mm, oranžový karneol, v prstenu, opotřebovaná lícní strana, doba římského císařství, 2.–3. století n. l.
Minerva v přilbě, v levé ruce patera, pravou se opírá o štít.
Srov. mot. DEMBSKI Taf. 8, 75–77.

Inv. č. 24319
Oválná intaglie se spodní plochou slabě vypouklou, 12 x 10 mm, oranžový karneol, v prstenu, silný lesk, doba římského císařství, 1. století n. l.
Dionýsos opírající se loktem o sloupek držící thyrsos. V ruce drží kantharos, u nohou mu sedí zvíře – panter.
Srov. mot. AG 43, 36; AGDS I, 3 MÜNCHEN Taf. 190, 2189; AG WIEN II Taf. 130, 1379.

Inv. č. 24320
Oválná intaglie se spodní plochou slabě vypouklou, 11 x 9,5 mm, průsvitný oranžově červený karneol, v prstenu, novodobá práce.
Řemeslník nebo Vulkán kující zbroj – přidržuje přilbu na kovadlině, kladivo má v napřažené ruce.
Srov. mot. AGDS III Taf. 90, 27; AG WIEN II Taf. 89, 1124.

Inv. č. 24321
Oválná intaglie, 10,5 x 8,5 mm, oranžový karneol, v prstenu, opotřebovaná lícní strana, novodobá práce dle augustovské předlohy.
Augustovský portrét.
Srov. mot. SOFIE Nr. 243; GESZTELYI 176, 340.

Inv. č. 24322
Oválná intaglie (obě plochy vypouklé), 15 x 11 mm, sytě červený karneol, v prstenu, novodobá práce (?).
Nahý muž s přilbou a atributy (žezlo, globus), před ním štít, kolem dvě dvojice písmen s patkami: M Λ P C C (?).

089-116_slancarova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:02 Stránka 110

Inv. č. 24323
Oválná intaglie se spodní plochou slabě vypouklou, 13 x 10,5 mm, oranžový karneol, v prstenu, novodobá práce.
Portrét ověnčeného muže.

Inv. č. 24324
Oválná intaglie s vypouklou lícní plochou, 12 x 10 mm, oranžový karneol, v prstenu, doba římského císařství, 1. polovina 2. století n. l.
Jezdec na koni v trysku.
Srov. mot. AGDS III Taf. 116, 210; SOFIE Nr. 141; AG WIEN II Taf. 26, 737.

Inv. č. 24325
Oválná intaglie, 10 x 8 mm, žlutý karneol, v prstenu, doba římského císařství, 2. století n. l.
Minerva s kopím, štítem a Victorií.
Srov. mot. AGDS III Taf. 6, 45, Taf. 7, 46, Taf. 36, 87 a 88.

Inv. č. 24326
Oválná reliéfní gema, 13,5 x 11,5 mm, dokonale průsvitný oranžově červený karneol, v prstenu, vysoký lesk, novodobá práce.
Hlava vousatého, vavřínem ověnčeného muže (císaře?).

089-116_slancarova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:02 Stránka 111

SEZNAM PŘÍLOH

Barevná příloha I: Inv. č. 7843 Nereida (Thetis) jedoucí na Tritónovi. Uloženo v Moravské galerii v Brně (dále MG). Foto MG.

Barevná příloha II: Inv. č. 7844 Mužská hlava v levém profilu. Uloženo v MG. Foto MG.

Barevná příloha III: Inv. č. 7847 Orel na skalisku. Uloženo v MG. Foto MG.

Barevná příloha IV: Inv. č. 15300 Erós s obrácenou pochodní. Uloženo v MG. Foto MG.

Barevná příloha V: Inv. č. 15300 Sklánějící se Erós. Uloženo v MG. Foto MG.

Barevná příloha VI: Inv. č. 18693 Erós opírající se o hůl. Uloženo v MG. Foto MG

Barevná příloha VII: Inv. č. 18693 Bohyně Róma. Uloženo v MG. Foto MG.

Barevná příloha VIII: Inv. č. 18693 Trůnící Jupiter. Uloženo v MG. Foto MG.

Barevná příloha IX: Inv. č. 18693 Stojící mužská postava v přilbě (bojovník?). Uloženo v MG. Foto MG.

Barevná příloha X: Inv. č. 18693 Mravenec. Uloženo v MG. Foto MG.

Barevná příloha XI: Inv. č. 18693 Nápis. Uloženo v MG. Foto MG.

Barevná příloha XII: Inv. č. 18693 Orel držící v zobáku vavřínový věnec. Uloženo v MG. Foto MG.

Barevná příloha XIII: Inv. č. 18693 Pták sedící na větvi. Uloženo v MG. Foto MG.

Barevná příloha XIV: Inv. č. 24282 Orel sedící na oltáři. Uloženo v MG. Foto MG.

Barevná příloha XV: Inv. č. 24283 Bůh Chnoubis. Uloženo v MG. Foto MG.

Barevná příloha XVI: Inv. č. 24284 Bůh Jupiter/Mars. Uloženo v MG. Foto MG.

Barevná příloha XVII: Inv. č. 24285 Bohyně Minerva. Uloženo v MG. Foto MG.

Barevná příloha XVIII: Inv. č. 24286 Bůh Chnoubis. Uloženo v MG. Foto MG.

089-116_slancarova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:02 Stránka 112

Barevná příloha XIX: Inv. č. 24287 Erótové/Dioskúrové na koních. Uloženo v MG. Foto MG.

Barevná příloha XX: Inv. č. 24288 Stařec opírající se o hůl. Uloženo v MG. Foto MG.

Barevná příloha XXI: Inv. č. 24289 Pasoucí se kůň. Uloženo v MG. Foto MG.

Barevná příloha XXII: Inv. č. 24290 Zápasící Eróti. Uloženo v MG. Foto MG.

Barevná příloha XXIII: Inv. č. 24291 Žena s cornu copiae (Fortuna). Uloženo v MG. Foto MG.

Barevná příloha XXIV: Inv. č. 24292 Bohyně Minerva. Uloženo v MG. Foto MG.

Barevná příloha XXV: Inv. č. 24293 Bohyně Minerva s Viktorií. Uloženo v MG. Foto MG.

Barevná příloha XXVI: Inv. č. 24294 Bohyně Salus. Uloženo v MG. Foto MG.

Barevná příloha XXVII: Inv. č. 24295 Bojovník. Uloženo v MG. Foto MG.

Barevná příloha XXVIII: Inv. č. 24296 Lev s nápisem. Uloženo v MG. Foto MG.

Barevná příloha XXIX: Inv. č. 24297 Bůh Mars. Uloženo v MG. Foto MG.

Barevná příloha XXX: Inv. č. 24298 Personofikace Aequitas. Uloženo v MG. Foto MG.

Barevná příloha XXXI: Inv. č. 24299 Kráčející Pan s Erótem. Uloženo v MG. Foto MG.

Barevná příloha XXXII: Inv. č. 24300 Bohyně Ceres–Fides Publica. Uloženo v MG. Foto MG.

Barevná příloha XXXIII: Inv. č. 24301 Dva hrající si (útočící?) psi. Uloženo v MG. Foto MG.

Barevná příloha XXXIV: Inv. č. 24302 Erós jedoucí na hipokampovi nebo delfínu. Uloženo v MG. Foto MG

Barevná příloha XXXV: Inv. č. 24303 Kentaur Cheirón učící Achillea. Uloženo v MG. Foto MG.

Barevná příloha XXXVI: Inv. č. 24304 Bohyně Minerva a Concordia. Uloženo v MG. Foto MG.

089-116_slancarova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:02 Stránka 113

Barevná příloha XXXVII: Inv. č. 24305 Bohyně Róma. Uloženo v MG. Foto MG.

Barevná příloha XXXVIII: Inv. č. 24306 Bůh Pan. Uloženo v MG. Foto MG.

Barevná příloha XXXIX: Inv. č. 24307 Palma s nápisem. Uloženo v MG. Foto MG.

Barevná příloha XL: Inv. č. 24308 Bůh Merkur. Uloženo v MG. Foto MG.

Barevná příloha XLI: Inv. č. 24309 Bůh Silvánus. Uloženo v MG. Foto MG.

Barevná příloha XLII: Inv. č. 24310 Bůh Mars. Uloženo v MG. Foto MG.

Barevná příloha XLIII: Inv. č. 24311 Ženská postava s palmovou ratolestí a džbánem u nohou. Uloženo v MG. Foto MG.

Barevná příloha XLIV: Inv. č. 24312 Personfikace Fortuna–Isis–Ceres, případně Kybele. Uloženo v MG. Foto MG.

Barevná příloha XLV: Inv. č. 24313 Nahý muž s přilbou a štítem (Théseus). Uloženo v MG. Foto MG.

Barevná příloha XLVI: Inv. č. 24314 Mužská postava makovicí v ruce. Uloženo v MG. Foto MG.

Barevná příloha XLVII: Inv. č. 24315 Nahý muž držící pochvu s mečem (Théseus). Uloženo v MG. Foto MG.

Barevná příloha XLVIII: Inv. č. 24316 Bohyně Viktorie. Uloženo v MG. Foto MG.

Barevná příloha XLIX: Inv. č. 24317 Bůh Dionýsos. Uloženo v MG. Foto MG.

Barevná příloha L: Inv. č. 24318 Bohyně Minerva. Uloženo v MG. Foto MG.

Barevná příloha LI: Inv. č. 24319 Bůh Dionýsos. Uloženo v MG. Foto MG.

Barevná příloha LII: Inv. č. 24320 Řemeslník nebo bůh Vulkán. Uloženo v MG. Foto MG.

Barevná příloha LIII: Inv. č. 24321 Augustovský portrét. Uloženo v MG. Foto MG.

Barevná příloha LIV: Inv. č. 24322 Nahý muž s atributy a písmeny. Uloženo v MG. Foto MG.

089-116_slancarova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:02 Stránka 114

Barevná příloha LV: Inv. č. 24323 Portrét ověnčeného muže. Uloženo v MG. Foto MG.

Barevná příloha LVI: Inv. č. 24324 Jezdec. Uloženo v MG. Foto MG.

Barevná příloha LVII: Inv. č. 24325 Bohyně Minerva s Viktorií. Uloženo v MG. Foto MG.

Barrevná příloha LVIII: Inv. č. 24326 Portrét vousatého muže. Uloženo v MG. Foto MG.

089-116_slancarova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:02 Stránka 115

Otakara Řebounová – Věra Šlancarová

Gemmen aus der Sammlung der Mährischen Galerie in Brünn

ZUSAMMENFASSUNG

Die Sammlung der Mährischen Galerie enthält gegenwärtig 58 lose oder in neuzeitlichen Fingerringen eingesetzte Steine. Das für die Verfertigung dieser Intaglien und Kameen am häufigsten verwendete Material war Kaneol, man begegnet auch Bernstein, Onyx und Karneolonyx.

Von der ikonographischen Seite her kommen in der Kollektion vor allem traditionelle römische Gottheiten vor. Die Götter sollten den Träger schützen, seine Patronen oder Befürworter der Erfüllung seiner Wünsche und Sehnsüchte sein. Neben Gottheiten (z.B. Minerva, Mars, Jupiter, Dioskuren, Merkur, Dionysos) sind in der Kollektion Personifizierungen abstrater Begriffe reich vertreten, die im Laufe der Zeit vergottert wurden (Fortuna, Victoria, Salus, Aequitas, Fides). Auch bei ihnen suchten Menschen Schutz und Hilfe. Weiter kommen in der Kollektion Gestalten der Kämpfer, Heroen und Reiter, sowie idyllisch-dionyssche Motive vor, zu welchen auch Eroten zu reihen sind.

Auch Tieren und Pflanzen wurde übernatürliche Macht zugeschrieben. Tiere und Pflanzen wurden im Laufe der Zeit zu Gottesbegleitern und erfüllten die Rolle seiner Attributen oder wurden zu seiner Verkörperung (Schlange mit Löwenmähne als Verkörperung des Gottes Chnoubis). Dieselbe Aufgabe erfüllten auch verschiedene Gegenstände mit symbolischer Bedeutung. Einzelne Attribute können auch als Amulette verstanden worden sein und magischen Schutz vor Krankheiten und Unglück dargestellt haben. Eine magische Funktion erfüllten wahrscheinlich auch Inschrifften; einzelne gravierte Buchstaben können direkt den Besitzer betroffen haben (z.B. seinen Namen oder seine Zugehörigkeit zur Sozialgruppe zum Ausdruck bringen).

Die letzte Gruppe bilden Portraits, die oft den Herrscher oder auch den Besitzer des betreffenden Gegenstands darstellten.

Wenn auch die Kollektion von der ikonographischen Seite her auf den ersten Blick als antike scheinen kann, handelt es sich in einigen Fällen um neuzeitliche Arbeiten, die in dem Zeitraum des 16.-18. Jahrhunderts entstanden. Die Determination der Motive und die Datierung waren in solchen Fällen komplizierter, denn die Gegenstände verfügen über keine klaren Fundumstände und auch ihre Provenienz ist unklar. Die Präzisierung der Entstehungszeit der Intaglien wird also Gegenstand künftiger Forschungen sein.

Zusammenfassend kann man sagen, dass die glyptische Kollektion aus der Mährischen Galerie ein Gemisch von Gemmen aus verschiedenartigen Materialien, von verschiedener Datierung und mit mannigfaltigen Motiven darstellt, in welchem antike, frühmittelalterliche sowie antikisierende Gemmen vertreten sind. Gleichzeitig ist zu bemerken, dass viele Exemplare aus dem ikonographischen Gesichtspunkt ganz unikate Stücke sind, die in anderen Sammlungen keine Analogie haben.

089-116_slancarova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:02 Stránka 116

117-140_sedlarova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:06 Stránka 117

Jitka Sedlářová

PAMÁTNÍK NEBOLI ŠTAMBUCH – PRAMEN K POZNÁNÍ POZDNĚ OSVÍCENSKÉ SPOLEČNOSTI NA MORAVĚ

Ve dvacátých letech minulého století apeloval německý historik Ernst Bernheim v knize Lehrbuch der historischen Methode, aby při zkoumání specifických otázek regionálních dějin používali dějepisci také prameny soukromé povahy, kam řadil korespondenci, deníky, památníky, ale i obrazy a skicáky. Zejména intimní charakter památníků – latinsky nazývaných Album amicorum, německy Stammbuch a česky památník nebo štambuch nám dává do rukou informace, které mnohdy obohacují zažité názory na společenské, ale hlavně politické dění v určitém kulturním prostoru. To je případ tohoto příspěvku, kdy zásluhou obsahu, ale také podoby dvou zcela náhodně zachovaných památníků můžeme nahlédnout skrz pocity jejich majitelů a pisatelů do období pozdního osvícenství na Moravě. Průnik to je o to zajímavější, že památníky patřily ženě a muži z odlišného společenského prostředí. Dámský památník si pořídila komtesa Anna von Piati (1771–1843) a charakterizují jej velmi osobní zápisy o přátelství a štěstí, ale také půvabné portrétní siluety jejích příbuzných (obr. 1), tak typické pro památníky konce 18. století. Druhý patřil úředníku moravského zemského místodržitelství Franzi Scheuovi (1770–1851) a převažují v něm kreslené osvícenské rébusy s jinotajnými vzkazy kolegů i přátel z řad známých brněnských umělců. Písemná věnování v Scheuově památníku byla psána výhradně německy, v baronesině památníku rovněž převládala němčina, najdeme zde také italsky, francouzsky, anglicky a v řečtině psané texty. Formální struktura zápisů měla ustálenou podobu. Začínala zpravidla zdvořilostní omluvou či prosbou vepsat své věnování, pak následovala žádost o přátelství, přání štěstí, často i veršované rady do života spojované s láskou, odchodem do ciziny nebo naopak návratem domů, nezřídka měla úsměvnou podobu. Zpravidla končila ustáleným rčením: „*Sei glücklich und vergiss mein nicht!*“ (Buď šťastný a nezapomeň na mne!). Právě v případě mladičké baronesy Anny von Piati, zvané Nanette, mnohá věnování nebylo ani možné vyřknout nahlas slovy.[1] Zápisy do jejího památníku začínají na počátku devadesátých let 18. století, Franz Scheu si památník založil v roce 1806.

Proto začněme památníkem nebo také štambuchem Anny von Piati. Narodila se 26. června 1771 jako první dítě v rodině svobodného pána Johanna Nepomuka von Piati (1732–1805 Lysice), majitele statku Cvrčovice a jeho ženy Antonie

[1] Památník je uložený v dosud nezpracované části rodinného archivu Dubských / Lysice v Moravském zemském archivu v Brně (dále MZA). MZA, fond G 141, kart. 18.

117-140_sedlarova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:06 Stránka 118

(1739 Brno–1827 Lysice),[2] dcery brněnského advokáta a radního Johanna Josefa von Hauera (1706 Vídeň–? Brno) z vídeňské patricijské rodiny[3] a vdovy po doktoru medicíny a filozofie Ignazi Franzi Dietmannovi (1721–1766).[4] Během zimy žila se svými rodiči, mladší sestrou Antonií (1772–1843)[5] a nevlastními bratry v brněnském paláci baronů Piati na tehdejší Nové Veselé ulici č. p. 474. Delší část roku od jara do pozdního podzimu trávila na zámku v Lysicích u strýce Emanuela von Piati (1729–1807 Lysice). Lysické, drnovické a cvrčovické panství spolu s brněnským palácem koupil od Serényiů v roce 1745 Annin děd Johann Georg von Piati za peníze, které si spolu s nobilitací vysloužil jako císařský poštmistr (1729).[6] O výchovu a nevšední vzdělání obou dcer se zasloužila především jejich kultivovaná a sebevědomá matka, humanistické ideály jim vštěpovali jejich nevlastní bratři Josef (1761–1843) a Emanuel (1765–1803) Dietmannové z Traubenburgu, státní úředníci a členové brněnských přírodovědných a vlastivědných spolků, *Společnosti pro povznesení orby, přírodovědy a vlastivědy* a brněnské zednářské lóže *St. Johannis Loge zu den wahren vereinigten Freunden im Orient von Brünn (1785).* Anniným protektorem a rádcem byl do své předčasné smrti bratr Emanuel, který v roce 1785 založil spolu s protestantským pastorem Viktorem Heinrichem Rieckem a Niclasem Rösslerem Čtenářskou společnost (*Lesegesellschaft*),[7] protože: „*Žádný soukromník si nemůže dovolit kupovat všechny knihy, které se objevují na lipském veletrhu a je tedy zapotřebí zřídit v Brně veřejnou knihovnu.*“ Od roku 1789 vydával společně s Rieckem, Ignazem Mehofferem a Heinrichem Friedrichem Hopfem časopis *Mährisches Magazin*, kam přispěl článkem *Výtah z moravského konfiskačního*

[2] Antonie Eleonora von Piati se narodila brněnskému městskému advokátovi Johannu Josefu Hauerovi a jeho ženě Rosalii a byla pokřtěna 9. ledna 1739 v kostele sv. Jakuba. Poprvé se provdala 13. října 1755 ve farním kostele ve Vážanech za moravskoslezského fysika, doktora filosofie a lékařství Ignaze Franze Dietmanna. Z manželství se narodili tři synové Josef, Franz a Emanuel. V roce 1766 ovdověla a 5. září 1768 uzavřela svatební smlouvu s Johannem Nepomukem von Piati, pánem na Cvrčovicích, za kterého se provdala 4. října toho roku. Zemřela 25. května 1827 v Lysicích a byla pochována do rodinné hrobky v tamním farním kostele farářem Františkem Antonínem Veselým. V úmrtním listě je uvedena jako majitelka panství Lysice a Drnovice a statku Rosička.

[3] Součástí inventáře zámecké kaple v Lysicích je stříbrný kříž se zlatými ozdobami, posázený drahokamy s vyrytým nápisem: *Josefus Franciscus Hauer Senator Brunensis me feri curavit 1746. Johannes Spocke Girtler in Alt Brünn.* Viz Moritz TRAPP, *III. Die Lissitzer Schlosskapelle*, in: Notizenblatt 1867, 12, s. 92–93.

[4] Lenka VARGOVÁ – Ladislava HORÁČKOVÁ – Miroslava MENŠÍKOVÁ, *Brněnské zdravotní nařízení*, in: Brno v minulosti a dnes XX, 2007, s. 167.

[5] Antonie von Piati se narodila jako druhorozená dcera Johanna Nepomuka von Piati a Antonie Eleonory von Hauerové, ovdovělé Dietmannové v Brně 13. září 1772. 15. května 1805 se provdala v brněnském kostele sv. Jakuba za vdovce Franze Dubského (5. 5. 1750 Biskupice–25. 8. 1812 Brno), dvorního radu nejvyššího soudu a jejich svědky byli Josef Dietmann von Traubenburg, Friedrich von Vockl a kníže Karl Josef Salm. Dvě děti Kajetan a Elisabeth brzy zemřely, naživu zůstal nejstarší Emanuel (1806–1881). Antonie von Piati zemřela v Brně 4. ledna 1843 a pochována byla v Lysicích 7. ledna městským farářem od sv. Jakuba Maxem Reisenhoferem.

[6] Císařský poštmistr Johann Georg Piati byl ženatý s Marií Annou, rozenou Reinwald von Waldegg (1717–1754 Lysice) a měl tři syny – Emanuela, Johanna Nepomuka a Karla, c. k. lesmistra v Pohořelicích a dvě dcery – Terezii a Emanuelu, které zůstaly svobodné.

[7] G. TRAUTENBERGER, *Die Chronik der Landeshauptstadt Brünn*, Brünn 1897, IV., s. 155.

117-140_sedlarova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:06 Stránka 119

protokolu 1621–1624. Pro Schwoyovu *Topographie Mährens* (1793–1794) pořídil výpisy z nejstarších olomouckých zemských desek. Emanuel přivedl obě sestry ke čtení současné německé literatury a k horlivým návštěvám brněnského Národního divadla. Jako všichni návštěvníci obdivovaly jeho ředitele a herce Johanna Baptistu Bergopzooma, v dobách jeho vídeňského působení Sonnenfelsova univerzitního posluchače.[8] Lessingovou tragédií *Emilie Galotti* otevřel Bergopzoom 7. ledna 1787 divadlo v brněnské Redutě, po opakovaném požáru nově vybudované zásluhou Antona Valentina von Kaschnitz (1744–1812). V následujících dvou letech Bergopzoom uvedl Goethova *Claviga*, Shakespearova *Hamleta* a *Richarda III.* a dvě činohry *Der Herbstag* a *Die Mündel* od Augusta Wilhelma Ifflanda. Roku 1789 císař Josef II. zrušil Kaschnitzovu funkci censora a dohledem pověřil nově zřízené krajské policejní ředitelství v Brně. V červenci toho roku se Bergopzoom vzdal vedení brněnského divadla a odešel do Peště. Jak se stalo, že část divadelního publika se rozhodla pokračovat v Bergopzoomově programu svobodného divadla na zámku barona Emanuela von Piati v Lysicích, se dnes můžeme jen dohadovat. Jisté je, že ten hned v příštím roce 1790 upravil největší sál lysického zámku pro představení s názvem *Bruder Moritz*. Za první regulérní divadelní sezónu, která se odehrávala v nově zřízeném divadelním sále v přízemí severního křídla, pokládal první kronikář zámeckého divadla hrabě Emanuel Dubský až následující rok 1791. Na Bergopzoomovu počest dávali *Emilii Galotti*, moderní drama v próze o darebném šlechtickém svůdci ctné měšťanské dcery. Emílii Galotti hrála Nanette (Anna) von Piati, její rodiče představovala sestra Toinette (Antonie) spolu s baronem Friedrichem Locellou, Hectora Gonzalese hrál hrabě Karl Czeyka von Badenfeld,[9] Marinettiho pan Schmid,[10] Camilla Rotu hrabě Franz Josef Zierotin,[11] malíře Contiho baron Heinrich

[8] Johann Baptist Bergopzoom (9. 9. 1742 Vídeň–12. 1. 1804 Vídeň) opustil v roce 1774 po čtyřech sezónách pražské Národní divadlo a stal se hercem vídeňského Dvorního divadla (Burgtheater), roku 1783 odešel do divadelního angažmá v Rize. Od Velikonoc roku 1784 do roku 1789 řediteloval brněnskému Národnímu divadlu v Redutě, odtud nakrátko odešel do Peště a pak od roku 1791 hrál trvale ve vídeňském Dvorním divadle, například hlavní roli plukovníka v Kratterově hře *Die Kriegskameraden* (1791), hraběte Menšikova v *Dívce z Marienburgu* (1793), představoval Kuenringa v Kalchbergově *Wülfingovi von Stubenberg*, viz Gustav TRAUTENBERGER, *Die Chronik*, IV, s. 155, 176, 177; Christian d' ELVERT, *Die Geschichte des Theaters in Mähren und Schlesien,* in: Schriften der historisch-statistischen Section der k. k. mähr. schles. Gesellschaft zur Beförderung des Ackerbaues, Natur- und Landeskunde IV, Brünn 1852; Johann Baptist Bergopzoom, také Bergobzoom, Bergobzoomer – Wikipedie, otevřená encyklopedie [cit. 2007-09-25]).

[9] Karl Czeyka von Badenfeld, majitel fulneckého panství a zakladatel tamního textilního průmyslu, v letech 1802–1803 přestavěl zámek ve Fulneku, zemřel v roce 1842.

[10] Georg Schmidt, vrchní na panství Dolní Dlouhá Loučka, člen brněnské zednářské lóže *St. Johannis Loge zur Sonne der vereinigten Freunde im Orient (1789)*, viz G. TRAUTENBERGER, *Die Chronik*, IV, s. 178.

[11] Guberniální rada Franz Josef hrabě Zierotin (Žerotín) byl známým lesním odborníkem, roku 1827 stál v čele Společnosti pro povznesení orby. Jeho sestra Antonie se provdala za hraběte Johanna Nepomuka Mittrowského, viz: Ch. d' ELVERT, *Geschichte der k. k. mähr.- schles. Gesellschaft zur Beförderung des Ackerbaues, Natur - und Landeskunde mit Rücksicht auf die bezüglichen Cultur - Verhältnisse Mährens und Schlesiens*, in: Schriften der historisch-statistischen Section der k. k. mähr. schles. Gesellschaft zur Beförderung des Ackerbaues, Natur- und Landeskunde XX, Brünn 1870. Biographien s. 222–223 (dále Geschichte der Ackerbaugesellschaft).

117-140_sedlarova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:06 Stránka 120

Locella[12] a Angela plukovník Emanuel hrabě Kořzensky. Ve stejném hereckém složení odehráli příští rok Ifflandův *Der Herbstag*, který rovněž znali z Bergopzoomova nastudování v brněnské Redutě a od října do prosince hráli první díl hry *Die Grafen von Elfen*, kterou v Lysicích sepsala Antonie Piati a následující rok od dubna do září odehráli druhý díl této hry, jak se dozvídáme z rukopisu hry uloženého v dosud nezpracované části rodinného archivu Dubských. Vedle toho nastudovali dramatickou báseň o pěti dějstvích *Tempelherren* od Johanna von Kalchberg, který v předmluvě napsal: „*Euch, die ihr ein Herz voll edler Gefühle und einen Geist besitzt, der, entfesselt von den Banden der Vorurtheile, in das Heiligthume der Wahrheit drang, der Natur erhabner Gang erforschte, und aus dem heiligen Quell des Lichtes trank*“ (Vám, kteří máte srdce plná ušlechtilých citů a váš duch, oproštěný od předsudků, toužil po svatyni pravdy, odhaloval vznešený chod přírody a pil z posvátného pramene světla).[13] Rytířskou hrou o konci templářů s jejich vírou v moudrost, štěstí a sílu protestovali proti rozpouštění rakouských zednářských lóží. 20. října 1793 se baronesa Antonie von Piati představila se svou druhou hrou *Moses Mazar der Jude oder Leichtsinn und Schwermerei*. Hru dávali do 5. září 1794. V tom roce se zámecká společnost sešla už počtvrté, aby v hereckém složení hrabě Leopold Podstatzky-Liechtenstein,[14] baron von Friedenthal,[15] hrabě Karl Czeyka von Badenfeld, baroni Heinrich a Friedrich Locellové, kněžna Antonie Salmová[16] a hrabě Franz Josef Zierotin odehrála Jüngerovy hry *Maske für Maske* a *Er mengt sich in Alles* a také Ifflandovu *Die Mündel* a Kotzebuovy *Indianen in England*. Všechny tyto hry přebírala jen s nepatrným časovým odstupem z vídeňského Dvorního divadla. Co se jeden rok dávalo ve Vídni, bylo v příštím roce na programu zámeckého divadla v Lysicích. Nabízí se jediný výklad: jejich poradcem ve výběru divadelních kusů a možná i v úpravě textů pro amatérský herecký soubor byl Johann Baptist Bergopzoom, od roku 1791 staronový člen Dvorního divadla ve Vídni. Proto existovala přímá souvislost mezi repertoáry nejvýznamnější vídeňské scény a lysického zámeckého divadla. A prostředníkem byl patrně Valentin Anton Kaschnitz. V roce 1795, rok po vídeňské premiéře, uvedla lysická společnost Kratterovu *Das Mädchen von Marienburg* (obr. 2). Dívkou z Marienburgu je Katinka, zavlečená vojskem do carova letního sídla v Petěrhofu, kde ji a jejího bratra Eduarda hledá jejich otec, marienburgský pastor Friedrich Gluck. Do dívky se zamiluje sám car, pastor odmítá dceřin návrh, aby zůstal u carova dvora slovy: „*Was*

[12] Heinrich Hannibal von Locella, guberniální sekretář, člen lóže Freimaurer Gesellschaft (1791).

[13] Elisabeth GROSSEGGER, *Freimauerei und Theater (1770–1800)*, Wien, Köln, Graz 1981, s. 56.

[14] Osvícenec a lidumil Leopold hrabě Podstatzky-Liechtenstein (1769–1813), pán na Telči, Želetavě a Krasonicích se roku 1792 oženil s Marií Terezií (1770–1849), dcerou nejvyššího kancléře Leopolda hraběte Kolowrat-Krakowského.

[15] Felix von Friedenthal byl koncipistou při dvorní kanceláři a jeho žena Josefa von Jungwirth byla dcerou majora olomoucké pevnosti. Její sestra Marie Katharina se provdala za olomouckého krajského hejtmana svobodného pána Vincence Dubského (1751–1800), bratra hraběte Franze Dubského ženatého s Antonií von Piati.

[16] Kněžna Antonie Salmová, druhá manželka knížete Karla Josefa Salma, majitele panství Blansko a Rájec a velmistra druhé brněnské lóže *Zur aufgehenden Sonne im Orient (1785)*.

117-140_sedlarova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:06 Stránka 121

nennst du ein glänzendes Alter? Mich hier vom Czaar todt füttern zu lassen? Verträgt sich das mit meiner Denkungsart, mit meinen Grundsätzen, mit meinen Begriffen von stiller Häuslichkeit, von Unabhängigkeit des Geistes?" (Co míníš skvělým stářím? Abych se u cara ujedl k smrti? Srovnává se to s mým myšlením, s mými zásadami, s mými představami o poklidném domově, s nezávislostí ducha?). Roli Katinky hrála Anna von Piati, jejího bratra Eduarda hrabě Zierotin, kněžnu Menšikovovou Antonie von Piati, obsazení rolí pastora Glucka, cara Alexandra či hraběte Menšikova podchyceno není, zato víme, že ve vídeňském Dvorním divadle představoval Menšikova Johann Baptist Begopzoom. Kratterova *Das Mädchen von Marienburg* zcela určitě nebyla náhodnou volbou. Hráli ji nepochybně na protest proti příkazu brněnského policejního ředitele Johanna Nepomuka Okacze (Okáče), kterým přinutil Johanna Nepomuka Mittrowského zrušit brněnskou lóži. Franz Kratter (1758–1830)[17] byl totiž členem vídeňské lóže sv. Josefa a v roce 1786 uveřejnil u vídeňského nakladatele Wucherera spisek s ironickým názvem *Wer die Wahrheit geigt, dem schlägt man den Bogen um s Maul.* (Kdo chce hlásat pravdu, tomu zavážeme hubu) (obr. 3). Mobilizoval jím veřejnost proti císařskému nařízení stanovit pevný počet zednářských lóží a počet jejich členů. Knížečku dedikoval Ignazi von Bornovi. Jinou svou práci *Gesammelte Bemerkungen und Urtheile über die k. k. Verordnung in Ansehung der Freymaurer* vydal Kratter ve stejném roce v Brně. Čí zásluhou? Nepochybně Kaschnitzovou. Ten, jak víme, v té době dohlížel nad divadelním repertoárem brněnské Reduty, avšak co je mnohem podstatnější, patřil k velmi blízkým přátelům horního rady Ignaze von Borna, který stál v roce 1775 za kmotra jeho dceři Marii (27. 10. 1775 Vídeň, fara sv. Štěpána). Také Kalchbergovu historickou hru *Wülfing von Stubenburg* lysické divadlo uvedlo roku 1795, rok po její premiéře ve vídeňském Dvorním divadle. V roce 1795 hráli v Lysicích také Leisewitzovu truchlohru *Julius von Tarent*, Lessingem vysoce ceněné dílo, veselohru dánského dramatika Ludwiga Holberga *Der politische Kannegiesser* (Politický tlučhuba) v provedení barona Heinricha Locelly, obou komtes von Piati, hraběte Zierotina a hlavní roli konváře Fuchse hrál hrabě Nepomuk Mittrowsky, který pro tuto divadelní sezónu zkomponoval pantomimu *Elviere und Ramiso*, doprovázenou slovem a hudbou. Uvedli také policejně sledované Schillerovy *Úklady a láska* v podání hraběte Mittrowského, Heinricha Locelly, hraběte Karla von Bukuwky, hraběte Franze Zierotina, barona Friedenthala a samozřejmě obou sester von Piati. Od 18. července do 23. května příštího roku ještě sehráli hru Tony von Piati *Die Räuber*, která byla podle ní paralelou k Schillerovým *Loupežníkům.* A jak poznamenala na předsádku rukopisu hry, byla určená pro jejich venkovskou scénu a měla mít dva díly. Objevil se však mezi nimi špicl a na druhý díl tak nedošlo.Věděla Antonie von Piati, kdo tím špiclem byl? Měla z něj strach a tak ho nejmenovala? Podezření padá na barona Heinricha Locellu, který koncem devadesátých let 18. století odešel do Vídně,

[17] Franz Kratter (27. 5. 1758 Oberndorf / Bavorsko – 8. 11. 1830 Lvov) vystudoval v Dillingenu filozofii a teologii, ve Vídni práva. 1786 odešel do Lvova a roku 1795 se stal ředitelem tamního divadla, viz *Deutsche biographische Encyklopedie*, München 1999, Bd. 6, s. 73.

117-140_sedlarova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:06 Stránka 122

aby avansoval na místo rady dolnorakouských stavů. Jak se zdá, touto zradou ukončilo soukromé divadlo na lysickém zámku svou činnost a jeho stopy dnes nacházíme už jen v rukopisu hraběte Emanuela Dubského *Das Lissitzer Schlosstheater.* Na základě poznámek svého tchána Franze Josefa Zierotina, jedné z hlavních opor zámeckého divadla, rekonstruoval repertoár i herecké obsazení tohoto naprosto jedinečného středoevropského fenoménu konce 18. století.

Ovšem ještě dřív než tato rukopisná práce hraběte Emanuela Dubského s první kapitolou *Einleitung und Notizen über I. Spielperiode. 1791–1804*, sepsaná někdy po polovině 19. století, přivádí nás mezi lysickou divadelní společnost památník baronesy Anny von Piati, který si pořídila v roce 1791. Pisateli těchto veršovaných věnování byli v prvé řadě její sourozenci, zajímají nás také zápisy jejích přátel – herců lysického zámeckého divadla: svobodného pána Karla Sigmunda von Bukuwky, hraběte Franze Josefa Zierotina (1772–1845), jeho švagra Johanna Nepomuka Mittrowského (1757–1799), barona Felixe von Friedenthal, svobodného pána von Wittorf, kněžny Antonie Salmové, Emanuela hraběte Kořzenského (1769–1794) (obr. 4), svobodného pána Emanuela von Bartenstein (1767–1838),[18] hraběte Leopolda Podstatzkého-Liechtensteina (1769–1813), jeho ženy Marie Teresie (1770–1849), dcery nejvyššího kancléře Leopolda Kolowrat-Krakowského, hraběte Karla Czeyky von Badenfeld, baronů Heinricha a Friedricha Locellových. Verše jí věnovali i další hosté jejich brněnského paláce hrabě Prokop Lažanský[19] a hrabě Antonio Belcredi[20] (barevná příloha č. LIX), významní představitelé českého a moravského zednářstva. Všichni patřili do společenského okruhu té části moravské zemské šlechty, kterou Jiří Kroupa ve své knize *Alchymie štěstí*[21] poprvé představil jako rozhodující aktéry doby pozdního moravského osvícenství a významné členy brněnských zednářských lóží. Žili pevně zakotveni v kulturním a společenském životě Brna a v bezvýhradné identifikaci s hospodářským prostředím svých moravských panství, která úspěšně spravovali pod patronací učené Společnosti pro povznesení orby. Spojovalo je úsilí o vědecký a společenský pokrok. Navíc většina z nich přináležela k soukromým brněnským přírodovědným a vlastivědným společnostem a pak v údobí josefínského rušení zednářských lóží i vzájemná důvěra, která jim dovolovala se konspiračně setkávat mimo Brno na zámku v Lysicích. Památník

[18] Emanuel von Bartenstein (1767–1838) vystudoval práva na vídeňské univerzitě, 1794 se stal auskulantem a později zemským radou při c. k. moravsko slezských zemských deskách, 1802–1804 člen brněnské Humanität – Gesellschaft, 1804 odešel ze státních služeb na své panství Jindřichov (Hennersdorf), kde se věnoval šlechtění ovcí a chovu včel. Patřil mezi přední členy Společnosti pro povznesení orby, viz Ch. d' ELVERT, *Geschichte der Ackerbaugesellschaft, Biographien* s.195–198.

[19] Moravský guvernér Prokop hrabě Lažanský (1741–1804) vykonával funkci provinciálního velmistra českých lóží.

[20] C. k. komoří Antonio hrabě Belcredi, majitel panství Jimramov, velmistr brněnské *St. Joannis Loge der wahren vereinigten Freunde im Orient (1785),* viz G. TRAUTENBERGER, *Die Chronik*, IV, s. 149, 178.

[21] Jiří KROUPA, *Alchymie štěstí (1770–1810),* Brno 1986.

117-140_sedlarova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:06 Stránka 123

Anny von Piati[22] je průnikem do jejich pocitů, ale především zrcadlí Anninu osobnost, její záliby, vlohy, povahu a jedna ze siluet zachycuje její dívčí tvář. Je to dívka milá mladým mužům: „*Milde, wie ein Regen / Tränk des Himmels Seegen, / Bestes Mädchen! Deinen Brust / Und dein ganzes Leben / Sey mit Glück umgeben / Dir ein reiner Quell der Lust Karl Sigmund Freyherr Bukuwky* " (Zvolna jako déšť pij požehnání nebes, nejlepší dívko! Nechť jsou tvá hruď a celý život tvůj štěstím obklopeny. Tobě, ty čistý prameni radosti Karel Zikmund svobodný pán z Bukůvky). Je předmětem jejich obdivu: „*Ich kann keine Verse machen / auch möchte man darüber lachen / aber doch schreib ich herrin / dass ich stets werde seyn Ihr schuldiger Diener und Sklawe Genserich Podstatzky. Brünn d. 29. März 794*" (Neumím skládat verše, mohli by se mi zato smát, však přesto Vám sem píši, že vždy budu dlužník a otrok Váš). Budila jejich lásku? Nepochybně ano: „*Denke mein, wenn jener Rosen, / Holde Flur in Blüthe steht, / Und der West sie liebzukosen / Auf des Morgens Fittig weht. / Denke mein wenn Abendhügel / Schon die Sonne sanfter mahlt, / Und aus jeden Baches Spiegel / Lunnas Bildniss wiederstrahlt. / Denke mein wenn tausendfachen / Freuden du entgegenhüpfst / Und du sanft im Lebensnachen / Uiber Silberwellen schlupfst, / Wenn dir stets mit frischer Blüthe / Glück und Ruh den Pfad bestreun. / O so denk mit edler Gute / Manchmal du mir Theure mein Ihr Freund Franz Zierotin (16. 3. 1794).*" (Mysli na mě, když líbezný růžový palouk je plný květů a večer s ním se laská a jitro jej svými perutěmi čechrá, mysli na mě, když pahorek za večera slunce sytě kreslí a na hladině potoka se luna zrcadlí. Mysli na mě, když v tisícerých radostech plesáš a v kocábce života přes stříbrné vlny klouzáš, když štěstí a mír ti cestu čerstvými květy sypou. Ó, tak se šlechetnou dobrotou vzpomínej na mě, ty kdysi mě drahá. Váš přítel Franz Zierotin). Pokud nemají šanci její lásku získat, tak jí zpravidla radí, jako třeba Josef Hann 28. dubna 1794: „*Geniessen was Sie wollen, Genuss ist Zweck des Lebens /… Nur werth sey Ihr Genuss, des Aufwands und Bestrebens / Nur Deinen Reun schleich ihm auf dem Fusse noch, / Sonst wird ein Tropfen Lust, einst zum Thränenbach*" (Užívejte si podle své chutě. Požitek je účelem života, nechť má však smysl jen Váš požitek z dokonalosti a snažného úsilí, držte jej ale na uzdě, jinak se kapka radosti promění v potoky slz). V srpnu 1794 jí napsal úvahu o přátelství a lásce i nebezpečí, které plyne z jejich záměny Johann Nepomuk Mittrowský (barevná příloha č. *LX*). Vedla jej starost: „*Freundschaft, Ihr Name decket oft der Liebe falsche Flamme, / O darum kraue selbst dem edeln Jüngling nicht, / Wenn er zu warm mit dir von seiner Freundschaft spricht. / Sie kann ihn selbst, sie kann euch beyde täuschen… / Und doch zuletzt dein armes Herz zerfleischen*" (Přátelství, Tvé jméno často kryje falešný plamen lásky, ó, proto nedráždi ctného mladíka, nenechávej jej příliš zaníceně o svém přátelství mluvit. Může jej samého, může vás oba zmámit .. a nakonec tvé nebohé srdce zlomit. Yksworttim). Doprostřed stránky mezi oba odstavce veršů, psaných dekorativním barokizujícím písmem, vložil barevnou kresbu zátiší s lyrou, mandolínou, klarinetem a hobojem a na spuštěnou květinovou girlandu zavěsil divadelní masku,

[22] Ženich Friedrich Sigmund Panner von Vockl a nevěsta Marie Anna von Piati uzavřeli svatební smlouvu v Brně 10. listopadu 1804 a jejich svědky byli strýc Emanuel von Piati, otec Johann von Piati, matka Antonie von Piati, bratr nevěsty Josef Dietmann von Traubenburg, hrabě Franz Josef Zierotin a svobodný pán Emanuel von Bartenstein.

117-140_sedlarova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:06 Stránka 124

připomínky zálib a dovedností mladé komtesy. Úpravná stránka, úhledné písmo energických tahů prezentují muže milujícího pořádek a systém. Síla jeho osobnosti se však jeví v taktu a zároveň i otevřenosti, jak, aniž by ji zranil, odkryl mladé dívce její citovou nezralost. S láskou měl vlastní neblahé zkušenosti.[23] To léto roku 1794 dávali v lysickém divadle Jüngerovu Masku za masku a Kotzebuovy Indiány v Anglii, v hlavních ženských rolích poprvé vystoupila kněžna Antonie Salmová. A také ona vepsala komtese Anně do památníku slova plná starostí o její neklidnou duši: „*Selbst ein Traum in dem deine Seele, dem Mittelpunkt all ihrer Beschäftigungen findet; der sie erwärmt, treibt und bewachet, vor jeden Stillstand, ist mehr werth, als alle Zweifel einer grämlichen Weisheit. Das denkt Ihre untergeschriebene Fürstin Salm, gebohrne Gräfin Paar*“ (Teprve až sen, v němž tvoje duše nalezne naplnění svých tužeb, ji nadchne, popožene a ohlídá před každým nicneděláním, má větší cenu než všechny pochybnosti plynoucí z morousovité učenosti. To si myslí Vaše podepsaná kněžna Salmová, rozená Paarová). Vrátit Anně radost a pocit štěstí, zaplašit smutek v duši se snažila i její sestra Antonie zápisem z 29. března 1794, psaným ve velké úzkosti, jak je patrné z neuspořádaných řádků roztřeseného písma: „*Die Tröstrinne bei allen Peine / des Lebens, ist das seelige Vergnügen. Mit unlöschbaren Zügen / Geschrieben in dein eiles Herz zu sein Antonia von Piati*“ (Útěchou při všech útrapách života je potěšení duše. Být vepsána do tvého chvátajícího srdce nevymazatelnými tahy Antonie von Piati) a ostrými písmenky švabachu později dopsala: „*Wer sich wie Raup und Eulen In Einsamkeit verbannt Dem überströmt mit Pfeilen des Unmuts Eisenhand / Ihn spinnt von Lebensrädchen / Kein rosenbar nes Fädchen / Das holde Himmels Mädchen / Geselligkeit genannt*“ (Kdo se jako červ a sovy do samoty ukrývá, toho šípy své nelibosti zaplaví ruka železná a tomu života kolovrátek růžové nitky nespřádá, Ty spanilá dívko nebes, Požehnáním zvaná). Také její další vzkaz psaný tentokrát anglicky, byl plný obav: „*Know then, that man it not born for Elise./ His happened state is ting s with woe. Then / learn to be content with thy lot, woe toil / to shun what thon constant not avoid*“ (Věz, že člověk nebyl zrozen pro ráj. Jeho vzrušení ze štěstí je cinkotem bídy. Tak se nauč být spokojená se svým osudem, aby ses vystříhala bídě pachtění, kterému se ovšem stejně nikdy nevyhneš). Anglické veršování v Annině památníku patří mezi první vlaštovky zájmu moravské aristokracie o anglický životní styl. Průmyslová, ale i zemědělská revoluce jsou na Moravě v plném proudu. Anglický parní stroj, anglické tkací stroje, anglická ocel, železná litina, vzorové anglické šlechtění dobytka, stejně tak William Shakespeare a jeho hry na brněnské divadelní scéně, to vše vzbuzuje pozornost o tuto ostrovní společnost a její jazyk. Ještě jedno úsloví v angličtině Antonie použila, to když 15. září 1796 do památníku nakreslila půvabný Annin portrét (obr. 5). Kreslit ji učil Maulbertschův žák Matthias Bronnenmayr (1751–1825), který namaloval i první kulisy lysického zámeckého divadla. Podobizna ve tvaru busty stojí na válcovém postamentu s nápisem „*O Virtue comfort my end*“ (Síla a útěcha jsou mým cílem) a je obrácena k jehlancovité pyramidě, jejíž stěny Antonie popsala francouzským a německým textem. Ve vrcholu pyramidy stojí orel, vzor síly, připravený pokrýt Anninu hlavu vavřínovým a myrtovým věncem, věnci slávy a svatebního obřadu. Kdo měl být ženichem ani proč k sňatku nedošlo, nevíme. Klíč k rozuzlení

[23] J. KROUPA, *Alchymie*, s. 122.

117-140_sedlarova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:06 Stránka 125

bychom snad mohli nalézt v zápise Annina nevlastního bratra Emanuela, který stál v mnohem větší blízkosti své nové rodiny než starší bratr Josef (obr. 6). Věnování na první pohled zaujme vypsaným úhledným rukopisem, je složené ze tří částí, které odpovídají obsahu sdělení. V úvodu Anně oznamuje svůj odjezd do „divoké sarmatské země" a žádá ji, aby nezapomněla na bratra, kterého naplňuje štěstím, že jsou svázáni láskyplnou stužkou, „… *Des Wiedersehens süsse Hoffnung / tröste uns beim letzten Abschieds-Kuss dies erleicht're unsre Trennung wenn ich dich verlassen muss. / Dies bei der bevorstehenden Abreise nach Krakau zur Erinnerung an Deinen dich ewig liebenden Bruder EmvTraubenburg. Brünn am 16. Merz 796*" (... Při posledním polibku na rozloučenou nás utěšovala sladká naděje ve shledání, ta nám ulehčí naše odloučení, když tě musím opustit. Před nastávající cestou do Krakova jako vzpomínka na Tvého věčně Tě milujícího bratra). Úředník zemského práva Emanuel Dietmann von Traubenburg zemřel svobodný 4. listopadu 1803 v třiceti devíti letech a přesně za rok 10. listopadu 1804 uzavřela třiceti tříletá Anna von Piati svatební smlouvu s vdovcem Friedrichem von Vocklem (1772–1829), majitelem panství Zdislavice a Lebedov. Podle vyprávění její vnučky, spisovatelky Marie Ebner von Eschenbach se Anna von Piati nevdávala kvůli ženichovi, ale z lásky k jeho osiřelé dcerce Marii. „ … *až v této lásce se našli a jejich zpočátku sourozenecký vztah pozvolna dozrával v krásný vztah manželský.*"[24] Po smrti muže i po nenadálé smrti své milované nevlastní dcery Marie (†1830), provdané roku 1826 za barona Franze Dubského (1784–1873), dožila baronka Anna von Vockel život v jeho nové rodině, v blízkosti svých vnuček Friederiky a Marie. Ty ji znaly jako křehkou, málomluvnou a do sebe uzavřenou starou dámu, se kterou rády trávily vídeňská nedělní odpoledne. V její knihovně byly literární skvosty německé osvícenské a romantické literatury a také protestantská bible jejího muže Friedricha von Vockla, jednoho z nejzasloužilejších šlechtitelů ovcí na Moravě. Zemřela ve Vídni v domě U tří havranů 26. května 1843 a pochovaná byla v rodinné hrobce ve Zdislavicích. Její památník však zůstal v rodných Lysicích.

O něco mladší památník Franze Scheue (7. 10. 1770 Brno–5. 10. 1851 Brno)[25] odráží téměř výhradně názory měšťanské společnosti, závislé na státní moci, i když zápisy nepostrádají narážky na současnou politickou situaci. Štambuch na první pohled upoutává neobvykle kultivovanými, profesionálními kresbami významných brněnských kreslířů a grafiků – Josefa Axmanna,[26] Antona Koelbla,[27] Franze Adalberta

[24] Marie EBNER VON ESCHENBACHOVÁ, *Má dětská léta. Životopisné črty*, Brno 2005, s. 11.

[25] Scheuův památník má 93 listů, 1806–1850, německy psané zápisy, hnědá kožená vazba se zlaceným vytlačovaným ornamentem, ruční papír s vodoznačkou Johan Wise 1804, 11,2 x 17,9 cm.

[26] Josef Axmann (7. 3. 1793 Brno–9. 11. 1873 Salcburk) s podporou moravských zemských stavů absolvoval v roce 1813 grafickou speciálku u profesora Johanna Blaschka na vídeňské Akademii výtvarných umění ocelorytem Macochy podle kresby Josefa Fischera. Pracoval jako reprodukční rytec pro významná vídeňská a pešťská nakladatelství. Je autorem první novinové známky s Merkurem. Jeho grafické dílo vlastní Muzeum města Brna, Moravská galerie a vídeňská Albertina.

[27] Anton Koelbl (24. 2. 1771 Vídeň–15. 3. 1843 Vídeň) vystudoval krajinářství na vídeňské Akademii u profesora Johanna Christiana Branda. Od roku 1795 pracoval na mincovním úřadě ve Vídni a v letech 1809–1818 působil v Brně jako moravský zemský mincovní prubíř, viz Wilhelm SCHRAM, Notizenblatt 1894, 6, s. 39.

117-140_sedlarova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:06 Stránka 126

Conrada z Hötzendorfu,[28] Matthiase Bronnenmayera.[29] Franz Scheu si památník založil roku 1806 ve svých třiceti sedmi letech, kdy pracoval jako ingrossista státní účtárny moravskoslezského gubernia a byl ženatý s Viktorií, dcerou moravského zemského lékárníka Michaela Stabla a ve volných chvílích pěstoval hudbu. Vůbec první kresbou v památníku, svěřovaném jen důvěryhodným přátelům, je malé půvabné dílko Josefa Axmanna, datované rokem 1806: dva amorci ukazují k urně přátelství, pod níž spočívají Scheuovy hudební nástroje – lyra a hoboj. Své přátelství Axmann demonstroval i perokresbou oblíbeného osvícenského hlavolamu – kryptogramu jmen Josef Axmann a Franz Scheu (obr. 7). Ten rámuje akantová rozvilina propletená květinovými a ovocnými závěsy se dvěma amorky po stranách. Jeden rozlévá víno, druhý se opatrně vyhýbá hadovi číhajícímu na ptáka. Scénu doplňuje akrostichon: „*Setz du dir den Wunsch zusammen, doch bitt ich ausser Wohl und Wein / setz nirgends dir ein W darein*“ (Připrav si své přání, ale kromě slov Wein a Wohl neužívej dvojité W nikde dál). Alegorické odkazy nacházíme i ve scéně mladé Scheuovy rodiny nadepsané Häusliche Glückseligkeit, signované opět Josefem Axmannem a datované červencem roku 1810 (obr. 8). Na svitku papíru přichyceném kružidlem a rámovaném perořízkem, brkem, kalamářem a rydly je subtilní perokresbou představeno domácké štěstí mladé rodiny. Tato intimní, a přesto korunní kresba památníku, zachycuje štíhlého Franze Scheue v úřednickém kabátci a s nezbytným josefínským copem, jak nad hlavu zvedá svého synka, zatímco jeho žena Viktorie sedí u stolu s kojencem v náručí a jejich další čtyři dětí si hrají vedle zastíněné šestinedělčiny postele. Axmann nakreslil individuální portréty rodičů a dětí, ukázal poněkud strohé zařízení pokoje, nechal nás nahlédnout do vzácných chvil štěstí v životě státního úředníka. S Josefem Axmannem se Franz Scheu bezpochyby znal od dětských let, blíže se spřátelili asi koncem listopadu roku 1805, kdy Axmann rozkresloval vojenské mapy pro císaře Napoleona v budově místodržitelství, kde byla umístěna Scheuova guberniální účtárna. Jak píše Karl Gladt ve své knize *Stammbuchblätter aus*

[28] Adalbert Conrad von Hötzendorf (22. 8. 1770 Brno–20. 1. 1841 Ossijek) pocházel z rodiny vrchnostenských úředníků a sám byl ředitelem panství starohraběte Huga Franze Salma v Blansku. Prostřednictvím svého učitele Leopolda Korompaye se seznámil s dílem Martina von Molitora a v jeho duchu maloval romantické krajiny z okolí Adamova, Blanska a Sloupu. V roce 1824 jej starohrabě Salm obvinil ze zpronevěry, pokusil se o sebevraždu a opustil Blansko. Odešel do Eseggu (Ossijek), kde se stal profesorem kreslení na Státní grafické škole, viz Ernst HAWLIK, *Zur Geschichte der Baukunst.* Brünn 1838, s. 59; *Saur Allgemeines Künstler-Lexikon*, München – Leipzig 1998, Bd. 20, s. 551.

[29] S Matthiasem Bronnenmayerem (28. 1. 1751 Meersburg–9. 4. 1825 Brno) se v Brně poprvé setkáváme v Adresáři z roku 1789, kde vystupuje jako učitel kreslení na normální škole. Roku 1790 požádal městskou radu o povolení dávat o nedělích hodiny kreslení tovaryšům z různých uměleckých oborů a od roku 1791 maloval kulisy pro zámecké divadlo v Lysicích a není vyloučené, že pracoval jako divadelní malíř v Redutě. Ernst Hawlik uvedl, že byl Maulbertschovým žákem a vlastnil bohatou sbírku jeho kreseb. Ty se dnes nacházejí v majetku lvovského Muzea Ossolińskych, viz E. HAWLIK, *Zur Geschichte der Baukunst*, s. 15–16; *Neuer Notizenschema von der Hauptstadt Brünn*, s. 124; *Saur Allgemeines Künstler-Lexikon*, München – Leipzig 1996, Bd. 14, s. 562.

117-140_sedlarova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:06 Stránka 127

Wien[30] patřily první stránky památníků nejbližším přátelům jeho vlastníků. Podle toho pak byl nejbližším Scheuovým přítelem Franz Adalbert Conrad z Hötzendorfu, protože jeho kresba památník uvádí (obr. 9). Scheu i Conrad byli stejně staří, patrně společně navštěvovali normální hlavní školu a možná i gymnázium. Conradův otec byl navíc Scheuovým starším kolegou. V Conradově krajině s výhledem na moře stojí kamenný pomník a do něj vytesává mladý muž oděný do antické tógy nápis „*Denkmal meiner Freunde*“, neboť přátelství bylo „kořením života“, „nejvyšším štěstím“, „šlechetností života“. Rozvrh kresby připomíná pomník přátelství vytesaný nedaleko Naumburku do pískovcové skály z podnětu tamního měšťana a obchodníka s vínem Johanna Christiana Steinauera.[31] Třetím kardinálním přispěvatelem do Scheuova památníku byl Anton Koelbl, zastoupený třemi kresbami z roku 1809, kdy se stal c. k. prubířem moravské zemské mincovny. Jako první vznikla rozlehlá pahorkovitá krajina se zapadajícím sluncem. Snad není přehnané vyložit kresbu jako analogii k názvu brněnské lóže *Zur aufgehenden Sonne im Orient*. Na předposlední stránce památníku (obr. 10) pak Koelbl nechal nahlédnout do svého ateliéru s autoportrétem na štaflích, s pověšeným úřednickým kabátcem, paletou, zátiším z lahví, kelímků, konvice a šálku s talířkem a s „camerou obscurou“, v níž se odráží jeho paruka. Na protější straně ateliéru stojí na knihovničce sošky zraněného gallského bojovníka a rozverné mladé ženy s vysoko vykasanou sukní. Jaké poselství nesla poslední stránka památníku (obr. 11) s Koelblovým autografem ve tvaru plotu postaveného z větví, který se ohýbá ve větru? Chtěl říct s provokací sobě vlastní, že po prohrané bitvě u Wagramu se ve vichru válečných událostí klátí i Koelbl sám a nejenom on, ale i myšlenka přátelství a vzájemné pospolitosti, jak ji vyjádřil na první stránce památníku Franz Adalbert Conrad z Hötzendorfu? Lavírovaná perokresba je datovaná 26. červencem 1809. Na tyto profesionální kreslířské výtvory se jako korálky napojují drobné neumělé kresby, ale také přátelsky moudré až mravoličné zápisy Scheuových přátel. Tak jeho kolega v guberniální účtárně, kancelista Anton Nawratil mu 3. března 1810 nakreslil symbol zednářsky spojených rukou a do mluvící pásky furiantsky vepsal: „*Es bleibt beim Alten!*“ a Anton Fastenbauer, účetní bankálního úřadu a zeť malíře Ferdinanda Lichta mu zase vepsal osobní verzi často užívaného osvícenského odkazu: „*Wenn einst ein Freund bei langen Abendstunden Mit dir dies Buch durchliesst, und fragt: Wer war denn der? wer die? Und Du es ihm gesagt, und er der Reihe nach auch endlich mich gefunden Und wiederum gefragt, wer war denn der? So sprich: Er war ein treuer Freund, er hat ein Herz wie ich*“ (Až jednou za dlouhých večerů budeš s přítelem listovat touto knihou a on se tě zeptá: kdo byl ten a kdo byla ona a ty mu to řekneš a pak narazíte konečně i na mne a on se znovu zeptá, kdo byl tenhle? Tak řekni: byl to věrný přítel, měl stejné srdce jako já). Podobně dobový

[30] Karl GLADT, *Stammbuchblätter aus Wien*, Wien – München 1967.

[31] Alfred FIEDLER, *Vom Stammbuch zum Poesiealbum*, in: Kleine Beiträge zur Volkskunstforschung, H. 7. Herausgegeben vom Institut für Volkskunstforschung beim Zentralhaus für Volkskunst. Leipzig – Weimar 1960, s. 16.

117-140_sedlarova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:06 Stránka 128

sentimentální tón měly i verše o štěstí od Eberharda Schwandy, bratra malíře Josefa Schwandy (Švandy): „*Das Glück wohnt nicht in goldenen Wänden, Es ist nur edlen Lebens Lohn Glaub nur es steht in deinen Händen. Sey glücklich – edel bist du schon!*“ (Štěstí nebydlí ve zlaté kleci, je odměnou za ušlechtilý život, věř, spočívá jen ve Tvých rukou. Buď šťastný, šlechetný jsi už dnes). Přítel Franz Spanlang mu v narůstající skepsi radil: „*Nichts geht über Einigung der Seelen, darum sey die Liebe dir immer zur Seite und mit ihr die Wahrheit! Liebe und – denke*!“ (Nic není víc než spojení duší, proto ať ti po boku stojí vždy láska a pravda! Miluj a přemýšlej!). K intimním záznamům patří kresba šaška s umrlčí lebkou a ironickým nápisem „*Das ist der beste Menschenfreund*“ (To je nejlepší přítel člověka) a místo podpisu pouze začáteční a koncové písmeno M – r, s největší pravděpodobností se jedná o moravského zemského inspektora normálních škol Ignaze Mehoffera. Faktor brněnského knihtiskaře Josefa Neumanna Jakob Josef Schönnett vepsal 24. října 1810 Scheuovi osobní vyznání ve verších: „*Das Stammbuch dient zum Andenken, / Und Freunde schreiben Verse hinein; / O! was lässt sich wohl bessers denken, / Als Freund von seinem Freund zu seyn? – Und lieg ich einstens schon verwesen, / Wenn dieses Stammbuch kömmt empor; / So wirds mein Freund mit Freude lesen, denn neu erscheint mein Nam' hervor. / Dann Freundchen! Sage mit Vergnügen: O Schönett! Schlaf in süsser Ruh! / – Auch einstens wirst du bey mir liegen, Wenn dich dein Gott beruft dazu!*“ (Památník je ke vzpomínání a přátelé si vzájemně do něj píší verše; Ó! Lze na něco s větší radostí myslet než jak být přítelem svého přítele? A když už budu zpráchnivělý a památník přijde znovu na světlo, pak můj přítel s radostí mé jméno zase objeví. Tak drahý příteli! S uspokojením řekni: Ó, Schönette! Spi v sladkém pokoji! Jednou až tvůj bůh Tě povolá, budeš i Ty ležet vedle mě!). Mezi pisateli Scheuova památníku se nachází i několik brněnských dam z významných měšťanských rodin. Tak jsou v něm zápisy obou dcer apelačního rady Franze Urbana von Schwabenau, Franzisky a Nepomuceny, s jejichž verši vstupuje do Scheuova památníku svět brněnských intelektuálů. Když se Nepomucena vdávala 15. října 1815 za magistrátního sekretáře Karla Korbera, synovce historika Franze Josefa Schwoye, byl jim za svědka ředitel Státního a dvorního archivu ve Vídni Josef svobodný pán Hormayr von Hortenburg. Ten žil tehdy v exilu na zámku starohraběte Hugo Salma v Rájci nad Svitavou a podporoval jejího bratra Julia v bádání o dějinách Moravy (†1834). Jiná mladá dáma Kateřina Axmannová, sestřenice kreslíře Josefa Axmanna a prabába cukrovarnického odborníka a Panevropana Viktora von Bauera (1876–1941) sepsala pro Scheue v roce 1810 půvabné, žensky moralistní čtyřverší. O památníku, o kterém dnes se samozřejmostí píšeme, že patřil Franzi Scheuovi, nebylo až do nedávné doby zřejmé, kdo si jej vlastně založil. Odpověď na otázku nám dal nakonec sám památník, přesněji dvojportrét manželů Michalesi, sólistů brněnského Národního divadla (obr. 12): „*Glück und Segen unseren Guten Ältern Wenzel und Josepha Michalesi. Brünn den 19. Märtz 1823*“ a poznámkou: „*den 24. Märtz abgereisst*“. Manželé byli sezdáni v minoritském kostele u sv. Janů. Podle matriky pocházel ženich Wenzl Michalesi z učitelské rodiny na severní Moravě, nevěsta Josefa byla dcerou účetního rady moravsko slezské státní účtárny Franze Scheue. A ten je tedy oním hledaným majitelem památníku. Manžele Michalesi oddal 10. února 1823 děkan a farář brněnské

117-140_sedlarova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:06 Stránka 129

katedrály Aloys Partsch von Adelstern (1757–1824),[32] za mlada skladatel písňových cyklů a kantát i dovedný malíř květinových zátiší a tedy nesporný autor tohoto půvabného dvojportrétu. Franz Scheu, vzorný otec početné rodiny, mírný a jemný člověk s uznávaným hudebním nadáním, se narodil v rodině choralisty katedrálního kostela na Petrově Franze Scheue a jeho ženy Elisabeth 7. října 1770. Jeho dcera Josefa se stala sólistkou v brněnském Národním divadle a roku 1823 odešla se svým mužem k drážďanské opeře, kde později zpívaly i všechny čtyři Scheuovy vnučky. Začátkem roku 1844 se v doprovodu dcery Luisy vrátila do Brna a Národní divadlo uspořádalo v jejich prospěch benefiční koncert. Vyučovala zpěv, ale už o Vánocích roku 1846 zemřela na vodnatelnost plic. Přestože bydlila na Sedlářské ulici č. p. 438 a patřila tedy do farního okrsku na Petrově, pohřeb se konal stejně jako kdysi její svatba v minoritském kostele sv. Janů. Luisu v roce 1849 angažoval pro brněnské divadlo ředitel Anton Balvansky. Účetní rada Franz Scheu zemřel roku 1851ve věku jednaosmdesáti let v Malé Nové ulici u svého nejmladšího syna Wilhelma, kontrolora pokladny moravsko slezské guberniální účtárny. Vzdáleným příbuzným Franze Scheue byl hudební skladatel, hornista vídeňského Dvorního divadla a zakladatel pěveckého a vzdělávacího dělnického spolku v Gumpendorfu Josef Scheu (1841 Vídeň–1904 Vídeň),[33] který v roce 1868 zhudebnil Píseň práce, hymnu rakouského dělnického hnutí. A synem tohoto Josefa Scheue byl právník a sociálně demokratický politik Gustav Scheu (1875–1935), propagátor rakouského moderního umění, ale také právník architekta Adolfa Loose.

Příběhy komtesy Anny von Piati a státního úředníka Franze Scheue jsou u konce. Z veršů a kreseb obou památníků můžeme dešifrovat jak jejich životní osudy, tak společenskou, politickou a zejména kulturní úroveň moravské, potažmo brněnské šlechty a měšťanstva na samém konci 18. a začátku 19. století. Rakousko si roku 1789 oddychlo od staletí trvajících tureckých válek, ale během pouhých tří let bylo opět vrženo do válečného stavu, tentokrát s Francií. A tak jak pod většinou zápisů v památníku Anny von Piati nacházíme poznámky s daty úmrtí jejich pisatelů, tak značná část jich jsou letopočty bitev rakousko-francouzské války. A dopad válečných událostí na veškerý společenský život Rakouska byl tou konkrétní příčinou, proč si oba protagonisté tohoto příspěvku své památníky pořídili. Patřili k těm vyvoleným, kterým byla dopřána výsada vzdělání a uměleckého nadání. Pohybovali se v osvícenském prostředí, jehož ideovou platformou byla učená *Společnost pro povznesení orby, přírodovědy a vlastivědy* a sebevědomé prostředí josefínských byrokratů na moravskoslezském místodržitelství. A dokonce můžeme důvodně předpokládat, že se osobně znali z návštěv Reduty, oba přece milovali divadlo a hudbu.

---

[32] Doktor filozofie a svobodných umění Aloys Partsch von Adelstern se narodil 12. 10. 1757 ve Šternberku, v roce 1780 vstoupil ve Vídni do benediktinského řádu Mont Serrat. Roku 1811 se stal kanovníkem u sv. Petra v Brně a získal predikát von Adelstern. Byl členem Společnosti pro povznesení orby, dohlížel na obecné školy a zastával funkci ředitele penzijního spolku vdov po učitelích. Roku 1824 se stal dómským děkanem. Zemřel v Brně 15. 12. 1824, viz Ch. d' ELVERT, *Geschichte der Ackerbaugesellschaft. Biographien* s. 139–140.

[33] *Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1950*, Wien 1994, X. Bd., s. 97–98.

117-140_sedlarova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:06 Stránka 130

SEZNAM PŘÍLOH

Příloha č. 1: Antonie von Piati (1773 Brno–1843 Brno), Trojportrét strýce Emanuela von Piati (1729–1807), matky Antonie von Piati, rozené von Hauer (1739–1827) a otce Johanna Nepomuka von Piati (1732–1805). Vystřihované siluety, černý papír, nedat. Uloženo v Moravském zemském archivu (dále MZA), fond G 141 Rodinný archiv (dále RA) Dubský / Lysice, kart. 18, Památník Anny von Piati.

Příloha č. 2: Das Mädchen von Marienburg. Ein fürstliches Familiengemälde in fünf Aufzügen von Franz Kratter. Wien, Joh. Bapt. Wallishausser 1803.

Příloha č. 3: Kratter (Franz), B..n (= Born, Ignaz) & Socii: Wer die Wahrheit geigt, dem schlägt man den Bogen um's Maul. (Wien, Wucherer) 1786.

Příloha č. 4: Zápis hraběte Emanuela Kořzenského, plukovníka císařského pěšího pluku(1769–1794), nedatováno. Uloženo v MZA, fond G 141 RA Dubský / Lysice, kart. 18, Památník Anny von Piati.

Příloha č. 5: Antonie von Piati, Zápis s podobiznou Anny von Piati, kresba štěcem tuší. Lysice, 15. 9. 1796. Uloženo v MZA, fond G 141 RA Dubský / Lysice, kart. 18, Památník Anny von Piati.

Příloha č. 6: Zápis Emanuela Dietmanna von Traubenburg. Brno, 16. 3. 1796. Uloženo v MZA, fond G 141 RA Dubský / Lysice, kart. 18, Památník Anny von Piati.

Příloha č. 7: Josef Axmann (1793 Brno–1873 Salcburk): Kryptogram Josef Axmann a Franz Scheu, kresba perem tuší. Uloženo v Moravské galerii (dále MG), inv. č. B 14 415/46.

Příloha č. 8: Josef Axmann (1793 Brno–1873 Salcburk): Häusliche Glückseligkeit, kresba perem tuší, dat. July 1810. Uloženo v MG, inv. č. B 14 415/3.

Příloha č. 9: Franz Adalbert Conrad von Hötzendorf (1770 Brno–1841 Ossijek): Denkmal meiner Freunde, lavírovaná kresba tuší, nedat. Uloženo v MG, inv. č. B 14 415/1.

Příloha č. 10: Anton Koelbl (1771 Vídeň–1843 Vídeň): Umělcův ateliér, kresba perem tuší, nedat. Uloženo v MG, inv. č. B 14 415/49.

Příloha č. 11: Anton Koelbl (1771 Vídeň–1843 Vídeň): Krajina, kresba perem tuší, Brno, 25. 7. 1809. Uloženo v MG, inv. č. B 14 415/50.

117-140_sedlarova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:06 Stránka 131

Příloha č. 12: Aloys Partsch von Adelstern (1757 Šternberk na Moravě–1824 Brno): Manželé Wenzl a Josepha Michalesi, kolorovaná kresba perem tuší. Brno, 19. 3. 1823. Uloženo v MG, inv. č. B 14 415/15.

Barevná příloha č. LIX: Kolorovaná kresba s věnováním hraběte Antonia Belcrediho, 1801. Uloženo v MZA, fond G 141 RA Dubský / Lysice, kart. 18: Památník Anny von Piati.

Barevná příloha č. LX: Zápis s kolorovanou kresbou hraběte Johanna Nepomuka Mittrowského, 9. 8. 1794. Uloženo v MZA, fond G 141 RA Dubský / Lysice, kart. 18: Památník Anny von Piati.

117-140_sedlarova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:06 Stránka 132

Jitka Sedlářová

Album oder Stammbuch – eine Quelle zur Erkenntnis der Gesellschaft der späten Aufklärungszeit in Mähren

ZUSAMMENFASSUNG

Die mehr oder weniger zufällige Erhaltung der Stammbücher öffnet dem Historiker bisher verborgene Möglichkeiten der Komplettierung und Bereicherung des Bildes der zu erforschenden Periode. Dies gilt auch für diesen Beitrag; dank dem Inhalt und der Form zweier ganz zufällig erhaltener Stammbücher können wir mittels der Gefühle ihrer Besitzer und Verfasser in die Zeit der späten Auflärung in Mähren einen Einblick bekommen. Und der ist um so interessanter, dass die Alben einer Frau und einem Mann aus unterschiedlichem Gesellschaftsmilieu gehörten. Das Stammbuch schaffte sich Komtesse Anna von Piati im Jahre 1791 an und es wird durch sehr persönliche Eintragungen über Freundschaft und Glück charakterisiert, die ihr Verwandte und Freunde widmeten, meistens Schauspieler des adeligen Theaters im Schloss von Lysice, das ihrem Onkel Emanuel von Piati gehörte. Gereimte Glückwünsche begleiten anmutige Portraitsilhouetten, die von ihrer Schwester Antonia stammen, die später Grafen Franz Dubský heiratete. Anna von Piati ist am 26. Juni 1771 geboren als das erste Kind des Freiherrn Johann Nepomuk von Piati, Besitzers der Herrschaft Urspitz / Cvrčovice, und dessen Frau Antonie, Witwe von dem Doktor der Medizin und Philosophie Ignaz Franz Dietmann. Im Winter lebte sie mit ihren Eltern, der jüngeren Schwester Antonie und den Stiefbrüdern Josef und Emanuel Dietmann von Traubenburg im Brünner Palais der Baronen Piati in der damaligen Neue Frölichergasse Nr. 474. Den Großteil des Jahres vom Frühling bis Spätherbst verbrachte sie im Schloss in Lysice, wo sich ab 1790 aufgeklärte Gesellschaft zusammenfand, um heimlich Theaterstücke Gottholf Ephraim Lessings, Friedrich Schillers, August Wilhelm Ifflands, August Kotzebus und Franz Kratters aufzuführen. Die meisten Freunde der Komtesse Anna von Piati, die 1804 Friedrich Sigmund von Vockel heiratete, waren später führende Vertreter der gelehrten Gesellschaft für die Beförderung des Ackerbaus, der Natur- und Landeskunde.

In dem zweiten Stammbuch, das dem Beamten der mährischen Statthalterei Franz Scheu gehörte, überwiegen gezeichnete Auklärungsrätsel von bekannten Brünner Künstlern Josef Axmann, Anton Koelbl, Adalbert Conrad von Hötzendorf und Matthias Bronnenmayer sowie rätselhafte Botschaften seiner Kollegen, selbstbewusster Staatsbeamten. Der Rechnungsrat Franz Scheu ist am 7. Oktober 1770 in der Familie des Choralisten des Brünner Doms Franz Scheu geboren, seine Tochter Josepha Michalesi und vier Enkelinnen waren Opernsängerinnen in Dresden und Brünn, er selbst war ein anerkannter Oboist.

117-140_sedlarova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:06 Stránka 133

Die Widmungen in Scheus Stammbuch waren ausschließlich auf Deutsch geschrieben, in dem Stammbuch der Komtesse kommen auch italienische, französische, englische und griechische Texte vor. Komtesse Anna von Piati und der Brünner Bürger Franz Scheu lebten im aufgeklärten Milieu ehemaliger Mitglieder oder Sympathisanten der Brünner Freimaurerloge, sie hatten persönliche sowie professionelle Bindungen an die Brünner Protestantengesellschaft und gehörten zu jenen Auserwählten, welchen das Privileg der Ausbildung und Kunstbegabung gegönnt wurde.

Příloha č. 1: Antonie von Piati (1773 Brno–1843 Brno), Trojportrét strýce Emanuela von Piati (1729–1807), matky Antonie von Piati, rozené von Hauer (1739–1827) a otce Johanna Nepomuka von Piati (1732–1805). Vystřihované siluety, černý papír, nedat.

92 Mädchen von Marienburg.

(man siehet den Czaar aus dem Schiffe steigen, hört den Jubel der Matrosen)

Chak. Der Czaar! — Er scheint auf uns zuzukommen

Gluk Eben recht. Ich fordere mein Kind von ihm.

Chak. Ich entferne mich. Der Himmel stehe euch bey. (geht ab)

Gluk (allein) Vielleicht ist das der wichtigste Augenblick deines Lebens, der sich jetzt dir nahet! — Herr gieb mir Kraft! Erfülle meine Seele mit Stärke! Laß mich hier nicht über der irrdischen Hoheit die wahre heilige Menschenwürde vergessen! —

Fünfter Auftritt.

Gluk. Der Czaar.

Czaar. Warum so allein, Pastor?

Gluck. Wer könnte auch hier allein seyn, in diesem kleinen Paradiese?

Czaar Ich halte dich für einen Mann von Gefühl, für einen Mann, der viel erfahren, viel gedacht hat.

Gluck Es ist nur ein kleiner Wirkungskreis, den mir die Natur vorgezeichnet. In diesen schloß sich all mein Denken und Streben ein

Czaar. So sollten alle Menschen seyn: dann wäre gut auf dieser Welt Jeder sollte nur in seinem Wirkunskreise wirken wollen

Gluck. Jedem sollte aber auch sein Wir-

Ein Familiengemählde. 93

kungskreis angewiesen seyn. Keiner sollte den andern daraus verdrängen dürfen — verdrängen können Das Ringen und Streben der menschlichen Kräfte nach immer verkannten Zwecken — dieß allein gebiehret alles Unheil.

Czaar. Ja, wenn dem Uibel auch abzuhelfen wäre!

Gluck. Das ist eben das große schreckliche Problem, über dessen Auflösung sich der menschliche Verstand seit Jahrtausenden müde und krank arbeitet,

Czaar. Freylich ist dabey Niemand schlimmer daran, als die Regierungen selbst, so lange dieses Problem noch Problem bleibt. Ueberhaupt, was dünkt dich hier besser, Güte oder Strenge?

Gluck. Jede an ihrem Platze, jede zu ihrer Zeit, mögen sie gleich gut, gleich zweckmäßig seyn; doch sind dann beyde immer nur Resultate von Gerechtigkeit, von Weisheit. Ohne diese regieren — heißt mit der Menschheit ein willkührliches Spiel treiben, so klug und mäßig man auch dabey zu Werk gehen mag, so sehr man auch das seine Gewebe egoistischer Politik in den Dunst von redlicher Absicht, von heilsamer Zweckmäßigkeit zu hüllen weiß.

Czaar Wenn die Regierungen es so streng und präzis mit den Menschen nehmen, als du es mit den Regierungen nimmst: wahrlich Pastor — doch ein Beweis, das du nie regierest

Gluck. Ich habe ja eine kleine Gemeine zu regieren.

Příloha č. 2: Das Mädchen von Marienburg. Ein fürstliches Familiengemälde in fünf Aufzügen von Franz Kratter. Wien, Joh. Bapt. Wallishausser 1803.

Kratter, B..n & Socii.

Wer die Wahrheit geigt, dem schlägt man den Bogen um's Maul.

Leider anno 1786.

Lieber Mann!

Hier haben Sie ein Manuskript in der Kratterschen Sache: wollen Sie es drucken lassen? wohl, ich glaube es wird Sie nicht in Schaden versetzen. Lassen Sie es censuriren; und wenn die Censur einige Ausdrücke zu stark darinn findet, so mildern Sie es nach Belieben. Aber ausserdem pfuschen Sie mir nichts daran, sonst werde ich meine Feder, die, wie Sie sehen, ziemlich spitzig ist, auch über Sie kommen lassen. Hängen Sie in ein Paar Tagen einen geschriebenen Zettel an Ihr Gewölb Fenster, obs gedruckt wird oder nicht. Denn in lezterm Falle werden Sie wieder einen Brief von mir bekommen, wo

wo Sie das Manuscript hinschicken sollen. Das Honorarium schenke ich Ihnen, es könnte mir sonst auch so gehen, wie dem armen Kratter. Leben Sie wohl. Ich bin

Den 2ten May 1786.

Der ich bin.

Apropos. Verkaufen Sie es nicht gar zu theuer, weil es Sie nicht viel kostet, und lassen Sie meinetwegen diesen Brief als Vorrede beydrucken.

Brüder!

Příloha č. 3: Kratter (Franz), B..n (= Born, Ignaz) & Socii: Wer die Wahrheit geigt, dem schlägt man den Bogen um's Maul. (Wien, Wucherer) 1786.

Příloha č. 4: Zápis hraběte Emanuela Kořenského, plukovníka císařského pěšího pluku (1769–1794), nedatováno.

Příloha č. 5: Antonie von Piati, Zápis s podobiznou Anny von Piati, kresba štěcem tuší. Lysice, 15. 9. 1796.

Příloha č. 6: Zápis Emanuela Dietmanna von Traubenburg. Brno, 16. 3. 1796.

117-140_sedlarova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:06 Stránka 137

Příloha č. 7: Josef Axmann (1793 Brno–1873 Salcburk): Kryptogram Josef Axmann a Franz Scheu, kresba perem tuší.

Příloha č. 8: Josef Axmann (1793 Brno–1873 Salcburk): Häusliche Glückseligkeit, kresba perem tuší, dat. July 1810.

Příloha č. 9: Franz Adalbert Conrad von Hötzendorf (1770 Brno–1841 Ossijek): Denkmal meiner Freunde, lavírovaná kresba tuší, nedat.

Příloha č. 10: Anton Koelbl (1771 Vídeň–1843 Vídeň): Umělcův ateliér, kresba perem tuší, nedat.

117-140_sedlarova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:06 Stránka 139

Příloha č. 11: Anton Koelbl (1771 Vídeň–1843 Vídeň): Krajina, kresba perem tuší, Brno, 25. 7. 1809.

Příloha č. 12: Aloys Partsch von Adelstern (1757 Šternberk na Moravě–1824 Brno): Manželé Wenzl a Josepha Michalesi, kolorovaná kresba perem tuší. Brno, 19. 3. 1823.

117-140_sedlarova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:06 Stránka 140

141-180_kostal_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:10 Stránka 141

Pavel Košťál

KLÁŠTER A ŠKOLA KONGREGACE MILOSRDNÝCH SESTER SV. KARLA BOROMEJSKÉHO V BRNĚ-LÍŠNI

Hrabě Egbert Belcredi – zakladatel a dobrodinec kláštera

Náhodný kolemjdoucí může při procházce starou zástavbou Líšně na ulici Šimáčkova snadno minout bez povšimnutí vcelku nenápadnou budovu s číslem 1, před níž stojí litinový kříž s vročením 1864. Tento kříž a malá tabulka s nápisem „Dívčí škola Milosrdných sester sv. Karla Boromejského“, umístěná ve výšce prvního patra, nám připomínají, že se ve dvoře tohoto domu nachází někdejší filiální dům kongregace milosrdných sester sv. Karla Boromejského. U počátků líšeňského kláštera boromejek stojí výrazná osobnost hraběte Egberta Belcrediho (1816–1894), držitele tamního velkostatku, jenž bývá vedle Alberta Pražáka označován za nejvýznamnějšího moravského politika 2. poloviny 19. století.[1] Jeho životní osudy a politické postoje do určité míry vrhají světlo i na motivy jeho velkorysého mecenášství, mezi jehož projevy zaujímala klášterní škola v Líšni nikoliv nepodstatné místo.

Pro E. Belcrediho, stejně jako pro řadu jeho současníků, znamenal podstatný životní a názorový předěl rok 1848. Zatímco v době předbřeznové byl přesvědčen o nutnosti demokratických a liberálních reforem, pod dojmem bouřlivých událostí roku 1848 a po vyústění revoluce v absolutistickou vládu Bachovu se od počátku padesátých let obrátil k politickému konzervatismu. Obava z totálního rozvratu staletími utvořeného řádu jej přivedla k hlubokému přesvědčení, že revoluci je nutno porazit

[1] Osobnost Egberta Belcrediho přitahuje v posledních desetiletích pozornost českých, rakouských i německých historiků. Na české straně vykonal mnoho průkopnické práce Antonín Okáč, který mj. shromáždil Belcrediho deníkové záznamy a korespondenci. Rukopis jeho práce je uložen v Historickém oddělení Moravského zemského muzea v Brně (MZM, Sbírka písemností, př. č. 29/79). Českému čtenáři je zpřístupněna jeho edice Belcrediho deníků z let 1850–1859, která však nesměla být vydána pod Okáčovým jménem: Jaromír BOČEK (= Antonín OKÁČ), *Z deníků moravského politika v éře Bachově (Egbert Belcredi 1850–1859)*, Brno 1976. Teprve v 90. letech minulého století byla publikována Okáčova studie z roku 1978 *Z veřejné činnosti a názorů moravského politika Egberta Belcrediho (1860–1894)*, in: Časopis Matice moravské (dále ČMM) CXII, 1993, s. 279–308. Politickým aktivitám a postojům E. Belcrediho se v horizontu moravské politiky věnuje Jiří MALÍŘ, viz například studii *K vývoji velkostatkářských stran na Moravě*, in: ČMM CXV, 1996, s. 35–59; nebo z poslední doby článek *K roli francouzství v politickém myšlení federalistů v 60. letech 19. století na příkladu F. L. Riegra a E. Belcrediho*, in: Napoleonské války a historická paměť. Sborník příspěvků ze stejnojmenné konference konané ve dnech 21.–22. dubna 2005 v Brně, Brno 2005, s. 217–228. Z německých prací například Ralph MELVILLE, *Der mährische Politiker Graf Egbert Belcredi (1816–1894) und die postfeudale Neuordnung Österreichs*, in: Deutschland und Europa in der Neuzeit. Festschrift für Karl Otmar Freiherr von Aretin zum 65. Geburtstag, Wiesbaden – Stuttgart 1988, s. 599–611.

141-180_kostal_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:10 Stránka 142

nejen zbraněmi, nýbrž především morálně. Belcredi se postavil proti novým ústavám, které pokládal za neživotné. Místo absolutistického systému, opírajícího se o stále silnější byrokracii, byl zastáncem široké zemské a stavovské samosprávy. Stavy se v jeho pojetí měly znovu stát pilířem společenského zřízení, přičemž šlechta se, bude-li chtít zpět nabýt svého ztraceného postavení, podle něj má vrátit k prameni své moci, k půdě. Za nejpřirozenějšího spojence šlechty, sídlící na svých venkovských statcích, pokládal konzervativní selský stav. Hrabě Belcredi vnímal vliv tíživých sociálních poměrů na radikalizaci nemajetných vrstev obyvatelstva a vyzýval šlechtu, aby se činně podílela na jejich řešení. Chtěl čelit pokračující pauperizaci dělníků a zejména drobných řemeslníků a živnostníků, kteří kvůli konkurenci nových továren byli často nuceni opouštět svá povolání a hledat obživu jinde. Jako nesmlouvavý kritik absolutismu, liberalismu i socialismu zůstal nicméně Belcredi mezi moravskou šlechtou do jisté míry osamělý, neboť ani v řadách strany konzervativního velkostatku nebylo mnoho aristokratů, kteří by byli výše zmíněným zásadám tak věrni jako on, nehledě na to, že v moravském zemském sněmu byla vždy silná pozice ústavověrných velkostatkářů, kteří stáli vůči Belcrediho úsilí v programové opozici.

Ačkoliv byl Belcredi schopen vyjadřovat se ústně i písemně spíše v němčině než v češtině, přivedl ho postupně přátelský poměr k Čechům ve značné míře do českého tábora. Historické vazby mezi zeměmi České koruny měly být podle jeho mínění posilovány, aby mohla být Česká koruna jako státoprávní celek pevnou baštou habsburské monarchie. Němcům vytýkal Belcredi přílišné sebevědomí a nedostatek smyslu pro národnostní rovnoprávnost.

Na české dějiny se Belcredi díval okem českého vlastence a zároveň konzervativního katolíka. Byl přesvědčen o tom, že český národ vděčí za své přežití katolické církvi, která v pobělohorském období nebyla oporou germanizačních snah. Příznivý poměr k českému národu a k církvi vedl Egberta Belcrediho k systematické a dlouhodobé podpoře českých katolických institucí a tisku.

Za války s Pruskem v roce 1866 Belcredi zůstal v Líšni. Ostré kritice přitom podrobil aristokraty, kteří v té době opustili svá sídla a své poddané a uchýlili se do bezpečí (například hrabě Alfons Mensdorff, hrabě Vladimír Mitrovský či svobodný pán Kuno Honrichs).[2]

Založení kláštera a prvních čtyřicet let jeho existence

Není jistě překvapivé, že osobnost formátu Egberta Belcrediho vynikala, obdobně jako mnozí další přední aristokraté, výraznými mecenášskými sklony. Pevnou oporu měl při tom hrabě ve své manželce Christianně, rozené hraběnce Nostitz-Rieneck

[2] Antonín OKÁČ, *Z veřejné činnosti a názorů moravského politika Egberta Belcrediho (1860–1894)*, in: ČMM CXII, 1993, s. 290.

141-180_kostal_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:10 Stránka 143

(1820–1877), jež se významně podílela zejména na jeho charitativních aktivitách a sama byla iniciátorkou mnohých skutků blíženské lásky. Ve svém štědrém mecenášství pamatovali Egbert a Christianna Belcrediovi na celou řadu osob i institucí, v neposlední řadě pak na církevní instituce, školy, nejrůznější charitní potřeby a také na svůj domov – Líšeň. Tyto čtyři posledně zmíněné oblasti se setkaly a protly při založení kláštera a školy kongregace milosrdných sester sv. Karla Boromejského v Líšni.[3]

Manželé Belcrediovi původně předpokládali, že posláním sester v nově fundovaném klášteře bude ošetřování nemocných, péče o sirotky a chudé a vyučování dívčí mládeže.[4] S tímto úmyslem se na jaře 1862 obrátili do Prahy na představenou tamějšího mateřince boromejek Marii Eufemii Němcovou. K výběru této kongregace vedla hraběte a jeho choť bezpochyby rozsáhlá charitativní činnost boromejek, která jim všude v Evropě získávala dobré jméno.[5] Kongregace milosrdných sester sv. Karla Boromejského odvozuje svůj původ z francouzského města Nancy, kde vznikl v roce 1652 její první dům.[6] Posláním sester, které se původně nazývaly Služebnice Svaté Rodiny, byla kromě kontemplace služba chudým, nemocným a všem potřebným. Za svého hlavního patrona si řeholní společenství zvolilo milánského arcibiskupa a kardinála sv. Karla Boromejského (1538–1584). Charitativní aktivity kongregace vedly k jejímu rychlému rozšíření – boromejky pracovaly v nemocnicích, v starobincích, v ústavech pro mrzáky a postižené, ve věznicích, ve školách, v útulcích pro děti a v jeslích. V českých zemích působily od roku 1837 v Praze v Klárově ústavu slepců. V roce 1842 se jim podařilo zakoupit dům pod Petřínem, jenž se stal jejich mateřincem u nás a zárodkem pozdější známé nemocnice.

23. června 1862 zapsal hrabě Belcredi do svého deníku několik řádek, umožňujících nahlédnout do průběhu příprav založení nového domu boromejek.[7] Zmiňuje se mj. o návštěvě představené pražského mateřince 17. června v Líšni, kam se přijela osobně seznámit s prostředím, v němž měl nový klášter působit. Egberta Belcrediho

[3] Historie kláštera boromejek v Líšni nebyla zatím podrobněji zpracována. Stručné informace o klášterní škole obsahuje dílo Jiřina a Ludvík BELCREDI, *Svatý Jan to vše viděl. Historie městyse Líšně 1306–2006. 700 let od první písemné zprávy*, Brno 2006, s. 170–180.

[4] Deníky a korespondence Egberta Belcrediho 1860–1894. Díl I., část 1.: Úvod – Deníkové záznamy 1860–1871 (dále Belcrediho deníky 1860–1871). K vyd. připravil a pozn. opatřil Antonín Okáč. Rkp., Moravské zemské muzeum (dále MZM), Sbírka písemností, př. č. 29/79. Zápis z 23. 6. 1862. Srov. Moravský zemský archiv v Brně (dále MZA), fond G 367 Rodinný archiv Belcrediů, 1646–1945 (dále fond G 367 Rodinný archiv Belcrediů), inv. č. 315, kart. 41.

[5] Základní údaje o boromejkách viz Dušan FOLTÝN a kol., *Encyklopedie moravských a slezských klášterů*, Praha 2005, s. 62–63.

[6] Podnět k založení kongregace dal zdejší advokát Josef Chauvenel (1620–1651), který dal po třicetileté válce všechny své síly do služeb chudým a nemocným. V tomto úsilí si získal i spolupracovnice, jež se rozhodly zasvětit život péči o potřebné. J. Chauvenel se nakazil morem a v pouhých jednatřiceti letech zemřel. Jeho otec Emanuel Chauvenel vyplnil přání umírajícího syna založením „Domu milosrdenství“. Viz například Mirjam HRUDNÍKOVÁ, *Řeholní život v českých zemích. Řeholní řády a kongregace, sekulární instituty a společnosti apoštolského života v České republice*, Kostelní Vydří 1997, s. 181–185.

[7] Belcrediho deníky 1860–1871, zápis z 23. 6. 1862.

141-180_kostal_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:10 Stránka 144

velmi zaměstnávala starost o vhodný právní statut kláštera, zejména mu šlo o dvě věci: jak ochránit i v budoucnosti tuto fundaci před nenasytností státu a jaký svazek vytvořit mezi řeholním institutem a jeho potomky, aby to nebylo pro žádnou ze stran neúnosné břemeno. Jednalo se mu tedy hlavně o stanovení patronátu, případně určitého druhu dozorčího práva. V zápisu se zmínil i o svém úmyslu založit v budoucnu institut stejné kongregace také na svém druhém velkostatku v Jimramově, v prostředí s velkým počtem protestantů.

Po vyjasnění podmínek působení kongregace v Líšni sem představená pražského mateřince vyslala 10. listopadu 1862 první dvě řádové sestry (mezi nimi Marii Augustu Stefan, která byla určena za představenou). V kronice líšeňské dívčí klášterní školy se uvádí, že na brněnském nádraží očekával sestry koňský povoz, jenž je zavezl do líšeňského zámku, kde se jim dostalo milého přijetí.[8] Sestry se po několika dnech strávených v zámku přestěhovaly 29. listopadu do selského dvora, který pro potřeby kongregace hrabě zakoupil. Ve stejný den byla sepsána darovací listina a podepsána Egbertem Belcredim, představenou pražského mateřince Marií Eufemií Němcovou, líšeňským farářem Jakobem Kankovským a dvěma svědky – správcem Janem Tekly a důchodním Josefem Heidenreichem.[9] Tato listina byla 9. prosince 1862 nahrazena její druhou, již definitivní verzí.

Darovací listinou z 9. prosince 1862 věnoval Belcredi kongregaci selský dvůr a půllán č. p. 44/a včetně všech k tomu náležících obytných a hospodářských budov a zahradních a pozemkových parcel, z nichž část původně náležela k sousedním půllánům č. 44/b a 40b.[10] K darovaným nemovitostem se vázalo i užívání dílu pastviny, louky a lesa. Celková výměra pozemků, které kongregace v Líšni získala, činila 17 jiter 1305 čtverečních sáhů. Darovací listina uvádí, že boromejky mají tuto fundaci využít „*zum Nutzen armer Kranken und Waisen aus den ehemaligen Unterthanen der Herrschaft Lösch und des Gutes Bosenitz*“ (k prospěchu chudých nemocných a sirotků z řad bývalých poddaných panství Líšeň a statku Tvarožná). Na přelomu let 1862–1863 se původní záměr zakladatelů změnil v tom směru, že se prioritním posláním boromejek v Líšni nestane péče o nemocné a sirotky, ale vzdělávání a výchova dívek v klášterní škole, ve které by byla děvčata nejen vzdělávána v obecných vyučovacích předmětech, ale i cvičena v ruč-

[8] Kronika dívčí školy v Líšni (1863) 1905–1932, uložená v Archivu města Brna (dále AMB), fond M 115 (Pětitřídní) dívčí klášterní škola národní (s právem veřejnosti) v Brně-Líšni 1868–1949 (dále fond M 115 Dívčí klášterní škola v Brně-Líšni), inv. č. 324, je důležitým pramenem pro dějiny kláštera, dívčí školy a v menší míře i dětské opatrovny. Tato kronika obsahuje pro prvních čtyřicet let existence školy pouze stručné, dodatečně psané záznamy a podrobně je vedena teprve v letech 1905–1932. Autor záznamů není jmenovitě uveden, s největší pravděpodobností bylo jejich psaní svěřeno jedné z řádových sester. Podle rukopisu můžeme soudit, že se v letech 1905–1935 vystřídaly u psaní kroniky tři nebo čtyři osoby.

[9] Belcrediho deníky 1860–1871, zápis z 3. 12. 1862.

[10] MZA, fond G 367 Rodinný archiv Belcrediů, inv. č. 315, kart. 41. Darovací listina výslovně uvádí, že dvůr a půllán zakoupil Egbert Belcredi, nemohl být tedy získán majiteli líšeňského panství již v 18. století, jak se domnívají J. a L. BELCREDI (*Svatý Jan to vše viděl*, s. 170). J. a L. Belcredi vyslovují na stejném místě také hypotézu, že se mohlo jednat o někdejší svobodný Dupenův, respektive Dupenický dvůr.

141-180_kostal_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:10 Stránka 145

ních pracích, aby byla jednou svým budoucím mužům dobrými manželkami.[11] K úmyslu umožnit vznik klášterní školy vedla majitele velkostatku bezpochyby svízelná situace líšeňského školství. Děti byly vyučovány na faře, a to až do poloviny 19. století, kdy byla zřízena jednotřídní škola v budově nové radnice. Nedostatek místa vedl ale k tomu, že druhá třída musela být zřízena v sousedním Válkově hostinci.[12]

Úpravy a stavební práce v lokalitě darované hrabětem již zajišťovala vlastními prostředky kongregace. Během druhé poloviny roku 1863 a první poloviny následujícího roku byla ve dvoře domu č. p. 44 postavena dvoupatrová budova nového kláštera, jež měla poskytovat dostatek prostor jak pro školní učebny, tak pro život sester. Stavba si vyžádala náklady 22 000 zlatých. Z dnešního hlediska je pozoruhodné, jak rychle celá stavba probíhala. Symbolickým začátkem bylo požehnání základního kamene, které provedl 17. června 1863 brněnský děkan a čestný kanovník brněnské katedrální kapituly Franz Deabis při příležitosti kanonické a školní vizitace v Líšni.[13] Při kopání základů byly objeveny hliněné urny a jiné archeologické nálezy, upomínající na dřívější osídlení této lokality, mezi nimi i červené kamenné srdce, které pak bylo umístěno na štítu nového domu. Na průčelí byl rovněž umístěn letopočet 1863, v průjezdu pak reliéfní znak fundátorů – hrabat Belcredi. Budova kláštera byla počátkem listopadu 1863 dokončena natolik, že mohla již zčásti sloužit svému účelu.[14] V druhém patře domu byla brzy po jeho výstavbě zřízena kaple sv. Josefa, pěstouna Páně.[15]

Podle kroniky dívčí školy začaly sestry plnit své poslání ve skromných podmínkách ještě před tím, než byla stavba klášterní školy dokončena. Spolu s dívčí školou byla na přání Egberta a Christianny Belcredi a se souhlasem líšeňské obce zřízena i opatrovna pro předškolní děti, jež byly v tehdejší době často nechávány za nepřítomnosti rodičů na ulicích bez dozoru. Prozíravosti velkorysých majitelů velkostatku tak vděčí Líšeň za jednu z prvních školek na jižní Moravě.[16]

---

[11] O otevření dívčí školy měla zájem i obec, jak o tom svědčí dopis pražské představené boromejek Marie Eufemie Němcové z 5. února 1863 (bohužel na něm není uvedeno, komu byl určen, snad šlo o starostu Líšně nebo přímo o Egberta Belcrediho), v němž se omlouvá, že nemůže okamžitě splnit přání obce, aby do Líšně byly poslány řádové učitelky. Odůvodňuje to tím, že kongregaci postihlo v poslední době několik těžkých onemocnění, takže potřebné učitelky nejsou hned po ruce, a slibuje, že splní přání obce hned, jak to bude možné. Dopis je uložen v AMB, fond S 18 Farní úřad u sv. Jiljí, Brno-Líšeň, 1630–1952 (dále fond S 18 Farní úřad u sv. Jiljí), inv. č. 250.

[12] Jiřina a Ludvík BELCREDI: *Svatý Jan to vše viděl*, s. 170.

[13] Dopis líšeňského faráře Jakuba Kankovského brněnské biskupské konsistoři z 10. června 1863 se žádostí o požehnání základního kamene kláštera je uložen v MZA, fond E 82 Biskupská konsistoř Brno, (1399) 1555–1950 (dále fond E 82 Biskupská konsistoř Brno), inv. č. 7358, kart. 1755.

[14] MZA, fond E 82 Biskupská konsistoř Brno, inv. č. 7358, kart. 1755, dopis generální představené boromejek Marie Eufemie Němcové brněnské biskupské konsistoři z 3. listopadu 1863.

[15] Svolení ke zřízení domácí kaple v novém domě boromejek v Líšni (aby mohly přijímat Nejsvětější svátost oltářní ve vlastním domě), oznámila brněnská biskupská konzistoř dopisem z 12. listopadu 1863, adresovaným generální představené kongregace Marii Eufemii Němcové. Viz MZA, fond E 98 Boromejky Brno-Líšeň, 1863–1949 (dále fond E 98 Boromejky Brno-Líšeň), inv. č. 1.

[16] Dětská opatrovna byla tradičně obyvateli Líšně nazývána „*čapala*“ a dětem, které ji navštěvovaly, se v městečku říkalo „*čapaláci*“. Tyto termíny jsou dosud známé starším líšeňským občanům.

141-180_kostal_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:10 Stránka 146

Hold hraběti Belcredimu a jeho manželce za založení líšeňského domu boromejek vzdal moravský spisovatel P. Václav Kosmák, jehož zaujal příběh nalezení kamenného srdce na počátku stavby: „*Významně krášlí teď srdce to štít budovy srdcem šlechetným darované. Pokud dům ten státi bude – svědectví vydá – kdyby srdce lidská zapomněla – to kamenné srdce, jak šlechetní byli manželé hrabata Belcredi.*“[17]

Filiální dům v Líšni byl prvním klášterem boromejek v brněnské diecézi. Zakladatelský čin Egberta a Christianny Belcredi působil ale jako silný impuls a byl tak počátkem vlny zakládání dalších domů boromejek. Líšeňský příklad zaujal zejména Belcrediho přátele z řad moravské šlechty. A tak mohl hrabě 18. března 1864 s hrdostí konstatovat: „*Můj příklad založení zdejšího řádového domu milosrdných sester sv. Karla Boromejského již našel v zemi následovatele. Sestry už působí v Nové Říši a co nejdříve budou i v Oslavanech. Taroucca mě také již prosil o sdělení detailů této fundace a zamýšlí pro Čechy* [pod Kosířem] *to stejné. Nedávno tu také byl za mé nepřítomnosti Albrecht Kaunitz a vyprávěl mi potom velmi nadšeně o tom, co zde viděl.*“[18] Nové kláštery kongregace v Brně, v Nové Říši, v Dačicích, v Hrušovanech nad Jevišovkou a v Jihlavě patřily stejně tak jako Líšeň do působnosti pražského mateřince.[19]

První představenou líšeňských boromejek byla ustanovena již zmíněná Marie Augusta Stefan, původem Němka z hornoslezského města Neustadt (dnešní Prudnik v Polsku), avšak dobře ovládající český jazyk. Narodila se v roce 1824 a věčné sliby pro kongregaci složila roku 1852. V září 1864 rozhodla generální představená Marie Eufemie Němcová o jejím přeložení, proti tomu ale Egbert Belcredi pozvedl hlas, neboť si cenil schopností líšeňské představené a v jejím odchodu spatřoval ohrožení nadějných začátků existence kláštera. V této souvislosti si neodpustil určitý povzdech: „…*Snad bude něco pravdy na výčitce, kterou činí ženským řádům jejich vlastní přátelé, že tyto podnikají až příliš mnoho v téměř opovážlivém spoléhání na Boží pomoc. Proto jim potom často chybějí síly, a odtud plyne neustálé vyměňování osob a neklid, který je překážkou pro každý rozvoj*“.[20] Belcrediho protest vedl zřejmě k revizi rozhodnutí, neboť Marie Augusta Stefan zůstala představenou v líšeňském domě až do své smrti v roce 1895. Spolu s ní byly prvními boromejkami v Líšni Marie Valburga Skalská, rodačka z východočeského Náchoda a Prokopia Karlová, pocházející z Tuchomi ve středních Čechách.[21]

Dne 9. dubna 1864 povolilo moravské místodržitelství, aby sestry boromejky převzaly celé školní vyučování dívek z farní školy v Líšni a aby byla s jejich dívčí školou spojena

[17] Citát uveden podle: Pavel PAVELKA, *Líšeň u Brna na Moravě (Dokončení)*, in: Method. Časopis věnovaný umění křesťanskému, VII/10, 1881, s. 114.

[18] Belcrediho deníky 1860–1871, zápis z 18. 3. 1864. Překlad autor příspěvku.

[19] Brněnský klášter boromejek vznikl v roce 1864 na Údolní ulici na jižní straně Obilního trhu. Na rozdíl od Líšně se stal domovem německy hovořících sester, které zde zřídily vychovávací ústav s německou národní školou pro dívky a později (roku 1882) útulnu pro chorobné ženy. Celý areál byl bohužel zničen za druhé světové války. Viz Karel KUČA, *Brno. Vývoj města, předměstí a připojených vesnic*, Praha 2000, s. 592.

[20] Belcrediho deníky 1860–1871, zápis z 19. 9. 1864. Překlad autor příspěvku.

[21] *Personalstand der Säcular- und Regular-Geistlichkeit der Brünner Diöcese in Mähren, für das Jahr 1863*, Brno 1863, s. 276.

141-180_kostal_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:10 Stránka 147

i opatrovna pro malé děti předškolního věku.[22] Toto datum je možné považovat za začátek existence líšeňské klášterní školy pouze z hlediska oficiálních úřadů, neboť výuka děvčat řádovými učitelkami již v provizorních podmínkách probíhala několik měsíců.

V červnu 1864 byla stavba kláštera milosrdných sester zcela dokončena. Egbert Belcredi byl s působením školy velmi spokojen, mrzela ho však dosavadní nevšímavost a netečnost brněnské kurie. „*…milosrdné sestry již více než jeden a půl roku působí zde, celý svět o tom ví a všechny noviny o tom psaly. Půl hodiny odtud leží Brno, sídlo biskupa a dómské kapituly, a přitom ani biskup ani jediný kanovník zde ještě nebyl a nepoznal blíže tuto katolickou fundaci!?! Naši biskupové jsou zkrátka většinou jen byrokrati. Mají schůze, přijímají a vydávají přípisy, prostě samé psaní.*“[23]. Těmito pocity hořkosti se nicméně nenechal odradit od toho, aby adresoval počátkem září brněnskému biskupovi Antonu hraběti Schaffgotschovi žádost o vysvěcení kláštera. Ráno dne 28. září 1864 biskup do Líšně přijel a odebral se ze zámku v procesí do kláštera, kde vysvětil všechny jeho prostory.[24] V kapli domu pak sloužil tichou mši svatou, při níž mu přisluhovali jeho sekretář kanovník Augustin Kiowski, tvaroženský farář a děkan Matyáš Lavička, jimramovský farář Jan Havránek, líšeňský farář Jakob Kankovský, tvaroženský kooperátor Jan Novotný a líšeňský kooperátor Josef Kellner. Po vysvěcení kláštera byli biskup s ostatními kněžími pohoštěni v zámku. Slavnosti se zúčastnil velký počet lidí z Líšně i z okolí.[25]

Slibně se rozvíjející škola se bohužel potýkala s problémem liknavé školní docházky, neboť mnozí rodiče nechávali své děti doma. Egbert Belcredi proto žádal líšeňského faráře Kankovského i jeho kaplana, aby prostřednictvím kazatelny povzbuzovali farníky k tomu, aby své děti posílali do školy, respektive do opatrovny. Jeho apely ale vyznívaly na prázdno a hrabě si opakovaně ve svých zápiscích stěžoval na to, že místní duchovní činí jen to, co nejnutněji musí. V důsledku toho podle něj rodiče, které nikdo neupozorňuje na jejich povinnost a dobrou příležitost, nechávají malé děti doma, kde se z nich pak kvůli nedostatku dozoru mohou stát mrzáci nebo mohou dokonce přijít o život.[26]

Počátkem roku 1865 se dostala do svízelné situace líšeňská chlapecká škola, jejíž učebnám na radnici hrozilo uzavření kvůli velmi špatnému stavu budovy. Pro účely školy zakoupená budova bývalé palírny nebyla ještě v té době adaptována a kvůli nedostatku peněz ani nebyla naděje na zlepšení situace v dohledné době. Navíc byly problémy s učitelem, jenž prý nebyl nadále schopen vést výuku.[27] E. Belcredi se roz-

[22] MZA, fond E 98 Boromejky Brno-Líšeň, inv. č. 19 (Abschrift eines unterm 9. April 1864, Nr. 7038 an das Brünner k. k. Bezirksamt ergangenen Statthalterei Erlasses).
[23] Belcrediho deníky 1860–1871, zápis z 28. 6. 1864. Překlad autor příspěvku.
[24] Měsíc před touto událostí se konalo svěcení kříže, který nechaly boromejky postavit před budovou kláštera, líšeňským farářem Kankovským. Viz MZA, fond E 82 Biskupská konsistoř Brno, inv. č. 7358, kart. 1755, dopis faráře J. Kankovského biskupské konsistoři v Brně z 22. 8. 1864.
[25] Belcrediho deníky 1860–1871, zápis z 29. 9. 1864.
[26] Tamtéž, zápisy z 9. 11. a 30. 11. 1864.
[27] Tamtéž, zápis z 21. 11. 1865.

141-180_kostal_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:10 Stránka 148

hodl v této záležitosti angažovat a usiloval o to, aby byla první chlapecká třída převedena do klášterní školy boromejek. Ještě na začátku března však kongregace nedisponovala žádnou učitelkou, kterou by mohla do Líšně poslat. K posílení klášterní komunity nakonec došlo, a tak mohli být po prázdninách převedeni chlapci do školy milosrdných sester.

Egbert Belcredi byl klášteru opravdovým otcem, často jej navštěvoval a všemožně se snažil jej podporovat. Jeho pomoc přitom nebyla jen rázu materiálního, hmotná stránka byla pouze nezbytnou podmínkou existence tohoto ojedinělého díla, které se rodilo skrze mnohostrannou úspěšnou spolupráci mezi ním, pražskou generální představenou Marií Eufemií Němcovou a líšeňskou představenou Marií Augustou Stefan. Když v závěru roku 1863 hrabě dostal 400 zlatých jako diety z posledního zemského sněmu, věnoval více než polovinu této částky (250 zlatých) právě líšeňským řeholnicím.[28] O Vánocích 1863 také stanovil, že i druhý, jím koupený půllán v Líšni, má v případě jeho smrti připadnout kongregaci milosrdných sester sv. Karla Boromejského, a to stejným způsobem a za stejných podmínek, jako tomu bylo v případě prvního půllánu. Nakonec ale nečekal a již v březnu 1865 (v době, kdy se vyjednávalo o převzetí výuky chlapců) se rozhodl věnovat kongregaci druhý půllán ihned. Darování tohoto půllánu č. 40/b s obytnými a hospodářskými budovami a veškerým příslušenstvím kongregaci bylo písemně stvrzeno ke dni 31. prosince 1865.[29] V červenci 1866 se vlastnictví kláštera ještě rozšířilo o 463 sáhů pozemků ze sousedního čtvrtlánního gruntu č. 45, jež boromejkám prodali jeho majitelé, manželé Terezie a František Tošnarovi.[30] Sestry tak získaly další prostory potřebné pro rozvoj svého působení.

V počátečních letech 1863–1865 bylo potřeba, aby rodiče (přinejmenším ti, kteří si to mohli dovolit) přispívali alespoň částečně na náklady, spojené s výukou jejich dětí. Po darování druhého půllánu, jež mělo vylepšit hospodářskou situaci kláštera, bylo zavedeno bezplatné školní vyučování. „*Zdejší rodiče školou povinných dětí jsou pak zcela a navždy osvobozeni od placení školného. Toto ulehčení v našich těžkých časech bude lid, jenž je vděčen za dobrodiní, pevněji spojovat s církví.*“[31] Na financování školy přispívala od začátku také obec, jejíž zástupci se 10. listopadu 1863 usnesli poskytovat na tento účel každoročně z obecní pokladny částku 400 zlatých.[32]

Líšeňské boromejky se ukázaly být velmi schopnými učitelkami, neboť škola i v druhé polovině šedesátých let 19. století, kdy ji navštěvovali nejen dívky, ale i chlapci, vykazovala výborné výsledky. Veřejné školní zkoušky, konané každoročně v červnu

[28] Tamtéž, zápis z 7. 12. 1863.
[29] MZA, fond G 367 Rodinný archiv Belcrediů, inv. č. 315, kart. 41. Srov. Belcrediho deníky 1860–1871, zápis z 2. 1. 1866.
[30] MZA, fond E 98 Boromejky Brno-Líšeň, inv. č. 2.
[31] Belcrediho deníky 1860–1871, zápis z 27. 3. 1865. Překlad autor příspěvku.
[32] Viz MZA, fond E 98 Boromejky Brno-Líšeň, inv. č. 19.

141-180_kostal_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:10 Stránka 149

v závěru školního roku, jichž se účastnili rodiče dětí a různí církevní a obecní hodnostáři, mívaly vždy velmi uspokojivý průběh. I když stěžejním úkolem řeholnic bylo vedení školy a dětské opatrovny, poslání kláštera zůstalo otevřené do větší šířky. Komunita sester se neuzavírala službě dalším potřebným, jak o tom svědčí například přijetí sirotka do jejich domu v březnu 1865. Klášter disponoval také knihovnou, kterou rozšířil v květnu 1866 darováním většího množství knih Egbert Belcredi, přístupnou i čtenářům z řad obyvatel městečka. Při příležitosti obdarování kláštera knihami zaznamenal hrabě do svého deníku několik slov, která velmi jasně vyjadřují jeho vizi poslání boromejek v Líšni: „*Klášter by se měl, pokud to bude možno, dostat do takového stavu, aby se stal centrem dobročinnosti v nejširším smyslu, aby se stal středem, z něhož budou vycházet milosrdenství, rada a pomoc do vší bídy, poučení, víra a zřetelné zušlechťování.*“[33]

V létě roku 1866 obrátila do té doby poklidný život v Líšni vzhůru nohama prusko-rakouská válka. První Prusové dorazili do městečka 13. července a ještě tentýž den byl zaznamenán incident, při němž několik vojáků odcizilo z přední budovy kláštera sušenou jetelinu, kterou tam měly boromejky uloženou pro svou krávu.[34] Prusové bohužel zanesli do Líšně choleru, která si pak vyžádala oběti i mezi civilním obyvatelstvem. Z obecní kroniky se dozvídáme, že prostory klášterní školy se tehdy změnily na lazaret, v němž byli ošetřováni vojáci pruské armády. Tři z nich zde údajně zemřeli a byli pochováni na líšeňském hřbitově.[35]

Dne 20. října 1866 se milosrdné sestry se školní mládeží zúčastnily na silnici u Slatiny vítání císaře Františka Josefa I., jenž tudy projížděl do Olomouce. Dětem se tak naskytla možnost vidět Jeho Veličenstvo, jak nechalo zastavit kočár, ráčilo vystoupit a asi pět minut rozmlouvalo s Egbertem Belcredim, jeho chotí a líšeňským farářem.[36]

Koedukace trvala od roku 1865 do roku 1874, kdy byli po přijetí zákona nařizujícího rozdělení pohlaví žáci převedeni do samostatné chlapecké školy, která byla zřízena z budovy někdejší palírny.[37] Hrabě Belcredi, který byl nesmírně hrdý na výborné výsledky řádových učitelek při výchově chlapců, nesl tuto změnu velice těžce:

„*5.* [května 1874] *zde byla kanonická a náboženská vizitace, 6. všeobecná školní zkouška. Výsledek byl skvělý, tak jako vždy v posledních 10 letech, kdy klášterní škola spojila chlapce a děvčata. Nyní padá také ona za oběť modernímu školnímu zákonodárství a chlapci budou odevzdáni učitelům-mužům. Zda se dívčí škola udrží a alespoň bude ochraňovat budoucí matky, je otázkou času a dalšího ‚liberálního‘ vývoje.*

Tak skončila tato zkouška, za tohoto stavu školy – poslední. Z četných rodičů a hostů, shromážděných v takovém počtu jako nikdy předtím, říkali mnozí, když odcházeli: ‚Tak radostný

[33] Belcrediho deníky 1860–1871, zápis z 12. 5. 1866. Překlad autor příspěvku.
[34] Tamtéž, zápis z 13. 7. 1866.
[35] AMB, fond B 38 Místní národní výbor Brno-Líšeň, 1945–1982 (dále fond B 38 MNV Brno-Líšeň), Výpisy ze ztraceného I. dílu kroniky Líšně i z dalších dílů (dále jen Výpisy), kapitola 15. Klášter v Líšni 1862–1949.
[36] Belcrediho deníky 1860–1871, zápis z 22. 10. 1866.
[37] Za první republiky byla v této budově umístěna pošta. Chlapecká obecná škola zůstala v adaptované budově někdejší palírny pouze do roku 1896, kdy byla vystavěna nová chlapecká škola na dnešní Pohankově ulici.

141-180_kostal_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:11 Stránka 150

příklad učitelek nadšených pro Boha, čilých, nadaných, se zřejmou láskou k jim svěřeným dětem, již nikdy neuvidíme!' Je to trpký pocit, přihlížet rozboření díla, na jehož založení a udržení měl člověk podíl."[38]

Smutnou událostí byla pro líšeňskou klášterní školu smrt hraběnky Christianny Belcredi 12. ledna 1877. Tato ušlechtilá žena měla nemalý vliv na svého muže a byla to zřejmě práva ona, kdo stál u zrodu myšlenky zřídit v Líšni při zakládané klášterní škole i dětskou opatrovnu. Kronika dívčí školy nešetří slovy chvály na její dobré srdce a lásku k dětem, jež směly kdykoliv přicházet do zámecké zahrady i do jejích komnat. Mnoho chudých dětí sama šatila a obdarovávala je. Svou laskavostí si získala srdce líšeňských obyvatel. Její manžel ji přežil o sedmnáct let, zemřel 11. října 1894. Ještě jako vdovec se tento neúnavný a činorodý muž staral o zvelebování a rozšiřování školy, k níž nechal v roce 1886 přistavět novou budovu dětské opatrovny (viz níže). Pozemky, které Egbert Belcredi věnoval klášteru, tvořily základ pro jeho soběstačnost (sestry je menším dílem obhospodařovaly ve vlastní režii a větším dílem pronajímaly). Z ročního nájmu pozemků zbývalo boromejkám po zaplacení daně zhruba 1 000 K jak na jejich potřeby, tak na potřeby školy.[39]

Vzhledem k stále se zvyšujícímu počtu dívek, jež školu navštěvovaly (a rovněž vzhledem k tomu, že po deset let vyučovaly sestry i chlapce), nutně musela početně růst i řeholní komunita. Krátce po založení kláštera byly v Líšni tři sestry, v roce 1864 čtyři a v roce 1867 se jich uvádí již sedm (kromě představené Marie Augusty Stefan to byly Marie Valburga Skalská, Marie Prokopia Karlová, Marie Ivana Machová, Marie Benigna Jakůbková, Marie Theophila Kettnerová a Marie Jakobina Mastná).[40] Poté, co boromejky musely ukončit vyučování chlapců, se jejich komunita sice zmenšila na pět sester (v roce 1876), v osmdesátých letech ale opět početně rostla. Většina boromejek pocházela z Čech. V 70. letech 19. století školu navštěvovalo v průměru 200–250 žákyň, na začátku 90. let již jejich počet překročil 400. Proto musely být postupně zřizovány další třídy. Na počátku byla dívčí škola patrně dvojtřídní, v roce 1868 je již doložena jako trojtřídní, v roce 1892 jako čtyřtřídní a od školního roku 1893/1894 jako pětitřídní. V období mezi roky 1865 a 1874, kdy školu navštěvovali i chlapci, byl ovšem počet dětí zdaleka nejvyšší.

Roku 1886 byla postavena nová budova pro dětskou opatrovnu, existující při klášteře od samého počátku. Jednalo se o přízemní stavbu, obrácenou svými okny do ulice. Náklady na její zbudování činily 6 000 zlatých.[41] Kvůli nové budově bylo nutno zbořit

[38] Deníky a korespondence Egberta Belcrediho 1860–1894, II. díl: Deníkové záznamy 1872–1879 (dále Belcrediho deníky 1872–1879), zápis z 13. 5. 1874.

[39] AMB, fond M 115 Dívčí klášterní škola v Brně-Líšni, inv. č. 324 – Kronika dívčí školy v Líšni (dále Kronika dívčí školy), úvodní kapitola o dějinách kláštera do roku 1905.

[40] *Personalstand der Säcular- und Regular-Geistlichkeit der Brünner Diöcese in Mähren, für das Jahr 1867,* Brünn 1867, s. 284.

[41] AMB, fond B 38 MNV Brno-Líšeň, Výpisy, kapitola 15. Klášter v Líšni 1862–1949.

141-180_kostal_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:11 Stránka 151

původní statek se starými hospodářskými budovami. Stavbu provedl zednický mistr Florián Šterc ze Šlapanic.

Na konci 80. let 19. století žilo v líšeňském domě sedm řádových sester – šest s řeholními sliby (Marie Augusta Stefan – představená, Marie Valburga Skalská, M. Adelhaida Hladíková, M. Venceslava Marešová, M. Ladislava Sedláčková a M. Alodia Šánová) a jedna novicka (devatenáctiletá M. Laurentina Měřičková). Pět boromejek pocházelo z Čech, jedna ze Slezska a pouze jedna z Moravy.[42]

V roce 1895 zemřela první představená kláštera Marie Augusta Stefanová. Podle kroniky dívčí školy u ní mnohé ženy nalézaly „*rady i potěchy, kdykoli bol nějaký svíral srdce jejich*“.[43] Novou představenou se stala sestra Marie Valburga Skalská, která rovněž žila v líšeňském klášteře od jeho založení. Na přelomu 19. a 20. století obývalo kongregační dům v Líšni osm boromejek, pět s řeholními sliby a tři novicky. Začátek 20. století přinesl komunitě několik úmrtí, v jejichž důsledku prošlo osazenstvo kláštera značnými personálními proměnami (například v roce 1901 zemřela učitelka sestra Marie Stanislava Huyslová a v roce 1904 na svátek sv. Cyrila a Metoděje představená Marie Valburga Skalská). Všechny zesnulé sestry doprovázely na hřbitov nejen ostatní řeholnice a žačky, ale i množství obyvatel Líšně.

Klášterní škola v letech 1905–1914

Od roku 1905 máme již k dispozici (zejména díky dochované kronice) podrobné informace o činnosti klášterní školy, které poskytují poměrně hluboký vhled do jejího života.

Statistika let před I. světovou válkou odráží prakticky neustálý nárůst počtu dívek, jež školu navštěvovaly. Ve školním roce 1905/1906 školu navštěvovalo 386 žákyň, v roce 1907/1908 413, v roce 1909/1910 465, v roce 1911/1912 již 533 a v roce 1913/1914 dokonce 542 žákyň. Od školního roku 1909/1910 byla proto dosud pětitřídní škola změněna na šestitřídní.

Generální představená kongregace žádala od počátku 20. století zemskou školní radu o to, aby bylo líšeňské škole přiznáno tzv. právo veřejnosti, jehož udělení by umožnilo její finanční podporu z veřejných zdrojů. V roce 1905 vizitoval z tohoto důvodu školu zemský inspektor Antonín Krondl, který shledal její stav uspokojivým a přislíbil, že se na patřičných místech zasadí o udělení práva veřejnosti. Opakované žádosti o udělení tohoto práva byly však úspěšné teprve ve školním roce 1908/1909, kdy c. k. ministerstvo kultu výnosem ze dne 8. 9. 1908 č. 356 právo veřejnosti dívčí škole v Líšni konečně udělilo.

[42] *Catalogus venerabilis cleri dioeceseos Brunensis pro anno reparatae Salutis 1889.*, Brno 1889, s. 244.

[43] AMB, fond M 115 Dívčí klášterní škola v Brně-Líšni, inv. č. 324 – Kronika dívčí školy, úvodní kapitola o dějinách kláštera do roku 1905.

141-180_kostal_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:11 Stránka 152

V roce 1905 se líšeňským občanům otevřela možnost rychlého dopravního spojení s Brnem, a to díky výstavbě místní dráhy Brno – Líšeň. Zřízení nové železnice se dotklo i kláštera boromejek, jemuž bylo za tímto účelem rozhodnutím moravského místodržitelství ze dne 13. ledna 1905 vyvlastněno 271 m^2 z jeho pozemků.[44]

V srpnu 1907 překvapilo učitelky i žákyně náhlé odvolání dosavadní správkyně dívčí školy Marie Albertiny Valentové. Místo ní byla správa školy generální představenou svěřena učitelce 3. třídy Marii Miloslavě Kostlivé, která pak školu vedla po řadu dalších let.

Během letních měsíců roku 1908 byla provedena důkladná oprava školní budovy podle projektu stavitele Františka Přikryla. Opraveno a obíleno bylo průčelí budovy, zrekonstruována byla okna, vydlážděna byla chodba v prvním poschodí a střecha školy byla pokryta novou krytinou. Stavební úpravy si vyžádaly náklady ve výši 2 000 K.

Když byla od školního roku 1909/1910 pětitřídní dívčí škola změněna na šestitřídní, nedostávalo se pro ni odpovídajících místností. Proto došlo k dočasnému uzavření dětské opatrovny a její prostory byly využity pro účely šesté třídy. Místní školní rada v Líšni se nicméně rozhodla, že potřebné místnosti vystaví co nejdříve svým nákladem obec, aby mohla být opatrovna znovu otevřena. Do léta 1910 tak bylo k opatrovně nadstaveno další patro, do nějž byla umístěna první a šestá třída.[45] Nové prostory byly slavnostně vysvěceny za přítomnosti četných hostí P. Metodějem Hoškem.

Na konci června 1911 rozčeřil převážně poklidný život v Líšni příjezd brněnského biskupa Pavla Huyna. Biskup dorazil do Líšně 25. června a následujícího dne se zúčastnil zkoušky z náboženství v chlapecké škole a v kostele udělil svátost biřmování. Třetí den své návštěvy věnoval dívčí klášterní škole a klášteru sester boromejek. O průběhu tohoto významného dne, ojedinělého v historii kláštera, nás zpravuje kronika dívčí školy: „*Před 7. hodinou ranní přijel Veledůstojný pan biskup až ku klášterní budově, která celá okrášlena věnci ve slavnostní bráně s nápisem ‚Vítej nám!‘ činila naň milý dojem. Před vchodem uvítala jej družička a podala mu krásnou kytici. Poté ubíral se veled. p. biskup v průvodu všech sester do klášterní kaple, v níž sloužil mši sv. Po mši sv. měl dojemnou řeč k přítomným dítkám a učitelkám. Po krátkém občerstvení odebral se nejprve k maličkým do opatrovny. Zde byl tak překvapen odpověďmi a hrami dítek, že se od nich odloučiti nemohl.*

Zkouška po třídách trvala až do 12 hodin. Jeho Excl. vyslovil úplnou spokojenost nad znalostí dítek ve sv. náboženství. Dítky poděleny byly obrázky a medailemi. Odpoledne byla prohlídka kláštera, při níž každá jednotlivá sestra byla předvolána k audienci.

O páté hodině opouštěl veled. pan biskup Líšeň, vyprovázen družičkami a školní mládeží.“[46]

V létě 1912 nechala představená kláštera s. Marie Theofila Příkrá vydláždit na dvoře chodník mezi dolní a horní školní budovou. Další drobné úpravy následo-

[44] MZA, fond E 98 Boromejky Brno-Líšeň, inv. č. 3 (Vyvlastnění pozemků pro místní dráhu z Brna do Líšně).
[45] Stavba si vyžádala náklad 40 000 zlatých. Srov. AMB, fond B 38 MNV Brno-Líšeň, Výpisy, kapitola 15. Klášter v Líšni 1862–1949.
[46] AMB, fond M 115 Dívčí klášterní škola v Brně-Líšni, inv. č. 324 – Kronika dívčí školy, zápis za školní rok 1910/1911.

141-180_kostal_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:11 Stránka 153

valy v příštím roce, kdy byl vydlážděn dvůr před školní budovou a byly provedeny menší práce ve školních třídách. Drobnější stavební práce bývaly pravidelně konány v období prázdnin, aby nebyl narušován chod školy.

10. prosince 1912 se konala vizitace školy c.k. okresním školním inspektorem Františkem Andrlem. Ten při inspekci upozornil přítomného předsedu místní školní rady na přeplněnost tříd a vyjádřil přesvědčení, že bude nutné vystavět v Líšni novou dívčí školu a rozdělit třídy. Inspektor o situaci uvědomil úřední místa a kongregace boromejek jakožto vydržovatel školy obdržela přípis, zda by bylo možné od školního roku 1913/1914 opatřit potřebné místnosti a učební pomůcky a všechny třídy rozdělit. Generální představená kongregace na to odpověděla, že kvůli nedostatku hmotných prostředků není v silách kongregace tyto změny provést. V důsledku toho obdržela v březnu 1913 místní školní rada v Líšni od okresní školní rady nařízení, aby s podporou obecního zastupitelstva přikročila co nejdříve ke zřízení veřejné dívčí školy obecné a aby příslušné návrhy předložila okresní školní radě ještě do konce dubna. Místní školní rada však s poukazem na tehdejší peněžní krizi nařízení neuposlechla, zároveň ale jako provizorní řešení navrhla, aby byla v klášterní škole zřízena při 1. třídě pobočka, kde by učitelskou sílu platila obec. V červenci 1913 podala správa školy zemské školní radě žádost o povolení zřídit pobočku při 1. třídě. Žádost byla bez prodlení schválena a pobočka I. třídy (I. třída B) byla otevřena již v září 1913. Jako učitelská síla sem nastoupila světská učitelka slečna Kateřina Vodičková.

První školní den roku 1913 (16. září) zůstal v paměti školy ještě z jiného důvodu – tohoto dne totiž vizitovala líšeňský klášter generální představená kongregace Marie Elekta Zaunmüllerová s asistentkou Marií Mansuetou Velebovou. Při vizitaci vyplynulo najevo, že na škole působí jen dvě učitelky s vysvědčením způsobilosti, a proto musela být propuštěna podučitelka sl. Anna Michalová, na jejíž místo byla povolána sl. Marie Doležalová, která zde již dříve působila a která složila zkoušku způsobilosti v Poličce.

Na škole působily jako učitelky většinou sestry boromejky, světských učitelek bylo výrazně méně. Prakticky každý rok přinášel nějaké personální změny v učitelském sboru, neboť řádové sestry byly relativně často překládány generální představenou kongregace na jiná působiště.

I když bylo do školy zapsáno každoročně značné množství žákyň, byla její návštěvnost v průběhu roku značně kolísavá. Zatímco v zimě byla návštěva školy většinou vcelku dobrá, v průběhu léta byla zejména ve vyšších ročnících špatná. Nižší návštěvnost v letním období byla způsobena tím, že odrostlejší dívky často pomáhaly svým rodičům v sezónních polních pracích, případně v různých domácích pracích a v péči o mladší sourozence. Z důvodů nízké návštěvnosti školy v letních měsících škola opakovaně žádala (spolu se správou líšeňské chlapecké školy) okresní školní radu o povolení polodenního (dopoledního) vyučování v tomto období. Žádost však byla většinou zamítnuta.

Ve škole se vyučovalo běžným předmětům i ručním pracem. Při vyučovacích hodinách se uplatňovaly i prvky názorné výuky (obrazy, diagramy, fyzikální pomůcky), které dětem usnadňovaly pochopení probírané látky. Některé z těchto doprovodných pomů-

141-180_kostal_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:11 Stránka 154

cek se nekupovaly, ale zhotovovaly je samy klášterní učitelky. Například Marie Honorina Kučerová, učitelka 3. třídy, zhotovila ve školním roce 1911–1912 vlastnoručně pro potřeby školy plán Líšně. Ruční práce vyučovaly na dívčí škole industriální učitelky. Šikovnost žákyň demonstrovala škola několikrát na návštěvnicky úspěšných výstavách ručních prací.[47]

Důraz se kladl (i vzhledem k tomu, že šlo o církevní školu) na výuku náboženství a na účast na bohoslužbách a církevních slavnostech. Školní rok byl pravidelně zahajován slavnostní bohoslužbou s litaniemi k Duchu svatému, po níž byl čten školní řád, a končil slavnostní liturgií s chvalozpěvem „Te Deum". Významným životním předělem byla pro dívky i jejich rodiče slavnost prvního svatého přijímání, k němuž po předchozí přípravě přistupovaly na začátku 20. století většinou žákyně čtvrtých tříd. V pozdějších letech se konalo první svaté přijímání někdy již v druhé třídě, až se ustálil zvyk, že k prvnímu sv. přijímání přistupovaly dívky ze třetí třídy. Představu o tom, jak obvykle probíhala tato slavnost, poskytuje následující vzpomínka z pera kronikáře dívčí školy, která se váže k neděli 21. dubna 1907. Dívky se nejprve shromáždily na klášterním dvoře v bílých šatech s věnečky na hlavách a se svícemi v rukou. Zde se k nim přidali i prvokomunikanti z líšeňské chlapecké školy a ze školy ve Slatině, která náležela do líšeňské farnosti. „*Za hlaholu zvonů ubíral se průvod cumunikantů doprovázen důstojnými pány, ministranty nesoucími školní prapor, učitely i rodiči jakož i nesčíslnými diváky do chrámu Páně k posvátnému výkonu. Při slavné mši sv. obnovily dítky křestní slib a důstojný pán oslovil cumunikanty jakož i rodiče jejich tak dojemně, že všichni přítomní k slzám pohnutí byli. Po pozdvihování zapěly žákyně IV. a V. třídy vložku ‚Zdrávas Maria'. Po odpoledních službách Božích daly se cumunikantky fotografovati v slavnostním rouchu, by zůstavily sobě i svým milým památku nejšťastnějšího dne v celém životě svém.*"[48]

Není divu, že každoroční první svaté přijímání dětí bývalo nejen pevnou součástí života školy a farnosti, ale i významnou událostí pro celou obec. Slavnostní průběh mívala i zkouška z náboženství, jež se konala vždy na konci školního roku. Zkoušku nevedl místní farář, ale zpravidla brněnský děkan a konala se po třídách za přítomnosti obecního představenstva, rodičů dětí a dalších hostí. Žákyně se se svými učitelkami účastnily také svátku Božího těla, mnohé z nich při tom byly v průvodu ke čtyřem oltářům oblečeny za družičky. Na den sv. Marka a v tzv. křížových dnech se žačky provázené učitelkami účastnily také církevních průvodů do polí. Na „dušičky" pak navštěvovaly církevní obřady za zemřelé v kostele a na hřbitově.

Jako katecheté, kteří vyučovali děti náboženství a připravovali je ke svátostem, působili na škole většinou líšeňští kaplani a faráři. Starší dívky chodily třikrát ročně ke zpovědi a k svatému přijímání. Všechny žákyně se účastnily o svátcích a nedělích

[47] Například v roce 1912 zmiňuje citovaná kronika dívčí školy úspěšnou výstavu ručních prací, která si získala uznání od starosty obce i od místní školní rady.

[48] AMB, fond M 115 Dívčí klášterní škola v Brně-Líšni, inv. č. 324 – Kronika dívčí školy, zápis za školní rok 1906/1907.

141-180_kostal_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:11 Stránka 155

školních mší svatých, v letním období se školní mše konaly každý den. Mimořádnou událostí nejen pro klášter, ale i pro celou Líšeň byly lidové misie, jež se v Líšni konaly v prosinci 1913. K svátosti zpovědi a ke svatému přijímání při nich přistoupilo 342 žákyň školy. Misie byly zakončeny v neděli 14. prosince slavnostním průvodem se svatým křížem a následnou bohoslužbou v kostele, při němž asistovaly jako družičky mnohé dívky z klášterní školy.

Každoročně byly připomínány narozeniny a svátek císaře Františka Josefa I. a úmrtní den jeho manželky, císařovny Alžběty. 2. prosince 1908 bylo připomínáno 60. výročí nastoupení císaře Františka Josefa I. na trůn. *„Žákyně jednotlivých tříd pořadem od prvé třídy počínajíc zapěly slavnostní píseň, načež přednesly jubilejní deklamace k oslavě šedesátiletého panování Jeho Veličenstva císaře a krále Františka Josefa I. od J. Zahradníčka. Slavnosti zúčastnili se členové místní školní rady, sbor učitelský a rodiče žákyň. Důstojný p. farář, katecheta dívčí školy přednesl v dojemné řeči některé rysy šlechetné povahy panovníkovy a mládeži k následování doporučil. Ku konci vyzval pan starosta přítomné, aby provolali J. Veličenstvu ‚Slávu' a zapěli ‚Rak. nár. hymnu', čímž dojemná slavnost ukončena.*“[49] Z výtěžku jubilejní oslavy bylo škole věnováno 40 K na zakoupení učebních pomůcek.

Líšeňská klášterní škola byla i místem čilého kulturního dění. Zajímavý zážitek se jistě naskytl žákyním například 28. května 1907, kdy se konala recitace básní českým deklamátorem Jožkou J. Horákem za účinkování spisovatelky Abigaily H. Horákové, která dětem vyprávěla klasické pohádky (jako Zlatý kolovrat, O Malence apod.).[50] Daleko větší význam než občasné pozvání některé osobnosti tehdejšího kulturního života do školy však mělo poměrně intenzivní, aktivní vystupování žákyň v amatérsky připravovaných divadelních představeních. Od školního roku 1910/1911 přináší kronika dívčí školy zprávy o pořádání vánočních představení, jež nacvičovaly pro veřejnost žákyně se svými učitelkami. Představení byla často pro velký úspěch několikrát opakována. O vánocích 1910 to byla divadelní hra „Královna víl“, o rok později hra „Krakonoš“.

Jednou ročně se zpravidla uskutečnil školní výlet, jehož se žačky účastnily v doprovodu svých učitelek a katechety, líšeňského faráře Metoděje Hoška. Často se jezdilo na hrad Pernštejn, kde dívky absolvovaly prohlídku hradu.

Žákyně klášterní školy pocházely z nejrůznějších sociálních vrstev, byly mezi nimi jak dcery zámožnějších rolníků a dalších majetnějších občanů, tak dcery dělníků i nezaměstnaných. Sociální situace mnoha rodin, posílajících své děti do klášterní školy, nebyla zrovna růžová. Tíživou bídu se v duchu nejlepších rodových tradic snažila zmírňovat líšeňská vrchnost. Hraběcí rodina každoročně obdarovávala o Vánocích šest až dvanáct nejchudších žákyň kompletním oblečením a obutím. Nezanedbatelnými částkami přispívala také na vaření polévky pro chudé děti v zimním období (zpravidla od

[49] AMB, fond M 115 Dívčí klášterní škola v Brně-Líšni, inv. č. 324 – Kronika dívčí školy, zápis za školní rok 1908/1909.

[50] AMB, fond M 115 Dívčí klášterní škola v Brně-Líšni, inv. č. 324 – Kronika dívčí školy, zápis za školní rok 1906/1907.

141-180_kostal_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:11 Stránka 156

začátku ledna do března) v klášterní kuchyni. Polévku denně dostávalo asi 100 dětí, pro jejichž rodiče bylo toto alespoň částečné zajištění výživy jejich potomků úlevou.

Zajímavé jsou informace o zdravotním stavu školní mládeže. Mezi děvčaty se opakovaně vyskytla oční nemoc trachom (například v letech 1908 a 1912). Objevovaly se i jiné nakažlivé nemoci – například v jarních měsících roku 1907 propukla epidemie spalniček. Smutnou událostí bývalo úmrtí některé z žákyň. V listopadu 1912 dívky i osazenstvo kláštera bolestně zasáhla náhlá smrt oblíbené učitelky Marie Vereny Nesvatbové, jíž podlehla po pouhých třech dnech od svého onemocnění zánětem plic.

Zprávy o dětské opatrovně (školce, v Líšni často nazývané „čapala“), která při škole fungovala od samého počátku, jsou na rozdíl od informací o dívčí škole dost lakonické. Například v kronice dívčí školy se objevují hlavně v souvislosti s tradiční slavností vánočního stromku, která se v opatrovně v období vánoc každoročně konala. Pro tuto slavnost nacvičovaly děti („čapaláci“) různé jednoduché hry, které předváděly obecenstvu. Například v roce 1906 provedly děti hry „Poustevník“, „Mlsný Jarouš“ a „Živnostníci“. Vedle her předváděly i živé obrazy, písně a básně. Vánoční slavnosti dětské opatrovny se v Líšni těšily značné oblibě a musely být často několikrát opakovány (zpravidla se hrávalo na Štědrý večer, na sv. Štěpána a na Nový rok). Obvykle se jich účastnila i líšeňská vrchnost, která se podílela také na vánoční nadílce (děti dostávaly cukrovinky, ořechy, jablka, případně jiné drobné dárky).

Ve školním roce 1909/1910 musela být dětská opatrovna uzavřena, neboť její prostory byly, jak už bylo uvedeno, využity pro novou šestou třídu. Činnost opatrovny byla znovu obnovena od školního roku 1910/1911.

Líšeň byla před první světovou válkou obcí, v níž se na politickém kolbišti střetávali příznivci různých politických směrů. Vedle konzervativního a katolického voličstva přibývalo i přívrženců levicového sociálně-demokratického hnutí. Orlovna, sokolovna a dělnický dům byly kulturními a sportovními centry, navštěvovanými hlavně občany stejného politického přesvědčení. Dobové politické ovzduší odráží zajímavá poznámka v zápisu v kronice dívčí školy z roku 1907, která se zmiňuje o tom, že některým žákyním byla známka z mravů snížena kvůli účasti na tanečních zábavách v dělnickém domě a na oslavách 1. máje.[51] Správa dívčí školy se zřejmě zpočátku stavěla i proti tomu, aby února 1912 obdržela správa školy od Sokola přípis s výzvou, aby nebránila žákyním cvičit v této tělocvičné jednotě, „*jelikož rodiče dítek si toho přejí z důvodů zdravotních.*“ Správa školy se obrátila na okresní školní radu s dotazem, jak má v této záležitosti postupovat a dostala od ní šalamounskou odpověď, že „*školním dítkám zapovídá se navštěvovati cvičení tělocvičné jednoty ‚Sokol‘, pokud se táž neprokáže dovolením okresní školní rady, že smí cvičiti školní dítky*“. [52]

[51] AMB, fond M 115 Dívčí klášterní škola v Brně-Líšni, inv. č. 324 – Kronika dívčí školy, zápis za školní rok 1906/1907.

[52] AMB, fond M 115 Dívčí klášterní škola v Brně-Líšni, inv. č. 324 – Kronika dívčí školy, zápis za školní rok 1911/1912.

141-180_kostal_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:11 Stránka 157

27. února 1914 se škola stala dějištěm trapného incidentu, při němž byla učitelka páté třídy Marie Eugenie Kořínková napadena a zraněna sedmnáctiletou Marií Ondráčkovou, starší sestrou žákyně Štěpánky Ondráčkové, která od prosince nechodila do školy. Záležitost vyšetřoval strážmistr J. Bašta s obecním strážníkem J. Hejlem a celá záležitost se dostala až k zemskému soudu, jenž Marii Ondráčkovou odsoudil k pokutě 10 K nebo k 24hodinové vazbě.

Financování školy, jakkoliv bylo obtížné, dokládá relativně vysokou úroveň tehdejšího mecenátu. Výraznější subvence z veřejných zdrojů získávala škola teprve od doby, kdy jí bylo přiznáno tzv. právo veřejnosti (od září 1908).[53] Již bylo zmíněno, že hlavním vydržovatelem školy byla kongregace boromejek a jejím nejvýznamnějším mecenášem byla rodina majitelů zdejšího velkostatku, hrabat Belcredi. Na podpoře školy se však v různé míře podíleli i další instituce a jednotlivci. Kromě líšeňské obce podporovaly školu například místní spolky Jednota sv. Josefa a krejcarový spolek. Z řad jednotlivců patřil mezi nejštědřejší podporovatele školy líšeňský farář P. Metoděj Hošek, který zde působil po řadu let i jako katecheta. Věrným dobrodincem školy byl také až do své smrti v lednu 1909 ing. Josef Mazel, předseda místní školní rady a někdejší líšeňský starosta. Pro potřeby školy býval alespoň zčásti využit i výtěžek některých společenských událostí, jako byly zábavy, plesy apod.[54] Darované peníze sloužily zpravidla k nákupu učebních pomůcek, knih do školní knihovny a k podpoře chudých žákyň.

K zlepšení hmotné situace školy přispívaly i různé benefiční akce školou pořádané. Nezanedbatelný výnos přinášely zejména vánoční představení žákyň, jež byly hojně navštěvované. Například v lednu 1911 se při třikrát opakovaném divadelním představení „Královna víl“ vybralo 120 K, jež byly použity ve prospěch chudých žákyň a na opatření učebních pomůcek. Obdobně i při vánočních slavnostech dětské opatrovny se pravidelně shromáždil jistý obnos, jenž pak sloužil zpravidla k nákupu dětských hraček.

Úzká spolupráce školy s rodinou Belcrediů byla zřejmě prospěšná pro obě strany, jak o tom svědčí i vzpomínka na oslavu stříbrné svatby hraběte Ludvíka Belcrediho, již stojí za to pro výrazný dobový kolorit ocitovat:

„*Na konci školního roku* [1910] *slavil Jeho Excelence pan hrabě stříbrnou svatbu. Při té příležitosti posvěcena byla socha Panny Marie Lurdské v zámecké zahradě. K tomu cíli nacvičena byla ve škole píseň lurdská, jíž žákyně zpívaly za průvodu hudby, když byla socha nesena na určené místo. Žákyně sochu provázející byly bíle oděné.*

Některé ze žákyň byly též určeny k tomu, aby prováděly před hosty různé reje, komtesou k tomu cíli nacvičené. Vše to, jakož i slavnostní brány a krásné osvětlení zámku vzbuzovalo obdiv diváků.

Sám pan hrabě pravil, že podobné slavnosti nepamatuje.

[53] Například v květnu 1912 obdržela správa kláštera od moravského zemského výboru částku 5 800 K z dotace na podporování soukromých obecných škol dívčích. Viz AMB, fond M 115 Dívčí klášterní škola v Brně-Líšni, inv. č. 324 – Kronika dívčí školy, zápis za školní rok 1911/1912.

[54] Například ve školním roce 1906/1907 obdržela škola 19 korun z výnosu zábavy v hostinci „Na Chajdě“ a 5 korun z výtěžku selského plesu.

141-180_kostal_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:11 Stránka 158

Po slavnosti byly děti pohostěny, načež jim bylo dovoleno probíhati se v zámeckém parku, což jim působilo nemalé potěšení."[55] Tato vzpomínka dokládá, jak významná byla ještě na počátku 20. století role bývalého „panstva" v prostředí malého moravského městečka.

I když bylo vydržování dívčí školy a dětské opatrovny hlavním posláním kláštera, jemuž se samozřejmě přizpůsoboval i život klášterních sester, nelze zapomínat na to, že líšeňské boromejky vedly také vlastní duchovní život, jenž se odehrával uvnitř kláštera a jenž byl v souladu se spiritualitou, kterou kongregaci boromejek vtiskly její zakladatelky. Srdcem řádového domu byla od jeho založení klášterní kaple, jež byla především místem společných modliteb. V únoru 1912 obdržel klášter dovolení, aby mohla být v kapli u oltáře přechovávána Nejsvětější svátost oltářní. K duchovnímu životu sester patřila pravidelná zpověď u stálého klášterního zpovědníka. Od roku 1905, kdy zemřel dosavadní zpovědník P. Pavel Pavelka, byl řádným zpovědníkem líšeňských boromejek ustaven P. Metoděj Hošek, jenž pak tuto duchovní službu u sester vykonával po řadu let.[56] Představená kláštera mívala i mimořádného zpovědníka, jak o tom svědčí například dopis z 15. října 1913, v němž jí biskupský komisař ženských řádů a kongregací oznamuje, že jí byl biskupem Pavlem Huynem ustanoven jako mimořádný zpovědník P. Norbert Smékal, kvardián brněnských kapucínů.[57]

Na prahu roku 1914 tvořilo klášterní komunitu devět řeholnic – představená Marie Theofila Příkrá, pět sester s řeholními sliby – Marie Miloslava Kostlivá, Marie Karolína Pasovská, Marie Leonilla Nováková, Marie Ubalda Struháčková, Marie Julie Čutová a tři novicky – Marie Marka Urbanová, Marie Eugenie Kořínková a Marie Paula Antošová. Šest boromejek pocházelo z Čech, tři byly narozené na Moravě.[58]

Klášterní škola v letech I. světové války

Dosud relativně poklidný život obyvatel rakousko-uherské říše zcela rozvrátil 28. června 1914 atentát na následníka trůnu arcivévodu Františka Ferdinanda d'Este a po něm následující vypuknutí I. světové války. Začátek války se nicméně dotkl líšeňské klášterní školy až ve školním roce 1914/1915, konec předchozího školního roku jím ještě nebyl poznamenán. Léto 1914 naopak přineslo pro Líšeň jednu důležitou a radostnou událost – znovuzbudování a slavnostní vysvěcení poutní kaple na „Kostelíčku", na místě její barokní předchůdkyně, která zde stála až do reforem Josefa II. Hlavní zásluhu na obnově poutního místa měl líšeňský farář, katecheta dívčí školy, P. Metoděj Hošek, jenž osobně vybíral příspěvky na stavbu kaple a podařilo se mu tak

[55] AMB, fond M 115 Dívčí klášterní škola v Brně-Líšni, inv. č. 324 – Kronika dívčí školy, zápis za rok 1909/1910.
[56] Jmenování a záležitosti zpovědníků líšeňských boromejek viz AMB, fond S 18 Far. úřad u sv. Jiljí, inv. č. 209.
[57] AMB, fond S 18 Farní úřad u sv. Jiljí, inv. č. 209.
[58] *Catalogus cleri dioeceseos Brunensis 1914,* Brno 1914, s. 300.

141-180_kostal_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:11 Stránka 159

shromáždit přes 6 000 K, což byl dostatečný obnos k provedení stavby. Na obnovu „Kostelíčku" přispěla velká část obyvatel Líšně, a také žákyně klášterní školy vybraly na tento účel 50 K. Kaple na „Kostelíčku" byla dostavěna 2. července 1914 a slavnostně byla vysvěcena 2. srpna téhož roku. Hojně navštívené slavnosti se přirozeně zúčastnila mládež z obou líšeňských škol.

Vysvěcení kaple na „Kostelíčku" o letních prázdninách roku 1914 bylo bohužel pro Líšeň na dlouhou dobu jednou z posledních radostných událostí. Na samém prahu I. světové války ještě stačil zemřít majitel zdejšího velkostatku dr. Ludvík hrabě Belcredi, přísedící zemského výboru a od roku 1912 prezident zemědělské rady na Moravě, jenž byl příznivcem a podporovatelem kláštera boromejek. Školní rok, který začal několik dní po jeho smrti, již ve značné míře poznamenala válečná doba. Dosud poklidně probíhající život školy se musel náhle přizpůsobit válečným poměrům. Kvůli nedostatku učitelských sil bylo upuštěno od zřízení pobočky v 1. třídě, takže všechny prvňačky (v počtu 104) vyučovala správkyně školy Marie Miloslava Kostlivá. Návštěvnost školy poklesla ve všech třídách, protože muži (otcové rodin) byli povoláni na frontu a děti musely více pomáhat při zemědělských i domácích pracích. S ohledem na mimořádnou situaci se zameškané půldny dívkám omlouvaly. Během roku byly žákyně několikrát poučovány o nakažlivých nemocech úplavici a choleře, aby se předešlo riziku jejich epidemie.

Podpora válečného hospodářství monarchie a charitní pomoc obětem konfliktu, to byly dvě oblasti, v nichž se mohly svým dílem uplatnit v Rakousko-Uhersku vedle jiných institucí i obecné školy. V říjnu 1914 dívky se svými učitelkami sbíraly ostružinové listí „*na přípravu thé pro vojsko*". Usušené listy byly zaslány firmě Viktor Adler z Oberlaa u Vídně, která pak škole poslala písemné poděkování. Ostružinové a jahodové listí se sbíralo i v dalších letech I. světové války. V listopadu 1914 uspořádaly učitelky s dovolením líšeňského starosty v obci sbírku ve prospěch vojínů v poli, která vynesla 140 K. P. Metoděj Hošek věnoval pro tento účel dalších 60 K. Výtěžek sbírky byl použit k nákupu vlny, z níž žákyně zhotovily v hodinách ručních prací pro vojáky celkem 432 kusů teplých částí oděvu „*ponožky, nátepničky, rukavice, kolenice, šály a kukly*", 3 020 kusů papírových podešví a 390 kusů papírových ponožek. Vše bylo školou zasláno Červenému kříži v Brně. Na škole se uskutečnila také sbírka na sirotky po padlých vojínech a na umělé údy, která vynesla 76 K, jež byly zaslány Červenému kříži ve Vídni. Za peněžité dary a výrobu částí oděvů obdrželo 200 žákyň pamětní listy.

22. února 1915 zemřela zřejmě poslední osoba, spjatá s líšeňským klášterem od jeho počátků v 60. letech 19. století – klášterní služka Kateřina Zemanová, „*která 50 let ve zdejším líšeňském klášteře věrně a poctivě sloužila.*"[59]

Ve školním roce 1915/1916 byl využit ve prospěch vojáků na frontě výtěžek tradičního vánočního divadelního představení žákyň spolu s darem faráře M. Hoška

[59] AMB, fond M 115 Dívčí klášterní škola v Brně-Líšni, inv. č. 324 – Kronika dívčí školy, zápis za školní rok 1914/1915.

141-180_kostal_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:11 Stránka 160

a místního starosty. Za získaných 203 K byl nakoupen flanel a vlna, z nichž byly zhotovovány části teplých oděvů, jež tentokrát byly dílem darovány 22 líšeňským občanům, kteří právě odcházeli na frontu a dílem zaslány válečné péči v Brně. Mezi školními dětmi bylo získáno 1 800 K pro 4. válečnou půjčku.

Na novou situaci bohužel doplatila dětská opatrovna, která byla uprostřed roku 1915/1916 uzavřena, protože pěstounka Marie Ubalda Struháčková byla povolána k ošetřování raněných vojáků a nebyla za ni nalezena jiná náhrada.

V průběhu války se život školy válečným potřebám podřizoval stále více. V roce 1916/1917 se kromě již tradiční výroby oděvů pro vojáky na frontě konala sbírka ve prospěch válečného fondu sirotčího, spolu s žáky chlapecké školy sbíraly žákyně vlnu a kaučuk a roznášely odznaky Červeného kříže. Prodávaly také odznaky a květiny ve prospěch válečných vdov a sirotků a sbíraly kopřivové stonky pro válečnou péči v Brně. Mezi žactvem bylo získáno 2 000 K na 6. válečnou půjčku. Finanční hodnota charitních příspěvků a pomoci státnímu hospodářství, jež škola v tomto roce poskytla, již dosahovala ne stovek, ale tisíců korun. V porovnání s tím, co všechno škola na tyto účely věnovala, působí až nepatrně objem darů, jež v tehdejší době přijala.[60]

Jen máloco bylo tak charakteristické pro vývoj I. světové války, jež se rychle změnila z krátké „*kárné výpravy*“ ve vleklý konflikt, který si na všech stranách vyžádal miliony lidských životů, jako rekvírování zvonů pro válečné účely. Tento smutný akt, signalizující postupné vyčerpání rakousko-uherské říše, se v Líšni uskutečnil 21. března 1917. Kronikář zaznamenal na tuto událost vzpomínku, že když zvony „*naposled zazvonily, naříkal a plakal lid kolem stojící pohnutím*“.[61] Rekvizice kovových předmětů se dotkla i samotného kláštera, jehož představená musela odevzdat kotel, hmoždíř a ostnatý drát ze zahradního plotu.

Vzhledem k tomu, že stále rostl počet mužů, kteří museli narukovat na frontu, a přibývalo i množství padlých a raněných, vydala zemská školní rada výnos *Přibírání mládeže k pracím hospodářským*, jímž byla od 1. dubna 1917 zproštěna většina žákyň 6. třídy povinnosti školní docházky, aby se mohly věnovat domácím pracím a zemědělským pracím za mzdu.

Významným psychologickým předělem byla pro obyvatelstvo všech částí monarchie smrt císaře Františka Josefa I. (jenž své říši panoval neuvěřitelných 68 let), která jakoby signalizovala konec jedné historické epochy. I když na české straně se během prvních tří let války, kterou většina českého národa nikdy nepřijala za svou, nepochybně do jisté míry vytrácely postoje loajality k panujícímu habsburskému domu, nelze pochybovat o tom, že mnoho lidí bylo císařovým skonem přesto bolestně zasaženo. Dojemné líčení úmrtí Františka Josefa 22. listopadu 1916 ve školní kronice dostatečně ilustruje násle-

[60] AMB, fond M 115 Dívčí klášterní škola v Brně-Líšni, inv. č. 324 – Kronika dívčí školy, zápis za rok 1916/1917, uvádí pouhých 27 K 50 h, které škola získala od Jednoty sv. Josefa a od divadelního kroužku z hostince u Kalábů.

[61] AMB, fond M 115 Dívčí klášterní škola v Brně-Líšni, inv. č. 324 – Kronika dívčí školy, zápis za rok 1916/1917.

141-180_kostal_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:11 Stránka 161

dující pasáž: „*V kapucinské hrobce císařů rakouských odpočívá ne pouze mrtvý vladař, ale starostlivý, něžný a pečlivý otec. Odešel velký a dobrý panovník, jehož světlý zjev v dějinách světových provždy bude vyznačeným.*“ V každém případě by byla zajímavá odpověď na otázku, zda byly tyto řádky míněny skutečně upřímně nebo zda byly spíše napsány z důvodu, že se podobné vyjádření od kronikáře očekávalo.

V závěru války je patrné zhoršování sociální situace civilního obyvatelstva. Problémem se stávalo ošacení chudé školní mládeže. Tradiční charitní akce líšeňské vrchnosti posloužila o vánocích 1917 jednadvaceti dětem, které dostaly teplé obleky od hraběnky Belcrediové. Otázku ošacení chudé školní mládeže v Líšni mělo systematicky řešit zvláštní komité, v němž zasedli hr. Belcrediová, farář M. Hošek, představená kláštera, správce a správkyně obecných škol. Hraběnka Belcrediová věnovala k tomuto účelu 300 K, P. Egbert Belcredi dokonce 1 000 K a správa školy všechny školní sbírky.

Od školního roku 1917/1918 byla znovu otevřena pobočka první třídy. Ve škole se konaly sbírky ve prospěch fondu pro válečné vdovy a sirotky, pro Červený kříž, na slepého vojína, na válečné hroby a na válečné odznaky a vybíralo se na 8. válečnou půjčku. Finanční výtěžek těchto akcí byl ovšem nižší než v předchozích letech, neboť mnoho rodin zápasilo s bídou a nouzí.

Běžný život školy nicméně dále pokračoval i ve stísněných válečných poměrech. K výuce sloužily některé nové učební pomůcky (fyzikální pomůcky, obrazy, názorné diagramy) a přibylo i knih do žákovské knihovny. Žákyně se stejně jako v předválečných letech připravovaly na první svaté přijímání a na svátost biřmování, účastnily se školních mší svatých, májových pobožností, slavností Božího těla i průvodů do polí na den sv. Marka a v křížové dny. Slaveny byly také císařovy jmeniny a dětské dny. O vánocích 1917 sehrálo čtyřicet žákyň divadelní hru „Obecní sirotci“, a to s takovým úspěchem, že musela být třikrát opakována.

Klášter a škola v období 1918–1938

Začátek školního roku 1918/1919 byl naplněn převratnými událostmi – koncem světové války, rozpadem Rakouska-Uherska a vznikem Československé republiky. Zatímco školní kronikář (či spíše kronikářka) před dvěma roky radostně vítal nástup nového císaře Karla, nyní neméně nadšeně velebí vznik samostatného Československa: „*Netušily jsme, jak významných událostí bude letošní školní rok svědkem. Český lid stanul dne 28. října 1918 po staleté porobě na prahu svého vytouženého cíle. Jsme samostatni. Československý stát byl proklamován národním výborem 28. října 1918. Národ český byl vždy neodvislým a svobodným národem až do doby památné bitvy na Bílé hoře, kdy rytířský výkvět českého národa téměř vykrvácel.*“[62] Další odstavce kroniky přinášejí oslavný životopis Tomáše Garrigue

[62] AMB, fond M 115 Dívčí klášterní škola v Brně-Líšni, inv. č. 324 – Kronika dívčí školy, zápis za školní rok 1918/1919.

141-180_kostal_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:11 Stránka 162

Masaryka. Kronika líšeňské klášterní školy svědčí o tom, že katolíci přivítali vznik republiky se stejným nadšením jako občané jiných vyznání, případně občané bez vyznání. Proto se nepochybně sester boromejek a dalších líšeňských katolíků musely nepříjemně dotknout ostré protikatolické nálady a tendence, které se brzy po ustavení republiky zvláště v Čechách objevily. Dne 21. prosince 1918 byla správou školy uspořádána slavnost na počest příjezdu T. G. Masaryka do Prahy.

Pro konec roku 1918 a pro rok 1919 byla charakteristická značná bída širokých vrstev obyvatelstva, provázená nedostatkem potravin a základních životních potřeb. Svou nezastupitelnou úlohu si v této situaci v Líšni i po vzniku republiky udržela hraběcí rodina Belcrediů, která se s vydatným nasazením věnovala zmírňování nouze svých méně majetných sousedů. O vánocích 1918 „*J. Ex., urozená paní hraběnka Belcrediová, darovala 13 chudým žačkám teplé obleky, začež jí správou školy bylo srdečně poděkováno*“.[63] Chudé děti také při této příležitosti dostaly jako nadílku vánočky a jablka. V zimě se ve škole připravovala pro 100–120 nejchudších žákyň polévka, „*kterou ochotně vařila ctihodná představená zdejšího kláštera*“. O výlohy se tentokrát rozdělila hraběnka Belcrediová, představená kláštera a spolek Českého srdce z Líšně. O letních prázdninách 1919 dostávaly chudé a nemocné děti vydatné svačiny. Tato mimořádná humanitární pomoc byla darem českých krajanů ve Spojených státech amerických. Jinak se život školy postupně vracel do normálních kolejí, což signalizovalo i obnovení dětské opatrovny, jež byla v předchozích letech uzavřena.

Ve školním roce 1919/1920 bylo zapsáno 564 žákyň, což byl nejvyšší počet v dosavadní historii školy. Financování tradiční polévkové akce převzala tuto zimu líšeňská pobočka spolku České srdce. Škola uspořádala tři charitní sbírky – sbírku na sirotky po padlých vojínech (vybráno 50 K 40 h), sbírku pro Masarykovu ligu proti tuberkulose (92 K 90 h) a sbírku na pomoc mrzáčkům (60 K). Místo dřívějších oslav narozenin a jmenin Jeho Veličenstva se nyní vytvořila nová tradice – slavnostní připomínka vzniku republiky 28. října.

Kongregace sester boromejek se bolestně dotkla smrt generální představené Elekty Zaunmüllerové, která zemřela 18. dubna 1920 ve věku 86 let. „*Pro celou kongregaci ztráta nenahraditelná. Její život byl život světice a taková i její smrt. Kéž přimlouvá se za nás v nebesích.*“[64] Na počátku dvacátých let se škola potýkala s různými problémy, zejména finančního charakteru. Proto pro ni znamenal velkou pomoc mimořádný dar učebnic, knih a dalších školních pomůcek v hodnotě 1 500 K od spolku České srdce, který obdržela ve školním roce 1920/1921. V tomto období se také projevil citelný úbytek počtu žákyň (v roce 1920 zapsáno 549 žákyň, v roce 1921 449 žákyň – tedy během jediného roku se stav žactva snížil o sto). Na poklesu počtu žákyň se jistě podílela i vlna

[63] AMB, fond M 115 Dívčí klášterní škola v Brně-Líšni, inv. č. 324 – Kronika dívčí školy, zápis za školní rok 1918/1919.

[64] AMB, fond M 115 Dívčí klášterní škola v Brně-Líšni, inv. č. 324 – Kronika dívčí školy, zápis za školní rok 1919/1920.

141-180_kostal_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:11 Stránka 163

ostré protikatolické agitace, která gradovala právě kolem roku 1920, kdy mnoho lidí opouštělo katolickou církev a přecházelo do nově ustavené církve československé. Další občané zase houfně vystupovali z církve úplně a nadále se deklarovali jako „bez vyznání". Těmto novým poměrům vycházel vstříc zákon z 28. června 1922, který umožňoval, aby děti, jejichž rodiče si to přejí, byly osvobozeny od vyučování náboženství. Ustanovení zákona využili i někteří rodiče v Líšni, kteří, ačkoliv šlo o církevní školu, odhlásili své dcery z náboženství.

Kvůli dosud běžné praxi udělování subvence klášterní škole z obecního rozpočtu nastaly navíc velké neshody mezi politickými stranami. Proti podpoře školy se stavěli obecní zastupitelé zvolení za kandidátku spojených socialistických stran, kteří měli od voleb v červnu 1919 na líšeňské radnici většinu a tudíž měli i svého starostu Klementa Hromka. Ten pak vstoupil po rozštěpení sociální demokracie v roce 1921 do komunistické strany, stejně jako většina jeho stranických kolegů. Rozepře vyvrcholily 19. listopadu 1922, kdy obecní zastupitelstvo zamítlo 14 hlasy proti 11 hlasům žádost školy o subvenci na rok 1923. Proti tomuto politicky motivovanému rozhodnutí, které školu výrazně poškodilo, protestovaly stovky líšeňských občanů. Proti usnesení obecního zastupitelstva sepsali občané petici, adresovanou moravskému zemskému výboru. Iniciátoři petice argumentovali tím, že na provoz dívčí školy, která měla v roce 1922 445 žákyň v šesti třídách a 100 dětí v opatrovně, přispívala obec již dvacet roků, a to podstatně nižší částkou než na chlapeckou obecnou školu. Přispívání na provoz klášterní školy tudíž představovalo pro obec nemalou úsporu oproti možnosti, že by ji musela vydržovat pouze ve vlastní režii.[65] Nespokojenost mnoha občanů s tímto přístupem radnice se nepochybně promítla do výsledku obecních voleb, jež se konaly 16. září 1923. V nich ztratili komunisté a sociální demokraté svou většinu a novým starostou se stal Eduard Kladiva za stranu národně-demokratickou.

Dne 18. září 1921 se žákyně se svými učitelkami zúčastnily vítání prezidenta T. G. Masaryka v Brně. Tragická smrt ministra Dr. Aloise Rašína vedla správu školy k uspořádání smuteční slavnosti 21. února 1922.

Během léta 1923 byla klášterní škola důkladně opravena. Budova dostala žlutý nátěr, střecha byla pokryta novou křidlicí, byly instalovány nové okapy, obnoveny komíny a natřeny rámy oken. Nového lesku nabyly i sochy sv. Josefa a sv. Jana Nepomuckého, jež byly natřeny olejovou barvou. Akce si vyžádala náklad 12 000 K, který uhradila z prostředků kongregace představená kláštera Marie Theofila Příkrá.

Ve školním roce 1926/1927 bylo zapsáno jen 320 žákyň, což byl nejnižší počet za posledních třicet let. V dalších letech ale počet děvčat navštěvujících školu zase začal mírně stoupat (například v roce 1931/1932 se k zápisu dostavilo 364 děvčat).

V červenci 1927 bylo pražskou generální představenou avizováno, že dosavadní dlouholetou představenou kláštera Marii Theofilu Příkrou nahradí Marie Miloslava

[65] Viz AMB, fond S 18 Farní úřad u sv. Jiljí, inv. č. 250.

141-180_kostal_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:11 Stránka 164

Kostlivá, která doposud zastávala funkci správkyně dívčí školy.[66] Marie Theofila Příkrá měla nadále pomáhat své nástupkyni, aby mohla dobře plnit svěřené poslání. Z dostupných pramenů však vyplývá, že k ohlášené změně nakonec nedošlo a představenou kláštera nadále zůstala Marie Theofila Příkrá.

Závěr kalendářního roku 1927 přinesl jednu pro obec významnou událost – Líšeň byla pověřena zajištěním vánočního stromu republiky pro náměstí Svobody v Brně. Občané byli na tuto výsadu patřičně hrdí a 7. prosince 1927 se v hojném počtu zúčastnili slavnosti rozloučení se stromem před líšeňskou radnicí. Strom, který pro tuto příležitost děvčata z klášterní školy a chlapci z chlapecké školy vyzdobili papírovými ozdobami, pak putoval do Brna.

V říjnu 1928 uplynulo deset let od vyhlášení československé samostatnosti. Oslavy tohoto jubilea se konaly v celé republice. Dívčí klášterní škola a chlapecká škola uspořádaly 27. října v předvečer tohoto výročí v hostinci u „Pleskačů" slavnost, na níž promluvil nadučitel Eduard Elpl, děti recitovaly básně a žákyně páté a šesté třídy zatančily národní tance a zahrály dvě krátká divadelní představení. V den samotného 28. října byla v klášterní škole slavnostně otevřena nová školní kuchyně, k jejímuž zřízení věnovalo 2 500 Kč obecní zastupitelstvo. Kuchyně měla sloužit zejména žákyním vyšších tříd k výuce vaření. Při příležitosti otevření kuchyně sehrálo několik žákyň „*v úboru kuchařském výstup ‚Kuchařinky' ku spokojenosti všech přítomných hostů místní školní rady, obecní rady a zastupitelstva*".[67]

V únoru 1929 negativně poznamenaly život školy mimořádně tvrdé mrazy, jež neměly pamětníka. Dopravu uhlí nadto znemožňovaly sněhové závěje, takže nastala i nouze o topivo: „*Děti přicházely do školy s pláčem, protože cestou jim omrzly tváře, ruce atd. Třídy nebylo možno vytopiti, ačkoliv se silně topilo již od 5. h. ranní. Za takových okolností zavřeny byly všechny školy od 18. února do 1. března. Místy bylo až 40°C zimy*".[68]

Ve dnech 23. a 24. května 1929 vizitoval líšeňskou farnost brněnský biskup Josef Kupka. Druhý den své návštěvy zahájil mší svatou v kapli kláštera, slavnostně vyzdobeného věnci a praporky, a poté byl přítomen zkoušce z náboženství v klášterní škole. V září 1929 bylo ve všech třídách vzpomínáno milénium mučednické smrti sv. Václava a v říjnu padesátého výročí vynálezu žárovky, při němž „*žákyně byly poučeny o významu žárovky pro kulturní pokrok lidstva*". Rok 1929 přinesl ještě jednu zaznamenání hodnou událost, a to vizitaci kláštera generální představenou kongregace boromejek Marií Gonzagou Weissovou.

V září 1930 navštívil dějiště slavkovské bitvy francouzský maršálek d'Esparey. Slavnosti uspořádané na vrchu Žuráň u Podolí se tehdy zúčastnily i žákyně čtvrté, páté a šesté třídy se svými učitelkami.

---

[66] AMB, fond S 18 Farní úřad u sv. Jiljí Brno-Líšeň, inv. č. 209.

[67] AMB, fond M 115 Dívčí klášterní škola v Brně-Líšni, inv. č. 324 – Kronika dívčí školy, zápis za školní rok 1928/1929.

[68] AMB, fond M 115 Dívčí klášterní škola v Brně-Líšni, inv. č. 324 – Kronika dívčí školy, zápis za školní rok 1928/1929.

141-180_kostal_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:11 Stránka 165

V roce 1932 zažila škola úmrtí dvou lidí, kteří s ní byli blízce spojeni. Dne 5. února zemřel ve věku pouhých 31 let katecheta a kaplan Augustin Štrof, velmi oblíbený mezi dětmi i v celé Líšni pro svou laskavou a vlídnou povahu. 5. května pak smrt zastihla P. Egberta Belcrediho, jenž byl stejně jako ostatní členové této rodiny příznivcem a mecenášem dívčí školy, na níž dokonce sám v roce 1928/1929 vyučoval náboženství. Školní kronika jej hodnotí jako dobrého člověka, šlechtice „*nejen rodem, ale i svojí vznešenou duší*“.[69]

Školní docházka žákyň se ve dvacátých letech výrazně zlepšila. Nemalý podíl na tom měla místní školní rada, která pravidelně každý měsíc předvolávala rodiče nedbalých žákyň. Někteří rodiče se nicméně ani teď nemohli obejít bez pomoci svých dětí v době intenzivních zemědělských prací (zvláště červen – září).

K zlepšování zdravotního stavu žákyň přispívaly nově zaváděné hodiny tělocviku. Škole se bohužel nevyhýbaly různé nakažlivé nemoci. Ve školním roce 1924/1925 onemocnělo asi třicet žákyň spalničkami, v listopadu a prosinci 1927 onemocnělo mnoho dětí na příušnice a černý kašel, v roce 1931/1932 zase některé děti onemocněly záškrtem a musely být hospitalizovány. Téměř každým rokem také v různé míře řádila ve škole chřipka. Preventivní význam mělo očkování, které absolvovaly sedmi a čtrnáctileté dívky u místního lékaře MUDr. Josefa Holze.

I v období I. republiky pokračovaly čilé kulturní aktivity. Žákyně nacvičovaly s pomocí svých učitelek divadelní hry, které pak při různých příležitostech předváděly obecenstvu. Na příklad v roce 1923 sehrály žákyně při příležitosti narozenin prezidenta Masaryka divadelní hru „Zlatý kruh“. Důkladnou přípravu si jistě vyžádalo divadelní představení, jež se konalo 2. března 1930 (a bylo o týden později ještě jednou opakováno). V jeho průběhu sehrály žákyně první třídy loutkovou hru „Panenky“, žákyně druhé třídy hru „Kočičky“, žákyně třetí třídy hru „Žabí koncert“, žákyně páté třídy předvedly valčík „Boženka“ a žákyně šesté třídy cvičení s raketami. Děvčata z páté a šesté třídy ještě kromě toho společně zahrály hry „Očarovaná pradlena“ a „Myš“. Některé slavnosti a představení se ze školy přesunuly ve dvacátých letech do nově postavené líšeňské Orlovny (například tradiční vánoční slavnost dětí z opatrovny).

Od přelomu dvacátých a třicátých let navštěvovaly dívky se svými učitelkami také filmová představení. Vybírány byly většinou filmy s náboženským obsahem („Ježíš Nazaretský. Král židovský“ – 22. ledna 1930) nebo filmy s historickým, přírodovědným či cestopisným zaměřením (například film „Plukovník Švec“ – 18. října 1930, nebo film „Létadlem do země trpaslíků“ – 5. března 1932). Klášterní učitelky byly ochotné dopřát dětem i takovou zábavu, jako byly návštěvy cirkusů či zvěřinců.

Mimořádným zpestřením roku býval školní výlet, určený obvykle žákyním vyšších tříd. V květnu 1927 podnikly žákyně čtvrté, páté a šesté třídy dvoudenní výlet na Velehrad, hrad Buchlov a na Svatý Hostýn, v dalším roce se žákyně páté a šesté třídy vydaly

[69] AMB, fond M 115 Dívčí klášterní škola v Brně-Líšni, inv. č. 324 – Kronika dívčí školy, zápis za školní rok 1931/1932.

141-180_kostal_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:11 Stránka 166

se svými učitelkami na výlet do Prahy, v dubnu 1931 se konal výlet za brněnskými pamětihodnostmi, v červnu 1932 na Pernštejn.

Klášterní škola se i za první republiky těšila velmi dobré pověsti. Výbornou úroveň školy ocenil 24. listopadu 1927 i okresní školní výbor, který jí vyjádřil pochvalné uznání, mimo jiné za čistotu, pořádek a výzdobu ve třídách, za školní docházku, chování žákyň a za dobrý prospěch.

Na sociální podpoře chudých žákyň se ve dvacátých letech kromě rodiny Belcrediů, družiny válečných poškozenců a dalších tradičních dárců nově podílela Okresní péče o mládež a krátkodobě i Socialistická péče o mládež, která v zimě a na jaře 1923 denně rozdávala 155 housek dětem nezaměstnaných rodičů a sirotkům. Mezi mecenáši školy figuruje i ve dvacátých letech P. Metoděj Hošek, který ji každoročně podporoval z vlastních prostředků i z kostelní sbírky na chudé. Na pomoci chudým dívkám se občas podílely i další líšeňské spolky – například spolek „Trhovců", jenž jim o vánocích 1926 daroval blíže nespecifikované množství oblečení a punčoch.[70] Stále větší význam si ve dvacátých letech získával tzv. Dětský den, kdy se mimo jiné konala sbírka jak mezi žactvem tak mezi dospělými obyvateli obce. Sbírka o Dětském dnu vynesla například v roce 1927 celých 1 625 Kč 20 h, jež mohly být využity k pomoci dětem, trpícím nouzí.

V polovině dvacátých let se prosadilo stravování chudých žákyň formou mléčné akce, která zpravidla začínala v lednu nebo počátkem února a končila o velikonocích. Výlohy za mléko hradila Okresní péče o mládež spolu s obcí. V zimě 1931 skončila mléčná akce již na konci února a místo ní se opět (stejně jako v dřívějších letech) začala v klášterní kuchyni vařit polévka, na níž přispěly „*představená kláštera, pí hraběnka a některé dobročinné paní z Líšně*".[71] Podobně tomu bylo i v zimě 1931/1932, kdy se v prosinci a lednu stravovaly chudé děti mlékem a v únoru, březnu a dubnu polévkou. Stojí za zmínku, že v této době vrcholící hospodářské krize poskytoval klášter často stravu také dalším potřebným lidem, kteří se na sestry obraceli s prosbou o pomoc. Líšeňská kronika v této souvislosti zaznamenala, že „*klášter v těžké době nezaměstnanosti stal se i při svých chudých prostředcích útulkem pro nejpotřebnější a často tu bylo viděti i cizí chudé lidi, kteří tu hledali nasycení*".[72]

Školním rokem 1931/1932 bohužel končí zápisky v dochované kronice dívčí školy. Pro další léta se proto musíme spokojit s poněkud kusejšími informacemi z ostatních dostupných pramenů.

Třídy dívčí klášterní školy i chlapecké obecné školy byly na počátku 30. let přeplněné.[73] I když Líšeň patřila k největším osadám na okrese, neměla dosud měšťanskou

[70] AMB, fond M 115 Dívčí klášterní škola v Brně-Líšni, inv. č. 324 – Kronika dívčí školy, zápis za školní rok 1926/1927.
[71] AMB, fond M 115 Dívčí klášterní škola v Brně-Líšni, inv. č. 324 – Kronika dívčí školy, zápis za školní rok 1930/1931.
[72] AMB, fond B 38 MNV Brno-Líšeň, Pamětní kniha městečka Líšně 1936–1940, s. 36.
[73] Například k 31. 12. 1931 bylo v klášterní škole v šesti třídách 360 dětí. Viz AMB, fond B 38 MNV Brno-Líšeň, Pamětní kniha městečka Líšně 1926–1935, zápis za rok 1931.

141-180_kostal_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:11 Stránka 167

školu. Líšeňské děti proto musely navštěvovat brněnské měšťanské školy v Židenicích a Juliánově. První dvě třídy měšťanských škol byly v Líšni otevřeny teprve v roce 1935 a do září následujícího roku 1936 byla vystavěna i nová budova měšťanských škol. Po vybudování líšeňské „měšťanky" byl od školního roku 1936/1937 snížen počet tříd v klášterní škole z šesti na pět.

Od 8. prosince 1934 do 2. ledna 1935 hostily místnosti v přední budově kláštera výstavu obrazů malíře Antoše Frolky. Tomuto umělci se tak zalíbily zdejší kroje a svéráznost místních obyvatel, že se v Líšni od října do prosince 1934 ubytoval, aby mohl malovat motivy z líšeňského života. Na zahájení výstavy byli přítomni například okresní hejtman Dr. František Krajtl či Dr. František Pospíšil, kustod moravského muzea. Výstavu, na níž bylo možno zakoupit tato díla, navštívilo značné množství líšeňských občanů.

Na podzim 1934 byly zahájeny stavební práce na přístavbě klášterní školy. Stavbu, jež byla dokončena v létě 1935, provedl zednický mistr Tomáš Štěpánek. Náklady dosáhly cca 85 000 Kč a uhradila je kongregace. Ve stejné době byla v přední budově školy ze dvou tříd upravena jedna velká třída, aby mohla sloužit nejen k výuce, ale i ke školním slavnostem a produkcím.

V adventu roku 1936 (17. prosince) opustila společenství sester ve svých 83 letech představená Marie Theofila Příkrá. Zesnulá byla představenou kláštera celých 32 roků. Její zásluhy ve zkratce shrnul líšeňský kronikář: „*Byla to bytost ušlechtilá a jemná, která byla nejen důstojnou představenou, ale i opravdovou matkou sestrám, které se kolem ní sdružily. Ráda pomáhala potřebným radou i pomocí.*"[74] Po její smrti zastávala funkci představené Marie Miloslava Kostlivá a správkyní dívčí školy byla jmenována Marie Norbertina Bednaříková.

V létě 1938 prošly budovy kláštera opravami, jež si vyžádaly náklady ve výši cca 35 000 korun. Zdi školy i kláštera byly opatřeny brizolitovou omítkou a v obou budovách byla rovněž vyměněna okna.

V době mobilizace (24. září 1938) přitáhli do Líšně vojáci 43. pluku. Záložníci pluku byli umístěni v dívčí klášterní škole (v přední budově), v chlapecké obecné škole, v zámeckém dvoře, v Sokolovně, v Dělnickém domě a v několika místních hostincích. Vojáci zde zůstali pět dnů, do 28. září 1938. Poté, co se Československo podřídilo závěrům Mnichovské dohody a došlo k obsazení pohraničí, přišlo do Líšně 161 vystěhovalců, mezi nimi i Židé a němečtí antifašisté. Děti uprchlíků, kteří zde našli útočiště, navštěvovaly líšeňské školy.

[74] AMB, fond B 38 MNV Brno-Líšeň, Pamětní kniha městečka Líšně 1936–1940, s. 36.

141-180_kostal_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:11 Stránka 168

Epilog (1939–1950)

Líšeňský klášter přestál i léta druhé světové války, i když je nutno vidět, že se jej dotkla mnohem bezprostředněji než předchozí válka v letech 1914–1918. Značnou část pozemků kláštera zabrala v letech 1941 a 1942 firma Flugmotorwerke Ostmark, se sídlem ve Vídni. Zabrané parcely byly částečně zastavěny objekty továrny na letecké motory.[75] Válečná výroba, kterou nacisté zavedli na okraji líšeňského katastru, představovala nemalé ohrožení pro civilní obyvatelstvo, zvláště na konci války, kdy se areál továrny a jeho okolí staly cílem leteckého bombardování.

Školy se přirozeně záhy dotkla různá opatření, jež byla na území protektorátu zaváděna pod tlakem okupantů. Tak jako i na dalších veřejných budovách musely být i zde na narozeniny Adolfa Hitlera (20. dubna) vyvěšovány české vlajky společně s říšskými prapory s hákovým křížem.

15. října 1939 byl instalován nový farář P. František Křehlík, jenž zde již působil od 1. ledna 1933 jako kaplan a od 1. ledna 1939 jako administrátor. Jeho předchůdce P. Metoděj Hošek, velký příznivce líšeňských boromejek, obnovitel Kostelíčku a neúnavný iniciátor katolického spolkového života v městečku, oceněný za své všestranné zásluhy titulem monsignore, žil pak na odpočinku v klášteře.

V roce 1939 navštěvovalo dívčí školu 231 žákyň a 98 dětí bylo přihlášeno do opatrovny. Sociální situace mnohých dětí z chudších rodin zůstávala tíživá, jak o tom svědčí pokračující charitativní činnost na jejich podporu (například v roce 1940 zakoupilo Národní souručenství dětem z líšeňských škol obuv za 4 760 Kč). Závěr školního roku 1940/1941 byl narušen více než třítýdenním pobytem německého vojska, jež bylo od 5. do 29. června ubytováno v líšeňských školách a hostincích. Činnost školy byla postupně omezována. Jakožto církevní zařízení byla pokládána za soukromou školu a byla ponechána v provozu pouze do konce školního roku 1942/1943, a to s podmínkou, že bude mít laické vedení. Tím byl pověřen Marcelín Steimig, řídící učitel z chlapecké obecné školy. Na škole se přestalo vyučovat v létě 1943 a od září se žákyně musely zapsat do veřejné obecné školy chlapecké. Ke dni svého zrušení (31. srpna 1943) měla klášterní škola pět tříd, jež navštěvovalo 206 žákyň. Učitelkami byly k tomuto datu pouze boromejky, a to Marie Norbertina Bednaříková (správkyně školy), Marie Lygie Prokešová, Marie Serafina Šmídová, Marie Libuše Zvolánková, Marie Terezie Podroužková a Marie Letharda Štefáčková. Dětská opatrovna sice zrušení unikla, její provoz ale musela převzít obec. Řádové sestry v ní nicméně působily i nadále, neboť k 31. prosinci 1943 uvádí líšeňská kronika učitelky Marii Servatii Večeřovou a Marii Olivu Oktábcovou, jež se věnovaly 118 dětem předškolního věku.

[75] MZA, fond E 98 Boromejky Brno-Líšeň, inv. č. 4 (Zabrání pozemků kláštera firmou „Flugmotorwerke Ostmark“).

141-180_kostal_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:11 Stránka 169

Na počátku září 1943 zastihla smrt Mons. Metoděje Hoška, vícekrát zmíněného v předchozím textu, jenž byl v Líšni farářem celých 47 let. Na hřbitov jej vyprovodily spolu s velkým množstvím občanů i všechny líšeňské boromejky, v jejichž klášteře tento kněz-lidumil prožil poslední čtyři roky života.[76]

Zajímavostí, vybočující z tíživé reality všedních dnů, byl archeologický nález v klášterní zahradě. Došlo k němu 27. prosince 1943 při kopání protileteckého krytu. Objevená odpadová jáma z doby hallstattské, v níž se nacházely popelnice, úlomky kostí a menších nádob, byla důkazem, že klášter stojí na místě, jež bylo osídleno již od pravěku.

V roce 1944 zažívala Líšeň, od 1. ledna administrativně připojená k Brnu, spolu s Brnem jedno z nejhorších období své existence. Dne 25. srpna se uskutečnil masivní nálet na budovy letecké továrny, při němž bylo zasaženo a značně pobořeno i sedm líšeňských domů. Nálet přinesl smrt patnácti líšeňských obyvatel, mezi nimiž byly i děti.

Žactvo místních škol se ve školním roce 1944/1945 vyučovalo pouze na hlavní (měšťanské) škole, poněvadž klášterní škola i chlapecká škola byly obsazené vojskem. Prostory klášterní školy zabrali na konci války i maďarští vojáci, kteří v počtu asi šesti set dorazili do Líšně 28. února 1945. Během války budovy školy hostily německé a maďarské vojáky, po osvobození pak i vojáky osvobozeneckých jednotek. Zatímco škola byla v posledních dvou letech války uzavřena, sestry boromejky v klášteře zůstaly a dočkaly se zde i konce okupace. Líšeň byla osvobozena ruskými vojáky 25. dubna 1945. Předcházely tomu silné nálety, při nichž zahynulo několik lidí. Sestra Marie Kristofora Krejčová ve zkratce vylíčila válečné a poválečné poměry v klášteře v dotazníku ze 17. června 1946: „*Ubytováno zde vojsko do 15. července* [1945]. *Vystřídaly se tu všechny druhy vojska. Němci, Maďaři, Rumůni, Slováci a dvakrát Rusi, za fronty a pak po Rumůnech přišli opět. Brali všichni kde co bylo, nikdo se neptal, když poslední odešli, nebylo už ničeho, i kbelíky pro dobytek odnesli.*“ Za doslovné ocitování stojí i její odpověď na otázku „*O jaké osobní nebo věcné plnění nebo škody tu jde?*“: „*Pár koní, dva vozy, postroje nové, dvoje opratě a ohlávky na koně (dvakrát), fošny a desky, řetězy a provazy, seno skrmeno (6 koní ubytováno), sláma odcizena, melasa zkrmena, sekery a pily odcizeny, 7 mír jeteliny sesečeno, 3 míry míšaniny spaseny, 3 míry žita a ječmen rozjeto a nadělány zákopy, v Boudních pole úplně zdemolováno, čerpadlo na vodu dvakrát úplně polámáno, 50 školních lavic zničeno, jeviště úplně zničeno, hračky v opatrovně zničeny, polámány, rozkradeny. Rozhlasové vedení zničeno.*“[77] Není divu, že se z takových zásahů vzpamatovávalo klášterní hospodářství velmi obtížně.

Škody byly odhadnuty na 86 000 Kč, posléze bylo nutno tento předběžný odhad ještě zkorigovat směrem nahoru. Žádost o náhradu válečných škod zaslaly boromejky 10. dubna 1946 Národnímu výboru Zemského hlavního města Brna. Rada národního výboru vyřídila žádost 20. května téhož roku přidělením částky 27 500 Kč z konta pro okamžitá opatření. Dále již škody patrně nebyly kompenzovány.

[76] AMB, fond B 38 MNV Brno-Líšeň, Pamětní kniha městečka Líšně 1940–1954, s. 87–88.

[77] Celý text dotazníku, patřícího k žádosti o náhradu válečných škod, způsobených klášteru, je uložen v MZA, fond E 98 Boromejky Brno-Líšeň, inv. č. 9 (Válečné škody).

141-180_kostal_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:11 Stránka 170

Klášterní hospodářství, jež představovalo ještě v období před druhou světovou válkou nikoliv nepodstatný zdroj příjmů, sloužící sestrám k plnění jejich poslání – k vydržování dívčí školy a dětské opatrovny, bylo po osvobození ochromeno nejen kvůli utrpěné devastaci, ale i kvůli skutečnosti, že kongregaci nebyly vráceny pozemky zabrané za okupace firmou Flugmotorwerke Ostmark. Tyto pozemky, částečně zastavěné průmyslovými objekty, zabrala po válce Zbrojovka Brno, n. p., závod Líšeň. Snahy o to, aby bylo kongregaci alespoň placeno z těchto pozemků pachtovné, případně aby jí byla poskytnuta náhrada, byly neúspěšné. Klášteru byla pouze umožněna sklizeň ovoce z dosud nezastavěné části pozemků.[78] Alespoň hrubou představu o rozsahu klášterem obhospodařovaných pozemků v poválečném období poskytuje potvrzení z 8. listopadu 1945, v němž Hospodářství kongregace Milosrdných sester v Líšni uvádí, že má ve vlastnictví dva dvouroční koně, s nimiž obdělává 7,45 ha vlastní půdy a 1 ha půdy domkářům. Kromě toho hospodářství příležitostně provádí povoznické práce.[79]

Konce války se bohužel nedožila představená Marie Miloslava Kostlivá. Zemřela 6. ledna 1945 ve svých 88 letech, v 73. roce řeholního života a v 44. roce stráveném v líšeňském klášteře. Z nekrologu, který jí věnoval obecní kronikář, se před našima očima otvírá takřka plastický pohled na její osobnost: „*Byla ženou originelní, veselou, klidnou a spokojenou. Nejmilejší zábavou jí bylo, když mohla pracovati v klášterní zahradě, kde jsi ji mohl vidět po vyučování a ve volných chvílích. Sestrám byla milou a dobrou matkou, líšenským ženám, svým bývalým žačkám, bývala rádkyní v těžkých chvílích životních. Všichni lidé měli ji rádi a dlouho budou vzpomínati na dobrou sestru Miloslavu, jejíž obrázek uchovají si dlouho ve své paměti.*“[80]

Ačkoliv se v materiální oblasti potýkal klášter s různými potížemi, podařilo se mu ještě v roce osvobození obnovit vyučování na dívčí škole na základě provizorního povolení Ústředního národního výboru zemského hlavního města Brna. V prosinci 1945 ji navštěvovalo 222 žákyň a spravovala ji opět Marie Norbertina Bednaříková. Obnovena byla i opatrovna, do níž rodiče přihlásili 109 dětí. Představenou kláštera byla po druhé světové válce Marie Karola Kratochvílová. Mezi boromejkami, působícími v Líšni v poválečném období, vyniká postava Marie Vojtěchy Hasmandové, rodačky z Huštěnovic v okrese Uherské Hradiště, která v roce 1945 ve svých jednatřiceti letech nastoupila do klášterní školy jako literní učitelka. Díky svým schopnostem a přátelské povaze byla již od dva roky později (v roce 1947) jmenována ředitelkou dívčí školy.[81]

---

[78] MZA, fond E 98 Boromejky Brno-Líšeň, inv. č. 4 (Zabrání pozemků kláštera firmou „Flugmotorwerke Ostmark“).

[79] MZA, fond E 98 Boromejky Brno-Líšeň, inv. č. 15 (Pronájem pozemků a soupis obdělávaných polností 1947–1949).

[80] AMB, fond B 38 MNV Brno-Líšeň, Pamětní kniha městečka Líšně 1940–1954.

[81] V padesátých letech strávila dlouhou dobu za mřížemi komunistických kriminálů, posléze se v roce 1970 stala generální představenou českých boromejek. Zemřela 21. 1. 1988 v pověsti svatosti a v současné době kongregace usiluje o její blahořečení. Její životopis je k dispozici v částečně beletristické formě v dílech: Marie HOLKOVÁ, *Matka Vojtěcha. Vyprávění o velké služebnici Boží,* Brno 1992; a *Láska smrtí nekončí,* Český Těšín 1992.

141-180_kostal_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:11 Stránka 171

V té době se už bohužel nad svobodou československé společnosti stahovala mračna. Stupňující se politická krize vyvrcholila v únoru 1948 ovládnutím klíčových mocenských pozic ve státě Komunistickou stranou Československa. Brzy po Únoru 1948 došlo i na „očistu" školství. Na základě nového školského zákona č. 95/1948 Sb. byl vytvořen systém jednotného školství, v němž již církevní školy jako nástroje reakce neměly místo. To znamenalo konec staletého požehnaného působení církevních řádů a kongregací v oblasti školství. V důsledku této politiky se tak po 85 letech uzavírá i existence dívčí klášterní školy v Líšni. Když končil rok 1948, měla škola v pěti třídách 238 žákyň. Vedle správkyně (ředitelky) Marie Vojtěchy Hasmandové učily na škole tyto boromejky: Marie Dagmar Lorencová, Marie Ludoslava Kokešová, Marie Rostislava Janoščová, Marie Libuše Zvolánková a Marie Viléma Horáková. V dětské opatrovně, kde bylo přihlášeno 150 dětí, působily Marie Ludmila Pecháčková a Marie Oliva Oktábcová. K 1. únoru 1949 musely boromejky ukončit vyučování a byly převedeny do různých sociálních ústavů. Provoz školy i dětské opatrovny (přejmenované na mateřskou školu) převzal stát.

Zestátnění školy neznamenalo automaticky zánik líšeňského kláštera, v němž ještě zůstaly tři sestry, které se staraly o klášterní hospodářství a které předpokládaly, že se budou moci nadále věnovat alespoň katechetické práci.[82] Jedna ze zůstavších boromejek – Marie Viléma Horáková – se skutečně v roce 1949 věnovala na zestátněné škole katechezi děvčat. Definitivní konec ale přinesl už následující rok 1950, kdy byl klášter zrušen, zbývající sestry musely odejít a hospodářství převzalo nově konstituované Jednotné zemědělské družstvo Líšeň. Spolu s klášterem byla zrušena i kaple, jejíž vybavení bylo předáno do nemocnice ve Vyškově.[83]

Při pohledu na takřka devadesátiletou historii líšeňského kláštera je zřejmé, že jeho existence byla pro obec skutečným požehnáním. Bylo tomu tak nepochybně i díky tomu, že řeholní komunita zdejších boromejek zůstala věrna jak duchovnímu odkazu své kongregace, tak ivizi svého šlechetného zakladatele hraběte Egberta Belcrediho.

[82] Viz AMB, fond B 38 MNV Brno-Líšeň, Výpisy ze ztraceného I. dílu kroniky Líšně i z dalších dílů, kapitola 15. – Klášter v Líšni 1862–1949.

[83] Dopis církevního tajemníka Ústředního národního výboru v Brně z 22. 5. 1951, adresovaný krajskému církevnímu tajemníkovi dr. Krejčímu. AMB, fond B 1/8 Církevní oddělení (1881) 1949–1955, inv. č. 241.

141-180_kostal_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:11 Stránka 172

SEZNAM PŘÍLOH:

Příloha č. 1: První strana darovací listiny z 9. 12. 1862, jíž hrabě Egbert Belcredi věnoval kongregaci milosrdných sester sv. Karla Boromejského z mateřince v Praze půllán č. 44a v Líšni se vším příslušenstvím pro zřízení nového filiálního domu. Uloženo v MZA, fond G 367 Rodinný archiv Belcrediů 1646–1945, inv. č. 315, kart. 41.

Příloha č. 2: Začátek úvodní kapitoly kroniky dívčí školy v Líšni. Uloženo v AMB, fond M 115 (Pětitřídní) dívčí klášterní škola národní (s právem veřejnosti) v Brně-Líšni 1868–1949, inv. č. 324.

Příloha č. 3: Klášter boromejek v Líšni na pohlednici z roku 1899. Uloženo v AMB, fond U 22 Sbírka pohlednic, litografií s obrazy města Brna 1890 – současnost, inv. č. 1515.

Příloha č. 4: Jmenování P. Metoděje Hoška řádným zpovědníkem boromejek v Líšni z 19. 12. 1917. Uloženo v AMB, fond S 18 Farní úřad u sv. Jiljí, Brno-Líšeň, 1630–1952, inv. č. 209.

Příloha č. 5: Stravování žactva klášterní školy polévkou v zimě 1930/1931. Zleva M. Ubalda Struháčková, M. Miloslava Kostlivá a M. Sapiencie Motáčková. Uloženo v AMB, fond B 38 MNV Líšeň 1950–1982, Pamětní kniha městečka Líšně 1926–1935, s. 196.

Příloha č. 6: Klášterní přístavba provedená v letech 1934–1935. Uloženo v AMB, fond B 38 MNV Líšeň 1950–1982, Pamětní kniha městečka Líšně 1926–1935, s. 385.

Příloha č. 7: Marie Theofila Příkrá, dlouholetá představená boromejek v Líšni († 17. 12. 1936). Uloženo v AMB, fond B 38 MNV Líšeň 1950–1982, Pamětní kniha městečka Líšně 1936–1940, s. 35.

Příloha č. 8: Vylíčení škod způsobených klášteru za druhé světové války a v době po osvobození. Uloženo v MZA, fond E 98 Boromejky Brno-Líšeň 1863–1949, inv. č. 9.

141-180_kostal_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:11 Stránka 173

Pavel Košťál

Das Kloster und die Schule der Kongregation barmherziger Schwestern des Hl. Karl Borromäus in Brno-Líšeň

ZUSAMMENFASSUNG

In der alten Bebauung des Brünner Stadteils Líšeň befindet sich das Gebäude des ehemaligen Klosters der barmherzigen Schwestern des Hl. Karl Borromäus. Am Anfang seiner Existenz stand die starke Persönlichkeit des Grafs Egbert Belcredi (1816-1894), Besitzers des Großgrundbesitzes von Líšeň und eines der bedeutendsten mährischen Politiker des 19. Jahrhunderts. E. Belcredi war ein freigebiger Mäzen verschiedener kirchlicher, karitativer und gemeinnütziger Institutionen. In diesen Aktivitäten konnte er sich auf die Unterstützung seiner Gattin Christianne, geb. Gräfin Nostitz-Rieneck, verlassen. Für den Gedanken der Klostergründung gewann der Graf die Vorsteherin des Prager Mutterhauses der Borromäerinnen Maria Eufemia Němcová. Am 9. Dezember 1862 wurde die neue Fundation durch die Schenkungsurkunde bestätigt, mit welcher Belcredi der Kongregation einen Bauernhof und die halbe Hufe Nr. 44a einschließlich der Grundstücke und gesamten Zubehörs schenkte. Die Hauptaufgabe der Borromäerinnen von Líšeň war die Mädchenausbildung und -erziehung in der Klosterschule.

In den Jahren 1863-1864 wurde im Hof ein zweistöckiges Gebäude des neuen Klosters mit Lehrräumen der Klosterschule und der Unterkunft für Schwestern erbaut. Gemeinsam mit der Mädchenschule wurde im Kloster auch eine Kleinkinderbewahranstalt errichtet, die zu den ältesten Kindergärten in Mähren gehört. Das Filialhaus in Líšeň war das erste Borromäerinnenkloster in der Brünner Diözese.

In den ersten Jahrzenten nach der Gründung der Schule wuchs die Zahl der Schülerinnen ständig. Während anfangs die Schule wohl zwei Klassen hatten, im Jahre 1892 werden schon vier und ab dem Schuljahr 1909/1910 sogar sechs Klassen erwähnt. Die Zahl der Schülerinnen schwankte aber beträchtlich – sie kulminierte im Winter und sank in der Zeit der Feldarbeiten. Ab dem Schuljahr 1908/1909 wurde der Schule das sog. Öffentlichkeitsrecht erteilt, das sie rechtlich auf das Niveau öffentlicher Schulen stellte.

In der Schule wurden übliche Lehrfächer und Handarbeiten unterrichtet. Nachdruck wurde auch auf den Religionsunterricht und die Teilnahme an Gottesdiensten und kirchlichen Feiern gelegt. Die Klosterschule von Líšeň war auch eine Stelle des regen kulturellen Lebens. Ihre Schülerinnen stammten aus verschiedensten Gesellschaftsschichten, es gab darunter sowohl Töchter wohlhabender Bauern und weiterer bemittelter Bürger, als auch der Arbeiter und Arbeitslosen.

Zur Zeit des 1. Weltkrieges musste sich das bisher ruhige Leben der Schule den Kriegsverhältnissen anpassen. Ab Anfang der 1920er Jahre begann die Schülerinnenzahl zu sinken, die Schule erfreute sich nichtdestoweniger auch während der Ersten

141-180_kostal_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:11 Stránka 174

Tschechoslowakischen Republik eines sehr guten Rufes. Das Kloster überstand auch die Jahre des zweiten Weltkrieges, der es aber viel stärker betraf als der vorherige. Einen beträchtlichen Teil der Ländereien des Klosters beschlagnahmte in den Jahren 1941 und 1942 die Firma Flugmotorwerke Ostmark und ausgewählte Parzellen wurden teilweise mit Fabrikobjekten bebaut. Die Tätigkeit der Schule wurde schrittweise eingeschränkt. Als kirchliche Einrichtung wurde sie für eine Privatschule gehalten und wurde nur bis Ende des Schuljahres 1942/43 im Betrieb gelassen, und dies nur unter der Bedingung, dass sie Laienleitung haben wird. Während die Schule in den letzten zwei Kriegsjahren geschlossen war, blieben die Borromäerinnen im Kloster und erlebten dort auch das Ende der Okkupation.

Im Jahre 1945 wurde der Unterricht in der Schule wieder aufgenommen. Unter den Borromäerinnen, die sich in der Nachriegszeit in Líšeň betätigten, zeichnet sich Marie Vojtěcha Hansmandová aus, die im Jahre 1947 Direktorin der Mädchenschule genannt wurde. Nach dem kommunistischen Putsch im Februar 1948 wurde in der Tschechoslowakei ein einheitliches Schulsystem herausgebildet, das mit kirchlichen Schulen nicht rechnete. Am 1. Februar 1949 mussten also die Borromäerinnen den Unterricht abbrechen und wurden in verschiedene Pflegeanstalten überführt. Genauso übernahm der Staat auch den Kindergarten. Ein paar Monate später wurde das Kloster definitif aufgelöst und seine Ländereien übernahm die Landwirtschaftliche Produktionsgenossenschaft Líšeň.

141-180_kostal_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:11 Stránka 175

Schenkungs Urkunde.

30 kr. 6 kr.

Ich Egbert Graf Belcredi auf Lösch Rosenitz und Ingrowitz in Mähren habe den Bauernhof und mit diesem Hall. lasse No. 44a im Markte Lösch sammt Wirthschaftsgebäuden, Garten, Teichen, Antheilen an Wiese, Gründen und Wald in der Absicht verkauft, damit dem zum Nutzen armer Leuten und Kinder armer ehemaligen Unterthanen der Herrschaft Lösch und des Gutes Rosenitz zu verwenden.

In Ausführung dieser meiner Absicht schenke ich hiemit unentgeltlich und zwar:

a. Den Hallbesitz und Bauernhof sub No. 44a sammt allen dazu gehörigen Wohn- und Wirthschaftsgebäuden, dann sammt allen Garten- und Grundparzellen welche in dem hiesigen Urkunde angeführten Umgrenzungsplan No. 1. ersichtlich aufgeführt sind und welche Bauernhof theils zu dem Besitzstande des Hallbesitzes No. 44a theils zu jenen der Hallbesitze No. 44b und 40c in Lösch gehören und zusammen 17 Joch 1365 □ Klafter oder 53 Metzen 17 Metzel betragen.

b. Den Antheil an den Gründen, Wiesen und Wald welcher sich bisher im Grundbuch des Hallbesitzes sub No. 44a befand, nämlich

c. Den Antheil, Besitz und Genuß der Gemeinde.

141-180_kostal_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:11 Stránka 176

Kronika dívčí školy v Líšni

sestavená stručně dle ústního podání za dobu 42ti letého působení milosrdných sester sv. Karla Boromejského.

Od r. 1863. — 1905.

Excelenc p. hrabě Egbert Belcredi veliký přítel dítek, umínil si, zříditi, pro tyto miláčky své, opatrovnu. Zželelo se mu školou nepovinných dítek, které za nepřítomnosti rodičů pobíhaly po ulici bez dozoru.

Lid zdejší, jak známo, jest celkem lid obchodnický. Výživu svou hledá jednak v obchodě, jednak v továrnách. Za obchodem odcházejí obyvatelé zdejší daleko do světa, jak říkávají, a není tudíž divu, že jim málo času zbývá na výchovu dítek. Vždyť mnohá matka celý týden ano i déle jest na cestách za svým obchodem a z továren vracejí se otcové a matky pozdě večer.

Kromě opatrovny mínil dobrotivý p. hrabě zříditi i pracovnu. Přál si totiž, aby odrostlejší dívky cvičeny byly v ručních pracích, v domácnosti nezbytně potřebných.

Šlechetný ředitel tento chtěl svěřiti výchovu dítek v opatrovně jakož i vyučování ručním pracím, milosrdným sestrám sv. Karla Borom. I obrátil se s prosbou na kongregaci sester, žádaje, aby převzala ošetřování a vychovávání dítek v Líšni. Žádosti jeho byla vyhověno.

Dne 11. listop. 1862. byly vypraveny z Prahy do Líšně 3 sestry. Sestra Marie Augusta Štěpánková, představená, s. M. Valburga Skalská a s. M. Theophila. V Brně na nádraží očekával sestry pozor, ze který je přímo zavezl do zámku v Líšni, kdež byly mile uvítány.

Pro sestry zakoupen dosti velký selský statek k němuž náležely 2 obytné domky. V jednom přebývaly sestry, ve druhém, který stál, kde nyní nalezá socha sv. Jana Nepom., byla opatrovna i pracovna. Následujícího roku započala kongregace, z vlastních prostředků na místě, darovaném hr. Egbertem Belcredim, stavbu velkého, dvoupatrového domu, který stál 22.000 zlatých.

Na štítě tohoto domu zdí se červené kamenné srdce, které nalezli při kopání základu. Zajisté to krásná příhoda, že při zakládání školy, z lásky mládeži věnované, nalezeno srdce. Významně kráslí tedy, tohto srdce, štít budovy srdcem šlechetným darované.

Budova tato měla pojmouti ve svých prostranných učebnách všechnu školní mládež

Příloha č. 2: Začátek úvodní kapitoly kroniky dívčí školy v Líšni.

141-180_kostal_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:11 Stránka 177

Příloha č. 3: Klášter boromejek v Líšni na pohlednici z roku 1899.

1907

Č. 1002.

Důstojnému

panu M e t h o d u H O Š K O V I ,
konsistornímu radovi a faráři

v L í š n i .

Vzhledem na osvědčenou ochotu Vaši prodlužuji Vám zpovědní jurisdikci, jakožto ŘÁDNÉMU zpovědníku ctih. sester milosrdných sv. Karla Borr. v Líšni na dobu V. tříletí prozatím, než potřebná dispens z Říma dojde, a vyslovuji Vám za služby jmenovaným sestrám prokázané Své biskupské uznání.

Z biskupského Ordinariatu v Brně,
dne 19. prosince 1917.

Biskup brněnský :

+ Norbert

Příloha č. 4: Jmenování P. Metoděje Hoška řádným zpovědníkem boromejek v Líšni z 19. 12. 1917.

141-180_kostal_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:11 Stránka 178

Příloha č. 5: Stravování žactva klášterní školy polévkou v zimě 1930/1931. Zleva M. Ubalda Struháčková, M. Miloslava Kostlivá a M. Sapiencie Motáčková.

Příloha č. 6: Klášterní přístavba provedená v letech 1934–1935.

141-180_kostal_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:11 Stránka 179

Příloha č. 7: Marie Theofila Příkrá, dlouholetá představená boromejek v Líšni († 17. 12. 1936).

NUTNÉ!

Tit.

Milosrdné sestry sv. Karla Boromejského,

V Líšni,

Jiráskova 1.

Otázka:

Odpověď:

Příloha č. 8: Vylíčení škod způsobených klášteru za druhé světové války a v době po osvobození.

141-180_kostal_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:11 Stránka 180

181-206_cervena_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:16 Stránka 181

Radana Červená

VYBUDOVÁNÍ STADIONU SOKOLA BRNO I
Sokolské tělocvičny v letech 1862–1929[1]

„Jsme zatím u cíle jak hospodář,
jenž roli přeoral a vzdělal štědrou zem,
jenž hrdě přemítá, jak příští, volný rod
poctivě naloží svých otců odkazem,
i staví nový dům, ohnisko, světla střed.
Buď, dome, požehnán, slov dávných tělem buď:
jen dál, jen dál a věčně vpřed!“
(Rudolf Těsnohlídek, z básně Sokol Brno I)

Otevřením sokolského stadionu v Brně vyvrcholilo šedesátileté úsilí spolku o zakotvení ve vhodných prostorách. V letech 1922–1929 byly tyto snahy korunovány úspěchem, neboť Sokol Brno I tehdy, především vlastní pílí, získal na svou dobu nejmodernější letní cvičiště, které pak následovala stavba víceúčelové sokolovny. Obě etapy výstavby utvořily komplex, jenž byl a dodnes je hojně využíván, a stal se vpravdě „místem paměti“ dalších generací Brňanů. Následující text přibližuje cestu brněnského sokolstva ke zbudování jejich „pomníku sokolské lásky“[2] a splnění snu otců zakladatelů.

Moravský tělocvičný spolek v Brně pod vedením Jana Helceleta byl založen jako protiváha německého Turnvereinu. Německý turnerský spolek si kladl za cíl pojmout všechny cvičence v Brně bez ohledu na národnost, přitom však jeho směřování mělo zůstat nacionálně německé, s čímž většina českých národovců nesouhlasila. Tělocvičné spolky[3] byly v Rakousku povoleny až počátkem šedesátých let, tedy v době politického uvolnění. Od jara 1861 vznikaly pod vedením německého měšťanstva po celé monarchii. Byly městy podporovány a často pověřovány vedením školního tělocviku, pro který tehdy nebylo dostatek cvičitelů. Brněnský Turnverein byl založen již koncem roku 1861 a svoje první cvičení uskutečnil 1. 12. 1861 ve vlastní tělocvičně na Cejlu č. 15/16 v počtu 71 cvičenců. Protektory a hlavně podporovateli tohoto spolku byli významní

[1] Příspěvek vznikl za podpory GA AV ČR – juniorského badatelského grantového projektu KJB900580503 Kolektivní paměť města Brna. Její proměny a vývoj v průběhu 20. století.

[2] *Výroční zpráva Tělocvičné jednoty Sokol Brno I za rok 1922. V 60. roce trvání*, s. 4.

[3] Zakladatelem německého systému tělesné výchovy byl Friedrich Ludwig Jahn (1778–1852), byl otcem turnerského nacionálního hnutí prodchnutého ideály Mladého Německa. Proto byly tyto spolky v Rakousku jako nebezpečné a revoluční dlouho zakazovány.

181-206_cervena_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:16 Stránka 182

členové městské rady Christian d'Elvert, tehdejší starosta města,[4] a továrník Alfred Skene, pozdější starosta města[5] a předseda brněnského Turnvereinu.

Český tělocvičný spolek vznikl pár týdnů po německém, v roce 1862.[6] Jeho první cvičení proběhlo již 15. ledna 1862 za účasti 50 cvičenců v tělocvičně Gustava Hergsella ve Steinbrecherově domě na Velkém náměstí č. p. 71[7] v místnostech moravské zemské akademie. Následoval pak „boj" za schválení stanov spolku, v rámci kterého byl spolek přejmenován na *Tělocvičnou jednotu v Brně* a nebýt včasného zásahu místodržitele Adolfa svobodného pána Poche, byl by býval jeho vznik pro nepřízeň německého vedení města ohrožen. Stanovy spolku byly schváleny 2. 12. 1862. Tento den je tedy považován za datum vzniku brněnské jednoty.[8] Ta se již od svého vzniku potýkala s problémy prostorovými a také s nedostatečným vybavením. Do jara 1863 užívala ke cvičení Hergsellova gymnastického ústavu, v létě se necvičilo vůbec.[9] V zimě 1863–1864 byla činnost jednoty nakrátko oživena, ale nastávajícím jarem opět utlumena, nebylo kde cvičit. Brněnský spolek byl od počátku založen jako tělovýchovný s důrazem na cvičení a vzdělávání těla, neměl žádné ideové základy. Teprve rodící se národní hnutí ukázalo příslušníkům jednoty správný směr, na jeho základě byla dobudována a specifikována sokolská myšlenka, ideový základ spolku. Od roku 1864 se tělocvičná jednota začala, po vzoru Jednoty Pražské, nazývat Sokolem a podpořila tak vědomí sounáležitosti českého sokolstva. Brněnský Sokol cvičil dále v tělocvičně na Velkém náměstí a na léto získal zdarma zahradu od mlynáře Žížaly.[10] Gustav Hergsell byl šermířským mistrem a tělocviku příliš nerozuměl, přesto se stal cvičitelem v brněnském Sokole a zároveň pronajímal spolku místnosti ke cvičení. Poté, penzionován a zklamán v nadějích na hmotný zisk, roku 1866 vypověděl spolku prostory a prohlásil, že nadále cvičit pro Sokol nehodlá. Jednota tak zůstala znovu bez tělocvičny a snahy o získání nové nebyly úspěšné. Zemským výborem nepovolen zůstal například návrh na pronájem či zapůjčení budovy dosud sloužící jako protestantská modlitebna.[11] A tak spolek, potýkající se dlouhodobě s problémy finančními, příspěvkovými, prostorovými, s nedostatkem cvičitelů a především s nepřízní brněnských úřadů, v lednu 1867 svoji činnost ukončil.

---

[4] Christian d'Elvert (1803–1896), starostou města 1861–1864 a 1870–1876. Srov. Lukáš FASORA, *Svobodný občan ve svobodné obci? Občanské elity a obecní samospráva města Brna 1851–1914*, Brno 2007, s. 267.

[5] Alfred Skene (1815–1877), starostou města 1864–1866. Srov. Tamtéž.

[6] Počátkem ledna 1862 se konala ustavující schůzka u Jana Helceleta, uvádí se datum 2. ledna, ale jinde se píše, že základy spolku byly položeny už koncem roku 1861. Jisté ale je, že k prvnímu setkání zájemců českého spolku došlo 13. ledna 1862, kde už bylo zvoleno prozatímní komité pro vypracování návrhu stanov spolku. Srov. Vladimír ZAPLETAL, *Počátky Sokola brněnského 1862–1871*, in: Vladimír ZAPLETAL – František KOŽÍK, Dějiny Sokola Brno I, 1862–1887, Brno 1948, s. 18.

[7] Dnes náměstí Svobody č. 7.

[8] Více o vzniku sokolské jednoty srov. Radana ČERVENÁ, *Počátky brněnského Sokola a jeho zakladatelé*, in: Brno v minulosti a dnes 18, 2005, s. 217–257.

[9] Na rozdíl od ní německý tělocvičný spolek otevřel své letní cvičiště tzv. Turngarten už 11. 5. 1862 a to v Josefově č. 63 (dnes Bratislavská). Zde také zasvětili 10. 8. 1862 svůj prapor, věnovaný jim brněnskými dámami.

[10] V. ZAPLETAL, *Počátky Sokola brněnského*, s. 29.

[11] Šlo o budovu na dnešní Husově ulici č. 15, sídlilo zde později německé dívčí lyceum.

181-206_cervena_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:16 Stránka 183

„*Jen jeden a půl roku trval spánek tělocvičné jednoty brněnské a přece za tuto dobu se mnoho změnilo.*“[12] Zejména politická situace vedla Čechy k národně uvědomovacím akcím, šířily se myšlenky všeslovanství, v roce 1867 bylo v Brně otevřeno slovanské gymnázium, které znamenalo příliv české mládeže do města, byl uzákoněn nový shromažďovací zákon a vše nasvědčovalo tomu, že je čas vzkřísit tělocvičný spolek na nových a pevnějších základech. Osobností v čele brněnského Sokola se stal Ctibor Helcelet, jehož péčí byla činnost sdružení znovu obnovena, 23. 9. 1868 byly schváleny nové stanovy a spolek přijal název *Tělocvičná jednota Sokol v Brně*. Její první tělocvična byla zbudována ve sklepních místnostech domu Floriána Zedníka, který tyto prostory Sokolu zapůjčil. Dům se nacházel na rohu ulic Rudolfská a Joštova.[13] Členové jednoty ve sklepě odkopali 70 cm hlíny aby hlavní místnost zvýšili.[14] Slavnostní odevzdání tělocvičny cvičitelskému sboru se konalo 4. října 1868 za účasti členů, kteří se vykázali přijímacími lístky, tedy pouze těch, kteří zaplatili zápisné. Slavnost měla, jak sdělují pamětníci, „pěkný průběh“, z projevů sokolských činovníků vyznělo, že si je jednota velmi dobře vědoma svých cílů a dovede svou práci ideově podepřít. Starosta Josef Fanderlík řekl: „*Účelem naším je vzdělání a vyvinutí člověka, vychování mládeže zmužilé, neohrožené, oddané vlasti, v jejíž útlé srdce símě naše chceme položiti*“ a náčelník Ctibor Helcelet doplnil: „*Pokud poslední krůpěj české krve v žilách našich prouditi bude, budeme bojovati za drahou naši vlast, dokud v prsou našich poslední vanouti bude dech, chrániti a brániti budeme odvěká, nezadatelná a neporušitelná práva našeho národa…*“. Sokolové ideově sami sebe označovali za obránce vlasti, hotovi „*zápasiti s pohromami a nebezpečenstvími, které nám dosti blízká budoucnost snad chystá…*“. Cvičilo se zde od 9. 11. 1868 jedenkrát týdně tři hodiny v počtu 51 cvičenců v pěti družstvech s přesně rozděleným rozvrhem. Tělocvična byla vybavena různým nářadím v ceně 326 zlatých. Ctibor Helcelet se o vybavení tělocvičny radil s Miroslavem Tyršem a v Praze si některé nářadí také objednával. Nalézal se zde „váhorový“ žebřík, který se dal přeměnit na šikmý, šplhadlo, kruhy a hrazda, stojany ke skokům do výšky, bradla, kůň, koza, žíněnky na zápas a doskoky při skocích. Stěny byly vyzdobeny znakem Sokola, českým lvem a moravskou orlicí, které zdarma namaloval brněnský malíř Josef Zelený, a podobiznami Jindřicha Fügnera a Miroslava Tyrše. Před tělocvičnou se nacházela šatna a pisárna.[15] Tělocvičnu osvětlovalo šest svítilen a vytápěna byla železnými kamny.[16]

Činnost spolku se neomezovala jen na vlastní cvičení v tělocvičně. Byla organizována i tělesná výchova školní mládeže,[17] pořádaly se výlety a pochody do okolí Brna,

[12] V. ZAPLETAL, *Počátky Sokola brněnského*, s. 37.
[13] Dnes roh ulic Česká a Joštova.
[14] František KOŽÍK, *Sokol Brno I a sokolovna*, in: Vlastní silou! Vydáno k slavnostem otevření sokolovny tělocvičné jednoty Sokol Brno I, Brno 1929, s. 7.
[15] V. ZAPLETAL, *Počátky Sokola brněnského*, s. 82.
[16] Uhlí na otop daroval bratr František Müller, ředitel dolů ve Zbýšově. Jednota zpočátku vůbec fungovala hlavně díky darům a podpoře svých členů.
[17] Od ledna 1869 cvičilo v tělocvičně pod vedením dvou cvičitelů 71 žáků, hlavně studentů slovanského gymnázia.

181-206_cervena_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:16 Stránka 184

na nichž nezřídka probíhaly tábory lidu, konaly se slavnosti a veřejná cvičení.[18] Účelem výletů mělo být *„cvičení se v chodu a pochodu, v běhu a poklusu, v přemáhání obtíží a překážek v přírodě skokem, šplhem a útokem, tužení těla ve vedru a větru, slovem vše, čemu v tělocvičně již pro obmezenost času a místa zvyknouti a přiučiti se nelze.*“[19] Výlety nabývaly časem národně buditelského a leckdy i politického charakteru podle toho, kdo a s jakou řečí v rámci výletního shromáždění vystoupil, a značně přispívaly k radikalizaci veřejnosti v městečkách i na vesnicích. Zároveň docházelo v těchto místech k zakládání nových sokolských jednot. Časem se právě tato činnost stala trnem v oku německým úřadům a vedla k systematické perzekuci všeho českého, potažmo sokolského.

V roce 1870 získala jednota do pronájmu místnost v sále I. patra Stavovského domu na Dominikánském náměstí, v níž byla zřízena tělocvična.[20] Zemský výbor pronajal tyto prostory za 8 zlatých měsíčně.[21] Dosavadní tělocvična u Zedníků již svými prostorami nedostačovala, místnosti byly nepohodlné a nezdravé a navíc byli cvičenci často obtěžováni vytloukáním oken německou mládeží navštěvující vedlejší gymnázium. Ovšem přemístění na Dominikánské náměstí mělo být jen dočasné, neboť od roku 1869 vyšlo provolání k upisování podílů na Akciovou společnost Besedního domu, v jehož stavbě bylo pamatováno s místnostmi také pro brněnský Sokol.

Do tělocvičny v Besedním domě se jednota na dlouhá léta přestěhovala 15. 12. 1872. Tělocvična to byla velká, prostorná a světlá, 20 m dlouhá, 9,5 m široká a 6,2 m vysoká. Kromě toho byly najaty dvě místnosti přilehlé, pro šatnu a pisárnu. Nájemné činilo 900 zlatých ročně, což bylo víc, než mohl spolek finančně zvládnout, a proto se obrátil na zemský výbor se žádostí o subvenci, kterou například Turnverein již několik let dostával. Subvence byla Sokolu přiřčena už v roce 1871 ve výši 600 zlatých ročně, ale pak mu byla zase odňata, takže s financemi spolek zápasil neustále.[22] Nový sál sloužil pro pořádání sokolských společenských akcí, například plesů, v roce 1873 se zde konalo také první veřejné cvičení[23] a zábavní odbor tu pořádal divadelní představení. V roce 1874 odešel z Brna a také z vedení spolku Ctibor Helcelet, který se usadil ve Vyškově.[24] Po jeho odchodu se soudržnost jednoty rozpadla. Politická situace se vyhrotila a spolek byl na základě žaloby pro porušení zákona o shromažďovacím právu a za vedení protistátních řečí na výletě sokolstva do Střelic výnosem místodržitelství ze

[18] Veřejná cvičení žactva byla od roku 1869 pořádána v zahradě slepeckého ústavu na Radwitově (dnes Žerotínově) náměstí v místech dnešního „Bílého domu“.

[19] *Řád pro společné výlety tělocvičné jednoty Sokol v Brně*, Brno 1869, srov. V. ZAPLETAL, *Počátky Sokola brněnského*, s. 43.

[20] V prostorách dnešní Nové radnice v Brně, dnes se zde nacházejí sekretariát a salonek primátora.

[21] Budova byla zemi vrácena v roce 1869 a zemský výbor ji postupně pronajal spolkům a veřejné kuchyni. V roce 1874 byla budova prodána městu, které ji restaurovalo na novou městskou radnici.

[22] V roce 1874 byl nájem v Besedním domě snížen na 600 zlatých ročně, protože původní požadovanou částku nebylo možné sehnat.

[23] Srov. R. ČERVENÁ, *Počátky brněnského Sokola*, s. 233.

[24] Jeho další životní osudy srov. Tamtéž, s. 234–237.

181-206_cervena_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:16 Stránka 185

dne 12. 8. 1877 rozpuštěn. Všechen jeho majetek byl uložen do vedlejší spolkové místnosti a zde zamčen a úředně zapečetěn, prapory byly uschovány u předsedy Floriána Zedníka.

Již 11. 9. 1877 podal však JUDr. Bedřich Hoppe na místodržitelství ke schválení stanovy nového spolku s názvem *Český tělocvičný spolek v Brně*. Ty byly s mnoha úpravami přijaty a tak se mohla sejít valná hromada dne 17. 3. 1878 znovu v prostorách Besedního domu. Spolek se stal přímým pokračovatelem a dědicem sokolské myšlenky. Bylo mu vydáno jmění bývalého Sokola včetně jeho praporů[25] i stejnokroj tvořený černou čapkou s kokardou a perem, červenou košilí, kajdou se šňůrami, širokými kalhotami, jež se shrnují přes vysoké boty a přepínají se černým pásem s monogramem Sokol. Opraveno bylo původní sokolské nářadí a zakoupeny nové žíněnky. Obnovená činnost Sokola však koncem sedmdesátých let slábla a cvičení bylo nepravidelné, dvakrát nebo čtyřikrát měsíčně, spolek zápasil s finančními problémy, dokonce se pro slabou účast přestaly pořádat výlety. Počátkem osmdesátých let byla situace podobná, spolkové sály byly proto pronajímány ke společenským akcím a hostinským zábavám za účelem zisku. K činnosti byli Sokolové vyburcováni až možností účasti na vítání císaře v Brně. Do té doby vedením města utlačovaný spolek chtěl tak demonstrovat svou sílu aspoň při této akci, sháněl pro své členy kroje a 17 nových jich dal ušít. Uvítání císaře 12. června 1880 se nakonec účastnilo 60 Sokolů v krojích. Činnost spolku pak ochabla úplně. I. sokolského sletu v Praze v roce 1882 se z Brna účastnil pouze jeden člen.[26] Téhož roku došlo ke změně názvu spolku na *Tělocvičná jednota Sokol brněnský*. Většina akcí pak směřovala spíše do okolí Brna, v roce 1883 byla povolena sokolská slavnost v Pisárkách, kde bylo uskutečněno po dlouhé době opět veřejné cvičení. Starostou spolku byl v této době Joža Barvič, náčelníkem Karel Kettner. V roce 1887 Sokol brněnský oslavil 25. výročí svého trvání veřejným cvičením, které se konalo v Brejchově zahradě na Nové ulici (dnes Lidická).

Myšlenka postavit si vlastní novou a samostatnou tělocvičnu – sokolovnu vznikla už v roce 1884. V tomto roce byla na její podporu vybrána částka 117 zlatých 95 krejcarů, subskripce činila 528 zlatých. V roce 1890 bylo založeno *Družstvo ku zřízení tělocvičny pro tělocvičnou jednotu Sokol v Brně*, které mělo spravovat fond na výstavbu sokolovny v té době již činící 1 419 zlatých 71 krejcarů. Heslem Družstva se stalo: „Co nejdříve pod vlastní střechu“. Vyplnit jej však nebylo jednoduché. Výše uvedený obnos se Družstvu podařilo rozšířit a za něj pak koupit v roce 1892 stavební místo v Augustinské ulici (dnes Jaselská), jenže šlo o místo malé, a proto jej v roce 1897 jednota prodala za 15 000 zlatých dámskému spolku Vesna.

[25] Oficiální původní prapor tělocvičné jednoty Sokol svěcený 29. 5. 1871 a dále prapor výletní s vyšitým heslem „Tužme se“.

[26] Josef ZEZULA, *Život Sokola Brno I v tělocvičnách*, in: Vlastní silou! Vydáno k slavnostem otevření sokolovny tělocvičné jednoty Sokol Brno I, Brno 1929, s. 30.

181-206_cervena_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:16 Stránka 186

Brněnský Sokol se v roce 1891 účastnil pod vedením Barvičovým II. sletu v Praze. V roce následujícím byla však jednota rozštěpena a v rámci Brna vznikla nová jednota Tyrš (pozdější Sokol Brno II). Téhož roku byla ustavena Sokolská župa Rastislavova a Moravskoslezská Obec sokolská.[27] Náčelníkem obou organizací se stal Antonín Hyánek. V roce 1895 se jednota pod vedením Karla Vohnouta zúčastnila III. sokolského sletu v Praze. Rok 1898 byl rokem oslav Palackého. Do Brna u této příležitosti zavítal 12. června starosta České obce sokolské (ČOS) Jan Podlipný, jenž byl vřele uvítán i přes odpor německého vedení Brna.[28] Během následujících let jednota rostla a její činnost vzkvétala. IV. sletu všesokolského v Praze se účastnilo 102 brněnských bratří v krojích. V roce 1901 činila sbírka na sokolovnu již 58 410 K. V roce 1902 se náčelníkem jednoty stal Cyril Hýlek. Jednota zakoupila o rok později za 94 000 K dům na Nové ulici č. 11 o výměře 3 100 m^2, kde bylo v zahradě zřízeno první vlastní letní cvičiště o rozměru 20 x 20 m. Odevzdáno bylo svému účelu 16. května 1903 za hojné účasti členstva. Zbývající část zahrady měla být ponechána ke zřízení vlastní tělocvičny. Družstvo následujícího roku vypsalo soutěž na ideové náčrty tělocvičny v této lokalitě. Z došlých 30 návrhů byl porotou 5. února 1905 vybrán projekt architekta Karla Huga Kepky. Náklady na stavbu plánované tělocvičny však převýšily finanční možnosti jednoty. Realizace Kepkova návrhu vyžadovala 150 000 K, ale uvolněno mohlo být jen 110 000 K, proto měl být původní stavební plán zredukován. Jenže i při skromnějším požadavku jednoho sálu pro 100 cvičenců o rozměrech 320 m^2 kapitál nedostačoval, a tak stavba nebyla realizována. Následující rok se opět rozšířila cvičitelská základna, potřeba tělocvičny sílila, ale všechny plány nakonec ztroskotaly na problému s financováním. V roce 1907 konaný V. všesokolský slet přinesl brněnské jednotě dokonce prvenství v několika závodech. Pokračovalo se stále v projektování tělocvičny, tentokráte zvítězil plán vrchního inženýra Karáska, který však také zůstal nezrealizován. V následujícím roce pořádala jednota vlastní závody a rok poté se účastnila I. mezisletových závodů. V roce 1909 byl znovuzřízen ženský odbor,[29] jehož cvičenky sportovaly v tělocvičně Besedního domu. Téhož roku byla podána žádost o povolení stavby stadionu na Nové ulici. Rozhodnutí městské rady se protáhlo až do roku 1911, kdy byla jednota navíc vybídnuta k vybrání jiného místa, protože stávající parcela „je příliš blízko Německého domu“. Družstvo se tedy bylo nuceno ohlížet po koupi jiného pozemku, jeho snahy však brzy zastavila válka. V roce 1912 jednota oslavila půlstoletí svého trvání veřejným cvičením za účasti 546 cvičenců a cvičenek. Také se toho roku účastnila VI. všesokolského sletu.

Rok 1913 byl rokem čilých příprav na brněnský sokolský slet, jenž měl být pořádán v následujícím roce. Na přípravných akcích se v různých odborech podílelo na 200 členů jednoty. Veřejného cvičení jednot, které se konaly v rámci sletu již 21. června 1914

[27] Česká Obec sokolská (ČOS) vznikla již v roce 1889.

[28] Na tento den vzpomíná také Hynek Bulín ve své *Sokolské vzpomínce*, srov. Hynek BULÍN, *Jiskry a plameny. Vzpomínky na dobu zápasů i vítězství*, Brno 1930, s. 28–30.

[29] Ženský odbor vznikl v brněnském Sokole v roce 1902 a rozpuštěn byl v roce 1904.

181-206_cervena_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:16 Stránka 187

se účastnilo 709 cvičících příslušníků brněnského Sokola. Na sletu pak byl Sokol zastoupen 106 cvičenci a 67 cvičenkami a v průvodu 116 bratry v kroji.[30] Brněnský slet sokolstva sdruženého v ČOS se konal 27. června až 28. června 1914 pod záštitou městské rady Králova Pole, Husovic a obecního zastupitelstva Židenic a Žabovřesk na pozemcích bývalého vojenského cvičiště v Králově Poli.[31] V neklidné už době byla tato akce provázena řadou bezpečnostních opatření, hrozily především národnostní roztržky.[32] 27. června byl slet zahájen slavnostním uvítacím večerem ve dvoraně Besedního domu a pokračoval následně představením Fibichovy opery „Pád Arkuna" v brněnském Národním divadle na Veveří ulici. Druhý den dopoledne proběhl koncert kolínské hudby v Lužánkách a ve 14.00 hod. vyšel z Besedního domu průvod asi 8 200 Sokolů v krojích. Průvod šel kolem Národního divadla Novou ulicí, dále prošel Červenomlýnskou (dnes Reissigovou), Poděbradovou, Rostislavovým a Mojmírovým náměstím až na Palackého třídu k radnici, kde byla postavena tribuna, na níž promluvili představitelé města. Pak už průvod došel na cvičiště, na kterém měl program začít v 16.30 hod. „*Nedovedu vypsat co to bylo za krásu, kolik lidí se sešlo a jak bylo nám, kteří jsme měli v paměti to utiskované malé české Brno, když jsme viděli, kolik máme přátel a co dokážeme.*"[33] Po prostných mužů mělo začít vystoupení žen. V té době se už šířily zprávy o atentátu na následníka trůnu Františka Ferdinanda d'Este a když došlo k jejich potvrzení, byla celá akce ranou z hmoždíře předčasně ukončena. Druhá část sletu byla přeložena o týden později, 11.–12. července 1914. „*Už to nebylo to co mělo být, na všem ležela tíha, cizí hosté odjeli, domácí byli přestrašení.*"[34] Přesto, že první den vládlo letní počasí, nemohla být cvičení dokončena, protože prudký liják proměnil druhý den cvičiště v bažinu.[35]

Za 1. světové války[36] nastoupilo vojenskou službu mnoho bratří z Brna, jejich počet se pohyboval již v roce 1915 kolem 612 mužů. Přes úřední zákaz cvičení žactva byla po celou válku jednota udržována v chodu. Rok nato, v roce 1916, se počet brněnských sokolů na bojištích zvýšil na 900. I přes omezený chod se konaly v létě závody dorostu. Po celou válku se Sokol snažil získat do svých řad nové dorostence a žáky, dařilo se jim to pomocí plakátových akcí, které vyzývaly mládež ke vstupu do Sokola. V zimních měsících se konaly besídky v tělocvičně Besedního domu, v létě byly pořádány závody

[30] Srov. J. ZEZULA, *Život Sokola Brno I*, s. 34.

[31] Stavba tribun, šaten a úprava rozsáhlého cvičiště byla svěřena staviteli Františku Zatloukalovi z Brna. V průvodu 27. června, jemuž přihlíželo více než 100 000 lidí, šlo přes 8 200 Sokolů v krojích. Na cvičišti se shromáždilo na 80 000 návštěvníků. Vstupné činilo od 1 do 10 korun.

[32] Do Brna bylo staženo 680 četníků. Pro nejrůznější přečiny od nadávek četníkům až po bitky mezi Čechy a Němci bylo zatčeno přes 40 výtržníků obou národností. Potrestáni byli pokutami od 10 do 30 korun nebo 24 hodinami vězení.

[33] Srov. Marie TRKANOVÁ, *U Janáčků. Podle vyprávění Marie Stejskalové*, Brno 1998, s. 90.

[34] Srov. M. TRKANOVÁ, *U Janáčků*, s. 91–92.

[35] Více o sletu také srov. Archiv města Brna (dále AMB), fond T 68 Novák Václav – osobní fond, Václav NOVÁK, *Sokolský slet v Brně v roce 1914* a dále Jiří ČEJKA, *Sokolský slet v Brně roku 1914*, in: Forum Brunense 1994, s. 129–138.

[36] *Sokol Brno I ve válce. Výroční zprávy Tělocvičné jednoty Sokol Brno I za válečné roky 1915–1918.*

181-206_cervena_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:16 Stránka 188

a před koncem války se podařilo uspořádat také veřejná cvičení. První se uskutečnilo 14. dubna 1918 v Besedním domě za účasti českých lidí z Brna i okolí. Druhé veřejné cvičení se konalo 31. července 1918 na letním cvičišti v zahradě sokolského domu. Vyhlášení republiky zastihlo brněnské Sokoly připravené, do činnosti se zapojila sokolská stráž,[37] byly budovány strážné prapory svobody.[38]

Z války se vracející Sokolové rozšířili řady sboru cvičitelů, posílena byla také členská základna, a tak v roce 1919 dosud využívaná tělocvična v Besedním domě nestačila. Návštěva cvičení dosáhla již předválečných průměrů.[39] Zemský výbor tedy jako projev uznání veškerému sokolstvu pronajal jednotě dvoranu v Lužánkách až do doby, kdy si bude moci postavit vlastní tělocvičnu. Dvorana byla na náklady Sokola opravena a přidělena byla mužským složkám jednoty. U příležitosti říjnových oslav vzniku republiky byla pořádána 26. října 1919 tělocvičná akademie v Besedním domě. Prostory v něm i nadále zůstaly jednotě a cvičily zde ženy, kterým však tento prostor také nedostačoval. Proto byla pro ně zapůjčena tělocvična v reálce na Antonínské ulici.[40] Fond „na sokolovnu“ tehdy čítal už 176 000 K.

Návalu cvičenců ještě odolávající dům a zahradu v Nové ulici jednota prodala v roce 1920 a zakoupila část bývalého, po dobu šedesáti let už nevyužívaného hřbitova na Kounicově ulici, ohraničeného ze tří stran ulicemi. Šlo o poslední větší nezastavěnou plochu v centru města. I když toto území spadalo k hranici vymezené německou radnicí, bylo zpočátku považováno (a to i po vzniku Velkého Brna) za jakousi periferii. Parcela o rozloze 2 ha 53 a 65 m^2 stála 551 827 Kč 50 h, poplatky činily 55 987 Kč 30 h, takže celková suma, za kterou Sokol pozemky zakoupil, byla 607 814 Kč 80 h.[41] Spolumajiteli sokolského stadionu se stali Sokol Brno I a již zmiňované Družstvo ku zřízení tělocvičny. K získání peněz na zaplacení pozemku byla vypsána daň, povinná pro všechny členy a odstupňovaná podle majetku jednotlivců. Mimoto byl rok 1920 také rokem VII. všesokolského sletu, na němž se poprvé účastnily také brněnské Sokolky.[42]

---

[37] Sokol, Dělnické tělovýchovné jednoty (DTJ), studentstvo a hasiči byli Národním výborem v Brně vyzváni aby převzali péči o veřejný pořádek, měli vytvořit sbory chránící klid a občanská práva. Srov. *Občané!*, in: Moravská Orlice, roč. LVI, č. 250, z 1. 11. 1918, s. 1. Bezpečnostní sokolská stráž sídlila v Národní spořitelně a záložně na ulici Rudolfská (Česká) č. 23. Srov. *Sokolská bezpečnostní stráž*, in: Moravská Orlice, roč. LVI, č. 251, z 3. 11. 1918, s. 3.

[38] „*Nebude jediného Sokola – mimo ty, která rovněž zodpovědná místa doma váží, který by se nepřihlásil do řad Sokolské gardy.*“ Tyto byly opět budovány spolu se zástupci DTJ a studentstva. Srov. *Sokolská hlídka*, in: Moravská Orlice, roč. LVI, č. 260, z 14. 11. 1919, s. 4.

[39] Cvičilo 211 mužů, 248 žen, 163 dorostenců, 168 dorostenek, 235 žáků, 241 žaček. Srov. J. ZEZULA, *Život Sokola Brno I*, s. 38.

[40] *Výroční zpráva Tělocvičné jednoty Sokol Brno I za rok 1919*, s. 7.

[41] Srov. Fr. KOŽÍK, *Sokol Brno I*, s. 8. Uvádím zde rozměry parcely uvedené Fr. Kožíkem, jinde je uvedeno buď 25 000 m^2, ve *Výroční zprávě* 25 138 m^2 podle toho, kolik postupně přikupovali. Podle *Výroční zprávy* bylo v roce 1921 zaplaceno městu 583 682 Kč i s poplatky, srov. *Výroční zpráva Tělocvičné jednoty Sokol Brno I za rok 1921*, s. 54.

[42] *Výroční zpráva Tělocvičné jednoty Sokol Brno I za rok 1920*, s. 19–22.

181-206_cervena_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:16 Stránka 189

Téhož roku odstupuje z úřadu starosty Sokola Peregrin Fiša, který vedl sokolstvo po celých 28 let. Na jeho místo byl zvolen František Ešner. V následujícím roce započala jednota s první etapou stavby sokolského stadionu. V dolní části pozemku mělo být vybudováno letní cvičiště, horní část nechali pro sokolovnu, na jejíž stavbu nebylo prozatím dostatek finančních prostředků. Na cvičení v zimních a sychravých měsících a pro menší společenské události využívali sokolové tělocvičen v Besedním domě a v Lužánkách. V prvé řadě tedy bylo nutné zřídit letní cvičiště k pořádání závodů, pro cvičení venku a také místo pro pořádání větších akcí a sokolských slavností. Původní projekty počítaly s malým letním cvičištěm, pak byla vypsána veřejná soutěž pro architektonické řešení stadionu, na niž se přihlásilo pět návrhů. I. cenu získal návrh architekta Kopřivy, ale jeho realizace byla finančně náročná.[43] Bylo třeba jej upravit a zjednodušit. Práce s postavením tribun (částečně železobetonových a částečně sypaných), sociálních zařízení, práce tesařské apod. byly zadány firmám. Terénní úpravy, veškeré zemní práce, běžecké dráhy a výkopy provedli členové jednoty, kterým byla stanovena pracovní povinnost odpracovat zde 60 hodin, dorostu 30 hodin, jak bylo usneseno na schůzi správního výboru, který se konal za účasti asi 800 členů jednoty v Lužánkách 10. listopadu 1921.[44] Byl zřízen stavební odbor, který se o stavbu a náležitosti s ní spojené měl starat. Toho roku tak bylo odpracováno 10 936 hodin 765 lidmi.[45] Každá odpracovaná hodina byla poctivě zaznamenána ve stavebních denících.[46] Dokonce i pravidelné letní cvičení bylo nahrazeno povinnou prací na staveništi.[47] Pracovali zde muži, ženy i dorost a pokud nebylo možné se prací účastnit, mohl se člen vykoupit částkou 300 Kč. „*Inženýři, advokáti, notáři, knihkupci, lékaři, úředníci, obchodníci, živnostníci, dělníci, studenti… úřednice, švadleny, prodavačky z obchodů, dělnice… jak je členstvo Sokola Brno I různorodé, zachází, vydělávajíc si vedlejšího chleba na národa roli dědičné, vším možným, ale lopaty, rýče, motyky, kolečka a dusadla byly převážné většině nástroji neobvyklými.*“[48] Pomoc přišla také od dalších místních sokolských jednot například z Brna II a Brna III a pomáhali i nesokolové. „… *umět půvabně držet slunečník a umět zacházet s lopatou a motykou …nač by vám byla má chvála, když se vám už dostala písničkou z hlaholných úst starého pána knihkupce Barviče? Barvič, osmahlý, hybný, veselý, vládl denně na staveništi… budování vlastní sokolovny v českém Brně, k jehož dobývání založili jsme před lety první hospodářské podkopy, zahřívá také srdce, pravda-li? Družně po boku činili se s ním*

[43] Je třeba říct, že během stavební krize, která provázela poválečná léta, byly sokolovny často jedinými podniky, jež došly – právě pro osobní nasazení svých členů – realizace. Nedostatek stavebních hmot a nedostatek základních surovin způsobovaly, že jejich cena byla zvedána vysoko a tím byla realizace jakýchkoli staveb předražena.

[44] *Výroční zpráva Tělocvičné jednoty Sokol Brno I za rok 1921*, s. 8.

[45] Tamtéž, s. 55.

[46] AMB, fond R 77 Sokol, tělocvičná jednota Brno I, Stavba stadionu – záznam o odpracovaných hodinách mužského členstva jednoty, 1921–1922, inv. č. 119; Stavba stadionu – záznam o odpracovaných hodinách ženského členstva jednoty, 1921–1922, inv. č. 120

[47] AMB, fond R 77 Sokol, tělocvičná jednota Brno I, Deníky prací: Stavba stadionu, inv. č. 117; Stavba tribuny, inv. č. 118.

[48] Adolf VESELÝ, *Sokolské stadion*, in: Lidové Noviny, roč. 30, č. 278, ze 4. 6. 1922, s. 11.

181-206_cervena_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:16 Stránka 190

stařešinové: knihkupec Píša, doktor Bartoníček, ředitel Němec, zasílatel Janík, městský rada Pospíšil, zemský zřízenec Homola, dozorce Hejtmánek, klenotník Herzog, správce Okáč, finanční rada Pošvář, vrchní zemský rada Ešner osobně i zastoupený svou paní v práci neúmornou a jiní, jiní, jiní. Old boys věkem, mužní srdcem, jaří nadšením, dětští příkladem."[49]

„Loni ještě tiché, zadumané aleje nad dávno setlelými rovy a omšelými kameny, snivá píseň ptáka nikým nerušeného, šelest vánku anebo burácení vichru ve větvích a teskný zvuk kroku náhodou sem zabloudivšího chodce, – letos živý ruch, les pracujících rukou, vzdech utichlé země z hlubokého nitra burcované a jasná píseň radosti z dosaženého cíle. Nelitujte starých, vykácených stromů a nezazlívejte nám tento čin! Jest vykoupen radostnou prací členstva, každodenně zde krásné myšlence čistého lidství nadšeně oběti přinášejícího a pochopen bude Vámi, až spatříte dílo hotové. Uzříte za několik let, že jsme bořili neradi a jen z nejkrajnější nutnosti, ale že stavět dovedeme nadšeně a obětavě – pro zdraví a blaho Vašich dítek!"[50] V roce 1922 byla stavba dokončena.[51] Bylo odpracováno 67 365 hodin.[52] Náklady činily 2 480 388 Kč.[53] Pozemek stadionu se rozkládal na výměře 25 400 m^2. Vnitřní plocha i s oběhovými dráhami bez tribun a ochozu činila 7 776,88 m^2. Obdélník pro prostná cvičení zabral 3 725 m^2, pojal při 180 cm rozestupu 1 218 cvičenců.[54] Po obvodu budovaná okružní závodní dráha byla 6 m široká, vnitřní délky 262 m, vnější délky 299 m a na severovýchodní straně se rozkládala ještě další závodní dráha rovná, 6 m široká a 115 m dlouhá. Seřadiště u botanické zahrady bylo 15 m široké, zabíralo 1 873 m^2 plochy. Po stranách byly zbudovány dvě tribuny, jihozápadní (hlavní) a severovýchodní. Místa na nich byla k sezení i ke stání, v ochozech jen ke stání. Celkově mohl stadion pojmout 12 500 pohodlně umístěných diváků (při určitém stupni stísnění snad až 15 000 osob).[55] Samozřejmě nechyběly šatny, menší sál, skladiště, sociální zařízení, vodovody, kanalizace, ordinace, kancelář, pokladny. *„Restaurace, vinárna, kavárna, čtrnáct stánků, šatny, sprchy studené i teplé, první pomoc.. vše nutné i potřebné bude tu.*"[56] Nezastavěné a k tělocviku nepotřebné plochy měly být osety trávou a osazeny stromy a keři. Stadion byl budován tak, aby odpovídal všem požadavkům moderní tělesné výchovy, v létě měl sloužit pro cvičení prostná, nářaďová a lehkoatletická, v zimě pak bylo možné stadion upravit na kluziště pro zimní sporty jako bruslení či hokej.

Slavnostní otevření a předání stadionu se stalo významnou akcí, velkolepou sokolskou slavností, připravenou k 60. výročí trvání brněnského Sokola a probíhající ve dnech 10.–25. června 1922. K účasti na této události vyzýval Sokol Brno I všechny spřátelené jednoty, zval všechny na vzájemná utkání v různých disciplínách. *„Klade v prvé*

---

[49] A. VESELÝ, *Sokolské stadion*, s. 11.
[50] *Slavnostní otevření Stadiona Sokola Brno I Zpráva a pokyny odborů*, Brno 1921, s. 5.
[51] Dochovány jsou alba fotografií ze stavby. AMB, fond R 77 Sokol, tělocvičná jednota Brno I, Stadion Sokola Brno I, postup práce během stavby, 94 snímků, 1922, inv. č. 312 a 313.
[52] *Výroční zpráva Tělocvičné jednoty Sokol Brno I za rok 1921*, s. 16.
[53] Celá částka nebyla zaplacena okamžitě, ale byla postupně splácena.
[54] Pro slavnost otevření byl počet stanoven na 1 160 cvičenců.
[55] *Slavnostní otevření Stadiona Sokola Brno I,* Zprávy odborů, *Stavební odbor,* Brno 1921, s. 14.
[56] A. VESELÝ, *Sokolské stadion*, s. 11.

181-206_cervena_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:16 Stránka 191

řadě, věrna svým tradicím, váhu na závody v tělocviku prostém jak členstva tak dorostu a chce dáti vynikajícím borcům sokolským v tomto odvětví příležitost, utkati se na dokonalé dráze se všemi, kdož v oboru tomto vynikají. Oživuje téměř zapomenutý zápas sokolský a dává možnost všem přátelům bohatýrského cvičení příležitost k účasti. Vypisuje závod v plavbě a skocích do vody jako rovnocenný všemu ostatnímu. Chce dáti svému členstvu i obecenstvu příležitost shlédnouti vyspělost jednot jiných na večerních akademiích a veřejných cvičeních."[57] První den oslav započal v sobotu 10. června 1922 zahajovacím večerem v Besedním domě, jemuž však předcházel odpolední závod v tělocviku prostém (v lehké atletice) středoškolských studentů o putovní cenu Novákova „Dětvance v boji", věnovanou Tělocvičnou jednotou Sokol Brno I[58] Tento závod se již konal na novém stadionu. V neděli následovalo veřejné cvičení studentstva českých středních škol brněnských. Na další víkend 17. června byly přichystány závody mužského dorostu, které sestávaly z pětiboje šestičlenných družstev a zvláštního závodu prostého tělocviku. Večer byl věnován akademii dorostu a žactva na stadionu osvětleném reflektory. 18. června byly naplánovány už na ráno v 8.30 hod. zkoušky a odpoledne v 15.30 hod. veřejné cvičení žactva a dorostu místního i hostí, které zpočátku utrpělo nepřízní počasí. Sobota 24. června byla věnována lehkoatletickým závodům mužů, dále závodům v plavbě a skocích do vody[59] a zápasu. Večer následovala opět akademie členstva na osvětleném stadionu. Neděle 25. června byla hlavním dnem slavností. Bohužel tento den nezůstal ušetřen vydatného deště. Ráno se odbývaly zkoušky a ve 14.00 hod. vyšel průvod městem na stadion. V jeho čele kráčely sestry v úboru, pak následovali praporečníci se 25 prapory, za nimi zástupci jednot a župy se svými standartami v pořadí dle abecedy.[60] Průvod se ubíral od hlavního nádraží středem města ulicí Masarykovou, náměstím Svobody, Kostelní (dnes Rašínovou), Lažanského (dnes Moravským) náměstím, Novou ulicí ke stadionu za burácejících pozdravů diváků v ulicích. Po uvítání starostou jednoty Karlem Vilímem na stadionu následovalo jeho slavnostní předání členstvu. V 15.30 hod. začalo veřejné cvičení žen a mužů z řad domácích i hostí. Odpolední pořad byl však opět rušen deštěm a dokonce krupobitím. Po jeho ukončení byla zahájena lidová slavnost. V pondělí 26. června byly uskutečněny pro zájemce ještě výlety do Moravského krasu, na hrad Pernštejn, do koryčansko-buchlovských lesů a k Mohyle míru. Celá akce měla samozřejmě také mediální podporu v tisku.[61] Reklamy otiskovaly deníky brněnské i pražské, byl vytvořen slavnostní plakát k akci, odznaky, pohlednice a pamětní plakety.

---

[57] *Slavnostní otevření Stadiona Sokola Brno I*, Brno 1921, s. 3–4.

[58] Trvalým majitelem této putovní ceny se nakonec měl stát ten ústav, jehož borci jej získali 3x po sobě nebo 5x vůbec.

[59] Plavecké závody a závody ve skocích do vody se konaly na Svratce v Českém veslařském klubu v Pisárkách.

[60] *Výroční zpráva Tělocvičné jednoty Sokol Brno I za rok 1922*, s. 21–22.

[61] Akce byla inzerována v Lidových novinách, Moravské Orlici a v jiných. V Lidových novinách byly postupně uveřejňovány výsledky závodů srov. *Otevření sokolského stadionu v Brně*, in: Lidové noviny, roč. 30, č. 311, z 23. 6. 1922, s. 4; č. 313, z 24. 6. 1922, s. 2; č. 314, z 25. 6. 1922, s. 2; č. 315, z 26. 6. 1922, s. 2–3; V rámci *Sokolské hlídky* Moravská Orlice podávala zprávy o budování stadionu od jara 1922 srov. *Sokolská hlídka*, in: Moravská Orlice, roč. LX, č. 119, z 25. 5. 1922, příloha; č. 129, z 8. 6. 1922, s. 3; č. 135, z 15. 6. 1922, příloha; č. 137, z 18. 6. 1922, příloha; č. 141, z 23. 6. 1922, s. 3; č. 143, z 25. 6. 1922, příloha; č.146, z 29. 6. 1922, příloha.

181-206_cervena_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:16 Stránka 192

Umělecké pohlednice byly provedeny trojbarevné podle návrhů brněnských akademických malířů Eduarda Miléna a Jana Provazníka. O návrh na plakety pro odznaky a pro vítěze v závodech byl požádán akademický sochař Václav Mach. Plaketa s názvem „Oběť" měla vyjadřovat pietně úctu k práci všech, kteří se zasloužili o politické a duchovní osvobození národa a také k těm, jež věnovali nezištně své síly sokolské ideji.[62] Byla zhotovena v podobě 37 cen za vítězství při závodech dorostu a mužů. Hudební doprovod ke všem tělocvičným skladbám složil Jindřich Görtler z Karlína. Žáci a dorostenci cvičili v úborech předepsaných ČOS, ženy pak měly předepsán tento oděv: *„černé cvičební střevíce buďtež šité neb kožené bez podpatků a černé punčochy neprůsvitné. Šáteček mějte správně uvázány. Dorostenky vystoupí v chrpově modrém chitonu (dle předpisu ČOS). Cvičební střevíce jako u žen, ale bez punčoch. 1 cm širokou stužku kolem hlavy v barvě chitonu. Pro žákyně ponechána z minulého roku skládaná sukénka, bílé tričko s krátkými rukávy přes ramena a živě červená stuha ve vlasech na temeni hlavy. Cvičební střevíce jako u dorostenek bez punčoch. Délka cvičební sukénky neb chitonu stanovena 6 cm nad koleno. Spodky ne delší než sukně. Každá náčelnice neb vedoucí jednoty ručí za úpravu svých cvičenek. V úboru cvičebním nesmí žádná ze cvičenek vycházeti ze šaten, procházeti se po cvičišti neb dokonce vyjíti si na ulici. Po cvičení musí se převléci do občanských šatů."*[63] Pro muže sestával závodnický úbor *„z tmavých, krátkých kalhot, sokolského tílka a případně botů s hřeby."* O informaci diváků bylo postaráno trojím způsobem. V prvé řadě obdrželi pokyny s mapkou stadionu a přesným postupem závodů a závodníků s čísly. V druhém plánu jim byly informace podávány na velké návěsní tabuli, kde byly okamžitě zaznamenány také výsledky jednotlivých závodů, jež byly obsluze sdělovány telefonicky a třetí způsob byl podáváním hlášení čtyřmi megafony. Vstupenky na stadion a také odznaky bylo možno zakoupit či objednat pouze v Brněnské bance na ulici U solnice v Brně, kam byla přestěhována úřadovna finančního odboru jednoty. Výhody svým držitelům poskytoval například slavnostní členský odznak: bezplatné společné ubytování, bezplatný vstup na zkoušky a snížené vstupné na jednotlivé dny. Slavnostní odznak členský stál 5 Kč, dorostenský 3 Kč. Vstupné stálo od 3 do 35 Kč podle místa. K ubytování městská rada schválila propůjčení škol, pro výzdobu stadionu byly zapůjčeny různé dekorace, správa jeskyň Moravského krasu dokonce snížila vstupné pro návštěvníky v rámci plánovaného sokolského výletu, Brněnská Filharmonie nabídla při zahájení slavnosti vystoupení, pomoc se zařizováním akce přicházela od všech českých spolků a korporací.[64] Stavba, dokončení a předání stadionu se stala přední městskou událostí.

V roce 1923 byl v horní části parcely vybudován výstavní pavilon. K této stavbě se spojil Zemský výbor, město Brno, Brněnské výstavní trhy a Sokol Brno I, z nichž každý věnoval na stavbu čtvrt milionu korun. Pavilon měl sloužit výstavním účelům pro Brněnské veletrhy a také jako koncertní síň, v níž měly být instalovány varhany z pražského Rudolfina, kvůli nimž však bylo třeba postavit sál větší a náklady se tak zvýšily

[62] *Slavnostní otevření Stadiona Sokola Brno I, Zprávy odborů, Jednatelský odbor*, Brno 1921, s. 18.
[63] *Slavnostní otevření Stadiona Sokola Brno I, Zprávy odborů, Technický odbor*, Brno 1921, s. 22.
[64] *Výroční zpráva Tělocvičné jednoty Sokol Brno I za rok 1922*, s. 9.

181-206_cervena_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:16 Stránka 193

na 1,5 milionu Kč. Bylo proto vytvořeno kuratorium se zastoupením všech podílníků, které mělo rozhodovat o pronájmu pavilonu a s tím souvisejících hospodářských otázkách. Z výnosu měla být doplacena stavba, později vyplaceni podílníci a pavilon měl zůstat v rukou Sokola Brno I.

V roce 1923 začal také svoji práci odbor pro správu stadionu, který měl šest členů a jeho předsedou se stal náčelník Josef Zezula. Vlastní cvičiště bylo využíváno plně k tělocvičným účelům: konaly se zde závody školní i cvičební, vojenské tělocvičné akce, mezisletové závody,[65] divadelní představení a symfonické koncerty, v zimě bylo cvičiště upraveno na kluziště. Nově zřízena byla noclehárna, která byla také pronajímána, a jen za rok 1923 bylo zaznamenáno na 700 noclehářů, hlavně z řad školní mládeže.[66] Přibylo ovšem i společenských akcí konaných na stadionu, v pavilonu či v lužáneckém sále. Akustická zkouška ve výstavním pavilonu potvrdila možnost pořádání pěveckých koncertů a jiných hudebních produkcí a proto zde pak pravidelně vystupovalo Pěvecké sdružení Moravských učitelů a učitelek, v roce 1924 se zde konaly Oslavy Bedřicha Smetany, pořádaly se zde symfonické koncerty. K tradicím v dalších letech patřily také oslavy vzniku republiky na stadionu. V roce 1924 se uskutečnil v Brně Vzpomínkový slet brněnského sokolstva, jenž všem připomněl první brněnský slet roku 1914. Toho roku se na stadionu odbývaly také Žižkovy oslavy a podniky DTJ, později i vysokoškolské závody. Stadion se zapisoval pozvolna do paměti lidí jako místo spojené nejen se sportem, ale také s kulturními a společenskými akcemi, kterých s léty a také s výstavbou sokolovny přibývá. V roce 1926 se jednota účastnila VIII. Všesokolského sletu, kde získala několik ocenění.[67]

K vyklizení lužánecké tělocvičny, jejíž pronájem se od roku 1925 stal předmětem soudních sporů,[68] došlo 24. května 1927.[69] Jednota pak cvičila roztříštěně v pěti tělocvičnách školních (tělocvičny dívčí a chlapecké školy na Kounicově a v německé zemské reálce) a šesté v Besedním domě, což nebylo pro plynulou práci jednoty vhodné. Bylo proto rozhodnuto o výstavbě sokolovny, jež by pojala dvě tělocvičny a k nim potřebné místnosti. Znovu tak jako už mnohokrát předtím plány ztroskotaly na nedostatku financí. 24. října 1927 Sokol Brno I sice definitivně převzal pod svoji správu výstavní pavilon, ovšem s podmínkami, že vyplatí podílníky a že pavilon nadále bude propůjčován všem zájemcům bez rozdílu národnosti, náboženství a politické příslušnosti. Tato podmínka znemožnila přebudovat pavilon na tělocvičnu, navíc v Brně v té době nebyla podobná síň, kterou by bylo možno využívat jako koncertní, plesovou a výstavní. Většina akcí kulturních a společenských se přesunula z menších sálů Besed-

[65] V součinnosti žup Brněnské, Rastislavovy, Slovácké a Masarykovy zde Dolnorakouská župa ve dnech 30. června a 1. července 1923 pořádala svůj slet. Tento slet hojně navštívilo především vídeňské sokolstvo. Srov. *Vídeňské Sokolstvo do Brna*, in: Lidové noviny, roč. 31, č. 311, 23. 6. 1923, s. 1.

[66] *Výroční zpráva Tělocvičné jednoty Sokol Brno I za rok 1923*, s. 64.

[67] Josef ZEZULA, *Několik črt z tělocvičného života naší jednoty*, in: Vzpomínáme 75 let Sokola Brno I, Brno 1937, s. 13–14.

[68] AMB, fond R 77 Sokol, tělocvičná jednota Brno I, Spor o Lužánky, inv. č. 328, kart. 1.

[69] Více o tom *Výroční zpráva Tělocvičné jednoty Sokol Brno I za rok 1926*, s. 8.

181-206_cervena_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:16 Stránka 194

ního domu právě sem a mělo tomu tak být i do budoucna. Proto se valná hromada svolaná na 24. října rozhodla započíti se stavbou sokolovny co nejdříve.

Slavnosti položení základního kamene se konaly ve dvou dnech 27.–28. října 1927. Byl to opět jubilejní, 65. rok trvání jednoty, a tak bylo vše pojato s velkou slávou. V předvečer výročí byla naplánována akademie, která byla předvedena ve výstavním pavilonu na stadionu. První část obsahovala hudební, zpěvní a recitační čísla. Vystoupilo Brněnské pěvecké sdružení Foerster, na varhany zahrál Bohumil Holub, byla recitována báseň Rudolfa Těsnohlídka s názvem „Sokol Brno I" a zahrála také hudba Sokola Brno III Po přestávce vlastní báseň recitoval Fráňa Kožík a následoval tělocvičný pořad žákyň, žáků, dorostenek, dorostenců. Předvedlo se také závodní družstvo mužů, připravující se na olympiádu v Amsterodamu (v roce 1928). Ráno 28. října byla vykonána vojenská přehlídka k uctění památky vzniku republiky a v 10.00 hod. se vydal od Besedního domu průvod sokolstva na stadion. Slavnostní řeč zde přednesl Hynek Bulín, který vzpomenul počátků jednoty a připomněl po řadě všechna místa jejích provizorních tělocvičen. „*Dnes na začátku 10. roku naší národní svobody klademe základní kámen vlastní tělocvičny své. Skončeny budou doby vratkého putování a jednota uchýlí se pod vlastní střechu svou. Ne sobě, ani ne tak nám, kteří žijeme, ale Vám, mládeži naše, stavíme tento pevný dům…Splnila se myšlenka o níž snili Vaši dědové, za kterou ve strázních a útrapách bojovali Vaši otcové, myšlenka, kterou Vám odevzdáváme jako nejdražší dědictví…*". Vyzdvihnul pak pomoc sokolstva při obraně a budování vlasti, varoval spolu s Tyršem „*nepěstujme politiky v sokolských jednotách*" a jeho proslov skončil zvoláním k sokolovně „*Buď, dome náš, buď věky požehnán!*".[70] Po něm vystoupil starosta Brna Karel Tomeš a představitel rakouské župy Otto Manoušek. Než byl základní kámen slavnostně poklepán, bylo do něho vloženo olověné pouzdro, obsahující řadu památkových předmětů a na pergamenu psaný pamětní list, v němž je poděkováno všem bratrům zakladatelům, kteří se zasloužili o vznik a chod brněnského Sokola, bratrům legionářům a také všem budoucím Sokolům. Slavnost skončila v 11.30 hod. a odpoledne následoval lidový koncert ve dvoraně stadionu, večer tradiční veselice.[71]

Jeden milion na stavbu sokolovny byl opatřen díky drobným zápůjčkám členstva. Majetek Sokola byl 20. prosince 1927 rozdělen takto: Družstvo získalo do své správy výstavní pavilon s potřebným okolím bez dluhů a Sokol Brno I obdržel ostatní pozemky stadionu i s dluhy na něm váznoucími v částce 1 200 000 Kč. Zatímco Družstvo se mělo věnovat přístavbě pavilonu šatnami, Sokol se měl starat o stavbu sokolovny. Výnos z pronájmu pavilonu pak měl být použit na umoření vzniknuvších dluhů z obou staveb.

[70] AMB, fond R 77 Sokol, tělocvičná jednota Brno I, inv. č. 544, kr. 67, proslovy k otevření stadionu a sokolovny.
[71] *Výroční zpráva Tělocvičné jednoty Sokol Brno I za rok 1927*, s. 70–76.

181-206_cervena_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:16 Stránka 195

Ideová soutěž na stavbu sokolovny byla vyhlášena už v roce 1926.[72] Podmínky soutěže[73] byly vypsány s požadavkem vyřešit prostor dvou tělocvičen na ploše o rozměrech 600–700 m^2 a 450–500 m^2 a na třech stranách s galerií širokou 6 m sloužící také ke cvičení. U každého tělocvičného sálu se žádalo o prostornou šatnu a sborovnu. Součástí sokolovny měl být přednáškový sál o ploše 200 m^2, dále výborovna, kanceláře, knihovna, čítárna, archiv. Zvláštní váha byla kladena na vchod, společný pro všechny místnosti.[74]

Návrhy dodané architekty Jindřichem Kumpoštem, Antonínem Blažkem a Miloslavem Kopřivou byly posuzovány v komisi. Vypracování stavebních plánů bylo zadáno architektu Jindřichu Kumpoštovi. Ten však nakonec objekt nerealizoval, neboť z technických důvodů nedodržel požadovanou lhůtu odevzdání konečných návrhů. Definitivní podobu tedy sokolovně vtiskl dle svých návrhů architekt Miloš Laml, který plány a rozpočty stavby dodal v červnu 1928, ovšem značně pozměněné. K největší změně došlo spojením stavebně i funkčně rozdílných částí pomocí mohutné vstupní síně přibližně čtvercového půdorysu o rozměrech 14 x 15 m a výšce 7 m. Síň spojila vlastní sokolovnu s výstavním pavilonem a vytvořila reprezentační vstup, jak bylo v propozicích soutěže požadováno. Do čela sokolovny byl vkomponován pravoúhlý portál, nad který byl vsazen jednoduchý, hmotný klenák. Portál měl představovat slavobránu na druhé straně síně ústící k hřišti, jež zůstalo sevřeno dvěma bloky budovy. Ze síně se vstupovalo napravo do sálů a nalevo k tělocvičnám.[75] Portál s klenákem však zůstal na ryze účelové stavbě sokolovny jediným dekorativním prvkem. Ostatní části stavby byly výrazně členěny a dodnes vypovídají o komplikovanosti funkcí, jež v sobě budova spojovala. Ze vstupní síně se tedy vcházelo levými dveřmi do chodby a z ní byl přístup do šatny žen se skříňkami pro 100–170 cvičících, do sborovny cvičitelského sboru žen a do menší místnosti zdravotní. K šatně přiléhala tělocvična žen, jejíž stěny, hladké a světlé, byly obloženy do výšky 2,30 m dřevem, podlaha byla vyhotovena z dubových parket, okna ze tří stran zařízena k větrání, osvětlení elektrické, ve formě nástropních těles. Na protější straně šatny byla umístěna sociální zařízení. Z chodby se dále schodištěm dalo dostat do horní prosklené čekárny, z níž bylo možné svrchu nahlédnout do tělocvičny žen. Odtud byla přístupná i knihovna a čítárna. V dalším patře byl umístěn přednáškový sál s loutkovým divadlem a malou hudební galerií, vedle kanceláře, šatna a WC. V nejvyšším patře se nacházela zasedací síň. Ze spodní chodby se mohlo sejít po hlavním schodišti dolů, do spodní síně, odkud byl přístup do šatny mužů, do sborovny cvičitelského sboru mužů a ven k malému cvičišti. Ze šatny mužů se procházelo do tělocvičny mužů a k sociálním zařízením. V tomto poschodí byl umístěn

[72] Jedním z důvodů byl soudní spor o užívání lužáneckých sálů a nařízení policejního ředitelství o přístavbě šaten k pavilonu.
[73] AMB, fond R 77 Sokol, tělocvičná jednota Brno I, Sokol I – Stavba. Schválené nákresy, poslední dispozice, inv. č. 543, kart. 66.
[74] Rostislav KORYČÁNEK, *Česká architektura v německém Brně. Město jako ideální krajina nacionalismu*, Brno 2003, s. 62–63, pozn. 25.
[75] R. KORYČÁNEK, *Česká architektura v německém Brně*, s. 62.

181-206_cervena_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:16 Stránka 196

také uhelný sklep a kotelna. Krom toho byly zřízeny v budově dva byty, jeden 3+1 pro správce a druhý 1+1 pro sokolníka. Byty zpřístupňovalo vedlejší schodiště. Z hlavní vstupní síně, ale tentokrát napravo, se bylo možné dostat po širokém schodišti dolů do velké šatny, která přecházela ve sloupovou síň, z níž se vstupovalo do velkého sálu, do foyeru, do I. patra na galerii, do tzv. francouzské restaurace a do lóží. Za foyerem byla umístěna místnost pro účinkující a malá pro sólisty, odkud se dalo vyjít buď do sálu nebo na pódium a obě místnosti měly také vlastní vchod ze strany stadionu. Pod nimi bylo skladiště pro židle a stoly. Naproti ze sálu ústily místnosti restaurace, v I. patře byla kavárna a byt restauratéra, v suterénu hospodářské zázemí: kuchyně, byty personálu, chladírna, sklepy, sušárna a prádelna. V sálové budově bylo v I. patře umístěno kino pro 600 osob s vlastním vchodem z Kounicovy ulice. K restauračním místnostem byla připojena letní zahrádka a hudební pavilon s kuželnou. Z úsporných důvodů byla původní výbava sokolovny jednoduchá, topení bylo původně centrální parovzdušné, rozdělené na dvě kotelny.[76] Na osvětlení budovy se použilo asi 600 žárovek, nouzové osvětlení bylo akumulátorové z vlastní baterie.[77]

Prvotní finanční rozvahy byly takové, že přístavba k pavilonu měla stát 1,5 milionu a náklady na sokolovnu se měly vejít do 4 milionů Kč. Rozpočet byl však překročen, a to v obou případech, vinou nového návrhu architekta Lamla. Sokolovna s vnitřním vybavením, do jejíhož plánu přibylo i kino, měla podle Lamla stát 8 206 500 Kč, avšak reálná cena přece jen ještě stoupla, a to na částku 9 941 942 Kč.[78] Na tento náklad přispěli členové i nečlenové jednoty drobnými zápůjčkami, dary a několikrát byla jednotou vzata hypotéka.

Stavba sokolovny měla být hotova v půli roku 1929, její slavnostní otevření bylo naplánováno na dny 22. a 23. června 1929. Na slavnost přijeli i bratři z ostatních žup, zejména pak zájezd ze sokolské župy Rakouské. Do rámce oslav bylo zařazeno rozvinutí praporu, tělocvičná akademie, veřejné cvičení a domácí závody členstva a dorostu. Tělocvičná akademie proběhla první den v 21.00 hod. večer na stadionu, měla devět čísel pořadu, v němž vystoupili také hosté z Rakouska. Byla zakončena tělocvičnou básní „Vltava“ na hudební skladbu Bedřicha Smetany s doprovodem hudby Sokola Brno III Druhý den oslav započal průvodem, seřadiště bylo tentokráte na Kolišti, odkud průvod pochodoval ke stadionu. Odpoledne v 15.30 hod. bylo uspořádáno veřejné cvičení, večer tradiční veselice. Ke slavnostem byla prozatímně upravena velká dvorana se šatnou a restaurací. Po nich se jednotlivé části budovy postupně dokončovaly tak, aby mohly být dány do užívání.

Velká dvorana s vedlejšími místnostmi byla otevřena 9. října, kino zahájilo provoz 26. října a restaurace s kavárnou poté 15. listopadu 1929. K obchodnímu vedení nových podniků v rámci sokolovny byla utvořena „Správa podniků na Stadiu“, která se

[76] V hlavní kotelně bylo namontováno 6 litinových kotlů pro páru o nízkém tlaku, ve vedlejší byly kotle dva. V celé budově je veden vodovod, v kuchyni byl použit plynový sporák.
[77] Miloš LAML, *Poznámky k projektu*, in: Vlastní silou, Brno 1929, s. 21–24.
[78] Srov. *Výroční zpráva Tělocvičné jednoty Sokol Brno I za rok 1929*, s. 103.

181-206_cervena_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:16 Stránka 197

skládala ze členů výboru Družstva a ze členů výboru jednoty. Podniky na stadionu, které měly výnosem úrokovat a amortizovat dluhy ze stavby vzniklé byly: 1. restaurace a kavárna, 2. velká dvorana (sál) se šatnou, 3. kino (tyto tři podniky byly v budově Družstva); 4. místnosti pronajaté Radiojournalu v budově jednoty (přednáškový sál s kancelářemi ve II. patře a místnosti čítárny ve III. patře). *Dvorana* se půjčovala všem zájemcům bez rozdílu náboženství, národnosti a politické příslušnosti ke koncertům, schůzím, plesům, výstavám apod. Při sále byli zaměstnáni dva sluhové (jeden z nich vypomáhal na kluzišti), jeden topič a jeho pomocník. *Restauraci a kavárnu* tvořil výčep, denní restaurace, zahradní restaurace s hudebním pavilonem, dále herna v II. patře. Patřila k ní také zimní kuželna. Pro restauraci byla podepsána smlouva s Plzeňským a Starobrněnským pivovarem o výhradním odběru jejich piva. *Kino* bylo přístupno samostatným vchodem z Kounicovy ulice. Později bylo známo pod jménem kino Stadion. Provoz v něm byl zahájen filmem „Svatá Helena". Ředitelem kina byl Emil Čejka, krom něho tu byla zaměstnána pokladní, šatnářka a dále biletář, hudebníci, operatér, jeho pomocník a sluha. *Radijournal* užíval kanceláře nad tělocvičnou žen a přednáškový sál, který si opravil pro vlastní účely. Veškeré místnosti byly odděleny a zvlášť uzavřeny, smluvně bylo pro další léta domluveno vysílání některých koncertů z velkého sálu.[79]

Z výčtu předešlých činností, jež na jednotu v dalších letech čekaly, je vidět, že stavbou Stadionu na sebe Sokolové vzali také břímě, protože takto rozsáhlý areál pro sportovní, kulturní a společenské vyžití v Brně dosud nebyl a Stadion se tak stal na dlouhou dobu centrem všech těchto aktivit. Málokterý Brňan dnes neví, kde je Stadion, nazývaný běžně „Stadec", ale také dnes už málokterý ví, kolik úsilí a práce za jeho zbudováním stálo, co znamenal a jak významný byl a dosud je pro brněnský Sokol. Jeho stavební vývoj neustrnul v tomto bodě. Základ byl však postaven a dál bylo možné už jen rozšiřovat a modifikovat činnost, která mohla být v jeho zdech provozována. Stadion se stal středobodem brněnského sokolského života. Starou a dlouho využívanou tělocvičnu v Besedním domě Sokolové s dojetím opouštěli a vyklízeli již v prvních týdnech roku následujícího, přesněji 20. ledna 1930. Prostory nových tělocvičen začali využívat od 24. a 25. ledna 1930, kdy proběhla na stadionu nejprve společná schůze a druhý den zahajovací večer. „*Krásné tyto místnosti , které se zejména naší mládeži staly druhým domovem a ve kterých řady naše tak utěšeně rostou, zasvětili jsme nové práci pro zdar naší jednoty a velké věci sokolské.*"[80]

Osudům sokolského Stadionu v následujících letech se bude, po příslušném výzkumu, věnovat další stať, jež by měla zhodnotit úlohu tohoto „místa paměti" v „kolektivní paměti" města Brna ve 20. století.

[79] *Výroční zpráva Tělocvičné jednoty Sokol Brno I za rok 1929,* 106–111.
[80] *Výroční zpráva Tělocvičné jednoty Sokol Brno I za rok 1930,* s. 14.

181-206_cervena_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:16 Stránka 198

SEZNAM PŘÍLOH

Příloha č. 1.: Plánek stadionu a staveniště Sokola Brno I. Z Výroční zprávy tělocvičné jednoty Sokol Brno I, Brno 1922.

Příloha č. 2.: Stavba stadionu Sokola Brno I, 1921–1922. Pohled z Kounicovy ulice (ze zadu) na lóže a bednění. Uloženo v AMB, fond R 77 Sokol, tělocvičná jednota Brno I, Stadion Sokola Brno I, postup práce během stavby, album fotografií, inv. č. 313.

Příloha č. 3.: Stavba stadionu Sokola Brno I, 1921–1922. Členstvo při dobrovolné práci. Uloženo v AMB, fond R 77 Sokol, tělocvičná jednota Brno I, Stadion Sokola Brno I, postup práce během stavby, album fotografií, inv. č. 313.

Příloha č. 4: Stadion Sokola Brno I, 1922. Pohlednice. Uloženo v AMB, fond U 22 Sbírka pohlednic, litografií a obrazy města Brna, inv. č. 5320.

Příloha č. 5: Pohled na stadion Sokola Brno I v roce 1922. Z Výroční zprávy tělocvičné jednoty Sokol Brno I, Brno 1922.

Příloha č. 6: Plán suterénu sokolovny Sokola Brno I z roku 1929. Z knihy Vlastní silou! Brno 1929.

Příloha č. 7: Plán přízemí sokolovny Sokola Brno I z roku 1929. Z knihy Vlastní silou! Brno 1929.

Příloha č. 8: Plán I. patra sokolovny Sokola Brno I z roku 1929. Z knihy Vlastní silou! Brno 1929.

Příloha č. 9: Plán II. patra, mezipatra a III. patra sokolovny Sokola Brno I z roku 1929. Z knihy Vlastní silou! Brno 1929.

Příloha č. 10: Situační obrázek nově zbudovaného komplexu stadionu Sokola Brno I v roce 1929. Perokresba. Z knihy Vlastní silou! Brno 1929.

Příloha č. 11: Pohled na sokolovnu Sokola Brno I od stadionu, 1938. Pohlednice. Uloženo v AMB, fondU 22 Sbírka pohlednic, litografií a obrazy města Brna, inv. č. 5299.

181-206_cervena_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:16 Stránka 199

Radana Červená

Die Errichtung des Stadions des Turnvereins Sokol Brno I
Sokol-Turnhallen in den Jahren 1862–1929

ZUSAMMENFASSUNG

Die Bemühungen um den Aufbau eines eigenen Stadions begleiteten den Turnverein, den späteren Sokol Brno I, von seinen Anfängen im Jahre 1862. Zunächst nutzte der Verein die Räumlichkeiten des Sportinstituts Gustav Hergsells in Steinbrechers Haus auf dem Großen Platz Nr. 7. Nach der Wiederbelebung des Vereins im Jahre 1867 wurden ihm Kellerräume des Hauses Florian Zedníks an der Ecke der Straßen Rudolfská und Joštova verliehen, wo seine Mitglieder bis 1870 verblieben. Anschließend konnte der Verein einen Raum im 1. Stock des Ständehauses auf dem Dominikanerplatz mieten. Im Jahre 1872 bot sich die Möglichkeit, in das neu erbaute Vereinshaus (Besední dům) zu übersiedeln, wo er die Turnhalle ununterbrochen bis 1930 benutzte. Dieser Raum war jedoch nicht ausreichend, der Verein vermisste einen Sommersportplatz und auch die Kapazität von Besední dům reichte bald nicht, so dass die Sokolmitglieder Turnhallen in Schulen mieten mussten. Im Jahre 1902 kaufte die 1890 gegründete *Genossenschaft für den Aufbau einer Sokol-Turnhalle* in Brünn das Haus in der Nová-Straße Nr. 11, an welchem ein Sommersportplatz errichtet wurde. Das Grundstück bot jedoch nicht genug Platz für den Aufbau einer Turnhalle. Das Haus wurde daher 1920 verkauft und es wurde ein Grundstück von 25 000 m² in der Kounicova-Straße gekauft, das für die Errichtung eines Sommerplatzes nebst der Turnhalle schon ausreichend war.

Mit der Eröffnung des Sokol-Stadions in Brünn fanden die 60-jährigen Bemühungen des Turnvereins um eigene Räumlichkeiten ihren Höhepunkt. In den Jahren 1922-1929 wurden sie mit Erfolg gekrönt, denn Sokol Brno I besaß dank seinem Fleiß einen damals hochmodernen Sommersportplatz, welchem bald der Aufbau einer Mehrzweck-Turnhalle folgte. In zwei Bauetappen wurde also ein Komplex geschaffen, der häufig genutzt wurde und bis heute verwendet wird und zu einem „Ort des historischen Gedächtnisses“ der nächsten Brünner Generationen wurde.

181-206_cervena_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:16 Stránka 200

Příloha č. 1.: Plánek stadionu a staveniště Sokola Brno I.

Příloha č. 2.: Stavba stadionu Sokola Brno I, 1921–1922. Pohled z Kounicovy ulice (ze zadu) na lóže a bednění.

181-206_cervena_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:16 Stránka 201

Příloha č. 3.: Stavba stadionu Sokola Brno I, 1921–1922. Členstvo při dobrovolné práci.

Příloha č. 4: Stadion Sokola Brno I, 1922. Pohlednice.

181-206_cervena_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:16 Stránka 202

Příloha č. 5: Pohled na stadion Sokola Brno I v roce 1922.

181-206_cervena_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:16 Stránka 203

Příloha č. 6: Plán suterénu sokolovny Sokola Brno I z roku 1929.

Příloha č. 7: Plán přízemí sokolovny Sokola Brno I z roku 1929.

181-206_cervena_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:16 Stránka 204

Příloha č. 8: Plán I. patra sokolovny Sokola Brno I z roku 1929.

Příloha č. 9: Plán II. patra, mezipatra a III. patra sokolovny Sokola Brno I z roku 1929.

Příloha č. 10: Situační obrázek nově zbudovaného komplexu stadionu Sokola Brno I v roce 1929.

Příloha č. 11: Pohled na sokolovnu Sokola Brno I od stadionu, 1938. Pohlednice.

181-206_cervena_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:16 Stránka 206

207-218_ort_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:20 Stránka 207

Jiří Ort

POČÁTKY ELEKTRICKÉHO OSVĚTLENÍ V DIVADLECH
K 125. výročí otevření Mahenova divadla

Před zavedením žárovek do chrámů bohyně Thalie byla divadla osvětlována otevřeným plamenem, což je dnes téměř nepředstavitelné. V zámeckém divadle ve Versailles při každém představení účinkujícím i dvořanům pořádně zatápělo mořem plaménků z 3 000 svící.[1] Svíce a olejové lampy dávají totiž hodně tepla, ale málo světla a spotřebovávají velké množství kyslíku.

Na podzim roku 1815 bylo v londýnských divadlech Covent Garden a Olympic Theatre hlediště osvětlováno páchnoucím olejovým plynem, první osvětlení jeviště plynovým plamenem bylo v East London Theatre uvedeno do provozu v roce 1816. Jedno divadlo za druhým instalovalo plynová osvětlení, plynové hořáky se počítaly na tisíce. Grand Opéra (Velká opera) v Paříži, postavená Charlesem Garnierem a otevřená roku 1875, oslňovala návštěvníky 9 000 plameny, délka plynového potrubí v budově činila téměř 40 km.[2] Větší divadelní domy si pořizovaly dvacet a více plynových lustrů, které více topily než svítily, což bylo dáno technickými podmínkami. Na galeriích tak diváky uspávalo víc než 30°C horko, v přízemí si za drahé peníze užívali diváci teplotu o pár stupňů nižší. V provazišti panovaly během představení teploty kolem 60 °C. Kulisy a dekorace byly suché jako troud. Stačila jiskra a v několika vteřinách se rozpoutalo ohnivé peklo. Pod pojmem „hasební technika“ se rozuměly kbelíky s vodou, a tak se mohl člověk jen dívat, jak budova divadla mizí v plamenech a plyn vybuchuje. Za sto let plynové éry, mezi léty 1797 a 1896, bylo po celém světě požárem silně poškozeno nebo zcela zničeno 1 100 divadel,[3] a to se stoupající tendencí: kolem roku 1810 jedno divadlo, kolem roku 1840 pět, kolem roku 1870 patnáct a kolem roku 1880 už třicet!

Naděje, že plynové osvětlení přinese větší požární bezpečnost, se v žádném případě nesplnily, ve většině divadel, která shořela v 19. století, mělo toto osvětlení za následek, že lehla popelem. Některá divadla vyhořela opakovaně: londýnský Covent Garden dvakrát (1808, 1856), po požáru divadelního hostince v roce 1693 vyhořelo „opravdové“ divadlo zvané Reduta v Brně třikrát (1785, 1786, 1870), v Paříži padla opera za oběť plamenům čtyřikrát (1763, 1781 – Salle du Palais Royal; 1861, 1873 – Salle Le Peletier).

Osvětlení bez nebezpečí požárů tedy neexistuje? Anglický chemik a fyzik Sir Humphry Davy předvedl Královské akademii v Londýně už v roce 1808 výboj mezi

[1] Carl-Friedrich BAUMANN, *Licht im Theater*, Franz Steiner Verlag, Stuttgart 1988, s. 4.
[2] Frederick PENZEL, *Theatre Lighting Before Electricity*, Wesleyan University Press, Connecticut 1948, s. 69.
[3] Dr. Ing. DIECKMANN, *Die Feuersicherheit in Theatern*, Verlag Jung, München 1911, s. 17.

207-218_ort_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:20 Stránka 208

dvěma uhlíkovými elektrodami, který nazval „světelný oblouk“.[4] Tento světelný oblouk však v provozních podmínkách umožňoval buď „vůbec žádné“, nebo „plné světlo“, a žádnou možnost regulace intenzity světla. Byl tudíž v divadle použitelný jen pro scénické efekty, velká foyer a – tak jako jinde – pro venkovní osvětlení. Poprvé ozářila oblouková lampa jeviště v londýnském Princess' Theatre v prosinci 1848, 16. dubna 1849 pak v pařížské Grand Opéra, kde v opeře Giacoma Meyerbeera *Prorok* vycházelo a zapadalo pomocí clony „prorocké slunce“. Obloukové lampy se stále zdokonalovaly, do konce roku 1879 už existovalo přes padesát konstrukčních typů.[5] Jako alternativa k nebezpečnému plynovému plameni se objevila žárovka. Její princip si nechal v Londýně roku 1841 patentovat Angličan Frederick De Moleyns a v roce 1845 John Wellington Starr. Kolem roku 1845 experimentoval v Londýně William Robert Grove se žhavicím vláknem. Ve Spojených státech sestrojil v roce1859 Moses Gerrish Farmer pro svou domácnost několik fungujících žárovek. V 70. letech 19. století už existovaly provozuschopné a finančně dostupné vakuové pumpy a zdroje proudu, a nastal další rozvoj žárového světla spojený se jmény jako byl Henry Woodward, Marthew Evans, Jonathan Swan, Hiram Stevens Maxim, St. George Lane Pitt a Thomas Alva Edison.

Katastrofální požár v plně obsazeném Théâtre Royal (Královském divadle) v Nice 23. března 1881, který byl způsoben špatným plynovým vedením, si vyžádal 200 mrtvých. Hrozný požár přiměl c. k. úřady rakousko-uherské monarchie nově zajistit požární bezpečnost v divadlech. A neštěstí bezpochyby urychlilo rozhodnutí brněnské městské správy, zahájit dlouho diskutovanou stavbu nového divadla. Projekt byl svěřen známým vídeňským architektům Ferdinandu Fellnerovi (1847–1916) a Hermannu Helmerovi (1849–1919), v jejichž ateliéru bylo vyprojektováno přes dvě stě budov: obchodní domy, banky, hotely, obytné domy, paláce, venkovské zámečky, vily a především skoro čtyřicet divadelních budov postavených od Hamburku u Baltského moře až po Oděsu u moře Černého.

Stavba městského divadla začala 18. července 1881 slavnostním položením základního kamene. Naplánováno bylo plynové osvětlení – jaké se tehdy nacházelo v divadlech všude na světě. Několik týdnů po položení základního kamene byla však veřejnosti v Paříži, a to na První mezinárodní elektrotechnické výstavě, představena alternativa k nebezpečným plynovým hořákům.

Jak čteme v *Berliner Zeitung* z 30. července 1881, očekávání byla veliká: „*Budoucnost patří elektřině a pára, která je už padesát let neomezeným vládcem na poli techniky, se stává jejím prostým pomocníkem. Pára přestane být silou, která nám slouží, kterou získáváme z ohně a vody, ale bude nám pomáhat získávat elektřinu. Ta nám bude svítit, nahradí naše koně a lokomotivy, bude pohánět naše vzdušné balóny, přenášet náš hlas na míle daleko nebo uchovávat ho po dlouhé roky, naše dopisy dopravovat rychlostí blesku, měřit pro nás teplotu*

[4] Humphrey DAVY, *Elements of Chemical Philosophy*, London 1812, sv. I., s. 152.
[5] C. BAUMANN, *Licht*, s. 137.

207-218_ort_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:20 Stránka 209

na cizích vesmírných tělesech. […] Edison došel tak daleko, že elektřinu dodal spotřebitelům stejně jako plyn a vodu, a poskytl jim tak světlo, které nepochází z chemického procesu spalování, ale z pohybu, který generuje pára a který vyrábí magnetismus, elektřinu a teplo, a tyto pak kondenzuje v odolném vodiči vysokým tlakem ve světlo."

Dne 10. srpna 1881 se brány výstavy v Paříži otevřely. Se zpožděním, protože zásuvky ještě nebyly a proud pro elektricky poháněné exponáty museli vystavovatelé sami vyrábět pomocí kotlů, parních strojů a generátorů, tedy uhelných elektráren, které potřebovaly mnoho uhlí a vypouštěly mnoho dýmu. Žárovka však slavila v Paříži grandiózní nástup. Čtyřiatřicetiletý Thomas Alva Edison, držitel 220 patentů, předváděl v americkém pavilonu kompletní osvětlovací systém: Edisonova světelná girlanda z tisíce žárovek se stala návštěvnickým magnetem bez konkurence; pro laiky – a těch je většina – se stala prostě a jednoduše senzací.

Vedle Edisona představili také pánové Swan, Maxim a Lane Fox své žárovky, které se v podstatě lišily jen volbou materiálu pro žhavicí vlákno. V průběhu výstavy se hledalo „nejlepší divadelní světlo" pro pařížskou Grand Opéra: během představení se rozsvěcovaly a zkoušely žárovky a tři typy obloukových lamp. Bylo však přitom bohužel puštěné plynové osvětlení, což omezovalo posuzovaný efekt. Jen jedinkrát, v posledním dějství Rossiniho *Wilhelma Tella*, zavřeli centrální plynový kohout, a řídce rozeseté žárovky tak měly krátké sólo. Proto se není co divit, že poněkud zmatený „souboj o světlo ve Velké opeře" neměl žádného vítěze. Rozumí se samo sebou, že „plynová lobby", která doposud měla osvětlení v rukou, nasadila proti novému světlu všechny páky.

Sítnice návštěvníka přicestovavšího z Londýna do Paříže byla na nové světlo zvláště citlivá. Nově budované divadlo Savoy, chrám lehkých múz, bylo skoro hotové, mělo být za pár měsíců otevřeno a měly se v něm hrát komické opery autorské dvojice Gilbert & Sullivan. Podnikavý impresário Richard d'Oyly Carte zlomil s pány Gilbertem & Sullivanem všechny kasovní rekordy: Po jednoaktovce *Rozsudek poroty*, která byla poprvé uvedena roku 1875 v pronajatém divadle, zkomponoval Arthur Sullivan (1842–1900) na libreta dramatika Williama Schwencka Gilberta (1836–1911) další kasovní trháky, vesměs zábavné satirické kusy vysoké hudební úrovně s typickou nesmyslnou gilbert-sullivanovskou logikou. Divadlo Savoy bylo otevřeno 10. října 1881. Arthur Sullivan dirigoval svou operu *Trpělivost*, která byla poprvé uvedena už 24. dubna v londýnské Komické opeře, ale diváci přesto zažili svou světovou premiéru: v hledišti totiž zářilo 114 žárovek. Slavnostně naladěnému publiku a prominentnímu hostu princi Waleskému byl před premiérou rozdán leták se „zvláštní poznámkou": „*Zařízení pro výrobu elektrického světla ještě nefunguje bezchybně. Pověřené firmy doufají, že budou schopny hlediště elektricky osvětlit; jeviště však bude jako obvykle osvětleno plynem, stejně jako celé divadlo, pokud by nové zařízení nefungovalo. Ještě nikdy nikdo nezkoušel zapojit najednou 1 200 žárovek. V nejbližších dnech bude zařízení fungovat bez poruch – bude vydáno patřičné oznámení.*"[6]

[6] Leslie BAILY, *The Gilbert & Sullivan Book*, Cassel Ltd., London 1953, s. 188.

207-218_ort_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:20 Stránka 210

Protože veřejná elektrárna neexistovala, dodával se proud z vlastní „centrály“. Na nákladné stavby nebyl čas, celý strojový park se tedy umístil do plechové boudy 80 m od divadla; publikum nemuselo tu uhlí polykající „kouřící boudu“ nutně vidět a cítit. Kotle a tři parní stroje o celkovém výkonu 129 koní dodali angličtí výrobci, šest strojů na střídavý proud přišlo od společnosti Siemens. Aby riziko bylo co nejmenší, měla při zahajovacím večeru většina z nainstalovaných 1 158 žárovek, dodaných Josephem Williamem Swanem z Newcastlu „zákaz činnosti“: jen osvětlení v hledišti smělo „elektrizovat“ 1 300 hostů premiéry. Na velkém lustru nebyly vůbec žádné žárovky, jen plynové hořáky, které svítily během každého představení. Světová premiéra „Žárovka s plynem“ v divadle Savoy se povedla dokonale, „decentní“ blikání světla dané nerovnoměrným chodem generátorů nemohlo zkalit všeobecné nadšení a tisk se předháněl v superlativech.

Korespondent ženevských novin *The Continental Times* ve svém článku z 29. října 1881 přímo uvádí: „*Největší senzace nezpochybnitelného triumfu elektrického světla, které se ukázalo jako ovládnutelné a o nic méně regulovatelné než jeho předchůdce, páchnoucí, pálící, oslňující a kyslík spotřebovávající plyn, který je – jak doufám a věřím – odsouzen k brzkému zapomenutí. Swan, který objevil žárovku, a D'Oyly Carte, který ji zavedl do svého divadla, připravili cestu k využití elektrického světla v domácnostech; a za tento úžasný výkon zasluhují bez přehánění dík civilizovaného lidstva.*“

Po premiéře se postupně připojovaly k proudu další úseky osvětlení, plynový lustr zůstal pak natrvalo „záchranným světelným kruhem“. Deset týdnů po otevření, 28. prosince 1881, bylo elektricky osvětleno i jeviště. Žárovka zářila „*měkkým, opravdovým světlem, které je jasnější a elegantnější než světlo plynové*“, napsal list *Daily Chronicle* 29. prosince 1881.

Plynárenství, které po desetiletí bez konkurence, sledovalo ostražitým pohledem rychlé rozšíření žárovek, ke kterému došlo po roce 1881. Komentář v listu *Journal für Gasbeleuchtung und Wasserversorgung*[7] nenechalo nikoho na pochybách o tom, jaké světlo je pro zákazníky nejlepší: „*Kdo chce používat elektrické světlo, musí nejdřív uvést do provozu motor, tedy zatopit pod parním kotlem. Za dne není vůbec možné používat jednotlivé plameny, jak je to v mnoha případech potřeba, nýbrž jen večer, když je všechno připraveno, může plameny zapálit. A když na jeho stroji sklouzne nebo se přetrhne řemen, pak sedí potmě.*“

Dne 8. prosince 1881 čekalo publikum ve vídeňském Ringtheater (Okružním divadle), které bylo otevřeno v roce 1874 jako divadlo Komické opery, na začátek opery Hoffmannovy povídky od Jacquese Offenbacha. Na jevišti zaměstnanci zapalovali plynové osvětlení. Ve čtvrté řadě horních kulis však elektrické zapalování vypovědělo – ze 48 plynových hořáků v jednom osvětlovacím tělese se jich zapálila jen polovina. Místo toho, aby zavřeli přívod plynu a sňali osvětlovadlo z provaziště, nechali pracovníci plyn dál proudit do hořáků. Při dalším elektrickém zapálení

[7] Nikolaus Heinrich SCHILLING, *Bemerkungen über das elektrische Licht,* in: Journal für Gasbeleuchtung und Wasserversorgung, München, 1882, sv. XXV., s. 639–650.

207-218_ort_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:20 Stránka 211

plyn explodoval. V několika vteřinách vzplálo asi třicet zavěšených kulis. „Drátěná opona“ – předchůdce železné opony z drátěného pletiva – nebyla spuštěna, protože u kliky nebyl nikdo připraven. Když prchající vytáhli za jevištěm železné rolovací dveře, které vedly k vozové rampě, vmetl proudící studený vzduch s hukotem orkánu plameny a dým proti oponě. Ta byla tlakem směrem k hledišti vymrštěna až do výše druhé galerie a žár z jeviště zachvátil publikum v přízemí. V panice byl zavřen centrální plynový kohout a poslední ještě hořící plynové osvětlení zhaslo: hlediště se ponořilo do naprosté tmy! Nouzové osvětlení nefungovalo – protože nikdy ani nebylo nainstalováno; olejové lampy ležely ve sklepě.[8]

Z vídeňského Ringtheater zůstaly jen základové zdi. Příštího dne bylo na dvoře Všeobecné nemocnice napočítáno na 400 obětí; zůstalo mnoho „nezvěstných“, tisk mluvil až o tisíci mrtvých. Katastrofa měla za následek nové provozní předpisy, přísné kontroly, stavební úpravy zahrnující široké únikové cesty, chodby, protipožární dveře atd. Každé divadlo v Rakousku-Uhersku muselo mít od nynějška železnou oponu. Děsivý požár ve Vídni znovu ukázal, že je nutno odstranit z divadel plynové osvětlení a nahradit ho elektrickým. Veřejné elektrárny však ještě neexistovaly (v Brně například až 1898), každé divadlo si muselo vybudovat svou vlastní, kotli poháněnou „centrálu pro výrobu elektrického světla“ a riskovat odvážný krok k nové technologii. Trvalo ještě rok, než další divadlo, tentokrát v srdci Evropy, tento krok udělalo – ale zato ještě rozhodněji než londýnské divadlo Savoy.

V královské opeře v Berlíně osvětloval Fritz Brandt, vrchní inspektor strojních zařízení, koncem května 1882 osmačtyřiceti žárovkami – vždy po šestnácti v bílé, červené a zelené barvě – během představení dvě kulisy; navíc k plynovému osvětlení. Pokusy se konaly za přímé asistence firmy Siemens & Halske, dodavatele elektrických zařízení, a za osobní účasti Jeho Veličenstva císaře Wilhelma I. Zdálo se, že spuštění celého velkého zařízení koncipovaného pro operu je přede dveřmi. Ale pro strojový park zahrnující 12 parních strojů vždy o síle 30 koní bylo zapotřebí plochy 400 m^2, která byla k dispozici jen ve skladištích královských divadel o několik ulic dál. Vedení drátů pod zemí magistrát zakázal.

V červnu 1882 byla stavba nového městského divadla Na hradbách v Brně tak daleko, že otevření se plánovalo na listopad téhož roku. Dne 6. června 1882 zasedala obecní rada, jíž předsedal starosta Gustav Winterholler, rázný muž, dle *Národních listů* z 5. listopadu 1882 „*pověstný německý zuřivec*“, jenž prosadil důležité rozhodnutí, které čteme v zápisu ze zasedání: „*Obecní rada a pravá frakce navrhují následující: 1. Osvětlení městského divadla elektrickými lampami bude zadáno firmě* Société électrique Edison Paris *a firmě* Brückner, Ross und Consorten *ve Vídni za podmínek stanovených v ofertě, ale jen na dvacet let a s dalšími úpravami.*“[9]

[8] *Aus dem Ringtheaterprozess,* in: Journal für Gasbeleuchtung und Wasserversorgung, München, 1882, sv. XXV., s. 289–300.

[9] Archiv města Brna, fond A1/24 Sbírka zápisů o schůzích zastupitelských sborů z let 1831–1939.

207-218_ort_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:20 Stránka 212

Diskutovalo se o „*eventuelní nevhodnosti elektrického osvětlení*“ a Gustav Winterholler ujistil, že „*plynové vedení se dá velmi lehce a bez problémů zavést během dvouměsíčních divadelních prázdnin.*“ Nové divadlo mělo být osvětleno elektricky – bez přídavných plynových hořáků; odvážný to krok, zvláště když obecní rada – podle zápisu z jednání – je ponechána v přesvědčení, „*že dosud v žádném městě není divadlo osvětleno elektrickým světlem.*“ „*Společné návrhy obecní rady a pravé frakce byly po opětném přednesení všemi [32] hlasy proti dvěma přijaty.*“ Že v londýnském divadle Savoy už osm měsíců bez poruch fungovalo zařízení konkurenční firmy Siemens Brothers Ltd. a Jonathana Swana, to o brněnskou zakázku usilující Edisonovi lidé „diplomaticky“ zamlčeli. Atraktivní nabídka urychlila zadání zakázky: elektrické osvětlení nemělo být dražší než plynové a investici měl předfinancovat dodavatel. Zařízení stálo 88 000 zlatých, tedy asi 8 % celkových stavebních nákladů, které činily 500 000 zlatých. (Jevištní technik si v roce 1882 vydělal měsíčně 40–50 zlatých, takže elektrické osvětlení stálo asi 1 800 měsíčních platů jevištního technika.) Na splacení a provoz elektrického zařízení bylo ročně třeba 14 000 zlatých, asi 280 měsíčních platů, a to po dobu 20 let.

Po pařížské výstavě elektřiny odborné časopisy i denní tisk podrobně informovaly o výhodách „elektrické žárovky“. Poruchy a zpoždění při jejich zavádění si sice plně vychutnával plynárenský průmysl, vítězné tažení „incandescence“ se však nedalo zastavit. Trh byl obrovský – první továrny, redakce novin, restaurace instalovaly malé parní elektrárny a žárovky. Na evropském trhu se uplatňovali dva hlavní konkurenti: Siemens & Halske a T. A. Edison, zastoupený dceřinnými firmami jako byla například Deutsche Edison Gesellschaft (DEG) v Německém císařství.

U příležitosti Mezinárodní výstavy elektřiny v září 1882 v Mnichově postavila DEG malé předváděcí pódium osvětlené 380 Edisonovými žárovkami, na kterém prezentovala především živé obrazy a baletní scény doprovázené světelnými efekty. Uvažovalo se o tom, že by se osvětlovací zařízení rozšířilo a instalovalo v Altes Residenztheater (Starém rezidenčním divadle), které jako operní dům pro 600 diváků vystavěl v roce 1753 François Cuvilliés. Mnichovský list *Allgemeine Zeitung* 3. října 1882 napsal: „*Znamenitý úspěch pokusů s osvětlením prováděných poprvé v takovém rozsahu s regulovatelnými elektrickými žárovkami vedlo intendanci našeho královského divadla k tomu, aby se ihned podnikly potřebné kroky, aby se co nejrychleji zavedlo žárovkové osvětlení, které je z jak z požárního, tak i zdravotního a uměleckého hlediska žádoucí. Navrhuje se, aby se stávající dřevěné ochranné jezy Maximilánova mostu použily k zásobování nového krátkého obloukovitého kanálu a ten byl vybaven turbínou […] Podle přesných výpočtů by turbína mohla dosáhnout konstantního výkonu 360 koňských sil […] Podle plánů osvětlení […] by se takto získané koňské síly daly využít k elektrickému osvětlení divadla i k přenosu síly.*“ Myšlenka vlastní vodní elektrárny pro divadlo však byla bohužel zavržena: uhlí mělo přednost. A tak dostalo i v Mnichově fosilní palivo divadelní angažmá.

Dne 31. října 1882 byl v Brně slavnostně zazděn poslední kámen dostavěné divadelní budovy. Edisonova žárovka zmizela ve zdi a další čekaly netrpělivě na první „divadelní proud“: 140 v hledišti, 960 na jevišti a 820 ve foyer, šatnách

207-218_ort_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:20 Stránka 213

a dalších prostorách. (Téměř všechny žárovky měly výkon „šestnácti normálních svící“: při spotřebě asi 100 W odpovídalo jejich světlo zhruba dnešní 50 W žárovce.) Celkem bylo v Brně nainstalováno 1 920 žárovek – tedy o 700 víc než v londýnském divadle Savoy, do kterého se vešlo 1 300 diváků. V Brně je ve velkoryse koncipované nádherné stavbě 1 200 míst.

„*Exteriér má příjemné a elegantní formy italské renesance, […] schodiště ve vestibulu dělá* – podle listu *Neue Freie Presse* (4.listopadu 1882) – *dojem, že patří spíš do knížecího paláce předchozího století než do moderního divadla.*“ Město ukazuje, že nemusí šetřit a uplatňuje všelijaké technické finesy: Železná opona je zakotvena ve vodou chlazených ocelových nosnících, ke kterým v případě požáru vodovodní potrubí automaticky přivádí studenou vodu, a tím zaručuje jejich funkci. Ani na maličkostech se nešetřilo: každý notový pult v orchestřišti má dvě žárovky, z nichž jedna je plynule regulovatelná.

Elektrárna zásobující divadlo stála v ulici Offermanngasse (dnes Vlhká č. 5), asi 300 m od divadla. Na 250 m^2 skrývala kotelnu a strojovnu. Tři ležaté kotle, každý 4 m dlouhý, a dva stojící trubkové kotle 2 m vysoké o průměru 1,6 m prohnaly každý večer, kdy se konalo představení, 30 m vysokým komínem tunu uhlí. Vysokotlaký dvojitý parní stroj o výkonu 110 koňských sil uváděl do pohybu ohromný setrvačník o průměru 4 m, který dělal 105 otáček za minutu. Enormní rotující hmota měla zajistit konstantní počet otáček generátorů proudu, a tak zabránit nepříjemnému blikání světla. Setrvačník byl zhotoven jako lanový kotouč, síla koní pádící z parního stroje se pomocí sedmi silných konopných lan hnala k transmisní hřídeli, potom uháněla bavlněnými prošitými řemeny do sedmi dynam: čtyři byly přímo z New Yorku dovezené Edisonovy generátory, jejichž kupní cena včetně regulátoru byla 6 000 zlatých za kus, tři byly robustní a mnohokrát osvědčená dynama vynálezce a výrobce Grammeho.

Každý Edisonův generátor vážil čtyři tuny a zásoboval proudem 250 žárovek. Dvě dynama firmy Gramme zásobovala sedm obloukových lamp – vždy po jedné koňské síle na lampu: pět lamp pro vnější osvětlení, dvě pro scénické efekty jako blesky, východ slunce apod. Další Grammův stroj o dvou koňských silách dodával ctěnému publiku čerstvý vzduch, neboť poháněl ventilátor podobný větrnému mlýnu, umístěný na půdě. Přívod proudu zajišťoval 315 m dlouhý kabel uzavřený v trubce z kujného železa, rovněž dovezený ze Spojených států, v ceně 48 zlatých za metr. Kabel sestával ze dvou lepenkou izolovaných měděných tyčí o průřezu 830 mm^2 půlměsíčitého profilu. Kabel smontovaný z 6ti metrových kusů byl uložen 1 m pod zemí; ohebné měděné třmínky mezi jednotlivými kusy kabelu vyrovnávaly deformace kabelu vyvolané změnami teploty a zabraňovaly změnám tvaru a zlomení kabelu.

V předběžné zprávě ze 4. listopadu 1882 líčí list *Neue Freie Presse* nové zařízení v nejlepším světle: „*Obava, že ostré elektrické světlo zničí dojem z dekorativní malby a že zdůrazní hrubý materiál […] se vyplnila stejně málo jako starost herců, že iluzivní líčení nebude sto odolat elektrickému osvětlení. Přímo překvapivá je však přesnost a jednoduchost,*

207-218_ort_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:20 Stránka 214

s jakou se reguluje síla světla od hlubokého šera až po jasný sluneční svit. Otočením páčky může inspicient s neznatelnými přechody provést tyto změny jak na jevišti, tak v hledišti a nadto nechat světlo zahrát potřebnými barevnými nuancemi podle potřeby scénických efektů."

Dne 5. listopadu 1882 nastal onen velký den. Tisíce lidí se shromáždily před uvnitř jasně osvětleným Městským divadlem, většina z nich chtěla alespoň vidět příjezd ekvipáží, ti šťastnější, pozvaní se vstupenkami, žádali vpuštění dovnitř. Dveře však zůstaly zavřeny. Otevření se nekonalo. Zklamaní návštěvníci premiéry pochybovali, zda údajně jedinečné elektrické osvětlení vůbec funguje, ba zda vůbec existuje. Na divadelní vývěsce se totiž zázračné světlo vůbec neuvádělo, jen jiná, méně atraktivní novinka: „*Železná opona bude před začátkem představení vytažena a po skončení zase spuštěna.*" Oficiálního vysvětlení se návštěvníkům dostalo teprve krátce před půl sedmou, kdy slavnostní představení mělo právě začít. Důvod zrušení představení čteme v listu *Neue Freie Presse* (5. listopadu1882): „*Dodavatelé elektrického osvětlení […] nebyli s ohledem na skutečnost, že jejich technici byli při práci jak ostatními pracovníky, tak probíhajícími jevištními zkouškami a zvláště zvědavostí veřejnosti velmi rušeni a zdržováni, zajistit už dnes bezchybné, ničím nerušené fungování osvětlovacího zařízení. Městská divadelní komise ihned v divadle zasedla a rozhodla po krátké poradě, že otevření divadla bude až do zajištění bezchybného provozu elektrického osvětlovacího zařízení odloženo.*"

Deník *Národní listy* (9. listopadu 1882), zbraň českých patriotů, se zlomyslně radoval: „*Jest známo, jak se brněnští mudrcové s Winterhollerem v čele, jež chtěli vystavět nákladem milionu nové divadlo v Brně, minulou neděli blamovali. Chtěli míti v divadle svém elektrické světlo a vyjednávali za tou příčinou svého času téměř se všemi vynálezci elektrických svítilen a se všemi zařizovateli elektrického osvětlení doma i v cizině. Vybídli také inženýra Křižíka, aby jim učinil návrh i rozpočet, nepřijali však ofertu jeho bezpochyby z té příčiny, že je Křižík – Čechem. Konečně se rozhodli pro Edisonovy lampy incandenscenční – pro lampičky menšího rozměru. […] Již před rokem ozývaly se hlasy, které poukazovaly k pochybenému projektu, jejž přijali matadoři německého divadla brněnského, dokazováno zejména, že soustava Edisonova k osvětlování divadla naprosto se nehodí – panstvo nedalo si však říci a následkem toho je nedělní fiasko, jež skončí snad zavedením plynu do nového divadla.*"[10]

Za několik dní však bylo osvětlení provozuschopné, list *Neue Freie Presse* uvádí svou obšírnou zprávu z 15. listopadu 1882 citátem básně Friedricha Schillera *Der Kampf mit dem Drachen* (Boj s drakem, 1798). Zda tím poraženým drakem byla míněna nebezpečná a nyní zkrocená elektřina, to už nezjistíme: „ ‚*Kam se to lidé sbíhají? Co to kypí v ulicích?*' *Tato slova velkého německého básníka se drala včera večer na rty každému, kdo jako cizinec zavítal do našeho města. Neboť takový hromadný přesun k chrámu umění, jaký jsme viděli včera večer, zase tak brzy v Brně nezažijeme. Přijížděli nebo přicházeli šťastlivci, kterým ostatní záviděli, jimž bylo dopřáno těšit se ze zahajovacího večera v lesku*

[10] Národní Listy, 1882, č. 303, 9. 11. 1882

207-218_ort_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:20 Stránka 215

a nádheře nové budovy a slavnostních toalet. […] Co ale dělá velkolepou budovu postavenou inženýry Fellnerem a Helmerem zvlášť zajímavou, to je elektrické osvětlení Edisonovými žárovkami zavedené do všech prostor, které při absolutní požární bezpečnosti šíří příjemné, rovnoměrně klidné světlo. Jeho zavedením se nové divadlo stává prvním v Evropě, které se odvážilo tohoto pokusu – jak se ukazuje – k slávě vědy a ke cti města Brna a jeho představitelů."

Slavnostní otevření divadla bylo 14. listopadu 1882 zahájeno ouverturou „Die Weihe" Ludwiga van Beethovena, kterou přednesl divadelní orchestr složený ze čtyř hudebníků, což na dnešní poměry není zvlášť bohaté obsazení. Po Beethovenovi se zvedla opona a začala slavnostní alegorie ve verších, složená uměleckým ředitelem Adolfem Francklem. V premiérově uváděném kusu s nenápadným titulem *Bei Frau Bruna (U paní Bruny)*, v němž vedle slečny Glitzové v roli paní Bruny alias bohyně města byly okouzlujícími dámami ztělesněny také komedie, tragedie a fraška, přišla v poslední scéně ke slovu také elektřina: paní Bruna alias slečna Glitzová nádherně rozzářila skrytou Edisonovou žárovkou bohatou kytici květů, kterou držela v náručí. Světelný efekt vyvolal ovace ve stoje. Komu připadal začátek slavnostního večera příliš humorný, ten mohl najít v dalším bodu programu – Goethově tragedii *Egmont* – vážnost přiměřenou dané příležitosti. *Egmontem* slavnostní „elektrifikovaný" večer skončil, elektronům začal noční klid. Ne tak dvěma stovkám prominentů, kteří se přesunuli do Reduty, aby vzrušující večer zakončili devítichodovým menu a chlazeným šampaňským.

Nový divadelní dům byl repertoárovým divadlem, prakticky každý večer se dával jiný kus; na osvětlení byly tudíž kladeny z hlediska flexibility a zatížení větší nároky než v divadle Savoy, kde se jeden kus opakoval v nesčetných reprízách. Přesto fungovalo osvětlení v brněnském divadle bez chybičky a svíce, které byly úřady povinně předepsány jako nouzové osvětlení, šířily světlo a kouř zbytečně. Teprve po dvou letech, v únoru 1885, odpadlo v Brně jedno představení, „*protože proud byl oslaben svodem do země*". Další výpadek způsobený „*neobyčejně deštivým počasím*" na sebe nechal čekat další čtyři roky.[11]

O zavedení elektrického osvětlení zapsal korespondent listu *Neue Freie Presse*: „*Toto divadlo bylo první v Evropě, které se odvážilo tohoto pokusu.*" Ve večerním vydání z 15. listopadu 1882 čteme, že „*minulého roku přišel v jednom anglickém divadle o život hudebník, když se při odchodu z orchestru v tmavé chodbě přidržel dvou elektrických kabelů vedených pohromadě.*" Dále se zde tvrdilo, že „*takový nešťastný případ je v brněnském městském divadle s Edisonovými žárovkami zcela nemožný, protože ty nepotřebují zdaleka tak silný proud.*"

Korespondent tedy musel vědět o instalaci v Anglii a také mu bylo známo, že tam byl použit jiný – v článku nejmenovaný – osvětlovací systém. Mohlo se jednat jedině o divadlo Savoy. Velká Británie se odjakživa tvářila, že nepatří k „evropským

[11] Gustav BONDI, *Fünfundzwanzig Jahre Eigenregie. Geschichte des Brünner Theaters 1882–1907,* Brünn 1907, s. 36 a 48.

207-218_ort_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:20 Stránka 216

kontinentálním zemím“, proto je pochopitelné, že korespondent označil brněnské divadelní osvětlení jako „*první v Evropě*“. Určitě nevěděl, že v Londýně bylo v provozu kombinované osvětlení divadla – plynem a proudem, jinak by jistě nepřipravil čtenáře o triumfální novinu, že brněnské divadlo je první v Evropě i ve Velké Británii, které je výhradně a cele osvětleno elektricky. A divadla na jiných kontinentech? Co se dělo za velkou louží? V Edisonově vlasti?

Dne 12. prosince 1882 bylo v Bostonu otevřeno přebudované divadlo Bijou. Na programu byla Jolantha, komická opera o dvou dějstvích od Gilberta & Sullivana, kterou poprvé uvedlo již zmíněné londýnské divadlo Savoy. Onoho večera bylo poprvé ve Spojených státech zapnuto elektrické osvětlení divadla – celkem 650 spíše skromných žárovek: „*Experiment osvětlit divadlo elektricky se ukázal jako naprostý úspěch. Nikdy jsme v divadle neviděli tak rovnoměrné a měkké světlo, jako od Edisonových žárovek. […] Každý, kdo viděl Jolanthu inscenovanou tento týden, si vzpomene na brilantní osvětlení, stejně jako na náhlou změnu od měsíčního svitu k pošmournému dni v posledním dějství, a bude obdivovat, jak toho bylo dosaženo bez spodního jevištního osvětlení. To vše zvládl elektrický systém,*“ píše *Boston Daily Globe* 17. prosince 1882.

Také na Kubě nedokázal plynový průmysl zastavit postup žárovky: roku 1883 přešlo divadlo Alliser na „Edisona“ a nahradilo 342 plynových hořáků asi 190 žárovkami, které spotřebou 200 kg uhlí na představení dosáhly snadno spočítatelnou spotřebu: jedna žárovka odpovídala jednomu kilogramu uhlí. Přes čilé topení se teplota v hledišti zvýšila jen málo, což bylo v zemi s tropickým podnebím bezpochyby vítáno.[12]

V Evropě zaváděla elektrické osvětlení další divadla. 5. března 1883, kdy se v Bostonu konala 99. repríza Jolanthy, se v Bruselu radovalo z Edisonova systému divadlo Théâtre du Parc.[13] Stroje pro provoz celkem 350 žárovek stály přímo vedle divadla.

Po zkoušce v květnu se ve Starém rezidenčním divadle v Mnichově konala od 1. srpna 1883 všechna představení s elektrickým osvětlením. Ve dvoře pracovaly tři komplexní parní stroje od firmy Ruston, Proctor & Co. o výkonu vždy 40 koňských sil; celkem bylo nainstalováno 766 žárovek, z toho 500 na jevišti.[14] Staré rezidenční divadlo, dnes pojmenované po svém projektantovi a staviteli Françoisovi Cuvilliésovi, bylo prvním divadelním domem v Německu, který uvedl do každodenního provozu celkové elektrické osvětlení.

Dva a půl roku po zničujícím požáru, který 12. srpna 1881 těžce poškodil Národní divadlo v Praze ještě před zahájením divadelního provozu, zazářily 18. listopadu 1883 v nově vystavěné budově Edisonovy žárovky. K svěření zakázky

[12] Deutsche Edison Gesellschaft, *Elektrische Beleuchtung von Theatern mit Edison-Glühlicht*, Firmenschrift, Verlag Julius Springer, Berlin 1884, s. 39.
[13] Tamtéž, s. 42.
[14] Tamtéž, s. 44.

207-218_ort_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:20 Stránka 217

vídeňské firmě *Brückner, Ross und Consorten* bezpochyby přispělo bezvadné fungování elektrického osvětlení v Brně.

Dne 26. prosince 1883 byla k proudu připojena a žárovkami ozářena milánská Scala, a tak spolu s divadlem Manzoni mělo Miláno dvě divadla elektricky osvětlená Edisonovými žárovkami. A pařížská Grand Opéra, kde se koncem léta 1881 zkoušely všelijaké osvětlovací systémy? Koncem roku 1883 bylo v budově instalováno 1 000 žárovek – z toho 400 v hledišti – ale teprve roku 1886 bylo elektrické světlo zavedeno i na jeviště.[15] A první scéna monarchie? Na vídeňské Okružní třídě bylo elektrické světlo důkladně testováno a došlo se k závěru, že nové osvětlení „*by vyžadovalo celkovou [barevnou] změnu vybavení scény.*“[16] Tak dostala vídeňská Hofoper (Dvorní opera) žárovky až v létě 1887, ale nebylo to za šťastných okolností: kotel divadelní „centrály“ vyhořel, a provoz opery byl tak zahájen o několik týdnů později, než se plánovalo.

O to víc je třeba hodnotit bezporuchové fungování brněnského divadelního osvětlení, které bylo od 14. listopadu 1882 vystaveno zatížení pravidelného divadelního provozu bez rezervního plynového osvětlení. Tehdejší Městské divadlo, dnešní Mahenovo divadlo, bylo prvním cele a výhradně elektricky osvětleným divadelním domem – nejen na evropském kontinentě, ale na celém světě.

[15] C. BAUMANN, *Licht,* s. 182.
[16] Centralblatt der Bauverwaltung, Berlin, č. 3, 1883, s. 182.

207-218_ort_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:20 Stránka 218

Jiří Ort

Anfänge der elektrischen Theaterbeleuchtung
Zum 125. Jahrestag der Eröffnung des Mahen-Theaters

ZUSAMMENFASSUNG

Mit der Verbreitung der gasbefeuerten Theaterbeleuchtung, die wahrscheinlich 1809, nachweislich 1815 in London begonnen hatte, nahm im Laufe des 19. Jahrhunderts die Anzahl der abgebrannten Theater stetig zu: von dreißig in der Dekade 1817–1826 auf unglaubliche 360 im Zeitraum 1887–1896. Der geradezu unheimliche Anstieg ist mit dem Zuwachs der „Theaterdichte" im 19. Jahrhunderts nicht erklärbar. Womit also? Im Vergleich zu Kerzen und Öllichtern verzeiht die Gasbeleuchtung keinen Fehler, schon eine banale Nachlässigkeit, ein kleiner technischer Defekt, hat meistens verheerende Folgen. Die 1848 das erste Mal – im Londoner Princess Theatre – eingesetzte Bogenlampe, nur mit einer Blende „regulierbar", ist keine Alternative zum Gaslicht, sie eignet sich für Bühneneffekte. Eine Alternative zum Gaslicht ist erst die Glühbirne, deren Prinzip der Engländer Frederick de Moleyns 1841 in London patentieren lässt, leider sind leistungsfähige Vakuumpumpen und Stromquellen noch nicht verfügbar. So hat das „incandeszente" – glühende – Licht erst 1881, auf der Ersten Elektrotechnischen Ausstellung in Paris seinen grandiosen Auftritt. In Paris führen vier Erfinder ihre nun (klein)serientaugliche Glühbirnen vor: Thomas Alva Edison zeigt eine Girlande aus 1000 Glühbirnen, die, wie bei anderen Ausstellern auch, aus einem eigenen Mini-Kohlekraftwerk Strom bezieht. Doch die ersten Glühbirnen für ein Theater liefert Joseph Wilson Swan aus Newcastle: Im neu errichteten Londoner Savoy Theatre wird im Herbst 1881 die erste elektrische Beleuchtung eingeschaltet, allerdings zusätzlich zu dem vorhandenen Gaslicht.

Am 14. November 1882 öffnet das neue Stadttheater im „mährischen Manchester", heute Mahenovo divadlo, feierlich seine Pforten, ausgestattet mit Glühbirnen von Edison. Das Brünner Stadttheater ist das erste vollständig und ausschließlich elektrisch beleuchtete Theater: nicht nur auf dem europäischen Kontinent, sondern weltweit.

Martina Langrová

BYTOVÁ OTÁZKA DĚLNÍKŮ V BRNĚ V LETECH 1890–1910 NA PŘÍKLADU ULICE CEJL[1]

Hospodářská konjunktura na konci 19. století, která byla podmíněna přechodem na tovární způsob podnikání, znamenala pro Brno a také pro většinu dalších evropských měst nárůst vnitřní a vnější migrace pracujících. Vysoká kulminace dělnictva především v předměstských částech podpořila nejen hospodářský růst, ale také způsobila závažné společenské důsledky. Odkryla nedostačující životní podmínky nižších vrstev, které byly společností prozatím přehlíženy, a otevřela tak mimo jiné otázku bydlení chudšího obyvatelstva.

Přestože Brno zaznamenalo v druhé polovině 19. století výrazný pokrok v oboru stavebnictví a zdravotnictví, muselo hledat východiska ze špatné bytové situace spojené s nedodržováním základních hygienických zásad. Za ty nejvýraznější lze považovat úroveň hygieny a bydlení dělnického obyvatelstva.

Moravský zemský sněm se sice v rámci modernizace města soustředil na zlepšení úrovně života společnosti, ale samotné bytové problematiky dělníků se jeho plány dotýkaly jen okrajově. Z důvodu omezených finančních prostředků tak více preferoval všeobecně prospěšné stavby, jako například výstavbu městské kanalizace a vodovodu, a otázku levného ubytování pro nižší vrstvy odsunul. Změna nastala až na počátku 20. století, kdy se v důsledku pestřejší stratifikace stran dostala bytová otázka dělníků do okruhu zájmů sociální frakce. Přes veškeré její snahy byla však sněmem podporována vlažně. Důvody můžeme hledat jak v politické situaci na Moravě na přelomu staletí, tak v chování samotného obyvatelstva.

Úroveň dělnického bydlení lze demonstrovat na příkladu ulice Cejl, která jako jedna z průmyslových oblastí shromažďovala na konci 19. století vysoký počet lidí, pocházejících jak z venkova, tak z Brna. Ke stanovení závěrů je možné využít výsledků výzkumu u sto padesáti dělníků,[2] kteří se v období 1890–1910[3] přihlásili k bydlišti na této ulici a kteří pracovali v továrnách.[4]

---

[1] Martina LANGROVÁ, *Bytová otázka dělníků v Brně v letech 1890–1910 na příkladu ulice Cejl.* Magisterská diplomová práce, Brno 2006.

[2] Většinu z nich tvořili tovární dělníci (58 %) a jejich další podskupiny, tj. tovární pomocník, tovární mistr (s omezením jen na ty, kteří vykazovali stejné či podobné platební podmínky), tovární nádeník (8,7 %), dále specializovaní textilní dělníci, jako například tkalci, nopířky, přadleny (22,6 %), jejichž činnost byla plně převedena na tovární výrobu, a konečně v menší míře dělníci strojírenští a dělníci (10,7 %), u kterých lze dle adresy zaměstnání určit, že pracovali v továrnách.

[3] Archiv města Brna, A 1/3 Sbírka rukopisů a úředních knih 1333–1955, rkp. č. 2991–2992, *Sčítací operát 1890,* Zeile 1–125; rkp. č. 3199–3203, *Sčítací operát 1910,* Zeile 1–125.

[4] V tomto vzorku je zastoupena jak česká, tak německá národnost, přičemž počet Čechů mírně převyšuje.

219-238_langrova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:24 Stránka 220

Tito dělníci žili v malých bytech v nájemních činžovních domech. Většina z nich (79 %) obývala byty, sestávající se z kuchyně a jedné místnosti. Zbytek (19 %) bydlel buď ve dvoupokojových bytech, nebo (2 %, představující jednu rodinu) v bytě složeného z kuchyně, místnosti a malé předsíně.

Interiér těchto bytů byl velmi strohý, leckdy až anonymní. Kuchyně, která sloužila vedle své původní funkce také jako prádelna, koupelna, pracovna, místnost k usazení návštěv, atd., působila spíše prostě. Reprezentativní ráz postrádala i ložnice, která byla využívána nejen jako místo k odpočinku, ale také jako uložiště cennějších věcí. Byla vybavena zpravidla párem postelí, jednou šatní skříní a drobnými dekorativními předměty.[5]

Přestože všechny prostory bytu byly stísněné a nevyhovovaly počtu obývajících (průměrně v bytě s jednou kuchyní a s jednou místností žilo pět lidí),[6] patřily pro svou finanční dostupnost mezi nejvyhledávanější[7] a paradoxně také mezi nejprodělečnější. V kontextu s běžnými cenami nájmů[8] vyplývá, že nájemné vícepokojových bytů nerostlo tak prudce a že rozdíl mezi reálnými hodnotami větších bytů nebyl tak malý, jak se projevoval u činže jedno- a dvoupokojového bytu.

Zajímavé je také srovnání cen jednopokojových bytů českých a německých nájemníků. Český dělník platil za rok 244,60 K a německý jen 224,68 K. Tuto menší diferenci si lze vysvětlovat dvěma způsoby. Jedním důvodem může být samotná volba vzorku a za druhý lze považovat možnou národnostní diskriminaci, která pod vlivem německého vedení města jistě probíhala.

Při průměrném denním platu středně kvalifikovaného dělníka 2,5 až 4 K (textilní dělníci vydělávali denně dokonce jen 1,7 K)[9] bylo pro mladou rodinu velmi obtížné udržet si základní životní úroveň. Proto pro usnadnění situace nezřídka přistoupila k poskytnutí místa nocleháři či podnájemníkovi, kteří se zčásti podíleli na hrazení nájemného. V roce 1910 žilo ve vybraných dělnických rodinách přibližně 12,7 % noclehářů (patnáct mužů a čtyři ženy) a 18 % podnájemníků (dvacet tři mužů a čtyři ženy).[10] Převážná většina z nich pocházela z okolních vesnic a měst u Brna (například

Podobně rovnoměrně je rozdělen i z hlediska rodinného stavu, žádný z členů nepatří mezi rozvedené. Drtivá většina se hlásila ke katolickému vyznání. Průměrný věk skupiny je 33,2 let.

[5] Více Karel FOJTÍK, *Tři typy dělnických obydlí v Brně*, in: Brno v minulosti a dnes (dále BMD) 1, 1959, s. 23–40. TÝŽ, *Dům na předměstí. (Etnografická studie o životě obyvatel činžovního domu v Brně)*, in: BMD 5, 1963, s. 45–68. Oldřich SIROVÁTKA a kol., *Město pod Špilberkem. O lidové kultuře, tradicích a životě lidí v Brně a okolí*, Brno 1993.

[6] Ve Vídni průměrně 4,40; ve Štýrském Hradci 3,91; v Brně 4,49. Dále Emil HORÁČEK, *Bytová otázka*, Praha 1905, s. 7.

[7] V roce 1910 platila vybraná skupina průměrně za byt jednopokojový 234,64 K ročně, za dvoupokojový 312,64 korun ročně a za třípokojový 420,00 korun ročně.

[8] Reálně požadovali majitelé v Brně za jednopokojový byt v průměru asi 250 korun ročně a za dvoupokojový byt 300 korun ročně.

[9] Jedná se o údaje zjištěné těsně před první světovou válkou. Marcela C. EFMERTOVÁ, *České země v letech 1848–1918*, Praha 1998, s. 268.

[10] Evidence podnájemníků a nocležníků nebyla striktně vyžadována, proto jejich skutečný počet mohl být, zejména u nocležníků, vyšší.

219-238_langrova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:24 Stránka 221

Račice, Ořechov, Slavkov, Boskovice, atd.). Rozdíl mezi nimi byl jen v délce jejich pobytu v bytě. Podnájemníci byli v dělnických bytech usazeni často i několik let a používali ho jako svého náhradního domova. Nocleháři zde naopak hledali jen místo k přespání a možnosti teplé večeře a na víkendy se vraceli ke své rodině.

Výběr nocležníka nebo podnájemníka nechávala chudá dělnická rodina zcela na náhodě. Pravděpodobně se jednalo o kolegy a přátele z továrny nebo jen o známé něčích známých. U dělníků, žijících v okolí Brna, často platilo, že se uchýlili jako podnájemníci či nocležníci k rodině, z níž alespoň jeden z členů pocházel ze stejné vesnice. Podstatné výběrové kritérium nepředstavovaly ani národnost, pohlaví, náboženství nebo obcovací jazyk, protože se zde objevovaly domácnosti, kde vedle sebe žili Čech s Němcem, žena s muži podnájemníky. Za hlavní předpoklad při selekci podnájemníka nebo nocležníka lze předpokládat jeho solventnost.

Přítomnost podnájemníka, nocleháře nebo strávníka v těsném bytě měla však i negativní dopady na život dělnické rodiny – ztráta soukromí, manželské problémy, zvýšené riziko pro nákazu některou z těžkých nemocí.

Zvýšená poptávka po malých nejlevnějších bytech a vyhlídka na dobré zúročení vloženého kapitálu přivedly majitele domů nejen k soustavnému zvyšování nájemného a tím k prohlubování bytové krize,[11] ale také k postupnému rozšiřování obytných budov, ke stavbě nových podlaží, nových křídel a také k rozdělování velkých bytů na menší.

K přeplňování malých dělnických bytů a k rozkvětu spekulace přispělo také to, že počet brněnského obyvatelstva v druhé polovině 19. století prudce vzrostl – za více než čtyřicet let od roku 1857 do roku 1900 se zvýšil téměř na dvojnásobek, v následujícím desetiletí o dalších 15 %.[12] Bytový fond však rostl daleko pomaleji. Od roku 1857 do roku 1900 se zvětšil jen o málo více něž o 42 %, v následujícím desetiletí přibylo sice domovních čísel o více než 15 %, tedy poměrně více než byl přírůstek obyvatelstva. Šlo však z velké části o menší stavby, nikoliv o rozsáhlé činžovní domy.[13]

Většina nájemních domů na ulici Cejl, obývaných vybranou skupinou továrních dělníků, byla postavena do roku 1870. Byly převážně o dvou či třech patrech; počet bytů v nich byl individuální, jejich průměrný počet se přibližoval ke třiceti.[14] Střecha domů byla pokryta střešní taškou, v menší míře pak břidlicí nebo šindelem. K hlavnímu stavebnímu materiálu patřily cihly, dřevo a hlína.

[11] Svědčí o tom i údaje, plynoucí ze sčítání obyvatelstva v roce 1900, kdy, podobně i jako v jiných městech, počet pronajímaných bytů převyšoval z necelých 90 % počet bytů vlastních. E. HORÁČEK, *Bytová otázka*, s. 6.
[12] K. FOJTÍK, *Tři typy*, s. 29. KOL. AUT., *Dějepis města Brna II.*, Brno 1973, s. 27. Srov. Ludmila KÁRNÍKOVÁ, *Vývoj obyvatelstva v českých zemích 1754–1914*, Praha 1965, s. 226.
[13] K. FOJTÍK, *Tři typy*, s. 29. František ŠUJAN, *Dějepis města Brna*, Brno 1925, závěrečné tabulky. Srov. KOL. AUT., *Dějepis*, s. 27.
[14] Za extrémní příklad lze považovat dvoupatrový dům s číslem Cejl 49, v jehož vnitřním prostoru bylo směsnáno 62 bytů s 262 osobami.

219-238_langrova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:24 Stránka 222

Vedle běžných patrových bytů se zde nacházely byty přízemní, suterénní a podkrovní, jež sice svým stavem nepatřily k nejzdravějším, ale pro svou nízkou cenu k nejužívanějším.

Úroveň bytů byla různá, vždy záleželo na finančních možnostech jeho nájemníka. Obecně platilo, že na začátku Cejlu, v blízkosti historického centra města, se nacházely byty zámožnějších lidí, tj. továrníků nebo továrních ředitelů. Poté následovaly střídavě byty dělníků, řemeslníků a úředníků.[15] Za opravdu extrémní, ale bohužel ne za méně časté, lze pak označit životní podmínky obyvatel bytů, o kterých v roce 1907 informovaly noviny *Volksfreund*:[16]

– Cejl 87:

„*Pokoj a kuchyň. Čtyři postele pro deset lidí. Vzduchový prostor na osobu 4,8 m^3; *) vlhkost až ke stropu. Žádný vodovod; otevřený kanál; žumpa; nájem 17 korun a 12 haléřů.*

**) Podle přehledu moderního hygienika má být nejmenší vzduchový prostor na osobu 20 m^3.*“

– Cejl 47:

„*Pokoj a kuchyň. Dvě postele pro osm lidí, pod nimi pro šest dětí. Vzduchový prostor na osobu 6,2 m^3; zcela vlhký až ke stropu. Otevřený kanál. Nájem 17 korun. Vlastník bytu je kočí, který vydělává týdně 16 korun.*“

– Cejl 77:

„*Pokoj a kuchyň. Dvě postele pro šest lidí. Vlhkost až do dvou metrů výšky bytu. Vzduchový prostor 10,2 m^3. Záchod pro sedm rodin. Žádné vodovodní potrubí. Otevřený kanál. Žumpa. Vedle studny se nachází kanál, který silně zapáchá. Nájem 16 korun.*“

– Cejl 5:

„*Pokoj bez předsíně. Dvě postele – osm osob. Pět nocležníků spí na zemi a platí 60 haléřů týdně. Vzduchový prostor na osobu 6,92 m^3. Žádné vodovodní potrubí. Otevřený kanál. Žumpa. Ve dvoře chlévy. Hnůj. Smradlavý zápach. Tisíce much v létě. Nájem 10 korun 40 haléřů.*“

V průzkumu těchto novin bylo zjištěno, že ani jeden byt nesplňoval předepsanou míru vzduchového prostoru 20 m^3 na osobu.[17] V mnoha případech se jednalo jen o polovinu či čtvrtinu stanovené normy, v jednom z bytů měl dokonce člověk k dispozici jen 3 m^3.[18] Skoro ve všech osmdesáti navštívených bytech bylo shledáno vysoké riziko onemocnění.

V roce 1909 se bytové poměry i přes veškerou snahu příslušných orgánů příliš nezlepšily. Podle zprávy nemocenské pokladny bylo zjištěno 141 nevyhovujících bytů, z nichž většina nesplňovala ani čvrtinu daného vzduchového prostoru. Dohromady

[15] V roce 1910 se nacházely typické dělnické pavlačové byty v domech s číslem Cejl 19, Cejl 42, Cejl 49, Cejl 75, Cejl 77 a Cejl 83.

[16] Srov. překlad Volksfreund, *Das Brünner Wohnungselend III.,* 12. 11. 1907, s. 4.

[17] Nejpřeplněnějšími byty byly shledány domy na ulicích Pekařská (Bäckergasse), Kopečná (Berggasse), Dornych (Dornichgasse), Polní (Feldgasse), Křenová (Kröna), Josefov (Josefstadt), Vídeňská (Wienergasse), atd. Volksfreund, *Das Brünner Wohnungselend III.,* 12. 11. 1907, s. 4.

[18] Jednalo se o přízemní jednopokojový byt na ulici Lackerwiese (Jircháře) 8/10, který nevlastnil ani kuchyni a od ostatních bytů byl oddělen jen prkennou zástěnou. Celá podlaha a okenní rámy byly prohnilé. Kromě devíti nájemníků zde žilo plno myší a štěnic. Nájemné stálo 12 korun. Tamtéž.

219-238_langrova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:24 Stránka 223

v těchto bytech žilo 745 lidí, z toho 427 dětí, kteří se museli rozdělit o 246 postelí, tzn. tři o jedno lůžko.[19]

Dle výše uvedeného je patrné, že velmi slabým místem všech pavlačových domů bylo sociální zařízení a dodržování alespoň základních zásad hygieny. V tomto typu domu se zřídka kdy nacházely záchody v samotném domě, většinou fungovaly jako společné sociální zařízení pro více osob, umístěné někde na pavlači či ve dvoře. V průměru vycházel jeden záchod na čtyři byty, tj. v celkové statistice na deset lidí. Ovšem s přihlédnutím na domy s majoritou továrního dělnictva vyplouvají na povrch poněkud jiné údaje, například:

	Počet záchodů v domě	Počet obyvatel v domě	Průměr
Cejl 49	12	262	22
Cejl 77	7	107	15
Cejl 83	5	81	16

Nedostatečnost sociálního zařízení podtrhuje i skutečnost, že v pavlačových domech neexistovala umývárna. Jako koupelna sloužila v mnoha případech kuchyň, kam byla přinesena malá dřevěná vanička či velké vědro s ohřátou vodou, v nichž se postupně umývala celá rodina. Při koupání členů chudé dělnické rodiny platila většinou pevná hierarchie, tzn. prvně koupele využil otec, matka, starší osoby a až na konec přišly na řadu děti, na které často zbyla jen špinavá studená voda.

Z důvodu zlepšení hygienických podmínek bylo ze zákona[20] podporováno rychlé rozšiřování kanalizace a vodovodů. Proto také dvacet šest z dvaceti sedmi vybraných pavlačových domů na ulici Cejl v roce 1910 požívalo obou těchto vymožeností. Jen dům s číslem Cejl 30 vlastnil ještě žumpu, ale také devět záchodů pro dvanáct bytů, tj. pro čtyřicet jedna lidí, takže ve srovnání s domem číslo Cejl 35, napojeným sice na kanalizaci, ale při počtu dvacet šest bytů, tj. sto čtyři lidí, na deset záchodů, rozhodně stál z hlediska hygieny na lepší úrovni.

Z výše uvedených faktů lze soudit, že dělnické byty nelze považovat za hygienicky čisté prostředí a že byly ideálním místem pro vznik různých nakažlivých nemocí jako byl střevní katar, tuberkulóza, cholera, atd.[21] Na počátku 20. století si v Brně tyto nemoci vyžádaly mnoho obětí:[22]

[19] *Rechenschaftsbericht (Jahres-Bericht) 1909. Bezirks-Krankenkasse für den Stadt- und Landbezirk Brünn.* Brno 1910, s. 83–89.

[20] Stavební zákon č. 63/1894.

[21] Při srovnání počtu úmrtí prvního a desátého zdravotního obvodu, tj. samo vnitřní město se skoro předměstskými čtvrtěmi, vychází, že uvnitř města v roce 1900 umřelo 13,81 % obyvatel a ve vzdálenějších městských obvodech byla úmrtnost vysoká 30,63 %, přičemž v dělnické čtvrti okolo ulice Vídeňské (Wienergasse) zemřelo 1,5 krát více lidí než v ostatních městských čtvrtích. Volksfreund, *Das Brünner Wohnungselend II.*, 8. 11. 1907, s. 4.

[22] Tamtéž.

219-238_langrova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:24 Stránka 224

	1902	1903	1904	1905
Počet smrtelných případů:	460	464	448	494
– střevní katar	104 (22%)	102 (21%)	102 (22%)	103 (20%)
– tuberkolóza	68 (14%)	88 (17%)	70 (17%)	97 (18%)
– obě nemoci	172 (36%)	185 (38%)	172 (39%)	202 (38%)

Špatné životní podmínky a také pracovní vytíženost doháněly mnoho dělníků k destruktivní formě chování. Realita jejich každodenního života vypadala přibližně takto: „*Četné rodiny, skládající se z otce, matky, 4–5 dětí obojího pohlaví, často i z rodičů otce a matky, obývají jedinou světnici, v níž ve dne pro slamníky, narovnané na sebe není ani k hnutí, kde v noci panuje naprostá promiskuita, kde vzduch je vždycky nedýchatelný. Matka vidouc, že místnosti není možno dodat slušného vzhledu, vzdá se marné námahy. Děti hledí, jak by vyvázly odtud na potulky ulicemi s pochybnými kamarády. Otec hledá útočiště v hospodě; tu se otravuje alkoholem a reformuje společnost spolu s jinými svými druhy, kteří k takovému úkolu nejsou o nic víc připraveni než on. Když se vrátí, zmořen pitím a debatami, trýzní děti, bije ženu, která často též hledá zapomenutí v pití. Krátce, co by mělo být pod krbem, kolem něhož všichni nalézají klid a posílení po denní práci, stává se peklem, kam muž se nerad vrací, odkud žena se vzdaluje a děti utíkají, aby na ulici propadly zločinu a neřesti.*“[23]

Neexistence pravého rodinného zázemí, způsobená nejen špatným bytovým stavem, měla vliv na propadávání nejen alkoholismu,[24] ale i prostituci, zločinu, domácímu násilí, deformování partnerských svazků a v neposlední řadě také promiskuitě manželského páru s osobami, které u nich přespávaly a tím ke zvyšování rizika nakažení a šíření pohlavních a jiných chorob. Dělnické rodiny ztrácely své životní hodnoty, jejich identita byla podlomena. Děti v chudých rodinách ztrácely vzory a naději v lepší budoucnost.

Nedostatek levných bytů v Brně a také přeplněnost bytových prostor pro dělnické obyvatelstvo byly potvrzeny v četných výročních zprávách různých odborů (například zprávy o zdravotnictví, zprávy živnostenských inspektorů, městského fyzikátu, nemocenské pokladny, atd.).

Pro příklad lze úvést orgány živnostenské inspekce, které zastávaly v systému rakouské sociální správy zvláštní význam. Jejich hlavním úkolem byl dozor nad dodržováním zákonných opatření při ochraně zdraví a života dělníků v zaměstnání, tzn. že

[23] Arnošt BLÁHA, *Sociologie sedláka a dělníka. Příspěvek k sociologii společenských vrstev*, Praha 1925, s. 41.

[24] Lidé, propadlí alkoholismu, každoročně plnili ústavy pro choromyslné. Například v roce 1905 se léčilo v zemských blázincích na Moravě 986 alkoholiků a tím alespoň 500 rodinných příslušníků ztratilo živitele rodiny. Vedle hospitalizovaných pijanů se ve statistických výkazech z téhož roku uvádělo 6 114 notorických alkoholiků, žijících na Moravě, z nichž přes 55,5 % bylo ženatých, 50,6 % nádeníků a 17,6 % řemeslníků. V roce 1905 pak alkoholismus přivedl 3 400 rodin k bídě a chudobě. Jan SMYČKA, *Chudinství se stanoviska sociálně veřejného a sociálně lékařského,* Praha 1909, s. 63.

219-238_langrova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:24 Stránka 225

tedy měly co nejčastěji kontrolovat mimo jiné hygienické podmínky v továrnách, manufakturách a řemeslných dílnách, potažmo v dělnických bytech vystavěných zaměstnavatelem. Při shledání jakýchkoliv nesrovnalostí se pak měly zasadit, aby tyto závady byly co nejdříve odstraněny, popřípadě při nesplnění jejich požadavků měly nahlásit provinilého zaměstnavatele příslušnému politickému úřadu.

Ačkoliv živnostenští inspektoři každoročně přicházeli v továrnách a dělnických bytech na nové nedostatky, bídná úroveň bydlení se nikterak nelepšila. Ve zprávě živnostenských inspektorů z roku 1901 byly zaznamenány například tyto údaje: „*Jedno řeznictví v Brně ubytovalo svých sedm pomocných dělníků v malém, podzemním, bez oken, na kanále stojícím prostoru o asi 30 m^3, ve kterém se mělo vyspat na dvou postelích a na jedné posteli složené ze tří částí. Toto ubytování již roku 1894 bylo obecní radou pokutováno.*“[25] Nebo ve zprávě z roku 1905 stálo: „*Mistr zámečník nechal ve volnu své učně často i na začátku roku spát na pričnách, které se nacházely na střešní konstrukci jako na jediné opoře.*“[26]

I ve zdravotních zprávách městského fyzikátu se nacházely úryvky o městské bytové nouzi, například v roce 1900 bylo zjištěno následující: „*Ve 348 případech bylo shledáno zdravotních nedostatků různého typu, tj. setkání se zapáchajícími a zdraví nevhodnými byty, ucpanou žumpou, malým počtem odpadů a zachodů, s otevřeným hnojištěm, nečistými dvory, apod. Ve 14 domech bylo označeno 80 bytů za neobyvatelné.*“[27] Podobně referovaly i zprávy z let 1903 a 1905. Špatná bytová situace nebyla podle nich stále odstraněna, i když předtím bylo několik bytů jednoznačně určeno pro odstavení. Počet zdraví nevhodných přeplněných bytů v Brně stále rostl.

Podle zdravotních zpráv městského fyzikátu byly nalezeny zdravotní nedostatky v oblastech:[28]

	1902	1903	1904	1905
Zdrav. nevhodné studny, záchody, žumpy, dvory, struhy	72	124	125	94
Zdrav. nevhodné podnikové zařízení	11	15	15	26
Zdrav. nevhodná držba prasat, koz a ptactva	28	34	41	24
Zdrav. závadná voda v domovních studních	61	15	21	8
Zdrav. nevhodné byty (přeplněnost)	**15**	**28**	**39**	**45**
Zdrav. nedostatky	22	11	11	2
Celkem	209	227	252	199

[25] Volksfreund, *Das Brünner Wohnungselend II.*, 8. 11. 1907, s. 4.
[26] Tamtéž.
[27] Tamtéž.
[28] Tamtéž.

219-238_langrova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:24 Stránka 226

Nepříznivá bytová situace ovlivňovala život nejen chudších vrstvev, ale také celé společnosti. Bylo proto i v zájmu zdraví ostatních měšťanů, aby byly bytové podmínky dělnictva zlepšeny. K tomuto účelu byl v Rakousku zákonem z 30. dubna 1870 zřízen v pravomoci obcí zdravotně policejní dozor, který zastával stát, země a obec. Měl zabezpečit odstraňování alespoň těch nejzávažnějších hygienických závad a dbát, aby všechny byty odpovídaly minimálním hygienickým požadavkům, zejména pokud jde o cesty, náměstí, příslušenství bytů a domů, stoky, žumpy, apod.[29] Zachování podobných předpisů bylo v Brně sice nařízeno již novým stavebním řádem, vydaným pro město i předměstí společně v roce 1848, avšak skutečné poměry ještě koncem 19. století, ukazují, že tento řád nebyl příliš dodržován a od vyšších orgánů vyžadován.[30]

Nápravou neuspokojivého stavu byli proto pověřeni lékaři, kteří si měli všímat především vzdušnosti, světlosti a suchosti bytu, dohlížet na odstraňování odpadků z veřejných míst, z továren, z hromadných dělnických ubytoven, apod.[31] Zdravotní službu pro chudinu a šetření bytové politiky vykonávali na úkor své vlastní živnosti, aniž by za to pobírali plat. Je proto pochopitelné, že tyto zákonem přidělené povinnosti nechávali tak trochu stranou svého zájmu a kontroly jim přidělených domů vůbec neprováděli.

Lékařský dozor byl proto doplněn dvěma bytovými inspektory,[32] kteří měli kontrolovat nájemní domy, zjišťovat závady, přikazovat a dohlížet na jejich odstraňování. Tato inspekční služba, která se v jiných městech osvědčila, nebyla v Brně prakticky nikdy zavedena a o jejich činnosti nevíme téměř nic, například ve srovnání s Vídní.[33] Vedle bytových inspektorů měla být zákonem o zdravotnictví na Moravě z roku 1884[34] ustanovena zdravotní komise, skládající se ze čtyř až osmi lékařů, zvolených z obecního výboru alespoň polovinou jeho členů, a z dalších osob spojených se zdravotnictvím. Měla se scházet minimálně jednou za měsíc a řešit aktuální problémy v tíživé bytové situaci. Přestože měla fungovat už od roku 1884, byla zřízena teprve roku 1907. Její dozorčí činnost se však minula účinkem, poněvadž lékaři svými zájmy, pevně spjatými se zájmy podnikatelů a majitelů činžovních domů, se snažili o co největší výnosnost své soukromé praxe.[35]

Kontrola bytových poměrů byla dále stanovena také obcím. Například dle cholerové instrukce ze dne 5. srpna 1886 byly obce povinovány provádět sanitární inspekce v silně obydlených a nečistých domech a odstraňovat zdraví škodlivé závady. Dle tuber-

[29] § 2 zákona č. 68/1870 ř. z. Dále Volksfreund, *Das Brünner Wohnungselend IV.*, 15. 11. 1907, s. 5. Srov. Miroslav MARTÍNEK, *Přehled vývoje rakouského zákonodárství v oblasti chudinství, zdravotnictví a sociální správy*, in: Sborník k dějinám 19. a 20. století 4, 1977, s. 72.
[30] K. FOJTÍK, *Tři typy*, s. 29.
[31] § 6 zákona č. 68/1870 ř. z.
[32] Ve Vídni působilo dokonce 24 těchto inspektorů, kteří byli pro tuto službu odborně vyškoleni. V Brně toto povolání zastávali nekvalifikovaní lidé.
[33] Volksfreund, *Das Brünner Wohnungselend IV.*, 15. 11. 1907, s. 6.
[34] Tamtéž, § 23 zdravotního zákona ze dne 10. 2. 1884.
[35] Tamtéž.

219-238_langrova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:24 Stránka 227

kulozní instrukce z roku 1902 převzali obecní lékaři a zdravotníci povinnost prohlížet každý rok byty, které byly dělníkům předány od továrníka jako hromadné ubytovny, velké činžovní domy, v nichž žili nájemníci po stovkách, a v označených domech, jež byly ze zdravotního hlediska podezřelé. Zjištěné závady měli oznamovat na městském fyzikátu.

Také živnostenské nařízení[36] mluvilo o tom, ze živnostník nesmí dát svým dělníkům žádné zdraví škodlivé byty. Mimo to v zákoně o sčítání lidu bylo určeno nepovinné vyšetřování bytové otázky.

Zlepšení situace pak měl přinést také nový stavební zákon, vydaný v roce 1894,[37] který měl zvýšit bezpečnost nájemních bytů. Kromě jiného se zabýval otázkou podkrovních a suterénních bytů, které už několik let byly nejproblémovějším místem velkých činžovních domů. Oba tyto tipy bytů sice povoloval, ale přísně vytyčoval podmínky, jež musely splňovat. Suterénní byty měly být dobře izolovány proti spodní vodě a měla být pomocí stanovení minimálních potřebných rozměrů zachována vzdušnost a světlost.[38] Podkrovní byty mohly v domě existovat jen pod podmínkou, že byly dobře zabezpečeny proti požárům a celý dům, maximálně dvoupatrový, měl dobrou nosnou konstrukci.[39]

Vedle celkové prostornosti a vzdušnosti bytů prosazoval také zdravější hygienické zařízení, tzn. upravoval počet záchodů, řídící se počtem a rozsáhlostí bytů. Ke každým dvěma bytům měl být zřízen minimálně jeden záchod, jenž měl být prostorný a postavený na takovém místě, aby svým pachem nikterak neobtěžoval okolí. Stavební úřad pak měl dohlížet i na to, aby každý dům, nově vystavěný v blízkosti veřejné kanalizace, měl záchod už splachovací.[40] Kromě zlepšení hygienických podmínek stanovoval, aby v každém domě byla možnost zásobování pitnou vodou z veřejného vodovodu, nebo pro zdraví nezávadná veřejná studna, vzdálená od místa bydliště maximálně sto metrů.[41]

Ačkoliv se tento zákon snažil o zlepšení bytové situace, z dříve uvedených příkladů můžeme vidět, že v Brně se to příliš nepodařilo.

Bez praktického výsledku tu zůstalo také nařízení zákona o stavbě dělnických nájemních domů,[42] kterým měla být zajištěna vyšší hygienická úroveň dělnického bydlení. Tímto zákonem, vydaným v roce 1892,[43] byla pro takové novostavby určena

[36] § 74, potažmo §133 a §137 zákona č. 117/1883 ř. z. Dále nařízení ministerstva obchodu č. 5/1884 ř. z. Srov. M. MARTÍNEK, *Přehled vývoje*, s. 79.

[37] *Stavební zákon pro zemské hlavní město Brno, král.hlavní město Olomouc, pro král. město Jihlavu a Znojmo a pro jejich místa předměstská (daný zákonem ze dne 16. června 1894, č. 63 z .z.a změněný a doplněný zákonem ze dne 16. června 1914, č. 39 z. z.),* Brno 1914.

[38] § 63 stavebního zákona č. 63/1894 z. z.

[39] § 75 a § 108 tamtéž.

[40] § 80 tamtéž.

[41] § 97 tamtéž.

[42] *Sněmovní list,* 1892, příl. 153, s. 273.

[43] Zákon č. 37/1892 ř. z.

219-238_langrova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:24 Stránka 228

daňová úleva na domovní dani a přirážkách na dvacet čtyři let. Tyto byty se nesměly nacházet pod úrovní ulice, minimální výměra u jednopokojového bytu musela být 15 m^2, u dvoupokojového 40 m^2. Nájemné z 1 m^2 nesmělo převyšovat částku 1 zl. 75 kr., 1 zl. 15 kr. a 80 kr. dle velikosti místa co do počtu obyvatelstva.[44]

Přes snahu zákonodárců se tento zákon v praxi neosvědčil. Proto v roce 1902 byl prosazen další zákon,[45] od něhož si všichni slibovali podstatné zvýšení úrovně dělnického bytu. Daňové úlevy spojené se stavbou nových dělnických obydlí byly zachovány na stejnou dobu. Prostor stanovený pro jednu místnost činil 16 až 25 m^2, pro dvě místnosti 20 až 35 m^2, pro tři a více místností 30 až 80 m^2.[46] Levnost těchto bytů byla zaručena tím, že celkový výtěžek nájemného nesměl převyšovat vložený kapitál stavebníka. Pouze u veřejně prospěšných institucí bylo povoleno, aby výtěžek byl výše zúročen, přičemž každých deset let se toto zúročení přepočítavalo. V mezích tohoto zúročení pak bylo možno stanovit nájemné jednotlivých bytů.[47] Zároveň bylo zakázáno nájemníkům bytu přijímat podnájemníky a nocleháře, kteří nejvíce přelidňovali dělnické byty ve starých domech. Státní správa první instance byla zplnomocněna tyto domy kontrolovat bytovými a obecními inspektory.

Na základě tohoto zákona se podílelo na nově utvářené akciové společnosti pro stavbu dělnických bytů také Brno, které přispělo částkou 150 000 K. Se samotnou realizací plánu ale stále otálelo, až na konec předpokládanou částku na nákup akcií vůbec neuvolnilo.

Ani ze strany spekulantů nebyl o stavbu takových domů velký zájem. Zákony z let 1892 a 1902 byly slíbeny podstatné daňové úlevy, které se však nestaly lákadlem pro dělnické obyvatelstvo, už tak dost zatížené daňovými břemeny, a zůstaly bez odezvy.

Pokud pak město samo přikročilo ke stavbě nájemních domů pro své dělníky, bylo bydlení v nich tak nevýhodné, že se jim vyhýbali. V domech, ve kterých vedle sebe žili dělníci a městští úředníci, byli všichni dělničtí nájemníci vystavováni stálé podřízenosti a kontrole úředníků, a tím i města. Správa domu byla svěřována městskému úředníku, který vedle správy domu vykonával služby donašeče a k podobným službám nutil i ostatní dělnické nájemníky. Pro dělníky bylo tedy jistější nastěhovat se do domu, který sice nevyhoval životnímu standartu z hlediska zdravotního, ale který jim umožňoval svobodu projevu. Počet bytů ostatně nijak nestačil a byty byly přidělovány protekčně.[48]

Bytová otázka dělníků se samozřejmě dostala i na zasedání moravského zemského sněmu. Moravští poslanci se často při hledání východisek ze špatné bytové situace dělníků nechali inspirovat zahraniční politikou. Vzory hledali v Anglii, Německu,

[44] E. HORÁČEK, *Bytová otázka*, s. 54.
[45] Zákon č. 144/1902 ř. z.
[46] Rakouská nejvyšší zdravotní rada stanovila minimální požadavky co do prostornosti obytných místností takto: pro každou osobu přes 1 rok starou vzduchový prostor nejméně 10 m^3 a plocha nejméně 4 m^2. E. HORÁČEK, *Bytová otázka*, s. 10.
[47] Tamtéž, s. 54.
[48] K. FOJTÍK, *Tři typy*, s. 30.

219-238_langrova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:24 Stránka 229

Rakousku a Holandsku. Pro příklad lze uvést činnost rakouských socialistů, kteří ve svém volebním programu, ustanoveném pro nadcházející volby v roce 1897, měli pevně zakotvenu i bytovou otázku. Jejich prioritou v této oblasti bylo provést bytovou reformu, která by přispěla ke zvýšení životního standartu obyvatelstva.[49] Dále prosazovali požadavky dělníků na zlepšení pracovních podmínek, s čímž souviselo i zavedení instituce inspektorů jako kontrolorů stavu továren a dělnických bytů.

Na počátku 20. století vystoupil s řešením bytové otázky poslanec socialistů Nikolaus Philippovich, jenž po zjištění alarmujícího počtu zdraví nevhodných bytů pro dělníky,[50] navrhl, aby bytová problematika byla zařazena do oblasti, o kterou se měl starat sám stát a aktivně do ní zasahovat. Zdravotní inspekce v těchto obydlích měly být zesíleny a měly získat více pravomocí, pronájem nevyhovujících bytů měl být zakázán. Na jeho myšlenky navázal později další socialistický poslanec Emil von Fürth, který se zasadil o zlepšení bytové kontroly.[51] Oba poslanci se dále kromě stavu bytů zajímali i o zřizování nových staveb. Prosazovali stavbu širších silnic, větších travnatých ploch a více dětských hřišť. Hledali také řešení v otázce financování těchto projektů.[52]

Silněji než vliv rakouských reforem působila u nás opatření, schválená v této věci v Německu. Zde můžeme hledat kořeny institucí, jako byly například dělnické kolonie,[53] naturální stravovací stanice, zprostředkovatelny práce, robotárny, apod. Kromě zakládání těchto podpůrných organizací se Německo soustředilo na výstavbu dělnických obydlí. Za tím účelem v letech 1895–1904 poskytlo stavebním společnostem finanční podporu přes 16 milionů marek.[54] O takové provázanosti státu a spolků se u nás jednalo v prvním desetiletí 20. století.

V Anglii našli naši politici vzor pro zřizování nocleháren, která je zavedla, aby zamezila tuláctví a bezdomovství.[55] Poskytování půjček, určených zpočátku na jejich zakládání, bylo v roce 1866 rozšířeno i na stavbu dělnických bytů vůbec. V roce 1890 byl vydán nový bytový zákon, jímž si o půjčky mohly zažádat i různé spolky a družstva. V roce 1900 bylo určeno, že zdravotně závadné a neopravitelné domy měly být po provedení vyšetřovacího řízení zbořeny, aby dále svou existencí nenarušovaly okolí.

---

[49] *…6d) Förderung aller Einrichtungen, welche eine angemessene Erhöhung der Lebenshaltung des Volkes ermöglichen, insbesondere der Konsumgenossenschaften, der Wohnungsreform, der Nahrungsmittelversorgung der großen Städte. …* Eva HOLLEIS, *Die Sozialpolitische Partei. Sozialliberale Bestrebungen in Wien um 1900*, Vídeň 1978, s. 45.

[50] Eugen von PHILIPPOVICH, *Wiener Wohnungsverhältnisse,* Berlín 1894. E. HOLLEIS, *Die sozialpolitische Partei.*

[51] Emil von FÜRTH, *Wohnungsämter und Wohnungsinspektion,* in: Schriften der österreichischen Gesellschaft für Arbeiterschutz, sešit 6, Vídeň 1905. E. HOLLEIS, *Die sozialpolitische Partei.*

[52] E. HOLLEIS, *Die Socialpolitische Partei,* s. 71.

[53] Počátkem osmdesátých let 19. století se začalo uvažovat o tomto zvláštním druhu pracoven, které společně se stravovacími stanicemi měly sloužit nezaměstnaným dělníkům. Vzor pro tyto kolonie byla dělnická kolonie ve Wilhelmsdorfu u Bielefeldu v Německu, kterou založil pastor Bodelschwingh. Dále Jan JANÁK, *Příčiny vzniku předlitavské správy,* Brno 1970, s. 152–155.

[54] E. HORÁČEK, *Bytová otázka*, s. 32.

[55] Zřizování veřejných nocleháren bylo stanoveno zákony *Labouring Classes Lodging-Houses Act* v roce 1851, *Common Lodging-Houses Act* v roce 1853 a *Labouring Classes Dweling Houses Act* v roce 1866.

219-238_langrova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:24 Stránka 230

Dohled nad stavem bytů vykonávali, podobně jako ve výše uvedených zemích, bytoví inspektoři, o jejichž činnosti byla vždy vydávána podrobná zpráva.

Bytová problematika na moravském zemském sněmu byla probírána na několika úrovních. Na nejnižší úrovni se jednalo o povolování různých subvencí pro spolky, které se snažily oživit špatný stav dělnických bytů, nebo o informování o peticích, jimiž se obyvatelé měst snažili upozornit na tento problém. Na dalších úrovních se projednávaly interpelace a návrhy poslanců, kterými mělo dojít ke zlepšení v této oblasti.

Žádosti o subvence pro různá dělnická sdružení se objevovala každoročně na každém zasedání moravského zemského sněmu. Jednalo se vždy o dělnické spolky, které nejčastěji žádaly podporu pro dělníky a nezaměstnané a které byly většinou odměněny 200–300 K ročně. Na počátku 20. století se pak na sněmovním sezení začaly objevovat i požadavky spolků, jež chtěly zlepšit špatný stav dělnických obydlí výstavbou nového bydlení. Bylo tomu tak například v roce 1904, kdy si spolek „Samostatnost“, zaměřený na výstavbu dělnických rodinných domů v Brně, zažádal u moravského sněmu o subvenci. Ta mu byla přislíbena ve výši 300 K na rok 1905.[56] V následujícím roce si tento spolek znovu požádal o podporu, která mu byla znovu přiřknuta ve stejné výši na léta 1906, 1907 a 1908.[57]

Stejně úspěšná byla žádost o subvenci „Všeobecně užitečného spolku“ na vystavění laciných bytů v Brně, podaná poslancem Augustem ryt. Wieserem,[58] nebo žádost podobného spolku, působícího v Šumperku, jež předal moravskému sněmu poslanec Bedřich ryt. Tersch.[59] V roce 1907 ze stejného důvodu obeslal moravský sněm spolek, zastávající bytovou reformu, „Zentralstelle für Wohnungsreform in Österreich“,[60] a berounský spolek „Arbeiterbauverein“, který se znovu orientoval na stavbu levných dělnických bytů.[61]

Ovšem ne všechny spolky, které se obrátily se svou prosbou na moravský zemský sněm, uspěly. Mezi odmítnuté se například zařadil „Spolek pro stavbu laciných a zdravých obydlí“ v Brně, který požadoval bezúročnou půjčku 100 000 K na stavbu nových domů. Moravský sněm sice subvenci zamítl, ale uznal ušlechtilý záměr spolku.[62]

V podobném smyslu dostával moravský zemský sněm i petice, jimiž podávající chtěli upozornit na svůj problém nebo získat znovu finanční podporu. V roce 1900 předal poslanec Rudolf M. Rohrer (byl jeho ředitelem) sněmu petici brněnského spolku „Mährischer Gewerbeverein“, kterou žádali poskytnutí podpory skladnímu družstvu pro vnitřní zařízení bytů.[63] Podaný návrh byl během necelého měsíce přijat

[56] *Sněmovní list*, 1904, příl. 526.
[57] Tamtéž, 1905, s. 841.
[58] Tamtéž, 1904, s. 568.
[59] Tamtéž, 1904, s. 603.
[60] Tamtéž, 1906–1907, s. 2154, příl. 601.
[61] Tamtéž, 1906–1907, s. 335, příl. 346.
[62] Tamtéž, 1907–1908, s. 320–321, příl. 317.
[63] Tamtéž, 1899–1900, s. 311.

219-238_langrova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:24 Stránka 231

a spolek získal subvenci na tři roky 1 000 K na koupi nábytku.[64] V roce 1904 se zase písemně zviditelnil spolek majitelů v Brně, jenž zásadně vystupoval proti dalšímu zvyšování zemských přirážek k domovní dani.[65] V roce 1910 přednesl poslanec Vojtěch Kulp moravskému sněmu petici „Českého zemského spolku pro bytovou reformu na Moravě a ve Slezsku“, jenž žádal finanční podporu.[66] V témže roce požadovali poslanci Jan Jílek, Jan Šrámek a Jan Vykoukal subvenci pro spolek pro stavbu rodinných dělnických domků v Brně, Třebíči, Holešově, Znojmě, Bystřici pod Hostýnem, městě Slavkově a v Novém Jičíně.[67]

Prvním závažnějším problémem, který se na sněmovním sezení v oblasti bytové problematiky dělníků řešil, byly dělnické kolonie. Zda podporovat či nepodporovat zakládání dělnických kolonií se probíralo na zasedání sněmu střídavě od osmdesátých let 19. století. Na pátém zasedání moravského sněmu v lednu roku 1895 předložil návrh na zřízení dělnických kolonií poslanec Emanuel Proskowetz,[68] který upozorňoval na jejich nutnost a na jejich osvědčení v zahraničí, hlavně v Německu, a požadoval, aby jeho návrh byl odborně zhodnocen.[69] Vyzdvihoval pozitivní účinky na snižování nezaměstnanosti a na pokles kriminality u chudších vrstev, které v těchto koloniích bydlely a které zde byly sice minimálně, ale dobře sociálně zajištěny. Dále zdůrazňoval, že dělnické kolonie ve spojení s naturálními stravovacími stanicemi tvořily ideální zázemí pro osoby, které potřebovaly jako nově příchozí do města nalézt práci a jakési přechodné ubytování.[70]

Na šestém zasedání sněmu v roce 1895 byl přednesen za odbor národohospodářský návrh na zřízení dělnických kolonií poslancem Janem Rozkošným. Ten zakládání dělnických kolonií přenechal spolkům, s nimiž pak sněm měl vyjednávat o jejich finanční podpoře.[71] Proti tomuto návrhu se rezolutně postavil sám Proskowetz, jenž se obával, že takto postavený systém nebude fungovat a že dělnické kolonie nikdy zřízeny nebudou.[72]

Jeho předpoklad se částečně naplnil už v roce 1900, kdy znovu interpeloval v této záležitosti u zemského hejtmana Felixe hraběte Vettera z Lilie. Proskowetzi bylo znovu sděleno, že dělnické kolonie nemohou být zřízeny v zemské režii, protože k tomu nejsou finanční prostředky, a že tato věc byla svěřena do rukou spolků, jež se měly o vznik

[64] Tamtéž, 1899–1900, s. 749.
[65] Tamtéž, 1904, s. 501.
[66] Tamtéž, 1910, s. 294.
[67] Tamtéž, 1910, s. 4187.
[68] Německý liberální poslanec Emanuel Proskowetz svou myšlenku o zřízení dělnických kolonií postavil na znalostech získaných během své návštěvy v Německu. Vedle bytové otázky u dělníků se velmi zajímal o sociální poklesky dělnictva. V 80. letech 19. století na moravském zemském sněmu několikrát přednesl své návrhy k vyřešení problému alkoholismu u dělníků. Například *Sněmovní list,* 1885, s. 173, 292–293, 530–538. Tamtéž, 1887, s. 52, 487. Tamtéž, 1895, s. 828–829.
[69] Tamtéž, 1895, s. 567.
[70] Tamtéž, 1895, s. 653–658.
[71] Tamtéž, 1895–1896, příl. 350, s. 677.
[72] Tamtéž, 1895–1896, s. 825–826, příl. 350, s. 677.

219-238_langrova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:24 Stránka 232

dělnických kolonií postarat. Také byl informován, že za celou dobu nebyl zřízen ani jeden spolek, který by tuto činnost vykonával, a že pro podporu tohoto návrhu rozeslal sněm instrukce pro zřizování dělnických kolonií institucím, jako například c. k. místodržitelství, všem c. k. okresním hejtmanstvím, všem c. k. moravským soudním dvorům, c. k. státním zastupitelstvím, atd., aby rozšířily tuto myšlenku dále a aby případně pomohly spolkům při organizaci výstavby dělnických kolonií.

Spolky, které touto agitací vznikly, neměly dostatek finančních prostředků k realizaci tohoto plánu, a kroky, které podnikly výše jmenované instituce, zůstaly bez účinku. Moravský sněm z tohoto důvodu odložil tuto záležitost do pozadí s vysvětlením, že je nutno dát spolkům ještě více času na své konstituování.[73] Časem se pak ustálil názor, že dělnické kolonie by stejně neučinily přítrž tuláctví a že účinnější bude zřizování robotáren.

Proskowetz svůj návrh o zakládání dělnických kolonií spojoval s činností stravovacích stanic,[74] které byly v roce 1885 nejprve zřízeny na zkoušku v okrese Mikulov a Hodonín a pak následně v roce 1887 schváleny zákonem. Úkolem těchto stravovacích stanic bylo poskytnout stravu a přístřeší chudým lidem, jež cestovali do měst, aby zde nalezli zaměstnání. Tím, že se staraly i o nezaměstnané chudé dělníky, zamezovaly tuláctví a případnému nebezpečí pro společnost z jejich strany.

Na přelomu 19. a 20. století se moravský zemský sněm začal podrobně zabývat otázkou dělnických bytů. V roce 1892 byl schválen zákon o stavbě nových dělnických bytů,[75] jež byly osvobozeny od placení „*od domovní daně činžovní a 5 %ové daně z čistého výnosu činžovního, osvobozeny též od placení veškerých přirážek zemských a okresních, jakož i od polovice obecních přirážek k dotčeným daním státním.*“[76] Tímto zákonem se poslanci snažili podpořit stavební ruch v oblasti dělnických domů, které by více vyhovovaly podmínkám nižších vrstev. V roce 1902 byl tento zákon trochu pozměněn a zaslán v podobě nóty c. k. moravskému místodržitelství.[77] Moravský sněm ji převzal jako vládní předlohy osnovy tohoto zákona a po jednáních přijal v plném znění.

Se stavbou nových domů souvisela i revize stavebního zákona z roku 1894, kterou navrhl poslanec Josef Jelinek společně s ostatními (Hugo Fux, Robert Primavesi, Rudolf Rohrer, August ryt. Wieser, Bedřich ryt. Tersch, …).[78] Jeho návrh byl podporován a dále se s ním nakládalo podle jednacího řádu.

Novým impulzem v bytové problematice se stala rezoluce dr. Johanna Jarolima, kterou vyzval c. k. vládu, aby se postarala o obnovení otázky levných dělnických bytů zřizovaných na základě zákona z roku 1902 u příslušných politických a finančních úřadů. Jeho návrh se setkal se všeobecným souhlasem. Po debatě o tomto tématu

[73] Tamtéž, 1899–1900, s. 695–696.
[74] Tamtéž, 1885, s. 413–414.
[75] Tamtéž, 1892, s. 336–338.
[76] Tamtéž, 1892, příl. 153, s. 273.
[77] Tamtéž, 1901–1902, s. 865.
[78] Tamtéž, 1901–1902, s. 671.

219-238_langrova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:24 Stránka 233

s poslanci Vilémem Votrubou, Vilémem Heiterem a Richardem Fischerem získal podporu celého sněmu.[79]

Požadavek stavby zdravých a levných bytů se objevil i v návrhu poslance Fischera, jenž se zabýval otázkou financování těchto budov,[80] či poslanců Františka Staňka (ze Želetavy), Josefa Mňuka, Floriána Dostála a dalších, kteří prosazovali podporu dělnických domů nejen na venkově.[81] Staněk upozorňoval na nedostatečnost zdravých a laciných bytů ve městech i na venkově a na nefunkčnost zákona z roku 1902. Navrhoval, aby c. k. vláda připravila osnovu nového zákona o levných a pro zdraví vhodných bytech, aby stát garantoval za hypoteční úvěr domů (stavěných dle předpisů zákona z roku 1902) a dělnických bytů až do výše 70–80 % reálné hodnoty a aby také zajistil nejnižší úrokovou míru. Vláda pak podle něj měla umožnit spořitelnám, aby si utvořily svůj nový jednací řád, který by jim povoloval půjčovat do výše jedné třetiny jejich rezervního fondu půjčky na koupi dělnických domů do 75 % ceny domu a za úrokovou sazbu o jedno procento levněji než na jiné nemovitosti. Kromě těchto návrhů uložil zemskému výboru, aby tuto otázku dále studoval a poté předložil další plán o opatření levného úvěru.[82] Na závěr také zdůraznil, že všechny výhody, které získá průmyslové dělnictvo, musí být poskytnuty i majitelům zemědělských usedlostí, jež chtějí postavit bezplatné byty pro své dělníky. Svépomocné dělnické spolky, zřízené k podpoře stavby těchto bytů, měly získat státní i zemskou subvenci, aby mohly plnit svou funkci.[83]

Jeho návrh pak doplnil poslanec František Svoboda, jenž chtěl, aby otázka dělnických bytů byla řešena *„z hlediska moderního a hlavně zdravotního.“*[84] Upozorňoval, že obecní zastupitelstvo v Brně a sama vláda nemají pochopení pro reformu bytových záležitostí, a proto se samotný sněm musí postarat o řešení celé záležitosti. Dále vysvětloval, že sociálnímu odboru jde nejen o subvence, ale především o to, aby *„dělníkům, kteří jsou na místě dělší dobu usazeni a po zbudování vlastních domků touží, poskytnut byl lacinější hypotekární úvěr, čímž by jim bylo umožněno snadněji domky stavěti a snadněji dluh spláceti. Připočítá-li se k hodnotě vystavěného domku drahé doposud úrokování, příjdou domky dělníkům přes příliš draho, takže příjmy dělníků na splácení nestačí.“*[85] K tomu navrhoval, aby při projednávání zákona o domovní dani byl zpracován zákon, jímž by se stát stal garantem těchto úvěrů.[86]

Návrhy poslanců Staňka a Svobody byly sněmem přijaty.

V roce 1912 se k záležitosti subvencování dělnických spolků, zřízených pro podporu stavby levných dělnických bytů, vrátili poslanci Jan Jílek a Karel Vaněk.[87] Poslanec Jílek žádal prošetření činnosti těchto spolků a udělení dotací. Poslanec Vaněk chtěl,

[79] Tamtéž, 1908, s. 2931–2936.
[80] Tamtéž, 1910, s. 5895.
[81] Tamtéž, 1910, s. 3743.
[82] Tamtéž, 1910, příl. 1348, s. 1405.
[83] Tamtéž, 1910, s. 5686.
[84] Tamtéž.
[85] Tamtéž, 1910, s. 5687.
[86] Tamtéž.
[87] Tamtéž, 1912, s. 2047–2048.

219-238_langrova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:24 Stránka 234

aby zemský výbor *„při udělování subvencí na zařizovací výlohy spolků a družstev pro stavbu zdravých a levných obydlí, počínal sobě s naprostou nestranností a v intencích sněmu podporoval všechny snahy, směřující k zlepšení bytových poměrů bez ohledu na politické rozdíly.“*[88]

Jejich návrhy byly znovu přijaty.

Dle výše uvedeného lze souhrnně říci, že bytová otázka, ačkoliv patřila k palčivým tématům doby, na moravském zemském sněmu nebyla ve srovnání například s chudinskými záležitostmi příliš probírána. Na konci 19. století se jí okrajově zabývali němečtí liberálové, kteří se v rámci sociální péče snažili především o zlepšení postavení německého chudého obyvatelstva. Také si uvědomovali, že se z dělnictva postupně stával důležitý rozhodující politický element, jakýsi jazýček na vahách, který je lepší mít na své straně nebo ho alespoň neutralizovat.

Německá liberální strana se svými návrhy v oblasti dělnického sociálního zákonodárství přikláněla spíše k druhé možnosti. Prosazováním dělnických kolonií, stravovacích stanic a dalších podobných institucí chtěla dělnictvo uklidnit a izolovat, aby oddálila jeho mocenský růst. Na její obhajobu je ale nutno konstatovat, že patřila mezi první moravské politické strany, která se vůbec sociálním zákonodárstvím začala zabývat a která svým jednáním alespoň trochu přispěla k posunu v této oblasti.

Na počátku 20. století pokračovali ve šlépějích německých liberálů mladočeši, kteří využili bytové otázky pro upevnění svého politického vlivu. Zasadili se o zřízení zprostředkovatelen práce a podporovali stavbu levných a zdravotně vhodných bytů.

Nejvíce se o dělnickou otázku zajímala sociálně demokratická strana. Po dosažení úspěchů v pracovněprávních vztazích se v rámci svého programu na zlepšení dělnického postavení v mimopracovním prostředí zaměřila i na bytovou otázku. Sociální demokraté, podobně jako další menšinově zastoupené strany na moravské politické scéně, viděli mimo jiné řešení této otázky v jinak sestaveném městském rozpočtu.[89]

Ostatní moravské politické strany využívaly bytové otázky jen k prosazení svého politického vlivu, avšak o její zlepšení se nezasadily.

Na závěr si shrňme několik dříve uvedených informací, týkajících se bytové problematiky dělníků v Brně na konci 19. a na počátku 20. století.

Bytovou situaci především továrních dělníků, bydlících na ulici Cejl v Brně na přelomu 19. a 20. století, lze podle vybraného vzorku zhodnotit jako velmi špatnou. Většina z nich bydlela v malých, neútulných, zdravotně nevhodných bytech, které splňovaly jen základní hygienické podmínky. Důvodů pro tutu situaci můžeme vidět několik.

[88] Tamtéž, 1912, s. 2048.

[89] Městský rozpočet na počátku 20. století byl v oblasti sociálního zákonodárství více zaměřen na chudinství, školství a částečně zdravotnictví. Finanční podpora při stavbě dělnických bytů byla mizivá, daňového zvýhodnění dle zákonů z roku 1892 a 1902 využívali majetníci jen málo.

219-238_langrova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:24 Stránka 235

První lze spatřovat v nedostatku finančních prostředků pro pronájem většího bytu. Přestože velkou část svého života strávili v zaměstnání, nevydělávali dostatek peněz, jenž by jim zaručil alespoň o trochu lepší životní úroveň. Jejich nízký plat jim nedovoloval pořídit si větší byt, který by naplnil jejich základní životní potřeby, a proto se museli směstnávat ještě s dalšími cizími osobami v malých, zdraví nevyhovujících, často jednopokojových bytech.

Druhým důvodem byla samotná cena bytů. Jedno- a dvoupokojové byty patřily kvůli nižšímu nájemnému mezi nejoblíbenější dělnická obydlí, třebaže svou prostorností nevyhovovaly počtu nájemníků. Průměrně žilo v jednopokojových bytech pět lidí, přičemž vzduchový prostor, vyhrazený na jednu osobu, zřídka kdy dosahoval 20 m^3. Nižší cena těchto malých bytů byla spíše relativním pojmem, poněvadž ve srovnání s cenami větších bytů byla nepřiměřeně drahou.

V důsledku nízkého platu a vysokých cen bytů pak museli obyvatelé brát do svého bytu podnájemníky a nocleháře, kteří prezentují třetí důvod pro špatný stav bydlení dělníků. Přítomnost cizích osob narušovala nejen normální chod rodiny, ale také ohrožovala její členy i ze zdravotního hlediska. Časté střídaní cizích osob na tak malém prostoru, jako byl typický dělnický byt, zvyšoval riziko vzniku a přenosu nakažlivých chorob. Nezřídka podnájemníci a nocležníci sdíleli s nájemníky bytu i jejich postel, čímž zasahovali do jejich nejintimnějšího soukromí.

Přesný počet těchto cizích osob nelze jasně odhadnout, protože nebyli direktivně evidováni. Ze sčítacích operátů z roku 1910 víme, že tvořili 30 % vybraného vzorku. Ve skutečnosti jejich počet mohl být ale mnohem vyšší. Nelze také pevně stanovit, kolik rodin během svého života vystřídali a kolik rodinných členů jako nejčastější přenašeči nakazili nějakou chorobou. Nejasné je také, jakou měrou narušili svým pobytem rodinné zázemí dělníků a tím způsobili jeho disfunkčnost.

Čtvrtým důvodem špatné úrovně dělnických bytů bylo jejich sociální zařízení, jež mnohdy nevyhovovalo základním hygienickým a zdravotním požadavkům. Nedostatek toalet a zcela chybějící koupelny snižovaly zdravotní obranyschopnost obyvatelů domu. Špatně kryté žumpy, hnojiště a skládky se stávaly semeništěm nemocí. Ačkoliv se na konci 19. století město snažilo v rámci rozvoje infrastruktury o rozšiřování kanalizace a vodovodů, mnoho domů si zachovalo svou špatnou úroveň, protože jejich majitelé se příliš nestarali o jejich rekonstrukci.

Pátý důvod lze nalézt v politické situaci na Moravě na přelomu 19. a 20. století.[90] Město se v této době sice snažilo v rámci své modernizace zlepšit životní úroveň obyvatel, ale soustředilo se jen na určitou skupinu těchto lidí.

Německá liberální strana se jako jedna z nejvlivnějších stran na Moravě bránila jakémukoliv českému vlivu. I když spoluvytvořila velkorysý sociální systém pro brněnské obyvatelstvo, především v oblasti chudinství, využívala ho spíše jen jeho německá část, a to ještě jen ve vnitřním městě. Brněnská předměstí nebyla tak dobře finančně zabez-

[90] Jiří MALÍŘ, *Od spolků k moderním politickým stranám*, Brno 1996.

219-238_langrova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:24 Stránka 236

pečena, a proto si nemohla dovolit uvolnit větší finanční částky pro rozvoj sociální péče.

Hlavním rivalem německých liberálů byla česká strana národní, která využila dělnické otázky v hlasování proti německé straně, aby tak omezila její politický vliv. Primárně se však o postavení dělníků nezajímala.

Významnost dělnické problematiky pro politický vzestup si velmi dobře uvědomovali mladočeši, kteří chtíce získat výsadní místo v moravském politickém životě aktivně reagovali na špatnou bytovou situaci dělníků.

Podobně pragmaticky postupovaly i katolické strany na Moravě, které se na základě papežské encykliky „Rerum novarum“ obrátily k dělnickému hnutí, aby ho více připoutaly ke katolické víře a aby ho také využily k upevnění své politické moci.

Hlavní reprezentantkou potřeb dělníků se tak stala sociálně demokratická strana dělnická, která sama z dělnického hnutí vzešla. Na ni lze názorně vidět, na jaké úrovni bytová otázka dělníků stála. Do konce 19. století byla spíše přehlíženou, neboť sociální demokraté se více zaměřovali na zlepšení pracovních podmínek. Z jejich strany to bylo logické. Dělníci trávili většinu svého času v továrně a potřebovali reformy, které by jejich postavení zde zlepšily. Na počátku 20. století, kdy se sociální demokracie dostala na roveň vysoké politiky, se začala zajímat o mimopracovní život dělníků. Zasadila se o prosazení politických požadavků (například boj za všeobecné volební právo) a také o další rozšíření sociálních reforem, do nichž patřila i bytová problematika dělníků.

Rozpočet města Brna lze považovat za další důvod špatné bytové situace. Na přelomu 19. a 20. století město Brno investovalo do příliš drahých projektů, jenž měly oživit jeho infrastrukturu. Stavba kanalizace, vodovodů či samotná úprava silnic znamenala sice na jedné straně zlepšení životní úrovně obyvatelstva, potažmo dělnictva, ale na druhé straně ho postavily před obrovský dluh, který svými daněmi muselo splácet.

Ačkoliv se potřeba nových levných a zdravotně vyhohovujících dělnických bytů populačním růstem brněnského obyvatelstva stále zvyšovala, město se stavbou nových domů otálelo. Důvody jeho jednání můžeme spatřovat jak v deficitním schodku, tak i v tom, že do roku 1910 sociální demokracie a ostatní pro dělnicky orientované strany neměly na vrcholných místech moravské politiky své zástupce, a proto městský rozpočet svými položkami nebyl bytové otázce dělníků příliš nakloněn.

Je nepopiratelné, že město nebo soukromé osoby několik dělnických domů, které vyhovovaly zákonem stanoveným podmínkám o stavbě dělnických bytů, v omezeném počtu vystavěly. Ze strany dělnictva byly tyto domy přijímány zčásti přívětivě a zčásti vlažně. Pokud se jednalo o městem vystavené byty, dělníci je přijímali spíše méně, protože se obávali zvýšené kontroly ze strany města. U ostatních domů, které byly vystavěny soukromou osobou, hrozilo stejné riziko, poněvadž město tím, že osvobodilo stavitele od placení daní, ho získalo také pod svůj vliv.

219-238_langrova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:24 Stránka 237

Martina Langrová

Wohnungsfrage der Brünner Arbeiter in den Jahren 1890–1910 auf dem Beispiel der Cejl-Straße

ZUSAMMENFASSUNG

Der Wirtschaftsaufschwung am Ende des 19. Jahrhunderts brachte nicht nur ökonomische Entwicklung und sozialen Fortschritt, sondern auch eine steigende innere und äußere Migration der Werktätigen mit sich. Die beginnende Agglomeration und die hohe Konzentration der Werktätigen bedingte eine erhöhte Nachfrage nach billigen Wohnungen und machte damit die schlechte Situation in Unterkunft und Hygiene niedrigerer Schichten sichtbar.

Die schlechte Wohnungssituation der Arbeiter musste auch die Stadt Brünn lösen. Neben den Gesetzen und Verordnungen wurde die Lösung auch in der Konstituierung von Institutionen und Ämtern gesucht, deren Aufgabe die Kontrolle und Besserung des unzufriedenstellenden hygienischen Niveaus der Arbeiterwohnungen war. Aus den Akten des mährischen Landtags geht jedoch hervor, dass diese Bemühungen nicht besonders erfolgreich waren. Die Wohnungsfrage der Arbeiter und armen Schichten überhaupt stand im Rahmen der Problematik der sozialen Gesetzgebung eher am Rande. Eine Veränderung erfolgte erst in dem ersten Jahrzehnte des 20. Jahrhunderts, wo infolge der Umwandlung politischer Kräfte in Mähren diese Frage in den Interessenbereich der sozialen Fraktion geriet.

Das niedrige Niveau der Arbeiterwohnungen und die Ergebnisse der Verhandlungen des mährischen Landtags können auf dem Beispiel der Cejl-Straße dokumentiert werden, die gegen Ende des 19. Jahrhunderts zu einem bedeutenden Industriegebiet gehörte.

219-238_langrova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:24 Stránka 238

239-276-filip_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:28 Stránka 239

Aleš Filip

FRANZ HOLIK (1874–1943), PRVNÍ MĚSTSKÝ ARCHITEKT V BRNĚ

V roce 1905 uspořádalo město Brno konkurz na nově vytvořené místo městského architekta. Palmu vítězství si odnesl vídeňský architekt Franz Holik, který v této funkci působil od 1. listopadu 1905 až do svého penzionování v roce 1935. V Brně se proto roku 1905 usadil natrvalo a titul městského architekta je pod jeho jménem vytesán i na rodinném náhrobku ve Vídni. Stal se tak brněnským architektem pocházejícím z Vídně.

Morava a Slezsko byly na konci 19. století „dodavatelskými zeměmi" architektonických talentů pro Vídeň, což dokládají jména prvotřídních vídeňských architektů pocházejících z těchto dvou historických zemí: Adolf Loos, Josef Maria Olbrich, Josef Hoffmann, Leopold Bauer, Hubert Gessner. Jejich činnost je předmětem intenzivního a dlouhodobého badatelského zájmu. Podstatně menší pozornost byla dosud věnována autorům, jejichž cesty směřovaly opačným směrem, tedy z Vídně do provincie.

V Brně se na počátku 20. století usadili dva architekti, kteří se narodili a vystudovali ve Vídni: Franz Holik a Robert Farsky. Oba absolvovali několik semestrů ve speciální třídě architekta Otty Wagnera na Akademii výtvarných umění. Skutečnost, že Brno se v desetiletí po roce 1900 stalo městem, které přitáhlo k dlouhodobému působení vynikající architekty z různých míst, je možno doložit ještě alespoň dvěma jmény: Dušan Jurkovič a Emil Králík. Kariéra druhého z nich je podobná Holikově v českojazyčném prostředí: narodil se a vystudoval v metropoli, v Praze, ale jeho profesní dráha byla už od mládí spojena s Brnem.

Franz Holik byl dosud v literatuře znám téměř jen jako autor jediného díla, farního kostela Neposkvrněného Početí Panny Marie na Křenové ulici v Brně. I když je tento kostel – v urbanistické kompozici se školní a farní budovou – jeho nejvýznamnějším dílem, Holikova tvorba je podstatně bohatší a zasahuje široké spektrum architektonických úloh, od designu až po urbanismus.

Život Franze Holika

Až do nedávné doby se znalosti o Holikovi omezovaly na několik základních údajů v odborné literatuře.[1] V roce 1997 se autor tohoto pojednání seznámil s architektovou praneteří, paní Mgr. Idunou Holikovou, a ta mu zpřístupnila údaje z archivu rodiny Dr. Ing. Kajetana Holika ve Vídni. Kromě toho napomohla k vydání dvojjazyčné bro-

[1] Například Marco POZETTO, *Die Schule Otto Wagners 1894–1912*, Wien – München 1980, s. 227. Dle něj Holik pravděpodobně pracoval ve svobodném povolání ve Vídni. Neuvádí ani rok jeho úmrtí.

239-276-filip_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:28 Stránka 240

žury o kostele na Křenové ulici, obsahující architektovu životopisnou kapitolu.[2] Při bádání v archívním fondu *Spolku pro stavbu katolických kostelů v brněnské diecézi* byl nalezen cenný dokument, architektovo vlastnoruční *Curriculum vitae*, datované 4. listopadu 1913, jež se osvědčilo jako základní zdroj informací pro tento článek.[3] Přepis tohoto pramene lze najít v příloze. Zmíněný spolek zajišťoval stavbu kostela na Křenové ulici. Při slavnosti jeho vysvěcení 18. ledna 1914 byli architekt Franz Holik, který „*zhotovil skoro bezplatně plány kostela a farní budovy*",[4] a inženýr Emanuel Straka, který vykonával stavební dohled, po mši svaté v sakristii dekorováni záslužným zlatým křížem s korunou. Životopis byl podkladem pro rozhodnutí o vyznamenání, které mělo být pro Holika snad též určitým odškodněním za finančně málo výnosnou, leč prestižní zakázku. Jak je z jeho curricula zřejmé, v listopadu 1913 se Holik v necelých čtyřiceti letech skutečně mohl pochlubit úctyhodným výčtem aktivit a ocenění. Mnohé však změnila první světová válka a následné události.

Stavitelství a architektura měly v Holikově rodině tradici.[5] Otec Franz Holik starší (1848–1924) pocházel, tak jako jeho předkové, ze slezského Bruntálu. Už v mladém věku se usadil ve Vídni, kde se stal městským stavitelem, architektem a císařským radou.[6] Oženil se tam s Julianou, rozenou Steinerovou, která pocházela z malé dolnorakouské obce Wolfshoferamtu u Garsu. První syn manželů Holikových se narodil ve Vídni 20. června 1874 a podle otce získal při křtu jméno jezuitského světce Františka Xaverského. Také jeho mladší bratr Kajetan (1876–1971) se zabýval stavitelstvím a architekturou, avšak orientoval se spíše na technickou práci.[7]

Údaje o svém vzdělání shrnul Franz Holik ve vlastním životopisu. Po studiu na blíže neurčené (nižší) střední škole absolvoval vyšší c. k. státní průmyslovou školu v 1. vídeňském okrese, kde v červenci 1893 složil maturitu. Další školní rok, od října 1893 do října 1894 praktikoval ve Vídni u větších staveb. Po této praktické průpravě začal v říjnu 1894 studovat architekturu na Akademii výtvarných umění ve Vídni ve škole profesora Victora Luntze. Tři roky studia mu přinesly první úspěchy: ve čtvrtém semestru dostal cenu Friedricha Schmidta za projekt kostela a v posledním, šestém semestru byl vyznamenán speciální školní cenou za projekt dómu s arcibiskupským palácem. Školní rok 1897/1898 byl obětován vojenské službě. Holik sloužil jako jednoroční dobrovolník u dělostřeleckého pluku ve Vídni. Poté, co složil s vyznamenáním

[2] Aleš FILIP, *Secesní kostel Neposkvrněného Početí Panny Marie na Křenové ulici v Brně. Dílo architekta Franze Holika. Die Jugendstilkirche der Unbefleckten Empfängnis der Jungfrau Maria in der Křenová Straße in Brünn. Ein Werk des Architekten Franz Holik*, Brno 1997, s. 10–14.

[3] Moravský zemský archiv v Brně, fond E 80 Biskupský ordinariát Brno, K 243.

[4] Archiv Římskokatolické farnosti u kostela Neposkvrněného Početí Panny Marie v Brně, Farní kronika. Totéž uvádí i Holik ve svém Curriculu vitae.

[5] Údaje o Holikově rodině vycházejí z informací z rodinného archívu Dr. Ing. Kajetana Holika ve Vídni.

[6] Ve Vídni bydlel v dosud zachovaném nájemním domě Frankenberggasse 8, který vystavěl společně se stavitelem Kandelou.

[7] Viz například Cajetan Holik, *Der Neubau der k. k. Staatsgewerbeschule chemisch-technischer Richtung im XVII. Wiener Gemeindebezirk*, in: Allgemeine Bauzeitung LXXVI, 1911, s. 56–60, tab. 33–36. Architektonické detaily této stavby vypracovali Julius a Wunibald Deiningerové.

239-276-filip_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:28 Stránka 241

důstojnickou zkoušku, byl jmenován poručíkem v kasárnách. Školní rok 1898/1899 věnoval znovu praktické průpravě; byl zaměstnán u stavitelské firmy Alois Schumacher ve Vídni, a sice v jejím projekčním oddělení, neboť o svém působení napsal, že se podílel téměř výhradně na architektuře. Ve školních letech 1899/1900 a 1900/1901, s cílem, „*aby se vzdělal také v moderním uměleckém směru*“,[8] absolvoval čtyři semestry v tehdy už věhlasné škole profesora Otty Wagnera na Akademii výtvarných umění.

V době studia ve Wagnerově škole úspěšně složil stavitelskou zkoušku a od roku 1901 měl koncesi jako „*stavitel bez podniku*“ („*Baumeister im Nichtbetriebe*“). V témže roce se stal stálým členem družstva stavitelů a kamenických mistrů *Prastará hlavní huť* („*Uralte Haupthütte*“) ve Vídni, jež mělo charakter stavovského profesního sdružení. V citovaném pramenu Holik připomíná význam studijních cest, které podnikal o prázdninách či o dovolených. Kromě opakovaných cestách po Rakousku-Uhersku a Německu navštívil také Itálii, Švýcarsko, Belgii a Francii.

Již připomenutá služba u dělostřelectva napomohla Holikovi k získání první velké architektonické zakázky, nikoli ovšem samostatné, neboť byl podřízen projektantům c. k. Ministerstva války. V Mödlingu u Vídně došlo v letech 1901–1904 k výstavbě c. k. Technické vojenské akademie, rozsáhlého areálu určeného pro výcvik dělostřelectva a ženijních jednotek. Holik tam byl zaměstnán od října 1901 do 15. května 1904 a jeho úkolem bylo „*vypracování veškeré vnější a vnitřní architektury*“, což konkrétně znamenalo „*k plánům velkého hlavního objektu a asi 20 vedlejších objektů, vypracovaným v měřítku 1:100 Ministerstvem války, vypracovat detailní prováděcí plány, přičemž mu připadlo také umělecké vedení stavby*“.[9] Autorem architektonického návrhu akademie byl vojenský vrchní stavební inženýr Paul Acham.[10]

Od května 1904 do konce října 1905 Holik pracoval v ateliéru c. k. stavebního rady a dvorního stavitele Heinze Gerla (1852–1908) ve Vídni, kde „*vypracoval fasády a vnitřní dekorace pro vybrané činžovní domy a zámky na panstvích*“. Ve svém životopisu, odkud tento údaj pochází, však bohužel neuvedl konkrétní lokality. Podobným způsobem se také zmiňuje o tom, že ve Vídni i v provincii měl více soukromých zakázek, k nimž patřily nájemní domy, vily a hotely. Jeden z vídeňských nájemních domů byl určen jako jeho dílo jen díky tomu, že byl v roce 1907 publikován v časopise *Der Architekt*.[11]

Franz Holik možná již pomýšlel na založení samostatného vídeňského ateliéru, vítězství v konkurzu na místo městského architekta v Brně však natrvalo změnilo jeho profesní dráhu. I po nástupu do funkce 1. listopadu 1905 si vedle úřednické práce vyhradil čas na projekty pro různé stavebníky a zúčastňoval se také architektonických soutěží. Kromě toho, pozice městského architekta zahrnovala vedle spisové agendy vše-

[8] „(...) *um sich auch in der modernen Kunstrichtung auszubilden*“, viz přílohu.
[9] Citováno dle životopisu, viz přílohu.
[10] Stavbyvedoucím byl Josef Fornasari Edler von Verce. Karl GIANNANI, *Geschichte der Stadt Mödling*, Mödling 1905, s. 294. Viz též Moritz von BRUNNER – Hugo KERCHNAWE, *225 Jahre Technische Militärakademie 1717 bis 1942*, Wien 1942. Armáda opustila tento školní areál už roku 1919, poté byl rozšířen a po poškození na konci 2. světové války místy výrazně pozměněn.
[11] Vídeň, Roßauerlände 27. Více o tomto domě v následující kapitole.

239-276-filip_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:28 Stránka 242

strannou projekční činnost pro město Brno a Holikovi zprostředkovala některé další zakázky, především na projekt kostela a fary na Křenové ulici.

Místo městského architekta bylo v Brně roku 1905 nově utvořeno. Ve Vídni tehdy podobná funkce neexistovala, ale v rakouských korunních zemích ano.[12] Holik hned obdržel definitivu a byl zařazen do nejvyšší platové třídy. Náplň jeho činnosti byla dle vlastního životopisu následující: 1) projektování a umělecké vedení městských veřejných staveb, včetně vnitřních prostor, 2) posuzování všech došlých projektů v uměleckém ohledu, 3) vypracování urbanistických a regulačních plánů, parcelování a určování stavebních linií, jakož i veškerá agenda spadající do oblasti urbanismu („*umění ulic*"). Městský stavební úřad měl prostřednictvím nové funkce prosazovat estetizující přístupy k architektuře a urbanismu – přispět ke zlepšení „*v uměleckém ohledu*". Již před rokem 1905 zaměstnával stavební úřad architekty, například Ottokara Burgharta (v letech 1882–1905 přednostu úřadu), Leopolda Ruppa či Jakoba Zoufala.[13] Jejich úkolem bylo zejména projektování a vedení městských staveb (viz výše ad 1). Úřední zásahy při povolování architektonických projektů se dotýkaly především urbanistické regulace a stanovení výšky korunní římsy. Městský architekt měl však z moci úřední zasahovat do vzhledu staveb, a zamezit tak realizaci špatné architektury. Vzhledem k tomu, že z archivu městského stavebního úřadu zbylo jen torzo, nelze z něj zjistit, jakým způsobem Holik ovlivňoval, či dokonce přetvářel posuzované projekty. Řadu přesných údajů o působení městského stavebního úřadu, a tedy i městského architekta, lze ovšem najít v městských úředních ročenkách.[14]

Funkce městského architekta (předjímající činnost Útvaru hlavního architekta) zasahovala také, byť nepřímo, do péče o historické památky, což vedlo k tomu, že Franz Holik byl roku 1910 jmenován korespondentem *c. k. Ústřední komise pro památkovou péči* ve Vídni. Sám se projekčně podílel na obnově městské Reduty na Zelném trhu, realizované roku 1908.[15] Zodpovídal také za reprezentaci města na odborných stavebních výstavách v Brně, Vídni a Německu, přičemž vybíral exponáty a staral se o jejich aranžmá. Městu to vyneslo uznání a zlaté medaile, například roku 1911 na výstavě v Drážďanech a 1913 v Lipsku.[16] Na tamní Mezinárodní odborné stavební výstavě byl Holik zastoupen také mezi třiceti vybranými rakouskými architekty, což bylo prestižním oceněním.[17]

---

[12] Za informaci děkuji paní Dr. Inge Scheidlové z Vídně. Franz Holik byl vedoucím a dlouho jediným zaměstnancem architektonického oddělení městského stavebního úřadu, v letech 1911–1912 v jeho oddělení pracoval ještě kreslič (viz pozn. 14).

[13] Pavel ZATLOUKAL, *Brněnská architektura 1815–1915. Průvodce*, Brno 2006, s. 227. Přednostou městského stavebního úřadu byl v hlavní době Holikova působení Hans Kellner.

[14] *Gemeinde-Verwaltung und Gemeinde-Statistik der Landeshauptstadt Brünn. Bericht des Bürgemeisters Dr. August Ritter von Wieser für das Jahr 1905*, Brünn 1907. Stejný název mají ročenky pro léta 1906–1913, vydané v letech 1908–1915.

[15] Uvádí to ve svém životopisu, viz přílohu. Obnova Reduty je podrobně popsána v ročence *Gemeinde-Verwaltung 1907*, Brünn 1909, s. 252–253.

[16] Viz Holikův vlastní životopis.

[17] A. G. St., *Internationale Baufachausstellung mit Sonderausstellungen, Leipzig 1913*, in: Österreichische Wochenschrift für den öffentlichen Baudienst XIX, 1913, s. 331–334, zde s. 334.

239-276-filip_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:28 Stránka 243

Členství ve vídeňských profesních sdruženích, jakými byly *Ústřední jednota architektů* (*Zentral-Vereinigung der Architekten*) a *Vídeňská stavební huť* (*Wiener Bauhütte*), bylo motivováno stavovskými zájmy, nikoli uměleckým programem. V roce 1912 byl Holik jmenován c. k. Zemským civilním soudem v Brně stálým znalcem pro záležitosti urbanismu, architektury a uměleckého řemesla. Jestliže praktické znalectví tvoří jeden okraj pomyslného profesního spektra, na jeho druhý okraj patří estetizující přístupy k architektuře chápané jako výtvarná disciplína. Holik spojoval oba póly. Stal se jedním ze zakládajících členů *Sdružení německých výtvarných umělců Moravy a Slezska* (*Vereinigung deutscher bildender Künstler Mährens und Schlesiens*) a roku 1911 se zúčastnil jeho první výstavy v brněnském Domě umělců. Na ní byl zastoupen plány a modelem kostela na Křenové ulici a blíže neurčenou studií z Petrova.[18] Ve sdružení byli mezi malíři a sochaři zpočátku zastoupeni jen dva architekti: Franz Holik a Bohumír Čermák. Jejich pojetí architektury bylo ovlivněno estetismem.

Po vypuknutí první světové války byl Holik v hodnosti poručíka či nadporučíka povolán na haličskou frontu k c. k. dělostřeleckému pluku Rzeszów č. 17.[19] Záhy byl však zajat a internován v následujících táborech na Sibiři: roku 1915 Lipovica, 1915–1918 Pječanka u Čity, 1918 Molokovka. Odtud se mu v roce 1918 podařilo uprchnout a přes Čínu se v roce 1920 vrátit domů. Protože od útěku z tábora neměl možnost kontaktovat svou rodinu, byl mezitím pokládán za zemřelého.[20] Na místo hlavního architekta Stavebního úřadu města Brna byl v roce 1920 přijat Jindřich Kumpošt.[21] Holikovi však zřejmě nepřestala platit úřednická definitiva, a proto po návratu z Ruska nastoupil opět na místo městského architekta – ve vztahu ke Kumpoštovi zřejmě v podřízeném postavení. V této souvislosti je nutno připomenout, že ve Velkém Brně získalo převahu české obyvatelstvo a Holik češtinu ovládal jen nedokonale.[22]

U svých rodičů v Rakousku Franz Holik uložil kresby a grafiky, které vytvořil v internaci na Sibiři. Dík tomu se dochovaly v majetku rodiny Kajetana Holika ve Vídni. Život v zajateckém táboře Pječanka, či v jeho důstojnické sekci, zachytil na linorytech vytištěných přímo v táboře. Některé z nich vyznívají skoro idylicky, například grafika zachycující táborový tenisový turnaj. Holik vytvářel také grafické pohlednice s místními památkami, popsané azbukou; ty byly určeny na prodej. Mezi jeho dochovanými kresbami převažují scény ze zajateckých táborů, krajiny a portréty – téměř karikaturní skici spolubojovníků.

---

[18] *Eröffnung des Künstlerhauses. Mährischer Kunstverein Brünn: 100. Ausstellung*, Brünn 1911, kat. č. 172–177.

[19] V životopise z roku 1913 uvádí, že je „*derzeit ein nichtaktiver Leutnant im Stande der Evidenz*“. Na fotografii z Pječanky, zaslané otci 31. 5. 1916, je uveden jako Oberleutnant (foto v rodinném majetku ve Vídni). Pluk Rzeszów uvádí rovněž v životopise.

[20] Osobní sdělení paní Iduny Holikové, 29. 11. 2007.

[21] *O nové Brno. Brněnská architektura 1919–1939.* Katalog, díl I. Eds. Zdeněk Kudělka – Jindřich Chatrný. Brno 2000, s. 92.

[22] Jeho znalost však dostačovala ke studiu plánů s českými popisky, osobní sdělení paní Iduny Holikové, 29. 11. 2007.

239-276-filip_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:28 Stránka 244

O Vánocích 1920 se Franz Holik ve věku 46 let poprvé oženil: 26. prosince si ve Vídni vzal osmnáctiletou Valerii Knichovou, dceru své brněnské bytné. Rovněž ve Vídni se jim 1. dubna 1923 narodila dcera Gertruda. Dívka v devíti letech zemřela na záškrt.[23] Přestože Holikovi bydleli v Brně, v bytě na náměstí Svobody 3, důležité události jejich života – svatba, narození dítěte, jeho pobyt v nemocnici – se odbývaly ve Vídni, kde měl Franz rodinné zázemí. Brno pro něj bylo především pracovním působištěm, ale neopustil je ani po odchodu do penze v roce 1935. V témže roce se rozvedl s první ženou Valerií[24] a v roce 1941 se podruhé oženil s Marií Denkovou. Zemřel v Brně 22. července 1943 ve věku 69 let. Místem jeho posledního odpočinku je rodinná hrobka na Ústředním hřbitově ve Vídni.

Rané dílo (1901–1907)

První časopisecky doložená práce Franze Holika, návrh **vídeňského nájemního domu** na rohu ulic Wollzeile a Nemergasse pochází z prvního roku studia ve Wagnerově škole, kde pod vlivem profesorových realizací na ulici Linke Wienzeile byla tato architektonická úloha ve středu zájmu. Otištěn byl však pouze Holikův řez domem.[25] V roce 1902 byla ve stuttgartském časopise *Architektonische Monatshefte* reprodukována fasáda jeho čtyřpatrového **vídeňského nájemního domu** s obchodním přízemím, jehož výkladce ještě nebyly dokončeny, avšak bez uvedení adresy a komentáře.[26] Celek působí poněkud nesourodě. Asi nejsilnějším inspiračním zdrojem byl Wagnerův dům Linke Wienzeile 38, u nějž je podobným způsobem rozvolněna tektonika fasády (rovněž završené florentskou římsou). Ve středové ose Holik uplatnil anglikanizující cylindrický arkýř, s ním však kontrastují výrazné maskary, jež flankují obě krajní osy a jež by vyžadovaly větší plasticitu průčelí. Také reliéfní dekor na parapetech 4. patra je vzhledem k celku příliš výrazný. Holik se sice přiklonil k relativně modernímu, oproštěnému pojetí, ale s ním kontrastují některé tradiční prvky, jež mohly být vynuceny stavebníkem či provádějícím stavitelem. Nelze ovšem vyloučit, že to odpovídalo autorovým záměrům.

Asi o tři roky mladší stavba **vídeňského nájemního domu** na ulici **Roßauer Lände 27**, tentokrát ovšem na nárožní parcele, je výrazně modernistickým dílem, což zvláště vyniká ve srovnání s okolní zástavbou, téměř výhradně historicistní. Proto byl dům vyobrazen ve vídeňském časopise *Der Architekt*, propagujícím Wagnerovu školu.[27] Stavitele domu Aloise Schumachera, který byl s manželkou Henriettou zároveň stavebníkem, Holik dobře znal, neboť ve školním roce 1898/1899 praktikoval u jeho firmy.

---

[23] Gertruda Holiková zemřela ve Vídni 2. dubna 1932.
[24] Manželství bylo rozloučeno usnesením krajského soudu v Brně ze dne 10. 9. 1935.
[25] *Aus der Wagnerschule,* MCM, Red. Paul ROLLER, Wien 1900, s. 13.
[26] *Architektonische Monatshefte* VIII, 1902, tab. 75.
[27] *Der Architekt* XII, 1907, s. 59, tab. 101. Tehdejší adresa: Elisabethpromenade 27.

239-276-filip_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:28 Stránka 245

Třípatrová budova s mezaninem a obchodním přízemím, vystavěná v letech 1905–1906, je na průčelích formována spíše plošně, s uvolněnou tektonikou. Florentská římsa je tentokrát akcentována šířkově založenými tělesy komínů nad nízkou střechou. Dominantním architektonickým prvkem jsou tři cylindrické, asymetricky komponované arkýře, jež zvýrazňují okosené nároží a směrem vzhůru se rozšiřují. Tím se podílejí na převrácení tektonického rozvrhu, neboť přízemí i mezanin jsou odlehčené a maximální plasticity je dosaženo až v úrovni korunní římsy. Tektonicky je „převrácen" i domovní portál v krajní ose hlavního průčelí, když jeho římsa spočívá na antropomorfních a organických konzolách bez optické opory ve spodní části. Dobové ohlasy tohoto díla neznáme, ale jako „*originální dům s nezaměnitelnou fyziognomií*" jej před časem ocenil Friedrich Achleitner. Za pozoruhodné považuje potlačení dekorativních ploch, které jsou téměř výhradně zacíleny k „*zarámování*", a tím k zvýraznění arkýřů.[28] Paralely v práci s architektonickým dekorem lze v témže deceniu najít u Leopolda Bauera. Dům na ulici Roßauer Lände 27, kterým se Holik rozloučil s rodným městem, je jedním z jeho nejlepších děl, velmi důsledným v estetické koncepci, a patrně též nejvíce modernistickým.

V prvním roce práce pro město **Brno** se Holik intenzivně zabýval architekturou **pohřební síně ústředního hřbitova** na Vídeňské ulici, když toto téma varioval v řadě návrhů vypracovaných od března do září 1906.[29] Jeho návrh byl schválen na zasedání obecní rady 22. ledna 1907 s rozpočtem 400 tisíc korun.[30] Nahradil projekt Aloise Prastorfera, autora architektonické koncepce hřbitova, který ještě v roce 1905, kdy byl penzionován, navrhl pro hřbitov historizující kapli.[31] Prastorfer se přitom zabýval i řešením pohřební síně, jejímž účelem bylo získat koridorové prostory pro uložení mrtvých těl a výkropní kapli v centrální poloze.[32] Prastorfer navrhl kapli na křížovém půdorysu a kolem ní půlkruh koridorů evokující jeho oblíbený motiv *campo santo*. Tento objekt měl dominovat vstupní části areálu.

Alois Prastorfer sice architektonickou koncepci hřbitova rozvíjel kontinuálně od roku 1881, ale jeho poslední návrhy se nedočkaly realizace, což bylo zdůvodněno malou kapacitou a nevhodným umístěním kaple a koridorů,[33] ale nezveřejněným důvodem mohl být i jejich archaický ráz. Ačkoliv byl vídeňský modernista Holik ve stejné úloze spíše zdrženlivý, rozdíl v architektuře dvou generací je zcela zásadní: Prastorferova statická novorenesanční harmonie versus Holikova dynamicky působící monumentalita založená na gradaci hmot a uvolnění tektoniky. Spojujícím prvkem zůstává jen půdorys kaple s centrální kupolí. Franz Holik, na rozdíl od svého předchůdce, navrhl propojit koridory a kapli do jednoho kompaktního objektu, a to

[28] Friedrich ACHLEITNER, *Österreichische Architektur im 20. Jahrhundert*, Bd. III/1, Wien 1990, s. 245.
[29] Archiv města Brna (dále AMB), fond U9 Sbírka map a plánů, sign. G16-G35.
[30] *Gemeinde-Verwaltung 1906*, Brünn 1908, s. 174. Tam zmíněný předpoklad, že se stavbou se snad začne roku 1908, se ovšem nevyplnil.
[31] AMB, fond U 9 Sbírka map a plánů, sign. G35a. Viz též P. ZATLOUKAL, *Brněnská architektura*, s. 79.
[32] AMB, fond U 9 Sbírka map a plánů, sign. G36-G41.
[33] Viz pozn. 30.

239-276-filip_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:28 Stránka 246

buď připojením koridorů jako bočních křídel k centrální svatyni (první studie z 8. 3. 1906),[34] nebo jejich zdůrazněním jako základního volumenu, jemuž výškově či předsazením dominuje kaple. Druhá varianta, kterou Holik rozpracoval v dalších studiích, vykazuje větší počet míst pro uložení zemřelých, dle popisek buď samostatných *cel* nebo *hal* pro čtyři osoby, a v rozšířených chodbách dokonce i *návštěvní haly*, v nichž mohly být vystaveny rakve.[35]

Pokud jde o výtvarné řešení, pohřební hala dle první z pohledových studií (G25-G26), datované 16.–17. 6. 1906, má ve srovnání s následujícími variantami blokový charakter. Dle návrhu měly být postranní trakty osvětlovány trojicemi vysokých oken, centrální svatyně měla být završena kupolí čtvercového půdorysu s okosenými rohy a v hlavním průčelí měl předstupovat arkádový portikus nesený toskánskými sloupy. Další, podrobněji propracovaná studie (G30-G33), datovaná 2. 7. 1906, se vyznačuje gradací hmot v centrální části. Výraznými prvky jsou zamřížovaná brána uprostřed portiku s wagnerovskými pylony, či dvě menší tvarově analogické kupole předsazené před centrální kupoli. Obdobným způsobem Holik později akcentoval dominantní motiv, tentokrát věž, u kostela na Křenové. Na variantu z 2. července autor navázal 7. a 9. září 1906, když vypracoval hmotově nejvíce pročleněnou studii (G34-G35), která byla dovršením jeho úsilí a variantou, o níž se dále jednalo, neboť byla podepsána ředitelem městského stavebního úřadu Hansem Kellnerem. V závěrečné variantě se Holik nejvíce přiblížil vídeňskému vzoru, který pro něj hrál důležitou roli už od začátku práce, totiž budovám ve vstupní části Ústředního hřbitova od architekta Maxe Hegeleho. Některé detaily jsou přímo převzaty, například členění okenních tabulek, jiné se tehdy právě dokončenému dílu Hegeleho do značné míry přibližují. Holikovy návrhy pro Ústřední hřbitov v Brně však nakonec nedošly realizace.[36]

Podněty Wagnerovy školy byly v raném období pro Franze Holika hlavním inspiračním zdrojem, aniž by mu to bránilo v konstituci jeho osobního stylu, dovršené v další periodě. Kromě výše uvedeného dokládá toto tvrzení i jeho **nábytek**, jejž navrhl **pro rodiče** na začátku své tvůrčí dráhy.[37] Patří k němu pohovka s hodinami a poličkami v převýšeném čele, příborník, prosklená skříňka na upomínkové předměty, květinový stolek, stůl a židle, stolička. Od Holika pocházejí i ozdobné rámy fotografií. Nábytek má redukované tvary, zušlechtěné zaoblením, a výrazný dekorativní detail, například kování u příborníku. Nejmodernějším kusem je stolička, jejíž tvar je odvozen z radikální geometrizace, konkrétně z kombinace čtverců a kruhů.[38]

---

[34] AMB, fond U 9 Sbírka map a plánů, sign. G 16. Podobně G21 z 5. 6. 1906 a G22 ze 7. 6. 1906, ty však měly mít návštěvní haly.

[35] AMB, fond U 9 Sbírka map a plánů, sign. G17-G20, G23-G35.

[36] P. ZATLOUKAL, *Brněnská architektura*, s. 79: pracoval na nich až do roku 1908. Lze přitom odkázat na *Gemeinde-Verwaltung 1907*, Brünn 1909, s. 259: Projekt pohřební síně je konečně úplně hotov a snad bude uskutečněn roku 1909. V dalších ročenkách už nezmíněno.

[37] Nábytek se dochoval v majetku rodiny Kajetana Holika ve Vídni.

[38] Srov. Jindřich VYBÍRAL, *Jednoduchý nábytek Leopolda Bauera*, in: Umění 55, 2007, s. 222–236.

239-276-filip_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:28 Stránka 247

Vrcholné tvůrčí období (1908–1914)

První brněnská léta Franzi Holikovi nepřinesla větší architektonickou realizaci, ale to se mělo zakrátko změnit. Svým způsobem k tomu napomohlo šedesátileté výročí panování císaře Františka Josefa I., jež připomínala nespočetná řada staveb. Většinou byly realizovány až několik let po výročí, to však nebránilo jejich jubilejní dedikaci, motivované nejen ryzím patriotismem, nýbrž i finanční podporou panovnického domu. Císařské jubileum tím přispělo k boomu **veřejných staveb**, a právě ty se **v Brně** staly Holikovou doménou.

Jednou z největších stavebních akcí, na níž se v té době podílelo město Brno, byla výstavba kostela, fary a školy na Křenové ulici, samozřejmě s jubilejní dedikací. Rychle se rozrůstající třetí brněnský okres v jižní a jihovýchodní části města patřil k územím s největší koncentrací průmyslových podniků. Vzhledem k populačnímu přírůstku se stalo nezbytností zřídit novou měšťanskou školu a novou farnost. Roku 1909 byla založena **Chlapecká měšťanská škola císaře Františka Josefa I. č. II**, později obecná a měšťanská škola, jež zprvu sídlila v provizorních podmínkách ve 3. patře obecné školy na Zvonařce.[39] Školním rokem 1910/1911 zahájila provoz v nově vystavěné budově na **Křenové ulici 21**. Město věnovalo pozemek někdejšího špitálu malomocných s kaplí sv. Štěpána, jenž byl kvůli izolaci umístěn na říčním ostrově.[40] Koryto bočního ramene řeky bylo později přesměrováno a v sousedství špitálu-opatrovny vyrostl v 19. století průmyslový podnik. Rozsáhlý pozemek zbořeného charitativního ústavu poskytl Holikovi příležitost k vytvoření urbanisticky uceleného souboru vlastních staveb. Jako první byla v letech 1909–1910 realizována chlapecká škola, po ní následovaly fara a kostel. Dívčí měšťanská škola, jež měla jako protipól chlapecké celou kompozici symetricky dotvářet, však bohužel realizována nebyla, ač Holik dle svého životopisu vyhotovil její návrhy. Do souboru jeho architektury bývá někdy na základě formálních analogií zahrnována též II. česká státní reálka (nyní gymnázium) na protější straně Křenové ulice (č. 36), vystavěná v letech 1910–1912, avšak projekt budovy je dílem zemského stavebního úřadu (půdorysy) a vídeňského Ministerstva veřejných prací (fasády).[41]

O škole na Křenové 21 autor referoval v časopise *Wiener Bauindustrie Zeitung*.[42] Ačkoliv členění hmot završených mansardovou střechou je barokizující, Holik zohlednil jeden ze základních požadavků moderny, aby exteriér vyjadřoval vnitřní dispozici. Sám o tom napsal: „*Z fasády je možno odvodit půdorys budovy, neboť lze lehce poznat, že mezi*

[39] AMB, fond N 25 Jubilejní obecná chlapecká škola, Křenová, Brno, inv. č. 3789, Schulchronik Kaiser Franz Josef Knabenbürgerschule II, Brünn. Stavba byla započata 14. 8. 1909 a 5. 9. 1910 předána svému účelu, 25. 9. 1910 proběhla slavnost položení závěrečného kamene (s. 15–16). Viz též *Gemeinde-Verwaltung 1910*, Brünn 1912, s. 339–341.

[40] A. FILIP, *Secesní kostel*, s. 4–6.

[41] Stylové pojetí této budovy je převážně novoklasicistní s prvky novobiedermaieru. Holikovi ji připisuje například P. ZATLOUKAL, *Brněnská architektura*, s. 225. Prameny viz Moravský zemský archív v Brně, fond D 24 Spisy a plány veřejných budov, inv. č. 54 (31).

[42] Franz HOLIK, *Jubiläums-Volks- und Bürgerschule in Brünn*, in: Wiener Bauindustrie Zeitung XXVIII, 1911, s. 167–168.

239-276-filip_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:28 Stránka 248

stejně velkými učebnami jsou kabinety různého určení, jež se jeví zasunuté. Takto vzniklé tři trakty učeben, z nichž střední je zvýrazněn do výšky, jsou v přízemí spojeny dvěma architektonicky bohatšími vstupy."[43] Jeden vstup směřuje ke schodišti, druhý do vytápěných prostor přízemí. Dvojportálové schéma fasády Holik znal z palácové architektury vídeňského baroka,[44] u ní však není spojeno s projmutím okenních os nad portály. Kordonovou a korunní římsou je budova rozdělena do tří úrovní: 1) soklová, tj. přízemí a suterén, opatřená souvislým nutováním, 2) belle étage, tj. první a druhé patro s nutovanými nárožími, 3) třetí patro zapuštěné v mansardové střeše. Na straně odvrácené od ulice se k hlavní budově přimyká nižší křídlo s rovnou dřevocementovou střechou; jeho přízemí vyplňuje tělocvična a v patře byl původně sál pro kreslení.

Ke koncepci architektury Holik poznamenal: „*S ohledem na kostelní stavbu je poslední patro utvářeno jako mansarda s živější siluetou střechy.* (...) *Fasády jsou jednoduché a přísně pojaté. Na příslušných místech nebylo zapomenuto na květinovou výzdobu.*"[45] Těmito místy jsou okna kabinetů nad bohatě členěnými a zdobenými portály. Tím se vytvářejí jakési dekorativní osy kontrastující skutečně s určitou strohostí, jež zdůrazňuje konstruktivní rozvrh stavby. Avizovaná přísnost pojetí neznamená, že by autor rezignoval na dekor, v rámci celku mu však přisoudil relativně malou působnost. Střecha středního traktu byla symbolicky završena kovovým modelem císařské koruny, po zániku mocnářství ovšem odstraněným. Analogie v práci s hmotami a v pojetí moderního historismu, včetně shodného detailu plochostropé nárožní tělocvičny s horním sálem, lze najít u školní budovy v Mnichově-Schwabingu od architekta Theodora Fischera.

V letech 1910–1911 byla vystavěna další náročná školní budova podle projektu Franze Holika: **Německá zemská vyšší reálná škola** na **Kounicově ulici 16**, jejíž závěrečný kámen byl položen 2. prosince. V autorském komentáři[46] Holik chválí volbu stavebního místa: budova se nachází „*uprostřed školního okrsku*" a mohla být vystavěna jako volně stojící objekt mezi starými stromy, protože na severozápadě sousedí s parkem na místě zrušeného hřbitova (nyní Tyršův sad).[47] Tvrdí, že krajinnému okolí se dobře přizpůsobuje malebná silueta budovy, vyznačující se členitým půdorysem, výškovým odstupněním při různém počtu podlaží a nápaditou skladbou střech, střídavě sedlových a mansardových. Výtvarný efekt členitých střech je zvýrazněn tvarem střešních oken, čtyřmi měděnými špicemi na hřebenech („*Firstspitzen*") a třemi věžičkami („*Dachreiter*"), z nichž jedna slouží jako vývod ventilačního zařízení. Pokud jde

[43] Tamtéž, s. 167. Přeložil A. F.

[44] Například městský palác prince Evžena Savojského od J. B. Fischera z Erlachu.

[45] F. HOLIK, *Jubiläums-Volks- und Bürgerschule in Brünn*, in: Wiener Bauindustrie Zeitung XXVIII, 1911, s. 167. Přeložil A. F.

[46] TÝŽ, *Deutsche Landes-Oberrealschule in Brünn*, in: Österreichische Wochenschrift für den öffentlichen Baudienst XVIII, 1912, s. 509–510, tab. 42–45. Článek je datován v Brně 18. 4. 1912.

[47] Městská ročenka připomíná však i dvě nevýhody místa: 1) při situování v uliční čáře chybí předsazený prostor, díky němuž by veřejná budova vynikla z větší vzdálenosti, 2) místnosti se obracejí ponejvíce k jihozápadu. Alternativou bylo umístění školy na Obilním trhu. *Gemeinde-Verwaltung 1909*, Brünn 1911, s. 217–218.

239-276-filip_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:28 Stránka 249

o výzdobu fasád, podle autora mají architektonické články a úsporné ornamentální detaily „*moderně barokní charakter*".

Autorský komentář vyžaduje další komentář. *Moderně barokní charakter* lze vidět v rozvržení hmot – v jejich odstupňování rizality, v převýšení střední části, uplatnění mansardových střech apod. V tom navazuje na řešení školy na Křenové ulici, s níž má, až na převýšený střední rizalit, shodné výškové rozvržení. U Holika *moderní baroko* však neznamená novobaroko, nýbrž volnou barokní inspiraci s moderními prvky. Těmi jsou zejména dekorativní elementy, jež předjímají art déco, například štukové reliéfy rohů hojnosti, plastické vázy ve vrcholu portálu hlavního vstupu, či pilastry zapuštěné atektonicky do fasády. Další slohové prvky byly ovlivněny tehdy aktuálním revivalem biedermaieru; s nimi se lze setkat hned po vstupu do budovy na bočních stěnách schodiště, a zčásti též ve vestibulu, jemuž původně vévodila císařova busta.[48]

Dodejme ještě, že trojkřídlá hlavní budova má symetrický půdorys s krátkými bočními křídly a k jižnímu křídlu se napojuje přízemní tělocvična. Severní křídlo bylo v 50. letech prodlouženo dostavbou, jejíž půdorysná stopa odpovídá tělocvičně. Prostorová kapacita třetího patra, zapuštěného ve spodní části mansardové střechy, byla dodatečně rozšířena vestavbami.[49] Místnost na uliční straně horního mansardového patra původně sloužila jako hudební sál a na protější straně ji doplňuje otevřená terasa.

Nejdůležitějším autorovým příspěvkem na téma *moderní baroko* je **farní kostel Neposkvrněného Početí Panny Marie** na **Křenové ulici**, který byl vystavěn v letech 1910–1913.[50] Iniciátorem díla byl *Spolek pro stavbu katolických chrámů v diecesi brněnské*, ustavený 20. ledna 1907 za předsednictví biskupa Pavla Huyna. Město Brno bezplatně věnovalo stavební pozemek a předznamenalo výběr architekta. Holik si při této zakázce účtoval pouze režijní náklady, ač jej několik let intenzivně zaměstnávala. Ve svém životopise uvádí, že projekt kostela a fary mu byl zadán v červnu 1909 a poté vypracoval větší počet studií a modelů, které zrály ve spolupráci se stavebním výborem Spolku pro stavbu kostela.[51] Zdá se, že Holik měl ve stavebním výboru, personálně úzce propojeným se zmíněným diecézním spolkem, výsadní postavení a mohl tak ovlivnit dotvoření své architektury skrze malířské, sochařské a uměleckořemeslné práce.[52] Zejména ornamentální výmalba, jíž navrhl Hans Kalmsteiner z Vídně,[53] propůjčuje interiéru secesní ráz, celý kostel je však unikátním sakrálním dílem, v němž byly rozpoznány elementy wagnerovské moderny, stejně jako organické i geometrické secese, to vše v tvůrčím spo-

[48] Vzhledem k využití budovy pro Střední průmyslovou školu elektrotechnickou je v současné době na jejím místě instalována busta technika a pedagoga Vladimíra Lista.

[49] Zvenku je to patrné na nevhodných střešních oknech na severní a jižní straně.

[50] A. FILIP, *Secesní kostel.* TÝŽ, *Secesní chrámy na Moravě a ve Slezsku. Sakrální výtvarné umění kolem roku 1900*, Brno 2004, s. 112–114, 127–135. Jan SEDLÁK, *Brno secesní*, Brno 2004, s. 138–152. P. ZATLOUKAL, *Brněnská architektura*, s. 185.

[51] Srov. A. FILIP: *Secesní chrámy*, s. 132. Zde omylem uvádím „v červnu 1906", což je způsobeno chybou při přepisu pramene.

[52] Tamtéž, s. 129.

[53] Viz monografii: Michael MARTISCHNIG – Helmut SCHIPANI, *Johann und Hans Kalmsteiner. Zwei Südtiroler Künstlergenerationen in Wien um 1900*, Wien 2007.

239-276-filip_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:28 Stránka 250

jení se starší tradicí. V dobovém tisku byl Holik chválen za spojení „*dobrého starého*“ s uměleckou svébytností.[54]

Ač je mariánský kostel na Křenové Holikovým chef-d'oeuvre, v tomto článku nebude podrobněji analyzován, neboť se lze odvolat na recentní literaturu.[55] V archivu Římskokatolické farnosti u kostela Neposkvrněného Početí Panny Marie v Brně se dochoval obsáhlý, ač místy torzální soubor Holikových plánů. Při opětovném průzkumu ve farním archivu v roce 2007 byly nalezeny jeho dosud nepublikované plány, mezi nimiž jsou i variantní náčrty hlavní fasády, datované 19.–20. 7. 1909. Těchto kreslených, zčásti kolorovaných skic vypracoval nejméně jedenáct, jak je zřejmé z číslování.[56] Už v této nejranější fázi práce na projektu Holik počítal se symetrickou dvojicí školních budov v předpolí chrámu a s propojením kostela a škol arkádami. Náčrty s nižšími pořadovými čísly jsou poplatné historicismu, a to v celé škále stylů: novorománský, novogotika, novorenesance, novomanýrismus. Tato průčelí jsou navržena jako jednověžová, případně bez věže. Následují čtyři skicy dvouvěžových průčelí, které prozrazují znalost aktuálního dění v sakrální architektuře, ač nikoli ve směru modernismu, nýbrž spíše moderního baroka; obdobné prvky lze najít u mnichovského architekta Theodora Fischera, nebo třeba u liberecké autorské dvojice Heinrich Kühn a Heinrich Fanta.[57] K realizované variantě návrhu, ve srovnání se skicami nejmodernější, autor dospěl poměrně záhy, v letech 1909–1910. Již zmíněný stavební výbor, jemuž zřejmě byly předloženy variantní skici, kupodivu nedal přednost konzervativnější variantě. Schválení projektu předcházelo slavnost položení základního kamene 18. srpna 1910, byť dílčí změny byly možné i poté. Jak lze doložit ve farním archívu, až do roku 1914 Holik vytvářel detailní návrhy, včetně ozdobných mříží a truhlářských prací, stejně jako návrhy vnitřního vybavení.

Jeho dílem je rovněž dvojpatrová **fara** na **Křenové ulici 21a**, jež byla vystavěna roku 1912. Původně měla být situována za kostelem na severním okraji přiděleného pozemku, ale nakonec pro ni bylo nalezeno příznivější místo v jeho severozápadním koutu. Fara má pozoruhodnou dvojtraktovou dispozici s rozšířeným zadním traktem, v jehož rozích je umístěno schodiště a na straně do ulice sály s *bay windows* v okoseném nároží. Plné jižní průčelí předního traktu vyplňuje hladké tvarované zrcadlo završené emblematickým reliéfem Golgoty se třemi kříži. Projekt farní budovy dokládá, že tento výtvarný motiv navrhl architekt Holik. Od něj pocházejí i další výzdobné prvky, jakými jsou kovové zábradlí schodiště a řešení truhlářských prací.[58]

---

[54] Anonymní článek v *Tagesbote aus Mähren und Schlesien.* Citace A. FILIP, *Secesní chrámy*, s. 115.

[55] Viz pozn. 50.

[56] Na místě se jich však zachovalo pouze osm. Za pomoc při studiu ve farním archívu děkuji panu biskupovi P. Ing. Janu Blahovi.

[57] Jejich dílům, kostelu sv. Maří Magdalény v Liberci a poutnímu kostelu „U obrázku“ v Liberci-Ruprechticích, je blízká Holikova skica č. 9.

[58] V oknech schodiště jsou vsazeny drobné vitráže, u nichž lze předpokládat, že byly rovněž navrženy Holikem.

239-276-filip_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:28 Stránka 251

V letech 1910–1913 byl nákladem města vybudován I. březovský vodovod přivádějící do Brna pitnou vodu z prameniště v Březové nad Svitavou litinovým potrubím o délce 59 km.[59] Jak se lze dočíst v jeho Curriculu vitae, Holikovým úkolem bylo vypracovat projekty pro **pozemní stavby březovského vodovodu**. Přesvědčivé znaky jeho osobního stylu lze na těchto stavbách skutečně najít; u portálových architektur jde o méně moderní podobu jeho barokních variací,[60] u **6. odlehčovací věže** v **Letovicích**, vystavěné z režného zdiva roku 1911, na něj upomíná mansardové zalomení jehlancové střechy a její završení nástavcem o profilu protáhlého oválu, jejž krátce předtím uplatnil na střeše školy na Křenové ulici. Na **Holých horách** při silnici z Husovic do Soběšic (nyní na Soběšické ulici, **Brno-Lesná**) je I. březovský vodovod ukončen **zásobovacím vodojemem**. Ten je zapuštěn v zemi se vstupem od západu. Holik řešil vstupní portál nad nízkým schodištěm, u nějž užil brněnské znaky ve funkci hlavic pilastrů. Charakteru stavební úlohy odpovídá lapidárnější řešení, s využitím kombinace materiálů a struktur povrchů. Vodojem svým přírodním charakterem připomíná grottu. Vnitřní výzdoba, včetně tří figurálních scén na motivy vodárenství (zn. LAUŠMAN 1924), je soustředěna proti vstupu v ose armaturní komory.

Franz Holik připomíná ve svém životopisu řadu dalších návrhů, které vytvořil v plodném období kolem roku 1910, mezi nimi i tři návrhy pro humanitární organizace, zhotovené z větší části bezplatně. Spolek pro péči o mládež mu svěřil projekt prázdninové kolonie a domova rekonvalescentů pro sto dětí v Moravském Krumlově, jubilejní spolek císaře Františka Josefa pro péči o slepce na Moravě a ve Slezsku pak projekt císařského jubilejního domova pro muže-slepce v Brně-Černých Polích a v téže brněnské čtvrti jej zaměstnal také Zemský spolek pro potírání tuberkulózy na Moravě. **Protituberkulózní pomocnou stanici** v **Brně-Černých Polích** na **Černopolní ulici 20** Holik v letech 1911–1912 skutečně vystavěl, jak rovněž uvádí ve svém životopisu. Jaký účel měla tato stavba, architekt podrobně vysvětlil v rakouském odborném časopise.[61] Připomněl, že zemský spolek byl založen asi před deseti lety a jeho činnost je podporována zemskými a městskými úřady. Potírání tuberkulózy je chápáno ve dvojím významu: 1) ochrana před jejím přenosem a dalším šířením, 2) péče o již nakažené osoby, jimž jsou poskytovány rady i přímá pomoc. Provoz pro nemocné byl oddělen od ostatního provozu, proto má jednopatrový, nepříliš rozsáhlý dům dva vstupy: jeden byl opatřen nápisem *Museum* a směřoval k osvětě (bod 1), druhý s nápisem *Pomocná stanice* sloužil pro nemocné (bod 2). Fasády domu sice později doznaly zjednodušení, když byly pokryty tvrdou omítkou, ale i původní omítky byly téměř hladké. Dík členitému, skoro vějířovitě uspořádanému půdorysu a výškovému odstupnění hmot přesto dům nepůsobil stroze. Dekor měl geometrický ráz, což platilo například pro kanelo-

[59] Karel KUČA, *Brno. Vývoj města, předměstí a připojených vesnic*, Praha – Brno 2000, s. 150. Fotografická dokumentace na webových stránkách podniku Brněnské vodárny a kanalizace, a.s.

[60] Například portály v zemi zapuštěné štoly násosky.

[61] F. HOLIK, *Tuberkulosenhilfsstelle in Brünn des Landesvereines zur Bekämpfung der Tuberkulose in Mähren*, in: Österreichische Wochenschrift für den öffentlichen Baudienst XX, 1914, s. 587–588, tab. 75.

239-276-filip_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:28 Stránka 252

vané lisény středového rizalitu nebo pro dvojjazyčné stylizované nápisy, jimž byla na fasádě přisouzena důležitá role.

Bylo by možno pokračovat dalšími projekty, jež Holik zmiňuje ve svém životopise, ale i bez toho je zřejmé, že jeho činnost v sedmi letech od císařského jubilea v roce 1908 do začátku první světové války velmi nabrala na intenzitě. I když byl městským architektem v Brně, dostal zakázky také od dalších měst. Zvítězil v soutěži na **regulační plán města Spittal an der Drau**. Uspěl rovněž v **Moravské Třebové**, když mu tamní zastupitelstvo zadalo **regulační plán města**, jejž vypracoval v letech 1911–1912.[62] Že rozpětí jeho projekční činnosti skutečně sahalo od urbanismu až po drobné **dekorativní práce**, dokazuje například návrh pozlacené měděné kazety pro brněnského starostu Dr. Augusta Wiesera, datovaný 10. 7. 1914.[63] Pavel Zatloukal uvádí, že v témže roce byla podle Holikova projektu vystavěna zeměbranecká nemocnice v Brně na Žlutém kopci.[64] Kromě veřejných staveb se Holik nepochybně zabýval také projekty **nájemních domů**. Na základě formálních analogií je možno připsat k jeho dílu třípatrový řadový nájemní dům v Brně-Zábrdovicích na Staré ulici 3. Dům byl vystavěn roku 1913 a jeho nedávno rekonstruované průčelí je svým dekorativním pojetím blízké zejména školní budově na Kounicově 16.

Pozdní dílo (1920–1935)

Po návratu do Brna v roce 1920 Franz Holik sice dalších patnáct let vykonával funkci městského architekta, ale není to spojeno s bohatým výčtem aktivit, tak jako v době před první světovou válkou. Protože pro pozdní fázi dosud chybí pramen, který by byl srovnatelný s jeho vlastním životopisem z roku 1913, hypoteticky nelze vyloučit, že předchozí konstatování vychází pouze z nedostatku informací. Zatím však nic nenasvědčuje tomu, že soubor pouhých čtyř architektonických prací, které Holik v pozdní fázi navrhl, bude podstatně rozšířen. Tvůrčí útlum může mít více příčin: dlouhé přerušení práce na dobu více než pěti let, nedostatek stavebníků v „českém Brně“, koncentrace na úřední práci, a možná i přísnější omezení volné projekční činnosti kvůli profesi městského úředníka.

[62] Holikův regulační plán Moravské Třebové bohužel nebylo možno najít ani v archivu městského stavebního úřadu, ani v Státním okresním archívu v Litomyšli.
[63] Kresba tužkou uložena v Muzeu města Brna, př. č. 3/95.
[64] P. ZATLOUKAL, *Brněnská architektura*, s. 225. Původní jednopatrová budova byla kolem roku 1920 zvýšena o druhé patro (návrh Vladimír Fischer), nyní Bakešův pavilon Masarykova onkologického ústavu. Ročenka *Gemeinde-Verwaltung 1907*, Brünn 1909, s. 258: projekt vypracoval městský stavební úřad. *Gemeinde-Verwaltung 1913*, Brünn 1915, s. 128–130: popis hlavní i vedlejší budovy, výstavba je datována 9. 7. 1913–16. 9. 1914. Holikův autorský podíl je ovšem problematický: jak z hlediska formy, tak i proto, že velkou stavbu neuvádí ve svém životopisu ze 4. 11. 1913.

239-276-filip_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:28 Stránka 253

Jeho dvě doložená díla z 20. let spadají do kategorie drobných soukromých zakázek. Prvním z nich je **náhrobek rodiny Holikovy na Ústředním hřbitově ve Vídni.**[65] Žulový náhrobní kámen je řešen jako portálová architektura s rozšířeným nástavcem, v němž půlkruhově završený výklenek kryje kovová stříška. Pro výklenek, jehož zadní stěnu vyplňuje zlacená mozaika, Holik navrhl i drobný krucifix a civilistní postavy dvou klečících světlonošů.[66] Druhým dílem je sezónní **horská chata u Wangenitzského jezera** v rakouských Alpách poblíž Lienzu, zbudovaná ve výšce 2 450 metrů n.m. pro *Německý alpský spolek Moravia* se sídlem v Brně. Holik byl aktivním sportovcem, bruslařem, lyžařem a horolezcem, členem spolku *Moravia*. Ten získal „pracovní oblast" ve východní skupině Schoberu 24. května 1924. Někdy po tomto datu začal Holik připravovat projekt chaty, který byl realizován v roce 1927. Slavnostní otevření se konalo 8. srpna téhož roku. Pozvánku Holik vyzdobil linoryty: emblémem spolku *Moravia* a pohledem na Wangenitzské jezero s novou chatou. Jeho prostá jednopatrová *Wangenitzseehütte*, krytá sedlovou střechou, vydržela do požáru roku 1947. V letech 1964–1966 na jejím místě vyrostla o něco větší chata pro Nizozemské královské horolezecké sdružení.[67]

V roce 1927 Holik navrhl nerealizovanou **dostavbu k Německému domu v Brně**.[68] Tím paradoxnější je skutečnost, že jeho posledním známým dílem je podíl na návrhu české školní budovy. Jedná se o **Masarykovy měšťanské školy** v **Brně-Řečkovicích**, na ulici **Terezy Novákové 2** (nyní gymnázium). K výstavbě došlo v letech 1934–1935, tedy v samém závěru autorova působení v městském stavebním úřadu. Na stavebním plánu z dubna 1934 je sice jako jeho původce uvedena Městská stavební kancelář, avšak v literatuře je doloženo, že na návrhu této školní budovy spolupracoval architekt Franz Holik se stavební firmou Aloise a Viléma Kuby.[69] Při slavnostním předání řečkovické školní budovy veřejnosti, které se konalo v předvečer 28. října 1935, bylo připomenuto, že měšťanská škola byla v české obci otevřena záhy po převratu, dne 1. listopadu 1919, ale plných šestnáct let trvalo její prostorové provizorium v budově obecné školy.[70] Stavby škol byly považovány za velmi důležité v národnostním soupeření, a proto není obvyklé, že německý architekt navrhl českou školu; ve zprávě o jejím slavnostním předání nebyl ovšem připomenut, roli prostředníka ve vztahu k uživateli stavby hrál zřejmě stavitel Kuba.[71] Šířkově koncipovaná dvojpatrová budova s krátkými bočními křídly

[65] Gruppe 24, Reihe 1.

[66] Tyto figury byly původně odlity v bronzu, stejně jako kříž. Po odcizení byl bronz nahrazen litinou. Osobní sdělení paní Mgr. Iduny Holikové, 29. 11. 2007.

[67] Italo ZANDONELLA CALLEGHER, *Hohenweg Europa 6. Vom Großglockner nach Vittorio Veneto*, Belluno 2005, s. 44–45. Za pomoc při studiu děkuji panu Dicku Cosovi.

[68] Navrženo „ve statickém pojetí". P. ZATLOUKAL, *Brněnská okružní třída*, Brno 1997, s. 147.

[69] AMB, fond U9 Sbírka map a plánů, sign. Cb 118a, Novostavba měšťanských škol v Řečkovicích – Detailní situace s přehledem pohybu hmot (plán č. 1a, ozalid). Cecílie HÁLOVÁ-JAHODOVÁ, *Brno. Stavební a umělecký vývoj města*, Praha 1947, s. 344, 370. Podle údajů v rodinném archivu ve Vídni Holik pracoval na projektu školy v letech 1930–1935.

[70] František VRÁNA, *Vznik a rozvoj měšťanských škol v Brně-Řečkovicích*, in: Řečkovice náš domov, ed. Vojtěška MATYÁŠOVÁ, Brno-Řečkovice 1935, s. 22–26.

[71] Tamtéž, s. 26: Mezi pozvanými hosty nechyběli stavitel Pissinger a za městský stavební úřad stavitel Kuba.

239-276-filip_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:28 Stránka 254

a schodišťovým traktem ve střední ose by z hlediska stylu mohla být „opatřena nálepkou“ *umírněný konstruktivismus*. Při zpětném pohledu na Holikovu tvorbu lze vidět předzvěst konstruktivní tendence již u jeho školní budovy na Křenové 21.

Závěr

Architektura Franze Holika je především svébytným příspěvkem ke *stylu 1910*.[72] Jeho školení u konzervativního profesora Victora Luntze a progresivního Otty Wagnera jakoby předznamenalo dvojí směr jeho tvůrčího úsilí. Jestliže zdobné prvky na fasádách školní budovy na Kounicově 16 mají podle autora *moderně barokní charakter*, pak to neznamená historicistní. S tímto chápáním architektury se rozchází v podstatném aspektu – působnosti sémantických konotací. Na rozdíl od historicismu je pro něj směrodatný *estetizující přístup*, v jehož rámci hrají literárně působící konotace jen podřízenou roli, ač nejsou zcela potlačeny. Nikde neužíval „germánské“ gotizující prvky, neboť dával přednost *baroku* rakouského patriotismu, ale zejména brněnským motivům. Snad jako první umělec „objevil“ dekorativní a geometrickou působivost brněnského znaku, jejž varioval s velkou vynalézavostí.[73] Kromě toho si oblíbil typicky estetizující dekorativní prvky – vázy, rohy hojnosti, hravé variace na sloupové řády, zavíjené kartuše, či různé geometrické kombinace. V tom se odchýlil od hlavního proudu organické či geometrické secese, neboť předjímal art déco, podobně jako Josef Hoffmann, Otto Schönthal či Dagobert Peche, a ornamentiku dokázal spojovat s emblematickou významovostí, podobně jako Emil Králík.

Právě Emil Králík a Bohumír Čermák (Gottfried Czermak) mu byli v Brně blízcí, pokud jde o estetizující přístup k architektuře. Ve Wagnerově škole byl kladen důraz na efektní kreslířskou prezentaci výtvarných idejí a na dominantní roli architekta ve vztahu k výtvarným spolupracovníkům. Tyto postuláty Holik dovedl naplnit, a to jednak vysokou grafickou úrovní svých návrhů, u nichž využil svého autorsky stylizovaného písma, a jednak svým rozhodujícím podílem na tvorbě souborného výtvarného díla – kostela Neposkvrněného Početí Panny Marie. Reformátoři zároveň vyžadovali versatilitu architektů, kteří měli být schopni projektovat vše „*od pohovky až po urbanismus*“.[74] To vyhovovalo tvůrčímu založení a estetizujícímu přístupu Franze Holika. Do tvorby

[72] Ten časově spadá do desetiletí 1905–1914. Viz Klaus Jürgen SEMBACH, *1910, Halbezeit der Moderne. Van de Velde, Behrens, Hoffmann und die Anderen*, Stuttgart 1992.

[73] U návrhu pohřební síně ústředního hřbitova ze 7. 9. 1906 nahrazuje spodní břevno brněnského znaku nápis „Pax“, u hlavního portálu školy na Kounicově 16 přecházejí červená břevna do zavíjených kartuší stejné barvy, u zásobovacího vodojemu na Holých horách v Brně-Lesné mají brněnské znaky funkci hlavic pilastrů atd.

[74] Na výstavě Německého Werkbundu v Kolíně nad Rýnem r. 1914 bylo oceňováno široké spektrum vystavených prací: *vom "Sofakissen bis zum Städtebau, vom Dienstmädchenzimmer bis zum Empfangsraum, von der Schaubühne bis auf den Friedhof."* Viz Klaus-Peter ARNOLD, *Vom Sofakissen zum Städtebau. Die Geschichte der Deutschen Werkstätten und der Gartenstadt Hellerau,* Dresden – Basel 1993.

239-276-filip_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:28 Stránka 255

architekta zahrnoval náročnou dekorativní a emblematickou práci, přičemž se nevyhýbal ani jednodušším figurálním motivům.[75]

Další z modernistických postulátů, jejž uplatnil ve svém architektonickém díle, je zřetelná korespondence mezi interiérem a exteriérem stavby, odraz jejího účelového rozvržení ve skladbě hmot. Už v raném díle se tomuto požadavku přiblížil, mimo jiné oproštěním výzdoby a motivem cylindrických arkýřů. U jeho staveb z vrcholného tvůrčího období je to jeden z jejich hlavních znaků, např. u fary na Křenové 21a, nebo u protituberkulózní pomocné stanice na Černopolní 20, ale také u jeho školních budov, u nichž se zaměřil na malebné pročlenění velkých mas.

První doložený projekt začínajícího městského architekta v Brně, řešení pohřební síně na Ústředním hřbitově, byl spojen s vídeňským vzorem Maxe Hegeleho. V dalších letech se Holik odpoutává od přímé vídeňské inspirace a poněkud se vzdaluje modernismu. Koncepci „nového historismu“ a „imaginativního idealismu“, jež je mu blízká spíše ideově než jako formální vzor, rozpracoval od roku 1905 architekt Leopold Bauer.[76] Holikova zralá díla do určité míry harmonizují protiklady, a proto se nedají lehce přiřadit k určitému směru. Mají v sobě prvky modernistické i tradiční a v dekorativní oblasti dokonce předjímají pozdější směřování 20. let. Vracejí se také k Semperově teorii odívání, jež ani v pozdní secesi nepozbyla přitažlivost.[77] Na rozdíl od mnoha architektů usilujících stejně jako on o malebnost, Holik zůstal vzdálen tzv. *Heimatstilu.* Podobně také nehledal monumentalitu v novoklasicismu. Přesto malebnost a monumentalitu v architektuře dokázal účinně vyjádřit a jako samostatný architekt osobitě přispět do spektra brněnské architektury.[*]

[75] Například u rodinného náhrobku ve Vídni, nebo u návrhů menších kruhových oken, s portréty rodičů stylizovanými do podoby sv. Františka Xaverského a sv. Juliány, určenými pro kostel na Křenové ulici (návrhy v majetku rodiny Kajetana Holika ve Vídni).

[76] J. VYBÍRAL, *Mladí mistři. Architekti ze školy Otto Wagnera na Moravě a ve Slezsku*, Praha 2002, s. 146–147.

[77] Zvláště pozoruhodné jsou dekorativní prvky, jež ve štuku transformují kované pláty s nýty, na fasádách školy na Kounicově 16.

[*] Stať vznikla s finanční podporou Grantového fondu děkana Filozofické fakulty MU pro rok 2007. Další výzkum by směřoval k podrobnější znalosti Holikova díla, m.j. upřesněním jeho autorství v rámci projekčních prací městského stavebního úřadu.

239-276-filip_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:28 Stránka 256

SEZNAM PŘÍLOH

Příloha č. 1: Franz Holik, portétní foto, cca 1905, ateliér Hans Makart, Vídeň. Uloženo v archivu rodiny Dr. Ing. Kajetana Holika.

Příloha č. 2: Juliana a Franz Holik st. (rám snímku dle návrhu F. H.). Uloženo v archivu rodiny Dr. Ing. Kajetana Holika.

Příloha č. 3: Franz Holik s druhou chotí Marií, cca 1942. Uloženo v archivu rodiny Dr. Ing. Kajetana Holika.

Příloha č. 4: Vídeň, nájemní dům Roßauer Lände 27. Repro *Der Architekt* XII, 1907, tab. 101.

Příloha č. 5: Brno, Ústřední hřbitov, studie márnice a pohřební síně, dat. 16. 6. 1906. Uloženo v archivu města Brna (dále AMB), fond U9 Sbírka map a plánů, sign. G25. Foto AMB.

Příloha č. 6: Brno, Ústřední hřbitov, studie umístění márnice a pohřební síně, dat. 8. 3. 1906. Uloženo v AMB, fond U9 Sbírka map a plánů, sign. G16. Foto AMB.

Příloha č. 7: Brno, Ústřední hřbitov, projekt márnice a pohřební síně, přední pohled, dat. 2. 7. 1906. Uloženo v AMB, fond U9 Sbírka map a plánů, sign. G30. Foto AMB.

Příloha č. 8: Brno, Kounicova 16, škola, hlavní fasáda. Foto Libor Teplý.

Příloha č. 9: Brno, Kounicova 16, škola, půdorys přízemí. Repro *Österreichische Wochenschrift für den öffentlichen Baudienst* XVIII, 1912, tab. 44.

Příloha č. 10: Brno, Kounicova 16, škola, portál hlavního vstupu. Foto Libor Teplý.

Příloha č. 11: Brno, Kounicova 16, škola, vestibul schodiště. Foto Aleš Filip.

Příloha č. 12: Brno, Křenová, plán hlavního průčelí kostela se školami, 1909. Uloženo v archivu Římskokatolické farnosti u kostela Neposkvrněného Početí Panny Marie v Brně. Foto Jiří Krejčí.

Příloha č. 13: Brno, Křenová 21a, fara. Foto Libor Teplý.

Příloha č. 14: Brno-Lesná, Holé hory, vodojem, vnitřek armaturní komory. Uloženo v archivu podniku Brněnské vodárny a kanalizace, a.s.

Příloha č. 15: Brno, Černopolní 20, protituberkulózní pomocná stanice, hlavní průčelí. Repro *Österreichische Wochenschrift für den öffentlichen Baudienst* XX, 1914, tab. 75.

Příloha č. 16: Brno, Černopolní 20, protituberkulózní pomocná stanice, půdorys přízemí. Repro *Österreichische Wochenschrift für den öffentlichen Baudienst* XX, 1914, s. 588.

Příloha č. 17: Brno, Černopolní 20, protituberkulózní pomocná stanice, portál vstupu do ordinace. Foto Aleš Filip.

Příloha č. 18: Vídeň, Ústřední hřbitov, náhrobek rodiny Holikovy. Foto Aleš Filip.

239-276-filip_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:28 Stránka 257

Barevná příloha č. LXI: Vídeň, nájemní dům Roßauer Lände 27, detail boční fasády. Foto Aleš Filip.

Barevná příloha č. LXII: Vídeň, nájemní dům Roßauer Lände 27, portál hlavního vstupu. Foto Aleš Filip.

Barevná příloha č. LXIII: Brno, Ústřední hřbitov, projekt márnice a pohřební síně, perspektivní pohled, dat. 7. 9. 1906. Uloženo v AMB, fond U9 Sbírka map a plánů, sign. G34. Foto AMB.

Barevná příloha č. LXIV: Brno, Ústřední hřbitov, projekt márnice a pohřební síně, přední pohled, dat. 9. 9. 1906. Uloženo v AMB, fond U9 Sbírka map a plánů, sign. G35. Foto AMB.

Barevná příloha č. LXV: Brno, Křenová 21, škola, hlavní průčelí. Foto Libor Teplý.

Barevná příloha č. LXVI: Brno, Křenová, náčrt hlavního průčelí kostela č. 9, dat. 19. 7. 1909. Uloženo v archivu Římskokatolické farnosti u kostela Neposkvrněného Početí Panny Marie v Brně. Foto Jiří Krejčí.

Barevná příloha č. LXVII: Brno, Křenová, náčrt hlavního průčelí kostela č. 10, dat. 20. 7. 1909. Uloženo v archivu Římskokatolické farnosti u kostela Neposkvrněného Početí Panny Marie v Brně. Foto Jiří Krejčí.

Barevná příloha č. LXVIII: Brno, Křenová, návrh hlavního oltáře pro kostel Neposkvrněného početí Panny Marie, 1912. Uloženo v archivu Římskokatolické farnosti u kostela Neposkvrněného Početí Panny Marie v Brně. Foto Jiří Krejčí.

Barevná příloha č. LXIX: Brno, Křenová, kostel Neposkvrněného Početí Panny Marie, hlavní oltář. Foto Jiří Krejčí.

Barevná příloha č. LXX: Brno, Křenová 21a, fara, okno schodiště s vitrají. Foto Jiří Krejčí.

Barevná příloha č. LXXI: Brno-Zábrdovice, nájemní dům Stará 3. Foto Aleš Filip.

Barevná příloha č. LXXII: Brno, Ústřední hřbitov, projekt márnice a pohřební síně, půdorys suterénní části, dat. 30. 6. 1906, detail. Uloženo v AMB, fond U9 Sbírka map a plánů, sign. G27. Foto Aleš Filip.

Barevná příloha č. LXXIII: Brno, Kounicova 16, škola, detail portálu hlavního vstupu. Foto Aleš Filip.

239-276-filip_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:28 Stránka 258

Aleš Filip

Franz Holik, der erste Stadtarchitekt in Brünn

ZUSAMMENFASSUNG

Der Artikel ist die erste monographische Studie über den Brünner Architekten Franz Holik (1874-1943). Er wurde geboren und studierte in Wien, an der Akademie der bildenden Künste bei Victor Luntz und später bei Otto Wagner. Im Jahr 1905 siegte er im Konkurs für die neu eingerichtete Stelle des Stadtarchitekten in Brünn. In dieser Funktion wirkte er bis zu seiner Pensionierung im Jahr 1935; jedoch mit einer langen Unterbrechung in den Jahren 1914–1920, die vom ersten Weltkrieg erzwungen wurde. Im Brünn lasste sich Holik im Jahr 1905 auf dauert nieder und wurde somit ein Brünner Architekt aus Wien. Mähren und Schlesien waren am Ende des 19. Jahrhunderts „Lieferungsländer" der architektonischen Talente für Wien, was die Namen Adolf Loos, Josef Maria Olbrich, Josef Hoffmann, Leopold Bauer, oder Hubert Gessner belegen. Ihre Tätigkeit freut sich einem intensiven Forschersinteresse. Eine wesentlich kleinere Aufmerksamkeit wurde bisher den Autoren gewidmet, deren Wege in einer umgekehrten Richtung hinzielten, also aus Wien in die Provinz. Brünn erwählte nach Holik auch ein weiterer Schüler Wagners Robert Farsky, der hier seit dem Jahr 1911 an der Deutschen Staatsgewerbeschule lehrte.

Franz Holik war bisher in der Fachliteratur praktisch als Autor eines einzigen Werkes bekannt, der Pfarrkirche der Unbefleckten Empfängnis der Jungfrau Maria in der Straße Kröna (Křenová ulice) in Brünn. Obwohl diese Kirche – in einer urbanistischen Komposition mit dem Schul- und Pfarrgebäude – stellt sein bedeutendstes Werk dar, ist das Schaffen Holiks wesentlich reicher und berührt ein breites Spektrum der architektonischen Aufgaben, vom Design bis zum Urbanismus. Seine wichtigsten Werke gehören ins Kontext des *Stiles 1910* (darüber schrieb Klaus-Jürgen Sembach): in Wien das Miethaus Roßauer Lände 27, in Brünn außer den Bauten in der Straße Kröna die Deutsche Realschule in der Straße Kounicova No. 16, die Tuberkulosehilfsstelle in der Straße Černopolní 20, oder das Miethaus in der Straße Stará 3, auf der Trasse Brünn – Brüsau (Březová nad Svitavou) dann die Hochbauten der Brüsauer Trinkwasserleitung.

In seinem Schaffen ging Holik vom Studium der historischen Architektur, zumeist vom Barockstil, aber auch vom Biedermeier, sowie von der Kenntnis der Wiener Moderne aus. Aufgrund seiner eigentümlichen Transformationen im Sinne von Sempers Bekleidungstheorie zielte er auf die dekorative Architekturauffassung hin, Art deco vorwegnehmend, ähnlich wie der Architekt und Designer Dagobert Peche, oder im Rahmen des *Stiles 1910* Architekten Josef Hoffmann und Otto Schönthal. Ein beliebtes Motiv Holiks war das Brünner Stadtwappen. Wohl als erster Künstler „entdeckte" er dessen dekorative und geometrische Wirksamkeit, wie es seine erfin-

239-276-filip_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:28 Stránka 259

derischen Variationen zu diesem Thema beweisen. Franz Holik strebte zugleich eine malerische Fassung und Monumentalität an, jedoch nicht etwa im Sinne des sog. Heimatstils oder des Neo-Klassizismus. Er hat mit seiner ästhetisierenden und dekorativen Auffassung einen wesentlichen Beitrag für das Spektrum der Brünner Architektur geleistet.

239-276-filip_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:28 Stránka 260

TEXTOVÁ PŘÍLOHA

Curriculum vitae

Přepis dokumentu uloženého v Moravském zemském archivu v Brně, fond E 80, K 243

Ergebenst Gefertigter, Stadtarchitekt Franz Holik, geboren in Wien am 20. Juni 1874, jetzt nach Brünn zuständig, römisch-katholischer Konfession und ledigen Standes, Sohn des kaiserlichen Rates, Architekten und Stadtbaumeisters Franz Holik.

Hat nach Frequentierung der Mittelschule die höhere k. k. Staatsgewerbeschule in Wien, I. Bez. absolviert und an letzterer im Juli 1893 die Reifeprüfung abgelegt.

Während derselbe vom Oktober 1893 bis Oktober 1894 in Wien bei größeren Bauten praktisch tätig war, hat er während der darauf folgenden drei Jahren (1894/95 – einschl. 1896/97) die Luntzschule an der k. k. Akademie der bildenden Künste absolviert und wurde im 4. Semester für ein Kirchenprojekt mit dem Friedrich-Schmidtpreise, weiters im 6. Semester für ein Domprojekt mit erzbischöflichen Palais – mit dem Specialschulpreise ausgezeichnet.

Im Jahr 1897/98 hat er beim k. und k. Infanterie-Regimente Hoch- und Deutschmeister No. 4 in Wien das Einjährig-freiwilligenjahr abgedient, die Officiersprüfung mit Auszeichnung bestanden und wurde im Dezember desselben Jahres zum Leutnant in der Kaserne ernannt und zum k. und k. Inf.-Reg.-Graf von Khevenhüller No. 7 transferiert. Er ist derzeit nichtaktiver Leutnant im Stande der Evidenz im k. k. Landwehr-Infanterie-Reg.– Rzeszow No. 17.

Vom Oktober 1898 bis Oktober 1899 war er bei der renomierten Baumeisterfirma Alois Schumacher in Wien engagiret und hat er sich in dieser Zeit schon fast ausschließlich in Architektur betätigt.

In den Schuljahren 1899/1900 bis 1900/01 hat er durch 4 Semester die Wagnerschule an der k. k. Akademie der bildenden Künste absolviert, um sich auch in der modernen Kunstrichtung auszubilden. In diese Zeit entfällt auch die Ablegung der Baumeisterprüfung und ist er seit 1901 als Baumeister im Nichtbetriebe konzessioniert, daher ständiges Mitglied der Bau- und Steinmetzmeistergenossenschaft „Uralte Haupthütte“ in Wien.

Vom Oktober 1901 bis 15. Mai 1904 wurde er berufen, in Mödling beim Baue der k. und k. Technischen Militär-Akademie die Ausarbeitung der gesamten Außen- und Innen-Architektur durchzuführen und war es seine Aufgabe, zu den im Maßstabe 1:100 vom k. und k. Kriegsministerium entworfenen /.../plänen für ein großes Haupt- und ca 20 Nebenobjekte alle Ausführungspläne zu detaillieren, wobei ihm auch die artistische Bauleitung oblag.

Vom 15. Mai 1904 bis Ende Oktober 1905 war er im Atelier des k. k. Baurats und k. und k. Hofbaumeisters Heinz Gerl in Wien I. Bez. tätig, in welchem er Fassaden und Innendekorationen für vornehme Zinshäuser und herrschaftliche Schlösser ausgearbeitet hat.

239-276-filip_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:28 Stránka 261

Ferner hat er mehrere Privataufträge für Wien und die Provinz zur Ausführung erhalten (Zinshäuser, Villen, Hotels).

Im Hebst 1905 bewarb er sich um die von der Stadtgemeinde Brünn öffentlich ausgeschriebene, neukreierte Stelle eines Stadtarchitekten daselbst, die er auch erhielt und seit 1. November 1905 in definitiver Eigenschaft mit dem Range eines Oberingenieurs (VIII. Rangsklasse, derzeit höchste Gehaltsstufe) bekleidet.

Sein Ressort ist: die Projektierung und artistische Bauleitung der vorkommenden öffentlichen Bauten samt dem dazugehörigen inneren Ausbau, Begutachten aller eingereichten Bauprojekte in künstlerischer Hinsicht, ferner die Ausarbeitung von Stadterweiterungs- und Regulierungsplänen, Parzellierungen und Baulinienbestimmungen, sowie alle in das Gebiet des Städtebaues fallenden Agenden („Kunst der Straßen“).

Bisher wurden nach seinen Entwürfen und Detailplänen und unter seiner artistischen Bauleitung ausgeführt:

a) die Kaiser Franz-Josef-Jubiläums-Volks-und Bürgerschule für Knaben auf der Kröna,
b) die deutsche Landesoberrealschule in der Giskrastrassen (ebenfalls eine Jubiläumswindmung der Stadtgemeinde),
c) für die kürzlich eröffneten Kaiser-Franz-Josef-Trinkwasserleitung die die vorkommenden Hochbauten;

Bereits fertiggestellten Entwürfe für die Kaiser Franz-Josef-Jubiläums-Volks- und Bürgerschule für Mädchen auf der Kröna, dann eine Mädchen-Volks-und Bürgerschule in der Giskrastrassen und für ein umfangreiches städtisches Amtsgebäude etc. harren der Ausführung.

Da naturgemäß in seinen Wirkungskreis auch die Pflege und Erhaltung alter Kunstdenkamale gehört (z.B. Restaurierung des „Redoutengebäudes“ am Krautmarkt) wurde er im Jahre 1910 zum Korrespondenten der k. k. Zentralkommission für Denkmalpflege ernannt.

Bei mehreren Fachausstellungen in Brünn, Wien und Deutschland, an welchen sich die Landeshauptstadt beteiligte und deren Beschickung und Arangement ihm oblag, erhielt dieselbe Anerkennungen und goldene Medaillen (letztere in Dresden 1911 und jetzt Leipzig 1913).

In den öffentlichen Konkurrenzen, an deren er sich in seiner Zeit beteiligte, erhielt er den I. Preis beim Wettbewerb für die Regulierung und Erweiterung von Spittal an der Drau und den III. Preis unter ca 70 Teilnehmer bei der Handels- und Gewerbekammer in Brünn. Im Jahre 1911–12 hat er über Auftrag der Stadtvertretung Mährisch Trübau den General-Regulierungs- und Erweiterungsplan für diese Stadt ausgearbeitet.

Das Wirken mehrer hiesiger humanitärer Vereine unterstützte er in entgegenkommendster Weise größtenteils ohne Entgelt durch Verfassung der Pläne für folgende teils projektierte, teils bereits fertige Bauten:

239-276-filip_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:28 Stránka 262

a) für den Verein : Jugendfürsorge eine Ferienkolonie und Rekonvaleszentenheim für 100 Kinder in Kromau in Mähren,
b) für den Kaiser Franz Josef Jubiläumsverein zur Fürsorge für männliche Blinde in Mähren und Schlesien ein K. F. J. Jubiläums-Männerblindenheim in den Schwarzen Feldern in Brünn,
c) für den Landesverein zur Bekämpfung der Tuberkulose in Mähren eine Tuberkulosenhilfsstelle in der Schwarzfeldgasse (erbaut 1911–12).

Daß mehrere seiner ausgeführten Arbeiten in angesehenen Fachzeitschriften (Monatsschrift für den öffentlichen Baudienst, Architekt, Bauindustriezeitung etc.) publiziert sind, sei nebenher erwähnt, mehrere Fachvereinigungen (Zentral-Vereinigung der Architekten, Wiener Bauhütte, Vereinigung deutschmährischer bildender Künstler) gehört er als ordentliches Mitglied an.

Im Jahre 1912 wurde er vom k. k. Landesgericht für Zivilsachen in Brünn zum ständigen Sachverständigen für Städtebauangelegenheiten, Architektur und Kunstgewerbe.

Mehrere Urlaube und insbesondere früher die Ferien wurden von ihm zu instruktiven Studienreisen durch Österreich-Ungarn, Italien, Deutschland (wiederholt), Schweiz, Belgien und Frankreich benützt.

Im Juni 1909 wurde dem Endesgefertigten der ehrende Auftrag zuteil, ein Projekt für eine, auf der Kröna zu erbauende, ca 2 000 Personen fassende Jubiläumskirche samt Pfarrgebäude zu entwerfen.

Eine größere Anzahl Studium und Modelle ließen ein Projekt reifen, welches in kirchlich-liturgischer, technischer, ökonomischer und ästhetischer Hinsicht die Zustimmung des inzwischen eingesezten Baukomitees des Kirchenbauvereins der Diözese Brünn erhielt.

Insbesondere waren für den Grundrißentwurf und die Fassadenlösung (Turm) das Einfügen in die eigenartige Umgebung und in das Stadtbild von Wichtigkeit. Dieses Projekt und der vom Gefertigten verfasste General-Kostenausschlag für alle Professionistenarbeiten bildeten die Grundlagen zur Ausführung des Baues, welche im Jahre 1910 begonnen wurde.

Der Gefertigte arbeitete nunmehr sämtliche Ausführungspläne bis Naturdetails aus, überwachtete in der technisch-artistischen Bauleitung die Herstellung der Arbeiten und hatte das bezügliche Referat in den ca allmonatlich stattfindenden Baukomiteesitzungen.

Parallel mit der Vollendung der Außenfassade ging die architektonische Ausgestaltung des Innenraumes, dessen Wände und Decke reichere Malerei aufweisen. Derzeit sind bereits sämtliche Altäre (der Hochaltar, zwei Seitenaltäre, ein Traualtar), der Taufstein, sowie die Kanzel aufgestellt, die Ausführung der genannten Arbeiten erfolgte größtenteils in Stuckmarmor und wurden dieselben mit ornamentalen Treibarbeiten, Reliefs und Bildwerken geschmückt.

239-276-filip_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:28 Stránka 263

Speciall der Entwurf für den Hochaltar, welcher die Zustimmung seitens der höchsten Spender Seiner kaiserlich- und königlichen Hoheiten Erzherzog Friedrich mit Erzherzogin Isabella fand, ist reicher gehalten unter Verwendung von echtem Laaser Marmor, (tauke)vergoldeten Metalarbeiten, Bronzeplastiken etc., während das große Hochaltarbild und mehrere andere Bildwerke Spenden Seiner Durchlaicht des regierenden Fürsten Johann II. von und zu Liechtenstein sind.

Mit Rücksicht auf das gottgefällige Werk des Kirchenbaues und mit Rücksicht auf die zur Verfügung stehenden beschränkten Mitteln hat sich der Gefertigte bereit erklärt, auf das Architektenhonorar im Betrage von 12 000 K zu verzichten, um sich lediglich mit der Vergütung der Barauslagen (3 200 K) zu begnügen.

Franz Holik
Stadtarchitekt

Brünn, am 4. November 1913

239-276-filip_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:28 Stránka 264

Příloha č. 1: Franz Holik, portétní foto, cca 1905, ateliér Hans Makart, Vídeň.

239-276-filip_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:28 Stránka 265

Příloha č. 2: Juliana a Franz Holik st. (rám snímku dle návrhu F. H.).

Příloha č. 3: Franz Holik s druhou chotí Marií, cca 1942.

239-276-filip_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:28 Stránka 266

Příloha č. 4: Vídeň, nájemní dům Roßauer Lände 27, repro Der Architekt 1907.

239-276-filip_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:28 Stránka 267

Příloha č. 5: Brno, Ústřední hřbitov, studie márnice a pohřební síně, dat. 16. 6. 1906.

239-276-filip_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:28 Stránka 268

Příloha č. 6: Brno, Ústřední hřbitov, studie umístění márnice a pohřební síně, dat. 8. 3. 1906.

Příloha č. 7: Brno, Ústřední hřbitov, projekt márnice a pohřební síně, přední pohled, dat. 2. 7. 1906.

239-276-filip_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:28 Stránka 269

Příloha č. 8: Brno, Kounicova 16, škola, hlavní fasáda.

Příloha č. 9: Brno, Kounicova 16, škola, půdorys přízemí.

Příloha č. 10: Brno, Kounicova 16, škola, portál hlavního vstupu.

Příloha č. 11: Brno, Kounicova 16, škola, vestibul schodiště.

239-276-filip_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:28 Stránka 271

Příloha č. 12: Brno, Křenová, plán hlavního průčelí kostela se školami, 1909.

239-276-filip_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:28 Stránka 272

Příloha č. 13: Brno, Křenová 21a, fara.

Příloha č. 14: Brno-Lesná, Holé hory, vodojem, vnitřek armaturní komory.

Příloha č. 15: Brno, Černopolní 20, protituberkulózní pomocná stanice, hlavní průčelí.

239-276-filip_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:28 Stránka 274

Figur 2

Příloha č. 16: Brno, Černopolní 20, protituberkulózní pomocná stanice, půdorys přízemí.

Příloha č. 17: Brno, Černopolní 20, protituberkulózní pomocná stanice, portál vstupu do ordinace.

239-276-filip_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:28 Stránka 275

Příloha č. 18: Vídeň, Ústřední hřbitov, náhrobek rodiny Holikovy.

239-276-filip_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:28 Stránka 276

277-314_novotna_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:35 Stránka 277

Markéta Novotná

VZNIK LYŽAŘSKÉHO KLUBU V BRNĚ A JEHO ČINNOST DO DOBY, KDY SE V BRNĚ KONALY VŮBEC I. LYŽAŘSKÉ ZÁVODY (1910–1920)

Počátky českého[1] brněnského organizovaného lyžování jsou velmi úzce spjaty s rozvojem lyžování na Novoměstsku,[2] které si hrdě nese prvenství v historii tohoto sportovního odvětví na Moravě. Zdejší organizované lyžování stejně jako v jiných oblastech začínalo ve formě zimní turistiky. Obrovská potřeba pěstovat turistiku i v zimních měsících zapříčinila, že to byli právě turisté, kteří se stali největšími stoupenci a šiřiteli lyžování v jeho úplných začátcích, *„neboť lyžaření skýtá jeden z nejkrásnějších požitků turistických“*, a kteří se postarali o zázemí v podobě přizpůsobení letních turistických chat pro potřeby lyžařů.[3]

A proč právě Novoměstsko hrálo na začátku 20. století tak důležitou roli pro šíření lyžařského sportu mezi brněnskou společností? Způsobeno to bylo výhodnou polohou a s tím souvisejícími klimatickými podmínkami. Novoměstské kopce, kam se dopravili brněnští lyžaři za tři hodiny jízdy vlakem, splňovaly se svou výškou nad 800 metrů dokonale potřeby tehdejších lyžařů a díky dostatku a trvanlivosti sněhu se zde dalo lyžařský sport provozovat od listopadu do května. Dále Nové Město na Moravě nabízelo lyžařské kurzy s vynikajícími instruktory a možnost porovnat síly na zde konaných lyžařských závodech. Řada brněnských lyžařů také vlastnila lyže vyrobené zdejšími řemeslníky, nejznámější firmu na výrobu lyží vlastnil Adolf Slonek. Kromě toho dne 26. 3. 1909 vydalo tehdejší ministerstvo kultury a vyučování výnos, kterým byly mimo jiné školy nabádány k navázání styků s lyžařskými organizacemi. I studenti prvního českého gymnázia v Brně pod vedením profesora Jaroslava Karáska podnikli v letech 1911–1913 několik lyžařských výprav právě na Novoměstsko. Dalším a možná tím největším pojítkem byly bezesporu úzké přátelské vztahy některých členů brněnského a novoměstského lyžařského klubu.

---

[1] V době vzniku Lyžařského klubu v Brně je doložena existence některých německých sdružení, nikoli však přímo označovaných jako klub, které se věnovala lyžování. Jednalo se o tzv. *Schisportsgesellschaft Telemark* a dále to pak byla *Wintersportsgruppe des Vereines deutscher Touristen in Brünn.*

[2] K dějinám lyžování na Novoměstsku srov. *Sto let lyžování Sportovního klubu v Novém Městě na Moravě 1895–1995*, Nové Město na Moravě 1994; *80 let lyžování na Novoměstsku*, Nové Město na Moravě 1976; Karel HLAVÁČ, *Lyžařství na Novoměstsku*, in: Svaz: věstník Zemského svazu pro povznesení návštěvy cizinců na Moravě a ve Slezsku 1, č. 1, 1911, s. 10–12; Martina HONZLOVÁ, *K dějinám organizovaného lyžování na Novoměstsku.* Diplomová práce na KH PdF MU, Brno 2003; Jan JANÁK, *Novoměstské počátky zimních sportů na Českomoravské vrchovině*, in: Vlastivědný věstník moravský (dáleVVM) 57, č. 2, 2005, s. 198–200.

[3] *Klub českých turistů a zimní turistika*, in: Časopis turistů 25, č. 1, 1913, s. 29–30.

277-314_novotna_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:35 Stránka 278

Již v 80. letech 19. století je doložena v Novém Městě na Moravě existence příležitostného bruslařského sdružení, které bylo veřejně označováno jako bruslařský klub. Za rok založení vlastního Bruslařského klubu je považován rok 1895 a v té době již sdružoval i některé místní lyžaře. Během následujících několika pár let se zájem přesunul z větší části na lyžování a tento klub byl pak v roce 1910 přejmenován na Sportovní klub Nové Město na Moravě.[4] Od tohoto okamžiku se činnost klubu zaměřila pouze a výhradně na lyžování. Činovníci S. K. Nové Město na Moravě, který jako první klub z Moravy vstoupil do Svazu lyžařů v Království českém, se podle vzoru českých klubů v Jilemnici[5] a ve Vysokém nad Jizerou[6] rozhodli uspořádat závody.[7] Datum konání těchto prvních veřejných lyžařských závodů na Novoměstsku bylo stanoveno na 2. února 1910.[8] Na startovní listině bylo zapsáno celkem 19 závodníků, kteří soupeřili jen v jedné kategorii a mezi kterými byla pouze jediná žena.[9] Marie Gregorová se spolu s dalšími osmnácti muži postavila na trať dlouhou 10 km, která nebyla přesně vytyčena. Závodníci znali jen kontrolní body, kterými museli projet.[10] Vítězem se stal jeden z domácích závodníků, mladý student Karel Mrkvička.[11] Je zajímavé, že celkem šest mužů tento závod vzdalo, dva byli diskvalifikováni a mezi zbývající jedenáctkou obsadila Marie Gregorová 5. místo. V této době prvních závodů lyžovalo na Novoměstsku již na devět set lyžařů.[12]

---

[4] Dále jen S. K. Nové Město na Moravě.

[5] Český krkonošský spolek Ski Jilemnice (ČKSS Jilemnice), druhý nejstarší lyžařský klub v Čechách a jeden ze tří zakládajících členů Svazu lyžařů v Království českém (1903); v dubnu 1894 se dalo dohromady pod vedením Jana Buchara šestnáct místních lyžařů a zrodila se tak myšlenka založení lyžařského spolku, ke schválení stanov ČKS SKI Jilemnice došlo dne 5. 4. 1895. Otto KULHÁNEK, *Malá encyklopedie lyžování*, Praha 1987, s. 76–77.

[6] Český Ski klub Vysoké nad Jizerou (ČSK Vysoké nad Jizerou), třetí nejstarší lyžařský klub v Čechách, k jehož založení došlo dne 28. 10. 1903 na základě myšlenky uspořádání VIII. Mezinárodního mistrovství zemí Koruny české právě ve Vysokém nad Jizerou. O. KULHÁNEK, *Malá encyklopedie lyžování*, s. 78.

[7] Za počátek závodní činnosti u nás ale i ve střední Evropě jsou považovány tři lyžařské závody, z toho dva se konaly v českých zemích. Roku 1893 proběhly závody v běhu na lyžích Na Kozinci v těsné blízkosti Jilemnice, kterých se zúčastnili místní František Mládek (1872–1931) a Hynek Bedrník (1872–1924). Ve stejném roce se konaly závody v běhu na lyžích v moravském Lukově u Holešova. Hrabě František Seilern-Aspang (1859–1919) pořídil pro své lesníky lyže a v únoru 1893 pro ně uspořádal závody. Vítěz Bohumír Schober získal jako první cenu zlaté hodinky. Vůbec první závod o mistrovství Království českého byl uspořádán 19. 1. 1896 ve Stromovce, kde se stal v běhu na 1 050 m vítězem Fr. Mládek. Srov. Felix CHOVANEC, *Stručný přehled vývoje lyžařství*, Praha 1971.

[8] Srov. *Sto let lyžování Sportovního klubu v Novém Městě na Moravě*, s. 21 a 43.

[9] Ženy u nás poprvé startovaly na závodech IX. mistrovství zemí Koruny české ve Vysokém nad Jizerou dne 31. 1. 1904. V závodě na 800 m zvítězila místní M. Skrbková.

[10] Start byl umístěn u vlakového nádraží a dále závodní trať pokračovala přes Holubku, Maršovický kopec, Brožův kopec, Harusický kopec, Šibenici a Gregorův kopec. Na Kazimírově rybníku byl cíl. Vedle hlavního závodu byl uspořádán i závod pro studenty zdejší reálky (3 km). Srov. Vít KŘESADLO, *Historický kalendář Nového Města na Moravě na léta 1850–1918*, Nové Město na Moravě 2005, s. 95.

[11] Karel Mrkvička (* 28. 5. 1887 Nové Město na Moravě), vynikající všestranný závodník a později funkcionář S. K. Nové Město na Moravě (náčelník, místopředseda a v letech 1935–1936 předseda klubu), věnoval se i výchově mladých lyžařů a organizování závodů na Novoměstsku.

[12] Statistické údaje o počtu lyžařů na Novoměstsku uvádí například K. HLAVÁČ, *Lyžařství na Novoměstsku*, s. 10–12 nebo V. KŘESADLO, *Historický kalendář Nového Města na Moravě*, s. 96.

277-314_novotna_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:35 Stránka 279

Prvenství v používání lyží na Českomoravské vysočině je ve většině literatury připisováno Rudolfu Gabessamovi,[13] revírníku z Fryšavy.[14] Ten získává lyže z Norska roku 1892 a používá je nejen pro práci v lese, ale i k propropagaci samotného lyžování. Dalšími Novoměšťany, kteří si jako jedni z prvních mohli vyzkoušet jízdu na lyžích, byli pan řídící učitel František Houdek z Moravských Křižánek nebo lesník Ota Rezc.[15]

Od roku 1911 se v Novém Městě na Moravě pravidelně pořádaly lyžařské kurzy,[16] které vedly známé osobnosti z lyžařského světa. Vedle legendárního Bohumila Hanče[17] (vedl první tři lyžařské kurzy 1911–1913) to pak byl Karel Jarolímek[18] (1914) nebo Nor Ingwald Smith-Kielland,[19] který naučil Novoměšťany tzv. *kristiánky*[20] a poprvé zde předvedl běh na lyžích odpichem soupaž, který byl v meziválečném období typickým běžeckým stylem na Novoměstsku.

---

[13] Rudolf Gabessam (* 13. 6. 1852 – † 1. 8. 1912), fryšavský lesník, kolem roku 1890 se dočítá v odborných lesnických listech o jejich využití u krkonošských lesníků a objednává si lyže ze Štýrska, odkud mu ale byly pravděpodobně poslány místo lyží sněžnice (pro lyže i sněžnice se tenkrát užívalo stejného termínu *Schneeschuhe*, a tak nejspíš došlo k záměně).

[14] V článku *Sněhem k světu i k sobě. Sto let lyžování na Moravě*, in: Kostnické jiskry 71, č. 42–43, 1986, s. 4, Karel Daněk uvádí, že prvním uživatelem lyží na Novoměstsku byl patrně řídící učitel František Houdek z Moravských Křižánek, od kterého pak zájem o lyžování převzali R. Gabessam nebo O. Rezc. Dále zde zmiňuje B. Drože, vydavatele časopisu Žďárský obzor, a jeho kritiku na Gabessamův sklon ke konfabulaci a sebevynášení se.

[15] První lyže si objednali z Kristiánie, o kterých se údajně dozvěděli nikoli ze sportovních zpráv, ale z Časopisu českého muzea. Srov. Pozůstalost Lva Vašíčka v Muzeu města Brna, *Z kraje lyží a lyžařů*, inv. č. 12772.

[16] Vliv na vývoj našeho lyžování měla řada zahraničních instruktorů, jedním z nich byl i významný chorvatský sportovec a funkcionář Dr. Franjo Bučar (1866–1946), který u nás působil jako instruktor již v roce 1895. Dalšími osobnostmi světového lyžování, které měly zásluhu na vývoji lyžování u nás, byli: Fin Gustav Axel Estlander, Nor Haqbarth Steffens z Kristiánie (působil u nás v letech 1896–1900), H. Irgens, Nor R. Oestgard z Kristiánie (vedl lyžařské kursy pro začátečníky v Lázních pod Zvičínou), J. Nielsen, J. C. Richardson či G. Stamerheim. V rámci Sokola byly lyžařské kurzy vedeny od roku 1900 v duchu norské školy.

[17] Bohumil Hanč (* 19. 11. 1886 – † 24. 3. 1913), nejúspěšnější lyžařský běžec zemí Koruny české na přelomu 19. a 20. století, sedminásobný mistr Království českého, tragicky zahynul při VIII. mezinárodním závodě na 50 km v Krkonoších, celou tragédii dnes připomíná pamětní deska na Zlatém návrší, která zde byla odhalena v říjnu 1925 na památku zahynulým B. Hanče a jeho přítele V. Vrbaty, od roku 1923 se pořádá tzv. *Hančův memoriál*, závod na 50 km v běhu na lyžích.

[18] Karel Jarolímek (* 5. 4. 1888 – † 25. 2. 1970), průkopník čs. závodního lyžování, poprvé startoval na lyžařských závodech v roce 1909, v roce 1913 zvítězil na mezinárodním mistrovství zemí Koruny české na Špičáku v závodě na 12 km, v sezóně 1912/1913 byl jako nejlepší lyžař země zvolen náčelníkem Západočeské župy. V roce 1914 se zúčastnil poprvé závodů na Holmenkollenu, kde získává nové postřehy o technice běhu a skoku na lyžích.

[19] Ingwald Smith-Kielland (* 9. 8. 1890), norský nadporučík a příslušník klubu Trym Kristiania, 1912 se stal mistrem zemí Koruny české ve skoku na lyžích, o rok později se účastnil závodů v Novém Městě na Moravě, jako norský velvyslanec v Československu a sekretář FIS (1934–1938) se zpět vrací do Nového Města na Moravě v roce 1947. Velký přítel Vladimíra Fanderlika, jednoho ze zakladatelů Lyžařského klubu v Brně. Srov. Vladimír FANDERLIK, *Obyčejný lyžař*, strojopis článku poskytl z rodinného archivu pan ing. Ivan Fanderlik CSc., vnuk Vladimíra Fanderlika.

[20] V roce 1870 zakládá norský závodník A. Sondre Norheim tzv. *norskou školu*, která se stala prvním stupněm ve vývoji a současně základem pozdější lyžařské techniky. Základem Norheimovy techniky zatáčení na lyžích byly dva typy provedení oblouku. Jeden rychlý, prováděný snožmo, dostal název podle místa jeho prvního oficiálního předvedení v norské Kristiánii – *kristiánka*. Druhý předvedený oblouk byl táhlý a v pokleku. Ten dostal název podle kraje, odkud Norheim pocházel – *telemark*.

277-314_novotna_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:35 Stránka 280

Rok 1895 je pro novoměstské lyžaře stejně zásadní jako pro Přerovany. Nehasický rodák architekt Jan Mráček, později jeden ze zakládajících členů Lyžařského klubu v Brně,[21] se v prosinci 1895 v přerovském Čtenářském spolku v časopise Sokol dočítá, *„že ve Švédsku užívají k jízdě na sněhu dlouhých dřevěných bruslí, po kterých možno lehce, bez boření, uraziti sebe více zaváté cesty. V naší studentské společnosti přítomný úředník zmíněné již továrny Weiglovy*[22] *překvapil nás sdělením, že jeho šéf dostal právě dva páry takových sněhových bruslí z Kristianie a že chce jeden pár prodat. Pospíšil jsem hned druhého dne k panu Weiglovi a ten mi opravdu jeden pár lyží ochotně prodal za 16 zlatých s ujištěním, že získal vůbec první zásilku lyží na Moravě. Lyže byly z měkkého dřeva, měly rákoskové vázání a na obou byla vypálena oválná vigneta s nápisem 'Vebeforeting of Cristiania'. V domnění, že jako dobrý bruslař budu i dobře lyžovat, připjal jsem lyže hned na louce u továrny. Ale jaké bylo moje zklamání. Lyže se hluboce do měkkého sněhu zabořovaly, každá šla jiným směrem, takže nakonec nezbylo, než-li je vzít na rameno a domů je zanést. Druhého dne upravil jsem správně vázání na obuv a vydal jsem se na první lyžařské cvičení na nedaleký Čechyňský kopec. Pamatuji se ještě dnes na pošklebky, které jsem od známých i neznámých musil vyslechnout…“.*[23] Tak to byly vzpomínky na úplně první setkání s lyžemi jednoho z prvních průkopníků lyžařského sportu v Brně. Architekt Jan Mráček měl možnost být u toho, když si lyžařský sport těžce vydobýval uznání nesportovní veřejnosti a potýkal se s nepochopením či dokonce s výsměchem.

V roce 1909 existovalo v Království českém celkem jedenáct českých lyžařských spolků (byly to například Český Ski klub Praha, ČKSS Jilemnice, ČSK Vysoké nad Jizerou, Nové Město na Moravě, S. K. Lučina, Ostrava, Radhošť, Plzeň nebo Domažlice).[24]

Založení Lyžařského klubu v Brně

Téměř čtvrt století uplynulo od dob, kdy se v Praze poprvé tak trochu díky jistému nedorozumnění objevují lyže,[25] a v Brně dochází k založení Lyžařského klubu v Brně. Co vůbec předcházelo vlastnímu založení brněnského klubu lyžařů? I Brno se stejně jako Praha seznámilo s lyžemi tak trochu kuriózním způsobem. V létě roku 1908 došlo

[21] Dále jen L. K. v Brně.

[22] Jan Weigl (1855–1932), továrník, majitel největšího dřevozpracujícího závodu na výrobu vozů, od roku 1879 se sídlem v Přerově (založen 1842 v Prostějově). Srov. Věra FIŠMISTROVÁ, *Architekt Jan Mráček – srdcem věrný Přerovan…*, in: Sborník Státního okresního archivu Přerov, Přerov 2005, s. 111–137.

[23] Archiv města Brna (dále AMB), fond R 81 T. J. Lokomotiva Brno, lyžařský oddíl, Brno 1911–1959, inv. č. 24, kart. 1, přednáška J. Mráčka, *Vzpomínky na počátky lyžařského sportu na Moravě a na založení Lyžařského klubu v Brně*, 18 stran strojopisu, předneseno 6. 12. 1940 na členské schůzi k upomínce na 30. výročí založení klubu.

[24] O. KULHÁNEK, *Malá encyklopedie lyžování*, s. 68–69.

[25] Známý průkopník sportu v Čechách Josef Rössler-Ořovský (* 26. 6. 1869 – † 17. 1. 1933) v roce 1887 jakožto člen pražského Bruslařského klubu píše do Kristiánie o ceník bruslí. Objednávku podepisuje svým jménem, pod kterým je uveden Bruslařský klub Praha. Norská firma Heyde&Gustafsson však překládá Bruslařský klub Praha na „Bruslar Ski Club Praha“ a vedle ceníku bruslí posílá i ceník na lyže. Rössler objednává

277-314_novotna_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:35 Stránka 281

k tragické události na Šmelcovně,[26] která zapříčinila průběh jistých událostí a bylo jen otázkou času, kdy se lyžování masově rozšíří a zařadí mezi ostatní oblíbené zimní aktivity Brňanů.[27] Tehdy došlo k sebevraždě zastřelením městského lesníka jménem Waurisch. Vdova Waurischová si po této životní tragédii objednala u brněnského sochaře Karla Racka[28] vyhotovení pomníku na manželův hrob. Při jedné z návštěv nabídla K. Rackovi nějaké věci po manželovi k odkoupení, mezi nimi byl i pár bukových lyží s tzv. *krkonošským vázáním* (zvaným též *bačkorové* či *balata*).[29] Sochař Racek lyže odkoupil za 8 K[30] a pochlubil se s tímto pro ně zatím neznámým náčiním svým dvěma kamarádům turistům, členům dobrovolného sdružení Noha,[31] Vladimíru Fanderli-

---

brusle, ale i dva páry lyží. Zásilka se „*vzácným*" zbožím prochází celnicí dne 5. 1. 1887. To je ten okamžik, kdy se poprvé v Čechách objevují lyže. Josef se svým bratrem Karlem se pak ještě v noci spouští na lyžích od zbořené Koňské brány zavátým Václavským náměstím. V zimě roku 1887 zakládá *ski–klub*. Jednalo se o první lyžařský klub v Evropě mimo území Skandinávie. Teprve několik let poté objednává take hrabě Jan Harrach první zkušební pár lyží pro své lesníky. Lesní správa 17. 12. 1892 objednala dva páry lyží: jeden pár jasanových od Ganzterera z Thenebergu v Horních Rakousích a druhý pár lyží bukových od firmy bratří Thonetů ve Vídni. Cena každého páru byla 11 zl. První lyže přišly do harrachovského zámku již o Vánocích a jako první na nich začali jezdit Ludvík Schmid, jeho bratr Zdeněk a Ferdinand Reich. Josef Rössler-Ořovský spolu s hornoštěpanickým učitelem Janem Bucharem založil a propagoval lyžování v podobě zimní turistiky. Václav PACINA, *Sport v Království českém*, Praha 1986, s. 96–103.

[26] Šmelcovna je původně malá hornická osada poblíž Veverské Bítýšky u Brna, jejíž název vznikl z německého *schmeltzen*, tedy tavit.

[27] Kromě později velmi oblíbeného sáňkování se v Brně hojně provozoval také bruslařský sport, který byl ze začátku spíše chápán jako společenská událost. Už koncem 80. let 19. století uspořádal Brněnský bruslařský spolek na kluzišti v Lužánkách velké bruslařské závody. Bylo to v neděli 15. ledna 1888. Příznivci sáňkování se scházeli na sáňkařské dráze v Pisárkách na stráni pod Myslivnou, která byla postavena z podnětu S. K. Moravská Slavia. A jak uvádí Jan Mráček ve svých vzpomínkách „*v letech 1907–1909 pěstovali jsme vedle lyžování také sáňkování, hlavně na naléhání dámského světa, kterému v oněch dobách zdál se lyžařský sport nevhodným a nepřístupným. Bývaly to veselé reje vždy k večeru na trati v Úřednické čtvrti, z kopce Helgolandu dolů do ulice Na úvoze…*". Viz AMB, fond R 81 T. J. Lokomotiva Brno, lyžařský oddíl, Brno 1911–1959, inv. č. 24, kart. 1, přednáška J. Mráčka, *Vzpomínky na počátky lyžařského sportu na Moravě a na založení lyžařského klubu v Brně.*

[28] Karel Racek (* 2. 2. 1874 v Bystrci – † 20. 12. 1952 Brno), akademický sochař, majitel kamenického závodu na Silniční č. p. 14 (dnešní Hybešova) ulici v Brně a vůdce turistického kroužku Noha, přezdívaný Tučňák nebo Kamenný; blízký přítel P. Bezruče.

[29] Předchůdci dnešního vázání se objevují koncem 19. století. Významným mezníkem je rok 1894, kdy se Fritzovi Huitfeldovi z Norska podařilo zhotovit první vázání s kovovými čelistmi. Toto tzv. *Huitfeldovo vázání* se u nás ujímá zhruba od roku 1910. Vedle toho se velmi rozšířeně u nás až do doby I. světové války užívalo tzv. *rákosového vázání*, skládající se z rákosu a dvou řemenů vedených přes špičku a nárt. Huitfeldovo vázání viz obrazová příloha č. 17.

[30] K. Racek získal lyže za poměrně nízkou cenu. V zimní sezóně 1908/1909 se ceny lyží pohybovaly v rozmezí 13 až 44 K za jeden pár lyží. Velmi záleželo na tom, jakým vázáním jsou lyže opatřeny a u kterého prodejce byly zakoupeny. Tak například jedny z nejdražších lyží se daly sehnat ve Vídni u Langera za 44 K. V Čechách to pak bylo samozřejmě v Praze (v obchodě u Staňka za 34 K). V menších městech jako v Jilemnici nebo ve Vysokém nad Jizerou se prodával pár lyží s tzv. *krkonošským vázáním* za 14 až 16 K. Na Moravě u Jadrníčka ve Fryštáku u Holešova nabízeli lyže Telemark ovšem bez vázání za 13 nebo 13,50 K. Srov. Adolf PODROUŽEK, *Jízda na lyžích*, Telč 1909, s. 117–121.

[31] Noha byl název pro volné turistické sdružení, které tvořila skupina přátel kolem osoby Petra Bezruče. Náplní tohoto sdružení byla turistika zaměřená na poznávání nejen okolí Brna ale i celé Jižní Moravy. Noha byla založena kolem roku 1905 a její činnost kulminovala v letech dvacátých a třicátých. Jednou z nejvýznamnějších akcí Nohy bylo například vítání jara konané vždy první jarní neděli na Šmelcovně, podzimní

277-314_novotna_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:35 Stránka 282

kovi[32] a Karlu Hüttelovi.[33] Karel Racek pak lyže na nějakou dobu uložil na půdu a prozatím se o ně nijak zvlášt nezajímal. Přitom se o existenci lyží dovídá již dávno předtím během svého pobytu v Nedvědici,[34] a to od bývalého mysliveckého adjunkta Šikla, který už tehdy používal lyže ke služebním obchůzkám. Do povědomí lidí se existence a využití lyží dostává především díky časopiseckým zprávám o dobrodružných výpravách norského průzkumníka F. Nansena, který se rozhodl koncem 80. let 19. století zdolat Grónsko a dobýt severní pól právě na lyžích.

V prosinci 1908 podnikl Racek s Fanderlikem a Hüttelem výlet do Krkonoš, kam si tehdy s sebou vzali pouze sněžnice. A bylo to právě na cestě k Vesecké boudě, kdy uviděli vůbec poprvé lyžaře v akci. Karel Racek na toto první setkání vzpomíná takto: „*Šlapali jsme na sněžnicích po široké zaváté serpentinové horské cestě mezi vysokou klečí k Vesecké boudě. Byl krásný, mrazivý a slunný den. Únavou jsme nemluvili. Pojednou v tichu slyšíme zvláštní syčení – šustot. Zastavíme se a pátráme. Spatříme, jak shora v serpentinách nad klečí pohybuje se směrem k nám dolů s velkou rychlostí lidská hlava; tělo bylo zakryto klečí. V poslední zatáčce před námi pojednou z kleče vyletí mužská postava, majitelka zmíněné hlavy – a řítí se přímo na nás. Uhneme, postava s uvázanými dřevy na nohách přeletí a zmizí v následující zatáčce. Patříme na sebe s Fanderlikem plni úžasu a já povídám: 'Teď jsme viděli v životě prvního skutečného a živého lyžaře v terénu'.*“.[35] Rozhodli se, že se ještě tuto zimu musí naučit lyžovat, ostatně K. Racek už lyže doma měl. Po návratu do Brna pak Fanderlik s Hüttelem napsali jistému panu Jadrníčkovi, majiteli továrny Moravia na zimní sportovní potřeby ve Fryštáku u Holešova, o ceník a za osm dnů bylo v Brně o dva páry lyží více. Zatímco

návštěva Palávských vrchů, tzv. *Šturm Palávy* nebo výlet na Babí lom u Lelekovic. To vše pak v zimních měsících nahrazovala návštěva známé brněnské výletní pisárecké restaurace Na Myslivně. Členy sdružení Noha byli kromě Petra Bezruče, Karla Racka či Vladimíra Fanderlika také vrchní poštovní oficiál Josef Grus, majitel továrny Orion F. V. Pokorný, majitel tiskárny Josef Okáč ze Zábrdovic, vrchní komisař Oldřich Vičar, úředník státních drah Bedřich Jelínek, notář Leo Schoch, Karel Divíšek, Jaroslav Helfert, inženýr Antonín Pavlíček či Edmund Schwarzer. Srov. Jan SKUTIL, *Volné turistické sdružení Noha (Ke 25. výročí úmrtí Petra Bezruče)*, in: Vlastivědný sborník Jižní Morava 1983, č. 19, s. 238–241.

[32] Vladimír Fanderlik (* 3. 1. 1877 Olomouc – † 7. 6. 1956 Nová Paka), od roku 1907 zemský sekretář a později vedoucí zemského výběrčího ústavu v Brně; pod pseudonymem Efendi, Dixi, Dr. Ox, Pobera či Di byl velmi literárně činný (kolem 3 000 fejetonů) v brněnských Lidových novinách a Brněnské svobodě či v olomouckém Pozoru nebo v pražských Národních listech; 1. předseda L. K. v Brně, všestranný sportovec; spoluzakladatel sdružení Noha a byl to právě on, kdo dal sdružení název *The Foot* a zavedl v ní pozdrav *All right*; o velmi úzkém přátelství s P. Bezručem vypovídá skutečnost, že právě Fanderlik měl být básnikovým vykonavatelem jeho literární závěti; zasloužil se také o založení brněnského fotoklubu, problamatice lyžařské fotografie se věnuje ve svém článku *Lyžařská fotografie*, in: Zimní Sport, 1923–1924, s. 75–79; byl činný i v brněnském Sokole. Srov. Jan SKUTIL, *Vladimír Fanderlik – Efendi*, in: Vlastivědný sborník Jižní Morava 1988, roč. 24, s. 233–235 nebo Dominik PAVLÍČEK, *Efendiho šedesátka*, in: Brněnská svoboda 11, č. 2, ze dne 2. 1. 1937, s. 4. Velmi cenné informace z rodinného archivu poskytl pan ing. Ivan Fanderlik CSc., vnuk Vladimíra Fanderlika.

[33] Karel Hüttel (* 12. 11. 1871 Vysoké Mýto), finanční sekretář.

[34] K. Racek pobýval v Nedvědici v letech 1895–1898, od roku 1898 bydlel v Brně. Srov. AMB, fond R 81 T. J. Lokomotiva Brno, lyžařský oddíl, Brno 1911–1959, inv. č. 24, kart. 1, přednáška K. Racka, *Jak jsme začínali*, z 17. 11. 1939.

[35] AMB, fond R 81 T. J. Lokomotiva Brno, lyžařský oddíl, Brno 1911–1959, inv. č. 24, kart. 1, přednáška K. Racka, *Jak jsme začínali*, z 17. 11. 1939.

277-314_novotna_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:35 Stránka 283

Fanderlik i Hüttel měli lyže zcela nové, Racek se musel prozatím spokojit s lyžemi již použitými.

Zpočátku ani pořádně nevěděli, jak se vlastně s lyžemi zachází. Prostřednictvím svých přátel s turistického kroužku Noha se dověděli o existenci jistého pana vrchního inženýra Františka Kunstmüllera,[36] který v zimních měsících každé pondělí jezdí do Nového Města na Moravě za účelem provozování lyžařského sportu. František Kunstmüller byl pozván do Brna na schůzku do Besedního domu, kde měl podat bližší zprávy o svém *záhadném počínání*. Po tomto rozhovoru, kdy Kunstmüller přiznal, že vlastní 3 metry dlouhá dřeva zvaná *skyje* a na kterých se již několik let prohání na novoměstských pláních, si u tohoto radňovického rodáka domluvili lekce lyžování. Odehrálo se to vše v prosinci 1908 a hned následující volný víkend[37] byl vybrán pro výpravu do Nového Města na Moravě, kde měl Kunstmüller svá tvrzení dokázat. Za posměchu a uštěpačných poznámek byly *skyje* v sobotu odpoledne odneseny na brněnské hlavní nádraží, odkud se *Tišnovkou* – zde za ostrých protestů cestujících a c. k. železničářů, *postavené v koutě u 00*, vydaly směr Nové Město na Moravě.[38] S několikahodinovým zpožděním dorazila skupinka brněnských nadšenců na novoměstské nádraží. Zde přenocovali v hotelu pana Gregora a ráno po snídani si hned před hotelem připnuli lyže a vydali se učit lyžovat. Bylo to v zimě 1908/1909, kdy se F. Kunstmüller stal jejich prvním instruktorem. Jak dopadl tento první výlet brněnských lyžařů, charakterizují velmi dobře slova K. Racka: „*Ježiš Marja – ono to jede samo a jak! Kolik pádů bylo než jsme se vůbec dostali z místa! A večer plni modřin a boulí usedáme opět do našeho milého expresu ku návratu domů, blahořečíce, že zimní den je krátký a proto i krátké naše mučení. Ale byli jsme uchyceni!*“.[39] Od té doby začaly pravidelné nedělní výpravy Brňánů do Nového Města na Moravě. Skupinku těchto prvních brněnských průkopníků organizovaného lyžování, jako byli právě K. Racek, Vl. Fanderlik a K. Hüttel, v následujících letech rozšířily ještě další brněnské osobnosti. Mezi ně patřili Dr. Jaroslav Helfert,[40] František Pokorný,[41] Edmund Schwarzer,[42] Jaroslav

[36] František Kunstmüller (* 27. 3. 1882 Radňovice – † 26. 11. 1925 Raďnovice), zemský stavební rada, inženýr, K. RACEK, *Za † inž. Kunstmüllerem*, in: Zimní Sport, 1925–1926, s. 96.

[37] Přesné datum se nepodařilo zjistit.

[38] AMB, fond R 81 T. J. Lokomotiva Brno, lyžařský oddíl, Brno 1911–1959, inv. č. 24, kart. 1, přednáška J. Pařila, místopředsedy L. K. v Brně, *Něco z historie lyžařství a začátků L. K. Brno*, z 8. 11. 1940.

[39] AMB, fond R 81 T. J. Lokomotiva Brno, lyžařský oddíl, Brno 1911–1959, inv. č. 24, kart. 1, přednáška K. Racka, *Jak jsme začínali*, z 17. 11. 1939.

[40] PhDr. Jaroslav Helfert (* 27. 9. 1883 Malacky – † 14. 9. 1972 Potštejn), sekretář a později ředitel Moravského zemského muzea v Brně (1923–1939 a 1946–1948), zakladatel muzeologie na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity v Brně. Srov. Zbyněk Zbyslav STRÁNSKÝ, *Jaroslav Helfert osmdesátníkem*, in: VVM 16, 1961–1964, s. 153–156 nebo Slavomír BRODESSER, *Vzpomínka na Jaroslava Helferta*, in: VVM 54, č. 2, 2002, s. 204–206.

[41] František Pokorný z Horních Heršpic, majitel továrny na sladovou a žitnou kávu Orion (založena 1911).

[42] Edmund Schwarzer (* 11. 9. 1874 Bystřice pod Hostýnem – † 17. 3. 1930), tovární úředník, svou smrt nalezl pod lavinou v rakouském St. Johann (pohoří Nízké Taury). V listopadu 1930 bylo zřízeno kuratorium za účelem založení tzv. *Schwarzerova fondu*, ze kterého by byla postavena chata, nesoucí Schwarzerovo jméno jako trvalá upomínka na tohoto výborného brněnského lyžaře. AMB, fond A 1/3 Město Brno, Sbírka ruko-

277-314_novotna_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:35 Stránka 284

Balcar,[43] Jan Špaček,[44] Karel Divíšek,[45] spisovatel Jiří Mahen,[46] architekti Jan Mráček[47] a Dušan Jurkovič.[48] Tyto významné osobnosti nejen z kulturního života města Brna a zároveň velcí nadšenci do lyžování se přidružili k novoměstským lyžařům v čele s panem ředitelem Karlem Hlaváčem a započalo se se soustavným vyučováním v jízdě na lyžích. Pod vlivem svých manželů se do lyžování pouští i paní Marie Racková (* 20. 2. 1880 Nedvědice) či paní Rozalie Pokorná, žena továrníka z Horních Heršpic.[49]

Jak vzpomíná jeden z prvních brněnských lyžařů architekt Jan Mráček na počátky těchto zimních radovánek právě v Brně? Sám se poprvé setkává s lyžemi už v roce 1895 v Přerově, v době, kdy v rozmezí let 1890–1893 a 1896–1897 navštěvuje Umělecko-průmyslovou školu v Praze. V dobách svých studií na německé Akademii výtvarných umění ve Vídni (1900–1904) jezdíval lyžovat se svými kolegy do Vídeňského lesa a také na přibližně 90 km vzdálený Semmering. V Brně se usadil J. Mráček natrvalo v roce 1905 a zde také začíná pěstovat lyžování systematicky. Architekt Mráček bydlel v domě na Úvoze č. p. 54, odkud nebylo daleko do Císařského lesa (dnešní Wilsonův).[50] „*Tuto trať podél lesa, která se dala sjíždět jak směrem k Pisárkám tak i k Žabovřeskám, sjížděl jsem nejčastěji, poněvadž pro moje cvičení poskytovala různé přirozené terénní překážky. Byla předně sráznější a stáčela se na konci v pravém úhlu do lesního průseku, vedoucího k Žabovřeskám, dnešní ulice Krondlovy. V oněch dobách bylo i v Brně lyžování málo pěstovaným sportem, soudě dle toho, že jsem se na tomto vhodném terénu nikdy s lyžaři nesetkal. Zato podivných návštěvníků Císařského lesa stály podél trati celé proudy, nejvíce ovšem v onom ostrém zákrutu, kde bylo třeba provést v prudké jízdě obrat doleva. Slyšel jsem často za sebou hlučnou pochvalu někdy ovšem také posměch, když se obrat nepovedl.*“[51] Tak vypadalo podle architekta Mráčka jedno z prvních

pisů a úředních knih, Úmrtní protokoly z let 1883–1949, rkp. č. 5582 (1930) a AMB, fond R 81 T. J. Lokomotiva Brno, lyžařský oddíl, Brno 1911–1959, inv. č. 19, kart. 1.

[43] Jaroslav Balcar (* 9. 3. 1882 Ostrava – † 12. 7. 1941 Brno), zemský inženýr.

[44] Jan Špaček (* 1. 5. 1873 Židenice), zemský účetní revident.

[45] Karel Divíšek (* 12. 9. 1873 Brno – † 27. 11. 1949 Ostrava), c. k. poštovní oficiál, jedna z nejvýznamnějších osobností brněnského sportovního dění v I. polovině 20. století, přítel Jiřího Mahena a Petra Bezruče. Mezi členy Nohy přezdívaný Busrle či Šárl Bysy.

[46] Jiří Mahen (* 12. 12. 1882 Čáslav – † 22. 5. 1939 Brno), spisovatel a básník; do Brna přichází roku 1910, kde žil až do své smrti; do roku 1919 šéfredaktor Lidových novin; redaktor Brněnské svobody, kde vedl po dva roky zahraniční rubriku (jako externí spolupracovník působil v Brněnské svobodě do roku 1937); Mahen byl středem kulturního života města Brna (dramatik, novinář, pedagog, knihovník), ale kromě lásky ke sportu se u něho projevovala i velká vášeň k rybaření (stál v čele Prvního českého rybářského spolku v Brně). *Brno Jiřímu Mahelovi: výstava o životě a díle na paměť 75. výročí jeho narození*, Brno 1957.

[47] Jan Nepomuk František Mráček (* 13. 7. 1874 Nehasice – † 13. 6. 1961 Brno), architekt, zemský rada, všestranný sportovec, člen řady sportovních klubu jako například Klub českých velocipedistů v Přerově nebo Český veslařský klub v Brně. Podrobný životopis viz V. FIŠMISTROVÁ, *Architekt Jan Mráček*, s. 111–137.

[48] Dušan Jurkovič (* 23. 8. 1868 Turá Lúka – † 21. 12. 1947 Bratislava), architekt.

[49] AMB, fond R 81– T. J. Lokomotiva Brno, lyžařský oddíl, Brno 1911–1959, inv. č. 24, kart. 1, vzpomínky K. Racka, *Začátky brněnského lyžování*, z 23. 1. 1948.

[50] V těsné blízkosti Císařského lesa si postavil roku 1906 na ulici Jana Nečase č. p. 2 (Brno–Žabovřesky) svou vilu s ateliérem i další člen L. K. v Brně architekt Dušan Jurkovič, který obýval tuto jednu z nejvýznamnějších památek secesní architektury Brna do roku 1919.

[51] AMB, fond R 81 T. J. Lokomotiva Brno, lyžařský oddíl, Brno 1911–1959, inv. č. 24, kart. 1, přednáška J. Mráčka, *Vzpomínky na počátky lyžařského sportu na Moravě a na založení Lyžařského klubu v Brně.*

277-314_novotna_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:35 Stránka 285

míst, kde se v Brně začínalo s lyžováním. Po nějaké době začal J. Mráček i s výukou lyžování svého mladšího přítele, technika Hurbana, kterému dával lekce prakticky každý den. V roce 1909 se díky Vl. Fanderlikovi dostal J. Mráček do turistického kroužku Noha.

Počet zájemců o lyžování rostl a tak Vl. Fanderlik, jakožto tehdejší sekretář Zemského úřadu, navázal styky s tehdy již existujícím Svazem lyžařů Království českého[52] v Praze a 16. září 1910 byl v salónku hotelu Slavia založen *Lyžařský klub v Brně.* Do této doby si říkali *Volné sdružení českých lyžařů v Brně, „to abychom mohli tu a tam vystoupit jako jakás takás organisace a teprve, když šlo o získání slev na jízdném a když nám bylo řečeno, že slev mohou dosáhnout jenom řádné organisace, změnili jsme volné sdružení na klub*".[53] V prosinci pak klub započal svou existenci. Žádost o povolení spolku byla podána 1. prosince 1911. Stanovy klubu byly schváleny Výnosem c . k. moravského místodržitelství v Brně č. 86914 dne 5. prosince 1911.[54] Účelem spolku, tak jak je vypsáno ve stanovách, bylo kromě pěstování jízdy na lyžích také provozování jiných sportů jako turistiky, sáňkování, bruslení, plavání, veslování, jachtingu, kanoistiky, campingu, jízdy na kole a podobně. Na ustavující valné hromadě L. K. v Brně, konané v sobotu 16. 12. 1911, byl v Úprkově dvoraně hotelu Slavia zvolen prvním předsedou Vl. Fanderlik.[55] Do výboru byli zvoleni: J. Mráček (jednatel), K. Racek (pokladník), K. Drbal, Jar. Balcar, K. Hüttel, Fr. Kunstmüller, Jar. Polák, E. Schwarzer, Jan Špaček a Marie Vydrová.[56] Klub měl díky svému členu básníku J. Mahenovi dokonce svou vlastní lyžařskou hymnu, kterou věnoval autor klubu dne 22. 11. 1911.[57] K této Mahenově lyžařské hymně se váže jedna velmi zvláštní příhoda. Mahen byl údajně mnohokrát žádán o zazpívání této hymny, pokaždé však mávnutím ruky odmítl – až jednou. Bylo to v redakci Lidových novin, kde 1. 12. 1938 poslouchal známý brněnský sportovní redaktor Lev Vašíček se svými kolegy Laufrovu reportáž z fotbalového utkání Anglie – ČSSR v Londýně a Mahen je přišel navštívit – *„usedl k akváriu, upřel tam zrak, ale z reportáže mu zřejmě neušlo ani slovo. Od té chvilky v místnosti nikdo ani nehlesl. Až po přenosu začal hovořit J. Mahen o zápase, o sportu vůbec, o tom, jak se v Brně začínalo sportovat, co to bylo nepochopení a umělých překážek. Dlouho*

[52] Svaz lyžařů v Království českém, založený 21. 11. 1903 v Jablonci nad Jizerou s iniciativy J. Rösslera-Ořovského, je prvním národním lyžařským svazem na světě. Zakládajícími členy byly Český Ski klub Praha, Český krkonošský spolek Ski v Jilemnici a Český Ski klub ve Vysokém nad Jizerou. Prvním předsedou byl zvolen Jan Buchar (1903–1907), známý to propagátor lyžování v Krkonoších. O. KULKÁNEK, *Malá encyklopedie lyžování,* s. 398.

[53] Vladimír Fanderlik, *První sportovní vlak v Brně,* 8 stran strojopisu (nedatováno) poskytl z rodinného archivu pan ing. Ivan Fanderlik CSc. Článek *První sportovní vlak v Brně* vycházel na pokračování v Brněnské svobodě ve dnech 17. 1. , 19. 1. a 24. 1. 1937.

[54] AMB, fond R 81 T. J. Lokomotiva Brno, lyžařský oddíl, Brno 1911–1959, inv. č. 5, kart. 1.

[55] *Lyžařský klub v Brně,* in: Moravská Orlice 49, příloha k č. 280, ze dne 14. 12. 1911.

[56] *Lyžařský klub v Brně,* in: Lidové noviny 19, č. 348, ze dne 17. 12. 1911, s. 8 a *Lyžařský klub v Brně,* in: Svaz: věstník Zemského svazu pro povznesení návštěvy cizinců na Moravě a ve Slezsku 1, č. 47, ze dne 30. 12. 1911, s. 754.

[57] Viz textová příloha. AMB, fond R 81 T. J. Lokomotiva Brno, lyžařský oddíl, Brno 1911–1959, inv. č. 21, kart. 1.

277-314_novotna_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:35 Stránka 286

se tehdy vzpomínalo. Až to skončilo 'Lyžařskou hymnou'.".[58] C. k. policejní ředitelství v Brně uděluje pak dne 4. 12. 1912 povolení k používání vlastního spolkového odznaku.[59]

Celkem 26 nadšenců tvořilo počáteční stav členstva L. K. v Brně v roce 1911. V následujícím roce čítal klub již 48 členů, z čehož tři členská místa patřila ženám (Marie Divíšková, Marie Vydrová a Ludmila Vašková) a asi polovina aktivním lyžařům.[60] Zápisné bylo stanoveno na 1 K. Roční příspěvek 2 K za osobu byl věnován na zakoupení a darování lyží nemajetným studentům některých škol na Novoměstsku. Za tento vánoční dar v podobě konečné částky ve výši 50 K[61] patřil brněnským lyžařům ze strany S. K. Nové Město na Moravě zajisté velký dík.[62] V roce 1913 měl klub 65 a roku 1914 již 73 členů.[63]

To, co znamenal Německý dům pro německou část obyvatel města Brna, představoval Besední dům pro českou společnost, české spolky, české kulturní i politické dění vůbec. I členové L. K. v Brně se tedy pravidelně scházeli každou středu ve večerních hodinách v restauraci Besedního domu, kde se také konala vždy každou první a třetí středu v měsíci schůze výboru. Vedle toho posloužila k úterním schůzkám kavárna Slavie na Solniční ulici č. p. 15 a k pátečním sešlostem kavárna Bellevue na nároží Joštovy ulice.[64]

Jakým způsobem se tedy dostávaly informace o dění kolem lyžařského sportu do povědomí členů L. K. v Brně? Brněnští lyžaři měli možnost v začátcích čerpat inspiraci a získávat informace o lyžařském sportu odebíráním *Věstníku Svazu lyžařů v Království českém*, jehož první číslo vyšlo dne 8. 11. 1912.[65] Lyžařské problematice věnovala pozornost i celá řada našich sportovních časopisů jako byly například Sport a hry (od roku 1902), *Zimní sport* (od roku 1906) nebo *Časopis turistů* (od roku 1889). Knižní nabídka s lyžařskou tematikou v prvním desetiletí 20. století obsahovala tituly jako například *Jízda na lyžích v Čechách* (F. Beneš, Praha 1907), *Návod k jízdě na lyžích*

---

[58] Pozůstalost Lva Vašíčka v Muzeu města Brna, *Jiří Mahen a sport*, 2 strany strojopisu (nedatováno), inv. č. 12781.

[59] AMB, fond R 81 T. J. Lokomotiva Brno, lyžařský oddíl, Brno 1911–1959, inv. č. 27, kart. 1. Vlajka L. K. v Brně viz barevnou přílohu č. LXIV.

[60] Seznam členů L. K. v Brně v roce 1912 viz textová příloha č. 1. AMB, fond R 81 T. J. Lokomotiva Brno, lyžařský oddíl, Brno 1911–1959, inv. č. 6, kart. 1.

[61] Z tohoto obnosu věnovaného sdružení na opatření lyží pro chudou školní mládež na Novoměstsku bylo zakoupeno osm párů lyží, z nichž čtyři páry dány c. k. české reálce a dva páry obecné škole v Novém Městě na Moravě a nakonec i dva páry obecné škole v Rokytně. Srov. *Volné sdružení českých lyžařů v Brně*, in: Svaz: věstník Zemského svazu pro povznesení návštěvy cizinců na Moravě a ve Slezsku 1, č. 2, ze dne 13. 1. 1911, s. 39.

[62] *Sportovní klub v Novém Městě na Moravě*, in: Lidové noviny 19, č. 333, ze dne 8. 12. 1911, s. 5 nebo *Volné sdružení českých lyžařů*, in: Svaz: věstník Zemského svazu pro povznesení návštěvy cizinců na Moravě a ve Slezsku 1, č. 1, 1911, s. 13.

[63] AMB, fond R 81 T. J. Lokomotiva Brno, lyžařský oddíl, Brno 1911–1959, inv. č. 6, kart. 1.

[64] V obou těchto kavárnách byly k dispozici spolkové tabule, kde byli členové informováni o všeobecných spolkových záležitostech.

[65] Věstník Svazu lyžařů v Království českém byl Svazem lyžařů rozesílán pro členy klubu koncem roku 1913 za rovné 2 K.

277-314_novotna_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:35 Stránka 287

(E. Šebela, 1908), *Obrazy horské zimní krásy* (Aleš J. Lyžec, Praha 1909), *Sport a jeho význam* (J. Karásek, Telč 1909), *Jízda na lyžích* (A. Podroužek, Telč 1909), *O jízdě na lyžích* (R. Ročák, Praha 1909), *Sport na lyžích* (K. Vávra, Praha 1910), *Zimní turistika v Čechách a na Moravě* (K. Vávra, Praha 1910) nebo *Sport na lyžích* (J. Kejmar, Praha 1911).[66] Pro členy klubu byly pořádány i vzdělávací přednášky,[67] jejichž zpestřením bylo často promítání diapozitivů a filmů s lyžařskou tematikou. V dopise Českého Ski klubu Praha z listopadu 1912 se píše o zapůjčení kolekce diapozitivů a kinematografického filmu pro členy L. K. v Brně. Kolekce, čítající na 140 kusů kolorovaných obrázků s příslušným textem, byla poskytnuta za částku 110 K (100 K představovala záloha), v případě poškození uhrazení 2 K za kus. Třicet metrů dlouhý film byl pak zapůjčen za obnos 325 K (záloha činila 300 K).[68]

Závodní činnost a jiné lyžařské výpravy brněnských lyžařů[69]

V úplných začátcích se nejvíce procvičovala jízda na lyžích poblíž právě již mnohokrát zmiňovaného Nového Města na Moravě[70] – buď na 706 m vysokém kopci zvaném *Šibenice* nebo na *Harusáku*.[71] Lyžařské výpravy se zprvu podnikaly jen kratší,

[66] Seznam asi čtyřiceti publikací s lyžařskou tematikou podává Miloš Zapletal ve svém článku *Československá lyžařská literatura*, in: Zimní Sport, 1935–1936, s. 274–275.

[67] Velmi zajímavou přednášku pořádal dne 12. 1. 1911 Klub českých turistů Brno (K. Č. T. Brno). Přednášku architekta Karla Vávry, *Po lyžích na Alpách v zimě i v létě*, mohli zájemci o lyžování vyslechnout v přednáškovém sále Umělecko-průmyslového muzea. Přednáška se netěšila velké pozornosti veřejnosti, což dokazuje ještě stále přetrvávající většinový nezájem o sport ze strany brněnské společnosti. Srov. *Přednáška*, in: Svaz: věstník Zemského svazu pro povznesení návštěvy cizinců na Moravě a ve Slezsku 1, č. 1, 1911, s. 13 a *Lyžařská přednáška v Brně*, in: Svaz: věstník Zemského svazu pro povznesení návštěvy cizinců na Moravě a ve Slezsku 1, č. 3, ze dne 20. 1. 1911, s. 54.

[68] AMB, fond R 81 T. J. Lokomotiva Brno, lyžařský oddíl, Brno 1911–1959, inv. č. 27, kart. 1. *Dopis Českého Ski klubu Praha datovaný v Praze dne 10. 11. 1912.*

[69] Bylo by nad rámec tohoto článku podat podrobný výčet všech sportovních akcí, jichž se členové L. K. v Brně účastnili, v námi vymezeném časovém úseku. Proto jsou zde uvedeny jen některé z nich.

[70] Tím, čím byl pro Vídeňany Semmering, bylo pro brněnské lyžaře Nové Město na Moravě.

[71] Autorem plánů chaty na Harusově kopci (741 m.n.m) není nikdo jiný než architekt Jan Mráček. Chata byla slavnostně otevřena dne 22. 1. 1922 a nabízela návštěvníkům k přenocování dvě místnosti, menší se třemi lůžky pro dámy, větší se šesti lůžky pro pány. V roce 1911 byly vydány pohlednice znázorňující podobu a půdorys plánované chaty. Výnos z prodeje těchto pohlednic měl putovat stejně jako finanční sbírka uspořádaná ke stejnému účelu na realizaci této chaty. Ta se ovšem do začátku první světové války nepodařila. Stavbu chaty, která měla nahrazovat již nedostačující útulnu na Černé skále, provedli po skončení války stavitelé Sadílek a Šmída z Nového Města na Moravě. Slavnostního otevření se účastnilo velké množství lidí, velké zastoupení měli zejména lyžaři z Brna. Chatu předal veřejnosti předseda S. K. Nové Město na Moravě pan K. Hlaváč, který promluvil o jejím vzniku a důležitosti pro turistiku i zimní sporty. Po slavnostním otevření se konaly závody přístupné i členům jiných klubů. *Lyžařský klub v Brně*, in: Zimní sport, 1921/1922, s. 71, *Turisticko–lyžařská chata*, in: Horácké listy, 1922, č. 5, s. 5 a Karel DANĚK, *Popel na Harusáku*, in: Novoměstský zpravodaj, říjen 1981, s. 12–14. Nákres chaty viz obrazová příloha č. 10.

277-314_novotna_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:35 Stránka 288

například na Rokytno,[72] Paseky nebo Fryšavu. Tak například víkend 26.–27. listopadu 1910 strávili Brňané s novoměstkými lyžaři právě výcvikem na Harusáku a Šibenici. Skupinu 40 lyžařů obohatili svou přítomností K. Hüttel, Vl. Fanderlik, K. Racek, F. Pokorný či J. Mráček. Pro mlhu a vzhledem k brzkému odjezdu večerního sportovního vlaku do Brna nemohl být podniknut žádný výlet.[73]

Z korespondence mezi L. K. v Brně a S. K. Nové Město na Moravě vyplývá, že ředitel K. Hlaváč posílal vedení L. K. v Brně dopisy se zprávou o sněhových podmínkách na Novoměstsku.[74] Předseda Vl. Fanderlik v jednom ze svých dopisů Českému zemskému svazu pro povznesení návštěvy cizinců na Moravě a ve Slezsku[75] žádá o dodávání sobotních zpráv o stavu sněhu a počasí na Novoměstsku ještě na *další místa*, a to konkrétně do papírenského závodu Antonína Bohanese[76] se sídlem na Rudolfské ulici č. p. 15 (dnešní Česká ulice) a do Uřídilovy kavárny Bellevue.[77] Zprávy o počasí a stavu sněhu na Novoměstsku byly buď vyvěšeny každou sobotu a každý den před svátkem na tabuli Cizineckého svazu v kavárně Slavie nebo mohly být dodány přímo do bytu, a to za poplatek 2 K pro Brněnské a 3 K pro mimobrněnské.[78]

Zásluhou předsedy klubu Vl. Fanderlika bylo rozhodnuto, že c. k. státní dráhy budou vypravovat speciální sportovní vlaky[79] do Nového Města na Moravě.[80] Lístky se zvláštním sníženým jízdným byly k zakoupení v Brně na hlavním nádraží, v Zábrdovi-

[72] K Rokytnu se váže jedna historka, kdy při společné silvestrovské výpravě na Paseky roku 1911 byli Brňáné Balcar, Kancnýř a Mahen během sjezdu strání směrem k Vlachovicím pronásledováni rokytenskými chlapci. Jiří Mahen skončil nakonec v hlubokých závějích, odkud se celý zoufalý nemohl dostat. Pomocnou ruku mu nabídl Adolf Slonek s tím, že mu zapůjčí vlastní bukové lyže. Na Mahenovo přání pak A. Slonek vyhotovil lyži novou a přizpůsobil ji tvarem norskému výrobku. Podle zlomené lyže J. Mahena začal údajně Adolf Slonek vyrábět lyže ručně, již profilované. Srov. *Pamětní kniha S . K. Nové Město na Moravě záznam z 31. 12. 1911* (fotokopie uloženy ve sbírkách Horáckého muzea Nové Město na Moravě), *Lyžařský odbor Sportovního klubu v Novém Městě na Moravě*, in: Lidové noviny 20, č. 4, ze dne 5. 1. 1912, s. 5, *Sto let lyžování Sportovního klubu v Novém Měste na Moravě*, Nové Město na Moravě 1994, s. 35 nebo Karel DANĚK, *Čtyři básníci – lyžaři*, in: Lyžařství: časopis českých lyžařů 62, 1976, č. 9, s. 6.

[73] *Pamětní kniha S. K. Nové Město na Moravě záznam z 26.–27. 11. 1910* (fotokopie uloženy ve sbírkách Horáckého muzea Nové Město na Moravě).

[74] AMB, fond R 81 T. J. Lokomotiva Brno, lyžařský oddíl, Brno 1911–1959, inv. č. 27, kart. 1, korespondence mezi K. Hlaváčem a L. K. v Brně.

[75] Dále jen Cizinecký svaz.

[76] Antonín Bohanes vstoupil do L. K. v Brně v roce 1913, stejně jako Václav Karásek (redaktor Lidových novin) či známý brněnský knihkupec Josef Novotný. AMB, fond R 81 T. J. Lokomotiva Brno, lyžařský oddíl, Brno 1911–1959, inv. č. 6, kart. 1.

[77] AMB, fond R 81 T. J. Lokomotiva Brno, lyžařský oddíl, Brno 1911–1959, inv. č. 27, kart. 1, dopis ze dne 12. 12. 1913.

[78] *Zprávy o počasí a stavu sněhu na Novoměstsku*, in: Svaz: věstník Zemského svazu pro povznesení návštěvy cizinců na Moravě a ve Slezsku 1, č. 1, 1911, s. 13.

[79] Na žádost L. K. v Brně zavedly státní dráhy do Nového Města na Moravě zlevněné jízdné. Bylo to ovšem za podmínek, které klub nemohl z existenčních důvodů dodržet. Klub totiž musel zakoupit vždy sto kusů jízdenek, sám se postarat o jejich prodej a poté až provést vyúčtování s železniční pokladnou. Problém byl ten, že se muselo platit hotově předem. Na to neměl klub dostatek finančních prostředků. Z této situace pomohl klubu velmi výrazně brněnský papírník A. Bohanes, který zakoupené lístky začal rozprodávat ve svém obchodě na České ulici. Jízdní řád mezi Brnem a Novým Městem na Moravě absolutně nevyhovoval potřebám lyžařů. První ranní vlak odjížděl směr Nové Město na Moravě až o půl sedmé. Cesta trvala téměř

277-314_novotna_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:35 Stránka 289

cích nebo v Králově Poli (II. třída za 6 K, III. třída za 3 K a 80 h). V ostatních zastávkách musel cestující tohoto sportovního vlaku zaplatit již plné jízdné. Cizinecký svaz vydával pro členy klubu zvláštní průkazy na snížené jízdné do Nového Města na Moravě s pětidenní (později se žádalo i o osmidenní) platností pro všechny vlaky III. třídy za 4 K a 80 h První ranní sportovní vlak vyjížděl z Brna už v 5.32 hod., v odpoledních hodinách byly pak vypraveny rovněž dva vlaky (12.02 a 17.15 hod.). Poslední zpáteční vlak z Nového Města vyjížděl přesně v 18.00 hod.

Po založení S. K. Nové Město se každoročně pořádaly v okolí Nového Města i lyžařské kurzy, úplně první se konal ve dnech 14.–17. ledna 1911. Tohoto prvního lyžařského kurzu na Moravě se pod vedením známého Bohumila Hanče zúčastnilo celkem 27 členů L. K. v Brně (K. Hüttel, J. Ticháček, manželé Vydrovi, K. Racek, J. Helfert, J. Mráček, Vl. Fanderlik, J. Polák a další), mezi nimi i tři ženy. Účast zájemců o kurz byla obrovská, první den se sešlo na 73 lyžařů, v dalších dnech to pak bylo vždy více jak 50 zájemců.[81] A jak vypadal program takového lyžařského kurzu na začátku 20. století? Během pátečního dopoledne se procvičovala na kopci Šibenice jízda na rovině, obraty, jízda z kopce, brždění *ve stoji jednostranně přívratném*, odpoledne přibylo ještě například zatáčení a nácvik oblouku *telemark* a *kristiánka*. Na sobotní ráno byl naplánován výlet, jehož trasa vedla z Maršovic přes Rokytno, Fryšavu na Tři studně a zpět přes Vlachovice, Harusův kopec, Šibenici a do Nového Města na Moravě. V neděli 16. ledna dopoledne se zájemci sešli na Šibenici, kde trénovali stoupání do kopce s obraty a opakovali *švih telemarský* i *christianský*. Odpoledne pokračoval kurz na stejném místě. Ti z řad odvážných si mohli vyzkoušet skok na lyžích (nejdelší skok byl zaznamenán na hranici 7 m) nebo hromadnou jízdu z kopce. Závěrečný den kurzu

---

tři hodiny a poslední vlak z Nového Města na Moravě vyjížděl už o půl páté. To znamenalo pouhých sedm hodin na lyžování. Po klubové poradě bylo rozhodnuto podat žádost o zavedení zvláštního sportovního vlaku na trati Brno – Nové Město na Moravě a zpět. K této žádosti se připojil i Cizinecký svaz, zemský výbor, městská rada v Novém městě na Moravě, S. K. v Novém Městě na Moravě a další. Ředitelství drah nijak na tuto žádost nereagovalo a začátek lyžařské sezony se blížil. Nakonec byl do Vídně vyslán Vl. Fanderlik, který se osobně setkal s ředitelem Trnkou a po dlouhém vyjednávání, kdy svou zarputilostí Vl. Fanderlik dosáhl nakonec svého, bylo přislíbeno vypravení sportovního vlaku. Srov. Vl. FANDERLIK, *První sportovní vlak v Brně*, 8 stran strojopisu poskytl z rodinného archivu pan ing. Ivan Fanderlik Csc.

[80] Novoměstští si byli plně vědomi významu, který lyžařství pro zdejší chudý horský kraj má. S. K. Nové Město na Moravě věnovalo veškeré své úsilí jak na rozvoj lyžování, tak i k přilákání co největšího počtu zájemců o lyžování z jiných krajů Moravy a Čech. Z tohoto důvodu se S. K. Nové Město stalo členem Svazu lyžařů v Království českém, pořadatelem lyžařských kurzů a závodů, navázalo přátelské vztahy s jinými kluby, ale z výsledků sjezdu o propagaci lyžování na Novoměstsku, konaném 18. 12. 1910 za účasti zástupců zemského výboru, Cizineckého svazu, Volného sdružení českých lyžařů brněnských, odboru K. Č. T. a Turistické jednoty v Brně, Lidových novin, Moravské Orlice nebo Horáckých listů, došlo k jednoznačnému závěru, že hlavním nedostatkem zpřístupnění této ideální lokality pro cizí lyžaře je nepříznivé železniční spojení. Srov. *Sportovní klub v Novém Městě na Moravě*, in: Lidové noviny 19, č. 333, ze dne 8. 12. 1911, s. 5 nebo *Sportovní klub v Novém Městě na Moravě*, in: Svaz: věstník Zemského svazu pro povznesení návštěvy cizinců na Moravě a ve Slezsku 1, č. 44, ze dne 9. 12. 1911, s. 707–708.

[81] *Lyžařský kurs v Novém Městě*, in: Horácké listy, 1911, č. 3, s. 4.

277-314_novotna_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:35 Stránka 290

byl opakovacím, odpoledne se účastníci vydali na výlet.[82] B. Hanč složil na památku tohoto lyžařského kurzu báseň končící čtyřverším: „*Lyžařský kurs odbývá se – ve sněhu vše hrčí – a lyžař každý nadchnut jest – heslem Ať to frčí!!!*“.[83] Brňané začali jezdívat na Novoměstsko už dávno před tímto kurzem a je zřejmé, že již v těchto počátcích brávali s sebou i své děti, nebylo tomu jinak ani u známé sportovní brněnské rodiny Divíšků.[84]

Termín druhého konání lyžařského kurzu připadl na dny od 2.–7. 1. 1912 a opět jako v předešlém roce probíhal pod úspěšným vedením tehdy už velmi váženého B. Hanče. Ten vedl lyžařský kurz i v jemu osudném roce 1913.[85]

Dne 22. ledna 1911 se konaly v Novém Městě na Moravě *II. Velké lyžařské závody na Moravě*,[86] kterých se účastnili kromě B. Hanče či K. Jarolímka i zástupci Klubu českých turistů v Brně nebo L. K. v Brně (Mráček, Kancnýř, Hüttel i K. Divíšek s dětmi). V předvečer těchto závodů byl na uvítanou uspořádán večírek. Vrchním rozhodčím byl jmenován gymnaziální profesor, místopředseda Cizineckého svazu v Brně a velký propagátor sportu z řad brněnské české veřejnosti Jaroslav Karásek, kterému pomáhal další z Brňanů architekt J. Mráček (rozhodčí), J. Ticháček (časomíra), K. Drbal nebo Fr. Kunstmüller (oba členové závodního výboru). Posledně jmenovaný se umístil v závodě na 3 km na šestém místě.[87] Při těchto závodech se bojovalo o putovní cenu Nového Města, putovní cenu Zemského svazu pro povznesení návštěvy cizinců na Moravě a ve Slezsku v Brně,[88] čestnou cenu vídeňského architekta K. Vávry či o řadu nejrůznějších odznaků.

Jako součást dvoudenního výletu do Beskyd o víkendu 18.–19. 2. 1911 byl podniknut z Frýdlantu výstup na Lysou horu, následoval pak sjezd k Bílému Kříži a na Šance.[89]

Na jedno březnové úterý roku 1911 (11. března) byl naplánován za účasti 32 lyžařů (z toho 11 z Brna) výlet na Šibenici – Harusův kopec – Jiříkovice – Vlachovice – kopec Ochoza a zpět na Šibenici a odtud do Nového Města na Moravě. Druhý den nato pod-

[82] Podrobný program kurzu viz *Pamětní kniha S. K. Nové Město na Moravě záznam z 14.–17. 1. 1911*, fotokopie uložena ve sbírkách Horáckého muzea Nové Město na Moravě.

[83] *Pamětní kniha S. K. Nové Město na Moravě záznam z 14.–17. 1. 1911*, fotokopie uložena ve sbírkách Horáckého muzea Nové Město na Moravě.

[84] Viz obrazová příloha č. 4.

[85] Již v pořadí III. lyžařský kurz v Novém Městě na Moravě se konal ve dnech 15.–18. ledna 1913.

[86] Propozice, podrobnosti k organizaci a výsledky závodů uveřejněny v článcích *Lyžařské závody v Novém Městě na Moravě*, in: Svaz: věstník Zemského svazu pro povznesení návštěvy cizinců na Moravě a ve Slezsku 1, č. 2, ze dne 13. 1. 1911, s. 38, *Lyžařské závody v Novém Městě na Moravě*, in: Svaz: věstník Zemského svazu pro povznesení návštěvy cizinců na Moravě a ve Slezsku 1, č. 3, ze dne 20. 1. 1911, s. 52 a *Lyžecké závody v Novém Městě na Moravě*, in: Svaz: věstník Zemského svazu pro povznesení návštěvy cizinců na Moravě a ve Slezsku 1, č. 4, ze dne 27. 1. 1911, s. 69–70.

[87] *Pamětní kniha S. K. Nové Město na Moravě záznam z 22. 2. 1911* (fotokopie uloženy ve sbírkách Horáckého muzea Nové Město na Moravě).

[88] Udílení putovní ceny Zemského svazu pro povznesení návštěvy cizinců na Moravě a ve Slezsku v Brně mělo premiéru právě při konání lyžařských závodů v Novém Městě 22. 1. 1911, konkrétně při závodě v běhu na 10 km. Srov. *Putovní cena cizineckého svazu pro lyžaře*, in: Svaz: věstník Zemského svazu pro povznesení návštěvy cizinců na Moravě a ve Slezsku 1, č. 3, ze dne 20. 1. 1911, s. 52.

[89] *Volné sdružení českých lyžců v Brně*. in: Svaz: věstník Zemského svazu pro povznesení návštěvy cizinců na Moravě a ve Slezsku 1, č. 7, ze dne 17. 2. 1911, s. 118–119.

277-314_novotna_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:35 Stránka 291

nikli brněnští lyžaři se studenty z Brna a s místními dopolední vyjížďku na Šibenici – Harusák – Bednářův kopec – Vlachovice (zde se trénoval skok na lyžích) a zpět přes kopec Ochoza. Pro velký úspěch podnikli Mráček s Hüttelem a ještě s dalšími sedmi novoměstskými lýžaři odpolední výlet vedoucí po stejné trase, s tím, že se Novoměšťané od skupinky odpojili u Bednářova kopce.[90] Ani ne týden nato v úterý 18. března se do Nového Města na Moravě vydává zalyžovat si architekt Mráček ve společnosti K. Hüttela, E. Schwarzera či A. Madlmayera.[91] Měl to být oficiální konec této lyžařské sezony, s čímž se E. Schwarzer nerad smiřuje – „*a ani se tomu nechce věřit, že by již byl konec. Máme toho ještě málo! Vždyť těm prkénkům se nechce v koutku stát. Zdají se mě ty hroty jejich ještě ohnutějšími, tuším samým zármutkem nad tou nečinností a když si s nimi večer pohovořím, domlouvám jim, že jsou přece dvě a že nemusí jim tedy býti tak smutno jako mně mládenci, který nemá ani psa ani kanárka. Tak se člověk baví i s věcí, která mu přirostla k srdci, může-li se to o lyžích říci*“.[92]

Na Nový rok 1912 se uskutečnil výjezd na lyžích do Skleného, přes Šibenici – Bednářův kopec – Bratroňovice – do Skleného a zpět okolo Vlachovic k Novému Městu na Moravě. Skupinku dvaceti nadšenců vedl Fr. Kunstmüller, do Skleného nakonec dojelo jen patnáct účastníků. Podle zpráv se během zpáteční cesty, kdy se objevila mlha, trochu bloudilo. Z brněnských lyžařů se této zimní výpravy zúčastnilo šest osob, mezi nimi například Jar. Balcar či K. Kancnýř.[93]

V týdnu od 2.–7. ledna 1912 probíhal v pořadí již *II. Lyžařský kurz v Novém Městě na Moravě.* Tento lyžařský kurz podstoupil i tehdy ještě velmi mladý Karel Viktor Červinka,[94] básník a spisovatel. Třetí den výcviku probíhal na Bednářově kopci (hromadné sjezdy ve stoje i v podřepu). Následoval přesun na kopec Ochoza a poté sjezd k Novému Městu. Ráno na účastníky čekalo překvapení v podobě čerstvě napadaného panenského sněhu. Na Velké Šibenici se pokračovalo ve cvičení z minulého dne. Odpoledne se vypravilo i přes neutuchající déšť šestnáct urputných lyžařů na Paseky. Odměnou za jejich odvahu jim byla jasná obloha za Novým Městem a červánky předznamenávající mráz. Druhý den vyrazili do Sklenného, odtud „*lesním průsekem, kde skály, kmeny a stromy stavěly se nám v cestu – nešťastným průsekem, jehož raději nebudu vzpomínat,*

[90] *Pamětní kniha S. K. Nové Město na Moravě záznam z 11. a 12. 3. 1911* (fotokopie uloženy ve sbírkách Horáckého muzea Nové Město na Moravě).

[91] *Pamětní kniha S. K. Nové Město na Moravě záznam z 18. 3. 1911* (fotokopie uloženy ve sbírkách Horáckého muzea Nové Město na Moravě).

[92] Edmund SCHWARZER, *Na rozloučenou s Novým Městem*, in: Svaz: věstník Zemského svazu pro povznesení návštěvy cizinců na Moravě a ve Slezsku 1, č. 14, ze dne 7. 4. 1911, s. 226–227.

[93] *Pamětní kniha S. K. Nové Město na Moravě záznam z 1. 1. 1912* (fotokopie uloženy ve sbírkách Horáckého muzea Nové Město na Moravě).

[94] Karel Viktor Červinka (* 30. 12. 1891 Padochov – † 28. 10. 1915 Itálie), literárně činný už jako student Prvního českého gymnázia v Brně, autor řady básní s turisticko–lyžařskou tématikou, byl u nás jeden z prvních autorů, kdo se v poezii inspiroval lyžařským sportem, přítel Bohumila Hanče či Jiřího Mahena; Karel Viktor ČERVINKA, *Nedoznělá píseň hor: studijní materiál historie a vývoje kultury pohybu přírodou Vysočiny*, Nové Město na Moravě 1991, s. 3–4; Karel DANĚK, *Karel Viktor Červinka a rekreace na Vysočině*, in: Karel Viktor ČERVINKA, *Píseň hor*, Nové Město na Moravě 1969, s. 1–7.

277-314_novotna_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:35 Stránka 292

k silnici, nato kolem Lhotky k Jiříkovicím, kde jsme svačili. Prudký sjezd z Harusáku a Velké Šibenice uspokojil i největší požadavky…".[95] Režijní poplatek za celý kurz činil 3 K.[96]

Koncem ledna 1912 pořádal S. K. Nové Město na Moravě *III. Veřejné lyžařské závody v Novém Městě na Moravě,*[97] na které dorazilo neuvěřitelných 132 lyžařů a diváků z Brna. Samotné závody byly zahájeny za nádherného slunného počasí závodem na 10 km. Odpolední program začínal jízdou na 3 km, ve které se na šestém a osmém místě umístili členové L. K. v Brně (inženýr Balcar a profesor Vydra). Při tzv. *jízdě z kopce* s *překážkami*, při které bylo nutné projet dvěma brankami, překonat můstek, plot a podjet pod laťkou, se s časem 1:54 min. umístil na sedmém místě Fr. Kunstmüller (L. K. v Brně).[98]

III. lyžařský kurz v Novém Městě na Moravě (15.–18. 1. 1913), jehož se účastnilo více jak dvacet zájemců, zahajoval B. Hanč. Svou účastí poctili kurz i norští instruktoři I. Smith-Kielland a H. Haneborg-Hansen.[99]

IV. veřejných lyžařských závodů v Novém Městě na Moravě (19. ledna 1913) se účastnil za L. K. v Brně inženýr Balcar.[100] V 10.15 hod. byly závody zahájeny během na 10 km, následovala jízda juniorů na 1 000 m, jízda dam na 1 000 m, jízda žáků obecných škol, mezinárodní soutež v krasojízdě na lyžích o mistrovství zemí Koruny české, jízda z kopce s překážkami, běh na 2 000 m, běh na 100 m bez holí, rozestavený běh tedy štafeta tříčlenných družstev na 1 000 m (500, 400 a 100 m) a skok na lyžích. Startovné se u jednotlivých kategorií pohybovalo od 1 do 3 K. Závody byly ukončeny slavnostním rozdáním cen a přátelským večírkem v sále hotelu Filipi.[101]

Poslední mírovou zimu 1914 započal L. K. v Brně dne 4. ledna svou účastí na lyžařských závodech na Pustevnách. I přesto, že závody provázela nepřízeň počasí, byla účast jak závodníků, tak diváků velmi dobrá. Kvůli silné sněhové vánici napadalo takové množství sněhu, že bylo nutné některé kategorie jako například krasojízdu zcela vynechat. Velmi úspěšným byl za L. K. v Brně výkon V. Vydry, který zvítězil v závodě v běhu na 100 m bez holí a v běhu překážkovém. V závodě v běhu na 10 km se umístil V. Vydra na druhém místě, při účasti šesti závodníků dokončilo tento závod pouze pět z nich.[102]

---

[95] K. V. ČERVINKA, *Lyžařský kurs v Novém Městě 2.–7. 1. 1912*, in: Svaz: věstník Zemského svazu pro povznesení návštěvy cizinců na Moravě a ve Slezsku 2, č. 1, 1912, s. 8–9.

[96] *Lyžařský kurs v Novém Městě na Moravě*, in: Lidové noviny 19, č. 359, ze dne 31. 12. 1911, s. 7.

[97] *III. Závody lyžařské v Novém Městě na Moravě*, in: Svaz: věstník Zemského svazu pro povznesení návštěvy cizinců na Moravě a ve Slezsku 2, č. 2, 1912, s. 33–34.

[98] *III. Veřejné závody na lyžích v Novém Městě na Moravě*, in: Lidové noviny 20, č. 28, ze dne 31. 1. 1912, s. 5.

[99] *Lyžařský kurs v Novém Městě na Moravě*, in: Lidové noviny 21, č. 15, ze dne 16. 1. 1913, s. 5.

[100] *IV. velké moravské závody na lyžích v Novém Městě na Moravě*, in: Lidové noviny 21, č. 21, ze dne 22. 1. 1913, s. 5 a *IV. veřejné závody na lyžích v Novém Městě na Moravě*, in: Svaz: věstník Zemského svazu pro povznesení návštěvy cizinců na Moravě a ve Slezsku 3, č. 1, 1913, s. 14–15.

[101] *Závody v Novém Městě*, in: Lidové noviny 21, č. 15, ze dne 16. 1. 1913, s. 5.

[102] *Výsledky závodů lyžařských na Poustevnách*, in: Lidové noviny 22, č. 7, ze dne 7. 1. 1914, s. 6.

277-314_novotna_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:35 Stránka 293

V lednu byly uspořádány *V. veřejné závody v Novém Městě na Moravě* (25. 1. 1914).[103] *Rozestaveného běhu na 1 000 m* se zúčastnilo celkem pět trojčlenných družstev. Bohužel štafeta obou družstev L. K. v Brně skončila na pátém a šestém místě (časy 5:25 a 5:28 min.). Sedmého místa v běhu na 100 m bez holí dosáhl z počtu devíti zúčastněných brněnský J. Balcar. Na kopci Šibenice byl postaven můstek pro závod ve skoku na lyžích, kde se na osmém, tedy posledním místě umístil K. Kancnýř (L. K. v Brně). Zajímavým závodem byl *závod mužů starších 35 let.* Zde na krásném třetím místě doběhl K. Divíšek a hned za ním pak Vl. Fanderlik (oba L. K. v Brně). Největšího úspěchu však dosáhla Divíškova dcera Marie, která zvítězila v závodě *školních děvčat* a nechala za sebou i novoměstské rodačky.[104] S. K. Nové Město na Moravě vymohl pro tento rok schválení k vypsání sdruženého závodu *O mistrovství Moravy*, skládajícího se z běhu na 10 km, běhu na 100 m bez holí, krasojízdy a skoku na lyžích.[105]

15. února 1914 se konaly závody v Beskydech na Ondřejníku, kde mezi sebou porovnali síly slezští, moravští, čeští a dokonce i polští závodníci. Z Brna přislíbili svou účast zástupci L. K. v Brně ale i S. K. Moravská Slavie. Za L. K. v Brně se podařilo nejlepšího umístění získat K. Bundálkovi, který zvítězil v *jízdě starých pánů* a v závodě v běhu na 100 m skončil na druhém místě.[106]

Nejvíce se jezdilo za lyžováním v roce 1914 do Nového Města na Moravě, Beskyd ale podnikaly se i výlety do Alp (Arlberg, Wiesenegg), na Malou Fatru (Velký Kriváň, Chleb) či do Krkonoš.

Podmínky, předpoklady a lyžařské vybavení prvních brněnských lyžařů

Členství ve sportovních klubech a spolcích, a nejen v nich, neznamenalo pouze seskupení lidí se stejnými zájmy, v tomto případě láskou k lyžování, a postoji na jedné straně, ale zároveň i prokázání se jistým společenským postavením, vlivy, schopnostmi a v nemalé míře i finančními prostředky. Jakýkoliv sport se ve svých počátcích musel zaobírat s nepochopením velké části společnosti, která nevykonávala žádný sport.

Lyžování nepatřilo mezi aktivity, kterým by se mohla věnovat většina obyvatel města. Kdo chtěl začít s lyžováním, musel splňovat hned několik kritérií. První průkopníci lyžování vzešli z řad majetných a vysoce postavených, vzdělaných obyvatel města Brna. Mezi členy klubu bychom v prvním roce své existence našli převážně úředníky,

[103] Propozice V. veřejných závodů v Novém Městě na Moravě (25. 1. 1914) uloženy v AMB, fond R 81 T. J. Lokomotiva Brno, lyžařský oddíl, Brno 1911–1959, inv. č. 27, kart. 1.

[104] *Paté veřejné závody lyžařské v Novém Městě na Moravě*, in: Lidové noviny 21, č. 28, ze dne 28. 12. 1913, s. 6–7.

[105] *V. veřejné lyžařské závody v Novém Městě na Moravě*, in: Lidové noviny 22, č. 14, ze dne 14. 1. 1914, s. 6 a *Páté veřejné závody lyžařské v Novém Městě na Moravě*, in: Lidové noviny 22, č. 28 , ze dne 28. 1. 1914, s. 6 – 7.

[106] Propozice Veřejných závodů na lyžích v Beskydech na Ondřejníku (15. 2. 1914) uloženy v AMB, fond R 81 T. J. Lokomotiva Brno, lyžařský oddíl, Brno 1911–1959, inv. č. 27, kart. 1. Srov. *Lyžařské závody na Ondřejníku*, in: Lidové noviny 22, č. 40, ze dne 10. 2. 1914, s. 6 a *Výsledky lyžařských závodů na Ondřejníku*, in: Lidové noviny 22, č. 56, ze dne 26. 2. 1914, s. 6.

277-314_novotna_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:35 Stránka 294

pedagogy, inženýry, právníky, lékaře, umělce či obchodníky. Ti všichni se museli vykázat finančními i materiálními předpoklady a také dostatkem časových možností. Je zajímavé, že v tomto případě věk těchto prvních průkopníků brněnského lyžování nehrál tak velkou a zásadní roli. Ze 48 členů v roce 1912 bylo 22 mladších třiceti let, téměř 30 % bylo starších 30 let a tři dokonce přesáhli hranici 40 let. Nejmladším členem byl dvacetipětiletý redaktor Lidových novin Vilém Jandík, naopak nejstarším členem byl již čtyřicetičtyřletý architekt D. Jurkovič.

Lyžařské náčiní

Lyže se vyráběly z jasanu, javoru, klenu, habru či buku. Tak například básník J. Mahen vlastnil tzv. *hickorové lyže.*[107] Sochař K. Racek věnoval své staré bukové lyže už roku 1910 své ženě a sám si pořídil nové jasanové (výroba pan Adolf Slonek z Nového Města na Moravě), na radu F. Kunstmüllera jen 230 cm dlouhé, které dal později ještě zkrátit na 200 cm. Tyto jasanové lyže mu sloužily až do konce jeho aktivní lyžařské činnosti. Za války je musel v roce 1941 odevzdat Němcům, kteří je ještě uznali za způsobilé pro německou armádu.[108]

Lyžařské hole se vyráběly nejčastěji z jasanového a lískového dřeva nebo z bambusu. Nad spodní okovanou špicí byly asi tak ve výšce 15 cm upevněny pohyblivé rákosové (dříve i dřevěné) kroužky s hustým koženým výpletem. Horní část hole byla opatřena pro pevnější uchycení koženou nebo jutovou páskou. Používání dvou holí se vžívalo jen velmi pozvolna a v některých oblastech se můžeme setkat s jednou holí ještě kolem roku 1920.

Mazání lyží sloužilo ve svých počátcích jen jako impregnace lyží proti vlhku. Parafín se stal nejčastěji nanášeným prostředkem na lyže. A kromě parafínu se používal i vosk nebo dehet. Až kolem roku 1908 se u nás začíná objevovat první lyžařský vosk značky SWERDRUPIT. Znám byl i vosk značky SKIOLIN či BERKOLIN.

Nejdůležitější součástí lyžařského vybavení byla obuv, která měla být pevná, z nepromokavého materiálu a s nízkým podpatkem. Přední část boty neměla být hranatá, ale špičatá tak, aby přiléhala k železným čelistem po celé své délce. Aby nepadal patní řemen, měly boty pro tento účel na opatku přišitý malý řemínek s přezkou. Špičky bot měly být z tvrdé kůže, která měla za úkol zmírňovat tlak předního řemene na prsty nohou a také chránit prsty před omrzlinami. Ponožky se užívaly vlněné, nejlepší byla pro tento účel vlna kozí neodtučnělá, ale pro nižší cenu se užívaly i ponožky z vlny ovčí nebo ponožky plstěné. Pod tyto tlusté vlněné ponožky se nosívaly ještě tenké bavlněné ponožky, které byly k dostání za 15 až 20 h za pár. Kdo nosil krátké kalhoty, mohl namísto dlouhých punčoch mezi dvoje ponožky použít tzv. *lýtka* (bez šlapek)

[107] Pozůstalost Lva Vašíčka v Muzeu města Brna, *Jiří Mahen a sport*, 2 strany strojopisu (nedatováno), inv. č. 12781. Hickory bylo dřevo kanadského ořechu s velmi hustými, rovnoběžnými vlákny.
[108] Anonymní vzpomínky z Pozůstalosti Lva Vašíčka v Muzeu města Brna (nedatováno), inv. č. 12768.

277-314_novotna_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:35 Stránka 295

vespod se sponou. Pro opravdu důkladnou ochranu nohou byly k dostání ještě tzv. *podkolenice* (zvané též *kamaše*), nejlepší byly šněrovací ze silného lodnu.[109] Jako přikrývka hlavy sloužila klasická čepice nebo klobouk. Ten chránil sice daleko více proti tzv. *sněžnému úpalu*, ale na druhou stranu se pod něj musela ještě nosit vlněná či hedvábná kukla. Ze stejného materiálu se vyráběly i šály. Tak například v roce 1911 nabízel vlněné a žinilkové šály brněnský obchodník Rudolf Zöllner (Velké náměstí č. p. 30).[110] Lyžařské rukavice se dělaly z hrubé, tlusté vlny a ideální bylo, když sahaly až k loktům, aby se při pádu nedostal do rukávu sníh. Nejvíce vyhovovaly ovšem tzv. *palečnice* čili *palčáky*. Od lyžařského obleku se očekávalo to samé co třeba od obleku pro turisty či lovce. Tedy jednoduchost, praktičnost a také elegance. Nosily se kalhoty jak délky dlouhé tak i krátké rajtky. Kabát měl být kratší, v žádném případě ne frak. Musel dobře přiléhat, aby se pod něj při pádu nedostal sníh. Nutností kapes bylo knoflíkové zapínání, stejně jako u rukávů. Nejvhodnější látkou pro oblek byl loden nebo ševiot, látka nesměla být drsná, aby se na ni nelepil sníh a netvořily se rampouchy. Pod oblekem se nosila košile a svetr. Pánské zimní prádlo, ponožky, rukavice, svetry a čepice byly k dostání například u V. Dreslera na Kobližné ulici č. p. 24–26 nebo u Zikmunda Bergra na Panské ulici č. p. 12–14.[111] Nezbytnou věcí na výlety byl batoh, ten měl být nepromokavý, uvnitř potažený voskovým plátnem a s oddělenými kapsami pro náhradní oblečení či proviant. Další nutností byly tzv. *sněžné brýle*. Doporučovala se co největší skla, kovové části měly být podloženy kůží nebo jinou izolační látkou. Brýle z celuloidu se velmi rychle poškrábaly, slídové se zase odlamovaly. Pro ochranu očí před paprsky slunce se dalo použít i koženého pásku s dvěma dírkami. Jako ochranný prostředek proti spálení pokožky se používala například mast zvaná *Gletschersalbe* anebo alespoň směs sazí a tuku. Na delší výlety byly s sebou nošeny polní láhve, naplněné nejčastěji čajem s citronovou šťávou a cukrem, cukrová voda, slazená i neslazená káva. Uvádí se, že v hliníkových láhvích s dvojitými stěnami vydržel teplý nápoj třeba i 24 hodin. Jako pochutiny se vozily například sušené švestky, bonbony či pocukrované ovoce. K nepostradatelné výzbroji lyžaře pří delší túře patřil i kompas, píšťalka, krabička *větrových zápalek*, svíčka, kapesní nůž s vývrtkou, mapa a příruční svítilna, kterou bylo možné zavěsit buď do knoflíkové dírky u kabátu nebo na řemen u batohu. Zkušení lyžaři vozili s sebou i nářadí pro případ, že se na lyžích něco porouchá. To vše potvrzují i slova K. Racka: „*Jezdívalo se v turistickém úboru a každý si musel udělat ochranné věci proti sněhu a mrazu. Vedle dobrých botů to byly nenahraditelné ovinovačky, na hlavu beranice nebo vlněná čepice, která se dala stáhnout přes uši. Potom ještě vlněná šála na krk, dlouhé nátepníčky, rukavice-palčáky a vlněný teplý svetr. Dámy jezdily tehdy ještě v sukních.*“.[112]

---

[109] Loden, hrubší vlněné sukno z mykané příze, nejčastěji melanžové valchované, někdy poločesané. Šněrovací kamaše byly k dostání například u vídeňského Berca nebo u Fr. Hádka v Moravské Ostravě za 7 K. Srov. A. PODROUŽEK, *Jízda na lyžích*, s. 120.

[110] Lidové noviny 19, č. 348, ze dne 17. 12. 1911, s. 6.

[111] Lidové noviny 19, č. 338, ze dne 7. 12. 1911, s. 6 a Lidové noviny 19, č. 348, ze dne 17. 12. 1911, s. 15.

[112] AMB, fond R 81 T. J. Lokomotiva Brno, lyžařský oddíl, Brno 1911–1959, inv. č. 24, kart. 1, dopis K. Racka z 23. 1. 1948 *Začátky brněnského lyžování*.

277-314_novotna_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:35 Stránka 296

Činnost L. K. v Brně během I. světové války (1914–1918)

Rozvoj lyžování na celém našem území přerušily události I. světové války. Po jejím vypuknutí došlo i k přerušení činnosti L. K. v Brně a to na dlouhou dobu. Pro rok 1915 bylo ovšem ještě na seznamu členů L. K. v Brně zapsáno neuvěřitelých 82 jmen. Mnozí lyžaři byli povoláni na válečná bojiště, odkud se však někteří již nevrátili. Těm J. Mahen věnoval báseň, zapsanou do pamětní knihy S. K. Nové Město na Moravě v říjnu 1916.[113] Jednalo se konkrétně o Mahenovy kamarády lyžaře, kteří zahynuli nejen na válečných bojištích v období 1913–1915 (F. Gregor, B. Hanč, Rajnyš, Ženatý, K. V. Červinka).

Tak například K. Racek byl odveden na vojnu v roce 1915, kde zůstal až do roku 1918. Po domluvě s několika dalšími členy, kteří ještě nebyli ve válce, zazdil seznam členů i ostatní doklady, které měl při sobě, do zdi pod okno ve svém kamenickém závodě na Silniční (dnešní Hybešově) ulici č. p. 14.[114] Během války došlo skutečně k tomu, že se c. k. rakouské vojenské úřady po seznamu členů klubu sháněly. Důvod nebyl znám, ale od předsedy Fanderlika se jim dostalo odpovědi, že veškerý materiál i seznam se jmény členů zůstal u tehdejšího jednatele klubu ing. Jar. Balcara. Ten byl od srpna 1914 jako podplukovník generálního štábu v ruském zajetí a tím pro rakouské úřady seznam zmizel.[115]

I J. Mahen byl roku 1916 na den sv. Antonína odveden, na podzim pak narukoval. Brzy se však ocitl v důstojnické škole, která sídlila v budově naproti kostelu sv. Jakuba (ve stejné budově, kde později pracoval jako knihovník české Městské knihovny). Mahen se nakonec z vojny vrátil roku 1917 a nastoupil do redakce Lidových novin.[116]

Činnost L. K. v Brně v období 1918–1920[117]

Po skončení 1. světové války se členové klubu, ti, co přežili, začali opět scházet. V roce 1919 čítal klub 34 členů. Tento počet se rok od roku zvyšoval a během jednoho desetiletí, díky velkému rozmachu lyžařského sportu, dosáhl hranici 700 členů. Toto byl nejvýše dosažený počet členů.

---

[113] Viz obrazová příloha č. 15. *Pamětní kniha S. K. Nové Město na Moravě záznam z října 1916* (fotokopie uloženy ve sbírkách Horáckého muzea Nové Město na Moravě).

[114] Viz barevná příloha č. LXXV.

[115] AMB, fond R 81 T. J. Lokomotiva Brno, lyžařský oddíl, Brno 1911–1959, inv. č. 24, kart. 1, dopis K. Racka z 23. 1. 1948 *Začátky brněnského lyžování.*

[116] Karla MAHENOVÁ, *Život s Jiřím Mahenem*, Praha 1978.

[117] V říjnu 1948 se začlenil L. K. v Brně a utvořil lyžařský oddíl Tělocvičné jednoty Sokol Železničáři v Brně, která se vytvořila v roce 1948 z původního Železničního sportovního klubu v Brně, založeného v roce 1942. Ze spolkového katastru byl vymazán dne 28. 9. 1950. Počátkem ledna 1953 byla teoreticky skončena sportovní činnost Sokola Železničáři Brno, avšak prakticky tato činnost navázala na tělovýchovu novou. Při Svazu železničářů ROH v Brně, byla utvořena Tělocvičná jednota Lokomotiva Brno, do které přešel i v roce 1953 lyžařský oddíl zaniknuvší tělocvičné jednoty Sokol Železničáři Brno. AMB, fond R 81 T. J. Lokomotiva Brno, lyžařský oddíl, Brno 1911–1959.

277-314_novotna_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:35 Stránka 297

Opětným organizováním a také pořádáním lyžařských výprav měl L. K. v Brně navázat na velmi zdařilou klubovou činnost v době předválečné. Jedna z prvních výprav směřovala vlakem do Blanska, odkud se nepočetná skupinka deseti nadšenců v čele s K. Divíškem vydala do Vranova. Po zastávce na oběd ve vranovském hostinci se přesunuli k Útěchovu, kde proběhlo odpolední cvičení. Návrat domů se uskutečnil již za tmy kolem sedmé hodiny večerní.[118]

Jedna z dalších výprav, o které víme, byla podniknuta až v listopadu téhož roku (neděle 23. 11. 1919).[119] Cílem výletu, kterého se účastnilo šestnáct brněnských lyžařů, byl Moravský kras. Vlakem se skupina dopravila do Klepáčova, tam si lyžaři nasadili lyže a jelo se lesem do Rudic a odtud pak po silnici do Křtin. Ve Křtinách se připojili další čtyři lyžaři, kteří dorazili přes Babice z Adamova. Na množství ani kvalitu sněhu si nemohli účastníci této výpravy stěžovat. Součástí této výpravy bylo i uskutečnění menších závodů na cestě ze Křtin do Bílovic. Kvůli tmě se pak již z Bílovic muselo jet zpátky do Brna vlakem.

Prosinec 1919 jako by pro brněnské lyžaře neexistoval, z dobového tisku se jen dočítáme o nedostatku sněhu na Novoměstsku a o jakémsi *zaspání* brněnských lyžařů. O špatných sněhových podmínkách v okolí Nového Města na Moravě jsou podávány zprávy i v lednu 1920. Nedostatek sněhu na Vysočině mohl částečně ovlivnit i to, že se Brňané rozhodli uspořádat lyžařské závody přímo v Brně. I když Brno na tom rozhodně s množstvím sněhu nebylo o moc lépe.

Začátkem roku 1920 se tedy v Brně uskutečnily první lyžařské závody, které se staly náplní mnoha článků brněnského tisku. Stalo se tak v pondělí 2. února 1920[120] v české úřednické čtvrti poblíž Wilsonova lesa.[121] Pořadatelem byla sice S. K. Moravská Slavia,[122] ale závody byly přístupné všem lyžařům české národnosti bez ohledu na příslušnost ke klubu. Samotné závody byly odstartovány o půl třetí odpoledne hned v několika kategoriích. Na programu byly následující disciplíny: běh na 100 m po rovině, sjezd 150 m z kopce, běh na 100 m po rovině s překážkami, skoky, běh

[118] *Lyžaři pozor*!, in: Lidové noviny 27, č. 39, ze dne 8. 2. 1919, s. 5 a *Lyžařství*, in: Lidové noviny 27, č. 42, ze dne 11. 2. 1919, s. 5.

[119] Večer předtím se mělo v dámském salonu kavárny Slavia rozhoudnout, zda se pojede vlakem do Rájce nad Svitavou a přes Sloup, Macochu a Křtiny zpět do Brna nebo v případě špatného počasí se půjde pěšky do Útěchova, kde se bude na louce zdokonalovat v lyžování. Srov. *Lyžaři!*, in: Moravská Orlice 57, č. 267, ze dne 22. 11. 1919, s. 4 a *První výprava lyžařská*, in: Moravská Orlice 57, č. 271, ze dne 27. 11. 1919, s. 4.

[120] Srov. *První lyžařské závody v Brně*, in: Moravská Orlice 58, č. 9, ze dne 1. 2. 1920, s. 8, *První lyžařské závody v Brně*, in: Moravská Orlice 58, č. 27, ze dne 4. 2. 1920, s. 4, *První lyžařské závody v Brně*, in: Lidové noviny 28, č. 58, ranní vydání, s. 3 nebo *První lyžařské závody v Brně*, in: Lidové noviny 28, č. 62, ranní vydání, s. 3.

[121] Vedle Wilsonova lesa, který byl nejnavštěvovanějším místem k lyžování, se brněnští lyžaři velmi hojně scházeli i v Pisárkách *u Myslivny*. Srov. *Lyžaři*, in: Moravská Orlice 58, č. 5, ze dne 8. 1. 1920, s. 4.

[122] S. K. Moravská Slavia je druhým nejstarším českým sportovním klubem v Brně založeným 24. 10. 1904. Lyžařský sport se zde začíná provozovat až po té, co je zřízen šermířský odbor (1905), fotbalový kroužek (1906), tenisový odbor (1906), atletický odbor (1907), plavecký odbor (1908) nebo odbor lehké atletiky (1909). Bylo to před rokem 1914. Přemysl JÍLEK – Lev VAŠÍČEK, *Moravská Slavia 1904–1969*, Brno 1969; *25 let Moravské Slavie 1904–1929*, Brno 1929.

277-314_novotna_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:35 Stránka 298

na 1 000 m po rovině, krasojízda[123] a nakonec tzv. *jízda na útěchu.* Na startovní listiny všech disciplín se zapsalo vždy šest až osm závodníků a také jediná dívka, kterou nebyl nikdo jiný než známá průkopnice ženského sportu v Brně Marie Divíšková.[124] Ta se už jako desetiletá účastnila spolu se svým bratrem Karlem a otcem roku 1910 lyžařské výpravy Brňanů do Nového Města na Moravě. Při těchto prvních lyžařských závodech se umístila ve zmíněné krasojízdě, tedy ve slalomu o délce 150 metrů, na krásném třetím místě.[125] Mezi rozhodčími bychom našli například profesora Františka Majdu,[126] továrníka Karla Káše či K. Divíška ml.[127] Posledně jmenovaný byl zapsán na startovní listině všech vypsaných kategorií a podařio se mu zvítězit hned ve čtyřech (100 m po rovině, 150 m z kopce, skoky a krasojízda). Stal se tak nejúspěšnějším účastníkem těchto závodů, jejichž uspořádání téměř v samém centru města bylo bezesporu velkou odvahou. Divíškovým největším soupeřem byl známý brněnský fotbalista Mojmír Polcar (S. K. Moravská Slavia), který skončil ve třech disciplínách na druhém a ve třech na třetím místě. Závod na 1 000 m a 100 m na rovině s překážkami vyhrál Bohuslav Fleischer,[128] který uvádí v jednom ze svých rozhovorů ze 70. let se známým brněnským sportovním redaktorem Lvem Vašíčkem, že jednotlivé soutěže byly velmi „*legrační a improvizované, jedinou regulérní a opravdovou soutěží připadal v úvahu běh na 1 km. Dráhu jsme vytyčili papírovými praporky. Sjezd vedl k Wurmově ulici s obratem asi v místech Sušilových kolejí šikmo vzhůru na hřeben a k cíli u lesa. Můstek na skoky jsme vytýšili ze sněhu, kterého bylo málo asi třičtvrtě metru a skákalo se asi 5 metrů. Raška i všichni ostatní se jistě usmívají – ale byli jsme první v Brně a plni nadšení!*“.[129]

Tato slova B. Fleischera, přímého účastníka závodů, dokládají, že tyto závody, přes nadšení a snahu pořadatelů, nedosáhly na tu dobu takové úrovně jako například závody pořádané v Novém Městě na Moravě, kolébce moravského lyžování. Přesto jsou významným mezníkem pro povědomí brněnské veřejnosti o fenoménu lyžařského sportu.

---

[123] Krasojízdou se myslel slalom, při kterém se hodnotil průjezd brankou, obraty telemark a kristiánky či poskok.

[124] Marie Divíšková zvaná Puňa (* 11. 2. 1900 Brno – † 15. 1. 1981 Ostrava), dcera Karla Divíška st., později provdaná Komárková, všestranná sportovkyně (atletika, plavání, zimní sporty), účastnice Prvních veřejných plaveckých závodů v Brně (10. 8. 1913) či Prvních atletických závodů žen v Brně (12. 10. 1913).

[125] Pozůstalost Lva Vašíčka v Muzeu města Brna, strojopis, inv. č. 12761.

[126] František Majda (* 23. 1. 1886 Ratajec – † 5. 1. 1960 Brno), velký propagátor a organizátor brněnského sportu, 1910–1923 profesorem tělocviku na Prvním českém státním gymnáziu (třída Kpt. Jaroše 14), členem atletického odboru S. K. Moravská Slavie (předseda v letech 1920–1924), členem výboru lyžařského odboru S. K. Moravská Slavia (1929), vychoval řadu vynikajících brněnských závodníků, stal se zakladatelem středoškolského závodu Stříbrný věnec Lidových novin, ze kterého se stal v letech 1929–1963 vynikající středoškolský pohár.

[127] Karel Divíšek ml., zvaný Tunal (* 6. 8. 1902 Brno – † 24. 10. 1956 Brno), všestranný sportovec (plavání, potápění, atletika, zimní sporty či automobilismus), účastník Prvních veřejných plaveckých závodů v Brně 10. srpna 1913, účastník běhu na 10 km při Všesportovní slavnosti S. K. Moravské Slavie 6. 9. 1919, kromě sportu se také ve velké míře věnoval speleologii.

[128] Bohuslav Fleischer, od roku 1919 člen S. K. Moravská Slavie.

[129] Rozhovor Lva Vašíčka s B. Fleischerem na téma *První lyžařské závody v Brně*, Pozůstalost Lva Vašíčka v Muzeu města Brna, inv. č. 12767.

277-314_novotna_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:35 Stránka 299

SEZNAM PŘÍLOH

Příloha č. 1: Prezenční listina z ustavující valné hromady L. K. v Brně konané dne 16. 12. 1911 v Úprkově dvoraně hotelu Slavie. Uloženo v Archivu města Brna, fond R 81 T. J. Lokomotiva Brno, lyžařský oddíl, Brno 1911–1959, inv. č. 27, kart. 1.

Příloha č. 2: Vladimír Fanderlik (s brýlemi) a Karel Racek (stojící s kloboukem) ve společnosti členů Volného turistického sdružení Noha (s doutníkem Petr Bezruč). Fotografii z rodinného archivu poskytl pan ing. Ivan Fanderlik CSc., vnuk Vladimíra Fanderlika.

Příloha č. 3: Účastníci I. lyžařských závodů v Novém Městě na Moravě (2. 2. 1910). Stojící zprava: K. Hüttel, Vl. Fanderlik, ing. Jar. Balcar, architekt J. Mráček a architekt D. Jurkovič; se startovním číslem 20 v pokleku ing. Fr. Kunstmüller (všichni L. K. v Brně). Stojící zleva: A. Slonek (startovní č. 2, 3. místo), K. Mrkvička (startovní č. 4, 1. místo), M. Gregorová (startovní č. 6, 1. místo mezi ženami); všichni S. K. Nové Město na Moravě. Uloženo v Horáckém muzeu v Novém Městě na Moravě, inv. č. 7476 NM–C.

Příloha č. 4: Skupinové foto Brňanů pořízené v Novém Městě na Moravě při jedné z lyžařských vyjížděk v roce 1910. Zleva: architekt D. Jurkovič, Vl. Fanderlik, Fr. Šlemer, J. Ticháček, K. Divíšek, E. Pavlíček a architekt J. Mráček. Účastny byly i obě děti Karla Divíška, desetiletá Marie (zvaná Puňa) a osmiletý Karel (zvaný Tunal). Uloženo v Horáckém muzeu v Novém Městě na Moravě, inv. č. 7707 NM–C.

Příloha č. 5: Členové L. K. v Brně tajemník K. Hüttel a J. Mráček (první a druhý zprava) ve společnosti Novoměstských, profesora reálky K. Friče a ředitele Hlaváče, při jedné z prvních lyžařských výprav na Novoměstsko. Uloženo ve Státním okresním archivu v Přerově, fond Kulturní místopis Přerovska, Jan Mráček, strojopis Vzpomínky na počátky lyžařského sportu na Moravě a založení Lyžařského klubu v Brně, 18 s. včetně foto (předneseno J. Mráčkem dne 6. 12. 1940 na členské schůzi k 30. výročí založení klubu).

Příloha č. 6: Jedna z fotografií dokumentující vyjížďku Volného sdružení českých lyžařů v Brně ještě v době před založením L. K. v Brně. Uloženo v Horáckém muzeu v Novém Městě na Moravě jako součást fotokopie zápisů z Pamětní knihy S. K. Nové Město na Moravě, inv. č. 6402 NM–C.

Příloha č. 7: Fr. Šlemer a J. Mráček ve společnosti manželů Boženy a Dušana Jurkovičových na Harusově kopci poblíž Nového Města na Moravě. Božena Jurkovičová byla přijata mezi ostatní členy L. K. v Brně dne 13. 12. 1912. Uloženo ve Státním okresním archivu v Přerově, fond Kulturní místopis Přerovska, Jan Mráček, strojopis Vzpomínky na počátky lyžařského sportu na Moravě a založení Lyžařského klubu v Brně, 18 s. včetně foto (předneseno J. Mráčkem dne 6. 12. 1940 na členské schůzi k 30. výročí založení klubu).

Příloha č. 8: Jan Mráček a Josef Wurm na Lysé hoře. Uloženo ve Státním okresním archivu v Přerově, fond Kulturní místopis Přerovska, Jan Mráček, strojopis Vzpomínky na počátky lyžařského sportu na Moravě a založení Lyžařského klubu v Brně, 18 s. včetně foto (předneseno J. Mráčkem dne 6. 12. 1940 na členské schůzi k 30. výročí založení klubu).

277-314_novotna_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:35 Stránka 300

Příloha č. 9: Skupina lyžařů vyhledává u Nového Města na Moravě vhodné místo na Harusově kopci pro stavbu lyžařské a turistické chaty. Druhý zleva Vl. Fanderlik. Uloženo v Horáckém muzeu v Novém Městě na Moravě, inv. č. 10223 NM–C.

Příloha č. 10: Chata na Harusově kopci u Nového Města na Moravě. Autor návrhu architekt Jan Mráček (1911). Uloženo v Muzeu města Brna, Dokumenty Jana Mráčka, inv. č. 4301.

Příloha č. 11: Diplom čestného členství architekta Jana Mráčka (8. 11. 1935). L. K. v Brně jmenoval J. Mráčka na své 25. valné schůzi zasloužilým průkopníkem lyžařského sportu, zakladatelem a dlouholetým činovníkem klubu. Uloženo v Muzeu města Brna, Dokumenty Jana Mráčka, inv. č. 4301.

Příloha č. 12: Propozice *V. veřejných závodů na lyžích v Novém Městě na Moravě* (25. 1. 1914). Uloženo v Archivu města Brna, fond R 81 T. J. Lokomotiva Brno, lyžařský oddíl, Brno 1911–1959, inv. č. 27, kart. 1.

Příloha č. 13: Titulní strana lyžařské příručky „*Jízda na lyžích*“ (A. Podroužek, Telč 1909).

Příloha č. 14: Brněnský obchodník Karel Bundálek nabízel ve svém obchodě na Velkém náměstí č.p. 29 (dnešní náměstí Svobody) řadu sportovních potřeb pro zimní sporty. Sám se stal členem L. K. v Brně dne 13. 11. 1912. Reklama převzata z knihy „*Jízda na lyžích*“ (A. Podroužek, Telč 1909).

Příloha č. 15: Báseň Jiřího Mahena, vzpomínka na své kamarády-lyžaře, říjen 1916. Uloženo v Horáckém muzeu v Novém Městě na Moravě, inv. č. 6425 NM-C.

Příloha č. 16: Jiří Mahen-lyžař. Převzato z: –kd–, *Sto let novoměstského lyžování v literatuře: Jiří Mahen, Sníh, lyže a Novoměstsko.* in: Novoměstský zpravodaj, leden 1986, s. 12.

Příloha č. 17: Tzv. Huitfeldovo vázání, první vázání s kovovými čelistmi, zkonstruované roku 1894 Norem F. Huitfeldem. U nás se ujímá kolem roku 1910. Převzato z: Otakar COCHLAR, *Lyžařova abeceda*, Brno 1934.

Příloha č. 18: Skupina brněnských a novoměstských lyžařů v pohádkové scenérii zasněžených lesů Vysočiny. Převzato z: Novoměstští lyžaři. in: Večery, beletristická příloha Lidových novin 19, č. 2, ze dne 11. 2. 1911, s. 15.

Barevná příloha č. LXXIV.: Vlajka L. K. v Brně. Uloženo v Archivu města Brna, fond R 81 T. J. Lokomotiva Brno, lyžařský oddíl, Brno 1911–1959, inv. č. 51, kart. 2.

Barevná příloha č. LXXV.: Dům č. p. 14 na Hybešově ulici (dříve Silniční). Zde Karel Racek na začátku I. světové války zazdil pod jedno z oken svého kamenického závodu seznam členů L. K. v Brně. Foto autorka článku, září 2007.

277-314_novotna_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:35 Stránka 301

Markéta Novotná

Die Entstehung des Schiclubs in Brünn, seine Schicksale bis zum I. Schiwettbewerb in Brünn (1910–1920)

ZUSAMMENFASSUNG

Die Anfänge des organisierten Schilaufens in Brünn hängen sehr eng mit dem Schisport in der Region von Nové Město zusammen, dem das Primat in der Geschichte dieser Sportart in Mähren gehört. Das dortige Schilaufen begann ähnlich wie in anderen Gebieten in Form der Wintertouristik und es waren gerade die Touristen, die zu den größen Anhängern und Verbreitern des Schisports in seinen Anfängen wurden.

In Brünn entstand um 1905 eine lose touristische Vereinigung mit dem Namen Noha. Einige seine Mitglieder widmeten sich neben der Touristik, die den eigenen Sinn und Zweck dieser Vereinigung darstellte, auch dem Schisport. Anfangs bezeichneten sie sich als die *„Lose Vereinigung tschechischer Schiläufer in Brünn"* und die Statuten des *„Schiclubs in Brünn"* wurden durch den Erlass der k.k. mährischen Statthalterei in Brünn Nr. 86914 von 5. Dezeber 1911 gebilligt. Anfangs zählte der Club 26 Mitglieder, im Jahre 1912 waren es schon 48, 1913 65 und 1914 73 Mitglieder. Zu wichtigen Mitgliedern dieses Clubs gehörten z.B. der Bildhauer K. Racek, der Finanzsekretär K. Hütel, der Landessekretär Vl. Fanderlik, die Architekten J. Mráček und D. Jurkovič sowie der Dichter J. Mahen, der 1911 die Hymne des Schiclubs komponierte.

Während des I. Weltkrieges musste der Club seine Tätigkeit einstellen, trotzdem hatte er noch im Jahre 1915 rund 80 Mitglieder. Dank der Bewusstheit einiger Mitglieder gerieten die Schriftstücke des Schiclubs nicht in die Hände der k.k. Militärbehörden. Nach dem Krieg nahm der Club seine Tätigkeit wieder auf und knüpfte auf die alten guten Zeiten an; an den 2. Februar 1920 wurde ein großes Sportfest in Form des ersten Schiwettbewerbs in Brünn geplant. Der erfolgreichste Teilnehmer dieses Wettbewerbs, das in dem tschechischen Beamtenviertel unweit des Wilson-Waldes abgehalten wurde, war Karel Divíšek d.J. aus der berühmten Brünner Sportlerfamilie.

277-314_novotna_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:35 Stránka 302

TEXTOVÁ PŘÍLOHA

Lyžařská hymna, kterou pro klub složil básník a člen L. K. v Brně Jiří Mahen.

Jiří Mahen: Lyžařská hymna
Věnoval autor Lyžařskému klubu Brno dne 23. 11. 1911.
(nápěv: Pod tím naším okénečkem…/refrén: Tancuj, tancuj vykrúcaj…)

1/ Na tom našem okénečku
usadil se mráz –
a na horách, na dolinách
leží sněhy zas.
Vezmem si já, co rád nosím,
v závějích se projet musím –
ven mne neste, lyže moje,
zas je tu náš čas.

Refrén:
Jaká radost na stráni,
když se lyžař prohání.
Všeho můžeš zkusiti, jen nejezdi po řiti:
Tralala, tralala, tra lalala lalala bum.
Tralala, tralala, tra lalala lalala bum.

2/ Měl jsem doma pěknou holku,
ale co teď s ní?
V lásce každém člověk zhloupne
nebo znervozní.
Ale já mám skyje radši –
láska k nim mě zcela stačí –
z lyží mám já zdravou hlavu
z jízdy něco v ní.

Refrén:
Jaká radost……

3/ Huráá, páni kamarádi,
a teď v bystrý let.
Jenom dědek nebo hlupák
k peci doma sed.
Huráá tam, kde sníh vše kryje,
sjezd kde s kopce nejprudší je,
nedejme se, nebojme se –
náš je celý svět.

Refrén:
Jaká radost……

277-314_novotna_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:35 Stránka 303

Seznam členů Lyžařského klubu v Brně (L. K. v Brně) v roce 1912

jméno a příjmení	osobní data	povolání a bydliště
Jaroslav Balcar	* 9. 3. 1882 Ostrava † 12. 7. 1941 Brno	zemský inženýr Brno
Josef Blaha	* 26. 3. 1885 Horní Bobrová	inženýr Brno
Jan Červený		lékárník v Líšni Líšeň
Karel Divíšek	* 12. 9. 1873 Brno † 27. 11. 1949 Ostrava	poštovní oficiál Brno, Fröbelova 14
Marie Divíšková	* 29. 7. 1879	manželka poštovního oficiála Brno, Fröbelova 14
Karel Drbal	* 11. 4. 1883 Prostějov	kancelářský praktikant Brno, Tivoli 11
Vladimír Fanderlik	* 3. 1. 1877 Olomouc † 7. 6. 1956 Nová Paka	zemský sekretář Brno, Šilingrovo náměstí 3/4
Jan Flora		zemský inženýr Brno
Jaroslav Helfert	* 27. 9. 1883 Malacky † 14. 9. 1972 Potštejn	sekretář zemského muzea Brno
František Holpruch		inženýr Brno, Gomperzova 16
Zdeněk Horák	* 20. 11. 1884 Prostějov	zemský inženýr Brno, Nádražní ulice 3
Horák		společník grafického závodu von Hochmuta Brno, Tivoli 48
Karel Hüttel	* 12. 11. 1871 Vysoké Mýto	finanční sekretář Brno, Radvitova 12
Vilém Jandík	* 12. 5. 1887 Brno	technik a redaktor Lidových novin Brno, Tivoli
Dušan Jurkovič	* 23. 8. 1868 Turá Lúka † 21. 12. 1947 Bratislava	architekt Žabovřesky
Jaromír Kameníček	* 9. 7. 1886 Brno † 7. 5. 1924 Podomí	inženýr Brno
Karel Jan Kancnýř	* 18. 9. 1886 Kroměříš	inženýr Brno, Winterholl. nám. 11
Jindřich Karmasin	* 18. 1. 1882 Maršov † 14. 9. 1944	oficiál Dělnické úrazové pojišťovny Brno, Huterova 26
Jan Kovář	* 12. 5. 1870 † 15. 10. 1941	finanční komisař Brno, Orlí 32

Příloha č. 1: Prezenční listina z ustavující valné hromady L. K. v Brně konané dne 16. 12. 1911 v Úprkově dvoraně hotelu Slavie.

277-314_novotna_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:35 Stránka 304

jméno a příjmení	osobní data	povolání a bydliště
Gustav Kříž	* 11. 5. 1884 Bratřejov † 21. 11. 1942 Brno	zaměstnanec firmy Haas&Žáček Brno, Zuischova 24
František Kunstmüller	* 27. 3. 1882 Radňovice † 26. 11. 1925 Radňovice	zemský inženýr Brno, Lidická 70
Evžen Lippanský	* 22. 10. 1876 Stará Ves u Ostravy	finanční komisař Brno, Cejl 113
August Madlmayer	* 15. 8. 1877 Bystřice pod Hostýnem	zemský inženýr Brno, Pekárenská 4
Jiří Mahen	* 12. 12. 1882 Čáslav † 22. 5. 1939 Brno	redaktor Lidových novin Brno
František Majda	* 23. 1. 1886 Rataje † 5. 1. 1960 Brno	profesor tělocviku I. Českého státního gymnázia v Brně Brno, Orlí 22/24
Karel Marušák	* 20. 1. 1884 Horní Lhota u Luhačovic	zemský inženýr Brno, Úvoz 39
Karel Mašek		ředitel měšťanské školy Tišnov
Josef Matějík	* 11. 3. 1881 Záhorovice † 1. 9. 1940 Brno	učitel na české chlapecké škole v Husovicích
Václav Mezník	* 8. 9. 1882 Křižanov	berní asistent Brno, Rainerova třída
Dr. Leopold Mohapl		advokát a zemský poslanec Přerov
Jan Mráček	* 13. 7. 1874 Nehasice † 13. 6. 1961 Brno	architekt Brno, Laudonova 7
Eduard Pavlíček	* 11. 3. 1882 Brno † 26. 1. 1944 Brno	advokátní koncipient Brno, Fröbelova 14
Karel Pitha	* 13. 8. 1873 Walleschin	zvěrolékař Brno, Pekárenská 6
František Pokorný		majitel továrny Orion Horní Heršpice
Jaroslav Polak		inženýr Brno, Haberlerova 7
Karel Racek	* 2. 2. 1874 Bystrc † 20. 12. 1952 Brno	sochař a kameník Brno, Silniční 14
Jaroslav Růžička		právník Brno, Údolní 24
Edmund Schwarzer	* 11. 9. 1874 Bystřice n. Pernšt. † 17. 3. 1930 Sv. Johann (Rakousko)	tovární úředník Brno, Veselá 2
Josef Sýkora	* 3. 3. 1882 Křižanov	účetní oficiál Brno, Gorkého 15
Karel Šírek	* 28. 5. 1885 Smíchov † 19. 9. 1935	profesor na obch. akademii Brno, Veveří 15

jméno a příjmení	osobní data	povolání a bydliště
František Šlemer	* 2. 8. 1877 Skuteš	zemský inženýr Brno, Gorkého 15
Jan Špaček	* 1. 5. 1873 Židenice	zemský účetní revident Brno, Veveří 75
Josef Ticháček	* 3. 8. 1876 Radechová	zemský inženýr Brno
Vladimír Valenta	* 4. 6. 1885 Brno † 18. 4. 1944 Bohutice	úředník české průmyslové banky Brno, Veveří 113
Ludmila Vašková	* 3. 12. 1885 Příšovice	manželka primáře Brno, Ferdinandova 23
Josef Vydra	* 8. 2. 1884 Polanczyk/Polsko	profesor Brno, Schodová 6
Marie Vydrová	* 3. 2. 1883 Petrovice	manželka profesora Brno, Schodová 6
Josef Wurm	* 26. 7. 1874 Zastávka u Brna	finanční komisař Brno, Bašty 8

277-314_novotna_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:35 Stránka 306

Příloha č. 2: Vladimír Fanderlik (s brýlemi) a Karel Racek (stojící s kloboukem) ve společnosti členů Volného turistického sdružení Noha (s doutníkem Petr Bezruč).

Příloha č. 3: Účastníci I. lyžařských závodů v Novém Městě na Moravě (2. 2. 1910). Stojící zprava: K. Hüttel, Vl. Fanderlik, ing. Jar. Balcar, architekt J. Mráček a architekt D. Jurkovič; se startovním číslem 20 v pokleku ing. Fr. Kunstmüller (všichni L. K. v Brně). Stojící zleva: A. Slonek (startovní č. 2, 3. místo), K. Mrkvička (startovní č. 4, 1. místo), M. Gregorová (startovní č. 6, 1. místo mezi ženami); všichni S. K. Nové Město na Moravě.

277-314_novotna_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:35 Stránka 307

Příloha č. 4: Skupinové foto Brňanů pořízené v Novém Městě na Moravě při jedné z lyžařských vyjížděk v roce 1910. Zleva: architekt D. Jurkovič, Vl. Fanderlik, Fr. Šlemer, J. Ticháček, K. Divíšek, E. Pavlíček a architekt J. Mráček. Účastny byly i obě děti Karla Divíška, desetiletá Marie (zvaná Puňa) a osmiletý Karel (zvaný Tunal).

277-314_novotna_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:35 Stránka 308

Příloha č. 5: Členové L. K. v Brně tajemník K. Hüttel a J. Mráček (první a druhý zprava) ve společnosti Novoměstských, profesora reálky K. Friče a ředitele Hlaváče, při jedné z prvních lyžařských výprav na Novoměstsko.

Příloha č. 6: Jedna z fotografií dokumentující vyjížďku Volného sdružení českých lyžařů v Brně ještě v době před založením L. K. v Brně.

277-314_novotna_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:35 Stránka 309

Příloha č. 7: Fr. Šlemer a J. Mráček ve společnosti manželů Boženy a Dušana Jurkovičových na Harusově kopci poblíž Nového Města na Moravě. Božena Jurkovičová byla přijata mezi ostatní členy L. K. v Brně dne 13. 12. 1912.

Příloha č. 8: Jan Mráček a Josef Wurm na Lysé hoře.

277-314_novotna_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:35 Stránka 310

Příloha č. 9: Skupina lyžařů vyhledává u Nového Města na Moravě vhodné místo na Harusově kopci pro stavbu lyžařské a turistické chaty. Druhý zleva Vl. Fanderlik.

Příloha č. 10: Chata na Harusově kopci u Nového Města na Moravě. Autor návrhu architekt Jan Mráček (1911).

277-314_novotna_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:35 Stránka 311

1910 1935

K BRNO

LYŽAŘSKÝ KLUB BRNO

JMENOVAL JEDNOMYSLNĚ

NA 25. VALNÉ SCHŮZI ZASLOUŽILÉHO PRŮKOPNÍKA

LYŽAŘSKÉHO SPORTU, ZAKLADATELE

A DLOUHOLETÉHO ČINOVNÍKA KLUBU,

ZA VYNIKAJÍCÍ ZÁSLUHY, VÁŽENÉHO PÁNA,

PANA

ARCH. JANA MRÁČKA

SVÝM

ČESTNÝM ČLENEM.

V BRNĚ DNE 8. LISTOPADU 1935.

JEDNATEL. PŘEDSEDA. POKLADNÍK.

Příloha č. 11: Diplom čestného členství architekta Jana Mráčka (8. 11. 1935). L. K. v Brně jmenoval J. Mráčka na své 25. valné schůzi zasloužilým průkopníkem lyžařského sportu, zakladatelem a dlouholetým činovníkem klubu.

277-314_novotna_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:35 Stránka 312

27

V. VEŘEJNÉ ZÁVODY NA LYŽÍCH

USPOŘÁDÁ POD PROTEKTORÁTEM SL. MĚSTSKÉ RADY

LYŽAŘSKÝ ODBOR SPORTOVNÍHO KLUBU V NOVÉM MĚSTĚ NA MORAVĚ
(ČLEN SVAZU LYŽAŘŮ V KRÁL. ČESKÉM)

LYŽAŘSKÝ KLUB 18. I. 1914 V BRNĚ

25. LEDNA 1914 V NOVÉM MĚSTĚ NA MORAVĚ.

Po závodech zvláštní vlaky do Brna a Německého Brodu.

Bližší na straně 2.

Příloha č. 12: Propozice V. veřejných závodů na lyžích v Novém Městě na Moravě (25. 1. 1914).

Příloha č. 13: Titulní strana lyžařské příručky „Jízda na lyžích“ (A. Podroužek, Telč 1909).

Příloha č. 14: Brněnský obchodník Karel Bundálek nabízel ve svém obchodě na Velkém náměstí č.p. 29 (dnešní náměstí Svobody) řadu sportovních potřeb pro zimní sporty.
Sám se stal členem L. K. v Brně dne 13. 11. 1912.

277-314_novotna_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:35 Stránka 313

101.

Gregor ✠ Rajmyš ✠

Hanč ✠ Ženatý ✠

Čeruinka ✠

Na zahrádkách už jsou astry
trochu svěží barvy mají –
loučky zvadly, lesy zhořely,
moje oči vzpomínají...
Jiné dálky neputují,
neboť víc než smutno je ti.
– Kde jste vaše chvíle krásné?
Nad Rokytnem mračna letí..

Dva roky už bouře duní...
Jsou ten výraz v líci zchladlé!
Mraky s tebou cestou mluví,
o čem s tebou mluví padlí?
Temné ticho z hor se valí
a tak úzko, úzko je ti...
Jak jsme žili, tak jsme žili –
Nad Rokytnem mračna letí.

J. Mahen

Říjen 1916.

Příloha č. 15: Báseň Jiřího Mahena, vzpomínka na své kamarády-lyžaře, říjen 1916.

277-314_novotna_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:35 Stránka 314

Příloha č. 16: Jiří Mahen-lyžař.

Příloha č. 17: Tzv. Huitfeldovo vázání, první vázání s kovovými čelistmi, zkonstruované roku 1894 Norem F. Huitfeldem. U nás se ujímá kolem roku 1910.

Příloha č. 18: Skupina brněnských a novoměstských lyžařů v pohádkové scenérii zasněžených lesů Vysočiny.

315-340_jerabek_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:39 Stránka 315

Miroslav Jeřábek

K IDEOVÉ ROVINĚ VÝSTAVY SOUDOBÉ KULTURY V ČESKOSLOVENSKU V BRNĚ ROKU 1928

Dne 26. května 2008 uplynulo osmdesát let od chvíle, kdy byly slavnostním zahájením **Výstavy soudobé kultury v Československu** poprvé otevřeny brány brněnského výstaviště. Touto významnou výstavou se propojily snahy o reprezentativní výstavní akci k desátému výročí vzniku Československé republiky společně s úsilím české inteligence o vybudování stálého zemského výstaviště v Brně. V následujícím textu se chci proto pokusit o zhodnocení této události v souvislostech vývoje města Brna a Československa dvacátých let minulého století i současné reflexe v české historiografii a soudobé společnosti.

Chceme-li přemýšlet o podnětech, které vedly k rychlému vybudování výstaviště, musíme nejdříve uvažovat o politických změnách a proměně mapy střední Evropy, k nimž došlo o jedno desetiletí dříve. Události spojené s rozpadem Rakouska-Uherska a následným vznikem nástupnických, národně koncipovaných států zasáhly i do osudů mnoha velkých středoevropských měst, které v kvasu revolučních dějů začaly hledat svou novou identitu.

K tomuto procesu došlo i v Brně, kde se do té doby zdálo být přednostní postavení německého obyvatelstva neotřesitelné. Vznik republiky přivítali čeští obyvatelé s ohromujícím nadšením, zatímco reakce německy mluvících občanů byly převážně negativní. Rozdílné postoje k této zlomové události souvisely s naprostým oddělením obou národností ve městě. Ačkoli vedle sebe žily, stýkaly se spolu minimálně. Dle svědectví pamětníků si Brno začalo zprvu spíše nepozorovatelně měnit vlastní podstatu.[1] Proměna města s ukončením či rozvolněním politických a ekonomických vztahů k blízké Vídni a s novou orientací k hlavnímu městu republiky Praze však nabyla rychle takového rázu, že i dnes někteří historikové architektury příznačně soudí, že Brnu se naskytly možnosti, které se nikdy předtím, ale už ani nikdy potom neopakovaly. Městská správa vycítila příležitost vyrovnat se alespoň částečně Praze a tuto možnost nesporně s úspěchem využila.[2]

Dvacátá léta dvacátého století představují nebývale významné období modernějších dějin Brna. České inteligenci města se podařilo v několika oborech vytvořit hodnoty, jež nabyly značného významu i v kontextu evropské kultury. Zvláště v archi-

[1] Miroslav JEŘÁBEK, *Od rozpadu Rakouska-Uherska k Výstavě soudobé kultury. Duchovní klima města Brna dvacátých let 20. století*, in: 90 let Domu umění města Brna, Brno 2000, s. 65–66.
[2] Lenka KUDĚLKOVÁ, *Brněnská architektura 1919–1939*, in: O nové Brno, Brno 2000, s. 13.

315-340_jerabek_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:39 Stránka 316

tektuře a ve vytváření bytových interiérů se zde dosáhlo mimořádných výsledků. O vzestup kulturní úrovně Brna se zasloužila zejména nově založená univerzita, jež byla pojmenována po presidentu T. G. Masarykovi. Krátce před jejím vznikem zde byla vytvořena Vysoká škola zvěrolékařská, v roce 1919 i Vysoká škola zemědělská. Brno se tak stalo městem vysokých škol, přičemž čtyři byly české a jedna (technika) německá. Město se stalo hlavním sídlem Země moravskoslezské; byl zde umístěn i Nejvyšší soud republiky. Výrazným zásahem do chodu městského organismu bylo vytvoření tzv. Velkého Brna, které vzniklo připojením dvaceti tří předměstských obcí. Logickým důsledkem tohoto činu bylo vypsání několika regulačních soutěží, kde se řešily problémy, jež jsou mnohdy patrné do dnešních dnů.[3]

„*Převrat 1918 obrátil město naruby: český stát, česká radnice, česká vláda zemská, nové vysoké školy, nové úřady, organizace Velkého Brna, rozmach a nová orientace žurnalistiky, náhlý shluk českého života ve všech směrech, jenž dal Brnu rázem to, čeho jsme si v předválečném vývoji troufali dobýt za padesát let*“,[4] takovými slovy hodnotili současníci proměny města v prvních letech československého státu. Pro rozmach města se ukázala jako nesmírně důležitá činnost jedné generace architektů, která dokázala dát Brnu novou podobu. Skupina tvůrců, jakými byli Bohuslav Fuchs, Jindřich Kumpošt, Ernst Wiesner, Jiří Kroha, Jaroslav Grunt, Josef Polášek, Otto Eisler a mnozí další, zde vytvořila prostředí, které přitahovalo i renomované architekty ze zahraničí.[5]

K předpokladům stavebního rozvoje náležel zejména fakt, že po změně statutu města sama městská a zemská správa iniciovala a podporovala výstavbu státních, zemských, městských, ale i veřejných a obytných budov. Především ve dvacátých letech zastával v těchto snahách důležitou roli hlavní městský architekt Jindřich Kumpošt, jenž sám vnesl do svých staveb nové architektonické prvky a silný sociální akcent. Od poloviny dvacátých let se tak stala evropsky významnou a známou zdejší funkcionalistická architektura, jejíž rozmach Brno katapultoval mezi nejvíce se rozvíjející středoevropská města.[6]

Dynamický rozvoj a proměny města samozřejmě neunikly pozornosti předních vzdělanců, kteří byli zaměstnáni především na Masarykově univerzitě. Profesor Právnické fakulty František Weyr uvažoval na stránkách *Lidových novin* o česko-německém vztahu v nové republice. Příležitostí k zamyšlení mu bylo sté výročí narození zakladatele genetiky Johanna Gregora Mendla. V úvaze příznačně nazvané „*My a Němci*“ oceňoval společné česko-německé operní představení v Městském divadle, kde zazněly ukázky

[3] M. JEŘÁBEK, *Od rozpadu Rakouska-Uherska,* s. 66.
[4] Karel Elgart SOKOL, *Výstava Klubu výtvarných umělců Aleš,* in: Salon 1923/1924, č. 1, s. 7.
[5] Josef DŘÍMAL – Václav PEŠA, *Dějiny města Brna II*, Brno 1976, s. 130.
[6] Srov. například Zdeněk KUDĚLKA, *Brněnská architektura 1919–1928*, Brno 1976 ; L. KUDĚLKOVÁ, *Brněnská architektura 1919–1939*, O nové Brno, Brno 2000; Rostislav KORYČÁNEK, *Česká architektura v německém městě – Město jako ideální krajina nacionalismu,* Brno 2003; Karl SCHLÖGL, *Marjampole oder Europas Wiederkehr aus dem Geist der Städte,* München 2005.

315-340_jerabek_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:39 Stránka 317

z oper Richarda Wagnera a Bedřicha Smetany. Vyjadřoval přitom víru, že „*dobré německé umění v našem městě neprospívá jen Němcům, nýbrž i nám, pokud nezůstaneme politickými abderity. A stejně i kulturní Němec bude vyspělé české umění považovati za zisk pro sebe a svůj národ.*“[7] Literární vědec Arne Novák se snažil chápat poslání Brna jako druhého národního kulturního centra, myšlenkově tradicionalistického, opřeného o staré místní vlastenecko-katolické duchovní proudy devatenáctého věku.[8] O postavení moravské metropole uvažoval i sociolog a filosof Josef Ludvík Fischer, který ve městě viděl protiváhu vůči pražskému centralismu a současně posilu regionální kultury, ze které čerpá celá kultura národní.[9] Kulturní tradice Moravy a hlavně Brna se zřetelem k česko-slovenskému vztahu byla předmětem častého přemýšlení literárního vědce a teatrologa Franka Wollmana.[10]

Po vzniku republiky byly v rozvíjejícím se městě obnoveny i více než dvě desetiletí trvající snahy o vybudování stálého zemského výstaviště. V čele tohoto úsilí stáli již na počátku dvacátého století zemský poslanec dr. Tomáš Šílený, prezident Zemědělské rady Jan Rozkošný a její tajemník Jan Máša, ve dvacátých letech první náměstek starosty města Brna.[11] Pro brněnské výstavnictví se staly vzorem velké výstavy, které se uskutečnily v devadesátých letech 19. století v Praze – především *Zemská jubilejní výstava* v roce 1891, jež dosvědčovala vzestup české vědy, techniky, umění, průmyslu a hospodářství v 19. století, a *Národopisná výstava* v roce 1895, která byla v porovnání s předešlou výstavou ryze českou záležitostí. Prahy se tehdy zmocnila přímo jakási výstavní horečka – v uvedeném desetiletí se tam ještě konala *Výstava lékárnická* (1896) a *Výstava architektury a inženýrství* (1898).[12]

Po zhlédnutí uvedených pražských výstav podal roku 1899 Jan Máša, jenž zastával i funkci sekretáře České hospodářské společnosti, návrh na zřízení stálého výstaviště v Brně. Tuto žádost – i přes snahy poslance dr. Šíleného a prezidenta Zemědělské rady Jana Rozkošného – příslušné úřady ve Vídni razantně zamítly. O trvající aktivitě propagátorů výstaviště však svědčí hledání vhodné plochy k jeho vystavění a uskutečnění čtrnáctidenního trhu – *Brünner Messe* – v Brně-Pisárkách v roce 1907. Další snahy v tomto směru přerušila válka, po níž vznikl samostatný československý stát. Brno bylo novou státní hranicí odpoutáno od Vídně a začalo se orientovat k novému hlavnímu městu Praze. Roku 1919 získalo město od ministerstva obchodu příslib k uskutečnění mimoveletržních výstav a výstavních trhů. O dvě léta později se pak v lužáneckém parku

[7] František WEYR, *My a Němci*, in: Lidové noviny, 23. 9. 1922, s. 1.
[8] Václav ČERNÝ, *Paměti I. (1921–1938)*, Brno 1994, s. 221–222.
[9] Josef Ludvík FISCHER, *Kultura a regionalismus*, in: Index 1, 1929, s. 1.
[10] Dušan JEŘÁBEK, *Brněnská romance*, Brno 1997, s. 181.
[11] Ladislav PLUHAŘ, *Země Morava a výstaviště*, in: Výstava soudobé kultury v Československu – Hlavní průvodce, Brno 1928, s. 47.
[12] Otto URBAN, *Česká společnost 1848–1918*, Praha 1982.

315-340_jerabek_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:39 Stránka 318

a v přilehlých blízkých školách konala zahradnická výstava s trhem. Velký úspěch této výstavy podnítil uskutečnění dalších výstavních podniků. Téhož roku se sešel přípravný výbor pro výstavbu stálého výstaviště. Zisk ze *Zahradnické výstavy* se stal i základním kapitálem vzniknuvších *Brněnských výstavních trhů.* Ty se poprvé uskutečnily v srpnu 1922. Tímto datem byla vytvořena každoroční tradice výstavních trhů – v letech 1922 až 1927 se postupně uskutečnily výstavy zemědělská, elektrotechnická, lesnictví a myslivosti, stavebnictví a bytové kultury, zdravotnictví, strojírenství a kovových výrobků.[13]

Úspěch Brněnských výstavních trhů výrazně zvýšil naděje na vybudování stálého zemského výstaviště. Iniciátorům této myšlenky se podařilo získat pochopení zemského hejtmana dr. Ladislava Pluhaře, jenž svým vlivem dosáhl podpory *Zemského výboru moravského.* Ten zakoupil od brněnského průmyslníka dr. Victora Bauera šedesát hektarů pozemků za cenu 7 841 090 Kč.[14] Získáním těchto prostor na tzv. Bauerově rampě v Brně-Pisárkách byl položen základ k vystavění stálého výstaviště. Samotný Victor Bauer, jehož lze považovat za výrazně nadnárodně uvažující osobnost a za významného myslitele o kultuře střední Evropy, se stal do jisté míry obětí českých národních snah v Brně, neboť území, které vlastnil, se stalo středem pozornosti vedoucích činitelů města Brna a země Moravy. Bauer později uvedl, že k rychlému a pro něj i nevýhodnému prodeji pozemků ho vedl záměr postavit se loyálně k republice a dále předpoklad, že jeho postoj bude později u státních úřadů kladně hodnocen.[15]

Jak vyplývá z předcházejících řádků, rozhodujícím činitelem vybudování brněnského výstaviště se stal Zemský výbor moravský. Ten také vypsal 10. listopadu 1923 ideovou soutěž na prostorové řešení výstaviště a stavbu hlavního obchodně-průmyslového paláce. Ze soutěže vyšel vítězně návrh architekta Josefa Kalouse z Prahy. Organizaci a financování výstavby převzala vzniknuvší **Výstavní akciová společnost** s počátečním kapitálem 6 milionů korun, v níž měly účast stát, země, obec, obchodní a živnostenská komora, zemědělská rada a Brněnské výstavní trhy. Akciová společnost uskutečnila ustavující valnou hromadu 10. listopadu 1927. Do té doby vedl, za předsednictví dr. Pluhaře, celou agendu stavební výbor, který se skládal ze stejných korporací. Stavební výbor také 5. října 1926 zadal stavbu hlavního paláce a pak postupně ostatní práce. Původní program, jímž mělo být vybudování první etapy výstaviště, musel být rozšířen, neboť už nevyhovoval současně připravované výstavě.[16] Prvním výstavním podnikem, který se měl na novém zemském výstavišti uskutečnit,

[13] Iloš CRHONEK, *Brněnské výstaviště*, Brno 1968, s. 7.
[14] L. PLUHAŘ, *Země Morava a výstaviště*, s. 47.
[15] Victor BAUER, *Co jsem zažil u nás po převratu*, Brno 1929, s. 26. Po roce 1989 byla po Victoru Bauerovi pojmenována ulice, která bezprostředně sousedí s jižní stranou výstaviště. V samotném výstavním areálu se zachoval tzv. Bauerův zámeček, jehož interiér upravoval architekt Adolf Loos.
[16] Jindřich CHYLÍK, *Úvodem – Jak došlo k výstavě*, in: Výstava soudobé kultury v Československu – Hlavní průvodce, Brno 1928, s. 7.

315-340_jerabek_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:39 Stránka 319

měla být podle návrhu náměstka starosty Jana Máši celostátní výstava na paměť desetiletého trvání republiky.[17]

Při vytváření *koncepce výstavy* se někteří organizátoři obávali příliš velkolepě pojaté akce, která by byla nad síly iniciátorů, a tak se snažili omezit její program. Dr. Jindřich Chylík, generální jednatel Výstavního výboru, přišel s myšlenkou spojit síly s ministerstvem školství a národní osvěty, jež dosáhlo pěkného úspěchu s expozicí odborného školství na pařížské *Výstavě dekorativního umění* v roce 1925. Sekční šéf ministerstva Alois Pižl poté připravoval vystavit expozici i u nás. Chylík proto navrhoval, aby se tato výstava uspořádala v Brně, a aby se k ní připojily také ostatní obory soudobé československé kultury. Jeho návrh byl na první schůzi Výstavního výboru, který se konstituoval se záměrem vytvářet program, 14. května 1926 přijat.[18] Tímto způsobem vznikla **základní idea výstavy: expozice tří kulturních složek – vědy, školství a umění**, které se vzájemně prolínaly a doplňovaly.

Organizátoři výstavy ctili zásadu účelné dělby práce, a tak pro přípravu výstavy získali některá ministerstva a řadu státních, zemských, obchodních a uměleckých korporací. Na přípravných pracích se tak podílely zejména Ministerstvo školství a národní osvěty, ministerstva zemědělství a obchodu, Svaz československého díla v Praze a německé umělecké sdružení Werkbund se sídlem v Liberci. K výstavě byl pozván i parlament a ostatní ministerstva Československé republiky, město Praha, země Morava a město Brno. Zájem o výstavu vzrůstal, a tak se přihlásily i další subjekty, které doplňovaly program: Radiojournal, obranné jednoty, zahradnické spolky i obchodní a živnostenská sdružení, která vystavovala v expozici Brněnských výstavních trhů.

Generální jednatel Výstavního výboru Jindřich Chylík napsal, že „*výstava by nebyla možná, kdyby nebylo vzácného porozumění a vydatné všestranné podpory naší vlády*“. Oceňoval zejména zvláštní zájem, který výstavě věnoval president T. G. Masaryk. Budeme-li se opírat o jeho vzpomínání, přípravy výstavy podpořili i ministerský předseda Antonín Švehla a ministři Jan Šrámek, Jan Černý, Karel Engliš, Milan Hodža a František Peroutka. Chylík ve svém éticky pojatém slohu napsal i tyto věty: „*Získali jsme nejen Čechy a Slováky, ale i ostatní národnosti, v první řadě Němce, přesvědčivše je, že běží nám poctivě o to, abychom předvedli v ušlechtilém závodění výsledky duševní práce za poslední desetiletí nás všech, již žijeme na půdě tohoto státu.*“[19]

Výstavní výbor, v němž pracovali především profesoři Masarykovy univerzity a dalších brněnských vysokých škol, rozvrhl koncepci výstavy do sedmi odborů, které se v jednotlivých pavilonech většinou prolínaly a doplňovaly. *Výstava soudobé kultury v Československu* tak byla vytvářena následujícími výstavními odbory:

[17] Tamtéž, s. 8.
[18] Tamtéž.
[19] Tamtéž, s. 9.

315-340_jerabek_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:39 Stránka 320

Školství obecné, střední, zemědělské, odborné a umělecko-průmyslové
Věda, duchová a technická kultura a školství vysoké
Umění
Umělecký průmysl
Samospráva
Zemědělství a zahradnictví
Radio a kino

Jedním z hlavních organizátorů Výstavy soudobé kultury bylo **město Brno**, které se snažilo už v předstihu připravit na příliv domácích a zahraničních návštěvníků. Městská správa proto vykonala mnoho opatření k odstranění žebroty z ulic, k renovaci fasád domů ve směru od nádraží k výstavišti, k inovaci elektrické dráhy (nákup nových vozů, vystavení nástupiště elektrické dráhy před výstavištěm podle návrhu Bohuslava Fuchse), ke kontrole cen během konání výstavy i ve věci péče o ubytování návštěvníků města. Za tímto účelem byla naproti hlavnímu nádraží postavena Informační kancelář (podle projektu Oskara Pořísky). Pro průvodce se organizovaly zvláštní kursy (účastnilo se jich 177 zájemců), část železničních zaměstnanců a strážníků se dokonce začala učit francouzštinu.

Pro úspěch výstavy bylo nutné zajistit i působivou a účinnou propagaci. Tohoto úkolu se ujal Výstavní výbor, město Brno a některá ministerstva, která zajišťovala propagaci výstavy v zahraničí. Československým zastupitelským úřadům byl zaslán propagační materiál se žádostí, aby na výstavu upozornili vládní místa, města, univerzity, školy i umělecká a vědecká sdružení. Podobně byla oslovena zahraniční zastupitelství u nás. S mnoha evropskými státy se také vyjednávalo o slevách na drahách (Jugoslávie například udělila padesátiprocentní slevu, Itálie třicetiprocentní, německé říšské dráhy pětadvacetiprocentí, slevu poskytla i polská železnice).[20]

Propagace byla ale nejvíce zaměřena k domácímu obyvatelstvu. Výstavní výbor rozeslal do všech okresů letáčky a provolání, v nichž vybízel k organizování hromadných zájezdů občanů. Reklamní letáky byly rozeslány do obcí (v počtu 25 000 kusů), na nádraží (2 400 kusů) a do všech škol. Živou reklamou se stal automobil „Zetka“, jenž vyjel na cestu 23. dubna 1928 a do zahájení výstavy o měsíc později projel celou republiku. K úspěšnému průběhu výstavní akce přispěla i železnice, která vypravovala zvláštní vlakové soupravy a poskytovala četné slevy. Mnoho práce vykonal Radiojournal, jenž do svých zpráv zařazoval informace o přípravách výstavy a o postupu jednotlivých prací. V jeho programu se například každý týden objevovaly přednášky členů Výstavního výboru.[21]

[20] Leona MACHÁČKOVÁ, *Brněnská výstava v roce 1928*, diplomová práce obhájená v Historickém ústavu FF MU v Brně v roce 1995 (práce je v současné době nedostupná).
[21] Tamtéž.

315-340_jerabek_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:39 Stránka 321

Pozitivní roli ve zpravodajství sehrály i některé významnější deníky a společenské i odborné časopisy – zvláště *Lidové noviny*, *Moravské noviny*, *Salon*, *Pestrý týden*, *Český svět*, *Volné směry* a další. U příležitosti *Výstavy soudobé kultury* vyšla také *tři pamětní alba*. Největší oficiální album s osmnácti lepty, které znázorňovaly pohledy na Brno, vytvořilo sdružení grafiků Hollar v Praze. Předmluvou jej doplnil literární vědec Arne Novák. Další album s pěti litografiemi Jana Rambouska s motivy Brna slovem doprovodil básník Lev Blatný. Třetí album s názvem „*Obrazy dnešního Brna*" bylo tvořeno sedmi litografiemi malíře a grafika Eduarda Miléna a textem spisovatele Jiřího Mahena. Pro výstavu byl vytvořen i reprezentativní plakát ve stylu art deco, jehož autorem byl další brněnský malíř a grafik František Süsser.

Výstava soudobé kultury byla, po různých spekulacích o jejím odložení, slavnostně otevřena 26. května 1928 v 11 hodin dopoledne. Zahajovacího aktu se v rotundě obchodně-průmyslového paláce účastnili ministři dr. Jan Šrámek, ing. Ladislav Novák, Josef Najman a Jan Černý. Ministr Šrámek, mluvčí čestného předsednictva výstavy a zástupce protektora výstavy – presidenta Masaryka, tehdy prohlásil výstavu za zahájenou. Slavnost byla umocněna Foerstrovým chorálem v podání *Pěveckého sdružení moravských učitelů*, jež dirigoval Ferdinand Vach. O významu výstavy svědčí i skutečnost, že její zahájení přenášel přímým přenosem Radiojournal.[22] V těchto souvislostech je třeba uvést, že pro Výstavu soudobé kultury složil slavnostní fanfáry Leoš Janáček. Ty jsou dodnes součástí protokolu *Kanceláře prezidenta republiky*, přičemž se užívají při slavnostních příležitostech. Rovněž lze zdůraznit, že jubilejní výstavě věnoval velkou pozornost prezident T. G. Masaryk, jenž ji také dvakrát navštívil.

Cíle a poslání výstavy vyjádřil výstižně v *Hlavním průvodci výstavy* Jindřich Chylík: „*Nechť jest naše výstava důstojnou přehlídkou výsledků kulturní práce u nás, která, jak jsme přesvědčeni, může býti mladému našemu státu ke cti. Všem, kdož ji vykonali, k chloubě, těm pak, kdož ji navštíví, k poučení a povzbuzení, a všem vespolek radostnou příležitostí k oslavě prvního desetiletí našeho státu.*"[23]

Atmosféru a slavnostní náladu na nově otevřeném a tehdy ještě částečně rozestavěném výstavišti a zahájené výstavě můžeme dobře pozorovat například v *Lidových novinách*, tehdejším hlavním listu československé inteligence. „*Vystavovati, toť pyšniti se*", napsal v úvodníku Karel Zdeněk Klíma. Z jeho textu se zřetelně line hrdost a sebevědomí z právě otevřené výstavy i výstavního areálu. Šéfredaktor listu vycítil perspektivu tehdy nově se tvořícího oboru výstavnictví. Ocenil také, že prvním výstavním podnikem se stala právě výstava kultury. Tuto skutečnost porovnával s dříve podceňovanou kulturní úrovní našeho národa v Rakousku-Uhersku. Čtenářům připomínal, že v časech monarchie jsme věnovali velkou pozornost výstavbě a zdokonalování škol nejrůznějšího určení. V těchto souvislostech vzpomněl dlouhých politických střetů ve věci zřízení

[22] Ev, *Jubilejní výstava v Brně. Slavnostní zahájení Výstavy soudobé kultury*, in: Lidové noviny, 27. 5. 1928, s. 5.
[23] J. CHYLÍK, *Úvodem – Jak došlo k výstavě*, s. 9.

315-340_jerabek_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:39 Stránka 322

druhé české univerzity v Brně. Napsal rovněž, že „*myšlenkou a obsahem této výstavy zůstáváme věrni také poslání, které nám připadlo mezi Slovanstvem a které prakticky prožíváme speciálními úkoly na Slovensku.*“[24]

Klíma ocenil i vydatnou účast Němců na výstavě. Domnívám se, že právem psal o „*novém Brně*“, neboť zaznamenal nově se utvářející duch města. Vzpomínal na „*národnostní bojiště*“ před první světovou válkou, a proto se s nadějí vyjadřoval, že spolupráce na kulturním poli je dobrým znamením pro budoucnost. Z jeho slov je možné vypozorovat i zemský patriotismus, neboť vybudované výstaviště, o němž hovořil jako o „*nemalém městě*“, hodnotil i v souvislostech rozvoje země Moravy. Entuziasmus šéfredaktora novin vyústil v až snad patetické provolání: „*Vítejme svátek vítězné myšlenky, který je svátkem nové větší budoucnosti a lepšího života nás všech!*“[25]

První návštěvníci výstavního areálu se však mohli cítit poněkud ochuzeni, protože výstava byla otevřena ve značně nedokončeném stavu. Všechny pavilony byly zpřístupněny teprve 17. června a různé nedodělky se na výstavišti nacházely ještě měsíc po slavnostním zahájení.

Otevření výstavy se stalo vítanou příležitostí pro Karla Čapka, jenž se v myšlenkově zajímavém úvodníku v *Lidových novinách* zamýšlel nad aktuálním postavením kultury v tehdejší československé společnosti. Respektovaný český spisovatel a novinář nejprve přemýšlel o roli kultury v českém životě v době, kdy jsme ještě neměli samostatný stát. Konstatoval, že v dřívějších časech měla kultura vyšší prestiž: „*Když jsme jako národ neměli nic jiného, měli jsme knížky, divadlo, universitu; byl to poeta a kantor, kdo probouzeli a vedli národ. Měli jsme jenom kulturu, dříve než jsme začali shromažďovat hmotné a mocenské síly. Není se co divit, že se karta obrátila; v celku se dnes na kulturní věci soustředí daleko méně zájmu než před dvaceti padesáti lety. Poeta i kantor i ti ostatní si uvědomili, že v jarmarku veřejnosti hrají tuze malou roli; potichu tomu říkají krise kultury.*“[26]

Čapek proto ve výstavě spatřoval naději ke zlepšení postavení kultury v naší společnosti směrem do budoucnosti: „*Ale i po té stránce je tu zrovna příležitost k revisi; ukáže se, můžeme-li se svými kulturními statky jít na vnitřní výboj. Nejde tak o to ukázat, co se udělalo za deset let, nýbrž s čím se jde do dalších desítek let.*“

Hlavní dominantou Výstavy soudobé kultury se stala bezesporu **architektura výstavního areálu**, který bylo možné považovat za reprezentativní přehlídku českého funkcionalismu. Nově otevřené výstaviště nepochybně zaujalo odborníky i běžné návštěvníky již svým dispozičním řešením, které vypracoval architekt Emil Králík. Hlavní místo v prostorovém řešení výstavní plochy zaujal ústřední **Obchodně-průmyslový palác**, jenž byl vystavěn podle návrhů architektů Josefa Kalouse a Jaroslava Valenty. K dalším architektonickým dominantám nového výstaviště patřily **železobeto-**

[24] K. Z. KLÍMA, *Pyšný den*, in: Lidové noviny, 26. 5. 1928, s. 1.
[25] Tamtéž.
[26] Karel ČAPEK, *Kultura a národ*, in: Lidové noviny, 27. 5. 1928, s. 1.

315-340_jerabek_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:39 Stránka 323

nová vyhlídková věž krytá skleněným pláštěm (*pavilon Brněnských výstavních trhů* vystavěný podle projektu Bohumíra Čermáka), **pavilon města Brna** (autor Bohuslav Fuchs), **pavilon země Moravy** Vlastimila Chrousta a víceúčelová **budova kina-divadla-kavárny** Emila Králíka. Vysoké estetické úrovně dosáhly i stavby některých dalších pavilonů jakými byly například **Pavilon Werkbund der Deutschen** od Vincence Baiera**, Pavilon Akademie výtvarných umění** Josefa Gočára nebo **Pavilon Člověk a jeho rod**, jenž vytvořil Jiří Kroha. Součástí Výstavy soudobé kultury se stala i **výstava šestnácti rodinných domů – kolonie Nový dům**, jež se uskutečnila v Žabovřeskách pod Wilsonovým lesem. Tato výstava měla experimentální charakter. Architekti tu řešili problém domu o malobytové dispozici.[27] Podobně byl na výstavišti představen tzv. *vzorný rodinný dům* o osmdesáti metrech čtverečních obytné plochy, který měl být určen rodině se dvěma až třemi dětmi. Architekt Oldřich Starý se tu zabýval otázkou domu s co nejvíce úsporným řešením, jenž by se dal vyrábět v sériích.[28]

Hlavní a stěžejní složkou Výstavy soudobé kultury se stal odbor „**Věda, duchová a technická kultura a školství vysoké**“. Péčí o vytvoření této expozice byla pověřena Masarykova univerzita v Brně, kde byl v prosinci 1926 pod vedením profesora Přírodovědecké fakulty Vladimíra Úlehly vytvořen výstavní odbor. Práce v něm se účastnili zástupci vysokých škol, akademií a kulturních společností – Češi, Slováci i Němci. Členy užšího výboru byli spolu s profesorem Úlehlou profesor Arne Novák z Filosofické fakulty, profesor Josef Konšel z Vysoké školy zemědělské, profesoři Jaroslav Syřiště, Michal Ursíny a B. Vlček za Českou vysokou školu technickou a profesoři Vincenc Baier a Emil Wälsch z německé školy technické v Brně. Tento výstavní odbor byl vnitřně rozčleněn do oddílů *Člověk a příroda živá* (A), *Člověk a příroda neživá* (B), *Právo a stát* (C) a *Duchovní život člověka* (D). Cílem nejdůležitější tematické části celé výstavy bylo poukázat na význam vědecké práce v životě společnosti i jednotlivého člověka. Součástí výstavního odboru byla i názorná demonstrace státní organizace Československé republiky. O významu a rozsahu této expozice svědčí i skutečnost, že se jí na výstavní ploše 7 000 m^2 účastnilo asi 800 vystavovatelů. Řešení celého odboru navrhl architekt Jiří Kroha.[29]

Chceme-li přemýšlet o ideovém poselství Výstavy soudobé kultury, poslouží nám k tomu dobře dva programové články hlavních tvůrců tohoto výstavního odboru, jež byly publikovány v dobové revue *Horizont*. Vladimír Úlehla si v textu „*Vystavujeme vědu*“ kladl tři zásadní otázky:

1) „*Je vůbec možno vystavovati vědu?*“
2) „*A když je to možno, je to zábavné?*“
3) „*A k čemu je to vlastně dobré, vystavovati vědu?*“

[27] I. CRHONEK, *Brněnské výstaviště*, s. 12.
[28] Oldřich STARÝ, *Rodinný dům*, in: Horizont 1928, s. 146–150.
[29] Vladimír ÚLEHLA, *Vystavujeme vědu*, in: Horizont 1928, s. 56.

315-340_jerabek_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:39 Stránka 324

K prvním dvěma otázkám si sám odpověděl, že stejně jako v umění, lze i ve vědě vystavovat hotový výtvor nebo cestu, postup či metodu. Potenciální návštěvníky již dopředu upozorňoval, že matematiku a teoretickou fyziku je možné těžko vystavovat jinak, nežli ve formě „*knižních hřbetů*." Zdůrazňoval však, že existují vědní obory, především biologické a technické, které jsou k vystavování přímo skvělé. Tyto úvahy shrnul k závěrům, že „*výstava vědy nemůže býti úplná, ale může býti pestrá, může mít papíru málo a leckde vůbec žádný a tedy konec konců může býti docela zábavná.*"[30]

V odpovědi na třetí otázku, již považoval za nejdůležitější, formuloval vlastní program celé výstavy: „***Vystavovat jen to, co je naše, co vzniklo na půdě tohoto státu a prací našich lidí za posledních deset let.***" Úlehla vysvětloval, že je to sice užší zaměření, než kdyby chtěli vystavovat všechnu vědu, ale že je to také úkol obtížnější a lákavější. Čteme-li jeho pojednání, zřetelně pozorujeme demokratický duch autora textu, ale i jeho laskavý humor a jistou ironii. Předseda a hlavní organizátor tohoto výstavního odboru napsal, že nejlehčí by bylo „*vystavit všechno a poučovat lid*". Ve své úvaze dále rozváděl tyto myšlenky: „*Ale lid, to jest my všichni, když jdeme na výlet nebo na výstavu, chceme se především pobavit, za druhé chceme kritisovat a teprve za třetí se chceme poučit.*" Úlehla proto vytvořenou expozici přirovnával k jakési přehlídce, při níž se ukáží mezery, které přimějí k přemýšlení vědecké vystavovatele i diváky. K hlavnímu poselství jeho textu patřila vyslovená naděje, že „***snad vzejde z této výstavy nový pracovní program.***"[31] Profesor Masarykovy univerzity uvažoval především o sblížení vědy s praktickým životem a o využití vědeckého výzkumu pro potřeby našeho průmyslu. Pozitivně hodnotil skutečnost, že se k výstavě přihlásily i naše ministerstva a další čelné správní úřady: „*Těžko by nám co jiného jasněji řeklo, že jsme skutečným demokratickým státem, jako to, že ústřední úřady přišly s hodnotným výkazem svých činů a že se s ním postavily do jedné řady k přehlídce, ke které nastoupili odborníci vědečtí.*"[32]

Úlehla tak mohl konstatovat, že tu vzniká pozitivní závodění mezi vědou a státní organizací. Poukazoval proto na organizaci a demokratické principy mladé republiky, které byly domácí veřejnosti i zahraničním návštěvníkům představeny: „*Je to po prvé, že každý z nás občanů může si názorně a při procházce uvědomiti, na jakých pilířích stojí naše státní organizace a hned vedle osobní naše bezpečnost, mezinárodní vztahy našeho státu k sousedům a právní vztahy občanů republiky.*"[33]

Dalším programovým textem, jenž byl publikovaný v Horizontu, se stalo pojednání architekta Wilhelma Bisoma „*Representace státu a vědy*". Autor článku tu poukázal na z dnešního pohledu poněkud neobvyklé spojení státní reprezentace, do níž byla v rámci tohoto stěžejního odboru zahrnuta i struktura správy Československé republiky, a vědeckého výzkumu. Na tuto skutečnost ostatně obsáhle upozorňoval již Vladimír Úlehla.

[30] Tamtéž, s. 54.
[31] Tamtéž, s. 55.
[32] Tamtéž, s. 56.
[33] Tamtéž, s. 56.

315-340_jerabek_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:39 Stránka 325

Bisom ve své úvaze konstatoval, že československý stát je ve své formě, rozsahu a funkci deset let starý, a proto nemá tradice. Přesto tvrdil, že se v krátké době jeho trvání již vžil etický moment, kterým je potřeba reprezentace. Za její první příležitostný pokus v architektonické a expoziční rovině považoval rotundu hlavního paláce, již metaforicky označil jako duchovní Dílnu: „*Při prvním shlédnutí exteriéru jest patrno, že etická representace československého státu nebyla hledána v oblastech Pantheonů se Symbolem, ani v prostorách Katedrál, nýbrž chce býti nalezena v Dílně, kde práce a myšlení potřebuje ještě podpůrných lešení, kde jsou v konkrétních podobách zaznamenané a viditelné hlavy a ruce těch, kdož stát československý tvořili, tvoří a udržují, a kdož funkci jeho kontrolují.*“[34] Bisom tu nepřímo odkazoval především na dominantní bílou sochu prezidenta Masaryka, již vytvořil Otakar Španhel.

Německý architekt rovněž upozorňoval na dispoziční řešení expozice státní reprezentace, které v rotundě hlavního paláce vytvořil jeho český kolega Jiří Kroha. Ten tu navrhl stříbrně šedou plochu, jež byla oživena mapami historických zemí, z nichž vznikla Československá republika. Uprostřed rotundy se na vysokém podstavci tyčila socha T. G. M., která zvýrazňovala účinek prostoru. V něm se dále nalézaly zasklené skříně, kde bylo poukázáno na práci ministerských a správních úřadů. V rotundě byla také na velikých tabulích představena funkce Národního shromáždění. Prostor byl dotvářen expozicemi zahraničních styků republiky. K tomuto etickému řešení státní reprezentace navazovala v hlavním paprsku paláce expozice „Vědy, duchové a technické kultury a školství vysokého.“[35]

Z tohoto provedení je zřejmá snaha tvůrců Výstavy soudobé kultury o její vedoucí ideu, při níž dospěli k pozoruhodnému propojení výstavy organizace a správy mladé republiky spolu s představením dosažené kulturní a vědecké úrovně na území Československa. Za zmínku stojí i skutečnost, že Bisom práci Krohy hodnotil velmi vysoce. Napsal, že „*representace státu působí silně, representace vědních oborů však ještě více: stupňovaně.*“[36]

Z důvodu zvoleného tématu svého výzkumu nemohu přistoupit ke komplexnímu hodnocení Výstavy soudobé kultury. Tento úkol tvoří námět pro samostatnou monografii. Přesto se domnívám, že kromě hlavního výstavního odboru poutaly pozornost návštěvníků i další stěžejní expozice. Z dnešního pohledu je nesporně zajímavé připomenout expozici **Samosprávy** s výstavními pavilony *země Moravy*, *města Brna* a *města Prahy*. Na výstavě byl představen fungující model zemského uspořádání republiky a principu samosprávy. Budeme-li uvedený model porovnávat s dnešním centralistic-

[34] Wilhelm BISOM, *Representace státu a vědy*, in: Horizont 1928, s. 65.
[35] Tamtéž, s. 66. Srov. Helena RIŠLINKOVÁ, *Dílo architekta Jiřího Krohy v prvním desetiletí Československé republiky*, in: Brno v minulosti a dnes 15, 2001, s. 349–355. Rovněž *Jiří Kroha (1893–1974): architekt, umělec, designér, teoretik a proměny umění 20. století* (ed. Marcela MACHARÁČKOVÁ), Brno 2007.
[36] Tamtéž, s. 70.

315-340_jerabek_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:39 Stránka 326

kým pojetím státní správy, neubráníme se pocitům nostalgie i možné inspirace návratu k již vyzkoušeným principům.

Obsáhlý výstavní odbor **Školství** byl zaměřen k představení struktury tohoto důležitého vzdělávacího odvětví. V expozici byly představeny všechny typy škol, které v Československu existovaly. V tomto kontextu si můžeme všimnout pozornosti, již se školství v mladé republice věnovalo. Stačí si vybavit množství různých typů škol a internátů, které byly za první republiky postaveny.

Náročnější návštěvníci bezpochyby se zájmem navštěvovali výstavní odbory **Umění** a **Umělecký průmysl**. Expozice *Československého výtvarného umění* byla dle svědectví recenzentů reprezentativní, avšak trpěla určitou uměleckou nevyrovnaností. Zastoupeni tu nebyli například umělci světového formátu František Kupka, Otakar Kubín, Josef Šíma, Jindřich Štyrský a Toyen. Vzdělanější publikum udivovala i neúčast Josefa Václava Myslbeka.[37] Na výstavě byly zastoupeny i expozice *Svazu československého díla* a *Werkbundu*. Na základě zpravodajství v dobových časopisech můžeme předpokládat, že se jim ze strany návštěvníků i recenzentů dostalo pozitivního přijetí.

Hlavní pozornost odboru **Zemědělství a zahradnictví** poutala expozice *Elektrostatku*. Představeny tu byly tehdejší technické novinky, anebo různá zařízení, která nebyla v hospodářských objektech i domácnostech příliš obvyklá. Z dnešního hlediska, kdy stále více začínáme hledat energetické úspory, mohly být zajímavé například akumulátorové vozíky na převoz pšenice a dříví. Podobných příkladů bychom v této expozici možná našli více.[38]

Atmosféru Výstavy soudobé kultury dotvářel výstavní odbor **Radio a kino**, v níž si mohli návštěvníci prohlédnout expozice *Československého rozhlasu* a různých typů vědeckých, vzdělávacích a propagačních filmů. Dle *Hlavního průvodce* nebyly zastoupeny umělecké snímky i filmy běžné produkce.[39] Samostatnou částí výstavy se stala expozice *Brněnských výstavních trhů* s částí reklamní, prodejní a zábavní. Tu zajišťovaly různé atrakce, například volba miss.

Chceme-li dále uvažovat o ideové rovině a vyznění jubilejní československé výstavy, je nesporně zajímavé sledovat, jakým způsobem o ní referovaly dobové odborné a společenské časopisy i politické týdeníky. Příspěvky jednotlivých autorů odrážejí jejich vnímání této události a často působí i dojmem celkového postoje redakce daného periodika.

---

[37] Jaroslav KAČER, *Výstava soudobé kultury v Brně 1928*, in: Bulletin Moravské galerie 49, 1993, s. 162–166. TÝŽ, *Výstava soudobé kultury v Brně 1928*, in: Výtvarná kultura v Brně 1918–1938 (katalog výstavy), Brno 1993, s. 163–164.

[38] L. SEYFERT, *Elektrotechnický statek*, in: Výstava soudobé kultury v Československu. Hlavní průvodce, Brno 1928, s. 196.

[39] Karel PEČENÝ, *Kino*, in: Výstava soudobé kultury v Československu. Hlavní průvodce, Brno 1928, s. 206–209.

315-340_jerabek_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:39 Stránka 327

Jaromír Pečírka ve ***Volných směrech*** oceňoval především architektonickou jednotu a modernost nově vybudovaného výstaviště. Ve svém pojednání přitom otevřeně přiznával svou tichou závist nad vybudovaným areálem: „*Je třeba přiznati: celkový dojem z této jednoty charakteru výstavních budov, kde jedna napomáhá druhé v účinku, překvapí a imponuje. Vždyť jsme přijeli z Prahy, kde nevysvětlitelným řízením osudu se staví tak zvané monumentální budovy ve stylu renesancismu a barokismu minulého století, a kde vítáme vystavění vskutku hodnotné moderní budovy jako vymoženost prvního řádu. A v Brně, samozřejmě, bez jakýchkoli potíží si vystaví celé velké moderní výstaviště! Tady se mísí radost s trochou závisti.*“[40]

Pečírka byl přesvědčen o tom, že brněnská výstava je význačným kulturním činem v první řadě svou architekturou. Současně však psal o tom, že uvnitř výstavních pavilonů už není vše tak harmonické a jednotné. Jeho kritický postoj směřoval hlavně k nevyrovnanosti kvality umělecké expozice. K této otázce se vyjádřil následujícími slovy: „*Zdá se, že brněnská výstava je založena na nejširším a nefilosofickém pojmu kultury, totiž ukázati v nejširší míře všecko, čeho v jednotlivých odvětvích vědecké, umělecké a pedagogické tvorby bylo u nás za deset let dosaženo. A přece, chceme-li ukázati kulturu kterékoliv doby ve vyšším smyslu, založíme tento obraz na přísném výběru. Bylo-li částí programu ukázati naši výtvarnou kulturu deseti let, bylo třeba vybrat z nezměrného množství produktů takové, o nichž můžeme pravděpodobně tvrditi, že budou i v budoucnosti představitelem dnešní kultury, že vytvoří tradici, nebo že aspoň prodlužují tradici minulou.*“[41]

Redaktor Volných směrů vyjadřoval námitky už vůči tomu, že pro výtvarné umění nebyl vybudován samostatný pavilon. Psal o tom, že vedle vynikajících uměleckých děl mohou návštěvníci shlédnout i práce průměrné, a tak se expozice podobá libovolné sezónní výstavě. Poukazoval i na skutečnost, že se neužily fotografie, jimiž bylo možné zachytit vývoj naší architektury po roce 1918 nebo i nejdůležitějších pomníků, které byly u nás za poslední decenium vytvořeny.

Autor recenze pak zvláště kritizoval expozici odborného školství, jež se zabývala i vytvářením bytových interiérů. Informoval o tom, že se zde vystavuje mnoho interiérů, které „*svým nesmyslným přepychem, neúčelností a jakýmsi zcela fantastickým stylem jsou přímo na posměch všem dobovým snahám o bytovou kulturu*“. Psal o nemožném duchu a podivné honosné expozici, jež působí dojmem, že její projektanti neví nic o soudobých snahách bydlení. Pečírkovo rozhořčení gradovalo v úvaze, jak asi vystavené interiéry působí na zahraniční návštěvníky: „*Ukažte cizinci tyto pokoje a bude mít představu, že jsme národem zbohatlíků, kterým chybí i ty nejprimitivnější základy dobrého vkusu.*“[42]

Reprezentativní výstavu pozorně sledovala redakce ***Stavby,*** *časopisu pro stavební umění.* Její šéfredaktor, architekt Oldřich Starý, vysoce ocenil rychlou výstavbu výsta-

[40] Jaromír PEČÍRKA, *Výstava soudobé kultury. Výtvarné umění*, in: Volné směry 1928, s. 69.
[41] Tamtéž.
[42] Tamtéž, s. 79.

315-340_jerabek_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:39 Stránka 328

viště, jeho dispoziční řešení a moderní provedení. Soustředil se především na hodnocení jednotlivých staveb a výstaviště jako celku. Vlastní výstavu posuzoval pouze okrajově – vyslovil jí uznání, ačkoli si postěžoval, že jí chyběla pevnější koncepce.[43]

Ve stejném čísle časopisu zveřejnil výraznou kritiku výstavy Karel Teige. Vedoucí teoretik české avantgardy s širokými mezinárodními styky poukazoval především na nedostatky ve výstavní práci a na komplikovanou koncepci vědecké expozice. Na výstavišti postrádal také více světovosti – chyběla mu zejména logičnost, jasná orientace a přehlednost výstavních ploch.[44] Ve své úvaze polemizoval i se zde uvedeným programovým článkem Vladimíra Úlehly a s řešením hlavního pavilonu, které navrhl Jiří Kroha. Na Úlehlovy otázky odpověděl záporně s konstatováním, že vědu se na VSK. dostatečně vystavit nepodařilo.[45] Ještě tvrdší slova volil na adresu Krohy: „*Jestliže výstavní osnova je hlavolamem nebo křížovkou, velmi nesnadno rozluštitelnou, je instalace hlavního pavilonu, provedená architektem Krohou, podobna spíše skladišti kulis velikého divadla.*“[46] Teige si v celém textu velmi stěžoval na statičnost a nemodernost provedení výstavy. Konstatoval proto, že ve výstavním umění jsme dosud začátečníky. Své vlastní představy přitom shrnul do následujících slov: „*Výstava, to znamená cosi jako podívaná, cosi jako divadlo: plastičnost, dění, dynamika.*“[47]

Výstavu soudobé kultury naopak jednoznačně pozitivně hodnotil Oldřich Zemek v časopise ***Bibliofil***. Jeho zájem upoutal především obchodně-průmyslový palác výstaviště, o němž napsal, že na něj působí jako „*zázrak z chaosu naší přechodné doby.*“ Redaktor Bibliofilu musel být progresivní funkcionalistickou architekturou nesporně uchvácen. Vyjádřil se o ní slovy, že „*dojem z rotundy hlavního paláce je nezapomenutelný*“, a že „*železobeton a sklo tvoří zde báseň moderní architektury, nad níž těžko lze si představiti skvělejší.*“[48] Zemek však psal s uznáním i o expozici obecních knihoven a lidové výchovy, kdy referoval o „*radostném výsledku apoštolské práce pro vzdělání lidu.*“ Ve svém článku také uváděl deset tehdy nejčtenějších českých spisovatelů. Byli jimi Jirásek, Hermann, Baar, Sokol-Tůma, Vrba, Rais, Kopta, Brodský, Klostermann a Medek. Čteme-li jejich jmenný seznam, nemůžeme si nevšimnout toho, že je jednalo o literáty, kteří se přednostně zaměřovali na historickou, ruralistickou, sociální a legionářskou tematiku. Zemek je vlasteneckými slovy charakterizoval jako autory, kteří vyrostli z domácí půdy, a proto dovedou upoutat lidovou duši.[49]

---

[43] O. STARÝ, *Výstava soudobé kultury v Brně 1928*, in: Stavba 1928/1929, s. 33–42.
[44] Teige například upozorňoval na některé bizarnosti – rotundu hlavního paláce, kde byla umístěna expozice Československé republiky, měla dle jeho slov obklopovat chodba kriminálního oddělení, expozice abstraktních věd sousedila s figurinami listonošů apod.
[45] Karel TEIGE, *Výtvarné umění na brněnské Výstavě soudobé kultury*, in: Stavba 1928/1929, s. 45.
[46] Tamtéž, s. 46.
[47] Tamtéž.
[48] Oldřich ZEMEK, *Dojmy z Výstavy soudobé kultury*, in: Bibliofil, časopis věnovaný krásným knihám a jiným zajímavostem, Brno 1928, s. 33.
[49] Tamtéž, s. 34.

315-340_jerabek_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:39 Stránka 329

Radostné pocity lidí při otevření výstaviště lze vypozorovat ve společenské revue ***Salon***. Dozvídáme se tu, že návštěvníci chodili nejen do výstavních pavilonů, ale zvykli si korzovat i po hlavní výstavní třídě, sjednávali si schůzky v kavárnách a rádi poslouchali veselé, řízné pochody, moderní skladby a populární operetní šlágry. Čteme o slavnostním výstavním ruchu a povznášejícím sebevědomí, s nímž lidé na výstaviště vstupovali: „*Zvyká se tu již všemu, jsme tu jako doma, láká nás to stále*“, psal autor reportáže Jaroslav Zyka. Ten vyzdvihoval zejména pracovní úsilí, s nímž bylo výstaviště vybudováno: „(…) *pracovalo se s americkou odvahou a vnitřní jistotou, že výstava bude hotova, protože musí býti hotova. Jako v pohádce rostly pavilony rozlehlého výstaviště, ne snad kašírovaná provisoria, ale trvalé stavby z betonu a cihel. Navrhovatelům, stavitelům i dělnictvu náleží tu stejná chvála i dík za houževnatost, s jakou se přímo bili s hmotou a časem, aby dospěli cíle.*“[50]

Zyka ve svém textu, jenž byl doprovázený reprodukcemi expresivně pojatých dřevorytů Heleny Bochořákové-Dittrichové, vysoce oceňoval architekturu výstaviště, o níž napsal, že je svědectvím znamenitého stupně českého stavitelského umění, které je hodnotou, kvůli níž se vyplatí do Brna přijet.

Popularizaci výstavy se reportážemi s bohatým fotografickým doprovodem věnoval také společenský magazín ***Pestrý týden***. Zveřejnil například unikátní a současně i lehce kuriózní fotografie prezidenta Masaryka v těsném sousedství rekonstruovaného pravěkého mamuta, který patřil k hlavním atrakcím výstavy. Rekonstrukci mamuta provedla odborná skupina pod vedením profesora Karla Absolona, jenž také zajistil potřebnou finanční dotaci od továrníka Tomáše Bati.[51]

Až na samém sklonku výstavy a v předvečer státního svátku 28. října zveřejnil reportáž o výstavě další celostátní společenský časopis ***Český svět***. Jeho redakce poněkud opožděně napsala, že „*obsáhlé články a nejlepší reprodukce nejsou s to ukázati vše, co výstava poskytuje, neboť není jediného povolání, jediného odvětví vědy a umění, aby nebyly na výstavě zastoupeny.*“ Vzhledem k tomu, že článek vyšel až ke konci října, se patrně minuly účinkem burcující výzvy ke čtenářům, aby svou návštěvou podpořili i finanční úspěch výstavy: „*Jubilejní výstava, která dokazuje naši zdatnost a vyspělost, zasluhuje největších návštěv, aby pak její morální význam byl využit. Pár dnů dělí nás od velikého dne 28. října, kdy dějiny nám byly příznivy a kdy vstoupili jsme mezi svobodné národy světa. Dokažme, že máme zájem o naši věc a že si vážíme tvořivé práce. Navštivme výstavu, která si toho zasluhuje!*“[52]

Po ukončení výstavy se v renomovaném týdeníku ***Přítomnost*** objevily dva zajímavé a obsahem naprosto rozdílné bilancující články. Jaroslav Rejzek tu nejprve vyvracel pověsti o značné nákladnosti výstavy, které se mezi návštěvníky vyskytly. K důležité otázce financování celé akce uvedl, že Výstavní akciová společnost nevydala na stavbu

[50] Jaroslav ZYKA, *Výstava soudobé kultury v Brně. Potulky výstavní*, in: Salon 7, 1928, s. 2.
[51] j. d.: *Mamut, vědecká atrakce jubilejní Výstavy soudobé kultury v Brně*, in: Pestrý týden („zvláštní vydání obrazového týdeníku“), 3. 7. 1928.
[52] *„Český svět“ – Jubilejní výstava v Brně*, in: Český svět 44, 1928, s. 7.

315-340_jerabek_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:39 Stránka 330

pavilonů více než čtyřicet milionů korun. Veřejnosti poskytl i informaci o tom, že vystavovatelé, kterých bylo dle jeho sdělení několik tisíc (?), museli vydat přibližně tisíc korun za metr čtvereční výstavní plochy. Rejzek psal o jednoznačném úspěchu a skvělém odkazu jubilejní výstavy. Měřítkem úspěchu mu byla především návštěvnost, která za sto čtyřicet jedna dnů dosáhla počtu 2 698 142 osob. Touto cifrou byly překonány návštěvy Zemské jubilejní výstavy a Národopisné výstavy z devadesátých let 19. století.[53] Autor textu vyjadřoval také velké naděje v budoucnost výstaviště, o němž psal, že umožňuje pořádat výstavy a tržní podniky největšího rozsahu. Svou víru přenesl do slov, že „*Brno vytvoří i příště díla tak mohutná, jako byla jubilejní výstava.*“[54]

V následujícím vydání týdeníku však úspěch výstavy zpochybňoval Vladimír Sach. Upozorňoval na skutečnost, že návštěva se vydupávala pod heslem, že každý stav je volán k vykonání národní povinnosti. Polemickým způsobem se vyjadřoval zejména o účelnosti hlavního výstavního paláce i celého výstavního areálu. Jeho kritika však nebyla zcela bezúčelná. Sach, jenž uvažoval v horizontu dalších let a desetiletí, projevoval starost hlavně o údržbu a další využití výstaviště.[55]

Budeme-li chtít hodnotit Výstavu soudobé kultury v souvislostech vývoje české či tehdejší československé společnosti, je třeba uvědomit si několik důležitých aspektů jejího uspořádání. Pro jubilejní výstavu bylo významné už místo konání, kterým bylo město Brno. Touto skutečností byl potvrzen jeho význam v Československu, který mimo jiné vyplýval i z geografické polohy ve středu republiky. Po dosažení státní samostatnosti se tu za značné podpory městské a zemské správy uskutečňoval náročný program výstavby moravské metropole a druhého hlavního města státu. Jedním z výsledků tohoto úsilí se stalo i vybudování zemského výstaviště. S uspořádáním reprezentativní výstavy můžeme zřetelně pozorovat i ambice vedoucích představitelů Brna, které vyjádřil starosta Karel Tomeš: „*Cílem města musí být vytvořit důstojný pendant vůči hlavnímu městu Praze. Jestliže chceme mít jedno pořádné velkoměsto, tak musíme mít alespoň dvě.*“[56]

Důležitým aspektem výstavního podniku se stalo samotné výstaviště, jež bylo možné považovat za samostatnou expozici, a které se stalo demonstrací funkcionalistické architektury skla, železa, oceli, betonu a funkčních, účelných tvarů. Architektura výstaviště uchvátila odborníky i běžné návštěvníky. Pocity, které při procházkách výstavním areálem v době jeho otevření zažívali, se pohybovaly od prostého uspokojení až k euforii. Tyto dojmy a ohlasy jsou jasně rozpoznatelné v dobových publikacích, časopisech i denním tisku. Nově otevřené výstaviště nepochybně přispělo také k posílení národního sebevědomí. Elegantní tvary výstavních pavilonů

[53] Jaroslav REJZEK, *Bilance výstavy soudobé kultury*, in: Přítomnost 1928, s. 680. Návštěvnost VSK byla od počátku veřejně dělena na denní a večerní. Denní návštěvnost dosáhla počtu 1 452 148 osob, večerní 1 242 994 lidí.
[54] Tamtéž, s. 681.
[55] Vladimír SACH, *Bude Brno městem výstav?* , in: Přítomnost 1928, s. 798–799.
[56] Karel TOMEŠ, předmluva ke knize *Zemské hlavní město Brno* (ed. Alois KOŽÍŠEK), Brno 1928, s. 8.

315-340_jerabek_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:39 Stránka 331

a výborně dispozičně řešené výstaviště představovalo prostor, kde se lidé cítili dobře, a který rádi navštěvovali.

Cílem výstavy bylo ukázat výsledky československé práce za deset let od vzniku republiky. Tato koncepce byla některými pozorovateli kritizována (J. Pečírka, K. Teige), především pro velmi široké tematické rozpětí, nedostatky ve výstavní práci a absenci výběru, zvláště v expozici československého výtvarného umění. Mezi organizátory však přesto převládalo mínění o potřebě udržení kontinuity, které nejlépe formuloval Vladimír Úlehla: „V*ýstavu bychom měli chápat jako náš první pokus o zhodnocení stavu naší kultury, pokus, který by měl být po způsobu olympiád opakován.*“[57] Profesor německé techniky Emil Wälsch vyslovil i přání, „*aby z výstavy vzešla kulturní liga, která by si vzala za cíl registrovati vědecký a organizační pokrok v naší republice.*“[58]

Výstava soudobé kultury poukazovala na dosažený stupeň národní kultury a organizace československého státu. Stala se svědectvím vzepětí sil a budovatelského étosu prvního desetiletí Československé republiky. Můžeme ji chápat i jako završení národních snah z konce 19. století, kdy se v Praze uskutečnily dvě velké zemsky a celonárodně koncipované výstavy, jež měly velký ohlas i ve slovanském světě. Brněnská výstava byla pravděpodobně také poslední velkou společnou česko-německou výstavou na historickém území českých zemí. Lze ji posuzovat i jako model spolužití několika národů ve společném státě. Domnívám se, že především z tohoto hlediska nabyla minimálně evropského významu.

Výstava soudobé kultury v Československu je dnes téměř zapomenutou a také nedoceněnou událostí. V roce 1968 se jejím ideovým odkazem zabýval PhDr. František Pospíšil, jenž doporučoval tento výstavní podnik zopakovat. Relativně liberální prostředí roku 1968 mu umožnilo získat souhlas rady Národního výboru města Brna a kulturního výboru České národní rady. O tomto projektu měl přemýšlet s tehdejším ministrem kultury České socialistické republiky Miroslavem Galuškou, s předsedou Obce architektů Josefem Gočárem a hlavním architektem města Brna Zdeňkem Chlupem.[59] Srpnovou okupací a normalizací československé společnosti byly tyto snahy utlumeny. Filosof František Pospíšil své úsilí nevzdal a v roce 1975 napsal otevřený dopis prezidentu republiky Gustavu Husákovi. „*Napíšete Husákovi a odpoví Vám Kohout!*“, glosoval pak ironicky společenské poměry, když dostal zamítavou odpověď od vedoucího prezidentské kanceláře s tímto příjmením.[60] I po roce 1989 se pokoušel oživit zájem o tuto myšlenku, avšak v době razantní společenské a ekonomické proměny české společnosti již tato idea nebyla uskutečnitelná.

[57] V. ÚLEHLA, *Vystavujeme vědu*, s. 57.
[58] Tamtéž, s. 58.
[59] Hana ŠVÉDOVÁ, *Uskuteční se v Brně po 70 letech opět Výstava soudobé kultury?* , in: Rovnost 24. 5. 1994, s. 6.
[60] Odpověď prezidentské kanceláře na výše uvedený dopis PhDr. Františka Pospíšila (v archivu rodiny Pospíšilových).

315-340_jerabek_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:39 Stránka 332

V první polovině devadesátých let se Výstavou soudobé kultury zabývali někteří historikové umění, a to v rámci výstav a následných publikací *Výtvarná kultura v Brně 1918–1938* a *O nové Brno*. K současnému povědomí o této události je třeba říci, že vzhledem k tomu, že se tematickým zaměřením a návštěvností jednalo o největší výstavní podnik na území Čech, Moravy a Slezska, je poněkud zarážející, že téměř neexistuje její reflexe v soudobé české historiografii. V reprezentativní a velmi obsáhlé syntéze Zdeňka Kárníka o historii českých zemí v době první republiky se o této události nedozvíme ani slovo.[61] Podobně nebyla v kontextu vývoje české (československé) kultury alespoň rámcově připomenuta na exkluzivně pojaté konferenci k 80. výročí vzniku Československa, jež se konala v Praze počátkem října 1998.[62] V tomto kontextu pak nepřekvapí, že se o ní v rámci výuky dějepisu nedozví ani studenti středních škol a často ani absolventi magisterského studia historie na našich univerzitách.

Československou výstavu kultury z roku 1928 již patrně nebude možné nikdy opakovat. K důvodům patří nejen finanční a organizační náročnost takového podniku, ale i globální změny životního stylu a jistý pokles občanské angažovanosti a étosu, jenž byl typický pro generaci budovatelů první republiky. Přesto se domnívám, že by se pro její význam k ní mohlo více hlásit město Brno, a že by se v rámci výzkumu společenského, kulturního a hospodářského vývoje české společnosti jejím odkazem měli zabývat historikové a badatelé z dalších příbuzných oborů. Současný stav bádání lze jistě rozšířit o reflexi v dobových uměnovědných časopisech (zvláště *Stavba*) a dobovém německém tisku (zejména *Tagesbote*). Ohlasy na výstavu v německém prostředí mohou být cenné – už pro početně silné zastoupení německých umělců na výstavě. Inspirativní může být i srovnání s velkými výstavami, které se ve dvacátých letech pořádaly na evropském kontinentu. Pro budoucí studium lze odkázat i na archivní fond *Výstavní společnosti*, jenž je uložen v Moravském zemském archivu.

Tento článek věnuji památce PhDr. Františka Pospíšila, jenž se po většinu života zabýval odkazem a propagací Výstavy soudobé kultury v Československu 1928.

[61] Zdeněk KÁRNÍK, *České země v éře první republiky (1918–1938), Díl první: Vznik, budování a zlatá léta republiky (1918–1929),* Praha 2000.

[62] Josef HARNA – Jaroslav VALENTA – Emil VORÁČEK (edd.) *Československo 1918–1938. Osudy demokracie ve střední Evropě.* Sborník z mezinárodní konference, Praha 1999.

315-340_jerabek_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:39 Stránka 333

SEZNAM PŘÍLOH

Příloha č. 1: Almanach Výstavy soudobé kultury v Brně 1928, redakce Jelínek Bedřich, nakladatel Národohospodářská propagace ČSR.

Příloha č. 2: Dekorativní nástěnné paneau podle návrhu Emanuela Hrbka ve vstupní hale pavilonu města Brna na VSK. Z knihy Iloš CRHONEK, Brněnské výstaviště, Brno 1968.

Příloha č. 3: Almanach Výstavy soudobé kultury v Brně 1928, redakce Jelínek Bedřich, nakladatel Národohospodářská propagace ČSR.

Příloha č. 4: Expozice vědy na VSK. Z časopisu Horizont č. 14/16, 1928.

Příloha č. 5: Bohuslav Fuchs: Pavilon města Brna. Z časopisu Volné směry 1928.

Příloha č. 6: Oficiální plakát VSK 1928, autor akademický malíř František Süsser. Z obálky katalogu Výtvarná kultura v Brně 1918–1938, Brno 1993.

Příloha č. 7: Almanach Výstavy soudobé kultury v Brně 1928, redakce Jelínek Bedřich, nakladatel Národohospodářská propagace ČSR.

315-340_jerabek_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:39 Stránka 334

Miroslav Jeřábek

Zum ideellen Niveau der Ausstellung zeitgenössischer Kultur in der Tschechoslowakei in Brünn im Jahre 1928

ZUSAMMENFASSUNG

Am 26. Mai 2008 wird es bereits 80 Jahre her sein, als durch die feierliche Eröffnung der *Ausstellung zeitgenössischer Kultur in der Tschechoslowakei* die Pforten des Brünner Messegeländes erstmals geöffnet wurden. In dieser Ausstellung trafen sich die Bemühungen um eine repräsentative Ausstellungsveranstaltung anlässlich des 10. Gründungstags der Tschechoslowakischen Republik mit den Bestrebungen der tschechischen Intellingenz um den Aufbau eines ständigen landesweiten Messegeländes in Brünn. Die 1920er Jahre stellen eine wichtige Periode in der modernen Geschichte Brünns dar. Damals wurden Werte geschaffen, die auch im Kontext der europäischen Kultur von Bedeutung waren. Besonders in der Architektur und Wohnkultur wurden außergewöhnliche Ergebnisse erzielt. Zu Dominanten der Brünner Architektur der 20er Jahre gehörte unbestritten auch das Areals des Messegeländes.

Die Ausstellung zeitgenössischer Kultur wurde zum Zeugnis des Aufbauelans und Ethos des ersten Jahrzehntes der Existenz der Tschechoslowakischen Republik. Sie kann als eine Krönung der nationalweiten Bemühungen aus dem späten 19. Jahrhundert verstanden werden, wo in Prag zwei große landes- und nationalweit konzipierten Ausstellungen veranstaltet wurden, die in der ganzen slawischen Welt Nachhall fanden. Die Brünner Ausstellung war zuglewich die letzte gemeinsame tschechisch-deutsche Ausstellung auf dem historischen Gebiet der tschechischen Länder. Sie kann ebenfalls als ein Modell des Zusammenlebens mehrerer Nationen in einem gemeinsamen Staat betrachtet werden. Die monumentale tschechoslowakische Ausstellung aus dem Jahre 1928 ist heute ein fast vergessenes und unterschätztes Ereignis. Es ist daher wünschenswert, dass sie im Kontext der kulturellen Entwicklung der tschechischen Nation sowie im Rahmen der mitteleuropäischen Geschichte des 20. Jahrhunderts einen gebührenden Platz findet.

315-340_jerabek_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:39 Stránka 335

580 /29. = 15 – Kč

ALMANACH

107933

ZEMSKÁ A UNIVERSITNÍ KNIHOVNA V BRNĚ

VÝSTAVA SOUDOBÉ KULTURY V BRNĚ 1928

AUSSTELLUNG FÜR ZEITGENÖSSISCHE KULTUR IN DER TSCHECHOSLOVAKEI.
EXPOSITION DE LA CULTURE CONTEMPORAINE EN TCHÉCOSLOVAQUIE.
EXHIBITION OF CONTEMPORARY CULTURE IN CZECHOSLOVAKIA.

25

Příloha č. 1: Almanach Výstavy soudobé kultury v Brně 1928, redakce Jelínek Bedřich, nakladatel Národohospodářská propagace ČSR.

315-340_jerabek_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:39 Stránka 336

Příloha č. 2: Dekorativní nástěnné paneau podle návrhu Emanuela Hrbka ve vstupní hale pavilonu města Brna na VSK.

315-340_jerabek_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:39 Stránka 337

Vstupní brána výstaviště. Eintrittsportal der Ausstellung. Main Entrance to the Exhibition. Entrée principale de l'Exposition.

Hlavní palác Hauptpalast. Palais principal. Proj. Dr. J. Valenta — arch. J. Kalous Principal palace.

Příloha č. 3: Almanach Výstavy soudobé kultury v Brně 1928, redakce Jelínek Bedřich, nakladatel Národohospodářská propagace ČSR.

315-340_jerabek_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:39 Stránka 338

Pohled do exposice Živá voda — v pozadí Urbanismus II / Vue de l'exposition de l'Eau vivante. Au fond l'Urbanisme II /

Příloha č. 4: Expozice vědy na VSK.

315-340_jerabek_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:39 Stránka 339

Příloha č. 5: Bohuslav Fuchs: Pavilon města Brna. Z časopisu Volné směry 1928.

Příloha č. 6: Oficiální plakát VSK 1928, autor akademický malíř František Süsser.

315-340_jerabek_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:39 Stránka 340

Dr. FRANTIŠEK SPINA,
ministr veřejných prací.

Dr. MAREK GAŽÍK,
ministr pro sjednocení zákonů
a organisace správy.

Dr. JOSEF TISO,
ministr veřejného zdravotnictví
a tělesné výchovy.

PRACOVNÍCI Z VÝSTAVNÍHO VÝBORU.
MITARBEITER DES AUSSTELLUNGSAUSSCHUSSES. COLLABORATEURS DE L'EXPOSITION.
WORKERS ON THE EXHIBITION COMMITTEE.

Dr. Lad. Pluhař, předseda zem. výboru,
advokát v Brně, předseda V. S. K.

Alois Pižl, odborový přednosta
ministerstva školství, Praha,
místopředseda V. S. K.

Jan Máša, vrchní zeměděl. rada,
I. náměstek starosty, Brno,
místopředseda V. S. K.

Dr. Jindřich Chylík, vedoucí sekretář
obchodní a živnostenské komory,
Brno, generální jednatel V. S. K.

Dr. Vladimír Úlehla,
profesor Masarykovy university, Brno,
jednatel V. S. K.

Václav Dresler, vicepresident obchodní
a živnost. komory, místopředseda obch.
jedn. čs., Brno, finanční referent.

Příloha č. 7: Almanach Výstavy soudobé kultury v Brně 1928, redakce Jelínek Bedřich, nakladatel Národohospodářská propagace ČSR.

341-358_chatrny_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:46 Stránka 341

Jindřich Chatrný

PROFESOR MUDr. OTAKAR TEYSCHL A MALÍŘ ANTONÍN PROCHÁZKA – studie nejen sběratelská

Věnováno 40. výročí úmrtí profesora Otakara Teyschla, jednoho z nejvýznamnějších českých pediatrů a čelné osobnosti brněnského meziválečného sběratelství.[1]

V roce 1959 konstatoval přední historik umění Albert Kutal v monografii věnované Antonínu Procházkovi „…*že k provedení takových děl, monumentálních nejen potencionálním napětím, nýbrž i odpovídajícím mu rozměrem, došlo, je do značné míry zásluhou jeho přátel. V této souvislosti nemůže být nevzpomenuto jméno profesora Teyschla, který se ponejvíce zasloužil o to, že byly Procházkovy velké sny realizovány.*“[2]

Kdy došlo k počátečnímu kontaktu obou pozdějších přátel – významného malíře a proslulého dětského lékaře – zůstává dosud ne zcela zodpovězeno navzdory vzpomínkám rodinných příslušníků i dnes ještě několika žijících pamětníků. S uměleckou tvorbou Antonína Procházky (1881–1945) se mohl Otakar Teyschl (1891–1968) seznámit ještě jako student c. k. české university Karlo-Ferdinandovy v Praze. Stalo se tak již v prvních desetiletích dvacátého století, a to při návštěvách výstav s malířovou účastí, z katalogů, vydaných při těchto akcích, nebo z článků publikovaných v dobovém tisku. První osobní schůzka se uskutečnila patrně brzy po přestěhování Procházky do Brna v roce 1924, kdy profesor Teyschl z obdivujícího sběratele se mu stal životním přítelem a existenčním podporovatelem. K setkání obou osobností přispěl aktivně František Venera, známý brněnský obchodník s uměním.

Profesor Teyschl nebyl jen pasivním obdivovatelem či podporovatelem díla Antonína Procházky a jeho životní družky Linky. Zejména v poslední fázi jejich tvorby se snažil u obou umělců orientovat malířské směřování nejen radami, ale také darovanými knihami s uměleckými reprodukcemi nebo z oblasti krásné literatury. Těmito se především Procházka nejen inspiroval a mnohé z nich rovněž ilustroval. [3]

---

[1] Vztahem profesora Teyschla k širokému spektru sběratelských aktivit se zabývá článek autora studie. Jindřich CHATRNÝ, *Sběratel a mecenáš profesor MUDr. Otakar Teyschl*, in: Forum Brunense 2007, Muzeum města Brna, s. 113–131. Informace o životě a profesní činnosti této brněnské osobnosti lze nalézt například: Marek MACKŮ (ed.), *Významná výročí brněnské pediatrie*, in: Sborník prací Lékařské fakulty University J. E. Purkyně v Brně 44, Brno 1973, s. 5–66; Jiří ČEJKA, *Dětská nemocnice. Procházka historií*, Fakultní nemocnice Brno, Brno 2002, s. 32–42; Zdeněk CHMEL, *Galerie brněnských osobností 4*, Brno 2005, 116–118.

[2] Albert KUTAL, *Antonín Procházka*, Praha 1959, s. 45–46.

[3] K tomu více: Hana KARKANOVÁ, *Antonín Procházka v ilustraci a grafice*, in: Marcela MACHARÁČKOVÁ – Lubomír SLAVÍČEK, Antonín Procházka 1882–1945, Brno 2002, s. 143–157.

341-358_chatrny_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:46 Stránka 342

Obdiv profesora Teyschla k antice a renesanci nepochybně motivoval monumentální a nejednou i komorní malířská a kreslířská díla Procházkova. Tento aktivní vztah sběratele a přítele k výtvarníkovi lze doložit taktéž Teyschlovou preferencí pozdních umělcových děl před doklady experimentálních období expresionismu a kubismu, které byly nicméně reprezentativně zastoupeny v jeho sbírce. To ostatně slovně profesor Teyschl vyjádřil ve svých vzpomínkách,[4] neskrývaje svůj obdiv k antikizujícím či klasicizujícím dílům Procházkovým z let třicátých a první poloviny let čtyřicátých dvacátého století. Obdobný vliv lze vypozorovat též u Linky Procházkové, která následovala svého manžela ve výtvarném pojetí a výrazu své tvorby a nepochybně byla účastna diskusí svého manžela s profesorem Teyschlem. Zaujetí a intenzivní zájem o antiku byl dán též cestami sběratele po Itálii, kam často zajížděl v rámci dovolené spolu se všemi rodinnými příslušníky. O navštívených městech, architektonických a uměleckých památkách zevrubně informoval oba umělce. Ti při svých italských cestách se vydávali po jejich „stopách" a neopomněli své přátele manžele Teyschlovy zpravovat o svých prožitcích. „*Vše je krásnější než jsme si představovali: počasí, příroda, umění. Zítra odjíždíme na několik dní do Neapole a pozdravujeme Vás a litujeme, že nejste tady s námi. Vaši Ant a Lin Procházkovi*".[5] Společně plánovanou cestu se jim nikdy nepodařilo uskutečnit většinou z důvodu pracovních povinností lékaře v nemocnici či Procházkových malířských nebo společenských aktivit. Umělec se svou ženou však několikrát navštívili a krátký čas strávili v letním domě profesora Teyschla, který se nacházel v malé vesnici Vír v údolí řeky Svratky na Českomoravské vrchovině. Tento fakt je doložen nejen dodnes zachovanými podpisy Antonína Procházky a jeho ženy Linky na stěně společenského pokoje zmíněného objektu, ale i vzpomínkami obou dcer sběratele.[6] Nevyjasněným zůstává Procházkův osobní vztah k Vysočině, kde společně s manželkou v letech 1921–1924 žil a pracoval. Tehdy malíř působil jako profesor kreslení na České státní reálce v Novém Městě na Moravě. Při pobytu ve vilce profesora Teyschla nebo na společných vycházkách do okolí nikdy přílišné okouzlení krajinou na sobě nedal znát a skutečností je výrazná absence výtvarných děl s touto tématikou z doby jeho novoměstského pobytu. Pravděpodobně jediným ohlasem vlivu podmanivé a mnohdy drsné krásy vrchoviny zůstal Procházkův obrázek „Krajina od Víru". Podle vzpomínek příslušníků rodiny lékaře jej malíř vytvořil v roce 1936, kdy ve venkovském domě pobývali Teyschlovi s dětmi, Antonín a Linka Procházkovi a jejich společní přátelé manželé JUDr. Karel a Marie Růžičkovi.[7]

[4] Poznámky autora studie k rozhovorům s PhDr. Karlem Holešovským (zeť sběratele) o profesoru Teyschlovi. Rukopis na pěti listech formátu A4. Soukromý archiv autora (dále SAA).
[5] Korespondence: Antonín a Linka Procházkovi profesoru Otakaru Teyschlovi, z Říma do Brna, 6. listopadu 1936, autograf, pohlednice, Soukromý archiv rodiny (dále SAR).
[6] Poznámky autora studie z rozhovorů vedených s dcerami profesora Teyschla PhDr. Leou Holešovskou–Teyschlovou a profesorkou Hanou Teyschlovou. Rukopis na sedmi listech formátu A4. SAA.
[7] Tamtéž.

341-358_chatrny_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:46 Stránka 343

Sběratelova kolekce Procházkových prací obsahovala kromě obrazů zmíněných v rukopisném seznamu,[8] který profesor Teyschl patrně vypracoval s ohledem na předpokládané rozdělení své sbírky mezi dědice, též další výtvarná díla, a to zejména „monumentální" kompozice: „Zlatý věk" (1937), „Dívčí válka" (1938–1939), „Den a Noc" (obě 1940). Na základě dochovaných dobových materiálů[9] je u několika obrazů známa cenová relace, za kterou byly do sbírky od malíře zakoupeny, a která tak přibližně podává obraz o finančních nárocích umělce.[10] Ty ne vždy došly očekávaného naplnění. Jako příklady honorářových požadavků za umělecká díla lze uvést obrazy: „Kočky" (1936) s cenou 1 200 Kč, „Zlatý věk" s cenou 15 000 Kč – původně Procházka stanovil cenu ve výši 12 000 Kč, profesor Teyschl ji zvýšil, nebo „Dívčí válka" za cenu 12 000 Kč, zde byla cena redukována z původních 20 000 Kč.

Do kolekce děl Antonína Procházky v Teyschlově sbírce se dostala rovněž umělcova raná tvorba – grafické listy, a to přesto, že o nich autor napsal Vincenci Kramářovi následující sdělení: „*Grafikou jsem se zabýval jen v letech 1908–1909, hlavně na prodej. To je myslím jediná věc, kdy jsem počítal s vkusem obecenstva. Za tento hřích proti duchu svatému byl jsem dostatečně potrestán – neprodal jsem. Kdysi ale přece vyplnily své poslání – roztopily kamna.*"[11] Naštěstí se tak do důsledku nestalo. Díky vztahům s Procházkou se Teyschlův soubor rozrostl také o díla vzniklá po roce 1932, kdy se malíř v rámci ilustrační tvorby k této grafické technice (lept, suchá jehla, dřevoryt, akvatinta aj.) vrátil. Součástí sbírky byl mimo jiné umělcův ojedinělý linoryt kubistického pojetí z roku 1922.[12]

O počtu kreseb uložených ve sbírce nám podává informaci dopis Antonína Procházky Vincenci Kramářovi z roku 1934, kde malíř sděluje: „*Kresby od r. 1904–1929 jsou ze sbírky Venerovy nyní v maj. dr. O. Teyschla (70 kusů)*"[13] a slovníkové heslo Antonín Procházka: „*Velká souborná výstava jeho díla je opět v Mánesu v březnu 1934 (227 prací; z těch 95 kreseb je majetkem prof. MUDr. O. Teyschla a JUDr. Karla Růžičky v Brně*".[14] Z vystavených 95 kreseb jich bylo 62 ze sbírky Teyschlovy.[15] Na základě archivních dokladů, výstav-

[8] Seznam výtvarných děl, formát A4 na třech listech, kde jsou uvedeny vedle dalších výtvarníků (Emil Filla, Willi Nowak, Václav Špála, Jan Zrzavý, Bohumír Dvorský) například následující obrazy Antonína Procházky (názvy děl jsou mnohdy odlišné od současného názvu, téměř u všech chybí datace a technika provedení): Zátiší (1907), Ulice (1908), Přepadení, Krajina malá zelená, Optimisti, Pieta, Paolo a Franceska, Dafnis a Chloe, Zátiší s konvicí, Lóže, Krajina před bouří, Kohout, Orání. SAR.

[9] Nedatovaný list formátu A5 s poznámkami Antonína Procházky a profesora Teyschla o cenách obrazů. SAR.

[10] Cenové relace v obdobné výši byly též u některých Procházkových výtvarných souputníků, a to například Emila Filly, Václava Špály nebo Willi Nowaka.

[11] M. MACHARÁČKOVÁ, *Korespondence*, in: M. MACHARÁČKOVÁ – L. SLAVÍČEK, Antonín Procházka 1882–1945, Brno 2002, s. 28.

[12] Hlava dívky, 1922, linoryt, 77 x 48 mm, značeno tužkou vlevo dole: 28/1. 22. Z bývalé sbírky profesora Otakara Teyschla (dále BSOT).

[13] Dopis Antonína Procházky Vincenci Kramářovi ze dne 1. března 1934. Viz Vojtěch LAHODA, *Antonín Procházka ve dvacátých letech: sugesce formy*, in: Bulletin Moravské galerie v Brně 49, Brno 1993, s. 189.

[14] Prokop TOMAN, *Nový slovník československých výtvarných umělců II*, Praha 1950, s. 315.

[15] Soupis kreseb zapůjčených pro výstavu Antonína Procházky v Mánesu v Praze, 2. března 1934, strojopis A4. SAR

341-358_chatrny_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:46 Stránka 344

ních katalogů a vzpomínek rodinných příslušníků se dá předpokládat, že počet Procházkových kreseb (pod tímto pojmem jsou zařazeny též skici, náčrty, studie i grafické listy), uložených ve sbírce v době kolem roku 1965, byl pozoruhodný.

Jak je z předchozích řádků zřejmé, výtvarná díla Procházkova ze sbírky profesora Teyschla byla za jeho života vypůjčována téměř na všechny tehdy uskutečněné malířovy samostatné výstavy nebo na prezentace s umělcovou účastí. Profesor Teyschl patřil k okruhu sběratelů, kteří umělecká díla zapůjčovali k veřejnému vystavení, studijním účelům i publikování, aby tak plnila své poslání na veřejnosti v osvětě a v estetickém potěšení, v neposlední řadě též pro popularizaci jejich autorů. Nelze nepřipomenout v této souvislosti zejména výstavu Antonína Procházky, pořádanou Skupinou výtvarných umělců v Brně ve výstavních místnostech spolku v brněnském hotelu Passage (dnes Slovan na Lidické ulici) v březnu 1935. Na akci sběratel nejenom zapůjčil většinu z vystavených exponátů, ale přednesl úvodní proslov.[16] Jeho znění se do dnešních dnů nedochovalo.

O tom, že sběratel bohužel musí počítat s rizikem poškození děl se přesvědčil profesor Teyschl právě v případě zapůjčených uměleckých děl Antonína Procházky. Stalo se tak v rámci prezentace československého umění v Paříži roku 1937 při příležitosti výstavy „Arts et techniques dans la vie moderne.“ Tehdy došlo k poškození obrazu „Italská krajina“, „ *kde nejspíše nedostatečně poučený návštěvník přikreslil do plochy obrazu velký otazník*“[17] a obrazu „Akt /Ležící žena“ (1928). Tak jako dnes je zcela samozřejmé a běžné pojištění zapůjčených výtvarných děl, nejinak tomu bylo v meziválečném období. Pražská městská pojišťovna jako garant uvedené akce zaslala zapůjčiteli dopis s následujícím textem, cituji: „*Žádáme Vás zdvořile,* […]*, abyste nám zaslal písemné hlášení škody s detailováním poškození. Račte nám též laskavě oznámiti přibližnou výši Vašeho nároku, abychom v případě větší částky škodu mohli dáti likvidovati.*“[18] Pojistná událost na základě sdělení dcery profesora Teyschla Lei byla skutečně uhrazena v požadované výši.[19] O deset let později se situace paradoxně opakovala, tehdy byly zcizeny některé obrazy z Procházkovy souborné výstavy uspořádané v pražském Mánesu, na níž bylo představeno malířovo celoživotní dílo. Mezi ukradenými předměty se nalézaly obrazy patřící do sběratelovy kolekce a to „Optimisté“ (1934) a „Italská krajina/Italská vesnice“ (1928). V případě prvního obrazu byl tento vyříznut z rámu a druhý vzhledem ke své váze a materiálu se brzy nalezl,[20] pohozen u sběrných nádob nedaleko výstavních pro-

[16] H. KARKANOVÁ – Kateřina SVOBODOVÁ, *Skupina výtvarných umělců v Brně,* in: Bulletin Moravské galerie v Brně 49, Brno 1993, s. 193.

[17] Poznámky autora studie z rozhovorů s PhDr. Leou Holešovskou-Teyschlovou. Rukopis na třech listech formátu A4. SAA.

[18] Korespondence: Pražská městská pojišťovna profesoru Otakaru Teyschlovi, 17. března 1938, strojopis, 1 list, formát A4. SAR. Uvedený pojišťovací ústav převzal finanční garanci za všechny československé zápůjčky jak od státních institucí, tak od soukromníků.

[19] Viz poznámku č. 17.

[20] Optimisté – olejová tempera na plátně, 81,7 x 100 cm a Italská krajina – enkaustika (vosková technika) na překližce, 58,5 x 77 cm. BSOT.

341-358_chatrny_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:46 Stránka 345

stor. Naštěstí pachatelé krádeže byli vypátráni, poškozené obrazy zrestaurovány a navráceny majitelům.[21]

Pokud hovoříme o riziku poškození, umělecká kolekce profesora Teyschla, mezi níž byla též díla Antonína Procházky, souhrou šťastných náhod nebyla zásadněji poničena ani v důsledku bombardování města Brna v roce 1944.[22] Tehdy v blízkosti domu sběratele sice vybuchla bomba, způsobila však střepinami jen nepatrné poškození některých malířových děl – například obrazu „Ovoce na talíři" (1907).[23] Zůstala ušetřena rabování při osvobozování města, kdy označení[24] domu jako obydlí profesora pracujícího v nemocnici a zároveň ubytování důstojníků Rudé armády ochránilo sbírku před rozkradením nebo zásadnějším poškozením. Celistvosti uměleckých předmětů se nedotkly ani důsledky politických rozhodnutí v oblasti kultury v poúnorových dobách.

Antonín Procházka nejen z velké vděčnosti za podporu, ale nepochybně zejména z lidského přátelství věnoval nejenom své drobné, ale i pozoruhodné práce členům rodiny profesora Teyschla. Od kreseb do památníků[25] přes své ilustrované knihy[26] až po obrazy[27] a plastiky můžeme shledávat různé rodinné příležitosti, kdy tato díla byla malířem a mnohdy rovněž jeho ženou Linkou darována. Kolekce sběratele obsahovala například ze sochařských realizací plastiku „Dívky s květinami",[28] která ze spodní strany podstavy má vepsán Procházkův text: „Velikonoce 1933". Z této oblasti výtvarného a materiálového zpracování pochází dosud existující soška „Kohoutka",[29] pravděpodobně ojedinělý dochovaný exemplář. Byla součástí souboru keramických zvířátek – rybičky, ležící a sedící psi, ovce, žáby, které Procházka navrhl patrně pro slosovací akci přispívajících členů a členů Odboru přátel umění spolku Skupiny výtvarných umělců

[21] Viz poznámku č. 17.

[22] Jednalo se o nálet na Brno ze dne 20. listopadu 1944, kdy byl zasažen střed města.

[23] V katalogu Jaromír PEČÍRKA, *Národní umělec Antonín Procházka. Souborná výstava*, Praha 1947, v seznamu obrazů z let 1907 je u položky č. 19 uvedena poznámka „*obraz restaurován malířem po bombardování Brna*". K dalším poškozeným dílům patřil Procházkův obraz Zahradník (1944) – dnes majetek Muzea města Brna, inv. č. 67.379.

[24] Texty plakátků na domě: „*V domě bydlí profesor pracující v nemocnici. 4612.*" a „*Dům obsazen veliteli B/4. 02304.*" (český překlad), 2 kusy, formát A3. SAR.

[25] Například památník dcery profesora Teyschla Hany s kresbou Antonína Procházky, Chlapec s míčem, kohoutem, slepicí a kuřaty, březen 1938, tuš, papír, 273 x 187 mm (památník kromě kreseb členů rodiny a přátel, též uvedené kresby Procházky, obsahuje kresbu od Linky Procházkové). Soukromý majetek (dále SM).

[26] Jedná se o následující tituly dochované v soukromé sbírce rodiny sběratele: HOMÉR, *Odysseia*, Praha 1940; *Jeremiáš*, Brno 1941; Václav ČERNÝ, *Polibek na usměvavá ústa (Dantovská studie)*, Praha 1943; Karel Hynek MÁCHA, *Máj*, Praha 1941. SM.

[27] Krajina s mostem, kolem 1935, olejová tempera na překližce, 21 x 16,5 cm. SM. Komorní obrázek byl dle ústního sdělení Hany, dcery profesora Teyschla, jí věnován Antonínem Procházkou. Stalo se tak v souvislosti s jejím úrazem způsobeným při lyžování. Viz poznámku č. 6.

[28] Dívka s květinami, 1933, modře kolorovaná pálená hlína, v. 57 cm. BSOT.

[29] Kohoutek, 1933, voskovaná pálená hlína, v. 7,3 cm. BSOT.

341-358_chatrny_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:46 Stránka 346

Brno uskutečněnou 16. prosince 1933.[30] Vyrobeny byly firmou „František Pexider a spol., továrna na šamotová kamna a keramiku v Letovicích".[31]

Níže uvedené řádky jsou stále aktuální připomínkou kladné inspirující role, kterou dosud může sehrát kultivovaný, zasvěcený i iniciativní znalec a milovník výtvarného umění při zrodu uměleckého díla, má-li k tomu žádoucí objektivní předpoklady. Ostatně lékaři vždy patřili k nejčetnějším příznivcům a sběratelům výtvarného umění, které jim často kromě estetického uspokojení také psychicky kompenzovalo jejich nelehkou a vyčerpávající roli u lůžka nemocného. To profesor Teyschl mnohokráte zdůrazňoval též verbálně a své kolegy i přátele nabádal ke sběratelství.[32]

Neodmyslitelně je s jeho osobou spojena okolnost, za níž vznikl obraz Antonína Procházky „Prométheus přináší lidstvu oheň" (1938). Byl určený pro prostor Auditoria maxima Právnické fakulty Masarykovy univerzity, který plnil roli celouniverzitní auly. Tento strohý prostor, postrádající takřka uměleckou výzdobu, netvořil důstojný rámec k pořádání univerzitních slavností, a tak v říjnu 1937 profesor právnické fakulty JUDr. František Čáda upozornil v akademickém senátu na tento problém. Jeho podnětu se iniciativně ujal profesor Teyschl, jenž navrhl, aby velká prázdná stěna v průčelí sálu byla vyzdobena rozměrným plátnem, které by se stalo uměleckou a ideovou dominantou celého prostoru.[33] Ve vzrušené diskusi členů umělecké komise univerzity[34] o výběru autora, kdy byl nejčastěji zmiňován Max Švabinský a Jakub Obrovský, vystoupil profesor Teyschl energicky s návrhem Antonína Procházky. Aby svou argumentaci pádně podpořil a tak překonal konvenční názory některých svých kolegů, rozhodl se malíře pověřit soukromou zakázkou monumentálního obrazu pro reprezentační místnost ve svém domě na Pellicově ulici. Nepochybně již tehdy byl přesvědčen o antikizujícím tématu monumentálního obrazu, a proto také téma této objednávky určil. V podzimních měsících roku 1937 Antonín Procházka vytvořil rozměrný obraz „Zlatý věk", ke kterému se zachovala řada přípravných studií. V prosinci se konala „malá vernisáž" obrazu v domě profesora Teyschla, která měla zainteresovaným osobnostem

[30] Kniha zápisů výborových schůzí Skupiny výtvarných umělců Brno z let 1922–1936, nestr. Archiv města Brna (dále AMB), fond R 39 Brněnské umělecké spolky (dále fond R 39 Brněnské umělecké spolky) – katalogy výstav, doklady k výstavám, korespondence, ohlasy na výstavy, účty, knihy zápisů výborových schůzí Skupiny výtvarných umělců Brno z let 1922–1939.

[31] Dva dochované účty firmy přináší informaci o počtech a cenové relaci keramických sošek. Kohoutek ze sbírky profesora Teyschla byl vyroben v počtu 57 kusů v ceně 3 Kč za jeden exemplář. Cena rybičky 5 Kč, psa ležícího 4.50 Kč, psa sedícího 5.50 Kč, ovce 5.50 a žáby 7.30 Kč. Korespondence: Firma František Pexider a spol. profesoru Antonínu Procházkovi, Letovice, 30. října 1933 a 20. listopadu 1933, strojopisy, 2 listy, formát A4, AMB, fond R 39 Brněnské umělecké spolky.

[32] Viz poznámku č. 4.

[33] Jiří PULEC – Jiřina KALENDOVSKÁ, *Masarykova univerzita. Založení. Stavební vývoj. Insignie*, Masarykova univerzita v Brně, Brno 1994, s. 27. S historií Procházkova Prométhea Jiří Pulec rovněž čtenáře seznamuje v článku: J. PULEC, *Arne Novák. Z vystoupení na vernisáži obrazu Antonína Procházky Prométheus přinášející lidem oheň*, Prostor Zlín III , květen/červen 1996, s. 23

[34] K členům umělecké komise vedle MUDr. Otakara Teyschla a JUDr. Františka Čády patřili mimo jiné profesoři František Weyr, Arne Novák, Jan Krejčí, Eugen Dostál, Jaroslav Helfert a další. List formátu A5 ze 3. prosince 1938 s rukopisnými poznámkami profesora Teyschla. SAR.

341-358_chatrny_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:46 Stránka 347

demonstrovat Procházkovy přednosti pro daný úkol. Tato událost nezůstala bez odezvy dobového tisku: „*Odhaloval se obraz, kde šlo o dvojí pokus: je-li současný moderní výtvarník schopen umělecky zmoci velký úkol, jaký na něho kladla kdysi renesance a snese-li moderní interiér velkou obrazovou kompozici, nahrazující malbu freskovou. Pro tento úkol zvolil prof. dr. O. Teyschl výtvarníka, který svou dosavadní tvorbou je přímo předurčen pro veliké murální malby. Pokus se zdařil nad očekávání. Na plátně přes čtyři metry dlouhém a přes dva metry širokém zbásnil Antonín Procházka apoteózu Zlatého věku, v níž rozepjal do celé šířky a bohatosti svou výtvarnou fantazii a imaginaci. […] Celá dosavadní tvorba A. Procházky je zahrnuta ve svých nejlepších projevech v tomto vpravdě mistrovském a vrcholném díle. Žel, Procházkovo vrcholné dílo vylučuje svou nepřenositelností možnost proniknout do širší veřejnosti. Mohlo by býti podnětem k následování , ukazatelem cesty nejen mecenášům…*“[35] Vernisáž naplnila profesora Teyschla přesvědčením, že doporučení Procházky pro tuto zakázku bylo správné. Také mu navrhl téma obrazu Prométhea přinášejícího lidstvu oheň. Procházka se obrátil k inspiraci vrcholnou renesancí, zejména k Tintorettovi, a vytvořil velkolepou kompozici ideovou i výtvarnou. „*Též akademický senát tuto volbu schválil. Ale protože university nemívají obvykle peněz a universitní profesoři rovněž neoplývají pozemskými statky, počal jsem se starat* (profesor Teyschl) *o opatření potřebného nákladu.*“[36] Vlastní realizaci obrazu umožnil finanční dar moravských průmyslníků a živnostníků, zprostředkovaný prezidentem Obchodní a živnostenské komory v Brně Jindřichem Petrem. Původní honorář byl stanoven na 100 000 Kč, tato částka obsahovala položky potřebné na opatření materiálu, zhotovení lešení, rámu, instalaci atd. Z počátku se situace vyvíjela dle sdělení prezidenta Petra, zaslaného profesoru Teyschlovi, příznivě; „*…přikládám Vám dalších 40 protisků dopisů na různé firmy, kterými jsem žádal o příspěvek na obraz. Sdělení pana docenta Urbánka,*[37] *že v Ostravě se sežene K 45 000–75 000.–, mne nadmíru potěšilo . Já zde mám* (v Brně) *prozatím bohužel jenom několik tisíc Kč, v čemž zahrnuty jsou i některé sliby*“.[38] O skutečné výši mnohých původně slíbených příspěvků a sumarizaci financí informoval Jindřich Petr profesora Tesychla přípisem z 21. června 1938. A to seznamem firem a osobností, které byly osloveny a peněžní dary poskytly. Mezi uvedenými jsou například: Báňská a hutní společnost Praha, její vklad byl nejvyšší pět tisíc Kč; Bří. Sigmundové, továrna na čerpadla Olomouc; Brüder Stiassni, Wollwarenfabrik Brünn; Západomoravské elektrárny; Hugo Hecht, velkoprůmyslník Brno; Hanuš Tugendhat Brno; August Löw-Beer a řada dalších.[39] Vzhledem k situaci ve státě vše

[35] Jaroslav B. SVRČEK, *Neobvyklá vernisáž.* Lidové noviny 45, 1. prosince 1937, s. 7. Právě pro své rozměry nebyl obraz nikdy před zakoupením Národní galerií v Praze prezentován široké veřejnosti.

[36] Otakar TEYSCHL, *Osudy Procházkova Prométhea*, in: Památce Antonína Procházky, národního umělce, Sborník vlastivědných prací z Vyškovska II, Vyškov 1948, s. 7.

[37] MUDr. Libor Urbánek, docent Lékařské fakulty Masarykovy univerzity v Brně, byl nápomocen profesoru Teyschlovi v záležitostech spojených s realizací Procházkova Prométhea.

[38] Korespondence: President Obchodní a živnostenské komory Jindřich Petr profesoru Teyschlovi, Brno, 3. března 1938, strojopis, 1 list, formát A4. SAR.

[39] Seznam firem a osobností, které byly požádány o příspěvek a poskytly příspěvky na obraz k vyzdobení auditoria maxima Právnické fakulty Masarykovy university v Brně, 21. června 1938, strojopis, 1 list, formát A3. SAR.

341-358_chatrny_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:46 Stránka 348

dopadlo jinak. Předpokládaná částka na komplexní realizaci díla se přes veškerou snahu a aktivity všech zainteresovaných nezískala *„a tak honorář A. Procházky za toto dílo byl celých 40.000 Kč“*.[40] Slavnostní vernisáž obrazu se uskutečnila v Auditoriu maximu Právnické fakulty 16. prosince 1938.

Ke kompozici „Prométhea“ vznikl početný soubor kvašových a temperových studií, u jejichž zrodu byl přítomen profesor Teyschl, který vzpomíná: *„Uzavřev takto definitivně komposici obrazu, A. Procházka počal s kresebnými skicami jednotlivých detailů, jež patří k nejkrásnějším kresbám, které kdy vytvořil. A nám, kteří jsme měli to štěstí, že jsme byli jeho přáteli a mohli proto sledovati jeho práci, tajil se dech nad rychlým vznikem a kouzelností těchto kreseb“*.[41] Část z nich byla představena veřejnosti v roce 1940 v pražském Mánesu na výstavě „Od náčrtu k obrazu a soše“[42] a v dubnu následujícího roku ve Zlíně v rámci výstavy členů Spolku výtvarných umělců Mánes.[43] Zde již bylo známo, z popisek pod jednotlivými exponáty s označením majitele, že se většina těchto kreseb stala součástí umělecké sbírky profesora Teyschla. Ten je od autora odkoupil a částečně získal darem v průběhu let 1940–1941.[44] Výše uvedeným událostem, spojeným s realizací Procházkova „Prométhea“, předcházely také profesorovy aktivity v rámci jeho působnosti na univerzitě při podpoře dalších umělců.[45]

Hovoříme-li o podnětech tvůrčích, nelze nepřipomenout roli profesor Teyschla jako inspirátora vzniku glyptických prací vytvářených podle pěti návrhů Antonína Procházky, z nichž byly nakonec realizovány tři.[46] Dvě práce zhotovil, jednu ve válečných létech a druhou hluboko v létech poválečných,[47] vynikající rytec Karel Tuček, profesor Státní vyšší klenotnické školy v Turnově, kde studovaly dvě děti sběratele – Lea a Otakar. Třetí byla provedena jeho žákem Václavem Hanušem tamtéž.[48]

„Intaglio Svatého Václava“ je Tučkovo rytecké chef d'oeuvre jeho životní tvorby. Toto dílo vznikalo v průběhu let 1943–1944 a Karel Tuček si ho velmi cenil: *„Dříve než Vám ho pošlu, musím míti zprávu od Vás, že je očekáváte. Je to cenný kus a já chci, aby přišlo jen do Vašich rukou. Jsem přesvědčen, pane profesore, že z něho budete míti radost, až se na něj podí-*

---

[40] O. TEYSCHL, *Osudy Procházkova Prométhea*, s. 10.
[41] Tamtéž, s. 8.
[42] Katalog výstavy: *Od náčrtu k obrazu a soše*, Praha 1940.
[43] Katalog: *Výstava spolku výtvarných umělců Mánes*. Praha 1940.
[44] Viz poznámku č. 6.
[45] Mimo jiné již v roce 1936 se profesor Teyschl angažoval ve prospěch sochaře Vincence Makovského při zakázce univerzity na provedení busty profesora Edwarda Babáka. (Korespondence: Vincenc Makovský profesoru Teyschlovi, 8. června 1936, autograf, 1 list, formát A4, SAR). O osudu busty Edwarda Babáka se zmínil lékař ve svých vzpomínkách, srov. k tomu O. TEYSCHL, *Osudy Procházkova Prométhea*, s. 6.
[46] Více k tomu Karel HOLEŠOVSKÝ, *Malíř Antonín Procházka a česká glyptika*, in: Ars vitraria 7, Jablonec nad Nisou 1980, s. 111–117; dále K. HOLEŠOVSKÝ, *Antonín Procházka a umělecké řemeslo*, in: M. MACHARÁČKOVÁ – L. SLAVÍČEK, Antonín Procházka 1882–1945, Brno 2002, s. 178–181.
[47] Jedná se o kamej Diana/Artemis vytvořenou rytcem v letech 1966–1968 z achátu, o rozměrech 35 x 46 mm, montovanou do stříbra jako brož a závěs. Vytvořena byla podle II. varianty kresby Antonína Procházky z roku 1943. BSOT.
[48] Jedná se o kamej Hoch s kohoutem z achátu, z roku 1943 o velikosti 17 x 26 mm, montovanou dodatečně do zlatého náhrdelníku brněnským šperkařem Jiřím Drlíkem. BSOT.

341-358_chatrny_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:46 Stránka 349

váte proti světlu".[49] Lze jen litovat, že ostatní Procházkovy návrhy „Amor a Psyché" a „Hoši s kozlem" zůstaly nerealizovány, a taktéž se neuskutečnil experiment s převodem Procházkovy kubistické kresby do intaglia či kameje. Tímto záměrem se obíral profesor Teyschl, velký ctitel antické glyptiky, při úspěšném dokončení svatováclavského intaglia na konci druhé světové války. Karel Tuček dokonce vybral vhodný achát, ale Procházkův návrh již nerealizoval.[50]

Když koncem roku 1938 Antonín a Linka Procházkovi hledali stavební firmu pro rekonstrukci a rozšíření svého domu, který před přestavbou „*byl malý, v přízemí měli dva pokoje a malou ložnici, v přístavku malý ateliér, takže většinou malovali dole*",[51] byl to právě profesor Teyschl, kdo poradil. Doporučil jim stavitele Václava Dvořáka, autora svého vlastního domu. Toto rozhodující setkání přivedlo také Dvořáka k intenzivnímu a soustavnému zájmu o výtvarné umění, k pravidelnému a přátelskému styku s dalšími výtvarnými umělci, a následovně k usilovnému sbírání obrazů i soch. Stejně jako jeho vzor profesor Teyschl, tak se rovněž Václav Dvořák rozhodl pro náročné výtvarné dotvoření interiérů novostavby vlastního rodinného domu monumentálními díly Antonína Procházky.[52] Zčásti jako kompenzaci za stavební výdaje spojené s adaptací domu malíře.

Osobitým dokladem pravidelných návštěv tzv. „nedělních jour fix" rodiny MUDr. Otakara Teyschla u Antonína Procházky a jeho ženy Linky se stala například vzpomínka profesorovy dcery Hany, která zachycuje dobu těsně po dokončení přestavby domu Procházkových stavitelem Václavem Dvořákem: „*Hlavním prostorem stavby se stal rozlehlý a světlý ateliér, kde se pracovalo, ale také se tam scházeli přátelé, většinou o nedělích. Vítali nás dva pekinézové – Čang a jeho fenka Ó, která se vždy uvelebila na klíně mistra Procházky, sedícího v černém kubistickém křesle. Atmosféra návštěvního dne v ateliéru byla úžasná. Hosty bývali prof. Josef Tvrdý a jeho paní, advokát JUDr. Karel Růžička a jeho žena – blízká rodinná přítelkyně, Libuše Rejlová později Halasová, František Halas, umělecký kritik Jaroslav B. Svrček, Konstantin Raclavský atd. atd., řada návštěvníků by byla velmi dlouhá.*[53] Přátelé se setkávali mezi rozpracovanými i hotovými obrazy a kresbami manželů Procházkových, vedli zasvěcené hovory o všech odvětvích umění a o uměleckých záměrech malíře i jeho životní družky, o filozofii, nepochybně však také o aktuálních společen-

[49] Korespondence: Karel Tuček profesoru Teyschlovi, z Turnova do Brna, 30. ledna 1944, autograf, 1 list, formát A5. SAR

[50] Viz poznámku č. 4.

[51] Karla MAHENOVÁ, *Život s Jiřím Mahenem*, Praha 1978, s. 173.

[52] Srov. k tomu Zdeněk KUDĚLKA – J. CHATRNÝ (red.), *O nové Brno. Brněnská architektura 1919–1939*, II, Muzeum města Brna 2000, s. 410 (obr.); dále fotografie interiéru domu stavitele Václava Dvořáka, sbírka Oddělení dějin architektury a urbanismu Muzea města Brna inv. č. 238.848–238.866. Uměleckou sbírkou stavitele se zabývá studie profesora brněnské univerzity Lubomíra Slavíčka nazvaná *Stavitel Václav Dvořák jako sběratel a mecenáš umění*, in: Petr PELČÁK – Ivan WAHLA, Václav Dvořák, Vilém a Alois Kuba. Brněnští stavitelé 30. let, Obecní dům Brno 2002, s. 25–30.

[53] Vzpomínky profesorky Hany Teyschlové, strojopis, 2 listy, formát A4. SAA.

341-358_chatrny_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:46 Stránka 350

ských záležitostech a výstavnické problematice ve městě Brně.[54] Na pořadu byly též soukromé záležitosti zúčastněných, jejich radosti i starosti denního života. Podle vzpomínek účastníka těchto pravidelných setkání, Františka Kubišty, se pojily k těmto zážitkům „*též zážitky hudební, neboť Procházkovi* (inspirováni profesorem Teyschlem)[55] *byli vybaveni skvělým gramofonovým archivem vybraných hudebních děl. Je zajímavo, že leckdy nedokonalá reprodukce nebyla tu na závadu intensivnímu prožitku, neboť kouzlo uměleckého prostředí a přítomnost velkých osobností dávaly zapomenout na takovou vadu.*[56] Logickým důsledkem těchto návštěv byly též následné sběratelské akvizice jmenovaných osobností, které tak vytvářely větší či menší soubory Procházkových děl. K této skutečnosti nepochybně významně přispěl též profesor Teyschl, který se stal neskrývaným propagátorem Procházkova umění rovněž ve smyslu obchodním.

Mezi oblíbené příležitosti k setkání malířových přátel patřila pozvání na tzv. Jundrovská vinobraní: „*Byli jsme ptactvem donuceni abychom v tuto neděli po poledni zahájili sklizeň a doufáme ve Vaši laskavou pomoc.*“[57] Takto se každoročně připomínali Procházkovi svým blízkým. Jejich vinohrad byl situován v horní části rozlehlé zahrady, nacházející se v Libušině údolí. Po jistou dobu uvažoval profesor Teyschl, iniciován malířem, o zakoupení parcely pro zřízení vlastního vinohradu. Antonín Procházka jej v tomto úsilí podporoval a sám v této záležitosti vyvíjel snahu, o čemž svědčí zaslané informace o možnostech pronájmu či zakoupení vhodných pozemků. Profesor Teyschl je tak zpraven kupříkladu o nabídce, cituji: „*Pro vinohrad č. 1 (ten, co je velký asi jako náš): Dr. Honzík, viceprezident vrchního soudu bydlí naproti justičnímu paláci (Esplanade?) požaduje dle výpovědi Klučkovy 15 000 Kč.*“[58]

Antonín Procházka umírá 9. června 1945. 13. června se koná umělcův čestný pohřeb. Smuteční obřad byl zahájen Foersterovým oratoriem „Oráč“, které zaznělo v podání pěveckého sdružení Foerster a po básni Františka Halase věnované zesnulému umělci zazněla řada projevů věnovaných životnímu i uměleckému osudu Antonína Procházky. Vedle řečníků Jiřího Krohy za Národní výbor pro Velké Brno, Františka Halase za Ministerstvo školství a informací, Jaroslava B. Svrčka za kulturní sbor města Brna a řady dalších je to právě profesor Teyschl, kdo za osobní přátele pronáší smuteční proslov nad hrobem umělce. Vychází řada nekrologů od jeho malířských druhů, z oficiálních politických a společenských kruhů i řad uměleckých historiků. Profesor brněnské univerzity Albert Kutal napsal: „*Bude nám tu scházet jeho velké umění,*

[54] Tyto tradice přátelských setkávání v ateliéru zůstaly v torzální podobě zachovány až do dneška v některých brněnských ateliérech. Pohříchu však byly a jsou spíše společenskými událostmi a ztratily onu důležitou iniciativnost při vytváření uměleckých děl, jak tomu bylo zejména před druhou světovou válkou.

[55] Viz poznámku č. 6.

[56] František KUBIŠTA, *Rozhovory s Antonínem Procházkou*, in: Památce Antonína Procházky, národního umělce, Sborník vlastivědných prací z Vyškovska II, Vyškov 1948, s. 16–17.

[57] Korespondence: Antonín a Linka Procházkovi profesoru Teyschlovi, Brno, 24. září 1936, autograf, pohlednice. SAR

[58] Korespondence: Antonín Procházka profesoru Otakaru Teyschlovi, Brno, 11. dubna 1936, autograf, 1 list, formát A4. SAR.

341-358_chatrny_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:46 Stránka 351

jež vždy spělo k nejvyšším metám, bude nám tu scházet jeho klidná rozvaha, která dovedla smiřovat rozpory, bude nám tu také scházet krásný a dobrý člověk, který dovedl rozdat všem, kterým bylo dopřáno se s ním setkat, něco z hřejivého tepla svého bohatého a vyrovnaného ducha.“[59] Text osobního vyznání profesora Teyschla nad hrobem přítele se v rodinném archivu nedochoval a prozatím se jeho znění nepodařilo nalézt v žádném z oslovených či navštívených archivů ani v dobových materiálech – novinách, časopisech, sbornících nebo dalších tiskovinách. Po určitý čas sběratel s vdovou po malíři ještě udržoval přátelské kontakty. Pro odlišné pohledy a názory na politickou situaci, vývoj ve státě i společnosti však kontakty postupně ustávaly.

I po smrti Antonína Procházky profesor Teyschl pokračoval s propagací malířových děl a nadále je vždy ochotně zapůjčoval ze své sbírky na četné výstavy v českém i zahraničním prostředí. Žádná z významných a reprezentačních přehlídek českého moderního umění se neobešla bez zápůjček z původní Teyschlovy kolekce, která tak přispěla ke konstituování Procházkova podstatného významu pro českou avantgardní výtvarnou kulturu.

Po úmrtí profesora Otakara Teyschla v roce 1968 dochází k rozptýlení všech jeho uměleckých sbírek. Současně se rozpadá i kolekce obrazů a kreseb Antonína Procházky. Mnohá díla, která kolekce původně obsahovala, můžeme dnes nalézt ve sbírkových fondech některých českých muzeí nebo galerií, kterými byla v průběhu let získána. K nim patří především Národní galerie v Praze, uchovávající obraz „Zlatý věk“, získaný v roce 1980.[60] Široké veřejnosti byl představen v osmdesátých letech dvacátého století na výstavě, jež prezentovala akviziční přírůstky této instituce. Uskutečnila se ve třech hlavních galerijních prostorách: Valdštejnské jízdárně, Královském letohrádku a Jízdárně Pražského hradu, kde bylo monumentální plátno vystaveno. Stalo se slovy dobového recenzenta „ *‚labužnickou pochoutkou‘ milovníka umění*“.[61]

Životní přátelství umělce a jeho ctitelů i sběratelů byla vždy významnou pobídkou nejen pro vznik výtvarných děl, ale nepochybně též spolutvůrcem uměleckého rozkvětu své doby. Známe je především v renesanci, rovněž i později, dokonce se vyskytují také v současnosti, spíše však ukryta široké veřejnosti, což jistě neumenšuje význam tohoto blahodárného lidského a tvůrčího vztahu.

---

[59] Albert KUTAL, *Antonín Procházka zemřel*, in: Čin, 15. června 1945, s. 7. Jediný nekrolog uložený v souboru dokladů, spojených s osobností Antonína Procházky a uchovávaných v rodinném archivu dědiců profesora Otakara Teyschla. SAR.

[60] Antonín Procházka, Zlatý věk, 1937, olej na plátně, 212 x 412 cm, inv. č. O 14736, NG Praha.

[61] Peter KOVÁČ, *Dárky z galérie.* Výstřižek článku z blíže neidentifikovaných novin uložený v rodinném archivu. SAR.

341-358_chatrny_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:46 Stránka 352

SEZNAM PŘÍLOH

Příloha č. 1: Anonym, Portrétní fotografie profesora MUDr. Otakara Teyschla, kolem 1930. Soukromý archiv rodiny.

Příloha č. 2: Setkání s přáteli ve Víru, sedící zleva – Hana Teyschlová, Lea Teyschlová, Marie Růžičková (manželka JUDr. Karla Růžičky), Antonín Procházka, Linka Procházková, JUDr. Karel Růžička, zleva stojící – Otakar Teyschl ml. a profesor Otakar Teyschl, 1936, fotografie. Soukromý archiv rodiny.

Příloha č. 3: Korespondence: Antonín a Linka Procházkovi manželům Teyschlovým, z Florencie do Brna, 9. října 1936, pohlednice. Soukromý archiv rodiny.

Příloha č. 4: Antonín Procházka, Hlava dívky, 1922, linoryt, papír, 77 x 48 mm, značeno tužkou vlevo dole 28/1. 22. a vpravo dole *A. Procházka.* Z bývalé sbírky Otakara Teyschla. Soukromý majetek.

Příloha č. 5: Dvojstránka památníku dcery profesora Otakara Teyschla Hany s kresbou od Antonína Procházky, Chlapec s míčem, kohoutem, slepicí a kuřaty, březen 1938, tuš, papír, 27,5 x 18,7 cm. Dole přípis tuší *Srdečně Haničce Ant. Procházka – březen 1938.* Soukromý majetek.

Příloha č. 6: Antonín Procházka, Kohoutek, 1933, voskovaná pálená hlína, v. 7,3 cm. Neznačeno. Z bývalé sbírky Otakara Teyschla. Soukromý majetek.

Příloha č. 7: Antonín Procházka, Sv. Václav, 1942, lavírovaná tuš, papír, 31 x 24 cm. Neznačeno. Z bývalé sbírky Otakara Teyschla. Soukromý majetek.

Příloha č. 8: Obraz Zlatý věk Antonína Procházky v interiéru společenského pokoje v domě profesora Otakara Teyschla, 1940, fotografie. Soukromý archiv rodiny.

Příloha č. 9: Antonín Procházka, studie (pravá skupina Múz – světadíly) k obrazu Prométheus přinášející lidstvu oheň, 1938, sépie, papír, 74 x 86,5 cm. Značeno vpravo dole *AP.* Z bývalé sbírky Otakara Teyschla. Soukromý majetek.

Příloha č. 10: Pozvánka na vernisáž obrazu Antonína Procházky, Prométheus přinášející lidstvu oheň, 16. prosince 1938. Soukromý majetek rodiny.

Barevná příloha č. LXXVI: Antonín Procházka, Krajina s mostem, kolem 1925, tuš, akvarel, tempera, papír, 28,8 x 26 cm.Značeno vpravo dole *AProcházka.* Z bývalé sbírky Otakara Teyschla. Soukromý majetek.

Barevná příloha č. LXXVII: Sluneční krajina (Před bouří), 1939, enkaustika, olej, tempera, plátno, 89 x 108 cm. Značeno vpravo dole *ANT.PROCHÁZKA 39.* Z bývalé sbírky Otakara Teyschla. Soukromý majetek.

341-358_chatrny_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:46 Stránka 353

Jindřich Chatrný

Professor MUDr. Otakar Teyschl und Maler Antonín Procházka *– eine Studie nicht nur über Sammler*

ZUSAMMENFASSUNG

Professor MUDr. Otakar Teyschl (1891–1968) war eine der ausgeprägtesten Persönlichkeiten des intellektuellen Brünner Milieus der 20er bis 60er Jahre des vorigen Jahrhunderts. Dieser Gründer der modernen tschechoslowakischen Pediatrie war auch als ein kultivierter Kunstsammler, Mitgestalter der zeitgenössischen bildenden Kultur in Brünn und besonders als begeisterter Propagator des Werkes Antonín Procházkas bekannt.

Mit diesem Maler erhielt er als Sammler, Autor und Freund gegenseitige Beziehungen von den ersten persönlichen Kontakten in den 20er Jahren bis zu Procházkas Ableben. Professor Teyschl war nicht nur ein passiver Bewunderer und Unterstützer des Werkes Antonín Procházkas, sondern war auch bemüht, die künstlerische Orientierung des Malers zu beeinflussen. Seine Bewunderung der Antike und Renaissance motivierte ohne Zweifel manche Werke Procházkas aus den 30er und der 1. Hälfte der 40er Jahre des vorigen Jahrhunderts. Die waren, gemeinsam mit Werken aus der durch Expresionismus und Kubismus beeinflussten Periode, Bestandteil der umfangreichen Sammlung Teyschls (sie enthielt nicht nur Procházkas Malereien und Zeichnungen, sondern auch Werke verschiedener graphischer Techniken und Plastiken), die nach dem Ableben des Sammlers durch seine Erben zerstreut wurde.

Sehr intensiv und unermüdlich setzte Professor Teyschl Procházkas Werk in der Öffentlichkeit durch (zu erwähnen sind besonders die Ereignisse, die mit der Realisierung Procházkas Bildes „Prometheus bringt der Menschheit das Feuer“ für die Aula der Juristischen Fakultät der Masaryk-Universität in Brünn in den Jahren 1937–1938 verknüpft waren). Er lieh Procházkas Werke für alle damals veranstalteten selbständigen Ausstellungen des Malers (die Brünner Ausstellung eröffnete er persönlich) oder Ausstellungen mit der Teilnahme des Autors im In- sowie Ausland, er stellte sie für Studienzwecke und Publikation zur Verfügung.

Professor Teyschl und Antonín Procházka trafen sich regelmäßig mit weiteren gemeinsamen Freunden im Haus des Künstlers, unter seinen werdenden und beendeten Werken, führten tiefgründige Gespräche über die küntlerischen Vorhaben des Malers, über Philosophie, über die politische Lage im Lande, über aktuelle Gesellschaftsangelegenheiten und über das Ausstellungswesen in Brünn. Die lebenslange Freundschaft des Künstlers und seiner Bewunderer und Sammler stellte immer eine wichtige Anregung für die Entstehung der Kunstwerke dar und beteiligte sich ohne Zweifel an dem Aufschwung der damaligen Kunst.

341-358_chatrny_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:46 Stránka 354

Příloha č. 1: Anonym, Portrétní fotografie profesora MUDr. Otakara Teyschla, kolem 1930.

Příloha č. 2: Setkání s přáteli ve Víru, sedící zleva – Hana Teyschlová, Lea Teyschlová, Marie Růžičková (manželka JUDr. Karla Růžičky), Antonín Procházka, Linka Procházková, JUDr. Karel Růžička, zleva stojící – Otakar Teyschl ml. a profesor Otakar Teyschl, 1936

341-358_chatrny_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:46 Stránka 355

Příloha č. 3: Korespondence: Antonín a Linka Procházkovi manželům Teyschlovým, z Florencie do Brna, 9. října 1936, pohlednice.

Příloha č. 4: Antonín Procházka, Hlava dívky, 1922, linoryt, papír, 77 x 48 mm, značeno tužkou vlevo dole 28/1. 22.

341-358_chatrny_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:46 Stránka 356

Příloha č. 5: Dvojstránka památníku dcery profesora Otakara Teyschla Hany s kresbou od Antonína Procházky, Chlapec s míčem, kohoutem, slepicí a kuřaty, březen 1938, tuš, papír, 27,5 x 18,7 cm.

Příloha č. 6: Antonín Procházka, Kohoutek, 1933, voskovaná pálená hlína, v. 7,3 cm.

Příloha č. 7: Antonín Procházka, Sv. Václav, návrh intaglia1942, lavírovaná tuš, papír, 31 x 24 cm. Na okraji náčrt ve velikosti intaglia.

Příloha č. 8: Obraz Zlatý věk Antonína Procházky v interiéru společenského pokoje v domě profesora Otakara Teyschla, 1940, fotografie.

341-358_chatrny_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:46 Stránka 358

Příloha č. 9: Antonín Procházka, studie (pravá skupina Múz – světadíly) k obrazu Prométheus přinášející lidstvu oheň, 1938, sépie, papír, 74 x 86,5 cm.

REKTOR A AKADEMICKÝ SENÁT MASARYKOVY UNIVERSITY V BRNĚ

ZVOU VÁS

K SLAVNOSTNÍMU ODEVZDÁNÍ OBRAZU,

KTERÝ VYTVOŘIL NA NÁMĚT „PROMETHEUS, PŘINÁŠEJÍCÍ LIDSTVU OHEŇ"

MISTR

ANTONÍN PROCHÁZKA

A KTERÝ VĚNOVAL MORAVSKOSLEZSKÝ PRŮMYSL A OBCHOD MASARYKOVĚ UNIVERSITĚ K OZDOBĚ NAŠEHO AUDITORIA MAXIMA NA PRÁVNICKÉ FAKULTĚ

SLAVNOST SE KONÁ V PÁTEK DNE 16. PROSINCE 1938 V AUDITORIU MAXIMU PRÁV. FAKULTY O 19. HODINĚ

ÚBOR VEČERNÍ

Příloha č. 10: Pozvánka na vernisáž obrazu Antonína Procházky, Prométheus přinášející lidstvu oheň, 16. prosince 1938.

359-372_plachy_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:50 Stránka 359

Jiří Plachý

BRNĚNSKÝ ODBOJÁŘ ALOIS ZÍMA (1897–1942)
Případ pedela Právnické fakulty Masarykovy university v Brně

Alois Zíma se narodil 20. února 1897 v Bzové (býv. okres Beroun, Středočeský kraj).[1] Vychodil obecnou školu (1903–1908), čtyři třídy měšťanky (1908–1912) a v roce 1915 se vyučil knihařem (při učení zároveň absolvoval tříletou živnostenskou pokračovací školu).

Dne 10. října 1915 narukoval k válečnému námořnictvu rakouské armády.[2] Po skončení války nastoupil službu v československé armádě, zúčastnil se obsazení Slovenska a po sloučení domácích a legionářských jednotek v roce 1920 sloužil u pěšího pluku 39 „Výzvědného" v Bratislavě, kde byl v prosinci téhož roku v hodnosti četaře demobilizován. U pluku však zůstal i nadále a až do konce září 1921 pracoval jako smluvní knihař (tedy civilní zaměstnanec armády). V době všeobecné československé mobilizace v roce 1921 (od 26. 10. do 19. 11. 1921) znovu nastoupil činnou službu, a to zřejmě u štábní roty Zemského vojenského velitelství v Bratislavě, kde byl jako záložní poddůstojník veden.

V roce 1921 (17. prosince) se oženil s Rozálií Šimkovou, o dva roky starší rodačkou z jihočeského Karlova (tehdejší okres Kamenice nad Lipou),[3] se kterou pak žil až do své smrti. Sňatek byl uzavřen na bratislavském matričním úřadu, vzhledem k tomu, že Alois Zíma byl už v té době (tak jako řada jeho vrstevníků, kteří prošli válkou) bez vyznání.[4] Díky žádosti o vydání cestovního pasu se dochoval i jeho tehdejší popis: byl střední postavy, měl světlé vlasy, modré oči a „souměrná ústa".[5]

---

[1] Jméno Aloise Zímy bylo v minulosti v literatuře zmiňováno především v souvislosti s přehledem ztrát českého protinacistického odboje (například: *Ztráty Masarykovy university za okupace*, in: Národní obroda, 24. 11. 1945; Antonín GÁLA, *Daň krve moravskoslezských škol 1939–1945*, Krajský a zemský výbor Svazu zaměstnanců školství a osvěty, Brno 1947, s. 72; František ZŘÍDKAVESELÝ – Jiří ADÁMEK – Milan KROUTIL, *Brněnští občané v boji proti fašismu*, Brno 1981, s. 161; František VAŠEK – Zdeněk ŠTĚPÁNEK, *První a druhé stanné právo na Moravě 1941–1942*, Brno 2001, s. 152.) Jeho stručný životopis je uveden také v internetové Encyklopedii dějin města Brna (Alois Zíma – Encyklopedie dějin města Brna, dostupné z http://www.encyklopedie.brna.cz/home/?acc=profilosobnosti&load=1867, /citováno 19. srpna 2007/.)

[2] Podle vzpomínek rodinných příslušníků sloužil na bitevní lodi „Szent Isztván" a přežil její potopení, ke kterému došlo dne 11. června 1918 u ostrova Premuda v Jaderském moři. (K této události blíže: Jaroslav HRBEK, *Velká válka na moři, 5. díl – rok 1918*, Praha 2002, s. 65–68.) V roce 1949 mu byla Sdružením československých revolučních námořníků „in memoriam" udělena Stříbrná medaile národního odboje na Jadranu 1914–1918. (Dokument v držení autora.)

[3] Dnes součást obce Nová Včelnice, naposledy okres Jindřichův Hradec, Jihočeský kraj.

[4] Sobášny list, kopie z 6. 11.1940. (Dokument v držení autora.)

[5] Slovenský národný archív Bratislava, fond Policajné riaďitělstvo – Archív pasov a víz, kart. 2103.

359-372_plachy_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:50 Stránka 360

S plánovanou změnou osobní situace si Zíma také začal hledat perspektivnější zaměstnání ve státní službě. Na podzim 1921 byl přijat jako provizorní pedel na nedávno zřízenou Filosofickou fakultu University Komenského v Bratislavě. Dne 30. září 1921 složil slib a nastoupil službu. O rok později, 26. října 1922, byl na základě usnesení univerzitního akademického senátu jmenován definitivním pedelem. Dne 4. března 1924 pak složil předepsanou služební přísahu věrnosti republice. Při kladném vyřizování jeho žádosti sehrálo velkou roli také to, že v československo-maďarské válce v roce 1919 bojoval v jednotce, jejíž příslušníci měli na základě slibu ministrů Martina Mičury a Vavro Šrobára za svoji statečnost obdržet stejné výhody jako legionáři.[6]

Funkci pedela dnes vnímáme především v souvislosti se slavnostními promocemi absolventů vysokých škol. V meziválečné době však šlo o zaměstnance rektorátu, respektive děkanátu příslušné university nebo fakulty, vykonávajícího kromě výše zmíněné činnosti i běžnou správní agendu. Alois Zíma kromě toho využil své původní kvalifikace a ve svém volném čase vázal knihy pro jednotlivé semináře filosofické fakulty a nakonec i pro universitní rektorát. Jeho nadřízení s ním byli všestranně spokojeni, o čemž kromě výborných služebních hodnocení svědčí především podpora, které se mu dostávalo například při podávání různých úředních žádostí. V Bratislavě bydlel nejdříve v universitní budově na rohu Dómského náměstí a Kapitulní ulice, v listopadu 1923 se přestěhoval do budovy dívčího reálného gymnázia v Dunajské ulici č. 33, kde část filosofické fakulty přechodně sídlila. I když se mimo rámec svých povinností o tyto prostory svědomitě staral, rozhořel se v letech 1922–1930 spor o to, zda má jeho byt být charakterizován jako služební (tedy bezplatný), naturální (placené služby) nebo nájemní. Přes odpor fakulty a rektorátu, které se, jak bylo výše zmíněno, snažily Zímovi vyjít pokud možno ve všem vstříc, se pražské ministerstvo školství rozhodlo pro poslední jmenovanou variantu. Spor skončil v podstatě kompromisem, protože universitním orgánům se podařilo na druhé straně prosadit pro svého pedela mimořádnou odměnu ve výši 1 600 Kč ročně, což náklady na bydlení zcela pokrylo.[7]

Podle nové úřední pragmatiky z roku 1926 byl Alois Zíma jako pedel zařazen ve druhé platové třídě jako „podúředník“. (V roce 1926 byl zařazen do 4. stupně a bral ročně 8 556 Kč + činovné 3 000 Kč a 744 Kč doplňovací příspěvek. Každé další tři roky pravidelně postupoval do vyššího stupně, se kterým mu mírně rostl plat: 1928 – 5. stupeň – 9 300 + 3 000 + 600 Kč, 1931 6. stupeň – 10 056 + 3 000 + 444 Kč, 1934 – 7. stupeň – 10 800 + 3 000 + 300 Kč, 1937 – 8. stupeň – 11 556 + 3 000 Kč a 1940 – 9. stupeň – 12 300 + 3 000 K.)

Po jistém váhání se Zímovi v Bratislavě chystali usadit natrvalo. V roce 1933 si Alois Zíma podal žádost o přeložení do Prahy, kde se na Karlově universitě uvolnilo jedno z pedelských míst. Ve stejném roce, poté, co bylo místo nakonec obsazeno někým

[6] Archív Komenského univerzity (AUKo) Bratislava, osobní spis Aloise Zímy.
[7] Tamtéž.

359-372_plachy_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:50 Stránka 361

jiným, koupili parcelu „Királyhegy“ s kusem vinice (celkem o rozloze 1 071 sáhů, tedy asi 2 031 m^2) v tehdy malebných Dlouhých Dílech (součást Děvína) s vyhlídkou na Dunaj. V dalších letech si zde postavili víkendovou chatu.[8]

Jako služebně nejstarší pedel byl Zíma v roce 1936 filosofickou fakultou kandidován na místo vrchního universitního pedela. I toto místo však nakonec obdržel Zímův mladší kolega s odůvodněním, že je absolventem nižšího gymnasia, zatímco Alois Zíma pouze měšťanky.[9] Je ironií osudu, že do funkce vrchního pedela (na niž měl jistě vzhledem ke svým odslouženým létům nárok) byl jmenován teprve „in memoriam“ po skončení 2. světové války...

Zímovi udržovali přátelské vztahy s řadou českých univerzitních pedagogů. Tyto neformální vztahy se ještě prohloubily v létě 1937, kdy se jim podařilo získat nový byt v universitním domě na tehdejším Kadlecově náměstí č. 14a.[10]

Situace se však začala radikálně měnit po Mnichovu a následném vyhlášení slovenské autonomie. Dne 20. prosince 1938 přijala slovenská vláda usnesení č. 1741/38, podle kterého měli do konce března následujícího roku Slovensko opustit všichni státní zaměstnanci české národnosti. Na základě toho byla slovenským Ministerstvem školstva a národnej osvety podobná směrnice přijata již o dva dny později, tedy 22. prosince 1938.

Tak jako tisíce dalších, byl i Alois Zíma dne 31. prosince 1938 „dán k disposici“ vládě země české a moravskoslezské a k 31. březnu 1939 zproštěn služby.

Rozhodnutím ministra školství JUDr. Jana Kaprase z 24. ledna 1939[11] byl přidělen k rektorátu Masarykovy university (PF MU) v Brně s určením pro právnickou fakultu, kde byl dosavadní pedel František Čermák právě pensionován. Dne 30. března 1939 přijel Alois Zíma odpoledním vlakem z Bratislavy do Brna. O pět dní později jej následovala i jeho manželka. Kromě bytového zařízení, které jim bylo v rámci státní stěhovací akce uschováno ve skladišti PF MU, si přivezli jenom 125 kg osobních zavazadel. Je zřejmé, že část věcí byli nuceni prodat nebo nechat na Slovensku. První týdny žili v provizorních podmínkách. Ve městě přeplněném německými vojáky a uprchlíky ze všech koutů bývalé republiky se jim podařilo sehnat byt ve 2. patře domu č. p. 8 v ulici Tábor, který se však uvolnil teprve v polovině května. Ještě 30. března večer se Alois Zíma přihlásil na rektorátě MU a formálně nastoupil službu. Zdá se však, že v prvních týdnech měl, vzhledem k mimořádným okolnostem, dovolenou.

[8] Zápis Okresního soudu v Bratislavě z 23. 12. 1933. (Dokument v držení autora.)
[9] AUKo Bratislava, osobní spis Aloise Zímy.
[10] Tamtéž.
[11] Archiv Masarykovy university (AMU) Brno, fond A 1 – Rektorát MU, kart. 251, osobní spisy, Alois Zíma (* 1897); AMU Brno, fond A 5 – Právnická fakulta MU, kart. 8, sig. J II, osobní spisy, Alois Zíma (* 1897). Z těchto pramenů jsou čerpány veškeré další údaje o průběhu služby A. Zímy na PF MU v Brně v letech 1939–1942.

359-372_plachy_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:50 Stránka 362

Na právnické fakultě byl totiž zatím výkonem funkce pedela pověřen zřízenec Václav Zelinka, jehož definitivní ustanovení na toto místo navrhl 13. března 1939 rektorátu MU akademický senát PF. Počátkem května 1939 se proto mezi Ministerstvem školství a národní osvěty (MŠNO), rektorátem MU a právnickou fakultou vedla diskuse, jak vzniklou situaci řešit. Všechny strany se nakonec přiklonily k původnímu rozhodnutí MŠNO a 12. června 1939 byl Alois Zíma definitivně pověřen vykonávat všechny pravomoci pedela PF MU.

Tím zůstal i po uzavření českých vysokých škol 17. listopadu 1939 (na universitách a technikách zůstával určitý, neustále redukovaný počet zaměstnanců a vědeckých pracovníků). V kvalifikaci za rok 1939 byl svými nadřízenými hodnocen stupněm „velmi dobrý“ (odborné vzdělání hodnoceno stupněm výtečný, schopnosti a chápavost – výtečný, píle, svědomitost a spolehlivost ve výkonu služby – velmi dobrý, způsobilost pro styk se stranami a pro vnější službu – velmi dobrý, znalost řečí – velmi dobrý, výsledná upotřebitelnost – velmi dobrý, chování ve službě i mimo službu – velmi dobrý).

Jako přesvědčený vlastenec hledal Alois Zíma od počátku války cestu do odboje. Pravděpodobně nejpozději počátkem roku 1941 se stal členem odbojové skupiny, kterou organizoval tajemník rektorátu Masarykovy university Jaroslav Trupeš. V témže roce se Trumpešova skupina sloučila se skupinami Josefa Grni a profesorů Františka Píška a Vladimíra Groha. Nově vzniklé seskupení neslo označení „Moravská pětka“. V červnu 1941 vytvořil Trumpeš v rámci „Moravské pětky“ skupinu vysokoškolských pedagogů, která své aktivity brzo rozšířila na široký okruh moravské inteligence. Podle dosavadních výzkumů však nešlo o samostatnou odbojovou organizaci, ale o organickou součást Moravské pětky.[12] V některých materiálech německé provenience, (konkrétně u Aloise Zímy) se objevuje označení této skupiny jako „Nový civilní odboj“. „Moravská pětka“ byla formálně podřízená pražskému Ústřednímu vedení odboje domácího (ÚVOD) a je označována za jeho moravskou obdobu.[13] Přesto část jejích příslušníků včetně Trumpeše a jeho skupiny usilovala o vytvoření druhé garnitury brněnské Obrany národa a v materiálech Gestapa jsou zatčení označováni jako „Zivilgruppe ON“.[14]

Dne 1. října 1941 byl Jaroslav Trumpeš[15] ve své kanceláři na rektorátě MU zatčen. Podle poválečných výpovědí příslušníků brněnského Gestapa učinil téměř dobrovolně

[12] F. VAŠEK – Z. ŠTĚPÁNEK, *První a druhé stanné právo na Moravě (1941–1942)*, Brno 2001, s. 12–15.
[13] Tamtéž.
[14] Archiv bezpečnostních složek Ústavu pro studium totalitních režimů (dále jen ABS) Praha, fond Německé soudy v Říši (býv. fond Studijního ústavu Ministerstva vnitra č. 141), sig. 141–342–11, Index über sämtliche Personen, die in der Sokol-Geheimorganisation aufgeschienen sind. Název dokumentu je zavádějící, vzhledem k tomu, že obsahuje 435 jmen zatčených v souvislosti se všemi skupinami nekomunistického odboje. Nedatováno, pravděpodobně jaro 1942.
[15] Jaroslav Trumpeš, nar. 16. 1. 1901 v Kloboukách u Brna, od roku 1925 aktuárský adjunkt Rektorátu MU (v letech 1936–1939 současně studoval PF MU). Zatčen 1. 10. 1941, dne 12. 8. 1944 odsouzen k trestu smrti a 19. 10. 1944 ve Vratislavi popraven. Jeho manželka Růžena Trumpešová (nar. 14. 2. 1900), povoláním uči-

359-372_plachy_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:50 Stránka 363

obsáhlé doznání. O tom je však možné pochybovat, vzhledem k tomu, že řada dalších členů Trumpešovy skupiny byla zatčena v rozsahu několika měsíců. Jedním z posledních byl dne 28. dubna 1942 i Alois Zíma.

Ještě před tím u něj Gestapo provedlo pečlivou domovní prohlídku, při které však byly zabaveny jen dvě písemnosti patřící jejich bývalému podnájemníkovi Františku Marešovi,[16] který byl mezitím také zatčen.[17] Sklep, ve kterém měl Alois Zíma uschovanou pistoli pak naštěstí prohledáván nebyl. Zatčení a prohlídku provedli gestapáci Paul Mosler a Rigobert Eiselt.[18] Posledně jmenovaný pak Zímu i vyslýchal. Po týdnu, 4. května 1942, byla ke konfrontaci na Gestapo předvolána i Rozálie Zímová. Po válce k tomu uvedla, že svého muže ani nemohla poznat. Eiselt se k tomu v roce 1946 vyjádřil slovy: „*… byl v celku klidný, ovšem bylo na něm poznat, že je vyzrazením celé akce na duchu zlomen*“.[19] Nebyly na něm sice vidět stopy fyzického týrání, skutečnost, že došlo k vyzrazení celé skupiny jej značně poznamenala psychicky. Eiselt pak začal Rozálii Zímové vyhrožovat, že jí dá zavřít. Chtěl vědět, zda o činnosti svého muže věděla. Ten totiž tvrdil, že do ničeho zasvěcená nebyla a dokonce „žárlila“ na ilegální korespondenci, kterou měla považovat za korespondenci milostnou. Oba manželé měli, zvlášť po Marešově zatčení dost času se na takovou situaci připravit. Rozálie Zímová, tak zatčení ušla a dožila se konce války.[20] Alois Zíma měl také „štěstí v neštěstí“ v tom, že byl jedním z posledních zatčených a jeho výslechu už nebyla zřejmě věnována taková „pozornost“ jako u ostatních. Proto mohl snáz odolat a doznávat jen to, co už Gestapo vědělo.

---

telka byla popravena 20. 8. 1942 v Brně. Trumpeš byl zatčen na základě výpovědi člena odbojové organizace, finančního rady Andělína Šulíka zatčeného v létě 1941. Jeho výslech řídil kriminální asistent SS–Obersturmführer Wilhelm Braun (nar. 17. ledna 1916 v Brně–Komárově, po válce odsouzen k trestu smrti a dne 10. ledna 1947 v Brně popravený), který pak navrhl i Trumpešovo zatčení. Šulík byl později získán jako konfident, avšak zadané úkoly neplnil a v létě 1944 byl znovu zatčen. Srov. Moravský zemský archiv Brno (dále MZA), fond Mimořádný lidový soud (dále MLS) Brno, kart. 246, č. j. Lsp 1999/46.

[16] Mareš byl později popraven. Po jeho zatčení Zíma údajně uvažoval o možnosti odchodu do zahraničí.

[17] Spolu s Aloisem Zímou byl zatčen i jeho kolega z odboje Ladislav Horák (13. ledna 1895 v Hovoranech), řezník a uzenář z Rumunské ul. č. 2 v Brně–Žabovřeskách. Popraven byl 18. června 1942 v Kounicových kolejích.

[18] Rigobert Eiselt, nar. 12. 10. 1913 v Litoměřicích. Od mládí vyrůstal v Brně, kde také absolvoval německou obecnou školu a reálné gymnasium (maturita 1932). Pracoval jako soukromý úřadník a „soukromý učitel sportu“ (údajně byl profesionální tenista). V roce 1938 vystoupil do SdP a po Mnichovu byl přijat jako úředník brněnského magistrátu. Po okupaci se stal členem NSDAP. Dne 1. 10. 1940 nastoupil službu u vedoucí úřadovny Gestapa v Brně. Byl zařazen na referátu II BM (český nekomunistický odboj), kde se podílel na likvidaci skupin napojených na Obranu národa a sokolský odboj. Od ledna do října 1943 byl přechodně přidělen ke služebně Gestapa ve Zlíně. V červnu 1944 byl přeložen do protiparašutistického referátu (IV 2). SS–Rottenführer. Koncem války se mu podařilo uprchnout do Prahy, kde se na české straně dokonce zúčastnil Pražského povstání. Později byl však poznán a zatčen. I když mu byla prokázaná účast na smrti nejméně tří čsl. občanů, byl MLS v Brně odsouzen pouze k 25 letům odnětí svobody. ABS, fond Výpovědi příslušníků Gestapa a SD (býv. fond Studijního ústavu Ministerstva vnitra č. 52), sig. 52-61-5; MZA, fond MLS Brno, kart. 256, č. j. Lsp 39/47.

[19] MZA, fond MLS Brno, kart. 256, č. j. Lsp 39/47, výpověď Rigoberta Eiselta z 12. 12. 1946.

[20] Rozalie Zímová zemřela v Brně v roce 1976.

359-372_plachy_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:50 Stránka 364

Na základě jeho výslechu nikdo zatčen nebyl. Naopak, svým mlčením zachránil život dalším lidem. (Rozálie Zímová po válce vypověděla, že v jejich bytě se konaly schůzky, jichž se zúčastnilo řádově několik desítek ilegálních pracovníků.[21])

Když byla Rozálie Zímová propuštěna na svobodu, začala každý den chodit ke Kounicovým kolejím, kde trpělivě čekala, zda svého muže náhodou neuvidí. Po několika dnech jej konečně zahlédla ve třetím patře věznice. Chodila pak ke kolejím každý den, až do 12. června 1942. Následujícího dne byl Alois Zíma německým Standgerichtem v Brně odsouzen k trestu smrti a téhož dne v Kounicových kolejích zastřelen.[22]

Jeho manželka se to dozvěděla v podvečer, kdy o nových popravách informoval rozhlas. Ještě téže noci se pokusila o sebevraždu otravou plynem. Brzo ráno jí naštěstí našla sousedka a do nemocnice se jí podařilo dopravit včas. Když se po několika týdnech vrátila domů, přistoupilo Gestapo k realizaci druhé části rozsudku Standgerichtu – zabavení majetku. V rozmezí od července do října 1942 bylo v jejím bytě vykonáno několik domovních prohlídek, při kterých se gestapáci snažili zabavit cokoliv, co mělo ještě nějakou cenu. Z poválečných výpovědí R. Zímové vyplývá, že větší část zabavených věcí (hlavně těch cennějších) si příslušníci Gestapa jednoduše ponechali a Německé říši, v jejíž prospěch měl veškerý majetek Aloise Zímy propadnout, nechali jen trochu obnošeného šatstva a dvoje kapesní hodinky.[23] R. Zímová po válce vyčíslila cenu zabavených věcí na 19 855 předválečných korun.[24] Zabavené šaty (tři pánské obleky, dva kabáty, jeden zimní kabát, čtyři páry bot, dva klobouky, šest souprav prádla, deset kapesníků, šest párů ponožek a dvě hole) byly v roce 1943 předány německému vojenskému lazaretu v Brně–Obřanech. Jedno bavlněné pyžamo bylo s německou důsledností rozcupováno a takto získaná surovina byla znovu zpracována pro válečné účely.[25]

Vdova zůstala zcela bez prostředků. (Musela dokonce vrátit přeplatek mzdy ve výši 1 902,70 K, která jí byla „neoprávněně“ vyplacena za dobu od 14. června do 31. července 1942.) Teprve 18. listopadu 1943 jí byla (zpětně k 1. srpnu 1942) přiznána podpora ve výši 475 korun měsíčně.

Po osvobození byl na návrh Akademického senátu Masarykovy university v Brně Aloisi Zímovi udělen prezidentem republiky Československý válečný kříž 1939 „in

[21] MZA, fond MLS Brno, kart. 256, č. j. Lsp 39/47, výpověď Rozalie Zímové z 4. 10. 1946.

[22] Tamtéž. Stanné soudy byly zřízeny v době 2. stanného práva po atentátu na Reinharda Heydricha, ke kterému došlo 27. května 1942. V Brně zasedl poprvé obnovený stanný soud 29. května 1942 v budově řídící úřadovny brněnského gestapa na bývalé právnické fakultě. Po celou dobu mu předsedal (až na 14. červen 1942, kdy ho zastoupil vedoucí služebny SD Otto Ernesty) vládní rada SS-Sturmbannführer Hermann Ebert. Druhý stanný soud v Brně vynášel výhradně tresty smrti – nakonec jich bylo 397. (Za upřesňující informaci děkuji panu PhDr. Janu Břečkovi.)

[23] MZA, fond Gestapo Brno (býv. fond Studijního ústavu Ministerstva vnitra č. 100), sig. 100-341-28. Správcem zabaveného majetku se měl stát Majetkový úřad u Úřadu říšského protektora v Čechách a na Moravě.

[24] Dokument v držení autora.

[25] MZA, sig. 10034128.

359-372_plachy_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:50 Stránka 365

memoriam“[26]. Dne 5. května 1946 byl dekretem Ministerstva školství a národní osvěty č. A 314.698/47–V/3 jmenován se zpětnou platností k 28. 10. 1942 vrchním pedelem.[27] Usnesením Krajského soudu v Brně z 13. února 1947 (č. j. Nc I 827/46) byl rozsudek německého soudu z roku 1942 prohlášen za nicotný.

Krátce na to, 22. února 1947, stanul před Mimořádným lidovým soudem v Brně i bývalý gestapák Rigobert Eiselt. Soud jej uznal vinným ze smrti minimálně tří československých občanů (mimo jiné i Aloise Zímy), což podle praxe retribučních soudů bohatě stačilo k vyslovení nejvyššího trestu. Vzhledem k „polehčujícím okolnostem“ však byl odsouzen pouze na 25 let odnětí svobody. Trest si odpykával ve věznici na Mírově, od roku 1951 v uranových dolech na Jáchymovsku. Přestože mu ještě v roce 1955 byla zamítnuta žádost o milost, bylo v následujícím roce upuštěno od výkonu zbytku trestu a Eiselt byl urychleně odsunut do Spolkové republiky Německo.[28] I když se ve výkonu trestu „sebevzdělával v pokrokovému duchu“ a plnil plán na více než 100 %, je třeba hledat důvod tohoto postupu jinde. Dne 25. února 1955 byl získán ke spolupráci jako agent Státní bezpečnosti (StB) s krycím jménem „JAGOŠ“. S pracovníky rozvědky (tedy I. správy MV) uskutečnil pouze dvě schůzky v Rakousku, po té spolupráci přerušil. V té době žil v Ulmu a živil se jako redaktor.

[26] Dekret č. 14.947 z 15. prosince 1945. (Dokument v držení autora.) V roce 1951 byl A. Zímovi „in memoriam“ udělen Pamětní odznak druhého národního odboje.

[27] Dne 7. 1. 1948 byl tento dekret upraven v tom smyslu, že účinnost jmenování byla posunuta k 1. květnu 1942.

[28] MZA, fond MLS Brno, kart. 256, č. j. Lsp 39/47. Odsunut (respektive „vysazen“) byl 13. dubna 1956.

[29] Viz přílohu č. 1. MZA, fond Gestapo Brno (býv. fond Studijního ústavu Ministerstva vnitra č. 100), sig. 100-341-28. Předtištěný formulář rozsudku, tučně vyznačeny pasáže dopsané psacím strojem. Runová „S“ použitá v originále ve zkratce SS převedena na tiskací. Složení senátu: Dr. Otto Ernesty, vedoucí služebny SD v Brně, SS–Sturmbannführer, vládní rada SS–Sturmbannführer Hermann Ebert (nar. 13. 12. 1911), zástupce velitele brněnského gestapa, v letech 1941 a 1942 předseda stanného soudu v Brně, od 1943 vedoucí služebny gestapa v Krakově a nakonec šéf policejního soudu v Praze. Po roce 1945 nezvěstný Kurt Leischke (nar. 22. 11. 1905 – Gittersee, Sasko, SRN), vyučený strojní zámečník (1923), v roce 1925 přijat k saské zemské policii, v roce 1933 převeden k drážďanskému Gestapu, v letech 1937–1941 působil v Annabergu, Karlových Varech, na obsazeném území Polska a v Berlíně. V květnu 1941 přeložen do Brna, od září téhož roku až do dubna 1945 vedoucí referátu II BM (respektive IV 1 b – český nekomunistický odboj). Podle neúplné statistiky bylo v této době jeho referátem zatčeno 737 osob, z nichž 88 bylo popraveno a 39 zemřelo ve věznicích a koncentračních táborech. V roce 1944 vyslýchal brig. gen. Jána Goliana. Koncem války zařazen v Jagdkommandu v Jihlavě. Kriminální komisař, SS–Obersturmführer, vyznamenán mimo jiné Válečným záslužným křížem II. třídy, člen NSDAP. MLS v Brně dne 9. dubna 1947 odsouzen k trestu smrti a téhož dne popraven. (MZA, fond MLS Brno, kart. 257, č. j. Lsp 44/47.)

359-372_plachy_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:50 Stránka 366

SEZNAM PŘÍLOH

Příloha č. 1: Předtištěný formulář rozsudku. Uloženo v Moravském zemském archivu, fond Gestapo Brno, sig. 100-341-28. Viz poznámku č. 29.

Příloha č. 2: Alois Zíma jako pedel Filosofické fakulty Komenského university v Bratislavě. Fotografie z archivu autora.

Příloha č. 3: Alois Zíma po příchodu do Brna (1939–1942). Fotografie z archivu autora.

Příloha č. 4: A. Zíma na víkendové chatě v Dlouhých Dílech u Bratislavy (30. léta). Fotografie z archivu autora.

Příloha č. 5: S přáteli na chatě v Dlouhých Dílech (30. léta – manželé Zímovi sedící vzadu). Fotografie z archivu autora.

359-372_plachy_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:50 Stránka 367

Jiří Plachý

Der Brünner Widerstandskämpfer Alois Zíma (1897–1942)
Der Fall des Pedells der Juristischen Fakultät der Masaryk-Universität Brünn

ZUSAMMENFASSUNG

Die Studie ist einer der weniger bekannten Persönlichkeiten des tschechischen nicht-kommunistischen Widerstands gegen die Nazisten gewidmet, die in den Jahren 1939–1942 in Brünn als Pedell der Juristischen Fakultät der Masaryk-Universität tätig war. Alois Zíma ist am 20. Februar 1897 in Bzová geboren und lernte das Buchhandwerk. In den Jahren 1915–1921 diente er in der österreichischen Kriegsmarine und später in der tschechoslowakischen Armee, mit welcher er sich an den Kämpfen in der Slowakei im Jahre 1919 beteiligte. In den Jahren 1921-1939 war er Pedell der Philosophischen Fakultät der Comenius-Universität in Bratislava, woher er im März 1939 nach Brünn verwiesen wurde. Dort wurde er wohl 1941 Mitglied einer der Gruppen, die die illegale Widerstandsorganisation „Mährische Fünf“ bildeten. Am 28. April 1942 wurde er durch die Brünner Gestapo verhaftet und am 13. Juni 1942 durch das deutsche Standgericht in Brünn zum Tode verurteilt. An demselben Tag wurde er in dem Kaunitz-Studentenheim hingerichtet. Posthum wurde Alois Zíma u.a. mit dem Tschechoslowakischen Kriegskreuz ausgezeichnet und zum „Oberpedell“ der Masaryk-Universität ernannt. Der Gestapomann Rigobert Eiselt, der die Hauptschuld an dem Zerschlagen dieser Widerstandsgruppe trug, wurde durch das Außerordentliche Volksgericht in Brünn im Jahre 1947 zu 25 Jahren Haft verurteilt. Schon 1956 wurde er aber freigelassen und als Agent des Spähtrupps der Staatspolizei in die BRD ausgesiedelt.

359-372_plachy_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:50 Stránka 368

PŘÍLOHA č. 1:[29]

Geheime Staatspolizei
Staatspolizeileitestelle Brünn
Standgericht

Brünn, den 13. Juni 1942

In Namen des deutschen Volkes!

In der Sache gegen **den Pedell der juristischen Fakultät in Brünn**

Alois Z i m a,

Prot. Ang., geb. 20. 2. 1897 in Hollern wohn. gew. Brünn, Laudongasse 8, zt. in Haft, hat das Standgericht Brünn in der Sitzung vom 13. Juni 1942, an der teilgenommen haben:

SS–Stubaf. Reg. Rat E b e r t
als Vorsitzender,
SS–Stubaf. Dr. E r n e s t y
SS–O'Stuf K. L e i s c h k e
als Beisitzer,

für Recht erkannt:

Dr. Angeklagte wird wegen Verbrechens der Störung der öffentlichen Ordnung und Sicherheit gem. §§ 3 und 4 der VO. des Reichsprotektores in Böhmen und Mähren vom 27. 9. 1941 in Verbindung mit der VO. vom 27. 5. 1942 über die Verhängung des zivilen Ausnahmezustand des **sowie wegen Vorbereitung eines hochverräterischen Unternehmens**

zum T o d e verurteilt.

Das Vermögung ds Angeklagten wird eingezogen.
Das Urteil ist unanfechtbar.

(gez.) Ebert (gez.) Dr. Ernesty (gez.) Leischke

Beglaubigt:
/podpis nečitelný/
Beurkundungsführer

/kulaté razítko s říšskou orlicí a textem: Geheime Staatspolizei Staatspolizeileitestelle Brünn/

359-372_plachy_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:50 Stránka 369

Ich bestätige das vorstehende Urteil.

Prag, den 1942

Der Höhere SS– und Polizeiführer beim Reichsprotektor
in Böhmen und Mähren

SS–Gruppenführer und Staatssekretär

Das Urteil ist sofort durch Erschießen zu vollstrecken.

Brünn, den 13. Juni 1942.

Der Vorsitzende des Standgerichts Brünn:

SS–Sturmbannführer und Regierungsrat.

359-372_plachy_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:50 Stránka 370

Příloha č. 2: Alois Zíma jako pedel Filosofické fakulty Komenského university v Bratislavě.

359-372_plachy_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:50 Stránka 371

Příloha č. 3: Alois Zíma po příchodu do Brna (1939–1942).

Příloha č. 4: A. Zíma na víkendové chatě v Dlouhých Dílech u Bratislavy (30. léta).

Příloha č. 5: S přáteli na chatě v Dlouhých Dílech (30. léta – manželé Zímovi sedící vzadu).

373-400_loskotova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:53 Stránka 373

STUDIE

373-400_loskotova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:53 Stránka 374

Irena Loskotová – Petr Žákovský

ŠERM VE STŘEDOVĚKÉM BRNĚ Z POHLEDU JEDNOHO KAMNOVÉHO KACHLE

Brněnské domácnosti druhé poloviny 15. století byly, soudě podle množství dochované kamnářské keramiky, velkou měrou vytápěny různě zdobenými kachlovými kamny, která krom primární funkce výhřevné plnila i funkci estetickou a reprezentativní. Na jejich sálajících stěnách tak defilovaly příběhy z bible, postavy světců, velkolepé turnajové scény, erby významných šlechtických rodů, lovecké scény či postavy bájných zvířat, jejichž výběr podléhal vkusu, záměru a finančním možnostem stavebníka kamen. Ten si mohl vybrat z nabídky kachlových motivů, které měl místní kamnář k dispozici ve své dílně, nebo zadat výrobu nové sady matric, která by lépe odpovídala jeho představám. Oblíbené motivy se tak opakovaně objevují v archeologických nálezech nejen z území Brna, tedy z dodavatelského okruhu některé z místních hrnčířských dílen, ale i ve vzdálenějších místech Moravy, a to nejen v městském, ale i šlechtickém, případně církevním prostředí. Jinak je tomu u kachle, který je předmětem našeho příspěvku. V bohaté evropské kamnářské produkci se nám zatím nepodařilo odhalit bližší analogie.

Jedná se o komorový kachel uložený v tzv. staré sbírce archeologického oddělení Muzea města Brna[1] (obr. 1,[2] inv. č. 6378[3]). Na dvou segmentových obloucích s nosy tu proti sobě stojí meči ozbrojení mladíci odění do přiléhavých, na hrudi mírně rozevřených kabátců sepnutých u krku do nízkých stojáčků. Krátké, šikmo zastřižené kabátce s úzkými rukávy jsou v pase převázané šňůrkou přidržující dlouhý poklopec, zvaný též krytí. Těsně padnoucí nohavice přecházejí v boty s prodlouženou špičkou, jejichž umírněné tvarování spadá do doby po polovině 15. století.[4] S podobným, v oblasti kabátce však vyspělejším oděním se setkáváme na kachli s ozbrojeným mladíkem z Českého Krumlova, datovaným na přelom 15. a 16. století (srov. obr. 2).[5] Detailně vykreslené

[1] Tzv. stará sbírka je uzavřený sbírkový celek vzniklý sběratelskou činností při přestavbách brněnských domů od konce 19. století především v dnešním centru. Srov. Dana CEJNKOVÁ, *Charakter a tvorba archeologických sbírek,* in*:* Forum Brunense (dále FB) 1994, s. 79–82; TÁŽ, *Hledání historie ukryté v zemi,* in: Muzeum města Brna 1904–2004, Brno 2004, s. 152–159.

[2] Obr. 1: Kachel se šermířskou scénou, druhá polovina 15. století. Brno, Dvořákova ulice č. 14 (Muzeum města Brna, inv. č. 6378, kresba Augustin Štrof).

[3] Jedná se o komorový kachel řádkový (225 x 225 x 115 mm) z cihlově červené hmoty ostřené drobnými kamínky. Kuželovitá komora ústí v oválný vyhřívací otvor (130 x 155 mm), v horní a dolní části pláště komory jsou proraženy záchytné otvory (průměr 3–10 mm).

[4] Po vzoru burgundské módy se tato zobákovitá obuv dostává v této době znovu do popředí zájmu i v našich zemích a její obliba se vytrácí v posledních dvou desetiletích 15. století. Ludmila KYBALOVÁ, *Dějiny odívání. Středověk,* Praha 2001, s. 198–199.

[5] Michal ERNÉE – Michal VITANOVSKÝ, *Řezaná negativní dřevěná forma – první krok při výrobě čelní vyhřívací stěny kamnového kachle?* in: Archeologické rozhledy 55, 2003, s. 584–560.

373-400_loskotova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:53 Stránka 376

obličeje obou mladíků rámují krátce zastřižené vlasy, v případě vpravo stojícího nejspíš uměle nakadeřené podle dobové módy.

Výjev uzavírá oblý, do čtverce formovaný prut, lemovaný na bocích svislou sukovatkou ovinutou členitými lístky. Narozdíl od centrálního motivu, který je v kachlové produkci zatím jedinečný, lze ostatní zdobné prvky zařadit do širšího kontextu. Zmíněná sukovatka v brněnském kachlovém materiálu zdomácněla někdy po polovině 15. století. V té době vznikají na brněnském Špilberku honosná kachlová kamna zvaná „rytířská“,[6] která v letech 1454–1457 vyráběla kamnářská dílna na budínském královském hradě pro Ladislava Pohrobka.[7] Některé z kachlů těchto kamen rámuje právě zmiňovaná sukovatka (například vlevo kráčející gryf nebo rozeta). V různém výtvarném pojetí se s ní pak nejen v brněnském prostředí setkáváme v průběhu dalších více než padesáti let.

Přesnější vymezení výrobního okruhu sledovaného kachle nám poskytl další z druhotných výzdobných prvků, a to segmentové oblouky s nosy. Uvádí náš kachel do souvislosti s velkou kolekcí kachlů s lidskými i zvířecími figurami umístěnými na stejně tvarovaném, leč jednoduchém architektonickém prvku. Jedná se o soubor více než deseti dosud známých postav z novozákonního Klanění sv. Tří králů.[8] Kromě hlavních aktérů příběhu, Panny Marie s dítětem, sv. Josefa, jednotlivých mudrců i dalších biblických postav a světců sem patří také světské figury pěších či jízdních zbrojnošů. Tato kamna byla zřejmě ve druhé polovině 15. století v našich zemích velmi oblíbená, protože jejich pozůstatky se dochovaly na mnoha místech od jihočeského Landštejna přes Brno, Velké Meziříčí, Lipnici, Potštejn a Opavu až po slezské hrady (Javorník, Cvilín, Slezská Ostrava). Mimo naše území jsou doloženy v rakouském benediktinském klášteře v Altenburgu.[9] Vzhledem k četným nálezům zlomků z této kolekce z různých lokalit středověkého Brna můžeme uvažovat o jejich brněnském původu.

Kachel byl nalezen v roce 1905 při stavbě domu v Dvořákově ulici č. 14, což nám bohužel komplikuje identifikaci stavebníka kamen, do kterých náš kachel dle stop očazení uvnitř komory jistě patřil. V těchto místech probíhala totiž ve středověku hlavní hradební zeď a před ní pak parkánový prostor, který stejně jako hradební příkop sváděl k ne zrovna legálnímu odkládání domovního odpadu. Rozlehlý půdorys domu na Dvořákově č. 14 a nedostatek podrobnějších informací o místě a okolnostech nálezu nám ale neposkytují prostor k přesnější interpretaci. Minimální poškození kachle však naznačuje šetrnější manipulaci s předmětem, což v případě nepotřebného odpadu jistě nebylo záměrem. Příčinou by mohla být malá vzdálenost mezi místem původní instalace a druhotného uložení. Podíváme-li se blíže na nálezy některých dal-

[6] D. CEJNKOVÁ – Irena LOSKOTOVÁ, *Rytířská kamna na Špilberku,* in: FB 1994, s. 181–188.
[7] Imre HOLL, *Középkori kályhacsempék Magyarországon,* in: Budapest régiségei 18, 1958, s. 211–300.
[8] Hana JORDÁNKOVÁ – I. LOSKOTOVÁ, *Kachlová kamna pozdního středověku v královském městě Brně,* in: Brno v minulosti a dnes 20, 2007, s. 325–380.
[9] *Fundort Kloster, Archäeologie im Klösterreich. Katalog zur Ausstellung im Stift Altenburg,* in: Fundberichte aus Österreich, řada A, sešit 8, Wien 2000, s. 206–222.

373-400_loskotova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:53 Stránka 377

ších kachlů s podobnými prvky gotické architektury, přivedou nás do blízkého sousedství našeho nálezu, do domů v dnešní Kobližné ulici č. 19 a 21. První z nich byl podle dochovaného nálezu zeleně glazovaného torza klečící postavy prvního z mudrců (obr. 3)[10] vytápěn zřejmě v poslední třetině 15. století kamny zobrazujícími výše zmiňované Klanění s podobným architektonickým rámováním jako popisovaný „šermířský" kachel. Z vedlejšího domu pak pochází celý exemplář režného kachle s cválajícím rytířem nesoucím heraldické symboly moravské a české katolické šlechty (obr. 4),[11] který byl součástí užší kolekce s turnajovou scénou. Početný soubor kachlů z obou skupin nalezený v odpadní jímce ve Starobrněnské ulici č. 8[12] nás opravňuje k umístění obou scén společně do jednoho otopného tělesa. Existenci typologicky shodných kamen v sousedních domech blíže zdůvodňuje zjištění, že obě měšťanské rodiny ze středně majetné vrstvy byly spřízněny sňatkem v generaci, jejíž reprezentanty můžeme považovat za stavebníky zmiňovaných kamen.[13] Pro stejné prostředí mohl být vyroben i kachel s šermíři, kterým bychom se chtěli věnovat detailněji v následující části.

Akce, vyobrazená na námi studovaném kachli, není s velkou pravděpodobností pouhým výplodem hrnčířovy fantazie, či náhodným zachycením reálné šermířské techniky při vytváření tehdy nepochybně atraktivního tématu z oblasti světského života. Snad měl tvůrce kachle k dispozici jako předlohu nějaký nám prozatím blíže neznámý písemný nebo ikonografický pramen. Nemůžeme však ani zcela vyloučit možnost, že zobrazenou techniku znal náš hrnčíř z autopsie, a to buď přímo z aktivního účastnictví na nějaké šermířské škole, či mohl tuto techniku spatřit při tzv. šermířských představeních, která probíhala nejen v Německu, ale snad již i v Praze a jiných městech českého království.

Pro pořádání speciálních šermířských a zápasnických kurzů i představení v Čechách a na Moravě však nemáme prozatím pro období 14. a 15. století k dispozici žádné spolehlivé písemné prameny. Tato situace však může být, a nepochybně také skutečně je, způsobena neuspokojivým zájmem českých historiků o toto téma a s tím spojeným nedostatečným archivním výzkumem vztahujícím se k dané problematice.

Pro teorii, že šermířské umění jako významný evropský fenomén bylo i v Čechách a na Moravě v daném časovém intervalu nejen aktivně pěstováno, ale i vyučováno, by mohlo svědčit mimo logiku věci i několik zmínek v pramenech.

---

[10] Kachel s prvním z mudrců z cyklu novozákonního Klanění, druhá polovina 15. století. Brno, Kobližná ulice č. 19 (Muzeum města Brna, bez inv. č., kresba Augustin Štrof).

[11] Kachel s rytířem z turnajového cyklu, druhá polovina 15. století. Brno, Kobližná ulice č. 21 (Ostravské muzeum, inv. č. 16.608, podle Čeněk PAVLÍK – M. VITANOVSKÝ, *Encyklopedie kachlů v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Ikonografický atlas reliéfů na kachlích gotiky a renesance*, Praha 2004, s. 241, kat. č. 554).

[12] H. JORDÁNKOVÁ – I. LOSKOTOVÁ – David MERTA, *Odraz domácí války v produkci brněnských kamnářů 2. poloviny 15. století,* in: Archaeologia historica 29, 2004, s. 581–597.

[13] Soukeník Matyáš Zukspratl se oženil s dcerou svého souseda, sladovníka Ondřeje Weitstubnera. H. JORDÁNKOVÁ – I. LOSKOTOVÁ, *Kachlová kamna pozdního středověku,* s. 369–370.

373-400_loskotova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:53 Stránka 378

V rukopise švábského mistra šermu Pauluse Kala, působícího na dvoře rýnského falckrabího Ludvíka ve druhé polovině 15. století, totiž nalezneme mimo značné množství popsaných šermířských technik i krátkou předmluvu, ve které autor představuje ve stručnosti své inspirační zdroje, přičemž jmenuje jednotlivé mistry tzv. „*Liechtenauers Gesellschaft*".[14] Mezi nimi nalezneme i dva prozatím téměř neznámé české mistry, kteří se aktivně podíleli na vývoji tzv. německého šermu na přelomu 14. a 15. století (obr. 5).[15] Není bez zajímavosti, že Lamprecht von Prag je zde uváděn na třetím místě, a to hned po tak velkém mistru, jakým nepochybně byl Peter von Danzig. Na prvním, čestném místě, pak nenalezneme nikoho jiného než vlastního zakladatele poměrně jednotně chápaného systému německého šermu Johannese Liechtenauera.[16] V osobě Lamprechta z Prahy tak můžeme spatřovat tehdejšího významného šermířského praktika i teoretika, neboť se jeho jméno ve výše uvedeném prameni cituje před jmény tak významných mistrů, jako byli Andreas Liegnitzer, Martin Hundfeld či mistr Ott. Takového věhlasu již patrně nedosáhl druhý zde jmenovaný příslušník českého národa. Mistr „*Hanus Spindler von Znaym*" je totiž uváděn až ve druhé polovině seznamu.

Přítomnost významného šermířského mistra v Praze však nepřekvapuje. Bylo by spíše zarážející, kdyby se na císařském a později královském dvoře nikdo této profese neobjevil. Většina známých mistrů totiž žila především z přízně panovnických a šlechtických dvorů, jak nás o tom informují zejména vděčné, v některých případech až podlézavé dedikace v jejich dílech.

Poněkud spornější je pak možnost existence šermířské školy ve Znojmě. Pomineme-li, že nám k jejímu fungování chybí jakákoliv písemná zmínka, nelze ani přídomek Hanuse Spindlera považovat za průkazný doklad její existence. Přídomek ze Znojma totiž může u tohoto mistra vyjadřovat dvě okolnosti. Buď v daném městě působil, nebo, a to se nám prozatím jeví jako pravděpodobnější možnost, žil někde v Německu a přídomkem vyjadřoval pouze svůj původ. Pokud chceme být úplně objektivní, musíme přiznat, že obdobně diskutabilní je i působiště mistra Lamprechta. Tuto otázku snad s konečnou platností vyřeší prozatím stále bezvýsledně probíhající archivní bádání.

Za nepochybnou tak můžeme pokládat pro tuto chvíli pouze existenci blíže neznámého mistra Jodka, který měl roku 1399 působit při pražském královském dvoře.[17]

---

[14] Paulus KAL (nedatováno–druhá polovina 15. století), *Fechtbuch,* Bayerische Staatsbibliothek München, Cgm 1507, fol. 2r; Christian Henry TOBLER, in: *Service of the Duke. The 15th Century Fighting Treatise of Paulus Kal,* Union City 2006, s. 15–16.

[15] Seznam mistrů tzv. „Liechtenauers Gesellschaft" se zvýrazněnými jmény českých mistrů podle rukopisu P. KALA (Bayerische Staatsbibliothek München, Cgm. 1507, f. 2r).

[16] K jeho osobě, jakož i k obecnému vývoji tzv. Deutsche Schule odkazujeme zejména na práce M. Wierschina a H. P. Hilse, kde případný zájemce nalezne i bohatou bibliografii daného tématu. Martin WIERSCHIN, *Meister Johann Liechtenauers Kunst des Fechtens,* München 1965; Hans-Peter HILS *Meister Johann Liechtenauers Kunst des langen Schwertes,* Frankfurt am Main – Bern – New York 1985.

[17] Zikmund WINTER, *Dějiny řemesel a obchodu v Čechách v XIV. a XV. století,* Praha 1906, s. 173; Eduard WÁGNER, *Sečné a bodné zbraně,* České Budějovice 1993, s. 31.

373-400_loskotova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:53 Stránka 379

Přes nedostatek a dá se říci téměř absenci písemných zpráv se podle našeho názoru dá vyslovit předpoklad, že přinejmenším ve významných královských i vrchnostenských rezidenčních městech alespoň v omezené míře fungovaly ať už pravidelné, či příležitostné šermířské školy. Tento předpoklad by mohl platit i pro tak významné město, jakým Brno vždy nepochybně bylo.[18]

To je prozatím vše, co jsme schopni říci k výuce šermířského umění na území Čech a Moravy v průběhu 14.–15. století. Doufáme však, že pokračujícím archivním výzkumem se v blízké době tato situace alespoň částečně zlepší.

Pro 16. a 17. století pak máme již řadu zpráv o existenci profesionálních i poloprofesionálních šermířů v Praze,[19] včetně udělení privilegia zde založenému šermířskému cechu.[20] Tehdy byl již šerm i u nás obecně považován za užitečnou a zdraví prospívající aktivitu a věnovala se mu velká část především městského obyvatelstva.[21] Tato problematika však již leží za rámcem tohoto příspěvku, a proto se jí zde blíže zabývat nebudeme. Snad i situace, která v českých zemích v 16. století byla, odráží něco ze starší tradice. To však opět může potvrdit pouze další archivní průzkum.

Vraťme se však k hlavnímu tématu předkládaného příspěvku. Jak z výše uvedených odstavců vyplývá, není tak zcela bez reálné možnosti, aby výrobce námi studovaného kachle znal skutečné šermířské technologie, a to buď z vlastní praktické zkušenosti, či zprostředkovaně přes dnes blíže nedefinovatelné prameny.

Tuto možnost jednoznačně podporují některé nám známé šermířské učebnice, tzv. „*Fechtbuchy*“, z průběhu 15.–16. století.

---

[18] Jen v nedávno otištěném článku Jana Skutila o druzích jednotlivých řemesel v Brně a jejich vlivu na vznik příjmení nalezneme zmínku o šermíři v souvislosti s termínem „*gladiator*“. Jan SKUTIL, *Druhy jednotlivých řemesel a jejich vliv na příjmení 14. století (podle Knih počtů města Brna)*, in: Brno v minulosti a dnes 12, 1994, s. 111. Daný latinský termín s několika variantami: „*gladeator, gladaetor*“ v některých pramenech opravdu s největší pravděpodobností označuje profesionální šermíře, ve větším měřítku se však s těmito termíny setkáváme při označení mečířských mistrů. K této variantě se přikláníme i my a několik zmiňovaných osob se jmenovaným označením považujeme ve shodě s B. Mendlem za mistry mečířského cechu. Bedřich MENDL, *Knihy počtů města Brna z let 1343–1365 z uložení Historické komise při Matici moravské a Československého státního ústavu historického.* Brno 1935, s. 13, 21, 92, 174, 175, 212.

[19] Například Karl WASSMANNSDORFF, *Sechs Fechtschulen der Marxbrüder und Federfechter u. s. w.,* Heidelberg 1870, s. 32–45; Z. WINTER, *Kulturní obraz českých měst. Život veřejný v XV. a XVI. věku II.,* Praha 1892, s. 743; TÝŽ, *Řemeslnictvo a živnosti XVI. věku v Čechách (1526–1620),* Praha 1909, s. 714–716; TÝŽ, *Český průmysl a obchod v XVI. věku,* Praha 1913, s. 294–296, 393; Jan KŘEN, *Z dějin cvičení tělesných v Čechách,* Praha 1901, s. 156–168; František KRAUS, *Dějiny her tělocvičných II. Hry ve středověku,* Praha 1918, s. 19–22; Jaroslav TUČEK, *Pražští šermíři a mistři šermu,* Praha 1927, s. 31–49; Vladimír ŠINDELÁŘ, *Šermíři, rváči, duelanti. Encyklopedie evropského šermu,* Praha 1994, s. 76–82.

[20] Například A. ŠMID, *Zpráwa dějepisná o wýsadním pořádku swobodných šermířů od péra, někdy w Praze býwalém,* in: Časopis Musea králowstwí českého 22, 1848, s. 302–315; Alfred SCHAER, *Die altdeutschen Fechter und Spielleute. Ein Beitrag zur deutschen Culturgeschichte,* Strassburg 1901, s. 60, 72–73; Z. WINTER, *Řemeslnictvo a živnosti,* s. 715; TÝŽ, *Český průmysl,* s. 295; J. TUČEK, *Pražští šermíři,* s. 79–109; Vladimír SEVERA, *Dějiny tělocviku,* Brno 1929, s. 78; Věra OLIVOVÁ, *Lidé a hry. Historická geneze sportu,* Praha 1979, s. 318–320; V. ŠINDELÁŘ, *Šermíři, rváči,* s. 189–198.

[21] Čeněk ZÍBRT, *Staročeská tělověda a zdravověda I.,* Praha 1924, s. 89; TÝŽ, *Staročeská tělověda a zdravověda II.,* Praha 1925, s. 151 a 271.

373-400_loskotova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:54 Stránka 380

Nejbližší analogii k výjevu zobrazenému na brněnském kachli nalezneme v anonymním Fechtbuchu ze sbírek Univerzitní knihovny v Augsburgu pod inv. č. Cod. I. 6.4°.2., který je někdy v literatuře nazýván podle nejvýznamnějších z řady majitelů „*Baumanns Kodex*", či „*Wallerstein Kodex*". Jedná se o papírový rukopis o celkovém rozsahu 108 folií, který se skládá ze tří nesourodých učebnic, které byly někdy v polovině 16. století vyvázány do jednoho svazku. První část kodexu obsahuje zejména tzv. „*Bloßfechten*", tedy šerm různými zbraněmi, především dlouhým mečem beze zbroje. Tato část rukopisu je již tradičně datována do druhé poloviny 15. století, přibližně k roku 1470.[22] O druhé a třetí části se zde nemá smysl zmiňovat, neboť ty se námi studovaného tématu netýkají. Stačí, když pouze připomeneme, že druhá část je patrně opisem „*Ringbuchu*" Mistra Otta, který vznikl někdy v první polovině 16. století, kdežto třetí část kodexu představuje učebnici z počátku 15. století, zabývající se přípravou šermíře k soudnímu zápasu, tedy k tomu, pro co má staročeština krásný poetický výraz „*sědanie*".

V první části zmíněného kodexu, na fol. 11r pak nalezneme vyobrazenou a popsanou akci, která se nápadně podobá výjevu z brněnského kachle (obr. 6).[23] Rozdíl mezi oběma vyobrazeními lze spatřovat především v poněkud odlišné poloze obou čepelí. Na kachli je totiž čepel levého šermíře situována pod soupeřovou čepelí, kdežto při níže popsané akci by měla být právě nad ní. Další rozdíl pak můžeme spatřovat již pouze v postavení nohou levého šermíře. Na kachli je totiž levý šermíř vykročen trochu nelogicky pravou nohou, čímž vzhledem k pozici své levé ruky, která je před tělem, dostal své tělo do rotace, která mu mohla být ve vlastním boji na závadu. Tato disproporce je o to zajímavější, když si uvědomíme, že kdyby byl výjev pojat stejně jako ve Fechtbuchu, stal by se ústřední motiv kachle symetričtějším. Snad právě to však tvůrce kachle nezamýšlel a pokusil se kachel ozvláštnit nesouměrným pojetím šermující dvojice.

Také postavení horních končetin je poněkud odlišné. U kachle můžeme pozorovat ruce obou bojovníků více méně nad hlavou či dokonce za hlavou. To je opět poněkud v rozporu s tehdejší šermířskou praxí, kdy se naopak šermíři většinou snažili mít své ruce se zbraní před tělem, aby tak mohli lépe kontrolovat prostor před sebou, zároveň si tak chránili i své tělo a ulehčovali si tím také manipulaci s vlastní zbraní. Tato diference oproti vyobrazení v dotčených písemných pramenech však také nemusí být způsobena hrnčířovým nepochopením dané techniky. Přikláníme se spíše k názoru, že záměrně chybným postavením horních končetin bojující dvojice se tvůrce kachle

[22] Friedrich DÖRNHÖFFER, *Albrecht Dürers Fechtbuch,* in: Jahrbuch der Kunsthistorischen Sammlungen des Allerhöchsten Kaiserhauses, Wien XXVII/6, s. X; M. WIERSCHIN, *Meister Johann Liechtenauers*, s. 21; H. P. HILS, *Meister Johann Liechtenauers*, s. 27; TÝŽ, *Fecht- und Ringbuch, Vermischtes Kampfbuch. Farbmikrofiche-Edition der Handschrift Augsburg, Universitätsbibliothek, Cod.I.6.4°2 Codices Figuarati– Libri Picturati, 2.,* München 1992, s. 16; Grzegorz ŻABIŃSKI – Bartołomiej WALCZAK, *Codex Wallerstein. A Medieval Fighting Book from the Fifteenth Century on the Longsword, Falchion, Dagger, and Wrestling,* Boulder 2002, s. 382.

[23] Tzv. „Bloßfechten" podle anonymního rukopisu, vzniklého kolem roku 1470 (Universitätsbibliothek Augsburk, Cod. 1.6.4°.2., f. 11r).

373-400_loskotova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:54 Stránka 381

vyrovnal se dvěma závažnými problémy, které ho mohly při tvorbě reliéfu limitovat. Když by totiž vyobrazil ruce obou šermířů ve správné poloze a vzdálenosti od těla, za prvé by zakryl částečně jejich obličeje, za druhé by pak musel zvětšit vzdálenost mezi oběma soupeři, což mu však nedovoloval zamýšlený formát kachle. Tímto prozaickým důvodem snad můžeme vysvětlit i poněkud zvláštní pozici pravé ruky pravého šermíře, která je v zápěstí v ostrém úhlu ohnuta směrem ke zbrani, a jak se zdá, nezbývalo tvůrci, než ji zobrazit v opačném úchopu. Přestože je tato část reliéfu nejméně zřetelná, můžeme o tomto detailu vyslovit několik domněnek.

Opačný úchop přední, tedy vodící rukou, kdy prsty nesměřují vně osy těla jako při normálním úchopu zbraně, ale naopak směřují dovnitř, není zase tak neobvyklý jak v ikonografických dokladech[24] (obr. 7, 8, 9, 10),[25] tak ve vlastních popisech šermířských akcí.[26] Tento úchop totiž umožnil šermíři jak kvalitnější vedení hrotu při bodu, tak také zabraňoval ostrému a poměrně bolestivému úhlu, který vznikal v zápěstí především v útocích na spodní cíle. V neposlední řadě také mohl být díky kvalitnějšímu úchopu zvýšen účinek vlastních bodných ran. Nevýhodou opačného úchopu však je, že téměř zabraňuje šermíři provádět útoky sekem.

To tedy byly základní rozdíly ve vyobrazení bojující dvojice z brněnského kachle a Fechtbuchu ze sbírek Univerzitní knihovny v Augsburgu.

Na základě výše zmíněného a několika dalších Fechtbuchů se teď pokusme zrekonstruovat šermířskou akci, kterou nám středověký umělec tak poměrně sugestivně znázornil na námi studovaném kachli.

---

[24] Obdobný úchop nalezneme vyobrazen například na jednom z kolorovaných dřevořezů od Michaela Wohlgemuta, který je datován k roku 1491 a který je součástí díla, jež vyšlo tiskem u Antona Koberga v Norimberku. ANONYM, *Schatzebehalter oder schrein der waren reichtümer des heils vnnd ewyger seligkeit,* Nürnberg 1491, pag. 43. Identický úchop zbraně je vyobrazen i na výjevu ze života Alexandra Velikého vydaného Martinem Schottem v roce 1488. ANONYM, *Das Buch der geschicht des großen Alexanders,* Straßburg 1488, pag. 7. Setkáme se s ním i na velmi názorné pérové kresbě z proslulého tzv. Thunsches Skizzenbuch, který vznikl někdy kolem roku 1480. Zde je tohoto úchopu použito při dobíjení poraženého soupeře. Ortwin GAMBER, *Der Turnierharnisch zur Zeit König Maximilians I. und das Thunsche Skizzenbuch,* in: Jahrbuch der Kunsthistorischen Sammlungen in Wien 53, 1957, obr. 28. Máme jej doložen i z výzdoby přední desky vazby brněnské hlavní knihy berní, jež byla založena roku 1510. Jaroslav DŘÍMAL – Václav PEŠA, *Dějiny města Brna 1.*, Brno 1969, obr. 61; František ZŘÍDKAVESELÝ, *Katalog výstavy archivních dokumentů konané v prostorách Staré radnice v Brně u příležitosti 750. výročí udělení městských práv 1243–1993,* Brno 1993, tab. VII. Je velmi zajímavé, že tento výjev se až nápadně podobá reliéfu z námi zkoumaného kachle. Opomineme-li fakt, že jsou oba štítonoši oděni v pozdněgotické plátové zbroji a že jednou rukou drží štít se znakem města Brna, mohli bychom velmi snadno nabýt dojmu, že malíř tohoto výjevu znal obdobný pramen, ze kterého čerpal i tvůrce studovaného kachle, nebo mu přímo posloužil jako předloha kachel sám.

[25] Obr. 7: Kolorovaný dřevořez Michaela Wohlgemuta z roku 1491 (ANONYM, *Schatzebehalter oder schrein der waren reichtümer des heils vnnd ewyger seligkeit,* Nürnberg 1491, pag. 43). Obr. 8: Výjev ze života Alexandra Velikého podle anonymního dřevořezu z roku 1488 (ANONYM, *Das Buch der geschicht des großen Alexanders,* Straßburg 1488, pag. 7). Obr. 9: Štítonoši z výzdoby přední desky vazby brněnské hlavní berní knihy z roku 1510 (podle F. ZŘÍDKAVESELÝ, *Katalog výstavy archivních dokumentů*, tab. VII.). Obr. 10: Harnischfechten podle tzv. Thunsches Skizzenbuch (podle O. GAMBER, *Der Turnierharnisch zur Zeit König Maximilians I.*, obr. 28).

[26] S tímto poněkud netradičním úchopem se setkáme i v samotném tzv. Wallerstein kodexu. Na f. 1r takto drží svoji zbraň jeden z účastníků zde vyobrazeného božího soudu.

373-400_loskotova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:54 Stránka 382

Jak již bylo výše zmíněno, byla téměř identická akce zobrazena v anonymním Fechtbuchu, někdy nazývaném jako Wallerstein kodex. V tomto prameni se však bohudík nesetkáváme pouze s vyobrazením šermířských akcí, ale i s jejich krátkým popisem. Tak je tomu i v našem případě. Pod vyobrazením bojující dvojice nalezneme čtyřřádkový text psaný zběžným písmem druhé poloviny 15. století, jehož transkripce zní: „*It(e)m wint dir ain(er) ein in das gesicht so greif / pald mit dein(er) tencken ha(n)t in dein swercz kling(e)n / vnd stich uber sein sw(er)t in zu sein(er) hod(e)n, ~~d~~ als / hie g(e)malt stet das ist gar ein gucz namhafcz stuck*“.[27]

Identickou techniku nalezneme popsánu i vyobrazenu v dalším Fechtbuchu, který nechal zhotovit v roce 1553 augsburgský radní a velký mecenáš a obdivovatel šermu Paulus Hector Mair (obr. 11).[28] Tento poměrně rozsáhlý Fechtbuch, který je opisem staršího díla mistra Antona Rasta,[29] je pýchou sbírek Městského archivu v Augsburgu, kde jej zájemce nalezne pod inv. č. Schätze 82 Reichsstadt.[30]

V tomto překrásném díle, které je vybaveno velkým množstvím kolorovaných pérových kreseb z dílny malíře Heinricha Vogtherra, se se studovanou technikou setkáme v kapitole věnované opět šermu dlouhým mečem beze zbroje na fol. 56r. Zde nalezneme i poněkud obsažnější text ve znění: „*Item so dir einem anpindest, vnd empfindest das er bleiblich / ist, vnd will dich vom Schwert mit lassen. So greiff mit deiner / lincken hand in dein Klingen. Vnnd Stich in über sein Schwech / nach den hoden, als da gemalet steet. Vnd bleib nachort Ihm / Schwert. Das er dir mit darauiß gehe*“.[31]

Na základě těchto dvou textů tedy můžeme celkem spolehlivě danou techniku zrekonstruovat. Levý šermíř po odvrácení soupeřova útoku přechytává levou rukou svoji zbraň na čepel a v současném či následném tempu zasahuje soupeře bodem přes jeho vlastní čepel[32] do genitálií.

Tyto techniky nejsou v šermu beze zbroje příliš rozšířeny. Obdobnou akci nalezneme například ve známém díle švábského mistra Hanse Talhoffera[33] z roku 1467, které je dnes uloženo ve sbírkách Bavorské státní knihovny v Mnichově a jehož

---

[27] ANONYM, *Fechtbuch, tzv. Wallerstein kodex,* Universitätsbibliothek Augsburg, Cod. I.6.4°.2., f.. 11r; F. DÖRNHÖFFER, *Albrecht Dürers*, s. LXXVIII; G. ŻABINSKI – B. WALCZAK, *Codex Wallerstein*, s. 50.

[28] Obr. 11: Tzv. „Bloßfechten“ podle opisu díla A. Rasta, pořízeného v roce 1553 Paulusem Hectorem Mairem (Stadtarchiv Augsburk, Schätze 82 Reichsstadt, f. 56r.)

[29] Je nepochybné, že Anton Rast měl při sepisování svého díla k dispozici řadu starších pramenů, ze kterých čerpal. Jedním z nich byl bezpochyby i zmíněný tzv. Wallerstein kodex, jak o tom svědčí řada shodných vyobrazených i popsaných technik.

[30] H. P. HILS, *Meister Johann Liechtenauers*, s. 24–25.

[31] Anton RAST (opis), *Fechtbuch,* Stadtarchiv Augsburg, Schätze 82 Reichsstadt. 1553, f. 56r.

[32] V Rastově textu je pozice meče navíc upřesněna. Následný útok se měl vést přes část soupeřovy čepele zvané „*Schweg*“. To byla část čepele sahající přibližně od jejího středu po hrot. Tímto detailem se mělo patrně docílit převahy na soupeřově čepeli a zároveň mu co nejvíce znepříjemnit obranu, kdyby se náhodou nezdařilo útok provést ve správném tempu.

[33] K jeho osobě a dílu odkazujeme zejména na práce H. P. Hilse a G. Hergsella. H. P. HILS, *Die Handschriften des oberdeutschen Fechtmeister Hans Talhoffer. Ein Beitrag zur Fachprosaforschung des Mittelalters,* in: Codices manuscripti IX, Wien 1983, s. 97–121; TÝŽ, *Meister Johann Liechtenauers*, s. 161–183; Gustav HERGSELL, *Talhoffers Fechtbuch aus dem Jahre 1467. Gerichtliche und andere zweikämpfe Darstellend,* Prag 1887; TÝŽ, *Talhoffers*

373-400_loskotova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:54 Stránka 383

poměrně slušnou edici vydal Gustav Hergsell mladší v Praze roku 1887. Zde na fol. 19v nalezneme obdobnou obranu na soupeřův útok, prováděný však v tomto případě sekem[34] (obr. 12).[35]

V poněkud větší míře se s užitím výše uvedeného obranného principu setkáváme v učebnicích z poloviny 16. století, a to zejména v komparativních a velmi obsažných dílech, která nechal zhotovit již zmíněný augsburgský radní Paulus Hector Mair (obr. 13).[36] Nalezneme zde řadu akcí, které vycházejí z různých obranných technik s následným přechycením levé ruky na čepel meče, či již přímo z pevných krytů s podporou levé ruky. Z těchto pozic je zde pak popsána následná široká škála protiútoků, zahrnující například odseky, odbody nebo řadu pákových systémů.[37]

Pro úplnost je pak nutné ještě zmínit použití tohoto úchopu meče při šermu ve zbroji – tzv. „*Harnischfechten*". Zde se oproti šermu beze zbroje setkáváme se zmíněnými technikami ve značně hojnější míře. Dá se dokonce konstatovat, že úchop meče, při kterém bojovník drží svoji zbraň jednou rukou za jílec a druhou za čepel, dominuje nad klasickým úchopem, kdy jsou obě ruce situovány na jílci zbraně. Tento fakt platí pro učebnice jak z průběhu 15., tak i 16. století. Řadu těchto technik může případný zájemce nalézt například ve skupině anonymních učebnic šermu jihoněmecké provenience, v literatuře tradičně nazývaných jako tzv. skupina „*Gladiatoria*", které jsou obecně datovány k roku 1430–1480[38] (obr. 14).[39]

Setkáme se s nimi i téměř ve všech rukopisech švábského mistra Hanse Talhoffera[40] (obr. 15, 16),[41] Hanse Czynera,[42] či v učebnicích augsburgského kloboučnického

Fechtbuch (Ambraser Codex) aus dem Jahre 1459. Gerichtliche und andere zweikämpfe Darstellend, Prag 1888; TÝŽ, *Talhoffers Fechtbuch (Gothaer Codex) aus dem Jahre 1443. Gerichtliche und andere zweikämpfe Darstellend,* Prag 1889.

[34] Hans TALHOFFER, *Fechtbuch,* Bayerische Staatsbibliothek München, Cod. icon. 394a, 1467, f. 19v; G. HERGSELL, *Talhoffers Fechtbuch,* tab. 36.

[35] Obr. 12: Tzv. „Bloßfechten" podle rukopisu H. Talhoffera z roku 1467 (Bayerische Staatsbibliothek, Cod. icon. 394a, f. 19v).

[36] Obr. 13: Tzv. „Bloßfechten" podle komparace P. H. Maira z roku 1542 (Bayerische Staatsbibliothek München, Cod. icon. 393, f. 53v).

[37] Například Paulus Hector MAIR, *Fechtbuch*, Sächsische Landesbibliothek Dresden, Mscr. Dresd. C 93/94, 1542, ff. 47v–49v, 53v–56r; TÝŽ, *Fechtbuch,* Bayerische Staatsbibliothek München, Cod. icon. 393, 1542, ff. 48r–51v, 55r–55v; TÝŽ, *Fechtbuch,* Österreichische Nationalbibliothek Wien, Cod. Vindob. 10825/26, 1542, ff. 49r–51v, 55v–61r.

[38] Z této skupiny stojí zazmínku především rukopisy: ANONYM, *Fechtbuch, tzv. Gladiatoria,* Herzog August-Bibliothek Wolfenbüttel, Cod. Guelf. 1074 Novi; ANONYM, *Fechtbuch, tzv. Gladiatoria,* Biblioteka Jagiellońska Krakow, Ms. germ. quart. 16; ANONYM, *Fechtbuch, tzv. Gladiatoria,* Kunsthistorisches Museum Wien, P 5013; Bruno THOMAS – O. GAMBER, *Katalog der Leibrüstkammer I. Der Zeitraum von 500 bis 1530,* Wien 1976, s. 66; H. P. HILS, *Meister Johann Liechtenauers*, s. 201–202.

[39] Obr. 14: Tzv. „Harnischfechten" podle anonymního rukopisu tzv. skupiny „Gladiatoria" (Herzog August-Bibliothek Wolfenbüttel, Cod. Guelf. 1074 Novi, fol. 41r).

[40] Například H. TALHOFFER (opis), *Fechtbuch,* Universitätsbibliothek Augsburg, Cod. I.6.2°.1., 1561, fol. 19v; TÝŽ, *Fechtbuch*, 1467, f. 38r.

[41] Obr. 15: Tzv. „Harnischfechten" podle opisu rukopisu H. Talhoffera z roku 1561 (Universitätsbibliothek Augsburg, Cod. 1.6.2º.1., f. 19v).

[42] Ute BERGNER – Johannes GIESSAUF, *Würgegriff und Mordschlag. Die Fecht- und Ringlehre des Hans Czynner (1538), Universitätsbibliothek Graz MS. 963,* Graz 2006.

373-400_loskotova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:54 Stránka 384

mistra a mistra šermu Jörga Wilhalma (obr. 17–20),[43] jehož pět rukopisů pochází z rozmezí let 1522–1556.[44]

Vraťme se teď opět po této delší, avšak podle našeho názoru nutné odbočce znovu k vlastnímu tématu této studie. Zbývá nám ještě porovnat námi studovaný kachel s kachli, které na svých čelních vyhřívacích stěnách nesou obdobné výjevy. Tento úkol je však značně obtížný, neboť kachle s instruktivně a realisticky pojatými šermířskými výjevy jsou více než ojedinělé. Do této kategorie můžeme podle našeho mínění zařadit, mimo zde publikovaný brněnský exemplář, pouze jediný nám doposud známý kachel. Jedná se o jedince, který byl vytvořen někdy na počátku 16. století a jenž byl součástí výstavných kamen v kurfiřtském paláci ve Vilniusu. Reliéf tohoto kachle představuje patrně alegorii hrdinství v podobě muže, oděného pouze v bederní roušce a ozbrojeného dlouhým mečem. Pro tento výjev jsou shledávány předlohy v díle Hanse von Kulmbacha (obr. 21).[45] S velkou pravděpodobností můžeme bojový postoj vyobrazeného muže ztotožnit s nápřahovou pozicí pro sek s názvem „*Underhaw*“, který známe ze šermířských učebnic 15.–17. století. Poněkud složitější je interpretace motivu na kachli nalezeném v polském Hnězdně, kde pro jeho značnou schematičnost nelze jednoznačně rozhodnout, zda se opravdu jedná o vyobrazení reálné šermířské techniky, v tomto případě střehu.[46] Obdobně jsme na tom i s interpretací výjevů na kachlích z polských lokalit Śleźa a Jawor, kde můžeme pozorovat šermíře při souboji s mečem a pěstním štítkem.[47] Vyobrazení je však na těchto kachlích opět značně schematické, takže jejich analýza je velmi znesnadněná a brání se tak jakémukoliv jednoznačnému ztotožnění a srovnání s dosud známými prameny, zabývajícími se šermem těmito zbraněmi.[48] Příčinou takového způsobu vyobrazení na kachlích je jejich obsa-

[43] Obr. 17: Tzv. „Harnischfechten“ podle rukopisu Jörga Wilhalma z roku 1522 (Universitätsbibliothek Augsburg, Cod. 1.6.2°.3., f. 6v).

[44] Jörg WILHALM, *Fechtbuch,* Universitätsbibliothek Augsburg, Cod. I.6.4°.5., 1522; TÝŽ, *Fechtbuch*, Bayerische Staatsbibliothek München, Cgm. 3711, 1522–1523; TÝŽ, *Fechbtuch*, Universitätsbibliothek Augsburg, Cod. I.6.2°.2., 1523; TÝŽ (opis), *Fechtbuch*, Bayerische Staatsbibliothek München, Cgm. 3712, 1556.

[45] Obr. 21: Kachel s námětem alegorie hrdinství z kurfiřtského paláce ve Vilniusu, podle Albinas KUNCEVIČIUS, *Die Kacheln aus dem Palast der Großfürsten in Vilnius,* in: Archäologische Schätze aus Litauen. Begleitband zur gleichnamigen Ausstellung, Vilnius – Duisburg – Regensburg 1993, s. 90, obr. 79.

[46] Tomasz JANIAK, *Kafle gotyckie w zbiorach Muzeum Początków Państwa Polskiego w Gnieźnie,* Gniezno 2003, obr. 110.

[47] Srov. Katarzyna DYMEK, *Średnowieczne i renesansowe kafle śląskie,* Wroclaw 1995, Tabl. LVI, s. 284; Jozefína SMOLEŃSKA, *Sląskie kafle srednowieczne w zbiorach Muzeum narodowego w Warszawie,* in: Rocznik Muzeum Narodowego w Warszawie 19, 1975, s. 279, obr.17.

[48] Případný zájemce se o tomto faktu může přesvědčit zejména v dosud nejstarší známé šermířské učebnici datované před rok 1300, jejíž faksimile byla vydána péčí J. L. Forgenga. Jeffrey L. FORGENG, *The Medieval Art of Swordsmanship. A Facsimile & Translation of Europe s Oldest Personal Combat Treatise, Royal Armouries MS. I.33,* Uninon City 2003. Není bez zajímavosti, že několik rukopisů, které nechal zhotovit v první polovině 16. století již několikrát zmíněný augsburgský radní Paulus Hector Mair, obsahují opisy rukopisu I.33 a snad i opisy jeho dnes nedochovaných částí, či dosud vůbec neznámého díla datovatelného shodně s rukopisem I.33. Tento fakt lze konstatovat na základě prostého srovnání těchto pramenů, neboť v rukopisech ze 16. století nalezneme celou řadu vyobrazených technik, které bychom v kodexu I.33 jen marně hledali. Například P. H. MAIR (objednavatel), *Fechtbuch,* Universitätsbibliothek Augsburg, Cod. I. 6.2°.4., 1545, ff. 14r–15v. J. WILHALM (opis), *Fechtbuch*, Bayerische Staatsbibliothek München, Cgm. 3712, 1556., ff. 196r–209v, 212r.

373-400_loskotova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:54 Stránka 385

hové sdělení. Autorům šlo prvoplánově o morální ponaučení, vyplývající z negativních rysů zobrazovaných šarvátek, nikoliv o vlastní šerm. V centru těchto motivů nacházíme nejčastěji stolek s hrací deskou, vrhcábnicí nebo prostou hrou v kostky, v jehož okolí bývá umístěna konvice s vínem. Hráči samotní se navzájem v důsledku hazardních her a nadměrného pití dostávají do konfliktů, které řeší kromě rukou dýkami, meči či tesáky, prostě osobními zbraněmi odpovídajícími jejich postavení. Tyto scény mají být názornou výstrahou, varováním před často pranýřovanými neřestmi, které se týkaly všech společenských vrstev světského i duchovního prostředí. Brněnský kachel se však tomuto schematu svým pojetím vymyká takřka věrným vyobrazením konkrétní šermířské akce bez dalšího poselství v podobě symbolicky zobrazených prohřešků proti morálce. Významově by jej mohl lépe identifikovat širší nálezový celek, tedy zařazení do souvislostí s ostatními na kamnech použitými motivy. Vzhledem k ojedinělosti nálezu však případný hlubší výklad této šermířské scény zůstává zatím nevysvětlen.

Závěrem lze konstatovat, že na brněnském kachli máme s největší pravděpodobností poměrně unikátně zobrazenu reálnou šermířskou techniku, pro niž nalezneme nejbližší analogie v anonymním Fechtbuchu, někdy nazývaném jako tzv. Wallerstein nebo Baumanns kodex. Není bez zajímavosti, že je tato učebnice obecně datována do druhé poloviny 15. století, kam můžeme klást i vznik námi studovaného kachle. Můžeme se tedy důvodně domnívat, že tvůrce kachle měl k dispozici obdobný pramen, ze kterého čerpal inspiraci pro své dílo. Nemůžeme však ani zcela vyloučit možnost, že zobrazenou techniku znal i ze své vlastní šermířské praxe. To se však již pohybujeme na tenkém ledě i v budoucnu těžko prokazatelné hypotézy.

Ať tak či onak, můžeme studovaný kachel považovat za významnou památku nejen kamnářského řemesla, ale i za velmi důležitý pramen k dějinám evropských bojových systémů, ke kterým máme prozatím pro naše země tak zoufale málo pramenů.

373-400_loskotova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:54 Stránka 386

SEZNAM PŘÍLOH:

Příloha č. 1: Kachel se šermířskou scénou, druhá polovina 15. století, Brno, Dvořákova ulice č. 14 (Muzeum města Brna, inv. č. 6378, kresba Augustin Štrof).

Příloha č. 2: Kachel s mladíkem s mečem, přelom 15./16. století, Český Krumlov – hrad (podle Michal ERNÉE – Michal VITANOVSKÝ, *Řezaná negativní dřevěná forma – první krok při výrobě čelní vyhřívací stěny kamnového kachle?* in: Archeologické rozhledy 55, 2003, s. 551, obr. 1).

Příloha č. 3: Kachel s prvním z mudrců z cyklu novozákonního Klanění, druhá polovina 15. století, Brno, Kobližná ulice č. 19 (Muzeum města Brna, bez inv. č., kresba Augustin Štrof).

Příloha č. 4: Kachel s rytířem z turnajového cyklu, druhá polovina 15. století, Brno, Kobližná ulice č. 21 (Ostravské muzeum, inv. č. 16.608, podle Čeněk PAVLÍK – Michal VITANOVSKÝ, *Encyklopedie kachlů v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Ikonografický atlas reliéfů na kachlích gotiky a renesance*, Praha 2004, s. 241, kat. č. 554).

Příloha č. 5: Seznam mistrů tzv. „Liechtenauers Gesellschaft“ se zvýrazněnými jmény českých mistrů podle rukopisu Pauluse Kala (Bayerische Staatsbibliothek München, Cgm. 1507, f. 2r).

Příloha č. 6: Tzv. „Bloßfechten“ podle anonymního rukopisu, vzniklého kolem roku 1470 (Univesitätsbibliothek Augsburk, Cod. 1.6.4°.2., f. 11r).

Příloha č. 7: Kolorovaný dřevořez Michaela Wohlgemuta z roku 1491 (podle ANONYM, *Schatzebehalter oder schrein der waren reichtümer des heils vnnd ewyger seligkeit,* Nürnberg 1491, pag. 43).

Příloha č. 8: Výjev ze života Alexandra Velikého podle anonymního dřevořezu z roku 1488 (podle ANONYM, *Das Buch der geschicht des großen Alexanders,* Straßburg 1488, pag. 7).

Příloha č. 9: Štítonoši z výzdoby přední desky vazby brněnské hlavní berní knihy z roku 1510 (podle František ZŘÍDKAVESELÝ, *Katalog výstavy archivních dokumentů konané v prostorách Staré radnice v Brně u příležitosti 750. výročí udělení městských práv 124–1993,* Brno 1993, tab. VII.).

Příloha č. 10: Harnischfechten podle tzv. Thunsches Skizzenbuch (podle Ortwin GAMBER, *Der Turnierharnisch zur Zeit König Maximilians I. und das Thunsche Skizzenbuch,* in: Jahrbuch der Kunsthistorischen Sammlungen in Wien 53, 1957, obr. 28).

373-400_loskotova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:54 Stránka 387

Příloha č. 11: Tzv. „Bloßfechten“ podle opisu díla Antona Rasta, pořízeného v roce 1553 Paulusem Hectorem Mairem (Stadtarchiv Augsburk, Schätze 82 Reichsstadt, f. 56r).

Příloha č. 12: Tzv. „Bloßfechten“ podle rukopisu Hanse Talhoffera z roku 1467 (Bayerische Staatsbibliothek München, Cod. icon. 394a, f. 19v).

Příloha č. 13: Tzv. „Bloßfechten“ podle komparace Pauluse Hectora Maira z roku 1542 (Bayerische Staatsbibliothek München, Cod. icon. 393, f. 53v).

Příloha č. 14: Tzv. „Harnischfechten“ podle anonymního rukopisu tzv. skupiny „Gladiatoria“ (Herzog August- Bibliothek Wolfenbüttel, Cod. Guelf. 1074 Novi, fol. 41r).

Příloha č. 15: Tzv. „Harnischfechten“ podle opisu rukopisu Hanse Talhoffera z roku 1561 (Univesitätsbibliothek Augsburk, Cod. 1.6.2°.1., f. 19v).

Příloha č. 16: Tzv. „Harnischfechten“ podle rukopisu Hanse Talhoffera z roku 1459 (podle Gustav HERGSELL, *Talhoffers Fechtbuch (Gothaer Codex) aus dem Jahre 1443. Gerichtliche und andere zweikämpfe Darstellend,* Prag 1889, tab. 27).

Příloha č. 17: Tzv. „Harnischfechten“ podle rukopisu Jörga Wilhalma z roku 1522 (Universitätsbibliothek Augsburk, Cod. 1.6.2°.3., f. 6v).

Příloha č. 18: Tzv. „Harnischfechten“ podle rukopisu Jörga Wilhalma z roku 1522–1523 (Bayerische Staatsbibliothek München, Cgm. 3711, f. 65v).

Příloha č. 19: Tzv. „Harnischfechten“ podle rukopisu Jörga Wilhalma z roku 1522 (Universitätsbibliothek Augsburk, Cod. 1.6.4°.5., f. 7v).

Příloha č. 20: Tzv. „Harnischfechten“ podle rukopisu Jörga Wilhalma z roku 1556 (Bayerische Staatsbibliothek München, Cgm. 3712, f. 176v).

Příloha č. 21: Kachel s námětem alegorie hrdinství z kurfiřtského paláce ve Vilniusu (podle Albinas KUNCEVIČIUS, *Die Kacheln aus dem Palast der Großfürsten in Vilnius,* in: Archäologische Schätze aus Litauen. Begleitband zur gleichnamigen Ausstellung, Vilnius – Duisburg – Regensburg 1993, s. 90, obr. 79).

373-400_loskotova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:54 Stránka 388

Irena Loskotová – Petr Žákovský

Fechten im mittelalterlichen Brünn aus der Sicht einer Ofenkachel

ZUSAMMENFASSUNG

In der sog. alten Sammlung der archäologischen Abteilung des Brünner Stadtmuseums wird eine Rumpfkachel mit einer Fechtszene (Abb. 1, Inv. Nr. 6378) aufbewahrt, die mit gewissem kleinem Vorbehalt mit den bisher bekannten Fechtlehrbüchern aus dem 15.–16. Jahrhundert verglichen werden kann. In vielen diesen Büchern sind nämlich mehrere Fechttechniken abgebildet, die an die beschriebene Szene erinnern. In zwei Manuskripten konnten wir sogar eine fast identische Szene entdeckten, die dort abgebildet und detailliert beschrieben ist. Das erste ist das schon mehrmals publizierte anonyme Manuskript, sog. Wallerstein oder Baumanns Kodex. Eine identische Technik findet man auch in dem zweiten Fechtbuch, das 1553 der Augsburger Ratsherr und große Mäzen und Bewunderer des Fechtens Paulus Hector Mair anfertigen ließ. Dieses relativ umfangreiche Fechtbuch, das eine Umschrift des älteren Werkes von Meister Anton Rast darstellt, ist der Stolz des Stadtarchivs Augsburg, wo es unter Inventarnummer Schätze 82 Reichsstadt zu finden ist.

Von diesen Abbildungen unterscheidet sich das Relief der Brünner Kachel zwar in einigen Details, höchstwahrscheinlich kann es jedoch mit den gegebenen Techniken gleichgesetzt werden. Eines der Manuskripte entstand darüber hinaus nach der Mitte des 15. Jahrhunderts, in einer Zeit, in welche auch die betreffende Kachel datiert wird.

Es scheint also, dass der Autor der Brünner Kachel wohl eine ähnliche Quelle zur Verfügung hatte, aus welcher er Inspiration für sein Werk schöpfte. Nicht auszuschließen ist jedoch auch die Möglichkeit, dass er die abgebildete Technik aus eigener Fechterpraxis kannte. Hier bewegen wir uns aber auf dünnem Eis der auch künftig kaum nachweisbaren Hypothese.

Wie es auch gewesen sein mag, ist die untersuchte Kachel für ein bedeutendes Denkmal der Ofensetzerei zu halten sowie für eine wichtige Quelle zur Geschichte der europäischen Kampfkunst, für welche in unserem Lande bisher verzweifelt wenig Quellen vorhanden sind.

373-400_loskotova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:54 Stránka 389

BILDLEGENDEN:

Abb. 1: Kachel mit Fechtszene, 2. Hälfte des 15. Jahrhunderts, Brno, Dvořákova 14 (Stadtmuseum Brünn, Inv. Nr. 6378, Zeichnung Augustin Štrof).

Abb. 2: Kachel mit Jungen mit Schwert, Wende des 15./16. Jahrhunderts, Český Krumlov – Burg (nach M. Ernée - M. Vitanovský, *Geschnitzte hölzerne Negativform – erster Schritt bei der Herstellung der Stirnwand der Ofenkachel?*, Archeologické rozhledy LV, 2003, S. 551, Abb. 1).

Abb. 3: Kachel mit dem ersten König aus dem Zyklus der Anbetung der Könige, 2. Hälfte des 15. Jahrhunderts. Brno, Kobližná 19 (Stadtmuseum Brünn, ohne Inv. Nr., Zeichnung Augustin Štrof).

Abb. 4: Kachel mit Ritter aus dem Turnierzyklus, 2. Hälfte des 15. Jahrhunderts. Brno, Kobližná 21 (Museum von Ostrava, Inv. Nr. 16.608, nach Čeněk Pavlík – Michal Vitanovský, Encyklopedie kachlů v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Ikonografický atlas reliéfů na kachlích gotiky a renesance, Praha 2004, S. 241, Kat. Nr. 554).

Abb. 5: Verzeichnis der Meister der sog. „Liechtenauers Gesellschaft“ mit bezeichneten Namen tschechischer Meister nach dem Manuskript von Paulus Kal (Bayerische Staatsbibliothek München, Cgm. 1507,fol. 2r).

Abb. 6: Sog. „Bloßfechten“ nach einem anonymen Manuskript, das um 1470 entstand (Univesitätsbibliothek Augsburg, Cod. 1.6.4o.2., fol. 11r).

Abb. 7: Kolorierter Holzschnitt von Michael Wohlgemut aus dem Jahre 1491 (nach ANONYM, Schatzebehalter oder schrein der waren reichtümer des heils vnnd ewyger seligkeit. Nürnberg 1491, pag. 43).

Abb. 8: Szene aus dem Leben Alexanders des Großen nach dem anonymen Holzschnitt aus dem Jahre 1488 (nach ANONYM, Das Buch der geschicht des großen Alexanders. Straßburg 1488, pag. 7).

Abb. 9: Schildträger aus der Verzierung der Vorderseite des Umschlags des Brünner Hauptsteuerbuchs aus dem Jahre 1510 (nach František ZŘÍDKAVESELÝ, Katalog výstavy archivních dokumentů konané v prostorách Staré radnice v Brně u příležitosti 750. výročí udělení městských práv 1243-1993. Brno 1993, Tab. VII.).

Abb. 10: Harnischfechten nach dem sog. Thunsches Skizzenbuch (nach Ortwin GAMBER, Der Turnierharnisch zur Zeit König Maximilians I. und das Thunsche Skizzenbuch. In: Jahrbuch der Kunsthistorischen Sammlungen in Wien LIII 1957, Abb. 28).

373-400_loskotova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:54 Stránka 390

Abb. 11: Sog. „Bloßfechten“ nach der Umschrift des Werkes Anton Rasts, die im Jahre 1553 von Paulus Hector Mair angefertigt wurde (Stadtarchiv Augsburg, Schätze 82 Reichsstadt, fol. 56r.)

Abb. 12: Sog. „Bloßfechten“ nach dem Manuskript von Hans Talhoffer aus dem Jahre 1467 (Bayerische Staatsbibliothek München, Cod. icon. 394a, fol. 19v).

Abb. 13: Sog. „Bloßfechten“ nach der Komparation von Paulus Hector Mair aus dem Jahre 1542 (Bayerische Staatsbibliothek München, Cod. icon. 393, fol. 53v).

Abb. 14: Sog. „Harnischfechten“nach dem anonymen Manuskript „Gladiatoria“ (Herzog August- Bibliothek Wolfenbüttel, Cod. Guelf. 1074 Novi, fol. 41r).).

Abb. 15: Sog. „Harnischfechten“nach der Umschrift des Manuskripts von Hans Talhoffer aus dem Jahre 1561 (Univesitätsbibliothek Augsburg, Cod. 1.6.2o.1., fol. 19v).

Abb. 16: Sog. „Harnischfechten“ nach dem Manuskript von Hans Talhoffer aus dem Jahre 1459 (nach Gustav HERGSELL, Talhoffers Fechtbuch (Gothaer Codex) aus dem Jahre 1443. Gerichtliche und andere zweikämpfe darstellend. Prag 1889, Tab. 27).

Abb. 17: Sog. „Harnischfechten“ nach dem Manuskript von Jörg Wilhalm aus dem Jahre 1522 (Universitätsbibliothek Augsburg, Cod. 1.6.2o.3., fol. 6v).

Abb. 18: Sog. „Harnischfechten“ nach dem Manuskript von Jörg Wilhalm aus dem Jahre 1522–1523 (Bayerische Staatsbibliothek München, Cgm. 3711, fol. 65v).

Abb. 19: Sog. „Harnischfechten“ nach dem Manuskript von Jörg Wilhalm aus dem Jahre 1522 (Universitätsbibliothek Augsburg, Cod. 1.6.4o.5., fol. 7v).

Abb. 20: Sog. „Harnischfechten“ nach dem Manuskript von Jörg Wilhalm aus dem Jahre 1556 (Bayerische Staatsbibliothek München, Cgm. 3712, fol. 176v).

Abb. 21: Kachel mit dem Motiv der Allegorie des Heldentums aus Kurfürstenpalast in Vilnius (nach Albinas KUNCEVIČIUS, Die Kacheln aus dem Palast der Großfürsten in Vilnius. In: Archäologische Schätze aus Litauen. Begleitband zur gleichnamigen Ausstellung. Vilnius – Duisburg – Regensburg 1993, S. 90, Abb. 79).

373-400_loskotova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:54 Stránka 391

Příloha č. 1: Kachel se šermířskou scénou, druhá polovina 15. století, Brno, Dvořákova ulice č. 14.

Příloha č. 2: Kachel s mladíkem s mečem, přelom 15./16. století, Český Krumlov – hrad.

Příloha č. 3: Kachel s prvním z mudrců z cyklu novozákonního Klanění, druhá polovina 15. století, Brno, Kobližná ulice č. 19.

Příloha č. 4: Kachel s rytířem z turnajového cyklu, druhá polovina 15. století, Brno, Kobližná ulice č. 21.

373-400_loskotova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:54 Stránka 392

Mithilf gottes vnd des hochgeporn herrn herczog ludwigs pfalzgrawe
pey rein herczog in nydern vnd obern bayern. Hab ich maister pauls
kal ain merer der kunst das puech geordenet in aller Ritterlicher
wer auf das kurzt vnd auf das nachst.
Hye hebt sich an die kunst die liechtenawer mit seiner gesellschafft
gemacht vnd gepraucht hat in aller ritterlicher wer das im got
genadig sey.

Maist' hanns liechtenawer.	Maist' peter wildigans von glag.
Maist' peter von tausk.	Maist' hanns spindler vō gmayn.
Maister lamprecht von prag.	Maist' hanns seyden faden vō erfurt.
Maister andre lieguizer.	Maister iacob lieguizer. gepruder.
Maister sigmund amring.	Maister hartman von nurnberg.
Maister martein hunsfeld.	Maister hanns pägnizer.
Maister phylips perger.	Maister virgily von krach.

Maister dietherich degen vechter von brawnschwag.
Maister ott iud ter der herrn von österreicher ringer gewessen ist.
Der edel vnd fest stettner der am maistn der aller schuller gewessen
ist vnd ich maister pauls kal pin sein schuler gewessen dat im
got genadig sey vor in allen.

Příloha č. 5: Seznam mistrů tzv. „Liechtenauers Gesellschaft“ se zvýrazněnými jmény českých mistrů podle rukopisu Pauluse Kala.

373-400_loskotova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:54 Stránka 393

Příloha č. 6: Tzv. „Bloßfechten“ podle anonymního rukopisu, vzniklého kolem roku 1470.

Příloha č. 7: Kolorovaný dřevořez Michaela Wohlgemuta z roku 1491.

Příloha č. 8: Výjev ze života Alexandra Velikého podle anonymního dřevořezu z roku 1488.

373-400_loskotova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:54 Stránka 394

Příloha č. 9: Štítonoši z výzdoby přední desky vazby brněnské hlavní berní knihy z roku 1510.

Příloha č. 10: Harnischfechten podle tzv. Thunsches Skizzenbuch.

Příloha č. 11: Tzv. „Bloßfechten“ podle opisu díla Antona Rasta, pořízeného v roce 1553 Paulusem Hectorem Mairem.

373-400_loskotova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:54 Stránka 395

Příloha č. 12: Tzv. „Bloßfechten“ podle rukopisu Hanse Talhoffera z roku 1467.

Příloha č. 13: Tzv. „Bloßfechten“ podle komparace Pauluse Hectora Maira z roku 1542.

373-400_loskotova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:54 Stránka 396

Příloha č. 14: Tzv. „Harnischfechten“ podle anonymního rukopisu tzv. skupiny „Gladiatoria“.

Příloha č. 15: Tzv. „Harnischfechten“ podle opisu rukopisu Hanse Talhoffera z roku 1561.

Příloha č. 16: Tzv. „Harnischfechten“ podle rukopisu Hanse Talhoffera z roku 1459.

Příloha č. 17: Tzv. „Harnischfechten“ podle rukopisu Jörga Wilhalma z roku 1522.

Příloha č. 18: Tzv. „Harnischfechten“ podle rukopisu Jörga Wilhalma z roku 1522–1523.

Příloha č. 19: Tzv. „Harnischfechten“ podle rukopisu Jörga Wilhalma z roku 1522.

Příloha č. 20: Tzv. „Harnischfechten“ podle rukopisu Jörga Wilhalma z roku 1556.

373-400_loskotova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:54 Stránka 399

Příloha č. 21: Kachel s námětem alegorie hrdinství z kurfiřtského paláce ve Vilniusu.

373-400_loskotova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:54 Stránka 400

401-444_vasku_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:59 Stránka 401

Vladimír Vašků

PANOVNICKÉ KONFIRMAČNÍ LISTINY PRO MĚSTO BRNO Z LET 1633–1720

Když byla počátkem sedmdesátých let minulého století publikována příležitostná stať o neuskutečněné konfirmaci privilegií tišnovského kláštera v době josefinské,[1] mohlo se zdát, že jde o sice zajímavý, nicméně ojedinělý kuriózní případ novověké úřední revize zastaralých středověkých listin. Posléze se však ukázalo, že ani zdaleka nešlo jen o okrajovou, výjimečnou záležitost, nýbrž že naopak přezkoumávání starších listinných privilegií našich klášterů[2] i měst a městeček patřilo po celé osmnácté století, ale mnohdy už i ve století sedmnáctém, k pravidelně se opakujícím úkolům státní správy.

Revizemi moravských městských privilegií a z nich vzešlými konfirmačními listinami, jimiž habsburští panovníci potvrzovali listiny vydané svými předchůdci na trůně, se zabývala řada diplomových a disertačních prací obhájených na Ústavu pomocných věd historických a archivnictví Filozofické fakulty Masarykovy univerzity.[3] Mezi města, jejichž konfirmace zatím ještě zpracovány nebyly, patřilo až doposud Brno. Příčiny, proč moravská metropole zůstávala při výzkumu konfirmační problematiky dlouho stranou, spočívaly v nadmíru rozsáhlé pramenné základně a v mimořádně, leckdy až do nepřehlednosti komplikovaném průběhu revizně-konfirmačního řízení, jemuž byla privilegia našeho města v 17. a zejména pak v 18. století po několik desetiletí opakovaně podrobována a jehož badatelské zpracování by přesahovalo limitovaný rámec časových i jiných možností studentských prací. Rozhodl jsem se proto (poté, co se mi podařilo zhostit se jiných vědeckých úkolů) věnovat závěr své badatelské aktivity právě

[1] Vladimír VAŠKŮ, *Eine nicht durchgeführte Konfirmation mittelalterlicher Urkunden in der josefinischen Zeit*, in: Folia diplomatica I, 1971, s. 307–320.

[2] V. VAŠKŮ, *Panovnické konfirmace pro moravské kláštery v 18. století. Novověké úřední revize středověkých a raně novověkých listin*, Brno 1981; Jan KAHUDA, *Panovnické konfirmace privilegií českých klášterů v 18. století*, in: Paginae historiae (Sborník Státního ústředního archivu v Praze) 9, 2001, s. 30–70.

[3] Uvádím aspoň ty práce, které byly publikovány (ať už v plném, nebo jen zkráceném znění) tiskem: Renata VOTAVOVÁ, *Konfirmace privilegií města Jihlavy v 18. století (K 750. výročí první zprávy o Jihlavě)*, in: Vlastivědný věstník moravský 35, 1983, s. 292–301; Milan ČOUPEK, *Konfirmace privilegií města Znojma v 18. století*, in: Sborník Státního oblastního archivu v Brně, Brno 1984, s. 103–118; R. VOTAVOVÁ – M. ČOUPEK, *Konfirmace městských privilegií na Moravě v 18. století*, in: Jihomoravské okresní archivy 1983, s. 36–39; Marie PLEVOVÁ, *Konfirmace privilegií města Uničova v 18. století*, in: Okresní archiv v Olomouci 1989, s. 71–89; Marie CAFOURKOVÁ, *Konfirmace privilegií města Ivančic v 17. a 18. století*, in: Sborník archivních prací (dále SAP) 40, 1990, s. 397–430; M. PLEVOVÁ, *Konfirmace privilegií města Jemnice v 17. a 18. století*, in: SAP 56, 2006, s. 1–68. Soupis všech, tedy i netištěných prací zabývajících se konfirmacemi, a to jak středověkými, tak i novověkými, pokud vznikly na brněnském pracovišti před rokem 2003, sestavila Lenka MARTÍNKOVÁ, *Zeměpanské konfirmační a konsensní listiny z lucemburské doby pro moravské příjemce*, Brno 2003, s. 11–13.

401-444_vasku_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:59 Stránka 402

brněnským novověkým konfirmačním listinám a pokusit se zejména o poodhalení skrytého zákulisí jejich vzniku, zatím alespoň pro období vlády Ferdinanda II., Ferdinanda III., Leopolda I. a Karla VI., a motivovat tak své mladší následovníky k pokra-čování v daném tématu i pro období tereziánské a josefínské.

První dochovaná panovnická konfirmační listina, kterou obdrželo královské město Brno v době pobělohorské, pochází od Ferdinanda II. a je datována ve Vídni 24. října 1633.[4] Jazykově je ještě česká a typologicky má formu tzv. všeobecné konfirmace, to znamená, že potvrzené starší listiny panovníkových předchůdců nejsou v ní ani doslovně inserovány, ani stručně regestovány, ani obsahově reprodukovány či jinak aspoň letmým náznakem zmíněny, nýbrž pouze souhrnně potvrzeny – bez jakýchkoli konkrétních údajů o jménech vydavatelů, obsahu, datech apod.[5] Vyplývá to z disposičního jádra konfirmace, které zní doslova takto: „... nadepsaná privilegia, majestáty, obdarování, vejsady, chvalitebné dobré zvyklosti, svobody, milosti a práva jsme tolikéž schváliti, obnoviti a potvrditi ráčili a tímto listem naším vědomě *ve všech jejich znění, položení, punktích, klauzulích a artykulích, nejináče než jako by v tento list náš slovo od slova vepsány byly…* [schvalujeme, obnovujeme a potvrzujeme]“.[6] (Aby nedošlo k nedorozumění, upozorňuji, že odkazující adjektivum „nadepsaná“ na počátku citátu naznačuje pouze to, že – jak vyplývá ze souvislosti s úvodní petiční formulí – jde o „všechna a všelijaká“ privilegia udělená městu panovníkovými předchůdci, nikoli tedy o jejich konkrétní vyjmenování.) Ze samotného textu konfirmace se bohužel nedovídáme nic o tom, jak probíhalo přípravné řízení, zda žádost o potvrzení přednesli představitelé města panovníkovi, respektive České dvorské kanceláři ústně, nebo ji podali písemně, zda starší listiny byly (a v jakém počtu)[7] předloženy v originálech, nebo v (ověřených) opisech, popřípadě ve výtazích či seznamech, a zda byly u dvora nějakým způsobem posuzovány. A aktové písemnosti, v nichž by byl průběh revizně-konfirmačního řízení alespoň zčásti zachycen, se nedochovaly. (Po této stránce je situace stejná jako u kon-

[4] Originál je uložen v Archivu města Brna (dále AMB), fond A 1/1 – Sbírka listin, mandátů a listů (dále SLML), č. 3160.

[5] O typologii konfirmačních listin se pojednává v úvodu mé citované knihy *Panovnické konfirmace*, s. 6–8.

[6] Slova v hranaté závorce doplňuji podle analogie s jinými všeobecnými konfirmacemi. V našem případě došlo zřejmě nedopatřením k jejich vynechání, což způsobilo gramatický výšin z vazby.

[7] Nelze zajisté brát doslova sdělení obsažené v petiční formuli (viz výše), že Brněnským šlo o potvrzení *všech a všelijakých* listin, neboť si lze těžko technicky představit, že by město seznámilo panovníka nebo jeho kancelář – ať už v jakékoli podobě – s veškerými dřívějšími panovnickými písemnostmi, které Brno získalo do roku 1633 a jichž se nacházejí jen ve Sbírce listin, mandátů a listů zhruba tři stovky. A co si kromě toho máme představit pod „chvalitebnými dobrými zvyklostmi“? – K uvedenému přibližnému počtu panovnických písemností pro Brno z období před vydáním konfirmace Ferdinanda II. dodávám: Jakkoli by se mohlo zdát, že přesné spočítání těchto písemností v SLML je jednoduchou, banální záležitostí, není tomu tak, protože je nutno odlišit písemnosti, jejichž bylo město Brno jako celek *původním* příjemcem, od těch, které se dostaly do brněnského archivu až později jako depozita i z různých jiných důvodů; některé zase byly vydány pro jednotlivé měšťany atd. Kromě toho některé listiny i jiné písemnosti nelistinného charakteru se dochovaly pouze mimo SLML, například jako opisy v různých rukopisech apod.

401-444_vasku_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:59 Stránka 403

firmací předbělohorských.) Naskýtá se otázka, zda byli panovník a jeho kancelář o obsahu potvrzených listin vůbec nějak informováni. Nelze vyloučit, že za dostatečnou pojistku proti globálnímu prodloužení platnosti i zastaralých a po Bílé hoře už nežádoucích privilegií považovali u dvora tzv. omezovací klauzuli, která stanoví, že nynější nové potvrzení se vztahuje na privilegia udělená Brnu panovníkovými předchůdci pouze potud, „pokudž by taková privilegia a nadání proti Obnovenému zřízení našemu zemskému a proti regálím, právům a povinnostem našim nečelily a neodporovaly, item tak a na ten způsob, aby se dotčená privilegia, svobody a obdarování na samy toliko měšťany katolického římského náboženství vztahovaly a žádný měštěnín, jenž by téhož římského katolického náboženství nebyl, je nyní neb napotom užíti nemohl". Protireformační část omezovací klauzule je pak ještě zesílena příkazem, „aby (Brněnští) žádného do obce jich, který by se s námi a dědici našimi v samospasitedlné víře katolické nesrovnával a poslušný syn církve svaté nebyl, za měštěnína nepřijímali a netrpěli."[8]

Další konfirmaci pro město Brno vydal Ferdinand III. ve Vídni 19. února 1639.[9] Na rozdíl od předchozí je již stylizována německy, jinak má však rovněž podobu všeobecné konfirmace. Je formulována obdobně jako česká konfirmace Ferdinanda II., na jehož potvrzení se ostatně odkazuje už v petiční formuli,[10] vcelku nepodstatný rozdíl spočívá jen v tom, že omezovací klauzule (včetně podmínky katolického vyznání) je tentokrát vložena jako vsuvka doprostřed vlastní disposice: „Tuen solches confirmiren und bestetigen solche (privilegia und Begnadungen) auch hiemit in genere et in specie...wissentlich und wolbedächtlich *in allen ihren Clausuln, Puncten und Articuln,* soweit sie (tj. Brněnští) derselben in Possess [sind] und selbe der heiligen catholischen Religion und unserer Verneuerten Landsordnung, soviel das jus publicum betrifft, nit [= nicht] zuwiderlaufen, *allermassen ob dieselbe von Wort zu Wort alhier inserirt weren*". Jak patrno, ani z druhé pobělohorské konfirmace nelze vyčíst nic o úředním postupu při jejím vzniku.[11]

Alespoň poněkud příznivější je po této stránce situace u další konfirmační listiny, kterou získalo město Brno od Leopolda I. s datem ve Vídni 11. března 1698.[12] V podstatě tu máme sice před sebou také všeobecnou konfirmaci, jejíž disposice a omezovací

[8] V sankci, která následuje po disposiční formuli a která se vyskytuje jak v konfirmačních, tak i v jiných listinách po staletí ve více méně stereotypním (jen mutatis mutandis obměňovaném) znění, stojí v této konfirmaci Ferdinanda II. za pozornost snad jen to, že výzva k zachovávání a neporušování právě potvrzených brněnských privilegií („při tom všem, což se v tomto listu a majestátu našem píše") je v první řadě adresována „obzvláštně pak J. L. panu kardinálovi z Ditrichštejna, biskupu olomouckému a hejtmanu téhož markrabství moravského, ujci milému".

[9] Orig. viz v AMB, SLML č. 3232.

[10] „...wie selbe (totiž: „alle und jede ihre von...unsern Vorfahren...erlangte privilegia...") von Ferdinando Secundo...confirmiret worden..."

[11] A ani v tomto případě se nedochovaly žádné doprovodné písemnosti.

[12] Orig. viz v AMB, SLML č. 3633.

401-444_vasku_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:59 Stránka 404

klauzule připomínají znění těchto formulí v německé konfirmaci Ferdinanda III.,[13] ale místo povšechného prohlášení, že starší listiny se potvrzují ve všech svých klauzulích, bodech, článcích atd., tu s jistým překvapením nacházíme odkaz na *předložený extrakt* starodávných brněnských privilegií: „...haben wir ihre *laut producirten Extract[s]* vor Alters erworbene privilegia, Freiheiten, Immunitäten und Begnadungen, insoweit sie in deren Possession und weder der alleinseeligmachenden catholischen Religion, noch unserer königlichen Landesordnung entgegen seind, allergnädigst confirmirt und bestätiget".[14] Odkaz se ještě znovu opakuje v sankci, v jejímž úvodu se stanoví, že potvrzená privilegia jsou platná a účinná podle obsahu zmíněného extraktu: „*nach Inhalt berührten Extracts* verstandenermassen giltig und kräftig sein..."[15]

Tento extrakt však není, jak bychom snad s nadějí očekávali, ani součástí textu konfirmační listiny, ani k ní není přiložen.[16] Je sice pravděpodobné, že se kdysi nacházel mezi písemnostmi, které vznikly v České dvorské kanceláři (asi jako součást brněnské žádosti o udělení konfirmace, pokud existovala v písemné podobě) při přípravném revizně-konfirmačním řízení, ale ty se, pokud jde o Brno, ani z této doby nedochovaly. Nezbývalo proto nic jiného než se pokusit jej vyhledat v dochovaném spisovém materiálu brněnských městských institucí, ať v originále, nebo (pravděpodobněji) v konceptu, či (možná) v opise. Po úmorném a zdlouhavém pátrání v řadě fondů Archivu města Brna se nakonec podařilo jej nalézt v tzv. Zbytcích registratur.[17]

Nalezená písemnost se však sama označuje v nadpise nikoli jako extrakt, nýbrž jako konsignace. Skládá se ze čtyř do sebe vložených dvojlistů (ve formátu přesahujícím na výšku o něco málo dnešní formát A 4), z nichž je popsáno 11 stran. Co do formy dochování nejde o originál, nýbrž o tzv. prostý opis ověřeného opisu. Vlastní seznam privilegií je datován v Brně 5. prosince 1697, jeho ověřený opis, opatřený vidimační

[13] Na tuto konfirmaci svého otce z roku 1639, stejně jako na konfirmaci svého děda z roku 1633, se ostatně Leopold I. v naraci odvolává.

[14] V jinak běžné frázovité pasáži, v níž se (na přechodu od narace k disposici) jako pohnutka k udělení konfirmace oceňují věrné služby panovníkovi a rakouskému arcidomu, stojí za pozornost prohlášení, že oddanost Brněnských se projevila zvláště v době švédského obléhání Brna.

[15] Na první pohled drobnou, ale ve skutečnosti dosti významnou změnu (ve srovnání s konfirmacemi z let 1633 a 1639) lze zaznamenat také v naraci, kde je zmínka nikoli o *všech („alle und jede")*, nýbrž jen o *různých („verschiedene")* starších privilegiích. O významu této zdánlivě nepatrné změny viz dále ve výkladu a v úvahách o počtu listin předložených ke konfirmaci. Srov. též výše poznámku 7.

[16] Nepřichází v úvahu ani domněnka, že se snad příloha ztratila. Kdyby totiž měl extrakt podobu přílohy, bylo by to nepochybně v textu konfirmace – podle tehdejších kancelářských zvyklostí – výslovně poznamenáno.

[17] AMB, fond A 1/5 – Zbytky registratur, krabice 135, konvolut inv. č. 291. V citovaném konvolutu se extrakt nachází mezi písemnostmi nejrůznějšího obsahu, které spolu věcně nijak nesouvisejí. Objevil jsem jej vlastně náhodou, hledaje něco poněkud jiného, totiž sice rovněž extrakt či soupis brněnských privilegií, avšak pozdější, který vznikl patrně až v roce 1715 – v souvislosti s tehdejším úsilím Brna o získání nové panovnické konfirmace. O tom, že tento pozdější extrakt, o nějž mi šlo v první řadě, se mi bohužel najít nepodařilo, a o pokusu jej alespoň hypoteticky rekonstruovat pojednám až ve výkladu o revizně-konfirmačním řízení za vlády Karla VI.

401-444_vasku_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:59 Stránka 405

formulí registrátora České dvorské kanceláře, pak ve Vídni 22. května 1698. Ve vidimační formuli se přitom uvádí, že originál konsignace se nachází u konceptu nedávno vydané císařsko-královské konfirmace.[18] Otázku, kdy a za jakým účelem byl pořízen prostý opis, jejž jedině máme nyní k dispozici, musíme ponechat otevřenou. Stejně tak není jasné, zda chyby, někdy až do očí bijící, které se vyskytují zejména v datování některých zde sepsaných listin, byly obsaženy již v originále konsignace, nebo se vloudily až do jejího ověřeného opisu, anebo je má na svědomí teprve ten, kdo vyhotovil jeho prostý opis. Seznam listin není uspořádán chronologicky, nýbrž je rozčleněn do oddílů podle práv (oprávnění, právních titulů), která listiny městu udělují, a v důsledku toho se některé listiny, pokud obsahují práv více, objeví v konsignaci několikrát – v různých věcných skupinách (pokaždé v jiném oddíle). Listiny, ale ani jednotlivé položky (práva) nejsou očíslovány, a proto není na první pohled patrné, kolik kusů město Brno ze svého bohatého listinného pokladu do konsignace vlastně zařadilo.[19] To nás sice zajímá dnes, ale pro brněnskou městskou radu bylo koncem 17. století důležitější potvrzení privilegií jakožto práv než privilegií jakožto fyzických listin. Počet listin jako artefaktů se pokusíme spočítat v konsignaci později, nejprve se však musíme seznámit s plným zněním konsignace, jak ji podává následující transkripce, a poté – v následných doprovodných vysvětlivkách – identifikovat její jednotlivé položky, které v přepisu konsignace označuji pořadovými čísly v závorkách, s přihlédnutím k písemnostem uloženým především v Archivu města Brna ve fondu Sbírka listin, mandátů a listů, a emendovat přitom zjevné omyly.

Consignation der koniglichen Stadt-Brünn-Privilegien[20]

Freie Ratswahl

Wenceslai Konigs Privilegium, die Begabung einer freien Ratswahl in sich begriefend, sub dato Brünn 1262 [sic!]. (1)

[18] Že se však tento koncept nedochoval, vyplývá z toho, co bylo řečeno již výše v textu.

[19] Viz výše poznámku 7. Do doby, kdy byla konsignace sestavena, se jejich přibližný počet zvýšil zhruba o šedesát kusů.

[20] Při přepisu se v zásadě řídím platnými pravidly pro transkripci německých textů, která upravuji – nebo přesněji řečeno: doplňuji – pouze v takových případech, na něž *Zásady vydávání novověkých historických pramenů z období od počátku 16. století do současnosti* (Praha 2002) nepamatují. V duchu těchto pravidel zejména neupravuji pravopis samohlásek a ponechávám tedy v přepise nezměněny všechny pravopisné nedůslednosti i zjevné chyby a opomenutí sepisovatele konsignace, který někdy píše Keiser, jindy Kaiser, jednou König, märisch, podruhé Konig, marisch (bez přehlásky) atd.; pouze ypsilon nahrazuji iotou, protože jde po mém soudu pouze o grafiku a protože *y* má v daných případech ve skutečnosti funkci souhlásky (a ty se, jak známo, při transkripci – až na určité výjimky – upravují podle moderních pravopisných norem). Zkratky v zásadě rozvádím. Nepovažoval jsem v transkripci za účelné napodobovat důsledně různé stupně velikosti písma, jimiž písař konsignace odlišoval sestupně hlavní nadpis, nadpisy jednotlivých oddílů, jména a tituly vydavatelů, obsah písemností atd. Pouze hlavní nadpis otiskuji tučně a nadpisy oddílů kurzívou.

401-444_vasku_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:59 Stránka 406

Leopoldi, augustissimi imperatoris, confirmatio desuper cum restrictione numeri der Ratsverwandten auf 17 Personen, vermög allergnädigsten Rescripten de dato Wien den 19. Augusti (2) und 16. Decembris 1684, (3) item 14. Augusti 1686. (4)

Josten Marggrafens Freiheit, dass der Rat in Brünn einen Stadtrichter wahlen, ein- und absetzen konne, Brünn 1376. (5)

Oberrechten

Joannis marchionis Privilegium, wordurch das Oberrecht der Stadt Brünn erteilet wird, datirt Brünn 1350. (6)

Ludovici Konigs Privilegium, dass vor die Belehrungen oder Urt[ei]l künftig zu 12 Groschen böhmisch gerichtet werden sollen, sub dato Budae 1520. (7)

Ottocari Konigs Privilegium, wordurch dem Stadtgericht zu Brünn Fug und Macht erteilet wird, über allerlei Injurien oder Schmachen und Verbrechen, welche von denen Leuten, so auf denen Vorstadten wohnen, in der Stadt begangen werden, gerichtlich zu erkennen, de dato Zneim 1276. (8)

Appellationssachen

Rudolphi imperatoris Privilegium, dass diejenige, welche von dem Stadtrat zu Brünn in strittigen Sachen appelliren, 30 Taler marisch[21] zu erlegen schuldig sein sollen, anno 1592. (9)

Mautgerechtigkeit

Wenceslai Königs Begnadung über die Brukmaut, Brünn 1293. (10)

Joannis Königs Privilegium über die Mautgerechtigkeit, de dato Parmae 1333. (11)

Caroli 4ti Privilegium, vermög dessen alle Kauf- und Handlsleute durch Brünn und sonsten keine andere Strassen fahren sollen, 1348. (12)

Item

Joannis, marchionis Moraviae, dass alle und jede Wagen und Fuhren durch Brünn fahren sollen, sub dato Spielberg 1373. (13)

Josten Marggrafens confirmatio obstehender Privilegien, Brünn 1377. (14)

Mautfreiheit

Wenceslai Königs Begnadung, dass die Burger der koniglichen Stadt Brünn maut- und zollfrei sein, de anno 1243. (15)

[21] V originále listiny je však doslova uvedeno: „patnácte kop grošuov českých neboližto třiceti kop míšeňských“. V indorzátu asi ze 17. nebo 18. století se píše o 30 kopách míšeňských, ale ve zkratce „ 30 ss M“ , což autor konsignace, vycházeje zřejmě právě z indorzátu, špatně pochopil: *M* pokládal patrně za zkratku adjektiva *moravských* a znak pro kopy považoval za zkratku pro tolary, popřípadě se pokusil o převod grošové měny na tolarovou (avšak – jak jsem vyrozuměl z laskavého sdělení dr. Jana Šmerdy – přepočet není správný).

401-444_vasku_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:59 Stránka 407

Item

Joannis, Bohemiae regis, über die Mautbefreiung durch Böhmen und Mähren, Brünn 1243 [sic!]. (16)

Item

Margaretae Marggrafin ingleichen, Brünn 1357. (17)

Item

Caroli 4ti, Brünn 1367. (18)

Ferdinandi 3ii imperatoris Privilegium, wegen siegreich überwundener 16-wochentlichen schwedischen Belägerung, der Zoll-, Maut- und Aufschlag[s]befreiung durch alle Erbländer, de dato Prag 1647. (19)

Befreiung der Steuer, Gaaben und Contributionen

Joannis regis Privilegium, wordurch er die Stadt Brünn aller und jeder Contributionen befreiet, Prag 1319. (20)

Item

Ejusdem regis Privilegium, in welchem er die Brünner, dass sie von denen Überlandgründen, welche sie denen Obrigkeiten verzünsen, keine Steuer geben sollen, befreiet, geben Parmae 1333. (21)

Joannis, marchionis Moraviae, [Privilegium,] vermög welchen er die Stadt Brünn von allen ihren Haüsern, Grundstücken und Possessionen, so in als ausser der Stadt, der Steuer und Contribution befreiet, datirt Brünn 1353. (22)

Leopoldi, augustissimi imperatoris, Befreiung der koniglichen Stadte als vierten Stands in Dero Erbmarggraftumb Mähren von denen gemeinen Landcollecten der Untertanen und dass denen drei oberen Ständen das jus collectandi in die konigliche Städte nicht competire, Wien den 20. Novembris 1668 (23) und 15ten Martii 1669. (24)

Wassergerechtigkeit

Wenceslai regis Privilegium, dass die Stadt Brünn das Wasser aus der Schwarza in 2 Rohrkasten auf den Obern und Unteren Platz führen dörfe, 1416. (25)

Ludovici regis, dass das Wasser von Zimpl über des Spielbergs Grund und Boden in die Stadt geleitet dörfe werden, 1520. (26)

Ferdinandi 1mi imperatoris Privilegium wegen Einleitung des Wassers in die Stadt über des Closters der Carthaus und des Spielbergs Grund und Boden von dem sogenannten nächst an der Carthaus gelegen[en], der Stadt Brünn zugehorig[en] Geissberg, 1545. (27)

Meilrecht, Wein- und Bierschank

Wenceslai regis 4ti Privilegium hieriber, de anno 1243. (28)

Ladislai regis Privilegium, dass ausserhalb der Stadt auf ein Meil Weegs kein Bier noch Wein oder anderwärtiger Trank geschänket werden solle, Prag anno 1454. (29)

Ferdinandi 1mi Kaisers, dass auf ein ganze Meil kein Würtshaus geduldet und weniger Wein noch Bier geschänket noch gebraüet werden solle, Wien 1544. (30)

401-444_vasku_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:59 Stránka 408

Rudolphi 2di Kaisers Privilegium, dass kein Praelat, weder Herrn- noch Ritterstands einigen Wein weder Bier noch anderwärtigen Trank in der Stadt zu führen, auszuschänken oder abzulegen befugt sein solle, könne noch möge, ausser was sie [zum] eigenen Trunk bedürftig , Prag anno 1578. (31)

Ferdinandi 3tii Verbot, Wein und Bier auf dem Spielberg zu schänken, Wien den 6. Decembris 1643. (32)

Item

Ejusdem, dass denen koniglichen Bedienten, advocatis und medicis keine Weinniederlag gestattet werden solle, sondern nur, was zu ihren eigenen Trunk vonnöten haben, de anno 1650. (33)

[W]Ladislai Konigs Ausspruch, dass das Domcapitel auf dem Petersberg Jahrs [sic! místo ihres] eigengefechsneten Weins aus damaligen Weingarten 12 Dreiling massweis auf dem Petersberg ausschänken dörfe. (34)

Ingleichen das Closter S. Michael nur 4 Dreiling Wein ihres eigengefechsneten [Weins] aus damalig[en] Weingarten in Closter zu schänken befugt sein solle, datirt Brünn anno 1497. (35)

Ferdinandi 2di Verleihung, dass die Herren patres Societatis Jesu zu Brünn nur 30 Fass Wein in der Stadt massweis ausschänken dörfen, ohne weitern Praejudiz der Stadt und Consequenz, Wien 1625. (36)

Ferdinandi 1mi Weinschanksverleihung denen Burgern ihres eigengefechsneten Losungswein[s], de anno 1527. (37)

Leopoldi, augustissimi imperatoris, confirmatio dieser Weinschanksgerechtigkeit nebst allergnädigster Begnadung, dass die burgerliche Ringsleute auch hungarisch- und östreicher Weine schänken dörfen, de anno 1696. (38)

Stadttafferngerechtigkeit

Jodoci, marchionis Moraviae, Privilegium, dass in der Stadttaffern ostreicher-, hungar- und frembde ausländische Weine, auch Schweinitzer Bier geschenket werden dorfen, Brünn 1393. (39)

Item

Alberti, Erzherzogens in Osterreich und Marggrafens in Mahren,[Privilegium]. Wien 1437. (40)

Weingebürgsgerechtigkeit[-] und Freiheiten

Georgii Konigs Privilegium, dass die Brünner mit denen Weingartenzünsen nicht sollen von denen Grundobrigkeiten über die alten[sic! místo alte] Schuldigkeit beschwäret werden, datirt Brünn 1464. (41)

Wladislai regis confirmatio hierüber, sub dato Prag 1479. (42)

Mathiae Konigs Privilegium, dass die Bergmeister und Bergschopfen zu Seelowitz über 10 F. allein zu urteilen nicht berichtiget [sic!], sondern wenn etwas Strittiges vorfallet, solches dem Stadtrat zu Brünn anzeigen sollen, welcher wenigst mit zwei Ratspersonen hierzu erscheinen und solchen Stritt erortern solle, datirt Brünn 1479. (43)

401-444_vasku_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:59 Stránka 409

Joannis regis Privilegium, dass die Brünner niemandem einige unzulassige Zehend-Forderungen von ihren Weingarten leisten sollen, datirt Parmae 1333. (44)

Jahr-, Ross- und Viehmarkte

Wenceslai regis Privilegium auf einen Jahrmarkt nach s. Cordulae oder s. Galli anfahend continuis 14 diebus, de anno 1291. (45)

Wenceslai, Romanorum regis, s. Corporis Christi Jahrmarkt, de anno 1419, (46) welchen Konig [W]Ladislaus 1514 auf den Sontag nach Corporis Christi verleget hat continuis 14 diebus. (47)

Joannis marchionis: den Sontag nach den Aschermittwoch, welcher 14 Täg continuiren solle, de anno 1357. (48)

Ferdinandi 3ii Begnadung, dass 3 Tag vor jeden Jahrmarkt ein Ross- und Viehmarkt gehalten werden solle, deren 6 in dieser Begnadung recensiret werden: post dominicam Invocavit, Quasimodo geniti, s. Corporis Christi [seu post] s. Trinitatem, am Tag Kunegundis, am Montag nach Cordulae und der sechste den Montag nach Luciae Fest. [Datum neuvedeno.] (49)

Ferdinandi 1mi Verleihung, wochentlich auf einen gewissen Tag einen freien Fleisch- und Brotmarkt [zu halten], de anno 1527. (50)

Maximiliani 2di Privilegium confirmatorium wegen Aussteckung des Getreidfahnls an den Wochenmarkten 2 Stund lang, unter welcher Zeit denen Frembden der Kauf des Getreids nicht gestattet wird, de anno 1576. (51)

Bergwerksgerechtigkeit

Ladislai regis Privilegium auf das Bergwerk 6 Meil um der Stadt herumb auf Gold, Sielber und allerhand anderes [Metall], de anno 1457. (52)

Ladislai regis ejusdem auf das Berkwerk zu Römerstadt, Hagenstein, Scheleschitz und Oslowan, de anno eodem 1457. (53)

Ferdinandi 1mi Bergwerksverleihung zu Deblin, de anno 1530. (54)

Judenschaft

Ladislai Konigs Privilegium, vermög welchen die Judenschaft aus der Stadt verwiesen und denen Christen ihre Haüser und Synagogen eingeraümet werden, 1454. (55)

Testament der Burgere

Wladislai regis Privilegium, welches denen Brünnern die Freiheit eingeraumet, dass sie nach ihren Willen testiren mögen, ausgenommen, dass sie denen Geistlichen nur baar Geld geben und legiren können und sonsten nichts, datirt Ofen anno 1498. (56)

Joannis regis, dass die Religiosen, welche in der Stadt Haüser haben, allen bürgerlichen Schuldigkeiten und oneribus unterworfen und weiters nicht befugt sein sollen, einige Güter oder Haüser, welche von alters hero zu der Stadt gehörig, an sich zu bringen oder zu erkaufen, de anno 1331. (57)

401-444_vasku_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:59 Stránka 410

Ludovici Konigs Privilegium, dass keine Handwerker in den Vorstadten sich aufhalten sollen, de anno 1524. (58)

Joannis marchionis Privilegium, dass der Magistrat denen Handwerkern und Fleischhackern Ordnung[en] und Articulen aufrichten solle, de anno 1352. (59)

Ludovici Konigs Privilegium, vermog welchen alle Poenfalle von denen Stadt- und Vostädtinwohnern (ausgenommen laesae Majestatis) der Stadt zufallen, de dato Prag 1523. (60)

Wenceslai, regis Bohemiae, Privilegium, dass ein Burger, welcher in der Stadt umb 50 Mark angesessen ist, [sich] wegen eines Totschlags nicht verbürg[en] darf, ein unangesessener aber auf so viel des Arestes sich ausbürgen kan, de anno 1243.

Wann ein Frembder ohne Testament hinscheidet, solle der Rat befordrist seine Verlassenschaft auf ein Jahr verwahren, und da immittelst ein Erb sich hierzu angebete und genugsamb legitimiren täte, ihme solche abfolgen lassen. In übrigen, da sich niemanden [sic !] in einer Jahresfrist zu solcher von einen Fremdling hienterbliebenen Verlassenschaft anmeldete, solle diese in 3 Teile geteilet und ein Teil vor seine Seel, ein Teil dem Richter und ein Teil zum gemeinen Stadtweesen angewendet werden. (61)

Ladislai regis Munzprivilegium, denarios et hallenses münzen zu können, 1457. (62)

Ferdinandi 3ii allergnädigste Resolution, dass die Wirt [sic! zřejmě místo správného: den Wirten] in denen Herrnhaüsern, ehe und befor sie nicht der Stadt und Zechen anverbleibt und in dem burgerlichen Mütleiden würklich begrieffen, keine Nahrung oder Handwerk verstattet werden solle, de dato Linz 3. Februarii 1646. (63)

Joannis Privilegium wegen Aufnehmung der Burger, anno 1325. Hujus desumptum vero est de anno 1481. (64)

Ferdinandi 3ii Wein- und Biertazbefreiung auf ewig wegen erwiesener pflichtschuldigsten Traü in der 16-wochentlichen schwedischen Belagerung, 1646. (65)

Ferdinandi 3ii Wappensdiploma, wie auch Befreiung von allen burgerlichen und Zunftschuldigkeiten in allen Stadten derjenigen Burgere sambt allen Descendenten, welche sich in der schwedischen Belagerung befunden, de dato Linz 1646. (66)

Ferdinandi 1mi allergnädigste Erteilung des juris patronatus über die Pfarrkirchen s. Jacobi und Allerheiligen, anno 1539. (67)

Ferdinandi 3ii Quartiersbefreiung der Brünnerischen Ratsverwandten, de dato Linz 1646. (68)

Ladislai regis Begnadung, mit rotem Wachs zu sigln, 1453. (69)

Jodoci marchionis Verleihung der Gerechtigkeit über das Hospital s. Stephani, 1382. (70)

Friderici 4ti Kaisers Privilegium, dass die Brünner die venedische Waaren durch die kaiserliche Länder überall führen können. Geben Naüstadt 1463, aus welchem die Handlschaftsniederlaag in Brünn entschtanden [sic!]. (71)

Ferdinandi 1mi Keisers verordneter Comission Ausspruch zwischen dem Magistrat und

401-444_vasku_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:59 Stránka 411

der Burgerschaft zu Brünn, dass die vormals geweste Niederlag und Handlschaft zu Nutzen Ihrer keiserlichen Majestät und der Stadt gehalten werden solle, Brünn 1550. (72)

Zu Urkund dessen haben wir, Burgermeister und Rat der koniglichen Stadt Brünn, unser und gemeiner Stadt mitters [= mittleres?] Insigl wissentlich beidrucken lassen. Brünn den 5. Decembris anno 1697. L. S.

Dass gegenwärtige abschrieftliche Consignation der koniglichen Stadt-Brünn-Privilegien gegen den bei Ihrer kaiserlichen Majestät koniglich- boheimbischen Hofcanzelei-Registratur, und zwar bei dem Concept der jüngsthin erfolgten kaiser- und koniglichen Confirmation obberührter Brünnerischen [Privilegien sich befindlichen Extract][22] colationirt und mit demselben im allen Wort gleichstimmig befunden worden, solches bezeuget meine eigene Handschrift[-] und Petschaftsfertigung. Actum Wien den 22. Maii anno 1698.

L. S. W. Max. Sdiarsky, m. p., von Kosmetschow, Registrator ibidem.

Identifikace jednotlivých položek konsignace[23]

(1) Uvedené roční datum je zjevný omyl, neboť v roce 1262 přece u nás žádný král Václav nevládl. Ve skutečnosti jde o listinu Václava II. 1292 března 19. Brno, AMB, SLML č. 51 = CDM IV č. 303 = RBM II č. 1569. Oprávnění volit každoročně přísežné neboli konšely z řad měšťanů. (Svobodná volba městské rady.)[24]

(2) 1684 srpna 19. Vídeň, AMB, A 1/3 – Sbírka rukopisů a úředních knih, opis v rkp. č. 45, s. 9–17. Reskript Leopolda I. pro moravský královský tribunál. Roz-

[22] Pořizovatel opisu zřejmě vynechal z nepozornosti mezi „Brünnerischen" a „colationirt" několik slov, bez nichž nedává vidimační formule smysl. Pokouším se proto chybějící výrazy hypoteticky doplnit.

[23] Jednotlivé položky identifikuji signaturou v příslušném fondu, nejčastěji číslem v SLML, popřípadě také odkazem na otisk v edici, zejména v CDB (Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae), CDM (Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae), RBM (Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae). Není-li uvedena forma dochování, rozumí se, že jde o originál. U opisů odkazuji zpravidla na texty dochované v AMB ve fondu A 1/3 – Sbírka rukopisů a úředních knih, rkps. č. 45 a 47. Vydavatele uvádím u našich králů jen jménem a pořadovou římskou číslicí nebo přízviskem obvyklým v literatuře (Jan Lucemburský, Matyáš Korvín apod.), u ostatních, nižších vládců zestručněným titulem (například markrabě). Uvádím přesné datum a jen co nejstručnější obsah, často jen heslovitě (mnohdy jen předmět právního pořízení); při formulaci obsahu přihlížím jenom k těm ustanovením listiny, kvůli kterým byla listina ke konfirmaci předložena a tedy zařazena do konsignace, nikoli k případným dalším právům v ní obsaženým. Jen výjimečně (pokud to má v dané souvislosti svůj význam) bylo při stylizaci obsahu použito mechanického překladu německých formulací v konsignaci; většinou jsem dal přednost původní středověké dikci písemností před její „modernizací" z konce 17. století.

[24] Kromě svobodné volby městské rady obsahuje listina ještě několik dalších výsad, k těm však – podle pravidla uvedeného v předchozí poznámce – nepřihlížím.

401-444_vasku_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:59 Stránka 412

hodnutí sporu mezi moravskými královskými městy a moravským zemským podkomořím (zejména o počtu radních a o finančních nákladech při obnovování městských rad).

(3) 1684 prosince 16. Vídeň, AMB, A 1/3 – Sbírka rukopisů a úředních knih, opis v rkp. č. 45, s. 19–22. Reskript Leopolda I. pro moravský královský tribunál. Interpretace předchozího reskriptu (viz položku 2) a jeho aplikace na Brno (17 radních) a Znojmo (12 radních).

(4) 1686 srpna 14. Vídeň, AMB, A 1/3 – Sbírka rukopisů a úředních knih, opis v rkp. č. 45, s. 25–30. Reskript Leopolda I. pro tribunál. Rozhodnutí sporu mezi městem Brnem a zemským podkomořím ohledně svobodné volby městské rady.

(5) 1376 dubna 15. Brno, AMB, SLML č. 148 = CDM XI č. 32. Markrabě Jošt. Ustanovování rychtáře městskou radou.

(6) 1350 prosince 21. Brno, AMB, SLML č. 114= CDM VIII č. 60 = RBM V č. 1004. Markrabě Jan Jindřich. Nařízení, aby se Měnín a další vyjmenovaná města a jiné vsi od nynějška obracely se žádostmi o právní naučení a s odvoláními do Brna.

(7) 1520 ledna 3. Budín, AMB, SLML č. 1099. Ludvík Jagellonský. Zvýšení poplatků za právní naučení (ze čtyř na dvanáct grošů českých).

(8) 1276 května 28. Znojmo, AMB, SLML č. 42 = CDB V č. 815 = CDM IV č. 127 = RBM II č. 1019. Přemysl Otakar II. Oprávnění brněnského rychtáře soudit i obyvatele předměstí za delikty spáchané ve městě.

(9) 1592 července 15. Praha, AMB, SLML č. 2416. Rudolf II. Stanovení poplatku za odvolání proti rozhodnutím brněnského městského soudu.

(10) 1293 února 25. Brno, AMB, SLML č. 52 = CDM IV č. 312 = RBM II č. 1605. Václav II. Darování královského cla u Brna, lidově zvaného Prukmaut, městu Brnu s povinností používat výnosu cla na opravu mostů, cest a opevnění.

(11) 1333 září 21. Parma, AMB, SLML č. 90 = CDM VI č. 465 = RBM III č. 2039. Jan Lucemburský. O oprávnění vybírat mýto („Mautgerechtigkeit“) se však v originálním textu listiny v žádném z jejích čtyř ustanovení výslovně nemluví. Nicméně opis listiny v rkp. č. 47 (AMB, A 1/3 – Sbírka rukopisů a úředních knih) je zařazen rovněž do oddílu nadepsaného „Mautgerechtigkeit“, a to snad proto, že smyslem prvního ustanovení, podle něhož nemá nikdo cestovat se svými věcmi a zbožím ve směru na Blučinu přes Měnín, nýbrž přes Brno, byl předpoklad, že kupci budou při průjezdu Brnem platit mýto právě zde. (O dalším ustanovení této listiny viz níže u položky 21.)

(12) 1348 března 22. Praha, AMB, SLML č. 109 = CDM VII č. 761 = RBM V č. 317. Karel IV. Povinnost kupců z Rakous, Uher a Polska cestovat pouze přes Brno.

(13) 1373 června 23. Špilberk, AMB, SLML č. 145 = CDM X č. 193. Markrabě Jan Jindřich. Povinnost kupců z Rakous, Uher a Polska cestovat pouze přes Brno.

(14) 1377 června 10. Brno, AMB, A 1/3 – Sbírka rukopisů a úředních knih, opis neúplný v rkp. č. 40 (dříve 34), f. 57, úplný v rkp. č. 45, s. 143–146 a v rkp. č. 47, ff. 138–140 = CDM XI č. 81. Markrabě Jošt. Insertní konfirmace listiny Karla IV. z 22. března 1348 (viz výše položku 12). Originál Joštovy listiny se nedochoval,

401-444_vasku_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:59 Stránka 413

ačkoli ještě v rkp. č. 45 se uvádí, že opis byl pořízen „ex inviolato originali". – Listinou se zabývala též Ivana MERHAUTOVÁ, *Katalog privilegií královského města Brna z let 1243–1457*, diplomová práce, FF MU, Brno 2003, s. 77–78, č. 49. – Totožnost rukopisů 40 a 34 konstatuje Ludmila SULITKOVÁ, *Městské knihy z Archivu města Brna 1343–1619. Katalog. Úvodní svazek,* Brno 1998, s. 36.

(15) 1243 leden –. Praha, AMB, SLML č. 18 = CDB IV č. 17 = CDM III č. 32 = RBM I č. 1069. Václav I., tzv. privilegium maius – článek I/17 – osvobození od cla (mýta). V latinském originále se uvádí pouze „ab omni teloneo", v německém překladu ze 14. století pouze „von aller Maut". Srov. Miroslav FLODR, *Iura originalia civitatis Brunensis. Privilegium českého krále Václava I. z ledna roku 1243 pro město Brno*, Brno 1993, s. 8, 16, 24.

(16) Uvedený rok vydání této listiny krále Jana (1243) je samozřejmě frapantní omyl, který vznikl zřejmě tak, že pořizovatel konsignace z nepozornosti mechanicky opakoval datum z předchozí listiny Václava I. Ve skutečnosti jde o listinu 1312 srpna 29. Brno, AMB, SLML č. 73 = CDM VI. č. 67 = RBM III č. 100, v níž Jan Lucemburský konfirmuje insertně listinu Rudolfa Habsburského z 29. ledna 1307 (AMB, SLML č. 68 = CDM VI č. 3 = RBM II č. 2126), osvobozující brněnské měšťany od placení cla („thelonei") ze zboží v Čechách a na Moravě.

(17) 1357 října 25. Brno, AMB, SLML č. 126 = CDM IX č. 72 = RBM VI č. 674. Markraběnka Markéta. Obnovené osvobození brněnských měšťanů od placení cla v Rousínově.

(18) 1367 listopadu 5. Brno, AMB, SLML č. 140 = CDM X č. 21. Karel IV. Insertní konfirmace článku I/17 z většího privilegia Václava I. (viz výše položku 15).

(19) 1647 prosince 12. Praha, AMB, SLML č. 3465. Ferdinand III. Osvobození od cla, mýta a dalších poplatků.

(20) 1319 prosince 23. Praha, AMB, SLML č. 78 = CDM VII č. 185 = RBM III č. 547. Jan Lucemburský. Osvobození od berně.

(21) 1333 září 21. Parma, AMB, SLML č. 90 = CDM VI č. 465 = RBM III č. 2039. Jan Lucemburský. Osvobození od berně z popluží, která brněnští měšťané obdělávají vlastními náklady a z nichž platí úrok (census) klášterům a řeholníkům. Jde o třetí ustanovení listiny (srov. výše položku 11).

(22) 1353 března 24. Brno, AMB, SLML č. 120 = CDM VIII č. 200 = RBM V č. 1479. Srov. M. FLODR, *Právní kniha města Brna z poloviny 14. století, I, Úvod a edice,* Brno 1990, s. 419 [XXIII]. Markrabě Jan Jindřich. Osvobození brněnských měšťanů od berně z jejich statků ležících mimo městské hradby a ze statků, z nichž platí úrok klášterům a duchovním osobám.

(23) 1668 listopadu 20. Vídeň, AMB, A1/3 – Sbírka rukopisů a úředních knih, opis v rkp. č. 47, ff. 276–277. Dekret České dvorské kanceláře jako příloha reskriptu pro tribunál z 1. prosince 1668 (opis tamtéž f. 277). Viz dále položku 24.

(24) 1669 března (nebo května?) 15. Laxenburg, AMB, A1/3 – Sbírka rukopisů a úředních knih, opisy v rkps. č. 45, s. 265–267, a 47, ff. 282–283. (V rkp. č. 45 je měsíční datum březen, v rkp. č. 47 květen.) Reskript Leopolda I. pro moravský tribunál.

401-444_vasku_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:59 Stránka 414

V položkách 23 a 24 jde o rozhodnutí komplikovaných sporů mezi moravskými královskými městy jako čtvrtým stavem a třemi vyššími stavy ohledně zemské berně („in puncto collectandi", respektive „modi contribuendi"). Originály písemností se patrně nedochovaly (už například opis reskriptu v rkp. č. 45 byl pořízen z konceptu dochovaného v České dvorské kanceláři), proto musím ponechat otázku měsíčního data položky 24 (pro rozpory v opisech) stranou. Také přesnější vystižení podstaty sporu je třeba zatím přenechat případné pozdější speciální studii.

(25) 1416 března 5. Praha, AMB, SLML č. 233. Václav IV. Povolení vodovodu ze Svratky do kašen na Horním a Dolním trhu. (Jde o insertní konfirmaci smlouvy města s jedním dřívějším kutnohorským a jedním novým brněnským měšťanem z 2. prosince 1415, AMB, SLML č. 232.)

(26) 1520 ledna 3. Budín, AMB, SLML č. 1100. Ludvík Jagellonský. Povolení vodovodu z Cimplu (Žlutý kopec) přes špilberské pozemky do města.

(27) 1545 ledna 26. Praha, AMB, SLML č. 1401 a 1545 dubna 27. Praha, AMB, SLML č. 1402. Ferdinand I. v první listině konfirmuje insertně smlouvu z 13. listopadu 1544 (AMB, SLML č. 1399) o zakoupení rybníčka Gassperk městem od kartuziánského kláštera (v Králově Poli) za účelem vybudování vodovodu z Gassperku do města; v druhé listině pak povoluje vést tento vodovod přes špilberské pozemky.

(28) 1243 leden –. Praha, AMB, SLML č. 19 = CDB IV č. 17 = CDM II č. 33 = RBM I č. 1069. Václav I., tzv. privilegium minus – článek II/6 (M. FLODR, *Iura*, s. 10, 18, 26) – zákaz krčem na jednu míli od města.

(29) 1454 července 21. Praha, AMB, SLML č. 413. Ladislav Pohrobek. Zákaz šenkování vína a piva okolo města.[25] (O vzdálenosti *jedné míle* od města se však text originálu listiny – na rozdíl od regestu v konsignaci – nezmiňuje.)

(30) 1544 srpna 15. Vídeň, AMB, SLML č. 1397. Ferdinand I. Interpretace článku privilegia Václava I. (srov. položku 28) o zákazu krčem na míli od města, a to v tom smyslu, že zákaz se vztahuje i na pivovary.

(31) 1578 října 16. Praha, AMB, SLML č. 2117. Rudolf II. Zákaz prelátům, pánům a rytířům dovážet do města, skladovat a šenkovat tam pivo a víno.

(32) 1643 prosince 5. Vídeň, AMB, A1/3 – Sbírka rukopisů a úředních knih, opis v rkp. č. 45, s. 353–354. Reskript Ferdinanda III. pro moravský tribunál, nařizující zakázat špilberskému veliteli šenkování piva a vína na Špilberku. Originál se zřejmě nedochoval; opis v rkp. č. 45 byl pořízen z konceptu uloženého v České dvorské kanceláři.

(33) 1650 dubna 12. Vídeň, AMB, SLML č. 3479. Dekret Ferdinanda III. (přesněji: České dvorské kanceláře). Zákaz sluhům královského tribunálu a zemských desk, zemským advokátům a lékařům obchodovat s vínem a pivem (povoleno pouze pro potřebu vlastního domu).

[25] Podle textu listiny se zákaz vztahuje na „víno těžké, jakožto rakúské, uherské, vlaské a jiné hostinné víno i pivo", tedy souhrnně (jak se dále stanoví) na „těžké anebo hostinné pitie".

401-444_vasku_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:59 Stránka 415

(34) 1497 února 21. Brno, AMB, SLML č. 889. Vladislav Jagellonský. Část listiny určující množství vlastního vína, které smí šenkovat svatopetrská kapitula (12 drajlinků). (Srov. následující položku.)

(35) 1497 února 21 Brno, AMB, SLML č. 889. Vladislav Jagellonský. Část listiny určující množství vlastního vína, které smí čepovat klášter sv. Michala (4 drailinky).[26] (Srov. předcházející položku.) (Tato Vladislavova obsáhlá listina řeší spory mezi městem a uvedenými dvěma, ale i ještě dalšími brněnskými církevními institucemi.)

(36) 1625 května 2. Brno, AMB, SLML č. 3090. Ferdinand II. Udělení vinného a pivního tácu; zároveň povolení brněnským jezuitům šenkovat ročně pouze 30 sudů vína.

(37) 1527 dubna 24. Olomouc, AMB, SLML č. 1229. Ferdinand I. První část dekretu[27] – stanovení podmínek pro šenkování vína. (Srov. položku 50.)

(38) 1696 října 29. Vídeň, AMB, A1/3 – Sbírka rukopisů a úředních knih, opis v rkp. č, 45, s. 399–402 – reskript Leopolda I. pro tribunál (na originál reskriptu se opis odvolává, ale mně není znám). – 1696 listopadu 20. Brno, AMB, SLML č. 3631 – dekret (orig.) moravského tribunálu pro město Brno. Rozhodnutí letitého sporu o šenkování vína mezi magistrátem, Ringsmanny[28] a řemeslníky. – V tribunálním dekretu se obsah a datum reskriptu (nikoli však jeho opis v plném znění) dává magistrátu na vědomí. – Údaj v konsignačním regestu, že jde o konfirmaci listiny Ferdinanda I. z roku 1527, není zcela přesný.

(39) 1393 března 23. Brno, AMB, SLML č. 167 = CDM XII č. 130. Markrabě Jošt. Povolení čepovat vlašská, rakouská a uherská vína a svídnické pivo.

(40) 1437 srpna 7. Vídeň, AMB, SLML č. 315. Albrecht II. (ještě jako markrabě moravský a arcivévoda rakouský). Udělení solní komory, solního mýta a taverny (se šenkem vlašského vína a svídnického piva).

(41) 1464 listopadu 12. Brno, AMB, SLML č. 476. Jiří z Poděbrad. Zákaz vybírat od měšťanů brněnských a znojemských další nové poplatky z vinic.

(42) 1479 ledna 13. Praha, AMB, SLML č. 662. Vladislav Jagellonský. Insertní konfirmace listiny Jiřího z Poděbrad z 12. listopadu 1464 (viz položku 41).[29]

---

[26] Šlo zřejmě o drajlinky (Dreiling) moravské, z nichž jeden se rovnal 20 vědrům, tj. dnešním zhruba 11 hektolitrům (přesně 11,318 hl). Uvádí to Gustav HOFMANN, *Metrologická příručka pro Čechy, Moravu a Slezsko do zavedení metrické soustavy,* Plzeň – Sušice 1984, s. 57.

[27] Jde o raný dekret, v lecčems se z hlediska diplomatické typologie odlišující od plně vyvinutých dekretů, které jsou popsány v dosavadní literatuře.

[28] Tak zvaní Ringsmanni byli měšťané s právem nálevu vína; patřili k městské honoraci a kromě šenku se nezabývali žádným jiným řemeslem nebo živností. (Srov. Jaroslav DŘÍMAL a kol., *Dějiny města Brna, I*, Brno 1969, s.158.)

[29] Z diplomatického hlediska je pozoruhodné, že insert nebyl pořízen podle originálu Jiříkovy listiny, nýbrž – jak se ve Vladislavově listině uvádí – podle opisu v královských registrech („v registrech větších nejjasnějšího krále Jiřího...list registrovaný“).

401-444_vasku_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:59 Stránka 416

(43) 1479 září 8. Brno, AMB, SLML č. 665. Matyáš Korvín. Povinnost městečka Židlochovic vyžádat si při projednávání sporů o vinice, jde-li o hodnotu nad deset kop, účast brněnských radních.

(44) 1333 září 3. Parma, AMB, A1/3 – Sbírka rukopisů a úředních knih, opis v rkp. č. 47, ff. 511–512. (V CDM ani v RBM listina zachycena není, chybí i originál v AMB, SLML.)[30] Jan Lucemburský. Osvobození brněnských měšťanů od dosavadního neoprávněného vymáhání desátků z jejich vinic.

(45) 1291 července 13. Praha, AMB, SLML č. 50 = CDM IV č. 298 = RBM II č. 1547. Václav II. Udělení čtrnáctidenního jarmarku se začátkem v den sv. Havla.

(46) 1419 května 6. Praha, AMB, SLML č. 245. Václav IV. Udělení osmidenního jarmarku se začátkem v předvečer svátku Božího těla.

(47) 1514 ledna 28. Budín, AMB, SLML č. 1044. Vladislav Jagellonský. Přeložení začátku předchozího jarmarku (viz položku 46) na předvečer svátku sv. Trojice a stanovení délky jeho trvání na čtrnáct dní.[31]

(48) 1357 září 19. Brno, AMB, SLML č. 125 = CDM IX č. 71. Markrabě Jan Jindřich. Udělení čtrnáctidenního jarmarku se začátkem v neděli Esto mihi před Popeleční středou. (V konsignačním regestu je uvedena – v rozporu s originálním textem listiny – neděle *po* /„nach"/ Popeleční středě.)

(49) 1647 listopadu 28. Praha, AMB, SLML č. 3464. Ferdinand III. Udělení třídenních koňských a dobytčích trhů před každým z dosavadních šesti jarmarků, jejichž počáteční termíny jsou: 1. pondělí po neděli Invocavit, 2. pondělí po neděli Quasimodo, 3. pondělí po Božím těle neboli po první neděli po sv. Trojici, 4. den sv. Kunhuty, 5. pondělí po sv. Kordule, 6. pondělí po sv. Lucii.

(50) 1527 dubna 24. Olomouc, AMB, SLML č. 1229. Ferdinand I. Druhá část dekretu (srov. položku 37) – ustanovení o jednodenním každotýdenním trhu na maso a chleba.

(51) 1576 ledna 9. Vídeň, AMB, SLML č. 2067. Maxmilián II. Rozhodnutí sporu mezi vyššími stavy a městským stavem na Moravě o vyvěšování obilních korouhviček v trhových dnech.

(52) 1457 listopadu 16. Praha, AMB, SLML č. 431. Ladislav Pohrobek. Insertní konfirmace listiny Václava II. z 25. března 1297 (AMB, SLML č. 59 = CDM V č. 65 = RBM V č. 1744) udělující městu horní právo na všechny kovy v okruhu šesti mil kolem města.

(53) 1457 listopadu 18. Praha, AMB, SLML č. 432. Ladislav Pohrobek. Povolení dobývat rudu na královských pozemcích v Rýmařově a v Hankštejně (dnes Skály, místní

[30] V úvodním přehledu v rkp. č. 45 (AMB, A 1/3 – Sbírka rukopisů a úředních knih), se odkazuje na stranu 131, tedy opakovaně na tutéž stranu jako u regestu z 21. září 1333 (viz výše položku 11), avšak omylem, neboť v této listině není o vinohradech ani zmínky. Původně však byl ve zmíněném úvodním přehledu odkaz na stranu 481, jenže v textové části rkp. č. 45 je tato strana prázdná; snad sem měla být listina opsána, ale k tomu již nedošlo a číslo stránky bylo v úvodním přehledu škrtnuto.

[31] Viz níže poznámky 83 a 85.

401-444_vasku_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:59 Stránka 417

část obce Horní Město) a dále v Želešicích na pozemcích kláštera sv. Anny v Brně a kláštera v Oslavanech.

(54) 1530 listopadu 20. Augsburg, AMB, SLML č. 1256. Ferdinand I. Podrobné ustanovení o užitcích plynoucích městu z dolování na městských (tj. brněnských) pozemcích u Deblína (Danielova hora). (Regest v konsignaci je nepřesný.)

(55) 1454 července 27. Praha, AMB, SLML č. 415. Ladislav Pohrobek. Vypovězení Židů z Brna a přidělení židovských domů, synagogy a hřbitova křesťanským měšťanům za roční poplatek 60 kop královské komoře.[32]

(56) 1498 srpna 28. Budín, AMB, SLML č. 908. Vladislav Jagellonský. Udělení práva měšťanům odkazovat veškerý movitý i nemovitý majetek komukoli, avšak duchovním osobám pouze peníze v hotovosti.

(57) 1331 září 10. Praha, AMB, SLML č. 89 = CDM VI č. 429 = RBM III č. 1823. Jan Lucemburský. Podrobení statků duchovenstva ve městě všem městským dávkám a jiným břemenům a zároveň zákaz dalšího kupování statků od starodávna patřících městu duchovními.[33]

(58) 1524 prosince 21. Budín, AMB, SLML č. 1173. Ludvík Jagellonský. Zákaz provozování řemesel na brněnských předměstích (s výjimkou pozemků královských).

(59) 1352 listopadu 4. – , AMB, SLML č. 119 = CDM VIII č. 180 = RBM V č. 1396. Srov. M. FLODR, *Právní kniha I*, s. 417–418, [XXII]; *PK II,* s. 187–189, L (listina) XXII. Markrabě Jan Jindřich. Ustanovení, že cechovní řády smějí vydávat pouze rychtář a městská rada (nikoli samy cechy); speciálně pak potvrzení (norimberských) statut pro (brněnské) řezníky.

(60) 1523 února 1. Praha, AMB, SLML č. 1134. Ludvík Jagellonský. Přikázání pokut od obyvatel Brna a jeho předměstí i od jeho venkovských poddaných městu (s výjimkou pokut za urážku královského majestátu).[34]

(61) 1243 leden –. Praha, AMB, SLML č. 18 a č. 19 = CDB IV č. 17 = CDM III č. 32 a č. 33 = RBM I, č. 1069. Václav I., tzv. privilegium maius – články I/1 a I/6 (projednávání vražd), tzv. privilegium minus – článek II/12 (pozůstalosti cizinců). Srov. M. FLODR, *Iura,* s. 5, 6, 11 (latinský originál), 13, 14, 19 (starý německý překlad), 21, 22, 27 (moderní český překlad).

(62) 1457 července 19. Vídeň, AMB, SLML č. 430. Ladislav Pohrobek. Obnovené udělení práva razit denáry neboli haléře (s odznaky markrabství moravského).

(63) 1646 února 3. Linec, AMB, SLML č. 3433. Ferdinand III. Zákaz provozování živností v panských a rytířských domech v Brně.

---

[32] Tento poplatek odváděli do panovníkovy komory do té doby právě Židé.

[33] Kromě tohoto ustanovení je v první části listiny nařízení, že všichni ve městě, pokud chtějí pořídit závěť, smějí odkazovat pouze peníze v hotovosti, nikoli však nemovitosti. Toto nařízení nebylo však do regestu v konsignaci pojato, neboť – jak se uvádí v rkp. č. 47 (AMB, A 1/3 – Sbírka rukopisů a úředních knih), ff. 72–73 – bylo zrušeno privilegiem krále Vladislava z roku 1498 (srov. položku 56).

[34] Diplomaticky je tato listina tzv. polokonfirmací, neboť její první část má charakter bezinsertní všeobecné konfirmace. Srov. V. VAŠKŮ, *Panovnické konfirmace*, s. 7–8.

401-444_vasku_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:59 Stránka 418

(64) 1325 dubna 5. Znojmo, AMB, SLML č. 84 = CDM VI č. 283 = RBM III č. 1066. Jan Lucemburský. Zákaz vrchnostem bránit poddaným, aby se usidlovali v Brně.[35] Vidimus této listiny, vydaný premonstrátským opatem v Zábrdovicích a augustiniánským převorem u sv. Tomáše v Brně 24. září 1481, viz v AMB, SLML č. 687.[36]

(65) 1646 února 3. Linec, AMB, SLML č. 3435 (opis). Ferdinand III. Osvobození od vinného a pivního tácu. (Jde o výtah – čtvrtý artikul – z tzv. švédského privilegia, uvedeného v následující položce 66.)

(66) 1646 února 3. Linec, AMB, SLML č. 3432. Ferdinand III. Tzv. švédské privilegium – polepšení městského znaku a další výsady.

(67) 1539 května 15. Praha, AMB, SLML č. 1334. Ferdinand I. Potvrzení patronátního práva farních kostelů sv. Jakuba a Všech svatých v Brně.

(68) 1646 ledna 29. Linec, AMB, SLML č. 3428 (ověřený opis – vidimus). Reskript Ferdinanda III. pro moravský tribunál. Osvobození brněnských radních od ubytování vojska. (Vidimus má ověřovací formuli registrátora České dvorské kanceláře z 18. února 1646 v Linci a přitištěný panovnický sekret. Opis tohoto vidimusu s vidimační formulí tribunálního registrátora a expeditora Köhlera ze 17. října 1716 je v AMB, A 1/3 – Sbírka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 45, s. 765–768.)[37]

(69) 1453 července 27. Brno, AMB, SLML č. 404. Ladislav Pohrobek. Udělení práva pečetit červeným voskem.

(70) 1382 srpna 9. Brno, AMB, SLML č. 156 = CDM XI č. 262. Markrabě Jošt. Předání patronátního práva špitálu sv. Štěpána (na Křenové ulici) městu.

(71) 1463 ledna 12. Vídeňské Nové Město, AMB, SLML č. 466. Císař Fridrich III. Povolení brněnským měšťanům převážet zboží z Benátek do Brna přes Fridrichova území.

(72) 1550 července 11. Olomouc, AMB, SLML č. 1469. Moravský hejtman a moravský podkomoří jako komisaři ustanovení Ferdinandem I. Rozhodnutí sporu mezi obcí a magistrátem[38] ohledně „kupectví a skladu“ (a v dalších sporných záležitostech, které však do regestu v konsignaci nebyly pojaty).

Jak vyplývá z výše otištěné konsignace a z následné identifikace, počet jednotlivých položek (tedy privilegií jakožto práv) je 72, počet fyzických listin pak činí pouze 68.

[35] První část listiny, týkající se čepování rakouských vín, nebyla do regestu v konsignaci pojata.

[36] V denním datu vidimusu je však nesrovnalost: uvádí se „die Martis XXIIII mensis Septembris“, ale v roce 1481 připadlo úterý (dies Martis) až na 25. září; 24. září bylo tedy pondělí. (Je zajímavé, že obdobná nesrovnalost se nachází i v jiném vidimusu týchž vydavatelů z 21. září 1481 – sobota místo správného pátku; srov. AMB, SLML č. 686.) Pro svou od jiných běžných vidimusů odlišnou formu by si tento vidimus z roku 1481 zasluhoval příležitostného zvláštního pojednání, zejména vzhledem k pouze částečnému inserování vidimované listiny.

[37] V textové části rkp. č. 45 je dále na s. 769–776 opsána i příloha tohoto reskriptu, totiž dvorský dekret pro hejtmana Starého Města Pražského z 1. března 1645 o ubytování vojska v pražských městech. Jako přílohu ji označuje ve vidimační formuli registrátor Köhler, ale dnes tento dekret k reskriptu z 29. ledna 1646 přiložen není; byl totiž uložen do AMB, SLML pod své datum jako samostatná písemnost, a to jako č. 3319.

[38] Pro přesnost poznamenávám, že v textu listiny se termínu magistrát nepoužívá; píše se buď o purkmistrovi a úřadě města, nebo o purkmistrovi a radě města.

401-444_vasku_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:59 Stránka 419

Z období vlády Karla VI., kdy město usilovalo o další potvrzení svých privilegií, se na rozdíl od 17. století dochovalo, jak s potěšením zjišťujeme, značné množství aktových písemností, z nichž můžeme čerpat cenné poznatky o průběhu několikaletého přípravného revizně-konfirmačního řízení. Jde o písemnosti především Královského tribunálu (neboli Královského úřadu zemského hejtmanství) v Markrabství moravském[39] a České dvorské kanceláře.[40]

Dne 17. ledna 1715 předložil magistrát města Brna u vídeňského dvora v České dvorské kanceláři supliku, formálně adresovanou panovníkovi, v jejímž úvodu odkazuje na přílohu, která je v další části supliky charakterizována jako autentický extrakt a z níž prý vyplývá, jaká privilegia udělili městu v dávné minulosti panovníkovi předchůdci, a dodává, že potvrzení těchto privilegií se Brnu naposledy dostalo od Leopolda I. 11. března 1698. Zároveň představitelé města zdůrazňují, že by nebyli opomněli požádat o konfirmaci ani za vlády Josefa I., kdyby nebylo tehdy, 18. prosince 1705, Královskému tribunálu panovníkovým reskriptem sděleno (a pak prostřednictvím tribunálních patentů veřejně publikováno), že konfirmace privilegií se odkládají až na dobu po korunovaci Jeho Veličenstva za českého krále.[41] I když tento odklad nadále trvá i za nynějšího panovníka,[42] obrací se magistrát na Jeho Veličenstvo s prosbou o další konfirmaci všech svých v přiloženém extraktu seznamenaných svobod, milostí, imunit a privilegií už nyní, a to z obavy, aby delší váznutí („bei längerer Ausbleibung“) [aktuální] zeměpanské konfirmace snad nějakým způsobem brněnské měšťany neohrozilo.[43] Připojeno je přání, aby potvrzení se uskutečnilo „in besten Formb rechtens et in forma speciali“,[44] a dále, aby mezi příslušnými úřady a instancemi, jimž bude dáno udělení konfirmace na vědomí, byla obzvláště dvorská komora.

[39] Moravský zemský archiv, fond B 1 – Gubernium, karton 63, konvolut sign. B 22 (dále MZA, B 1 – Gubernium, sign. B 22), zejména ff. 125–212.

[40] Národní archiv, fond Česká dvorská kancelář, sign. IV D 7, karton 568, konvolut Brno II, svazek 2 (dále NA, ČDK – Brno II/2), zejména ff. 1–56.

[41] K české korunovaci Josefa I., jak známo, už nedošlo.

[42] Doslova: „Wiewohlen nun...Euer...Majestät die obangeführte Sanction, unseres Wissens, allergnädigst nicht aufgehoben haben...“ Jak je rovněž běžně známo, uskutečnila se korunovace Karla VI. na českého krále až v roce 1723.

[43] Důrazné vysvětlení, proč Brno nemá konfirmaci od Josefa I., a vyjádření obav z možných negativních důsledků dosavadní absence konfirmace Karla VI. jsou zřejmě odrazem stížností měšťanského výboru, který mimo jiné vyčítal magistrátu liknavost při získávání panovnických konfirmací. O těchto stížnostech a magistrátních odpovědích na ně z roku 1714 (ale už i z předchozích let) se lze dočíst v písemnostech uložených v AMB, fond A 1/9 – Stará tereziánská registratura ekonomická, inv. č. 149, sign. G 14/I, karton 58, zejména kus 169 (a zčásti i kartony 56 a 57). Širšími souvislostmi těchto dlouhodobých sporů, v nichž ovšem bylo potvrzování privilegií pouze jedním z kontroverzních bodů, se zabýval Vladimír BURIAN, *Boje měšťanského výboru s městskou radou v Brně koncem 17. a na počátku 18. stol.,* in: Brno v minulosti a dnes 7, 1965, s.77–83. Srov. též J. DŘÍMAL a kol., *Dějiny města Brna,1,* s. 162–164.

[44] Co mínili Brněnští speciální formou, není zcela jasné. Možná chtěli, aby nešlo zase jen o všeobecnou konfirmaci jako za Ferdinanda II., Ferdinanda III. a Leopolda I., ale o konfirmaci ne-li insertní, tedy aspoň regestovou.

401-444_vasku_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:59 Stránka 420

S lítostí však musíme konstatovat, že zmíněná příloha – extrakt – se u supliky dnes nenachází, což značně zkomplikuje náš další výklad.[45]

Hned následujícího dne, 18. ledna 1715, je datován reskript, v němž Karel VI. uložil moravskému tribunálu, aby vypracoval o brněnské suplice své dobrozdání a co nejdříve je odeslal ke dvoru.[46]

Tribunál však usoudil, že nemůže dobrozdání vypracovat fundovaně („mit Bestand") bez zhlédnutí privilegií (nespokojil se tedy s přiloženým – a námi dnes postrádaným extraktem), a proto 22. března 1715 vyzval brněnský magistrát, aby ta svá privilegia, o jejichž potvrzení žádá, předložil u tribunálu v originále.[47] V odpovědi doručené tribunálu – podle presentata – 30. března magistrát sdělil, že je připraven originály předložit, a to prostřednictvím dvou zástupců městské rady („Ratsdeputirte") a městského registrátora. Požádal proto, aby tribunál ustanovil komisaře, kteří by provedli revizi privilegií („ad hunc recognitionis actum"), a aby určil, kam a kdy („locum et diem") se mají brněnští zástupci dostavit.[48]

Tribunál se rozhodl pověřit funkcí komisařů dva své úředníky, a to asesora rytíře Gerharda Ferdinanda von Freienfels a německého sekretáře Johanna Georga Heigla.[49] Formálně je o tom uvědomil 1. dubna 1715,[50] a uložil jim, aby stanovili magistrátu termín jednání („Tagfahrt"), povolali k sobě jeho zástupce a zejména aby srovnali („combiniren") originály s přiloženým extraktem a o výsledku svého zkoumání podali tribunálu zprávu. Téhož dne informoval tribunál o svém rozhodnutí i brněnský magistrát.[51]

---

[45] Suplika sama se nedochovala v originále. V MZA, B 1 – Gubernium, sign. B 22 , ff. 126–129, je pouze její prostý opis, který je vložen do reskriptu, o němž bude dále pojednáno. Jediná, ale vcelku nepodstatná informace, kterou o vnější podobě přílohy v opise supliky najdeme, uvádí, že byla označena „sub signo solis", tedy schematickým obrázkem sluníčka, které je zde navíc přimalováno. (Sluníčko se na obrázku usmívá – skoro jako by se autorovi této studie vysmívalo, že se mu nedaří text přílohy najít.)

[46] Originál reskriptu je v MZA, B 1 – Gubernium, sign., B 22, ff. 125—130 (do dvojlistu je vložen, jak jsme již uvedli, opis supliky na ff. 126–129). V Brně u tribunálu byl reskript presentován 27. ledna 1715. Připomínám, že datum reskriptu označuje den, kdy bylo meritorně rozhodnuto jej napsat, nikoli tedy den, kdy byl odeslán, neboť než došlo k vyhotovení konceptu, pak k jeho aprobaci, poté k pořízení čistopisu a konečně k expedování, uplynulo zpravidla několik dalších dní (a v některých případech i mnohem delší doba).

[47] Koncept tribunální dekretální misivy viz v MZA, B 1 – Gubernium, sign. B 22, f. 131. Originál této písemnosti se mi v AMB nepodařilo zatím nalézt.

[48] Originál magistrátní zprávy viz v MZA, B 1 – Gubernium, sign. B 22, ff. 132–133. Vlastní datum podání nemá, což je u písemností adresovaných podřízenými osobami a institucemi institucím nadřízeným obvyklé.

[49] Tvar sekretářova příjmení kolísá, v brněnském titulárním kalendáři na rok 1715 se uvádí Heigl, v tribunálních písemnostech však čteme někdy Heugel, jindy Heigel, sám sekretář se podepisoval jako Heugell.

[50] Koncept tribunální dekretální misivy pro oba komisaře je v MZA, B 1 – Gubernium, sign. B 22, ff. 134–135. Původně hodlal tribunál ustanovit za komisaře, jak vyplývá z konceptu, rytíře Leopolda von Waldner a rytíře Josepha Ignatia von Waldorff, ale tato dvě jména jsou v konceptu škrtnuta a nahrazena jmény uvedenými v textu.

[51] Koncept tribunální dekretální misivy pro magistrát je v MZA, B 1 – Gubernium, sign. B 22, f. 136. Originál jsem zatím v AMB nenašel.

401-444_vasku_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:59 Stránka 421

Na elaborát o výsledku revize však musil tribunál čekat více než rok. Pánové Freienfels a Heigl se splněním svého úkolu zřejmě nijak nespěchali, neboť termín setkání s brněnskými delegáty, jimiž byli radní Johann Baptist Dupeni a Wenzel Balaus spolu s městským registrátorem Johannem Antonem Spurným, stanovili až – aspoň podle svých slov – na 12. červen, patrně dokonce až následujícího roku 1716.[52] Tohoto dne a pak ještě během několika následujících dní, jak uvádějí ve své relaci, srovnávali výtahy z privilegií, obsažené v seznamu předloženém panovníkovi („die in der bei Ihro Majestät eingereichten Consignation extractive enthaltene privilegia"), s jejich plným zněním v originálech („per extensum in originalibus"), které jim zástupci města předkládali kus po kuse („von Stuk zu Stuk"), a to podle pořadí v seznamu (zde doslova: „in der Consignation"). Dospěli přitom k závěru, že všechno to, co je v seznamu (zde doslova: „in dem elencho") uvedeno *od čísla 1 až po číslo 70,* správně odpovídá obsahu originálů, ale (jak poněkud decentně dodávají) až na několik výjimek:

[a] V privilegiu Ladislavově z roku 1454, označeném *číslem 26,* v němž se zakazuje šenkování piva a vína mimo město, není nic uvedeno o vzdálenosti jedné míle cesty, ale v magistrátním extraktu se přesto prohlašuje, že mimo město se nemá pivo a víno šenkovat na míli cesty.

[b] V extraktu privilegia *pod číslem 42,* kterým se uděluje městu čtrnáctidenní jarmark, je vynechána klauzule, že kupci mohou prodávat už osm dní předem a nemají platit žádné mýto za své osoby a zboží.

[c] Privilegium *pod číslem 43* uděluje městu jarmark nikoli čtrnáctidenní (jak je uvedeno v extraktu), nýbrž jen osmidenní.

[d] V extraktu privilegia označeného *číslem 53* není ani zmínky („nichts gemeldet werde") o šedesáti kopách moravských, které má město každoročně odvádět zeměpánovi za to, že domy po vyhnaných Židech a jejich synagogy byly přiděleny křesťanům.

Kromě toho komisaři sdělují, že nemohli zkontrolovat privilegium, které má v extraktu *číslo 34,* protože jeho originál je buď k nenalezení založen v městské registratuře, anebo zcela ztracen.

Svou zprávu uzavírají konstatováním, že prý jinak neshledali žádné nedostatky a závady, ani co týká písma a pečetí, a proto kromě několika málo výše uvedených připomínek nemají žádné další. (Skoro jako by chtěli říci – až na pár maličkostí je všechno v pořádku. Že nadřízené úřady byly jiného názoru, poznáme níže.)[53]

[52] Viz následující poznámku, z níž vyplývá, že jednání ve skutečnosti započalo o něco dříve a že tedy den 12. června je ve zprávě komisařů uveden omylem.

[53] Originál zprávy komisařů je v MZA, B 1 – Gubernium, sign. B 22, ff. 137–140. Vlastní datum zpráva nemá (což – jak víme – bylo obvyklé u písemností podřízených vydavatelů), jako presentační datum u tribunálu je uveden 12. červen 1716. Toto presentatum je však v podivném rozporu s údajem v elaborátu komisařů, kteří výslovně píší, že revize započala 12. června a trvala pak ještě několik dalších následujících dní. Jak mohla být hotová písemná relace předložena u tribunálu ve stejný den, kdy jednání teprve začalo a ještě nebylo dokon-

401-444_vasku_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 18:59 Stránka 422

Vzhledem k tomu, že listiny, k jejichž extraktům měli komisaři výhrady, jsou v jejich zprávě označeny jen pořadovými čísly a pouze v jednom případě i jménem vydavatele, avšak nikdy alespoň ročním datem, bude jejich identifikace značně obtížná. A protože celkový seznam všech ve výtazích předložených privilegií (nazývaný ve zprávě střídavě jako extrakt nebo konsignace anebo elench a čítající sedmdesát položek) se mi bohužel nepodařilo přes veškerou námahu najít, připraví nám pokus o jeho hypotetickou rekonstrukci ještě mnohé horké chvíle. Ale než k tomu přikročíme, věnujme nejprve pozornost tomu, jak reagoval na relaci komisařů tribunál a pak panovník.

Moravský královský tribunál ve svém dobrozdání pro panovníka, datovaném 12. června 1716,[54] sice věrně a velmi obšírně reprodukoval obsah komisařské relace, nicméně s nelibostí podotkl, že brněnský magistrát předložil Jeho Veličenstvu poněkud nespolehlivě („etwas unverlässlich") sestavený extrakt privilegií. Přesto však nakonec doporučil, aby všechna v něm sepsaná privilegia byla znovu potvrzena, a to vzhledem k tomu, že byla naposledy konfirmována panovníkovým otcem Leopoldem I. 11. března 1698. Navrhl však, aby byla při konfirmaci vynechána ta listina, která je nezvěstná a nemohla být k revizi předložena.[55] K tomu, jak by se mělo při novém potvrzení naložit se zjištěnými nepřesnostmi u čtyř položek v extraktu (uvažme, že u dvora měli k dispozici zatím právě jen tento extrakt) a jakou podobu by měla budoucí konfirmační listina mít (insertní, regestovou, všeobecnou, nebo jinou?) se tribunál nevyjádřil. U dvora si ovšem s takovým neúplným dobrozdáním nevěděli rady, a podrážděná reakce Karla VI. (či spíše jeho České dvorské kanceláře) se odrazila v reskriptu datovaném ve Vídni 13. července 1716 a doručeném tribunálu 19. července téhož roku. Již z jeho úvodu je patrné rozhořčení nad tím, jaké diskrepance mezi extraktem a plným textem privilegií vyšly najevo v záležitosti mílového práva, šenkování piva a vína a výročních trhů,[56] a nad tím, že jedno privilegium, přiložené pod

čeno? Jedno z dat je nepochybně mylné. Nahlédneme-li do radního protokolu tribunálu z roku 1716 (MZA, fond C 3 – Tribunál, radní protokoly, svazek č. 72), zjistíme, že o relaci komisařů jednalo vedoucí tribunální kolegium v sesi konané právě 12. června, přičemž se v příslušném zápise poznamenává, že relace byla (teprve) téhož dne presentována. Omylu se tedy musili dopustit komisaři: revize se zřejmě konala dříve, jak ostatně zdá se naznačovat slůvko „jüngsthin" (nedávno), připojené (místo označení roku) za měsíční den. Bylo by sice možno uvažovat i o jiných vysvětleních této chronologické záhady, ale šlo by jen o spekulace. Že by například mohli mít komisaři na mysli 12. červen roku minulého (1715), je asi málo pravděpodobné; na jedné straně by to sice znamenalo, že začali svůj úkol, jímž byli pověřeni už počátkem dubna 1715, plnit podstatně dříve, ale na druhé straně by se zdálo podivné, že by jim pak sepsání a odevzdání zprávy trvalo celý rok. Hypoteticky nelze zcela vyloučit ani představu, že o výsledku revize referovali na zasedání tribunálu 12. června 1716 prozatím jen ústně (popřípadě jen na základě předběžného konceptu nebo náčrtku) a že svou zprávu zpracovali písemně (popřípadě uvedli do konečné čistopisné podoby) až dodatečně, přičemž jim nedopatřením splynul den presentata s dnem zahájení revize.

[54] Koncept tribunálního dobrozdání je v MZA, B 1 – Gubernium, sign. B 22, ff.141–146. O potížích s datováním viz výše poznámku 53.

[55] Jde o listinu označenou v nedochovaném extraktu číslem 34 – viz výše zprávu komisařů.

[56] Kupodivu se však reskript nezmiňuje o záležitosti poplatku za získání židovských domů – srov. výše ve zprávě komisařů.

401-444_vasku_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 19:00 Stránka 423

číslem 34 jen extractive, nemohlo být in extenso vůbec předloženo. Nařizuje se proto tribunálu, aby si od magistrátu vyžádal co nejdříve všechna výše uvedená privilegia,[57] pokud existují,[58] a to v ověřených opisech vidimovaných tribunálem, a dále, aby vyzval magistrát k vysvětlení, čím přičiněním („cuius facto") se zjištěné přídavky[59] vloudily do extraktu,[60] a to jak do toho, který byl předložen nyní (Karlu VI.), tak i do toho, který byl předložen již dříve panovníkovu otci (Leopoldovi I.). (Otázce, jaký je vztah mezi nám známým extraktem čili konsignací z roku 1697 a nedochovaným, respektive nenalezeným extraktem čili elenchem aneb konsignací z roku 1715, se budeme věnovat později, až k jejímu zodpovězení získáme z dalších písemností aspoň několik záchytných bodů.)

Opis reskriptu pak tribunál hned během dalšího dne, následujícího po jeho presentaci, dal zaslat brněnskému magistrátu[61] a v průvodním přípise zdůraznil, že ověřené opisy je třeba předložit co nejdříve, a totéž zřejmě platilo, jak vyplývá ze souvislosti, i o povinnosti zodpovídat se („euch verantworten sollet") za „přídavky".

Nicméně brněnským konšelům trvalo více než rok, než tento naléhavý příkaz splnili. Ačkoli jej obdrželi už 27. července 1716,[62] podařilo se jim dodat tribunálu požadované vidimusy a spolu s nimi svou obhajobu ve věci přídavků, „vplíživších se" do extraktu, teprve 24. září 1717.[63]

Magistrátní zpráva je mimořádně rozsáhlá, jen její vlastní text zabírá skoro dvacet stran a s přílohami čítá téměř devadesát stran. Nadto je stylizována velmi kompliko-

[57] Z formulace „alle obige privilegia" není sice zcela jasné, zda jsou míněna všechna privilegia sepsaná v extraktu, anebo jen ta, u nichž komisaři zjistili diskrepance, nicméně magistrát, jak dále uvidíme, pochopil příkaz v prvním, širším významu.

[58] Jde zřejmě o narážku na nezvěstné privilegium č. 34.

[59] Ve skutečnosti zjistili komisaři v extraktu při jeho srovnávání s originály, jak víme, nejen přídavky, nýbrž i vynechávky.

[60] Formulaci „...selbten (= den Magistrat), cuius facto die von euch gefundene Zusätze in diese extractus eingeschlichen, zur Rede ziehen" není snadné jednoznačně interpretovat. Slova „cuius facto" by bylo možno přeložit také jako „jehož (tj. magistrátním) přičiněním, dílem"; „zur Rede ziehen" pak důrazněji jako „volat k odpovědnosti" (ostatně v dalších písemnostech, které se na panovníkův příkaz znovu odvolávají a skoro doslova jej jinak citují, je toto sousloví nahrazeno slovesem „sich verantworten"). Není tedy zcela jasné, jde-li v reskriptu o pohoršené konstatování, že dodatky jsou dílem magistrátu, anebo (i když je v tom jen velmi jemný významový odstín) o zjištění konkrétního viníka. Podle názoru prof. Jany Nechutové, kterou jsem požádal o konzultaci, nelze ani z hlediska latinské filologie s plnou jistotou rozhodnout, který z obou možných výkladů je správnější.

[61] Koncept tribunální dekretální misivy datované 20. července 1716 viz v MZA, B 1 – Gubernium, sign. B 22, ff. 149–150. Kromě odkazu na přiložený reskript je zde zmínka ještě o další příloze, v níž jsou seznamenány (neoprávněné) přídavky v extraktu, ale protože tuto přílohu neznám (stejně jako neznám originál dekretální misivy), nedovedu povědět, zda šlo o opis celé zprávy komisařů, anebo jen o výtah z ní, týkající se čtyř inkriminovaných položek.

[62] Originál dekretální misivy došlé magistrátu sice není k dispozici, jak bylo již uvedeno v předchozí poznámce, ale o tom, kdy byla doručena („sub...exhibito...") se zmiňuje magistrát ve své následující zprávě.

[63] Originál magistrátního podání je v MZA, B 1 – Gubernium, sign. B 22, ff. 151–160. Jeho prostý opis se nachází v NA, ČDK – Brno II/2, ff. 1–45, a to včetně příloh A až M, které u originálu dnes nejsou. Podání je opatřeno pouze tribunálním presentatem, nikoli vlastním magistrátním datem.

401-444_vasku_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 19:00 Stránka 424

vaně a toporně; nekonečná zauzlovaná souvětí značně ztěžují dnešnímu badateli orientaci při sledování hlavní linie výkladu, a to v mnohem větší míře, než je při studiu úředních písemností 18. století jinak obvyklé. Abychom neodradili čtenáře příliš podrobnou reprodukcí tohoto poníženě formulovaného elaborátu, pokusíme se vystihnout jeho podstatu v poněkud resumované podobě.

V první části hlásí magistrát tribunálu, že předkládá požadované plné texty („per extensum") privilegií seznamenaných v extraktu, a to v ověřených opisech vidimovaných německým registrátorem a expeditorem tribunálu Johannem Heinrichem Kollerem,[64] avšak s výjimkou jedné písemnosti – rezoluce Leopolda I. z 20. listopadu 1668, která se předkládá (jako příloha A) pouze v kancelářském opise, neboť její originál se nepodařilo najít ani v registratuře tribunálu, ani v registratuře stavovské, ani v České dvorské kanceláři.[65] Zároveň se omlouvá za opožděné dodání opisů; vyjadřuje naději, že pánové u tribunálu sami milostivě uznají, že vzhledem ke značně velkému počtu privilegií a jejich rozsáhlosti nebylo možno jejich opsání, kolacionování a vidimování stihnout dříve, zvláště také proto ne, že originály nemohl magistrát svěřit do cizích rukou a dát je opsat nikomu jinému než přísežnému městskému kancelistovi, a přitom bylo nezbytné vyřizovat i běžnou denně odesílanou písemnou agendu.[66]

Druhá část zprávy je věnována velmi podrobné obhajobě přídavků a také vynechávek, které se vloudily do extraktu.[67] Kdybychom se chtěli omezit pouze na co

[64] Jméno tohoto úředníka je však v magistrátní zprávě zřejmě uvedeno chybně: podle titulárního kalendáře se jmenoval *Frantz* Heinrich Köhler. Ve vidimačních formulích ověřených opisů, o nichž bude později řeč v souvislosti s rkp. č. 45 (AMB, A 1/3 – Sbírka rukopisů a úředních knih), je však uvedena v některých případech další varianta jeho příjmení a ještě jedno křestní jméno navíc: Franciscus Henricus *Josephus Khöler*. – Není jasné, zda byla každá z listin vidimována samostatně, anebo zda šlo o hromadný vidimus všech listin (například v jednom sešitě). Ve zprávě se sice odkazuje na přílohu (opět!) „sub signo solis" (zase s připojeným obrázkem sluníčka), ale ta se bohužel nedochovala. (Dochované přílohy A – M, o nichž je zmínka výše v předchozí poznámce, se týkají jiných písemností.) K otázce formy vidimusu (či vidimusů) se později ještě vrátíme (v souvislosti s výše zmíněným rkp. č. 45).

[65] Typologicky jde o dekret České dvorské kanceláře, v němž se jménem Jeho Veličenstva rozhoduje spor mezi třemi vyššími stavy a královskými městy jako čtvrtým stavem na Moravě „in puncto collectandi". (V identifikaci odpovídá položce 23.). Dodávám, že originál samozřejmě nebyl k nalezení ani v brněnské městské registratuře. Zmíněný kancelářský opis byl možná pořízen podle opisu, který se nachází v AMB, A 1/3 – Sbírka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 47, ff. 276–277. – Další příloha (B), na niž se magistrát v této souvislosti odvolává, je ověřený opis dopisu, v němž dvorský agent Joseph Ludwig App sděluje z Vídně 21. srpna 1717 purkmistrovi a radě města Brna, že se mu přes veškerou snahu dosud nepodařilo získat v registratuře České dvorské kanceláře „autenticum" Leopoldovy rezoluce a že se – pokud jeho formulaci dobře rozumím – zřejmě už těžko, jak se domýšlí, nalezne její originální koncept. Nemohu se na tomto místě blíže zabývat rozborem termínů *autenticum* a *Original-Concept*, jichž App použil, poznamenávám jen, že *autenticum* sice bývá někdy synonymem pro originál (patrně tak to chápal App, avšak proč by pátral po originále u vydavatele?), ale většinou se takto v 18. století označoval ověřený opis; nejednoznačný je i druhý termín. – Zajímavé je i to, že se magistrátní zpráva vůbec nezmiňuje o nezvěstném privilegiu č. 34. Znamená to snad, že se mezitím našlo?

[66] „....dabei aber gleichwohlen die täglich vorfallende expedienda befördern müssen."

[67] Jak patrno, magistrát píše nejen o „Zusätze", jak je tomu v panovníkově reskriptu a v tribunální dekretální misivě, nýbrž také – přesně jako je tomu ve zprávě komisařů – o vynechávkách.

401-444_vasku_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 19:00 Stránka 425

nejstručnější vyjádření základní myšlenky rozvláčného rozkladu, stačilo by konstatovat, že podle mínění magistrátu vznikly přídavky a vynechávky přehmatem a nepozorností pořizovatele extraktu („durch einen innvermerkten Verstoss et per inadvertentiam extrahentis"), že však tyto prohřešky na podstatě privilegií nic nemění.

Sledujme nicméně aspoň v základních rysech, jak magistrát tuto svou základní tezi konkretizoval na inkriminovaných čtyřech listinách, které byly v extraktu označeny, jak víme ze zprávy komisařů, pořadovými čísly 26, 42, 43, 53. V magistrátní zprávě tato čísla sice uvedena nejsou, ale v tomto pojednání jich přesto použijeme, protože nám později pomohou při rekonstrukci celého nezvěstného extraktu.[68]

Pokud jde o privilegium č. 26, u něhož se ve zprávě komisařů uvádí, že jeho vydavatelem je Ladislav, je v magistrátním elaborátu navíc udán rok vydání, a to 1454. S přihlédnutím k obsahu, jak je v předchozích písemnostech reprodukován, spolehlivě zjistíme, že jde o českou listinu krále Ladislava Pohrobka vydanou v Praze 21. července 1454 (AMB, SLML č. 413).[69] Na námitku, že v této listině, zakazující čepovat pivo a víno mimo město Brno, není v originále – na rozdíl od extraktu – uvedena vzdálenost jedné míle, odpovídá magistrát upozorněním, že přece mílové právo udělil městu již král Václav (I.) v roce 1243, tedy o více než dvě stě let dříve, a na důkaz toho přikládá výtah ze známého privilegia tohoto panovníka z ledna 1243 (AMB, SLML č. 19 – privilegium minus = CDM II č. 33 = RBM I č. 1069 = CDB IV č.17, článek II/6).[70] Později, jak Brněnští dodávají, prokládajíce svůj výklad odkazy na další a další přílohy,[71] bylo Václavovo privilegium potvrzeno a vysvětleno Ferdinandem I. 15. srpna 1544 (AMB, SLML č. 1397)[72] v tom smyslu, že na míli od města nesmí být postaven žádný pivovar ani krčma, v nichž by se šenkovalo pivo a víno; toto vysvětlující a rozšiřující privilegium („Erleuterungs- und Extendirungsprivilegium")[73] potvrdil pak „in specie et

[68] Srov. výše poznámku 17.

[69] V identifikaci odpovídá položce 29.

[70] Nejnovější edici publikoval M. FLODR, *Iura*, článek II/6. V identifikaci odpovídá položce 28.

[71] Na rozdíl od magistrátu, který takřka s rozkoší přímo hýří odkazováním na abecedně označené přílohy, nechci toto své pojednání – s ohledem na srozumitelnost – dále zatěžovat citováním značek, ani příliš minuciózním vysvětlováním, proč například privilegium Ferdinanda I. z roku 1544 je označeno jako příloha H, Rudolfovo z roku 1578 jako C, Ladislavovo z roku 1454 jako K, rozsudek tribunálu z roku 1662 jako J atd. atd. Za užitečné však považuji doplnit – na základě *textu* příloh – do reprodukce magistrátní zprávy přesná data listin a někdy i další údaje, které v základním, „nepřílohovém" textu zprávy chybějí, jsouce „zakódovány" odkazovými písmeny.

[72] V identifikaci odpovídá položce 30.

[73] Označili-li Brněnští toto privilegium za vysvětlující a *rozšiřující,* měli tím nepochybně na mysli interpretační rozhodnutí Ferdinanda I., „že se týž majestát krále Václava *tolikéž na pivovary*, aby blíže míle okolo města staveny nebyly, jako na krčmy vztahuje a rozumí, protož ... často psaný majestát krále Václava v tom artykuli a klauzuli tímto listem a majestátem naším vysvětlujem a vyjadřujem". Panovník tím totiž vyhověl stížnosti purkmistra, rady a obce města Brna na příslušníky vyšších stavů, kteří budují své pivovary v kratší než mílové vzdálenosti od města, odvolávajíce se na to, „že by v majestátu krále Václava toliko krčmy, a ne pivovary doloženy byly".

401-444_vasku_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 19:00 Stránka 426

de nomine“ Rudolf II. 16. října 1578 (AMB, SLML č. 2117).[74] Tím je podle mínění magistrátu existence mílového práva města Brna dostatečně právně prokázána, a i když v Ladislavově privilegiu klauzule o míli chybí a teprve až do extraktu prý byla čísi nepozorností (!) připojena,[75] každopádně („ein als andern Weg“) toto právo ve své podstatě („in suo esse“) nadále trvá. Ba dokonce prý, jak Brněnští poněkud krkolomně argumentují, mílové právo je Ladislavovou listinou konsolidováno, ne sice výslovně („non apertis verbis“), ale aspoň tím, že se v souvislosti se zákazem šenkování mimo město odvolává na starý obyčej („podle starého obyčeje“): ze srovnání („combiniren“) ustanovení krále Ladislava s dávnou výsadou Václava I. prý vyplývá, že tímto starým obyčejem je právě mílové právo.[76]

Co se týká čísla 42, dovídáme se právě až z magistrátní relace, že jde o privilegium krále Václava, datované v Praze roku 1291, a víme-li již aspoň zčásti, čeho se týká, lze je bez problémů ztotožnit s listinou Václava II. z 13. července 1291 (AMB, SLML č. 50 = CDM IV č. 298 = RBM II č. 1547),[77] v níž se Brnu uděluje oprávnění konat čtrnáctidenní svatohavelský jarmark. Výtku komisařů, že v extraktu byla z originálního textu listiny vynechána klauzule o osvobození kupců přicházejících na trh od mýta, se magistrát snaží bagatelizovat tvrzením, že – jak bychom to vyjádřili dnes – toto ustanovení bylo antikvováno a fakticky zrušeno již o necelé dva roky později. Poukazuje totiž na to, že týž Václav II. v listině vydané v Brně 25. února 1293 (AMB, SLML č. 52 = CDM IV č. 312 = RBM II č. 1605)[78] daroval městu mostní mýto („Brukenmaut“), a to za tím účelem, aby výnos z něho byl používán k opravě cest, ulic a mostů. Ostatně prý město odnepaměti vybírá mýto ze zboží,[79] které dovážejí na zdejší jarmark cizí kupci, a ti je až doposud platili bez jediné odmluvy („ohne einzige Widerrede“).[80] Bez tohoto příspěvku, dodává magistrát, by nebylo možno každoroční nezbytné výdaje na opravy uhradit.

U čísla 43 tentokrát ani v magistrátní relaci nenajdeme údaje o vydavateli a aspoň ročním datu této listiny. To, že se týkala jarmarku (kterého?) a jeho délky, což ostatně

[74] V identifikaci viz položku 31.

[75] Z nepozornosti lze zajisté leccos vynechat, ale tvrdit, že někdo z nepozornosti něco do textu přidal, mi připadá poněkud úsměvné.

[76] Patrně tím chtěli říci, že slovy „*jinde* okolo města“ se – podle starého obyčeje – rozumí *na míli* okolo města.

[77] V identifikaci viz položku 45.

[78] V identifikaci viz položku 10.

[79] Obecně se sice jako clo (teloneum, Zoll) označuje poplatek za dovážené, vyvážené nebo převážené zboží, kdežto mýtem (muta, Maut) se zásadně rozumí poplatek z dopravního prostředku za užívání komunikací (cest, mostů, přívozů apod.), ale v minulosti často oba pojmy splývaly nebo byly zaměňovány. Tak například v našem případě se v magistrátní relaci píše o „Maut von denen Waaren“, v listině Václava II. o „*theloneum…, quod prukmaut vulgariter appellatur*“. Vývojem těchto poplatků se zabývali zejména František MAINUŠ – Jan JANÁK – Vladimír HORVÁTH, *Historie celnictví v ČSSR*, Praha 1977. Rozšířenou verzí této publikace, zpracovanou šestičlenným kolektivem autorů, je *Celnictví v Československu. Minulost a přítomnost,* Praha 1982.

[80] Mínění, že se tak vždy dálo a dosud děje plným právem, je v relaci vyjádřeno slovy: „Im übrigen ist die gemeine Stadt von undenklichen Jahren her in quieta ac longissima possessione, quae sola loco tituli de jure est, je und alle Zeit gewesen, auch annoch zu dato ist, die Maut von denen Waaren...einzufordern.“

401-444_vasku_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 19:00 Stránka 427

víme již ze zprávy komisařů, je jen nedostatečným vodítkem k její identifikaci, neboť privilegií na výroční trhy obdrželo Brno během několika staletí více.[81] Hledáme-li nicméně listinu, která – jak komisaři zdůraznili – stanoví trvání jarmarku po dobu *osmi* dní, a nikoli *čtrnácti*, jak se tvrdí v extraktu, pak jde pravděpodobně o německé privilegium Václava IV. vydané v Praze 6. května 1419 (AMB, SLML č. 245)[82] a udělující Brnu výroční trh, jenž má začínat ve svátek Božího těla.[83] Námitku komisařů odbyl magistrát tentokrát velmi stručně a jakoby se shovívavě poučujícím despektem: ve městě i v zemi je prý obecně známo („ist ein Stadt- und Landnotorium"), že podle dosavadní zvyklosti frejunk[84] každého jarmarku začíná osm dní před jeho [oficiálním] začátkem a pokračuje osm dní po něm, tedy dohromady čtrnáct dní (dodejme: podle tehdejšího způsobu sečítání).[85]

Pokud se týká privilegia č. 53, teprve až magistrátní zpráva uvádí jeho vydavatele – Ladislava – a rok vydání – 1444. Roční datum je však chybné, ve skutečnosti jde o německou listinu krále Ladislava Pohrobka datovanou v Praze 27. července 1454 (AMB, SLML č. 415),[86] nechvalně známou jako antisemitský dokument o vypově-

[81] Srov.publikaci *Historie a současnost podnikání na Brněnsku,* Žehušice 2005, zejména stať Hany JORDÁNKOVÉ, *Brněnské výroční jarmarky,* s. 18–19.

[82] Srov. v identifikaci položku 46.

[83] Existuje sice i další privilegium na osmidenní jarmark, a to od Maxmiliána II. z 9. února 1574 (AMB, SLML č. 2048), ale zde není žádný rozpor mezi originálem a extraktem. – Pro přesnost dodávám: V tomto případě nemohu připojit odkaz na položku v identifikaci, neboť v konsignaci z roku 1697 se tato listina nenachází. Byla zařazena teprve až do dnes nezvěstného extraktu z roku (patrně) 1715, jehož hypotetické rekonstrukci se budu věnovat v další části této studie.

[84] Vysvětlení pojmu *frejunk* podává Vincenz BRANDL, *Glossarium illustrans bohemico-moravicae historiae fontes,* Brünn 1876, s. 49–50.

[85] Je zajímavé, že magistrát nepodpořil svou argumentaci odkazem na jinou, pozdější listinu, jíž byl původní osmidenní jarmark prodloužen opravdu na čtrnáctidenní. Stalo se tak listinou, kterou vydal Vladislav Jagellonský v Budíně 28. ledna 1514 (AMB, SLML č. 1044 – srov. též v identifikaci položku 47) a které kupodivu nevěnovali pozornost ani komisaři, ačkoli se o ní v extraktu píše hned za listinou Václava IV. z roku 1419 dokonce v téže větě. V ní tento panovník na žádost brněnských představitelů změnil počátek jarmarku tak, aby začínal den před svátkem sv. Trojice („inicium a profesto sancte et individue Trinitatis"), a zároveň stanovil jeho délku na čtrnáct dní („cum continuis quatuordecim diebus sequentibus"). Pozoruhodný je i důvod této změny. Purkmistr a konšelé města Brna si totiž stěžovali, jak se uvádí v naraci, že – stručně resumováno – začíná-li trh právě o Božím těle, odvádí to lidi od účasti na církevních obřadech. Nabízí se však otázka, zda a do jaké míry takové opatření přispělo k nápravě. Boží tělo, jak známo, připadá vždy na čtvrtek *po* neděli sv. Trojice, a měl-li napříště začínat jarmark už v sobotu předtím a trvat následujících čtrnáct dní, pak pokračoval i v den Božího těla, byť možná s menší návštěvností než první den. Logičtější by bylo přeložit začátek jarmarku až na další neděli (popřípadě už sobotu) po sv. Trojici (a tedy i po Božím těle). Zdá se, že takto si ostatně Brněnští ustanovení z roku 1514 sami vyložili, neboť v indorzátu (asi z druhé poloviny 17. století) na originále listiny čteme, že „Jahrmarkt Corporis Christi wird *auf den folgenden Sontag* verlegt...". A obdobně je tomu i v extraktu: „...auf den Sontag *nach* Corporis Christi...". A v brněnských titulárních kalendářích z počátku 18. století, například v kalendáři na rok 1715, je jako termín tehdejšího třetího brněnského jarmarku uvedeno dokonce až pondělí po Božím těle – „den Montag nach Frohnleichnambstag". (Výklad o tom, proč a kdy byly trhy přeloženy na všední dny, by přesahoval rámec této studie.)

[86] V identifikaci odpovídá položce 55.

401-444_vasku_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 19:00 Stránka 428

zení Židů z Brna.[87] K vynechání pasáže o šedesáti kopách moravských, které má město napříště každoročně platit králi Ladislavovi a jeho nástupcům za – sit venia verbo – „arizovaný" židovský majetek jako náhradu za stejně vysokou částku, dosud odváděnou Židy do královské komory, došlo v extraktu – podle mínění magistrátu – prý asi proto („mag etwan von hierummen ausgelassen worden sein"), že v důsledku nově zavedeného způsobu placení kontribuce uvedený poplatek 60 kop zřejmě zanikl.[88]

V závěru svého elaborátu představitelé města zdůrazňují, že na tom, co je v extraktu ve srovnání s originály přidáno, nebo vynecháno, nenesou oni žádnou vinu a že prý s výjimkou toho, co způsobil autor extraktu („praeter extrahentis factum"), nedošlo podle jejich názoru k žádnému podvodu. (K této podivné obhajobě se ještě v dalším výkladu vrátíme.) Doufají proto, že u panovníka při jeho světoznámé shovívavosti („zu ...weltbekanter Clemenz") neupadnou oni ani město v nemilost a že naopak Jeho Veličenstvo jim ráčí privilegia, udělená a kontinuálně konfirmovaná svými předchůdci, znovu potvrdit a zachová jim svou stálou zeměpanskou přízeň, o níž je ujistil – podle přiložených reskriptů – Ferdinand III. z vděčnosti za jejich statečnou obranu při švédském obléhání Brna.[89] Obracejí se proto na moravský královský tribunál s prosbou, aby tento úřad postoupil panovníkovi přiložené ověřené opisy privilegií a aby zároveň podpořil brněnskou konfirmační supliku svým příznivým parere.

Než však tribunál vypracoval své dobrozdání pro panovníka, uplynulo téměř půl roku. Využijme proto – jaksi symbolicky – této časové prodlevy a věnujme nyní pozornost tvrzení brněnských konšelů, že k vynechávkám a přídavkům v nedávno (roku 1715) předloženém extraktu nedošlo jejich vinou.

Při reprodukci předchozí magistrátní relace jsem totiž vědomě – v zájmu plynulosti výkladu – pominul jistou pasáž, ne zcela srozumitelně formulovanou, v níž je řeč o konfirmaci Leopolda I. a k níž se teď musíme vrátit. Především se z této pasáže dovídáme, že předchůdci nynějších konšelů požádali Leopolda I. o potvrzení svých privilegií již v roce 1662,[90] avšak v důsledku těžkých morových a válečných časů, které mezitím nastaly, obdrželo město požadovanou konfirmaci až v roce 1698.[91]

[87] V *Dějinách města Brna,1*, s. 125, se dočteme, že králův zákrok vyprovokovala halasná misie známého františkánského mnicha a vášnivého kazatele Jana Kapistrana.

[88] V důsledku nového modu contribuendi jsou prý ostatně domy zatíženy mnohem většími poplatky („mit Losungen, sodann auch mit Camin- und anderen ein weit grösseres Quantum betragenden Anlaagen beleget").

[89] Připojeny jsou (jako příloha M) prosté opisy reskriptů Ferdinanda III. z 15. září 1643 (AMB, SLML č. 3291), 24. srpna 1645 (AMB, SLML č. 3377) a 9. září 1645 (AMB, SLML č. 3391).

[90] Podle opisu, připojeného k magistrátní relaci z 24. září 1717 jako příloha E, byla brněnská suplika presentována u dvora 10. února 1662 (viz NA, ČDK – Brno II/2, ff. 19–21).

[91] Pochybuji však, že by bylo konfirmační řízení zahájené v roce 1662 dokončeno po více než pětatřicetileté přestávce z vlastní iniciativy dvora. Vzhledem k existenci konsignace datované 5. prosince 1697 je spíše pravděpodobné, že buď koncem roku 1697, nebo počátkem roku příštího požádali Brněnští o konfirmaci znovu

401-444_vasku_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 19:00 Stránka 429

Když prý na magistrátě zjistili, že se tato konfirmace odvolává na nějaký („einen") extrakt, požádali svého tehdejšího agenta u vídeňského dvora pana Igrama, aby u České dvorské kanceláře opatřil jeho ověřený opis („in authentico"), a tento agent jim jej jako vidimus registrátora Václava Maximiliána Žďárského brzy nato zaslal. V důvěřivém domnění („nicht anderst glaubende"), že tehdejší extrakt ve všem souhlasí („gleichstimmig seie") s originály, z nichž byl pořízen, magistrát jej v dobré víře přiložil k nynější konfirmační suplice podané Karlu VI. Jak patrno, pokouší se magistrát svalit vinu za přídavky a vynechávky na někdejšího (nejmenovaného) pořizovatele konsignace z roku 1697, a kromě toho chce vzbudit dojem, jako by byl nynější (nedochovaný) extrakt z roku 1715 totožný s extraktem (konsignací) z doby Leopolda I. Vztah mezi oběma extrakty byl však, zdá se, poněkud složitější. Je sice pravděpodobné, ba téměř jisté, že novější extrakt měl za základ extrakt starší, ale zcela totožný s ním nebyl, a to už proto ne, že v extraktu z roku 1715 byly jednotlivé položky očíslovány (viz dále), kdežto v extraktu (konsignaci) z doby Leopoldovy nikoli,[92] a dále proto, že (jak níže doložíme) celkový počet položek není v obou seznamech stejný – v novějším z nich jsou dvě položky navíc. Nezbývá tedy než se pokusit na tomto místě nezvěstný extrakt z roku 1715 hypoteticky rekonstruovat.

Vycházet je nutno především ze zprávy komisařů z července 1716 (viz výše), kde se uvádí, že extrakt (či elench, jak jej komisaři také občas nazývají) obsahoval sedmdesát položek a že čtyři položky, v nichž shledali závady, byly v extraktu označeny čísly 26, 42, 43, 53 (přičemž číslo 34 nemohlo prý být zkontrolováno, protože jeho originál nebyl při revizi k nalezení).

Dalším záchytným bodem jsou ověřené opisy originálních privilegií, které si magistrát dal, jak víme, pořídit na tribunální příkaz poté, co vyšla najevo – přičiněním komisařů – nespolehlivost extraktu. Lze považovat za samozřejmé, že při výběru a předkládání jednotlivých originálů k ověření se postupovalo podle dnes nedochovaného extraktu, a proto je možno předpokládat, že takto zprostředkovaně zjistíme, jak nezvěstný extrakt vypadal. Původní exempláře ověřených opisů se mi sice nepodařilo najít, ale *prosté* opisy těchto ověřených opisů jsou obsaženy v AMB, A 1/3 – Sbírka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 45. Pořadí, v jakém za sebou plné texty v rukopise následují, odpovídá pořadí v jejich úvodním přehledu, zřejmě dodatečně vepsaném do rukopisu na počátečních foliích,[93] přičemž

a že konsignace tvořila přílohu k dnes nedochované nové suplice. (Lze připustit i možnost, i když s pochybnostmi, že dvůr dodatečně – po 35 letech? – vyzval Brněnské k doplnění původní supliky z roku 1662 o seznam listin.)

[92] Nelze sice vyloučit, že čísla mohla být k původnímu extraktu připojena až dodatečně při revizi v roce 1716, ale s touto možností se patrně neslučuje rozdílný počet položek – jiný 1697, jiný 1715.

[93] První tři listy rkp. č. 45 (AMB, A 1/3 – Sbírka rukopisů a úředních knih) jsou prázdné, zmíněný úvodní přehled se nachází na oboustranně popsaných foliích označených římskými číslicemi IV-XI, texty opisů pak na dalších listech, které jsou však – na rozdíl od úvodního přehledu – paginovány, přičemž mnohé stránky jsou nepopsané. Kromě ověřených opisů listin ze ztraceného extraktu byly do rukopisu opsány ještě (zřejmě později) další čtyři listiny, avšak bez souvislosti s extraktem. U tří z nich je souvislost s extraktem vyloučena

401-444_vasku_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 19:00 Stránka 430

stylizace jednotlivých položek a zejména jejich pořadí v úvodním přehledu, stejně jako jejich členění do věcných oddílů, odpovídají v hrubých rysech (ale hned zdůrazňuji: *jen v hrubých, základních* rysech) konsignaci z roku 1697. To by sice mohlo navodit představu, že oba extrakty (z roku 1697 i z roku 1715) byly totožné (jak to ostatně také tvrdil magistrát), avšak v tom případě bychom při sčítání položek nedospěli v žádném případě k celkovému počtu 70, který musíme po mém soudu považovat za rozhodující a spolehlivou konstantu.[94] Nadto jsou mezi opisy (v rkp. č. 45 a ovšem i v jejich úvodním přehledu) dvě další listiny, které bychom v konsignaci z roku 1697 hledali marně.[95] Kromě toho se v opisech a ani v úvodním přehledu v rkp. č. 45 nevyskytují hrubé chyby v datech, ani jiné nesprávnosti, s nimiž jsme se setkali v konsignaci z roku 1697,[96] a poněkud pozměněny jsou také v úvodním přehledu nadpisy některých oddílů.[97] Všechny jednotlivé ověřené opisy jsou opatřeny závěrečnou vidimační formulí, stylizovanou a podepsanou – až na dvě výjimky – registrátorem a expeditorem moravského královského tribunálu Köhlerem s různými daty v rozmezí od 12. října do 22. prosince 1716. (Dvě písemnosti vidimoval registrátor České dvorské kanceláře František Maxmilián Tumlíř 9. listopadu 1716.)[98]

Domnívám se, že zmíněný úvodní přehled, ačkoli byl do rkp. č. 45 vepsán až po opsání ověřených opisů (tedy ne dříve než po Vánocích 1716, patrně v následujícím roce a možná i později, ne-li až po skončení konfirmačního řízení), je svou strukturou a počtem položek v zásadě totožný s nedochovaným a námi tak postrádaným extraktem z roku 1715; liší se od něho pouze tím, že nemá žádný nadpis (na rozdíl od konsignace z roku 1697) a že – bohužel – jednotlivé jeho položky jsou bez pořadových

---

už tím, že jde o listiny až z dvacátých a padesátých let 18. století (Karel VI. 4. dubna 1720, AMB, SLML č. 3705, konfirmace ukončující konfirmační řízení, jímž se právě zabýváme; Karel VI. 12. března 1726, AMB, SLML č. 3732, redukce počtu jarmarků; Marie Terezie 5. června 1756, AMB, SLML č. 3845, udělení dvou nových koňských trhů). A že ani čtvrtá (v pořadí však první) z nich (Ferdinand I. 15. července 1561, AMB, SLML č. 1771, rozhodnutí sporu města s klášterem Králové o stavbu pivovaru na Starém Brně) v extraktu zřejmě nebyla, zdá se vyplývat z toho, že jde o opis prostý – bez vidimační formule (kterou ostatně postrádají i zmíněné ostatní tři listiny).

[94] Počet jednotlivých položek, jak jsme je očíslovali výše v přepise konsignace a v identifikaci, je – jak víme – 72; pokud bychom počítali položky *podle odstavců* (viz grafické uspořádání výše otištěné konsignace) dospěli bychom k součtu 68.

[95] Jde o listinu Maxmiliána II. z 9. února 1574 (AMB, SLML č. 2048), udělující Brnu čtvrtý jarmark v pondělí po sv. Lucii, a o listinu Vladislava Jagellonského z 12. března 1510 (AMB, SLML č. 1010), obnovující Brnu právo dolovat v Deblíně.

[96] Připouštím však, že zmíněné omyly se mohly do konsignace dostat až při pořizování jejího opisu, ať už ověřeného, či následného prostého.

[97] Například místo „Judenschaft“ v konsignaci čteme v úvodním přehledu „Judenabschaffung“ aj.

[98] V následném hypoteticky rekonstruovaném extraktu jde o č. 21 b) z roku 1669 a o č. 29 z roku 1643. Ověření dvorským registrátorem bylo nutné proto, že tyto dva opisy byly pořízeny nikoli podle originálů (ty se v brněnské městské registratuře nenacházely), nýbrž podle konceptů („nach dem Original-Concept“) uložených v registratuře České dvorské kanceláře ve Vídni.

401-444_vasku_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 19:00 Stránka 431

čísel.[99] Avšak právě o pořadová čísla nám nyní především jde, chceme-li zjistit, v čem se extrakt z roku 1715 lišil od konsignace z roku 1697. Pouze čísla čtyř jeho položek (z celkových sedmdesáti) jsou zcela jistá a nezpochybnitelná. Víme-li totiž z předchozích výkladů, že číslo 26 náleží listině krále Ladislava z roku 1454 (zákaz šenkování mimo město), pak toto její číslo odpovídá položce 29 v konsignaci. Obdobně číslo 42, označující listinu Václava II. z roku 1291, je totožné s konsignační položkou 45; číslo 43, náležející listině Václava IV. z roku 1419 se rovná konsignační položce 46; a číslo 53, označující další listinu Ladislava Pohrobka z roku l454 (vyhnání Židů z města), nalezneme v konsignaci jako položku 55. Naproti tomu se dostaneme na tenký led, položíme-li si otázku, jaká čísla měly v extraktu z roku 1715 ostatní položky, proti nimž neměli komisaři žádné námitky a o nichž se proto ve své zprávě pro tribunál vůbec nezmínili. Cesta k odpovědi nevede, jak by se snad nabízelo, přes spočítání ověřených opisů: těch je v rkp. č. 45 totiž pouze 66, takže do celkového počtu 70 položek chybějí (ovšem jen zdánlivě!) čtyři. Je nutno si totiž znovu uvědomit, jak jsem již výše zdůraznil, že je nezbytné rozlišovat mezi fyzickými listinami na jedné straně a právy (položkami) na straně druhé. V uvedených 66 ověřených opisech jsou sice většinou listiny s položkami totožné, ale nezřídka je v jedné listině obsaženo položek (práv) několik, nacházejících se už v konsignaci 1697 a – jak předpokládám – i v extraktu 1715 na různých místech, a naopak jindy se jedna položka vztahuje (byť ne vždy zcela logicky a důsledně) na několik listin.[100] Řešení naší otázky se dále komplikuje tím, že už mezi zmíněnými 66 ověřenými opisy se přitom nacházejí nejen – jak je vlastně samozřejmé – opisy listin s oněmi bezpečnými, fixními čísly 26, 42, 43, 54,[101] ale i opisy dalších dvou listin, které konsignace z roku 1697 neobsahuje. Jak je tedy třeba dále postupovat, abychom získali aspoň hypotetickou představu o podobě nezvěstného extraktu? Nezbývá než kombinovat a konfrontovat konsignaci z doby Leopoldovy s opisy v rukopise 45 a s jejich úvodním přehledem tamtéž, a to jak početně, tak i strukturálně, a přitom je nutno mít neustále na paměti základní východiska (záchytné body), o nichž už byla řeč, a dbát na to, aby v rozmezích mezi fixními pořadovými čísly, stejně jako před prvním z nich a také mezi posledním z nich a konečným součtem žádná položka ani nechyběla, ani nepřebývala.[102] Minuciózními detaily tohoto srovnávání, spojeného s neustálým opakujícím se počítáním a přepočítáváním, ani dalšími obtížně vyjádřitelnými analytickými úvahami nechci však čtenáře unavovat. Předkládám mu k posouzení

[99] Absence těchto prvků v rkp. č. 45 (AMB, A 1/3 – Sbírka rukopisů a úředních knih) je ovšem pochopitelná, neboť jestliže byl tento rukopis pořízen až dodatečně, snad až po skončení konfirmačního řízení, nebyl už původní účel ověřených opisů důležitý.

[100] Jsou i případy, že položka se vztahuje na listiny dvě, ale ověřený opis byl pořízen pouze od jedné z nich; například položka týkající se jarmarku o Božím těle i jeho pozdějšího přeložení na jiný termín uvádí listinu Václava IV. z roku 1419 a listinu Vladislava Jagellonského z roku 1514, ale ověřený opis druhé z nich pořízen nebyl. Na tento případ i jiné další upozorním v poznámkách na příslušných místech rekonstruovaného extraktu.

[101] Nelze tedy snad považovat tyto čtyři položky za čísla chybějící do sedmdesátky.

[102] Zmíněná fixní pořadová čísla (záchytné body) jsou v následujícím hypotetickém seznamu vytištěna tučně.

401-444_vasku_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 19:00 Stránka 432

až konečný, i když jen hypotetický výsledek. Podle mého mínění sestával extrakt přiložený k brněnské konfirmační suplice z roku 1715 z následujících 70 položek:[103]

1. Václav II. 1292 března 13. Brno (K 1)
2. Leopold I. a) 1684 srpna 19. Vídeň, b) 1684 prosince 16. Vídeň, c) 1686 srpna 14. Vídeň (K 2 + K 3 + K 4)
3. Markrabě Jošt 1376 dubna 15. Brno (K 5)
4. Markrabě Jan Jindřich 1350 prosince 21. Brno (K 6)
5. Ludvík Jagellonský 1520 ledna 3. Budín (K 7)
6. Přemysl Otakar II. 1276 května 28. Znojmo (K 8)
7. Rudolf II. 1592 července 15. Praha (K 9)
8. Václav II. 1293 února 25. Brno (K 10)
9. Jan Lucemburský 1333 září 21. Parma (K 11) (zřejmě jde o první část listiny)[104]
10. Karel IV. 1348 března 22. Praha (K 12)
11. Markrabě Jan Jindřich 1373 června 23. Špilberk (K 13)
12. Markrabě Jošt 1377 června 10. Brno (K 14)
13. Václav I. 1243 leden –. Praha, článek I/17 (K 15)
14. Jan Lucemburský 1312 srpna 29. Brno (K 16)
15. Markraběnka Markéta 1357 října 25. Brno (K 17)
16. Karel IV. 1367 listopadu 5. Brno (K 18)
17. Ferdinand III. 1647 prosince 12. Praha (K 19)
18. Jan Lucemburský 1319 prosince 23. Praha (K 20)
19. Jan Lucemburský 1333 září 21. Parma (K 21)[105] (jde o třetí část listiny)[106]

[103] Otázku, jaký měl náš nezvěstný extrakt hlavní nadpis, nelze sice s jistotou zodpovědět, ale je pravděpodobné, že byl ne-li stejný jako u konsignace z roku 1697, tak jen nepodstatně obměněný. Pokud jde o nadpisy jednotlivých věcných oddílů, které jinak zůstaly patrně stejné jako v konsignaci, byly zřejmě u některých z nich opraveny zjevné chyby (viz výše v identifikaci), u jiných zpřesněny do podoby, v jaké se nacházejí v úvodním přehledu v rkp. č. 45 (AMB, A 1/3 – Sbírka rukopisů a úředních knih), jak jsem již výše upozornil. Tyto rozdíly však nejsou podstatné, protože důležitý je pro nás především *počet* položek. V následujícím pokusu o rekonstrukci uvádím signatury originálů, popřípadě opisů, a náznak jejich obsahu jen u těch písemností, které v konsignaci 1697 chybějí (dva případy), u ostatních pouze vydavatele a datum s odkazem (v závorce) na odpovídající položku v konsignaci (a ovšem i v identifikaci k ní připojené), například (K 1), (K 27) apod. (Písmeno K je zkratka pro konsignaci.)

[104] Vysvětlení, proč *zřejmě* (tedy ne zcela jistě), vyplývá z výkladu v identifikaci u položky K 11.

[105] V úvodním seznamu v rkp. č. 45 (AMB, A 1/3 – Sbírka rukopisů a úředních knih) je omylem uveden rok 13*23* a v textové části rukopisu tomu odpovídá ověřený opis listiny Jana Lucemburského 1323 září 8. *Brno* (AMB, SLML č. 81 = RBM III č. 904), ačkoli obsahově vůbec neodpovídá regestu v úvodním přehledu. Nadto je podle úvodního přehledu místem vydání *Parma,* kdežto v opise v textové části rukopisu je uvedeno *Brno.* Brněnští se patrně při vyhledávání originálů za účelem pořizování ověřených opisů spletli, zaměnili rok 13*33* za 13*23* (a záměna Parmae – Brunae je též snadno pochopitelná) a nevšimli si, že obsahově jde o listinu zcela jinou, než na kterou se jasně vztahuje regest v extraktu 1715 a už i v konsignaci 1697. (Zmíněná Janova listina z 8. září 1323 totiž stanoví, že napříště mají brněnští měšťané platit berně pouze z městišť, a nikoli už také z obydlí; dále upravuje dávky z odkazů a darů pro spásu duše a také reguluje prodej yperských, gentských a bruselských suken.) Připouštím, že můj pokus o vysvětlení uvedených rozporů nemusí být správný

401-444_vasku_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 19:00 Stránka 433

20. Markrabě Jan Jindřich 1353 března 24. Brno (K 22)
21. Leopold I. a) 1668 listopadu 20. Vídeň, b) 1669 března 15. Laxenburg (K 23 + K 24)
22. Václav IV. 1416 března 5. Praha (K 25)
23. Ludvík Jagellonský 1520 ledna 3. Budín (K 26)
24. Ferdinand I. 1545 ledna 27. Praha (K 27)
25. Václav I. 1243 leden –. Praha, článek II/6 (K 28)
26. Ladislav Pohrobek 1454 července 21. Praha (K 29)
27. Ferdinand I. 1544 srpna 15. Vídeň (K 30)
28. Rudolf II. 1578 října 16. Praha (K 31)
29. Ferdinand III. 1643 prosince 5. Vídeň (K 32)
30. Ferdinand III. 1650 ledna 12. Vídeň (K 33)
31. Vladislav Jagellonský 1497 února 21. Brno (K 34) (ve vztahu ke kapitule na Petrově)
32. Vladislav Jagellonský 1497 února 21. Brno (K 35) (ve vztahu ke klášteru sv. Michala)[107]
33. Ferdinand II. 1625 května 2. Vídeň (K 36)
34. Ferdinand I. 1527 dubna 24. Olomouc (K 37) (první část listiny)
35. Leopold I. 1696 října 29. Brno (K 38)
36. Markrabě Jošt 1393 března 23. Brno (K 39)
37. Markrabě Albrecht (II.) 1437 srpna 7. Vídeň (K 40)
38. Jiří z Poděbrad 1464 listopadu 12. Brno (K 41)
39. Vladislav Jagellonský 1479 ledna 13. Praha (K 42)
40. Matyáš Korvín 1479 září 8. Brno (K 43)
41. Jan Lucemburský 1333 září 3. Brno (K 44)[108]
42. Václav II. 1291 července 13. Praha (K 45)
43. Václav IV. 1419 května 6. Praha (K 46)

---

a že do nezvěstného extraktu mohla být místo části listiny z 21. září 1333 (K 21) zařazena právě listina z 8. září 1323, ale takový výklad by patrně nastolil další problémy, na jejichž rozbor zde není dostatek prostoru. – Pro úplnost ještě poznamenávám, že v úvodním přehledu v rkp. č. 45 (AMB, A 1/3 – Sbírka rukopisů a úředních knih) chybí u této položky (ve srovnání s konsignací) slovo „befreiet“, bez něhož postrádá příslušná věta logické zakončení.

[106] Druhá část listiny, určující výši peněžního příspěvku brněnských Židů na opravy městského opevnění, nebyla ani do konsignace 1697, ani do extraktu 1715 pojata.

[107] Rozdělení jedné fyzické listiny do dvou položek je v úvodním přehledu v rkp. č. 45 (stejně jako už v konsignaci z roku 1697) naznačeno tím, že každé z obou ustanovení tvoří graficky samostatný odstavec. (Nepatrný rozdíl mezi oběma seznamy je v tom, že druhý odstavec začíná v konsignaci slovy „Ingleichen“, kdežto v úvodním přehledu „In simili“.) Věcný důvod k rozdělení spočíval patrně v tom, že šlo o oddělené urovnání sporu města s dvěma různými církevními institucemi. (Srov. též níže část poznámky k položce 58 a poznámku k položce 59.)

[108] Tato listina se dochovala pouze jako opis v AMB, A 1/3 – Sbírka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 47. Na problém týkající se obsahu této listiny bylo už výše upozorněno v identifikaci u položky K 44 a v příslušné poznámce.

401-444_vasku_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 19:00 Stránka 434

44. Markrabě Jan Jindřich 1357 září 19. Brno (K 48)[109]
45. Maxmilián II. 1574 února 9. Vídeň, AMB, SLML č. 2048 (v konsignaci chybí). Udělení čtvrtého jarmarku (začínajícího) v pondělí po sv. Lucii „s osmi dny pořád zběhlými a frejunkem obyčejným".
46. Ferdinand III. 1647 listopadu 28. Praha (K 49)
47. Ferdinand I. 1527 dubna 24. Olomouc (K 50) (druhá část listiny)
48. Maxmilián II. 1576 ledna 9. Vídeň (K 51)
49. Vladislav Jagellonský 1510 března 12. Olomouc, AMB, SLML č. 1010 (v konsignaci chybí). Povolení znovu dobývat kovy v Deblíně.
50. Ladislav Pohrobek 1457 listopadu 16. Praha (K 52)
51. Ladislav Pohrobek 1457 listopadu 18. Praha (K 53)
52. Ferdinand I. 1530 listopadu 20. Augsburg (K 54)
53. Ladislav Pohrobek 1454 července 27. Praha (K 55)
54. Vladislav Jagellonský 1498 srpna 28. Budín (K 56)
55. Jan Lucemburský 1331 září 10. Praha (K 57)
56. Ludvík Jagellonský 1524 prosince 21. Budín (K 58)
57. Markrabě Jan Jindřich 1352 listopadu 4. – (K 59)
58. Ludvík Jagellonský 1523 února 1. Praha (K 60)[110]

[109] Odkaz na K 47 chybí proto, že položka takto označená v konsignaci a identifikaci, totiž listina Vladislava Jagellonského z 28. ledna 1514 o přeložení jarmarku o Božím těle na jiný termín a o jeho prodloužení nebyla – zřejmě nedopatřením a k vlastní škodě Brněnských – do extraktu z roku 1715 pojata. Srov. o tom též výše v poznámce 85.

[110] Nechci čtenáři tajit, že si nejsem zcela jist, zda tato Ludvíkova listina o pokutách byla do postrádaného extraktu z roku 1715 skutečně zařazena. V úvodním přehledu (v rkp. č. 45) je totiž jednak uvedeno chybné roční datum 1524 (na rozdíl od správného 1523 v konsignaci 1697), jednak – a to je hlavní důvod mé pochybnosti – v textové části rkp. č. 45 se její opis nenachází. Odkaz v úvodním přehledu na stranu 677 jde v tomto případě do prázdna, neboť na této straně (677) je opis jiné Ludvíkovy listiny z roku 1524, která se týká řemeslníků na předměstích a která má v rekonstruovaném extraktu pořadové číslo 56 (s odkazem – v tomto případě správným – rovněž na stranu 677). [A nepřímo podporuje mé pochybnosti i to, že Ludvíkova listina o pokutách je vynechána i v mnohem pozdějším, byť zcela jinak strukturovaném a i odlišně početném seznamu, který je součástí konfirmační listiny Marie Terezie z roku 1747, AMB, SLML č. 3819.] Pokud bychom se však přiklonili k této domněnce, že totiž v roce 1715 Ludvíkova listina o pokutách opravdu nebyla součástí extraktu, pak by „uprázdněné" pořadové číslo 58 připadlo až následující položce, a v důsledku toho by celkový součet položek nedosáhl předem daného (jak víme) počtu 70. Nabízí se však hypotetické řešení: považovat následující dosavadní položku 59, obsahující několik článků privilegia Václava I. z roku 1243, za položky dvě, a to tak, že část s články I/1 a I/6 (z privilegia maius) by byla označena číslem 58, a část s článkem II/12 (z privilegia minus) číslem 59. Bylo by to ostatně i v souladu s odstavcovou strukturou úvodního přehledu v rkp. č. 45 (část Václavova privilegia o testamentech – článek II/6 – zde totiž začíná jako nový odstavec) a kromě toho by šlo o obdobné členění jako u listiny Vladislava Jagellonského z roku 1497 (viz výše položky 31 a 32). Čísla dalších položek by pak zůstala stejná, takže jejich celkový počet 70 by se nezměnil. Otázku, která z obou variant odpovídala struktuře nezvěstného extraktu (buď zařazení Ludvíkova privilegia 58, anebo jeho eliminace spolu s „rozdvojením" následující položky), ponechávám nezodpovězenou, neboť příklon ke kterékoli z obou možností vyvolává otázky další, které si pozorný čtenář možná položil už sám. Nelze ostatně vyloučit, že někdy později se někomu podaří postrádaný extrakt přece jen objevit – a pak se možná ukáže, že všechno bylo poněkud a snad i úplně jinak.

401-444_vasku_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 19:00 Stránka 435

59. Václav I. 1243 leden –. Praha, články I/1, I/6, II/12 (K 61)[111]
60. Ladislav Pohrobek 1457 července 19. Vídeň (K 62)
61. Ferdinand III. 1646 února 3. Linec (K 63)
62. Jan Lucemburský 1325 dubna 5. Znojmo (K 64)[112]
63. Ferdinand III. 1646 února 3. Linec (K 65)
64. Ferdinand III. 1646 února 3. Linec (K 66)
65. Ferdinand I. 1539 května 15. Praha (K 67)
66. Ferdinand III. 1646 února 3. Linec (K 68)
67. Ladislav Pohrobek 1453 července 27. Brno (K 69)
68. Markrabě Jošt 1382 srpna 9. Brno (K 70)
69. Císař Fridrich III. 1463 ledna 12. Vídeňské Nové Město (K 71)
70. Výrok komise ustanovené Ferdinandem I. 1550 července 11. Olomouc (K 72)[113]

Vraťme se nyní k dalšímu průběhu revizně-konfirmačního řízení, které jsme prozatím opustili 24. září 1717, tedy v den, kdy brněnský magistrát doručil moravskému tribunálu svou obsáhlou obhajobu spolu s požadovanými ověřenými opisy privilegií a s prosbou o přímluvu u panovníka.

Tribunální zpráva pro Karla VI. je datována až 21. března 1718,[114] skutečně odeslána byla dokonce ještě o něco později[115] a u dvora byla presentována teprve 6. června 1718. Je sice značně rozsáhlá, ale to proto, že velmi podrobně a únavně reprodukuje, ba téměř doslova opisuje (jen se změnou řeči přímé na nepřímou)[116] rozvláčná vysvět-

[111] Spojení tří článků privilegia Václava I. do jedné položky se však může jevit jako sporné. Srov. výše poznámku k položce 58, kde je naznačena možnost, že (a proč) mohlo jít pouze o položky dvě.

[112] V úvodním přehledu v rkp. č. 45 (AMB, A 1/3 – Sbírka rukopisů a úředních knih) je formulace regestu zavádějící: vynecháním zmínky o pozdějším vidimusu, v němž je listina krále Jana inserována, bylo roční datum 1481 (náležející ve skutečnosti až vidimusu) připojeno nesmyslně hned k listině Janově, přičemž její vlastní rok vydání (1325) není vůbec uveden. (V tomto případě je kupodivu správnější regest v konsignaci z roku 1697.)

[113] Připouštím, že číslování jednotlivých položek se může sice jevit jako sporné, ale kdybychom například počítali jednu položku číslo 2 za položky tři (tedy stejným způsobem jako v konsignaci 1697) a obdobně položku 21 za položky dvě, pak by číslo 26, náležející (podle zprávy komisařů) jako nezpochybnitelná konstanta listině Ladislava Pohrobka z 21. července 1454, připadlo už na listinu Ludvíkovu z 3. ledna 1520; a číslo 42, náležející jako další konstanta listině Václava II. z 13. července 1291, by vyšlo už na listinu Vladislava Jagellonského z 13. ledna 1479, popřípadě (kdybychom naopak počítali položky 31 a 32 , do nichž je rozdělena jedna fyzická listina, pouze za položku jednu) na listinu Matyáše Korvína z 8. září 1479. A ovšem by při tomto způsobu počítání dostala jiné číslo listina Ladislavova z 27. července 1454, jejíž konstantou je správně číslo 53, a – jak jsme ostatně už uvedli výše – celkový počet položek by neodpovídal součtu 70.

[114] Koncept je v MZA, B 1 – Gubernium, sign. B 22, ff. 161–170, originál v NA, ČDK – Brno II/2, ff. 46–56.

[115] Datum 21. března označuje den, kdy bylo na tribunálním zasedání rozhodnuto o obsahu zprávy. Z vyřizovací poznámky na konceptu vyplývá, že koncept byl připraven k přepsání na čisto až 23. dubna; jeho mundování, kolacionování a konečně expedování si zřejmě vyžádalo vzhledem ke značnému rozsahu písemnosti ještě další čas.

[116] Přitom magistrátní relace byla beztak k tribunální zprávě přiložena, takže by bývalo stačilo na ni odkázat nebo ji jen stručně resumovat a vyhnout se tak zbytečnému písaření. Nadto se vloudila do tribunální relace drobná chyba – listina Václava II. z roku 1293 zde má datum 12*0*3. Tato chyba byla původně i v magistrátní relaci, ale nula je tu opravena na devítku; u tribunálu opravu patrně přehlédli.

401-444_vasku_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 19:00 Stránka 436

lování a ospravedlňování, jak jsme se s nimi setkali již v magistrátní relaci, aniž by však tribunál zaujal vlastní stanovisko a aniž by se namáhal formulovat nějaké doporučení, jak by měl panovník v této záležitosti dále postupovat. A ani slůvkem tentokrát nepodpořil úpěnlivou prosbu brněnských konšelů o příznivé dobrozdání („parere"), zaujav tak postoj „mrtvého brouka", možná i proto, že považoval za postačující své starší doporučení z 12. června 1716.

U dvora se však s tím nemínili spokojit, a proto zanedlouho obdržel tribunál další panovnický reskript, datovaný v Laxenburku 9. června a presentovaný v Brně 12. června 1718,[117] s naléhavým upozorněním, že Jeho Veličenstvo potřebuje vědět, zda a do jaké míry („ob und in quantum") by se mělo při konfirmaci (tj. v konfirmační listině) reflektovat na přídavky (doslova „additamenta") nacházející se v extraktu, ale neodpovídající textu originálních privilegií. (Naopak s vynechávkami si u dvora patrně starosti nedělali, aspoň pokud se přidržíme doslovného znění reskriptu.) Proto bylo tribunálu v závěru reskriptu nařízeno, aby své předchozí dobrozdání v tom smyslu doplnil.

Tribunálu nyní nezbývalo nic jiného, než se pustit do velmi zevrubného rozboru brněnské relace a mnoha jednotlivých listin, na něž se magistrát ve své argumentaci odvolával. Vypracovávání nového dobrozdání se táhlo rok a čtvrt – je datováno až 26. září 1719;[118] při své detailnosti je málo přehledné, leckdy i špatně srozumitelné a zčásti, jak ukážeme níže, poněkud zmatené.[119] Proto se pokusíme vystihnout jen podstatu tribunálního doporučení.

Pokud jde o mílové právo, dal se tribunál přesvědčit důkazy uváděnými magistrátem, a navrhl, aby je panovník potvrdil, ale s připojením obvyklé omezovací klauzule ve znění „inwieweit die Stadt in derselben Possession sich befindet", tedy pokud je město drží (vlastní).

Zcela opačné stanovisko zaujal ke spornému bodu týkajícímu se osvobození cizích kupců, přicházejících na jarmark, od mýta. (Připomeňme si, že podle názoru magistrátu bylo toto ustanovení Václava II. z roku 1291 fakticky zrušeno jiným privilegiem téhož krále z roku 1293 o mostním mýtě.) Podle tribunálu je však velký rozdíl mezi mostním mýtem a mýtem ze zboží: i když král Václav udělil Brnu mostní mýto, čímž se prý rozumí pouze vybírání mýta z vozů[120] (jehož výnos má sloužit k opravě cest), nevyplývá z toho, že by byl magistrát oprávněn také vymáhat *clo* (jak se tentokrát správněji

[117] Originál viz v MZA, B 1 – Gubernium, sign. B 22, ff. 171–172, koncept viz v NA, ČDK – Brno II/2, f. 47.
[118] Koncept viz v MZA, B 1 – Gubernium, sign. B 22, ff. 173–178.
[119] Nehodlám čtenáře zatěžovat odkazy na přílohy, které jsou v tomto novém tribunálním dobrozdání označeny jinými písmeny, než je tomu v brněnské relaci z roku 1717. Jen pro ilustraci uvádím, že například v pasáži týkající se mílového práva je listina Václava I. z roku 1243 označena v magistrátní relaci jako G, kdežto v tribunálním dobrozdání jako B; listinu Ferdinanda I. z 1544 označil magistrát jako H, tribunál jako C; listina Rudolfa II. z 1578 je podle magistrátu přílohou C, podle tribunálu D; privilegium Ladislavovo z 1454 uvádí magistrát jako K, tribunál jako A, atd. atd.
[120] Doslova: „woselbsten nur von den Wagen die Maut gefordert zu werden pflegt."

401-444_vasku_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 19:00 Stránka 437

tento poplatek, jinak nepřesně nazývaný často mýtem, označuje) od osob přicházejících na jarmarky z jejich zboží. To je, zdůrazňuje tribunál, v rozporu s jasným zněním privilegia („contra clarum tenorem privilegii"), a magistrátu v žádném případě nepřísluší právo vymáhat takové mýto, osobovat si tak jeho držbu a obtěžovat tím návštěvníky výročních trhů. Bylo by proto žádoucí, magistrátu všechna taková neoprávněná vymáhání poplatků zatrhnout („einzustellen") a odkázat jej na jasný obsah privilegií.

Naprostý nesouhlas vyjádřil tribunál i s magistrátním tvrzením, že podle dosavadní zvyklosti trvá frejunk každého jarmarku osm dní před jarmarkem a osm dní po něm, tedy dohromady čtrnáct dní. Jak víme, tímto argumentem magistrát bagatelizoval zjištění komisařů, že v extraktu listiny č. 43 se uvádí čtrnáctidenní jarmark, kdežto v originále listiny pouze osmidenní. Avšak v tomto bodě je tribunální dobrozdání poněkud zmatené, jak jsme na to již výše upozornili. Autor tribunální zprávy totiž reagoval pouze na magistrátní relaci, v níž se už neopakuje číslo listiny (53, což je – podle mého mínění – listina Václava IV. z roku 1419), kterou měli tribunální komisaři na mysli, a zřejmě nedopatřením vztáhl námitku komisařů na listinu Václava II. z roku 1291, tedy na totéž privilegium, o němž byla právě řeč v souvislosti s placením mýta (cla).[121] Toporně a komplikovaně stylizované pasáži pojednávající o této listině není sice snadné beze zbytku porozumět,[122] nicméně se z ní dá vyloupnout následující tribunální stanovisko: Ačkoli podle tohoto privilegia, jak prý tribunál zjistil jeho rozborem, mají jarmarky trvat čtrnáct dní po sobě,[123] ve skutečnosti dokazuje prý dosavadní praxe (zřejmě jde o narážku na frejunk osm dní před jarmarkem a osm dní po něm), že magistrát v rozporu s tímto privilegiem zorganizoval prodej zboží v době jarmarku zcela jinak a opovážil se tedy zavést něco, co je – jak tribunál znovu důrazně opakuje – „controversaliter diesem privilegio", ba dokonce si dovolil nejmilostivější koncesi [po svém a přitom špatně] interpretovat. Z toho důvodu by podle mínění tribunálu mělo být magistrátu pro příště nařízeno, pokud snad Jeho Veličenstvo nerozhodne ohledně konání jarmarků jinak,[124] přesnější dodržování uvedeného privilegia.

Tím, že se tribunál v otázce délky jarmarku zaměřil na tuto listinu Václava II., obdobný problém pozdější listiny jiného krále téhož jména (Václava IV.), o niž komisařům především šlo, unikl jeho pozornosti a zůstal tak v dalším řízení mimo hru.

---

[121] K nedopatření došlo možná proto, že v této listině (Václava II. z roku 1291) je také zmínka o osmi dnech, ale v poněkud jiném smyslu: stanoví se, že kupci a hosté smějí prodávat zboží již po dobu osmi dní před začátkem jarmarku na sv. Havla (a pak ještě čtrnáct dní po něm). Nelze ani vyloučit, že k záměně došlo spletením obou králů Václavů (II. a IV.).

[122] Nechci čtenáři tajit, že vyjádření k délce jarmarku v listině z roku 1291 předchází v tribunálním dobrozdání ve skutečnosti stanovisku k otázce mýta. Jestliže jsem ve srovnání s textem pramene změnil pořadí a pojednal nejprve o mýtu, učinil jsem tak pro lepší orientaci v byrokraticky spletitém myšlenkovém postupu stylizátora písemnosti.

[123] O oněch v poznámce 121 zmíněných osmi dnech před jarmarkem referuje tribunál jen při reprodukci magistrátní relace, nikoli však potom při zaujímání vlastního stanoviska.

[124] Zajímavá je v konceptu za slovy „wegen Haltung der Jahrmarkte" pasáž „so noch von einem diesfals zu erstatten habenden Bericht dependirt", naznačující chystanou změnu, ale v tomto článku se jí nemohu blíže zabývat.

401-444_vasku_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 19:00 Stránka 438

Co se týká kompenzačního poplatku šedesáti kop za židovský majetek, omezil se tribunál na zopakování magistrátního vysvětlení o příčinách zániku této dávky – pouze s poznámkou (ironickou?), že magistrát má o tom asi nejlepší povědomí. Zaujetí vlastního stanoviska se vyhnul, ponechávaje na vůli panovníka, jaká opatření učiní u dvorské komory nebo jinde, aby se zjistil skutečný stav věci (doslova: „umb auf eigentlichen Grund der Sache zu kommen"). A protože ovšem už i v 18. století platilo, že „o peníze jde vždy teprve až v první řadě", vzbudila tato poslední část tribunální relace u dvora prvořadou pozornost. Ještě dříve, než se tribunál dověděl, zda a jak rozhodl panovník o vlastní konfirmaci, obdržel 18. dubna 1720 příkaz (datovaný ve Vídni 4. dubna),[125] aby byla zřízena další tribunální komise, u níž by zástupci magistrátu podali v této dnes nejasné záležitosti správnou a spolehlivou informaci o tom, jak dávka šedesáti kop zanikla a kdy se přestala platit.[126] O výsledku šetření má tribunál podat zprávu České dvorské kanceláři. Hned následujícího dne, 19. dubna 1720, pak pověřil své již dříve osvědčené úředníky – přísedícího Freienfelse a sekretáře Heigla – novým úkolem jakožto staronové komisaře a současně nařídil magistrátu, aby ze svého gremia vyslal na jednání komise své zástupce.[127] Zda a kdy se nařízené šetření uskutečnilo, se mi však nepodařilo zjistit. V dochovaných pramenech, alespoň mně známých, se o tom nenachází sebemenší zmínka.

Další pokračování konfirmačního řízení nicméně na tomto jinak pro dvůr důležitém zjištění, jak tomu s uvedenou dávkou vlastně je, nebylo závislé, neboť téhož dne, kdy panovník nařídil prošetřit záležitost „ztracených" šedesáti kop, rozhodl zároveň také již i o udělení konfirmace. Jeho reskript, v němž dal moravskému tribunálu na vědomí své rozhodnutí přece jen nakonec brněnská privilegia potvrdit (byť s jistými výhradami), došel sice tribunálu do Brna – podle presentata – až 9. května 1720, ale jeho datem (odpovídajícím, jak víme, dnu panovníka meritorního rozhodnutí) je rovněž 4. duben 1720.[128] V tom, že byl doručen o tři týdny později než stejně datovaný reskript předchozí, se pouze odráží pořadí důležitosti, v jakém v České dvorské kanceláři přistupovali k realizaci (tj. koncipování, mundování a expedování) panovníkových rozhodnutí.

A datována ve Vídni rovněž 4. dubna 1720 je samozřejmě i vlastní konfirmační listina Karla VI.[129] Vzhledem ke komplikovaným předchozím jednáním bychom možná očekávali, že se dvůr chystá – na rozdíl od období dřívějších panovníků – vyhotovit kon-

[125] Originál reskriptu Karla VI. viz v MZA, B 1 – Gubernium, sign. B 22, ff. 179–180.
[126] V reskriptu se uvádí, že poplatek se dříve odevzdával královskému rentmistrovskému úřadu na Moravě; o dvorské komoře se v této souvislosti nepíše.
[127] Koncept tribunální dekretální misivy viz v MZA, B 1 – Gubernium, sign. B 22, ff. 181–182. Koncept je jen jeden – společný, jeho závěrečná část má však dvě varianty – jednu pro oba komisaře, jednu pro magistrát. Originál misivy určený pro komisaře (s presentačním datem 3. května 1720) viz v MZA, B 1 – Gubernium, sign. B 22, ff. 183–186.
[128] Originál reskriptu viz v MZA, B 1 – Gubernium, sign. B 22, ff. 187–190.
[129] Její originál je uložen v AMB, SLML, č. 3705.

401-444_vasku_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 19:00 Stránka 439

firmační listinu typologicky vyššího typu, například konfirmaci ne-li insertní, tak alespoň regestovou, jak by se zdálo naznačovat několikeré dohadování o přídavcích a vynechávkách v extraktu. V panovníkově okolí však zřejmě převládla snaha tuto dlouho se vlekoucí kauzu už nějakým způsobem ukončit, a tak se u dvora rozhodli opět pro v podstatě všeobecnou konfirmaci, doplněnou jen o dvě výhrady, jejichž zařazení odráží, byť neúplně, některá doporučení obsažená v rozsáhlém tribunálním dobrozdání z 26. září 1719. S odvoláním na konfirmační listiny Ferdinanda II. a III. z let 1633 a 1639 a zejména Leopolda I. z roku 1698 potvrzuje sice nyní Karel VI. všechna brněnská privilegia, ale obvyklou omezovací klauzuli (podmiňující platnost konfirmace skutečným užíváním a držbou daných výsad) konkretizuje jednak zdůrazněním, že se takto podmíněně potvrzuje zejména mílové právo, jednak – a to se zvláštním důrazem – závaznou interpretací privilegia Václava II. z roku 1293 na mostní mýto, a to v tom smyslu, že toto mýto se vztahuje pouze na vozy, nikoli však také na zboží a osoby.[130] O těchto výhradách se píše i ve zmíněném intimačním reskriptu,[131] v němž se však navíc tribunálu ukládají další dvě povinnosti. Především si má tribunál – aby nedocházelo ke zneužívání mýta – vyžádat od magistrátu tarif z doby Václava II. (!) a srovnat jej s částkami, které se vybírají nyní, a podat o tom ke dvoru zprávu. A dále se tribunálu nařizuje – po nevlídném připomenutí zjištěných rozporů mezi předloženým extraktem a plným textem originálů privilegií – přikázat brněnským konšelům, aby své případné další extrakty pro panovníka pořizovali tak, aby na ně bylo spolehnutí.[132]

Tribunál tlumočil představitelům města toto panovníkovo napomenutí a zároveň jeho příkaz ohledně mýtních tarifů hned následujícího dne – 10. května 1720.[133] Velmi zajímavá korespondence, která následovala a která by jistě zaujala badatele v oblasti hospodářských dějin a také numismatiky, však již překračuje rámec vlastního konfirmačního řízení, a proto ji v této studii ponechávám zatím sice stranou, ale v naději, že ji časem zpracuje někdo z mých žáků nebo jiných mladších pokračovatelů.[134]

---

[130] „...und dass die anstatt der ex privilegio regis Wenceslai denenselben [tj. Brněnským] nur auf die Brucken oder Wagen competirende Maut nicht auch auf die Waaren und Personen, sondern praecise juxta tenorem desselben auf die Wagenmaut zu verstehen seie."

[131] Tyto výhrady jsou, byť nenápadně, vyjádřeny i v jinak obvyklé frázi (běžné i v jiných tehdejších intimačních reskriptech oznamujících udělení konfirmací), v níž se přikazuje dodržovat potvrzená privilegia a chránit jejich držitele: slovo „verstandenermassen" totiž naznačuje, že konfirmovanými privilegii je třeba se řídit v tom smyslu, jak byla panovníkem interpretována (srov. výše).

[132] V uvedeném intimačním reskriptu zní příslušná pasáž, v níž se kromě toho znovu opakuje nutnost lépe srovnávat extrakty s plním zněním dokumentů, takto: „...führohin die bei uns etwo einreichende extractus besser mit denen documentis extensis zu combiniren und in die erforderliche Verlässlichkeit zu setzen." (MZA, B 1 – Gubernium, sign. B 22, f. 189)

[133] Koncept tribunální dekretální misivy z 10. 5. 1720 se nachází v MZA, B 1 – Gubernium, sign. B 22, f. 191. Tribunál požadoval od magistrátu výslovně tarify dva – první z doby Václava II. (a to v originále!), druhý z nynější doby.

[134] Zde pouze upozorňuji na netrpělivou upomínku, v níž tribunál dal 31. října 1720 magistrátu najevo svou nespokojenost s tím, že ani po pěti měsících nebyly požadované tarify předloženy (koncept upomínky viz v MZA, B 1 – Gubernium, sign. B 22, f. 212), a pak zejména na rozsáhlou magistrátní zprávu v této záležitosti,

401-444_vasku_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 19:00 Stránka 440

K výkladu o průběhu revizně-konfirmačního řízení za vlády Karla VI. zbývá ještě dodat, že taxa, která byla městu Brnu vyměřena za udělení konfirmace z roku 1720, činila 2422 zlaté a 30 krejcarů.[135]

Závěrem připojuji poděkování pracovníkům badatelen Národního archivu, Moravského zemského archivu a zvláště Archivu města Brna, jmenovitě především PhDr. Haně Jordánkové a Mgr. Veronice Wihodové, za vstřícnost a nevšední, běžné úřední povinnosti přesahující ochotu při vyhledávání archivních pramenných podkladů pro tuto studii. Můj dík náleží rovněž výkonné redaktorce tohoto sborníku Mgr. Radaně Červené, Ph.D., za mimořádnou péči a neúnavnou trpělivost věnovanou redakčním úpravám mého příspěvku. V mnohém ohledu jsem zavázán i své někdejší studentce a doktorandce PhDr. Marii Plevové, Ph.D., která mi při svém vzácném smyslu pro minuciózní přesnost vydatně vypomohla při odstraňování chyb a věcných i formulačních nepřesností při předběžné revizi rukopisu studie. Za vyřešení řady spletitých paleografických problémů vděčím pomoci PhDr. Dalibora Havla, Ph.D.

čítající včetně příloh asi 40 stran, z 20. prosince 1720 (orig. viz tamtéž, ff. 192–211), která obsahuje množství odkazů na přílohy, mezi nimiž pochopitelně chybí ta hlavní, totiž požadovaný tarif z doby Václava II. (Úsměvně působí podrobné popisování zdlouhavého, upachtěného a ovšem bezvýsledného pátrání po něm.) – Kromě listinných příloh bude muset budoucí badatel věnovat zvláštní pozornost mýtní knize z roku 1546 (AMB, A 1/3 – Sbírka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 98), dále mýtním tabulkám z doby pobělohorské (AMB, A 1/3 – Sbírka rukopisů a úředních knih, rkp. č 47, ff. 163–187), magistrátnímu dekretu pro vozmistra ze 7. prosince 1671 (AMB, A 1/3 – Sbírka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 47, ff. 189–191) a mýtní instrukci (AMB, A 1/3 – Sbírka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 47, ff. 159–163), na něž se v magistrátní relaci rovněž odkazuje, a samozřejmě také – což asi není ani nutno připomínat – rukopisům AMB, A 1/3 – Sbírka rukopisů a úředních knih, č. 99 (Protokol vyšetřující mýtní komise z roku 1668) a 100 (Mýtní instrukce pro Brno z roku 1701). Možná se podaří nalézt i vlastnoruční poznámky „nynějšího“, tedy v roce 1720 působícího vozmistra, z nichž se do magistrátní relace přebírají – s odkazem na přílohu H (dnes však chybějící) – některé údaje o výši vybíraných poplatků.

[135] Nedatovaná poznámka o výši konfirmační taxy se nachází až mezi pozdějšími písemnostmi, v nichž je zachyceno další konfirmační řízení z doby Marie Terezie, a pochází patrně z roku 1747 (NA, ČDK, karton 568, Brno II, sv. 3, f. 26). Jejím autorem je tehdejší taxátor České dvorské kanceláře, který se o výši konfirmační taxy z roku 1720 zmínil při úvaze, jakou taxu navrhnout za konfirmaci tereziánskou. (Ačkoli to již nespadá do časového rámce této studie, uvádím pro zajímavost, že podle taxátorova doporučení by mohla být výše taxy za konfirmaci Marie Terezie buď stejná jako za Karla VI., anebo vzhledem ke škodám, které Brno utrpělo za poslední války, snížená o 222 zlaté a 30 krejcarů, tedy „pouhých“ 2200 zlatých.) Pro představu, jak značným obnosem byla taxa vyměřená městu v roce 1720, uvádím, že celoroční plat vysoce postaveného úředníka, jakým byl kancléř Královského tribunálu, činil v té době 1200 zlatých. (Srov. V. VAŠKŮ, *Studie o správních dějinách a písemnostech moravského královského tribunálu z let 1636 –1749,* Brno 1969, s. 29. Pro srovnání s taxami, které platily moravské kláštery a jiná města, viz moje články *Taxy za konfirmační listiny pro moravské kláštery v 18. století,* in: Sto let od narození profesora Jindřicha Šebánka, Brno 2000, s. 185–192, a *Příčiny zániku konfirmačního řízení v habsburské monarchii v roce 1836,* in: Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity, C 42, 1995, s. 89–97, zejména s. 93–94, kde však jsou uvedeny doklady až z období vlády Františka II.)

401-444_vasku_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 19:00 Stránka 441

Vladimír Vašků

Landesherrliche Konfirmationsurkunden für die Stadt Brünn aus den Jahren 1633–1720

ZUSAMMENFASSUNG

Die vorliegende Studie knüpft auf frühere Publikationen des Autors und seiner Schüler aus dem Institut für historische Hilfswissenschaften und Archivwesen an der Philosophischen Fakultät der Masaryk-Universität Brünn über Konfirmationsurkunden an, mit welchen habsburgische Herrscher der Zeit nach der Schlacht auf dem Weißen Berg – in der Regel anhand einer vorläufigen Revision – ältere urkundliche Privilegien bestätigten, die ihre Vorgänger einerseits mährischen Klöstern, andererseits mährischen Städten und Städtchen erteilt hatten. Die Konfirmationen der Privilegien der Stadt Brünn, wo das Revisions-Konfirmationsverfahren außerordentlich kompliziert war, kommen erst jetzt an die Reihe.

Die Quellenbasis der Studie bilden vor allem Urkunden, Manuskripte und Aktenschriftstücke, die in mehreren unten angeführten Fonds des Archivs der Stadt Brünn aufbewahrt werden, sowie Aktenschriftstücke aus dem Fonds „Gubernium“ im Mährischen Landesarchiv Brünn und aus dem Fonds „Böhmische Hofkanzlei“ im Nationalarchiv Prag.

Die Studie beschränkt sich nicht nur auf die Auszahlung und Beschreibung der Konfirmationsurkunden, sondern stellt sich vor allem das Ziel festzustellen – falls es die Quellen erlauben – welche ältere Privilegien und in welcher Menge die Stadt in jeweiligen Perioden in ihren Ansuchen dem Herrscher zur Bestätigung unterbreitete und wie das ganze Revisions-Konfirmationsverfahren verlief.

Bei den ersten zwei Konfirmationen nach der Schlacht auf dem Weißen Berg, welche die Stadt von Ferdinand II. am 24. Oktober 1633 und von Ferdinand III. am 19. Februar 1639 erhielt, ist jedoch diese Feststellung nicht möglich, denn es geht in den beiden Fällen um sog. allgemeine insertlose Konfirmationen, d.h. die älteren darin bestätigten Urkunden sind darin weder buchstäblich inseriert noch inhaltlich reproduziert, sondern nur zusammenfassend („alle und jede privilegia“) bestätigt – ohne konkrete Angaben über die Namen der Herausgeber, den Inhalt, die Daten usw.

Die nächste Konfirmation, die der Stadt durch Leopold I. am 11. März 1698 erteilt wurde, weist zwar auch den Charakter einer allgemeinen Konfirmation auf, sie enthält jedoch wenigstens den Hinweis auf den unterbreiteten Extrakt uralter Brünner Privilegien. Dieser Extrakt ist zwar weder Bestandteil der Konfirmationsurkunde noch ist er lose angefügt, aber dem Autor gelang es nach einer langen Suche, ihn im Fonds „Registraturreste“ zu finden – wenn auch nicht in der ursprünglichen Form (in welcher er wohl Ende 1697 dem nicht erhaltenen Ansuchen der Stadt Brünn um die Konfirmation angefügt worden war), sondern nur in Form einer einfachen Abschrift der

401-444_vasku_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 19:00 Stránka 442

beglaubigten Abschrift, die mit der Überschrift Consignation versehen ist. Auszüge aus den in der Consignation enthaltenen Urkunden sind aber von sehr schlechter Qualität, durch zahlreiche, manchmal frappante Fehler entwertet, besonders in der Datierung der Urkunden. Daher musste man die ganze Consignation buchstäblich abdrucken und ihr die Identifikation aller ihrer 72 (nicht nummerierten) Posten anfügen, und zwar anhand des Vergleichs mit den Originalurkunden in der Sammlung der Urkunden, Mandate und Briefe, eventuell mit Abschriften in der Sammlung der Manuskripte und Amtsbücher.

Aus der Regierungszeit Karls VI., wo sich die Stadt um eine neue Bestätigung ihrer Privilegien bemühte, erhielt sich zum Unterschied von der vorherigen Periode eine beträchtliche Menge Aktenstücke, aus welchen wertvolle Erkenntnisse über den Verlauf des vorzubereitenden Revisions-Konfirmationsverfahrens gewonnen werden konnten, das mehr als fünf Jahre gedauert hatte. – Als Anfang 1715 die Brünner Stadtverwaltung der Böhmischen Hofkanzlei in Wien die Konfirmationssupplik unterbreitete, die formal dem Herrscher adressiert war, fügte sie ihr das Verzeichnis der Auszüge aus jenen Urkunden an, deren Bestätigung die Stadt beantragte. Die Holfkanzlei leitete die Supplik nebst dem angefügten Verzeichnis (das im weiteren Verlauf des Verfahrens auch als Extrakt oder Elench bezeichnet wurde) zur Äußerung an das mährische königliche Tribunal in Brünn weiter. Dieses Amt beschloss, es könne das erwünschte Gutachten ohne die Einsicht in Originalurkunden nicht liefern, und daher wurde eine zweiköpfige Sonderkommission konstituiert, die in Anwesenheit der Vertreter des Brünner Stadtrates einzelne Auszüge aus dem Verzeichnis mit Originaltexten der Urkunden vergleichen sollte. Aus dem Bericht, den die Kommissäre dem Tribunal über die Ergebnisse der Revision unterbreiteten, ergibt sich, dass das Verzeichnis, das heute leider verschollen ist und das der Autor der vorliegenden Studie wenigstens hypothetisch rekonstruierte, aus insgesamt 70 nummerierten Posten bestand und in vier Fällen (Nr. 26, 42, 43, 56) die Formulationen der Auszüge dem Wortlaut der Originalurkunden nicht entsprachen – entweder wurde in die Auszüge etwas zugefügt oder im Gegenteil weggelassen. (Zugaben, eventuell Ausfälle betrafen das Meilenrecht, die Länge der Jahrmärkte, die Erhebung der Maut und die Steuer, die die Stadt der Hofkammer für die Zuteilung ehemaliger jüdischer Liegenschaften bezahlte). – Das Tribunal hielt sich zwar mit Unbehagen über die Ungenauigkeiten im Verzeichnis auf, empfahl nichtdestoweniger dem Herrscher, die Brünner Privilegien zu bestätigen, ohne jedoch vorzuschlagen, welche Form die künftige Konfirmationsurkunde haben sollte und wie mit den festgestellten Unterschieden zwischen einigen Auszügen im Verzeichnis und den Originalurkunden umzugehen sei. An dem Wiener Hof erregten jedoch die festgestellten Diskrepanzen eine große Erbitterung und deshalb ordnete der verärgerte Karel VI. dem Tribunal an, dem Magistrat sein Verhalten nachdrücklich vorzuhalten und es zugleich zur Erklärung aufzufordern, wie zu den Diskrepanzen gekommen war. Außerdem sollte das Tribunal auf Herrschersorder von dem Magistrat beglaubigte Abschriften Brünner Privilegien verlangen und sie der Böhmischen Hofkanzlei zukommen lassen.

401-444_vasku_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 19:00 Stránka 443

In folgender umfangreicher Korrespondenz, die mehrere Jahre lang zwischen dem Tribunal, dem Magistrat und dem Kaisershof verlief, versuchte das Magistrat die ihm vorgeworfenen Zugaben und Ausfälle auf verschiedene, stilistisch etwa undurchsichtige Weise zu bagatelisieren, z.B. durch den Hinweis darauf, dass einige in Extrakten weggelassene Bestimmungen sowieso faktisch durch spätere Urkunden aufgehoben worden waren oder dass im Gegenteil einige Zugaben durch Bestimmungen anderer Urkunden gerechtfertigt waren usw., wobei die betreffenden Dokumente von Hinweisen auch auf solche Urkunden sprühen, die ursprünglich in das Verzeichnis überhaupt nicht aufgenommen worden waren. Das Tribunal erkannte einige Argumente des Brünner Magistrats als gerechtfertigt, mit anderen polemisierte es. Der kaiserliche Hof – wohl müde von dem endlosen Verhandeln – entschied, diese schleppende Cause irgendwie zu schließen, und so erließ Karel VI. am 4. April 1720 die Brünner Konfirmationsurkunde, die wieder eine allgemeine insertlose Form aufweist, aber mit zwei Vorbehalten ergänzt ist: 1. die übliche Beschränkungsformel (die die Gültigkeit der Korfirmation durch die tatsächliche Anwendung und aktuellen Besitz der gegebenen Privilegien bedingt) wird durch die Betonung konkretisiert, dass auf diese Weise besonders das Meilenrecht vorbedingt wird; 2. das Privileg Wenzels II. aus dem Jahre 1293 über Brückenmaut wird so interpretiert, dass diese Maut sich nur auf Wagen bezieht, nicht auch auf Waren und Personen. Außerdem ermahnte der Herrscher mittels des Tribunals die Brünner Schöffen, zukünftig ihre Extrakte so anzufertigen, dass man sich darauf völlig verlasen kann. – Die Taxe, die an Brünn für die Erteilung der Konfirmation ermessen wurde, betrug 2422 Gulden und 30 Kreuzer, was eine beträchtliche Summe war, vergleicht man sie z.B. mit dem Jahresgehalt des hochgestellten Staatsbeamten – des Kanzlers des mährischen königlichen Tribunals, das 1200 Gulden betrug.

401-444_vasku_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 19:00 Stránka 444

445-512_simecek_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 20:24 Stránka 445

Zdeněk Šimeček

KNIHKUPECKÝ OBCHOD V BRNĚ A V OLOMOUCI OD 20. LET 18. STOLETÍ DO ROKU 1772
Část II. – Od počátku šedesátých let do vydání Knihkupeckého řádu v roce 1772[1]

Po zániku měšťanského knihkupectví, jež je spojeno se jmény Wagner a Obladen, se v Brně poznovu projevily představy, že tu mohou prosperovat dva knihkupci. První se opírala o zkušenost, již měla veřejnost s měšťanským stacionárním knihkupectvím, druhá kalkulovala především se zemskou šlechtickou klientelou. Na jedné straně stál knihkupec jako majitel skladu a nákupčí či komisionář, který určuje sortiment na základě obchodní kalkulace, na druhé obchodník, který je schopen na trhu opatřit literaturu, o niž má zájem klient.

Nejdříve se v pramenech objevuje jméno knihkupce Locatelliho. Karl Franz Locatelli pocházel z brněnské kupecké rodiny. V brněnských matrikách není zaznamenáno, kdy se narodil. Úmrtní údaj udává, že zemřel ve věku 42 let a rok narození lze tedy klást k roku 1730.[2] V matrice oddaných je zapsán Locatelliho sňatek. Uzavřel jej 8. září 1761 s Josefou, dcerou brněnského kupce a měšťana Antona Schultze. V záznamu je označen jako zdejší měšťan a knihkupec.[3] To ovšem neznamená, že se knihkupectví vyučil. Představitel zemské živnostenské a manufakturní inspekce Maxmilian Karl Zdiarsky ve zprávě guberniu z 20. října 1763 výslovně uvedl, že není vyučen. Je kupcem hedvábím a magistrát mu neprávem, v rozporu s platným patentem, udělil 17. dubna 1761 bez vědomí komerčního úřadu měšťanské právo a právo obchodovat s knihami (Buchhandlungsrecht). Připojil, že také nejmenovaný pomocník obsluhující v krámu se vyučil obchodu s kořením.[4] Takové byly počátky, s druhým pomocníkem Franzem Lorenzem Richterem, který byl vyučen a měl praxi u knihkupců v říšských městech, získal nepochybně zkušenosti.

Knihkupectví se Locatelli ujal po dohodě s dědici po Obladenovi, od nichž koupil krám. Svědčí tomu také skutečnost, že se usadil v domě U Zlaté kotvy, kde knihy prodávali Wagner a Obladen. Obladen nebyl jako později Locatelli prodlužen a na jeho sklad nebyl vyhlášen nucený prodej. Pozůstalí požádali, aby pozůstalost byla inventována, per in arte peritos ohodnocena a prodána v licitaci tomu, kdo nabídne více

[1] Studie je pokračováním stejnojmenné stati uveřejněné ve sborníku Brno v minulosti a dnes 20, 2007, s. 381–439. Odkazuji na ni jen v případech, kdy v ní charakterizuji pramen, o nějž se i zde ve výkladu opírám; cituji ŠIMEČEK III.

[2] Údaj o úmrtí a věku jsou uvedeny v seznamu zemřelých v Brünner Zeitung 1772, č. 16 z 16. dubna. Matriky narozených a zemřelých svatojakubské fary z tohoto období nejsou dochovány.

[3] Moravský zemský archiv (dále MZA), fond E67 Sbírka matrik, matrika oddaných u sv. Jakuba 1760–1784, č. 16888, s. 44.

[4] MZA, fond B 1 Gubernium, bez inv. č., sign. D 48, fol. 28–33.

445-512_simecek_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 20:24 Stránka 446

a zajistí platbu.[5] Je pravděpodobné, že Locatelli získal nejen vybavení krámu, ale také podstatnou část knižního fondu. Písemnosti o finančním vyrovnání chybějí a známa není také cena, na níž se strany dohodly. Později Locatelli uváděl, že koupil krám. Wagnerův syn a pastorek Obladenův Ignác Wagner z titulu dluhu ve výši 2 500 zl. vložil 13. července 1762 na majetek Locatelliho zákaz. Jde o indicii, která svědčí o vysokém závazku a nedůvěře k splácení dluhu.[6] Skoupá mluva pramene však nedovoluje konkrétní interpretaci. Z údaje o projednávání žádosti bavorského obchodníka krátkým zbožím J. M. Denka z roku 1763 o povolení zřídit v Brně knihkupectví vyplývá, že Locatelli vložil vypůjčené peníze do nákupu knižní zásoby. Magistrát potvrdil, že Locatelli koupi skladu z velké části financoval z půjčky. Ujímal se tedy knihkupeckého obchodu se značným zadlužením. Otevřeně se k němu přiznal.[7]

Ke knihkupeckému podnikání přistupoval pravděpodobně s kupeckým přesvědčením, že investice do nákupu zboží je předpokladem budoucího výdělku. Cenzurní komise v Brně mu později vyčítala, že nebyl knihkupectví vyučen a že knihkupectví koupil stejně jako se kupuje kalounkářství (Bandlkram). Postrádal knihkupeckou praxi. Tohoto nedostatku si byl zřejmě vědom a krátce po otevření krámu si zajistil nového vyučeného knihkupeckého pomocníka. Stal se jím Franz Lorenz Richter, který se však zakrátko snažil osamostatnit a požádal zemský stavovský výbor o povolení otevřít vlastní knihkupectví v Zemském domě.[8] Ten také slabiny Locatelliho podnikání bezpečně rozpoznal.[9] Udržet kvalifikovaného pomocníka bylo ovšem při omezené poptávce po knize finančně náročné.

Více se lze domýšlet o Locatelliho ideové orientaci. Vztah ke knize francouzsky psané naznačuje, že mu byly blízké myšlenky francouzských osvícenských filozofů a sdílel zájem šlechtické společnosti o francouzskou literaturu. Zejména pro její příslušníky měl na skladě francouzské učebnice, výchovné a zábavné spisy, díla historická i tisky s politickým obsahem. Nechyběl mezi nimi J. J. Rousseau „Du contrat social, ou principes du droit politique“ v amsterdamském vydání z roku 1762. Informací o německém překladu d' Alembertova pojednání „Abhandlung von dem Ursprung, Fortgang und Verbindung der Künste und Wissenschaften“ a německých vydáních spisů Voltairových rozšiřoval znalost současné francouzské literatury i v kruzích, jež francouzsky nečetly. Na jeho adresu přicházely však také vskutku knihy podezřelé. Cenzurní komise uvedla v roce 1768, že řada knih, jež mu došly, náleží mezi podezřelé a jejich vydání je ještě v projednávání. A proti Locatellimu obrátila jeho výtku, že s málo

[5] Srov. ŠIMEČEK III, s. 392.

[6] Protokol ze zasedání městské rady. Archiv města Brna (dále AMB), fond A 1/3 Sbírka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 1354, s. 904.

[7] MZA, fond B 1, Gubernium, inv. č. 755, sign. B 296, fol.7–16. Vyjádření magistrátu je přiloženo ke spisu o projednávání Locatelliho stížnosti na Denka z roku 1766, viz MZA, fond B 1 Gubernium, bez inv. č, sign. D 48, fol. 9–26.

[8] Srov. níže.

[9] Richter Locatellliho nejmenoval, výtky byly adresovány měšťanským knihkupcům na Moravě obecně.

445-512_simecek_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 20:24 Stránka 447

bdělou činností komise lze spojit fakt, že v Brně se objevil tisk „Abhandlung von Clöstereinkünften“[10] a vyslovila podezření, že knihu sám rozšířil pro svůj výdělek.[11]

Jméno Locatelliho není zaznamenáno mezi svobodnými zednáři, kteří v Brně působili. Zaslouží však upozornit, že zpracování soupisu tisků pro pozůstalostní řízení po Locatellim se ujal Ernest Rincolini, známý později jako aktivní člen brněnské zednářské lože a chirurg. Krátce po smrti pomocníka Locatelliho, jehož jméno zůstává v anonymitě, pokračoval Rincolini v prodejní činnosti Locatelliho knihkupectví.[12]

Prodávat začal Locatelli někdy na jaře roku 1761.[13] S tím souvisí, že v té době přestala s pravidelnou nabídkou knih v návěstníku poptavárna. Její nabídka novinek byla nedostatečná, o tom, že však byla s to dočasně nahradit veřejnosti knihkupce, svědčí oznámení nabídky tisku „Ritus liturgici Dioecesis Olomucensis“. Tisk byl k mání u olomouckého Windhauera a v Brně, kde knihkupectví v té době nebylo, právě jen v poptavárně.[14] Locatelli po otevření krámu brněnský trh rychle ovládl, od 21. května pravidelně týdně zadával do návěstníku inzeráty. Na otevření obchodu byl zřejmě připraven, již v prvním měsíci nabízel více než 20 tisků ve francouzštině, německé překlady francouzských autorů a soudobou německou krásnou literaturu, zejména Gessnera a Gellerta. Knihy pro volný čas klientů převyšovaly nabídku odborné literatury. Výjimečná zůstávala v knihkupectví česká kniha, v obchodě měl česká kázání jesuity Leopolda Fabricia ve třech svazcích (nedělní, sváteční, postní).[15] Nešlo ovšem o nabídku lidovému čtenáři, nýbrž kléru. Je třeba konstatovat, že v roce 1761 soustředil pozornost k francouzské literatuře a v inzerátu nabízel zdarma katalog francouzských knih, který vydal.

Význam přikládal Locatelli trhu v Olomouci. Tamější výroční trhy navštěvoval od počátku své činnosti, třebaže prý účast považoval za ztrátovou. Olomoucký měšťanský knihkupec Windhauer uvedl ve vyjádření k žádosti augšpurského kramáře Denka o měšťanské právo v Olomouci roku 1768, že Locatelli si stýskal, že zisk stěží uhradí dopravní náklady.[16] Komerční konses v podání guberniu z 18. března téhož roku charakterizoval Windhauerovu knihkupeckou činnost za převážně komisionářskou a zcela

[10] Locatelli označil za autora Reubergera. Šlo o publikaci J. G. REUBERGER, *Abhandlung von den Einkünften der Klöster*, München 1768.

[11] MZA, fond B 1 Gubernium, sign. B 296, inv. č. 755, fol. 320–327.

[12] O Rincolinim jako svobodném zednáři srov. Jiří KROUPA, *Alchymie štěstí. Pozdní osvícenství a moravská společnost*, Brno 2006.

[13] Neúplné životopisné údaje Christian d'ELVERT, *Geschichte des Bücher- und Steindruckes, des Buchhandels , der Bücher-Censur und der periodischen Literatur*, Brünn 1854, s. 89; Karel CHYBA, *Slovník knihtiskařů v Československu od nejstarších dob do roku 1860* (příl. sborníku Strahovská knihovna 1, l966–16/17,1981–1982), s. 175, o skladu knih Josef VOLF, *Po zániku knihkupectví Karla Locatelliho v Brně*, in: Časopis Matice moravské (dále ČMM) 54, 1930, s. 205–208.

[14] Brünner Zeitung 1761, č. 17. Tisk již dříve oznámil autor A. Th. Fasseau (1759, č. 49).

[15] *Knihopis českých tisků od doby nejstarší až do konce XVIII. století. Díl II. Tisky z let 1501–1800*, sv. 1–9, Praha 1925–1967, II/2, č. 2414.

[16] MZA, fond B 1 Gubernium, bez inv. č., sign. D 48, fol. 79–83.

445-512_simecek_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 20:24 Stránka 448

závislou na Locatellim. Windhauer prý za knihy platí příliš vysokou cenu.[17] Lze dodat, že komisionářský vztah existoval již dříve mezi Windhauerem a Obladenem. Na výročních trzích v Olomouci Locatelli prodával knihy v domě knihaře a mědirytce Freunda (Freind), kde měl sklad, a jemu tu také přenechal prodej Ulmannových dějin staré Moravy, jichž byl vydavatelem.

Také v Olomouci počítal Locatelli se zájmem veřejnosti o novinky. Na trh o sv. Trojici 1761 přijel s knihami, které jsou jazykově a tematicky shodné s nabídkou v brněnském krámu. Z výběru, který byl uveřejněn v brněnském návěstníku, lze jmenovat tisky francouzské, Gessnerovu knihu „Der Todt Abels", antické překlady, cestopisy, již citovaný spis d'Alemberta nebo německý překlad Voltairova spisu o dějinách ruské říše za Petra Velikého. Na možnost koupě knih v Olomouci o trzích upozorňoval Locatelli v návěstníku čtenáře pravidelně.

Začátek působení Locatelliho v Brně spadá do doby, kdy se české země staly oblastí, kam směřovala z Německa a západní Evropy ve zvýšené míře nejen knižní produkce, ale také knihkupci z říšských měst. Knihkupcům z Řezna náležela silná pozice mezi ležáky ve Vídni, jeden z nich Emmerich Felix Baader uváděl na tiscích, jež vydal vlastním nákladem, jako místo vydání také Brno.[18] Z Řezna přišel také vyučený knihkupec Franz Lorenz Richter,[19] který krátce působil jako pomocník u Locatelliho. Postihl, že na Moravě je jen jediný, a to nevyučený knihkupec a rozhodl se usadit v zemi, která má podle jeho názoru váženou šlechtu, duchovenstvo a učence. Sliboval, že si se svými znalostmi v knihkupeckém podnikání, které získal v říšských městech, zaslouží spokojenost publika rozšířením sortimentu i nabídkou výhodných cen. Zároveň vystoupil s kritikou současného stavu knihkupectví na Moravě. Kritika nebyla adresná a nesměřovala jmenovitě k stávajícím knihkupcům, tj. Locatellimu v Brně a Windhauerovi v Olomouci, ale na mušku si vzala úroveň stacionárních měšťanských knihkupectví v zemi obecně. Richter nevzal na vědomí, že brněnský měšťanský knihkupec Locatelli začíná a že na změny ve způsobu vedení knihkupectví neměl dosud čas. Vytýkal v první řadě, že nabídka není diferencovaná. Sám využil při kritice nepochybně poznatků, které získal jako pomocník Locatelliho. V první řadě sliboval, že vyhoví nárokům zájemců spojených s obstaráváním žádaných titulů knih. O sobě mohl prohlásit, na rozdíl od Lehmanna, kterému byl kdysi prodej v Brně jako protestantovi zakázán, že se narodil

[17] MZA, fond B 1 Gubernium, bez inv. č., sign. D 48, fol. 79–83. Žádost napsal Windhauerovi Josef Vratislav Monse, který byl v té době v Olomouci advokátem.

[18] Srov. Norbert BACHLEITNER – Franz M. EYBL – Ernst FISCHER, *Geschichte des Buchhandels in Österreich*, Wiesbaden 2000, s. 120–121. Vladislav DOKOUPIL, *Soupis brněnských tisků. Staré tisky do roku 1800*, Brno 1978, Baaderovy tisky s impressem Brno neeviduje. Baader inzeroval na vídeňských trzích a nelze vyloučit, že navštěvoval také trhy v Brně.

[19] O Richterově nabídce srov. Jaroslav DŘÍMAL, *Česká kniha na moravských sněmech a soudech zemských*, in: Věda a život 7, 1941, s. 153–159. Richter je zmiňován jako nakladatel drobných náboženských tisků ve Štýrském Hradci v letech 1768–1772. Srov. N. BACHLEITNER – F. M. EYBL – E. FISCHER, *Geschichte des Buchhandels in Österreich*, s. 87. Knihkupcem tamtéž byl ještě v roce 1777, srov. Fritz POPELKA, *Die Bürgerschaft der Stadt Graz von 1729 bis 1819*, Wien 1941.

445-512_simecek_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 20:24 Stránka 449

katolickým rodičům a že chce žít v císařských dědičných zemích. S žádostí o povolení obnovit prodej knih v Zemském domě se obrátil na zemský stavovský výbor. Odvolával se přitom na prodej, který tu provozoval před lety Lehmann a Krauss. Činnost těchto vídeňských knihkupců hodnotil výše než působení měšťanských knihkupců. Richterova žádost není datována. Písemnosti řazené chronologicky k projednávání v sněmovním zasedání čekaly často poměrně dlouho na vyřízení a z toho důvodu lze považovat poznámku „*ad Decembris 1762*" za údaj, který má vztah k projednání ve stavovském výboru.

Velký důraz kladl Richter na své knihkupecké zkušenosti. Z žádosti se dovídáme, že se 6 let učil u knihkupce Urbana Gastla v Mnichově a že se může vykázat vysvědčením knihkupců Cretze v Ingolstadtu, Johanna Gastla v Řezně, Tobiase Gebhardta v Bamberku a Johanna Christopha Partla v Augšpurku. Praxe mu nepochybně poskytla poučení o potřebě vyhovět především poptávce v kruzích, které byly s to zajistit svým zájmem o knihu stabilizovaný odbyt a tím i konkurenceschopnost v zápase o trh. Knihkupec musel umět obstarat novou literaturu odbornou, poučnou a výchovnou, zábavnou, německou i cizojazyčnou podle přání klienta. Právem kladl důraz na služby, které souvisejí s budováním kontaktů nutných k realizaci objednávek. Osobní vztahy s knihkupci v říši umožňovaly dosáhnout aktuální spojení s vydavateli zejména v centrech knižního obchodu v jižním Německu. Zajišťovaly tak nabídku nezávadné, zejména také katolické literatury. Ze stylizace žádosti je patrné, že Richter si byl vědom, že knižní sklad je omezený a málo vyhovuje těm, kdo žádají novinky, které jsou na trhu a nikoli ležáky. Výrazně tím odlišil rozdíl mezi nabídkou pro konzervativní málo diferencovanou klientelu, uspokojenou často toliko tisky náboženskými, výchovnými a zábavnými a intelektuálními a odbornými potřebami, které měli zákazníci z řad šlechty, hierarchie, úředníků a učenců. Tato nová orientace se projevila nepochybně již v tom, že se se svou žádostí obracel k zemskému stavovskému výboru a knihkupectví hodlal otevřít v Zemském domě. Knihkupectví mělo sloužit především privilegovaným vrstvám zemské společnosti a vzdělané inteligenci, kterou produkoval v stále větší míře osvícenský věk.V kritice se ozývá vědomí, že končí období baroka.[20]

Stavovský výbor Richterovu žádost zamítl 4. prosince 1762 s odůvodněním, že v Zemském domě není pro knihkupectví místo. Nevíme, co rozhodnutí předcházelo, lze jen vyslovit domněnku, že se žádostí byl seznámen také knihkupec Locatelli.[21] Ten pravděpodobně reagoval aktivitou, jež měla získat členy výboru na jeho stranu. Richter se myšlenky na usazení v Brně po nezdaru vzdal. O místo měšťanského knihkupce zájem neprojevil. Jako měšťanský knihkupec by byl nucen se zakoupit a získat měšťanské právo; v tom směru měl Locatelli předstih a využít mohl rovněž výhodu, kterou představovalo hospodářské zázemí ve městě.

[20] Richterova nedatovaná žádost je uložena v MZA, fond A 8 Zemská registratura, sign. H 3, fol. 201–202.
[21] Locatelli později charakterizoval rozhodnutí výboru jako vrácení žádosti. MZA, fond B 1 Gubernium, bez inv. č., sign. D 48, fol. 14–22.

445-512_simecek_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 20:24 Stránka 450

O tom, že knihkupecký obchod sliboval zisk, svědčí fakt, že Locatelli si byl ochoten vypůjčit nemalé peněžní prostředky, aby se mohl ujmout živnosti, kterou opustil Obladen a jeho dědicové. Půjčka umožnila rychlý a razantní nástup s nabídkou francouzské literatury a novinek, tištěných nabídkových seznamů a inzerce v návěstníku, ale vyvolávala také starost o návratnost investice. Za prvořadou podmínku úspěchu považoval Locatelli odstranění konkurence. V Brně a na Moravě ji na počátku šedesátých let představoval především augšpurský obchodník s krátkým zbožím Johann Michael Denk,[22] který pravidelně dojížděl na výroční trhy a v Brně udržoval v mezidobí sklad v domě soukeníka Scholze.

Také Denk považoval brněnský a moravský knižní trh za perspektivní a nedatovanou žádostí prezentovanou na zemském úřadě 4. června 1763 se obrátil na Marii Terezii s prosbou, aby mu bylo povoleno v Brně zřídit druhé knihkupectví (zweytes Buchhandlungs Gewölb).Uvedl v ní, že 28 let prodává knihy na moravských trzích a také v Brně a nese v zemi veřejná břemena. Nechce se vrátit do Bavorska, ale s ženou, dětmi a majetkem, který získal, se hodlá usadit na Moravě. S žádostí se obrátil na komerční konses v Brně. Nesplňuje však podmínku, která nedovoluje udělit měšťanské právo cizozemci a žádá proto císařovnu o dispens.[23]

O dobré zdání byl požádán zemský úřad v Brně a brněnský magistrát dostal za povinnost zaujmout stanovisko ve věci udělení měšťanského práva Denkovi. Z jednání v městské radě vyplývá, že rozhodujícím se stalo vyjádření knihkupce Locatelliho. Prosil v něm, aby žádost cizince Denka o dispens byla zamítnuta. V tom smyslu také městská rada v zasedání 29. srpna 1763 rozhodla doporučit zamítnutí Denkovy žádosti.[24] Z nedatovaného vyjádření Locatelliho čerpal magistrát argument, že prodej knih v Brně je skrovný a veřejnosti dostačuje ve městě jediný knihkupecký krám, zvláště v době, kdy se ve společnosti projevuje nedostatek prostředků. Přijal za své také zdůvodnění, že zřízení druhého knihkupectví by zničilo Locatelliho obchod, do něhož byly vloženy vypůjčené peníze. Locatelliho počin pokračovat v knihkupecké činnosti po zániku Obladenova krámu magistrát přitom vysoce ocenil. Ujal se prý živnosti se snahou zajistit publiku možnost obstarat si pohodlně knihy.[25] Odlišná hlediska při posuzování Denkovy žádosti uplatnili přestavitelé komerčního konsesu. Inspektor pro obchod při krajském úřadu v Brně Maxmilian Karl Zdiarsky kritizoval magistrát, že

[22] Jako knihkupce v Olomouci zaznamenal Denka K. CHYBA, *Slovník knihtiskařů v Československu*, s. 75. Jako negramotného jej charakterizoval Karel NOSOVSKÝ, *Knihopisná nauka a vývoj knihkupectví československého*, Praha 1927, s. 196–197. Knihkupecká činnost v každém případě svědčí, že byl obratný a znalý. Výtka, že neumí číst a psát, již pronesl na jeho adresu olomoucký knihař Freund v žádosti o povolení obchodu s knihami v roce 1785, kdy Denk byl již stařec asi sedmdesátiletý, byla pomluvná. Denka charakterizoval jako komisionáře. MZA, fond B 1 Gubernium, B 6, č. 64, inv. č. 472, fol. 266–270. Pochybovat nelze o tom, že uměl číst a psát. Knihař I. Freund aspirující na místo měšťanského knihkupce v Olomouci výrokem upozorňoval, že Denk nesplňuje současné požadavky na knihkupeckou profesi.

[23] MZA, fond B 1 Gubernium, bez inv. č., sign. D 48, fol. 1–4.

[24] AMB, fond A 1/3 Sbírka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 1355, s. 1052–1053, 1063.

[25] MZA, fond B 1 Gubernium, bez inv. č., sign. D 48, fol. 14–22.

445-512_simecek_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 20:24 Stránka 451

udělil bez vědomí komerčního úřadu Locatellimu měšťanské právo. Vyjádřil názor, že nevyučený knihkupec, obchodník s hedvábím a jeho pomocník kořenář nemohou prospět rozvoji knižního obchodu a zajistit obsluhu veřejnosti. Přednost proto dává cizinci Denkovi, který je vyučen, již 28 let prodává na Moravě knihy a obchodem získal jmění. Bude-li mu propůjčeno měšťanské právo, zůstanou peníze v zemi a jako kontribuent odvede více dávek. Pro obchodní konses šlo o hledisko rozhodující. Závěr vyzněl v konstatování, že v Brně se mohou uživit dva knihkupci. Argumentaci převzal ve svém vyjádření z 21. listopadu 1763 zemský úřad pro řemesla a manufaktury a navrhl řešení. Locatelli měl za lacinou, znalci určenou cenu postoupit knižní zboží Denkovi, magistrát pak měl být pokárán za svémocné jednání.

K dispozici nejsou bohužel prameny, které by dovolily sledovat jednání, které vedl Gewerbe- und Fabriqueamt s Locatellim a Denkem, kteří se nedokázali dohodnout. Návrh obchodního úřadu na spolupráci obou knihkupců gubernium neprosadilo. V odpovědi úřadu pro živnosti a manufaktury vytklo, že měl protestovat proti udělení měšťanského práva Locatellimu na knihkupeckou profesi dříve a upozornilo, že nedostatečně prokázána je také Denkova výuční doba. Nesplňuje požadavek šestileté výuky.[26] Přijalo však názor, že by bylo prospěšné Denka udržet na Moravě.

V rozhodnutí gubernia, jež bylo sděleno magistrátu a v konečném znění Denkovi, se čte doporučení, aby si zvolil za místo, kde se usadí, jiné město, kde nebude škodit již etablovanému knihkupci. Je patrné, že byl při rozhodování vzat v úvahu ohled na škodu, která by byla způsobena Locatellimu.[27] Jde zároveň o doklad, který svědčí, že zemský úřad měl zájem na rozšíření knihkupecké sítě v zemi a udělení dispense cizinci od požadavku narození v zemi při přijetí za měšťana.

Locatelliho knihkupecké podnikání provázela od samého počátku nedůvěra zemského úřadu. Pevnou oporu nalezl naopak v magistrátu, který vyjádřil zřetelně své uspokojení nad otevřením knihkupeckého krámu. Neznáme bohužel přímou odezvu veřejnosti. Nepřímé svědectví vydávají Locatelliho nabídkové katalogy a inzeráty novinek v návěstníku. Svými aktivitami v letech 1761–1763 nabídl vynikající služby nejen zemské šlechtě, která u něho nalezla současnou francouzskou literaturu. Hospodářským úředníkům, obchodníkům a inteligenci předložil bohatou kolekci encyklopedických příruček v oblasti práva, obchodu, politiky a užitečné knihy pro vzdělání, domácnost a kancelář. V návěstníku inzeroval tuto literaturu v rozsahu, který sahá od Lexikonu J. Hübnera pro čtenáře novin po soubory informací, jež obsáhly tisky s názvy Referendarius, Secretarius či Dollmetscher. Šlo převážně o tisky z říšských měst.[28] Inzerce počítala také s odbytem bohemik obsahových, teritoriálních a jazykových

[26] Denk dokládal vyučení výučním listem katolického knihkupectví Matthese Wolfa v Augšpurku z 24. června 1743. MZA, fond B 1 Gubernium, bez inv. č., sign. D 48, fol. 28–33.

[27] MZA, fond B 1 Gubernium, bez inv. č., sign. D 48, fol. 34–36.

[28] Tisky těchto příruček byly k mání v knihkupeckém obchodě a na výroční trhy v Brně je přiváželi na počátku 18. století knihkupci z Norimberku a později kramáři z Augšpurku. Tisk s názvem Der in Verfertigung allerhand Schreiben stets-bereite und vielvermehrte Secretarius (Nürnberg 1710) se dostal v roce 1744 do knihovny Daniela von Krisch, úředníka moravského tribunálu v Brně. K jeho vazbě bylo užito per-

445-512_simecek_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 20:24 Stránka 452

a s literaturou teologickou a náboženskou, výjimečně i v českém jazyce. České knihy nabízel s latinskými tituly. Určeny byly kléru. Pro výběr byla rozhodující dobově podmíněná čtenářská přitažlivost.

Konkurenční bylo vymezení k nabídce, s kterou do Brna přijížděl z Augšpurku J. M. Denk a na trhy do venkovských moravských měst z Mikulova knihkupci Stossbergerové a Riegelové. V dalším výkladu poukáži, že trhy v moravských městech s výjimkou Olomouce Locatelli nenavštěvoval a obsluhu tak zcela přenechal mikulovským obchodníkům, kterým se podařilo podchytit kněžskou klientelu. Prodej stacionárního knihkupce zůstal omezen na Brno, v Olomouci spolupracoval s komisionářem Windhauerem a knihařem Freundem, u něhož měl uskladněny knihy. Investice do nákupu knih pro omezený okruh zájemců z řad šlechty a měšťanské elity Locatelliho finančně vyčerpávaly a jeho pozice v moravském knižním obchodě se nezlepšila. Přispěly k tomu nepochybně špatné ekonomické výsledky měšťanského knihkupce. Navenek se důsledky projevily v tom, že Locatelli přestal vydávat katalogy novinek a doplňovat sklad francouzských knih. Ve větším počtu se objevují žaloby na neplacení dluhů. Začínají žalobou budyšínského knihkupce Jakoba Deinitzera, který se obrátil v roce 1763 na brněnský magistrát ve věci dluhu ve výši 225 tolarů a 16 gr.[29] Locatelli přecenil pravděpodobně možnosti odbytu a neměl hotové peníze. Poštou odeslal věřiteli směnku. Spolupráce s knihkupcem, který pravděpodobně dodával knihy z Lipska, nepřestala. Deinitzer znovu z dluhu žaloval v roce 1770.[30] Nedostatek kreditu dokládají další nezaplacené částky. Žalobu podala v roce 1765 vláda knížectví Kempen v Porýní z nezaplacení dluhu 255 zl. 22 kr.[31] Z Lince knihy dodával Franz Anton Ilger, syn stejnojmenného knihkupce vídeňské univerzity.V roce 1770 mu Locatelli dlužil 433 zl. 20 kr.[32] Potíže, do nichž se dostal, vysvědčují průtahy s vyřízením žádosti, aby mu byly vydány knihy, které byly dodány Ilgerem a zůstaly uloženy v knižním revizním úřadu. Locatelli byl vyzván, aby podal konsignaci knih a poté, kdy bylo shledáno, že zásilka neobsahuje knihy zakázané, musel slíbit, že se s Illgerem vypořádá.[33] Městský soud uvalil na Locatelliho v roce 1771 osobní exekuci.[34] Úmrtí Locatelliho na jaře následujícího roku odkázalo nároky Deinitzrea a Ilgera na pozůstalostní řízení.

Finanční potíže vypovídají o nedostatku kreditu, který byl pro knihkupce důležitější než pro ostatní obchodníky. Kniha byla zbožím, jež čekalo na kupce často velmi dlouho. Majetek Locatelliho byl přitom od počátku podnikání zatížen kaucemi a mož-

gamenu se zlomkem rukopisu psaného karolinskou minuskulí, který je nejstarší knižní památkou, o níž víme, že se dostala do knižního fondu v Brně. U současníků nevzbudila zájem. Srov. Jindra PAVELKOVÁ, *Zlomek rukopisu kanonického práva z rajhradské knihovny*, in: Problematika historických a vzácných knižních fondů Čech, Moravy a Slezska 2006, Brno 2007, s. 19–28.

[29] AMB, fond A 1/3 Sbírka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 1355, s. 407–408.

[30] AMB, fond A 1/3 Sbírka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 1362, s. 519–520.

[31] AMB, fond A 1/3 Sbírka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 1357, s. 1026, dluh se na pořad dne vracel při promeškaných splátkách ještě v následujících letech.

[32] AMB, fond A 1/3 Sbírka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 1362, s. 941.

[33] AMB, fond A 1/3 Sbírka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 1362, s. 1408, 1492.

[34] AMB, fond A 1/3 Sbírka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 1363, s. 684.

445-512_simecek_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 20:24 Stránka 453

nost dalších úvěrů byla tak snížena. Nedůvěra v schopnost plnit závazky vedla vdovu po Ignáci Wagnerovi Alžbětu Wagnerovou již v roce 1764 k požadavku, aby byla sepsána zásoba Locatelliho knih, oceněna a prodána do výše pohledávky ve výši 2 000 zl., kterou za knihkupcem má. Rozhodnutí rady znělo: Strany se mají dohodnout o prodeji knih v žádané výši a věřitelka kvitovat příslušnou sumu.[35] Wagnerová pravděpodobně od požadavku ustoupila. V roce 1766 Locatelli poznovu čelil nárokům a jednal o zajištění vysokých závazků s největšími věřiteli, vdovou Alžbětou Wagnerovou (2 000 zl.) a druhým věřitelem, kterým byl mně blíže neznámý Antoni Contessa (2 000 zl.).[36] Dluhy vzrůstající úroky se nedařilo splácet, takže při projednávání pozůstalosti byl majetek Locatelliho přetížen a byl na něj vyhlášen konkurs. Avšak nepřed-bíhejme.

Finanční problémy pronikající do veřejnosti pravděpodobně způsobily, že augšpurský kramář s tisky a obrázky Johann Michael Denk poznovu otevřel otázku druhého knihkupectví v Brně na počátku roku 1767. Na udání Locatelliho, že Denk nabízel na výročním trhu tisk, který byl uveden mezi knihami zakázanými a že mu byly vydány celním a mýtním úřadem balíky knih, jež mu byly dodány z Augšpurku do Brna, aniž by byly předány cenzurní komisi, došlo ke konfrontaci Denka a Locatelliho a jejich koncepcí knihkupeckého podnikání ve městě. Denk, vycházeje z povědomí veřejnosti, že v Brně působili v minulosti dva knihkupci, proklamoval v žádosti z 23. ledna 1767 guberniu o uvolnění sekvestrovaných knih, že v současnosti, kdy se klade stále větší důraz na knižní znalosti, je v Brně jediné knihkupectví. Žádal, aby magistrátu bylo dáno na vědomí, že je třeba povolit druhé knihkupectví a tak rozšířit knižní obslužnost.[37] Zpochybnil tak tezi Locatelliho, který v roce 1763 v odporu k Denkově žádosti o udělení měšťanského práva napsal, že od nepaměti byl na Moravě jediný měšťanský knihkupec a že před rokem byla zamítnuta žádost jeho pomocníka F. L. Richtera o zřízení knihkupectví v zemském domě a uvedl, že ve městě se nemohou dva knihkupci uživit.[38] Argumentoval tím, že jako jediný knihkupec v zemi si jen těžko zajišťuje obživu. Veřejnost, pro kterou obstarává knihy v dostatečné míře, postrádá milovníky drahých knih. Kláštery si již potřebné knižní fondy zřídily a zájemci z řad učenců využívají nabídky knih v licitacích, které se pravidelně konají ve Vídni. Jeho předchůdce Obladen prý knihkupectví provozoval jen jako vedlejší výdělečnou činnost, žil ze zisku z vinic a vinného šenku.[39] Závěrem opakuje, že koupil Obladenovo knihkupectví a opatřil je novými a drahými knihami. Vlastním nákladem více než 4 000 zl. dal tisknout knihu Alt-Mähren a dostal se do pasiva.

[35] AMB, fond A 1/3 Sbírka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 1356, s. 896.
[36] AMB, fond A 1/3 Sbírka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 1358, s. 366, 535–36.
[37] MZA, fond B 1 Gubernium, bez inv. č., sign. D 48, fol. 37–39.
[38] MZA, fond B 1 Gubernium, bez inv. č., sign. D 48, fol. 14–22.
[39] Informace o vedlejší činnosti se stýká s poznatkem o obchodu vínem, který provozoval jako ringsman ještě před Obladenem knihkupec a nakladatel J. G. Muffat.

445-512_simecek_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 20:24 Stránka 454

Není pochyb o tom, že Locatelli vystupuje stejně jako jeho předchůdce Obladen důsledně jako obránce monopolu knihkupeckého prodeje založeného na ochraně měšťanských práv městským právem. Tvrdošíjně se domáhal přitom podpory zeměpanských úřadů. Ty sice v tereziánské době stále zřetelněji uplatňovaly požadavky hospodářské politiky státní, prosadit ji však bylo obtížné.Ve shodě s dobrozdáním magistrátu, který se přiklonil na stranu Locatelliho, gubernium již 16. února 1767 Denkovu žádost zamítlo.[40] Zamítnutí ovšem neznamenalo, že přijalo názor, že Denkovi je třeba zakázat prodej knih na výročních trzích jako jiným kramářům s obrázky. Po vydání patentu Marie Terezie ze 17. října 1766 , kterým bylo zakázáno nepovolené hauzírování s knihami a nařízen ostrý dohled celních a mýtních úřadů na dovážené tisky ze zahraničí, zdála se však Locatellimu vhodná chvíle pro likvidaci Denkovy konkurence. Na nepovolený obchod s knihami byly stanoveny přísné tresty za překročení zákazu pro prodejce i úředníky, kteří by liknavě vykonávali dohled nebo jej neoprávněně povolili kramářům.[41] Ve stížnosti ke guberniu, jež byla prezentována s datem 28. listopadu 1766, vylíčil Locatelli nedostatečnost dohledu a nešetřil úřední osoby, jež nekonají řádně svoji povinnost.[42]

Vyvstává otázka, jaký konkrétní cíl Denk výkladem o potřebě zřídit druhé knihkupectví v Brně v dané chvíli sledoval. Hledal pravděpodobně řešení problému, jak získat zpět sekvestrované knižní zboží a nadále provozovat obchod s tisky na Moravě. Mohl uvažovat o spolku s knihkupcem oprávněným k provozování živnosti. Takovou možnost nevylučovala cenzurní komise a Locatelli měl být dotázán, zda je ochoten převzít knihy, které neoprávněně dovezl Denk. Locatelli přicházel v Brně v úvahu jako jediný prodejce Denkových knih. Projevil ochotu s Denkem jednat o prodeji, nemínil však přistoupit na kupní cenu, kterou považoval za vysokou. Denk však jeho nabídku zřejmě odmítl. Locatelli se snažil žalobou pro neuskutečnění započatého kontraktu přivést Denka do potíží a těžit z nich tím, že mu bude svěřen nucený prodej knih z Denkova skladu. Soudní projednávání nelze bohužel rekonstruovat. Z radních protokolů, jež neuvádějí konkréta, je zřejmé, že spor, v němž byly předkládány vzájemně repliky, pokračoval až do podzimu.[43] Je třeba spokojit se s konstatováním, že obchodní záměry Locatelliho nebyly naplněny.

K vzájemné spolupráci mezi Locatellim a Denkem chyběly předpoklady. Locatelli nebyl ochoten tolerovat nikoho, kdo vyvíjel aktivity, jež ohrožovaly jeho knihkupecké povolání. Již roku1763 užil proti Denkovi argumentu, který nemohli úřední činitelé

[40] AMB, fond A 1/3 Sbírka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 1359, s. 107, 129.

[41] Patent uložen v MZA, fond B 1 Gubernium, inv. č. 755, sign. B 296, fol. 2–6. Magistrát jej dal vyvěsit na dveře radnice, vizitační komisaři upozornili, že cizí kramáři prodávající tisky o zákazu nevědí a položili otázku, zda jim mají být dovezené knihy bez dalšího řízení odebrány nebo mají být s příkazem jen seznámeni.

[42] MZA, fond B 1 Gubernium, inv. č. 755, sign. B 296, fol. 7–16. V úředním jednání, jež gubernium zavedlo, šlo o zjištění, zda příslušný člen cenzurní komise vystavil povolení (Passirungsschein) na vydání knih a zda bylo doručeno celnímu a mýtnímu úřadu. Mýtní úřad pak měl podat zprávu, zda zásilka byla sepsána a zapečetěna.

[43] AMB, fond A 1/3 Sbírka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 1359, s. 281, 453, 526, 604, 747, 768, 824, 984, 1001.

445-512_simecek_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 20:24 Stránka 455

při rozhodování o žádosti obchodovat s knihami ponechat stranou. Uplatnil proti němu staré Obladenovo obvinění, že v rozporu s právem prodával v Brně knihy mimo čas výročních trhů. Jako doklad přiložil opis žádosti knihkupce Obladena magistrátu o ochranu. Obviněni byli 19. května 1747 bavorští kupci Hans Georg Feistenmandel (Feistmantel) a Michael Denck (Denk).[44] Stížnost přiměla magistrát a poté i tribunál k zákazu prodeje knih a hauzírování v době mimo výroční trhy a povinnosti uzavřít soudně sklad cizích kupců. Locatelli nadto ve svém vyjádření v roce 1763 prohlašoval, že Denk neodevzdává dovezené knihy k cenzuře a nezaslouží si proto, aby mu bylo knihkupectví uděleno. Další příležitost, jak získat na svoji stranu zeměpanské úřady, se naskytla v roce 1766. Rozhodující argument byl zvlášť závažný. Locatelli uvedl, že na výročním trhu Denk nabízel ve spisech nejmenovaný tisk, který byl mezi knihami zakázanými v ročních seznamech knih, jež vydávala dvorská cenzurní komise jako dodatky k soupisu Catalogus librorum a Commissione aulica prohibitorum (Viennae 1762). Šlo o dodatek z roku 1764. Důvod k stížnosti nespočíval ovšem v kritice úřadů, ale v hledání ochrany před újmou, která Locatellimu vznikla tím, že byly na trhu na prodej knihy, které nebyly předloženy cenzurní komisi. Ve svých důsledcích totiž nepovolený obchod podle jeho názoru ruinuje řádného měšťanského knihkupce. Zakázanou knihu Denk prodával v přítomnosti úředního přísežného služebníka Johanna Lobsteina, s jehož souhlasem byla přinesena z Denkova skladu. Především však Locatelli upozornil, že Denkovi do Brna došlo z Augšpurku 42 centů knih, které nebyly celním a mýtním úřadem předány cenzurní komisi. O povolení prodeje rozhodl toliko P. Václav Donau jako člen vizitační komise.[45] Šlo o rozdílnost přístupů k otázkám revizního dohledu z hlediska orgánů státu a církve. Donau se zajímal o tisky proti katolickému náboženství. Na případě je možné také zjistit postoj městských úřadů a komerční komise, kterým šlo o podporu obchodu na výročních trzích. S tímto programem se ovšem jen těžko dala sloučit ochrana měšťanského knihkupce, jak ji požadoval Locatelli.

Denka nový zákaz citelně postihl. Knihy, které mu byly dodány do domu na předměstí, byly předány na mýtní úřad, sepsány a zapečetěny. Stále však měl k dispozici knihy ve svém skladě na předměstí „Pod Studánkou“.

V relaci knižní cenzurní komise guberniu bylo zdůrazněno, že povolení k vydání knih Denkovi vydal farář Karl Friedrich, který je členem komise. Přiznávala chybu v tom, že napříště nesmí být vydány knihy bez podpisu dvou cenzorů, člena pověřeného cenzurou duchovní a člena ex parte politica. V zásilce byly zjištěny dva zakázané tisky, Alberta Magna „Geheimnisse der Weiber“ ve dvou exemplářích a „Das Cabinet

[44] MZA, fond B 1 Gubernium, bez inv. č., sign. D 48, fol. 14–22.

[45] MZA, fond B 1 Gubernium, inv. č. 755, sign. B 296, fol. 7–16. Aprobaci knih dodaných na mýtní úřad však provedl člen cenzurní komise děkan Karl Friedrich (viz tamtéž). Z hlediska knižního obchodu má význam zejména údaj o rozsahu a peněžní hodnotě knižních zásilek, které si dávali na výroční trhy zasílat augšpurští kramáři. Denk patřil ve své době k nejagilnějším.

445-512_simecek_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 20:24 Stránka 456

oder kleine A. B. C.“ Oba zakázané tisky měly být od Denka vyzvednuty a předány na gubernium.[46]

Vraťme se však k situaci, která nastala poté, když se Denk nedohodl s Locatellim o prodeji sekvestrovaných knih. Knihy se staly v zemi neprodejné a hrozilo, že je bude muset Denk odvést do Augšpurku.

Řešení nalezl Denk ve spolku s Benediktem Meyerem[47] v Opavě, o němž mluvil jako o svém kamarádovi. Ten reagoval na potíže obchodního přítele rychle a zařídil, že Královský úřad v Opavě, kde měl knihkupectví, oznámil guberniu v Brně, že Meyer (Mayer) je ve spolku (in Compagnie) s Michaelem Denkem (Deng), který v současné době pobývá v Brně, avšak rozhodl se usadit v Opavě. Aby mohl živnost provozovat, je třeba urychleně uvolnit Denkovy sklady v Brně a v Olomouci, jež mu byly zabaveny poté, kdy byl vydán zákaz obchodu s knihami, jak jej dosud provozovali prodejci obrázků. Královský úřad vysvědčil, že Meyer převzal v Opavě knihkupectví a obchoduje především s knihami, současně má však na prodej i obrázky. S tímto zbožím navštěvuje výroční trhy.[48] Gubernium si vyžádalo po linii krajských úřadů v Olomouci a v Brně vyjádření o skladech knih, které byly v obou městech zabaveny Denkovi. Do odpovědi z Brna byla přitom již promítnuta otázka, zda knihy náleží Denkovi nebo Meyerovi, který žádal o souhlas s odesláním knih do Opavy.[49] O málo později (přípis má prezentační datum 5. března 1767) Meyer, který se podepsal také jako nakladatel (Buch-Verleger), požádal gubernium o povolení prodávat zásobu knih, jež vlastní, na výročních trzích v zemi, a to s odkazem na obchod, který provozují knihkupci z Mikulova. Z vyřízení je zřejmé, že Meyerův poukaz, že povolení bude na prospěch obchodu v zemi (in favorem Commercii) gubernium uvítalo a řešení přijalo.[50] Odkaz na knihkupecké oprávnění mikulovských kramářů s obrázky nebyl ovšem oprávněný. Ti získali souhlas k obchodu s knihami až v roce 1768.[51] Denk byl neprodleně krajskými úřady vyzván, aby sdělil, zda nemá námitky proti vydání knih Meyerovi. Konečné rozhodnutí gubernia se však zpozdilo. Z Meyerova podání guberniu, prezentovaného 12. dubna 1767 vyplývá, že v Olomouci byly deponovány v domě řezníka Lindenthala a vydání komplikoval fakt, že knihy nebyly uvolněny a bylo je třeba dříve dodat k revizi knižní cenzurní komisi v Brně. Gubernium vyzvalo krajský úřad k pořízení soupisu skladu. Meyer v té souvislosti požádal, aby povolení k prodeji knih na výročních trzích bylo dáno na vědomí všem krajským úřadům na Moravě.[52] Denk samozřejmě ve svém zájmu souhlas k předání knih kamarádu Meyerovi vydal. V Brně sdělil toto rozhodnutí magistrátu, který je dal na vědomí 29. května 1767 guberniu.[53] Realizací této transakce,

[46] MZA, fond B 1 Gubernium, inv. č. 755, sign. B 296, fol. 92–94.
[47] K. CHYBA, *Slovník knihtiskařů v Československu*, Meyera neregistruje.
[48] MZA, fond B 1 Gubernium, inv. č. 755, sign. B 296, fol. 101–102.
[49] MZA, fond B 1 Gubernium, inv. č. 755, sign. B 296, fol. 103-105.
[50] MZA, fond B 1 Gubernium, inv. č. 755, sign. B 296, fol. 121–124.
[51] Srov. níže ve výkladu o mikulovských knihkupcích.
[52] MZA, fond B 1 Gubernium, inv. č. 755, sign. B 296, fol. 131–135.
[53] MZA, fond B 1 Gubernium, inv. č. 755, sign. B 296, fol. 157–158.

445-512_simecek_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 20:24 Stránka 457

která je svědectvím svázanosti moravského a slezského trhu navzájem i spojení s cizími prodejci, přicházejícími do země, vzal za své záměr Locatelliho získat výhodně knihy, jež byly ve vlastnictví Denka. Denk pod tlakem příkazu knihy vyvést ze země by prodával lacino. Nadto by se Locatelli zbavil nepohodlného konkurenta s poměrně rozsáhlými obchodními kontakty.

Zbraně Locatelli nesložil ani poté, kdy Meyerovi byl dán souhlas k prodeji knih na výročních trzích na Moravě. Proti rozhodnutí o vydání Denkových knih z mýtního úřadu protestoval nejprve u krajského úřadu. Svoji stížnost přitom rozšířil na prodejce obrázků (Bilderkrämer) usedlé v Mikulově a jinde v zemi. Knihy prodávají bez povolení a takové jednání podle jeho názoru je třeba vymýtit. Děje se tak na újmu oprávněných knihkupců. Krajský úřad postoupil stížnost prezentovanou 22. prosince 1767 guberniu.[54] Meyer vzal Denka poznovu v ochranu jako svého faktora v Brně a uvedl, že Locatelli neprokazuje, že Denk s knihami obchoduje mimo výroční trhy.[55]

Locatelli svoje argumenty předložil (prezentace přípisu 5. ledna 1768) také přímo krajskému hejtmanovi. Upozornil, že Meyer neprokázal, že knihy uložené na Denkovo jméno na mýtním úřadu náleží jemu. Žádal také, aby byly konfiskovány knihy v Denkově bytě. Dále vytkl, že nebylo dodrženo ustanovení, že zboží cizích kupců má být deponováno v domě městské váhy a v pronajatých místnostech uzavřeno a klíč má mít městský rychtář. Především však pohrozil, že proti vydání Denkových knih bude protestovat u gubernia a císařovny.[56] Locatelli se skutečně ke guberniu záhy obrátil a v přípise prezentovaném 8. ledna 1768 opakoval, že Denk s knihami nepovoleně obchodoval. Sklad mu má být zabaven, knihy prodány a peníze předány pokladně invalidů nebo chudých. Vyjádřil ochotu tisky sepsat, ocenit a prodat; sliboval, že peníze řádně odvede. Žádal proto, aby gubernium prohlásilo knihy za konfiskované a v tom smyslu byly dány pokyny krajským úřadům v Brně a v Olomouci.[57] Byl však se stížností odkázán na rozhodnutí krajského hejtmana. Locatelli se nevzdal a guberniu prezentoval 27. května 1768 další udání. Opakoval, že Denk knihy ve svém bytě na předměstí (Studánka) nadále prodává. Především však zaútočil na neoprávněné vydání knih Denkovi celním úřadem. Stalo se tak na podpis člena cenzurní komise von Schauerfelse (jméno udává ve formě Schauerfeld) a knihy byly převezeny do Denkova bydliště, aniž by bylo prokázáno, že je společníkem opavského Meyera. Vyslovil podiv, že Schauerfels vydal knihy bez cenzurního řízení jen dle soupisu. A vyslovil výtku, že za takového stavu věcí mohou kolovat v zemi pohoršivé knihy. Výslovně upozornil, že v Brně tak tomu je s knihou J. G. Reubergera Abhandlung von den Einkünften der Klöster.[58] Nelibost nad prací cenzorů vyjádřil přirovnáním: On, řádný knihkkupec, měšťan a poplatník musí čekat na vydání knih řadu dní, Denk, nikde neusazený, má oproti

[54] MZA, fond B 1 Gubernium, inv. č. 755, sign. B 296, fol. 272–273.
[55] MZA, fond B 1 Gubernium, inv. č. 755, sign. B 296, fol. 283–288.
[56] MZA, fond B 1 Gubernium, inv. č. 755, sign. B 296, fol. 284–286.
[57] MZA, fond B 1 Gubernium, inv. č. 755, sign. B 296, fol. 290–291.
[58] Srov. údaj v pozn. 10.

445-512_simecek_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 20:24 Stránka 458

němu výhody (je melioris conditionis). Na závěr žádal, aby byla naplněna vůle císařovny a byl učiněn konec Denkovu podloudnictví sekvestrací a konfiskací knih.[59]

Cenzurní komisi stížnost rozhořčila a útoky na svou práci odmítla. Uvedené okolnosti vypovídají nejen o jednání komise, ale také o tržních poměrech a zaslouží proto podrobnější parafrázi. Meyer a společník nejsou oprávněni v Brně a v Olomouci mimo čas výročních trhů s knihami obchodovat. V tom ohledu mají stejné právo jako Locatelli a jeho faktor nebo pomocník v Opavě. Locatelli neprokazuje, že Denk knihy prodával mimo vymezený čas. Denkovy knihy odeslané do Opavy cenzurovány nebyly, druhý náklad však byl perlustrován pomocí originální konsignace (zřejmě augšpurského původu) o dodávce knih Denkovi. Locatelli je na rozdíl do svého předchůdce Obladena nevyučený a nemůže proto provádět odhad ceny knih a v tom ohledu není pro cenzurní komisi k užitku. Mezi knihkupce se vloudil neprávem (gesetzwidrig). Nezná hodnotu knih a postrádá příslušné znalosti. Knihy nakupuje podle vůle svých dodavatelů, kteří mají rozdílné názory na otázky politiky a náboženství. Vymlouvá se, že mu knihy přibalili nežádaně. Těmito nesprávnostmi ztrácí důvěru komise a činí jej dokonce podezřelým z utajovaného obstarávání knih. Zdráhá se předložit konsignace dodaných knih. U komise zůstávají knihy: Candide oder Optimisme,[60] Gottschedovy Gedichte,[61] Wielandovy Prosaische Schriften,[62] Le Balai, Ein ärgerliches Poème héroicomique.[63] Gubernium je označilo za knihy, jejichž dovoz je trestný. O zákazech zemské komise v Brně jako přísných se vyjádřil na konci 50. let, jak níže doložím, předseda cenzurní komise ve Vídni van Swieten. Knihu Abhandlung von Clöstereinkünften od Reubergera,[64] na jejíž kolování v Brně Locatelli upozornil, mohl pro vlastní zisk rozšířit právě on. Neuvedl, u koho ji viděl. Lze říci, že Locatelli prokázal zlovůli a hanebnou pomstychtivost stěžovatele. Má obživu a požívá s výjimkou času výročních trhů ochrany před cizími kupci. Snížení příjmů si způsobuje tím, že nezná literaturu a postrádá knihkupecké znalosti. Knihy nakupuje za vysoké ceny a sám je ve své ziskuchtivosti chce prodat draho. Nestydí se za knihu, která podle originální faktury mu byla účtována 1 zl. 30 kr. nebo10 zl., požadovat lichvářsky a trestně na židovský způsob 5 zl. a 22 zl. Zájemci jsou tak nuceni nakupovat v jiném místě nebo čekat na výroční trh. Zmíněnými fakty, dále poznatkem, že není k užitku při oceňování knih z pozůstalostí a také z toho důvodu, že knihkupecké oprávnění si zakoupil bez schválení, se komise cítí povinna přimět Locatelliho, aby knihkupectví buď prodal vyučenému knihkupci nebo alespoň jej získal za společníka. Nestane-li se tak, bude komise usilovat, aby byl v Brně zřízen druhý knihkupecký krám, jako tomu bylo dříve. Komise zastává jednomyslně názor, že obviněnému Denkovi má být uloženo, aby se vykázal potvrzením,

[59] MZA, fond B 1 Gubernium, inv. č. 755, sign. B 296, fol. 299–300.
[60] Voltaire (Arouet, François-Marie), nelze určit, o které německé vydání se jedná.
[61] Johann Christoph Gottsched, nelze určit vydání.
[62] Christoph Martin WIELAND, *Prosaische Schriften*, vydání nelze určit.
[63] Le Balai, Poème héroi-comique. Bližší údaje o tisku se zřejmě falešným místem vydání (Constantinople) se mi nepodařilo získat.
[64] Srov. údaj v pozn. 10.

445-512_simecek_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 20:24 Stránka 459

že je společníkem Meyerova knihkupectví a má z toho důvodu právo navštěvovat brněnské výroční trhy a prodávat tu knihy jako společný majetek. Stěžovateli Locatellimu má být vytknuto: 1. Podal nepodloženou stížnost. 2. Zdráhá se předkládat komisi originální korespondenci, svědčící jak a kdy knihy dovezl. 3. Neinformoval ihned komisi o knize Reubergerově a neuvedl, kdy a u koho ji viděl, aby bylo možno vyšetřit okolnosti a potrestat viníka. Je třeba učinit konec neověřeným stížnostem, knihkupce je třeba přivést k subordinaci a zlovolnou knihu vyhledat. Na požadavek gubernia, aby jednání komise bylo zdůvodněno, je uvedeno, že ze strany komise a jejího člena Schauerfelse nedošlo k ničemu, co by bylo v rozporu s předpisy. Komise zřejmě využila příležitosti a gubernium požádala, aby členové mohli visitovat knihy v bytě vlastníka, který by se visitace účastnil spolu s vyučeným knihkupcem.[65]

Z vyjádření komise je patrná osobně motivovaná podujatost vůči knihkupci a jeho postojům. Za nápadné lze považovat, že byl vyzdvihován přístup Obladena, který ochotně předkládal konsignace knih, které dostával z ciziny, zatímco Locatelli svoje zdroje utajoval. Víme, že Obladen prohlašoval, že zájemcům vždy obstaral knihy, které neměl na skladě. Vysvědčeními klientů z řad elity v roce 1747 dokládal, že zákaz obchodu s knihami pro cizí kupce, kteří přicházejí na Moravu, by nebyl na škodu veřejnosti. Podpořili jej vysocí zemští hodnostáři a úředníci, jednotliví kanovníci v Olomouci a na Petrově, přestavitelé klášterních komunit i farář u sv. Jakuba a zemský děkan K. F. Friedrich. Sám Obladen uvedl, že české, německé, latinské, francouzské a italské tisky a novinky ze všech oborů obstarává korespondencí do Benátek, Amsterodamu, Frankfurtu, Lipska, Říma, Norimberku, Salcburku, Augšpurku, Ingolstadtu, Vratislavi, Prahy, Lince a Vídně. Všude tam požívá jako knihkupec důvěru.[66] Zdroje Locatelliho nákupů známe nedostatečně toliko z urgencí dodavatelů o zaplacení dluhů. Oprávněně lze uvažovat o tom, že se nevyhýbal knihám podezřelým. Zemská cenzurní komise v Brně, jejíž praxi označil za přísnou předseda dvorské komise ve Vídni van Swieten, vydání zdržovala a knihkupce poškozovala.

Nejvíce si však Locatelli uškodil tím, že vyhledával vytrvale argumenty, kterými zpochybňoval úřední horlivost členů cenzurní komise, omezuje se však v podstatě jen na formální nedostatky při projednávání stížnosti. Nepřijal současnou úřední praxi a požadoval, aby důkazy o obchodních praktikách Denka shromáždili úřední činitelé. Výsledkem je řešení, jež je v podstatě ve shodě s moderní presumpcí neviny. Stranou přitom zůstává otázka, čím Meyer a Denk dokázali získat pro své obchodní záměry podporu úředníků. Text citovaného patentu Marie Terezie z roku 1766 obsahuje pasáž o trestech pro ty, kdo rozhodují o vydání povolení k prodeji knih, jež nejsou v souladu s duchem nařízení. Locatelli čerpal z patentu smělost poukázat na nedostatečný zájem úřadů v Brně o potírání nedovoleného prodeje. Ke kritice jej přivedly přemrštěné představy o možnostech ochrany živnosti ze strany úřadů. Jako knihkupec nezařazený do soustavy cechů postrádal výhody kolektivní ochrany zájmů a následující příklad pro-

[65] MZA, fond B 1 Gubernium, inv. č. 755, sign. B 296, fol. 320–327.
[66] MZA, fond B 1 Gubernium, inv. č. 526, sign. B 6, č. 62, fol. 349–356.

445-512_simecek_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 20:24 Stránka 460

zrazuje, že byl ochoten použít pro prosazení svého zájmu individuálního násilí. V roce 1763 se nerozpakoval zabránit konkurentu v prodeji knih svémocně. Ze stížnosti Johanna Beka, knihkupeckého pomocníka nejmenovaného knihkupce se lze dozvědět, že mu zadržel kufr s knihami. Bek žaloval Locatelliho ze škody. Knihy hodlal zřejmě prodávat na výročním trhu. Komisaři jmenovaní městskou radou s velkou pravděpodobností spor urovnali.[67] Individuální zájem byl pro Locatelliho rozhodující ve vztahu ke knihařům.Na konci roku inzeroval v návěstníku kalendáře, třebaže šlo o knihařský sortiment. Na jeho obhajobu lze uvést, že nabízel především cizí kalendáře, které by si brněnští knihaři jen těžko opatřovali.

Lze vyslovit domněnku, že spor s představiteli cenzurní komise Locatelliho výrazněji nepoškodil. Komise neprosadila, aby přijal za společníka vyučeného knihkupce. Locatelli uhájil svou pozici jako měšťanský knihkupec. Nedosáhl sice toho, aby převzal Denkův sklad, avšak měl dostatek vytrvalosti, aby mu zabránil v tom, že se usadí jako knihkupec na Starém Brně. Ještě v roce 1768 poté, kdy se mu nepodařilo získat měšťanské právo v Olomouci, podal Denk guberniu žádost, aby mu bylo povoleno otevřít knihkupecký krám pod ochranou starobrněnského kláštera na Starém Brně.[68] Žádost je vybavena přílohou, v níž abatyše cisterciáckého kláštera vyslovila souhlas s usazením a přijala jej v ochranu za roční rentu 1 zl.10 kr., avšak prodej knih vázala na souhlas gubernia. Denkova suplika byla postoupena 3. října 1768 komerčnímu konsesu. Konses zdůraznil v protikladu k tvrzení Locateliho, že Denk je vyučen a uvedl, že bydlí na Starém Brně a již 30 let provozuje obchod s knihami a obrázky. Hodlá navštěvovat svobodně jako skutečný obyvatel země výroční trhy, zatímco Locatelli se jich neúčastní. Žadateli by podle názoru konsesu mělo být vyhověno jako tomu bylo v Mikulově, kde souhlas k prodeji knih získali Riegele a Stossberger. Locatelli ve vyjádření pro krajský úřad vyslovil s povolením nesouhlas. Opíral jej o tvrzení, že Denk není vyučeným knihkupcem a atestáty vysvědčují jen to, že je kramář s obrázky. Dobře prý ví, že Staré Brno je v bezprostřední blízkosti Brna a že by měl možnosti k prodeji obdobné jako ve městě, což by bylo na újmu měšťanského knihkupce. Gubernium nalezlo v rozkladu komerčního konsesu nedostatek v tom, že dostatečně nerozlišilo dvě živnosti: knihkupectví a kramářství s obrázky. Povolilo usazení a otevření krámu jen v době výročních trhů. Tím byla kauza na počátku března 1769 ukončena.[69] Takové řešení Denkovi nevyhovovalo a po brzkém úmrtí knihkupce Windhauera odešel do Olomouce.[70] V následujících letech mizí zprávy o Denkově skladu v Brně. Locatelli přestal Denkovu konkurenci v Brně pociťovat.

[67] AMB, fond A 1/3 Sbírka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 1355, s. 321.
[68] MZA, fond B 1 Gubernium, bez inv. č., sign. D 48, fol. 86–102.
[69] MZA, fond B 1 Gubernium, bez inv. č., sign. D 48, fol. 90–102.
[70] V Olomouci byl Denk přijat za měšťana v roce 1770,označen byl za obchodníka s knihami a obrázky. Srov. Václav NEŠPOR, *Matriky měšťanů olomouckých od r. 1668 do r.1915*, in: Časopis Vlasteneckého spolku musejního v Olomouci (dále ČVSM) 54, 1941, s. 166.

445-512_simecek_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 20:24 Stránka 461

Záští mezi Denkem a Locatellim vyloučilo, aby se vrátili k vzájemné spolupráci, o níž se Denk zmínil ve své žádosti o povolení knihkupecké živnosti v Brně v roce 1766. V čase mezi výročními trhy si prý vyžádal Locatelli od Denka knihy, které požadovali zákazníci a jež sám neměl na skladě. Denk se při tomto prodeji s Locatellim jako skutečným prodejcem údajně dělil o knihkupecký zisk.[71]

Pro úspěch měšťanského knihkupce u veřejnosti byla nepochybně důležitá sortimentní nabídka a cena jednotlivých knih. Je třeba říci, že bádání o této problematice knihkupeckého obchodu náleží k nejméně rozvinutým a neposkytuje možnost adekvátního srovnání brněnských poměrů se situací v jiných hlavních zemských městech monarchie, z hlediska zájmu o knižní obchod v českých zemích zejména v Praze.[72] Velmi by prospěla znalost cen ve Vídni a ve Vratislavi. Vhled do zápasu o kupce, který základním způsobem ovlivňoval prosperitu podnikání, nahrazují z toho důvodu jen dílčí poznatky o konkurenci, respektive vzájemné spolupráci jednotlivých knihkupců. Měšťanský knihkupec Locatelli chápal otázku konkurenční za podstatnou pro své podnikání a existenci stacionárního knihkupectví v Brně. Nelze se proto příliš podivovat a horšit nad tím, že střety přecházely do osobních záští. Atmosféra nepřátelství, která se vytvořila mezi J. G. Muffatem a G. Lehmannem, měla pokračování v zápase měšťanských knihkupců s augšpurskými (tzv. tyrolskými) kramáři o udržení zákazníků v Brně a na Moravě. Vzhledem k tomu, že z období 60. let 18. století je k dispozici soubor nabídkových katalogů, jež zaznamenávají knihy nabízené na prodej zájemcům na Moravě, bude možné níže tyto personální střety alespoň do jisté míry objektivizovat.

V 60. letech byla situace v Brně ve sféře nakladatelské odlišná od poměrů na počátku století. Kramáři s obrázky a knihami nenabízeli na Moravě nakladatelské služby jako kdysi norimberský knihkupec Zieger a vídeňský Lehmann. K takové činnosti neměli ostatně vzdělání. Soutěživost spočívala jednoznačně v knihkupeckém prodeji. Položme proto otázku, s jakými knihami do Brna a do Olomouce přicházel augšpurský kramář Denk. Představu poskytuje soupis knih, které mu byly zabaveny v roce 1766. V záležitosti se obrátil přípisem z 19. prosince téhož roku ke guberniu. Uvedl, že jde o 42 centů knih, převážně náboženských, které mu byly dodány do jeho bytu poté, co mu je propustil brněnský farář. Bylo mu prý lhostejné, zda je dostane ihned nebo až po vyslovení souhlasu cenzurní komise. Byl by ovšem poškozen, kdyby knihy nemohl nabízet na výročním trhu.

Rukopisný soupis (v nadpisu označen jako Catalogus), který byl přílohou relace krajského hejtmana z 5. ledna 1767 ke guberniu, je datován 20. prosince 1766.[73] Podepsán na něm je úředník krajského úřadu Stösel. Psán byl na listech foliového formátu. Je v něm zapsáno 1 352 průběžně číslovaných titulů nevázaných knih, 56 knih vázaných a 23 knih v českém jazyce. Ze seznamu lze vyčíst, že kramář Denk stejně jako

[71] MZA, fond B 1 Gubernium, inv. č. 755, sign. B 296, fol. 18–19.
[72] K srovnání chybí analýza cen. Jednotlivé cenové údaje uvádí K. NOSOVSKÝ, *Knihopisná nauka*, s. 177–178.
[73] MZA, fond B 1 Gubernium, inv. č. 755, sign. B 296, fol. 26–83.

445-512_simecek_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 20:24 Stránka 462

soudobí knihkupci nabízel převážně nevázané knihy. Pečlivě pořízený záznam obsáhl jméno autora, místo vydání, formát a rok vydání. Knihy náležely tematicky do všech oborů, rozhodující převahu však měly knihy teologické. V souboru je patrná převaha tisků z Augšpurku a z říšských měst. Tisky z Prahy, Brna a Olomouce jsou zastoupeny sporadicky. Převážná většina knih byla vytištěna v padesátých letech, bohatě zastoupena jsou léta šedesátá. Mezi vázanými knihami jsou časté tisky 17. století. Jde však i o nová vydání žádaných příruček (Teutscher Secretarius oder Briffsteller), jež byly dodány ve vazbě nakladatelské.

Tvrzení kramáře Denka, že do země vozí především literaturu náboženskou, mělo zřejmě opodstatnění. Upřesnit je však třeba, že převahu neměly tisky určené pro lid, nýbrž pro světský a řádový klér. Zájem byl zřejmě o novinky. V 29 exemplářích měl na prodej Fleuryho Historia ecclesiastica (Augsburg 1766), ve 20 kusech Breviarium Romanum (Kempten 1766), v 10 výtiscích Pichlerovo Ius canonicum (Augsburg 1766). Konkurent, který si troufal prodat v takovém množství poměrně drahé tisky, snižoval samozřejmě zisk měšťanského knihkupce. Knihy na výročních trzích šly na odbyt nejen z toho důvodu, že Denk dovezl tisky jako novinku, již Locatelli ještě neměl, ale také pro výhodnou cenu. Kramáři a cizí knihkupci nabízeli knihy laciněji.

Denk se nevyhýbal jazykově českým knihám. Byly především určeny kléru, jak svědčí výtisky obou dílů kázání Leopolda Fabritia (Mravná naučení na všecky vejroční svátky).[74] První díl kázání dovezl v 18 exemplářích, druhý ve 20, což je u českých knih počet nejvyšší. Nechyběl Vusínův Slovník[75] a Koniášova Postilla.[76] Nejstarším tiskem v českém jazyce byla Bible z roku 1715,[77] měl ji v jediném exempláři. Omezenost produkce a recepce jazykově českých knih na rozdíl od německých způsobila, že v souboru Denkových českých tisků bylo méně novinek. O místě české knihy v prodeji vydává svědectví záznam v soupisu Denkovi zabavených knih. Názvy jsou uváděny zásadně německy, jako české tisky je určuje jen nadpis Böhmische Bücher.

Celní listy vypsané v Brně na mýtním úřadě zaznamenaly nejen knihy, ale také další zboží, které Denkovi přišlo do Brna. Zapsány tu byly obrázky na skle, kalendáře, růžence, vosky, papír, štětce a barvy. Pro knižní obchod mají význam konsignace knih potvrzené dodavateli.[78] Na Denkovo (Dengg) jméno do Brna konsignaci vystavili bratři Veithové, kteří výslovně uváděli, že vedou katolické knihkupectví, Christoph Bartl, Josef Wolf, Matthäus Rieger a synové. Jmenovaní augšpurští knihkupci poskytli Denkovi koncem října a v listopadu 1766 178 titulů knih. Šlo o knihy vydané vlastním nákladem a také o sortiment, který měli na skladě. Tematické zaměření bylo přitom širší, než vyplývá ze soudobé charakteristiky, že šířili katolickou teologickou a vzdělávací literaturu. Na některých konsignacích je uváděn u jednotlivých titulů počet

[74] *Knihopis* II/2, č. 2414.
[75] *Knihopis* II/8, č. 16692–4, bez udání roku vydání nelze určit.
[76] *Knihopis* II/4, č. 4302.
[77] *Knihopis* II/3, č. 1111.
[78] MZA, fond B 1 Gubernium, inv. č. 755, sign. B 296, fol. 77–81.

445-512_simecek_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 20:24 Stránka 463

exemplářů. Z údajů v vyplývá, že v průměru byly tisky zasílány ve třech kusech, Riegerovo knihkupectví nabídlo knihy zvlášť lákavé, průměr tu dosáhl pěti exemplářů. Dodávalo knihy lékařské a odborné knihy o přírodních vědách, zeměpisu i historii.

Celkem šlo asi o 800 výtisků (v konsignaci Veithů údaj o počtu exemplářů chybí). Denkova obchodní nabídka představovala pro Locatelliho nebezpečí. Mnohé tituly byly identické a brněnští zájemci mohli odložit koupi na výroční trh. Nepříjemné bylo, že Denk byl rovněž konkurentem Locatelliho na trhu v Olomouci, kde měli oba sklad. Knihy, které tu měl Denk, byly sepsány stejně jako tomu bylo s knihami v Brně, když podle nařízení nového patentu s nimi nesměli obchodovat tzv. kramáři s obrázky. Denk podepsal seznam, v němž bylo zaznamenáno na 800 titulů. Je přílohou k přípisu cenzurní komise opatřeným na guberniu prezenčním datem 2. května 1767.[79] Soubor knih je tematicky blízký soupisu brněnského skladu. Knihy byly sepsány podle formátů. Na prvním místě jde o knihy teologické, ale zájemci mohli v čase výročních trhů rychle nakoupit často žádané příručky historické a zeměpisné, mapy, spisy lékařské a právní, matematická cvičení a gramatiky. Soupisu chybí přesnost v záznamu. Je patrné, že byl pořízen na základě diktátu jednotlivých položek a přepis nerespektuje ortografii spisovného jazyka.[80] Zakázané nebo podezřelé tisky nebyly ve skladu nalezeny.

Zabavení knih a uzavření skladu v Brně přimělo Denka k hledání záchrany ze situace, která změnila poměry na trhu s knihami na Moravě. Nalezl ji, jak bylo výše uvedeno, ve spolku s opavským knihkupcem Benediktem Meyerem. Nový právní vztah umožnil, aby Denkovy sklady v Brně a v Olomouci byly vydány Meyerovi a nezabránil, aby na výročních trzích s knihami neobchodoval Meyer a jeho údajný společník Denk.[81] Locatelli, který již v roce 1766 vyjádřil, že prosperitu jeho obchodu ohrožují hauzírníci z Mikulova, měl příležitost znovu si uvědomit, že o výročních trzích musí počítat s konkurencí. Nebudou ji představovat všichni kramáři s obrázky, ale ti z nich, kterým bude uděleno povolení prodávat knihy a také knihaři, jimž knihkupecký prodej doporučí komerční konses.

V obchodu s knihami si aktivně počínali zejména mikulovští kramáři s obrázky. Lorenz Riegele[82] se profesi vyučil v Augšpurku u knihkupce Johanna Caspara Bencarda, Andreas Stossberger (v literatuře chybným čtením uváděn jako Rossberger)[83] se vyučil u zemřelého otce, doklad však neměl. Oba byli narození v Bavorsku. Spolu s nimi jako s oprávněnými knihkupci pracovali jejich příbuzní, v případě Lorenze Rie-

[79] MZA, fond B 1 Gubernium, inv. č. 755, sign. B 296, fol. 137–148.
[80] Za příklad může posloužit titul Citzerani prüeffe.
[81] V protokolu, který byl sepsán s Denkem na krajském úřadě 17. června 1768 na otázku, zda je ve spolku s Meyerem, Denk uvedl, že je, avšak smlouva nemá písemnou podobu, je jen ústní. Odvoláním na Meyera doložil, že je „camerath“ a může prodávat na výročních trzích nikoli na své, ale Meyerovo jméno. Také na otázku, zda má pověření Meyera, jen prohlásil, že Meyer mu propustil prodej, protože je vyučený knihkupec, Meyer nikoliv. Zavázal se, že si obstará písemné pověření a uvedl, že v Německu není třeba. Ze spisů nevyplývá, že písemné pověření předložil. MZA, fond B 1 Gubernium inv. č. 755, sign. B 296, fol. 330–336.
[82] Srov. K. CHYBA, *Slovník knihtiskařů v Československu*, neuvádí, registruje jen biogram Franz Riegele, s. 219.
[83] Tamtéž, s. 225 eviduje pod jménem Rossberger.

445-512_simecek_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 20:24 Stránka 464

gele bratr Franz a další příbuzný Georg, s Andreasem Stossbergerem Peter, pravděpodobně syn a blíže neurčený Sebastian. Šlo nepochybně o obchody rodinné, jak byly obvyklé u rodin židovských. Údajů lze využít k poznání, jak náročná byla tržní obslužnost v rozsáhlém regionu.

Příkladu mikulovských hauzírníků[84] použiji k osvětlení konkurenčních podmínek, jež ovlivňovaly knižní obchod na Moravě v době, kdy Locatelli se stále ještě orientoval na kupce, kteří přišli do Brna a nepomýšlel na to, jak rozšířit knihkupeckou obslužnost z Brna a ze skladu v Olomouci a nabídku přiblížit inteligenci ve venkovských městech reprezentovanou především klérem. Nad možností, jak zastavit prodej knih v zemi cizími kramáři, se zamýšlel přitom již Obladen. V zájmu ochrany své knihkupecké živnosti požadoval zákaz dovozu a prodeje knih na Moravě pro bavorské kramáře. Prohlašoval, že je ochoten zajistit knihkupeckou obslužnost v zemi. Cestu k tomu shledával v návštěvě výročních trhů v královských a významných městech a v nabídce nejen katolických náboženských knih, ale širokého sortimentu. Knihy by se tak měly stát dostupné ve všech místech.[85] Je třeba konstatovat, že realizaci záměru, s kterým vystoupil v roce1747, nelze prokázat.

Po zkušenostech s přísným dohledem na prodej knih v zemi po vydání patentu, zakazujícímu v roce 1766 kramářům s obrázky obchod s knihami, kdy jim byly knihy sekvestrovány, se Andreas Stossberger a Lorenz Riegele společně obrátili k panovnici Marii Terezii s prosbou, aby směli jako doposud na Moravě s knihami obchodovat. Ve své prosbě opatřené prezentačním datem 3. srpna 1767 uvedli, že knihy prodávali již jejich rodiče, nemají jinou profesi a mají zásobu knih za 9 000 zl. V letech 1764–1765 získali měšťanské právo v Mikulově na živnost „obchod s knihami a obrázky“, jíž byli vyučeni. Žádost byla postoupena komerčnímu konsesu v Brně. Ten měl potvrdit, že knihy, které jim byly zabaveny při neoprávněném prodeji na výročních trzích, jsou deponovány v Mikulově a petentům oznámit, že mají nalézt knihkupce, který ve lhůtě 1–2 roky zásobu knih od nich převezme. Do té doby mohou knihy na Moravě prodávat, má jim však být zakázáno rozmnožovat sklad.[86]

Komerční konses do svého vyjádření pro gubernium zařadil pasáž, z níž je patrné, že představa o tom, že sklady Stossbergera a Riegeleho dokáže knihkupec za rok až dva rozprodat, je nereálná. Pravděpodobně na základě informací obou kramářů, kteří se takovému rozhodnutí bránili, uvedl, že bez doplňování novou literaturou by rozprodej skladu trval více než 30 let. V té souvislosti se čte zdůvodnění, které pomáhá pochopit mj. i pozdější problémy věřitelů Locatelliho. Jeho podstatou je zkušenost knihkupce, že zákazníci, kteří kupují knihy, se ptají vždy po novinkách. Bez nich by starý sklad nebylo možné vyprodat. Oba žadatelé prosí, aby směli řádně obchodovat s knihami jako Benedikt Meyer.[87] Marie Terezie žádosti vyhověla. V dvorském dekretu

[84] Obchodu s knihami v Mikulově nebyla v literatuře dosud věnována soustavnější pozornost.
[85] MZA, fond B 1 Gubernium, inv. č. 526, sign. B 6, č. 62, fol. 349–356.
[86] MZA, fond B 1 Gubernium, inv. č. 755, sign. B 296, fol. 166–174.
[87] MZA, fond B 1 Gubernium, inv. č. 755, sign. B 296, fol. 166–174.

445-512_simecek_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 20:24 Stránka 465

z 13. února 1768 se čte sice výtka, že udělení měšťanského práva Stossbergerovi a Riegelemu bylo proti řádu, avšak vzhledem k tomu, že na Moravě je jediný knihkupec v Brně, bylo oběma povoleno ad personam v čase výročních trhů na Moravě obchodovat s knihami, mědirytinami, mapami a jiným přídatným zbožím. Obsah dekretu reagoval také na dosavadní praxi, jež dovolovala, aby profesi kramáře s obrázky dědili potomci. Toto právo bylo nově regulováno ustanovením, že právo může být přeneseno jen na vyučené.[88]

Oprávněnost názoru obou mikulovských hauzírníků s obrázky, jimž bylo později přiznáno postavení knihkupců, prokazují soupisy knih, s nimiž obchodovali. Pokud jde o A. Stossbergera, je k dispozici konsignace knih, které mu byly zabaveny na výročním trhu na počátku dubna roku 1767 v Jihlavě a uloženy na radnici a především konsignace knih, které měl v Mikulově. Soupis sestavili Andreas a Peter Stossbergerovi s datem 26. září 1767.[89] Také Stossberger jako Denk vozil na prodej knihy, které kupovala inteligence. Byly určeny pro zájemce ve městech, na venkově pak především pro faráře. Nabízel tisky hudební například drahý Kobrichův Clavis musica, francouzské gramatiky, obchodní korespondenci francouzskou, německou a italskou, francouzské modlitby, Gottschedovu učebnici německého stylu, Komenského dílo Janua linguarum, Schrötterovu příručku rakouských státních dějin, cestovní průvodce, mj. Das sehenswürdige Prag, nebo Hübnerův Lexikon či Muratoriho spis o módě. Jen výjimečně Stossberger nabízel tisk český. Bylo tomu tak u kázání Františka Jakuba de Waldta (Chválo-řeč neb kázání).[90] Do pozadí se poněkud dostaly nové knihy teologické a náboženské. Mýlil by se však ten, kdo by z toho vyvozoval závěry o proměně klientely. V závěru soupisu totiž zapsal Stossberger dlužníky a také exempláře, které jim ponechal, pravděpodobně na rozmyšlenou koupě. Údaje zaznamenávají nejstarší dluh z roku 1764. Seznam obsahuje 38 jmen, s výjimkou tří šlo o duchovní, převážně faráře a kaplany, ale také o řádový klérus. Zastoupeny jsou komunity kapucínů a františkánů. K církevní hierarchii náležel vikář na Petrově, nejníže na žebříčku stáli dva katecheti. Duchovní tvořili jádro klientely. Ze tří laiků patřili k zákazníkům, jimž byl kramář a knihkupec ochoten přenechat knížku na dluh, dva hospodářští úředníci a knihař. Stossbergerova pohledávka na dluzích byla poměrně vysoká, šlo o obnos 565 zl. a 115 kr. Nejvíce zadlužený milovník knih dlužil 45 zl. Soupis dlužníků dokládá, že Stossberger považoval za svůj obslužný rajon zejména jižní Moravu od Uherského Hradiště po Lanžhot a oblast Brněnska. Po výročních trzích nejezdil vždy osobně, v lednu 1767 vypravil se sedmi balíky knih s přibližně jedním stem titulů do Jihlavy svého pomocníka a pravděpodobně příbuzného Sebastiana Stossbergera. Ten prodával knihy bez povolení. Byly mu odňaty a předány krajskému úřadu. V tomto souboru s více než

[88] MZA, fond B 1 Gubernium, inv. č. 755, sign. B 296, fol. 292–293.
[89] MZA, fond B 1 Gubernium, inv. č. 755, sign. B 296, fol. 229–250.
[90] *Knihopis* II/9 č. 16913.

445-512_simecek_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 20:24 Stránka 466

jedním stem titulů převažovaly knihy teologické a náboženské. Byly tu však i odborné příručky, zmínit zaslouží Desingova Auxilia historica.[91]

Svou vypovídací hodnotou doplňuje poznatky o nabídce kramářů soupis knih, které náležely bratřím Riegelovým. Šlo o celkový katalog skladu, dále o zásilku tisků, které byly uloženy u Hlavního celního úřadu a v neposlední řadě o tisky, které měli ještě ve skladě v Olomouci a ve Znojmě. Skladovou konsignaci podepsali v Mikulově 23. září 1767 Lorenz a Georg Riegele (Rigele).[92] Soupis utříděný podle formátu tisků obsahuje na 500 titulů. Oddíl teologie je nejrozsáhlejší, jsou v něm bohatě zastoupena díla z církevních dějin, kanonického práva, ale také kázání, postily, katechismy a modlitební knížky a latinská Bible. Riegele vycházel vstříc také zájmu o českou látku. In duplo nabízel Berghauerův Život Jana Nepomuckého v ceně 9 zl.[93] Světskou látku ve skladě prezentovaly spisy Gottschedovy (Sprachkunst, Dichtkunst), latinské spisy Muratoriho, dílo Gellertovo, Hübnerův Zeitungs-Lexikon, Greyovy Neue Weltgeschichte, jež byly později rozšířeny o patisky z tiskárny Trasslerovy, Gespräche im Reiche der Todten, jazykové slovníky a gramatiky a Reischelův historický atlas.

Za vyhotovení soupisů tisků, které měli na skladě nabízeli obchodníci s obrázky a později knihkupci v Mikulově Stossberger a bratři Riegelové, děkujeme akci, jejímž cílem bylo dodržet zákazy obsažené v patentu Marie Terezie a snaha úřadů umožnit vlastníkům rozprodej skladu knih. Údaje dovolují srovnat rozsah skladu cizího, augšpurského kramáře s obrázky J. M. Denka se sklady mikulovských hauzírníků. Denk měl v Brně na skladě 1375 titulů nevázaných a 56 titulů vázaných knih. V Olomouci uložil na 800 titulů. Počet exemplářů nevyčíslil a také cenu souborů neudal. Stossberger v Mikulově měl titulů na skladě zhruba polovic (700), často ovšem s větším počtem exemplářů (nejvyšší počet kusů 29 a 20). V Jihlavě zůstávalo asi 100 sekvestrovaných titulů. Oba soubory Stossberger ocenil na 2 754 zl. U klientů měl nezaplacených knih za 565 zl. a 115 kr. Bratří Riegelové vykázali ve skladě v Mikulově zhruba 500 titulů, u celního úřadu leželo na 100 titulů (některé tituly náležely Stossbergerovi), obojí v ceně 2 833 zl. 50 kr. K této sumě je třeba přičíst cenu knih ve skladech, které bratři měli v Olomouci a ve Znojmě. Vyčíslili ji na 720 zl. a 30 kr. Je možno uzavřít, že vcelku po pravdě v prosbě o povolení prodeje knih Stossberger a Riegele uvedli, že jejich knižní sklady mají cenu 9 000 zl.; je totiž třeba počítat také s cenou knih objednaných.

Pro charakter knižního obchodu, který Stossberger a Riegelové provozovali, bylo rozhodující, že byl vázán, jak se z dochovaných pramenů zdá, výhradně na přímé spojení s augšpurskými nakladateli a knihkupci. Také způsob hauzírování a využívání skladů knih, které zřizovali ve městech jež měla v regionech, kam směřovali, charakter kulturního centra, vykazuje obdobu s prodejem, který provozoval bavorský kramář

[91] Soupis MZA, fond B 1 Gubernium, inv. č. 755, sign. B 296, fol. 178–185. K cenzuře bylo třeba knihy dopravit do Brna. O zdlouhavém jednání spisy tamtéž, fol. 98–99, 187–191, 201–204. Stossberger označený jako „Bayerlicher Tiroller in Nikolsburg“ nabídl, že knihy příležitostně odveze do Brna sám. Nabídka byla zamítnuta z obavy, že by cestou mohl knihy prodávat.

[92] MZA, fond B 1 Gubernium, inv. č. 755, sign. B 296, fol. 215–228.

[93] *Knihopis* II/3, č. 1073.

445-512_simecek_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 20:24 Stránka 467

J. M. Denk. S touto formou obslužnosti měli příležitost seznámit se u knihkupců v Bavorsku, kde sami nebo jejich otcové působili a získali obchodní zkušenosti.

Pokud jde o mikulovské prodejce, lze konstatovat, že jejich sklady byly rozsahem i cenou rovnocenné. Prodávali také mnoho shodných titulů. Jejich spolupráce měla nekonkurenční ráz, jak dosvědčuje již sama společná žádost k panovnici a hypoteticky lze počítat i s jistou rajonizací. V případě Riegelů byla vyjádřena skladem knih v Olomouci a ve Znojmě, zatímco se zdá, že Stosssberger jezdil více na Brněnsko, Uherskohradištsko a Jihlavsko. Lze přijmout, že způsob prodeje knih byl spojen s dopravou vlastním nebo najatým povozem a vyžadoval pomocníka, který by mohl zboží prodávat samostatně. Jen tak bylo možno navštívit alespoň významnější výroční trhy v moravských městech. Akční rádius mikulovských hauzírníků byl vynucen omezenou poptávkou v Mikulově a ovlivněn příkladem hauzírníků augšpurských, u současníků známých pod názvem kramářů bavorských a tyrolských.

Locatelli nepochybně právem naříkal na konkurenci knihkupců – kramářů s obrázky, kteří přiváželi z Augšpurku teologické a náboženské knihy i novinky zábavné a odborné literatury. Nelze přitom zpochybnit, že obslužným teritoriem byla Morava. Knihy nebyly určeny pro prodej v sousedních zemích, snad jen z kontaktu s opavským Meyerem lze uvažovat o rakouském Slezsku. Ze soupisu knih sekvestrovaných Denkovi lze však vyvodit, že tisky získané v Augšpurku doplnil nabídkou knih z tiskáren v Praze, kromě německých i v českém jazyce. O spojení s pražskými nakladateli nejsme zpraveni. Nenabízel tisky, ať již německé nebo české z brněnské a olomoucké tiskárny.

Do jiné kategorie kramářů náleželi hauzírníci s tisky pro zájemce z nižších sociálních vrstev. Na vozech nebo s koši na zádech navštěvovali výroční trhy a církevní slavnosti a prodávali především tisky z domácích tiskáren. Získávali je na úvěr a suma dluhu svědčí, že jich měli značnou zásobu. V šedesátých letech si v prodeji zdatně vedl neofyta Josef Ptinský (také Pdinsky) z Ivanovic na Hané, který měl sklad knih také ve Vyškově.[94] Cenu skladu udal na 700 zl. Uvedl, že zabavením knih by přišel o peníze nejen on, ale také jeho věřitelé. Zřejmě z Vyškova navštěvoval výroční trhy na severní Moravě a zvláště v rakouském Slezsku, v Opavsku a na Těšínsku. Toto teritorium vymezil jako oblast svých aktivit v žádosti o povolení prodeje knih, která byla na guberniu prezentována 7. dubna 1767. V žádosti si přičítal za zásluhu, že vnáší katolickou literaturu do srdcí obyvatel, kteří žijí mezi luterány. O tom, že kladl důraz na literaturu nezávadnou, katolickou, svědčí fakt, že před cestou na výroční trh do Prostějova si nechal revidovat náklad knih děkanem. Na základě všeobecně platného zákazu mu byly na trhu v Prostějově knihy přesto zabaveny. Prosil proto zároveň o jejich uvolnění.[95] Z konsignace knih, kterou postoupil cenzurní komisi olomoucký krajský úřad,[96] je patrné, že pro-

[94] Purkmistr, rychtář a rada v Ivanovicích vydali Ptinskému vysvědčení, že má ve městě již 17 let malý dům a žije poctivě a pokojně. Odřekl se před 22 lety židovské víry. MZA, fond B 1 Gubernium, inv. č. 755, sign. B 296, fol. 126.

[95] MZA, fond B 1 Gubernium, inv. č. 755, sign. B 296, fol. 125–129.

[96] MZA, fond B 1 Gubernium, inv. č. 755, sign. B 296, fol. 151–155.

445-512_simecek_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 20:24 Stránka 468

dával náboženskou literaturu, kterou tiskla brněnská Svobodova tiskárna. O prodeji tisků, mezi nimiž jsou bohatě zastoupeny v samostatném oddílu knihy v českém jazyce, prohlašoval, že není na škodu knihkupcům. Byly tu zaznamenány rovněž hospodářské knihy a kniha o babském umění. Důvodem byla zřejmě skutečnost, že české knihy knihkupectví nabízelo jen výjimečně. Sotva tomu tak bylo s latinskými a některými německými tisky, které měl Ptinský na skladě. Mezi nejčtenější náležela kniha velkomeziříčského děkana Elia Liboria Roblika Jüdische Augen-Gläser, vydaná ve dvou dílech v letech 1741–1743.[97] Tisk nenáležel ke knihkupeckému sortimentu. První díl byl vytištěn ve Svobodově tiskárně v Brně. Peníze na tisk poskytli manželé Linhartovi, kteří v roce 1744 žádali tiskárnu o vyrovnání částky 430 zl.[98] Roblikovu knihu měli ve skladě Obladen i Locatelli, nelze však odpovědět na otázku, kolik exemplářů objednali a nakolik je zpeněžili. Ptinský, který s knihami novými i starými a s obrázky obchodoval na Moravě 22 let, jak udal v roce 1767, dokázal prodat 1 700 kusů této žádané knihy. Podle vlastních slov prodával ovšem za „laciný peníz".[99]

Kramářů s knihami, kteří jezdili po trzích na Moravě, bylo více. Z Příboru rozvíjel aktivitu Johann Zuback. Trhem byla zřejmě severní Morava. S knihami byl zadržen v roce 1767 ve Frankštátu (nyní Nový Malín) na Šumpersku. Knihy byly zabaveny a sepsány.[100]

Na prodej těchto kramářů si měšťanský knihkupec nestěžoval. Již z toho důvodu, že na rozdíl od literatury, která byla k mání v měšťanském knihkupectví, tu nacházely odbyt modlitby, náboženské tisky a kramářské písničky v českém jazyce a namnoze také z produkce domácích tiskáren. Působila tu však i úvaha ekonomická. Knihkupec nebyl s to cenově konkurovat prodejci, který byl ochoten převzít zboží za odměnu, jíž byl gratis výtisk za 10 a častěji za 12 prodaných exemplářů a vydat se za možnými zájemci. Tiskařům a vydavatelům knihkupec v prodeji vlastního nákladu bránit nemohl. I touto konkurencí byly rozšiřovány tisky, které nabízelo v Brně Locatelliho knihkupectví. Zdá se, že to však pro Locatelliho byla okrajová záležitost. Jako stacionární knihkupec v hlavním zemském městě neshledával za potřebné nabízet knihy na výročních trzích v moravských venkovských městech. Konkurence ve městě Locatellimu však vadila i tam, kde šlo v 18. století o tradiční prodej organizovaný církví a zvláště také kláštery. Je známo, že v Praze si knihkupci na tuto konkurenci stěžovali. Locatelli inspektoru krajského úřadu M. K. Zdiarskému 16. srpna 1763 do protokolu na otázku, co jej poškozuje v knižním obchodě, odpověděl, že jesuité provozují knihkupectví pro svoje školy. Jde o šest škol a je to velká újma. Nejsou k tomu privilegováni a jde o činnost protiprávní. Úřady by měly vydat přísný zákaz prodeje.[101]

[97] Popis Vl. DOKOUPIL, *Soupis brněnských tisků*, č. 1741/9, s. 208–209.
[98] AMB, fond A 1/3 Sbírka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 1336, s. 282.
[99] Srov. údaj v pozn. 95.
[100] MZA, fond B 1 Gubernium, inv. č. 755, sign. B 296, fol. 193–194. Soupis knih není ke spisu přiložen.
[101] MZA, fond B 1 Gubernium, bez inv. č., sign. D 48, fol. 11–13.

445-512_simecek_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 20:24 Stránka 469

Jinak než Locatelli viděl situaci na moravském trhu opavský stacionární knihkupec Benedikt Meyer, který získal právo navštěvovat výroční trhy na Moravě a měl zájem o udržení klientely ve venkovských místech. Zajisté také z toho důvodu, že vlastní teritorium Opavska bylo nedostačujícím odbytištěm. Konkurenceschopnosti v zápase s hauzírníky o zákazníky hodlal dosáhnout zřizováním malých skladů knih, jež by byly sepsány a uloženy na farách. Byly by otevřené i mimo čas výročních trhů. Návrh zdůvodnil tím, že faráři a duchovní, ale také chirurgové a jiní zájemci objednávají potřebné knihy a s dodáním musí čekat na nejbližší výroční trh. Odvolával se na obdobnou praxi v Čechách a v Rakousích. Mělo by tomu tak být i v královských městech, kde není knihkupectví. Návrh, který byl prezentován 11. června 1769, byl zamítnut s uvedením, že objednané knihy může zaslat, nikoli však s nimi hauzírovat.[102]

Ochrany před kramáři se dovolávali také knihaři. Jmenován je mezi nimi starobrněnský Anton Slowensky. Stěžovali si, že kramáři o výročních trzích prodávají kalendáře. Stížnost doprovodili obviněním, že hauzírníci rozšiřují zakázané tisky.[103]

Vztah ke knihkupcům a jejich krámům ovlivňovaly ve společnosti i dobové zvyklosti a předsudky. Je známo, že nechuť lidového zájemce navštěvovat knihkupectví budilo již prostředí, v němž se ocitl. Roli hrála dostupnost obchodu, společenský rozdíl a zvyk kupovat u knihaře kalendáře, slabikáře a zvláště také modlitební knížky, u nichž bylo možné ihned dohodnout vazbu. V úvahu je třeba vzít i rozdílný přístup k prodeji na dluh. Uvedl jsem doklady o tom, že mikulovští knihkupci měli mezi klienty velké peníze, u Locatelliho podobný postoj nelze potvrdit. Rozdíl v povaze literatury, která byla na prodej v knihkupeckém krámu a knihařské dílně, snižoval riziko sporů mezi knihkupci a knihaři. Na prodej knih knihaři si Locatelli nestěžoval.

Brněnští stacionární knihkupci si byli vědomi, že je třeba sloužit šlechtickému a vzdělanému publiku v zemi. Locatelli ještě před Richterovou nabídkou požádal zemský stavovský výbor o povolení dedikovat moravským stavům historické dílo věnované minulosti Moravy. V žádosti vystupuje jako nakladatel dvousvazkové kroniky Alt-Mähren Mariana Ulmanna, premonstráta kláštera v Hradisku u Olomouce.[104] Zařadil se jí mezi knihkupce, kteří hodlali využít vlastní nakladatelskou činnost k nabídce na veletrzích v Lipsku.[105] Podle vlastního přiznání jej výlohy ve výši 4 000 zl. spojené s vydáním přivedly do finančního deficitu. O tom, že mladý knihkupec byl ambiciózní, svědčí spolupráce s tiskařem, knihkupcem a nakladatelem J. T. Trattnerem ve Vídni. Tomuto spojení děkoval pravděpodobně za dodávky francouzských tisků na počátku

[102] MZA, fond B 1 Gubernium, inv. č. 755, sign. B 296, fol. 352–353.
[103] MZA, fond B 1 Gubernium, inv. č. 755, sign. B 296, fol. 350–351.
[104] Plný titul tisku uvádí Vl. DOKOUPIL, *Soupis brněnských tisků*, č. 1762/11, s. 260. Kniha byla nabízena v Brně a v Olomouci.
[105] Neúplný záznam ve veletržním lipském katalogu (uvedeno je jméno nakladatele, místo vydání tisku a jazyk) cituje Gustav SCHWETSCHKE, *Codex nundinarius Germaniae literatae bisecularis. Mess-Jahrbücher des Deutschen Buchhandels von dem Erscheinen des ersten Mess-Katalogs im Jahre 1564 bis zu der Gründung des ersten Buchhändlers Vereins im Jahre 1765*, Halle 1850, k roku 1762.

445-512_simecek_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 20:24 Stránka 470

své knihkupecké činnosti. Nemáme sice přímý doklad, že byl Trattnerovým komisionářem, nabídky Trattnerových tisků v návěstníku tomu však nasvědčují. Také časová návaznost na inzerci tisků vídeňského nakladatele, kterou zadával Obladen a po jeho smrti poptavárna (Zeitungs- Comptoir), naznačuje, že Trattner využil agilního Locatelliho pro svoje zájmy. Trattner na samém sklonku roku 1760 zaslal do brněnské poptavárny katalog francouzských knih, které měl ve Vídni na skladě.[106] K jednomu z prvních počinů Locatelliho náležel Catalogue des livres François & Italien qui se trouvent chez Charles François Locatelli marchand libraire à Brunne en Moravie.[107] Lze vyslovit domněnku, že z vlastního obchodního spojení Locatelli získal satirický tisk vydaný v Kolíně nad Rýnem v roce 1761 Les jeux du Mediateur entre les souverains de l'Europe avec un avis salutaire au roi de Prusse a nabízel jej jako novinku v návěstníku. Není známo, z jakého důvodu drobný tisk v ceně 7 kr., který měl v prodeji, zaslal nakladateli Trattnerovi do Vídně. Nabízí se výklad, že šlo o podnět k vydání. Trattner poskytl informaci dvorským kruhům. Takovému záměru panovnice nepřála, francouzské vydání však smělo být v habsburských zemích prodáváno. Z rozhodnutí panovnice, jež tlumočí dekret reprezentace a komory z 23. dubna 1762, je patrné, že Marie Terezie spis tolerovala, avšak zakázala, aby byl v rakouských zemích přetiskován.[108] V nabídce pro domácí veřejnost neopomenul Locatelli pravidelně využívat inzerce, v tom navazoval na Obladena, inzeroval však vskutku týdně. Od května 1761 informoval pravidelně o nových knihách v brněnském návěstníku a postupně v intencích zájmu osvícenského státu tu preferoval poučné spisy a doplňoval jimi prvotní zaujetí pro krásnou literaturu. Vydavatel návěstníku Paul Burger inzerci knih Locatellimu otiskoval, třebaže sám také v poptavárně nabízel nové knihy. Poptavárnu vedl a návěstník vydával do roku 1770. Locatelliho inzerce nedoznala změn ani za Burgerova nástupce Kajetana Schauera.

Knižní prodej v poptavárně vzrostl v roce 1760, kdy Obladenův krám byl uzavřen. V té době se v návěstníku objevila i nabídka prodeje měšťanské knihovny. Vdova Všetečková (Wsseteckin) nabízela nevelkou, ale vybranou kolekci 400 titulů knih právnických, historických, geografických a teologických spisů. Bližší informace byly k dispozici v poptavárně. Prodávající se domnívala, že kolekce je vhodná pro knihovnu klášterní nebo pro právníka.[109] Jde o ojedinělé vyjádření, které vypovídá, že příslušník

[106] Anonce v Brünner Zeitung 1760, č. 52 z 25. prosince. Nedatovaný Trattnerův katalog Catalogue des livres franaises cituje bez udání místa uložení Ursula GIESE, *Johann Thomas Edler von Trattner. Seine Bedeutung als Buchdrucker, Buchhändler und Herausgeber*, in: Archiv für Geschichte des Buchwesens 3, 1960, s. 1013–1454. Soupis Trattnerových tisků, které autorka podává, doplňuji údajem o katalogu z roku 1764: Catalogue général des livres françois qui se trouvent chez Jean Thomas de Trattnern imprimeur de la cour. 1764. Z fondu Fürstenberské knihovny křivoklátské cituje Claire MÁDLOVÁ, *Dovoz francouzských knih do Čech na konci 18. století*, in: Miscellanea. Oddělení rukopisů a starých tisků 18, 2003–2004, Národní knihovna Praha 2005, s. 257–275.

[107] Popis Vl. DOKOUPIL, *Soupis brněnských tisků*, č. 1762/7, s. 259.

[108] AMB, fond A 1/9 Stará tereziánská registratura, inv. č. 260, sign. 164.

[109] Wochentliche Nachrichten 1760, č. 8 z 21. února.

445-512_simecek_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 20:24 Stránka 471

měšťanské inteligence měl vybranou knihovnu a že dědička při prodeji mohla kalkulovat, pro koho by byl knižní fond vhodný. Současně je nepřímým svědectvím, že knihkupec měl prioritní postavení při nákupu soukromých knihoven, zejména z pozůstalostí a že nabídku sledoval. V době, kdy ve městě nepůsobil, bylo třeba prodej knihovny inzerovat a hledat kupce. Tuto službu mohla konat právě poptavárna. Inzerátem v návěstníku byla v roce 1772 zájemcům nabídnuta také knihovna guberniálního a komerčního rady L. F. Procopa. Obsahovala několik tisíc svazků a sta rámovaných obrazů.[110] V obou případech chybí údaj, který by potvrzoval, že v brněnském prostředí bylo možné počítat s prodejem knihovny jako celku.

Nalézt v Brně kupce pro velkou knihovnu jako celek bylo obtížné. Potvrzuje to jednání o prodej největší brněnské soukromé knihovny v 50. letech 18. století. Knižní fond shromáždil zemský advokát Vilém Alexander Balaus. Obsáhl na 10 000 svazků. Po smrti majitele se objevily první potíže. Knihy z pozůstalosti bylo třeba předložit cenzuře. Zemská cenzurní komise označila v samostatném svazku katalogu 820 děl jako prohibita, tedy knihy neprodejné. To samozřejmě neznamenalo, že je Balaus nezískal oprávněně, to je v souladu s platnými předpisy nebo s povolením. Vídeňská dvorská komise, která si katalog vyžádala, měla pochyby o oprávněnosti rozhodnutí a značný počet tisků uvolnila. Po ukončení recenzurního řízení se ozvaly hlasy, aby tyto tisky byly prodány v licitaci ve Vídni. Dědici a věřitelé tuto možnost nepřijali, v Brně se však knihovnu jako celek prodat nepodařilo.[111]

Vydání Ulmannovy kroniky oznámil Locatelli jako nakladatel v návěstníku. Z textu inzerátu lze usuzovat, že si byl vědom významu reklamy pro obchodní úspěch. Nepočínal si tak ovšem u všech informací o knižních novinkách v knihkupectví. Inzerce byla pravidelná. Šlo o nabídku výběrovou, formou se nelišila od inzerátů Obladena. Veřejnosti oznamenoval týdně 7–15 titulů, mnohé samozřejmě ze skladu. Aktuální ráz mezi naučnými spisy měly knihy o hospodářství. V krámě měly početné zastoupení také historické spisy. Pohotové informace oznamoval brněnský knihkupec o literatuře vydávané v Praze. Již v roce 1762 nabízel Dobnerovy Annales Bohemorum, inzeroval Seibtovy Akademische Vorträge, patrné je dobové zaměření na genealogii a heraldiku a zájem o české, moravské a uherské dějiny. Takový sortiment přinášel výhodu, historická díla byla stále živá a žádaná. I v tomto oboru se však kupce nedočkala mimořádně drahá díla. Nejdražší byla edice Bullarium Romanum v ceně 150 zl. za soubor, její jednotlivé svazky prodával již Obladen. Početně zastoupena byla také geografie a politika. Po nastolení míru odezněl zájem o válečné události. Vyhledávané zůstaly Gespräche im Reiche der Todten. V akviziční politice Locatelliho lze postřehnout, že věnoval větší pozornost zábavné literatuře, zejména současné literatuře krásné a tiskům hudebním. V počátcích zahlcoval veřejnost francouzskou literaturou, postupně ji však omezoval.

[110] Wochentliche Nachrichten 1772 z 9. července.

[111] Rukopisný katalog ve čtyřech svazcích spolu se spisy je uložen v MZA, fond B 1 Gubernium, bez inv. č., sign. B 6, č. 87.

445-512_simecek_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 20:24 Stránka 472

Lze doložit, že Locatelli udržoval kontakty s pražskými nakladateli. Nabízel mimo jiné pražský časopis Die Bibliothek der Stutzer, oder Nachrichten um zur Geschichte des guten Tons und der ausserordentlich guten Gesellschaft zu dienen.[112] Proměnu mediálního prostředí naznačuje přijímání předplatného na vídeňský časopis Die Welt. Časopisy však nabídku a četbu knih ještě neohrožovaly. Locatelli uváděl v návěstníku ve známost čtenářů průměrně na 600 tisků ročně, inzerci jednotlivých děl však častěji opakoval. Bez odpovědi je bohužel třeba ponechat otázku, nakolik inzerce oslovovala potenciální kupce. Inzerce knihkupectví fungovala ještě poměrně dlouho po Locatelliho smrti v dubnu 1772, jak to odpovídalo skutečnosti, že krám zůstával otevřený.

Za nejvýznamnější projev knihkupecké strategie, která měla získat pravidelné klienty z řad vzdělanců, lze považovat vydání dvou nabídkových katalogů. Přesvědčují, že si Locatelli již na samém počátku své knihkupecké činnosti uvědomoval, že i v Brně a na Moravě jsou podmínky prodávat v knihkupectví více novinek a také literaturu ve francouzském jazyce. Richterův zájem o zřízení knihkupectví v Zemském domě jej pravděpodobně jen povzbuzoval k větší aktivitě. V každém případě Locatelli veřejnosti zakrátko odevzdal nabídkový seznam francouzských knih. Vydal jej bez udání místa tisku s vročením 1762 s názvem Catalogue de livres François & Italien qui se trouvent chez Charles François Locatelli marchand libraire à Brunne en Moravie.[113] Naznačuje, že Locatelli si byl vědom, že je třeba čelit nabídce cizích kupců a že by býval vážným konkurentem Richtera. Katalog francouzských knih byl určen zájemcům z vyšších společenských kruhů a byly v něm nabízeny mimo jiné učebnice francouzského jazyka pro jazykovou výchovu dětí v šlechtických rodinách. Katalog v dochované podobě není doveden do konce, zaznamenává v abecedním pořadí francouzské tituly jen po písmeno O. Oddíl knih v italském jazyce zcela chybí. Nevíme, z jakého důvodu Locatelli tisk nabídkového katalogu nedokončil. Spekulovat lze o důvodech finančních, které už před lety odradily Obladena od záměru informovat touto formou o novinkách v knihkupectví. Šlo o nákladnou pomůcku, která nepřilákala zájemce v takovém počtu, aby se vydání vyplatilo a knihkupec uvažoval o pokračování. Při jazykovém a tematickém zaměření a rozsahu se ještě dnes jeví katalog vhodný k rozdání vymezenému okruhu stálých zákazníků v Brně i na moravském venkově.

Locatelli užíval zřejmě jednorázově vydaného a nedokončeného tisku katalogu později jako pomůcky skladové, poskytující zároveň přehled o nových titulech, jež opatřil. Podával v doplňujících údajích přehlednou informaci rovněž o peněžní hodnotě fondu a jednotlivých tisků. Katalog tak obsahuje údaje, jež v jiných katalozích obvykle chybějí a poskytuje příležitost nahlédnout do obchodní sféry knihkupeckého

[112] Tisk není dochován, srov. Miroslav LAISKE, *Časopisectví v Čechách 1650–1847. Příspěvek k soupisu periodického tisku, zejména novin a časopisů*, Praha 1959, s. 21. Z Locatelliho nabídky je patrné, že časopis vycházel již v roce 1771.

[113] Vl. DOKOUPIL, *Soupis brněnských tisků*, č. 1762/7, s. 259. Vydání Locatelli oznamoval již na konci roku 1761, nabízel je gratis.

445-512_simecek_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 20:24 Stránka 473

podnikání. Katalog zaznamenává v abecedním uspořádání 231 titulů, u každého z nich je udán formát a počet svazků, místo a rok vydání. Doplněn je vevázanými listy s dalšími 42 tituly, které získal Locatelli po vydání katalogu. V části po písmeno E knihkupec katalog rozmnožil údajem o počtu výtisků, jež má na skladě a o ceně jednotlivého exempláře. V doplňcích překročil rok 1762 a naleznou se zde i záznamy titulů z roku 1764. Z vročení tisků lze dovodit dobu užívání katalogu jako knihkupecké pomůcky. Především však doplňky dokládají, že sortimentář se orientoval po vydání katalogu v roce 1762 na doplnění nákupem tisků z let 1760–1762. Vypovídají, že pojem novinka byl v knihkupecké nabídce na počátku 2. poloviny 18. stol. chápán šíře, než v sedmdesátých letech, kdy začali vydávat pro brněnské trhy katalogy knihkupci, přijíždějící do Brna z ciziny. I v této výrazně novinkové části se však nalezne tisk z roku 1754.

Při rozboru katalogu jako celku je třeba mít na paměti, že základní část tištěného katalogu se zřetelně odlišuje od části doplňované rukou. V základní řadě katalogu nešlo jen o prezentaci novinek, ale vůbec o nabídku tisků ve francouzském jazyce, jež měl Locatelli na skladě, zejména těch, o nichž bylo možno předpokládat, že o ně veřejnost projeví zájem. Naleznou se v ní i tisky ze 17. století, nejstarší se hlásil k roku 1600 (Histoire des Ottomans). Zmínit zaslouží Grotiovo třísvazkové vydání v latině značně rozšířeného díla Droit de la guerre et de la paix (Amsterdam 1688). Početně zastoupena je produkce z 50. let, šlo převážně o knihy tištěné v Amsterodamu, Paříži, Londýně, Haagu, Frankfurtu a také ve Vídni. Zaznamenána je řada tisků z roku 1760, výjimečné je naopak vročení 1761. Nabídka se týkala mj. časopisu Journal des sçavans d'Italie (Amsterdam 1761). Zastoupena je literatura vojenská (Sébastien Vauban), ekonomická, pedagogická, historická, encyklopedická a stranou nezůstaly aktuální spisy náboženské (Jacque Bénigne Bossuet, katechismus) a krásná literatura. Z autorů tu nalezneme například jména Rousseau, Racine, Milton. Důraz na moderní tvorbu je očividný, náměty antické (Télemachos) zůstávaly však nadále živé. Francouzskou knihu doporučovaly také aktuální úvahy o filozofii a morálce, cestovní příručky a konverzace a tisky obsahující poznatky o současné Francii a o mezinárodní situaci. Dnes uživatele katalogu námětem překvapí publikace věnované Orientu (Číně, Otomanské říši) a Rusku (Lacombe, Histoire des révolutions de l'Empire de Russie, Amsterdam 1760). Výběr francouzských knih u Locatelliho lze považovat za uvážlivý i v rukopisných dodatcích, kde nechybí Beaumontova Education complète a Dialogues des morts ancedes et modernes...composéz pour l' education d'un prince od Françoise Fénelona (Paris 1752). Nabídku knihkupec zřejmě doplňoval staršími tisky, které slibovaly odbyt. Fénelonův spis měl v dvanácti exemplářích. Nechybí ani literatura určená pro knihovníky. Locatelli měl ve čtyřech exemplářích publikaci Conseils pour former une Bibliothèque peu nombreuse, mais choisie (Berlin 1755). O snaze vyjít vstříc náročnému kupci svědčí, že obstaral Elementé d'Agriculture (1760). Šlo o jeden z nejdražších tisků, prodejní cena obnášela 12 zl. Locatelli však nezapomněl ani na zájemce o dobové drobné francouzské tisky, obracející v neklidné době pozornost k českým zemím. Patří k nim bibliograficky nepodchycená bohemika: Dévotions au saint Louis

445-512_simecek_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 20:24 Stránka 474

Gonzagues à Brunn (1756)[114] a Heures et instructions chrétiennes a l'usage des troupes imperiales avec l'approbation de l'ordinaire (1753).[115] Znám je mi tisk La journée du chrétien, santifiée par la prière et la méditation (nouvelle edition à Prague 1748).[116]

Položme však celkovou otázku, zda údaje katalogu dovolují uvažovat o obchodní strategii knihkupce ve vztahu k možnému čtenáři. Ze základní části katalogu, která obsahuje 96 anotovaných bibliografických položek, je patrné, že na skladě zůstalo v době, kdy doplňoval cenové údaje a zaznamenával počet exemplářů, 53 titulů. Cenově je ohodnotil 179 zl. a 734 kr. U 43 titulů ceny scházejí, knihy byly pravděpodobně vyprodány. Nově získal od vydání katalogu do roku 1765 41 či 42 knih v ceně 125 zl. a 384 kr. Na nákup francouzské literatury věnoval Locatelli poměrně značné prostředky. Srovnání statistické kalkulace naznačuje, že nakupoval po roce 1761 v průměru knihy lacinější. Potvrzuje to rovněž průměrná cena exempláře tisku ve skladu, pro niž je samozřejmě rozhodující nikoli počet titulů, ale počet uložených exemplářů.

V základní části katalogu je tisků uložených v jediném exempláři většina. Mezi novými nákupy je zaznamenán jediný výtisk u 17 titulů, častější jsou tituly ve 3–4 exemplářích. Ve vyšším počtu výtisků měl na skladě slabikář A. B. C. françois (6 kusů, vydán ve Vídni 1760, cena 18 kr.), ve 12 exemplářích již citované Fénelonovy Dialogues (vydání, Paris 1752, cena 3 zl.). Z údajů, které poskytuje neúplný katalog, uvádějící nadto jen u některých položek cenu a počet exemplářů, vyplývá, že Locatelli orientoval nákup postupně na literaturu, kterou je možno označit z hlediska soudobých spotřebitelů za masovou, ať již z toho důvodu, že šlo o tematiku triviální nebo módní. Chyběl naopak zájem o francouzskou literaturu odbornou a vědeckou. Připustíme-li, že zájem o francouzskou literaturu zvýraznila virtuální konkurence cizího knihkupce, což vskutku potvrzuje srovnání rozsahu s oddílem francouzských knih v katalozích novinek u Obladena, náleží katalogu vypovídací hodnota jako pramenu poznatků o šíření francouzské literatury v Brně a na Moravě. Do katalogu ručně zapsané tituly vypovídají o akviziční aktivitě knihkupce, bohužel bez možnosti určit jeho obchodní kontakty. Je možno přijmout, že významná role v importu připadla vídeňskému tiskaři, knihkupci a nakladateli J. T. Trattnerovi, s nímž byl Locatelli prokazatelně ve styku.[117] Nabídka v katalogu dosvědčuje, že obyvatelé Moravy vstupovali do období se zvýšenou jazykovou kvalifikací a s rostoucím zájmem o knihu. Nedokončený katalog nedovoluje zjistit,

[114] V katalogu cizojazyčných bohemik v Knihovně AV ČR není tisk evidován. Za zjišťování v evidenci děkuji paní PhDr. A. Baďurové.

[115] Tisk uvádí místo a rok vydání A Olmuts MDCCLIII. V katalogu cizojazyčných bohemik je evidován.

[116] Jde o nové vydání z roku 1748 v nakladatelství J. C. Walthera, který v Praze udržoval sklad. Exemplář v Moravské zemské knihovně, sign. ST 1-463804 obsahuje další Waltherovy francouzské tisky.

[117] Úloze Trattnera v dovozu francouzských knih do Vídně věnoval na základě nově zjištěných pramenů pozornost Frédéric BARBIER v přednášce na konferenci *Kommunikation und Information im 18.Jahrhundert. Das Beispiel der Habsburgermonarchie* (Wien,duben 2007). Rozbor katalogů francouzských knih knihkupců pražských i vídeňských a říšských známých z fondů knihoven v českých zemích, také Trattnerova katalogu z roku 1764, srov. ve studii Cl. MÁDLOVÉ, cit. v pozn. 106.

445-512_simecek_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 20:24 Stránka 475

nakolik prodej francouzských knih kontrastoval se snížením čtenářské prestiže knih v italském jazyce.

Katalog francouzských knih spolu s inzercí v návěstníku a nakladatelskou činností nasvědčuje, že Locatelli projevoval všestrannou snahu o prosperitu knihkupectví. Aktivity Locatelliho nenasvědčují oprávněnosti Richterova odsudku činnosti měšťanských knihkupců v Brně. Nelze ovšem opomenout, že F. L. Richter měl před očima poměry v říši, kde byla knihkupecká síť mnohem hustší. Disponovala spojením s nakladateli a komisionáři a jejím jádrem byla knihkupectví ve velkých městech. Sám Richter získal zkušenosti v Mnichově, Řezně, Augšpurku a Bamberku. Izolovanost Brna nedovolovala rozvíjet na vysoké úrovni obchod s novinkami jako tomu bylo ve Vídni a v říšských městech. Potvrzuje to i skutečnost, že brněnští měšťanští knihkupci vysoce oceňovali význam skladu. Ten byl však z pohledu potřeb sortimentního obchodu zátěží. Tuto nevýhodu jen pozvolna vyrovnával růst významu antikvariátu. Souvisel s reakcí na praktickou ideologii osvícenskou ve společnosti a odvíjel se v závislosti na rostoucím zájmu o minulost.

Zájem Locatelliho o prodej knih ze skladu dokumentuje katalog z roku 1763. Obsahuje jen knihy vázané. Na rozdíl od Obladena ponechal stranou knihy nevázané. Verzeichniss derjenigen gebundenen Büchern, welche bey Carl Franz Locatelli, Buchhändlern, in Brünn, wohnhaft nächst der Hauptwache, unter dem goldenen Anker, um billigen Preyss zu haben sind,[118] obsahuje něco málo přes 1 900 titulů abecedně řazených bez ohledu na tematiku. Omezení seznamu na knihy vázané vysvětluje, že zájemce v něm nalezl v naprosté většině tisky ze 16., 17. a z první poloviny 18. stol. Pod písmenem A je zaznamenáno 66 % knih v latinském jazyce, převažují díla právnická, bohatě zastoupena je teologie a historie. Zbytek připadá na literaturu v německém jazyce. Jedním ze zdrojů byl sklad kdysi Obladenův, jak naznačují záznamy některých děl. Neúplnost Obladenova katalogu a především skutečnost, že v něm nejsou obsaženy údaje o místě a roku vydání, však identifikaci položek v obou katalozích v konkrétním případě znejisťuje. O tom, že velká část knih přišla do knihkupeckého skladu Locatelliho z domácího prostředí, není však možno pochybovat.

Souvislost s Moravou vykazují v souboru zcela nepochybně tisky, jež se vznikem hlásí do moravských měst. Převahu mezi nimi vykazují tisky brněnské a olomoucké, zastoupena je také produkce znojemská. Na význam katalogu Locatelliho jako pramene pro soupis brněnských tisků upozornil Vladislav Dokoupil, který také z něho otiskl údaje o tiscích nedochovaných. Srovnání popisu katalogu s tisky, které Dokoupil popsal de visu podle exemplářů, jež měl k dispozici, vydávají svědectví, že knihkupec byl v údajích spolehlivý. Popisoval podle exempláře, který měl v ruce. Krátil sice název, při čemž nejde vždy o jeho počátek, přednost má základní podstatné jméno, ve všech případech je však možno konstatovat, že identifikace je jednoznačná. Snaha přiblížit obsah čtenáři vedla Locatelliho u některých barokních titulů k tomu, že dal přednost druhé, vysvětlující části titulu, začínající po slůvku „oder“. Srovnání s tisky Dokoupi-

[118] Popis Vl. DOKOUPIL, *Soupis brněnských tisků*, č. 1763/15, s. 263.

445-512_simecek_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 20:24 Stránka 476

lem popsanými podle dochovaných výtisků dovoluje konstatovat, že Locatelli měl, počínaje rokem 1699, na skladě na 20 tisků, které vyšly z brněnské tiskárny. Z tisků, jejichž nakladatelem byl brněnský knihkupec Muffat, nabízel titul: Der Aufffrichtige Abrather z roku 1719. Ve shodě s titulním listem uvedl, že Schertzova kniha byla vydána ve Frankfurtu n. Mohanem v roce 1719.[119] Druhý tisk je uveden s titulem Officia propria Sanctorum Dioecesis Olomucensis (1712), pravděpodobně doplňoval tisk Missae et orationes propriae sanctorum, S. Pragensis ecclesiae patronum.[120] Jako brněnské je tu označeno Lehmannovo vydání knihy Abrahama a S. Clara Abrahamisches Bescheid-Essen (1717).

Řadou doplňků bude možné údaji z Locatelliho katalogu obohatit soupis olomouckých tisků.[121] Locatelli nabízel rovněž tisky znojemské. Katalog obsahuje také údaj o tisku, který byl vydán v roce 1735 v dolnorakouské Retči (Retz). Autorem spisu Ara theologica... sive duo tractatus de Deo uno et beatitudine je Prokop Diviš (Divisch).[122]

V úvahách o knižním souboru, který prezentuje Locatelliho katalog, je třeba vzít v úvahu, že máme před sebou vázané knihy, které se dostaly do knihkupeckého krámu nejrůznějšími cestami, nikoli prostřednictvím mezinárodně organizovaného knižního obchodu. Skladbu ovlivnil nákup v domácím prostředí a v katalogu jsou reflektovány místní zdroje a zájmy. Převažují vázané učebnice různých oborů, právnická a teologická kompendia, tedy literatura, která měla univerzální charakter. Bohatý je výběr tisků náboženských a knih dějepisných. V obou tematických okruzích je patrné, že pozornost původních vlastníků knih i knihkupce-antikváře se na Moravě upínala k zemím sousedícím, především Čechám, Kladsku, Slezsku, k rakouským zemím a Uhrám. Převážná většina tisků pocházela z pražských a vídeňských tiskáren, zastoupeny jsou tisky z Bratislavy a Trnavy, ojedinělý je tisk litomyšlský. Větší počet tisků náleží tiskárnám ve slezských městech, zejména ve Vratislavi. Nalezne se i tisk kladský. Z katalogu je přitom zřejmé, že rozhodující mezinárodní ráz obchodu s knihou se odráží v tiscích z kulturních a tiskařských center v Německu, Francii, Itálii. Vysoké zastoupení vykazují tisky nizozemské. Katalog byl určen okruhu, v němž jazykem vědy a kultury byla v zemi latina a němčina a do něhož zasahovala literatura francouzská. Specifický, avšak zcela okrajový prvek představují tisky v českém jazyce. Na rozdíl od katalogů Obladenových je Locatelli neuváděl s českými tituly, nýbrž v německém překladu. Také popis naznačuje, že češtině se vyhýbal. Neuváděl v něm proto často ani název místa tisku. V záznamu se spokojil poznámkou „böhmisch“. Šlo z většiny o tisky 16. stol. a knihkupec je získal pro sběratele a milovníky slovanské (české) minulosti. Nasvědčuje tomu výtisk Hájkovy

[119] Vl. DOKOUPIL, *Soupis brněnských tisků*, č. 1719/ 14, s. 114.
[120] Vl. DOKOUPIL, *Soupis brněnských tisků* neuvádí. Údaj je třeba doplnit též ke stati Z. ŠIMEČEK, *Obchod s knihami a veřejnost v Brně od sklonku 17. do počátku 40. let 18. století*. II. část (dále jen ŠIMEČEK II), s. 362, pozn. 23.
[121] Soupis olomouckých tisků sestavila Zdenka VORLOVÁ, *Příspěvek k dějinám olomouckého knihtisku v letech 1718–1758 (Městská tiskárna v Olomouci a činnost tiskaře Františka Antonína Hirnla)*, in: Knihovna 1962, sv. 3, Praha 1962, s. 79–135.
[122] Tisk eviduje katalog cizojazyčných bohemik.

445-512_simecek_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 20:24 Stránka 477

České kroniky z roku 1541[123] a další tisky a pravděpodobně také neoznačené rukopisy. Tisky nelze identifikovat v případě české Bible (1588, 1612), Zřízení zemského v Čechách (1545, 1583 ve výtahu) a na Moravě (1579, 1583) a městského práva na Moravě (Brno)[124] a v Čechách (1545, 1550, 1564, 1579).[125] Výběr byl obdobný tomu, který ve svém katalogu uplatnil Obladen. Locatelli zaznamenal také u Obladena uvedený tisk Rozjímání od La Ponteho.[126] V katalogu je uvedena s názvem Haus- und Kirchen- Postill rovněž česká katolická postila z roku 1695.[127] V každém případě oddíl českých knih v katalozích brněnských knihkupců dokládá, že o staré české tisky a rukopisy byl na Moravě zájem. Srovnání s údaji v katalogu Obladenově přitom naznačuje, že fond českých tisků zůstával i v šedesátých letech v Brně živý. Locatelli nabízel kromě tisků ze 16. a 17. stol. i šest českých tisků z 18. století Identifikovat nelze modlitby k Františkovi z Pauly (Praha 1716),[128] zatímco brněnský tisk modliteb k P. Marii v Křtinách (1738) uvádí V. Dokoupil právě jen na základě Locatelliho katalogu. Locatelliho modlitby k Panně Marii Křtinské jsou známé již k roku 1716 ze soupisu, který předkládala čtvrtletně brněnská tiskárna zemskému hejtmanství.[129] Dochován je tisk L. Fabritia Mravná naučení,[130] Pravidlo vojenského řízení, který v brněnské tiskárně vydal hrabě Khevenhiller v roce 1733[131] a Vusínův německý, latinský a český slovník (Praha).[132] Určit nelze česká Evangelia na celý rok (Evangelien aufs ganze Jahr, kvart), tisk není vročen.[133] Otevřena zůstává otázka, zda byl vydán také v českém jazyce tisk J. A. Wagnera Von der Scheidung zu Tisch und Bett (Halle 1723), u záznamu Locatelli neuvedl poznámku „böhmisch“, ač je zařazen v oddíle Libri Gallici, Italici et Bohemici varii. Také tyto tisky měly pravděpodobně naději, že naleznou kupce.

Specificky české hledisko je patrné v zájmu o knihy o českých dějinách. Odráží zájem moravské společnosti zejména o události, které spojovaly v minulosti Moravu s Českým královstvím. Řada spisů je věnována době českého povstání a třicetileté války, vedle tisku apologie českých stavů stojí dílo Goldastovo. Četná bohemika v německém a latinském jazyce náleží tiskové produkci spojené s mariánským kultem období rekatolizace a s kanonizací českého světce Jana Nepomuckého. Pro čtenáře na Moravě byly aktuální a stále zajímavé spisy o bojích s Turky a o turecké otázce jako součásti mezi-

[123] *Knihopis* II/3, č. 3867.
[124] Pravděpodobně jde o Práva městská Království Českého a Margkrabství Moravského, Brno 1701 (*Knihopis* II/4, č. 4572).
[125] Tisk z roku 1579 lze identifikovat s údajem *Knihopis* II/4, č. 4564.
[126] *Knihopis* II/4, č.4682.
[127] *Knihopis* II/8, č. 15942.
[128] *Knihopis* II/6, č. 4985 uvádí olomoucký tisk z roku 1746.
[129] Vl. DOKOUPIL, *Soupis brněnských tisků*, č. 6/1738, s. 198 a konsignace Svobodovy tiskárny z roku 1716, č. 10, s. 101.
[130] *Knihopis* II/3, č. 2414.
[131] Vl. DOKOUPIL, *Soupis brněnských tisků*, č. 9/1733, s. 169.
[132] Podle popisu nelze určit vydání. Slovník vyšel v několika vydáních (*Knihopis* II/8 , č. 16692–16694).
[133] Šlo pravděpodobně o neznámou českou versi německého tisku z roku 1733 z brněnské tiskárny (Vl. DOKOUPIL, *Soupis brněnských tisků*, č. 7/1733, s. 169).

445-512_simecek_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 20:24 Stránka 478

národní politiky. Knihkupec mohl nabídnout také knihu Sacra Moraviae historia (Solisbacii 1710)[134] Jana Jiřího Středovského a spis staršího Tomáše Pešiny z Čechorodu Mars Moravicus (Pragae 1677).[135] Dostupný byl ve skladu tisk dietrichštejnské genealogie, sestavil jej učený jesuita Georg Dingenauer (Rerum gestarum gentis Dietrichsteinianae libri VIII, Olomucii 1621).[136] Jako Seminarium linguarum quatuor graecae, latinae, germanicae, polonicae (Dantisci 1677) prodával Locatelli Komenského latinský spis Janua linguarum reserata ve vydání v Gdańsku.[137]

O univerzálním charakteru fondu svědčí, že Locatelliho katalog obsahuje exotika a encyklopedie. Kompaktněji lze sledovat zájem o cestování, doložený poštovními kursy (Codogno, Itinerario nuovo, l676) a mapami. Zájem sdílela zřejmě řada původních vlastníků tisků, jež se při různých příležitostech dostaly do rukou knihkupce. Ve středu pozornosti se ocitly v 2. polovině 17. století také encyklopedické informace o současných událostech v Evropě, doplňující nebo nahrazující předplácení drahých týdenních novin. V katalogu k nim patří Europäischer Postillion, oder kurzer Entwurf aller wichtigsten Geschichte und Begebenheiten der ganzen Welt, sonderlich in Europa (1674),[138] Einleitung zur heutigen Historie aus denen täglich einlauffenden Zeitungen (1707, Leipzig),[139] Die europäische Fama, welche den gegenwärtigen Zustand der vornehmsten Höfe entdecket (1702–1720, Bd. 1–6)[140] a Kurzgefasste historische Nachricht zum Behuf der neuern Europäischen Begebenheiten so wohl von politicis, Kriegssachen, Policey und Justitz-Sachen, ecclesiasticis als auch litterariis etc. auf das Jahr 1734 (Regensburg, také na rok 1736).[141] Položky v katalogu v neposlední řadě svědčí, že nákup vázaných knih se stával v polovině 18. století pravidelným také v knihkupectví v Brně.

Lze vyslovit přesvědčení, že celý rozsáhlý sklad Locatelliho, jehož soupis byl připraven pro aukční prodej po smrti majitele, by byl vítaným zdrojem poznatků o knihovnách a čtenářských zájmech měšťanské inteligence v Brně nejen v 18. století, ale již v období humanismu a baroka.

Ke knižnímu fondu patřily rovněž knihy rukopisné. U rukopisů lze přitom v daleko větší míře předpokládat, že nejen svým určením, nýbrž také vznikem náležely moravskému prostředí. Knihkupecké katalogy tak dokládají, že rukopisná knižní tvorba byla rozšiřována i v době převahy tisku a že v konkurenci s tisky s ní obchodoval knihku-

[134] *Knihopis* II/8, č. 15765.
[135] *Knihopis* II/6, č. 7032.
[136] Popis tisku podal Václav PUMPRLA, *Soupis starých tisků ve fondu Státní vědecké knihovny v Olomouci. 1. Tisky vydané na území Čech a Moravy v letech 1501–1800,* sv. 3, Olomouc 1975, s. 505.
[137] Jde pravděpodobně o chybné vročení, Locatellim krácený název lze vyhledat s údajem 1643 v *Soupisu děl J. A. Komenského v československých knihovnách, archivech a museích*, Praha 1959, č. 277, s. 158 a podchycen je také v bibliografii Karla ESTREICHERA, *Polnische Bibliographie, III. Abt., Bd. XIX*, Krakau 1903.
[138] Joachim KIRCHNER, *Die Zeitschriften des deutschen Sprachgebietes von den Anfängen bis 1830*, Stuttgart 1969, neuvádí. Domicil a vročení Jena 1674 nedovoluje spojit tisk s tiskem č. 1619, s. 93.
[139] Tamtéž, č. 1572, s. 90.
[140] Tamtéž, č. 1563, s. 89.
[141] Tamtéž, č. 79, s. 6.

445-512_simecek_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 20:24 Stránka 479

pecký antikvariát.[142] Rukopisná kniha se udržela zejména tam, kde šlo o to získat texty, jež nebyly na trhu k mání, nebo jež bylo možno přepsáním získat laciněji. Locatelli měl na skladě rukopisy právnické, zemská zřízení, příručky koňského lékařství, kuchařky, kázání, formuláře listů, výjimečně i učebnici. Lze vyslovit názor, že novověké rukopisy si podržovaly souběžně s tištěnou knihou místo zejména tam, kde je doporučovalo časté, každodenní užívání. Locatelli nabízel ovšem i zdobené psané modlitební knížky. U knížky s německými, latinskými a francouzskými modlitbami, původně určené vznešenému prostředí, uvedl „fein gebunden".

Rozsah knižního fondu v roce 1763, kdy Locatelli vydal katalog vázaných knih, převýšil téměř trojnásobně počet vázaných tisků v katalogu Windhauerově. Šlo o hodnotný historický fond, v němž byly ojediněle uvedeny tisky, náležící datem tisku mezi inkunábule,[143] více než 170 tisků se hlásilo do 16. a téměř tisíc do 17. století Vezmeme-li v úvahu, že téměř stovka tisků je nedatována a že do katalogu bylo zařazeno asi sto rukopisů, dospějeme k závěru, že jen zhruba čtvrtinu položek tvořily tisky z 18. století, zvláště z první třetiny. Katalog skladu představil zájemcům historický antikvariát. I tento poznatek přispívá k pochopení představ o nadsazené peněžní ceně knihkupcova skladu, ale také o obtížné prodejnosti. Přispělo k ní rušení klášterů, které náležely k významným kupcům knih a rukopisů a trh přesycený nabídkou starých tisků z knihoven rušených klášterů. Rukopisný soupis Locatelliho knižního skladu v roce 1772 , kdy knihkupec zemřel, by rozsahem nepochybně ještě výrazněji převýšil rozsah tištěného katalogu vázaných knih z roku 1763. Inventář byl zaslán k ocenění znalců do Vídně.[144] Sestavoval jej Locatelliho pomocník v knihkupectví, který pro smrt práci nedokončil, dokončení ohlásil na počátku roku 1773 Ernst Rincolini. Máme zprávu, že inventář byl skutečně zaslán do Vídně i že byl vrácen a předán do rukou komisařů a posléze odevzdán pozůstalým.[145] Poslední zmínka o něm pochází z května 1774, kdy byl k prostudování zapůjčen do Prahy anonymnímu zájemci o koupi Locatelliho krámu.[146] Inventář není uložen mezi soudními spisy magistrátu a městského soudu ani mezi spisy soudu obchodního a směnečného a neznáme tak ani rozsah, způsob ocenění a peněžní hodnotu knižního fondu, který vzbuzoval u současníků pozornost

[142] Srov. Z. ŠIMEČEK, *K počátkům knihkupeckého obchodu s rukopisy v českých zemích*, in: Studie o rukopisech 33, 1999–2000, s. 115–135.

[143] Nelze samozřejmě vyloučit, že při identifikaci se prokáže chyba v popisu.

[144] V návrhu na opatření znaleckého posudku je zmíněna jako možné místo posouzení také Praha. Jde o indicii, která naznačuje významné místo Prahy v rakouském knihkupeckém obchodu. Také o málo pozdější zájem pražského knihkupectví o knihkupecké místo po Locatellim prokazuje, že v knižním obchodu rostl význam Prahy.

[145] Dědickou otázku, komplikovanou vyhlášením konkursu na Locatelliho majetek, sledovala městská rada i gubernium. Zápisy lze vyhledat v protokolech městské rady z let 1772–1776. Sklad byl předán spolu s katalogem s povinností vyrovnání s věřiteli dědicům v roce 1776, viz relace komisařů z 5. a 15. dubna 1776. AMB, fond A 1/3 Sbírka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 1368, s. 714, 763–764.

[146] Srov. údaj ve zprávě komerčního konsesu guberniu ze 7. prosince 1774. MZA, fond B 1 Gubernium, inv. č. 472, sign. B 6, č. 64, fol. 39–42.

445-512_simecek_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 20:24 Stránka 480

množstvím knih, nikoli nabídkou sortimentu nebo cenami zboží.[147] Také skladový katalog Locatelliho vede k poznatku o dlouhodobé kontinuitě knihkupeckého skladu v kontextu domácího prostředí, jemuž byly knihy určeny. Katalog je pramenem, který vlastní vypovídací hodnotou doplňuje obraz knižní kultury v minulosti Moravy tím, že uchoval údaje o tiscích, které byly v jeho brněnském krámě k dispozici. Vztah k moravskému prostředí je nepochybný. Pro poznání problematiky knižního obchodu pak představuje pramen, který nasvědčuje, že knihy uložené ve skladu byly jen zčásti chápány jako zboží určené k dennímu prodeji. V říšských městech sloužily jako informační pomůcka, sloužící jednotlivým knihkupcům k doplnění zásoby. Pozornost jednotlivců z řad učenců poutaly především staré tisky. Náklady spojené s vydáním skladových katalogů byly vysoké a nelze se divit, že Locatelli se za svého života neodhodlal k vydání úplného skladového katalogu. Brněnské prostředí nebylo však připraveno ani na aktualizaci tematickým výběrem.

Opusťme však Locatelliho, hospodářství sortimentní a skladové i vztah knihkupce ke konkurentům a úřadům a věnujme pozornost knižnímu majetku, který zanechal. S vlastnictvím skladu knih byla svázána možnost obsazení profese stacionárnho knihkupce v Brně. S celkovým řešením pak souvisel problém zabezpečení vdovy a sirotků i uspokojení nároků dědiců a věřitelů.

Klíčem k realizaci požadavku zemského úřadu obsadit co nejdříve uvolněné knihkupecké místo byl prodej skladu. Odrazoval zájemce, jak konkrétně dokládá jednání se zástupcem nejmenovaného pražského knihkupectví na jaře roku 1774. Zprávu o jeho návštěvě v Brně obsahuje relace komerčního konsesu ze 7. prosince 1774.[148] Reakce byla však odmítavá, knihy nehodlal převzít. Lze spekulovat o tom, že důvodem byl vysoký peněžní požadavek rodiny a dědiců. Ze zřetele však nelze ztratit rozdílnost výchozí pozice vdovy a případného kupce skladu. Knihy ve skladu měly odlišnou cenu jako prodejní knihkupecký artikl a jako skladové zboží. S tím lze ztotožnit stanovisko magistrátu, že v případě, že bude knihkupectví odděleno od skladu, vznikne škoda vdově, dětem a věřitelům. Městská rada se proto přimlouvala, aby gubernium posečkalo s vyhlášením konkursu na uvolněné knihkupecké místo. Odklad rozhodnutí nemohl zabránit sekvestraci Locatelliho majetku včetně skladu a následovalo vyhlášení veřejné licitace. Ta skončila neúspěchem, když v roce 1775 ani při třetím vyhlášení se nedostavil žádný zájemce.[149]

---

[147] Údaj o „udivujícím množství knih“ bez odkazu na pramen cituje Chr. d'ELVERT, *Geschichte des Bücher-und Steindruckes*, s. 89. J. VOLF, *Po zániku knihkupectví Karla Locatelliho* svou stylistickou parafrází informaci rozšířil, neodvolává se však na d'Elverta, nýbrž na zprávu v návěstníku (Wöchentliche Nachrichten 1772, s. 219), který neměl zřejmě v rukou; Nachrichten v roce 1772 nebyly ještě stránkovány. Zprávu jsem v návěstníku nenalezl. D'Elvertovým pramenem nebyla zpráva v návěstníku, nýbrž údaj ze zprávy magistrátu, která omlouvala, že nebyl dosud splněn požadavek gubernia urychleně zpracovat inventář skladu. Práce vázla „wegen erstaunlicher Menge deren Büchern“. Zpráva byla prezentována na guberniu 2. srpna 1772. MZA, fond B 1 Gubernium, sign. B 6, č. 64, inv. č. 472, fol. 35–36.

[148] Srov. údaje v pozn. 146.

[149] Srov. relaci komisařů městské radě z 21. dubna 1775. AMB, fond A 1/3 Sbírka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 1367, s. 643. Termíny licitací byly publikovány v návěstníku, třetí termín běžel 21. března.

445-512_simecek_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 20:24 Stránka 481

Prodej jednotlivých knih komplikovalo uplatnění předkupního práva na některé tisky. O osudu skladu se poté dozvídáme až ze smlouvy mezi brněnským knihařem a nakladatelem Jakubem Strassmannem a jeho společníkem knihkupcem Johannem Juliem Hempelem uzavřené 1. října 1784. Vyplývá z ní, že Strassmann komisionálně převzal sklad Locatelliho, prodával z něj a roku 1784 knihy do té doby neprodané přenechal za 500 zl. Hempelovi.[150] Ten v té době neměl ještě měšťanské právo a Strassmann využil úvěru, který mu poskytl, k zajištění účasti v nově vzniklé firmě Hempel und Strassmann Compagnie. Strassmann jako měšťanský knihař v 80. letech samostatně nabízel v Brünner Zeitung spis Mariana Ulmanna Alt-Mähren, jehož nakadatelem byl Locatelli. Nelze ovšem vyloučit, že exempláře k vazbě pocházely ještě od Locatelliho. Kniha Alt-Mähren patřila rovněž k nabídce v Strassmannově a Hempelově katalogu, který byl vydán bez udání roku k trhu o Početí Panny Marie. S některými tituly známými z katalogů Locatelliho se setkáme v katalogu J. J. Hempela a spol. z roku 1786.[151]

Hempel získal knihkupecké zkušenosti, mj. u J. M. Weinganda a jako administrátor v knihkupectví Mangoldově.[152] Uplatnil se zejména jako komisionář a lze vyslovit domněnku, že část Locatelliho skladu se mohla prostřednictvím Hempelovy obchodní činnosti dostat za hranice Moravy.[153] V žádosti o udělení měšťanského práva v Brně 23. října 1784 výslovně uvedl, že žádá o propůjčení knihkupeckého místa, které bylo uprázdněno smrtí Locatelliho.

Skladovou zátěž si sám Locatelli uvědomil při přípravě katalogu vázaných tisků. Nerozpakoval se jej vydat jako katalog výrazně antikvární, kde prodej jednotlivého tisku přinášel poměrně vysoký zisk. Stranou však ponechal na rozdíl od staršího katalogu Obladenova rozsáhlý soubor náboženských tisků, kde nebyl s to konkurovat cenově nabídce triviální náboženské literatury, prodávané o poutích a slavnostech a nabídce knihařů. Rozprodej skladu zahlceného tisky určenými pro každodenní náboženský život jednotlivců a kostelních bratrstev nenahrazoval náklady. V souladu se současnou legislativou, která omezovala cenzurním dohledem vydávání náboženských tisků, a to i určených pro vlastní potřebu světského a řádového kléru,[154] zaujal smířlivý postoj i k jejich konkurenčnímu prodeji. Neprotestoval proto také proti nabídce nábožen-

[150] Smlouva z 1. října 1784 je uložena ve spisech Moravského gubernia. Tam i žádost o udělení měšťanského práva. MZA, fond B 1 Gubernium, sign. B 6, č. 64, inv. č. 472, fol. 239–262.

[151] Oba katalogy popsal Vl. DOKOUPIL, *Soupis brněnských tisků* č. 0/101, s. 476 a 1786/19, s. 383–384.

[152] Údaje uvedeny níže.

[153] Zánik skladového souboru, v němž knihy určené ke knihkupeckému prodeji nebyly vlastnicky identifikovány a jako antikvární výtisky nesly nanejvýše vlastnické poznámky původních majitelů, omezuje možnost pátrat po torzech fondu. Taková cesta zůstává ovšem otevřená, sotva však bude tak úspěšná jako u tisků, které byly později součástí půjčoven knih, jež v následujícím období vznikaly při sortimentních knihkupectvích v Brně. Knihy v půjčovnách byly vlastnicky označeny.

[154] S císařským patentem z 21. března 1772 byli v Brně seznámeni vizitační komisaři a jejich prostřednictvím knihtiskaři. AMB, fond A 1/9 Stará tereziánská registratura, sign. 219, č. 23. O vztahu světské a církevní cenzury na Moravě srov. Rudolf ZUBER, *Cenzura na Moravě v 18.století do konce vlády Marie Terezie*, in: SM-Kroměříž, 1990, s. 93–116.

445-512_simecek_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 20:24 Stránka 482

ských tisků v klášterech, ač na nelegálnost prodeje úřední činitele upozornil. Za újmu však považoval prodej školských knih brněnskými jesuity. Náboženské tisky nadále ve skladu držel. I drobný výnos považoval za žádoucí k tomu, aby byla zajištěna prosperita knihkupectví. Z inzerátů v návěstníku vyplývá, že místním knihařům konkuroval nabídkou celé řady kalendářů v době před Novým rokem.

Prosperitu knihkupectví zajišťovala v 60. letech ještě stále činnost nakladatelská, umožňující výhodně uplatnit výměnu nákladu za sortiment. Po nezdaru s vydáním francouzského tisku s politickým obsahem Le jeux du Mediateur entre les souverains de l'Europe avec un avis salutaire au roi de Prusse jej svazovalo moravské a brněnské prostředí. V olomoucké tiskárně Hirnleové tiskl krátce poté již citovaný rozsáhlý dvousvazkový spis Mariana Ulmanna o nejstarších dějinách Moravy. Posloužil jím moravskému učenému vlastenectví. Kalkuloval snad i s obchodním úspěchem, který měla zajistit pohotová prezentace díla na lipském veletrhu. V Lipsku byl tisk zařazen do veletržního katalogu v roce 1762.[155] Avšak náklady na návštěvu lipského veletrhu se staly při účtování v netto obchodním styku, který nahradil obchod výměnný, málo rentabilní. V rámci netto vyúčtování klesl knihkupecký rabat z 33 %, respektive z 25 % na 16 %. Pro knihu určenou učenému světu se jevilo Locatellimu moravské zázemí právem jako příliš úzké, v době počátků kritické osvícenské historiografie však publikace nevzbudila v Německu pozornost. Ostatně ani na Moravě nepodněcoval Ulmannův výklad společenský zájem o vydávání pramenů a jejich kritický výklad, jak tomu bylo v Čechách. Po Ulmannovi zůstala sice řada rukopisů věnovaných moravským dějinám, v nichž se ozývá znalost pramenů, tiskem však nebyly vydány.[156] Pro nakladatelskou činnost v zájmu rozvoje vědeckého poznání nebyly na Moravě ještě dlouho příznivé podmínky. Chyběli tu historikové jako byli v Čechách G. Dobner, F. Pubička a F. M. Pelcl, jakož i ambiciózní programy, jež by podporovali stavové a zemská šlechta. Kontinuitní literární zázemí, jež se v Praze začalo formovat v 60. letech a vedlo záhy k vydávání časopisů, se v Brně konstituovalo až v polovině 70. let. Tradice olomoucké Societas incognitorum z konce 40. let byla krátká a byla spojena natolik s programy, jež postrádaly moravské vymezení, že pro rozvoj vědeckého života v zemi ztratila na významu. Také olomoucká univerzita nehrála obdobnou roli jako pražská se schůzemi profesorů, na nichž byly probírány otázky vědy a výuky. K změnám došlo až s přenesením univerzity do Brna, kde nakladatelské aktivity jsou spojeny s působením knihkupce Benedikta Mangolda. V této situaci nenalezl Locatelli podporu pro další nakladatelskou činnost v oblasti vědy a vzdělání a jako knihkupec znalý čtenářského prostředí se pokusil o vydání tisků určených širšímu okruhu čtenářů. Naděje budilo pole zábavné literatury, podněcované především divadlem. Zkušenost s prodejem tehdy oblíbených tragedií a komedií měl Locatelli z obchodu a často je inzeroval v návěstníku. K realizaci záměru přispělo uvedení divadelní hry Chr. Th. Koppa v Brně Moserovou společností. Hra Locatelliho inspirovala k vydání knížky s titulem Der Boss-

[155] Srov. údaj v pozn. 105.
[156] O dochovaných rukopisech srov. Beda DUDÍK, *J. P. Ceroni's Handschriftensammlung*, Brünn 1850, s. 99–111.

445-512_simecek_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 20:24 Stránka 483

hafte, ein Lustspiel in Versen und fünf Aufzügen von C. T. Kopp. S tiskem se Locatelli tentokráte neobrátil do Olomouce, ale použil služeb brněnské tiskárny dědiců Svobodových.[157] Nakladatelskou činnost rozvíjel Locatelli jen jednorázově. Tím spíše ji můžeme interpretovat jako pokus, který nasvědčuje omezenosti brněnského prostředí, které dostatečně nezajišťovalo ekonomickou prosperitu kulturních počinů. Snad i z toho důvodu Locatelli při třetím pokusu volil náklad tisku určeného příznivcům františkánského kláštera v Brně a všech minoritských komunit moravské provincie, oslavujícího život řádového světce sv. Josefa de Cupertino (Kupertina). Vydal poměrně rozsáhlý v duchu hagiografické literatury doznívajícího baroka sepsaný tisk tradičního názvu Neuntätige Erwegungen über das Leben des Wunderthätigen heiligen Josephs von Kupertin Priesters, und Beichtigers aus dem Orden der Minderen Brüdern. Autorem byl anonymní františkánský mnich z moravské provincie, knihu vytiskl Emmanuel Swoboda v Brně.[158]

Omezená vypovídací schopnost dochovaných pramenů nedovoluje odpovědět na otázku, jak prožíval Locatelli jako podnikatel zklamání z ekonomického neúspěchu, jak oceňoval prostředí, jemuž nabízel služby a nakolik se kryly ideální představy, jež měl o působení knihkupce a knihy, s brněnskou realitou. Svým ideálům se snad přibližoval alespoň nabídkou knih, kterou v návěstníku uváděl floskulí, že na prodej má „dobré knihy“. V brněnských knihkupeckých poměrech jde poprvé o konstantu, která odpovídá staršímu kalkulu s lácí prodávaného zboží. I tento kalkul byl součástí jeho nabídky. I když Locatelli měl v úmyslu prodávat knihy dobré, neznamenalo to, že knihy obratem či alespoň vbrzku prodá. Rostoucí sklad svědčí o limitech, které měla knihkupecká činnost v prostředí omezeném na poměrně malé hlavní zemské město, když prostor moravského venkova zůstal doménou cizích knihkupců a kramářů.

Výše jsem uvedl hodnocení Locatelliho činnosti, jak ji viděla městská rada, vítající obnovení knihkupectví ve městě i výtky, jež na jeho adresu vznesla cenzurní komise gubernia. K dispozici nejsou bohužel názory zájemců o knihy. Ex silentio by se dalo usuzovat, že jednotlivci neměli námitky proti cenám, které za knihy požadoval a na druhé straně nepovažovali za potřebné ocenit služby, které poskytoval. Náležela k nim snaha knihkupce dodat knihu klientovi pohotově. Zajisté i z tohoto důvodu si stěžoval na zdlouhavé cenzurní řízení a zadržování knih. Uvědomoval si, že zájemci o novinky si je napříště mohou objednat u knihkupce ve Vídni, kde revizní řízení bylo kratší a cenzura mnohdy mírnější. Úřady upozorňovaly na Locatelliho přemrštěné ceny. Také komisionář Windhauer v Olomouci si byl vědom, že požaduje za novinky, které mu dodal, vysokou cenu. Za služby, které poskytoval, si dal zřejmě zaplatit. Locatelli tím uvolňoval cestu pro konkurenci, která na výročních trzích přicházela s nižšími cenami. Vyššími cenami lze vysvětlit i stálé stížnosti na cizí kupce a požadavky, aby úřady účinně chránily jeho monopolní zájmy.

[157] Popis Vl. DOKOUPIL, *Soupis brněnských tisků*, č. 1764/7, s. 270.
[158] Popis Vl. DOKOUPIL, *Soupis brněnských tisků*, č. 1769/6, s. 282.

445-512_simecek_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 20:24 Stránka 484

Knihkupeckou činností seznamoval Locatelli veřejnost se soudobou produkcí daleko velkoryseji, než mohli činit kupci, kteří přijížděli na výroční trhy a výrazně tak rozšiřoval okruh nákupu a četby u šlechty, úřednictva a měšťanské elity. V tomto srovnání je možno považovat virtuální působení J. M. Denka jako měšťanského knihkupce v Brně za málo přínosné. Cenovou politikou Locatelliho lze vyložit nezájem o expandování do venkovských měst. Nejezdil na výroční trhy a nevytvořil si distribuční síť mezi knihaři nebo jinými zájemci o knihy. Záhy přestal vydávat katalogy novinek a v návěstníku opakoval nabídku titulů, u nichž bylo možno předpokládat, že půjdou na odbyt. Vystupoval jako zámožný kupec s luxusním zbožím, nabízí se tu odkaz na jeho původní profesi obchodníka s hedvábím, který investuje do nákupu. Přecenil svoje finanční síly a problémy řešil vysokými cenami, jež se svými postoji k cizím kupcům snažil udržet. Více než bylo záhodno spoléhal pravděpodobně na zajištění úvěru skladem. V brněnské realitě k tomu byl sotva důvod po zkušenostech s prodejem největší měšťanské knihovny, jak ji ve druhé polovině 50. let představovala knihovna V. A. Balause, obsahující na 10 000 svazků tisků a rukopisů, počínaje prvotisky a konče nevázanými knihami z let 1751–1753.[159] Locatelli knihu chápal jako medium, které je určeno elitnímu spotřebiteli. Nestal se aktivním činitelem, který by rozvoj soudobé knižní kultury spojoval s její dostupností a rozšířením v širším okruhu klientů. Postoji principála odpovídala skutečnost, že měl v krámě pomocníka. Na závěr úvahy o knihkupeckých prioritách a postojích, jak se jeví v dochovaných spisech a jak je prezentují nabídkové katalogy knihkupců, uveďme vlastní názor Locatelliho na problematiku knihkupeckého obchodu v Brně vyjádřený v roce 1763 v obavě, že augšpurský kramář s knihami a obrázky J. M. Denk získá souhlas k zřízení druhého knihkupectví ve městě.[160] Stranou přitom ponecháme osobní hodnocení činnosti Denka, který se ucházel o měšťanské právo.

Obhajobu negativního postoje k žádosti Denkově zahájil Locatelli konstatováním, že je dobře známo, že několik žadatelů před Denkem bylo odmítnuto a že také byla vrácena prosba jeho pomocníka Richtera stavovskému výboru o propůjčení místa knihkupce v Zemském domě. Veřejnost knihami dostatečně zásobuje Locatelli. Je jediným knihkupcem ve městě a přesto má co činit, aby uhájil živobytí. O drahé knihy z knihkupectví je jen malý zájem. Klášterní knihovny již nenakupují knihy jako v dobách, kdy byly budovány a učenci si nyní opatřují odborné knihy v licitacích ve Vídni. Z hlediska celkového příjmu výnos knihkupectví nepředstavoval u jeho předchůdce jediný zdroj. Mluví o něm dokonce jako o zdroji vedlejším (Neben Geschafft). Měl věno manželky a výnos z vinic a vinného šenku. Potřebnost kapitálu pro provoz knihkupectví vyjádřil konstatováním, že sám koupil Obladenův obchod a vybavil jej novými a drahými knihami. Vložil také jako nakladatel více než 4 000 zl. do vydání knihy o dějinách staré Moravy. Ve vyjádření magistrátu guberniu byla zdůrazněna argumentace, již užil Loca-

[159] Katalog je uložen v MZA, fond B 1 Gubernium, bez inv. č., sign. B 6, č.87.

[160] Rozklad k Denkově žádosti MZA, fond B 1 Gubernium, bez inv. č., sign. D 48, fol. 14–22 a protokol z 16. září 1763, tamtéž, fol. 11–13.

445-512_simecek_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 20:24 Stránka 485

telli v zamítavém vyjádření k Denkově žádosti a také v protokolu, který s ním sepsal komerční inspektor Zdiarsky. Locatelli poukazoval na nynější těžké časy a nedostatek prostředků, které vedou k nízké poptávce po knize. V Brně je jen malý počet milovníků četby a učenosti. Omezenost poptávky po knihách dokládala informace o nezájmu veřejnosti o prodej soukromé knihovny advokáta Balause. Knižní poptávku ve městě snižuje prodej školních knih. Obchod s nimi provozují jesuité. Šlo o argumenty obecně sdílené. Také Locatelliho předchůdce F. M. Obladen usiloval o monopol knižního obchodu. Ve vzpomínce na starou dohodu mezi M. Wagnerem a J. G. Muffatem jej proklamoval v prosbě Marii Terezii v roce 1747 na celou Moravu a žádal, aby bavorským obchodníkům s krátkým zbožím (kramářům) byl zcela zakázán dovoz a prodej knih v markrabství. Uváděl, že v zemi neusedlí bavorští kramáři projíždějí zemí, navštěvují městské trhy, kláštery, panská sídla, fary a také města, kde je knihkupec. Knihy mají ve skladu, prodávají je i mimo tržní čas a ničí domácí knižní obchod. Obladen přitom podléhal více než Locatelli staré ideologii. Zdůrazňoval, že přivážejí knihy zakázané, proti katolickému náboženství, tisky pověrčivé a nestydaté romány. Využil, zachycuje situaci na Moravě v době pruské okupace, také argumentu, že se vykazují pasy nejen vojenských velitelů císařské armády, ale také nepřítele. Za laciné augšpurské mapy Moravy v ceně 6 kr. žádají 1 zl. a dobrou domácí minci vyvážejí ze země. Stacionárního knihkupce je třeba chránit i před nekalou soutěží. Zatímco on je povinen vzít zpět defektní knihu, již prodal, bavorského prodejce nelze postihnout.[161] Obladenův požadavek uplatnění zákazu dovozu knih cizími prodejci a jejich prodej ve městě a na venkově označilo gubernium v rozkladu dvorské kanceláři s odkazem na stále platné privilegování prodeje zboží na výročních trzích za neuskutečnitelný. Panovnice v dekretu k Obladenově žádosti sice zdůraznila povinnost úřadů ochránit knihkupce v jeho živnosti, avšak otázku zákazu prodeje knih přešla odkazem na zvýšení dohledu na prodej podezřelých tisků a republikací generálního patentu proti hauzírníkům.[162] Locatelli v roce 1763 s požadavkem úplného zákazu prodeje knih na Moravě cizími knihkupci vystoupit již nemohl. Úporně však hájil, opíraje se o pomoc magistrátu svoje postavení v Brně.

Obdobné stanovisko jako Locatelli pro Brno vyjádřil k žádosti Denka z roku 1767 o měšťanské právo v Olomouci olomoucký knihkupec Windhauer. Také Windhauer konstatoval, že poptávka po knihách je nízká. Důvod shledával, ponechávaje stranou prodej cizích kupců, mezi něž náležel i jeho komitent Locatelli, v dostatečnosti knižních fondů, které jsou k dispozici v církevních institucích a v způsobu zásobování škol učebnicemi. Sám má rozsáhlý sklad, o knihy však není zájem. Skrovný výdělek tak přináší prodej slabikářů, katechismů, modlitebních knížek a drobných tisků. Na výroční trhy přijíždí z Brna Locatelli.[163] I když vezmeme v úvahu zájem Locatelliho a Wind-

[161] MZA, fond B 1 Gubernium, inv. č. 526, sign. B 6, č. 62, fol. 349–356.
[162] MZA, fond B 1 Gubernium, inv. č. 526, sign. B 6, fol. 378–394.
[163] Windhauerovo vyjádření k Denkově žádosti z 18. března 1768, MZA, fond B 1 Gubernium, bez inv. č., sign. D 48, fol. 75–84.

445-512_simecek_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 20:24 Stránka 486

hauera prezentovat omezenost brněnského a olomouckého trhu, které neposkytují příležitost k obživě pro dva knihkupce, líčí oba v rozkladu reálný obraz poměrů. Sortimentní knihkupec vymezením oproti cechovně organizovanému prodeji knihařů a prodeji náboženských a školních knih v církevních zařízeních byl odkázán na prodej zboží, které bylo určeno čtenáři z řad společenské elity a odborných zájemců. Knihy, jejichž četba nebyla spojena s vzdělávací činností a s praktikováním náboženství, dostávaly individuální funkci. V závislosti na této funkci sortimentní knihkupec rozšiřoval nabídku a usiloval o její atraktivitu. Dostával se tu však často do sféry určované zájmy státní politiky, již do svých zákazů interpretovali mnohdy bez dostatečných znalostí vzdělaní, líní nebo naopak příliš horliví cenzoři. Na tomto místě je vhodné upozornit na rozdílnost přístupu k pojetí prohibita. Předseda dvorské cenzurní komise Gerhard van Swieten označil rozhodnutí zemských cenzorů v Brně o zákazu knih, které si vyžádal k náhledu z katalogu knihovny po V. A. Balausovi, v obecné rovině za příliš přísné (nimis severa). Na konkrétních příkladech poukázal na nedbalost a neznalost. Cenzurní poznámku uzavřel slovy: tato cenzura v žádném případě není důvěryhodná.[164] Van Swieten vystupuje tu jako cenzor svědomitý, který je seznámen s literaturou, která byla vydána v habsburských zemích, nebo do nich přišla z říše, Francie, Nizozemí, ale také z Polska. Ve svém cenzurním referátu usiloval zřejmě o co největší znalost produkce, počínaje tisky z 16. století.

Jako obchodník s knihou Locatelli neušel pozornosti policie. A to přesto, že v jedné z relací komisařů, kteří dohlíželi na prodej knih o trzích, je uvedeno, že Locatelli nechce mít nic společného s prodejem zakázaných knih.[165] Podezření cenzurní komise, že rozšiřuje zakázané knihy, nebylo policejně prokázáno. Nelze však vyloučit spojení s knihkupci v říši, kteří se dostávali do sporu s cenzurou. Při kontrole v krámě bylo zjištěno, že prodává nekolkované kalendáře a byla mu vyměřena relativně vysoká pokuta 42 zl. a 48 kr. Není důležité, že šlo o kalendáře francouzské, jejichž prodejem zajisté nekonkuroval domácím knihařům.[166] K porušování zeměpanských patentů Locatelliho přiváděla snaha vycházet nabídkou žádané literatury vstříc veřejnosti. Mezi literaturu pro knihkupce nebezpečnou patřily tisky zednářská a náměty volnomyšlenkářské. V obou tematických okruzích projevovala rakouská cenzura opatrnost a v kumulativních zákazech poukazovala na škodlivost tisků obou skupin. Jednotlivé tituly často v seznamech nebyly jmenovitě uvedeny, vizitační komisaři však na ně nahlíželi jako na podezřelé a zabavovali je. Tak byly u Locatelliho nalezeny tři exempláře traktátu Antworts-Schreiben an die in der Welt herumschwermende Frey-Geyster, který prodával o výročním trhu

[164] Katalog citován v pozn. č. 159; v něm jsou zapsány poznámky členů vídeňské dvorské cenzurní komise v čele s van Swietenem.

[165] Relace vizitačních komisařů z 23. září 1767. AMB, fond A 1/9 Stará tereziánská registratura, inv. č. 260, sign. K 164, 1750–1767, kart. 91.

[166] AMB, fond A 1/3 Sbírka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 1357, s. 1047 (jednání městské rady 13. 9. 1765).

445-512_simecek_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 20:24 Stránka 487

o sv. Trojici v roce 1767. Přitom šlo o tisk, který vytiskla Svobodova tiskárna v roce1766.[167] Z úředního šetření vyplynulo, že traktát napsala v anonymitě zůstávající autorka jako odpověď na blíže nespecifikovaný spisek o volnomyšlenkářích. Komisař Hadrava zjistil, že autorkou je pravděpodobně jistá Bernardová (Bernardin), služebná osoba v šlechtické rodině. Ta totiž k Hadravovi poslala syna s dotazem, z jakého důvodu tisk odebral. To byla samozřejmě i otázka, která zajímala knihkupce, který nechtěl utrpět zbytečně škodu. Komisař ovšem dále hledal závadné tisky s touto tematikou a žádal, aby Bernardová byla soudně dotázána, zda nemá jiné spisy o volnomyšlenkářích.[168]

Locatelliho působení náleží době, kdy vydavatelský ruch podněcovaný osvícenstvím ještě nepronikl do měst rakouských provincií. Důležitou podmínkou pro rozvoj vydavatelské činnosti v jednotlivých hlavních zemských městech bylo, aby se do ní zapojili knihkupci. V českých zemích to byla Praha, kde s příchodem knihkupců s kapitálem z říšských měst vzniklo záhy konkurenční prostředí. Do Brna v 60. letech žádný cizí knihkupec nezamířil a úkolu se ujal Locatelli. Plnil jej na úrovni, která převyšovala niveau měšťanské veřejnosti a požadavky inteligence z řad kléru. V takové situaci se jen těžko vracely prostředky, jež vložil do nabídky a nákupu. V důsledku toho se stávalo vydávání katalogu francouzských knih ztrátovým. Omezeny zůstávaly nakladatelské aktivity. V Brně, které disponovalo ve srovnání s Prahou podstatně nižším potencionálem tvůrčích osobností vědy a kultury a kde bylo méně čtenářů z řad šlechty, úřednictva a měšťanské inteligence, nakladatelská a knihkupecká činnost směřovala nadále k úzkému okruhu zájemců. Ještě v polovině sedmdesátých let vydavatel nejstaršího brněnského časopisu Wöchentliche Erinnerungen eines Freundes von Brünn katecheta hlavní školy Josef Lauber konstatoval, že řemeslnické vrstvy nepatřily mezi čtenáře a časopis tu nenalezl odběratele. Víme-li, že funkcí časopisů bylo nahradit širokému publiku odbornou a zábavnou knihu, a v Brně se k této devize přihlásil již v 50. letech první vydavatel brněnského návěstníku Johann Anton Kernhofer, správce moravského zemského důchodu a inspektor Moravské půjčovní banky a ve druhé polovině 70. let továrník a vydavatel druhého nejstaršího časopisu v Brně Heinrich Georg Hoff (Hopf), lze se domnívat, že nakladatelská činnost a knihkupecký prodej nepřinášely větší zisk. Brněnská veřejnost úroveň pravidelné knihkupecké služby neoceňovala a stav literárního života nakladatele nevyžadoval.

O provoz knihkupectví ve městě v intencích kulturní politiky Marie Terezie měl velký zájem zemský úřad. Gubernium z toho důvodu po smrti Locatelliho naléhalo na ukončení dlouho se vlekoucího dědického a konkurzního řízení a v roce 1775 požádalo pražské gubernium o uveřejnění oznámení o uprázdněném knihkupectví v Brně, když se na Moravě nepřihlásil kvalifikovaný uchazeč.[169] Požadavky knihkupeckého řádu, který právě v té době vstoupil v platnost, mohly sice v konkrétním případě posloužit k vysvětlení průtahů, zakrývaly však problém nízké atraktivnosti knihkupeckého obcho-

[167] Popis Vl. DOKOUPIL, *Soupis brněnských tisků*, č. 1766/5, s. 272.
[168] Srov. zprávu o revizi knih z 23. června 1767, AMB, fond A 1/9 Stará tereziánská registratura, inv. č. 260, sign. K 164, 1750–1767, kart. 91.
[169] Srov. J. VOLF, *Po zániku knihkupectví Karla Locatelliho v Brně*, s. 205–208.

445-512_simecek_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 20:24 Stránka 488

dování. Neutěšenou situaci dokládá ekonomická realita Locatelliho knihkupectví. Locatelli tonul v dluzích, z kterých nebylo východiska. Neutěšené poměry pravděpodobně přispěly k tomu, že Karl Fanz Locatelli již určitý čas nemocný, jak svědčí požadavek lékaře MUDr. Hoffmanna na dlužný honorář za léčení, 4. dubna 1772 ve věku 42 let zemřel, zanechávaje po sobě manželku a malé děti. Závěť nesepsal. Vdova Josefa Locatelli uplatnila neprodleně nárok na majetek ve výši 3 500 zl. z titulu dluhu a požádala městskou radu o zákaz prodeje manželova majetku komukoli. Později byly uplatněny pohledávky dalších osob. U knihkupců měl dluh jediný. Svědčil budyšínskému Jakubu Deintzerovi a dosahoval výše 267 říšských tolarů a 3 gr. Pohledávku uznal ještě za svého života Locatelli a předal ji směnečnému a obchodnímu soudu. Věřitelé, kteří rychle zjistili, že jejich požadavky nemohou být vyrovnány bez konkurzního řízení, obrátili svůj zájem na knihy ve skladu a požadovali, aby byly sepsány. V přesvědčení, že tudy vede cesta k vyrovnání, je utvrzoval rozsah knižního fondu. Problém spočíval v tom, že v licitaci po třikrát vyhlašované se nenalezl kupec a sklad přišel do nuceného prodeje.[170] Příklady z Prahy svědčí, že v knihkupeckém podnikání nešlo na sklonku 18. století o nic mimořádného. Vysoká nabídka knih nebyla v souladu s finančními prostředky, jež byly ve společnosti k dispozici na nákup. V té situaci byl dán ekonomický popud k realizaci osvícenské ideje rozšíření a prohloubení vzdělání četbou zřizováním výpůjčních knihoven a čítáren.[171] Je třeba opakovat, že knihkupectví nenáleželo ještě k obvyklému místu nákupu. Zájemci o četbu se spokojovali koupí kalendářů a náboženských tisků u knihařů.

Předčasné ukončení Locatelliho života poskytuje příležitost nejen k seznámení s projednáváním nároků dědických a s požadavky věřitelů, ale také se situací, v níž se ocitl knihkupecký podnik. Bylo nutné postarat se o provoz knihkupectví a zajistit tím živobytí vdovy s dětmi. Situace byla tísnivá a obtížné bylo nalézt poručníka dětí u nejbližších příbuzných, výmluvu k nepřijetí poručnictví nalezl i bratr zemřelého. Prvořadým se jevilo, aby zůstal otevřený knihkupecký krám. V té souvislosti se poznovu dovídáme, že Locatelli měl pomocníka, který byl s to v nastalé situaci pokračovat v obchodní činnosti. S pomocníkem bylo třeba projednat, zda v obchodě zůstane a jak jej povede. Jemu byla také uložena povinnost sepsat ve třech exemplářích inventář skladu. Pomocník později uváděl, že na tuto práci má málo času. Nelze se tuze divit, přebral povinnosti principála a neměl jako on pomocníka. Nadále nabízel knihy inzeráty v návěstníku, vybíral je převážně ze skladu, jak svědčí roky jejich vydání, ale v letních měsících se objevuje na pultu stále více tisků s letopočtem 1772, které musel objednat. Obsluhoval zákazníky a kromě toho bylo třeba, aby vedl účty. Důvěru v zkušenost a poctivost starého pomocníka vysvědčuje, že nedošlo k žádné regulaci. Až do ukončení dědického řízení mělo být vdově vypláceno týdně výživné. To vše se změ-

[170] Údaj u Chr. d'ELVERTA, *Geschichte des Bücher- und Steindruckes*, s. 89 a nověji J. VOLF, *Po zániku knihkupectví Karla Locatelliho v Brně*, s. 205–208.

[171] Srov. Alberto MARTINO, *Die deutsche Leihbibliothek. Geschichte einer literarischen Institution (1756–1914)*, Wiesbaden 1990.

445-512_simecek_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 20:24 Stránka 489

nilo, když pomocník, jehož jméno není známo, někdy v srpnu roku 1772 zemřel. V zasedání městské rady 25. září se jednalo o tom, komu svěřit krám a za jakých podmínek a jak vysoké výživné má být týdně vypláceno vdově a dětem.[172] Nový pomocník měl být vzat pod přísahu a v první řadě sepsat podle pokynů advokáta Poppa inventář. Ze souvislosti je zřejmé, že zde práce starého pomocníka uvázla a smrt ho vysvobodila od této povinnosti. Prodejní činnost měla ovšem pokračovat a substitut měl vést knihu již prodaných a budoucně prodaných knih s údaji o prodejní ceně. Knihu s příslušnými údaji byl povinen předkládat věřitelům. Utržené peníze měl nejméně jedenkrát týdně odvádět advokátu Noemu. Výživné pro vdovu a děti, které mělo charakter pretense na dědictví, bylo stanoveno na 7 zl. týdně. Vdova příjem potvrzovala. O nedostatku prostředků v rodině Locatelliho vypovídá skutečnost, že pohřební výlohy hradil otec vdovy. V pozůstalostním řízení mu bylo přiznáno zaplacení pohřebních výloh i platba za sloužení zádušní mše. Radní také rozhodli, že lékaři, který Locatelliho léčil, bude snížena požadovaná odměna. Chybí naopak rozhodnutí rady, nakolik má být knihkupecká činnost omezena ve prospěch inventarizace. Z inzerátů v návěstníku je patrné, že knihkupectví přestalo postupně otiskovat nabídku knih. Byl to pravděpodobně důsledek rozhodnutí zastavit nákup.

Smrtí Locatelliho a rozprodejem jeho skladu končí období, kdy celoroční knihkupecká obslužnost byla v rukou měšťanského stacionárního knihkupce a konkurence cizích knihkupců omezením na výroční trhy udržována na nízké úrovni. Pro cizí knihkupce se širším sortimentem se stával prodej na výročních trzích málo atraktivní. Překonat nabídku domácího knihkupce bylo nákladné již tím, že bylo nutno dovést rozsáhlý soubor novinek a po ukončení trhu je opět odvést nebo uložit ve skladu. Náklady spojené s transportem byly vysoké. Nejisté bylo rovněž, jaké překážky bude cizím knihkupcům třeba překonat při cenzuře v místě prodeje. Po vydání patentu o zákazu hauzírování s knihami v roce 1766 překvapila přísná praxe uplatňovaná na trzích nejen kramáře přicházející z Augšpurku, ale také domácí prodejce, zejména také knihaře a jejich pomocníky. J. M. Denk nalezl řešení v zaměření na Brno, kde na předměstí zakoupil dům a trhy ve městě pravidelně navštěvoval, zatím co dříve zmiňovaní bavorští kramáři přestali do Brna dojíždět. Neušel však udáním stacionárního knihkupce, že vydává neoprávněně knihy ze skladu v době mezi trhy. Zostřený dohled dopadl také na domácí kramáře a podomní obchodníky, kteří se podíleli především na prodeji produkce regionálních tiskáren a hledali pro ně zájemce na venkovských trzích. Takové rozšiřování knih bylo však od poloviny 18. stol. postupně omezováno zařazením jednotlivých tisků mezi knihy zakázané a nejvýrazněji právě zákazy hauzírování.

Postupný zápas tereziánského státu s pověrčivostí, nevědomostí a zaostalostí, které osvícenci považovali za překážku, omezující vliv osvícenských reforem, přinesl ztráty pro místní tiskárny, mezi nimi i tiskárnu v Brně. K vydavatelskému programu Svobodovy tiskárny náležely zejména modlitební knížky, náboženské rozpravy a kázání kapucínského kazatele Martina Cochema. Jejich zařazení do katalogu v habsburských

[172] AMB, fond A 1/3 Sbírka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 1364, s. 1080.

445-512_simecek_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 20:24 Stránka 490

zemích zakázaných knih v roce 1754 poškodilo majitelku tiskárny a na její prosbu byl povolen prodej na dobu platnosti ochranného privilegia do roku 1759.[173] O tom, že tato produkce byla žádána, svědčí soupis Cochemových tisků, jež po zákazu zůstaly na skladě v brněnské tiskárně a v krámech brněnských a venkovských knihařů a kramářů. Tisky měly být odevzdány, nesměli je mít ani duchovní a církevní instituce.[174] Tisky přesto zůstaly na trhu, jak svědčí nález výtisků u kramáře Josefa Ptinského z Ivanovic v roce 1766.[175] Proti takovým spisům horlil ještě Václav Matěj Kramerius jako vydavatel Knihy Josefovy, již v překladu z německého jazyka vydal v roce 1784.[176]

Pro vymezení vlastního obchodního zájmu, ale rovněž funkce sortimentního knihkupeckého obchodu, jak ji chápal Locatelli, je zajisté příznačné, že sféra podomního obchodu s tisky určenými lidovému prostředí nezavdávala důvod ke sporům a stížnostem. O povolení navštěvovat trhy a nabízet tam knihy bylo nutno žádat i knihkupcům etablovaným na Moravě a ve Slezsku. Ještě za života Locatelliho byl prodej na trzích v moravských městech a na panstvích v zemi guberniálním dekretem povolen opavskému knihkupci Benediktu Meyerovi.[177] Prodej knih byl povolen také neofytovi Josefu Ptinskému z Ivanovic s odůvodněním, že má sklady knih v Ivanovicích a ve Vyškově. Možnost prodávat knihy ze skladů poskytovala větší teritorium pro nabídku.[178] Nadále trval přísný dohled na šíření nekatolické náboženské a bohoslužebné literatury. Pro šíření evangelické literatury ve Slezsku, která nalezla cestu také do Uher, měla již v 20. letech 18. století význam těšínská základna, udržující kontakty s hallskými pietisty.[179] V 70. letech nejmenovaný knihkupec v Těšíně prodával luterské knihy příchozím z Moravy. Gubernium vyzvalo Královský úřad ve Slezsku, aby takový prodej knihkupci zakázal.[180] Z úředních spisů vyplývá, že tzv. kacířské tisky byly často získávány také z uherských zemí. Na brumovském panství si opatřovali poddaní luterské knihy při návštěvě příbuzných v Uhrách (na Slovensku). Gubernium nařídilo v roce 1769 prohlídku podezřelých domů.[181] V roce 1771 došlo i v této sféře k uvolnění a schválené evangelické teologické knihy byly povoleny k držení protestantům a učeným osobám.[182]

[173] Srov. dekret reprezentace a komory z 3. června 1756. SOKA Olomouc, fond Zlomky registratur, inv. č. 4295, sign. XXII/63.
[174] Srov. ŠIMEČEK II, s. 388.
[175] AMB, fond A 1/9 Stará tereziánská registratura, inv. č. 260, sign. K 164, kart. 91.
[176] Text Knihy Josefovy nově vydal Jan NOVOTNÝ, *Matěj Václav Kramerius*, Praha l973, s. 265–301.
[177] Dekret gubernia z 13. dubna 1767. AMB, fond A 1/9 Stará tereziánská registratura, inv. č. 65, sign. B 219, kart. 30. Byl intimován městské radě, která jej publikovala a sdělila městskému soudu.
[178] Srov. sdělení magistrátu guberniu z 19. září 1766 (na základě relace vizitačních komisařů). AMB, fond A 1/9 Stará tereziánská registratura, inv. č. 260, sign. K 164, kart. 91.
[179] Srov. Milan ŠMERDA, *Těšínský pietismus a Uhry (Slovensko)*, in: Z dějin visegrádského prostoru. Richardu Pražákovi k pětasedmdesátinám, edd.: Vladimír Goněc a Radomír Vlček, Brno 2006, s. 43–54.
[180] Šlo zřejmě o obchod organizovaný. Gubernium mělo informaci, že sedlák z Mořkova u Nového Jičína byl přistižen na hranicích s 20 kusy knih. AMB, fond A 1/9 Stará tereziánská registratura, inv. č. 65, sign. B 219, kart. 30.
[181] Dekret gubernia z 13. října 1769. AMB, fond A 1/9 Stará tereziánská registratura, inv. č. 65, sign. B 219, č. 13, kart. 30.
[182] Intimát gubernia magistrátu z 9. srpna 1771 se sdělením dvorského dekretu z 20. července 1771. AMB, fond A 1/9 Stará tereziánská registratura, inv. č. 65, sign. B 219, kart. 30.

445-512_simecek_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 20:24 Stránka 491

V rakouské monarchii se tak ještě před vydáním tolerančního patentu připravovaly podmínky k integrační úloze knižního obchodu při distribuci teologické a náboženské literatury státem povolených konfesí.

Prameny, které jsem měl k dispozici, vypovídají, že v sortimentním obchodu s knihou náleželo v 60. letech na Moravě prvenství Brnu. Výrazně je doplňoval knižní obchod augšpurského kramáře s obrázky J. M. Denka a hauzírujících knihkupců z Mikulova. U vědomí významného postavení Olomouce v církevním a kulturním životě Moravy se jeví naopak jako překvapivá nízká aktivita olomouckých knihkupců, kontrastující s významem tamější tiskárny. Přesvědčuje o ní následující výklad, v něm je podán zároveň pokus o vysvětlení.

O výročním trhu v Olomouci byl Locatelli vystaven konkurenci augšpurského kramáře Denka. Ten měl knihy po ukončení trhů na skladě u řezníka Lindenthala. Windhauer si na prodej ze skladu na Denka v době mezi výročními trhy nestěžoval. Knihkupecké poměry byly v Olomouci ovšem odlišné od brněnských. Charakteristický byl pro ně komisionářský vztah. To však neznamenalo, že jediný měšťanský knihkupec v Olomouci Windhauer souhlasil v roce 1768 s kladným vyřízením Denkovy žádosti o měšťanské právo. Obdobně jako Locatelli v Brně v rozkladu uvedl, že ve městě se nemohou uživit dva knihkupci. Některý týden prý prodá jen slabikáře, katechismy, modlitební knížky a jiné drobné tisky a výdělek činí 1 zl. Má sice velký sklad, ale málo zájemců. Žádal proto, aby Denk se svou žádostí byl odkázán na dobu, kdy se sám knihkupectví vzdá.[183] Olomoucký magistrát Windhauerovy argumenty přijal za své, uvedl, že Windhauer projevil při obležení Olomouce Prusy vlasteneckou horlivost a dodal, že Denk by měl mít trpělivost.[184] Komerční konses a gubernium Denkovu žádost podporovaly a obdobně jako v Brně navrhovaly, aby Denk knihkupecký krám odkoupil. K příslušné dohodě však nedošlo. Krátce na to se však smrtí Windhauerovou problém vyřešil, když jeho právo na knihkupecké místo v Olomouci zaniklo. Magistrátu bylo 6. dubna 1770 oznámeno, že právo bylo přeneseno na Denka.[185] Denk krám a sklad nezakoupil a obchod nadále provozovala vdova po Windhauerovi. Denk si však směl zařídit vlastní krám. V seznamu knihkupců, který krajský úřad sdělil guberniu v roce 1772, jsou uvedeni Windhauerová a Denk jako oprávnění knihkupci v Olomouci.

Ze skutečnosti, že v Olomouci byli v roce 1772 dva knihkupci oprávnění k obchodu s knihami, lze sotva vyvozovat, že knihkupecká obslužnost tu byla na vyšší úrovni než v Brně. Chyběla tu podnikatelská aktivita knihkupce Locatelliho úrovně, prodej byl dlouho v rukách knihaře Windhauera, který až v stáří se rozhodl změnit cechovní řemeslnickou profesi knihaře za knihkupeckou živnost. Útlum zaznamenali i knihaři, kteří nostalgicky v roce 1768 vzpomínali na doby, kdy měli 4–5 tovaryšů. Nyní pracují se třemi, maximálně čtyřmi. Ve prospěch Windhauera vydali svědectví, že v Olomouci

[183] Údaje v pozn. 16.
[184] Údaje v pozn. 17.
[185] MZA, fond B 1 Gubernium bez inv. č., sign. D 48, fol. 110–111.

445-512_simecek_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 20:24 Stránka 492

nikdy nepůsobili dva knihkupci.[186] Výjimkou byl čas před 25 lety, kdy tu krátce s knihami obchodovali vedle sebe Urban Franck[187] a bratr brněnského knihkupce Matyáše Wagnera František.[188] Oba byli přijati za měšťany v roce 1727, Franck na profesi obchodníka s norimberským zbožím, Wagner byl uveden v knize přijatých měšťanů jako knihkupec.[189] Olomouc nadále zůstávala důležitým skladovým místem a díky koncentraci církevních zařízení a škol lákavým místem pro odbyt. Na něm se podíleli domácí knihkupci a knihaři jen částečně. Byl si toho vědom H. M. Windhauer, když konstatoval v rozkladu pro magistrát, že již vybudované církevní knihovny neposkytují výdělek jako dříve, univerzita si obstarává filozofické a teologické spisy z Vídně a pro nižší školy opatřují učebnice představení z tiskárny pražské univerzity.[190]

Vývoj knižního obchodu v Olomouci úzce souvisí s rozvojem sortimentního knihkupeckého obchodu v Brně a na Moravě v období, které předcházelo rozhodnutí dvorských úřadů ve Vídni nahradit starou normu pro prodej knih platnou v habsburské monarchii od roku 1766 a připravit obecně platný knihkupecký řád. I když dominantní postavení v knihkupeckém obchodě získala v 18. století v Brně a v Olomouci kniha v německém jazyce a v stále širší míře sílilo spojení s centry knižního obchodu ve Vídni a v Lipsku, zůstával přístup publika ke knižním novinkám omezený. Na stagnaci sortimentního obchodu se podílela přetrvávající uzavřenost nerozvinutého regionálního trhu a nedostatečná obslužnost. Jediným stacionárním knihkupcem, který vstupoval do počátků 70. let s knižním sortimentem srovnatelným s nabídkou v jiných hlavních městech habsburských zemí, byl brněnský Locatelli. V situaci, kdy knižní produkce se zaměřovala na stále širší okruh konzumentů, šlo o to dosáhnout jednak vyššího stupně konkurenceschopnosti domácích knihkupců vůči cizím kupcům, jednak vytvořit kruh loajálních distributorů zboží, které mohlo být nebezpečné státu a společenskému řádu. Dvorská místa nepodcenila potřebu zvýšit vzdělanostní a profesní úroveň knihkupců, zároveň však si byla vědoma potřeby ekonomické ochrany knihkupeckého podnikání v celorakouském rámci. Komplexně měl regulovat poměry Knihkupecký řád, který by nahradil normu z roku 1772.[191] Stávající poměry na Moravě a v rakouském Slezsku zaznamenala kverenda, již vyvolala potřeba zmapovat situaci v oblasti knihkupeckého obchodu v jednotlivých habsburských zemích při přípravě návrhu knihkupeckého pořádku. Počátek akce je možno položit do doby

[186] Příloha k vyjádření magistrátu z 18. března 1768, které je citováno v pozn. 17.
[187] K. CHYBA, *Slovník knihtiskařů v Československu* neuvádí.
[188] Tamtéž, s. 299 a ŠIMEČEK III, s. 397–398.
[189] Srov. V. NEŠPOR, *Matriky měšťanů olomouckých*, in: ČVSM 52, 1939, s. 111.
[190] Údaj v pozn. 16.
[191] O genezi knihkupeckého pořádku na základě nových pramenů pojednal Michael WÖGERBAUER, *Die Genese der „Ordnung für die Buchhändler In der Kaiserl. Königl. Erblanden von 1772“*, Brücken 2005, s. 135–161, tu starší literatura k tématu. V české literatuře obsáhlá parafráze obsahu pořádku u J. VOLFA, *Po zániku knihkupectví Karla Locatelliho v Brně*, s. 205–208.

445-512_simecek_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 20:24 Stránka 493

září–říjen 1771. Pro Čechy byly výsledky zpracovány v nedatovaném referátu českého gubernia, jež je na tergu opatřeno údajem 10. listopadu 1772.[192] Zprávu z moravského gubernia postrádáme. Dochována je jen složka, do níž byl spis vložen. Je nadepsána Die allergnädigst emanirte Buchhandlungs Ordnung und Beschreibung deren hierlandes befindlichen so wohl befugt- als unbefugten Buchhandlungen betreffend.[193] Knihkupecký řád z 28. března 1772 (Ordnung für die Buchhändler in den Kaiserl. Königl. Erblanden)[194] položil formulací koncesních náležitostí právní základ k vývoji knihkupeckého podnikání v habsburské monarchii. Přípravou a vydáním dokumentu bylo zároveň vyjádřeno, že stát přiznává knihkupeckému stavu významnou úlohu při prostředkování poznatků z oblasti vědy, techniky, kultury a umění a v podpoře tvůrčích aktivit a rozšíření recepčních schopností čtenářů. Knihkupecký řád otevíral cestu k překlenutí zemských a regionálních hranic a rozšíření knižní nabídky. Multiplikace účinků, kterou přinášela četba novin, časopisů, odborných knih, výchovné a krásné literatury posilovala nové organizační principy v životě soudobé společnosti. Vývoj individuálního vědomí se dostával do užšího spojení s pojmem občanské veřejnosti, angažovanosti a kulturnosti.[195] Profesní zdatnosti knihkupce připadla v podmínkách, kdy docházelo v důsledku příznivých výsledků školské politiky Marie Terezie k růstu vzdělání, důležitá role. Jeho prostředkování a pomoc přispívala k tomu, že vzrůstající okruh konzumentů psané kultury mohl úspěšněji než v minulosti přijímat a uplatňovat poznatek, že komunikace, informace a znalosti jsou ústrojnou součástí pracovního a intelektuálního rozvoje osobnosti, hledající uplatnění v hospodářské sféře, ve službě humanitě a státu a tím dosáhnout i výhodnějšího zařazení individua do společenské struktury.

Exkurs

V organizaci měšťanského knihkupeckého obchodu neměl místo obchod s židovskými tisky a speciálně s tisky hebrejskými. Izolovanost židovského písemnictví v hebrejském jazyce a v jiddisch od křesťanské knižní kultury trvala i v době, kdy sílil zájem státu o zařazení židovské populace do společnosti a ekonomické zřetele a uplatňovaná dohlédací praxe kladly základy k správnímu vývoji, který reguloval cenzurní řízení a revizní činnost na stejných principech v obou kulturních sférách, křesťanské i židovské. Jazyková výlučnost hebrejské náboženské literatury vynutila si ovšem některá

[192] Nejisté je, zda se údaj vztahuje k zpracování dokumentu, respektive k jeho expedici, nebo k stadiu, kdy se gubernium k látce znovu vrátilo. Referát vydal M. WÖGERBAUER, *Das Maria-Theresianische Verzeichnis aller Buchhändler (1772). Entstehungsgeschichte und Edition eines amtlichen Referats über Böhmen*, in: Mitteilungen der Gesellschaft für Buchforschung in Österreich 2004/1, s. 5–14.

[193] MZA, fond B 1 Gubernium, sign. B 6, č. 64, inv. č. 472, fol. 1.

[194] Knihkupecký pořádek je nově vydán v díle *Der deutsche Buchhandel in Urkunden und Quellen* (vyd.Hans Widmann), Hamburg 1965, s. 74–76, přetisk podle vydání Karl JUNKERA, *Zum Buchwesen in Österreich* (Wien 1899) v novém vydání Junkerovy publikace ed. Murray G. Hall, Wien 2001, s. 89–91.

[195] Rozsáhlou látku k poznání procesu rozvoje vzdělanosti v německých zemích snesla Pia SCHMID, *Deutsches Bildungsbürgertum. Bürgerliche Bildung zwischen 1750 und 1830*, Frankfurt am Main 1985.

445-512_simecek_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 20:24 Stránka 494

specifická ustanovení. Až do roku 1755 k nim patřilo zachování cenzurní pravomoci pro hebrejské tisky jesuitské univerzitě v Olomouci, jak ji rektoru propůjčil císař Karel VI. reskriptem z 9. prosince 1721 a ve sporu s olomouckým biskupem potvrdila v roce 1744 Marie Terezie. V roce 1755 se stal cenzurním úřadem zemský úřad reprezentace a komory v Brně. Vydělení prodeje židovských tisků a rukopisů z křesťanských knihkupeckých obchodů odpovídalo starým kulturním tradicím. Teprve později historické zájmy a sběratelství tuto obchodní izolaci na straně křesťanských knihkupců narušily. Nabídkové katalogy novinek a skladové katalogy brněnských knihkupců Obladena a Locatelliho plně reflektují realitu oddělení a tisky židovské neobsahují. Lze konstatovat, že křesťanský sortimentní knihkupecký obchod se nestal prostředníkem mezi oběma knižními kulturami.

S jinou situací se setkáme na straně židovské, kde je třeba rozlišovat obchod s hebrejskou knihou a obchod s tisky v jazycích společnosti, v níž Židé žili. V pražském ghettu židovští obchodníci náleželi běžně také k prodejcům křesťanských knih. Ty ovšem nebyly určeny židovské komunitě. V ghettu byla kniha nahlížena jako předmět obchodních aktivit jako jiné zboží a prodej zaměřen za jeho hranice. V soupisu z roku 1729 je mezi pěti knihkupci uveden jediný, který obchodoval výlučně s hebrejskými knihami. Na sklonku 18. století měli někteří židovští obchodníci kromě knihkupectví v ghettu také krám v křesťanské čtvrti. Významný podíl jim připadl při prostředkování tisků židovským hauzírníkům. Později přibylo zejména židovských antikvářů, tj. obchodníků s vázanými tisky.[196] Na Moravě v 18. století nebylo centrem obchodu s židovskými tisky hlavní zemské město Brno ani Olomouc jako sídlo biskupství, nýbrž poddanské město Dietrichštejnů Mikulov. Organizace obchodu byla nepochybně vázána na skutečnost, že tamější početná židovská obec byla místem, kde sídlil zemský rabín. Pozici Mikulova v obchodu s hebrejskými knihami uznávalo moravské gubernium.

Do Mikulova směřoval na počátku 18. století tok hebrejských tisků jednak z Prahy, kde pracovali židovští tiskaři, jednak ze Slezska. Poloha města na silniční síti směřující z Vratislavi přes Olomouc, Brno a Mikulov do Vídně poskytovala dobré podmínky pro transitní obchod. Zde byly do distribuční sítě pro Moravu i Čechy vřazovány mj. necenzurované hebrejské tisky z ciziny. Morava byla k obchodu vhodná již z toho důvodu, že zde fungoval nedostatečně cenzurní dohled na hebrejské knihy, ovlivněný nepochybně tím, že v zemi nevyvíjela činnost židovská tiskárna. K účinným opatřením dal úřadům podnět rostoucí proud hebrejských knih, které přicházely přes Moravu do Čech. Šlo o obchod ve velkém, který neunikl pozornosti. Odpovědnost mikulovských Židů Goldschmida a Lehmanna za dovoz pěti beden hebrejských tisků do Prahy na sklonku roku 1721 zdůraznil reskript Karla VI. z 9. prosince 1721 zaslaný moravskému tribunálu.

[196] Knihkupecké poměry v židovském městě v Praze vylíčil Jiří KUDĚLA, *Pražský židovský knihtisk, židovská knihkupectví a antikvariáty 18.–19. století*, in: Documenta Pragensia X/2, Praha 1990, s. 407–436. O sporu o právo prodeje starých vázaných tisků srov. Josef M. HOVORKA, *Dějiny gremia knihkupcův a nakladatelů pražských na základě archivních pramenů gremiálních*, Praha 1920, s. 21. Prodej starých tisků židovským kramářům povoloval dekret z roku 1772.

445-512_simecek_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 20:24 Stránka 495

Císař zároveň rozhodl, že napříště má cenzurovat hebrejské knihy, jež jsou určeny pro markrabství, rektor královské univerzity v Olomouci. Uvedl, že rektor jesuitské univerzity tuto službu nabídl a proto nařídil, že tisky ze všech míst v zemi mají být odesílány do Olomouce, zatímco tribunálu mají celní a mýtní úřady postupovat jejich seznamy.[197] Reskript byl dán na vědomí krajským úřadům, královským městům, židovskému rabínovi v Mikulově a rektorovi univerzity.[198] Česká dvorská kancelář připojila k císařskému dekretu, který jí byl zaslán, výslovnou poznámku určenou pro moravský tribunál, že je třeba zajistit v Olomouci také cenzuru tisků zasílaných do Čech.[199] Obchod s hebrejskými tisky byl podroben přísnému dohledu. Na Moravě, kde nebyla až do 50. let 18. století hebrejská tiskárna, šlo výlučně o cenzuru knih dovezených. Bylo již řečeno, že úloha při zachycení dovezených tisků připadla mýtním a celním úřadům. Ve vnitrozemí dohled na dovezené knihy vykonávaly krajské úřady a magistráty královských měst. Zadržené hebrejské tisky byly odesílány k cenzuře do Olomouce; moravskému tribunály byly postoupeny v té souvislosti soupisy těchto knih.

Ústřední úloze Mikulova při distribuci hebrejských tisků nasvědčuje provoz židovského knihkupectví v Mikulově. Knihkupec Löbel Schidtlost (jindy Schiedloss) byl na počátku 20. let 18. století ústřední postavou velkých knižních obchodů. Vyplývá to z výslechu, který byl sepsán s mikulovským hauzírníkem Izákem Polackem. Padesátiletý, ženatý vlastník domku a krámu, provozující obchod s kožešinami a malé kramářství s tkalouny a tabákem, vyznal do protokolu, který byl sepsán v městské radě 4. ledna 1725,[200] že Schidtlost mu svěřil k převezení do Prahy dvě truhly knih. Polack odvoz domlouval se selským formanem, protože Schidtlost neuměl německy. Truhly vydala na místě Schidtlosta, který odejel do Vratislavi, knihkupcova žena. V Hořepníku Polack truhly složil u známého Žida a o dopravu do Prahy se postaral další hořepnický Žid. V pražském Ungeltu bylo zjištěno, že truhly ukryté v pytlích s ovsem a při kontrole v městské bráně v pražských městech objevené obsahovaly 96 exemplářů talmudu. Polack při prohlídce vozu v bráně nebyl, měl od dřívějška zakázáno obchodovat v pražských městech s knihami. Pro poznání významu mikulovského střediska má význam údaj, že v Praze byl Polack ubytován u kožešníka Davida Wallische, kde se dověděl, že náklad knih byl zadržen a že jej hledá rychtář. Ještě téhož dne proto Prahu opustil. Odešel do Teplic a odtud do Förde (Förthe), kde pobyl 16 týdnů a kde jej navštívil Wallisch a sdělil mu, že má jít na veletrh do Frankfurtu. Tam se s ním znovu sešel a řekl mu, že bude dobře, když bude hauzírovat 2–3 roky v cizině, než se záležitost v Praze utiší. Zájem na tom, aby Polack se nevrátil a vzal tak na sebe zakázaný obchod, měli Schidtlost a mikulovský židovský starší Salomon. Fingovali proto Polackův dopis

[197] MZA, fond B 1 Gubernium, inv. č. 472, sign. B 6, č. 48, fol. 2–5 a Národní archiv, fond Česká dvorská kancelář, sign. IV M 2, inv. č. 931. O zabavení knih v Ungeltu srov. Rudolf ZUBER, *Cenzura na Moravě v 18. století do konce vlády Marie Terezie*, s. 96, o revizi hebrejských knih v Ungeltu Alexander PUTÍK, *The Prague jewish community in the late 17th and early 18th Centuries*, in: Judaica Bohemiae 35, 2000, s. 4–140.

[198] MZA, fond B 1 Gubernium, inv. č. 472, sign. B 6, č. 48, fol. 6–9.

[199] Srov. údaj v pozn. 197.

[200] MZA, fond B 1 Gubernium, inv. č. 472, sign. B 6, č. 48, fol. 46–56.

445-512_simecek_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 20:24 Stránka 496

z Amsterodamu na bianco listu Polackova dlužního úpisu. Úpis zanechal před cestou do Prahy pro případnou potřebu ženě v krámu. Podpis byl pravý, podepsaný plným jménem, jak bylo u Židů obvyklé právě jen v dlužních úpisech (jindy se podpis krátil), text však napsal židovský písař v Mikulově. Plán zhatil Polack, když Wallischovi prohlásil, že chce domů a raději zemře, než zůstane v cizině. Výrok o trestu smrti nebyl nereálný, hrozil těm, kdo dovážejí zakázané tisky. Když se Polack do Mikulova po více než půl roce vrátil a odpovídal při výslechu na 48 otázek (nacionále a otázky týkající se knižních obchodů), zlehčil svoji účast na prodeji tím, že nešlo o jeho obchod, ale o obchod knihkupce Löbla Schidtlosta. Z toho důvodu Polack důsledně trval na tom, že neví, odkud knihy přišly, kdo knihy objednal, komu byly určeny, kolik stály, kdo zaplatil výlohy. Vyhnul se tím také otázce, zda knihy sám prodával.

Pro pochopení úlohy Mikulova v obchodě s hebrejskými tisky jsou důležité dvě indicie. Za prvé, že další rekognoskaci kausy zabránila po výslechu Polacka mikulovská vrchnost, která vznesla protest proti jeho výslechu v městské radě s odůvodněním, že obviněný náleží pod dietrichštejnskou jurisdikci.[201] Je nejisté, zda vůbec došlo k výslechu knihkupce Schidtlosta, který nepovolený obchod provozoval a udržoval mezinárodní obchodní kontakty, jak svědčí cesta do Vratislavi, ale především také odeslání Polacka do Frankfurtu a fingování pobytu v Amsterodamu, jednom z hlavních center židovského knižního obchodu. V Mikulově se židovský obchod, a také obchod s hebrejskými knihami, těšil nepochybně podpoře vrchnostenských úřadů. Nic na tom nezměnil zájem apelačního soudu na pražském hradě, který naléhal na výslech Polacka a poté, kdy dostal jeho výpověď, sledoval Schidtlostovy obchody. Moravskému tribunálu oznámil, že Schidtlost prodává hebrejské tisky o výročních trzích v Brně a tribunál požádal, aby zajistil dohled, zda neprodává knihy zakázané.[202] Magistrát při následujícím trhu prodejce, pomocníka Löbla Schidtlosta Abrahama Jonase vizitoval. Protože nebylo možné zjistit, zda jde o knihy zakázané nebo povolené, v jesuitské koleji v Brně nebyl nikdo, kdo by mohl knihy prohlédnout, v souladu s ustanovením reskriptu 2 roku 1721 magistrát nařídil, aby byly odeslány k cenzuře do Olomouce. Tribunálu zaslal dva soupisy prodávaných tisků. Starší z 12. června 1725 obsáhl 42 titulů, které do německého jazyka přeložil židovský solicitátor pro Moravu Simon Franckel. Druhý soupis pořídil 14. června Salamon Löwl, hebrejské názvy knih uváděl švabachem. Celkem bylo na trhu v Brně ve dvou dnech nabízeno 70 hebrejských tisků, jež byly vydány v letech 1692–1725 převážně v tiskárnách v Německu. Některé z nich měl u sebe prodávající Jonas ve velkém počtu exemplářů (51, 49, 27 kusů).[203] Sám Schidtlost se výročního trhu neúčastnil. Mezi knihami, které Löbel Schidtlost nabízel na výroční trhu v Brně, byly rovněž tisky pražské. O dovozu z Prahy informuje citovaná výpověď Izáka Polacka. Přiznával, že v Praze studoval a před 24 lety začal odtud vozit hebrejské tisky do Mikulova. S obchodem přestal, když vypukl v pražských městech mor. Tři Židé,

[201] MZA, fond B 1 Gubernium, inv. č. 472, sign. B 6, č. 48, fol. 57–67
[202] MZA, fond B 1 Gubernium, inv. č. 472, sign. B 6, č. 48, fol. 68–69.
[203] MZA, fond B 1 Gubernium, inv. č. 472, sign. B 6, č. 48, fol. 70–77.

445-512_simecek_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 20:24 Stránka 497

od nichž knihy kupoval, zemřeli. Spojení mikulovských Židů s Prahou podporoval zájem o produkci tamějších hebrejských tiskáren. Polack, který začal později knihy do Prahy dovážet, přestal však mít o nákup knih v Praze zájem a odmítal požadavky pražských židovských tiskařů, aby jejich produkty prodával. Důvody neudal. Mohlo jít o obchod pro něho nevýhodný, ale rozhodnutí lze také vyložit jako znamení proměny na trhu, kde převažoval zájem o necenzurované tisky z ciziny. Zásilka exemplářů talmudu tomu nasvědčuje. Pražští tiskaři naopak rychtáři udali, že Polack neoprávněně v Praze knihy prodává. Byl nucen podepsat rychtáři revers, že knihy do Prahy nebude vozit.[204]

O obchodu s domácími tisky lze na Moravě uvažovat až roku 1750, kdy dvorské úřady začaly uvažovat o zřízení hebrejské tiskárny pro Moravu a rakouské Slezsko.[205] Zřizovatelem se stal Franz Josef Neumann,[206] brněnský měšťan a kavárník. Jako neofyta sdílel obavu, že židovské obce nebudou od něho odebírat tisky a vedl dlouhá jednání s úřady o podmínkách uvedení tiskárny do provozu. Požadoval, aby byl publikován zákaz dovozu cizích hebrejských tisků do země pod trestem konfiskace a pokuty a byl pověřen kolkováním všech hebrejských tisků v zemi. Privilegium na tisk hebrejských knih mu bylo vydáno v roce 1753. V jeho rukách byl také soustředěn prodej. K poznání distribuční sítě jsou však k dispozici jen ojedinělé prameny. Lze z nich zjistit, že v Kroměříži měl v roce 1759 tisky z Neumannovské tiskárny na skladě Josef Marktbereitter. Při prohlídce u něho bylo nalezeno 246 exemplářů kolkovaných a 27 nekolkovaných knih.[207] Údaje o prodejnosti nejsou známy. Vdova po Neumannovi ve snaze prospět odběru produkce přenesla tiskárnu do Mikulova. Prodejnost zůstávala nadále nízká a mikulovský rabín v roce 1768 připisoval malý zájem na vrub konkurenci pražské hebrejské tiskárny, která prodává laciněji. Hebrejské kalendáře z Prahy byla po třech či čtyřech krejcarech, zatímco Neumannová požadovala šest krejcarů za kus. Rabín sliboval, že v příštím roce židovské obce odeberou 1 500 exemplářů.[208] Gubernium vyjadřovalo zájem o setrvání a prosperitu hebrejské tiskárny v Mikulově i při jednání v roce 1777 o jejím opětném přemístění do Brna poukazem na polohu města, které nabízí možnost zakázek z vnitrorakouských zemí a Uher.[209] Anna Francisca Neumannová[210] získala v Mikulově povolení rozšířit tisk na knihy německé, latinské a české.

[204] Srov. pramen citovaný v pozn. 200.

[205] O brněnských židovských tiscích Milena FLODROVÁ – Bedřich NOSEK, *Auswahlkatalog hebräischer Drucke Brünner Provenienz*, in: Judaica Bohemiae 11, 1775, s. 13–140. Srov. Chr. d'ELVERT, *Geschichte des Bücher- und Steindruckes*, s. 84 an., Wilhelm SCHRAMM, *Die erste hebräische Buchdruckerei in Mähren (1754)*, in: Vaterländische Denkwürdigkeiten 2, Brünn 1907, s. 77–79 , nově Andrea BRAUNOVÁ, *Počátky hebrejského knihtisku na Moravě*, in: Problematika historických a vzácných knižních fondů Čech, Moravy a Slezska, Brno 1999, s. 57–61. O projektu zpracování hebrejského tiskárenství srov. *Hebräische Typographie im deutschsprachigen Raum. Eine Zwischenbilanz* edd. Heinrich Klocke a Ittai Joseph Tamari, Gumersbach 2001.

[206] MZA, fond B 1 Gubernium, bez inv. č., sign. B 6, č. 58, fol. 1–50, kart. 53. Osobní heslo K. CHYBA, *Slovník knihtiskařů v Československu*, s. 194, nově Petr VOIT, *Encyklopedie knihy*, Praha 2006, s. 625.

[207] MZA, fond B 1 Gubernium, bez inv. č., sign. B 6, č. 58, fol. 61–70, kart. 54.

[208] MZA, fond B 1 Gubernium, bez inv. č., sign. B 6, č. 58, fol. 113–116.

[209] MZA, fond B 1 Gubernium, bez inv. č., sign. B 6, č. 58, fol. 238–247.

[210] K. CHYBA, *Slovník knihtiskařů v Československu*, s. 195–196 a P. VOIT, *Encyklopedie knihy*, s. 625.

445-512_simecek_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 20:24 Stránka 498

Snahy A. F. Neumannové přemístit tiskárnu z Mikulova do Brna, jež lze sledovat od roku 1772, byly realizovány v roce 1778, tedy v období, které již přesahuje chronologické vymezení příspěvku. Poznání podmínek, v nichž v Brně rozvíjela činnost hebrejská tiskárna a byl organizován prodej židovských knih, vyžaduje zasadit výklad do širších dobových souvislostí a spojit jej s rozvojem produkce hebrejských tiskáren ve Vídni a jejich obchodní expanzí do Brna.[211]

Nesporné je, že rozvoj sortimentního obchodu s knihami v Brně a v Mikulově nebyl spojen s prodejem tisků hebrejských. Vylučují to poznatky o prodeji knih měšťanskými knihkupci v Brně Obladenem a Locatellim a mikulovskými knihkupci, kteří hauzírovali po Moravě s tisky, které získali v Augšpurku. Také augšpurský kramář Denk tuto hranici nepřekročil. Seznamy knih mikulovského knihkupce Stossbergera a záznamy o jeho dlužnících vydávají svědectví o adaptibilitě knihkupců z řad neofytů na potřeby klientely, převážně katolického kléru v moravských městech a na venkově. Spíše se zájmem o prodej starožitností než s knižním obchodem souvisí zmínky o židovských obchodnících a makléřích, kteří nakupovali staré tisky a rukopisy z knihoven jesuitských kolejí po zrušení řádu a z knihoven rušených klášterů. Jsou doklady, že v Čechách prostředkovali jejich prodej do západní Evropy. Účast Židů na ztrátách v pražském Klementinu po zrušení jesuitského řádu zaznamenal autor rukopisu Beiträge zur Geschichte des Vandalismus neuerer Zeit.[212] Z Moravy obdobné informace postrádáme.

[211] O hebrejských tiskárnách a obchodu s hebrejskými tisky srov. Anton MAYER, *Wiens Buchdrucker-Geschichte 1482–1882,* Bd. 1–2, Wien 1883–1887.

[212] Spis vydal Josef VOLF, *Beiträge zur Geschichte des Vandalismus neuerer Zeit, die böhmisch-mährische Literatur betreffend*, Praha 1932. O soudobých sběratelských zájmech a spojení židovských makléřů s rozvinutým trhem na západě Evropy srov. Z. ŠIMEČEK, *K počátkům knihkupeckého obchodu s rukopisy v českých zemích*, s. 115–135.

445-512_simecek_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 20:24 Stránka 499

SEZNAM PŘÍLOH

Příloha č. 1: Titulní list katalogu knihkupce C. F. Locatelliho. Brno 1763. Uloženo v Moravské zemské knihovně (dále MZK) sign. ST 1–8418.

Příloha č. 2: Katalog C. F. Locatelliho. Brno 1763. Oddíl knih francouzských, italských a českých. Uloženo v MZK.

Příloha č. 3: Titulní list katalogu francouzských a italských knih C. F. Locatelliho. Brno 1762. Uloženo v MZK, sign. ST 1–1430.

Příloha č. 4: Katalog francouzských a italských knih C. F. Locatelliho. Brno 1762. S vepsanými tituly novinek. Uloženo v MZK.

Příloha č. 5: Rukopisný soupis knih zaslaných J. M. Denkovi roku 1766. Uloženo v Moravském zemském archivu (dále MZA), fond B 1, sign. B 296.

Příloha č. 6: Soupis knih dodaných J. M. Denkovi knihkupci z Augšpurku. Uloženo v MZA, fond B 1, sign. B 296.

1a. Soupis knih J. M. Denka z knihkupectví bratří Veithů v Augšpurku v roce 1766.

2b. Soupis knih J. M. Denka z knihkupectví Chr. Bartla v Augšpurku v roce 1766.

3c. Soupis knih dodaných J. M. Denkovi z knihkupectví M. Riegera v Augšpurku v roce 1766.

Příloha č. 7: Soupis hebrejských tisků prodávaných na výročním trhu v Brně 12. 6. 1725. Uloženo v MZA, fond B 1, sign. B6/48.

Příloha č. 8: Soupis hebrejských tisků prodávaných na výročním trhu v Brně 14. 6. 1725. Uloženo v MZA, fond B 1, sign. B 6/48.

445-512_simecek_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 20:24 Stránka 500

Zdeněk Šimeček

Buchhandel in Brünn und Olmütz von den 1720er Jahren bis 1772
Teil II. Vom Anfang der 60er Jahre bis zur Herausgabe der Buchhandelsordnung im Jahre 1772

ZUSAMMENFASSUNG

Der Autor befasst sich mit den Aktivitäten von K. F. Locatelli, eines stationären Buchhändlers in Brünn in der kurzen Zeitspanne von 1761–1771 und zugleich verfolgt er auch den Büchermarkt in Mähren. Er unterbreitet die Analyse Locatellis Angebots anhand des erhaltenen Katalogs französischer Bücher aus dem J. 1762, des Lagerkatalogs gebundener Bücher aus dem J. 1763 und der Werbung im Brünner Intelligenzblatt. Er stellt seine hohe Verschuldung fest und verfolgt seinen Kampf um die Erhaltungen der Monopolstellung des bürgerlichen Buchhändlers, für welchen die Klientel aus den Reihen der Adeligen, der Beamten und der Honoration entscheidend war. Neuigkeiten beschaffte er bei Verlegern und Buchhändlern in Reichsstädten und in Wien, französische Drucke vor allem bei J. T. Trattner. Den umfangreichen Lager ergänzte er wahrscheinlich mit Gelegenheitsankäufen. Als Ungelernte beteiligte er sich nicht an amtlichen Schätzungen der Büchernachlässe. Bücher bot er regelmäßig auch in Olmütz an, wo er auf Jahrmärkten verkaufte und bei dem dortiger Buchbinder Freund einen Lager hatte. Um die Gewinnung der Klientel in ländlichen mährischen Städten bemühte er sich nicht; den Markt überließ er den Buchhändlern aus Nikolsburg und den ländlichen mährischen Städten, die theologische Literatur, Lehrbücher und Fachliteratur anboten. Der stationäre bürgerliche Buchhändler behütete den Buchhandel in der Stadt, wo er mit seinem Angebot auch den mährischen, in die Landeshauptstadt kommenden Adel bediente. Für einen gefährlichen Konkurrenten hielt er den Augsburger Krämer J. M. Denk, der Bilder und Bücher verkaufte, regelmäßig auf Jahrmärkte in Brünn und Olmütz kam und in den beiden Städten Lager hatte. Über seine Konkurrenz beschwerte er sich wiederholt. Er machte darauf aufmerksam, dass er widerrechtlich außerhalb der Jahrmarktperioden verkaufte und verbotene Bücher anbot. (Es handelte sich jedoch nicht um verbotene „Kätzerbücher“.) Die Analyse des umfangreichen Lagers Denks beweist enge Kontakte mit Augsburger Verlegern nund Buchhändlern. Eine direkte Verbindung mit Augsburger Verlegern und Buchhändlern belegen auch Kataloge der Nikolsburger Buchhändler. Die Unzufriedenheit mit dem Schutz des Gewerbes führte Locatelli in den Streit mit der Gubernialkommission für Zensur. Nach Locatellis Tod verfolgt der Autor den Ladenverkauf, der mit Geldbezügen für die Witwe und Kinder verknüpft war, den Konkurs über das Vermögen des Verstorbenen und die Schicksale des umfangreichen Lagers.

445-512_simecek_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 20:24 Stránka 501

Locatelli trat als Verleger in Diensten mährischer Stände, der Brünner Theaterliebhaber und des Franziskanerordens auf.

Der Artikel enthält vergleichende Angaben über das Bücherangebot auf mährischen Märkten, informiert über den Inhalt geschriebener Angebots- und Lagerkataloge und betont ihre Bedeutung als Quelle der Erkenntnis wissenschaftlicher und kultureller Interessen und der Literaturverbreitung. Buchhandelrealien sind mit Ausdeutungen über die Zensur- und Revisionsübersicht, Informationen über die Lesergemeinde in Brünn, Olmütz und Nikolsburg ergänzt, wo auch hebräische Bücher verkauft wurden.

445-512_simecek_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 20:24 Stránka 502

Verzeichniß
derjenigen gebundenen
Büchern,
welche
bey
Carl Franz Locatelli,
Buchhändlern, in Brünn, wohnhaft
nächst der Hauptwache, unter dem
goldenen Anker, um billigen
Preyß zu haben
sind.

1763.

Příloha č. 1: Titulní list katalogu knihkupce C. F. Locatelliho. Brno 1763.

445-512_simecek_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 20:24 Stránka 503

LIBRI GALLICI, ITALICI & BOHEMICI
VARII.

Abregé du traité de la civilité moderne, oder kurzer Begriff der jetz üblichen Höflichkeit, 12. Nürnb. 723

l'Adone poema del C. Marino Congli argomenti del Conté Sanvitalé & l'Allegorié di Don Lorenzo Scoto, 8. *Sonnio*, 627.

les Amours des Deesses par le Sieur de la Serre, 8. *Paris*, 626.

Amusemens de la campagne, de la cour, & de la ville, ou recreations, anecdotes secrettes & galantes, tom. 3, 4, 5, 6, 7, & 8e. 12. *Amsterd.* 739.

Andachten zum H. Francis. de Paula, böhmisch, 8. Prag, 716.

Annales de l' E'mpire de puis Charle magne, par l' Auteur du Siécle de Louis XIV. 8. *Francf.* 754.

Annali di G. Cornelio Tacito, 12.

Artamene overo gran Ciro, portato dal francese, X. tom. 12. *in Venetia*, 663.

Art de la guerre, par principes & par règles, ouvrages Mons. le Maréchal de Puysegur, II. tomes avec 51. Planches, 4. *Paris*, 749.

l'Astrée de Mess. honoré d' Urfé enrichie de figures en taille-douce, IV. tomes, 8. *Paris* 630.

Attaque, de l', & de la defense des places p. M. de Vauban figur. 4. *à la Haye*, 727.

Příloha č. 2: Katalog C. F. Locatelliho. Brno 1763. Oddíl knih francouzských, italských a českých.

445-512_simecek_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 20:24 Stránka 504

CATALOGUE
DE
LIVRES
François
&
Italien
QUI SE TROUVENT
CHEZ
CHARLES FRANCOIS
LOCATELLI
MARCHAND LIBRAIRE
à
BRUNNE EN MORAVIE.
M DCC LXII.

Příloha č. 3: Titulní list katalogu francouzských a italských knih C. F. Locatelliho. Brno 1762.

Příloha č. 4: Katalog francouzských a italských knih C. F. Locatellího. Brno 1762.
S vepsanými tituly novinek.

445-512_simecek_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 20:24 Stránka 506

Catalogus

Num.	Titul des Buchs	Buch	Author	Cost	Druck Lande	Druck Jahr
1.	Breviarium Romanum	20	- - - -	8	Domgeer	1766.
2.	Hüchpilkin Breviaria	6	- - - -	8	Ebrb	764.
3.	Weld der Schribung	1	Forestis fol		Ingolstadt	758
4.	Bibliotheca Concionatoria	1	Averi fol		Ebrb	757.
5.	Ebrb	1	Ebrb fol		Ebrb	757.
6.	Theologia	1	Billuart fol		Würzburg	758
7.	Lehr und Lesbuch	6	Stris. Calchi	9	Ingolstadt	762
8.	Brevier	6	Amorth	8	Ebrb	766.
9.	Juris Canonici	1	Fritschbum	4	Hallen	757.
10.	Pandecten	1	Joannes Corf fol		Augsburg	745.
11.	Catena Aurea	1	Thom. Aquinatis		Herbipoli	704
12.	Predigten	3	Hipper fol		Ingolstadt	758.
13.	Missis Missica	2	Imw fol	8	Ebrb	759.
14.	Biblia Sacra	4	Cmaro fol		Cöln	749.
15.	Lehr Buch	6	Walter	8	Ingolstadt	765
16.	Argument. Evang.	2	Gasmayer	8	Ebrb	758
17.	Biblia	3	Carthier fol		Constanz	763.
18.	Casus Conscientia	2	Benedicti	7	Ingolstadt	764.
19.	12 Monath Lehrer Jüng		Callino	8	Ebrb	759.
20.	Juris Canonici	4	Engel	4	Salzburg	759.

28

Příloha č. 5: Rukopisný soupis knih zaslaných J. M. Denkovi roku 1766.

445-512_simecek_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 20:24 Stránka 507

Laus Deo! 1766. Steinmon. in Augsburg

Hr. Joh. Michael Denk von Brünn hat von Herrn Andreä Veith Buchhändler folgende Catholische d. 29. gebohrne Bücher eingekauft, als:

Bouget Institutiones catholica. fol.
Schmids Catholische Catechismus. 4.
Göckhn jus canonicum. fol.
Gruggers Catechismus. 4.
Pichler jus canonicum. fol.
Diotti bibl. Lehrbuch. 12.
Liccri sämtliche Predigten. 8.
Bonnets Betrachtungen eines Christen. 8.
Hinkhalchens Beichtbuch. 8.
Himolts Predigten. gr. fol.
Reschat jus canonicum. fol.
Lorinus Evangelien u. Epistelen. 8.
Merz Thesaurus & onomasticon Bibl. 4.
Gintter conciones. 4.
Hübners Geographie. 8.
Herolds Predigten. fol.
Loisium Betrachtungen. 8.
Carticers Biblia sacra latina german. fol.
Erasmus täglich Betrachtungen. 8.
Officium s. l. Prand. 8.
Regenmonts bibl. Geschichte Kriegl. 8.
Stricks Gerichts Ordnung-Legende. fol.
Forsti Historie Stadtbeschreibung. fol.
Vitribilis Feste radigten. fol.
Gillwart Theologia. 8.
Veneroni Dizzionario. 4.
Benedictus XIV. de Festis. fol.
Markards Predigten. 4.
Flores Doctorum & Bibliorum. 8.
Fabri Conciones. fol.
S. Caroli Borrom. Opera. fol.
S. Thomæ a Villa nova Opera. fol.
" " Aquin Coment. in Evang. & Epist. fol.
Tirini Comentar. in S. Script. fol.
Marchantii Hortus Pastorum. fol.

77

Gebunden Anth. Walhofer Buchhändler allda.

Příloha č. 6: Soupis knih dodaných J. M. Denkovi knihkupci z Augšpurku.
1a. Soupis knih J. M. Denka z knihkupectví bratří Veithů v Augšpurku v roce 1766.

445-512_simecek_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 20:24 Stránka 508

Augspurg d. 30. 8bris 1766.

Übernimmt Herr Michael Denck aus Brünn nachstehende Bücher, auf Ihro Christoph Bartlischen Buch-Handlung.

20. Breviarium Romanum IV. Vol. 8.
6. ——— ditto ——— I. Vol. 8
6. Via Franciscana 18.
4. Bernhard Fendigkan Opp. qf.
4. Reiffenstuel Theol. fol.
6. Bonav. Fendigkan Opp. 8
4. ——— ditto Nat. 8.
2. Elbel Supplementum 8.
2. Desingii Auxilia Historica 8.
2. Segaud Fendigkan Opp. 8.
4. Gribnard Gottsing. Lexica 8
2. Mill. Feld. Christ. 8.
1. Veneroni Dictionario qf.
4. Tollner Gob. und Hans Fendigkan qf.
2. Hebel Fendigkan fol.
1. Nidribit Gob. und Hans Fendigkan fol.
6. Diurnale Romanum 18.
1. Cand. Bibliothec in 9. Bd. 8
1. Billuardi Cursus Theologia fol.
2. Grafetta das fran. V. Batteville 8
2. Marckardi 2tes Dominicale qf.
1. Epigrammata Chronico Sacra qf.
2. Vogels Moral Lehrer Sonbern Stoney 8
1. Geiffenberg Historia Soc. Jesu fol.
1. Gerard von Ins Liebe Gottes 8
4. Schreger Studiosus Sozialis 8
4. ——— Anl. Aufwachsenden 8
4. ——— Anl. Unterweisen 8.

Herr Bartlischen bis bei sein zu ge-
ben schuldig.

Carl Christoph Bartl
Wird Herr Denck
nach Verlangen

80

2b. Soupis knih J. M. Denka z knihkupectví Chr. Bartla v Augšpurku v roce 1766.

445-512_simecek_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 20:24 Stránka 509

Aug Burg d. 24. October 1766

Herr Joh. Michael Denk. von Brün. Solle

2. Berli Breviarium. 8.
2. Zillier Mariale. gr. 4.
2. Leone Conciones. fol.
1. . . . Sanctorale. 4.
1. Loder bibl. historin. gr. 8.
2. Riga Mariale. 4.
1. . . Festivale. 4.
14. Erhard Lehrn x. fti. D.
7. . . . Ingnu. 4.
1. Herlel. ——— D.
4. Haan Predigen. gr. fol.
1. Lohr. ——— gr. fol.
2. Concilium Tridentinum. 8.
1. ——— detto. in. D.
14. Lambertini Cases. gr. 8.
2. Pfalzer Lob Redn. D.
2. ——— Dominicale D.
2. Spengler. Instructio. 8.
6. Mahzador Brun Redn. 4.
12. Halbzinden König. 8.
8. Sonnen Connubium. 8.
8. ——— detto. 18.
4. Abraham Lignu fil. D.
4. ——— Cöln gr. Brün. D.
2. ——— Zinn Uhr. D.
2. Imhoff Lehrl Guitt. 8.
2. Chasmes Theologia. 8.
1. Gavanti Thesaurus. fol.
3. Heimbach Catechismus. 8.
4. Donner Modicum. 8.
1. Mannhart Bibliotheca. 8.
3. Didaci Enchisidion. 8.
2. Wouttet Dilucidatio. fol.
2. Calmet biblische Hist. rin. fol.
3. Palle Predigen. fol.
14. Schreger Pädis Ministr. 8.
20. Sailer Stapulus Predig. 4.
15. Bullfer Lob Redn. 8.
6. Raymon. ——— fol.
4. Schreger Zwil anamuthung. 8.
8. ——— Zwiß Buchst. 12.

Der Buchhändler Riegerin pro paßorum

s. Mathäus Dingner und Sohn.

445-512_simecek_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 20:24 Stránka 510

Den 12. Juni 1725. hatt der Francfurter Juden-Gelt-
citator aber Jüdischer Bücher die Gelt bezahlt hat.

40. Olivia Gebett-Büchl gedruckt Pülzbach 1712
auch 2 Gatten.

17. Ein octavo aus ungegangen, und Vollendten
Schabes Gebett, und Zusang-Buch Francfurth
am Mayn 1729.

9. Grosse Gebett-Bücher Willmersdorff 1720.

17. 1 Ein octavo gattes von die Brabant, und Lester
von Lenth Willmersdorff. 1723.

13. In Jüdisch Mäusa-Büchl die man sich alles
enthalten solle Pülzbach 1724.

8. Jüdische Historien-Bücher von allen geschichten Will-
mersdorff. 1724.

7. Unterschiedt Drugen, und Gebetter, durch das
ganze Jahr Sonntag Zeit zu Francfur-
furth 1720.

10. Ordinari Gebett-Bücher Pülzbach 1724.

3. Alung dieser Willmersdorff.

7. Pillachen Ceremonium Hanau. 1721

4 Dalmuth in Fol. Cavo Camo Willmersdorff. 1716

74

63

Příloha č. 7: Soupis hebrejských tisků prodávaných na výročním trhu v Brně 12. 6. 1725.

445-512_simecek_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 20:24 Stránka 511

Den 14. Juni. 1725. hat der Salomon Löwel ob.
Johanne Jüdischen Bücher auf solche Weise wie folget
zertheilt.

1. Sch. grosse Talmud Bücher Willmersdorff. 1713.
2. grosse und kleine Cama Bäba. Willmersdorff
1716.
3. Sabaoth. Frankfurth. 1712
5. Rochaschane. Willmersdorff
4. Cassa Doscher deutsche Bücher. Fülzbach. 1714.
9. Auszüge aus der Thora Untersiedlich daher
gedruckt.
2. Auszüge aus der Thora, Venedig, 1711.
2. Auszüge aus der Thora. Willmersdorff. 1720.
2 Kleine Talmud Chegige. Willmersdorff. 1701.
1. deutsch. Buch für die Weiber. Hamburg. 1723.
2. Bücher der Propheten. Prag, und Willmersdorff
1706. 1692.
2. Chudusche Helloches. Willmersdorff. 1706.
9. Jabatt. Bücher. Willmersdorff. 1720.
51. Kleine, und grössere Jabatt-Bücher.
8. Ceremonien-Buch vor- und nach dem Ges.
Amsterdam. Anno 1721.

72

628

Příloha č. 8: Soupis hebrejských tisků prodávaných na výročním trhu v Brně 14. 6. 1725.

445-512_simecek_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 20:24 Stránka 512

513-552_sterneck_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 19:09 Stránka 513

Tomáš Sterneck

MEZI BRNEM A SALZBURGEM
Ze života jednoho hudbymilovného barona

Stykům Wolfganga Amadea Mozarta s českými zeměmi a rané recepci děl geniálního skladatele v tomto prostoru věnovala domácí muzikologie a historiografie už dlouhou řadu titulů. Z pochopitelných důvodů se největší pozornosti v naznačeném směru dočkala Praha, opředená v souvislosti s velkým salzburským rodákem, jeho kontakty a několika pobyty v srdci Českého království nejednou historkou kuriózního až legendárního rázu.[1] Mozartovy stopy byly však hledány a nacházeny také v dalších lokalitách, mezi nimiž nechybí ani hlavní město Markrabství moravského. Také Brno Wolfgang Amadeus osobně navštívil, ne však ještě jako uznávaný komponista, ale zatím „jen" coby „zázračné" dítě putující v doprovodu rodičů Evropou a předvádějící svůj mimořádný hudební talent. Zájmu badatelů neuniklo ani uvádění Mozartových oper v obci pod Špilberkem, jehož počátky lze sledovat od inscenace *Dona Giovanniho* v Redutě v prosinci roku 1789.[2] Na rozdíl od právě připomenutých, alespoň v základních obrysech zmapovaných styčných bodů mezi skladatelovým životem a tvorbou na

[1] Vedle stále se rozšiřující řady dílčích příspěvků, na jejichž výčet je na tomto místě nutno rezignovat, viz především Paul NETTL, *Mozart in Böhmen,* Praha 1938; Tomislav VOLEK, *Mozart a Praha,* Praha 1973; Jiří HILMERA – Tomislav VOLEK – Věra PTÁČKOVÁ, *Mozarts Opern für Prag,* Prag 1991 (2. vydání); Pavel BĚLINA – Alena VALŠUBOVÁ, *Mozart a jeho Praha,* Praha 1991; jakož i příspěvky shrnuté pod názvem *Pražská mozartovská konference „Bohemikální aspekty Mozartova života a díla"*, in: Hudební věda 28, 1992, č. 4, s. 284–340; nově pak sborník Hana SVATOŠOVÁ (ed.), *Praha Mozartova. Kulturní a společenský život v Praze 1780–1800,* Praha 2006; rozsáhlý soubor ikonografického materiálu zpřístupnil katalog Marc NIUBÓ, *Moji Pražané mě uctívají. Mozartův kult v Praze v 1. pol. 19. století a Mozartův památník v Klementinu,* Praha 2006. Z významnějších počinů ve vztahu k dalším lokalitám v Čechách a na Moravě srov. alespoň sborník Jiří FIALA – Jana KREJČOVÁ (edd.), *Mozart a Olomouc. Sborník studií k 200. výročí úmrtí Wolfganga Amadea Mozarta,* Olomouc 1991. Pozornost si v této souvislosti zaslouží také podnětný příspěvek, obírající se ne přímo Mozartem, ale předobrazy beletristického zpracování jedné z jeho cest do Prahy, který napsala Margarete BUQUOYOVÁ, *Historický rámec Mörikovy novely,* in: Novohradské divertimento – Gratzener Divertimento, České Budějovice 1991, s. 125–139. Přehled o mozartianech v našich archivních fondech poskytují Tomislav VOLEK – Ivan BITTNER a kol., *Mozartovské stopy v českých a moravských archivech,* Praha 1991.

[2] Starší literaturu, z níž nelze nezmínit průlomovou práci Karl L. HEIDENREICH, *Der junge Mozart in Mähren. Zur Erinnerung an den 150. Todestag Wolfgang Amadeus Mozarts,* Brünn 1941, v poslední době shrnuli Olga ERHARTOVÁ, *Mozart a Brno,* Brno 2005; Jan TROJAN, *Wolfgang Amadeus Mozart ve staré brněnské Redutě. K 250. výročí narození genia evropské hudby a znovuotevření nejstarší divadelní budovy u nás*, in: Vlastivědný věstník moravský 58, 2006, s. 3–15; Rudolf PEČMAN, *Mozart a Morava. První doteky génia s našimi zeměmi*, in: Časopis Matice moravské 125, 2006, s. 77–93. V širším kontextu srov. Jiří SEHNAL – Jiří VYSLOUŽIL, *Dějiny hudby na Moravě,* Brno 2001, s. 114–115. (Jen velmi stručný popularizační náčrt problematiky je součástí progagačního trojjazyčného tisku Martin REISSNER – Jiří SEHNAL, *Mozartovy cesty Brno 2006 – Mozartwege Brünn 2006 – Mozart Ways Brno 2006,* Brno 2005, s. 4–6, 14–16, 24–26, který jinak obsahuje program kulturních akcí odvíjejících se od čtvrttisíciletého výročí skladatelova narození.)

513-552_sterneck_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 19:09 Stránka 514

jedné straně a jihomoravskou metropolí na straně druhé zůstává v kontextu brněnských dějin zatím bez povšimnutí úloha, již město v první půli 19. století mimoděk sehrálo při utváření předpokladů systematického rozvíjení mozartovského kultu, jehož ohniskem se měl stát vzdálený Salzburg. Nezpochybnitelné zásluhy o to, že se Mozartovo rodiště – po dlouhé době kulturního úpadku – od sedmdesátých let 19. věku pomalu ale jistě proměňovalo ve světové centrum seriózních snah o všestranné zhodnocování komponistova odkazu, si vydobyl člověk, který v Solnohradsku završil to, čím se v mládí intenzivně obíral v předbřeznovém Brně: Karel Daublebský svobodný pán ze Sternecku a Ehrensteinu. Nárysu osudů této povýtce pozoruhodné persony popřejeme následující řádky.

Karel (Carl) Daublebský svobodný pán ze Sternecku a Ehrensteinu přišel na svět v domě č. p. 438 na vídeňské Kurrentgasse, ležící v samotném středu podunajské metropole, dne 16. prosince 1813, kdy byl také pokřtěn v blízkém chrámu Devíti andělských chórů (Kirche zu den neun Chören der Engel), známějším pod názvem Kirche am Hof.[3] Jeho otec Karel Walter (1777–1857), zakladatel moravské rodové větve, se narodil na Starém Městě pražském v příbytku Jakuba Ignáce II. (1748–1826), prvního z oněch příslušníků široce se větvícího nobilitovaného, původně českobudějovického patricijského rodu Daublebských ze Sternecku, pro něž znamenal trvalý odchod z provinčního jihu Čech počátek impozantního společenského vzestupu.[4] Jakub Ignác II. prodělal skutečně závratnou kariéru, která ve své době zastínila i velmi úspěšné dlouholeté úřední působení jeho – dnes mnohem známějšího – mladšího bratra Františka Eusebia (1750–1815). Ten se nesmazatelně zapsal do dějin předního jihočeského královského města, a to jako první stálý budějovický purkmistr po regulaci magistrátu. Pod Františkovým rozvážným vedením totiž obec na soutoku Malše a Vltavy poměrně dobře

[3] Viz především opis křestního listu uložený v Zemském archivu Opava (dále ZA Opava), Mořic Daublebský ze Šterneka, inv. č. 9, kart. 2, sign. M, fol. 51. V literatuře je někdy jako datum Karlova narození uváděn 13., popřípadě 15. prosinec 1813. Moravské schematismy, které budou citovány níže, Karla příležitostně zmiňují pod dvěma křestními jmény (Carl Maria), ačkoliv Sterneck druhé nepoužíval a nenalezneme je ani v opisu jeho křestního listu.

[4] Přehledné shrnutí rodových dějin podává Tomáš STERNECK, *Daublebští ze Sternecku*, in: Encyklopedie Českých Budějovic, České Budějovice 2006 (2. vydání), s. 87. V souvislosti s Brnem a moravskými Sternecky je záhodno připojit poznámku, že mumie, odpočívající v brněnské kapucínské kryptě pod cedulí s – ve více ohledech pomýleným – nápisem „Svobodný pán Kašpar ze Šternaku [sic], lékárník, † 1743“ (srov. též zmínky o tomto těle v publikacích Zeno DIVIŠ, *Die Brünner Kapuzinergruft*, Brünn s. d., s. 11; Ludvík HORKÝ, *Kapucínská hrobka a kostel Nalezení sv. Kříže,* Brno 1991, s. 11; Michaela RUBINKOVÁ, *Kapucínská krypta v Brně,* in: Vlastivědný věstník moravský 51, 1999, s. 77), nikomu ze sledovaného pokrevenstva nepatří. Jde totiž o ostatky příslušníka lékárnického rodu Güntherů ze Sterneggu, jejichž predikát byl někdy zapisován i ve formě Sterneck. Ke Güntherům, u jejichž vazeb na Brno se zastavím v jiné studii, srov. alespoň Leopold SENFELDER, *Öffentliche Gesundheitspflege und Heilkunde*, in: Anton MAYER (ed.), Geschichte der Stadt Wien. Vom Ausgange des Mittelalters bis zum Regierungsantritt der Kaiserin Maria Theresia 1740, VI/3, Wien 1918, s. 280–281; August SEDLÁČEK, *Českomoravská heraldika II. Část zvláštní,* Praha 1925, s. 422; Felix CZEIKE, *Historisches Lexikon Wien III*, Wien 1994, s. 218.

513-552_sterneck_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 19:09 Stránka 515

přečkala všechna lokální dramata napoleonských válek.[5] Jakub Ignác II. se po studiu práv na pražské univerzitě, která završil léta Páně 1772 získáním doktorátu za tiskem vydanou disertační práci *De origine et finibus iuris, de non evocando et privilegii, de non appellando in Imperio Romano-Germanico, quam una cum adnexis adsertionibus ex universo iure selectis,* a po třináctileté advokátní praxi na Malé Straně uplatnil ve státních (respektive postátňovaných) úřadech, a to nejprve v Čechách jako fiskální adjunkt a pak coby c. k. zemský rada při českém zemském soudu. Roku 1794 se ale přestěhoval do centra Markrabství moravského, do královského města Brna, kde zpočátku krátce zastával funkci rady moravsko-slezského zemského soudu. Už v polovině devadesátých let 18. století se však ve složitém soukolí rakouské byrokracie posunul na jinou pozici: od té doby až do svého penzionování v roce 1817 působil v c. k. moravsko-slezském fiskálním úřadě coby guberniální rada a komorní prokurátor. Povýšení do rytířského stavu, kterého se dočkal léta Páně 1786, kdy mu byl poprvé změněn starý sterneckovský erb z roku 1620, rozhodně nepovažoval za konečnou metu svého soustředěného úsilí o zdolání vyšších příček v hierarchii stavovsky strukturované společnosti. Toužil po baronském titulu, a když bylo zřejmé, že si nemůže dělat valné naděje na brzké získání příslušného privilegia z císařské kanceláře, rozhodl se ji obejít. Už v roce 1792 se mu podařilo získat od bavorského kurfiřta říšský stav svobodných pánů s druhým přídomkem „z Ehrensteinu" a novým znakem. Tento baronát ovšem nebyl na území pod bezprostřední vládou Habsbursko-lotrinského domu uznáván, a tak Jakub Ignác II. doma v oficiální rovině zůstal nadále „pouhým" rytířem. Nicméně po opakovaných neúspěšných pokusech léta 1807 přece dosáhl svého a vymámil na císaři rakouský stav svobodných pánů, jenž mu byl stvrzen privilegiem z roku 1812. V této listině se sice skvělo vyobrazení zcela jiného znaku, než jaký Daublebský získal na počátku devadesátých let 18. věku, navíc zde nepadlo ani slovo o druhém predikátu, nicméně moravsko-slezský komorní prokurátor (a po něm jeho descendenti) jednoznačně upřednostňoval starší, říšský baronský znak a svůj přídomek uváděl v rozšířené podobě „ze Sternecku a Ehrensteinu". Potomci Jakuba Ignáce II., kteří se už v generaci jeho dětí, jež zplodil s pražskou rodačkou Josefinou Ruppovou (1748–1828), rozdělili na moravskou a korutanskou větev, na žebříčku nobility habsburské monarchie po celý zbytek její existence zaujímali podstatně vyšší postavení než většina ostatních Sternecků.[6]

[5] O Františku Eusebiovi ze Sternecku naposledy Tomáš STERNECK, *Purkmistrem v neklidných časech (Consul urbis Budvicensis a napoleonské války),* in: Staré Budějovice 2, 2006, s. 17–68; TÝŽ, *Consul urbis Budvicensis a jeho vlastnoruční genealogické záznamy*, in: Výběr 22, 2007, s. 40–67; TÝŽ, *Schwarzenberské epizody českobudějovického purkmistra (Ke vztahům mezi královským městem a Schwarzenbergy na přelomu 18. a 19. století) I*, in: Obnovená tradice 18, 2007, č. 35, s. 39–52; TÝŽ, *Schwarzenberské epizody českobudějovického purkmistra (Ke vztahům mezi královským městem a Schwarzenbergy na přelomu 18. a 19. století) II*, in: Obnovená tradice 18, 2007, č. 36, s. 21–25; TÝŽ, *„Honori" für den Budweiser Bürgermeister*, in: Zeitschrift der Österreichischen Gesellschaft für Ordenskunde 18, 2007, Nr. 68, s. 15–32.

[6] Kariéru Jakuba Ignáce II. dokumentují především prameny v Österreichisches Staatsarchiv Wien (dále ÖStA Wien), Allgemeines Verwaltungsarchiv, Adelsarchiv, Daublebsky von Sterneck Jakob – Ritterstand

513-552_sterneck_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 19:09 Stránka 516

Jakubovi synové Karel Walter ze Sternecku a Ehrensteinu a o více než dva roky starší Josef Jan (1775–1848), pozdější zakladatel korutanské větve rodu, získali právnické vzdělání. Studium tohoto vysoce perspektivního oboru absolvovali po příkladu a pod zřejmým vlivem otce, který právnickou průpravou odstartoval svůj oslnivý společenský vzestup korunovaný dosažením baronátu. V případě Josefa Jana ale rodičovské plány Jakuba Ignáce II. narazily na mladický vzdor, s nímž se dospívající hoch vzepřel plánům ryze pragmaticky uvažujícího otce. Od raného mládí projevoval Josef hluboký zájem o filozofii, ale také další vědecké discipliny i umělecké obory. Jeho touha po vzdělání však postupně nabývala až patologicky nepraktických rysů. Vnímavý hoch okouzlený nekonečným obzorem vědění, který se před ním otevíral, a toužící proniknout do tajů světa, který jej obklopoval, tvrdošíjně odmítal podřídit vlastní, na svou dobu již poněkud anachronicky široce rozmáchlé zájmy jakýmkoli materiálním hlediskům. Jakub Ignác II. tak musel vyvinout značné úsilí, aby synovo nadšení z vědy pro vědu usměrnil: po tři roky trvajícím studiu filozofie Josef Jan proti své vůli zahájil studium práv. To posléze zásadně ovlivnilo jeho pozoruhodné životní cesty, které tohoto šlechtice měly zavést až do dalekých Korutan. Karel Walter se na rozdíl od staršího sourozence otcovu diktátu zřejmě nevzpouzel. S právnickým vzděláním již od mládí počítal jako se základem svého profesního uplatnění. Po studiích na něj čekala dlouholetá kariéra ve státních službách, kterou zahájil v polovině devadesátých let 18. století jako

1786; tamtéž, Daublebsky von Sterneck Jakob – Inkolat im Ritterstande Böhmens und der einverleibten Provinzien 1805; tamtéž, Daublebsky von Sterneck Jakob – Freiherrnstand 1812; ZA Opava, Mořic Daublebský ze Šterneka, inv. č. 9, kart. 2, sign. M, fol. 1-32 (tamtéž, jako fol. 3, uložen jeden exemplář Jakubovy tištěné disertační práce; k jeho doktorátu srov. Georg Norbert SCHNABEL, *Geschichte der juridischen Fakultät an der vereinigten Carl-Ferdinandeischen Hochschule zu Prag II*, Prag 1827, s. 74). K uplatnění Jakuba Ignáce II. na Moravě viz též *Schematismus für Mähren und Schlesien samt einem Schreibkalender für das Jahr 1794*, Brünn 1794, s. 154 [jednotlivé svazky moravsko-slezských schematismů, jejichž přesný název se měnil, nadále cituji vždy pouze jako *Schematismus* s uvedením příslušného roku a stránkovým odkazem; excerpované exempláře jsou uloženy v Archivu města Brna (dále AMB), fond V 3, Mitrovského knihovna, sign. 3156]; *Schematismus 1796*, s. 42; *Schematismus 1797*, s. 44; *Schematismus 1798*, s. 18; *Schematismus 1799*, s. 13; *Schematismus 1800*, s. 11; *Schematismus 1801*, s. 11; *Schematismus 1803*, s. 11; *Schematismus 1804*, s. 11; *Schematismus 1806*, s. 14; *Schematismus 1807*, s. 16; *Schematismus 1808*, s. 14; *Schematismus 1809*, s. 46; *Schematismus 1811*, s. 16; *Schematismus 1812*, s. 18; *Schematismus 1813*, s. 10; *Schematismus 1814*, s. 10; *Schematismus 1815*, s. 10; *Schematismus 1816*, s. 10, 141; *Schematismus 1817*, s. 10, 159; *Schematismus 1818*, s. 163; *Schematismus 1819*, s. 149; *Schematismus 1820*, s. 153; *Schematismus 1821*, s. 163; *Schematismus 1822*, s. 163; *Schematismus 1823*, s. 165; *Schematismus 1824*, s. 161; *Schematismus 1825*, s. 157; *Schematismus 1826*, s. 157 (v letech 1816–1826 je jmenován jako zeměpanský rada na rytířské lavici při zemských sněmech). Základní genealogická data k moravské a korutanské větvi otiskl Moritz STERNECK, *Übersicht der Familie Daublebsky-Sterneck,* Wien 1906, s. 45–54 a tabulka č. IV; srov. také Adolph Matthias HILDEBRANDT, *Der Kärntner Adel. J. Siebmacher's grosses und allgemeines Wappenbuch in einer neuen, vollständig geordneten und reich vermehrten Auflage mit heraldischen und historisch-genealogischen Erläuterungen IV/8*, Nürnberg 1879, s. 128–129. K vůbec nejznámějšímu příslušníkovi celého rodu, reprezentantovi korutanské linie Maxmiliánovi, hrdinovi bitvy u Visu (Lissy) léta Páně 1866 a od roku 1883 vrchnímu veliteli rakousko-uherského válečného námořnictva, především Nikolaus von PRERADOVICH, *Der k. u. k. Marinekommandant Admiral Max Freiherr v. Sterneck (1829–1897)*, in: Bohemia. Jahrbuch des Collegium Carolinum 8, 1967, s. 367–381; naposledy Erwin SCHATZ, *Ein Leben für die Marine. Maximilian Freiherr von Sterneck – Der Admiral aus Klagenfurt*, Klagenfurt 1997.

513-552_sterneck_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 19:09 Stránka 517

praktikant c. k. moravsko-slezského fiskálního úřadu. V téže době Josef Jan Daublebský nastoupil v Brně na místo auskultanta při moravsko-slezském zemském soudu, které však záhy opustil (odešel do Krakova, kde mu byla svěřena funkce radního protokolisty u zemského soudu, a tak odstartoval své velké putování po různých koutech monarchie), a uvolněný post po něm roku 1797 neobsadil nikdo jiný než jeho mladší bratr. Karel Walter byl pak auskultantem celých deset let, nicméně počínaje rokem 1807 se již mohl těšit ze služebního postupu mezi rady zemského soudu. Jako zemský rada byl léta Páně 1809 jmenován přísedícím c. k. delegovaného vojenského smíšeného soudu (*Judicium delegatum militare mixtum*), kde působil ještě v roce 1814, zatímco o rok později se nakrátko zařadil mezi přísedící c. k. komise v záležitostech dědické daně. Léta 1816 se stal radou nad apelacemi u c. k. moravsko-slezského apelačního a kriminálního vrchního soudu v Brně a zůstal jím déle než dvě desetiletí. Od roku 1838 jej na apelačním soudě nacházíme již v hodnosti c. k. dvorního rady, přičemž se uplatňoval také jako přísedící brněnského c. k. vrchního důchodového soudu. Během let strávených při apelačním soudu v Brně se Karel Walter nevěnoval jen plnění standardních povinností spojených s vyřizováním každodenní úřední agendy, ale iniciativně věnoval značnou pozornost také organizačním problémům soudobého soudnictví a řadou podnětných návrhů se zasloužil o jeho modernizaci na Moravě a v Rakouském Slezsku.[7]

Přestože jak svým úředním působením, tak svým životním stylem byl Karel Walter Daublebský pevně spojen s městským prostředím, neváhal na prahu 19. století investovat do venkovského majetku, který tehdy stále ještě náležel k důležitým atributům plnohodnotného šlechtictví. Společně s otcem Jakubem Ignácem II., jenž roku 1805 získal inkolát v rytířském stavu Království českého a inkorporovaných zemí, zakoupil

[7] Viz Constant von WURZBACH, *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich, enthaltend die Lebensskizzen der denkwürdigen Personen, welche seit 1750 in den österreichischen Kronländern geboren wurden oder darin gelebt und gewirkt haben XXXVIII*, Wien 1879, s. 295–298. Cenné postřehy o Josefu Janovi přináší Max Freiherr von STERNECK, *Erinnerungen aus den Jahren 1847–1897 (herausgegeben von seiner Witwe)*, Wien – Pest – Leipzig 1901, s. 4nn. Ke kariéře Karla Waltera blíže *Schematismus 1796*, s. 43 (na s. 134 k uplatnění jeho bratra u moravsko-slezského zemského soudu); *Schematismus 1797*, s. 141; *Schematismus 1798*, s. 135; *Schematismus 1799*, s. 95; *Schematismus 1800*, s. 88; *Schematismus 1801*, s. 90; *Schematismus 1803*, s. 86; *Schematismus 1804*, s. 102; *Schematismus 1806*, s. 138; *Schematismus 1807*, s. 147; *Schematismus 1808*, s. 143; *Schematismus 1809*, s. 167–168, 193; *Schematismus 1811*, s. 159, 185; *Schematismus 1812*, s. 169, 197; *Schematismus 1813*, s. 112, 128; *Schematismus 1814*, s. 97, 110; *Schematismus 1815*, s. 123; *Schematismus 1816*, s. 111; *Schematismus 1817*, s. 129; *Schematismus 1818*, s. 132, 163; *Schematismus 1819*, s. 121, 149; *Schematismus 1820*, s. 118, 153; *Schematismus 1821*, s. 127, 163; *Schematismus 1822*, s. 125, 163; *Schematismus 1823*, s. 125, 165; *Schematismus 1824*, s. 123, 161; *Schematismus 1825*, s. 119, 157; *Schematismus 1826*, s. 119, 157; *Schematismus 1827*, s. 119, 157; *Schematismus 1828*, s. 119, 159; *Schematismus 1829*, s. 113, 155; *Schematismus 1830*, s. 99, 139; *Schematismus 1831*, s. 99, 139; *Schematismus 1832*, s. 93, 135; *Schematismus 1833*, s. 99, 141; *Schematismus 1834*, s. 95, 135; *Schematismus 1835*, s. 65, 135; *Schematismus 1836*, s. 71, 141; *Schematismus 1837*, s. 73, 145; *Schematismus 1838*, s. 71, 73, 141; *Schematismus 1839*, s. 71, 73, 147; *Schematismus 1840*, s. 67, 69, 147; *Schematismus 1841*, s. 65, 67, 145; *Schematismus 1842*, s. 65, 67, 147 (od roku 1818 je Karel Walter, ve schematismech figurující výlučně jen s prvním křestním jménem, uváděn jako zeměpanský rada na panské lavici při zemských sněmech; mezi sněmovníky byl uveden 22. října 1817 a později opakovaně marně usiloval o místo přísedícího za panský stav v zemském výboru – viz Rudolf DVOŘÁK, *Jednání sněmů moravských v letech 1792–1835*, Brno 1904, s. 120, 164, 206).

513-552_sterneck_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 19:09 Stránka 518

biskupský lenní statek Újezd ve Znojemském kraji, nacházející se mezi Rouchovanami a Jevišovicemi. Tamní nemovitosti se zámkem se léta Páně 1810 staly výlučným vlastnictvím Karla Waltera, který je pak spravoval až do pozdního věku.[8] Teprve v roce 1850 je postoupil svému zeti Janu Antonínu Tobiáši Vladikovi Pauspertlovi z Drachenthalu (1812–1862), jehož potomci o ně ale už léta 1870 přišli.[9] I jako majitel venkovského panství trávil Karel Walter většinu času v hlavním městě Markrabství moravského, odkud ho jen nakrátko vzdálilo vídeňské intermezzo, o němž ještě bude řeč. Uvidíme, že úzce souviselo se vznikem rodiny, v jejímž čele měl tento Sterneck stát a jež v době svého oficiálního založení, které se odehrálo v Brně dne 17. června 1814, čítala i s Karlem Walterem pět lidí. Vedle baronovy partnerky Anny rozené Topolanské (1783–1856) sem patřily také její dvě ratolesti z předchozího manželství, synek Mořic (1805–1873) a dcerka Marie (nar. 1808) Steyrerovi. Ještě zde ovšem bylo jedno dítě, jehož příchod na svět v polovině prosince roku 1813 byl už zmíněn – hlavní hrdina našeho příběhu, Karel Daublebský. Z předchozích řádků je zřejmé, že se narodil dříve, než jeho otec a matka uzavřeli řádný sňatek. A to celý půlrok před tím, než jejich soužití legalizovala svatba s katolickým církevním obřadem v brněnském chrámu sv. Petra a Pavla. Ta nicméně měla mimo jiné ten závažný důsledek, že automaticky – mechanismem nazývaným *legitimatio per matrimonium subsequens* – vřadila původně nemanželské dítě do řad nobility. Hoch tak nebyl nijak znevýhodněn vůči svým dalším třem sourozencům, které Karel Walter svobodný pán ze Sternecku a Ehrensteinu a jeho žena Anna přivedli na svět již jako manželé: vůči Bedřichovi (1815–1886), Ludvíku Titovi (1817–1871) a Josefíně Jakobíně Anně (1820–1901).[10]

Anna, manželka barona Karla Waltera, byla dcerou zámožného brněnského měšťana Jakuba Topolanského († 1822). Ten koupil 13. dubna 1802 od tesařského mistra Václava Eitelbergera dům na severní frontě Zelného trhu, na jejím západním nároží

[8] ZA Opava, pobočka Olomouc, Lenní dvůr Kroměříž III – lenní knihy, inv. č. 402 (Lenní desky, kvatern č. 17, 1805–1815), fol. 177v-181v. Dne 2. června 1813 byla do desk vložena kupní smlouva na lenní statek Újezd, již uzavřeli Jakub Ignác II. Daublebský a jeho syn Karel Walter 1. října 1810 (fol. 180r-181v), vedle ní byly intabulovány doprovodné dokumenty, totiž mocný list arcibiskupa Antonína Theodora hraběte Colloredo-Waldsee pro Jakuba Ignáce II. k prodeji Újezda z 20. září 1808 (fol. 178r-178v) a souhlas metropolitní kapituly s tímto převodem z 19. října 1810 (fol. 179r-180r). Za zprostředkování svrchu uvedených zápisů jsem velkým díkem zavázán kolegovi Mgr. Daliboru Janišovi, Ph.D.

[9] Ladislav HOSÁK, *Historický místopis země Moravskoslezské*, Praha 2004 (2. vydání) s. 138–139; srov. též M. STERNECK, *Übersicht*, s. 50; ZA Opava, Mořic Daublebský ze Šterneka, inv. č. 1, sign. 2, pag. 85–87.

[10] Část svrchu uvedených genealogických údajů s některými nepřesnostmi otiskl M. STERNECK, *Übersicht*, s. 45–46, 49–50. Za laskavé zprostředkování větší části v přítomné práci citovaných údajů z brněnských matrik (excerpovaných zdaleka ne pouze za účelem verifikace dat, která publikoval Moritz Sterneck) vděčím vážené paní Mgr. Janě Blažkové. Blíže ke sňatku Anny a Karla Waltera Moravský zemský archiv Brno (dále MZA Brno), E 67 Matriky, Římskokatolický farní úřad u sv. Petra a Pavla v Brně, Matrika oddaných II, pag. 299, kde je nesprávně udán věk nevěsty (33 let). Předchozí sňatek uzavřela 26. srpna 1804 jako jednadvacetiletá (tamtéž, pag. 230), podle úmrtního oznámení skonala 23. května 1856 ve věku 72 let (parte v ZA Opava, Mořic Daublebský ze Šterneka, inv. č. 9, kart. 2, sign. M, fol. 45). K malým Steyrerům srov. týž fond, inv. č. 1, sign. 2, pag. 75–76, jakož i níže citované prameny týkající se sledované domovní držby v Brně. O zmíněném institutu legitimace nemanželských dětí nově Jan ŽUPANIČ, *Nová šlechta Rakouského císařství*, Praha 2006, s. 113.

513-552_sterneck_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 19:09 Stránka 519

s Mečovou a Starobrněnskou ulicí, kde dnes stojí velká moderní budova využívaná ke komerčním účelům. Jakubem získaný objekt tehdy nesl č. p. 222, avšak při přečíslování brněnských domů léta 1806 dostal č. p. 329.[11] Právě na základě držby této nemovitosti dosáhl Topolanský už 30. dubna 1802 statutu plnoprávného člena obce pod Špilberkem. Ve své době šlo nepochybně o velmi lukrativní příbytek (ostatně předtím, než se stavba dostala do soukromých rukou, sloužila dlouho jako městská zbrojnice), neboť jeho cena byla značná: 20 000 zlatých plus 200 zlatých klíčného.[12] Léta Páně 1804, 26. srpna, se Anna Topolanská poprvé provdala, a sice za tehdy třicetiletého právníka, zemského advokáta JUDr. Jana Steyrera († 1809), jenž byl 12. května téhož roku přijat mezi brněnské měšťany.[13] Ještě před uzavřením sňatku, 1. května 1804, koupil totiž Steyrer od svého budoucího tchána za 20 000 zlatých – nepřekvapí, že bez klíčného, neboť dcera Jakuba Topolanského neměla v návaznosti na tuto transakci obydlí opustit – svrchu zmíněný dům na Zelném trhu. Ten se pak stal domovem manželů Steyrerových.[14] Jejich svazek pohříchu neměl mít dlouhého trvání. Již po pěti a půl letech, 14. listopadu 1809, advokát zemřel. Příčinou jeho skonu ve věku pouhých pětatřiceti roků byla nákaza břišním tyfem. Infekční onemocnění bakteriálního původu, obvykle začínající bolestmi hlavy, únavou a nechutenstvím a provázené dramaticky rostoucí horečkou, někdy vedoucí až k blouznění, a stupňujícími se trávicími potížemi, bylo smtelné zejména tehdy, pokud způsobilo perforaci střevní stěny.

---

[11] Velký dík za ochotnou pomoc při identifikaci brněnských příbytků, které jsou v přítomné práci zmiňovány, náleží vážené paní Mgr. Mileně Flodrové, přední znalkyni brněnského historického místopisu. V nejednom problematickém případě její encyklopedické vědomosti zásadně přispěly k vyjasnění topografického určení konkrétní nemovitosti zmiňované v pramenech. Za maximální vstřícnost, která autorovi těchto řádků usnadnila práci s archivním materiálem, patří poděkování vážené paní PhDr. Haně Jordánkové.

[12] AMB, fond A 1/3 Sbírka rukopisů a úředních knih, rkp. 1717, fol. 39 (k závazkům plynoucím z transakce a jejich vypořádávání viz dále tamtéž, fol. 138, 142–144, 172–173); srov. tamtéž, fond T 11 Alois Gödel, Topografie brněnských domů (rukopis), Krautmarkt, Nr. 15/329; Josef DOSOUDIL, *Die Brünner Bürgeraufnahmen 1559–1845,* in: Familienforschung. Beilage zur Zeitschrift des Deutschen Vereines für die Geschichte Mährens und Schlesiens 39, 1937, Nr. 2, s. 14. Jiný brněnský nositel příjmení Topolanský, Jan, zbohatl jako kupec v Hodoníně a 15. září 1788 koupil dům č. p. 86 nad Uhelným trhem od Josefa Flaschitze a po této akvizici mu bylo 2. prosince téhož roku přiznáno měšťanské právo. Srov. AMB, fond A 1/3 Sbírka rukopisů a úředních knih, rkp. 1712, fol. 36; rkp. 1867, fol. 266–268. K městské zbrojnici ve sledovaném objektu srov. Wilhelm SCHRAM, *Ein Buch für jeden Brünner. Quellenmäßige Beiträge zur Geschichte unserer Stadt III,* Brünn 1902, s. 65–68.

[13] MZA Brno, E 67 Matriky, Římskokatolický farní úřad u sv. Petra a Pavla v Brně, Matrika oddaných II, pag. 230. K Steyrerovu přijetí mezi měšťany viz níže citované prameny týkající se koupě domu na Zelném trhu (zavádějící, pokud jde o určení dne a měsíce získání statutu plnoprávného člena obce, je záznam v práci J. DOSOUDIL, *Die Brünner Bürgeraufnahmen 1559–1845*, in: Familienforschung. Beilage zur Zeitschrift des Deutschen Vereines für die Geschichte Mährens und Schlesiens 39, 1937, Nr. 1, s. 6). Nositelé téhož příjmení, respektive jeho různých grafických variant, se v Brně připomínají již v 17. století. Vedle preferované formy Steyrer, jíž se budeme v přítomném příspěvku důsledně přidržovat, se v pramenech setkáme s řadou dalších, a to například Steirer, Steuer, Steurer, Steürer, Steyerer etc.

[14] AMB, fond A 1/3 Sbírka rukopisů a úředních knih, rkp. 1718, fol. 36–37; srov. tamtéž, fond T 11 Alois Gödel, Topografie brněnských domů (rukopis), Krautmarkt, Nr. 15/329. V době převodu nemovitosti na Steyrera měl obývací právo k bytu ve třetím patře rozlehlého objektu Antonín Schwarz (srov. AMB, fond A 1/3 Sbírka rukopisů a úředních knih, rkp. 1873, fol. 72).

513-552_sterneck_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 19:09 Stránka 520

Všechny komplikace odvíjející se od tragické nákazy prodělal Jan v domě č. p. 329, kde také vydechl naposledy.[15]

Pro Annu Steyrerovou jakožto matku dvou malých dětí znamenala ztráta manžela zásadní otřes ne pouze z citového, ale také z čistě praktického hlediska. Rázem přišla o solidní hmotné zabezpečení Janovou advokátní praxí, ale také o oporu v člověku, který měl díky své profesi nejlepší předpoklady pro řádné zvládání správy rodinného majetku. Ta vdově způsobovala nemalé obtíže, z nichž ji však naštěstí vysvobodil její otec. Hned po odchodu JUDr. Jana Steyrera na onen svět pomáhal Jakub Topolanský své dceři a jejím dětem, seč mohl, a rok nato – na základě dohody, oficiálně stvrzené smlouvou se všemi náležitostmi z 1. listopadu 1810 – formálně převzal nemovitost na Zelném trhu po zesnulém zeti zpět do svého vlastnictví. Ve smlouvě, kde vystupoval na jedné straně coby nabyvatel domu č. p. 329 Topolanský, na straně druhé jeho dcera Anna a kurátor Steyrerovy pozůstalosti August Schindler, byly na převáděném objektu pojištěny finanční nároky nebožtíkových dětí Mořice a Marie v úhrnné výši 4 000 zlatých.[16] Není snad třeba poznamenávat, že v rozlehlém domu v centru Brna pozůstalí Steyrerové i nadále žili. Je ale velmi důležité zmínit se o tom, že nemovitost ani zdaleka nebyla obývána pouze jimi. Střechu nad hlavou s nimi přirozeně sdílely osoby, jež vůči těmto lidem stály v závislém služebním postavení a podílely se na zabezpečení řádného každodenního chodu jejich domácnosti. Kromě toho však Jakub Topolanský velkou část domu pronajal. Rozhodujícím motivačním faktorem bylo bezpochyby zhoršené sociální postavení jeho dcery a vnoučat. Je přitom vysoce pravděpodobné, že pronajaté prostory představovaly vůbec nejhodnotnější part objektu, opuštěný pod tlakem hmotných poměrů členy rodiny staronového majitele, jimž nezbylo než se uskrovnit a přesídlit do méně exponovaných místností. Lidé, kteří se do domu č. p. 329 nově nastěhovali na počátku druhé dekády 19. století, náleželi totiž ke společenské elitě a jejich postavení dokonce zřetelně převyšovalo provinční kruhy lokální měšťanské smetánky. A bydlení takových osob samozřejmě muselo vykazovat potřebnou míru reprezentativnosti.[17]

---

[15] MZA Brno, E 67 Matriky, Římskokatolický farní úřad u sv. Petra a Pavla v Brně, Matrika zemřelých II, pag. 324. K břišnímu tyfu srov. Jiří HAVLÍK, *Tyfus břišní. Typhus abdominalis*, in: Alois ŠTORK a kol., Lékařské repetitorium II, Praha 1982 (4. vydání), s. 1842–1845.

[16] AMB, fond A 1/3 Sbírka rukopisů a úředních knih, rkp. 1720, fol. 95; rkp. 1875, fol. 16–17. Když se v polovině dvacátých let 19. století dům č. p. 329 dostal do rukou lidí stojících mimo okruh potomků a příbuzných Jakuba Topolanského (k tomu níže), byly nároky Mořice Steyrera – vedle finančního podílu z otcovy pozůstalosti měl při zplnoletění dostat zlaté kapesní hodinky – a jeho sestry Marie pojištěny na Újezdě, svrchu připomenutém sterneckovském lenním statku ve Znojemském kraji. Nicméně jak ještě uvidíme, s domem na Zelném trhu převzali jeho noví majitelé mimo jiné i závazky vůči Mořicovi a Marii. V třicátých letech pak již plnoletí sourozenci Steyrerovi dočasně poskytli své finanční rezervy matce, která je použila pro vyrovnání svých platebních povinností vůči jiným osobám. Srov. AMB, fond A 1/3 Sbírka rukopisů a úředních knih, rkp. 1720, fol. 171, 181, 185; rkp. 1726, fol. 169–170.

[17] Na domě č. p. 329 je uvádí *Schematismus 1811*, s. 16 (zde zjevně tiskovou chybou č. p. 328), 185. Schematismus z roku 1810 mi nebyl dostupný, nicméně léta 1809 dotyčné osoby bydlely ještě jinde (*Schematismus 1809*, s. 46, 193). V pozdním 18. a raném 19. století bylo Brno stále atraktivní pro šlechtu, která si zde

513-552_sterneck_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 19:09 Stránka 521

Nájemníky Jakuba Topolanského se stali v Brně působící příslušníci baronské větve rodu Daublebských ze Sternecku. Ti do té doby ve městě pod Špilberkem vystřídali více příbytků. Stále svobodný muž v Kristových letech Karel Walter, jenž se předtím často stěhoval (naposledy žil na Horní Brněnské, dnešní Starobrněnské ulici, v domě č. p. 333), se nyní po delší době sešel ve společném obydlí se svými rodiči JUDr. Jakubem Ignácem II. a Josefinou, kteří se sem přistěhovali ze Ztracené (později Poštovské) ulice č. p. 281, a patrně také s některým či některými ze svých mladších sourozenců.[18] Můžeme se pouze domýšlet, jak probíhala nevyhnutelná každodenní setkávání nezadaného urozence Karla Waltera Daublebského s mladou vdovou po Janu Steyrerovi, a zejména jak došlo k osudovému sblížení těchto dvou lidí. Jejich sousedské soužití se každopádně záhy změnilo v přátelský vztah, který brzy přerostl v hlubší náklonnost, a ta posléze sklouzla v intimní poměr. Na zlomu první a druhé čtvrtiny roku 1813 Anna otěhotněla. Tato závažná skutečnost musela zásadním způsobem ovlivnit další osudy mileneckého páru, které ale – jak naznačuje až překvapivé otálení se svatbou – přinejmenším v úvahách jedné ze zúčastněných stran nebyly od počátku bezvýhradně spojeny se založením rodiny. Sotva pochybíme, když budeme jednu z příčin tohoto váhání hledat v Annině „handicapu“, totiž v jejích závazcích z předchozího, tragicky ukončeného manželství, další pak ve stavovsky odlišném původu budoucích manželů. Vždyť zatímco Karel Walter ke svému jménu připojoval hned dva predikáty (třebas na území Rakouského císařství měl správně používat pouze jediný) a titul svobodného pána, Annin otec i nebožtík první manžel sice nezpochybnitelně patřili k honoraci

podobně jako v dřívější době zakupovala vnitroměstské nemovitosti, případně budovala reprezentativní paláce. K tomu nověji Lenka CZAJKOWSKA – Petr CZAJKOWSKI, *Šlechtické domy v městě Brně v letech 1779–1920. Prostor uvnitř hradeb,* in: Brno v minulosti a dnes 14, 2000, s. 113–146 (autoři se bohužel omezili pouze na tabelární přehledy a zcela rezignovali na zhodnocení zkoumané problematiky); výběrově O. ERHARTOVÁ, *Mozart a Brno,* s. 38–48. K udržování nezanedbatelného podílu šlechty na městské populaci již od raného novověku výrazně přispíval fenomén „úřednické“ nobility. Pro starší období, žel s omezením záběru na urozeneckou elitu, srov. Petr MAŤA, *Svět české aristokracie (1500–1700),* Praha 2004, s. 166nn., 194nn., 338nn., 404–408; TÝŽ, *Soumrak venkovských rezidencí. „Urbanizace“ české aristokracie mezi stavovstvím a absolutismem,* in: Václav BŮŽEK – Pavel KRÁL (edd.), Aristokratické rezidence a dvory v raném novověku, České Budějovice 1999, s. 139–162; pro 19. století v různých souvislostech J. ŽUPANIČ, *Nová šlechta,* passim. Vedle urozenců vlastnících nemovitosti je ovšem třeba počítat s řadou šlechticů, kteří ve městě – leckdy dlouhodobě – žili v nájmu, podobně jako tomu bylo u více příslušníků sterneckovského rodu.

[18] K předchozím příbytkům moravských Sternecků v Brně srov. *Schematismus 1794*, s. 154; *Schematismus 1796*, s. 42, 43, 134; *Schematismus 1797*, s. 44, 141; *Schematismus 1798*, s. 18, 135; *Schematismus 1799*, s. 13, 95; *Schematismus 1800*, s. 11, 88; *Schematismus 1801*, s. 11, 90; *Schematismus 1803*, s. 11, 86; *Schematismus 1804*, s. 11, 14, 102; *Schematismus 1806*, s. 5, 14, 138; *Schematismus 1807*, s. 5, 16, 147; *Schematismus 1808*, s. 14, 143; *Schematismus 1809*, s. 46, 193. Podle těchto pramenů měl Jakub Ignác II. v roce 1794 přebývat na Velkém náměstí (dnes náměstí Svobody) č. p. 318, roku 1796 v Kobližné č. p. 333 a v letech 1797–1809 na Ztracené (později Poštovské) č. p. 281. Jeho syn Karel Walter je uváděn roku 1796 v rodičovském obydlí na Kobližné č. p. 333 (tehdy tam před svým odchodem z Moravy bydlel i jeho bratr Josef Jan), v letech 1797–1798 ale již na Ztracené (Poštovské) č. p. 218. V roce 1799 žil na Běhounské č. p. 438, léta Páně 1800 na Horní Měnínské (dnešní Orlí) č. p. 181, od 1801 do 1806 na Jánské č. p. 279, v letech 1807–1808 na Radnické č. p. 365 a roku 1809 na Horní Brněnské (Starobrněnské) č. p. 333. K brněnskému uličnímu názvosloví přehledně srov. Milena FLODROVÁ, *Brněnské ulice a vývoj jejich názvů od 13. století po dnešek*, Brno 1997.

513-552_sterneck_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 19:09 Stránka 522

předního moravského královského města, avšak co do atributů „urozenosti“ se s baronem nemohli měřit.[19]

Snad právě počáteční nepochopení ze strany rodičů Karla Waltera stálo léta Páně 1813 v pozadí odchodu mileneckého páru z Brna a dočasného, maximálně několik měsíců trvajícího, žel zatím časově přesněji neohraničeného pobytu mladého barona ze Sternecku a Ehrensteinu, těhotné Anny a jejích dvou ratolestí ve Vídni. Volba hlavního města monarchie za útočiště těchto „vyhnanců“ padla možná s ohledem na jejich nám blíže neznámé osobní kontakty, možná také po zvážení vyhlídek na Sterneckovo další profesní uplatnění v rakouském byrokratickém aparátu.[20] Ať tak, či onak, s jistotou víme to, že koncem roku 1813 vdova Steyrerová povila ve Vídni dítě, které sice přišlo na svět jako levoboček, nicméně později se přece mohlo honosit baronským titulem po otci. Jakkoliv okolnosti porodu malého Karla Daublebského nedávaly jeho matce příliš důvodů k optimismu, neoficiální intimní poměr této ženy se synem moravsko-slezského guberniálního rady a komorního prokurátora měl být přece korunován happyendem. Z podunajské metropole se nesezdaný pár i s dětmi vrátil do domu Jakuba Topolanského v Brně, což by bylo jen stěží myslitelné, pokud by vůči nim v kruhu obyvatel nemovitosti na Zelném trhu stále vládla atmosféra zášti či netolerance.[21] Nerovnorodým sňatkem, jemuž se nakonec zřejmě dostalo požehnání i od ženichova velmi ctižádostivého otce Jakuba Ignáce II., se Anna rozená Topolanská v polovině června 1814 stala baronkou ze Sternecku a Ehrensteinu.[22] Po všech utrpeních, která si musela prožít, se jí tak otevřely dveře k nové, šťastnější etapě života.

Vznik rodiny, v jejímž čele stál Karel Walter Daublebský, znamenal zásadní mezník v sociálních vztazích mezi vlastníky a obyvateli brněnského domu č. p. 329. Původní domácí, Topolanští a Steyrerové, a dosavadní nájemníci, společensky výše situovaní Sterneckové, splynuli v jednu příbuzensky a zájmově propojenou skupinu osob. Otázkou zůstává, jak se tyto nové poměry odrazily v rozdělení obytných částí nemovitosti mezi jejich uživateli. Rodiče Karla Waltera, JUDr. Jakub Ignác II. ze Sternecku a Ehrensteinu a jeho choť Josefina, sdíleli obydlí na Zelném trhu do roku 1815. V následujícím

[19] Topolanský se nemohl honosit ani nejnižším stupněm šlechtictví, zatímco u JUDr. Steyrera to zůstává sporné. Srov. Adalbert Ritter KRÁL von DOBRÁ VODA, *Der Adel von Böhmen, Mähren und Schlesien. Genealogisch-heraldisches Repertorium sämtlicher Standeserhebungen, Prädicate, Beförderungen, Incolats-Erteilungen, Wappen und Wappenverbesserungen des gesamten Adels der Böhmischen Krone mit Quellen und Wappen-Nachweisen*, Prag 1904, s. 255.

[20] Ze svrchu citovaných, v roční periodicitě vydávaných moravsko-slezských schematismů není pro léta 1813–1814 zřejmá žádná prodleva v úředním působení Karla Waltera v Brně. Jeho syn nicméně přišel na svět ve Vídni, kde nesezdaný pár s novorozencem bezpochyby několik měsíců pobyl. Návrat pod Špilberk následoval patrně nedlouho před svatbou.

[21] Srov. v této souvislosti esejistický, některé cenné osobní postřehy obsahující text Richard von STRELE, *Karl Freiherr von Sterneck*, in: Wiener Abendpost. Beilage zur Wiener Zeitung 1893, 6. Dezember 1893 (jde o vzpomínku na Karla Daublebského napsanou krátce po jeho pohřbu). Podle Streleho Sterneck v dospělosti často v žertu říkal, že ho těší, že je Vídeňákem.

[22] Že Jakub Ignác II. syna kvůli nerovnému sňatku nezavrhl a takto vzniklou rodinu akceptoval, naznačuje pokračující, do roku 1815 trvající bydlení starého barona v domě č. p. 329. Viz k tomu dále.

513-552_sterneck_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 19:09 Stránka 523

roce je již nacházíme na tehdejší brněnské Poštovské ulici (dnešní Jánské) v domě č. p. 449, což si nejspíše vysvětlíme jejich ochotou uvolnit mladým prostory domu, který stále náležel Jakubu Topolanskému.[23] Domácnost Karla Waltera, která se z Brna jen příležitostně přesouvala na venkovské sídlo do Újezdu, se postupně naplňovala dětmi. Byli mezi nimi dva potomci Jana Steyrera, k nimž posléze přibyli jejich čtyři polorodí sourozenci, malí moravští Sterneckové. Až do roku 1822 žil v domě č. p. 329 rovněž jeho majitel, otec Anny Daublebské, který měl v době dceřiny druhé svatby na krku již sedm křížků. Dne 18. května 1822 ve věku devětasedmdesáti let podlehl mozkové mrtvici.[24] Když brněnský měšťan Jakub Topolanský zemřel, tak objekt na Zelném trhu v ceně 20 400 zlatých převzala Anna. Jejím majetkem však neměl zůstat dlouho. Zřejmě to souviselo i s tím, že pozůstalost po Jakubovi se nestala v celistvosti vlastnictvím ženy přivdané do moravské větve Sternecků.[25] Kromě ní totiž po sobě Topolanský zanechal ještě jednu dceru, Alžbětu, která rovněž pronikla prostřednictvím sňatku do řad nobility, třebas na žebříčku urozenosti zdaleka nezískala takové postavení jako její sestra. Provdala se za šlechtice Jandu, důstojníka rakouské armády, s nímž přivedla na svět dceru Bedřišku (později Hartmannovou) a syna Adolfa, který měl v budoucnu kráčet v otcových šlépějích a nalézt uplatnění v habsburské armádě.[26] Daublebští pak po skonu Topolanského museli vyrovnat finanční nároky rodiny Jandových, které byly částkou 4 000 zlatých pojištěny právě na domu č. p. 329. Dalšími čtyřmi tisíci zlatých byla táž nemovitost zatížena ve prospěch Anniných dětí z prvního manželství, Mořice a Marie Steyrerových, kteří se pomalu ale jistě blížili zplnoletění a nad jejichž pohledávkou bděl brněnský sirotčí úřad.[27] Nejspíš právě ony na obzoru se rýsující – a záhy

[23] Na č. p. 449 se Jakub Ignác II. připomíná ještě v posledním roce své aktivní úřední služby, 1817. Jako penzionovaný guberniální rada je poté v moravsko-slezských schematismech (už bez specifikace bydliště) nadále uváděn mezi moravskými sněmovníky na rytířské lavici, a to až do konce života léta Páně 1826, nicméně epilog své pozemské pouti strávil ve Vídni. Dům č. p. 329 na brněnském Zelném trhu zůstal bydlištěm Karla Waltera až do počátku dvacátých let. K příbytkům moravských Sternecků v období 1812–1822 viz *Schematismus 1812*, s. 18, 197; *Schematismus 1813*, s. 10, 128; *Schematismus 1814*, s. 10, 110; *Schematismus 1815*, s. 10, 123; *Schematismus 1816*, s. 10, 111; *Schematismus 1817*, s. 10, 129; *Schematismus 1818*, s. 132; *Schematismus 1819*, s. 121; *Schematismus 1820*, s. 118; *Schematismus 1821*, s. 127; *Schematismus 1822*, s. 125 (pro léta 1821 a 1822 s tiskovými chybami v popisném čísle). O Jakubově skonu na Vídeňském Novém Městě M. STERNECK, *Übersicht*, s. 30.

[24] MZA Brno, E 67 Matriky, Římskokatolický farní úřad u sv. Petra a Pavla v Brně, Matrika zemřelých II, pag. 442.

[25] Vedle z toho plynoucích, níže specifikovaných břemen sehrálo zřejmě roli i zatížení objektu různými jinými finančními závazky, které vznikly ve druhé půli druhého a na prahu třetího decennia 19. století. Viz AMB, fond A 1/3 Sbírka rukopisů a úředních knih, rkp. 1877, fol. 27; rkp. 1879, fol. 259–261. V prosinci 1821 nechal Topolanský na domě pojistit dluh svého zetě Karla Waltera ze Sternecku a Ehrensteinu u brněnského magistrátního depozitního úřadu ve výši 2 000 zlatých. Daublebský chtěl ručit lenním statkem Újezdem, to však bylo spojeno se zdlouhavým řízením u manských desk, a tak záruku zatím poskytl tchán.

[26] K Alžbětě rozené Topolanské a její rodině viz ZA Opava, Mořic Daublebský ze Šterneka, inv. č. 1, sign. 2, pag. 77–78. Se šlechtickým titulem a s „von“ před příjmením jsou Jandovi uváděni v níže citovaných zápisech týkajících se jejich brněnských pohledávek. Srov. A. Ritter KRÁL von DOBRÁ VODA, *Der Adel von Böhmen, Mähren und Schlesien*, s. 101, k nobilitaci majora Františka Jandy roku 1808.

[27] AMB, fond A 1/3 Sbírka rukopisů a úředních knih, rkp. 1724, fol. 137, 162.

513-552_sterneck_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 19:09 Stránka 524

také do rodinného rozpočtu skutečně zasahující – velké výdaje spojené s vypořádáváním značných peněžních závazků přiměly Annu a Karla Waltera k opuštění lukrativní nemovitosti v brněnském městském jádru.

Patrně už 30. srpna léta Páně 1823 byl dům č. p. 329 veřejně nabídnut k prodeji, avšak měly ještě uběhnout celé dva roky, než byla uzavřena kupní smlouva.[28] Rodina Daublebských ze Sternecku a Ehrensteinu se nicméně již v roce 1823 přestěhovala na jinou adresu: do pronajatého příbytku v domě č. p. 445 na tehdejší brněnské Poštovské ulici, jehož dnešní adresa zní Jánská č. 4.[29] Prodej nemovitosti na Zelném trhu nejspíš vázl na její příliš vysoké ceně, vyšroubované o celých 2 100 zlatých nad hodnotu objektu v době po smrti Jakuba Topolanského. Za nyní požadovaných 22 500 zlatých byl ale dům nakonec přece zpeněžen. Smlouvou ze 16. září 1825 ho získal lékař MUDr. Jan Jägge, po jehož smrti (18. září 1830) tam hospodařila vdova Anežka Jäggeová a pak (když 6. května 1833 opustila i ona tento svět) jejich dcera Jindřiška (Henriette), která se ještě několik let musela zabývat finančními nároky Mořice a Marie Steyrerových.[30] V objektu č. p. 445, který se nacházel v bezprostřední blízkosti Velkého náměstí (nynějšího náměstí Svobody) a již ve starším období náležel k oblíbeným šlechtickým rezidencím ve městě pod Špilberkem,[31] zůstal Karel Walter se svou manželkou až do poloviny 19. století, kdy se – opět jako nájemníci – přestěhovali do domu č. p. 121 na Jakubské ulici.[32] Po roce 1823 s nimi ještě sdílely domácnost jejich děti, které ovšem postupně od rodičů odcházely a osamostatňovaly se. Záhy matku

[28] Datum 30. srpna 1823 zmiňuje AMB, fond T 11 Alois Gödel, Topografie brněnských domů (rukopis), Krautmarkt, Nr. 15/329.

[29] Připomeňme, že na blízké č. p. 449 v nynější Jánské ulici se o pár let dříve nastěhovali rodiče Karla Waltera. K pobytu Daublebských v domě č. p. 445 viz *Schematismus 1823*, s. 125; *Schematismus 1824*, s. 123; *Schematismus 1825*, s. 119; *Schematismus 1826*, s. 119; *Schematismus 1827*, s. 119; *Schematismus 1828*, s. 119; *Schematismus 1829*, s. 113; *Schematismus 1830*, s. 99; *Schematismus 1831*, s. 99; *Schematismus 1832*, s. 93; *Schematismus 1833*, s. 99; *Schematismus 1834*, s. 95; *Schematismus 1835*, s. 42, 65; *Schematismus 1836*, s. 47, 71; *Schematismus 1837*, s. 49, 73; *Schematismus 1838*, s. 45, 71; *Schematismus 1839*, s. 45, 71; *Schematismus 1840*, s. 41, 67; *Schematismus 1841*, s. 40, 65, 234; *Schematismus 1842*, s. 40, 65, 234.

[30] AMB, fond A 1/3 Sbírka rukopisů a úředních knih, rkp. 1724, fol. 260–262, 365, 375–378; rkp. 1726, fol. 93–94, 169–170; dále srov. také rkp. 1879, fol. 401–402; rkp. 1882, fol. 286. Mezi brněnské měšťany byl MUDr. Jan Jägge přijat 20. října 1827. Srov. J. DOSOUDIL, *Die Brünner Bürgeraufnahmen 1559-1845*, in: Familienforschung. Beilage zur Zeitschrift des Deutschen Vereines für die Geschichte Mährens und Schlesiens 34, 1932, Nr. 4, s. 30.

[31] Srov. AMB, fond T 11 Alois Gödel, Topografie brněnských domů (rukopis), Johannesgasse, Nr. 4/445. Dnes je tato nemovitost součástí komplexu České spořitelny.

[32] Jako obyvatele domu č. p. 121 připomínají Sternecky brněnské adresáře z let 1853 a 1856 (omylem je zde Karel Walter, penzionovaný c. k. dvorní rada, uveden s křestním jménem Josef). Viz Johann Alexander HERLTH, *Schematismus für die königl. Hauptstadt Brünn sammt allen Vorstädten I*, Brünn 1853, s. 60, 235; TÝŽ, *Allgemeines Adressenbuch und Häuserschema für die königl. Hauptstadt Brünn II*, Brünn 1856, s. 76, 362 (adresáře jsou dostupné v knihovně AMB, sign. H 23). Majitelem objektu byl v půli 19. věku, včetně doby vzniku prvního z citovaných seznamů, MUDr. Karl Alleé. V roce 1856 však už nemovitost patřila Josefu Schillerovi (Schüllerovi). Srov. také AMB, fond T 11 Alois Gödel, Topografie brněnských domů (rukopis), Jakobsgasse, Nr. 1/121. Karel Walter i Anna tam prokazatelně dožili. Viz ZA Opava, Mořic Daublebský ze Šterneka, inv. č. 9, kart. 2, sign. M, fol. 42, 45. K jejich úmrtí níže.

513-552_sterneck_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 19:09 Stránka 525

a nevlastního otce opustil Mořic Steyrer, jenž nicméně až do poloviny 19. století zůstal v Brně – přesouvaje se v krátkých intervalech z jedné adresy na druhou – a s úspěchem budoval úřednickou kariéru, při níž zprvu mohl využít podpory ze sterneckovské strany, neboť nalezl uplatnění v oněch článcích soukolí rakouského byrokratického aparátu, v nichž zaujímal vlivné postavení otčím. Po delším působení u moravsko-slezského zemského soudu na pozici auskultanta našel Mořic v roce 1836 uplatnění jako adjunkt při moravsko-slezském apelačním a kriminálním vrchním soudě, aby se léta 1839 nakrátko vrátil k zemskému soudu ve funkci radního protokolisty. Už roku 1840 však zakotvil v magistrátu předního moravského královského města jako jeden z brněnských radních. Zdaleka ještě nedospěl k vrcholu svého profesního růstu, neboť v padesátých letech Steyrera nalezneme v Praze na postu viceprezidenta českého zemského soudu a nakonec ve Vídni ve funkci prezidenta vrchního zemského soudu.[33] Ve srovnání s Mořicem zůstal ve společném bytě s rodiči déle Bedřich Daublebský, který se jako vystudovaný právník, jehož jméno měl v roce 1839 ozdobit doktorát z olomoucké univerzity, rovněž dal na dráhu státního úředníka, přičemž nemalý díl volného času věnoval dobročinným aktivitám v Mužském spolku pro zrušení pouličního žebráctví a podporu chudiny v Brně (*Männerverein zur Abstellung der Gassenbettelei und Unterstützung der Armen in Brünn*). Není pro nás bez zajímavosti, že svou kariéru zakončil jako vojenský soudce v hodnosti hejtmana auditora v Salzburgu, kde ve věku jedenasedmdesáti let po dlouhé těžké nemoci skonal 9. prosince 1886.[34]

Ze členů domácnosti Karla Waltera a Anny ze Sternecku a Ehrensteinu nás ale zajímá především Karel junior. Necelou první dekádu svého života – poté, co jako kojenec s matkou a otcem opustil rodnou Vídeň – strávil v dědečkově domě na Zelném trhu č. p. 329, bezprostředně následující roky končícího dětství, dospívání a počátků dospělosti pak v objektu č. p. 445 na dnešní Jánské ulici poblíž Velkého náměstí.[35] Již v raných letech se u tohoto chlapce projevily vyhraněné kulturní zájmy. Učarovala mu hudba. A záhy se ukázalo, že v baronovi dřímá nesporný muzikální talent. Díky počátečnímu porozumění ze strany jeho rodičů se toto nadání mohlo rozvíjet pod

[33] Ke Steyrerově brněnské éře *Schematismus 1831*, s. 101; *Schematismus 1832*, s. 95; *Schematismus 1833*, s. 101; *Schematismus 1834*, s. 97; *Schematismus 1835*, s. 67; *Schematismus 1836*, s. 71; *Schematismus 1837*, s. 73; *Schematismus 1838*, s. 71; *Schematismus 1839*, s. 76; *Schematismus 1840*, s. 89; *Schematismus 1841*, s. 87; *Schematismus 1842*, s. 87 (podle těchto pramenů bydlel v letech 1831–1835 v č. p. 443 na dnešní Jánské ulici, tedy blízko rodičovského přístřeší, v letech 1836–1837 v č. p. 304 na Kapucínském náměstí, tehdy Uhelném trhu, v letech 1838–1840 v č. p. 574 na Pekařské ulici, v letech 1841–1842 v č. p. 76 na nynějším náměstí Svobody). O jeho působení v Praze a ve Vídni ZA Opava, Mořic Daublebský ze Šterneka, inv. č. 9, kart. 2, sign. M, fol. 42, 45; týž fond, inv. č. 1, sign. 2, pag. 76.

[34] Jako konceptního praktikanta v moravsko-slezském fiskálním úřadě, bytem na někdejší Poštovské (dnes Jánské) ulici č. p. 445 v Brně, jej uvádí *Schematismus 1837*, s. 49; *Schematismus 1838*, s. 45; *Schematismus 1839*, s. 45; *Schematismus 1840*, s. 41; *Schematismus 1841*, s. 40, 234; *Schematismus 1842*, s. 40, 234. Dále k Bedřichovi srov. M. STERNECK, *Übersicht*, s. 50; ZA Opava, Mořic Daublebský ze Šterneka, inv. č. 9, kart. 2, sign. M, fol. 49–50.

[35] Podobu a atmosféru Zelného trhu a Jánské ulice v 18. (s přesahy do 19.) století se v kapitole *Procházka Brnem v roce 1767* pokusila vystihnout O. ERHARTOVÁ, *Mozart a Brno*, s. 72–75, 85–86.

513-552_sterneck_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 19:09 Stránka 526

dohledem vynikajícího učitele. Tím nebyl nikdo jiný než Leopold Streit († 1848), regenschori při brněnském farním kostele sv. Jakuba, otec známějšího hudebníka a komponisty Eduarda Streita (1808–1871).[36] Především právě díky Leopoldu Streitovi si Karel Sterneck už v časném mládí skvěle osvojil techniku hry na klavír. Z hocha, hnaného neutuchající láskou k hudbě, se stal velmi perspektivní pianista. Brnkání pro vlastní potěchu ho neuspokojovalo. O své umění se chtěl dělit s auditoriem. Přitom Karlova muzikalita ani zdaleka nedošla výrazu pouze ve hře na klavír. Vedle ní se s nemenším entuziasmem oddával dalším hudebním disciplinám, kromě instrumentálního umění také zpěvu. Talent, nadšení a ctižádost, jakož i podpora neméně zapáleného učitele mu dodávaly odvahy k vystupování ne pouze v úzkém rodinném kruhu, ale i před větším publikem. Postupem času se Sterneckovy iniciativy v tomto směru rozšiřovaly, a ačkoliv byly nadále živeny jeho mladickou horlivostí, získaly ve třicátých letech 19. století poznenáhla charakter seriózního podílu na kulturním životě hlavního města Moravy. Dálo se tak mimo jiné proto, že v této době se v brněnském prostředí stále zvyšoval zájem o veřejné hudební produkce.[37]

Počátky koncertní kultury sahaly sice v Brně, podobně jako ve většině jiných středoevropských měst, do hlubší minulosti, nicméně ještě ve druhé půli 18. století se většina hudebních představení odbývala v exkluzivním soukromí aristokratických sídel, řeholních domů či domácností měšťanské honorace. Dveře do koncertních sálů se začaly ve větší míře otevírat s rozvojem samostatné nástrojové hry a hudebního diletantismu. Ten se ve městě pod Špilberkem dočkal důležitého institucionálního zakotvení na prahu 19. věku, kdy byly uvedeny v život takzvané hudební akademie, totiž v rámci možností pravidelná představení jak domácích muzikantů, tak hostujících

[36] K hudebnímu působení Eduarda Streita, jenž už v mládí oslnil brněnskou veřejnost svým nadáním, roku 1827 se stal u sv. Jakuba varhaníkem a v srpnu 1846 převzal otcovu funkci regenschoriho, přičemž neúnavně organizoval pod Špilberkem kvalitní koncerty a s úspěchem komponoval vlastní, převážně církevní hudbu, viz Christian Ritter d'ELVERT, *Geschichte der Musik in Mähren und Oesterr.-Schlesien mit Rücksicht auf die allgemeine, böhmische und österreichische Musik-Geschichte I*, Brünn 1873, s. 236, 241; TÝŽ, *Geschichte der Musik in Mähren und Oesterr.-Schlesien mit Rücksicht auf die allgemeine, böhmische und österreichische Musik-Geschichte II*, Brünn 1873, s. 182–183; Constant von WURZBACH, *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich, enthaltend die Lebensskizzen der denkwürdigen Personen, welche seit 1750 in den österreichischen Kronländern geboren wurden oder darin gelebt und gewirkt haben XL*, Wien 1880, s. 24–25; srov. také rukopisnou práci Hanze Welzla z roku 1892 v MZA Brno, G 13 Sbírka Historického spolku Brno, Knihy, č. 358, Hanz Welzl, Beiträge zu einer Musikgeschichte Brünns II, fol. 90r-90v; III, fol. 29v. Roku 1841, na základě kupní smlouvy z 15. dubna, koupil Eduard Streit se svou chotí Annou dům č. p. 175 ve Staré Veselé (dnes Veselé) ulici od Scholastiky Christophové za 8700 zlatých konvenční měny – AMB, fond A 1/3 Sbírka rukopisů a úředních knih, rkp. 1728, fol. 64. Roku 1847 převzal Eduard polovinu domu č. p. 391 v Panské ulici od své matky Františky Streitové, druhá polovina téhož objektu mu připadla po otci Leopoldovi, jenž zemřel 28. března 1848. Leopold a Františka zakoupili dům č. p. 391 za 8 900 zlatých konvenční měny od paní Terezie Weberziegové a slečny Kateřiny Novákové roku 1839 podle kupní smlouvy z 19. března – AMB, fond A 1/3 Sbírka rukopisů a úředních knih, rkp. 1727, fol. 235, 436.

[37] C. von WURZBACH, *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich XXXVIII*, s. 298–299; Johann Evangelist ENGL, *Carl Reichsfreiherr von Sterneck. Ein Gedenkblatt*, Sonder-Abdruck aus dem Dreizehnten Jahresbericht pro 1893 der Internationalen Stiftung Mozarteum, Salzburg 1894, s. 3.

513-552_sterneck_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 19:09 Stránka 527

interpretů.[38] Brněnští amatérští hudebníci se již od roku 1781 sdružovali v průběžně vznikajících a zanikajících spolcích, nazývaných zpravidla rovněž akademiemi. V osmdesátých letech 18. století to byla *Musikakademie*, po delší césuře, od roku 1804, pak *Musikalische Akademie von Dilettanten*, přejmenovaná v půli roku 1808 na *Philharmonische Gesellschaft*, a po jejím zániku léta 1814 další diletantská sdružení, jejichž význam však postupně klesal s tím, jak úlohu hlavního lokálního organizátora koncertního dění přebíralo městské divadlo. Hudební diletantismus ovšem ještě po celou první půli 19. století nevymizel a i nadále nezanedbatelným dílem přispíval k pěstování Múz v srdci markrabství, neboť amatérští ctitelé umění tónů se interpretačně či organizačně podíleli na přípravě řady veřejných koncertních představení. Ta měla velice rozmanitý charakter: odbývala se buď jako produkce větších vokálních a instrumentálních těles, či na bázi sólových pěveckých i nástrojových vystoupení. Výnos vstupného, jež se zpravidla hradilo formou předplatného, byl často určen na dobročinné účely. Vedle velkých sálů si stále uchovávaly význam domácnosti uměnímilovných představitelů šlechty či měšťanských elit, poskytující útočiště různě vymezeným skupinám hudebníků a diváků.[39]

Karel ze Sternecku si během dětství a dospívání dokonale osvojil především hru na klavír, avšak díky své muzikální všestrannosti pronikl rovněž do dirigentského řemesla, a to na takové úrovni, která mu umožňovala úspěšně se zhostit řízení většího hudebního tělesa při náročných instrumentálních produkcích. Této dovednosti pak mohl vícekrát využít v příbytku, který sdílel s rodiči a sourozenci, neboť brněnská sterneckovská domácnost se ve třicátých letech 19. století, kdy byla – jak víme – situována do domu na dnešní Jánské č. 4, zařadila k centrům místního hudebního diletantismu. Se širokým kruhem podobně naladěných přátel ze šlechtických a měšťanských vrstev zde baron nacvičoval a také před publikem uváděl orchestrální skladby. Již jako devatenáctiletý mladík si coby klavírista, dirigent a organizátor diletantských představení vydobyl v hudebním životě města pod Špilberkem pevnou pozici. Počet návštěvníků domu, v němž Sterneck se svými nejbližšími přebýval, postupně vzrůstal. Zprvu se tak

[38] Karel VETTERL, *Začátky veřejného koncertního života v Brně*, in: Brno v minulosti a dnes 2, 1960, s. 159–169; viz také Ch. Ritter d'ELVERT, *Geschichte der Musik in Mähren und Oesterr.-Schlesien I-II*; MZA Brno, G 13 Sbírka Historického spolku Brno, Knihy, č. 358, Hanz Welzl, Beiträge zu einer Musikgeschichte Brünns III, fol. 88v-89r. Cenné postřehy o brněnské hudební kultuře osmdesátých let 18. století přinesl ve své autobiografii Vojtěch Matyáš Jírovec (1763–1850) – František BARTOŠ (ed.), *Vlastní životopis Vojtěcha Jírovce*, Praha 1940, s. 20–21. K širšímu kontextu rozvoje hudební kultury srov. Jiří KROUPA, *Alchymie štěstí. Pozdní osvícenství a moravská společnost 1770–1810*, Brno 2006 (2. vydání), s. 209.

[39] Blíže Jan TROJAN, *Das Brünner Konzertleben in der Zeit der nationalen Wiedergeburt (Aus der Musikhistorie der Stadt Brno /Brünn/ von den zwanziger bis zu den sechziger Jahren des vergangenen Jahrhunderts)*, in: Sborník prací filosofické fakulty brněnské university, H 8, 1973, s. 161–183; popularizačně k hudební kultuře pod Špilberkem v 18. a na počátku 19. věku též O. ERHARTOVÁ, *Mozart a Brno*, s. 52–61. Pro mladší období srov. nově Jitka BAJGAROVÁ, *Hudební spolky v Brně a jejich role při utváření „hudebního obrazu" města 1860–1918*, Brno 2005. Repertoár brněnského divadla přiblížila Milada WURMOVÁ, *Repertoár brněnského divadla v letech 1777–1848*, Brno 1990; k pozdější době jen zcela povrchně Jarmila ZATLOUKALOVÁ, *Brněnské divadlo. Repertoár v letech 1848–1914, I-II*, Brno 2000–2001.

513-552_sterneck_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 19:09 Stránka 528

dálo s vůlí Karlových rodičů, avšak jejich pochopení pro chlapcovy aktivity postupně vystřídaly podobné obavy, jež kdysi u jeho děda vzbudily vědátorské sklony mladého Josefa Jana Daublebského, Karlova strýce. Totiž obavy o synovu budoucnost. Tu Karlovi rodiče s hudbou rozhodně nespojovali. Dle jejich představ měl také on v duchu rodinné tradice absolvovat studium práv, a připravit se tak na kariéru ve státní správě: v oblasti, která ve srovnání s nedůvěryhodným uměleckým světem nabízela relativní jistotu profesního zakotvení, a především odpovídala společenskému postavení rodiny.[40] Paradoxně to byl právě Karel, syn pragmaticky založeného Karla Waltera ze Sternecku a Ehrensteinu, kdo podlehl vábení Múz, zatímco syn idealistického snílka Josefa Jana, Karlův o patnáct let mladší bratranec Maxmilián, byl naturelu právě opačného: už od raného věku tíhl k armádě, ke zbraním, a tyto – rodiči podporované – zájmy u něj rozhodně nebyly pouze výrazem pomíjivého okouzlení klukovskými hrami na vojáky, nýbrž předznamenaly jeho dlouholetou službu u válečného námořnictva.[41]

Přes počáteční houževnatý odpor se Karel tlaku otce a matky podrobil. V Olomouci zahájil studium práv, které navzdory své přetrvávající nechuti ke vnucenému oboru úspěšně dokončil na pražské univerzitě léta Páně 1835.[42] Ještě téhož roku získal první zaměstnání. Stal se úředníkem státní finanční správy ve městě, kde strávil dětství a kde nadále přebývali jeho rodiče. Opět se tak stalo pod jejich bezprostředním vlivem, neboť ani po absolvování práv nebyl mladík připraven na to, že bude svůj profesní život trávit papírováním. Nastoupil jako konceptní praktikant do c. k. moravsko-slezského fiskálního úřadu, a kopíroval tak počátek kariéry svého otce.[43] Byrokratického postu se sice Karel chopil proti své vůli, avšak v této době už nepochybně začínal chápat, že ona nezáživná profese je nevyhnutelným, nutným zlem. Nástup do zaměstnání mu ulehčilo v první řadě vědomí, že muzika navždy zůstane hájemstvím jeho volného času. A věnoval jí také téměř každou chvíli, kdy nebyl připoután k úřadu. Nadále rozvíjel aktivity náležející do sféry brněnského hudebního diletantismu, které z jeho strany vyvrcholily – a současně se nachýlily ke konci – právě po polovině čtvrté dekády 19. věku. Z roku 1836 se dochovala zpráva, že Karel se zdarem dirigoval místní představení komické opery *Le Chalet (Die Schweizerhütte)*, již nedlouho předtím složil Adolphe Charles Adam. Do hudebních dějin moravského hlavního města se tehdy zapsal také jako spoluzakladatel volného pěveckého sdružení, které předznamenalo pozdější boom podobných korporací, v nichž nalézali uplatnění

[40] J. E. ENGL, *Carl Reichsfreiherr von Sterneck*, s. 3–4; C. von WURZBACH, *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich XXXVIII*, s. 299; R. von STRELE, *Karl Freiherr von Sterneck*.

[41] Srov. M. Freiherr von STERNECK, *Erinnerungen aus den Jahren 1847–1897*, s. 7–10; E. SCHATZ, *Ein Leben für die Marine*, s. 42.

[42] C. von WURZBACH, *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich XXXVIII*, s. 299.

[43] Na uvedeném postu je Karel v moravsko-slezských schematismech evidován pro léta 1835–1837. Podle těchto pramenů v roce 1835 a 1836 bydlel na dnešní Jánské ulici v rodičovském domě č. p. 445, k roku 1837 se však jako Karlův příbytek uvádí dům č. p. 456 v téže ulici. Viz *Schematismus 1835*, s. 42; *Schematismus 1836*, s. 47; *Schematismus 1837*, s. 49.

513-552_sterneck_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 19:09 Stránka 529

milovníci (nejen) sborové vokální hudby. Výrazněji ovlivnit brněnskou lokální kulturu však už Karel nemohl. Osud s ním měl totiž poněkud jiné plány.[44]

Jakkoliv se Sterneck ujímal úřední profese pod tlakem rodiny, své pracovní povinnosti od počátku plnil velmi svědomitě. Karlův naturel, na hony vzdálený šablonám zkostnatělého byrokratismu, se ale přece musel v jeho zaměstnání odrazit. A kupodivu to nebylo na úkor baronova profesního růstu. Díky poněkud nonkonformnímu, příležitostnými legráckami polidštěnému přístupu k úřední činnosti si už v Brně získal oblibu u svých kolegů, kteří oceňovali Sterneckovu schopnost vytvořit v kolektivu uvolněnou, přátelskou atmosféru. Jako zodpovědný pracovník se měl postupně posouvat na vyšší příčky v hierarchii státních zaměstnanců. Přitom ho však právě byrokratická kariéra natrvalo odvedla z města pod Špilberkem. Byl odtud povolán do podunajské metropole. Na Vídeňském Novém Městě se stal praktikantem kamerálního úřadu.[45] Pobyt v centru mocnářství měl záhy zásadně ovlivnit jeho soukromý život, neboť právě zde Karel nalezl spřízněnou duši, která mu měla být po následujících více než padesát let pevnou oporou. Ve Vídni se seznámil s tehdy mladičkou Ludovikou (1821–1896), dcerou c. k. majora a botanika Josepha Aichingera z Aichenhaynu a jeho choti Antonie rozené Cypelové. Ludovika mu okamžitě zaimponovala šíří a hloubkou svého vzdělání, ale především svým uměleckým založením, které vytvářelo předpoklady harmonického soužití páru, u nějž prvotní vzájemné projevy náklonnosti rychle přerostly v lásku. Už 3. února 1840 se Karel s Ludovikou, které ještě nebylo ani devatenáct let, na Vídeňském Novém Městě oženil. V pozadí brzkého konání svatby byl bezpochyby oboustranný vroucí milostný cit, podporovaný nicméně pragmaticky uvažujícími rodiči snoubenky, a zřejmě také rodinou snoubencovou. Přitom ale s největší pravděpodobností nešlo o sňatek, vynucený důsledky předchozích styků mladé dvojice. První dítě totiž Ludovika povila až 19. července roku 1843. Byl jím syn Heřman (1843–1919), po němž v průběhu následujících dvou decennií přišlo na svět pět dalších Karlových ratolestí, příslušníků moravské větve Sternecků: Adéla (1845–1860), Ludvík (1849–1907), Melanie (1850–1932), Bedřich (1858–1933) a Luisa Marie (1862–1937).[46]

Vstup do manželství se sice nutně musel promítnout do žebříčku životních priorit Karla Daublebského ze Sternecku a Ehrensteinu, nicméně založení vlastní rodiny přece zhola nic neubralo na síle lásky tohoto muže k hudbě. Ostatně vždyť právě maxi-

[44] Viz C. von WURZBACH, *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich XXXVIII*, s. 299.

[45] J. E. ENGL, *Carl Reichsfreiherr von Sterneck*, s. 4. Karlův odchod do Vídně se zřejmě uskutečnil v rozmezí let 1837, kdy se naposledy objevuje v přehledech moravsko-slezské byrokracie, a 1838 (srov. *Schematismus 1837*, s. 49).

[46] Genealogická data do přelomu 19. a 20. století, která shromáždil M. STERNECK, *Übersicht*, s. 49–50, 52, aktualizoval v (jen hektografem rozmnožených) dodatcích Alfred DAUBLEBSKY-STERNECK, *Ergänzungen zur Uebersicht der Familie Daublebsky-Sterneck von Moritz Sterneck*, Tetschen 1935, s. 21, 23–24. Posledně citovaná práce, jejíž exempláře byly svého času distribuovány mezi autorovo příbuzenstvo, je uložena mimo jiné v soukromém Rodinném archivu Daublebských-Sternecků ve správě Tomáše Sternecka (dále RA Daublebských-Sternecků), Pozůstalost Alfreda ze Sternecku, Hefte. Ke skonu Luisy Marie viz úmrtní oznámení v ZA Opava, Mořic Daublebský ze Šterneka, inv. č. 21, kart. 8. Z badatelské činnosti Karlova tchána je nutno zmínit dílo Joseph AICHINGER von AICHENHAYN, *Botanischer Führer in und um Wien*, Wien 1847.

513-552_sterneck_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 19:09 Stránka 530

mální pochopení pro Karlovy zájmy bylo důležitým předpokladem baronova sblížení s Ludovikou z Aichenhaynu, mimo jiné zdatnou amatérskou klavíristkou. S podporou této uměnímilovné ženy, a jistě i za její příležitostné účasti na partnerových aktivitách, mohl Sterneck nadále trávit velkou část svého volného času muzicírováním. Často se tak dálo za přítomnosti podobně orientovaných přátel přímo v bytě manželů Daublebských, jejichž domácnost tak fungovala jako jakýsi muzikální salon, což víceméně platilo pro všechny příbytky, které měl Karel s Ludovikou během let vystřídat.[47] Hlouběji proniknout do hudebního světa Vídně ovšem baronovi nedovolila jeho úřední kariéra, neboť jej záhy odvedla jinam, do podunajského Steinu u Kremže v Dolních Rakousích. Ve funkci finančního koncipisty sem přišel roku 1842 a měl zde se svou rozrůstající se rodinou strávit celých příštích dvanáct let. Čile se připojil k místním ctitelům sborového zpěvu a díky svému nepolevujícímu nadšení si mezi nimi prakticky okamžitě vydobyl vůdčí postavení. Právě z jeho iniciativy byla brzy vytvořena instituce, nezbytná pro další rozvoj amatérské hudby v této obci: už léta 1846 založil Karel ve Steinu pěvecké sdružení. Tato *Liedertafel*, vedená Daublebským coby sbormistrem, hned po svém vzniku navázala těsné kontakty s vídeňským mužským sborem. Zdá se tedy, že si Karel během nedlouhé doby strávené ve Vídni přece dokázal vybudovat alespoň pevnější vazby na tamní laické muzikanty, vazby, jichž posléze v novém působišti neváhal využít. Již napřesrok uspořádali steinští pěvci a *Wiener Männergesangverein* velkolepou hudební slavnost sbratření. Pěvecká čísla dirigovali sbormistři obou korporací, totiž Gustav Barth (1811–1897) za Vídeň a baron ze Sternecku a Ehrensteinu za Stein.[48]

Ve Steinu u Kremže Karel během oněch dvanácti let dokonale zdomácněl, vytvořiv si tu pevná přátelská pouta, leč většinu života v Podunají přece strávit neměl. Ještě na něj čekalo několik míst, do nichž ho přiváděla a z nichž jej průběžně odváděla jeho profese. Ta stála v pozadí velmi častého stěhování tohoto muže a jeho nejbližších po různých koutech habsburské monarchie. Od roku 1854 pobýval ve Štýrském Hradci. Zde začal léta 1857 vydávat periodikum, původně nazvané *Jahrbuch für den Gebrauch der österreichischen k. k. Finanzbeamten und der k. k. Finanzwache* a v osmdesátých letech přejmenované na *Sterneck's Jahrbuch für die k. k. Finanzbeamten und Finanzwachkörper*, které až do počátku 20. století přinášelo příspěvky týkající se nejenom praktických i teoretických problémů fungování finančních úřadů a finanční stráže, ale také široké palety dalších otázek odvíjejících se od účetnictví, daňových a měnových systémů, metrologických soustav. Vedle toho průběžně otiskovalo rovněž relevantní dekrety nejvyšších státních úřadů. Sterneck stál v čele této tiskoviny až do své smrti.[49] Nic na tom nezmě-

[47] Srov. R. von STRELE, *Karl Freiherr von Sterneck*.

[48] J. E. ENGL, *Carl Reichsfreiherr von Sterneck*, s. 4. Taktovku s kovovým zdobením, s níž Karel při slavnosti sbratření dirigoval, věnovali po jeho smrti pozůstalí Josephu Friedrichu Hummelovi (o něm bude zmínka níže).

[49] Rozsáhlý soubor ročníků této tiskoviny je uložen v Österreichische Nationalbibliothek Wien (dále ÖNB Wien), sign. 45335-A-C.Neu Per. Viz také Hilmar SCHMUCK – Willi GORZNY und Koll., *Gesamtverzeichnis des deutschsprachigen Schrifttums (GV) 1700–1910, CXXXIX*, München – New York – London – Paris 1985, s. 425. Dále srov. C. von WURZBACH, *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich XXXVIII*, s. 299.

513-552_sterneck_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 19:09 Stránka 531

nil fakt, že nedlouho po jejím založení, roku 1860, opustil Štýrský Hradec. Z města, které mu ani trochu nepřirostlo k srdci, neboť tam na rozdíl od většiny ostatních působišť nenalezl příhodné podmínky pro pěstování svého životního koníčka, a které v jeho očích definitivně očernila tragédie v podobě skonu čtrnáctileté dcery Adély (zemřela po ochrnutí plic 5. února 1860), přesídlil do tyrolského Kufsteinu, kde zastával post c. k. hraničního inspektora. Sedm let nato se opět stěhoval, tentokrát ale už naposledy. Jako finanční rada a vrchní finanční inspektor natrvalo zakotvil v Salzburgu, jeho profesním působištěm se stal tamní hlavní celní úřad. Ve vzpomínkovém spisu solnohradského pedagoga a muzikologa Johanna Evangelisty Engla (1835–1921), muže, který měl příležitost Daublebského velmi dobře poznat a o němž se ještě vícekrát zmíníme, nalezneme v této souvislosti cenný postřeh, vystihující jak Karlův naturel, tak jeho poměr k úřední činnosti. Engl charakterizuje Sternecka jako velmi svérázného sangvinika s cholerickými sklony, jenž sice řádně plnil své služební povinnosti, avšak nikterak neprahl po vyšších postech a svému kariérnímu vzestupu nechával víceméně volný průchod. V Salzburgu neúřadoval déle než do roku 1875, kdy se po celkem čtyřicet let trvající státní službě nechal podle Engla spíše s ulehčením než s nostalgií penzionovat.[50]

Zatímco Karel ze Sternecku a Ehrensteinu se svou rodinou „putoval“ od města k městu, pohybuje se po odchodu z Moravy téměř výhradně na území dnešního Rakouska, jeho rodiče nadále přebývali v Brně. Do poloviny století se pod Špilberkem zdržoval také Karlův polorodý bratr Mořic Steyrer. Další sourozenec, Ludvík Titus Daublebský, který nalezl uplatnění v armádě a sňatkem s italskou šlechtičnou Clementinou Toresani svobodnou paní z Lanzenfeldu a Camponera (1826–1855) byl na přelomu čtyřicátých a padesátých let připoután k Apeninskému poloostrovu, se do Brna vrátil po svém ovdovění. V jihomoravské metropoli ovšem žili také další Karlovi příbuzní. Řeholnicí v brněnském konventu voršilek u sv. Josefa se stala dcera právě zmíněného Ludvíka Tita, Josefina (1855–1937), jejíž matka krátce po porodu děvčátka podlehla v polovině října 1855 v Anconě choleře.[51] Rodiče hudbymilovného finančního úředníka,

[50] J. E. ENGL, *Carl Reichsfreiherr von Sterneck*, s. 4–5. Sterneckových povahových rysů se dotýká již C. von WURZBACH, *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich XXXVIII*, s. 299, kde je právě v nich spatřována příčina toho, že Karel přes své profesní úspěchy neudělal závratnou kariéru ve státních službách. Ke skonu Adély viz parte v ZA Opava, Mořic Daublebský ze Šterneka, inv. č. 9, kart. 2, sign. M, fol. 78; dále M. STERNECK, *Übersicht*, s. 52. Ochrnutí plic (Lungenlähmung), uvedené v úmrtním oznámení, bylo spíše příznakem smrti než příčinou, o níž v Adélině případě postrádáme bližší informace. K formulacím tohoto typu v pramenech srov. Boleslav LUTONSKÝ – Jaroslav ČERNÝ, *Latinsko-německo-český slovník nemocí, úrazů a příčin smrti a výrazů s nimi souvisejících (nejen) pro genealogy*, Praha 1995, s. 128.

[51] Srov. M. STERNECK, *Übersicht*, s. 51, 53; A. DAUBLEBSKY-STERNECK, *Ergänzungen zur Uebersicht*, s. 21, 25. K vojenské kariéře Ludvíka Tita ÖStA Wien, Kriegsarchiv, Qualifikationslisten, Nr. 422, Ludwig Titus Daublebsky Baron von Sterneck zu Ehrenstein. Zesnul v Brně 6. srpna 1871. Jeho náhrobek, jenž byl později ze zrušeného velkého brněnského hřbitova přenesen na nový, se dochoval dodnes. Ohledně Clementinina skonu ZA Opava, Mořic Daublebský ze Šterneka, inv. č. 9, kart. 2, sign. M, fol. 52. Josefina ze Sternecku, řádovým jménem Maria Klementine, zemřela ve tři čtvrtě na šest ráno 20. října 1937 mezi brněnskými voršilkami, a to po delším utrpení ve věku dvaaosmdesáti let, kdy trávila již padesátý druhý rok života v klášteře.

513-552_sterneck_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 19:09 Stránka 532

Karel Walter a Anna, dožívali v polovině 19. století jako nájemníci v brněnském domě č. p. 121 na Jakubské ulici, který byl do počátku padesátých let majetkem MUDr. Karla Alleého, pak Josefa Schillera (Schüllera).[52] Tam také dne 23. května 1856 Anna ve věku dvaasedmdesáti let zemřela, poté co přijala svátost umírajících od kooperátora Valentina Haina. Jako příčina skonu je v matričním zápise uvedena degenerace jater, tedy vážná zdravotní komplikace, která o sobě musela dát vědět mnohem dříve, než přivedla baronku do hrobu. Annin pohřeb na (dnes již neexistujícím) velkém brněnském hřbitově, založeném v době josefinských reforem po vydání zákazu ukládání nebožtíků uvnitř města, se konal s dvoudenním odstupem od jejího úmrtí, 25. května, pod vedením svatojakubského faráře Antonína Kaila. V této době byl Karel Walter, penzionovaný c. k. dvorní rada, již kmetem požehnaného věku, nicméně můžeme se domýšlet, že manželčin odchod baronovo loučení s tímto světem urychlil. Ani ne rok po své choti, 1. května 1857, bez zjevných známek nějakého konkrétního onemocnění, nicméně již delší dobu upoután na lůžku, jako devětasedmdesátiletý zemřel. Do matriky bylo potom zapsáno, že se tak stalo v důsledku sešlosti stářím. Svátostí umírajících Karla Waltera zaopatřil kaplan Eduard Segenschmidt. Ceremonie spojené s uložením baronových ostatků na brněnském hřbitově vykonal třetího květnového dne Antonín Kail, týž duchovní, který pohřbíval Annu.[53] Zda se u příležitosti úmrtí matky a otce v letech 1856 a 1857 vypravil do Brna také náš Karel Daublebský, působící tehdy ve Štýrském Hradci, zůstává otevřenou otázkou.

V době příchodu do Salzburgu bylo Karlu Sterneckovi třiapadesát let. Před sebou měl ještě řadu roků života, z nichž však jen nezbytně nutnou část popřál tomu, co jej do města na Salzachu přivedlo, totiž práci finančního úředníka. Prakticky hned poté, co sem přesídlil, začal se živě zajímat o zdejší hudební kulturu a pídit se po lidech podobného založení. Jedním z prvních přátel, které si Daublebský v Salzburgu získal, byl dr. Josef Hitschfeld, člověk, který ho postupně seznamoval s novým prostředím a díky němuž si Karel brzy vybudoval síť užitečných kontaktů.[54] Překvapivě rychle tak tento přistěhovalec pronikal do lokálních poměrů na poli hudby a vytvářel si pozici,

---

Její pohřeb se konal 22. října 1937 v devět hodin dopoledne v klášterním kostele. Viz RA Daublebských-Sternecků, Pozůstalost Alfreda ze Sternecku, Partes II, X.N.4. – Josefine. K brněnskému konventu voršilek na Josefské a Orlí ulici Dušan FOLTÝN a kol., *Encyklopedie moravských a slezských klášterů,* Praha 2005, s. 190–192.

[52] J. A. HERLTH, *Schematismus I,* s. 60, 235; TÝŽ, *Allgemeines Adressenbuch*, s. 76, 362. V letech 1856–1865 měla v části objektu fungovat také městská pěvecká a hudební škola. Viz AMB, fond T 11 Alois Gödel, Topografie brněnských domů (rukopis), Jakobsgasse, Nr. 1/121.

[53] MZA Brno, E 67 Matriky, Římskokatolický farní úřad u sv. Jakuba v Brně, Matrika zemřelých VI, pag. 83, 100; úmrtní oznámení obou v ZA Opava, Mořic Daublebský ze Šterneka, inv. č. 9, kart. 2, sign. M, fol. 42, 45; srov. také AMB, fond A 1/3 Sbírka rukopisů a úředních knih, rkp. 222/I, Hans Welzl – Johann Igl, Brünner Todtenbuch. Der Adel 1771–1889, fol. 28v (údaje v práci M. STERNECK, *Übersicht*, s. 46, jsou ohledně časového zařazení i lokalizace Anniny smrti pomýlené). K brněnským hřbitovům Milena FLODROVÁ, *Brněnské hřbitovy. Průvodce po jejich historii, čestných hrobech města Brna, památkově chráněných náhrobcích a vojenských pohřebištích*, Brno 1992, zejména s. 11–12.

[54] O kontaktech, jež Karel v Salzburgu navázal, se dozvídáme z Englových vzpomínek – J. E. ENGL, *Carl Reichsfreiherr von Sterneck*, s. 5–6.

513-552_sterneck_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 19:09 Stránka 533

která mu posléze dovolila do nich aktivně zasáhnout. Rozhodně nebyly nikterak utěšené. Hudební život ve městě, těsně spjatém s mozartovskou tradicí, se tehdy teprve nesměle zvedal z popela. Úpadek kdysi slavného kulturního střediska způsobila sekularizace salzburského arcibiskupství na počátku 19. století, v době napoleonských válek. Arcibiskupská rezidence byla tehdy přeměněna v centrum nového vévodství, začleněného do habsburské monarchie, a rázem ztratila svůj lesk. Město se na dlouhá léta propadlo do provinční ospalosti. V roce 1807 byla rozpuštěna proslulá dvorní kapela, která do Salzburgu přitahovala přední hudebníky. Teprve na počátku čtyřicátých let 19. věku byly učiněny nesmělé krůčky k dílčímu překonání ztrát v této sféře. Přes jisté obtíže ozdobil město Mozartův pomník. Především zde ale léta Páně 1841 zásluhou advokáta dr. Franze šlechtice z Hilleprandtu (1796–1871) vznikla pod patronací kardinála Bedřicha knížete ze Schwarzenbergu, tehdejšího solnohradského arcibiskupa, pěvecká a instrumentální škola při katedrálním orchestru, jejíž název naznačoval vyšší ambice zakladatelů: do vínku dostala pojmenování Mozarteum. Avšak tento ústav, sídlící v salzburském Kapellhausu a od počátku (22. dubna 1841) sdružený se Spolkem chrámové hudby, jehož primárním úkolem bylo zajišťovat kvalitní muzicírování ve čtrnácti salzburských kostelech, v dvojjediný *Dom-Musik-Verein und Mozarteum*, měl zatím hodně daleko k instituci, která by důstojně rozvíjela odkaz geniálního skladatele. Zpočátku sice zaznamenal dílčí úspěchy, k nimž patřily hudební slavnosti ve dnech 4. až 6. září 1842 u příležitosti odhalení pomníku Wolfganga Amadea, jichž se zúčastnili i komponistovi synové Karl Thomas a Franz Xaver Wolfgang Mozartovi. Avšak už záhy se nezadržitelně propadal do finančních těžkostí, které na institut plnou vahou dolehly v šedesátých letech. Nedařilo se mu totiž vstoupit do povědomí veřejnosti jinak než jako církevní podnik lokálního významu, podnik, který budil jen minimální zájem tolik potřebných mecenášů. Zhoršující se pasivní účetní bilance Mozarteu nedovolovala vyplácet důstojné odměny zaměstnaným hudebníkům, a to se přirozeně zpětně negativně promítalo do úrovně výuky a prestiže školy. Vykročit z tohoto začarovaného kruhu se jejímu vedení až do přelomu šedesátých a sedmdesátých let nedařilo. Tehdy se však už přece začalo blýskat na lepší časy, neboť část lidí zainteresovaných na řádném fungování Mozartea si konečně uvědomila, že jeho ozdravění není dost dobře myslitelné bez fundamentální proměny organizační báze tohoto ústavu. Dne 15. května 1869 se v periodiku *Reichenhaller Grenzbote* objevila výzva k založení výboru, který by dohlížel nad fondem školy.[55]

[55] Blíže v tištěném spise *Zur Genesis der Internationalen Mozartstiftung in Salzburg. Eine Denkschrift des provisorischen Ausschusses*, Salzburg 1873, s. 3nn. Dále viz Genevi ve GEFFRAY, *Internationale Stiftung Mozarteum Salzburg (ISMS)*, in: Gernot GRUBER – Joachim BRÜGGE (Hrsg.), Das Mozart-Lexikon, Laaber 2005, s. 281–285, zde s. 281–282; srov. též Adolf HASLINGER – Peter MITTERMAYR (Hrsg.), *Salzburger Kulturlexikon*, Salzburg – Wien – Frankfurt am Main 2001, s. 114–116. K výzvě v *Reichenhaller Grenzbote* rovněž J. E. ENGL, *Carl Reichsfreiherr von Sterneck*, s. 5; Friedrich GEHMACHER, *Eröffnung der Gedenkausstellung für Carl Freiherrn von Sterneck. Ansprache des Präsidenten der Internationalen Stiftung Mozarteum Dr. Friedrich Gehmacher in Mozarts Geburtshaus am 27. November 1963*, in: Mitteilungen der Internationalen Stiftung Mozarteum 12, 1964, Doppelheft 1–2, s. 22–24, zde s. 23.

513-552_sterneck_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 19:09 Stránka 534

V době otištění výzvy měl již Karel Daublebský ze Sternecku a Ehrensteinu díky rozšiřujícímu se kruhu svých hudbymilovných přátel o žalostném stavu Mozartea povědomost a snad se již v duchu obíral možnostmi nápravy. Text, který si v polovině května přečetl, u něj každopádně okamžitě narazil na úrodnou půdu. Následující týdny věnoval pochůzkám po adresách lidí, které buď již osobně znal, nebo mu byli stávajícími známými doporučeni jako potenciální spojenci. S nakažlivým entuziasmem tyto, vesměs velmi dobře situované osoby, náležející k místní honoraci, seznamoval se svými vizemi. Mimo jiné tak vstoupil 16. června 1869 do pracovny již připomenutého Johanna Evangelisty Engla, s nímž jej záhy spojilo pevné pouto přátelství a který po letech věnoval Sterneckově památce spis, jenž dodnes představuje jeden ze základních zdrojů informací o Karlových salzburských aktivitách. Celkem se Daublebskému podařilo získat čtrnáct stejně naladěných mužů, mezi nimiž vedle již jmenovaných dr. Hitschfelda a Johanna Engla nechyběli ani další představitelé místní společenské smetánky a lokální intelektuální elity. Společně vytvořili Výbor patnácti (*Fünfzehner Comité*), jehož první porada se konala již 18. června 1869, a to stylově v prvním patře salzburského hostince *Zur Krone*, v rohové místnosti do ulice naproti Mozartovu rodnému domu. Baron Sterneck zde předestřel velkorysou koncepci rozvoje Mozartea, sestávající ze čtyř hlavních bodů: Především měla být vybudována mezinárodní síť sponzorů, jejichž příspěvky by zajistily důstojnou obživu pro hudební skladatele a interprety, a učinily tak pro ně Salzburg atraktivním. V případě, že to takto vytvořený finanční potenciál dovolí, počítal Karel se založením hudební vysoké školy se stipendijním programem. Dále navrhl vystavění koncertního domu, který by se zároveň stal útočištěm pro mozartovský archiv. A konečně plánoval rovněž založení pravidelných hudebních festivalů. Už při letmém pohledu na tuto koncepci je jasně patrné, že Daublebského cíle dalece překročily, ba vlastně spíš jen mimochodem sledovaly výchozí plán potřebného ozdravění deficitního hospodaření stávající pěvecké a instrumentální školy.

Bezpochyby právě přílišná smělost Sterneckových vizí přiměla záhy sedm – tedy pokud nepočítáme samotného Karla, tak celou polovinu – účastníků schůze v hostinci *Zur Krone* k tomu, aby z Výboru patnácti vystoupili. A následující léta měla dát obavám z baronova přílišného idealismu za pravdu. Nic na tom neměnila skutečnost, že se Karlovi dařilo získávat nové stoupence svých myšlenek. Jeho plány se totiž střetly se samotným stávajícím Mozarteem, respektive částí jeho vedení. Zásadní předpoklad uskutečňování velkorysého programu pod hlavičkou Mozartea, totiž propojení organizační struktury, formující se pod Sterneckovou taktovkou, se skomírající školou, se navzdory vytrvalému úsilí Karla a jeho věrných spolubojovníků nenaplnil. Nadšenci, proti očekávání stojící vně instituce, na jejímž reformování se od počátku chtěli aktivně podílet, proto už 9. června 1870 utvořili šestadvacetičlenný zakládací výbor (*Gründungs-Comité*) nové nadace, která měla při pokračujících, většinu sedmdesátých let vyplňujících snahách o sloučení s Mozarteem prozatím samostatně usilovat o realizaci alespoň některých z bodů programu, s nímž roku 1869 vystoupil baron Daublebský. Dne 16. října 1870 byl v kanceláři salzburského starosty Heinricha rytíře Mertense, který patřil k zakládajícím členům nadace, zvolen výkonný výbor o devíti členech, který

513-552_sterneck_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 19:09 Stránka 535

si neprodleně zvolil své vedení: prezidentem se podle očekávání stal Karel ze Sternecku a Ehrensteinu, zastupujícím prezidentem Friedrich hrabě Sayn-Wittgenstein-Berleburg (po jeho vystoupení z nadace 22. ledna 1873 funkci převzal solnohradský zemský hejtman Hugo Raimund hrabě z Lambergu), sekretářem Johann Evangelist Engl, pokladníkem Karl Spängler. Krátce před koncem roku 1870, 22. prosince, se dočkala nezbytného úředního schválení ministerstvem vnitra statuta nadace s názvem, který vyjadřoval její ambice, přesahující lokální rozměr tehdejšího salzburského muzicírování. Nesla jméno Mezinárodní Mozartova nadace (*Internationale Mozartstiftung*).[56] Do povědomí širší veřejnosti se dostala v polovině sedmdesátých let díky tomu, že se Sterneckovi a jeho kolegům podařilo uspořádat pod její hlavičkou koncerty v Londýně (1874, 1875) a ve Vídni (1874), které jako velmi úspěšné propagační akce znamenaly důležitý mezník z hlediska získávání materiální podpory doma i v zahraničí.[57] Přese všechno snažení prezidenta a jeho kolegů, přes utěšeně rostoucí přízeň mecenášů a řadu pozoruhodných úspěchů při rozvíjení salzburské hudební kultury bylo prvních deset let fungování nadace negativně poznamenáno nezdarem opakovaných pokusů o její sloučení s Mozarteem, a tedy nejistotou ohledně institucionálního zakotvení těch aktivit jejích členů, které směřovaly k povznesení výchovy muzikantského dorostu.[58]

K pozvednutí hudebního života v Salzburgu přispěla Mezinárodní Mozartova nadace do roku 1880 bezprostředně především tím, že uvedla v život Salzburské hudební slavnosti. První se uskutečnily 17. až 20. července 1877 a již zde se potvrdil smysl fungování nadace. Právě díky jejímu soustředěnému úsilí o navazování a upevňování kontaktů s hudbymilovným světem bez ohledu na hranice zemí, států a kontinentů se Salzburg po několik dní skvěl v lesku předních muzikantů a jiných vzácných hostů nejen z Rakouského císařství, ale také z blízké, vzdálenější i velmi vzdálené ciziny.[59] Úspěch prvních slavností se pak projevil v tom, že na dalších, které byly uspořádány o dva roky později, ve dnech 17. až 19. července 1879, se podílel již i orchestr Vídeňské opery, který tu vůbec poprvé vystoupil mimo hlavní město monarchie.[60] Vynikající renomé si Salzburské hudební slavnosti udržely i později, kdy se z nich i při jejich neperiodicitě stala kulturní tradice svým významem dalece přesahující lokální rozměr. Už

[56] J. E. ENGL, *Carl Reichsfreiherr von Sterneck*, s. 6; srov. též Rudolf ANGERMÜLLER, *Mozart 1485/86 bis 2003. Daten zu Leben, Werk und Rezeptionsgeschichte der Mozarts II (1810-2003),* Tutzing 2004, s. 739. Kompletní tištěný text schválených stanov nadace je dostupný například v ÖNB Wien, Musiksammlung, sign. Mus. Hs. 29498. Ke Karlovým dalekosáhlým plánům viz dále strojopisnou práci Franze Graeflingera z poloviny 20. století, uloženou v téže sbírce, sign. F 30/533, Franz Graeflinger, Aufsätze und Artikel über Komponisten, Sänger, Instrumentalisten usw. IV, Nr. 86.

[57] Ke zmíněným koncertům C. von WURZBACH, *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich XXXVIII*, s. 300.

[58] Viz především *Zur Genesis der Internationalen Mozartstiftung*, s. 8–14, reagující na první neúspěchy v tomto směru.

[59] Srov. Rudolph FREISAUFF von NEUDEGG, *Das erste Salzburger Musikfest*, Salzburg 1877. Salzburský starosta Rudolf Biebl poděkoval Karlovi za zorganizování vydařených slavností dopisem z 28. července 1877, jehož opis se dochoval v ZA Opava, Mořic Daublebský ze Šterneka, inv. č. 9, kart. 2, sign. M, fol. 62.

[60] Johann Evangelist ENGL, *Das zweite Salzburger Musikfest*, Salzburg 1879.

513-552_sterneck_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 19:09 Stránka 536

v sedmdesátých letech 19. věku se nadace vedená Karlem Daublebským svobodným pánem ze Sternecku a Ehrensteinu zapojila (prvotní podnět vzešel od jejího člena muzikologa Ludwiga rytíře Köchela) do velkého mozartologického vědeckého projektu, jímž byla příprava úplného kritického vydání děl nepřekonatelného Wolfganga Amadea. Edice začala vycházet v nakladatelství *Breitkopf & Härtel* v Lipsku v lednu 1877, z hlavní části byla sice dokončena už v prosinci 1883, avšak její definitivní završení posledním suplementem následovalo až po více než třiceti letech (1910). Vedle toho Sterneck se svými kolegy založil Mozartovské album (*Mozart-Album*), totiž dlouhodobě budovanou rozsáhlou sbírku fotografií, obrazového materiálu a rukopisů umělců, spisovatelů, vědců i státníků a jiných osobností, svou tvorbou, veřejným působením či zájmy spjatých se skladatelovým odkazem. Poněkud kuriózním osobním úspěchem prezidenta Mezinárodní Mozartovy nadace bylo získání cenné relikvie v podobě dřevěného domku. Nešlo o nic jiného než o proslulý *Zauberflöten-Häuschen*, v němž byl podle legendy Mozart zamčen a uvězněním přinucen, aby zde včas dokončil Kouzelnou flétnu. Poslední majitel stavbičky, Camillo Heinrich kníže ze Starhembergu, se ji chystal z Vídně převézt do parku u svého zámku v hornorakouském Eferdingu. Po usilovném přesvědčování ze strany Karla Daublebského však léta Páně 1873 domek nakonec věnoval nadaci. Ta zajistila transport rozebraného objektu do Salzburgu. Památka tam cestovala vlakem ve Sterneckově doprovodu. Po několikaletém provizorním uložení byla roku 1877 konečně umístěna na salzburský Kapuzinerberg.[61]

Rok 1880 přinesl ve fungování Mezinárodní Mozartovy nadace zásadní zlom. Její rostoucí vliv v oblasti kulturního života Salzburgu, jakož i sílící ekonomické zázemí, opřené o cílevědomě budovanou síť sponzorů, se ukázaly již 15. června, kdy si ve středu města, ve třetím patře skladatelova rodného domu na Getreidegasse č. 9, pronajala prostory někdejšího bytu rodiny Mozartových. Tím byl splněn klíčový předpoklad uskutečnění jednoho z projektů, tehdy vehementně prosazovaných Karlem ze Sternecku, totiž zřízení Mozartova muzea.[62] Nepochybně i tento úspěch sehrál roli v následujících událostech. Dne 11. července 1880 solnohradský arcibiskup dr. Franz de Paula Albert Eder jménem katedrály sv. Ruperta a Virgila vyhlásil její vystoupení ze Spolku chrámové hudby a Mozartea. Staré Mozarteum se tak osamostatnilo, aby se vzápětí nato sloučilo s nadací vedenou baronem Sterneckem, která si za deset let své existence dokázala navzdory všem pochybovačům získat vysoký kredit. K tomuto sloučení, jímž

[61] Domek byl po druhé světové válce přemístěn na své nynější útočiště, do zahrady objektu na Schwarzstraße č. 26/28 (k tamnímu stavebnímu komplexu níže). Srov. J. E. ENGL, *Carl Reichsfreiherr von Sterneck*, s. 7; ÖNB Wien, Musiksammlung, sign. F 30/533, Franz Graeflinger, Aufsätze und Artikel über Komponisten, Sänger, Instrumentalisten usw. IV, Nr. 86; F. GEHMACHER, *Eröffnung der Gedenkausstellung für Carl Freiherrn von Sterneck*, s. 23; Walter HUMMEL, *Begründer der Mozartpflege. Gedenkausstellung der Internationalen Stiftung Mozarteum*, in: Salzburger Volksblatt 86, 1963, 28. November 1963; G. GEFFRAY, *Internationale Stiftung Mozarteum Salzburg*, s. 282–283; Johanna SENIGL, *Zauberflöten-Häuschen*, in: Gerhard AMMERER – Rudolph ANGERMÜLLER – Andrea BLÖCHL-KÖSTNER (red.), Salzburger Mozart-Lexikon, Bad Honnef 2005, s. 538–539.

[62] G. GEFFRAY, *Internationale Stiftung Mozarteum Salzburg*, s. 283.

513-552_sterneck_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 19:09 Stránka 537

vznikla Mezinárodní nadace Mozarteum (*Internationale Stiftung Mozarteum*) jako definitivní výsledek snah o vytvoření efektivního organizačního rámce pro rozvoj salzburské hudební kultury, došlo u příležitosti prvního Mozartovského dne 20. září 1880. Toho dne se konstituoval volený výbor nového Mozartea složený z jedenácti řádných funkcionářů a dvou náhradníků, v jehož čele stáli svobodný pán Daublebský jako prezident, Hugo Raimund hrabě z Lambergu jako zastupující prezident a Engl jako sekretář a školní inspektor a v jehož řadách byli mimo jiné také tehdejší salzburský starosta Rudolf Biebl a již připomenutý dr. Hitschfeld. Horečná organizační činnost členů výboru, při níž neváhali v zájmu společné věci maximálně využít svých osobních kontaktů, slavila první velký úspěch už 2. října. V přítomnosti Sigmunda hraběte z Thun-Hohensteinu, solnohradského zemského prezidenta s titulem c. k. místodržícího, byla slavnostně otevřena nová salzburská Veřejná hudební škola, jejíž pedagogický sbor vedle ředitele Josepha Friedricha Hummela sestával z dalších šesti vyučujících a která nalezla útočiště v univerzitním objektu zvaném Anatomiestöckl v Hofstallgasse. Následující den byla zahájena výuka prvních devadesáti zapsaných žáků. První veřejný koncert zaštítěný novým Mozarteem se pak uskutečnil 6. ledna 1881 ve velkém salzburském kursálu.[63] Nadace vedená Karlem ze Sternecku a Ehrensteinu začala na prahu předposlední dekády 19. století konečně naplňovat své hlavní poslání, totiž vytvářet potřebné zázemí pro muzikantský dorost v Salzburgu. Vedle toho se stala hlavním garantem péče o písemnou pozůstalost i hmotné památky po Wolfgangu Amadeu Mozartovi a jeho nejbližších. Základ archivně-muzejních fondů, které vyplnily část domu na Getreidegasse, představovaly odkazy komponistových synů. Z pozůstalosti Karla Thomase a Franze Xavera Wolfganga Mozarta se v letech 1844 a 1856 dostaly do majetku Spolku chrámové hudby a Mozartea nejen dochované notové záznamy z pera jejich otce, ale také skladatelovy klávesové nástroje, rodinné portréty a korespondence. Naprostá většina tohoto materiálu – výjimku představovaly partitury církevní hudby – přešla v roce 1880 na osamostatnivší se (staré) Mozarteum, aby vzápětí nato spolu s ním vplynula do Mezinárodní nadace Mozartea. K prvním exponátům muzea, spravovaného nadací, záhy díky nákupům a darům přibývaly další a expozice se zdárně rozšiřovala.[64]

Ani po roce 1880 neztratil prezident nadace nic ze svého entuziasmu, který sice na jedné straně znovu a znovu vyburcovával nadšení u baronových kolegů a jemu samotnému zajišťoval mezi členy sdružení nezpochybnitelnou vůdčí pozici, na straně druhé ale – jak jsme viděli na osudu Výboru patnácti roku 1869 – mohl při konfrontaci s pragmatičtěji uvažujícími lidmi působit i kontraproduktivně. Živelnost, s níž Sterneck

[63] J. E. ENGL, *Carl Reichsfreiherr von Sterneck*, s. 6–7; A. HASLINGER – P. MITTERMAYR (Hrsg.), *Salzburger Kulturlexikon*, s. 115; G. GEFFRAY, *Internationale Stiftung Mozarteum Salzburg*, s. 284. Právně se založení nového Mozartea dořešilo v listopadu 1880. V lednu 1881 bylo pak ošetřeno další fungování nyní již samostatného Spolku chrámové hudby, který až do svého rozpuštění roku 1941 sledoval především péči o kostelní muzikální produkce, a to v první řadě v salzburské katedrále.

[64] A. HASLINGER – P. MITTERMAYR (Hrsg.), *Salzburger Kulturlexikon*, s. 115.

513-552_sterneck_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 19:09 Stránka 538

rozvíjel své vize do někdy až groteskních rozměrů, byla naštěstí vytrvale korigována nejbližšími spolupracovníky, kteří dokázali separovat jeho perspektivní nápady od utopických představ. Klíčovou roli v tomto směru sehrál již vícekrát zmíněný Johann Evangelist Engl, muž ryze realistického založení, navíc nadaný potřebným diplomatickým umem, jenž jako sekretář nadace a školní inspektor ku prospěchu věci filtroval výplody Karlova impulzivně pracujícího mozku.[65] Nutnost usměrňovat prezidentovy plány neměnila nic na tom, že v Daublebském většina jeho spolubojovníků spatřovala nenahraditelný spiritus agens veškerého podnikání nadace. Ostatně to, jakou pozici si baron během let v salzburském kulturním světě vybudoval, dokládá i skutečnost, že se Sterneckův příbytek poznenáhla stal velmi frekventovanou, téměř obligatorní zastávkou významných umělců, kteří do města přijížděli.[66] Osobním charizmatem, především ale svou neúnavnou činorodostí a odhodláním utkat se s jakoukoli překážkou dodával svým spolubojovníkům odvahu a sílu překonávat všechny krizové momenty. Proslulou se stala z jeho úst často zaznívající povzbuzující formule: „*Mit Zweifeln schafft man nichts und mit Schwarzseherei tötet man jede lebensfähige Idee.*“ Každý úspěch sdružení pak komentoval úslovím „*Wir sind wir!*“, v němž se názorně zrcadlilo Karlovo niterné prolnutí s Mozarteem, ve kterém penzionovaný státní úředník našel své životní poslání. Z hlediska praktického fungování nového Mozartea mělo zásadní důležitost to, že se jeho vedení podařilo stabilizovat nadační fond. Zde svobodný pán Sterneck bohatě zúročil dlouholeté zkušenosti z finanční správy. Základní kapitál sdružení se mezi květnem 1870 (tehdy ovšem ještě pod hlavičkou Mezinárodní Mozartovy nadace) a koncem roku 1887 zvýšil z pouhých 112 zlatých na úctyhodných 38 522 zlatých. Příznivý stav financí, na němž měly podíl i příspěvky od členů evropských panovnických domů, umožnil získat pro Veřejnou hudební školu kvalitní učitele a zdárně rozvíjet koncertní činnost.[67]

V polovině prosince roku 1883 dosáhl Karel Daublebský svobodný pán ze Sternecku a Ehrensteinu sedmdesátky. Na jeho adresu byla tehdy doručena záplava gratulací, mezi jejichž odesilateli nechyběly přední osobnosti tehdejšího uměleckého světa ani známé hudební korporace, jako například Vídeňští filharmonikové. V řadách gratulantů byli ovšem rovněž vlivní státní hodnostáři, z nichž zmiňme alespoň c. k. místodržícího Thun-Hohensteina. Už v předchozím období se Karel dočkal nejedné veřejné pocty. Zvláštní význam mělo zavěšení olejomalby s jeho podobiznou od salzburského portrétisty Sebastiana Stiefa v prostorách Mozartova muzea, kde se nachází dodnes. Prosadili to účastníci svrchu připomenutého památného prvního Mozartovského dne 20. září 1880. Avšak jakkoliv působivá byla oficiální uznání Sterneckových zásluh v průběhu sedmdesátých a na počátku osmdesátých let, jejich dosah zatím výrazněji nepřekračoval lokální

[65] Srov. v této souvislosti heslo, věnované osobnosti Johanna Evangelisty Engla v internetové encyklopedii Salzburgu, na stránce *Johann Evangelist Engl – Salzburgwiki*. Záznam je dostupný z http://www.salzburg.com/wiki/index.php/Johann_Evangelist_Engl (citováno 24. září 2007).

[66] Viz R. von STRELE, *Karl Freiherr von Sterneck*.

[67] J. E. ENGL, *Carl Reichsfreiherr von Sterneck*, s. 7–8. O získávání duchovní i materiální podpory od císaře Františka Josefa I., dalších monarchů a aristokratů blíže ÖNB Wien, Musiksammlung, sign. F 30/533, Franz Graeflinger, Aufsätze und Artikel über Komponisten, Sänger, Instrumentalisten usw. IV, Nr. 86.

513-552_sterneck_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 19:09 Stránka 539

měřítka Salzburgu, popřípadě se omezoval na poměrně úzký kruh zájmově propojených jedinců. U příležitosti oslavy svých sedmdesátin se ale Karel konečně mohl pokochat oceněním z nejvyšších míst, jehož nabytím se formálně zařadil mezi intelektuální a kulturní elitu celého habsburského mocnářství. Den před tím, než Daublebský dovršil sedmou dekádu své pozemské pouti, 15. prosince 1883, mu v odpoledních hodinách v salzburském velkém kursálu předal dvorní rada Adolf rytíř Steinhauser Zlatou medaili za umění a vědu (*Literis et artibus*).[68] Tato tzv. stolní medaile, jež nebyla určena k nošení, v žádném případě nepatřila k vyznamenáním s prestiží upadající v důsledku inflace jejich rozdávání. Po celou dobu své existence v letech 1835–1892 byla panovníkem udělována velmi vzácně, na základě zcela mimořádných zásluh v umělecké sféře či na poli vědeckého bádání.[69] Skutečnost, že byl baron díky svým salzburským iniciativám již v sedmdesátých letech 19. století počítán k pozoruhodným osobnostem nadregionálního významu, našla ostatně svůj odraz v XXXVIII. svazku známého Wurzbachova biografického lexikonu, vydaném ve Vídni léta Páně 1879. Zde bylo Karlovi – a vedle něj také dalším nepřehlédnutelným zjevům ve sterneckovských řadách – popřáno samostatné heslo, v němž čtenáři mohli (nota bene už v době před sloučením nadace se starým Mozarteem!) nalézt základní životopisné údaje o tomto muži s vyzdvižením jeho zásluh o rozvíjení mozartovského kultu.[70]

Třebaže dal baron Sterneck svůj důchodcovský život cele do služeb nadace, při jejímž vedení doslova sršel energií, nezadržitelně přibývající věk jej přece nutil k eschatologickým úvahám nejen nad vlastní existencí, ale také nad svým uplatněním v čele nového Mozartea. Od roku 1884 dával svým spolupracovníkům opakovaně na vědomí, že je třeba uvažovat o změně v obsazení prezidentské funkce. Jeho argumentaci únavou z dlouholetého předsednictví nicméně přátelé nebrali příliš vážně a stále častěji vyslovovaný záměr odstoupit z funkce jednoznačně odmítali pod dojmem Karlovy nepolevující činorodosti. Nicméně 1. srpna 1887 obdržel výbor Mezinárodní nadace Mozartea list psaný Sterneckovou rukou. V nedlouhém textu prezident kolegům oficiálně sdělil, že mu stařecká sešlost brání odpovídajícím způsobem nadaci vést. Poděkoval jim za dosavadní spolupráci a podporu a vyjádřil přání, aby se Mozarteum dále utěšeně rozvíjelo. Zároveň tu konkretizoval termín, kdy hodlá funkci i členství ve

[68] Ke zmíněným i dalším poctám J. E. ENGL, *Carl Reichsfreiherr von Sterneck*, s. 9. O gratulacích ke Karlovým sedmdesátinám a průběhu oslav blíže v textu *Herrn Carl Freiherrn von Sterneck's siebenzigster Geburtstag*, Separat-Abdruck aus dem Salzburger Volksblatt Nr. 288 und 289 vom 17. und 18. Dezember 1883, Salzburg 1883. Srov. též výstřižky z novin v ZA Opava, Mořic Daublebský ze Šterneka, inv. č. 9, kart. 2, sign. M, fol. 70.

[69] Zlatá medaile za umění a vědu byla udílena jen do roku 1892, avšak už od 1887 jí alternovalo – dnes známější – nositelné Vyznamenání za umění a vědu (*Ehrenzeichen für Kunst und Wissenschaft*), které stolní medaili posléze nahradilo. Viz alespoň Ivan KOLÁČNÝ, *Řády a vyznamenání Habsburské monarchie*, Praha 2006, s. 223–225; srov. také František LOBKOWICZ, *Encyklopedie řádů a vyznamenání*, Praha 1999 (2. vydání), s. 140. Za ochotnou konzultaci jsem díkem zavázán váženému panu RNDr. Vladimíru Pouzarovi, DrSc. Vyznamenání za umění a vědu se rovněž udělovalo velice vzácně. Nelze proto nezmínit, že roku 1900 je za své vědecké zásluhy získal Robert Daublebský ze Sternecku (1839–1910) z pražské rodové větve. K tomuto geodetovi a geofyzikovi alespoň Karl MADER, *Robert Daublebsky von Sterneck. Geodät, Astronom, Geophysiker und Techniker*, in: Fritz KNOLL (Hrsg.), Österreichische Naturforscher, Ärzte und Techniker, Wien 1957, s. 160–162, 224.

[70] C. von WURZBACH, *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich XXXVIII*, s. 298–301.

513-552_sterneck_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 19:09 Stránka 540

sdružení složit. Mělo se tak stát už 23. srpna, po ukončení slavností u příležitosti stého jubilea opery *Don Giovanni*, na jejichž přípravě Daublebský intenzivně pracoval. Do posledního detailu až hnidopišsky vypilovaný program této následně s velkým úspěchem zorganizované akce byl v první řadě právě jeho dílem – dílem, jímž se měl důstojně rozloučit s aktivní prací pro Mozarteum. V důsledku dalšího přesvědčování přátel sice Karel nakonec v prezidentském křesle přece jen zůstal ještě další půlrok, avšak během schůze výboru 7. března 1888 už s nezvratným odhodláním oznámil, že na členství v nadaci definitivně rezignuje. Jeho spojení s kruhem hudbymilovných přátel tím ovšem neskončilo. Dva dny poté se členové výboru dohodli na návrhu, který posléze, 16. května 1888, schválilo plénum účastníků osmého Mozartovského dne. Sterneck byl na jeho základě jmenován čestným členem Mozartea a byl mu přiznán titul čestného prezidenta. Nadále dostával pozvánky ke každé schůzi výboru a až do roku 1889 se jich také příležitostně účastnil. Na sklonku osmdesátých let 19. věku se ostatně dočkaly realizace některé z jeho starších plánů, které za Karlovy předsednické éry nebyly uskutečněny, v tom zejména zakládání Mozartovských obcí (*Mozartgemeinden*) coby volnějších sdružení širšího kruhu přátel hudby Wolfganga Amadea.[71]

V pondělí 3. února 1890 ozvláštnila každodennost salzburské aglomerace jedna primárně rodinná slavnost, jejíž dosah byl ale ve skutečnosti mnohem širší: zlatá svatba Karla Daublebského svobodného pána ze Sternecku a Ehrensteinu a jeho Ludoviky.[72] Mezi účastníky této festivity, která obřadně zarámovala půlstoletí vydařeného a šesti potomky požehnaného manželského soužití, ani zdaleka nebyly pouze osoby navzájem propojené pokrevenskými pouty vinoucími se kolem moravské větve sterneckovského rodu. Tu zde vedle samotných jubilantů zastupovaly především jejich děti, tedy všech pět, které se na rozdíl od jejich předčasně zemřelé sestry Adély dočkaly dospělosti: šestačtyřicetiletý Heřman, důstojník c. k. armády, inspektor státních drah Ludvík, jemuž táhlo na jednačtyřicet, devětatřicetiletá svobodná Melanie, o osm let mladší Bedřich, který nalezl uplatnění ve státní lesní správě, a nejmladší, sedmadvacetiletá Luisa Marie, provdaná za Wilhelma svobodného pána z Weckbeckeru (1859–1936), muže rozmáchlých aktivit v oblasti kultury, jehož zájmy vedle krásné i naučné literatury, přírodních věd a dalších oborů zasahovaly – zcela jistě k radosti tchána – i do světa hudby, v němž se pohyboval dokonce jako komponista.[73] Početný a společensky velmi aktivní okruh hostů tvořili Karlovi přátelé z Mezinárodní nadace Mozartea. Její funkcionáři v čele s novým prezidentem dr. Josefem Stiglerem předali oslavencům umělecky ztvárněnou zdravici, uloženou do

[71] J. E. ENGL, *Carl Reichsfreiherr von Sterneck*, s. 8–9 (na s. 8 edice rezignačního listu z 1. srpna 1887). Již od roku 1872 se Sterneck těšil z čestného členství v norimberském Mozartovském spolku. Srov. pak titul čestného prezidenta této korporace na Karlově úmrtním oznámení – ZA Opava, Mořic Daublebský ze Šterneka, inv. č. 9, kart. 2, sign. M, fol. 66.

[72] Držím se datace zlaté svatby dle citovaného Englova pamětního spisu. Údaj Sterneckova salzburského spolupracovníka totiž koresponduje se dnem konání sňatku v roce 1840 (viz výše). Patrně nedopatřením uvádí M. STERNECK, *Übersicht*, s. 50, datum 5. února 1890.

[73] K dětem Karla a Ludoviky M. STERNECK, *Übersicht,* s. 52; ZA Opava, Mořic Daublebský ze Šterneka, inv. č. 9, kart. 2, sign. M, fol. 74–95. O kariérách synů blíže ÖStA Wien, Kriegsarchiv, Qualifikationslisten,

513-552_sterneck_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 19:09 Stránka 541

schránky z ebenového dřeva s vypáleným motivem erbu baronské větve Sternecků. Svatby se zúčastnili také učitelé salzburské Veřejné hudební školy v čele s jejím ředitelem Josephem Friedrichem Hummelem. S gratulacemi, květinami a dalšími pozornostmi se dostavili četní další přátelé a známí jubilujícího páru, z valné části z uměleckého světa – vedle muzikantů zde měli zastoupení spisovatelé, básníci a další tvůrčí osobnosti.[74]

Zlatá svatba symbolicky uzavřela období, kdy se Karel Daublebský aktivně podílel na společenském dění v Salzburgu. Chřadnoucí tělesná schránka a znatelný úbytek fyzických sil způsobily, že se od konce osmdesátých let 19. století stále více stranil veřejnosti. Stahoval se do ústraní, kde se oddával především četbě Goethových spisů. Nesmrtelné dílo velkého klasika německé literatury patřilo dlouhodobě ke Karlovým zájmům, k nimž se přiřadila i jazykověda, již vstřebával především prostřednictvím opusů Jakoba a Wilhelma Grimmových. Část zaslouženého odpočinku ale Sterneck věnoval rovněž historii vlastního rodu, jíž se prokazatelně příležitostně obíral již na rozhraní sedmdesátých a osmdesátých let.[75] Takto nasměrovaný zájem v Karlovi zřejmě probudil jeho vzdálený příbuzný z pražské větve, Mořic ze Sternecku (1834–1917), vysoce postavený c. k. vojenský hodnostář, který ve volném čase s neutuchající pílí shromažďoval vše, co se třebas jen okrajově dotýkalo sterneckovské minulosti či přítomnosti. Rozsáhlá korespondence, již Mořic vedl, se přirozeně nemohla vyhnout muži, který více než důstojně reprezentoval rod v Solnohradsku. Prostřednictvím Karla a jeho nejbližších se pak nadšený genealog dostal nejen k aktuálním datům o moravské linii, ale také k dalším cenným materiálům. Karel totiž mimo jiné navázal styky s českobudějovickým kupcem, lokálním patriotem, vlastivědcem a amatérským archeologem Františkem Stulíkem (1818–1890), který mu zprostředkoval unikátní vzpomínky pamětníků na Františka Eusebia Daublebského ze Sternecku, muže, jenž si ve funkci prvního stálého purkmistra v předním jihočeském královském městě vydobyl mimo-

Nr. 422, Hermann Daublebsky Freiherr von Sterneck zu Ehrenstein; tamtéž, Ludwig Daublebsky Freiherr von Sterneck zu Ehrenstein; tamtéž, Friedrich Daublebsky Freiherr von Sterneck zu Ehrenstein. Pozoruhodné kontakty Luisy Marie dokládají i jednotliviny z její korespondence v ÖNB Wien, Handschriften-, Autographen- und Nachlass-Sammlung, sign. 942/76–1; tamtéž, sign. 1172/46–1, 2, 3, 4. Wilhelm z Weckbeckeru začal kariéru ve státních službách roku 1881 u solnohradské zemské vlády, později dlouhá léta působil na ministerstvu školství a nakonec zastával post sekčního šéfa v úřadu císařského nejvyššího komorníka. Spravoval císařské umělecké a vědecké sbírky. Viz RA Daublebských-Sternecků, Pozůstalost Alfreda ze Sternecku, Literatur, Nr. 133, 217; dále srov. Wilhelmovo parte v ZA Opava, Mořic Daublebský ze Šterneka, inv. č. 21, kart. 8. Z Weckbeckerových děl viz tiskem vydanou skladbu Wilhelm WECKBECKER, *Trio für Klavier, Violine und Violoncell componirt von Wilhelm Weckbecker. Op. 2*, Leipzig – Brüssel 1885 (vydalo renomované nakladatelství Breitkopf & Härtel), již autor nevěnoval nikomu jinému než „dem hochwohlgeborenen Herrn Karl Reichsfreiherrn von Sterneck“ – ÖNB Wien, Musiksammlung, sign. MS 7208–4°.

[74] J. E. ENGL, *Carl Reichsfreiherr von Sterneck*, s. 9. Prezidentem Mezinárodní nadace Mozartea se sice bezprostředně po Daublebském stal Wenzel Sedlitzky, brzy však funkci převzal dr. Josef Stigler. Srov. alespoň W. HUMMEL, *Begründer der Mozartpflege*.

[75] K náplni Karlova životního podzimu srov. J. E. ENGL, *Carl Reichsfreiherr von Sterneck*, s. 9–10. O baronových literárních a filologických zájmech R. von STRELE, *Karl Freiherr von Sterneck*.

513-552_sterneck_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 19:09 Stránka 542

řádné zásluhy během napoleonských válek.[76] Přestože se na prahu posledního decennia 19. století Karel ze Sternecku a Ehrensteinu pohyboval už převážně jen ve svém bytě, a nedocházel tedy na schůze výboru Mezinárodní nadace Mozartea, zájem o instituci, jejímž čestným prezidentem byl, ani při jiných aktivitách svého životního podzimu neztratil. Nejvýraznějším projevem baronova přetrvávajícího niterného sepětí s nadací se stal jeho vícestránkový Pamětní spis (*Denkschrift*), přinášející vedle stručného ohlédnutí za aktivitami sdružení především programové teze, do nichž Karel v létě roku 1893 vtělil vlastní představy o budoucnosti Mozartea. Ve vícestránkovém textu, který byl později in extenso otištěn společně se vzpomínkovou statí Sterneckova spolupracovníka Johanna Engla, vyjádřil autor přesvědčení, že má-li nové Mozarteum důstojně zhodnocovat odkaz Wolfganga Amadea, pak musí usilovat o co nejširší propagaci skladatelova kultu. Nesmí proto svou činnost omezit jen na lokální prostředí Salzburgu, ba ani na území samotné habsburské monarchie, ale má ji dále rozvíjet po celém Starém kontinentě i v zámoří. Jen tak si může město, kde se hudební velikán narodil, dlouhodobě udržet kýženou pozici celosvětového centra pěstování mozartovských tradic. V tomto duchu Daublebský doporučoval, aby nadace jednak prohlubovala spolupráci se ctiteli díla zvěčnělého komponisty na bázi průběžně zřizovaných Mozartovských obcí, jednak nově iniciovala profesionální muzikanty k zakládání Uměleckých mozartovských obcí (*Künstler-Mozartgemeinden*), jejichž potenciální organizační strukturu v Pamětním spise dopodrobna rozpracoval.[77]

Sterneckův Pamětní spis – datovaný 8. července 1893 – vznikl v době, kdy si baron bezpochyby jasně uvědomoval, že přihlížet dalšímu fungování Mezinárodní nadace Mozartea mu už, alespoň na tomto světě, nebude dlouho dopřáno. Po fyzické stránce se zdravotní stav starého muže nenávratně horšil, avšak jeho mozek zůstával stále plně funkční. S tříměsíčním odstupem od dokončení Pamětního spisu, 9. října, k sobě Karel povolal Johanna Evangelistu Engla, aby jej informoval o tomto (zatím v tajnosti chovaném) dokumentu a aby vzápětí nato *Denkschrift* překvapenému příteli také obřadně předal. To už čestný prezident Mozartea kvůli stupňujícím se bolestem nebyl schopen ani vyjít ze svého pokoje v bytě ve výstavném Faberhausu č. 3 na salzburské Westbahnstraße (dnešní Rainerstraße, spojující Mirabellplatz s hlavním nádražím). Péče o nemocného kmeta se vedle jeho manželky Ludoviky, která v březnu toho roku oslavila dvaasedmdesátiny, se ctí zhostila neprovdaná dcera Melanie. Svobodný pán ze Sternecku a Ehrensteinu si sice na podzim roku 1893 žádné iluze o svém zdraví nedělal, nicméně přece ještě pomýšlel na oslavu svých blížících se osmdesátých narozenin. Nadiktoval seznam lidí, kterým měly být rozeslány pozvánky. Místo pozvánek však byla

[76] Blíže T. STERNECK, *Consul urbis Budvicensis a jeho vlastnoruční genealogické záznamy*, s. 42–43. Dále viz ZA Opava, Mořic Daublebský ze Šterneka, inv. č. 10, kart. 2, sign. F, fol. 136, 140; tamtéž, inv. č. 2, sign. 3, pag. 112. K Františku Stulíkovi naposledy Jan MUK, *Předkové choti Dr. Augusta Zátky – Stulíkové*, in: Rodopisná revue 9, 2007, č. 3, s. 2–3.

[77] Pamětní spis *(Denkschrift),* který byl dle datace dokončen v Salzburgu 8. července 1893 a jehož originál nesl Sterneckův vlastnoruční podpis, je zpřístupněn v práci J. E. ENGL, *Carl Reichsfreiherr von Sterneck*, s. 10–15.

513-552_sterneck_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 19:09 Stránka 543

na příslušné adresy doručena už jen úmrtní oznámení. V sedm hodin ráno v pondělí 27. listopadu 1893, devatenáct dní před dovršením osmdesáti let věku, Karel Daublebský po dlouhém utrpení skonal.

Zpráva o smrti člověka, který si jako přistěhovalec dokázal vydobýt v kulturním životě Solnohradska obdivuhodné postavení, se bleskurychle šířila. Ještě téhož dne se v odpoledních hodinách shromáždil výbor Mozartea, aby pod předsednictvím dr. Stiglera vzdal nebožtíkovi hold. Úřadující prezident nadace ve stručnosti připomněl Karlovy zásluhy a ony nepřehlédnutelné změny, které díky jeho iniciativě prodělala hudební kultura Salzburgu v posledním čtvrtstoletí. Následně vyzval přítomné, aby povstali a uctili baronovu památku minutou ticha. Během této schůzky ustavili členové výboru deputaci, která 28. listopadu vyjádřila soustrast pozůstalým. Sterneckovy ostatky, oděné do prostého černého kabátce, byly mezitím vystaveny na márách v pozdněgotické kapli sv. Markéty v areálu hřbitova při benediktinském klášterním chrámu sv. Petra. Díky kolegům, přátelům a známým zesnulého se kaple zakrátko zaplnila smutečními věnci. Mezinárodní nadace Mozarteum věnovala vavřínový se stuhami v solnohradských zemských barvách, opatřený dedikačním nápisem: „Die Internationale Stiftung Mozarteum ihrem Gründer und Ehrenpräsidenten“. Ve středu 29. listopadu, o třetí hodině odpolední, bylo tělo přepraveno do svatopetrského kostela a zde vykropeno. Salzburské pěvecké sdružení vzápětí nato předneslo zhudebněnou pasáž Goethovy Poutníkovy noční písně (*Wanderers Nachtlied*). Pak mrtvolu odvezli na velký městský hřbitov, založený roku 1879. Početný průvod, který doprovázel zemřelého muže k místu posledního odpočinku, představoval poměrně složitě hierarchizovanou strukturu tvořenou reprezentanty různě vymezených skupin obyvatelstva. Před márami šli příslušníci salzburské finanční stráže, s níž Daublebský spojil sklonek své profesní kariéry. Hned za rakví kráčeli členové nebožtíkovy rodiny, po nichž následoval výbor Mozartea a učitelský sbor Veřejné hudební školy, zástupci státních a obecních úřadů, důstojníci a potom další lidé, jež k pohřbívanému poutaly jiné vazby. Účastníci pohřbu si mohli prohlédnout Zlatou medaili za umění a vědu, již baron získal roku 1883 a která byla nyní vystavena v blízkosti ostatků, tak aby důstojně připomínala nebožtíkovy mimořádné zásluhy. Karlovo tělo spočinulo ve velké arkádové hrobce, do níž byl o více něž tři roky dříve pochován jeho salzburský přítel dr. Josef Hitschfeld, jeden ze Sterneckových nejvěrnějších spolubojovníků za oživení mozartovských tradic.[78]

Den po pohřbu, 30. listopadu 1893, se v salzburském kostele sv. Šebestiána od devíti hodin dopoledne konaly v režii Mozartea zádušní ceremoniály za svobodného pána ze Sternecku a Ehrensteinu, během nichž pěvecké chóry i sólisté přednášeli skladby Wolfganga Amadea i dalších komponistů. O čtyři dny později byla památka zesnulého uctěna také na zasedání salzburské městské rady. Poté co starosta dr. Franz von Hueber připomněl význam nadace pro celou obec, povstali političtí reprezentanti

[78] Viz J. E. ENGL, *Carl Reichsfreiherr von Sterneck*, s. 10, 15–16. Některé detaily o ceremoniích před a během pohřbu, včetně charakteristiky nebožtíkova odění, podle R. von STRELE, *Karl Freiherr von Sterneck*. Parte v ZA Opava, Mořic Daublebský ze Šterneka, inv. č. 9, kart. 2, sign. M, fol. 66.

513-552_sterneck_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 19:09 Stránka 544

města na Salzachu a věnovali Sterneckovi minutu ticha. Jako muž nevšedních zásluh byl Daublebský představen v několika nekrolozích, které se ve dnech bezprostředně následujících po jeho skonu objevily v lokálním tisku.[79] Publicita a veřejné projevy uznání vytvářely velmi důstojný rámec Karlova odchodu na věčnost, odchodu, který tak zdaleka nezůstal pouze interní rodinnou záležitostí. Nemohly ale, ani se všemi okázalými gesty soustrasti, nic změnit na žalu těch, kteří zemřelému muži stáli nejblíže. Vůbec nejsilněji zasáhlo baronovo úmrtí jeho choť Ludoviku, jež manžela nepřečkala déle než o dva a půl roku. Vdovský epilog své pozemské pouti strávila ve Vídni, kde jako pětasedmdesátiletá skonala 22. května 1896.[80]

To, čím se Karel svobodný pán ze Sternecku a Ehrensteinu natrvalo zapsal do (nejenom salzburských) dějin, bývá někdy zkratkovitě a ne zcela přesně vyjadřováno výrazem Mozarteum. Odhlédneme-li od staršího původu tohoto pojmu, přeneseného na baronem řízené sdružení teprve v roce 1880, pak je na tomto místě záhodno upozornit na jeho nejednoznačnost. V současné době je totiž spojován hned s několika paralelně působícími institucemi, z nichž některé na Sterneckův odkaz navazují už poněkud volněji. Jako Mozarteum je běžně označována jednak Mezinárodní nadace Mozarteum, která funguje ve městě, kde vznikla, nepřetržitě až do dnešních dnů. Doposud si uchovala charakter nezávislé soukromé společnosti, podílející se na organizování koncertů a hudebních slavností, spravující památky na velkého skladatele včetně jeho archivu a podporující mozartologické vědecké bádání. Dále je to hudební škola, jež se roku 1914 stala učilištěm typu konzervatoře, v roce 1922 byla z finančních důvodů oddělena od nadace a zaštítěna městem, spolkovou zemí Solnohradskem a Republikou Rakouskem, aby se po dalších změnách, kdy jí byl přiznán statut akademie (1953/1954) a pak vysoké školy (1970/1971), konečně léta 1998 dočkala transformace v hudební Univerzitu Mozarteum v Salzburgu (*Universität Mozarteum Salzburg*). Do třetice jde o hudební těleso s původně velmi volnou organizační strukturou, zprvu přímo napojené na salzburskou hudební školu, z jejíchž učitelů a žáků se rekrutovali interpreti, těleso, které se osamostatnilo v letech 1938–1939 a od té doby jako soubor profesionálních muzikantů koncertuje pod názvem *Mozarteum Orchester*. Konečně je třeba zmínit komplex budov ve stylu mnichovského pozdního historismu, které podle projektu Richarda Berndla doplnily zástavbu salzburské Schwarzstraße (č. 26/28) v letech 1910–1914. Tento elegantní *Mozart-Haus*, běžně nazývaný Mozarteum, hostí nyní správní prostory Mezinárodní nadace Mozartea, její knihovnu, ale také část výukových a cvičebních prostor svrchu připomenuté nedávno vzniklé univerzity.[81]

---

[79] J. E. ENGL, *Carl Reichsfreiherr von Sterneck*, s. 15–16.

[80] Srov. M. STERNECK, *Übersicht*, s. 50; A. DAUBLEBSKY-STERNECK, *Ergänzungen zur Uebersicht*, s. 21. Úmrtní oznámení v ZA Opava, Mořic Daublebský ze Šterneka, inv. č. 9, kart. 2, sign. M, fol. 62.

[81] Karl WAGNER, *Das Mozarteum. Geschichte und Entwicklung einer kulturellen Institution*, Innsbruck 1993; A. HASLINGER – P. MITTERMAYR (Hrsg.), *Salzburger Kulturlexikon*, s. 309–311; G. GEFFRAY, *Internationale Stiftung Mozarteum Salzburg*, s. 284–285; Franz WAGNER, *Universität Mozarteum*, in: G. AMMERER – R. ANGERMÜLLER – A. BLÖCHL-KÖSTNER (red.), Salzburger Mozart-Lexikon, s. 498–503. Srov. paralelně fungující webové stránky institucí, v jejichž názvu je slovo Mozarteum: nadační stránku *Internationale Stiftung Mozarteum*

513-552_sterneck_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 19:09 Stránka 545

Sterneckova glorifikace v projevech představitelů salzburské kultury i politiky během prvních dnů po jeho smrti sice byla víceméně obligatorní součástí ritualizovaného loučení s veřejně (chvalně) známou personou, zároveň v ní ale můžeme spatřovat také slibné nakročení do Karlova „druhého života". Ten měl už léta Páně 1894 dospět k důležitému bodu, jímž se stala častěji citovaná vzpomínková črta z pera nebožtíkova spolupracovníka Johanna Evangelisty Engla. Veřejnost se s jejím textem mohla seznámit nejen v tištěné podobě, ale také prostřednictvím autorovy přednášky 15. května 1894 během čtrnáctého Mozartovského dne.[82] Alespoň povšechné povědomí o baronových zásluhách následně bylo a je dodnes udržováno prostřednictvím příležitostných, často ovšem jen kratičkých zmínek v publikacích, které se dotýkají Salzburgu jako obce honosící se epitetem „Mozartovo město".[83] Dvojnásobné jubileum Karla Daublebského v roce 1963, totiž 150. výročí jeho narození a 70. výročí jeho úmrtí, využila *Internationale Stiftung Mozarteum* k připomenutí památky velkého salzburského Sternecka širší veřejnosti. V prvním patře Mozartova rodného domu na Getreidegasse připravila výstavu, na níž si mohli návštěvníci prohlédnout nejen písemnosti a obrazový materiál v bezprostředním vztahu k jubilantovi, zčásti náležející Mezinárodní nadaci Mozarteu a zčásti zapůjčené ze soukromého majetku, ale také dokumenty, ilustrující činnost nadace v prvních letech její existence pod Karlovým vedením (mimo jiné vybrané listy z Mozartovského alba s podpisy císaře Františka Josefa I., dalších panovníků a významných osobností). Tato *Gedenkausstellung für Carl Freiherrn von Sterneck* trvala od slavnostního zahájení 27. listopadu 1963, jehož se zúčastnilo i několik jubilantových potomků (nositelů příjmení Sterneck, Weckbecker a Schoeller), až do 14. prosince toho roku; přístupná byla ve všedních dnech, vždy dopoledne od 10.00 do 12.00 hodin a pak navečer od 17.00 do 19.00 hodin.[84] Jiné, trvalejší pocty se svo-

Salzburg dostupnou z http://www.mozarteum.at/ (citováno 5. října 2007), univerzitní stránku *UNIVERSITÄT MOZARTEUM SALZBURG* dostupnou z http://www.moz.ac.at/ (citováno 5. října 2007) a orchestrální stránku *MOZ* dostupnou z http://www.mozarteum.orchester.at/ (citováno 5. října 2007).

[82] K přednášce srov. RA Daublebských-Sternecků, Pozůstalost Alfreda ze Sternecku, Literatur, Nr. 157.

[83] Relevantní tituly jsou citovány v poznámkách výše. Výstřižek z blíže neurčených salzburských novin z roku 1913, kde byly poměrně zevrubně připomenuty Sterneckovy zásluhy u příležitosti stého výročí jeho narození, je uložen v ZA Opava, Mořic Daublebský ze Šterneka, inv. č. 9, kart. 2, sign. M, fol. 59. Dále srov. alespoň kratičkou stať psanou ke stému výročí Karlova skonu – Rudolph ANGERMÜLLER, *Carl Freiherr von Sterneck. Präsident der Internationalen Stiftung Mozarteum 1880–1888*, in: Mitteilungen der Internationalen Stiftung Mozarteum 42, 1994, Heft 1–2, s. 83–84; s chybou v Karlově příjmení, jež se ostatně v germanofonní literatuře vyskytuje poměrně často, také TÝŽ, *Sterneck-Daublesky zu Ehrenstein, Carl Reichsfreiherr von*, in: G. AMMERER – R. ANGERMÜLLER – A. BLÖCHL-KÖSTNER (red.), Salzburger Mozart-Lexikon, s. 467; jakož i další tamtéž otištěná Angermüllerova hesla (*Dom-Musik-Verein und Mozarteum*, s. 92–94; *Internationale Mozart-Stiftung*, s. 197; *Internationale Stiftung Mozarteum*, s. 197–201).

[84] F. GEHMACHER, *Eröffnung der Gedenkausstellung für Carl Freiherrn von Sterneck*, s. 22–24. Výstava byla reflektována soudobým tiskem, bližší informace o její podobě přinesla noticka nadepsaná *Sterneck-Ausstellung*, již zveřejnily Mitteilungen der Internationalen Stiftung Mozarteum 12, 1964, Doppelheft 1–2, s. 33. Z novinových statí srov. alespoň sdělení, signované G-d, *Dem Gedenken Carl von Sternecks. Ausstellung zum 150. Geburtstag des Gründers des Mozarteums*, in: Salzburger Nachrichten 19, 1963, 28. November 1963; a především již citovaný článek W. HUMMEL, *Begründer der Mozartpflege*, který přináší některé cenné informace z pramenů. Dále viz materiály v RA Daublebských-Sternecků, Pozůstalost Alfreda ze Sternecku, Literatur, Nr. 352.

513-552_sterneck_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 19:09 Stránka 546

bodný pán ze Sternecku a Ehrensteinu dočkal od Salzburských už léta Páně 1907. Nešlo o nic menšího než o zvěčnění jeho nejčastěji používaného jména, totiž starého rodového predikátu z roku 1620, v uličním názvosloví. Na základě usnesení obecního zastupitelstva obdržela a od té doby až dosud nese jedna z ulic Salzburgu, nacházející se v městské části Schallmoos mezi nynější Gabelsbergerstraße a Linzer Bundesstraße, název *Sterneckstraße.*[85]

Karel Daublebský svobodný pán ze Sternecku a Ehrensteinu si sice svou dlouholetou, s různými kouty habsburské monarchie spojenou byrokratickou kariérou získal zásluhy v oblasti rakouské finanční správy, na jevišti historie však zazářil především jako neúnavný oživovatel mozartovského kultu z jeho salzburského ohniska. Náběhy k systematické péči o odkaz geniálního skladatele byly v Mozartově rodném městě patrny již před Karlovým příchodem, avšak teprve přistěhovalý příslušník moravské baronské větve původně českobudějovického patricijského rodu povznesl úsilí lokálních ctitelů hudby Wolfganga Amadea na potřebnou úroveň, a dokonce dodal jejich aktivitám internacionální rozměr. Přestože se část Sterneckových dalekosáhlých plánů srážela s pragmatičtějším uvažováním jeho současníků, dokázal si především právě díky svému entuziasmu a činorodosti udržet v kruhu hudbymilovných přátel výsadní postavení. Během čtvrtstoletí, které – větším dílem jako penzionovaný státní úředník – strávil v Salzburgu, se mu podařilo vybudovat fungující nadaci, působící zpočátku pod názvem *Internationale Mozartstiftung*, která nejen zásadně přispěla k rozvoji zdejší koncertní činnosti a k prosazení tradice Salzburských hudebních slavností, ale rovněž se podílela na prvních široce koncipovaných vědeckých a sběratelských mozartologických projektech. Po spojení se starým Mozarteem, živořící hudební školou, jejíž jméno bylo do názvu nadace začleněno, se *Internationale Stiftung Mozarteum* vedle správy písemností a hmotných památek na zvěčnělého komponistu mohla soustředit na výchovu muzikantského dorostu. Své hlavní úkoly nadace plnila již za éry Karla Daublebského coby jejího prvního prezidenta, některé ze Sterneckem formulovaných smělých cílů se pak dočkaly realizace až po jeho smrti. Pozoruhodným rysem Karlovy osobnosti bylo prolínání někdy až od reality odtrženého nekritického nadšení pro hudbu a Mozartův odkaz na jedné straně s nespornými „manažerskými“ kvalitami na straně druhé. Jeho organizační schopnosti, které se projevily mimo jiné v úspěšném získávání mecenášů, byly bezpochyby podloženy především baronovým uplatněním ve finanční správě,

[85] O pojmenování se zastupitelé dohodli v době, kdy ulice neexistovala a teprve se plánovala. Ještě ve dvacátých letech 20. století byla vystavěna pouze její malá část. Viz informace, které Alfredovi ze Sternecku zaslal salzburský městský stavební úřad v dopise z 21. listopadu 1928, uloženém dnes v RA Daublebských-Sternecků, Pozůstalost Alfreda ze Sternecku, Korrespondenz VI, Salzburg, Stadtbauamt; srov. též ÖNB Wien, Musiksammlung, sign. F 30/533, Franz Graeflinger, Aufsätze und Artikel über Komponisten, Sänger, Instrumentalisten usw. IV, Nr. 86. Zavádějící údaj podává webová stránka informující o salzburském uličním názvosloví *Stadt Salzburg Online – Salzburger Straßennamen.* Záznam o pojmenování Sterneckstraße, kde je jako datum usnesení týkajícího se Sterneckstraße uvedeno 29. září 1971, je dostupný z http://www.stadt-sazburg.at/internet/themen/kultur/t2_90586/t2_84654/t2_84675/strassennamen.asp?searchname=sterneckstrasse&str_nr=763&str_name=Sterneckstraße (citováno 21. září 2007).

513-552_sterneck_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 19:09 Stránka 547

které vyplnilo celou jeho profesní dráhu. Počátky vyhraněného niterného sepětí tohoto šlechtice se světem tónů, jež mělo vydat své velké plody až na sklonku jeho života, jsou úzce spojeny s Brnem, kde svobodný pán strávil většinu dětství a značnou část mládí se svými rodiči. V hlavním městě Markrabství moravského poznal kouzlo hudby a zde také od útlého věku pronikal do tajů aktivního muzicírování, v němž záhy dosáhl velmi solidní úrovně především jako amatérský klavírista a dirigent. Pod tlakem rodiny se sice musel vzdát vysněné profesionální umělecké dráhy, nicméně jeho pevně založené nadšení pro muziku ani při jiném zaměstnání nepolevilo a provázelo jej až do posledního působiště ve vzdáleném Solnohradsku. Brněnské hudební kultuře dvacátých až třicátých let 19. století a jejím dnes už vesměs zapomenutým představitelům, zprvu svatojakubskému regenschorimu Leopoldu Streitovi a posléze členům šlechticko-měšťanských diletantských sdružení, tak nelze upřít podíl na pozdějším vytvoření důstojného, dodnes živého institucionálního zázemí pro udržování a rozvíjení odkazu Wolfganga Amadea Mozarta.

513-552_sterneck_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 19:09 Stránka 548

SEZNAM PŘÍLOH

Příloha č. 1: Karel Daublebský svobodný pán ze Sternecku a Ehrensteinu (1813–1893) na fotografii z doby jeho působení v Salzburgu. Uloženo v soukromém Rodinném archivu Daublebských-Sternecků ve správě Tomáše Sternecka, Pozůstalost Alfreda ze Sternecku, Photos, IX.F.1. Carl (reprofoto Tomáš Sterneck).

Příloha č. 2: Vlastnoruční podpis Karla Daublebského svobodného pána ze Sternecku a Ehrensteinu z doby jeho salzburského působení. Uloženo v soukromém Rodinném archivu Daublebských-Sternecků ve správě Tomáše Sternecka, Pozůstalost Alfreda ze Sternecku, Photos, IX.F.1. Carl (foto Tomáš Sterneck).

Příloha č. 3: Baronský erb, udělený spolu s druhým predikátem „z Ehrensteinu“ Karlovu dědovi Jakubu Ignáci II. Daublebskému ze Sternecku roku 1792 říšským vikářem, falckým a bavorským kurfiřtem Karlem Theodorem. Uloženo v Zemském archivu Opava, Mořic Daublebský ze Šterneka, inv. č. 9, kart. 2, sign. M (foto Tomáš Sterneck).

Příloha č. 4: Baronský erb, udělený Jakubu Ignáci II. Daublebskému ze Sternecku roku 1812 rakouským císařem Františkem I. v návaznosti na Jakubovo povýšení do rakouského stavu svobodných pánů roku 1807. Uloženo v Zemském archivu Opava, Mořic Daublebský ze Šterneka, inv. č. 9, kart. 2, sign. M (foto Tomáš Sterneck).

513-552_sterneck_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 19:09 Stránka 549

Tomáš Sterneck

Zwischen Brünn und Salzburg
Aus dem Leben eines Musikliebhabers, Karl Daublebsky Freiherr von Sterneck zu Ehrenstein

ZUSAMMENFASSUNG

Karl Daublebsky Freiherr von Sterneck zu Ehrenstein (1813-1893) entstammte der sogenannten Mährischen Linie eines ursprünglich Budweiser Patriziergeschlechts, dessen Vorfahr Kaspar im Jahre 1620 in den Adelsstand erhoben wurde. Karls Großvater JUDr. Jakob Ignaz II., Gubernialrat und Kammerprokurator für Mähren und Schlesien, wurde 1792 der Reichsfreiherrnstand und 1807 das österreichische Baronat verliehen. Bereits im Kindesalter in Brünn war Karl von der Musik fasziniert. Er war ein begabter Klavierspieler; unter den Brünner dilettierenden Tonkünstlern tat er sich auch als Dirigent hervor und wollte sich mit der Kunst weiter professionell beschäftigen. Auf Druck seiner Eltern, musste er jedoch Jura studieren und, der Familientradition entsprechend, eine Beamtenlaufbahn einschlagen. Die Musik blieb seine große Liebe, der Karl den Großteil seiner Freizeit widmete. Seine Frau, Ludovica Aichinger von Aichenhayn, mit der er sechs Kinder hatte und die selber Musikliebhaberin war, zeigte großes Verständnis für sein ausgeprägtes Interesse an der Musik. Als Finanzbeamter zwischen vielen Städten der Habsburger Monarchie pendelnd, kam Sterneck schließlich 1867 nach Salzburg, wo er einige Jahre später auch pensioniert wurde. Die Geburtsstadt Wolfgang Amadeus Mozarts fand Karl in einem desolaten kulturellen Zustand vor, den die Salzburger nur mit mäßigem Erfolg zu verändern suchten. Hier fand Daublebsky endlich seine Chance, in die Musikgeschichte einzugehen, wenn auch nicht als Tonkünstler. Er nutzte seine ökonomischen und organisatorischen Erfahrungen, die er als Finanzbeamter gesammelt hatte, und mit beispielhaftem Enthusiasmus begann er einen neuen institutionellen Rahmen für die Mozartpflege aufzubauen. Im Jahre 1870 gründete er die *Internationale Mozartstiftung*, mit der er vor allem zu einem raschen Aufschwung der Konzertaktivitäten und zur Einsetzung der Salzburger Festspiele verhalf. Nach der Vereinigung der Stiftung mit einer bis dato dahinkümmernden Musikschule, *Mozarteum* genannt, konzentrierte sich die neue *Internationale Stiftung Mozarteum*, zu deren erstem Präsidenten Karl gewählt worden war, auf die Ausbildung von jungen Tonkünstlern und die Verwaltung des schriftlichen Nachlasses Mozarts sowie anderer, mit der Person des genialen Komponisten verbundener Gegenstände und Gedenkstätten. Auf diesen, durch Baron Sterneck festgelegten Prinzipien wirkt das Mozarteum als Privatstiftung bis zum heutigen Tage. Die besondere Aufmerksamkeit in der vorliegenden Studie gilt den jungen Jahren Karl Daublebskys und dem Haushalt, in dem er in Brünn aufwuchs. Er wurde als außerehelicher Sohn des Karl Walter von Sterneck zu Ehrenstein geboren, und

513-552_sterneck_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 19:09 Stránka 550

zwar in Wien, wo seine Eltern zeitweilig Zuflucht vor der Ungunst der Verwandtschaft gefunden hatten. Nach einigen Monaten kehrten sie allerdings zurück und legitimierten in Brünn ihr Zusammenleben und ihr natürliches Kind durch eine formelle kirchliche Trauung. Karls Mutter Anna, geborene Topolansky, war eine Brünner Bürgerstochter, deren Vater Jakob ein ansehnliches Haus besaß, wo Karl Walter als Mieter lebte. Anna Topolansky war verwitwet und hatte aus ihrer vorigen Ehe mit JUDr. Johann Steyrer zwei Kinder, Moritz und Maria, in die neue Verbindung eingebracht. Für die Entwicklung der kulturellen Interessen des jungen, später in Salzburg berühmt gewordenen Karl Freiherrn Daublebsky waren sein Kontakt zu Leopold Streit, dem Chorleiter der Brünner Pfarrkirche St. Jakob und Vater des Komponisten Eduard Streit, sowie seine Freundschaften unter den dilettierenden Anhängern und Mitgliedern der seinerzeitigen Brünner Musikszene von ausschlaggebender Bedeutung.

Příloha č. 1: Karel Daublebský svobodný pán ze Sternecku a Ehrensteinu (1813–1893) na fotografii z doby jeho působení v Salzburgu.

Příloha č. 2: Vlastnoruční podpis Karla Daublebského svobodného pána ze Sternecku a Ehrensteinu z doby jeho salzburského působení.

Příloha č. 3: Baronský erb, udělený spolu s druhým predikátem „z Ehrensteinu“ Karlovu dědovi Jakubu Ignáci II. Daublebskému ze Sternecku roku 1792 říšským vikářem, falckým a bavorským kurfiřtem Karlem Theodorem.

Příloha č. 4: Baronský erb, udělený Jakubu Ignáci II. Daublebskému ze Sternecku roku 1812 rakouským císařem Františkem I. v návaznosti na Jakubovo povýšení do rakouského stavu svobodných pánů roku 1807.

553-586_noskova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 21:09 Stránka 553

Jana Kubíčková – Jana Nosková

OSLAVY CÍSAŘSKÉHO JUBILEA V PROSINCI 1908 V BRNĚ[1]

Veřejné oslavy a svátky jsou důležitou součástí života společnosti, ve spojení s rituály, symboly a mýty mají schopnost upevňovat a vytvářet identitu. Emil Brix píše, že „*forma, funkce a působení veřejných výročí jsou závislé na existující společenské situaci a jsou proto předmětem výzkumů, které mohou osvětlit historické procesy změny*“,[2] jsou nezastupitelné při výzkumech „politické kultury“, role ideologií, společenských zlomů a kontinuity, problému kolektivního vzpomínání a integrace jednotlivce do společenských procesů.

Veřejnými oslavami par excellence byly oslavy císařského jubilea, 60. výročí nastoupení Františka Josefa na trůn. „Jubilejní rok“ 1908 měl několik „vrcholů“, při nichž byly pořádány masové oslavy – jmenujme pouze tři nejdůležitější, dvě z nich proběhly ve Vídni, poslední ve všech hlavních městech korunních zemí monarchie: 21. května 1908 se konal tzv. „Kinderhuldigung“ (dětský hold) v zámeckém parku v Schönbrunnu, kterého se účastnilo téměř 80 000 školních dětí,[3] 12. června to byl velkolepý „Kaiserhuldigungsfestzug“ po Ringstraße ve Vídni,[4] který měl dvě hlavní části, historický průvod a „etnografický“ průvod, v prvním byly císaři a divákům představeny v 19 historických obrazech v historických kostýmech obrazy ze slavné historie habsburského rodu, v druhé pak před Františkem Josefem defilovali zástupci korunních zemí[5] v barevných krojích, průvod uzavírali představitelé různých sportovních

[1] Studie vznikla za podpory GA AV ČR – juniorského badatelského grantového projektu KJB900580503 Kolektivní paměť města Brna. Její proměny a vývoj v průběhu 20. století.

[2] Emil BRIX, *Kontinuität und Wandel im öffentlichen Gedenken in den Staaten Mitteleuropas,* in: Emil Brix – Hannes Stekl [Hg.], Der Kampf um das Gedächtnis. Öffentliche Gedenktage in Mitteleuropa, Wien 1997, s. 16, 17.

[3] Popis viz Andrea BLÖCHEL, *Die Kaisergedenktage*, in: Emil Brix – Hannes Stekl [Hg.], Der Kampf um das Gedächtnis. Öffentliche Gedenktage in Mitteleuropa, Wien 1997, s. 130–131.

[4] Monografii tomuto průvodu a jeho politickým, ideologickým a estetickým aspektům věnovala Elisabeth Grossegger; Elisabeth GROSSEGGER, *Der Kaiser-Huldigungs-Festzug, Wien 1908*, Wien 1992, on-line je publikovaný také její článek Der Kaiserhuldigungsfestzug 1908. Dostupné z http://oeaw.ac.at/kkt/kkt_pub/odg/bd2/eg2.pdf [cit. 2007-12-20].

[5] Pouze Češi a Italové účast odmítli. Na české straně se jednalo o reakci na neuskutečněné, i když plánované uvedení několika divadelních představení v češtině ve Vídni, na němž se podepsal starosta Vídně Karl Lueger, který poukázal na to, že představení v češtině se nehodí k „německému charakteru“ Vídně. Italové ze severních Tyrol pak nebyli spokojeni s posledním obrazem historické části průvodu, která oslavovala potlačení Italů maršálem Radetzkým v roce 1848. Za české země se tedy průvodu účastnili pouze Němci z Čech (Šumavy a Českých Budějovic) a z Moravy a jeden pár „Slováků“ z Hodonína, viz Steven BELLER, *Kraus's Firework. State Consciousness Raising in the 1908 Jubilee Parade in Vienna and the Problem of Austrian Identity*, in: Maria Bucur – Nancy M. Wingfield [ed.], Staging the Past. The Politics of Commemoration in Habsburg Central Europe, 1848 to the Present, West Lafayette 2001, s. 54, 60.

553-586_noskova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 21:09 Stránka 554

spolků.[6] Masové oslavy byly završeny ve vlastní výroční den nástupu císaře Františka Josefa na trůn a v jeho předvečer, tedy 1. a 2. prosince 1908 – na tyto dny plánovala oslavy všechna hlavní města zemí rakousko-uherské monarchie, hlavním bodem měla být především velkolepá iluminace.

Jubilejní rok 1908 a oslavy ovšem nezahrnuly pouze „masové akce" pořádané především představiteli městské a státní (samo)správy, ale celou řadu oslav naplánovaných různými spolky, církevními a kulturními institucemi, angažovanými jednotlivci, armádou a školami, ve Vídni se konaly navíc oficiální akce pořádané císařským dvorem. Oslavy tak zasáhly do života měst i všech vrstev jejich obyvatel. Kromě oslav s průvody, proslovy, slavnostní výzdobou a iluminací se konaly slavnostní večeře a obědy, zasedání spolků, plesy, divadelní představení nebo koncerty, bohoslužby, vojenské přehlídky, vojenské budíčky, hudební večerky a slavnostní dělové salvy, různé instituce či spolky věnovaly finanční dary pro děti, potřebné, chudé, zakládaly nadace, přispívaly na stavby nových školních budov, nemocnic, ústavů a kostelů, odměňováni byli nejlepší žáci, jednotlivé spolky a státní instituce posílaly blahopřejné telegramy nebo holdovací dopisy, císař uděloval audience, vyznamenání a řády, vydávány byly pamětní medaile, pohlednice, známky, knihy k jubileu, knihy o životě císaře nebo knihy anekdot o Františku Josefovi, na své si přišli obchodníci s látkami, stuhami a podobným artiklem,[7] ale i hostinští atd.

V našem článku se zabýváme oslavami[8] vlastního jubilea 1. a 2. prosince 1908, respektive událostmi od konce listopadu v městě Brně, jak je zachytily brněnské noviny – české i německé. Chceme popsat, jak oslavy v Brně probíhaly, ale zároveň se snažíme na příkladě těchto oslav ukázat, jak se k nim na počátku 20. století stavěl brněnský tisk, jak je komentoval – a jakým způsobem tak (spolu)utvářel veřejné mínění, pohled na monarchii a její hlavu. Domníváme se, že se na komentářích k oslavám dají sledovat zajímavé procesy identifikace nebo neidentifikace s monarchií, s dynastickým mýtem

---

[6] Hannes Stekl hovoří o čistě dynastickém konceptu oslav v roce 1908, císařský holdovací průvod měl dva cíle: apoteózu domu Habsburků a idealizované představení a legitimizaci (Legitimation) „státního národa", který sestával z mnoha rovnoprávných národností, viz Hannes STEKL, *Öffentliche Gedenktage und Jubiläen in Zentraleuropa im 19. und 20. Jahrhundert*, in: Winfried Müller [Hg.], Das historische Jubiläum. Genese, Ordnungsleistung und Inszenierungsgeschichte eines institutionellen Mechanismus, Münster 2004, s. 180. Většina badatelů se však domnívá, že tato snaha úspěšná nebyla, že se i v průvodu jasně ukázala rivalita mezi jednotlivými národy, kterou nebylo možno překonat, viz například Winfried MÜLLER, *Das historische Jubiläum. Zur Geschichtlichkeit einer Zeitkonstruktion*, in: Winfried Müller [Hg.], Das historische Jubiläum. Genese, Ordnungsleistung und Inszenierungsgeschichte eines institutionellen Mechanismus, Münster 2004, s. 60.

[7] Císařské jubileum dalo *„sklářským, keramickým a železářským podnikům příležitost zvýšit své zisky za pomoci ohromujícího množství sklenic, talířků, misek, popelníků, slánek, těžítek, dóziček, flakonků, váz, pouzder na cigarety, mlýnků, sošek, korbelů, lampiček a dalších předmětů, připomínajících slavné výročí. Císařův portrét bylo možno zakoupit na ubrouscích, ručnících, kapesních nožích, zouvácích či tabatěrkách."* Vít VLNAS – Jiří RAK, *Proměny Františka Josefa I.* Dostupné z http://www.cs-magazin.com/2007-01/view.php?article=articles/cs0701137htm [cit. 2007-12-21].

[8] Zároveň se však v článku nevěnujeme podrobně událostem, které vlastní dlouho plánované oslavy v Brně neplánovaně provázely, tedy česko-německým demonstracím a nepokojům, jež se sběhly ve večerních hodinách 1. a 2. prosince 1908. Těmi se podrobně zabýváme v článku *„Řeže v Brně". Pouliční demonstrace během oslav 60. výročí jubilea Františka Josefa* (sborník z konference Brno Vídni, Vídeň Brnu, v tisku).

553-586_noskova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 21:09 Stránka 555

– tedy procesy, které do značné míry (alespoň podle některých badatelů[9]) ovlivnily v následujících letech další vývoj monarchie, respektive její rozpad. Stejně tak se domníváme, že se v informacích novin odrazila i jejich politická orientace, stejně jako napjatá národnostní situace v Brně, která se zhoršila po událostech v roku 1905. Proto nás kromě popisu oslav zajímají i úvodníky vztahující se k oslavám, zveřejněné proslovy, které nepocházejí pouze z úst představitelů státní moci či městské samosprávy, ale provázely například zasedání spolků, všímáme si také rozdílů v líčení událostí.

Pramennou základnu článku tvoří zprávy v brněnských novinách. Jedná se o Lidové noviny, Moravskou orlici, Rovnost a Hlas na české straně, Tagesbote aus Mähren und Schlesien, Mährisch-schlesischer Korrespondent a Brünner Zeitung na straně německé.[10] Tato vybraná periodika podle našeho názoru dávají možnost zohlednit jak národnostně, tak politicky odlišné postoje jejich vydavatelů a přispěvatelů.

Iluminace a výzdoba města

Iluminace byla v Brně naplánována (stejně jako ve Vídni) na 1. prosince večer. Iluminovány (tedy osvětleny elektrickým nebo plynovým světlem) měly být důležité

[9] Viz například A. BLÖCHEL, *Die Kaisergedenktage*, s. 117 („*Pomocí rituálů, kultů a mýtů je zde spíše emocionalizována vazba na císaře Františka Josefa, aby tak byla ochráněna celá monarchie od svého rozpadu.*“), dále S. BELLER, *Kraus s Firework*, s. 48 (František Josef jako jediný „svorník“ státu, který měl za svého panování dosáhnout jednoho cíle – transformovat dynastickou loajalitu v loajalitu státní – což se ovšem nepodařilo), H. STEKL, *Öffentliche Gedenktage*, s. 178 (události roku 1848 ukázaly, že by bylo možné učinit základem „habsburského národa“ zahrnujícího všechna etnika osobu císaře a dějinné skutky dynastie), dynastickým mýtem a jeho využívání při budování nadnárodní identity se zabýval také Peter Urbanitsch; Peter URBANITSCH, *Mýtus pluralismu a realita nacionalismu. Dynastický mýtus habsburské monarchie – zbytečná snaha o vytvoření identity?* (1. a 2. část), in: Kuděj. Časopis pro kulturní dějiny 8, 2006, č.1 a 2, s. 46–68 a s. 35–53.

[10] Všechna zmíněná periodika byla excerpována v měsících listopadu a prosinci 1908, tedy dvou měsících, které mají bezprostřední vztah k oslavám jubilea. Dle Jaromíra Kubíčka a Zdeňka Šimečka byl brněnský politický tisk na počátku 20. století silně diferencován. Oba badatelé charakterizují námi excerpované listy následovně: **Rovnost** byla největším sociálně demokratickým listem na Moravě, od roku 1905 vycházela denně, měla dobré zpravodajství z Moravy i Čech, přinášela i důležité politické zprávy z Vídně. **Lidové noviny** vycházely dvakrát denně, jednalo se o největší a nejrozšířenější noviny – nejen v Brně, ale postupně na celé Moravě, jejich vydavatelem byl Adolf Stránský, byly nejdříve orgánem lidové strany na Moravě, hájily silně pročeskou, nacionální politiku. **Hlas** byl listem klerikálním, i když soupeřil s Lidovými novinami, nemohl se jim co do počtu čtenářů – a ani kvality – vyrovnat, vycházel taky pouze jednou denně, byl také silně nacionální, i když zároveň prorakouský. **Moravská orlice** vycházející od 1863 byla prvním „českým buržoazním listem“ na Moravě, později z pozic staročeských bojovala s mladočechy na Moravě a nakonec se sblížila s klerikálním hnutím. **Tagesbote aus Mähren und Schlesien** byl největším „buržoazním německým deníkem“ v Brně s nacionální rétorikou, v roce 1900 se stal majetkem R. M. Rohrera, významného člena německé ústavověrné strany a brněnského místostarosty, vycházel dvakrát denně, dle Kubíčka a Šimečka nedokázal ovšem čelit útokům radikálně nacionální žurnalistiky. **Mährisch-schlesischer Korrespondent** byl oblíbený v „kavárnách a měšťanských domácnostech“, byl zábavný a poučný, jeho nakladatel W. Burkart vydával i řadu úředních novin a časopisů, které podporovala finančně vláda. **Brünner Zeitung** dle Kubíčka a Šimečka nepodlehly nikdy mladoněmeckému nacionalismu, jednalo se o méně náročné noviny. Jaromír KUBÍČEK – Zdeněk ŠIMEČEK, *Brněnské noviny a časopisy. Od doby nejstarší až do roku 1975*, Brno 1976, s. 114, 115n., 116, 92n., 122, 123, 103.

553-586_noskova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 21:09 Stránka 556

veřejné budovy, městská rada vydala též provolání, ve kterém žádala, aby i občané iluminovali – přinejmenším vystavili do oken svíčky.

Provolání k iluminaci vyšlo v novinách dvakrát (Tagesbote, Korrespondent 13. a 20. listopadu 1908, Abendblatt) a znělo: „*Mitbürger!*[11] *Am 2. Dezember 1908 sind es 60 Jahre, seit Seine Majestät unser Kaiser die Regierung übernommen; in diesen 60 Jahren einer oft sorgenvollen, aber doch erfolgreichen Regierung ist Oesterreich ein moderner, ein Verfassungsstaat geworden. Ganz Oesterreich rüstet sich, den 2. Dezember festlich zu begehen; auch unsere jederzeit reichs- und kaisertreue Stadt darf und wird nicht zurückbleiben. Zahlreiche Werke, der Menschenliebe und insbesondere der Jugend gewidmet, werden, entsprechend dem Wunsche des Kaisers,*[12] *noch künftigen Geschlechtern Zeugnis dafür ablegen, daß wir Brünner in diesen Tagen mehr als je unseres Kaisers, zu dem wir in guten und schlechten Zeiten immer in Treue standen und stehen, dankbar gedenken. Aber auch äußerlich soll der Festtag gefeiert werden durch Fahnenschmuck und Lichterglanz. Die Gemeinde Brünn wird ihre sämtlichen Häuser daher am 1. Dezember 1908 in den Abendstunden von 6 bis 9 Uhr beleuchten und am 2. Dezember 1908 mit Fahnen in den Reichsfarben schmücken. Ueber Beschluß des Stadtrates richte ich nunmehr an alle Mitbürger die Aufforderung, diesem Beispiele zu folgen. Vom Stadtrate der Landeshauptstadt Brünn am 13. November 1908. Der Bürgermeister Dr. Aug. v. Wieser.*“[13]

Samozřejmě, že přípravy iluminace zahrnuly i nezbytná bezpečnostní a policejní opatření, městská rada zveřejnila vyhlášku, ve které regulovala nejen dopravu, ale i chování občanů – občané Brna byli upozorněni na to, že nemají nechávat rozžaté svíčky bez dozoru, nemají brát s sebou malé děti na ulici, mají se pohybovat vlevo ve směru pochodu, Velké náměstí (Großer Platz, dnes náměstí Svobody) bylo uzavřeno pro dopravu, mezi 17.30 a 20.30 měly vjezd povoleny pouze vozy záchranné služby a hasičů[14] – to vše mělo napomoci bezproblémovému průběhu iluminace a především zabránit neštěstím či vzniku paniky v centru města, kde se očekávalo velké množství diváků.[15]

Následující den (2. prosince) o iluminaci psaly všechny brněnské německé noviny[16] – víceméně velmi oslavně, nešetřily superlativy. Zajímavé jsou pro nás nejen informace o tom, které budovy byly iluminovány, ale i jejich popis a to, jaké nápisy

[11] Citace z německých novin necháváme v jazyce originálu.
[12] Akce „Pro dítě“.
[13] Tagesbote aus Mähren und Schlesien (dále Tagesbote), 20. 11. 1908, Jg. 58, Nr. 547, Abendblatt (dále A), s. 1.
[14] Tagesbote, 29. 11. 1908, Jg. 58, Nr. 562, Montagblatt (dále M), s. 3.
[15] O tom, že obavy nebyly až tak zbytečné, svědčí skutečnost, že ve Vídni opravdu při iluminaci k panice a tlačenici došlo, zahynuli při ní tři lidé (viz zpráva například v Tagesbote, 2. 12. 1908, Jg. 58, Nr. 566, M, s. 3).
[16] Informace o iluminaci se dostaly i do vídeňských novin, většinou ovšem především v souvislosti s následnými demonstracemi. Die Zeit psala, že se na iluminaci podíleli Češi i Němci (Die Zeit, 2. 12. 1908, Jg. 7, Nr. 2225, M, s. 5), Wiener Zeitung označily iluminaci za „všeobecnou“, i v malých domcích v nejvzdálenějších ulicích hořela v oknech světla, impozantně byly iluminovány především veřejné budovy (Wiener Zeitung, Wiener Abendpost, 3. 12. 1908, Nr. 279, s. 6), stejně tak i Neue Freie Presse psala o „všeobecné iluminaci, která dopadla impozantně“ (Neue Freie Presse, 2. 12. 1908, Nr. 15097, M, s. 8).

553-586_noskova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 21:09 Stránka 557

a dekorace se objevily. Německý Korrespondent psal 2. prosince o tom, že „*zur Vorfeier des heutigen Jubiläumstages erstrahlte unsere Stadt gestern in den ersten Abendstunden im festlichen Lichterglanze. Die Illumination war imposant. Tausende von Menschen drängten sich in den reich beflaggten und hell erleuchteten Straßen, um sich an dem seltenen Anblick zu erfreuen*“.[17] V tomtéž článku jsou vyjmenovány i budovy, které byly nejkrásněji iluminovány – především elektrickými světly: Německý dům s nápisem „Ať žije František Josef I.“ (Heil Franz Josef I.), ciframi „60“ a arabeskami z barevných žárovek, Městské divadlo s iniciálami jména císaře s korunou a číslicemi 1848 a 1908, na Redutě se skvěl říšský orel a několik velkých hvězd, věž radnice byla obkroužena světly, nad branou místodržitelství byla umístěna velká císařská koruna ze žárovek, na Zemském domě opět císařský monogram, říšští orli byli dále na Kreditbank, Böhmische Industrialbank a na budově Wechselseitige Versicherungsgesellschaft, Průmyslová banka navíc byla ozdobena číslicí „60“. Dekorace zhotovené ze žárovek byly k vidění dále ještě na Landes-Hypothekenbank, Mährische Escomptebank a na bankovním domu Urban, podobně bohatě byla žárovkami vyzdobena budova Obchodní a živnostenské komory. I některé průmyslové firmy investovaly do osvětlení – například firma pro elektrická zařízení Schönhof a Schmidt v blízkosti Městského divadla umístila nad vchod velký nápis ze žárovek „Bůh zachovej našeho císaře“ (Gott erhalte unseren Kaiser), tiskárna Burkart byla ozdobena hvězdami a císařskou korunou z plynových plamenů, tiskárna Rohrer barevnými žárovkami. Stejně tak i některé kavárny a hotely využily elektrických světel – jednalo se například o Grandhotel, Schwechatskou pivnici, Café Biber s nápisem „Viribus unitis“ nebo Café Stadttheater. Osvětlen byl také Špilberk, jeho světla svítila mlhou, stejně tak jako světla ústavu pro choromyslné. Korrespondent ve svém líčení neopomněl poznamenat, že i Besední dům a „*jiné české domy*“ byly iluminovány.

Podobně líčil jednotlivé osvětlené domy také Tagesbote, který vyzdvihl nejen budovy ve středu města, ale i skutečnost, že též ulice na předměstích se prezentovaly nádherně – především balkony byly zdobeny, stejně tak jako budovy škol a mnoha dalších firem.[18] I Brünner Zeitung o iluminaci podaly zprávu – podobně jako ostatní noviny vyjmenovaly nasvícené budovy, poeticky líčily osvětlená okna, která se rozzářila, když nastala tma, podotkly, že skoro všechny domy byly ozdobeny též černo-žlutými vlajkami[19] – to vše byl doklad pro „*vaterländisches Jubelfest*“,[20] v iluminaci se podle nich zračila „*die traditionelle Liebe und Verehrung der Bewohnerschaft Brünns für unseren erhabenen Monarchen*“.[21]

[17] Mährisch-schlesischer Korrespondent (dále Korrespondent), 2. 12. 1908, Jg. 48, Nr. 279, M, s. 2–3.
[18] Tagesbote, 2. 12. 1908, Jg. 58, Nr. 566, M, s. 2–3.
[19] Česká mutace listu Brněnské noviny psala: „*Hlavní město zemské Brno odělo se k oslavě panovnického jubilea Jeho Veličenstva slavnostním svátečním rouchem. Se všech domů vlají prapory, výhradně černožluté.*“ (Brněnské noviny, 2. 12. 1908, č. 279, s. 2).
[20] Brünner Zeitung, 2. 12. 1908, Nr. 279, s. 2.
[21] Brünner Zeitung, 2. 12. 1908, Nr. 279, s. 2.

553-586_noskova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 21:09 Stránka 558

Ve srovnání s německým tiskem se české noviny výzdobou při iluminaci takřka nezabývají. Nejvíce pozornosti jí věnuje Moravská orlice, která píše, že „*do oken stavěny svíce a domy zámožnějších a veřejné budovy ozdobovány elektrickými emblemy s girlandami elektrických žárovek*“, že „*budovy městské a domy čelných osobností z radnice ozdobeny byly světelnými efekty, reflektory, ohnivými korunami, iniciálkami, orly, planoucími šedesátkami a různými emblemy*“. Kde jaký emblém byl, Moravská orlice konkrétně až na dvě výjimky neuvádí, pouze se zmiňuje, že „*nejkrásnější efekty byly na redutě, na německém divadle a na německém domě. Budova místodržitelství ozdobena byla mnohobarevnou svítící korunou habsburskou, zemský dům nádherným emblémem se světelnými jubilejními daty. V oknech všech státních budov, škol a téměř všech domů soukromých hořely svíce*“.[22] Lidové noviny píší o iluminaci ještě povšechněji. Jmenují: „*světelné efekty, reflektory, ohnivé koruny, iniciálky, orly, planoucí šedesátky, kmitající v oknech svíčky…*“.[23]

Zcela v odlišném tónu popsala svůj dojem z iluminace brněnská Rovnost: „*Iluminace dělala dojem celkem dosti chudý. Vyjímáme několik budov s efektnějším osvětlením, obmezena byla na rozžaté svíčky za okny. Tři hudební kapely prošly městem. Na dělnických předměstích vykazovala iluminace veliké a četné mezery, ve vnitřním městě osvětlena byla ovšem až na několik málo výminek všechna okna.*“[24]

Vůbec nejméně se popisu iluminace věnoval Hlas, který pouze zkonstatoval, že „*Málo bylo těch, kdož uposlechli výzvy Lidových novin a neosvětili.*“[25]

Iluminace přilákala do středu města velké množství lidí „*celé Brno se tlačilo do centra*“,[26] takže došlo i k tlačenici, při které naštěstí nebyl nikdo zraněn. Nálada prvního prosincového podvečera byla do značné míry ovlivněna počasím. Celkovou atmosféru přibližuje například Moravská orlice: „*Celý den pozorovati bylo ve vnitřním městě i předměstích zvláštní ruch. (…) A večer, přes to, že těžká hustá mlha visela v ulicích a na náměstích, dostavily se do vnitřního města tisíce diváků, aby pokochali se pohledem na zvláštní divadlo. Asi o šesté hodině započalo čepobití obou vojenských hudeb, a všecka okna zazářila záplavou světel.*“[27]

Také Lidové noviny evokovaly atmosféru onoho slavnostního večera, jen v závěru své zprávy poukázaly na nesmyslnost celé akce: „*Tisícihlavé zástupy českého lidu nedaly se odstrašit těžkou, neprostupnou mlhou, která před soumrakem zaplavila ulice a náměstí, a sešly se v davech ve středu města, aby obdivovaly mlhou prokmitající světelné efekty… celou tu lojovou loyalitu, proti císařově vůli uspořádanou.*“[28]

---

[22] Moravská orlice, 3. 12. 1908, roč. 46, č. 279, s. 2.
[23] Lidové noviny, 2. 12. 1908, roč. 16, č. 331, ranní vydání, s. 1.
[24] Rovnost, 2. 12. 1908, roč. 24, č. 321, s. 1.
[25] Hlas, 3. 12. 1908, roč. 60, č. 280, s. 2. Ze strany českého Brna se díky výzvě Lidových novin neosvětlovat rozvinula polemika, zda iluminovat, či nikoli. Z novinových ohlasů lze odtušit, že část Čechů rozhodně zdobila své domy a byty prapory a iluminovala, patrně ještě větší část se kochala večerní iluminací 1. prosince večer.
[26] Tagesbote, 2. 12. 1908, Jg. 58, Nr. 566, M, s. 2–3.
[27] Moravská orlice 3. 12. 1908, roč. 46, č. 279, s. 2.
[28] Lidové noviny 2. 12. 1908, roč. 16, č. 331, ranní vydání, s. 1. K tomu jako dokumentaci rozdílného smýšlení českých novin lze citovat Moravskou orlici: „*Bohužel, krásný tento projev loyality, skončil smutně vinou několika drzých buršů.*“ Moravská orlice, 3. 12. 1908, roč. 46, č. 279, s. 2.

553-586_noskova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 21:09 Stránka 559

Rovnost naproti tomu zcela pominula atmosféru i počasí, zmínila „*životu nebezpečnou tlačenici*“ v ulicích a poznamenala, že iluminace byla chudá.[29]

Nadšení, které vzbudila iluminace, především nadšení z nasvícení elektrickým světlem, bylo obrovské – jak neopomněly zdůraznit Tagesbote – světelná výzdoba byla důkazem schopností brněnských firem na poli efektního osvětlení.[30] Symboly, které byly využity, se vztahovaly především k osobě císaře a rodu Habsburků – iniciály, data vlády, císařské heslo, císařská koruna atd., částečně pracovaly i se symbolikou státní (rakouský orel). Už v provolání radnice se objevuje ovšem také symbolika, která nás bude provázet téměř všemi proslovy dalších řečníků – iluminace je především díkem císaři, darem k jeho jubileu od jeho „*věrných*“[31] (obyvatel města).

Výzdoba v centru města se ovšem neodbývala pouze pomocí iluminace – jak bylo uvedeno v provolání městské rady, měli občané (stejně jako radnice) zdobit své domy i vlajkami v říšských barvách. Také tuto výzdobu popisují jednotlivé noviny, například Tagesbote o ní 2. prosince napsal: „*In reichen Flaggenschmuck prangt heute unsere Stadt. Mächtige Fahnen in den Reichsfarben wehen vom Rathausturme und allen übrigen städtischen Gebäuden sowie von den Amtsgebäuden des Staates und des Landes, den Mittel- und Hochschulen und sonstigen öffentlichen Gebäuden. Aber auch auf den meisten Privathäusern wurden Fahnen und Flaggen zahlreich ausgesteckt, so daß Brünn heute, am Gedenktage des vor 60 Jahren erfolgten Regierungsantrittes unseres Kaisers, ein festliches Gepräge zur Schau trägt, wie selten zuvor.*“[32] Stejně tak popisovaly noviny i další výzdobu především ve výkladních skříních obchodů a kaváren ve středu města – jednalo se nejčastěji o drapérie v černo-žlutých barvách, busty a portréty císaře. Ozdobeny vlaječkami jezdily 2. prosince také elektrické vozy městské hromadné dopravy a fiakry.[33]

Lidové noviny, které vyzvaly k bojkotu „*svíčkové loyality*“ a k věnování takto ušetřených peněz na jubilejní akci „Pro dítě“, sledovaly dění kolem výzdoby obzvláště pečlivě. Vedle záznamu humorné výzdoby budky prodavače ovoce na Cejlu, který na svém stánku střídal velkoříšské barvy se slovanskou trikolorou,[34] komentovaly Lidové noviny neslovanskou výzdobu Besedního domu[35] a vyvěšení velkoněmecké vlajky na Rohre-

[29] Rovnost, 2. 12. 1908, roč. 24, č. 321, s. 1.
[30] Tagesbote, 2. 12. 1908, Jg. 58, Nr. 567, A, s. 3.
[31] K „věrným“ a „nejvěrnějším“ v dobové rétorice se ještě vrátíme v kapitole o blahopřání císaři.
[32] Tagesbote, 2. 12. 1908, Jg. 58, Nr. 567, A, s. 2.
[33] Tagesbote, 2. 12. 1908, Jg. 58, Nr. 567, A, s. 3.
[34] „*…zvlášť zábavná jest dekorace budky prodavače ovoce na Cejlu naproti trestnímu soudu. Dobromyslný majitel snažil se jako nynější mimistrpresident smířiti dva rozvaděné národy a ozdobil svůj stánek četnými korouhvičkami, střídaje barvy velkoněmecké se slovanskou trikolorou.*“ Lidové noviny, 1. 12. 1908, roč. 16, č. 330, večerní vydání, s. 3–4.
[35] „*Včera odpoledne byl balkon Besedního domu ověšen černožlutými draperiemi. Ani nitky červenobílé nebylo vidět.*“ Za chvíli byly zase odstraněny. „*Snad si to rozmyslili, snad je zamýšlejí snímat večer každodenně, aby jim neuškodila večerní chladna. Rohrer tedy může být spokojen. Tak přesně, až do těch černožlutých praporů, nevykonají jeho rozkazu ani Němci, kteří budou dekorovat v barvách velkoněmeckých. Na Besedním domě, na jehož schodech vojáci ubili Pavlíka, budou ovšem vlát černožluté prapory a draperie.*“ Lidové noviny, 29. 11. 1908, roč. 16, č. 328, ranní vydání, s. 2.

553-586_noskova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 21:09 Stránka 560

rově tiskárně.[36] Moravská orlice přinesla pouze povšechnou zprávu, že „*domy ozdobovány byly v barvách národních i císařských*“.[37]

Světelné ozdoby při iluminaci většinou symbolizovaly císaře a stát, ale i vlajky hrály samozřejmě roli prostředku rychlé identifikace a mocného symbolu.[38] Pomocí vlajek dochází k reprezentování různých identit – mohou to být identity městské, regionální, ale i národní.[39] Proto Lidové noviny informují a s velkou nelibostí nesou vyvěšení černo-žlutých vlajek na Besedním domě („baště češství“ v Brně), zesměšňují užití vlajek u kiosku na Cejlu nebo obviňují Rohrera z vyvěšení velkoněmecké vlajky.[40] Městská samospráva jasně vyhlásila ve svém provolání k iluminaci a výzdobě, že měšťané mají následovat radnici a vyzdobit své domy vlajkami v říšských barvách. O tom, že černo-žluté barvy však již nebyly jedinou možností identifikace v roce 1908 v Brně, i když o ně mělo být usilováno, svědčí i zprávy v Tagesbote, Brünner Zeitung, respektive Brněnských novinách, které potřebovaly zdůraznit, že se město odělo do „černo-žlutých barev“. Jak uvádí Andrea Blöchl: „*19. století přineslo národní barvy, národní vlajky, národní symboly, v Rakousku ale tento proces musel jít právě opačně – proti národním barvám, symbolům a písním stál nadnárodní císař s císařskou hymnou, barvami černou a zlatou, dvouhlavým orlem a několik staletí dlouhou vládou Habsburků.*“[41]

Každodenní život

Oslavy jubilea zůstaly v paměti obyvatel Brna nejen díky velkoleposti oficiálních oslav, ale i díky zásahům do každodenního života občanů – 1. a především 2. prosinec nebyly oficiálními státními svátky,[42] ale přesto byl život ve městě značně posunut k „svátečnímu režimu“. Od konce listopadu přinášely především Brünner Zeitung, Mährisch-schlesischer Korrespondent a Moravská orlice zprávy o tom, jak budou fungovat 2. prosince nejrůznější úřady a instituce. Uzavřeny zůstaly všechny úřady v oblasti

[36] „*Rohrer zprotivil se rozkazu z radnice. Ve vyhlášce o výzdobě města a osvětlení k panovnickému jubileu vyzval starosta ryt. Wieser obyvatelstvo, aby ozdobilo domy černožlutými prapory.*“ Lidové noviny, 1. 12. 1908, roč. 16, č. 330, večerní vydání, s. 3.

[37] Moravská orlice, 3. 12. 1908, roč. 46, č. 279, s. 2.

[38] Samozřejmě je nutné, aby o symbolickém významu té které věci byli aktéři zpraveni, jen tak mohou „význam“ rozšifrovat a vyhodnotit. Tak tomu v případě barevných kombinací na vlajkách v roce 1908 bylo. Rakouské barvy byly černo-žluté, velkoněmecké černo-červeno-žluté, české národní barvy pak bílo-červené.

[39] Viz Manfred HETTLING – Paul NOLTE, *Bürgerliche Feste als symbolische Politik im 19. Jahrhundert*, in: Manfred Hettling – Paul Nolte [Hg.], Bürgerliche Feste. Symbolische Formen politischen Handelns im 19. Jahrhundert, Göttingen 1993, s. 28.

[40] Zajímavé je, že ač Lidové noviny tak brojí proti velkoněmeckým vlajkám, německé noviny si „slovanské/české“ výzdoby ve městě nevšímají. Ani zpráva o velkoněmecké vlajce na Rohrerově tiskárně se v nich neobjevuje.

[41] Viz A. BLÖCHEL, *Die Kaisergedenktage*, s. 120.

[42] Tamtéž, s. 143.

553-586_noskova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 21:09 Stránka 561

finanční správy[43] a peněžní instituce (k. k. mährische Finanzlandeskassa, mährische Landes-Pfandleihanstalt, banky),[44] moravské zemské úřady,[45] soudy,[46] kulturní zařízení (muzea,[47] knihovny[48]). Stejně tak i dráha se v tento den řídila nedělním pořádkem,[49] omezena byla i poštovní služba – respektive výdej poštovních zásilek na hlavní poště v době iluminace 1. prosince (z důvodu uzavření ulic).[50] Uzavřeny zůstaly 2. prosince i městské mateřské školky.[51]

Městská rada a místodržitelství

V přehledu oficiálních oslav nesměly chybět ani dvě největší instituce, které měly co do činění se správou a samosprávou, tedy místodržitelství a městská rada. Městská rada zajišťovala iluminaci a výzdobu města, ale také se na svém slavnostním zasedání[52] 29. listopadu v 11 hodin v zasedacím sálu starého zemského domu (Landhaus) rozhodla u příležitosti oslav jubilea pro následující usnesení o 10 bodech:

1. zřízení kojeneckého ústavu a opatrovny pro děti (Säuglings- und Kinderfürsorgeheim) v Brně, k čemuž také bude vybrána stavební parcela, náklady budou financovány z jubilejního daru První moravské spořitelny (Erste mährische Sparkassa) 160 000 K, v případě, že by ještě nějaké peníze zbyly, bude z nich postaven pavilon pro nemocné kojence, obec Brno věnuje každý rok příspěvek 20 000 K na pokrytí nákladů se správou těchto dvou institucí;
2. obec Brno věnuje stavební parcelu včetně hřiště a cvičiště pro německé jubilejní chlapeckou a dívčí obecné školy s mateřskou školou v oblasti Křenové (Kröna), maximální finanční obnos 450 000 K;
3. město Brno daruje parcelu pro výstavbu německé ubytovny pro učně, její umístění bude ještě později určeno;
4. město Brno daruje stavební parcelu a finanční prostředky pro výstavbu zemské vrchní reálky (max. výše 300 000 K);
5. věnuje stojící budovu pro rekonstrukci, aby v ní mohlo být umístěno městské dívčí lyceum (max. náklady 100 000 K);

[43] Brünner Zeitung, 26. 11. 1908, Nr. 274, s. 2.
[44] Tagesbote, 28. 11. 1908, Jg. 58, Nr. 561, A, s. 3 a Tagesbote, 29. 11. 1908, Jg. 58, Nr. 562, M, s. 3.
[45] Brünner Zeitung, 28. 11. 1908, Nr. 276, s. 2.
[46] Korrespondent, 27. 11. 1908, Jg. 48, Nr. 275, M, s. 3.
[47] Zemské Františkovo muzeum – Brünner Zeitung, 28. 11. 1908, Nr. 276, s. 2.
[48] Moravská zemská knihovna (Korrespondent, 30. 11. 1908, Jg. 48, Nr. 277, A, s. 4 a Tagesbote, 30. 11. 1908, Jg. 58, Nr. 563, A, s. 4, dále Brünner Zeitung, 30. 11. 1908, Nr. 277, s. 3.)
[49] Brünner Zeitung, 27. 11. 1908, Nr. 275, s. 2.
[50] Korrespondent, 30. 11. 1908, Jg. 48, Nr. 277, A, s. 4.
[51] Tagesbote, 1. 12. 1908, Jg. 58, Nr. 564, M, s. 4.
[52] Účast byla povolena jen ve slavnostním oděvu (Tagesbote, 26. 11. 1908, Jg. 58, Nr. 557, A, s. 3).

553-586_noskova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 21:09 Stránka 562

6. věnuje stavební parcelu pro výstavbu kostela a fary ve 3. obecním okrese o rozloze 1 500 m^2 – oblast ulice Křenová;
7. 2. prosince obdrží chudí nacházející se ve veřejné péči o chudé k výplatě jednorázovou týdenní podporu, chovanci opatrovny Františka Josefa i chovanci zaopatřovacího ústavu Steinmühle obdrží 2. prosince 1 K;
8. zaopatřovací důchody občanů budou od 1. prosince zvýšeny z 1 K na 1 K a 20 h., respektive z 80 h. na 1 K;
9. německé technice v Brně, která uspořádala všeobecnou sbírku pro založení studentské nemocenské pokladny, bude darováno 1 000 K;
10. žáci v městských měšťanských školách, stejně tak i žáci 5. ročníků obecných škol obdrží od c. k. okresní školní rady oslavný sborník.[53]

Všechny body (až na bod 6., proti kterému protestovali sociální demokraté) byly na zasedání rady přijaty.

Kromě odsouhlasení těchto závazků řečnil i primátor dr. rytíř August von Wieser, který vyzdvihl císaře a jeho vliv na hospodářský růst, politický pokrok, v oblasti sociálních otázek, dále vysoce ocenil jeho pracovitost, i když byl stižen několika osobními tragédiemi, a jeho vztah k Brnu – za jeho vlády byly strženy hradby, a tak došlo k rozvoji průmyslu, což se stalo i díky osvobození rolníků, atd.[54]

Stejně tak na místodržitelství se oslavovalo – 2. prosince se dopoledne k místodržiteli dr. baronu Karlu von Heinoldovi dostavili starosta města dr. rytíř A. von Wieser, Rudolf Maria Rohrer a vládní rada Karl Kandler, aby jménem městské rady holdovali císaři. Ze stejného důvodu se dostavili nejvyšší zástupci obchodní a živnostenské komory, brněnský biskup a špičky úřadů. Ve tři hodiny odpoledne pak následoval slavnostní oběd v budově místodržitelství, kterého se účastnily špičky civilních a vojenských úřadů, kléru i autonomní zemské správy a brněnské městské správy.[55]

Kulturní oslavy – divadelní představení, koncerty

„Velké“ kulturní akce, o kterých zpravovaly německé noviny, začaly v Městském divadle (Stadttheater) jubilejním dětským představením, které se konalo 28. listopadu. Hra se jmenovala „V říši květin“.[56] Korrespondent vyzdvihl především závěrečnou scénu, v níž se „*die Kinder der Erde mit den Kindern der Natur zur Huldigung vor der Kaiser-*

[53] Tagesbote, 30. 11. 1908, Jg. 58, Nr. 563, A, s. 4.
[54] Brünner Zeitung, 30. 11. 1908, Nr. 277, s. 1.
[55] Tagesbote, 2. 12. 1908, Jg. 58, Nr. 567, A, s. 3.
[56] Pohádková hra se zpěvy od Luisy Polaschek, mělo se účastnit 120 dětských účinkujících – výtěžek šel na dobročinné účely – obdržel ho Kinderbeschäftigungsanstalt des Frauenbundes. Tagesbote, 22. 11. 1908, Jg. 58, Nr. 550, M, s. 3. Představení bylo ještě jednou opakováno, a to 16. prosince 1908 (Tagesbote, 14. 12. 1908, Jg. 58, Nr. 586, A, s. 4).

553-586_noskova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 21:09 Stránka 563

büste vereinigen".[57] Po představení pak vyšla jeho „kritika" – jediná věc, která se autorovi článku zdála ne příliš zdařená, byl sólový tanec před bustou císaře na konci představení.[58]

Kromě tohoto dětského představení bylo na 2. prosince naplánováno i další představení, večerní – jubilejní slavnostní – pro „dospělé" v Městském divadle – zájem o lístky byl enormní, noviny upozorňovaly své čtenáře, aby kupovali vstupenky v předprodeji a nezapomínali na skutečnost, že při zaplacení vstupenek mohou věnovat peněžní dar na dobročinné účely – na akci „Pro dítě".[59] Brünner Zeitung neopomněly zdůraznit, že oslava byla skvělá, divadlo bylo vyprodáno, mezi diváky byly špičky politického života a městských úřadů a vybraná brněnská společnost. Na programu byla „Kaiser Ouvertüre" od Leopolda Westera, jejíž část obsahovala motiv z hymny, a tak publikum poslouchalo vstoje, a která sklidila bouřlivý potlesk, dále patriotická veselohra „Österreichs Freudentag" od Alex. Rechwitze, na jejímž konci byl „*unser geliebter Monarch in einer wunderschönen Apotheose glorifiziert*", dále Liederspiel „Am Wörther-See" a program uzavřela předehra k „Mistrům pěvcům norimberským".[60]

V Brně se navíc konal 13. prosince ve velkém sále Německého domu dobročinný jubilejní slavnostní koncert německých brněnských škol pro prázdninovou kolonii v Groß-Ullersdorfu (Velkých Losinách).[61]

Zlatým hřebem jubilejních oslav českého Brna bylo bezpochyby představení v „Národním divadle" – opera Antonína Dvořáka „Šelma sedlák" 2. prosince večer.[62]

Nutno poznamenat, že kulturní oslavy jubilea probíhaly v německé a české obci zcela odděleně, noviny se o nich ani vzájemně neinformovaly.

---

[57] Korrespondent, 24. 11. 1908, Jg. 48, Nr. 272, A, s. 3.

[58] Autor však bohužel neuvádí, proč byl pro něj tento tanec nepřijatelný. Korrespondent, 30. 11. 1908, Jg. 48, Nr. 277, A, s. 4. Otiskl však celý Prolog s oslavnou básní: „*Es ertönen Festesklänge in jedem Ort und jedem Land / Laut erschallt der Kinderjubel, weithin schlingt sich der Liebe Band / Lorbeerreiser, Blumensträuße künden uns den großen Tag / wünschend, daß den Festdanken der Sturm in jede Hütte trag / ruf ich und die mir sinnverwandt: Heil dir, heil dir, edler Kaiser, heil dir teures Vaterland. / Wenn vorbei der Festesjubel und Ruhe trat an seine Stell / werden immerdar wir singen Treuelieder laut und hell / wie im Saale so im Freien, auf dem Schlachtfeld, in dem Zelt / solange noch der tapfre Krieger die Fahne in den Händen hält / ruft er und die ihm sinnverwandt: Heil dir, heil dir, edler Kaiser, heil dir teures Vaterland. / In jeder Zeit, wo Frauenliebe, Frauentugend etwas gilt / wollen wir die Kränze winden, schmücken dann dein hehres Bild / dich als Friedenskaiser preisen, der die Kleinen innig liebt / und in seinem Jubeljahre, seinem Volk das beste gibt / laut ruf ich und die mir sinnverwandt: heil dir, heil dir, edler Kaiser, heil dir teures Vaterland.*"

[59] Tagesbote, 23. 11. 1908, Jg. 58, Nr. 551, A, s. 3.

[60] Brünner Zeitung, 3. 12. 1908, Nr. 280, s. 3.

[61] Tagesbote, 26. 11. 1908, Jg. 58, Nr. 556, M, s. 9. Na programu byly například skladby od J. S. Bacha. Jména dárců byla uvedena v Tagesbote (12. 12. 1908, Jg. 58, Nr. 583, M, s. 3).

[62] Moravská orlice, 4. 12. 1908, roč. 46, č. 280, s. 2. Na zahájení orchestr zahrál císařskou a národní hymnu – publikum povstalo a na národní hymnu se ozval potlesk a volání „Na zdar!".

553-586_noskova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 21:09 Stránka 564

Školy

Jedny z nejaktivnějších institucí podílejících se na oslavách císařského jubilea byly školy[63] – tedy jejich žáci a učitelské sbory. Průběh oslav, které se ovšem nemusely konat přesně v den jubilea, byl většinou velmi podobný.

Jak vypadala taková oslava, si můžeme ukázat na několik příkladech. V neděli se konala ve slavnostně vyzdobených prostorách Gremialhandelsschule holdovací oslava, které byl přítomný celý výbor, četní členové obchodního grémia, stejně tak učitelé. Při proslovu oslavil několikrát předsedající obchodního gremia (Handelsgremium) císařský rada Alexander von Suchanek císaře a oznámil, že se gremium rozhodlo u příležitosti jubilea darovat šesti pilným a potřebným studentům spořitelní knížky s obnosem 30 K. Stejně holdoval císaři i ředitel a poděkoval jménem žáků grémiu za dar. Na závěr oslavy žáci a všichni zúčastnění zazpívali Volkshymnu a nadšeně provolali slávu císaři.[64]

Také evangelická obecná a měšťanská škola uspořádala oslavu – po slavnostní bohoslužbě se shromáždili žáci ve vyzdobené tělocvičně brněnského tělocvičného spolku. Školní oslavě přihlíželi pozvaní hosté, například senior Ferdinand Schenner a další Po kulturním programu a proslovech (například ředitele školy) byla celá císařská oslava ukončena Volkshymnou – což byl, jak napsaly noviny, krásný patriotický závěr. Dle přání císaře také Spolek evangelických žen daroval padesáti potřebným evangelickým dětem spořitelní knížku s vkladem 5 K.[65]

Samozřejmě „větší“ školy a školy se staršími žáky a studenty měly větší možnosti, jak císařské jubileum oslavit.[66] Například na kadetní škole (Infanteriekadettenschule) v Králově Poli začaly oslavy již 1. prosince večer kulturním programem, který připravili samotní kadeti a při němž předvedli nacvičené historické a patriotické scény, jež se tematicky vztahovaly k dění od dob císaře Rudolfa Habsburského po dnešek – dělo se tak pomocí deklamací, živých obrazů, sborů a orchestrálních přednesů. Za skvělou součást oslavy byl považován i pochod složený učitelem hudby na kadetní škole. Na závěr po zazpívání Volkshymny sklidili účinkující bouřlivý potlesk. Oslavy pokračovaly i druhý

[63] Bohužel se nám nepodařilo zjistit, zda byly oslavy císařských jubileí na školách v Rakousku-Uhersku povinné jako v Prusku – viz Monika WIENFORT, *Kaisergeburtstagsfeiern am 27. Januar 1907. Bürgerliche Feste in den Städten des Deutschen Kaiserreichs*, in: Manfred Hettling – Paul Nolte [Hg.], Bürgerliche Feste. Symbolische Formen politischen Handelns im 19. Jahrhundert, Göttingen 1993, s. 177. K jubileu byla však povinná účast na mši jako ve svátek.

[64] Korrespondent, 30. 11. 1908, Jg. 48, Nr. 277, A, s. 3. Samotné grémium zasedalo hned v zápětí po oslavě ve škole a rozhodlo se poslat císaři holdovací depeši.

[65] Tagesbote, 3. 12. 1908, Jg. 58, Nr. 569, A, s. 3.

[66] Bohužel se nám nepodařilo najít v německých novinách žádnou zprávu o oslavě na brněnské německé technice.

553-586_noskova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 21:09 Stránka 565

den mší, rozdáváním jubilejního kříže, proslovem o 60 letech panování císaře Františka Josefa, zasazením císařského dubu[67] a slavnostním obědem.[68]

Jestliže takto vypadala oslava na „chlapecké" škole, téměř stejně slavila i městská vyšší dívčí škola (Töchterschule) a k. k. německý ústav pro vzdělávání učitelek (učitelský ústav) – po mši, které se účastnil i zemský školní inspektor, hovořil profesor Adolf Nowotny, který žákyním a kandidátkám učitelského povolání vyložil velký význam daného dne. Po proslovu ředitele, vládního rady dr. Heinricha Sonnecka, zaznělo trojnásobné zvolání sláva císaři, načež byla zazpívána Volkshymna. Studentky pak sehrály představení nacvičené v obou ústavech, ve kterém bylo názorně ukázáno, jakého pokroku dosáhlo Rakousko v posledních 60 letech na poli kultury.[69] Na představení spolupracovaly tři osoby – básnířka Itha Penl napsala „*nach Form und Inhalt gleich vollendeten, von echt patriotischem Geiste durchwehten Text*", hudbu zkomponoval Josef Götz a o živé obrazy se postaral odborný učitel August Braun. Tagesbote po oslavě napsaly, že celá oslava byla dokladem toho, že tento hold může být počítán k nejkrásnějším, které studující mládež předvedla císaři v těchto slavnostních dnech.[70]

Mohly bychom pokračovat i dále – obdobně se slavilo i v německé státní Gewerbeschule,[71] na dívčí obecné škole na Wranauergasse (Vranovská)[72] nebo v obecné škole v Glockengasse (Zvonařka).[73] Podobně byl císař oslavován i v ubytovacích zařízeních pro studenty a učně – například v německém útulku pro učně.[74]

Český tisk nepřináší žádné podobné zprávy o školních oslavách na českých školách. Jedinou delší zprávu věnuje jubilejní nadílkové slavnosti Občanské besedy a krátce informuje o daru Zemského ústředního spolku včelařského, který věnoval 2 000 výtisků

---

[67] Osazování pamětních stromů bylo velmi populární, v německých brněnských novinách se nám ovšem žádné další zprávy o těchto akcích najít nepodařilo. Zajímavá je i zpráva o oslavě ve vychovatelně císaře Františka Josefa, při níž byl také zasazen v ústavní zahradě strom, byla to však lípa (Moravská orlice, 5. 12. 1908, roč. 46, č. 281, s. 1).

[68] Tagesbote, 4. 12. 1908, Jg. 58, Nr. 570, M, s. 3.

[69] Což je zajímavé, protože jak píše S. Beller oficiální „celorakouské" oslavy (nyní myslíme historické obrazy v Kaiserhuldigungsfestzugu ve Vídni) se omezily na inscenování habsburské historie a velkých okamžiků především na poli vojenském, a navíc většinou zmiňovaly události dávno minulé, tedy ne z období vlády císaře Františka Josefa, kterého měly oslavit, S. BELLER, *Kraus's Firework*, s. 60, 62.

[70] Tagesbote, 4. 12. 1908, Jg. 58, Nr. 571, A, s. 3.

[71] Žáci sami provedli 1. prosince Schubertovu mši, 2. prosince se shromáždili učitelé k slavnostnímu zasedání, při němž ředitel Sweceny proslovil řeč odpovídající slavnostnímu dni, v níž vyzvedl především rozvoj rakouského školství a rozkvět živnostenské výuky, se slovy „*der unverbrüchlichen Treue und des Dankes für den greisen Herrscher*" byla oslava skončena. Pak následoval program secvičený žáky, kteří zpívali a recitovali, sehráli také část z Grillparzerovy hry „König Ottokar" ke chvále Rakouska. Tagesbote, 5. 12. 1908, Jg. 58, Nr. 573, A, s. 3.

[72] 2. prosince po mši ve slavnostně vyzdobené tělocvičně vyslechly žákyně proslov vrchního učitele Donata, v němž „*sowohl die jugend- als auch die Regierungsjahre unseres Kaisers in dem kindlichen Geiste und Gemüte angepassten Ausführungen den Kindern dargelegt wurden*". Následoval zpěv patriotických písní a přednes básní, na závěr zvolali jak žákyně, tak jejich rodiče sláva císaři a zazpívali Volkshymnu. Žákyně první třídy obdržely Rentenbüchel od První moravské spořitelny, všechny žákyně pak obraz císaře. Tagesbote, 4. 12. 1908, Jg. 58, Nr. 570, M, s. 3.

[73] Císařská oslava se konala ve vyzdobené tělocvičně, po mši následoval zpěv patriotických písní a proslovy líčící mládí a vládu císaře, nadšený přednes básní, provolání sláva císaři, zpěv Volkshymny a dar pro žáky – Rentenbüchel moravské spořitelny a obrázky císaře. Tagesbote, 5. 12. 1908, Jg. 58, Nr. 573, A, s. 3.

[74] Slavnost určená všem příznivcům zde proběhla 6. prosince (Tagesbote, 3. 12. 1908, Jg. 58, Nr. 569, A, s. 3).

553-586_noskova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 21:09 Stránka 566

cenné knihy do škol,[75] a o jubilejním daru 1 500 K ve Vesně, které budou rozdány chudým žákyním vesniným.[76]

Jinak glosuje počínání brněnských Němců v otázkách školství. Hlas například reaguje na výsledek jubilejního zasedání městské rady, na němž bylo rozhodnuto o značných investicích do německého školství, slovy: „*Brněnská radnice, která věnovala na památku jubilea značné dary na čistě německé účely, a tím ovšem mnoho jubilejní nálady mezi českým lidem brněnským nevyvolala.*“[77] Na nespravedlivé rozdělování peněz školám poukazuje i kampaň Lidových novin. Ty doporučily, ať brněnští Češi věnují místo peněz na slavnostní osvětlení při oslavách císařského jubilea finanční prostředky Brněnské matici školské, která zaopatřuje ve svých mateřských školách přes 2 000 dětí a na rozdíl od německého školství nezískala z jubilejní akce „Pro dítě“, uspořádané na výslovné císařovo přání ve prospěch dětí, vůbec nic.[78]

Ze shromážděných zpráv je patrné, že oslavy na všech školách měly velmi podobnou strukturu – konala se mše, následovalo shromáždění žáků a pedagogů, pozvaných hostů, popřípadě i rodičů a příznivců školy s proslovy a kulturním programem. Výjimkou nebylo ani vyznamenání nejlepších žáků, nebo obdarování potřebných žáků, na žádné oslavě nesměl chybět zpěv Volkshymny. Byly to především školní oslavy, které nejčastěji operovaly s pojmem „patriotický“. Dalo by se říci, že tak hrály důležitou roli při vytváření a upevňování rakouského patriotismu a zároveň silného kultu císaře. Básně, písně, předváděná divadelní představení, oslavy jako celek – vše bylo komentováno přívlastkem patriotický,[79] zprávy o obrázcích císaře, které žáci dostávali darem, jsou velmi časté. Zároveň se však ukazuje, že podobně jako v případě kulturních oslav se české a německé školy o „svých“ oslavách ve „svých“ novinách neinformovaly.

Církve a slavnostní bohoslužby

Ani církev, respektive různé církve, nemohly chybět mezi institucemi oslavujícími jubileum císaře. Samozřejmě se bohoslužby konaly ve školách (viz oddíl Školy), sociálních zařízeních,[80] nemocnicích a všech filiálních kostelech. Zároveň však byly pořádány

[75] Moravská orlice, 2. 12. 1908, roč. 46, č. 278, s. 3. Kniha se jmenovala Katechismus o včelách (Brněnské noviny, 2. 12. 1908, č. 279, s. 3).
[76] Moravská orlice, 1. 12. 1908, roč. 46, č. 277, s. 3. Tato zpráva se objevuje i v Brněnských novinách 30. 11. 1908.
[77] Hlas, 3. 12. 1908, roč. 60, č. 280, s. 2.
[78] Lidové noviny, 22. 11. 1908, roč. 16, č. 321, ranní vydání, s. 2 nebo Hlas, 3. 12. 1908, roč. 60, č. 280, s. 2.
[79] Podobně je tomu tak i u velké většiny německých spolkových oslav a při německých bohoslužbách.
[80] Například ve vychovatelně (Versorgungsanstalt) císaře Františka Josefa – po mši, které se účastnili chovanci a zaměstnanci, a proslovu ředitele byla chovancům v jednotlivých odděleních rozdělena finanční podpora odsouhlasená městskou radou a k oslavě dne dostali chovanci také vylepšené jídlo. Tagesbote, 2. 12. 1908, Jg. 58, Nr. 567, A, s. 3. V zemské věznici na Cejlu celebroval mši vikář místního kapucínského kláštera, účastnili se jí nejen vězni, ale i zaměstnanci věznice. V proslovu pro vězně byl zdůrazněn význam daného dne. Jelikož byl 2. prosinec považován za sváteční den, nemuseli vězni pracovat. Tagesbote, 2. 12. 1908, Jg. 58, Nr. 567, A, s. 3.

553-586_noskova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 21:09 Stránka 567

i bohoslužby velmi slavnostního rázu, kterých se účastnily nejen špičky kléru, ale i špičky brněnské společnosti nebo skupiny, pro které byla bohoslužba specificky určena. Německé noviny podávaly zprávy o účastnících, celebrantech a hudebním doprovodu mší.

Nejreprezentativnější katolická bohoslužba se konala v dómu na Petrově a celebroval ji biskup dr. Paul hrabě Huyn.[81] Účastnila se jí tehdejší brněnská elita – místodržící dr. svob. pán Karl von Heinold, zemský hejtman hrabě Otto Serényi, prezident vrchního zemského soudu rytíř Theodor von Bleyleben a řada dalších vysokých představitelů státní správy a městské samosprávy, ale také dvorní radové, právníci a prokurátoři, prezidenti různých státních institucí, rektorové vysokých škol a školní inspektoři ad. Druhá velká bohoslužba se konala 2. prosince v Garnisonskirche, začínala v 8.30 ráno a sloužil ji polní kurát Honig – účastnili se jí generálové, velitelé a důstojníci.[82] Třetí velká katolická bohoslužba proběhla 2. prosince v kostele sv. Jakuba, městském farním chrámu, celebroval ji děkan P. Cyril Riedl, podílel se na ní k. k. priv. Bürger- und Schützenkorps a účastnilo se jí velké množství lidí.[83]

Starokatoličtí věřící byli vyzváni, aby se dostavili na slavnostní bohoslužbu v neděli 29. listopadu v 10 hodin do své modlitebny (sálu hudební školy na Dominikánském náměstí). Kromě mužského pěveckého sboru, který provedl slavnostní mši, měla vystoupit i známá umělkyně slečna Clo Hirth – obě vystoupení měla za úkol dát bohoslužbě slavnostní ráz, hodný císařských oslav.[84]

Také v evangelickém Kristově kostele byla v 10 hodin dopoledne 2. prosince slavena slavnostní a děkovná mše, které se zúčastnila téměř celá německá evangelická obec.[85] Patriotické slavnostní kázání držel senior dr. F. Schenner.[86]

Slavnostní bohoslužbu konali i věřící židovského náboženství, a to 2. prosince v 11 hodin dopoledne, slavnostní kázání měl zemský rabín dr. Baruch Jakob Placzek, pro školáky z národních a středních škol se konala slavnostní bohoslužba již v úterý večer.[87]

Opět zcela odděleně, podobně jako kulturní oslavy či oslavy ve školách, probíhaly české náboženské oslavy. Jedinou bohoslužbou z výše uvedených, kterou zmiňují i české noviny, byla mše na Petrově. Pro české brněnské spolky byla sloužena jubilejní bohoslužba 2. prosince v chrámě u redemptoristů (u dominikánů), kde hudbu a zpěv obstarali členové národního divadla.[88] Téhož dne byla sloužena také děkovací a slavnostní mše v českém evangelickém chrámu Páně (Špilberská ul. č. 6 – Spielberggasse, dnes Pellicova).[89]

---

[81] Tagesbote, 2. 12. 1908, Jg. 58, Nr. 567, A, s. 2.
[82] Více viz kapitola Vojsko. Tagesbote, 1. 12. 1908, Jg. 58, Nr. 564, M, s. 3, další zprávy Tagesbote, 2. 12. 1908, Jg. 58, Nr. 567, A, s. 2–3.
[83] Korrespondent, 2. 12.1908, Jg. 48, Nr. 279, A, s. 3.
[84] Tagesbote, 26. 11. 1908, Jg. 58, Nr. 557, A, s. 3.
[85] Tagesbote, 2. 12. 1908, Jg. 58, Nr. 567, A, s. 2.
[86] Tagesbote, 3. 12. 1908, Jg. 58, Nr. 569, A, s. 3.
[87] Korrespondent, 27. 11. 1908, Jg. 48, Nr. 275, A, s. 4 nebo Tagesbote, 2. 12. 1908, Jg. 58, Nr. 567, A, s. 2.
[88] Moravská orlice, 3. 12. 1908, roč. 46, č. 279, s. 2.
[89] Moravská orlice, 2. 12. 1908, roč. 46, č. 278, s. 3.

553-586_noskova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 21:09 Stránka 568

Vojsko

Účast vojska na oslavách závisela na přítomnosti nebo nepřítomnosti vojenské posádky v tom kterém městě. V Brně se nacházely posádky tří různých pluků, vojenských oslav (pochodů, hudebních produkcí a mše) se však účastnili i členové oddílů Bürger- und Schützenkorpsu či příslušníci vojenských spolků, tedy především spolků válečných veteránů. Vojsko a vojenské posádky se zapojily do oslav především 1. a 2. prosince.[90] V šest hodin večer 1. prosince se vojenské hudby v Brně alokovaných regimentů (49. a 8.) společně s hudbou Bürger- und Schützenkorpsu podílely na večerce, doprovázely lampionový pochodňový průvod.[91] Každá z kapel měla přesně určenou trasu svého pochodu.[92] Obě vojenské kapely další den ráno v sedm hodin obstaraly též budíček.

Úkolem vojáků (přesně 5. Feldkanonenregimentu) bylo též zabezpečit slavnostní salvy z děl (bylo jich 24) – v Brně se střílelo ze Špilberku, ve slavnostní den 2. prosince hned třikrát – v sedm hodin ráno, v devět hodin ráno – tedy v době, kdy se v Garnisonskirche konala slavnostní bohoslužba, a pak ve dvě hodiny odpoledne při přípitku císaři během slavnostního oběda u místodržitele.[93]

K oslavám v prostředí vojska patřilo i rozdělování vyznamenání – jubilejního kříže – generálům, plukovníkům a dalším samostatným velitelům v presbyteriu Garnisonskirche po slavnostní mši. Celá oslava byla zakončena Volkshymnou. Vyznamenávání dalších nižších důstojníků se pak dělo na ubikacích jednotlivých regimentů.[94]

Vojenské oslavy jubilea splynuly do značné míry s oficiálními oslavami. Tyto akce se konaly na veřejných prostranstvích, byly tedy přístupné pro širokou veřejnost. Koncerty vojenských kapel nebo například fanfáry, které zazněly 2. prosince v devět hodin z věže radnice,[95] se daly označit za kulturní oslavy pro nejširší masy. Zároveň se ovšem nedá říci, že by inscenování vojenských přehlídek, respektive vojsko a armáda v Brně splnilo úlohu „stabilizujícího faktoru říše“.[96] Po událostech, které se při osla-

[90] Kromě oslav zasáhlo vojsko, respektive 49. pluk, 2. prosince ještě jinak – byl povolán, aby zjednal klid v brněnských ulicích po česko-německých demonstracích.
[91] Moravská orlice, 3. 12. 1908, roč. 46, č. 279, s. 2.
[92] Hudební kapela 49. pluku infanterie šla trasou Kaserngasse (U kasárny, dnes Besední), Elisabethstraße (Eliščina třída, dnes Husova), Stadthofplatz (U městského dvoru, dnes Šilingrovo náměstí), Krautmarkt (Zelný trh), Adlergasse (Orelská, dnes Orlí), Basteigasse (Na hradbách, dnes Rooseveltova), Jesuitengasse (Jezuitská), Lazanskyplatz (Lažanského náměstí, dnes Moravské náměstí), Salzamtsgasse (Solnoúřední, dnes Solniční), Kaserngasse. Hudba 8. pluku infanterie pochodovala ze svých kasáren přes Tivoligasse (Tivoli, dnes Jiráskova), Getreidemarkt (Obilní trh), Jodokstraße (Joštova), Neugasse (Nová, dnes Lidická), Schmerlingstraße (Schmerlingova, dnes třída Kpt. Jaroše), Augartengasse (Lužánecká), Neugasse a zpět do kasáren. A konečně hudba k. k. priv. Brünner bew. Bürger- und Schützenkorpsu šla z depa hasičů přes Sonnenfelsgasse (Sonnenfelsova, dnes Měnínská) a vnitřní město zpět do depa (Tagesbote, 1. 12. 1908, Jg. 58, Nr. 564, M, s. 3).
[93] Tagesbote, 1. 12. 1908, Jg. 58, Nr. 564, M, s. 3.
[94] Tagesbote, 2. 12. 1908, Jg. 58, Nr. 567, A, s. 2–3.
[95] Brünner Zeitung, 28. 11. 1908, Nr. 276, s. 2 – včetně programu přednesených skladeb.
[96] A. BLÖCHEL, *Die Kaisergedenktage*, s. 139.

553-586_noskova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 21:09 Stránka 569

vách seběhly (demonstrace), a po zásahu 49. pluku v nich měl především tento (a také již kvůli památce z roku 1905) velmi špatnou pověst, českou obcí byl vnímán jako „německý“.

Spolky

Absolutně nejpočetnější jsou v německých novinách zprávy o oslavách a holdování císaři v nejrůznějších brněnských spolcích. Existovaly spolky důležitější a méně důležité, všechny se však na konci listopadu a na začátku prosince „předháněly“ v konání jubilejních slavnostních shromáždění, sbírání peněz na dobročinné účely nebo pořádání kulturních akcí. Dalo by se říci s A. Blöchel, že i některá „*obyčejná*“ zasedání a schůze získaly na prestiži, pokud jim bylo do názvu dáno slovo „*jubilejní*“.[97] V každém případě se slavnostní schůze a zasedání konaly nejen ve vlastní slavnostní den, ale i dlouho před a po tomto datu.

Zprávy o spolkových jubilejních oslavách v českých novinách jsou zpravidla krátké, ve srovnání s německým tiskem bez mnoha detailů.

Stejně tak jako v případě škol, kulturních akcí a většiny bohoslužeb, jsou zprávy „národně“ oddělené. Německé noviny zpravují především o německých spolcích.[98] Některé ze spolků však byly zřejmě vnímány jako překračující národnostní hranice nebo jako spolky „zemské“ (například vlastenecký zemský a pomocný spolek paní Červeného kříže pro Moravu, spolek vychovatelny Františka Josefa,[99] spolek útulny císaře Františka Josefa pro slepé dívky nebo Obchodní a živnostenská komora), protože o jejich akcích informují jak české, tak německé noviny.

I spolkové oslavy měly většinou podobný průběh. Konaly se ve vyzdobených spolkových místnostech, v Německém nebo Besedním domě, nebo v některém hostinci, neoddělitelnou součástí oslav byly proslovy a zpívání Volkshymny, stejně tak i předávání věcných a finančních darů nebo vyhlašování závazků v oblasti charity. Většina členů spolků se také účastnila slavnostních bohoslužeb.

---

[97] Tamtéž, s. 133.

[98] Jedinou výjimkou jsou Brünner Zeitung, které vycházely i v české mutaci. V německé mutaci lze najít i zprávy o „českých“ spolcích – například 30. listopadu zveřejnily zprávu o české katolicko-politické jednotě a dalších nepolitických katolických spolcích z Brna a okolí, které v Besedním domě uskutečnily v neděli císařskou a papežskou oslavu (Brünner Zeitung, 30. 11. 1908, Nr. 277, s. 1). Další zmínkou byla zpráva o deputaci Spolku českých učitelských spolků na Moravě k místodržiteli dr. sv. pánu K. von Heinoldovi (Brünner Zeitung, 4. 12. 1908, Nr. 281, s. 2). Česká mutace tohoto listu zmínila i dar Vesny pro chudé žákyně (Brněnské noviny, 30. 11. 1908, č. 277, s. 2), slavnostní bohoslužbu v českém evangelickém reformovaném Chrámu Páně v Brně 2. prosince v 8.30 (Brněnské noviny, 1. 12. 1908, č. 278, s. 3) či slavnostní bohoslužbu Sv. josefské jednoty na Starém Brně 2. prosince (Brněnské noviny, 1. 12. 1908, č. 278, s. 3).

[99] Tagesbote, 2. 12. 1908, Jg. 58, Nr. 567, A, s. 3. Moravská orlice podotkla, že proslov ředitele Krebernika byl pronesen v obou zemských jazycích, následoval německý a český program a pak byla zasazena v ústavní zahradě císařská lípa (Moravská orlice, 5. 12. 1908, roč. 46, č. 281, s. 1). I když Tagesbote zpravily čtenáře o akci ve vychovatelně, o lípě pomlčely.

553-586_noskova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 21:09 Stránka 570

K velkým spolkovým akcím, o kterých zpravovaly české i německé noviny, patřilo posvěcení základního kamene nové stavby rozšiřující už existující ústav v útulně císaře Františka Josefa pro slepé dívky (Verein Kaiser-Franz-Josef-Mädchen-Blindenheim, nacházel se na Schwarzfeldgasse 22 – V černých polích, dnes Černopolní).[100] Stalo se tak 29. listopadu v 11 hodin. Posvěcení předcházela slavnostní bohoslužba v uršulínském kostele a po jeho skončení následovalo otevření vánoční výstavy prací chovanek ústavu.[101] Slavnosti položení základního kamene se účastnili nejen členové spolku, ale i někteří příslušníci brněnské „honorace". Víceprezidentka spolku M. von Bauer-Chlumecky nejdříve krátce pozdravila shromáždění, všichni významní účastníci pak podepsali pamětní listinu. Poté se odebrali na vyzdobené staveniště, v jehož středu stála busta císaře. Vysvěcení se ujal kanovník Msgre. Kapusta. Na závěr proslovil dynasticko-patriotistickou řeč místodržitelský rada Petr rytíř von Chlumecky, načež následovalo trojnásobné zvolání sláva císaři a zpěv Volkshymny.[102]

Dokladem toho, že i v Brně holdování spolku císaři mohlo mít poměrně vysoké cíle, může být zpráva o slavnostní jubilejní schůzi vlasteneckého zemského a pomocného spolku paní Červeného kříže pro Moravu (Patriotischer Landes- und Frauenhilfsverein vom Roten Kreuze für Mähren), která probíhala 3. prosince v zasedacím sále spolkového domu na Winterhollerově náměstí (Winterhollerplatz, dnes Náměstí 28. října). Mezi četnými účastníky byl místodržitel hrabě K. von Heinold s manželkou, brněnský biskup Pavel Huyn, předseda spolku zemský hejtman hrabě O. Serényi. Ten se také ujal proslovu, v němž zdůraznil, že „*císařské jubileum týče se nás Moravanů více, než jiných, neboť mocnář v druhém hlavním městě země nastoupil na trůn. Za příčinou císařského jubilea budou podány návrhy, které mají za účel další rozkvět spolku našeho a mají pojistiti věčnou vzpomínku na velký okamžik vladařského jubilea Jeho Veličenstva*". Návrhy se týkaly zřízení jubilejní nemocnice Červeného kříže a zřízení dětského pavilonu v této nemocnici, který by byl pojmenován „Dětský pavilon císaře Františka Josefa". Zároveň měl zahájit svou činnost „poboční" „Spolek Červeného kříže pro ošetřování nemocných", jehož stanovy již byly schváleny. Oba návrhy byly jednomyslně přijaty a provoláním slávy císaři byla ukončena slavnostní schůze.[103]

„Vojenské" spolky, o kterých se dočteme pouze v německých novinách, dokreslovaly svými aktivitami slavnostní dění v Brně především na veřejných prostranstvích. Například tzv. k. k. priv. Bürger- und Schützenkorps uspořádal 1. prosince průvod městem s vlastní kapelou, 2. prosince se pak účastnil přehlídky s boční zbraní a slavnostní mše v kostele sv. Jakuba, kterou celebroval Korpssuperior a městský kněz Msgre. C. Riedl. Zástupci z Korpsu se pak dostavili k místodržiteli a žádali o předání

[100] Založen byl u příležitosti 50. výročí nastoupení Františka Josefa na trůn roku 1898.
[101] Korrespondent, 27. 11. 1908, Jg. 48, Nr. 275, A, s. 4.
[102] Tagesbote, 30. 11. 1908, Jg. 58, Nr. 563, A, s. 4. České zprávy viz Moravská orlice, 28. 11. 1908, roč. 46, č. 275, s. 2; Hlas, 29. 11. 1908, roč. 60, č. 277, s. 3.
[103] Hlas, 5. 12. 1908, roč. 60, č. 282, s. 2. Německé zprávy viz Tagesbote, 27. 11. 1908, Jg. 58, Nr. 558, M, s. 3 a Tagesbote, 4. 12. 1908, Jg. 58, Nr. 570, M, s. 3.

553-586_noskova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 21:09 Stránka 571

holdu císaři. Bürger- und Schützenkorps myslel i na rodinné příslušníky svých členů a na zábavu – po proslovech se všichni mohli přijít bavit do Schwechatské pivnice.[104] Dalšími zástupci „vojenských" spolků byly spolky veteránů, v Brně tedy Kronprinz-Rudolf-Militär-Veteranenvereinu. Jeho zástupci konali slavnostní schůzi 30. listopadu, řečnil na ní představený císařský rada Strzisch. Členové se zúčastnili slavnostní mše v Garnisonskirche, poté se shromáždili ve spolkové místnosti, kde podarovali 20 starých, výdělku neschopných veteránů 10 korunami (noviny neopomněly zdůraznit, že někteří z těchto veteránů sloužili ještě pod maršálem Radetzkým). Následovala cesta některých členů na místodržitelství, kde předali pozdravy a přání císaři. Podpůrný fond, který spolek založil, získal možnost pojmenovat se „Kaiser-Franz-Josef-I.-Jubiläumsunterstützungsfond".[105]

Pouze německé noviny zpravovaly – a to velmi podrobně – o slavnostech pořádaných „uměleckými" spolky v Brně. Jednalo se o mimořádné valné shromáždění brněnského Musikvereinu[106] a brněnského Kunstvereinu. První jmenovaný zasedal ve velkém sále téhož spolku na Dominikanergasse (Dominikánské ulici) v 11 hodin 6. prosince, druhý 2. prosince v Německém domě. Na obou zasedáních se řečnilo. V Musikvereinu vystoupil s velmi metaforickým proslovem prezident spolku dr. Friedrich Klob, který mimo jiné řekl, že císaři patří díky a čest, neboť byl a je „*žákem našeho umění*", a pokračoval: „*Noch heute tönt mancher Mißton in den gesegneten Gefilden des Reiches und an seinen Grenzen und verstimmt und verlezt Ohr und Herz des greisen Herrschers, während nach seinen Wünschen und nach seinem Streben die Akkorde der Eitracht und Harmonie seiner Völker dasselbe durchklingen und Frieden darin herrschen sollte und müßte. Wir hoffen und wünschen, daß auch diese Dissonanzen sich lösen, Hoffnung und gegenseitiges Vertrauen die Völker Österreichs neu verbinden und wie vormals in den innigen Klängen des Kaiserliedes rührenden Ausdruck finden werden.*"[107] Moravský Kunstverein v sále vyzdobeném kolosální bustou (Kolossalbüste)[108] císaře naslouchal proslovu víceprezidenta obchodní komory Gustava rytíře von Schoellera.[109] Ten se zmínil o tom, že již v roce 1898 holdoval spolek císaři, k holdování se cítí být dnes zavázán ještě více, neboť jeho Majestát udělil svolení, aby se budoucí Künstlerhaus mohl ozdobit Jeho jménem (Kaiser-Franz-Josef-Jubiläums-Künstlerhaus) a navíc poskytl dotaci 10 000 K k jeho stavbě. Kunstverein odeslal císaři též blahopřejný telegram, ve kterém se omluvil za to, že bohužel nemohl být položen základní kámen celé stavby právě v tento slavný den, ale stane se tak teprve příští rok – za vřelých díků „*německého národa*".[110]

[104] Tagesbote, 25. 11. 1908, Jg. 58, Nr. 555, A, s. 3 a Tagesbote, 2. 12. 1908, Jg. 58, Nr. 567, A, s. 3.
[105] Tagesbote, 1. 12. 1908, Jg. 58, Nr. 564, M, s. 4 a Tagesbote, 3. 12. 1908, Jg. 58, Nr. 569, A, s. 3.
[106] Členové byli vyzváni, aby se dostavili v hojném počtu a ve slavnostních šatech. Tagesbote, 26. 11. 1908, Jg. 58, Nr. 557, A, s. 3 a Tagesbote, 5. 12. 1908, Jg. 58, Nr. 573, A, s. 3.
[107] Tagesbote, 7. 12. 1908, Jg. 58, Nr. 575, A, s. 3. Spolek poslal císaři holdovací telegram, již 2. prosince provedl na počest císaře Beethovenovu Missu solemnis.
[108] Brünner Zeitung, 3. 12. 1908, Nr. 280, s. 2.
[109] Tagesbote, 3. 12. 1908, Jg. 58, Nr. 568, M, s. 3.
[110] Brünner Zeitung, 3. 12. 1908, Nr. 280, s. 2.

553-586_noskova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 21:09 Stránka 572

Při oslavách nemohla chybět ani řada spolků s charitativním zaměřením, které většinou pořádaly oslavy v ústavech. O Patriotischer Landes- und Frauenhilfsverein vom Roten Kreuze für Mähren jsme již psaly, slavnost se konala ale například i v moravskoslezském ústavu pro hluchoněmé (Mährisch-schlesisches Taubstummeninstitut),[111] v Ústavu pro slepé (Blindeninstitut)[112] atd.[113]

Řada dalších „profesních" spolků pořádala své vlastní oslavy. Proslovem, při němž bylo poukázáno na důležitost jubilea, ve slavnostně vyzdobených prostorách a trojnásobným zvoláním sláva oslavili jubileum v neděli členové brněnského obchodního spolku (Brünner kaufmänischer Verein),[114] v pátek 27. listopadu Společnost výrobců šatů (Genossenschaft der Kleidermacher), která zároveň určila 400 K na podporu starých, chudých, výdělku neschopných mistrů a mistrových,[115] nebo brněnský Modeklub, který vybral 100 K na potřebné německé krejčí a krejčové.[116] Dětem věnoval finanční obnos například spolek Deutsche Gesellschaft in Altbrünn, který rozdělil 450 K na oblečení a stravu chudých německých školních dětí na Starém Brně, pro německou mateřskou školku na Starém Brně a pro Pestalozziho internát tamtéž a část věnoval na nákup brožur Ferdinanda Bezdeka „Wegweiser zur Anbahnung vorbeugender Kinderfürsorge für Eltern und Erzieher" pro rodiče potřebných dětí.[117] Spolek státník zaměstnanců v Brně (Verein der Staatsbeamten) se rozhodl zaslat císaři holdovací telegram,[118] Spolek učitelů brněnského zemského okresu (Verein der Lehrer des Brünner Landbezirkes) uspořádal císařskou oslavu 3. prosince v zasedacím sále Bezirkhauptmannschaftu – vedle sborů zazněl také slavnostní prolog složený právě u příležitosti oslav.[119] Kuřácký klub Maxmilian, který jen stěží mohl darovat v rámci dobročinné akce dětem například tabák, se rozhodl věnovat ve 3. obecním okrsku 12 žákům z německých obecních škol (Knabenvolksschule Glockengasse, Kaiser-Franz-Josef-Knabenvolksschule) kompletní oblek.[120] Brněnská Společnost hostinských a majitelů kaváren (Genossenschaft der Gast- und Kaffeehausinhaber) ze

[111] V proslovu bylo zdůrazněno, že císař věnoval svou péči ve velké míře v době své vlády i hluchoněmým, chovanci se přidali ke zvolání sláva císaři a dostali jeho obraz. Korrespondent, 3. 12. 1908, Jg. 48, Nr. 280, M, s. 3.
[112] 2. prosince bylo provedeno Te Deum, navázala na něj slavnost, při níž v čele místnosti byla umístěna busta císaře a chovanci zpívali a deklamovali i sbor složený přímo pro danou příležitost. Během oslavy byli chovanci slavnostně pohoštěni. Vše skončilo obligátním zpěvem Volkshymny a zvoláním sláva císaři. Tagesbote, 4. 12. 1908, Jg. 58, Nr. 570, M, s. 3.
[113] Viz kapitola Bohoslužby.
[114] Tagesbote, 1. 12. 1908, Jg. 58, Nr. 564, M, s. 4.
[115] Tagesbote, 1. 12. 1908, Jg. 58, Nr. 564, M, s. 4.
[116] Tagesbote, 1. 12. 1908, Jg. 58, Nr. 564, M, s. 4.
[117] Tagesbote, 3. 12. 1908, Jg. 58, Nr. 569, A, s. 3.
[118] Tagesbote, 3. 12. 1908, Jg. 58, Nr. 569, A, s. 3. Telegram zněl: „*Durchdrungen von den Gefühlen tiefster Dankbarkeit für die väterliche Fürsorge bringen in angestammter Treue und patriotischer Begeisterung die deutschen Staatsbeamten Brünns ihre ehrfurchtsvolle Huldigung dar. Für den Verein der Staatsbeamten in Brünn: Reichsrats- und Landtagsabgeordneter Heinrich Freiherr d'Elvert, Hofrat i. R., Obmann, Rechnungsrevident Hans Hohn, Schriftsführer.*"
[119] Tagesbote, 29. 11. 1908, Jg. 58, Nr. 562, M, s. 3 a Tagesbote, 7. 12. 1908, Jg. 58, Nr. 575, A, s. 3.
[120] Jeden z žáků přednesl na slavnosti báseň o císaři a všichni obdarovaní byli pohoštěni hostinskou paní Fanni Plhak. Tagesbote, 7. 12. 1908, Jg. 58, Nr. 575, A, s. 3.

553-586_noskova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 21:09 Stránka 573

svého Kaiser-Franz-Josef-Regierungsjubiläumsfondu podarovala zchudlé hostinské.[121] Moravský rybářský spolek oslavil císaře 10. prosince patriotickým proslovem a zvoláním sláva.[122] A konečně Zemský ústřední spolek včelařský v Brně vydal u příležitosti jubilea knihu „Katechismus o včelách" a věnoval 2 000 výtisků pro školní knihovny.[123]

Velmi vlivné byly spolky celorakouské hospodářské a také oborové komory. Verein reisender Kaufleute Österreich-Ungarns uspořádal u příležitosti 60. výročí již v sobotu 29. listopadu v 10 hodin slavnostní shromáždění v Německém domě, které mělo vyjádřit „(*die) Gefühle(n) der Loyalität und der Verehrung der reisenden Kaufmannschaft unserer Monarchie für den greisen Monarchen*". Na shromáždění také měly být vyhlášeny dobročinné záměry v rámci akce „Pro dítě". Shromáždění bylo jako jedno z mála označeno jako uzavřené.[124] I na něm se řečnilo, oblastní předseda Gustav S. Wolf mimo jiné vyzdvihl pokrok v oblasti průmyslu, obchodu, dopravy – o čemž všem se lze přesvědčit i mimo „*gold-schwarz Pfähle*". Je zajímavé, že se tak v jeho projevu stalo nejen (a hlavně) díky vládě císaře, jak bylo obligátní říkat ve všech proslovech, se kterými se lze během oslav setkat, ale že zároveň vyzdvihl i zásluhy cestujících obchodníků. Kromě zvolání sláva a depeše císaři byly na shromáždění také vyhlášeny dobročinné úmysly – jednalo se především o prostředky pro děti členů spolku, kteří se dostali do tíživé situace.[125] Dobročinnost prokázala i Genossenschaft der handelsgerichtlich nicht protokollierten Handelsleute, která také zřídila Kaiser-Franz-Josef-Jubiläumsfond, z něhož obdarovala 13 zchudlých členů společnosti.[126]

V českých novinách je zpráv o spolcích nepoměrně méně. Protože se těmito informacemi zabývají především Moravská orlice a Hlas, převažují zprávy o církevních spolcích. V katolických kruzích byly navíc oslavy panovnického jubilea často spojovány s oslavami papežského jubilea. Příkladem může být asi největší spolková katolická jubilejní akce – jubilejní schůze katolické politické jednoty brněnské, která se konala ve velkém sále Besedního domu. Účastnilo se jí přes 3 000 mužů a žen, z význačných osobností například biskup P. Huyn, opat a prelát František Bařina, zemský hejtman O. Serenyi, míst. viceprezident Houdek, prezident vrchního zemského soudu rytíř Theodor Bleyleben, sídelní kanovníci Pospíšil, Roháček, poslanec Tomáš Šilinger

[121] Tagesbote, 3. 12. 1908, Jg. 58, Nr. 569, A, s. 3. Samozřejmě, že nejdříve ovšem tato společnost konala za předsednictví rady komory Schoppa, který proslovil patriotický proslov, shromáždění a třikrát zvolala císaři sláva. Své zasedání uskutečnilo i konsorcium továrny na sodovou vodu a již zmíněné společnosti hostinských a majitelů kaváren, také ono odsouhlasilo zřídit nadaci, ze které by pravidelně 2. prosince byly vypláceny částky pro tři zchudlé hostinské, respektive jejich vdovy a sirotky.

[122] Brünner Zeitung, 10. 12. 1908, Nr. 285, s. 2.

[123] Brněnské noviny, 2. 12. 1908, č. 279, s. 3.

[124] Tagesbote, 23. 11. 1908, Jg. 58, Nr. 551, A, s. 3 nebo Tagesbote, 26. 11. 1908, Jg. 58, Nr. 557, A, s. 3.

[125] Důvodem pro podporu dětí byla možnost jejich dalšího studia a rozvíjení jejich schopností. Tagesbote, 30. 11. 1908, Jg. 58, Nr. 563, A, s. 4.

[126] Noviny navíc zmínily samozřejmě všudypřítomné provolání slávy císaři, ale také to, že místnost společnosti byla vyzdobena vlajkami v říšských barvách. Tagesbote, 2. 12. 1908, Jg. 58, Nr. 567, A, s. 3, ale i Brünner Zeitung, 2. 12. 1908, Nr. 279, s. 3.

553-586_noskova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 21:09 Stránka 574

a Arnošt Tvarůžek, dvorní rada Zahradník a další. První slavnostní řečník – zemský a říšský poslanec P. T. Šilinger – promluvil o panovnickém jubileu, druhý řečník – říšský a zemský poslanec P. A. Tvarůžek – měl řeč o papežském jubileu. Potom opat F. Bařina navrhl poslat císaři i papeži holdovaní telegramy, což bylo s nadšením přijato. Na závěr promluvil biskup P. Huyn a byly zapěny papežská a panovnická hymna.[127] Mohlo se také stát, že jubilea se nasčítala do úctyhodného počtu čtyř jako v případě Panenské jednoty v Brně, která slavila 3. prosince současně 60 let svého trvání, jubileum P. M. Lurdské, papežské a císařské.[128]

Ovšem i v nekatolických českých kruzích byla oslava císařského jubilea spojována s dalšími, například spolkovými, jubilei. Jubilejní nadílková slavnost Občanské besedy byla nejvýraznějším příkladem. Konala se 29. listopadu v obecné škole na Winterhollerově náměstí za účasti členů spolku, řady českých rodičů a přátel dětí. Z význačnějších hostů byl přítomen poslanec Pluhař a redaktor Bohuslav Štěchovský. Slavnost zahájil místopředseda spolku fin. kom. Pošvář, který připomenul 25letou existenci spolku. Poté se slova ujal katecheta P. Synek, který „*nabádal přítomné k národní hrdosti, k lásce k vlasti naší užší a vlasti naší širší a skončil prosbou za blaho císaře a národa našeho*“.[129] Pak byla provolána sláva císaři a zapěna jedna sloka rakouské hymny, předneseno několik básní a rozdělena nadílka zimního oblečení, bot, ovoce a cukroví dětem.

Kromě spolků ovšem zasedaly také komory – nejen obchodní a živnostenská, ale například i advokátní a další. Projev holdu advokátní moravské komory proběhl na mimořádném plenárním zasedání 29. listopadu. Advokáti z Brna a dalších moravských měst se dostavili v hojném počtu a ve slavnostním oděvu. Sál byl vyzdoben mimo jiné bustou císaře. Prezident advokátní komory dr. F. Klob přednesl řeč, v níž vyzdvihl následující věci: před 60 lety nastoupil císař na trůn ve velmi pohnuté době, navíc jako úplný mladík, musel tak své mládí obětovat boji s nepřáteli uvnitř i vně říše, aby zachoval dědictví po předcích a zajistil zemi mír. Po 60 letech stojí před námi císař stále vzpřímeně, a to i přes několikerá neštěstí v osobním životě. „*Doch er besteht Sturm und Gefahren. Unter Seinen Augen, im Sonnenstrahl seiner Weisheit und Güte glätten sich die Wellen.*“ Prezident advokátní komory zmínil též velký rozmach zákonodárství, umění, průmyslu a obchodu, zásluhy císaře v obraně míru „*Hand in Hand mit bewährten Bundesgenossen.*“ A pokračoval dále: „*Wir haben Ursache, stolz auf unseren Kaiser zu sein und ihn zu lieben. Verehrt von allen Fürsten der zivilisierten Welt steht er da, ein leuchtendes Beispiel von Fürstentreue und Tugend. Vertrauend wollen wir ihm weiter folgen. In Liebe und Weisheit regiert er seine Völker, denen er die Gewähr einer freisinnigen Verfassung gegeben und die er treu gehalten hat. Es ist sein höchster Wunsch, sie brüderlich zu vereinigen. Möge sein Wunsch in Erfüllung gehen und auch die Hoffnung sich bewähren, durch Angliederung zweier neuer Kronländer das Reich zum Vorteile des Ganzen im Frieden vergrössert und gestärkt zu haben.*“ Proslov skončil zvoláním: Bůh našeho císaře chraň a zachovej! Proslov byl také hned přednesen v českém jazyce víceprezidentem dr. Fran-

[127] Hlas, 1. 12. 1908, roč. 60, č. 278, s. 1.
[128] Hlas, 2. 12. 1908, roč. 60, č. 279, s. 6.
[129] Moravská orlice, 5. 12. 1908, roč. 46, č. 281, s. 1.

553-586_noskova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 21:09 Stránka 575

tiškem Hodáčem. Celé shromáždění, které proslovu naslouchalo vstoje, pak zvolalo třikrát sláva císaři. Advokátní komora také zaslala císaři holdovací depeši.[130]

Obdobný slavnostní projev přednesl i prezident brněnské obchodní a živnostenské komory Julius rytíř von Gomperz.[131] Jako zástupce obchodní a živnostenské komory vzpomenul jejího založení v roce 1850 a pak poděkoval císaři za jeho nejvyšší péči o hospodářské blaho jeho národů. „*Nicht mit statistischen Ziffern soll das heute beleuchtet werden: Es genügt, der Überzeugung Ausdruck zu geben, daß der Fortschritt von Industrie, Handel und Gewerbe in dieser Periode ein ungeahnter war, der aber niemals erreicht worden wäre, ohne die Einflußnahme des Kaisers und ohne gleichzeitigen Fortschritt auf anderen kulturellen Gebieten.*“ – tyto „další kulturní oblasti“ byly: reforma veřejného školství (hlavně podpora technického školství, zavedení živnostenského vyučování atd.), celní a obchodní politika, nové zákonodárství, sociální péče, konstituce atd. Pro věčnou památku se rozhodla brněnská obchodní a živnostenská komora udělovat každoročně cestovní stipendia chudším samostatným živnostníkům, aby si tak mohli rozšířit své znalosti. Druhým závazkem bylo zřídit novou budovu komory jako „jubilejní budovu“. Vše skončilo trojnásobným zvoláním sláva.

Co se týká hlavních organizátorů oslav (kulturních institucí, škol, církví, vojska a spolků), dalo by se říci, že zprávy o nich jsou v novinách „národně“ oddělené – dalo by se použít modifikovaného hesla „svůj o svém“. Němci slavili ve svých školách, ve svých kostelech, ve svých spolcích, ve svých „kulturních“ stáncích své patriotické oslavy. Češi slavili opět ve svém – i když jak se zdá dle dobového tisku – méně (nejsme však schopny posoudit, zda nedostatek zpráv je dán pouze menším počtem českých škol, českých spolků v Brně v této době). Například o tom, že i české učitelstvo císaře slavilo, svědčí zprávy ze sekundární literatury.[132] Domníváme se, že důvod tohoto „odděleného“ zpravodajství především v akcích školních, akcích pořádaných v kultuře a většině akcí spolkových je dán tím, že se jedná o oblasti, které byly považovány v dobovém pohledu za důležité oblasti „národního boje“, proto si české noviny německých oslav všímat nechtěly a stejně tak tomu bylo zřejmě i na straně německé.

Další způsoby oslav císaře

Samozřejmě noviny informovaly i o dění ve Vídni a dalších částech monarchie, i za jejími hranicemi. Například Moravská orlice zmiňuje oslavy v Římě, Paříži, Lodži, Madridu, ale i v rakouských koloniích v Egyptě či v Americe a konstatuje, že podle Daily telegraph si lidé císařovo jubileum připomínají také v Anglii.

[130] Tagesbote, 30. 11. 1908, Jg. 58, Nr. 563, A, s. 4.
[131] Korrespondent, 1. 12. 1908, Jg. 48, Nr. 278, s. 2–3.
[132] Viz článek V. VLNAS – J. RAK, *Proměny,* viz pozn. č. 7, kteří uvádějí, že čeští učitelé často patřili k „největším“ autorům oslavných jubilejních publikací o císaři.

553-586_noskova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 21:09 Stránka 576

Německé noviny zase velmi často psaly o holdovací výstavě „Unser Kaiser" ve Vídni,[133] na kterou zvaly a kterou chválily – výstava měla za úkol představit životopis císaře, „*man hat hier Reliquien zusammengetragen, die in direkter Beziehung zu unserem Kaiser stehen und der Öffentlichkeit zugänglich gemacht werden können*".[134] Pod těmito relikviemi se rozuměly doklady o narození císaře, jeho hračky, pomůcky na kreslení, k počítání a k vojenské vědě, věrná napodobenina korunovačního sálu v Olomouci nebo velké množství portrétů. Korrespondent pokračoval a vysoce vyzdvihl také to, že výstava dokumentuje i humor císaře, jak ukazuje formulář ze sčítání lidu z roku 1892, v němž se císař označil za „majitele domu" a jako svoje zaměstnání uvedl „císař Rakouska".

Císař mohl být oslavován i jinak – „lidové" Brünner Zeitung neopomněly uveřejnit zprávu o tom, že k. k. Universitätsbuchhandlung ve Vídni vydalo sbírku anekdot a epizod ze života císaře „So ist unser Kaiser" – tato krásně vypravená knížka s patriotickým obsahem – navíc za dobrou cenu (1 K 60 h) – byla novinami vřele doporučena k nákupu do školních knihoven.[135]

Stejně tak vyšly u příležitosti jubilea i zvláštní korespondenční lístky opatřené razítkem navrženým významných vídeňským umělcem Kolomanem Moserem a vydané ministerstvem obchodu. Noviny upozorňovaly zájemce o jejich koupi, aby nelenili a předobjednali si je a vyzvedli na hlavních poštovních úřadech (jejich prodej byl ukončen 21. prosince 1908[136]).[137] Byly vydány také jubilejní poštovní známky, které lidé odlepovali z poštovních zásilek.[138] Ve všech kancelářích četnických stanovišť na Moravě byly zavěšeny ministerstvem zeměbrany věnované velké obrazy Jeho Veličenstva císaře.[139]

Císař mohl být vedle právě zmíněných počinů oslavován i jinak. Trvalejší připomínkou císařova jubilea než iluminace, oslavné proslovy a shromáždění byly jubilejní stromy sázené u příležitosti jubilea,[140] pomníky a především stavby. Ujímaly se jich městské rady, dobrovolnické organizace, válečné veteránské spolky. Stavěly se jubilejní školy, nemocnice, kostely a synagogy.[141]

Vzpomeneme-li si na slavnostní zasedání městské rady, uvědomíme si, kolik jubilejních budov bylo odsouhlaseno postavit jen při tomto jednom zasedání. Z brněn-

[133] Z českých novin se o ní mnoho detailů nedozvíme – viz pouze stručná informace Moravská orlice, 29. 11. 1908, roč. 46, č. 276, s. 3.
[134] Korrespondent, 30. 11. 1908, Jg. 48, Nr. 277, A, s. 3.
[135] Brünner Zeitung, 24. 11. 1908, Nr. 272, s. 3.
[136] Moravská orlice, 29. 12. 1908, roč. 46, č. 298, s. 5.
[137] Brünner Zeitung, 25. 11. 1908, Nr. 273, s. 2, končí 31. 12. 1908.
[138] O čemž přinesla zprávu 25. 11. Moravská orlice s upozorněním, že takové zásilky budou nedoručitelné. Moravská orlice, 25. 11. 1908, roč. 46, č. 272, s. 2.
[139] Moravská orlice, 5. 12. 1908, roč. 46, č. 281, s. 2.
[140] Příkladem z Brna může být například vysazení císařské lípy v ústavní zahradě vychovatelny císaře Františka Josefa nebo dubu v kadetské škole.
[141] Daniel UNOWSKY, *Creating Patriotism. Imperial Celebrations and the Cult of Franz Joseph*, in: Österreichische Zeitschrift für Geschichte 9, 1998, s. 289.

553-586_noskova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 21:09 Stránka 577

ských jubilejních staveb proto vybíráme jen dvě. Přímo v inkriminované dny (29. 11.) byl vysvěcen základní kámen na přístavbě útulny císaře Fr. Josefa pro slepé dívky v Brně na Černopolní ulici číslo 22.[142] Téhož dne proběhlo zasedání městské rady, na němž mimo jiné zazněl návrh na darování pozemku pro výstavbu katolického kostela a fary v Brně na Křenové. Byl však kvůli odporu sociálních demokratů odsouhlasen později. I přesto byl farní kostel na Křenové prohlášen za jubilejní k 60. výročí panování císaře,[143] což připomínají ryté nápisy na menze hlavního oltáře a boční oltářní obraz sv. Josefa s portrétními rysy císaře Františka Josefa.[144]

Jubilejní stavby ovšem nemohly být vyhlašovány svévolně. Musely obdržet povolení, pro jehož vydání sestavilo ministerstvo vnitra svá pravidla.[145]

Ať žije císař! – blahopřání, zvláštní přílohy a jubilejní úvahy v novinách

Některé z německých novin věnovaly císaři a jeho jubileu kromě zpráv o všech oficiálních oslavách stránku s blahopřáním (Brünner Zeitung), některé dokonce celou zvláštní přílohu (Mährisch-schlesischer Korrespondent[146]). Největší německý list – Tagesbote – o císaři a především vývoji Brna za posledních 60 let psal také 1. prosince ve svém večerním vydání, vyzdvihl i nebývalý průmyslový rozvoj, rozvoj obchodu a živností brněnského okresu za panování Františka Josefa.[147] V úvodníku se věnoval osobě císaře a ocenil především zásadní charakterovou vlastnost císaře, a to jeho zodpovědnost při plnění povinností i v případech, kdy se musel vyrovnávat s těžkými ranami osudu. Upozornil na to, že císař nechtěl slavit jubileum okázale, ale doporučil dát finanční prostředky na charitativní účely, a na to, že stojí všem národům stejně blízko. Pak již pokračoval o „Němcích Rakouska“, kteří jsou císaři stále věrní, i když se zdá, že v poslední době je „*in diesem Staat alles gegen das Deutschtum gewendet*“. Přesto národ neztrácí naději v moudrost a otcovskou péči císaře. „*Der Geschichtsforschung bleibt es vorbehalten, den wahren Ursprung der Drangsale aufzudecken, die unserem Volke, dem reich- und kaisertreuesten in diesem Staate, bereitet worden sind.*“ Historickému bádání je tedy svěřen

[142] Hlas, 29. 11. 1908, roč. 60, č. 277, s. 3.

[143] Základní kámen kostela byl položen až v den císařových 80. narozenin (18. 9. 1910). Viz Aleš FILIP, *Secesní chrámy na Moravě a ve Slezsku*, Brno 2004, s. 127–128.

[144] Tamtéž, s. 135. Některé připomínky císaře Františka Josefa byly po vzniku samostatné republiky odstraněny, například portrét mocnáře v okenní vitráži na východní straně kostela, který byl nahrazen sv. Benediktem. Viz Aleš FILIP, *Secesní kostel na Křenové ulici v Brně*, Brno 1997, s. 9.

[145] D. UNOWSKY, *Creating Patriotism*, s. 290. Stejnými pravidly se řídilo i zřizování fondů, charitativních institucí atd., které chtěly nést v názvu jméno císaře. I ty musely získat oficiální souhlas, jméno císaře v názvu lze dle A. Blöchel interpretovat jako „dar“ císaře, je s ním spojeno určitá ochranná funkce, výjimečné postavení, ale často i finanční podpora – viz A. BLÖCHEL, *Kaisergedenktage*, s. 120.

[146] Ve večerním vydání 1. prosince 1908 poskytl čtenářům 12stránkové čtení, věnoval se dětství císaře, prvním bojům, jeho nástupu na trůn, svatbě, ale vykreslil i charakter císaře, popsal ho jako lovce a střelce, doma a i na cestách. Korrespondent, 1. 12. 1908, Jg. 48, Nr. 278, A, s. 13–24.

[147] Tagesbote, 1. 12. 1908, Jg. 58, Nr. 565, A, s. 1–5.

553-586_noskova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 21:09 Stránka 578

velký úkol, aby zhodnotilo 60 let vlády císaře, i když je nutno to dělat opatrně, protože zatím neexistuje nutný odstup. Rakousko se v těchto posledních letech dostalo do situace, kdy musí sledovat politické a národní procesy, které hýbou celým světem. Doba nástupu vlády císaře byla neradostná, byl příliš mladý, měl špatné rádce, ale v současnosti již má Rakousko ústavu, o kterou se nejvíce zasloužili Němci, a všeobecné volební právo. Jediná věc, největší omyl vládní politiky je, že hledá „*das Heil Österreichs in der Begünstigung des Slawentums und in der Einschränkung der politischen Machtstellung des Deutschtums*“ – to by se nemohlo stát, kdyby se vláda nesnažila dát moc, která celá staletí patřila Němcům, do rukou Slovanů. Je tedy jen dobře, že i po roce 1866 a konfliktu s Pruskem dokázal císař najít společnou řeč s Německem a Itálií – koalice s těmito dvěma státy je zárukou míru. A rakouské vojsko a jeho upřímná touha po míru ukazují cestu i v těchto dnech, když se jim někteří snaží upřít získaná práva. To, že je císař knížetem míru, nakonec dokazuje i úcta dalších mocnářů, především německého císaře. Celý úvodník skončil samozřejmě přáním císaři, aby ještě dlouho vládnul státu.

Stejně tak cítili novináři v Tagesbote potřebu doprovodit informace o iluminaci úvahou „Proč iluminuje německé Brno?“[148] Přípravy na iluminaci podle autora byly důkladné, takže se dá očekávat, že vzbudí impozantní dojem. „*Lichterglanz und Fahnenschmuck sollen heute vielmehr das äußere Zeichen inniger Teilnahme der Deutschen unserer Stadt an dem 60jährigen Regierungsjubiläum des greisen Monarchen sein. Nichts weniger, aber auch nichts mehr. Die Deutschen Brünns verbündet ein Gefühl aufrichtiger Anhänglichkeit mit ihrem Kaiser, mit dem Fürsten aus deutschem Stamme, mit dem edlen Menschen auf dem Throne der Habsburger. Mit ihm haben die Deutschen jederzeit gern Freud und Leid geteilt, an seinen Schicksalen wie an ihrem eigenen teilgenommen. Auch der morgige Jubiläumstag des Kaisers wird wohl von keinem österreichischen Volke mit so aufrichtiger Herzlichkeit gefeiert, wie von den Deutschen.*“ O srdečnosti měly svědčit dary, které vzešly z německých spolků, obcí a jednotlivců – tím vším dali Němci najevo svůj vztah k císaři. Autor článku však pokračuje: „*Dies ist die Bedeutung der heutigen Illumination und Beflaggung. Wer aber darin auch eine Kundgebung der Zufriedenheit mit dem Regierungskurse in Österreich, eine Kundgebung der Dankbarkeit an die Ratgeber der Krone erblicken wollte, der soll hiermit rechtzeitig auf seinen Irrtum aufmerksam gemacht werden. Zur Zufriedenheit mit der österreichischen Regierungspolitik haben die Deutschen schon seit langem und namentlich in diesen Tagen, in denen unter den Augen der Regierung die Deutschen der Landeshauptstadt von Böhmen den rohesten Verfolgungen und Drangsalierungen ausgesetzt sind, keinen Anlaß. (…) Die heutige Illumination gilt einzig und allein der Person des Kaisers.*“

Také české noviny plnily své strany vedle zpráv o samotných oslavách zamyšleními nad 60 lety císařova panování, oceňovaly jeho osobní vlastnosti a blahopřály mu k jubileu. Ve srovnání s německým tiskem tomu však věnovaly mnohem méně prostoru.

[148] Tagesbote, 1. 12. 1908, Jg. 58, Nr. 565, A, s. 8.

553-586_noskova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 21:09 Stránka 579

Velmi loajální postoj zaujaly Moravská orlice a Hlas. Moravská orlice uveřejnila oslavnou titulní stranu ve svém vydání 2. prosince, aniž by jakkoli zmínila demonstrace předchozího večera. Ve svém textu nejdříve připomněla císařův těžký životní osud, poté vylíčila, jak značný pokrok nastal za jeho vlády ve všech oblastech, pozornost věnovala i jeho zahraniční politice, kterou velkoryse omlouvala, a nakonec vzdala císaři nadšený hold s přáním: „*Bůh žehnej, zachovej, ochraňuj a posiluj našeho vznešeného vladaře Františka Josefa I. a polož vavříny vítězné slávy na posvátnou jeho hlavu.*“[149] V témže vydání přinesla Moravská orlice nekonečný seznam vyznamenání udělených v souvislosti s císařovým jubileem. V podobném duchu jako předchozího dne pokračovala i 3. prosince, kdy zprávu o krveprolití v Brně 1. prosince večer uvedla politováním, že takového konce jubilejních oslav se dočkal panovník, jehož všechno snažení směřovalo k zachování míru mezi národy.

Hlas se vyhnul přímému opěvování císaře, ani mu přímo neblahopřál, ale názory jeho čtenářů vystihoval proslov zemského a říšského poslance P. T. Šilingra, který pronesl na jubilejní schůzi katolické politické jednoty brněnské, konané ve velkém sále Besedního domu u příležitosti oslavy panovnického a papežského jubilea. Pro přiblížení jeho proslovu uvádíme pár citací: „*Jest jen litovati, že za jubilejní dar nemůže říše císaři přinést to, po čem vždy toužil a volal: smír mezi národy.*“ Mnoho zkusil jako panovník i jako člověk, „*a proto, třebas spory národnostní a politické v říši neustaly, přece… láska a úcta k panovníkovi*“. Za 60 let jeho vlády i náš národ zmohutněl, „*a třebas se říká, že zmohutněli jsme vlastní silou, přece každý uznati musí, že to byla i blahovůle panovníkova, která náš rozvoj podporovala. (…) Nejlépe oslavíme jubileum stařičkého panovníka, když plniti budeme věrně své povinnosti, když šířiti budeme zásady křesťanské spravedlnosti a horlivě súčatňovati se budeme veřejného života, abychom zásady své co nejvíce uplatnili pro blaho národa i říše*“. Na závěr schůze biskup P. Huyn připomenul, že „*dobrý syn církve ví, že 4. Boží přikázání nařizuje též prokazovati poslušnost panovníkovi. Máme poslouchati panovníka, prokazovati mu úctu a dbáti zákonů*“.[150]

Lidové noviny připomněly císařské jubileum textem s názvem „*Místo jubilejní úvahy*“,[151] v níž uvádějí své výhrady vůči panovníkovi: „*Kdyby nebyl císař František Josef řídil po šedesát let vnitřní i zahraniční politiku rakouskou a kdyby šedesátiletí jeho vlády nebylo šedesátiletím zoufalého zápasu českého národa o bytí a o právo, kdyby bylo možno zabývati se jeho osobností beze všech zřetelů národních a politických, dovedli bychom o něm povědět cennější a upřímnější slova úcty a uznání, než jakými zahrnují letos jeho jméno všichni spekulanti s loyalitou.*“ Přesto Lidové noviny uznávají „*jeho dobré srdce a jeho mužné ctnosti, jeho rytířskost v krásném slova smyslu, jeho neúmornou energii a pracovitost… jeho ušlechtilost*“. Ovšem jeho osoba se nedá oddělovat od toho, co se stalo za jeho vlády. Úvaha Lidových novin končí přáním císaři, aby „*velké reformy, které provedl za těch šedesát let a které učinily ze staré feu-*

[149] Moravská orlice, 2. 12. 1908, roč. 46, č. 278, s. 1.
[150] Hlas, 1. 12. 1908, roč. 60, č. 278, s. 1.
[151] Lidové noviny, 2. 12. 1908, roč. 16, č. 331, ranní vydání, s. 1.

553-586_noskova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 21:09 Stránka 580

dální říše stát alespoň zdánlivě právní a moderní, byly korunovány ještě za jeho života vítězstvím práva, spravedlnosti a státní myšlenky rakouské na nich založené; aby vládl aspoň na sklonku svého života spokojeným a svobodným národům ve spořádaném a silném státě". Českému národu Lidové noviny přejí, „*aby se konečně po šedesáti letech naučil spoléhati jen na sebe a aby hnal, kam patří, všecky, kdož mu chtějí namlouvat, že dostal darem, co si vybojoval v krutých bojích a s nesčetnými obětmi*".[152]

Zmínky v proslovech významných představitelů spolků a úřadů jsme již popsaly. Na konci této kapitoly se věnujeme ještě jednomu zajímavému pohledu na novinová blahopřání. Zajímá nás, jak vypadaly proslovy české a jak vypadaly proslovy německé. Můžeme srovnat blahopřání v jednotlivých novinách (českých a německých – viz dále), lze se však také podívat na blahopřání otištěné v Brünner Zeitung (Das Jubiläum Seiner Majestät des Kaisers) a v Brněnských novinách (Panovnické diamantové jubileum Jeho Veličenstva císaře pána), tedy v novinách, které vycházely u jednoho vydavatele, ve stejné grafické úpravě a s podobným obsahem v němčině a češtině – tak můžeme srovnat, jak noviny se čtenářstvem ze stejné sociální vrstvy informovaly ve dvou rozdílných jazycích.[153] Brünner Zeitung i Brněnské noviny ozdobily první stranu 2. prosince 1908 blahopřáním císaři a provoláním k jubileu, které zarámovaly do černo-zlatého rámečku.[154] „*Jubelhymnen! Dankgebete*!" – těmito dvěma slovy se podle Brünner Zeitung vyznačuje slavnostní nálada utkaná z dynastické věrnosti a lásky, která je vlastní „*každému Rakušanovi*". Brünner Zeitung pokračovaly dále – tato dvě slova tvoří dvojzvuk, který „*in harmonischen Akkord zu aller Herzen tönt, der geeignet ist, in allen patriotischen Kreisen freudenvolles Gedenken, weihevolle Empfindungen auszulösen*". Důležité podle nich bylo, že popud k oslavám vyšel ze srdcí císařových radostně pohnutých národů. Nezapomněly zdůraznit, že císař nastoupil vládu jako mladík, byl postaven před „nesmírně těžký úkol", byl však už v této době proslulý svými úspěchy na válečnickém poli.[155] Stejně tak ale již v této době bylo ceněno císařovo dobré srdce, Jeho ušlechtilost, Jeho laskavost a Jeho rytířskost. K tomu se přidalo ještě bohaté,

[152] Lidové noviny, 2. 12. 1908, roč. 16, č. 331, ranní vydání, s. 1. Následujícího dne Lidové noviny pokračují ve svých úvahách fejetonem nazvaným Jubileum: Král, který vládl nad devaterou říší a devaterými národy, byl stále zasmušilejší a zasmušilejší. Jeho dvořané chtěli jeho zasmušilost rozptýlit velikými slavnostmi u příležitosti jeho vladařského jubilea. Vděčnou látkou pro fejeton se stal popis oslav a jednotlivých holdujících skupin obyvatel říše. Ale král byl stále zasmušilý. Dvořané se nakonec odvážili zeptat proč. Král jim prozradil, že kolem hradu vidívá chodit rolníka, hrnčíře a nádeníka a ani jeden z nich se mu ještě nepřišel poklonit a to jej rmoutí. Dvořané je dali zajmout a dalšího dne předvést před krále. Král jim sdělil, že jsou obviněni z urážky krále, protože mu nepřišli poděkovat. Je ale ani nenapadlo, že by králi měli být vděčni za to, co sami vyrobí, ani ho vinit z bídy, když se jim nedaří. A králi se rozjasnila tvář: „*Větším potěšením je pro mne slyšeti, že nemám zásluh ani nemám viny, než slyšet o zásluhách, které mlčky jsou výčitkou, že s nimi má je vina.*" Lidové noviny, 3. 12. 1908, roč. 16, č. 332, večerní vydání, s. 1–2.

[153] Brünner Zeitung nepatřily mezi „nejreprezentativnější" brněnské noviny, dnes by získaly zřejmě přívlastek „lidové".

[154] Brünner Zeitung, 2. 12. 1908, Nr. 279, s. 1 nebo Brněnské noviny, 2. 12. 1908, č. 279, s. 1.

[155] „*Beweise Seines gereiften Könnens und Wollens, Seiner seltener Unerschrockenheit, Seiner soldatischen Tugenden.*" O vojenských schopnostech císaře by se ovšem dalo pochybovat.

553-586_noskova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 21:09 Stránka 581

mnohé zahrnující vědění, kterému nabídly široké pole k uplatnění mnohé státní problémy. Vášnivě přivítaly „*in einstimmigen Chorus die Millionen dieses großen Reiches Ihren jugendlichen Fürsten*“, ke kterému vzhlížely s vřelou láskou a hlubokou úctou, k němuž se upínaly jejich naděje na šťastnou budoucnost. A všechna tato očekávání se dle Brünner Zeitung vyplnila. Každý „*Vaterlandsfreund*“ musí vidět historickou velikost císaře – jedná se především o velkolepou panovnickou práci Františka Josefa I. – moc a velikost monarchie, její politický význam, její materiální blahobyt a její kulturní rozvoj ve všech oblastech souvisejí s iniciativami císaře. Byla též zmíněna jeho péče o všeobecné dobro. To vše císař konal a koná i přes těžké zkoušky a pronásledování se silnou duševní silou a vírou v Boha. „*Ein Schirmherr des Weltfriedens, ein unermündlicher erster Diener des Staates, ein verständnisvoller Förderer von Kunst und Wissenschaft, ein oberster Kriegsherr voll soldatischer Energie, ein Schützer aller Glaubensbekenntnisse, ein Freund des Handels, des Gewerbes und der Industrie, der Landwirtschaft und des Handwerks, ein Beistand und Helfer alter Erinnerungen und idealer Güter.*“ Proto všechny korunované hlavy hledají císařovo přátelství, ctí Jeho radu atd. Při pamatování všech těchto skutečností je nasnadě, že všechny národy Rakouska se sjednotily při oslavách 60. výročí nastoupení na trůn. Jásot naplňuje všechny země monarchie, jásot je pravé vyjádření vnitřní radosti všeho obyvatelstva říše. Celá strana končí zvoláním: „*Allmächtiger, erhalte die Kraft des Körpers und des Geistes unseres geliebten Herrschers, bei Dem wir alle Schirm und Zuflucht suchen, noch lange, lange Jahre!*“

České Brněnské noviny samozřejmě také hned na počátku uvedly, že nadešel významný den, pro císaře a „*nás Moravany*“. Autor zdůraznil, že pro Moravany je tento den dvakrát tak významný, neboť se císař ujal vlády právě na Moravě. Pak také zdůraznil změny v Evropě za posledních 60 let a nebývalý rozvoj říše – po stránce hmotné a hospodářské, duševní a osvětové. Císař „*podporoval a podporuje vše, co směřovalo a směřuje ku blahu, štěstí a spokojenosti poddaných, zvelebeno a dle moderních požadavků vybudováno školství, rozkvetlo umění, zvelebují se řemesla a živnosti, kvete průmysl a vítězně soutěží na trhu světovém. I národnosti zmohutněly. Kde například stál národ náš před šedesáti lety a kde stojí nyní. Jaký to ohromný a netušený rozdíl!*“ A to vše díky císaři a jeho stejné lásce ke všem svým poddaným. „*A kdo sčítá dobrodiní a skutky milosrdenství, jimiž dařil a daří vznešený jubilant poddané bez rozdílu víry a národnosti?*“ – vyjmenovány byly ústavy, děti, trestanci atd. Císař je ovšem pro autora také vzorem v konání svých povinností – vždy a za všech okolností. Vděčíme mu i za volební právo a ústavu. Císař překonal všechny překážky díky víře v Boha a lásce k národům.

Proslovy a blahopřání v novinách a při spolkových slavnostech nám dávají možnost nahlédnout „oficiální“ interpretace osobnosti císaře, ale i situace v Rakousku-Uhersku a také názory na to, co je nazýváno „nadnárodním“ povědomím jednoty, o jehož budování se přinejmenším na konci 19. století rakousko-uherská monarchie snažila, aby tak zastavila nebo alespoň omezila působení národních – a do jisté míry jednotu monarchie ohrožujících – identit.

Budování „nadnárodní jednoty“ se dělo nejen pomocí říšských barev, ale i pomocí dalších symbolů, například dvouhlavého orla či císařské hymny – ty své uplatnění našly

553-586_noskova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 21:09 Stránka 582

nejen při iluminaci v Brně, ale i při řadě oslav pořádaných na školách, ve spolcích atd.[156] Problémem podle některých badatelů však zůstává, že toto povědomí „nadnárodní jednoty" zůstalo omezeno na císařský patriotismus.[157]

A zde se dostáváme ke kultu císaře Františka Josefa, který se projevuje ve všech proslovech – v novinách i při slavnostních shromážděních spolků a oslavách na školách – vystupují zde neměnná topoi, která se většinou opakují v českých i německých novinách a proslovech. Pouze v některých případech se liší – tyto rozdíly jsou pak zajímavé pro další interpretaci.

Císař František Josef jako **mírotvorce**[158] dominuje v proslovu T. Šilingra na jubilejní schůzi katolické politické jednoty brněnské,[159] stejně jako v úvodu zprávy Moravské orlice o pouličních nepokojích v závěru iluminace 1. prosince večer, ale stejně tak si ho cení například i proslov přednesený v advokátní komoře nebo v Kunst-vereinu nebo články v německých novinách – Brünner Zeitung[160] a Tagesbote. Je však nutno ještě podotknout, že všeobecná vyhlášení o císaři jako mírotvorci jsou v Tagesbote rozvedena dále, výslovně je zmíněno přátelství s Německem (německým císařem) a Itálií. Oslavování císaře jako vladaře míru bylo dobovým topoi, a to nejen v případě Rakouska, ale například i oslav v Německu. Četní badatelé si ovšem povšimli skutečnosti, že ačkoliv byl císař oslavován jako „mírotvorce", oficiální oslavy měly velmi „militaristický" ráz.[161]

Císař František Josef jako **ochránce dětí** se vyprofiloval svým výslovným jubilejním přáním, aby lidé místo darů jeho osobě darovali jubilejní dary ve prospěch dětí. Celá akce byla nazvána „Pro dítě".

---

[156] A. Blöchel se domnívá, že například společné zpívání císařské hymny (standardní součást každé školní slavnosti a téměř každé slavnosti dalších institucí a korporací) vytvářelo potřebnou emocionální vazbu, bez které se žádný pokus o vytvoření pospolitosti nemůže obejít – jednalo se ovšem především o emocionální vazbu na císaře Františka Josefa. A. BLÖCHEL, *Die Kaisergedenktage*, s. 117.

[157] H. STEKL, *Öffentliche Gedenktage und gesellschaftliche Identitäten*, in: Emil Brix – Hannes Stekl [Hg.], Der Kampf um das Gedächtnis. Öffentliche Gedenktage in Mitteleuropa, Wien 1997, s. 92. V tom se shoduje i se S. Bellerem, který upozornil na skutečnost, že například během oslav v červnu 1908 nebyla vůbec oslavována monarchie jako ústavní stát, jediné, co se prezentovalo, byla oddanost reprezentantu dynastie – tedy Františku Josefovi I. Co chybělo (ironicky), byl tedy vůbec pokus vytvořit státní vědomí jako opozici tradiční dynastické loajalitě, což by dle Bellera mohla být jedna z možností, jak vytvořit povědomí o nadnárodní jednotě, viz S. BELLER, *Kraus's Firework*, s. 69.

[158] Mírotvorce nejen v mezinárodní politice, ale i jako člověka, který má nejvyšší zájem o mírové a mírumilovné soužití národů v rámci své monarchie.

[159] Hlas, 1. 12. 1908, roč. 60, č. 278, s. 1.

[160] Je zajímavé, že v českém znění blahopřání v Brněnských novinách však zmínka o císaři jako mírotvorci chybí. Stejně tak Brněnské noviny nezmínili ani jeho válečnické úspěchy, které v Brünner Zeitung tvořily důležitou součást blahopřání.

[161] Například A. Blöchel uvádí, že i holdování dětí a různé spolkové průvody měly militaristický ráz, A. BLÖCHEL, *Kaisergedenktage*, s. 130, 134, i obrazy v Kaiserhuldigungszugu oslavovaly především vojenskou historii, S. BELLER, *Kraus's Firework*, s. 62. K tomu samozřejmě patřily i vojenské přehlídky, večerky, budíčky atd. V Německu se vedle těchto přehlídek proměnila postupem doby i dobová rétorika (ještě markantněji a dříve než v Rakousku), přešla od „Frieden" ke „Kampf", viz M. WIENFORT, *Kaisergeburtstagsfeiern*, s. 161.

553-586_noskova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 21:09 Stránka 583

Císař František Josef jako **vzor ryzího charakteru, mužné ctnosti, rytířskosti a pracovitosti a plnění povinností** i přes osobní neštěstí je prezentován ve všech proslovech – ve všech novinách, německých i českých, a to nejen v hlavních úvodnících, ale ve stejném duchu se nesou i krátké aktuální zprávy o jeho osobním prožívání oslav jubilea – viz například: „*Císař zůstal včera po celý den v Schönbrunně. Poslanci, kteří byli přijati, vypravují, že hlas panovníkův byl velmi zvučný. Deputace jednotlivých zastupitelstev zemských vyslechl císař stoje po tři hodiny bez jediné minuty odpočinku.*“[162]

Císař František Josef jako **podporovatel vědy a umění, školství, hospodářského života, zkrátka všech oblastí života monarchie** je opět topoi, které lze najít ve všech novinách a téměř ve všech proslovech na spolkových zasedáních.

Císař František Josef jako **dobrotivý a laskavý otec poddaných** vystupuje mezi řádky úvah Lidových novin, stejně jako Moravské orlice, ale například i v Tagesbote.

Do mozaiky topoi zapadá i císařovo poděkování za oslavy jubilea, zvláště pak za dary „Pro dítě“.[163]

V proslovech ovšem můžeme najít i rozdílné interpretace úloh a rolí císaře, popřípadě celého státu. A tyto rozpory se netýkají pouze rozporů mezi českými a německými novinami, ale existují i rozpory v jednotlivých „národních“ táborech.

V projevech úcty vůči panovníkovi se vedle dobových „jubilejních“ topoi v českém tisku objevuje téma, které brněnské, a to i české noviny mezi sebou rozděluje. Je to téma císařových zásluh o rozvoj českého národa. Moravská orlice ve svém úvodníku uznává úspěšnou císařovu snahu o rovnoprávný rozvoj všech národů monarchie, do detailů příliš nezabíhá.[164] Naopak Hlas uveřejňuje projev T. Šilingra, který doslova říká: „*A třebas se říká, že zmohutněli jsme vlastní silou, přece každý uznati musí, že to byla i blahovůle panovníkova, která náš rozvoj podporovala.*“[165] Stejně tak Brněnské noviny děkují za rozvoj říše císaři a jedním dechem zmiňují: „*Kde například stál národ náš před šedesáti lety a kde stojí nyní!*“[166] Přesně opačně to vidí Lidové noviny, které svůj názor formulují v jubilejním přání českému národu: „*Aby se konečně po šedesáti letech naučil spoléhati jen na sebe a aby hnal, kam patří, všecky, kdož mu chtějí namlouvat, že dostal darem, co si vybojoval v krutých bojích a s nesčetnými obětmi.*“[167] Zatímco Hlas vyjadřuje stanovisko katolické

[162] Moravská orlice, 3. 12. 1908, roč. 46, č. 279, s. 1.

[163] Moravská orlice, 6. 12. 1908, roč. 46, č. 282, s. 2. „*Poznal jsem z toho opět jasně, jak neroztažitelnými jsou pásky, jež společné štěstí, společný bol knížete a lid obepínají…Nejčistší radost však Mně činí to, že dle mého přání v tak značné míře pomoci potřebného všech lidských tvorů: ubohého dítěte bylo pamatováno. Jsou-li velkodušnými dary starosti a bída zmírněny, jsou-li slzy mnohých matek setřeny, tož spatřuji v tom nejkrásnější plod tohoto pamětihodného roku. Poznání, jak neochvějná dynastická myšlenka přes všecky rozdíly a rozpory, slučující sílu osvědčila, skýtá mi jistotu, že tak vřelé a srdečné holdování nevybledne za den, nýbrž, že bude žíti v paměti jako znamení nezkaleného souladu mezi Mým domem a Mými národy. Dojat jsa opětovným projevem staroosvědčené, věrné oddanosti k Mé osobě, vyslovuji všem, kteří se o tuto oslavu slovem a skutkem přičinili, z Mého srdce císařský dík.*“

[164] Moravská orlice, 2. 12. 1908, roč. 46, č. 278, s. 1.

[165] Hlas, 1. 12. 1908, roč. 60, č. 278, s. 1.

[166] Brněnské noviny, 2. 12. 1908, č. 279, s. 1. Zajímavé je i to, že Brünner Zeitung v tomto okamžiku hovoří o „Rakušanech“ (ne tedy Moravanech) a o obyvatelích říše, ne tedy národu.

[167] Lidové noviny, 2. 12. 1908, roč. 16, č. 331, ranní vydání, s. 1.

553-586_noskova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 21:10 Stránka 584

církve a respektuje zásluhy panovníka ve všech oblastech na základě úcty, kterou je každý katolík ke svému pánovi vázán, Moravská orlice se do vyhrocené debaty nepouští a Lidové noviny mají odvahu vyslovit své přesvědčení, že císař na rozkvětu českého národa nemá nejmenších zásluh a že to byl rozkvět těžce vybojovaný.

Podobně jako Lidové noviny v jejich oceňování vlastních sil vedoucích k rozkvětu českého národa se chová i Tagesbote – tyto noviny samozřejmě cení národ německý a jeho úlohu v rozvoji celé říše – markantní je to například ve vyzdvihování zásluh Němců v bojích o prosazení ústavy jako jednoho ze základních výdobytků šedesátileté vlády císaře Františka Josefa. Vůbec zdůrazňování ústavnosti je silným topoi při nejrůznějších německých spolkových proslovech, ale i v německých novinách. Je to o to zajímavější, že, jak tvrdí Beller, ústavní monarchie se v žádném případě neprezentovala ve velkých oslavách v červnu 1908.[168]

Zároveň lze do této oblasti zařadit i boj o to, kdo je „císaři národ nejvěrnější", který národ ho má nejvíce rád – v tomto boji se tak prolíná velký kult panovníka s národními ideologiemi. Tagesbote například v úvodníku „Proč iluminuje německé Brno" jasně zmiňují, že „*auch der morgige Jubiläumstag des Kaisers wird wohl von keinem österreichischen Volke mit so aufrichtiger Herzlichkeit gefeiert, wie von den Deutschen*", v úvodníku k jubileu pak píší, že je nutno osvětlit, proč v poslední době je tolik útočeno na „*unserem Volke, dem reich- und kaisertreuesten in diesem Staate*", naopak Moravská orlice pasuje „Moravany" do té samé role. Tagesbote „manipuluje" s osobou císaře v národní, tedy německý prospěch pak ještě jedním způsobem, a to když ho označuje jako „knížete z německého rodu".[169]

Navzdory této rozdílnosti názorů jednotlivých periodik je zajímavé si uvědomit, jak bylo při oslavách jubilea ale také zdůrazňováno moravanství a zvláštní význam Moravy pro jubilejní oslavy (nástup Františka Josefa na trůn v Olomouci – viz například proslov při oslavách Červeného kříže[170]) a to, že i na českých oslavách se hrála panovnická, rakouská a k tomu občas i česká hymna. Jakoby ještě v jubilejních oslavách přežíval dlouho a pečlivě budovaný dynastický mýtus (a zemské vlastenectví), který se již dávno začal vytrácet z národního života.

Vzájemně si tedy konkurovalo „vzpomínání orientované na celou monarchii a dynastii s primárně nacionálně konotovanými vzory identifikace".[171]

Určité spory existují i v posuzování počátků vlády císaře Františka Josefa – od totálního oslavování například v Brünner Zeitung, ke zdrženlivému hodnocení doby

[168] S. BELLER, *Kraus's Firework*, s. 69.

[169] Označení Františka Josefa jako „knížete z německého rodu" bylo choulostivé, protože dávalo zaznít spojení Němců z Rakouska-Uherska s Němci z Německé říše. S. Beller se domnívá, že při budování státního vědomí lze toto označení interpretovat jako porážku Františka Josefa – viz i návštěva Viléma II. ve Vídni, který zde uspořádal vzdání úcty „nejdéle panujícímu německému vladaři", jenž našla silný ohlas mezi rakouskými proněmeckými nacionalisty, S. BELLER, *Kraus's Firework*, s. 55.

[170] I když je nutno si uvědomit, že řečníkem při této příležitosti byl zemský hejtman hrabě O. Sérényi, což mohlo hrát také svou roli.

[171] H. STEKL, *Öffentliche Gedenktage*, s. 177.

553-586_noskova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 21:10 Stránka 585

bachovského neoabsolutismu v 50. letech 19. století v Tagesbote. Ovšem ani v Tagesbote není císař kritizován přímo – chyba byla na straně jeho rádců, jeho mládí atp. Podobně je tomu nakonec i v případě, kdy si Tagesbote stěžují na současnou situaci ve státě – viněna je vláda, ale ne císař.[172] Je vidět, že v tomto úvodníku byla jasně oddělena osobnost císaře od instituce vlády – oslavovat lze pouze císaře, ne už tak vládu.

Závěrem

Ve svém příspěvku jsme se snažily popsat oslavy 60. jubilea Františka Josefa v Brně na základě studia dobového tisku. Samozřejmě jsme si vědomy toho, že i díky tomuto pramenu vidíme situaci v Brně z určitého úhlu pohledu.

Habsburkové, jak zmiňuje Daniel Unowsky,[173] nebyli rozhodně jediní v Evropě 2. poloviny 19. století, kdo „vynalézal tradici“ a snažil se vytvořit státně orientovanou politickou identitu. Stalo se tak pomocí trendu posilování dynastické loyality, jenž provázel v Evropě zavádění státních svátků a budování pomníků. Tento návrh politické státní identity však všude v Evropě v této době soupeřil se sílícím národním hnutím. Právě tento ambivalentní vývoj jsme se pokusily zachytit v našem příspěvku. Během jubilejních oslav se na jedné straně rozvinula do plné šíře škála podob, které měl císařský kult a „rakouský“ patriotismus, na druhé straně se projevilo i národnostní napětí a pnutí mezi národním a nadnárodním.

[172] Viz „Proč iluminuje německé Brno“ – iluminace platí pouze císaři a jeho osobě, ne vládě, se kterou Němci v Brně být spokojeni nemohou.
[173] D. UNOWSKY, *Creating Patriotism*, s. 280.

553-586_noskova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 21:10 Stránka 586

Jana Nosková – Jana Kubíčková

Feierlichkeiten anlässlich des kaiserlichen Jubiläums im Dezember 1908 in Brünn

ZUSAMMENFASSUNG

Die Studie befasst sich mit den Brünner Feierlichkeiten anlässlich des 60. Jahrestages der Thronbesteigung Franz Josefs im Jahre 1908. Anhand des Studiums der zeitgenössischen Brünner Presse (der tschechischen sowie der deutschen – Lidové noviny, Moravská orlice, Rovnost, Hlas, Tagesbote aus Mähren und Schlesien, Mährisch-schlesischer Korrespondent und Brünner Zeitung) informiert sie über die Feierlichkeiten, die durch die Vertreter der Stadt- und Staatsverwaltung, verschiedene Vereine, kirchliche und kulturelle Institutionen, die Armee und Schulen veranstaltet wurden. Gleichzeitig analysiert sie die im Druck veröffentlichten Glückwünsche und Festreden. Das Ziel der Studie ist also nicht nur die Beschreibung der in Brünn durchgeführten Feierlichkeiten, die Autorinnen sind ebenfalls bemüht, am Beispiel der Feierlichkeiten anlässlich des 60. Jubiläums Kaiser Franz Josefs zu zeigen, welche Stellung die Brünner Presse am Anfang des 20. Jahrhunderts dazu nahm, wie sie sie kommentierte und wie sie die öffentliche Meinung, die Sicht auf die Monarchie und ihren „Kopf“ mitgestaltete. Die Studie befasst sich auch damit, wie anhand der Kommentare über die Feiern die interessanten Prozesse der Identifikation oder Nicht-Identifikation mit der Monarchie (also mit dem dynastischen Mythos einerseits und den Nationalideologien andererseits) zu verfolgen sind, nämlich jene Prozesse, die im beträchtlichen Maße in den folgenden Jahren die weitere Entwicklung der Monarchie bzw. ihren Zerfall beeinflussten.

587-646_cermakova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 19:17 Stránka 587

Jana Čermáková

BRNĚNSKÁ NACIONÁLNÍ KORZA A BRNĚNSKÉ CENTRUM V LETECH 1918–1928
I. Prostor mezi oběma korzy[1]

„Němci měli své korzo na Běhounské, Češi na „Rudynce", později České."
(Anna Šiková)[2]

Úvod

Význam lokálních identit a kolektivní paměti městských obyvatel České republiky, ať už menších a středních sídel či velkoměst, ve 20. století, nebyl dosud příliš zkoumán, do jisté míry pro nutnost interdisciplinární spolupráce, která stále není v humanitních vědách běžná. Výzkum projektu zabývajícího se tímto problémem na příkladu města Brna v 1. polovině 20. století byl proto obrácen k nejnápadnější a po nacionální i sociální stránce nesložitější části města, k jeho centru. Představa o „brněnském centru" do roku 1945 a poměrech v něm je v historiografických pracích tradovaná a vžitá, a to včetně některých přejímaných klišé. Ve snaze dopátrat se „skutečného" obrazu brněnského centra tohoto období byl pro nezměrnou šíři tématu a množství (i omezenost) pramenného materiálu směr výzkumu omezen takto:

1. *období – léta 1918 (1917) – 1929.* Období po roce 1918 znamenalo pro Brno řadu zásadních změn, ve svých důsledcích mimořádně velkých i v kontextu celé republiky. Předpřevratová komunální politická správa a část hospodářské elity města bránily dosavadní „status quo" politické a ekonomické převahy příslušných sociálních vrstev německého obyvatelstva ve městě, a to i za cenu rizika omezení dynamiky jeho ekonomického, hospodářského či kulturního růstu. Po roce 1918 jsou tyto překážky rázně odstraněny a město se po všech stránkách rychle rozvíjí a hledá svou novou reálnou identitu. Ani toto období však není prosto idealismu a ideologie. Pozornost příspěvku (a následujících) byla zaměřena na první dekádu meziválečného období, na dobu pro Brno nebývale „požehnanou", alespoň z pohledu většinového českého obyvatelstva.

2. *prostor mezi korsy.* Někdy se u pamětníků a brněnských rodáků setkáváme s výrazem „zlatá osa". Pokoušejí se tak zdůraznit význam části centra, jednu z hlavních os brněnského centra po stránce společenské, hospodářské i prakticky komunikační – trasu mezi Joštovou ulicí, Moravským náměstím a hlavním železničním nádražím. Sou-

[1] Studie vznikla za podpory GA AV ČR – juniorského badatelského grantového projektu KJB900580503 Kolektivní paměť města Brna. Její proměny a vývoj v průběhu 20. století.

[2] Soutěž 1986 – Vzpomínky na život v Brně a okolí, C 224, Anna Šiková, roz. Šandová, s. 5. Uloženo na EÚ AV ČR v Brně.

587-646_cermakova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 19:17 Stránka 588

částí této osy, dnes již od meziválečného období odlišné, byla v 1. polovině 20. století také obě brněnská nacionální korsa. České korso – ulice Česká a německé korso – ulice Běhounská. Výzkum se zaměřil na ně; na ulice, se kterými úzce souvisejí a sousedí (například pro Českou ulici jsou to ulice Veselá a Solniční, neboť ta byla až do období kolem převratu 1918 aktivní součástí českého korsa); prostor mezi nimi (ulice Jakubská, Rašínova a Jakubské náměstí, které bylo již do jisté míry součástí německého korsa); prostor, do kterého aktivně zasahovala a který je pomyslným středem této osy, hlavní brněnské náměstí, tedy náměstí Svobody; Masarykovu třídu, největší obchodní tepnu města a nejfrekventovanější pěší komunikaci v centru. Stranou zatím zůstanou některé další „hlavní" ulice a náměstí vnitřního města – ulice ústící do Masarykovy třídy (zejména Panská, Jánská, Orlí); Moravské náměstí; Zelný trh, považovaný za druhé hlavní náměstí centra, a jeho okolí; ulice Kobližná, jejíž role v obchodním a veřejném společenském životě centra narůstala zejména ve 30. letech 20. století; prostor před hlavním nádražím; park na Kolišti. Ani další části centra samozřejmě nejsou bez významu, ovšem tak výraznou či všeobecnou roli jako uvedené již nehrály.

Příspěvek je první samostatnou částí rozsáhlejší studie, přinášející dosavadní výsledky výzkumu. Ne náhodou je první část studie zaměřena nikoli na samotná korsa, náměstí Svobody či Masarykovu třídu, ale prostor *mezi* oběma korsy. I o něm jsou tradovány a předávány určité představy a identifikace s ním byla ovlivněna jak dominantním vlivem nacionálních kors, tak celkovou situací v centru. Území nepostrádá svůj specifický charakter, neschází mu určité napětí. Zároveň však má vlastnosti, které tuto situaci nijak neodrážejí. Síla „genia loci" je u Jakubské a Rašínovy ulice a Jakubského náměstí různá, míra ovládnutí některou z národností či sociálních skupin, úloha těchto lokalit v životě města a plnění funkcí, které veřejný prostor má, odlišná – a stopa ulice v dobové kolektivní paměti obyvatelstva jinak zřetelná.[3]

[3] Studijním materiálem se vedle editovaných, rukopisných a narativních vzpomínek pamětníků stal denní tisk s brněnskou redakcí (Lidové noviny, Moravská orlice, Den, Hlas, Rovnost, Tagesbote aus Mähren und Schlesien, Brněnské (Moravské) noviny) z let 1918 a 1928 jako zdroj reflexe „malých" i „velkých" dějin ve městě, dobové tiskoviny, z nichž byly čerpány podrobnější informace o infrastruktuře ulic (obchody, živnosti, služby apod.) a zachycen literární a mediální obraz dobového Brna, podobně jako z průvodců městem. Neocenitelným pramenem se staly Adresáře města Brna. Pro počátek zkoumaného období byl zvolen adresář z roku 1918, zaznamenávající stav v centru ke konci roku 1917, eventuelně lednu 1918, tedy v závěru Brna c. k. rakouského, a jako druhý mezní bod adresář Velkého Brna z roku 1930, zachycující stav na konci roku 1929 – adresář o rok starší se nedochoval. Lze však předpokládat, že změny mezi lety 1928–1929 nebyly příliš výrazné a hospodářská krize se v infrastruktuře centra města projevila spíše až od počátku 30. let. Pro 20. léta pak máme k dispozici zatím málo využívaný pramen – sčítací operáty ze sčítání lidu roku 1921. Ten zachycuje poválečné změny v obyvatelstvu centra, jak výrazné viz samotný text. Tento výčet pramenů samozřejmě není vyčerpávající.

587-646_cermakova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 19:17 Stránka 589

Rašínova ulice

Jednou z nejzajímavějších otázek je role ulice Rašínovy.[4] Tato ulice byla proražena roku 1900 v místě bývalé Umrlčí uličky, slepé uličky vedoucí z náměstí Svobody ke kostelu sv. Jakuba a končící několik metrů za kostelem. Proražení této ulice proběhlo v závěru asanace brněnského městského centra, která město zasáhla podobně jako většinu evropských měst druhé poloviny 19. století. Uvažovalo se o něm již v 70. letech 19. století.[5] V odpovědi na otázku, proč byla proražena právě na tomto místě, lze vnímat dva hlavní důvody:[6]

1. *symbolický (ideový) důvod.* Ulice byla proražena se zřejmým symbolickým nacionálním podtextem. Proražením nové, široké a reprezentativní třídy, vedoucí kolem dvou významných kostelních budov a spojující asanované staré město s reprezentativní zástavbou v prostoru zrušených hradeb, byl položen důraz na symbolické propojení dvou velkých náměstí. Prostoru náměstí Svobody, uprostřed starého asanovaného centra, už v té době vnímaného jako hlavní náměstí centra, a Moravského náměstí, patřícího k reprezentativní „Okružní třídě“. Směrem k ústí Rašínovy ulice směřovalo průčelí Německého domu na Moravském náměstí a pohled desetimetrové sochy císaře Josefa II. umístěné před ním. Průhled směrem k náměstí Svobody opticky přibližoval Německý dům „srdci“ města. Průhled z náměstí Svobody moderní třídou přitahoval zrak chodce a zdůrazňoval roli nejpřednější německé stavby v Brně, tím tedy symbolicky i roli německého obyvatelstva, ve městě.[7] Proražení reprezentativní novodobé „via triumphalis“[8] lze jednoznačně chápat jako přivlastnění si prostoru náměstí Svobody i Moravského náměstí ze strany německé části obyvatelstva Brna a jejích představitelů v městské samosprávě a veřejném životě.[9]

2. *praktický důvod.* Proražení ulice bylo ve své době určitou nutností i po stránce praktické. Potřeba moderní třídy, adekvátní třídě Masarykově na opačném konci náměstí Svobody, pokračování Masarykovy třídy, byla v životě moderního města počátku 20. století přirozená. I přes výše zmíněnou reprezentativní roli ulice a její symboličnost, kterou mohli Češi silně pociťovat, bylo centru třeba jednak do určité míry nacionálně neutrální, jednak moderní a dopravě vyhovující tepny, otevírající prostor do té doby uzavřeného náměstí a vedoucí z centra směrem ke Kounicově a Lidické

[4] Do roku 1903 Kostelní, v letech 1903–1918 Liechtensteinova, v letech 1918–1923 Kostelní, v letech 1923–1939 Rašínova. Viz Milena FLODROVÁ, *Brněnské ulice a vývoj jejich názvů od 13. století po dnešek,* Brno 1997, s. 200.

[5] Blíže viz Pavel ZATLOUKAL, *Příběhy z dlouhého století. Architektura let 1750–1918 na Moravě a ve Slezsku*, Olomouc 2003, s. 345–346, 388–389.

[6] Autoři se často přiklánějí buď k jednomu (Zatloukal), nebo k druhému (Kuča) důvodu. Podle názoru autorky článku je pravda obojí a podcenit některý z nich by bylo zavádějící. Viz také Karel KUČA, *Brno. Vývoj města, předměstí a připojených vesnic*, Praha–Brno 2000.

[7] Takovýmto způsobem byla ulice i často fotografována.

[8] P. ZATLOUKAL, *Příběhy z dlouhého století*, s. 389.

[9] Mocenský „boj o Moravské náměstí“, boj o přivlastnění si tohoto prostoru jako symbolu vlády ve městě neskončil rokem 1918, ale je zaznamenáván po celé 20. století.

587-646_cermakova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 19:17 Stránka 590

ulici. Nebylo možno běžnou a zejména městskou hromadnou dopravu vést ulicí Českou nebo Běhounskou – pro jejich nacionální charakter, veřejně-společenskou funkci a částečně i samotný geografický charakter obou ulic. Tomuto tvrzení by samozřejmě bylo možno oponovat například pozdějším zřízením trasy tramvaje č. 2 ulicí Dominikánskou, ulicí, která byla svou povahou pro tramvajovou dopravu vždy zcela nevyhovující – ovšem vedení tramvajové linky korsem by navodilo odlišnou situaci. Takováto politika města by byla (oprávněně) vnímána jako naprosto „nevhodná", byla by chápána jako narušení nacionálně-soukromého území dané národnosti. Nebylo možno se takto direktivně projevit k německému, ale kupodivu ani k českému korzu.[10]

Jak se však vyvíjel charakter ulice v prvních deseti letech československé republiky? Svou polohou ležela mezi dvěma soupeřícími korsy. Ta se na ní žádným způsobem nestýkala, ale přesto – přiklonila se ulice svým obyvatelstvem či veřejným životem k některé ze soupeřících brněnských národností? Mohlo jít případně o „neutrální půdu"? Jaký pak byl život ulice po stránce jejího běžného rytmu? Samotné vzezření nové ulice bylo bližší Masarykově třídě nežli sousedním ulicím... Jaké bylo složení jejího obyvatelstva, charakter a úroveň obchodů a služeb?

Ulice byla tvořena deseti čísly popisnými – čtyřmi po levé a šesti po pravé straně. Je protnuta Jakubskou ulicí v místě před kostelem sv. Jakuba a na protilehlé straně pak Jakubským náměstím a stavbou samotného kostela. Výraznou částí ulice je ústí do náměstí Svobody.

Dvě z veřejných budov v ulici patřily městu Brnu. Šlo o Rašínovu č. 3 (č. p. 119, jinak také Jakubská č. 6), nárožní budovu německé Dívčí měšťanské školy korunní princezny Štěpánky, a Rašínovu č. 5 (č. p. 126, jinak také Jakubská č. 11), rozsáhlou budovu fary kostela sv. Jakuba. Třetí „veřejnou" budovou byly Ústřední lázně, dům č. 12

[10] Nevhodnost Dominikánské ulice pro tramvajovou dopravu se stala terčem kritiky po většinu její existence. Zejména do převratu roku 1918 bylo umístění linky v tisku uváděno jako jeden z příkladů projevu nesnášenlivosti německé radnice k českému obyvatelstvu – než aby radnice dovolila vést trasu kolem nenáviděného Besedního domu, raději prý riskuje životy cestujících i chodců. Jako příklad uveďme reakci dobového brněnského českého tisku na vážnou nehodu tramvaje v Dominikánské ulici koncem března 1918: „... *Když se tato trať (č. 2) projektovala, bylo navrženo, aby byla vedena Eliščinou třídou, byla by se vyhnula kopci a třem zatáčkám. Ale byla by musela jet kol Besedního domu. Tím byl německý ráz Brna ohrožen, třebas by trať šla současně k něm. technice, k něm. gymnasiu a k německé měšťanské škole. Besední dům a hotel Slavia však nesměly míti tramvayové spojení. Proto město prosadilo, že trať vedena do většího kopce a z toho úzkou a křivolakou uličkou Dominikánskou ve velkém spádu, v němž musí obrátiti v pravém úhlu na náměstí. „Německý ráz" Brna ohrožuje tedy i lidské životy, ale hájen býti musí. Silnice se na takových místech překládájí, ale pouliční dráha se jimi vede. Snad si nyní všimnou věci páni na místodržitelství! Tak to dále přece nejde.*" Hlas 1918, roč. 71, č. 73, s. 2, 29. 3. 1918. „*Aby tramvaj nejezdila mimo nenáviděný Besední dům, byla na nátlak brněnské radnice navrhovaná svého času trať Eliščinou třídou zavržena a místo této ideální dopravní třídy zvolená nemožná ulice Dominikánská a Zámečnická. Bezpečnost chodců i jezdícího obecenstva vážila v očích radničních pánů méně než justament, vyhnout se baště českého Brna. ... Ať vyšetřování přinese jakékoliv podrobnosti, jisto je, že největším viníkem tohoto a všech příštích neštěstí je radnice, které prosadila svou zvůli a vedla trať č. 2 nemožnými ulicemi...*" Lidové noviny 1918, roč. 26, č. 86, s. 4, 29. 3. 1918. „*Žasneme opravdu nad tím, jak mohly povolané úřady dovolit tramwayové vedení velmi úzkou ulicí Dominikánskou, která k tomu ještě velmi příkře spadá na Dominikánské náměstí. V Praze nedovolují zřizovati pouliční tratě v ještě širších ulicích, ale v tom je právě rozdíl, že Praha je českou a Brno německé! V Brně jsou všecky protizákonnosti možné.*" Moravská Orlice 1918, roč. 56, č. 74, s. 3, 30. 3. 1918.

587-646_cermakova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 19:17 Stránka 591

(č. p. 643), ukončující pravou stranu ulice ve směru k Moravskému náměstí. Samotné nároží ulice s Moravským náměstím na této straně nebylo a není po praktické stránce (vchod, obchod) do ulice Rašínovy vůbec orientováno a náleželo výhradně k náměstí.

Roku 1921 v ulici podle sčítacích operátů[11] bydlelo 284 osob, nepočítaje v to 34 obyvatel fary. Sčítací operát budovy měšťanské školy ve fondu uložen nebyl, můžeme pouze předpokládat byt správce.

Jak již bylo uvedeno, dům **Rašínova č. 12** náležel akciové společnosti Brünner Zentral Bad. Majitel se během sledovaného období nezměnil. Budova ústředních lázní byla postavena roku 1907 podle návrhu architekta Huberta Gessnera a později přebudována.[12]

Sčítací operát z roku 1921 uvádí v domě 5 bytů. Čtyři z těchto domácností byly německé, ve dvou případech s 1–2 českými služkami. Obyvatelé poslední domácnosti přiznávali židovské náboženství a německou národnost. V souhrnu zde nacházíme 26 osob,[13] vlastníky bytů jsou lékař, majitel agentury koloniálním zbožím, natěrač, mechanik a vdova na penzi.

Mezi německé domácnosti patřil byt lázeňského lékaře dr. Emila Blocha, kterého zde nacházíme již na počátku sledovaného období (1917). Roku 1929 byl nahrazen jiným lékařem. Natěrač a lakýrník Leopold Stejskal zde roku 1917 pouze provozoval živnost, v letech 1921–1929 v domě také bydlel. V podnájmu u něj roku 1921 žije manželský pár, zaměstnaný přímo v budově, plavčík a pokladní lázní. Německá rodina vdovy Fischböckovy zde žila již roku 1917, nejpozději po smrti manžela (zcela jistě po roce 1917) přijala do podnájmu pětičlennou českou rodinu.

Kromě uvedených lékařů a natěrače Stejskala zde po celé období sídlila ještě obchodní agentura koloniálním zbožím Artura Skala, také nájemníka domu. Přímo v lázních pak působil kadeřník a holič. Živnost, uváděná na této adrese roku 1917, obchod pytli, zde roku 1929 provozována není.

Dům **Rašínova č. 10** (č. p. 644), rozsáhlý nárožní dům do Jakubského náměstí (Jakubské nám. č. 3) patřil v letech 1917–1926 společnosti *Arbeiterunterstützungs-Witwen- und Waisenkassa der Schafwollwarenfabriken und Lohnetablissements in Brünn* (po převratu 1918 také uváděna jako Nemocenská dělnická podporovací pokladna Brno). Roku 1929 je v majetku *Rolnické vzájemné pojišťovny*, přičemž ani jedna z korporací zde přímo nesídlila.

[11] Archiv města Brna (dále AMB), fond A 1/58 Archiv města Brna – Sčítání lidu 1921. Formulář sčítání obyvatelstva z roku 1921 (stav k 16. 2. 1921) uvádí, narozdíl od formulářů předešlých sčítání, pouze bytové prostory. Neobytné prostory se ve vyplněných operátech objevují jen výjimečně, nejčastěji při obývání takovýchto místnosti (například kanceláří) někým z personálu; dílny, skladiště, restaurační či obchodní místnosti vůbec nezaznamenává. Oproti předešlým formulářům bohužel zcela schází charakteristika samotných bytů, tedy počet a druh obývaných místností či sklepních prostor. Chov zvířectva byl také opomenut.

[12] P. ZATLOUKAL, *Příběhy z dlouhého století*, s. 533.

[13] Osm osob české (3 služky), 14 německé národnosti, 3 osoby s židovským náboženstvím a deklarovanou německou národností, 1 podnájemník Ukrajinec.

587-646_cermakova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 19:17 Stránka 592

Koncem 1. světové války v domě nenacházíme žádného obchodníka či živnostníka, pouze ze strany náměstí v I. patře ordinaci zubního lékaře Jakoba Wernera. Nacházely se zde kanceláře zejména peněžních ústavů a firmy Moravský papírový průmysl. Během sledovaného období se tento stav změnil jen částečně. V domě jsou i nadále kanceláře společností – obchodní zástupce fy *Škoda* pro Brno, administrace dalších dvou německých továren a *České dřevařské akciové společnosti*, jejíž zaměstnance nacházíme v bytech v domě již roku 1921. Roku 1929 je ze strany náměstí v domě obchod cukrovinkami *F. Gebhardta*, přibyla také soukromá ordinace dr. Františka Horálka, gynekologa a porodníka. Přímo na nároží je obchod *Čestmíra Čiháka* zdravotnickými potřebami, „*první odborný závod v úplném zařizování nemocnic, sanatorií a ordinačních lékařských síní na Moravě*", zaběhnutý, rozsáhlý moderní obchod se zázemím vlastní továrny v Brně–Židenicích, sídlící ještě roku 1921 na Běhounské 1.[14] Na adresu Rašínova č. 10 se přesunul roku 1922 či 1923, po smrti zakladatele podniku Č. Čiháka roku 1922. Byl nejnápadnějším obchodem v domě a dodnes jednoznačně dominuje nároží i samotnému domu. Serióznost domu a jeho reprezentativnost v době prvního desetiletí ČSR však nejlépe dokazuje umístění norského konzulátu v něm.

Roku 1921 zde bydlelo 30 osob v celkem 6 bytech.[15] Pouze dvoučlenná domácnost strojního zámečníka zaměstnaného v sousedních Ústředních lázních byla německá, německou národnost a židovské vyznání deklarovala rodina dr. Wernera, a to včetně služebné. Ostatní domácnosti byly české – patřily manželce rady nejvyššího soudu, vrchnímu inspektorovi státních drah, dále pak dvěma zaměstnancům České dřevařské akciové společnosti – řediteli, jehož rodina přišla do Brna roku 1920, a zřízenci, který s manželkou přišel roku 1919. Domácnost pana ředitele také jediná v domě uváděla podnájemníky, ovšem šlo o čtyři úřednice společnosti.

Lze konstatovat, že dům byl již roku 1917, stejně jako celá ulice, „dobrou adresou" a jeho prestiž během dvacátých let ještě vzrostla přítomností norského konzulátu.

Druhým nárožním domem s Jakubským náměstím je **Rašínova č. 8** (č. p. 101, Jakubské nám. č. 2) na protilehlé straně náměstí, poněkud ustupující z dnešní stavební čáry ulice směrem k Jakubskému nám. č. 1. Po celé sledované období náležel firmě

[14] Již roku 1913 (založen 1901) se prezentuje jako: „*Velkoobchod zbožím chirurgickým a pryžovým. Výroba lékařských obvazů, bandáží a orthoped. přístrojů nejmodernějších soustav. Veškeré sportovní potřeby z chvalně známých továren ve velkém výběru vždy na skladě. Obsluha přísně solidní. Ceny mírné. Vyznamenán: Roku 1908 stát. medaile a čest. diplom, r. 1909 a 1910 zl. medaile.*" *Věstník Národní jednoty pro jihozápadní Moravu, výroční zpráva za rok 1913*, Brno 1914, s. 172. C. a k. rakouská vyznamenání podnikatel po roce 1918 samozřejmě raději nezmiňoval, na druhé straně běžně inzeroval ve výročních zprávách spolku Národní jednota pro jihozápadní Moravu, jehož byl členem již před rokem 1919, tedy v době, kdy soustředila české vlastence a příznivce. Později viz například celostránkovou reklamu závodu: Alois V. KOŽÍŠEK (ed.), *Brno roku 1927 v obrazech*, Praha 1927, s. 58. Příloha č. 1.

[15] Dvě osoby německé, 21 české národnosti (3 služky), 6 osob s židovským náboženstvím a deklarovanou německou národností, 1 Slovinka (služka v domácnosti ředitele České dřevařské a. s., která do Brna přišla spolu se svým zaměstnavatelem).

587-646_cermakova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 19:17 Stránka 593

Foit & Paiker. Firma Václava Foita a Emila Paikera, velkoobchod a maloobchod koloniálním zbožím, kávou a později také moukou, v domě samozřejmě také sídlila a měla zde svůj sklad a obchod.[16] Obchodní prostory podniku se nalézaly v přízemí domu se vchodem z nároží a udávaly domu celkový tón.[17] Václav Foit s rodinou v domě žil po celé sledované období a několik zaměstnanců firmy nacházíme ve sčítacím formuláři roku 1921. Ten v domě zaznamenává 9 bytů obývaných celkem 45 osobami.[18]

V domě roku 1917 sídlily dvě advokátní kanceláře – dr. Otty Lieblinga (v domě nebydlel) a dr. Maxe Zeißla. Adresář roku 1930 uvádí další advokátní kancelář dr. Oskara Pollascheka. Ordinace lékaře dr. Antona Müllera v domě zůstala po celé sledované období, přibyla kancelář architekta Otto Bulandy a dílna krejčové Marie Liebling. Typickým příkladem „úbytku živností" je v domě případ učitele hudby Karla Wölhelma, který zde roku 1917 bydlel, ale při sčítání v domě nacházíme již jen domácnost stejnojmenné svobodné soukromnice. Učitelé hudby–muži byli ještě roku 1917 ve sledovaných ulicích centra, snad jen s výjimkou ulice České, běžnými obyvateli, s příchodem moderních 20. let jako samostatní soukromí vyučující z centra Brna mizejí.

Poměr německých a českých domácností byl v domě početně vyrovnaný – 5 německých a 4 české, ovšem v případě českých jde mimo majitele firmy Foita o domácnosti obchodního sluhy firmy, inspektora na penzi a vdovy-soukromnice s dcerou a třemi podnájemníky. V případě německých o domácnost lékaře, advokáta Zeißla (3 služebné německé národnosti), prokuristy, obchodního zástupce Foitovy firmy a již zmíněné svobodné soukromnice Wölhelmové se 4 podnájemníky, tedy o skupinu rodin spíše o něco lépe sociálně postavených, než je tomu u skupiny české (s výjimkou majitele domu). Obě soukromnice ubytovaly ve svých bytech podnájemníky, v domě se nacházely ještě obytné místnosti samotné firmy, využívané několika jejími obchodními zástupci.

Dalším domem po pravé straně **Rašínovy** ulice bylo **č. 4/6** (č. p. 102/135),[19] patřící hostinskému Viktoru Hradeckému. V domě sídlila pouze proslulá *pivnice A. Hradecký*, a to už od poloviny 19. století. Původní hostinský Adolf Hradecký vedl podnik nejdříve jako prvotřídní restauraci, navštěvovanou ve své době lepší brněnskou společností a rakouskými jezdeckými důstojníky. Do 20. století však již vstoupila jako vyhlášená pivnice, jejíž majitel byl zároveň obchodním zástupcem a exportérem-importérem několika pivovarů (například Kulmbacher Rizzibrauerei, Münchner Pschorrbräu, Pilsner Aktienbrauerei) a prodejcem pivovarnických potřeb. Hradeckého pivnice byla německá, scházelo se zde i několik německých stolních společností a štamgastů, sedících večer zejména ve zvláštní místnosti, zvané „Lurloch", se čtyřmi stoly. Zákazníci

[16] Viz přílohy č. 2–4. *XXXI. výroční zpráva Národní jednoty pro jihozápadní Moravu v Brně za rok 1916*, Brno 1917, s. 107.
[17] Podle dobových fotografií se vzezření přízemí nároží domu příliš neliší od stavu koncem 20. století.
[18] 21 osob německé (3 služky a 1 hospodyně); 20 české (1 služka) národnosti, 2 osoby s židovským náboženstvím a deklarovanou německou národností (podnájemníci), 2 Jihoslované (podnájemníci).
[19] Dnes přibližně na tomto místě stojí novostavba z 90. let 20. století s č. 4.

587-646_cermakova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 19:17 Stránka 594

pivnice byli díky kvalitnímu pivu údajně ze všech vrstev společnosti.[20] Podle dobového denního tisku (německého) se v ní samozřejmě scházely také profesní či zaměstnanecké spolky.

Sám Hradecký v domě nebydlel, ve sčítání 1921 je uváděn pouze jediný byt s pětičlennou českou domácností kancelářského oficiála.[21] O personálu pivnice se bohužel ze sčítání nedovídáme nic. V domě není v celém sledovaném období uváděno ani sídlo žádné firmy, což je i přes menší velikost starého domu zarážející.

Jednoznačně nejrozsáhlejším obytným domem ulice je **Rašínova č. 2** (č. p. 103 a 104, jinak také náměstí Svobody č. 5). Reprezentativní rohový dům na prestižním místě v sobě podle sčítání 1921 skrýval 23 bytů s celkem 107 obyvateli.[22] Velikost domu je mimořádná i pro centrum Brna – například ve sledovaných ulicích (Česká, Veselá, Solniční, Běhounská, Jakubská, nám. Svobody) dosahuje této velikosti pouze dům Eduarda Urbana na náměstí Svobody č. 18 (20 bytů a více než 100 obyvatel, nárožní dům nám. Svobody a Zámečnická ulice) a blíží se mu dům dr. Adolfa Stránského na České ulici č. 6 (19 bytů, také nárožní dům, tentokrát ulice Česká a Jakubská). Lze předpokládat, že obytný dům adekvátní velikosti by bylo možno najít ještě například na Masarykově třídě a na Kobližné ulici, jejichž sčítací operáty z roku 1921 tímto průzkumem zatím neprošly.

Dům náležel po celé sledované období rodině brněnského stavebního podnikatele Fleischhackera. Postavil jej otec majitelů Martin Fleischhacker, stavební podnikatel a obecní zastupitel, a dům v majetku rodiny zůstal.[23]

Podle sčítacích formulářů v domě žilo 8 českých, 7 německých, 3 židovské domácnosti (deklarovaly jak židovskou víru, tak i národnost) a 4 domácnosti s uváděnou židovskou vírou a německou národností. Německé domácnosti měly ve 4 případech služebnou (německou, v jednom případě Slovinku), české měly služku také ve 4 případech (českou), tedy vždy asi polovina domácností u obou národností. Odlišná situace panuje v židovských domácnostech, které měly služebnou či hospodyni všechny – čistě židovské kupodivu českou, židovské s deklarovanou německou národností také českou, ale například vychovatelku dětí německou.[24] Profese „představených" domác-

[20] *„Jako byl původní hostinec určen jen pro nejlepší kruhy, tak zase byly výčepní místnosti určeny pro nejširší vrstvy obyvatelstva a musily být stále rozšiřovány. Tu stál nosič vedle šéfa obchodu, sluha vedle nastávající rady, měšťan vede proletáře, všichni namačkáni se sklenicí drahocenného moku v ruce.*" Leopold Masur, *Společenstvo hostinských a kavárníků v Brně. K padesátému výročí 15. 4. 1885 – 1935*, Brno 1935, s. 88–89.

[21] Pět osob české národnosti (1 služka).

[22] 30 osob německé (3 služky, vychovatelka), 44 české (10 služek, 1 kuchařka, 1 hospodyně) národnosti, 18 osob židovského náboženství a národnosti, 13 osob s židovským náboženstvím a deklarovanou německou národností, 1 Slovenka (služka), 1 Maďarka.

[23] Nejdříve patří bratrům Ottovi a Alfredu, od roku 1924 Ottovi a Alfredovým dědicům Adele a Hugovi Fleischhackerovým. K otci Martinu Fleischhackerovi viz Lukáš FASORA, *Svobodný občan ve svobodné obci? Občanské elity a obecní samospráva města Brna 1851–1914*, Brno 2007, s. 271

[24] Byty, kde služku neměli, byly často domácnosti manželů bez dětí, případně v nich naopak žil dostatek dcer, neteří či švagrových, které domácí práci obstaraly. V tomto domě neměla ani jediná německá rodina českou služku, což jinak bývalo běžné.

587-646_cermakova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 19:17 Stránka 595

ností byly svým druhem a sociálním postavením přibližně vyvážené – mezi německými domácnostmi převládali živitelé domácností v zaměstnaneckých poměrech se středostavovským postavením či soukromníci, mezi českými nacházíme více obchodníků či jinak ekonomicky samostatných. Židovské domácnosti jsou vedeny jen „představenými" ekonomicky samostatnými. Lékaři jsou ve všech třech skupinách zastoupeni rovnoměrně. Sociální postavení živitelů českých domácností v domě bylo v průměru patrně o málo vyšší či prestižnější než u rodin německých, mezi židovskými rodinami v domě nenalezneme zástupce profese očekávané u spíše nižší střední či nižší vrstvy obyvatelstva. Mezi německými najdeme lékaře, dva inženýry (jeden zástupce fy Siemens na Moravě) a soukromého úředníka, soukromníky staršího data narození a trafikantku; mezi českými vedoucího filiálky pojišťovny v Brně, lékaře-univerzitního profesora, notáře, několik majitelů soukromých obchodů (kloboučník Ladislav Svoboda a Otakar Basel, majitel technické kanceláře) a krejčovských závodů, krejčího, soukromnici s manželem-válečným invalidou a samostatně žijící vdanou ženu bez další specifikace; mezi židovskými továrníka Jaquesa Bixe, majitele obchodů střižním zbožím, advokáta-solicitátora či lékaře, obchodního agenta. Určitou výjimku v obyvatelstvu domu pak tvoří německá domácnost ministerského rady Ernsta Weisskirchnera, domácnost příslušníka brněnské předválečné elity.[25] V domě žil ve srovnání s okolními domy menší počet podnájemníků v pronajatých pokojích jednotlivých bytů (pouze ve 4 domácnostech). Tato situace mohla být částečně způsobena nepřítomností vdov-soukromnic, živících se tímto způsobem, v domě, ale do jisté míry i nacionální vyhraněností českých a německých rodin v domě, odrážející se ve sčítání. Můžeme zdůraznit „dobrou adresu" domu, podtrženou společensky uznávanými profesemi advokátů, lékařů či bohatých obchodníků v domě žijících, ale i množstvím služebnictva v domě.

K živnostem v domě Rašínova č. 2. Dům na první pohled stojí po stránce obchodní na skutečně velmi příhodném místě a dá se tedy předpokládat, že zejména obchody v přízemí domu náležely také ve 20. letech 20. století mezi dobré a vyhlášené, které v centru Brna byly. Ze strany náměstí se již od roku 1918 nalézal známý obchod gramofony, gramofonovými deskami a příslušenstvím, hudebními nástroji (a po určité období i fotoaparáty) *Gramophone-Import-Company* (nároží)[26] a zlatnictví a hodinářství Josefa Sequenze. Obě firmy zde zůstaly i po převratu roku 1918, roku 1928 k nim přibyl velký obchod s obuví Heinricha Schulhofa, který se do domu přestěhoval z nám. Svobody č. 18. Pozemkový ústav Brno byl mezi lety 1918–1929 přemístěn na Českou č. 23.

Adresu Rašínova č. 2 uvádí v první řadě notáři – Čecha dr. Karla Přemyslovského, aktivního účastníka brněnského politického života, vystřídal v adresáři roku 1930 dr. Jaroslav Podlipný. Dr. Přemyslovský v domě nadále bydlel i poté, co již v adresáři

[25] K jeho otci Franzi Weisskirchnerovi viz L. FASORA, *Svobodný občan ve svobodné obci?*, s. 341.

[26] Majitel K. Adler & Comp. Bilingvní reklamu viz přílohu č. 8. *Brněnské výstavní trhy 1922*, Brno 1922, nestránkováno.

587-646_cermakova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 19:17 Stránka 596

1930 neuvádí aktivní notářskou praxi. Jediná advokátní kancelář německého dr. Johanna Rottera je v domě po celé sledované období. V domě nebydlel, ve sčítání se pouze objevuje v kanceláři dočasně ubytovaná německá stenografka. Do roku 1929 přibyly v domě praxe dalších tří advokátů,[27] z nichž však žádný v domě nebydlel.

Lékařské ordinace byly v domě tři – roku 1917 a 1921 zde nacházíme shodnou sestavu dvou zubařských ordinací[28] a ordinace českého primáře zemské nemocnice (1917), profesora lékařské fakulty (1921), dermatologa a venerologa dr. Viktora Reinsbergera. Všichni lékaři v domě bydleli. Roku 1929 zůstává zubařská ordinace dr. Philipa Schreiera (obyvatele domu), místo dr. Reinsbergera zde nacházíme ordinaci (a byt) ženského lékaře a porodníka Roberta Königa. Do druhé zubní ordinace svou praxi roku 1928 přesunul známý brněnský lékař dr. Miloš Valníček,[29] který však v domě nebydlel.

V domě se roku 1929 nacházelo několik peněžních ústavů, většinou spíše lokálních,[30] mezi významné lze počítat pravděpodobně jen *Brünner Realkreditanstalt*.[31] Všechny se v domě usídlily až během 20. let, roku 1917 zde adresář žádný neuvádí, přestože již v té době je náměstí Svobody jednoznačně nejčastější destinací peněžních a bankovních ústavů v celém Brně (neplatí o pojišťovnách). Jejich pestré spektrum v domě roku 1929 doplňují pojišťovna Patria, realitní kancelář Františka Karase a *Revisní a poradní ústav* (poskytoval daňové poradenství).

V domě roku 1917 a protokolárně i po celá 20. léta[32] sídlila známá plakátovací a reklamní agentura Dominika Morgensterna *Brünner Plakatierung*.[33] Dominik Morgenstern byl v Brně znám, českým tiskem byl označován za Němce, a to především pro německý charakter biografů, které vlastnil či provozoval. Kino Zentral na náměstí Svobody č. 6 a kino Apollo na Nádražním náměstí, dvě oblíbená brněnská kina, a snaha získat podíl i na promítání dalších kin v Brně zajistily bývalému bankovnímu úředníku a dravému podnikateli určitou společenskou prestiž ve městě a údajně neskutečné bohatství.[34] Roku 1921 a v letech dalších již na adrese Rašínova č. 2 nacházíme jinou velkou reklamní agenturu, *Reklamní ústřednu Velkého Brna Přikryl a Modlitba*, vydávající také (inzertní) list *Brno*.

---

[27] Dr. Josef Jokl, dr. Josef Říha, dr. Jaroslav Štrébl.

[28] Dr. Philip Schreier, dr. Franz Kunzer.

[29] Viz oznámení 15. prosince 1928, Den 1928, roč. 17, č. 297, s. 2.

[30] Záložna majitelů domů v Brně, Záložna střádalů, s. s r. o., Brno.

[31] Hugo Fleischhacker byl členem správní rady ústavu.

[32] Fyzicky již pod tímto názvem ani na adrese neexistovala, nahradila ji Reklamní ústředna Velkého Brna Přikryl a Modlitba.

[33] Reklama z roku 1917: „*Brünner Plakatierung (Dominik Morgenstern), Brünner Reklame-Bureau, Brünn, Lichensteingasse Nr. 2. Telephon Nr. 531. Übernahme von Affichierung für ganz Österreich-Ungarn.*“, viz *Adressbuch von Brünn 1918*, Brünn 1918, s. 630

[34] Podle dochovaných materiálů mu patřičný majetek zajistila také podivná vyúčtování příjmů a nákladů podnikání finančnímu úřadu. Viz Václav NOVÁK, *Historie brněnských kinematografů 1896–1981*. Nevydaný rukopis uložen v knihovně AMB.

587-646_cermakova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 19:17 Stránka 597

Výrazným zdejším podnikem byla také *technická kancelář ing. Otakara Basela.* Bilingvní brněnská reklama roku 1929 hlásala: „*Ing. O. Basel, Brno, Rašínova 2, Tel. 962. Technická kancelář. Dodávání hnacích motorů všech druhů, strojů i potřeb pro veškerý průmysl. SKF Kuličková ložiska. — Technisches Büro. Lieferung von sämtlichen Antriebsmotoren, Maschinen und Bedarfsartikeln f. die gesamte Industrie. DKF Kugellager.*“[35] Kromě uvedeného nabízela firma také technický servis motorů. Rodina ing. Basela v domě bydlela již nejméně od roku 1921, kam se přestěhovala z náměstí Svobody č. 23 (1917).[36]

Již před rokem 1917 v domě sídlil generální zástupce firmy *Siemens* pro české země. Nalézáme jej tu i roku 1927,[37] 1929.[38]

Samostatným obchodníkem, který v domě i bydlel (1921), byl Alois Spielmann, obchodník komisionálním papírem, jehož živnost nacházíme na této adrese roku 1929. Po celé sledované období zde bydlela a pracovala Kamila Klingenbergerová, koncesovaná učitelka angličtiny a francouzštiny. Samostatných učitelů jazyků bydlelo v centru Brna množství – „dobrá adresa“ zřejmě zvyšovala společenskou prestiž a tím i počet klientů soukromého učitele.

Známými obchody na Rašínově č. 2 byly prestižní obchod módním dámskými látkami rodiny Konrátovy (roku 1917 Wenzel J., roku 1929 *A. M. Konrát*)[39] a obchod pleteným a stávkovým zbožím *Taufar & Drapal* (také po celé sledované období, německý).[40] Nebyly jedinými, kdo se v tomto domě živil textilním zbožím či krejčovstvím – samostatný krejčí Jan Hulán v domě po celé období bydlel i vedl živnost, roku 1929 zde nacházíme obchod dámským prádlem *Madeleine* Elsy Kesslerové, také obyvatelky domu (rodina advokáta), a v průběhu sledovaného období pak vždy další dvě krejčovství či modiství.[41]

Před převratem a poté zde byl známý obchod nábytkem *Eigel* (*Mährische Korkindustrie Eigel Johann).*[42] Během 20. let se v domě objevil i oblíbený obchůdek, jakých koncem 1. světové války mnoho nebylo a ani být nemohlo – obchod cukrovinkami a čokoládou *Mimi Kutscherové*, nabízející údajně velký výběr zboží.[43] Snad vystřídal

[35] *Adresář Velkého Brna 1930*, Brno 1930, s. 631. Viz také například přílohu č. 9 – reklamu v *Brněnské výstavní trhy 31. 7.–15. 8. 1927*, Brno 1927, nestránkováno.

[36] Provozovatelem druhé technické kanceláře v domě roku 1929 byl ing. Otakar Klepal. V domě také provozoval samostatnou živnost řemeslník-mechanik.

[37] Reklama v publikaci *Brněnské výstavní trhy 31. 7.–15. 8. 1927*, nestránkováno.

[38] Reklama v oficiální reprezentativní publikaci A. V. KOŽÍŠEK (ed.), *Zemské hlavní město Brno*, Praha 1928, nestránkovaná inzerce.

[39] Reklamu viz například v reprezentativní publikaci A. V. KOŽÍŠKA, *Brno roku 1927 v obrazech*, s. 38, či v *XLIV. zprávě Národní jednoty pro jihozápadní Moravu za rok 1929*, Brno 1930, s. 248; a v dalších. Přílohy č. 6 a 7.

[40] Reklama v Tagesbote 1928, roč. 78, 21. 12. 1928.

[41] Za samostatnou krejčovou byla roku 1917 označena Marie Weißkirchner, roku 1929 ji nacházíme provozovat tuto živnost na Pekařské ulici; v domě pracovala modistka Marie Reiter; roku 1929 jsou zde krejčovství Karla Jelineka a Berty Schuschitzke.

[42] Reklama v Tagesbote 1928, roč. 78, 3. 4. 1928, 3. 5. 1928

[43] Reklama v Tagesbote 1928, roč. 78, 18. 4. 1928, 3. 5. 1928

587-646_cermakova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 19:17 Stránka 598

obchod koloniálním zbožím *Dubail & Koffer* z roku 1917. V domě průběžně působilo několik dalších obchodníků či obchodních agentur.[44]

Po celé období zde sídlil *Moravský spolek majitelů domů a pozemků v Brně.*

Tento dům byl po všech stránkách, ať již máme na mysli dobrou pověst tamních obchodníků či solidní společensko-ekonomické zázemí jeho obyvatel (soudě podle profesí, uvedených ve sčítání 1921, i podle adresářů) v ulici i na náměstí Svobody daleko reprezentativnějším, významnějším a živějším, než jak jej znala doba po 2. světové válce.

Dům **Rašínova č. 1** (č. p. 98, 99, jinak náměstí Svobody č. 4) se svou velikostí okolnímu prostoru nevymyká. Roku 1921 v něm bylo sečteno 12 bytů o 58 osobách.[45] Deset z těchto domácností bylo německých, jedna židovského vyznání a uváděné německé národnosti a jen jedna česká – rodina bankovního úředníka, která přišla do Brna až v letech 1919–1920. Posledně zmíněná rodina, snad pod dojmem spolužití s německými sousedy či z praktických důvodů, přijala německou služku. Dvě německé rodiny zaměstnávaly německé a českou, židovská rodina českou služku. Dům byl vpravdě „úřednický" – bydlelo zde 8 rodin úředníků – zemských, magistrátních, bankovních i soukromých – zaměstnanec banky, zaměstnanec obce v penzi, vdova s podnájemníky a obchodník Adolf Barta, který zde provozoval svou živnost prodeje vína, lihovin a delikates jako firma *Wägners J. N. & Sohn Nachfolgers.*

Dům v letech 1917–1929 patřil Moravskoslezské vzájemné pojišťovně. Ta jej ostatně nechala již roku 1880 postavit podle návrhu brněnského stavitele Ottokara Burgharta, o několik let později také autora školy v Rašínově ulici.[46] Pojišťovna sídlila v domě na straně do náměstí. Kumulace peněžních ústavů na náměstí Svobody, případně také Masarykově třídě, již byla zmíněna, zbývá však dodat, že během 20. let 20. století se jednak stupňovala, jednak více rozšířila do ulic k nim přiléhajícím (Česká, Veselá, Běhounská). Vlastnictví domu, potažmo novostavby umístěné v tak výhodné poloze hlavního náměstí bylo pro finanční ústav značnou výhrou a v neposlední řadě oboustranně podtrhovalo solidnost jak vlastníka, tak obyvatel domu. Labilitu tohoto vztahu pro veřejné mínění hlouběji odhalila až hospodářská krize na přelomu 20. a 30. let.

Ze strany náměstí Svobody byl vchod do obchodu Adolfa Barty. V roce 1929 byl z této strany umístěn obchod dámským módním zbožím Josefa Bauera *Gustav Bauer & Comp.* a soukromá cestovní kancelář *Čedok*, jedna z prvních, které se v Brně objevily.

V domě vedli roku 1917 praxi dva advokáti (nebydleli zde),[47] roku 1929 již je tu nenacházíme. Několik firem či obchodnických živností se v domě bez problémů udrželo i po převratu roku 1918 – byly jimi starožitník Leopold Fischer, prodejce kávy

---

[44] Například velkoobchod papírem František Hadrbolec – 1917 i 1929, velkoobchod vlnou Ernsta Langera – 1917, obchod koberci – 1917, obchod kancelářským zařízením – 1929, Benedictovo kamenictví – 1929 a jiní.

[45] 45 osob německé (3 služky), 9 české národnosti (2 služky), 4 osoby židovského vyznání a uvedené německé národnosti.

[46] P. ZATLOUKAL, *Příběhy z dlouhého století*, s. 347.

[47] Dr. Emil Hogenauer, dr. Jakob Pollenz.

587-646_cermakova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 19:17 Stránka 599

a čaje Leo Rosenbaum (roku 1929 vede podnik dědička Klara Rosenbaum), prodejna zdravotnických potřeb *Hlávka Josef a Ludvík* a pohřební služba *Concordia*. Jiné zavedené živnosti jen změnily majitele či provozovatele – místo německého dámského kadeřnického salonu a parfumerie *Schwehla-Zawodny* z konce monarchie zde roku 1929 nacházíme parfumerii J. Pavlouška a kadeřnický salon Anny Pawlowsky (žila v domě). V roce 1917 tuto skladbu doplňovala modistka Pauline Jankowski, hodinářství Rudolfa Mühla a trafika; v roce 1929 další obchod dámskými oděvy Antonie Klímové, papírnictví Edith Ascherové, obchod uzeninami Julie Pröglerové a Fantův obchod vyšívacími potřebami a předtisky, tedy do jisté míry jakási sortimentem skromnější obdoba textilní galanterie. Šlo však, narozdíl od protějšího domu Rašínova č. 2, spíše o menší, zcela praktické obchody a služby, maloobchod. Tak jako v domě Rašínova č. 1 továrníci a velkoobchodníci nebydleli, tak zde nebyly ani jejich administrativy či zástupci.

Ještě v roce 1917 v domě sídlil menší úřad městské agendy I. a II. okresu města Brna (před vznikem Velkého Brna), *K. k. Forstinspektion Br. Bezirk I. und II.*

Dům **Rašínova č. 3** náležel městu Brnu. Byl již v letech 1887–1889 postaven jako měšťanská škola a podnes je jednou z mála škol, které se v samotném centru Brna nacházejí.[48] *Dívčí měšťanská škola korunní princezny Štěpánky* byla protipólem obdobné chlapecké školy na Husově ulici (Chlapecká měšťanská škola korunního prince Rudolfa). Obě školy byly v době monarchie samozřejmě německé a patřily mezi školy štědře podporované obecní samosprávou.[49] Škola stojící naproti kostelu a faře sv. Jakuba nebyla vyhraněně katolická – kromě římskokatolických katechetů docházeli na hodiny náboženství také katecheta starokatolický, evangelický a dva židovští rabíni. Mimo základní a industriální předměty pak roku 1918 nabízela také výuku češtiny a francouzštiny.

Tak jako v chlapecké, i ve škole korunní princezny Štěpánky se scházely některé německé spolky a byly zde vedeny odborné kursy některých německých vzdělávacích spolků. Mezi nimi byly po celá 20. léta oblíbeny zejména hodiny německého spolku *Deutsches Gabelsberger-Damen-Stenographenverein*, který vyučoval dívky stenografii a základům praktické kancelářské práce; obdobný kurs vedl spolek ve škole korunního prince Rudolfa pro chlapce.

Ve škole sídlil a pravidelně zasedal spolek *Brünner Schulverein*, tedy německá obdoba a největší soupeř české Brněnské Matice školské. K dispozici byly prostory školy některým německým pěveckým spolkům – k pravidelným zkouškám, případně i ke koncertům (*Schubertbund*). Tak například roku 1917 se zde *Männergesangverein „Koschatbund“ in Brünn* scházel ke zkouškám ve středu ve 20–21.30 h, *Männergesangverein „Liederborn“* ve čtvrtek a pátek ve 20–21 h. a pod.[50]

[48] P. ZATLOUKAL, *Příběhy z dlouhého století*, s. 345–7.
[49] Viz AMB, fond A 1/33 Archiv města Brna – Ústřední spisovna z let 1851–1896, (1653) 1851–1896 (1916); fond A 1/48 Archiv města Brna – Školský referát, (1870) 1904–1944.
[50] *Adressbuch von Brünn 1918*, Brünn 1918.

587-646_cermakova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 19:17 Stránka 600

Škola vlastnila proslulou knihovnu, která byla německým čtenářům částečně k dispozici již roku 1917. Po převratu byla včleněna do brněnské Městské veřejné knihovny a ve škole byla zřízena jedna z čítáren knihovny.

Na sklonku monarchie a počátku republiky byla při škole také německá mateřská školka, jedna z mála v centru města.

Škola, jako už od 80. let 19. století,[51] ve 20. letech 20. století pronajímala malý obchod v těsném sousedství domu č. 1. Zpočátku 20. let neměli nájemci valný úspěch,[52] smůlu prolomil až ve druhé polovině 20. let sklenář *Hugo Táborský*. Reklama v reprezentativní a propagační publikaci z roku 1927 uvádí: „*Obchod sklem, zasklívání staveb, portálů, opravy všeho druhu do oboru sklenářství spadající, rámování obrazů a zrcadel provádí Hugo Táborský, Brno, Ulice Dra Rašína 3*“[53] o rok později nechal otisknout daleko širší reklamní nabídku: „*Provádí: zasklívání novostaveb, oken, výkladních skříní, rámování obrazů, fotografií a zrcadel. – Umělé zasklívání do kovů, jako okna do schodiští, světlíků, vložky do všech druhů nábytku atd. podle vlastních nebo dodaných návrhů. Sklady: českého křišťálového skla jednoduše až bohatě broušeného; soubory na likéry, víno, pivo, na kompoty a toaletní a kuřácké potřeby a jiné. Sklo pro hotely, restaurace, kavárny, cukrárny, sanatoria a nemocnice. Zavařovačky obyčejné i patentní nejlepší jakosti, jakož i ostatní druhy skla dutého a tabulového, střechového, zrcadlového a zrcadel ve všech velikostech.*“[54] Živnost Hugo Táborského byla známá, úspěšná a jako jedna z mála v Brně zahrnovala výše uvedený prodej specializovaných výrobků ze skla a prováděla i tzv. umělecké sklenářství.[55]

Budova školy korunní princezny Štěpánky byla před i po převratu 1918 vnímána jako německá, dokonce až jako silně německá, protičeská, což bylo do velké míry způsobeno jak podporou proněmecky orientované brněnské předpřevratové samosprávy, tak přítomností německých spolků, zejména vlasteneckými Čechy nenáviděného Schulvereinu, ale i pěveckých spolků, které se mimo zkoušky a koncerty často scházely v nedaleké Švechatské pivnici. Tento charakter školy byl jen poněkud oslaben vznikem republiky a změnou ve struktuře škol ve městě. Škola zůstávala německou doménou. To však obci nijak nevadilo v pronájmu zmiňovaného obchůdku českým nebo židovským pronajímatelům (němečtí zájemci buď nebyli, nebo jejich žádosti nebyly vůbec připuštěny – v dobových spisech nebyly nalezeny). Snad tak doufala v alespoň vnější oslabení „německého náboje“ školní budovy.

[51] AMB, fond A 1/33 Archiv města Brna – Ústřední spisovna z let 1851–1896, (1653) 1851–1896 (1916), inv. č. 1613 Německá dívčí měšťanská škola na Jakubské ulici, přenechání místností různým institucím 1889–1996.

[52] AMB, fond A 1/48 Archiv města Brna – Školský referát, (1870) 1904–1944, inv. č. 736/1 Jednání o propůjčení sklepních místností v budově školy soukromníkům 1925–1935.

[53] Viz A. V. KOŽÍŠEK, *Brno roku 1927 v obrazech*, s. 18. Příloha č. 11.

[54] L. MASUR – A.V. KOŽÍŠEK – J. PEŇÁZ, *Brno. Jeho rozvoj za prvních deset let samostatnosti Republiky československé*, Brno 1928, s. 30.

[55] Ostatní sklenáři se většinou specializovali na stavební a technické práce.

587-646_cermakova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 19:17 Stránka 601

Protilehlý dům, **Rašínova č. 5** (č. p. 126, jinak Jakubská č. 11), také náležel městu Brnu, a jak už bylo zmíněno, jde o faru sv. Jakuba. Budovu postavil v letech 1900–1901 architekt Germano Wanderley.[56] V malých obchůdcích v dodnes nepřestavěné budově, orientovaných do Rašínovy ulice, bylo vedeno několik živností. Po celé sledované období živnost v budově provozoval krejčovský mistr Ferdinand Janek, který byl zároveň kostelníkem v kostele sv. Jakuba. Půvabné románové klišé krejčíka-kostelníka doplňovala firma *Pohřební služba „Asyl"*, sídlící takto na příhodném místě poblíž kostela. Živnost holiče a kadeřníka, částečně působícího také v městském divadle, zde roku 1917 vedl Josef Schindler – roku 1929 zde firma sídlí stále, jen pod vedením Marie Schindlerové. Ve stejném roce je v domě také květinářství Mizzi Medek.

Fara uvedla při sčítání roku 1921 celkem 34 obyvatel. Většinu ze čtrnácti bytů v domě obývali kněží, až na dva české kaplany německé národnosti. Je otázkou, šlo-li v tomto případě doslovně o byty, neboť tyto kněžské domácnosti byly většinou jednočlenné mužské (výjimkou byl například spolubydlící synovec), ale pravděpodobně ano. Domácnost třiasedmdesátiletého faráře Cyrilla Riedla byla kromě něj a jeho dvou prasynovců obývána jednak (farskou) hospodyní a dvěma služebnými (všechny německé národnosti), ale také třemi podnájemníky. Ti byli české národnosti, ovšem všichni neženatí muži „solidního" postavení – inspektoři státních drah a tajemník nejvyššího soudu – dva z nich přišli do Brna v letech 1918–1919 z Vídně.[57] Pět domácností v domě, neobývaných knězi, bylo českých. Jednak zde bydlela šestičlenná rodina kostelníka Ferdinanda Janka, ale také dva manželské páry (revident státních drah, dělmistr), vdova v domácnosti s podnájemníky a rodina revidenta Ústředního svazu živnostenského, která do Brna přišla roku 1920.

Dům **Rašínova č. 7** (č. p. 637, jinak Moravské náměstí č. 5) levou frontu domů ulice uzavírá. Vnější charakter domu dnes již není možno soudit, avšak nacionální náboj domu zanechal v Brně podstatnou stopu. Byl totiž oběma soupeřícími národnostmi jednoznačně vnímán jako jedna z německých politických bašt brněnského centra. Tento fakt se na Rašínově ulici projevoval i během některých česko-německých brněnských incidentů.

Dům patřil známému německému brněnskému podnikateli a politikovi, tiskaři Rudolfu M. Rohrerovi – jako vlastník je uváděna Rohrerova firma. Rozepisovat se o postavě a úloze rodiny Rohrerů v dějinách Brna je zbytečné, o těchto přestavitelích brněnské elity, tolikrát právem osočovaných českým tiskem z nenávisti vůči Čechům a protičeské komunální politiky, že se jednoznačně stali symbolem zášti a příkoří ze strany brněnských Němců vůči brněnským Čechům, je mnohé známo. Dům na Rašínově č. 7 byl sídlem Rohrerova nakladatelství a vydavatelství až do odsunu brněnských německých obyvatel roku 1945. Ve skutečnosti zde byla vydavatelství a nakladatelství

[56] P. ZATLOUKAL, *Příběhy z dlouhého století*, s. 432.

[57] Příchod z Vídně po rozpadu monarchie roku 1918 byl při výzkumu sčítacích operátů ze sledovaných ulic zaznamenán jen výjimečně. Přesto i v dobových vzpomínkách najdeme časté zmínky, že se někteří vídeňští Češi, třebas i se zavedenou živností ve Vídni, v Brně po roce 1918 často usazovali.

587-646_cermakova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 19:17 Stránka 602

dvě – jedno neslo jméno firmy *Rudolf M. Rohrer*,[58] druhé Komanditní společnosti *Friedricha Irrganga* (*Friedrich Irrgang, Kommanditgesellschaft, Buchdruckerei, Verlagbuchhandel und Herausgabe der Zeitschrift Tagesbote aus Mähren und Schlesien*). I v druhé uvedené společnosti měla rodina Rohrerů svůj podíl a vliv. Irrgangovo nakladatelství, velmi úspěšné již od 2. poloviny 19. století, vydávalo nejvýznamnější brněnský německý deník Tagesbote aus Mähren und Schlesien, mimo jiné oficiální list brněnského magistrátu. Redakce Tagesbote sídlila v domě, tedy téměř „na dohled" redakci českých Lidových novin (Česká č. 6/č. p. 156–159, jinak Jakubská č. 2), svému největšímu a nejkvalitnějšímu politickému a nacionálnímu mediálnímu rivalu.[59] Existence nakladatelství a zejména redakce v domě ovlivňovala i běžné dění v ulici, a to silně před rokem 1918 a od konce 30. let do konce 2. sv. války, mírněji během let 1918–1937.[60]

Podle sčítacích operátů z roku 1921 žilo v domě 13 osob ve dvou domácnostech. Všechny byly německé národnosti a jejich živitelé byli zaměstnanci Rohrerovy tiskárny.

Jakubská ulice

Jakubská ulice, od pohledu spíše ulička, spojuje Českou ulici a prostor Rašínovy ulice před kostelem sv. Jakuba. Funkce ulice byla tedy vždy jasná: odbočka z jedné z hlavních ulic ve městě směrem ke kostelu, později spojnice mezi Českou a novou třídou, vedoucí na náměstí Svobody. Nestát vlastně v cestě kostel a Jakubské náměstí, plynule by navázala na Jezuitskou ulici. Takto přirozeně a uměřeně končí budovou kostela a prostranstvím okolního náměstí. Jak byla tato ulice významná přibližně v prvním desetiletí čsl. republiky, jakou roli hrála a jaký charakter jí můžeme přiřknout?

Ulice má celkem 9 domů, 3 na levé a 6 na pravé straně. Domy Jakubská č. 1 a č. 2 jsou rohovými domy s ulicí Českou. Dům č. 2 Adolfa Stránského zde bude zmíněn pouze okrajově, více o něm v souvislosti s životem v České ulici, na nějž měl neodmys-

[58] Reklamu viz L. MASUR – A. V. KOŽÍŠEK – Josef PEŇÁZ, *Brno. Jeho rozvoj za prvních deset let …*, s. 26.

[59] Například roku 1929 byla redakce listu Tagesbote tvořena zodpovědným redaktorem Albertem Weißem (v té době předseda spolku *Deutsche Journalisten und Schriftstellerverein für Mähren und Schlesien in Brünn*) a redaktory Otto Bornemannem, Paulem Klobučarem, Leo Steinhäuserem, Rudolfem Stahlem, Robertem Stroblem, Karlem Laurenzem, Walterem Allerhandem, Wolfgangem Trübwasserem, Josef Gajdeczkou (divadlo) a Hansem Flöglem (hudba).

[60] „… *Vybavuje se mi před očima zimní odpoledne na samém konci ledna roku 1933. Jdu s otcem podvečerní procházkou zasněženými ulicemi vnitřního města; a když míjíme chrám sv. Jakuba, vyběhnou z Rohrerovy tiskárny – na horním rohu Rašínovy ulice – kameloti a vyvolávají zvláštní vydání brněnských deníků. …*" Dušan JEŘÁBEK, *Brno, kulturní město předválečné a válečné. O divadle, literatuře, výtvarném umění a významných osobnostech univerzity v letech 1928–1948,* Brno 2006, s. 41.

Vyostřující se situace konce 30. let: dne 2. září 1938, kolem 21h Rašínovou ulicí šlo-pochodovalo pět německých mladíků „*v bílých punčochách*". Vzbudili pozornost kolemjdoucích, „*kteří se nad tím pozastavovali*". Poté, co zástup narůstal, utekli dva kluci směrem k nám. Svobody a tři se ukryli v redakci Tagesbote. Tam si pro ně přišlo asi 40 členů Turnvereinu a mezi sebou je (kluci sundali punčochy) v klidu odvedli do Turnhalle. Zástup Čechů před Tagesbote prý čítal asi 400 lidí, na vše dohlédla policie, žádný policejní zásah nakonec nebyl nutný. Incident výmluvně ilustruje změněné poměry mezi Čechy a Němci koncem 30. let. Lidové noviny 1938, roč. 46, č. 443, s. 2, 3. 9. 1938.

587-646_cermakova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 19:17 Stránka 603

litelný vliv. Dům Jakubská č. 11 je již zmíněná fara sv. Jakuba, dům Jakubská č. 6 budova německé dívčí školy.

V únoru roku 1921 bydlelo v ulici 284 osob, včetně domů č. 1 a 2 a nepočítaje naopak faru a školní budovu.

Dům **Jakubská č. 1** (č. p. 121, jinak Česká č. 8) náležel v letech 1917–1929 Karlu Tachovskému, známému českému vlasteneckému brněnskému drogistovi a jeho ženě Bertě. Starý nárožní dům je poměrně rozsáhlý zejména do Jakubské ulice a dává nároží neodmyslitelnou atmosféru. Podstatná pro něj byla partie orientovaná do frekventované České ulice, ovšem české spolky a administrace firem sídlily v části do Jakubské. *Drogerie Tachovského* byla v Brně velmi oblíbená a byla oceňována šíře prodávaného sortimentu, neobvykle velká i v silné konkurenci kolegů z Běhounské či Masarykovy.[61] Živnost v domě Karel Tachovský vedl po celou první republiku, mimo to byl dům v roce 1917 označen také za sídlo grémia drogistů – patrně jej Tachovský v té době řídil jako jeho předseda.

Adresu ze strany České ulice udávalo v roce 1917 knihkupectví a papírnictví *Maxe Trilla*, roku 1929 obchod psacími stroji B. Jarolímka a *Ergon*, obchod obuví ortopedického družstva válečných invalidů. Knihkupec Max Trill koncem sledovaného období sídlil na adrese Dvořákova 2.[62]

Ze strany Jakubské ulice byl dům uzavřenější a méně nápadný. Ze spolků zde roku 1917 nacházíme místnosti *Ústředního spolku živnostníků na Moravě* a ve II. poschodí spolkové místnosti *Brněnské Matice školské.* Obě korporace zde zůstaly i po roce 1918. Pro obě šlo o jednoznačně výhodnou adresu v samém centru Brna, před rokem 1918 také asi o jedno z mála myslitelných míst v centru, kde mohla od roku 1904 v klidu sídlit česká Matice školská. Přítomnost uvedených spolků v domě znamenala zvýšení jeho prestiže a tím i dobré pověsti majitele Tachovského v brněnských českých vlasteneckých kruzích, ale také značný ruch v domě. Akce ústředního spolku živnostníků byly hojné – schůze jednotlivých společenstev a společné schůze představitelů, čtvrtletní vypovídání učňů a pod.[63] Také spolkový život a aktivity Matice školské byly živé, byť značná část pořádaných akcí se konala v Besedním domě a zde sídlila zejména administrativa. Zato však své místnosti před převratem 1918 „půjčovala“ ke schůzím jiným českým spolkům humanitního zaměření (například Sirotčímu spolku pro město Brno).[64] Roku 1929 přibylo v domě ještě *Družstvo společenstva českých stolařů* a *Účetnická útulna Ústředního spolku živnostníků moravských.*

---

[61] Pro velké drogerie tohoto období byl samozřejmostí prodej parfumerie, barev, zdravotnických potřeb a zdravotnického materiálu (koncem 1. sv. války například obvazový materiál), často fotografických potřeb, ale například i potřeb malířských a grafických či zábavné pyrotechniky.

[62] Bydlel v Černých Polích.

[63] Například veřejná členská schůze spolku 16. května 1928 se měla pro velký počet účastníků pořádat „*na pavlači*“ domu. Viz Lidové noviny 1928, r. 36, č. 249, s. 8, 16. 5. 1928.

[64] Podrobnosti k činnosti Brněnské Matice školské viz Martina SOUKUPOVÁ, *Brněnská Matice školská v letech 1878–1952*, Brno 2002. Rukopis diplomové práce uložen na FF MU v Brně.

Nejen české, ale ani německé spolky přímo v samotném centru většinou nesídlily, případně neměly k dispozici prostory, v nichž by bylo možno se scházet ve větším počtu. Situaci řešily buď uvedenou výpomocí či

587-646_cermakova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 19:17 Stránka 604

V roce 1917 provozoval v domě ze strany Jakubské živnost vetešník G. Barn, jediný vetešník v oblasti Veselé, České, Solniční, Rašínovy, Jakubské a Jakubského náměstí. Nejbližší vetešnictví byla až na Kozí a Kobližné ulici, Orlí ulici, jedno na Zelném trhu a další ve viaduktu u hlavního nádraží, směrem na Josefov, Cejl či Staré Brno. V roce 1929 už ho však v domě nenacházíme, živnostník toho jména se v adresáři města nevyskytuje a ani živnost nikomu na adrese Jakubská č. 2 nepředal.[65] Po celé sledované období v domě sídlil obchod (obchůdek?) s „*ručním a uměleckým zbožím*", tedy zejména výšivkami a předtisky pro ně, Anny Hrachowinové. Roku 1917 doplňovala spektrum firem v domě už jen *Živnostenská úvěrna pro Brno a okolí*, o dvanáct let později byla skladba místních podniků pestřejší. Především šlo o novou cukrárnu Engelberta Wagnera, advokátní kancelář dr. Emila Kostky a také trafiku.[66] V domě se objevil fenomén pro předválečné období méně obvyklý, a to půjčovna filmů. Nesla honosný název „*Monopol*".

V domě bylo 6 bytů, obývaných celkem 21 osobou. Všichni obyvatelé domu byli Češi.[67] Kromě rodiny majitele domu Tachovského (manželé, syn student, služebná a 3 podnájemníci, z nichž dva byli praktikanty v drogerii majitele) zde žila domácnost zemského úředníka, svobodného bankovního úředníka, živnostníka „v penzi" s manželkou, rodiny krejčího-zaměstnance a rodiny svobodné matky dvou dospělých dcer, pracujících jako kancelářské síly. Služku nacházíme jen v bytě majitele domu, další podnájemníky už jen v bytě krejčího. Složení obyvatel domu napovídá, že jeho majiteli záleželo spíše na dobré pověsti nežli na bohatých nájemnících. Otázkou samozřejmě zůstává také dosažitelná úroveň bydlení ve starém domě, kterou však na druhé straně zcela jistě vyvažovala skvělá poloha domu.

Dům **Jakubská č. 2** (č. p. 156–159, jinak Česká č. 6) je známý dům brněnského advokáta dr. Adolfa Stránského, od roku 1922 jeho dědiček dcer Boženy Králíkové a Milady Paukové. Kromě bytu rodiny Stránského syna Jaroslava a redakce Lidových novin bychom v něm před první světovou válkou a v meziválečném období našli také další věhlasné symboly České ulice – vlasteneckou kavárnu Karla Brychty či proslulý obchod kávou Huberta Lamploty. Oba v domě také bydleli. Výčet významných podniků, živnostníků, spolků, sídlících v rozsáhlém domě z let 1858–1859,[68] tím zdaleka nekončí, věnujme se však pouze těm několika, které jako svou adresu udaly ulici Jakubskou, nikoli Českou. V první řadě to byl knihař *Josef Závodský*, kterého zde nacházíme

schůzemi v oblíbených restauracích dané národnosti. Německé spolky dokonce v adresáři Brna z roku 1918 uvádějí tvz. *Vereinslokal*, kde se pravidelně scházejí. Samotná sídla brněnských spolků (nikoli spolků či jejich částí v připojených obcích) byla nejčastěji poblíž centra, v případě českých šlo o ulici Francouzskou, Cejl, Milady Horákové, Veveří, Údolní, Kounicovu, méně často Lidickou, apod.

[65] V té době se někteří z vetešníků přestěhovali také k Měnínské bráně.

[66] Provozoval ji František Procházka.

[67] To ani na České ulici nebylo v roce 1921 samozřejmostí. Na České ulici vyzníval poměr českých a německých obyvatel, opomineme-li ostatní národnosti, výrazně ve prospěch Čechů, ale pouze 7 domů bylo obýváno výhradně českými nájemníky.

[68] P. ZATLOUKAL, *Příběhy z dlouhého století*, s. 275.

587-646_cermakova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 19:17 Stránka 605

po celé sledované období, ale v domě nebydlel. V roce 1917 bylo druhou živností čalounictví Leopolda Schwandy, od roku 1920[69] uzenářství Ladislava Horníčka.[70] Uzenářství koncem 1. světové války v centru města z pochopitelných důvodů nenacházíme, ale ani koncem 20. let jich ve sledovaných ulicích nebylo mnoho. Reklama Horníčkova podniku z let 1920 a 1923, uveřejněná ve Výroční zprávě o činnosti Národní jednoty pro jihozápadní Moravu v Brně, stále apeluje na českou klientelu osvědčeným způsobem s důrazem na vlastenecké cítění zákazníků: „*Uzenářství Ladislava Horníčka v Brně, Jakubská ulice č. 2., roh České ulice, doporučujeme české veřejnosti. Vlastní výroba všech druhů uzenin.*“[71] Uvedené firmy se nacházely v přízemí domu. Ze strany Jakubské ulice v domě více živnostníků nesídlilo, neboť vyšší patra domu jsou přístupná pouze vchodem z České ulice.

Dům **Jakubská č. 3** (č. p. 122) patřil v letech 1917–1921 Gustavu a Karolině Kammelovým a Franzi a Marii Werlikovým. Od roku 1922 mezi majiteli nefiguruje Franz Werlik a roku 1929 již byla majitelem Rolnická vzájemná pojišťovna.[72]

Dům byl nejmenším v ulici. Při sčítání v roce 1921 nalézáme v domě pouze jediný byt, obývaný majiteli Franzem a Marií Werlikovými. Oba již byli v té době starší lidé, oba uvedli německou národnost. Franz Werlik byl obchodníkem a majitelem firmy *Josef Julius Hecht, Samenhandlung*, obchodu semeny, sušeným ovocem (a také ptačím zobem). Obchod, ve dvacátých letech již asi poněkud archaický, údajně v domě zůstal i po jeho prodeji Rolnické vzájemné pojišťovně.

Dům **Jakubská č. 4** (č. p. 120) obsahoval celkem 7 bytů s 31 osobou (1921)[73] a byl jednoznačně český. Jen jednu z domácností obývala německá svobodná samostatná obchodnice[74] a v jedné z českých domácností byli ubytován podnájemníci německé národnosti (vdova, viz níže). Majitelem domu byla rodina Žofkova, přesněji do roku 1920 Václav a od roku 1921 jeho svobodný syn Karel Žofka. V domě také bydleli a podnikali. Karel Žofka byl *jediný* instalatér vody, plynu a topení provozující živnost v centru Brna, což platilo jak v roce 1917, tak v roce 1929.[75]

V domě dále žily tři samostatné vdovy a jedna rozvedená žena, vždy s několika podnájemníky, a rodina dělníka a obchodnice s již dospělými dětmi. Dvě domácnosti (včetně majitele) zaměstnávaly služku.

---

[69] I roku 1929.

[70] Další provozovnu vlastnil od poloviny 20. let. na Francouzské ulici. O 6 let později je Ladislav Horníček uváděn na adrese Jakubská č. 2 jako hostinský. L. MASUR, *Společenstvo hostinských a kavárníků v Brně.*

[71] Reklamu podniku viz *XXXIV. výroční zpráva o činnosti Národní jednoty pro jihozápadní Moravu v Brně za rok 1919*, Brno 1920, s. 131.

[72] Také Rašínova č. 10 (Jakubské nám. č. 3), viz výše.

[73] 28 osob české (2 služky) a 3 německé národnosti.

[74] Jednočlenná domácnost bez služky.

[75] Firma v domě existovala i deset let poté. Stručná reklama z konce 30. let: „*K. Žofka, instalační závod plyn- a vodovodů, Brno, Jakubská č. 4.*“

587-646_cermakova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 19:17 Stránka 606

Roku 1917 zde byla pokladna *Okresní jednoty živnostenských společenstev pro Brno–venkov* a *Živnostenská nemocenská pokladna*, v domě měl svou dílnu krejčovský mistr. V domě byla dokonce malá kavárnička-čajovna[76] Kláry Dvořáčkové. Koncem sledovaného období o nich zmínky nejsou.

V domě **Jakubská č. 5** (č. p. 123) bývala ve 20. letech 20. století (a dříve) nevelká restaurace (hostinec) rodiny *Frantsitz*. Ti v domě také bydleli.[77] Čilý obchodní ruch v domě nenalézáme – v roce 1928 zde sídlili pouze tři krejčí, Stanislav Brož, Marie Němcová a Marie Šimková, těžko stanovit, zda pracovali ve společné dílně či ne. Kromě hostince byla jedinou stálicí v domě soukromá praxe státně zkoušené učitelky jazyků (němčina, francouzština, angličtina, francouzština) *Philipiny Pasdirek*, majitelky celého domu. Po celé sledované období byla prvním a zastupujícím vlastníkem domu, společného majetku členů rodiny Pasdirek a jejich širokého příbuzenstva Loos, Satory a Habesser (částečně nezletilého).[78]

V domě roku 1921 žilo 38 osob v 9 bytech.[79] Tři rodiny, včetně rodiny Pasdirek a hostinského Frantsitze, byly německé.[80] Dům dále obývaly české domácnosti obchodníka, vdov v domácnosti, výhybkáře čsl. drah, městského zametače a svobodné ženy středního věku-kancelistky, toho času bez zaměstnání. V pěti bytech také ubytovali podnájemníky, mezi nimiž nalézáme například i českého důstojníka (plukovníka jezdectva), žijícího v německé domácnosti Frantsitzů, či pětičlennou českou rodinu státního úředníka v podnájmu u sester Pasdirkových. Obyvatele domu tak můžeme podle jejich sociálního postavení rozdělit na dvě skupiny – mezi majetnější a dobře situované lze zahrnout pouze rodinu hostinského Frantsitze, majitelku domu se sestrou a českého obchodníka s manželkou, živitelé zbylých domácností byli příslušníci spíše sociálně slabší vrstvy, byť u vdov-soukromnic s podnájemníky je toto zařazení vždy poněkud diskutabilní. V každém případě však o tomto domě platí totéž, co o Jakubské č. 1, 3 i 4 – domy měly slušnou pověst i lokaci, ale nebyly dostatečně reprezentativní a pravděpodobně v nich byl pro nižší komfort bydlení (starší zástavba) požadován nižší nájem, díky kterému byly dostupné nejen středostavovským vrstvám.

To částečně platí také o domu **Jakubská č. 7** (č. p. 124) na levé straně ulice. Roku 1921 něm žilo 44 osob ve 13 bytech.[81] Osm domácností bylo německých, čtyři české a jednu domácnost obývali otec a syn, uvádějící židovské náboženství a německou národnost. V domě žily čtyři bezdětné páry, šest žen bez partnera, většinou vdov

[76] Informace o jednotlivých malých (lidových) kavárničkách či čajovnách nemáme téměř žádné. Hlavní zdrojem jsou již jmenované adresáře, které však na svých stránkách obě živnosti nerozlišují. (Podobně neodlišují například ani obchody s dámskými a dětskými oděvy – obojí spolu příliš úzce souviselo. Bez dalších informací je tak často nemožné tyto dvě kategorie zcela přesně určit.)

[77] V roce 1935 vedl hostinec Richard Raab. Viz L. MASUR, *Společenstvo hostinských a kavárníků v Brně*.

[78] Philipine, Karoline, Ladislav, Hans a Albert Pazdirek, Anna, Friedrich, Arnold a Rudolf Loos, Marie Satory, Stephanie a nezletilá Marianne Habesser.

[79] 10 osob německé, 28 české (2 služky) národnosti.

[80] Obě rodiny zaměstnávaly českou služebnou. Třetí rodinou byla rodina magistrátního dělníka.

[81] 18 osob české, 24 německé národnosti, 2 osoby s židovskou vírou a uvedenou německou národností.

587-646_cermakova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 19:17 Stránka 607

(některé s dětmi), dvě domácnosti vdovců a jediná rodina s (dospělými) dětmi. Žádná z rodin nezaměstnávala služku, podnájemníků v bytech žilo v domě množství úměrné bydlícím vdovám, pro něž znamenali jeden ze zdrojů obživy.

Zaměstnání uvádějí obyvatelé domu takováto: zemský vrchní účetní rada, telegrafní úředník, tři samostatní řemeslníci a obchodníci, sluha, posluhovačka, kuchařka v domácnosti majitelky domu (ta v tomto domě nebydlela) a již zmíněné vdovy s podnájemníky. Profese dospělých dětí jsou většinou zaměstnanecké síly v obchodě či řemesle. Pro srovnání například ulice Rašínova nebo Běhounská u dospělých dětí často uvádí úřednické a kancelářské zaměstnání, případně u mužů samostatné zaměstnání a u dívek „v domácnosti". V Jakubské je situace podstatně bližší stavu v ulici České.

Dům v letech 1917–1919 vlastnily Josefina Wolfová a Aloisie Uhrová, rozená Wolfová. V letech 1920–1921 byla jedinou majitelkou domu Aloisie Uhrová a od roku 1922 nacházíme jako majitele Ladislava a Marii Horníčkovy.[82] Roku 1917 se v domě nalézá obchod Franze Schömiga s úsměvným předmětem prodeje – hracími kartami. Vzhledem k tomu, že v této době v katalozích brněnského společenstva smíšených živností ještě najdeme samostatné výrobce a prodejce karet, byly v obchůdku patrně skutečně prodávány karty – ovšem v centru Brna 20. let byla tato živnost značně archaická a nemohla svého majitele, vdovce se dvěma dcerami, uživit.[83] Zároveň proto vlastnil obchod plynovým a elektrickým osvětlením, který na této adrese, narozdíl od prodeje karet, nacházíme roku 1929 jako podnik Schömigových dědiců. Výroba hracích karet ustoupila rozšíření živnosti o velkoobchod zápalkami.

Krám ševcovského mistra Jana Kusaka (1917, 1921 v domě bydlel) nahradil nejpozději roku 1929 obchod látkami (suknem, střižním a pleteným zbožím) Jindřicha Novotného a jeho společníků. Ševcovských mistrů se v samotném centru Brna po masivním nástupu továrně vyráběné obuvi v dalších nově otevíraných prodejnách mnoho neudrželo.

Dům **Jakubská č. 9** (č. p. 125) patřil po celé sledované období několika Kletterovým dědicům (hlavním a zastupujícím byl Vilém Kletter).[84] V domě bylo 11 bytů obývaných 33 osobami.[85] Počet německých (6) a českých (5) domácností v domě byl vyvážený, pouze dvě z nich zaměstnávaly služebnou – německou služku domácnost jedné z majitelek nemovitosti Franzisky Holubové, českou hospodyni domácnost svobodného starého mládence. Větší část obyvatel domu můžeme zařadit mezi nižší střední a nižší sociální vrstvu obyvatelstva – švec, dělnice, úředník státních drah, služka, kancelistka, tovaryši-dělníci, městský zametač. Lepší sociální postavení zaujímaly zde

[82] Uzenář z Jakubské č. 2.

[83] V Brně většinou toto skromné, archaické řemeslo provozovali výrobci žijící na Cejlu, Josefově či Bratislavské ulici. Viz písemnosti fondu Archivu města Brna F 50 Společenstvo smíšených živností (1900) 1907–1950, inv. č. 1, Kniha členů společenstva.

[84] Vilém Kletter, Marie Kletter, (nezletilí) Josef a Karel Kletter a Franziska Holub.

[85] 20 osob německé (1 služka), 13 české (1 hospodyně) národnosti.

587-646_cermakova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 19:17 Stránka 608

bydlící majitelky domu – F. Holubová a hostinská Marie Kletterová; těžko určit bližší sociální zařazení soukromníka...

Hostinec-lidovou jídelnu, jedinou živnost v domě, vedla Marie Kletterová, v roce 1929 Emil Halama.

Jakubské náměstí

Jakubské náměstí, prostor a zástavba kolem kostela sv. Jakuba, svým charakterem inklinuje k německé Běhounské ulici. Německé korso náměstím procházelo a množství známých kaváren a restaurací na náměstí odpovídalo čirému společenskému ruchu.

První takovouto kavárnu náměstí nacházíme v domě **Jakubské nám. č. 1** (č. p. 109, jinak Běhounská č. 9). Dům patřil do poloviny 20. let firmě *Bří Thonetové* (později *Thonet Mundus*), od roku 1926 jsou v adresářích Brna jako majitelé uváděni Jan a Božena Nekvapilovi, majitelé a provozovatelé City – Baru (v provozu od listopadu roku 1918) na České ulici.

Dům měl v existenci restaurace s ubytováním či kavárny jednu z nejdelších tradic v Brně. Leopold Masur uvádí, že doklady o existenci hostince nalezl už z 15. století. Do roku 1890 zde dlouhá desetiletí existoval luxusní hostinec U černého medvěda.[86] Poté, co dům v uvedeném roce zakoupila firma Thonet, hostinec zrušila a okamžitě zahájila přestavbu domu. Novostavba podle návrhu Ferdinanda Fellnera ml. a Hermanna Gottlieba Helmera byla dokončena roku 1891.[87] I v ní se našlo místo pro novou kavárnu, kterou v roce 1917 pod názvem Louvre[88] řídil Leopold Wetterschneider, v oblasti kavárenské a restauratérské živnosti „starý harcovník“. Kavárna s německým nátěrem byla po přestavbě roku 1928 změněna v legendární brněnskou kavárnu Savoy.[89] V majetku Nekvapilů ji vedl kavárník Max Benedikt.

V nárožním domě se kromě velkoryse pojatých místností kavárny nacházely v roce 1917 advokátní kanceláře, v první řadě prominentní kancelář dr. Karla Reissiga.[90] Druhou advokátní praxi v domě provozoval dr. Heinrich Rosenberg. Roku 1929 zde již nejsou, zato v domě sídlí notářství dr. Franze Weinera a soukromá ordinace rentgenologa[91] dr. Karla Mendla. V domě po celé sledované období sídlil komisionální obchod

[86] *„Restauraci a kavárnu navštěvovali příslušníci vyšších vrstev obyvatelstva a hotel byl vyhledáván přibylými cizinci, zvláště šlechtou. V posledních desetiletích své existence byl Černý medvěd hojně navštěvovaný zábavní podnik, jakýsi druh varieté, kde lidoví pěvci, chansonetky a jiní umělci byli magnetem pro domácí i cizince. Od nepaměti se ‚U černého medvěda‘ statně popíjelo a tak v posledních dobách jeho trvání byl zde až přespříliš uctíván Bacchus a Gambrinus.“* L. MASUR, *Společenstvo hostinských a kavárníků v Brně*, s. 95.

[87] P. ZATLOUKAL, *Příběhy z dlouhého století*, s. 384; L. MASUR, *Společenstvo hostinských a kavárníků v Brně*, s. 95.

[88] L. MASUR, *Společenstvo hostinských a kavárníků v Brně*, s. 95–98, 136, adresáře města Brna.

[89] K životu v kavárně Savoy více v souvislosti se samotným německým korsem.

[90] K roli této advokátní kanceláře v Brně viz L. FASORA, *Svobodný občan ve svobodné obci?*, s. 318.

[91] Pro rok 1918 uvádí adresář města Brna pouze dva rentgenologické provozy, na náměstí Svobody a na Masarykově třídě. Během 20. let jich v centru přibylo a objevily se i dvě soukromé bakteriologické laboratoře.

587-646_cermakova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 19:17 Stránka 609

Josefa Schwarze a luxusní dámský krejčovský salon *Maison Auguste Luniak*. V domě, jehož větší část zabíraly obchodní místnosti a sklad firmy Thonet, měly roku 1929 ještě pronajaty administrativní místnosti dvě sladovny a obchod stavebním materiálem ing. Josef Stork & Krug.

Sčítání v roce 1921 zachycuje v domě 5 bytů s 38 osobami.[92] Jedinou českou domácností byl byt domovnice, ostatní udávaly německou národnost. Manžel domovnice byl zaměstnán u firmy Thonet, podobně jako živitel další domácnosti, ředitel skladu firmy. V domě žila majitelka krejčovského salonu Luniak s rodinou, vdova Schwarzová s dospělými dětmi i kavárník Max Benedikt. Všechny německé domácnosti v domě zaměstnávaly českou služku, Luniaková také německou kuchařku, v rodině Maxe Benedikta žila německá vychovatelka a personál kavárny Savoy.[93]

Nárožní domy Jakubské náměstí č. 2 a 3 již byly popsány výše.

Dům **Jakubské náměstí č. 4** (č. p. 580) patřil v letech 1917 a 1918 staviteli Josefu Jelinekovi, který dům prodal Adolfu Schwarzovi. Dům postavil jako moderní nájemní dům spolu s č. 3 a č. 5 v letech 1905–1908 podle návrhu architekta Johanna Maxima Montera.[94]

V domě bylo 11 bytů, žilo v něm celkem 52 osob.[95] Tři domácnosti byly české – domácnost gynekologa a porodníka dr. Rudolfa Kropáče, který v domě také provozoval praxi, domácnost obchodníka pánským prádlem a oděvy Vladimíra Koukala,[96] jehož obchodní prostory se také nacházely v domě, a domácnost vdovy-trafikantky. Živiteli pěti německých domácností byli úředník, dva obchodníci (obchodní agentura jednoho z nich sídlila v domě), vdova-modistka a prokurista v zlatnictví (žena či dcera na této adrese provozovala krejčovskou živnost). Dvě z českých domácností měly služebné (české), z německých tři – ve dvou domácnostech pouze německé služebnictvo, ve třetí českou a německou služku.

Národnostní poměry židovských domácností v domě byly smíšené. Členové první z rodin udali vyznání židovské a národnost buď českou (manželka a její příbuzní) nebo německou (manžel), v druhé rodině šlo o svazek muže udávajícího židovskou víru a německou národnost se ženou bez vyznání německé národnosti,[97] obě domácnosti zaměstnávaly českou kuchařku. Poslední rodina udávala židovské vyznání a německou národnost (včetně kuchařky). Tyto rodiny byly obchodnické, ekonomicky nezávislé často i v linii manželky-soukromé živnostnice. Podnájemníci v bytech žili v domě pouze dva.

[92] 9 osob české (4 služky a 3 síly v kavárně) a 19 německé národnosti.
[93] Dvě pokladní, kuchařka a její pomocnice. Jedna z pokladních byla německé, ostatní české národnosti.
[94] P. ZATLOUKAL, *Příběhy z dlouhého století*, s. 596.
[95] 25 osob německé (3 služky a kuchařka), 18 české (4 služky a 2 kuchařky) národnosti, 7 osob židovského vyznání a uvádějící německou národnost (1 kuchařka), 2 osoby židovského vyznání a uvádějící českou národnost.
[96] Reklamu viz například *Věstník Národní jednoty pro jihozápadní Moravu, výroční zpráva za rok 1923*, Brno 1924, s. 309.
[97] Jediný případ takto smíšeného manželství ve sledovaných ulicích.

587-646_cermakova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 19:17 Stránka 610

Jak bylo uvedeno výše, roku 1917 a 1921 zde v mezaninu zaznamenáváme praxi dr. Kropáče, v roce 1929 již v domě žádná soukromá ordinace není. Také nelze opomenout majitele domu, stavitele Josefa Jelineka, který zde vedl svou kancelář ještě v roce 1929. V domě bylo roku 1917 květinářství Habanetz a malá kavárnička-čajovna Aloisie Matuschové, která zde tehdy také bydlela. Během sledovaného období se v domě udržely dvě krejčovské živnosti, a to krejčího Josefa Mayera a zejména větší krejčovství Emmy Deutsch a Marie Scheid, které obě v domě bydlely. Roku 1922 v domě nacházíme také obchod české firmy *Jindřich Novotný a spol., „jediný český odborný závod velejemnými látkami*" a anglickými i českými vlněnými látkami.[98]

V roce 1929 sídlila v domě obchodní agentura chemikáliemi Maxe Spenratha (obyvatel domu již 1921), krejčovský mistr, obchod krejčovskými a ševcovskými potřebami *Eduard Nachod & Brüder* (jediný tohoto druhu ve sledovaných ulicích), obchod vyšívačky Olgy Syndulové[99] nebo již zmíněný český Koukalův obchod prádlem (nejméně od roku 1923). Spektrum živností doplňoval obchod Ludvíka Trávníčka hodinami a radiozbožím, jedna z nových firem s obdobným sortimentem v centru,[100] dílna pasíře Methoda Uhla a komisionální obchod. Podniků na adrese tedy během 20. let přibylo. V domě se nacházely kanceláře Zemědělské a hospodářské záložny.

Podle uvedených dat dům patřil do skupiny reprezentativních domů s vyšším nájemným, obývaných středostavovskou skupinou nájemníků. Nápadný je nízký počet podnájemníků v bytech, daný pravděpodobně malou přítomností vdov-soukromnic, závislých na tomto druhu obživy. Rodiny české a německé národnosti se podle sčítacích aparátů 1921 nacionálně spíše vyhraňovaly.

V domě **Jakubské náměstí č. 5** (č. p. 127) se nacházela proslulá *Švechatská pivnice.* Její akciová společnost také dřívější Dreherův dům vlastnila až do 2. poloviny 20. let. Tehdy je již majitelem *Dopz, stavební a obchodní družstvo zaměstnanců obchodu a průmyslu v Praze*, které dalo domu nové jméno.

Ve „starém" domě byly roku 1921 pouze tři byty, dům však obývalo celkem 25 osob, z toho 7 zaměstnanců Švechatské pivnice, provozované Albertem Bauerem. Kromě domácnosti samotného hostinského Bauera, který spolu s rodinou přišel roku 1906 z Vídně, zde nacházíme ještě byt osamělé soukromnice-obchodnice a rodinu židovského košer řezníka. Poslední zmíněná domácnost je ve vnitřním Brně povoláním svého živitele naprosto výjimečná. Na bytě měla šest podnájemníků-studentů, z nichž 4 ve sčítacím operátu uvedli židovskou víru a německou národnost, jeden židovskou víru a maďarskou národnost a jeden byl Čech, jehož přítomnost mi před průzkumem sčítání přišla v domě se Švechatskou pivnicí jen těžko myslitelná. Ostatní obyvatelé

[98] Později na Jakubské č. 7. Reklamu viz *XXXVII. zpráva o činnosti Národní jednoty pro jihozápadní Moravu v Brně za rok 1922*, Brno 1923, s. 94.

[99] Obchodů vyšíváním a předtisky vzorů bylo v centru Brna kupodivu několik a na poměrně lukrativních lokalitách. Tento dnes okrajový sortiment musel mít ještě v první polovině 20. století vcelku slušný odbyt.

[100] Dne 21. listopadu 1928 byla vykradena jeho výkladní skříň. Zloděj si otevřel paklíčem a ukradl 4 páry sluchátek v ceně 450 Kč. Lidové noviny 1928, roč. 36, č.. 592, s. 2, 21. 11. 1928.

587-646_cermakova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 19:17 Stránka 611

domu byli Němci, včetně veškerého personálu hostince – to je vzhledem k charakteru pivnice pochopitelné.

Švechatská pivnice totiž byla baštou brněnských německých (extrémních) nacionalistů. Odsud často vycházely pivním mokem[101] posílené skupinky brněnských Němců vybít výlohy českých obchodů či provokovat před Besední dům. Hostinec navštěvovala převážně středostavovská německá vrstva a často také příslušníci brněnské německé komunální elity, přiklánějící se k velkoněmeckému nacionalismu (Christian d'Elvert, Eugen Krumpholz),[102] byla oblíbená i horkými hlavami posluchačů německé techniky.[103] Pravidelně se zde scházelo množství německých spolků[104] a některé politické strany, byly přednášeny projevy a projednávány politické otázky, zde se plánoval program německých Volkstagů[105] apod. Označení „pivnice" neneslo nijak hanlivý přídech ve smyslu nižší úrovně podniku. Ve velkém sále se zde pořádaly oblíbené taneční večery dámských německých spolků, dobročinné akce či koncerty, vystupovalo putovní varieté.[106] K dispozici byla i útulná letní zahrádka ve vnitřním dvoře domu.

Český tisk Švechatskou pivnici nenáviděl. Byla pro něj symbolem extrémního německého nacionalismu v Brně. Židovští obyvatelé Brna pivnici pravděpodobně navštěvovali. Jinak by se jen stěží právě v jejím velké sále sešlo koncem prosince 1918 shromáždění Židovské národní rady, aby se usneslo na svém postoji k novému československému státu.[107]

Poté, co byla pivnice zrušena[108] a dům spolu s domem Moravské náměstí č. 3 od základu přestavěn na palác DOPZu, byly v tomto komplexu hojně pořádány přednášky, schůze, výstavy, sportovní utkání, plesy, maturitní večírky a jiné společenské akce. Palác DOPZ do značné míry převzal i některé ze společenských funkcí Besedního domu, jeho prostory však běžně využívaly všechny tři nejpočetnější brněnské národnosti, tedy Češi, Němci i Židé. Poskytl zázemí také několika spolkům a ve třicátých letech v něm byla zřízena oblíbená kavárna Biber.

---

[101] Albert Bauer byl mimo jiné importérem Švechatského pivovaru.

[102] Viz například Tagesbote aus Mähren und Schlesien 1918, roč. 68, 16. 5. 1918.

[103] Pivnici nenavštěvovali stoupenci německých levicových stran ani němečtí dělníci.

[104] *Deutscher Verein im II. Gemeindebezirke Brünn, Staatspensionisten-Versammlung, Allgemeiner Staatspensionistenverein, Verein der Werkmeister und Industriebeamten*, aktivní *Landesbund des deutschen Mittelstandes der Markgrafschaft Mähren, Mädchenbund*, pěvecké spolky, zkoušející v nedaleké měšťanské škole na Rašínově ulici, *Brünner Männergesangverein* a *Schubertbund*, nebo německé studentské spolky *Sudetia, Silesia*, které zde pořádaly pravidelné večery pitek i tanečních večírků. Další spolky uvádějí pivnici jako Vereinslokal, některé na této adrese dokonce oficiálně sídlily, například *Erster Brünner Zitherklub*. K dispozici pro jednotlivá spolková jednání jim kromě pohostinských místností byly i samostatné pokoje v 1. patře domu.

[105] Viz například Tagesbote aus Mähren und Schlesien 1918, roč. 68, 18. 5. 1918.

[106] Lístky na některé z těchto společenských akcí, včetně uvedeného varieté, či na silvestrovskou oslavu, byly v předprodeji v uznávaném Winklerově knihkupectví na Běhounské ulici.

[107] Tagesbote aus Mähren und Schlesien 1918, roč. 68, 31. 12. 1918.

[108] Její provoz byl ukončen v první polovině 20. let. Viz L. MASUR – A. V. KOŽÍŠEK – J. PEŇÁZ, *Brno. Jeho vývoj od nejstarších dob až do Výstavy soudobé kultury 1928. Průvodce městem a výstavou*, Brno 1928, s. 11.

587-646_cermakova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 19:17 Stránka 612

V domě sídlila v roce 1917 zprostředkovatelna práce *Anker*, roku 1929 modiství Hildy Fleischer a obchod dámskými a dětskými oděvy Dory Broch.

Dům **Jakubské náměstí č. 6** (č. p. 128) byl také hostinec, přesněji řečeno hotel a restaurace vyšší třídy, *Plzeňský dvůr*.

Dali jej postavit Jan a Terezie Paloudovi. Původně údajně počítali pouze se stavbou domu, neboť hostinskou živnost provozovali v nejznámějším hostinci Běhounské ulice „U velkého mázu", ovšem povolení stavby ze strany stavebního úřadu magistrátu bylo podmíněno existencí restaurace v novém domě. Dům byl dostavěn v dubnu roku 1906 a manželé nadále vedli oba podniky. Ještě před 1. světovou válkou je oba předali k provozování svému příbuznému Franzi Janetschkovi.

V březnu 1918 dům prodali Moravskoslezské bance v Brně, majitelce sousedního domu Jakubské nám. č. 7, která obratem iniciovala vznik České hotelové společnosti v Brně. Negativní ohlas způsobil tento prodej na německém korsu a na stránkách Tagesbote aus Mähren und Schlesien, ovšem český tisk jej kvitoval se značným uspokojením. Hotel i restaurace patřily k nejvybranějším v Brně (což platilo o obou Paloudových–Janetschkových podnicích), českým tiskem byl Jan (Johann) Palouda označen za „*urgermána*". České noviny s nadšením uvítaly prodej domu do českých rukou. Uvědomovali si Češi plně odlišnost tohoto zisku oproti jiným počeštěným lokalitám v centru města? Z hlediska obou národností a jejich prostoru v centru Brna prodej nebyl pouze dalším získaným bodem v osidlování poněmčeného centra českou středostavovskou vrstvou, ale byl spíše útokem – a brněnští Němci jej tak chápali – na jednu z „nejsrdečnějších", nevlastnějších lokalit německé národnosti ve městě. Pak zcela jistě pochopíme rozhořčení na německé straně, které vyvolalo „dostaveníčko" českých studentů pěvci Karlu Burianovi krátce po prodeji hotelu, konecm května 1918. Tenorista Karel Burian, známý svým protirakouským smýšlením, byl po svém brněnském koncertu v Besedním domě adorován českými studenty, kteří mu před hotelem Plzeňský dvůr, kde byl ubytován, zpívali – Kde domov můj a Hej, Slované... Podle českého tisku Tagesbote šílely, studenti však podle něj jen využili příležitost k české drobné vlastenecké manifestaci...[109]

Jako další část reprezentativního podniku vyšší úrovně byla v neděli 4. srpna 1918 uvedena do provozu vinárna v suterénu hotelu,[110] a to s potřebnou reklamou v tisku. „*Česká hotelová společnost v Brně vynaložila veškerou péči, aby tento podnik stal se milým dostaveníčkem českého Brna.*", hlásala reklama v Rovnosti, ale i v dalších českých listech.[111] V pondělí, ve čtvrtek a v neděli (později také v sobotu) hrála ve „*velkovinárně*" (vážná)

[109] Hlas 1918, roč. 71, č. 123, s. 3, 1. 6. 1918; Lidové noviny 1918, roč. 26, č. 148, s. 3, 1. 6. 1918. „*Hlouček mistrových nadšenců*" po koncertu bouřil již před Besedním domem, kde se mu podařilo splašit koně Burianova kočáru... Moravská orlice 1918, roč. 46, č. 123, s. 3, 1. 6. 1918.

[110] Vchod přímo z náměstí byl nápadně umístěn.

[111] Den 1918, roč. 7, č. 210, s. 2, 3. 8. 1918; Lidové noviny 1918, roč. 26, č. 210, s. 3, 3. 8. 1918; Rovnost 1918, roč. 34, č. 211, s. 4, 4. 8. 1918.

587-646_cermakova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 19:17 Stránka 613

živá hudba. Inzerát z roku 1922 již inzeroval každodenní koncerty,[112] což bylo výsadou pouze několika meziválečných podniků v Brně.[113]

Roku 1924 už dům vlastnila Ústřední banka českých spořitelen, roku 1926 Adela Herberová a v adresáři roku 1930 (stav 1929) nacházíme jako majitele Jana a Annu Machaté. Majitelé se střídali neobvykle rychle. V posledně jmenovaném roce a počátkem 30. let byl provozovatelem podniku Stanislav Schützmeister, který do podniku znovu investoval, rozšířil jej a modernizoval.

V domě nejsou při sčítání roku 1921 uvedeny jiné bytové prostory než bydlení pro personál a hosty.[114] Zaznamenáváme zde 15 zaměstnanců, všechny české národnosti. Šlo o klíčnici, 3 pokojské, žehličku, pokladní, kuchařku, kuchařskou učednici, 5 učňů a služky.

Nezanedbatelnou devizou hotelu byla snadná dosažitelnost drožek, později taxi, které měly na Jakubském náměstí svá stání. Koňské drožky přímo před hotelem.

Posledním číslem náměstí je **Jakubské náměstí č. 7** (č. p. 129, jinak Běhounská č. 13). V letech 1917–1922 je jako vlastník nárožního domu uváděna Moravskoslezská banka v Brně, od roku 1924 Ústřední banka českých spořitelen. Obě vlastnící banky v domě také sídlily a úřadovaly.

Dům měl roku 1921 devět bytů, v nichž bydlelo celkem 47 osob.[115] Podle údajů sčítacích operátů v něm nalézáme domácnost dvou svobodných sourozenců-úředníků (bratr a sestra) s podnájemníky, 3 domácnosti vedené ženami, z toho dvě byly vdovy, byt bankovního a byt poštovního zřízence, ale také domácnost majitele tiskárny na Veselé č. 6 Čeňka Bilíka či majitele obchodu pánskými oděvy a pánského krejčího, známého *Wilhelma Neckama*, který svou živnost provozoval v domě. V domě žila ještě rodina krejčího-dělníka v továrně.

Rodina jedné z vdov s dětmi udala židovskou víru a národnost, ovšem sestra vdovy byla Češka s římskokatolickým vyznáním. Tato domácnost zaměstnávala českou služku. Tři domácnosti, včetně Bilíkovy, byly české. Pět domácností, mezi nimi i Neckamova, byly německé. Až na dvě domácnosti žily ve všech bytech nejméně dvě děti. Bilíkova a Neckamova rodina zaměstnávaly českou služebnou, němečtí sourozenci-úředníci ubytovali ve svém bytě dva české podnájemníky. Domácnosti se tedy nechovaly nacionálně vyhraněně.

Nejvýznamnější živností v domě bylo Neckamovo krejčovství. Tak jako si Češi nechávali své vlastenecké úbory v nejlepší kvalitě šít u Pilnáčka na České ulici, tak si němečtí brněnští obyvatelé nechávali šít oděvy u Wilhelma Neckama. V podniku před-

[112] *Brněnské výstavní trhy 1922*, nestránkováno.

[113] Výsadou tvrdě zaplacenou. Podle městských vyhlášek meziválečného období byly podniky s jakoukoli živou hudbou zařazeny do kategorie „luxusních“ a platily speciální daň, proti které několikrát vznesly námitku.

[114] Častými hosty hotelu byli zahraniční návštěvníci Brna, zejména na pracovních cestách. Hotel jim nabízel prvotřídní kuchyni a 52 „*moderně zařízených*“ pokojů.

[115] 19 osob německé, 24 české (3 služky) národnosti, 4 židovské národnosti a vyznání.

587-646_cermakova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 19:17 Stránka 614

sedy Brünner Modenklubu se šily kromě běžného módního sortimentu také uniformy na míru.[116] V domě sídlil po celé sledované období.

Druhou „živností" v domě byla praxe učitelky cizích jazyků Marie Angerové, která v domě po celé sledované období bydlela v podnájmu. V roce 1929 zde existoval také obchod palivem Aloise Zábojníka. Pod adresou Běhounská ulice č. 13 nacházíme roku 1917 cukrárnu Michaela Luifa, o níž jinak není zmínky.

Součástí zástavby náměstí jsou také domy pravé strany Běhounské ulice, kterým bude věnována pozornost v následujícím článku. Východní část Jakubského náměstí, kterým Běhounská procházela, byla významnou částí německého korsa a jedním z jeho hlavních bodů. Zejména kavárna v domě Běhounská č. 12 (Kozí č. 9), ať už velmi krásný a oblíbený Margarettenhof či pozdější Adria, byly spolu s kavárnou Savoy centry společenského ruchu.

Obraz Rašínovy ulice, Jakubské ulice a Jakubského náměstí v dobovém tisku a osobních vzpomínkách

Denní tisk mnoho zpráv o každodenním životě v Jakubské a Rašínově ulici nezaznamenal. V českých listech[117] z roku 1918 nacházíme zmínky o spolkových schůzích v Tachovského domě, v německém tisku[118] krátké zmínky o dění a spolkových schůzích v měšťanské škole princezny Štěpánky a schůzích živnostenských společenstev v Hradeckého pivnici. Vždy jde o běžné oznámení bez detailního komentáře.[119] Jména obou ulic se objevují v občasných reklamách, v případě Rašínovy pouze v německém tisku.

Ani obraz každodenního života na konci sledovaného období není výrazně pestřejší. Spolkových oznámení ubylo a kromě kriminálních deliktů[120] jsou nejčastější zprávou o obou ulicích informace o drobných incidentech v dopravě – zraněních způsobených oblíbeným vyskakováním z tramvaje za jízdy (Rašínova), srážky automobilů s cyklisty, chodci nebo koňmi.

Každodennost Jakubského náměstí se v tisku z konce 1. světové války odrazila více, a to ve zprávách o dění ve Švechatské pivnici, Plzeňském dvoře či v obou kavárnách. Postupem 20. let, tak jak se měnila jejich role ve společenském životě města, zpráv

[116] Šití uniforem na míru, ať již vojenských, sokolských či jiných nepatřilo mezi zcela běžné služby každého významnějšího krejčovského závodu v centru Brna.
[117] Den, Hlas, Lidové noviny, Moravská Orlice.
[118] Tagesbote aus Mähren und Schlesien, Brünner Zeitung.
[119] Detailnější informace o schůzích by snad mohlo přinést již jen studium archiválií jednotlivých spolků.
[120] Došlo k několika drobným krádežím ve sklepech domů (Rašínova). Obvyklou krádeží 20. let v centru Brna bylo vyloupení výlohy obchodu. Škoda bývala větší na poničené výkladní skříni než na zboží. Tomuto typu loupeže se nevyhnul například drogistický obchod Karla Tachovského v domě Jakubská č. 1 ze strany rušné České ulice počátkem února 1928. Zloděj si tehdy odnesl jen toaletní potřeby a několik voňavek... Den 1928, roč. 17, č. 36, s. 3, 11. 2. 1928.

587-646_cermakova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 19:17 Stránka 615

ubylo a nahradily je zejména informace o dění v paláci DOPZu. Stavební činnost v této části města byla v denním tisku komentována pouze ze strany oficiálních upozornění na technické problémy se stavebními pracemi souvisejícími – například přestavba Thonetova dvora na budoucí kavárnu Savoy se v tisku mihla jen informací o dopravní uzavírce okolního prostoru.[121]

Neodmyslitelnou součástí náměstí byla stání drožek[122] před Plzeňským dvorem; postupem času byly nahrazovány taxíky, které parkovaly na náměstí jako na jednom z mála vyhrazených míst (před hotely Grand, Slavia, Zemský dům III., před nádražím, na náměstí Svobody a Jakubském náměstí).

Přítomnost kostela s sebou nesla žebráky stojící před ním.[123] V případě kostela sv. Jakuba jejich „stání" pravděpodobně zasahovala z Rašínovy až do Jakubské ulice, jak naznačuje groteskní případ z roku 1928: „*Čtyřicetiletý soustružník … postavil se ve čtvrtek v Jakubské ulici, a strčiv obě ruce pod kabát, dělal bezrukého a dovolával se na mimojdoucích almužny. Když mu jeden dobrodinec hodil 50haléř, zapomněl na svou invaliditu a chňapl po něm rukou …*" Byl okamžitě zatčen pro veřejné pohoršení.[124]

Jiný obraz prostoru vyvstává v den sváteční. Nejsou tím myšleny pouze neděle a velké církevní svátky, kdy byla ulice v době bohoslužeb samozřejmě více frekventována. Například průvod o slavnosti Božího Těla v Brně roku 1928 se řadil po ranní mši na Petrově a poté se vydal po trase:[125] Petrov – ulice Husova – ulice Joštova – ulice Rašínova – nám. Svobody – Masarykova třída – Zelný trh – Starobrněnská ulice – Petrov. Doprava v centru byla v té době zastavena a městská hromadná doprava nahrazena lin-

---

[121] „*Vzhledem k tomu, že se provádí na stavbě Thonetova dvoru (roh Běhounské) velmi nebezpečné podchycení středních zdí, uzavírá se silnice v ulici Jakubské v části od ulice dra. Rašína k ulici Běhounské na neurčitou dobu pro všechny povozy.*" Lidové noviny 1928, roč. 36, č. 243, s. 5, 12. 5. 1928.

[122] Půvabný popis brněnských drožek z koce 20. a z 30. let: „*Fiakry … v Brně byly jednospřežné. Koně byla dost podvyživená zvířata, která působila naprosto odevzdaným dojmem, … stávala na stanovištích s pytlem obroku, přivázaným kolem uší. … Fiakristé byli vždy muži vyššího věku, nepříliš upravení, nosili na hlavě buřinku a v zimě mívali tmavou pelerínu. Vládli ozdobným bičem, navzájem spolu mnoho řečí nenadělali a byli významnými konzumenty laciných kořalek a piva. Vozy samy měli různě zachovalé, ale vždy černé, někdy měly červená kola. Drožkář seděl vpředu na kozlíku na pestré přikrývce (koňské houni), zákazník měl místo v korbě, kapacita normálně byla čtyři osoby. Sedadla byla zásadně měkce čalouněná různě zachovanými látkami, někdy na sedadle ještě ležela přikrývka. Nasedalo se z pomocí stupačky a svezení bylo královské. Drožka nejela nijak rychle, ale naprosto měkce a zvuk koní potahu byl příjemný. Jestliže pršelo, natáhl fiakrista odzadu kupředu skládací střechu. … Jak postupovala motorizace, fiakristů ubývalo, několik se jich však udrželo až do války, to byli ti, kteří měli kočáry vskutku pěkné a specializovali se na svatby a podobné příležitosti.*" Soutěž 1986 – Vzpomínky na život v Brně a okolí, C 230 Zdeněk Šťastný, s. 1. Uloženo na EÚ AV ČR v Brně.

[123] Na prostor před brněnskými kostely jako hlavní lokalitu k žebrání upozorňovali respondenti dotazníkového výzkumu.

[124] Den 1928, roč. 17, č. 232, s. 3, 30. 9. 1928.

[125] V šestistupech za sebou šli: 1. malé družičky; 2. Mariánská družina dívek a žen s praporem; 3. Mariánská družina dam s praporem; 4. Hudba; 5. spolek Zdislava; 6. III. řád a Panenská jednota; 7. Mariánská družina mužů a jinochů s praporem; 8. Svaz křesť.-soc. železničních zaměstnanců s praporem; 9. Svaz katolického úřednictva a zřízenectva; 10. Spolek katolických tovaryšů s praporem a Učňovská útulna; 11. Spolek Svornost a muži a jinoši; 12. Studenti a studentky; 13. Hudba; 14. Dospělé družičky; 15. Řády ženské; 16. Vojsko; 17. Četa Orla v krojích; 18. Duchovenstvo; 19. Poslanci, úředníci, zastupitelé a elita města; 20. Německé spolky. Den 1928, roč. 17, č. 126, s. 4, 27. 5. 1928; Den 1928, roč. 17, č. 134, s. 3, 6. 6. 1928.

587-646_cermakova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 19:17 Stránka 616

kami mimo centrum.[126] Trasa slavnosti se lišila od trasy v roce 1918, kdy průvod šel z Petrova přes Zelný trh na náměstí Svobody. Je samozřejmé, že průvody měly vždy početné publikum z řad brněnského obyvatelstva.

Nejvíce osobních vzpomínek však Jakubské náměstí zanechávalo v prosinci každého roku, kdy se zde pořádal Mikulášský a po něm vánoční trh. Snad je to dáno věkem vzpomínajících – ve dvacátých a třicátých letech 20. století byli dětmi, které předvánoční atmosféru vnímaly obzvlášť intenzivně. Podle vzpomínek některých obyvatel bezprostředního okolí Brna nebo připojených obcí Velkého Brna se tento trh také stával onou výjimečnou příležitostí či důvodem, proč centrum města navštívit. Dá-li se soudit podle editovaných a narativních vzpomínek i podle odpovědí respondentů dotazníkového výzkumu, obyvatelé meziválečného Brna vnímali odděleně trh kolem kostela sv. Jakuba a vánoční slavnosti u Těsnohlídkova stromu na náměstí Svobody, pořádané od 20. let ve prospěch sbírky na dětský domov Dagmar.

Mikulášský trh byl pořádán přibližně v době od 1. do 7. prosince, vánoční začínal týden po ukončení Mikulášského. Stánky trhovců kostel obklopovaly a jejich řada (někdy i výrazně) zasahovala do Rašínovy ulice.[127] Nabízený sortiment odpovídal předvánoční atmosféře – zejména potraviny, sladkosti, ovoce... Nejlépe jej i atmosféru předvánočního trhu ilustrují samy vzpomínky, uveďme tedy alespoň ty nejčtivější:

„*U jakubského kostela konal se mikulášský trh, nabízející hojnost nejrůznějších lahůdek: byli zde perníkoví čerti a Mikuláši, šňůry ověšené sučukem, pytle se svatojánským chlebem, … různobarevné cukrové „špalky“, sladké dřevo, „pendreky“, cukrkandl, a ovšem banány, pomeranče, mandarinky, ananasy a kdovíco ještě. Svůj dočasný stan zde měli také prodavači tureckého medu – nosili na hlavě pravé turecké fezy ze Strakonic, před sebou měli obrovskou krychli tureckého medu, který sekali podle zákazníkova přání sekyrkou do kousku papírku a nepřestávali vyvoláváním lákat k sobě kupce.*“[128]

„*… Tyto trhy se konaly pod kostelem nebo lépe řečeno pod věží kostela sv. Jakuba. To byl stánek na stánku a toho křiku a nabízení. Vůbec to neubralo na tradici vánočním svátkům …, na vlastní svátky to vše utichlo a koledy se ozývaly jen na Štědrý den a den následující, vždy v ty dny, kdy to bylo vhodné. Trh ten byl hlučný. Na stáncích perníkoví Mikuláši a čerti na kupách. Vedle těchto pak jako skutečný Turek i s fezem prodával turecký med, plné stoly arašídů, pomeranče, různé cukrovinky a hlavně zlomková čokoláda – plné stoly a toho křiku: ‚Láda, láda, čokoláda, každá panna ji má ráda, kus za korunu a k tomu ještě pro Pepíka a hned vedle pro Františka a abyste přišli dobře domů dáme ještě jeden k tomu, abyste pak měli dobrý svátek, tak*

[126] Tamtéž.

[127] „*Trh před svatým Mikulášem v Brně. Letošní svatý Mikuláš bude jistě v Brně velmi štědrý, soudíc podle množství skladů, které se kupí na obvyklém místě mikulášských trhů, kolem chrámu svatého Jakuba. Kdežto jiná leta se krčily tyto sklady skoro těsně při zdech chrámových, rozlézá se tato milá šedivá armáda letos nejen do protější Jabubské* [sic!] *ulice, ale táhne se také daleko do Rašínovy třídy směrem k náměstí Svobody. Ruch u stánků byl včera velmi živý až do pozdních hodin.*“ Lidové noviny 1928, roč. 36, č. 617, s. 5, 5. 12. 1928.
V některých dalších letech byl trh přesunut do prostoru kolem jezuitského kostela. Výraznější dislokaci od původního místa si organizátoři trhu nedovolili.

[128] D. JEŘÁBEK, *Brno, kulturní město předválečné a válečné,* s. 9–10.

587-646_cermakova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 19:17 Stránka 617

Vám dáme k tomu šátek a to vše za 5 korun.' Zabalil čokoládu do nového kapesníku a podal kupujícím. ‚Pojďte ke mě, tady se dovíte, co Vás čeká a nemine.' Na stánku byla klec s papouškem, který tahal planety, na níž jste se vždy dočetli, že Vás čeká velké bohatství a život po smrti. A zase křik: ‚Halo, halo, tady fíky, fíky z Ameriky atd.' …"[129]

„*… Vzpomínka na dětství – vánoce 1930. Dnes je Mikuláše. …maminka mně slíbila, že půjdeme na mikulášský trh, který byl každoročně kolem Jakubského kostela, bylo mně necelých 6 roků. … To bylo věcí, až oči přecházely, pomeranče, mandarinky, ořechy, svatojánský chlebíček, čokoláda nalámaná v pytlech, neboť plný pytlík čokolády byl za 1 Kčs. Krámky byly jednoduché, dřevěné, poněvadž bylo přítmí, na každém stánku byla petrolejka, která v mrazu a vlhku pěkně prskala a syčela, takže mně to všechno připadalo trochu strašidelné. Prodavačky byly zahalené do vlňáků i s hlavou, takže mně připadly jako babičky z pohádky.*"[130]

Ve 20. (a 30.) letech 20. století nebyly na náměstí pořádány pouze předvánoční trhy.[131] Na Jakubském náměstí a náměstí Svobody se neodbýval žádný pravidelný denní trh jako na ostatních náměstích v centru, zato však byly příležitostně využity při oficiálních slavnostech jako místa konání lidových trhů a veselic. Zatímco oficiální a formální oslava byla pořádána na tehdejším Lažanského náměstí (Moravské náměstí), po jejím ukončení se davy obyvatelstva hrnuly zpět na obě náměstí, kde je očekávaly stánky s občerstvením a hudba.[132]

Touto zmínkou se dostáváme k dalším rolím obou ulic a náměstí v životě brněnského centra. Jednak při spontánních událostech „velkých dějin", jednak při oficiálních slavnostech a příležitostech.

Během událostí roku 1918, zejména podzimu, nejsou ani Jakubská, ani Rašínova ulice v tisku uváděny. Je to poněkud zarážející, vzpomeneme-li bouřlivého dění v Rašínově ulici například v letech 1905 či 1908... Rok 1918 obě ulice jistě nemíjí, ale situace se změnila. Obě hlavní brněnské národnosti při pochodech centrem pokračují v ose Ferdinandova (Masarykova třída) – Velké náměstí (náměstí Císaře Františka Josefa; nám. Svobody) „svými" ulicemi, tedy Českou a Běhounskou. Jsou takto využívány i v nejvzrušenější době, za demonstrací podzimu 1918. Tehdy můžeme odhadovat, že při mnohatisícových shromážděních na přelomu října a listopadu 1918, která se scházela na náměstí Svobody a na České, lidé přicházeli a zaplňovali i Rašínovu a Jakubskou ulici. Ale – byly pravděpodobně obecně vnímány jen jako přístupové komunikace bez dalšího významu. Čechy zcela jistě. Pro ně byla Česká ulice nejvhodnější, přirozenou přístupovou komunikací směrem od Besedního domu a Moravcova hotelu Slavie přes Solniční ulici.[133]

---

[129] Soutěž 1986 – Vzpomínky na život v Brně a okolí, C 244, František Dufek, s. 15. Uloženo na EÚ AV ČR v Brně.

[130] *Moje vzpomínka na náměstí Svobody,* Brno 2002, s. 96–97, Jarmila Holešová, Brno.

[131] Na svatojakubský Mikulášský a předvánoční trh reflektovaly obě hlavní národnosti Brna.

[132] Například při oslavách 10. výročí vzniku ČR 28. 10. 1928.

[133] Typický příklad reflexe převratu roku 1918 v českém tisku: „*Od Polenkovy restaurace* [Česká č. 29] *až k Zöllnerovu domu* [náměstí Svobody č. 23] *a odtud po celé šíři Velkého náměstí až tam, kde ústí Ferdinandova třída –*

587-646_cermakova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 19:17 Stránka 618

Německá část obyvatelstva, narozdíl od Čechů podle německého tisku zrodem republiky nepříliš nadšená, se v konci roku 1918 při svých demonstračních projevech více stáhla do „své“ Běhounské ulice. Částečně z vlastního rozumu a jako reakci na danou situaci, částečně oficiálně po dohodách mezi českou Národní gardou[134] a „starou“ c. k. rakouskou policií.[135] Příkladem může být demonstrace brněnských německých nacionalistů již 28. 10. 1928, v předvečer českého vítězství v Brně. Několik set Němců se večer sešlo ve Švechatské pivnici k jednání o „*obraně německého rázu města Brna*“ . V 21.00 h byla schůze ukončena a přibližně 300 účastníků šlo Běhounskou ulicí na náměstí Svobody a odtud dále Masarykovou třídou. Pokusili se jít ke Staré radnici, v čemž jim policie zabránila, došli tedy k nádraží a poblíž hotelu Werner (Grand) se rozptýlili. Cestou zpívali německé nacionalistické písně. Češi prý zachovali klid.[136]

Také oslava 1. máje roku 1918, výjimečně pořádaná na náměstí Svobody,[137] se oběma ulicím a Jakubskému náměstí vyhnula: „*...po schůzi* [autonomistů a českých socialistů v Besedním domě v počtu asi 2 000 osob] *kolem 12. h polední ubírala se velká část účastníků Rudolfskou ulicí na náměstí císaře Františka Josefa, kde blíže sochy Panny Marie promluvili nejdříve poslanci Vaněk a Slavíček, načež dělníci se klidně rozešli. ...*“[138] Dělnické stávky, kterých se v hladovém roce 1918 účastnilo množství dělníků, byly pořádány na náměstí Svobody. Dělníci na ně přicházeli údajně organizovaně přímo z továren směrem od Cejlu, takže Kobližnou ulicí. Stejnou trasou náměstí také opouštěli.

Situace se příliš nezměnila ani v roce 1928. Dělnické demonstrace a oslavy 1. máje již vůbec nepochodovaly Českou ulicí, ale přicházely z náměstí 28. října nebo z továren na Cejlu a v okolí buďto ulicí Kobližnou na náměstí Svobody, nebo přes Orlí ulici na Zelný trh. Rašínovou ulicí procházela část účastníků prvomájového průvodu jdoucí z Králova Pole směrem z Lidické ulice a Moravského náměstí a z VI. obvodu.[139] Pouze v jednom případě byla zachycena zpráva v tisku, že brněnské policejní ředitelství nepovolilo plánovaný pochod brněnských zaměstnanců v obchodu po trase Moravské náměstí – Rašínova ulice – náměstí Svobody a manifestaci na náměstí Svobody a akce

valilo se jedno veliké moře lidské. ... Massy lidu pak táhly Rudolfskou za zpěvu Hej Slované a Kde domov můj.“ Lidové noviny 1918, roč. 26, č. 298, s. 1, 30. 10. 1918. Také další manifestace a slavnosti ve zbývajících dnech roku 1918 byly tradičně zahajovány v Besedním domě a poté z nich dav odcházel Solniční a Českou ulicí na nám. Svobody.

[134] Většinou Sokolové a studenti, „odvedení“ a zorganizovaní brněnským Národním výborem od 18.00 h 29. 10. 1928 v Besedním domě, odkud byli odveleni na jednotlivé klíčové lokality k udržování pořádku a příměří mezi Čechy a Němci.

[135] Lidové noviny 1918, roč. 26, č. 298, s. 1, 30. 10. 1918.

[136] Rovnost 1918, roč. 34, č. 291, s. 4, 24. 10. 1918; Rovnost 1918, roč. 34, č. 296, s. 4, 29. 10. 1918. Další informace o „*provokacích*“ brněnských německých obyvatel viz například Lidové noviny 1918, roč. 26, č. 298, s. 1, 30. 10. 1918.

[137] Tradičním místem pořádání levicové prvomájové demonstrace v Brně byl v tomto období Zelný trh.

[138] Brněnské noviny 1918, č. 101, s. 2, 2. 5. 1918. Důležitým faktem však je, že český tisk přinesl seznam jmen českých obchodníků, kteří se rozhodli „*na důkaz své příslušnosti k demokratickému českému národu a sympatii k jeho největší části, k dělnictvu*“ mít na 1. máje zavřeno, a 85 % těchto obchodníků sídlilo na České ulici. Viz Lidové noviny 1918, roč. 26, č. 115, s. 4, 28. 4. 1918; Lidové noviny 1918, roč. 26, č. 117, s. 3, 30. 4. 1918.

[139] Rovnost 1928, roč. 44, č. 116, s. 1, 26. 4. 1928.

587-646_cermakova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 19:17 Stránka 619

byla odkloněna na Jakubské náměstí, kde se veřejné shromáždění zúčastněných uskutečnilo ve velkém sále paláce DOPZu.[140]

Už ne Česká, ale Rašínova ulice byla jako přirozená přístupová komunikace na náměstí Svobody v prvním desetiletí republiky využívána některými velkými organizovanými manifestačními průvody českých polických stran.[141] Česká ulice postupně začala být brněnskými Čechy pociťována jako „komornější" nacionální prostor, nevhodný pro oficiální slavnosti.

Oficiální projevy festivity – oslavy výročí, narozenin státníků, návštěvy hlav státu či vojenské přehlídky – se zkoumaného prostoru dotýkaly pravidelně. Tato skutečnost je dodnes dána polohou Rašínovy ulice jako komunikace mezi Moravským náměstím a nám. Svobody, případně hlavním železničním nádražím. Jakubská ulice a Jakubské náměstí v těchto případech posloužily jako prostory k umístění přebývajícího obecenstva. Obě náměstí (Moravské a Svobody) byla během zkoumaného období spolu se Zelným trhem vnímána jako hlavní náměstí centra. Zatímco váha Zelného trhu zůstávala přibližně stejná (částečně například tradičně dělnické 1. máje, některé sokolské slavnosti a městská výročí[142]), poměr využití mezi nám. Svobody a Moravským náměstím se během 20. let posunul ve prospěch Moravského náměstí. To bylo většinou užito k jádru oslavy s omezeným množství hostů a obecenstva na vybrané a organizované skupiny obyvatelstva (legionáři, Sokolové), zatímco náměstí Svobody bylo buď navštíveno „cestou" na Moravské náměstí, nebo využito k více „lidovým" slavnostem – charitativním akcím, vánočním slavnostem, vojenské hudbě apod. Tuto změnu v pojetí obou náměstí lze chápat jako jeden z průvodních jevů hledání „centra nového Brna", nové brněnské City, při ujasnění si přece jen omezené možnosti čechizace a přivlastnění si starého brněnského centra. Získávání prostoru v původně germanizovaném středu města mělo své hranice a bylo třeba s nimi počítat. Předpokládaný výsledek připadal Čechům ve 20. letech méně úspěšný, než by chtěli. Brněnští Češi se tedy ve 20. letech vrhli cestou nového centra, se vší pompou, všemi oslavnými projevy a velkými plány do budoucna, často zcela konkrétními, podobně jako tehdy z různých důvodů některá další česká a moravská města a zcela v souladu s dobovými moderními urbanistickými tendencemi. Ve 30. letech, kdy největší brněnský stavitelský rozmach v dějinách prudce a nenávratně přibrzdila hospodářská krize, si oficiální představitelé komunální politiky situaci na jednu stranu nechtěli nahlas přiznat (o tom vypovídají některé mediální projevy), na druhou stranu bylo přistoupeno k retuši urbanizačních plánů podle

[140] Tagesbote 1928, roč. 78, 26. 5. 1928.

[141] Za všechny můžeme uvést například tzv. Lidový den 1. července 1928. Původní trasa měla vést přímo přes centrum: Moravské nám. – Rašínova ulice – nám. Svobody – Zámečnická ulice – Pekařská ulice – Mendlovo náměstí – Výstavní ulice – Výstaviště. Tato trasa nebyla schválena policejním ředitelstvím a musela se centru vyhnout. Shromaždiště bylo přeloženo k Besednímu domu, ale protože průvod měl projít Moravským náměstím, byla stanovena takto: Besední dům – Joštova ulice – Moravské nám. – Rooseveltova ulice – ulice Na hradbách – Divadelní ulice – Benešova ulice – Nádražní nám. – Nádražní třída – Hybešova ulice – Václavská ulice – Křížová ulice – ulice Hlinky – Výstavní ulice – Výstaviště.

[142] Koncem 30. let také část oslav narozenin prezidenta Beneše a tryzen za TGM.

587-646_cermakova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 19:17 Stránka 620

reálné situace a pozornost a stavební aktivity obce byly znovu obráceny k centru. Soukromé stavební podniky šly naproti tomu vždy cestou zdravého podnikatelského rozumu – na velkolepé urbanistické plány s nadšením reflektovaly, ovšem až po prvních hmatatelných stavbách financovaných státem či městem. Soukromníci na centrum nikdy nerezignovali. Centrum města stále přirozeně soustřeďovalo hlavní kupní potenciál zákazníků. Byly zde nejbohatší a nejvíce prosperující obchody, lékařské či advokátní praxe, služby apod. Jen nemnohé lokality ve městě mohly centru konkurovat, navíc vždy jen částečně a v mnohem menším měřítku (například Královo Pole, Veveří...). Čeští podnikatelé od čechizace centra nikdy neupustili, naopak, bez omezení komunální politikou předešlého období pokračovala nebývalou měrou.

Přesun oficiálních projevů festivity v meziválečném období na Moravské náměstí, jak již bylo řečeno, přímo souvisí s těmito komplikovanými procesy.

Do roku 1918 se oficiální slavnosti odehrávaly zejména na náměstí Svobody. Zde končily slavnosti Božího těla, zde se konaly vojenské přehlídky a odvody branců na frontu, odtud vycházela vojenská hudba se slavnostní večerkou v předvečer narozenin císařovny Zity v květnu 1918.[143] I po vzniku republiky pochodovali Rašínovou ulicí vojáci. Poprvé masově 13. 11. 1918 k vojenské přísaze nové československé republice z kasáren v Kotlářské ulici na náměstí Svobody.[144] Pravidelně pak po celé sledované období při slavnostních večerkách, například v předvečer narozenin prezidenta Tomáše G. Masaryka nebo výročí 28. října.[145]

Největší slavnosti – návštěvy TGM v Brně či oslavy výročí vzniku republiky – si můžeme velmi vhodně ilustrovat právě na dění roku 1928, kdy shodou okolností proběhly obě.[146]

V červnu 1928 byla slavnostně zahájena Výstava soudobé kultury v Brně jako jubilejní výstava výsledků deseti let samostatné existence státu. Tomáš G. Masaryk ji navštívil celkem třikrát,[147] poprvé 9. června. Návštěva byla ze všech tří hlavní a kromě prohlídky (a „požehnání“) výstavy bylo jejím úkolem slavnostní položení základního kamene právnické fakulty MU.[148] Prezident přijel ze Židlochovic ulicemi Vídenskou, Křížovou, Václavskou, Hybešovu (tedy přes Staré Brno), přes Nádražní náměstí, Masarykovu třídu, náměstí Svobody, Rašínovu ulici na Moravské náměstí, kde byla armádní přehlídka a oficiální přivítání starostou města Tomešem. Odtud jel na výstaviště oklikou kolem centra přes Rooseveltovu ulici, Nádražní náměstí a směrem přes Poříčí; z výsta-

[143] Protože šlo o vojenskou hudbu c. k. rakouské armády, nešla na Joštovu ulici kratší trasou přes Českou ulici, ale prostornější Rašínovou. Tagesbote aus Mähren und Schlesien 1918, roč. 68, 9. 5. 1918.
[144] Den 1918, roč. 7, č. 313, s. 2, 14. 11. 1918.
[145] Při těchto příležitostech vojáci procházeli předem stanovenou trasu. Stejná vojenská hudba 43. pěšího pluku hrála na náměstí Svobody také ve prospěch některých charitativních akcí.
[146] Masaryk navštívil Brno během 20. let čtyřikrát.
[147] Dne 9. června, 15. června, 27. června 1928.
[148] Ostatní návštěvy byly směřovány k detailnější prohlídce výstavních expozic, případně diskuzím a oficiálnímu obědu se zástupci komunální politiky, brněnské Obchodní a živnostenské komory či ostatních hospodářských společenstev.

587-646_cermakova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 19:17 Stránka 621

viště se přemístil na kladení základního kamene PF MU přes Mendlovo náměstí, ulicemi Pekařskou, Husovou, Komenského náměstím a ulicí Veveří. Po tomto ceremoniálu měl jet ulicemi Veveří, Joštovou a Českou do budovy politické správy a poté po obědě v zemském domě odjel přes centrum zpět do Židlochovic. Obecenstvo celé návštěvy bylo velmi přísně organizováno: na Nádražní třídě pod Denisovými sady stáli Skauti (asi 100 osob v jednostupu), dále až k hotelu Padowetz 140 členů hasičských sborů v dvou až trojstupech v krojích, proti nim 30 členů střelecké jednoty v krojích. Oba spolky udržovaly pořádek v obecenstvu za nimi. Celá Masarykova třída byla vyhrazena obecním a měšťanským školám. Děti dorazily pod dozorem učitelů, v případě potřeby se mohly „roztáhnout" až do náměstí Svobody. Ústí ulic a náměstí do Masarykovy třídy školy neobsadily – ústí Kapucínského náměstí patřilo členům Dělnických tělovýchovných jednot v krojích (pečovaly o pořádek z té strany ulice), ústí Zelného trhu Orlům v krojích (-//-), ústí Orlí dvaceti mužům vězeňské stráže v krojích (-//-), ústí ulice U radnice městským úředním zřízencům, ústí Panské a Jánské zůstala volná. Na náměstí Svobody z rohu Panské ulice stál Spolek českých městských úředníků, jinak bylo volné pro vítání běžnými občany, volnou jízdní dráhu držel armádní kordon. V Rašínově ulici po levé straně až k Jakubskému náměstí a Jakubské ulici stály spolky Jednota českobratrská, Československo–jihoslovanská liga s akademickým družstvem Jugoslavia a Svaz Orchestrálních hudebníků, dále od Jakubské k Moravskému náměstí spolek Vesna a Svaz učitelek mateřských škol. Pravá strana Rašínovy ulice byla vyhrazena pro běžné obecenstvo. Na Moravské náměstí směli na speciální povolení členové zemské a komunální správy, legionáři a Sokolové.[149]

Podobnou roli hrál prostor Moravského náměstí při velkých oslavách desátého výročí vzniku republiky. V předvečer samotné oslavy pochodovala městem vojenská hudba 43. pěšího pluku po trase: kasárna v Židenicích – Zábrdovice – Cejl – hlavní nádraží – Masarykova třída – náměstí Svobody – Rašínova ulice – Moravské náměstí – Koliště – kasárna v Židenicích.[150] Dne 28. října se větší část oslav za účasti představitelů komunální i státní správy a legionářů odehrála na Moravském náměstí. Rašínovou ulicí a Jakubským náměstím pouze procházela přehlídka brněnské posádky z náměstí Svobody na Moravské náměstí, které obklopovala nastoupená brněnská posádka. Ulicemi projel generál Holý, zastupující zemského velitele gen. Vojcechovského, a hlavní vojenská přehlídka s oslavou se konala na Moravském náměstí.[151]

Rašínova ulice tedy při podobných akcích sehrávala roli jakési druhé nejprestižnější lokality po Moravském náměstí, ovšem jen z praktických důvodů. Podobně Jakubská a Jakubské náměstí coby přilehlý prostor.

[149] Lidové noviny 1928, roč. 36, č. 286, s. 3, 6. 6. 1928; Den 1928, roč. 17, č. 136, s. 4, 9. 6. 1928; Tagesbote 1928, roč. 78, 9. 6. 1928, A, s. 1, 2; 11. 6. 1928, M, s. 2; 11. 6. 1928, A, s. 2.
[150] Den 1928, roč. 17, č. 255, s. 2, 27. 10. 1928.
[151] Sokolové zorganizovali veřejné cvičení na Zelném trhu. lidové noviny 1928, roč. 36, č. 549, s. 2, 29. 10. 1928; Den 1928, roč. 17, č. 255, s. 2, 27. 10. 1928.

587-646_cermakova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 19:17 Stránka 622

Závěr

Jak tedy můžeme odpovědět na otázku po charakteru obou ulic a Jakubského náměstí během první poloviny meziválečného období? Jaká byla jejich reflexe brněnským obyvatelstvem? K jakým změnám jednak v samotných lokalitách, jednak v jejich vnímání brněnským obyvatelstvem došlo?

Jakubská ulice se ve zkoumaném období svým každodenním životem přikláněla k přilehlé České ulici, k českému nacionálnímu prostoru. České obyvatelstvo v ní získalo početní převahu nad německým, bydlela zde jediná židovská rodina. Větší počet Čechů v ulici je dán jak přítomností Stránského domu, který tuto statistiku svou velikostí, svou orientací (i do České ulice) a zejména výjimečným charakterem poněkud zkresluje, tak vyšším počtem podnájemníků (české národnosti). Lze konstatovat, že směrem k České ulici mezi nájemníky převažují spíše Češi, naopak v domech v blízkosti Rašínovy ulice je poměr českých a německých domácností vyrovnaný, v jednom případě v domě převažují německé. Domácnosti nepůsobí charakterem nacionálně vyhroceným.

Jiný úhel pohledu poskytuje sociální rozvrstvení obyvatel ulice. Lukáš Fasora uvádí, že Česká ulice před 1. světovou válkou náležela k několika málo oblastem v centru Brna s nájmem nižším než v ostatních domech centra.[152] Podle zjištěných povolání obyvatel České ulice z jara roku 1921 (sčítání) tomu tak bylo i po roce 1918 a Jakubská ulice se v tomto směru přiklání k České. V porovnání se sousední Rašínovou ulicí značná skupina nájemníků v domech na Jakubské náležela k nižší nebo nižší střední sociální vrstvě společnosti. Tato skutečnost byla dána pravděpodobně méně komfortní úrovní bydlení ve starých domech uličky.[153] Jakubskou ulici můžeme označit za téměř „dobrou“ (pověstí, lokalitou), ale v žádném případě ne reprezentativní adresu.

Majiteli domů byly častěji soukromé než právnické osoby, ve dvou případech šlo o příslušníky staroměšťanské populace,[154] hlásící se k německé národnosti a patrně nijak výrazně neusilující o modernizaci a vyšší rentabilitu svých domů. Snad proto koncem 1. světové války nacházíme v Jakubské uličce několik živností, které byly již tehdy vnímány jako anachronické, archaické a málo výdělečné. Mizí z ulice po generační výměně majitelů.

Ulička se dostala do nezáviděníhodné situace „zapadlé ulice v centru“ – přitom šlo přinejmenším z komunikačního hlediska o paradox, hovoříme o hlavní a nejkratší komunikaci z České ulice směrem ke kostelu sv. Jakuba a prostoru kolem ulice Jezuitské. Jakubská se s tímto problémem pokusila již ve 20. letech vyrovnat nástupem většího počtu nových českých firem (z výše uvedených důvodů bylo v ulici takovýchto změn nadprůměrné množství), ale vítězné řešení nalezla až během let třicátých. Nevýhodu staré uličky v dynamickém centru obrátila ve svůj prospěch a vsadila na jeden

[152] L. FASORA, *Svobodný občan ve svobodné obci?,* s. 191–192.
[153] Vyšší počet méně kvalitních bytů.
[154] Například Philipině Pasdirek, majitelce domu Jakubská č. 5, je v okamžiku sčítání 68 let.

587-646_cermakova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 19:17 Stránka 623

konkrétní druh živnosti: zatímco v roce 1917 zde byly jen dva menší hostince, v polovině 30. let publikace *Společenstva hostinských a kavárníků v Brně* uvádí v ulici šest kavárenských a hostinských podniků.[155]

Při srovnání s okolními ulicemi lze konstatovat, že Jakubská ulice byla již před rokem 1918 spíše česká a během 20. let byla rychle a bez problémů dále počešťována. V paměti brněnských obyvatel však přes svou tehdejší malebnost nezanechala výraznější stopu, byla vnímána spíše jako „odbočka" z České ulice.

Rašínova ulice je svým charakterem naprosto odlišná. V první řadě této ulici scházel a dodnes schází „genius loci". Jakubská ulice není zmiňována v žádném z dobových průvodců pro svou marginalitu, ale k Rašínově jakoby si obyvatelé nevytvářeli žádný hlubší emoční vztah. Tuto tvář jí do jisté míry vtiskl praktický důvod jejího proražení – Rašínova ulice měla v centru hlavně komunikační úlohu.[156]

Lukáš Fasora ve své práci uvádí, že před 1. světovou válkou náležela tato lokalita jednoznačně k prvořadým „dobrým adresám" města s nejvyšším nájemným.[157] Nemohu posoudit přímou výši nájemného po roce 1918, ovšem podle sčítacích operátů ulice z roku 1921 zde ve vysokém počtu bydlela střední a vyšší střední sociální vrstva obyvatelstva. Rozdíl s ulicí Jakubskou zřetelně vyplyne například při srovnání volby povolání dospělých dětí majitelů bytů. Zatímco v „chudé" Jakubské ulici nastupovali výhradně do zaměstnaneckého poměru, často dělnických či služebných povolání, dospělé děti nájemnických rodin z ulice Rašínovy, Běhounské či z náměstí Svobody se většinou profilovaly jako bankovní, státní či jiní úředníci, zaměstnanci na vyšších postech (s vyšším dosaženým vzděláním) nebo jako samostatní živnostníci.[158] Dívky byly v mnohých případech ponechávány „v domácnosti", což je pro Jakubskou nebo Českou ulici málo obvyklé. Na Rašínově, Běhounské ulici a náměstí Svobody nacházíme také vyšší počet vdov a svobodných soukromnic, žijících z podnájemníků „na byt".[159] Sociální skladba obyvatelstva domů potvrzuje stále trvající „dobrou adresu" ulice. Byla samozřejmě podmíněna jak mimořádnou lokalitou, tak novou a reprezentativní zástavbou s vyšší úrovní bydlení. Z tohoto faktu pak vyplývala také přítomnost některých prestižních povolání, vázaných na dostatečně solidní lokalitu. Například praxe advokátních kanceláří je pro ulici charakteristická a notáři se (z reprezentativních důvodů?) kromě Rašínovy ulice v Brně usídlovali již pouze na náměstí Svobody, Zelném trhu, Masarykově třídě a Běhounské ulici, tedy v lokalitách podobně „exkluzivních".

Po stránce národnostní byla ulice roku 1918, stejně jako většina centra, převážně německá, což podpořila i ona „dobrá adresa" – v dané sociální vrstvě v centru převažovalo německé obyvatelstvo. Statisticky v roce 1921 převažovaly německé domácnosti.

---

[155] L. MASUR, *Společenstvo hostinských a kavárníků v Brně.*

[156] Také náměstí Svobody proražením nové ulice ztratilo onu žádoucí „malebnost", estetiku uzavřenějšího, ucelenějšího prostoru s historickou pamětí, ke které si obyvatelé vždy snáze vytvářejí silnější a sentimentálnější pouta.

[157] L. FASORA, *Svobodný občan ve svobodné obci?,* s. 191.

[158] Oproti České ulici ne tak často v podnicích svých rodičů.

[159] Značné procento těchto soukromnic, zejména svobodných, bylo vyššího věku a brněnskými rodačkami.

587-646_cermakova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 19:17 Stránka 624

Jak však bylo v Brně běžnou praxí, neváhaly zaměstnávat české služebnictvo nebo ubytovat české podnájemníky „na byt". Obyvatelé ulice židovské národnosti, v porovnání s ryze českými ulicemi centra zastoupení početněji, se soustředili zejména v nárožním domě Rašínova č. 2, kde žilo celkem 7 domácností z 10 v ulici. Převážně se hlásili k židovské víře, ovšem k německé národnosti. V prostoru obou ulic se roku 1921 také vyskytl jediný případ obyvatele židovského vyznání považujícího se ze Čecha. Tato statistika jen znovu potvrzuje známou skutečnost, že brněnští Židé se v naprosté většině případů přikláněli k německému obcovacímu jazyku a na stranu svých německých spoluobčanů.

Na levé straně ulice se národnostní situace během prvního desetiletí čsl. republiky výrazněji nezměnila. Umístěním německé školy, německé fary[160] a zejména Rohrerovy tiskárny byla oběma národnostmi vnímána jako německá – můžeme to konstatovat i pro dům Rašínova č. 1, neboť jeho obyvatelé německé národnosti byli nejen v početní převaze nad ostatními dvěma, ale domácnosti byly mimořádně shodně nacionálně vyhraněné i ve věci služebnictva.

Pravá strana svůj německý nacionální charakter ztrácela, patrně nebyl po vnější stránce nikdy tolik silný. Jednou z příčin tohoto jevu byly také odlišné funkce budov na obou stranách ulice – obchodní život ulice se odehrával zejména na její pravé straně. Z ryze praktických důvodů zde vedle sebe koexistovali obchodníci i živnostníci obou národností již před rokem 1918, i když německých bylo početně více. Řada změn ve složení obchodního a živnostenského zázemí ulice ve sledovaném období proběhla, počet rušených a odcházejících německých firem ale nebyl ve srovnání s celým brněnským centrem nijak výjimečný. Nápadnějším jevem ve 20. letech je „útok" na ulici z pozic středních vrstev české inteligence – přibývá zde lékařských a právnických praxí, částečně na úkor německých kolegů, kteří tento prostor dříve ovládali. Podobnou snahu spatřujeme i u administrativ nově příchozích velkých firem a akciových společností, které domy na pravé straně ulice počešťují svými ubytovanými zaměstnanci (Rašínova č. 10). Mezi obyvatelstvem domů na pravé straně ulice není znát výraznější nacionální vyhraněnost.

Důležité je srovnání Rašínovy ulice se sousedním Jakubským náměstím. Zatímco pravá strana ulice byla roku 1917 německá nacionálně všeobecným charakterem bez emočních vlastností, povaha levé strany ulice se blíží charakteru Jakubského náměstí. To totiž náleželo k prostoru vnímanému jako veřejný prostor pro brněnské německé obyvatele nacionálně-privátní. A je samozřejmě velkým rozdílem, snažili-li se Češi získat další mety kdekoli uvnitř brněnského centra a sáhli-li po tomto nacionálně-soukromém prostoru.

Jak již bylo uvedeno, brněnští Češi se ve 20. letech dali cestou vybudování nového centra, jednak moderního, jednak ryze českého, očištěného od národnostních konfliktů (jak si alespoň podvědomě představovali). Soukromá česká sféra plynule

[160] Jen dva zde žijící kněží byli Češi.

587-646_cermakova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 19:17 Stránka 625

pokračovala v čechizaci centra a konfliktním územím se mohlo stát právě Jakubské náměstí. Převrat roku 1918 ale poněkud změnil „vojenský" potenciál obou národností. Zatímco ještě roku 1918 vyvolal prodej Plzeňského dvora z německých do českých rukou na německé straně výraznou nelibost a expanze českých studentů směrem k německému korsu se mohla stát zdrojem veřejných potyček, prodej Thonetova domu (a tím i kavárny) do rukou českého restauratéra Nekvapila a zřízení nové kavárny s českým majitelem takové veřejné pobouření nevyvolal. Německý ráz Jakubského náměstí a jeho náležitost ke korsu byly již v té době silně ohroženy. Náměstí se stávalo společným veřejným prostorem (nejen) obou hlavních národností, a to zejména po zániku Švechatské pivnice v polovině 20. let a následně po dostavbě paláce DOPZ. Palác byl využíván všemi brněnskými národnostmi a menšinami, podobně jako později ve 30. letech v menší míře pasáž Typos. Valnou zásluhu na těchto změnách měly zejména prodeje domů na náměstí některým českým bankám, ale i například již zmiňovaný prodej Plzeňského dvora a tím vznik výrazně českého podniku se společenským vlivem, zasahujícím do okolí domu. Ve 20. letech došlo k odebírání prostoru Jakubského náměstí ze strany českého obyvatelstva.[161]

V celkové skladbě obchodů a živností na Jakubském náměstí proběhlo výrazně větší množství změn než v okolních ulicích, ale nikoli ve vzájemném poměru mezi jednotlivými národnostmi jejich provozovatelů a majitelů (mimo zmiňovanou živnost kavárenskou a hostinskou). V této sféře Češi na Jakubské náměstí výrazněji neexpandovali.

Jakubské náměstí bylo jednoznačně „dobrou adresou". Sociální skladba jeho obyvatel byla stejná jako v případě Rašínovy ulice. Příčinou byla nejen lokalita s dobrou pověstí a výhodnou polohou, ale samozřejmě i nová reprezentativní zástavba náměstí.[162] Po národnostní stránce byl počet Čechů a Němců žijících na náměstí téměř shodný, podobný byl poměr mezi židovskými obyvateli přiklánějícími se k německé a k hebrejské národnosti. V obou lokalitách (Jakubské náměstí, Rašínova) můžeme konstatovat vysoký počet služebnictva a naopak celkově nižší průměrný počet podnájemníků na byt – procento zastoupení obou sociálních skupin v obyvatelstvu obou lokalit (1921) je téměř stejné.

Co se týká každodenního vjemu všech tří lokalit ze strany brněnských obyvatel, zanechalo Jakubské náměstí nejvýraznější otisk. Je místem svátečním, „nedělním", prostorem s rušným společenským životem, ať už německým či později německým a českým. Směřování ke společnému veřejnému prostoru – ani ne tak na ploše náměstí, jako v jeho společenských podnicích – vrcholilo v 30. letech (do roku 1938). Palác

[161] Očividný je například přerod ryze německé kavárny Margarettenhof (Běhounská č. 12, nárožní dům mezi Běhounskou, Kozí ulicí a Jakubským náměstím naproti Thonetovu domu) v pozdější kavárnu Adria.

[162] Přibližně stejná je průměrná velikost domácnosti v obou lokalitách – oproti menším domácnostem v Jakubské ulici. Tato informace je samozřejmě zkreslena výjimečně velkými domácnostmi (ať už šlo o chudší nájemníky v bytech ve dvorech domu apod. nebo naopak o nezvykle početné domácnosti některých živnostníků, ubytovávající část personálu nebo učně), ale takovéto početné domácnosti nacházíme ve většině domů obou lokalit, takže srovnání se tolik nemýlí.

587-646_cermakova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 19:17 Stránka 626

DOPZ, ale později také kavárna Biber a Savoy se stali v Brně podniky, kde se bylo možno setkat s příslušníky obou hlavních brněnských národností, samozřejmě určitého zaměření, smýšlení, politického názoru, případně sociálního původu. Rašínova ulice si svůj slavnostní ráz udržovala z praktických důvodů, tato její úloha byla během 20. let dokonce prohloubena ze strany představitelů komunální správy, pro běžný život ulice to však nemělo žádný význam.

Prostor mezi českým a německým korsem nebyl anacionální. Hranice vlivu obou národností ve společenském životě veřejného prostoru lokality se v průběhu 20. let 20. století posouvala směrem k německému korsu. Češi infiltrovali jako nájemníci do domů reprezentativní Rašínovy ulice a Jakubského náměstí, ale kromě Jakubské ulice nezískali početní převahu. Tak jako Jakubská ulice byla přikloněna na českou stranu, Rašínova neztrácela svůj spíše německý charakter, a to zejména zásluhou zástavby levé strany ulice. Úspěch Češi zaznamenali na Jakubském náměstí, kde svou přítomností a vlastnictvím podniků s kulturně-společenskou funkcí zasahovali až na sám kraj německého korsa.

587-646_cermakova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 19:17 Stránka 627

Dům	počet domácností	Č	N	Ž	Ž-N	Ž-Č	smíšené	průměrná velikost domácnosti	nejméně početná domácnost	nejvíce početná domácnost		
Jakubská č. 1	6	6						3,5	1	7	Česká č. 8	
Jakubská č. 2	19	17	1				1 Č + N	6,05	2	10	Česká č. 6	
Jakubská č. 3	1		1					2				
Jakubská č. 4	7	6	1					4,43	1	8		
Jakubská č. 5	9	4	3				2 Č + N	4,22	1	8		
Jakubská č. 6											Rašínova č. 3	škola
Jakubská č. 7	13	4	8		1			3,38	1	8		
Jakubská č. 9	11	5	6					3	1	5		
Jakubská č. 11	14	7	7					2,43	1	9	Rašínova č. 5	fara
ulice Jakubská	**80**	**49**	**27**		**1**		**3 Č + N**					
Jakubské nám č. 1	5	1	4					5,6	2	10	Běhounská č. 9	kavárna
Jakubské nám č. 2	9	4	5					5	2	6	Rašínova č. 8	
Jakubské nám č. 3	6	4	1		1			5	2	8	Rašínova č. 10	
Jakubské nám č. 4	11	3	5		1		1 Ž-N + Ž-Č, 1 Ž-N + N	4,73	3	6		
Jakubské nám č. 5	3		2	1				6	1	11		pivnice
Jakubské nám č. 6	1											hotel
Jakubské nám č. 7	9	3	5	1				5,22	3	8	Běhounská č. 13	
Jakubské náměstí	**43 + 1**	**15**	**22**	**2**	**2**		**2**					
Rašínova č. 1	12	1	10		1			4,83	3	7	nám. Svobody č. 4	
Rašínova č. 2	23	8	8	3	4			4,6	1	10	nám. Svobody č. 5	
Rašínova č. 3											Jakubská č. 6	škola
Rašínova č. 4/6	1	1						5				hostinec
Rašínova č. 5	14	7	7					2,43	1	9	Jakubská č. 11	fara
Rašínova č. 7	2		2					6,5	5	8	Moravské nám. č. 5	tiskárna
Rašínova č. 8	9	4	5					5	2	6	Jakubské nám. č. 2	
Rašínova č. 10	6	4	1		1			5	2	8	Jakubské nám. č. 3	
Rašínova č. 12	5		4		1			5,2	3	8		lázně
ulice Rašínova	**72**	**25**	**37**	**3**	**7**							

Tabulka č.1. Struktura domácností ulic Rašínova, Jakubská a Jakubského náměstí podle sčítacích operátů sčítání lidu 1921 (Č – česká; N – německá; Ž – židovského vyznání a národnosti; Ž-N – židovského vyznání a uvedené německé národnosti; Ž-Č – židovského vyznání a uvedené české národnosti).

Dům	počet osob	Č	N	Ž	Ž-N	Ž-Č	jiné	počet podnájemníků v domě	počet služebnictva v domě		
Jakubská č. 1	21	21						5	1 (Č)	Česká č. 8	
Jakubská č. 2	115	100	14	1				23	7 služek (Č) + 2 hospodyně (Č)	Česká č. 6	
Jakubská č. 3	2		2								
Jakubská č. 4	31	30	1					13	2 služky (Č)		
Jakubská č. 5	38	28	10					14	2 služky (Č)		
Jakubská č. 6										Rašínova č. 3	škola
Jakubská č. 7	44	18	24		2			15			
Jakubská č. 9	33	13	20					7	1 služka (N) + 1 hospodyně (Č)		
Jakubská č. 11	34	20	14					5	2 služky (N) + 1 hospodyně (N)	Rašínova č. 5	fara
ulice Jakubská	**318**	**230**	**85**	**1**	**2**			**82**	**19**		
Jakubské nám. č. 1	28	9	19					0	4 služky (4Č) + 1 vychovatelka (N)	Běhounská č. 9	kavárna
Jakubské nám. č. 2	45	20	21		2		2 Jihoslované	7	4 služky (1 Č + 3 N) + 1 hospodyně (N)	Rašínova č. 8	
Jakubské nám. č. 3	30	21	2		6		1 Slovinka	4	4 služky (3 Č + 1 Slovinka)	Rašínova č. 10	
Jakubské nám. č. 4	52	18	25		7	2		2	7 služek (4 Č + 3N) + 4 kuchařky (2 Č + 1 N + 1 Ž-N)		

Tabulka č. 2. Počty obyvatel ulic Rašínova, Jakubská a Jakubského náměstí podle sčítacích operátů sčítání lidu 1921 (Č – česká; N – německá; Ž – židovského vyznání a národnosti; Ž-N – židovského vyznání a uvedené německé národnosti; Ž-Č – židovského vyznání a uvedené české národnosti).

Dům	počet osob	Č	N	Ž	Ž-N	Ž-Č	jiné	počet podnájemníků v domě	počet služebnictva v domě		
Jakubské nám. č. 5	25	1	15	4	4		1 Ž-Maďar	7	1 služka (N) + 1 vychovatelka (N)		pivnice
Jakubské nám. č. 6	15	15									hotel
Jakubské nám. č. 7	47	19	24	4				5	3 služky (Č)	Běhounská č. 13	
Jakubské náměstí	**242**	**103**	**106**	**8**	**19**	**2**	**4**	**25**	**30**		
Rašínova č. 1	58	9	45		4			4	5 služek (2 Č + 3 N)	nám. Svobody č. 4	
Rašínova č. 2	107	44	30	18	13		1 Slovinka + 1 Maďarka	8	14 služek (10 Č + 3 N + 1 Slovinka) + 1 vychovatelka (N) + 1 hospodyně (1 Č) + 1 kuchařka (Č)	nám. Svobody č. 5	
Rašínova č. 3										Jakubská č. 6	škola
Rašínova č. 4/6	5	5							1 služka (Č)		hostinec
Rašínova č. 5	34	20	14					5	2 služky (N) + 1 hospodyně (N)	Jakubská č. 11	fara
Rašínova č. 7	13	13								Moravské nám. č. 5	tiskárna
Rašínova č. 8	45	20	21		2		2 Jihoslované	7	4 služky (1 Č + 3 N) + 1 hospodyně (N)	Jakubské nám. č. 2	
Rašínova č. 10	30	21	2		6		1 Slovinka	4	4 služky (3 Č + 1 Slovinka)	Jakubské nám. č. 3	
Rašínova č. 12	26	8	14		3		1 Ukrajinec	10	3 služky (Č)		lázně
ulice Rašínova	**318**	**140**	**126**	**18**	**28**		**6**	**38**	**37**		

Dokončení tabulky č. 2.

587-646_cermakova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 19:17 Stránka 630

SEZNAM PŘÍLOH:

Příloha č. 1: Reklama firmy Čihák roku 1927 (již po přestěhování do domu Rašínova č. 5). Alois V. KOŽÍŠEK (ed.), *Brno roku 1927 v obrazech*, Praha 1927, s. 58.

Příloha č. 2: Pohled na dům Rašínova č. 8 (Jakubské nám. č. 2). Nedatováno, 1. polovina 20. století. Uloženo v Archivu města Brna (dále AMB), fond U 7 Sbírka fotografií, sign. IIIa 78.

Příloha č. 3: Interiér koloniálu Foit a Paiker. Nedatováno, 1. polovina 20. století. Foto převzato z publikace Vladimír FILIP, *Brno. Staré pohlednice. X. Jakubské náměstí a okolí…*, Brno b. d., s. 21.

Příloha č. 4: Pražírna kávy firmy Foit a Paiker, umístěná ve sklepě domu Rašínova č. 8. Nedatováno, 1. polovina 20. století. Foto soukromá sbírka.

Příloha č. 5: Reklamní pohlednice pivnice A. Hradecký. Nedatováno, před rokem 1919. Foto převzato z publikace Vladimír FILIP, *Brno. Staré pohlednice. X. Jakubské náměstí a okolí…*, Brno b. d., s. 20.

Příloha č. 6: Reklama firmy A. Konrát, sídlící na adrese Rašínova č. 2, v jednoduché podobě, v jaké byla otiskována po celá 20. léta 20. století. *41. výroční zpráva Národní jednoty pro jihozápadní Moravu za rok 1926*, Brno 1927, s. 118.

Příloha č. 7: Pohled na dům Rašínova č. 2 – reklama firmy A. Konrát z roku 1927. Alois V. KOŽÍŠEK (ed.), *Brno roku 1927 v obrazech*, Praha 1927, s. 38.

Příloha č. 8: Reklama firmy *Gramophone-Import-Company,* sídlící na adrese Rašínova č. 2. *Brněnské výstavní trhy 1922*, Brno 1922, nestránkováno.

Příloha č. 9: Reklama firmy Ing. Otakara Basela, sídlící na adrese Rašínově č. 2, propagující také ve své době oblíbené motocykly Indian. *Brněnské výstavní trhy 31. 7.–15. 8. 1927*, Brno 1927, nestránkováno.

Příloha č. 10: Pohled na Rašínovu č. 2 a 1 z náměstí Svobody. 1928. Uloženo v AMB, fond U 22 Sbírka pohlednic, sign. XVIIIa-58.

Příloha č. 11: Reklama sklenářství Hugo Táborského z roku 1927. Převzato z publikace Alois V. KOŽÍŠEK (ed.), *Brno roku 1927 v obrazech*, Praha 1927, s. 18.

587-646_cermakova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 19:17 Stránka 631

Příloha č. 12: Městské Ústřední lázně na Rašínově ulici. Nedatováno. Uloženo v AMB, fond U 7 Sbírka fotografií, sign. IIIa 69.

Příloha č. 13: Levá strana Jakubské ulice. 1913. Uloženo v AMB, fond Nová sbírka fotografií, sign. 1151.

Příloha č. 14: Pohled na Jakubské náměstí s fiakry. Nedatováno, 1. polovina 20. století. Uloženo v AMB, fond U 7 Sbírka fotografií, sign. IXc 23.

Příloha č. 15: Vnitřní zahrádka Švechatské pivnice na Jakubském náměstí. Nedatováno, 1. polovina 20. století. Uloženo v AMB, fond U 7 Sbírka fotografií, sign. VIc 59.

Příloha č. 16: Pohled z Rašínovy ulice ke kostelu sv. Jakuba. 1949. Uloženo v AMB, fond U 22 Sbírka pohlednic, sign. XXIc-9.

Příloha č. 17: Pohled do interiéru dvoupatrové kavárny Thonethof v domě Jakubské nám. 1. Před rokem 1907. Pohlednice převzata z publikace Karel Altmann – Zdeňka Kudělková – Vladimír Filip, *Zmizelý svět brněnských kaváren,* Brno 2008, katalog výstavy.

Barevná příloha č. LXXVIII: Hotel Plzeňský dvůr. 1923. Pohlednice podle Oskara Schmiedta. Uloženo v AMB U 22 Sbírka pohlednic, sign. XXI-1.

Barevná příloha č. LXXIX: Pohled na Rašínovu č. 2 a 1 z náměstí Svobody. 1915. Uloženo v AMB, fond U 22 Sbírka pohlednic, sign. XVIIIa-24.

Barevná příloha č. LXXX: Pohled z Moravského náměstí do Rašínovy ulice. Po roce 1911. Uloženo v AMB, fond U 22 Sbírka pohlednic, sign. XVa-12a.

Barevná příloha č. LXXXI: Pohled na severní stranu Jakubského náměstí. Nedatováno, mezi lety 1906–1919. Uloženo v AMB, fond U 22 Sbírka pohlednic, sign. XXIa-4.

587-646_cermakova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 19:17 Stránka 632

Jana Čermáková

Die Brünner Nationalkorsos und das Brünner Stadtzentrum in den Jahren 1918–1928
I. Der Raum zwischen den beiden Korsos

ZUSAMMENFASSUNG

In den vergangenen Jahren wurde eine Erforschung des Kollektivgedächtnisses und lokaler Identitäten der Brünner Einwohner und deren Veränderungen im Laufe des 20. Jahrhunderts durchgeführt. Die Forschung, von deren Ergebnissen der vorliegende Beitrag herausgeht, widmete sich dem auffallendsten und von der nationalen sowie sozialen Seite her kompliziertesten Teil der Stadt, nämlich ihrem Zentrum, einem Bereich, der bis Mitte des 19. Jahrhunderts durch die Stadtmauer umgeben gewesen war, und seiner nächsten Umgebung.

Im Stadtzentrum kam es nach 1918 zu wesentlichen Veränderungen in der politischen, nationalen, gesellschaftlichen und wirtschaftlichen Situation und der Artikel widmet sich gerade dem ersten Jahrzente der Tschechoslowakischen Republik, das in Brünn einen nie dagewesenen allseitigen Aufschwung brachte. Der untersuchte Raum wurde auf die Hauptstraßen der „Stadt intra muros" in der Achse Mährischer Platz – Hauptbahnhof beschränkt, mit Nachdruck auf zwei Nationalkorsos – die Česká-Straße (tschechisches Korso) und die Běhounská-Straße (deutsches Korso). Weiter wurde der Raum verfolgt, wo sie zusammengeflossen waren, und die nächste Umgebung. Der erste, umfangreichere Teil der Studie ist dem Raum zwischen den Korsos, nämlich der Jakubská- und Rašínova-Straße und dem Jakobsplatz (Jakubské náměstí) gewidmet.

Als Quelle dienten die reichen Exzerpte aus der Tagespresse der Randjahre der verfolgten Periode (1918 und 1928), zeitgenössische Drucksachen (Jahresberichte, Repräsentations- und Werbematerialien und Kataloge, Stadtführer usw.), Adressbücher der Stadt Brünn und des Großen Brünn aus den Jahren 1917–1930, die zeitgenössische Literatur, publizierte sowie in Handschrift gebliebene oder mündliche Erinnerungen, Umfragen u.a. Für eine detailliertere Erforschung der Einwohner der betreffenden Straßen wurden besonders Informationen aus der ersten Volkszählung nach der Entstehung der Republik verwendet, die 1921 durchgeführt worden war.

Die Ergebnisse der Untersuchung der drei angeführten Lokalitäten veranlassten folgende Schlussfolgerungen:

1. Jakubská-Straße. Der Charakter der kleinen Gasse (9 Orientierungsnummern) war einerseits durch die Nachbarschaft mit der Česká-Straße, dem tschechischen Korso, andererseits durch ihre alte, unsanierte Bebauung stark beeinflusst. Sie soziale Zusammensetzung der Mieter am Anfang der 1920er Jahre weist Angehörige der mittleren und niedrigeren Bevölkerungsschicht auf, die in absoluter Mehrheit Angestellte waren. Obwohl in der Gasse ein Paar Witwen und ledige Frauen wohnten, die aussch-

587-646_cermakova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 19:17 Stránka 633

ließlich aus Untermieteeinkommen lebten, war auch sonst die Gesamtzahl der Mieter pro Wohnung ungewöhnlich hoch (siehe Tab. 2). In der Straße überwog die tschechische Nationalität, in Richtung Rašínova-Straße erhöhte sich die Zahl deutscher Einwohner. Haushalte der beiden Nationalitäten weisen keinen national ausgeprägten Charakter aus.

Die ältere Bebauung der Gasse bot weder bequemes und repräsentatives Wohnen noch Geschäftsräumlichkeiten. Am Anfang der verfolgten Periode ist dort ein buntes Gemisch von Gewerben und Geschäften zu beobachten, darunter auch leicht anachronische Unternehmen. Die waren die ersten, die in den 20er Jahren verschwanden, und nach dem Generationswechsel der Hausbesitzer kam es zu Veränderungen, zur Belebung und Modernisierung der Geschäfte, die von der lukrativen Lage im Stadtzentrum profitierten. Einen ausgeprägten Charakter bekam die Gasse erst in den 1930er Jahren, wo dort insgesamt sechs Gasthäuser im Betrieb waren.

2. Rašínova-Straße. Sie war eine Repräsentationsstraße, die zwischen zwei wichtigen Brünner Plätzen zum Schluss der Stadtsanierung im Jahre 1900 durchgebrochen worden war. Die repräsentative Bebauung mit komforten Wohungen inmitten der Stadt wurde durch mittlere und höhere Bevölkerungsschichten bewohnt. Die ursprünglich deutsche Straße wurden auf der rechten Seite allmählich tschechisiert, besonders was Geschäfte und Gewerbe betrifft. Das Verdrängen der Deutschen kam eher nur bei ärztlichen Praxen und Anwaltskanzleien zum Ausdruck, andere Veränderungen in Gewerben waren nicht national, sondern eher fachlich bedingt. Die linke Straßenseite bildete ein einziges Wohnhaus mit ausschließlich deutschen Haushalten, einer deutschen Schule und Pfarre sowie der Druckerei des deutschen Verlags, der u.a. die Tageszeitung *Tagebote aus Mähren und Schlesien* herausgab. Diese Straßenseite verlor in den 20er Jahren ihren deutschen Charakter nicht, der bis zum Nationalextremismus neigte. Die Straße diente besonders als Kommunikation und vermisste einen starken „genius loci“. Im Gedächtnis der Zeitgenossen hinterließ sie keine deutliche Spur.

Das Verhältnis zwischen der tschechischen und deutschen Bevölkerung der Straße war am Anfang der 20er Jahre fast ausgeglichen, leicht zugunsten der Deutschen. Den gesellte sich aber ein beträchtlicher Teil der jüdischen Einwohner der Straße an. Eine Ausnahme bildeten die Familien im Haus Nr. 2, die sich zur jüdischen Nationalität meldeten. In diesem Haus (in privaten Räumen) versammelten sich auch einige jüdische Vereine.

3. Jakobsplatz. Am Anfang der verfolgten Periode gehörte der Platz zum deutschen Korso in der benachbarten Běhounská-Straße, also zum deutschen national-privaten öffentlichen Raum. In den ersten 20 Jahren des 20. Jahrhunderts wurde er schrittweise saniert. Das Wohnniveau war dort also, ähnlich wie die Mieten, hoch (dasselbe galt für die Rašínova-Straße). Die Haushalte gehörten meistens zur mittleren und höheren Bevölkerungsschicht. Das Verhältnis zwischen tschechischen und deutschen Einwohnern war ähnlich wie in der Rašínova-Straße, einige Haushalte waren jedoch - z.B. in der Frage der Dienerschaft - eher national ausgeprägt. Jüdische Einwohner waren meistens jüdischer Konfession und deutscher Nationalität. Ges-

587-646_cermakova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 19:17 Stránka 634

chäfte und Betriebe waren sowohl tschechisch, als auch deutsch und jüdisch, obwohl in dem betreffenden Jahrzente in ihrer Zusammensetzung große Veränderungen erfolgten; es handelte sich aber meistens nicht um die Veränderung der Nationalität des Besitzers, sondern des Fachs des Unternehmens. Dies galt nicht für Gasthäuser und Cafés. In diesem Bereich kamen auf dem Platz mehrere wichtige deutsche Lokale unter, die gemeinsam mit dem Raum des Ostteils des Platzes Bestandteil des deutschen Korsos gewesen waren. Sie wurden durch tschechische Lokale ersetzt, in welchen sich aber parallel die beiden erwähnten Nationalitäten zusammenfanden. Auf diese Weise sowie auch anders wurde der Jakobsplatz durch tschechische Einwohner beeinträchtigt und als öffentlicher Raum den deutschen Mitbürgern entnommen.

Der Raum zwischen den beiden Korsos war national nicht unausgeprägt. Die Grenze zwischen dem tschechischen und deutschen Korso, dem tschechischen und deutschen national-privaten öffentlichen Raum wurde im Verlauf der 1920er Jahre eindeutig und unaufhaltbar in Richtung zum deutschen Korso verschoben; im Alltagsleben waren die beiden Nationalitäten in diesem Raum eher ausgeglichen. Die „große Geschichte“ und offizielle Veranstaltungen betrafen zwar die Rašínova-Straße und den Jakobsplatz, ihren Charakter beeinflussten sie jedoch kaum. Die Rašínova-Straße wurde für offizielle Veranstaltungen besonders wegen ihrer geographischen Lage in der Stadt, weniger wegen des „genius loci“ gewählt. Der Jakobsplatz vermisste einen „genius loci“ nicht, verlor aber im Laufe der 20er Jahre den Charakter des rein deutschen öffentlichen Raums. Die Jakubská-Gasse wurde als marginal wahrgenommen.

587-646_cermakova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 19:17 Stránka 635

Příloha č. 1: Reklama firmy Čihák roku 1927 (již po přestěhování do domu Rašínova č. 5).

587-646_cermakova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 19:17 Stránka 636

Příloha č. 2: Pohled na dům Rašínova č. 8 (Jakubské nám. č. 2). Nedatováno, 1. polovina 20. století.

Příloha č. 3: Interiér koloniálu Foit a Paiker. Nedatováno, 1. polovina 20. století.

Příloha č. 4: Pražírna kávy firmy Foit a Paiker, umístěná ve sklepě domu Rašínova č. 8. Nedatováno, 1. polovina 20. století.

587-646_cermakova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 19:17 Stránka 638

Příloha č. 5: Reklamní pohlednice pivnice A. Hradecký. Nedatováno, před rokem 1919.

Příloha č. 6: Reklama firmy A. Konrát, sídlící na adrese Rašínova č. 2, v jednoduché podobě, v jaké byla otiskována po celá 20. léta 20. století.

587-646_cermakova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 19:17 Stránka 639

Příloha č. 7: Pohled na dům Rašínova č. 2 – reklama firmy A. Konrát z roku 1927.

587-646_cermakova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 19:17 Stránka 640

Příloha č. 8: Reklama firmy Gramophone-Import-Company, sídlící na adrese Rašínova č. 2.

Příloha č. 9: Reklama firmy Ing. Otakara Basela, sídlící na adrese Rašínově č. 2, propagující také ve své době oblíbené motocykly Indian.

Příloha č. 10: Pohled na Rašínovu č. 2 a 1 z náměstí Svobody. 1928.

Příloha č. 11: Reklama sklenářství Hugo Táborského z roku 1927.

587-646_cermakova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 19:17 Stránka 642

Příloha č. 12: Městské Ústřední lázně na Rašínově ulici. Nedatováno.

Příloha č. 13: Levá strana Jakubské ulice. 1913.

587-646_cermakova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 19:17 Stránka 643

Příloha č. 14: Pohled na Jakubské náměstí s fiakry. Nedatováno, 1. polovina 20. století.

Příloha č. 15: Vnitřní zahrádka Švechatské pivnice na Jakubském náměstí.
Nedatováno, 1. polovina 20. století.

587-646_cermakova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 19:17 Stránka 644

Příloha č. 16: Pohled z Rašínovy ulice ke kostelu sv. Jakuba. 1949.

587-646_cermakova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 19:17 Stránka 645

Příloha č. 17: Pohled do interiéru dvoupatrové kavárny Thonethof v domě Jakubské nám. 1 před rokem 1907.

587-646_cermakova_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 19:17 Stránka 646

SEZNAM AUTORŮ

647-658_autori_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 19:22 Stránka 648

Seznam autorů sborníku Brno v minulosti a dnes 21/2008

Mgr. Robert Antonín, výzkumný pracovník Výzkumného střediska pro dějiny střední Evropy při FF MU; Arne Nováka 1, Brno; robert.antonin@seznam.cz

Mgr. Jana Čermáková, odborná archivářka, Archiv města Brna, Přední 2, Brno; janacermakova1@centrum.cz

Mgr. Radana Červená, Ph.D., odborná archivářka, Archiv města Brna, Přední 2, Brno; cervena.radana@brno.cz

PhDr. Aleš Filip, Ph.D., odborný asistent Ústavu hudební vědy FFMU, Arne Nováka 1, Brno; ales.filip@atlas.cz

Mgr. Jindřich Chatrný, Muzeum města Brna, Špilberk 1, Brno; chatrny@spilberk.cz

Mgr. Miroslav Jeřábek, Ph.D., historik; mirek.jerabek@volny.cz

PhDr. Hana Jordánková, odborná archivářka, Archiv města Brna, Dominikánské nám. 1, Brno; jordankova.hana@brno.cz

Mgr. Pavel Košťál, Muzeum města Brna, Špilberk 1, Brno; kostal@spilberk.cz

Mgr. Martina Kotlíková, interní doktorandka na Ústavu pomocných věd historických a archivnictví FF MU, Grohova 34a, Brno; Martina.Kotlikova@seznam.cz

Mgr. Jana Kubíčková, studentka doktorského studia, Historický ústav FF MU, Arne Nováka 1; janakubicek@seznam.cz

Mgr. Martina Langrová, Jihomoravská plynárenská, a.s., Plynárenská 499/1, Brno; martina.langrova@email.cz

PhDr. Irena Loskotová, ÚAM FF MU, Arne Nováka 1, Brno; irena@phil.muni.cz

PhDr. Karel Maráz, Ph.D., FF MU, Arne Nováka 1, Brno; Karel.Maraz@seznam.cz

Mgr. Jana Nosková, Ph.D., Etnologický ústav AV CR, v.v.i., pracoviště Brno, Veveří 97, Brno; j.noskova@o2active.cz

Mgr. Markéta Novotná, odborná archivářka, Archiv města Brna, Přední 2, Brno; novotna.marketa@brno.cz

Jiří Ort, Tannenstrasse 13, D – 82402 Seeshaupt; jiri.ort@t-online.de

PhDr. Jiří Plachý, samostatný vědecký pracovník Vojenského historického ústavu v Praze; Masarykova 884, Roztoky; jirikplachy@seznam.cz

Mgr. Otakara Řebounová, studentka FF UK v Praze, Celetná 20, Praha 1, obor Pravěká a raně středověké archeologie; Oti.Rebounova@seznam.cz

PhDr. Jitka Sedlářová, Úvoz 19, Brno; j-sedlar@centrum.cz

Mgr. Tomáš Sterneck, Ph. D., Historický ústav Akademie věd ČR, Prosecká 76, Praha; sterneck@volny.cz

Doc. PhDr. Ludmila Sulitková, CSc., Vysoká škola finanční a správní, Praha a Ústav humanitních studií UJEP, Ústí nad Labem; ludmila.sulitkova@seznam.cz

Zdeněk Šimeček, Fišova 16, Brno;

Mgr. Věra Šlancarová, Horní Bojanovice 233, 693 01; vera.slancarova@centrum.cz

Doc. PhDr. Vladimír Vašků, CSc.,Ústav pomocných věd historických a archivnictví FF MU, Arne Nováka 1, Brno; 261@mail.muni.cz

Mgr. Petr Žákovský; ÚAM FF MU, Arne Nováka 1, Brno; zakovsky.p@volny.cz

647-658_autori_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 19:22 Stránka 651

POKYNY REDAKCE

647-658_autori_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 19:22 Stránka 652

Forma odevzdání příspěvků do sborníku Brno v minulosti a dnes

1. Termíny:

ohlášení příspěvku nejpozději do konce května každého roku
odevzdání příspěvku do prvního týdne měsíce září každého roku

2. Příspěvky:

Mohou být zařazeny do oddílu:

články, studie– 5–30 stran
materiály a edice– do 35 stran

Texty rozsáhlejší otiskujeme ve sborníku výjimečně, je lépe kontaktovat redakci a domluvit se na jiné formě vydání, například supplementu.

3. Formát textu:

Texty prosím odevzdávejte v elektronické formě, ve formátu programu Microsoft Word (formát RTF, DOC). Formát T602 akceptovat nelze.

a) Nezadávejte nějaké opravdu speciální formáty textu nebo fonty písma – pro psaní prosím použijte **Times New Roman velikost 12, řádkování 1,5**.
b) Odsazení prvních řádků sloupců je vítáno, ne však tehdy, je-li vyráběno mezerníkem. Tuto funkci buď nastavte ve formátu textu, nebo proveďte tabelátorem.
c) Nedělte slova ručně ani automaticky, nezadávejte ručně ani konce řádků v plynulém textu odstavce (klávesou Enter).
d) Pokud je v textu tabulka, dodejte raději také zvlášť, protože u tabulek při konverzi někdy dochází k prapodivným „úchylkám“ – ne po stránce obsahové, ale po stránce grafické. Pokud máte grafy a tabulky v Excelu, předejte nám je v Excelu. Budou-li vloženy v textu, naznačte jejich umístění.

4. Poznámky:

Budou pod čarou umístěny později, **nyní oddělte vlastní text a text poznámek jako samostatné texty** tak, aby obě části nebyly propojeny automatickým poznámkováním Wordu; v textu označte místa poznámek horním indexem a stejně tak i v textu samotných poznámek. Nevkládejte poznámky do různých závorek či vykřičníků dovnitř textu!

Pro úpravu bibliografie a poznámek striktně použijte úzus BMD.

5.

Vyvarujte se seznamu literatury na závěr příspěvku, literaturu uvádějte pomocí bibliografických odkazů v poznámkovém aparátu. Při citacích archivních pramenů si zjistěte přesné názvy archivů a fondů, uvádějte inv. č.

6. Přílohy:

Přílohy jsou černobílé i barevné, přílohami mohou být i plány či mapy velkého formátu.

Je třeba uvést jejich seznam s přesnými citacemi, včetně jejich původu, autora či uložení.

Samotné přílohy ve formě fotografií, diapozitivů nebo v digitální podobě — v posledním případě se nejdříve domluvte na formátu souboru a jeho vlastnostech. Vyhněte se laserovým a jiným kopiím.

7. Resumé:

Rozsah – u článku maximálně 1 strana, u studie 1–2 strany českého textu, který dáme přeložit. Je možno jej odevzdat již v německém překladu. Pokud bude váš příspěvek zařazen svou povahou mezi materiály, není resumé třeba.

8.

Příspěvky zašlete nebo nejlépe osobně přineste do Archivu města Brna, případně je lze zaslat na adresu: cervena.radana@brno.cz. Digitální přílohy prosíme na CD-R. Ke svému příspěvku přiložte také **kontaktní adresu včetně e-mailu (pokud se tak již nestalo) a telefon.**

Další pokyny k úpravě textu

1. **Zkratky –** používejte pouze u opravdu vžitých výrazů (aj., apod., atd., RNDr. …), na konci s tečkou. Nekraťte prosím v textu slova jako například – např., respektive – resp., mj. – mimo jiné a podobná. V plynulém textu to působí podivně.
   Neužívejte prosím ani zkratku pozn., nejedná-li se o část bibliografického údaje. Rozepisujte slovo poznámka. Pozor, slovo „viz“ není zkratka, ale imperativ slovesa vidět, takže ne viz poznámka, ale viz poznámku…

2. **v citacích užívejte zkratek –** rkp. č., rkps. č. (při plurálu), inv. č., č. p., č.j., sign.

3. **iniciály křestních jmen –** mezi písmeny uvádějte mezery (X. X. XXXXXXXXX)

4. **číselné údaje –** nižší údaje (do tisíců) vždy vyjadřujte slovně. Výjimku tvoří pouze letopočty, data a spojení čísel se zkratkami (40 mm). Číslice a pomlčka nejsou odděleny mezerami (2–3 osoby). U tisícových a vyšších údajů je normou forma X XXX, tedy s mezerou, ale ne s „tisícovou“ tečkou! Forma X XXX neplatí u signatur a letopočtů…

5. **data –** vždy arabskou číslicí.
   Letopočet v žádném případě nezkracujte na poslední dvojčíslí (žádné 1977–83), ale vždy jej vypisujte celý (1977–1983). Mezi letopočty a pomlčkou nedělejte mezery.

Co se týká plně uvedených dat (i s uvedením dne a měsíce), jsou zde k dispozici dvě formy:

a) číselné vyjádření s mezerami: XX. XX. XXXX
b) kombinované vyjádření s mezerami: XX. název měsíce XXXX

6. **datum narození a úmrtí** – narození doplňte před datem hvězdičkou * a úmrtí před datem křížkem † (Alt+0134) – forma data pak bude vypadat * XX. XX. XXXX – † XX. XX. XXXX. Mezi znakem a datem je mezera.

7. **časové údaje** – hodiny a minuty jsou od sebe odděleny tečkou, minuty a sekundy dvojtečkou.

8. **peněžní hodnoty** – peněžní částka se vyjadřuje číselně s uvedením měny, pokud jde o moderní měnu, pak s čárkou a pomlčkou a uvedením zkratky měny (12 Kč nebo Kč 12,-).

9. **složené výrazy se spojovníkem** – (Alt+0173)
v těsně spojených výrazech se užívá bez mezer (česko-anglický), je třeba si ho neplést s pomlčkou, kolem které mezery jsou. Spojovník ani pomlčku prosím nepište klávesou pro minus!

10. **pomlčka** – (Alt+0150)
nezaměňujte se spojovníkem, ale hlavně ji nepište klávesou pro minus.

11. **interpunkční znaménka** – patří těsně za poslední písmeno slova, nedělejte mezi nimi mezery.

12. **uvozovky** – uvozovky patří těsně k výrazu, k němuž se vztahují, a to ve formě „ (Alt+0132) a “ (Alt+0147). Pro české uvozovky existuje lehká mnemotechnická pomůcka – 9966. U výrazů vkládaných a uvozovaných uvnitř textu, jež už sám v uvozovkách je, použijte prosím formu, (Alt+0130) a ‘ (Alt+0145).

13. **apostrof** – se užívá většinou při odsunutí jednotlivé hlásky (d’Elvert). Nepiště jej čárkou, ale jeho vlastní podobou (Alt+0146).

14. **závorky** – k výrazu se připojují bez mezer. Oblé závorky se používají v textu, hranaté pro uvádění příloh v textu. Hranaté závorky samozřejmě užívejte v edici – při vkládání edičních poznámek do editovaného textu (Alt+Ctrl+F a Alt+Ctrl+G). Dáváte-li do závorky celou větu, je nutno ji uvnitř závorek ukončit tečkou, pokud je v závorce pouze část věty, poznámka, pak ne. Tečky, čárky apod. se v takovém případě nacházejí až za závorkou.

15. značka pro paragraf – od čísla je oddělena mezerou.

16. značka pro procenta a promile – ve spojení s číslem je mezi číselným údajem a značkou mezera. Promile ‰ (Alt+0137).

Forma bibliografických záznamů pro poznámkový aparát BMD

Literatura

Jaroslav KUDRNA, *Materiály k německým dějinám*, Brno 1987, s. 20.
Ivan HLAVÁČEK – Jaroslav KAŠPAR – Rostislav NOVÝ, *Vademecum pomocných věd historických*, Praha 1958, s. 12–23.
František Václav PEŘINKA, *Dějiny města Kroměříže I*, Kroměříž 1913, s. 217–218, 222.
Jaroslav PÁNEK, *Města v předbělohorském českém státě*, in: Opera historica 1, 1991, s. 13–14.
August SEDLÁČEK, *Úvahy o Zrcadle Paprockého*, in: Časopis Matice moravské (dále ČMM) 31, 1907, s. 18–19.
Miroslav FLODR (ed.), *Iura originalia civitatis Brunensis. Privilegium českého krále Václava I. z ledna roku 1243 pro město Brno*, Brno 1993.
Vladimír NEKUDA (red.) a kol., *Vyškovsko*, Brno – Vyškov 1965, s. 95, 305, 337.
Jaroslav ČECHURA, *Patriciát ve struktuře českých a moravských měst 14.–16. století*, in: Časopis Národního musea – řada historická CLVII/1–2, 1988, s. 32–51.
Irena ZACHOVÁ – Stanislav PETR, *Soupis sbírky rukopisů Antonína Bedřicha Mitrovského v Archivu města Brna*, in: Studie o rukopisech, Monographia 4, Praha 1999, s. 8.
Gunilla-Friderika BUDDE, *Das Dienstmädche*, in: Ute Frevert – Heinz-Gerhard Haupt [Hrsg.], Der Mensch des 19. Jahrhunderts, Frankfurt am Main – New York 1999, s. 151.

Při opakování

J. KUDRNA [ani při uvádění jiného autorova díla již není třeba uvádět celé křestní], *Materiály*, s. 68.
J. PÁNEK, *Města v politickém systému předbělohorského českého státu*, in: Česká města v 16. až 18. století, Praha 1991, s. 20, 27–29.
TÝŽ, *Okrajové vrstvy obyvatelstva českých měst a městeček v 16.–18. století*, in: Documenta Pragensia XVI, Praha 1998, s. 49–53.
TÝŽ, *Okrajové vrstvy*, s. 50.
Tamtéž, s. 51.

Mezi jednotlivými údaji můžete použít středník.

Prameny a edice:

CDB II, s. 328, č. 324.
Srov. Archiv města Brna (dále AMB), fond T 60 Vojta František, RnDr. – osobní fond, 1902–1973 (dále fond T 60 Vojta František), inv. č. 77, kart. 1.
U citací pramenů z archivního materiálu vyberte vlastní zkratku, kterou budete používat při opakování citace (dále…). Archivní citace musí obsahovat: název archivu (při opakování používejte zavedené zkratky), značku fondu, název fondu (při opakování použijte Vámi zavedenou zkratku), inv. č. nebo signaturu, karton. Při opakování archivní citace prosím neuvádějte zkratku tamtéž.
u rukopisů neuvádět „rkp. (rkps.) inv. č.“, ale pouze „rkp. (rkps.) č.“
ročníky arabskou číslicí, svazky a díly římskou
rok–rok (pomlčka bez mezer)
číslo strany–číslo strany (pomlčka bez mezer)

Citace z internetu:

Internetové zdroje citujeme uvedením oficiálního (nezkráceného) názvu dané stránky, jenž je napsán na nejvrchnější modré liště stránky prohlížeče, dále uvádíme přístup ke zdroji a datum citace, které dokumentuje z jaké verze bylo citováno (cit. 2006-02-010 nebo citováno 10. února 2006)
Celý záznam pak vypadá takto:

Milan Kundera – Wikipedie, otevřená encyklopedie
Dostupné z http://cs.wikipedia.org/wiki/Milan_Kundera
[cit. 2006-02-10]

Personální informace zjištěné osobním kontaktem (telefonicky, e-mailem, osobně) citujeme: **osobní sdělení.**

647-658_autori_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 19:22 Stránka 658

659-686_barva_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 19:24 Stránka 659

BAREVNÁ PŘÍLOHA

659-686_barva_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 19:24 Stránka 660

659-686_barva_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 19:24 Stránka 661

Barevná příloha I: Inv. č. 7843
Nereida (Thetis) jedoucí na Tritónovi.

Barevná příloha II: Inv. č. 7844
Mužská hlava v levém profilu.

Barevná příloha III: Inv. č. 7847
Orel na skalisku.

Barevná příloha IV: Inv. č. 15300
Erós s obrácenou pochodní.

Barevná příloha V: Inv. č. 15300
Sklánějící se Erós.

659-686_barva_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 19:24 Stránka 662

Barevná příloha VI: Inv. č. 18693
Erós opírající se o hůl.

Barevná příloha VII: Inv. č. 18693
Bohyně Róma.

Barevná příloha VIII: Inv. č. 18693
Trůnící Jupiter.

Barevná příloha IX: Inv. č. 18693
Stojící mužská postava v přilbě (bojovník?).

Barevná příloha X: Inv. č. 18693
Mravenec.

659-686_barva_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 19:24 Stránka 663

Barevná příloha XI: Inv. č. 18693
Nápis.

Barevná příloha XII: Inv. č. 18693
Orel držící v zobáku vavřínový věnec.

Barevná příloha XIII: Inv. č. 18693
Pták sedící na větvi.

Barevná příloha XIV: Inv. č. 24282
Orel sedící na oltáři.

Barevná příloha XV: Inv. č. 24283
Bůh Chnoubis.

Barevná příloha XVI: Inv. č. 24284
Bůh Jupiter/Mars.

Barevná příloha XVII: Inv. č. 24285
Bohyně Minerva.

Barevná příloha XVIII: Inv. č. 24286
Bůh Chnoubis.

Barevná příloha XIX: Inv. č. 24287
Erótové/Dioskúrové na koních.

Barevná příloha XX: Inv. č. 24288
Stařec opírající se o hůl.

Barevná příloha XXI: Inv. č. 24289
Pasoucí se kůň.

Barevná příloha XXII: Inv. č. 24290
Zápasící Eróti.

Barevná příloha XXIII: Inv. č. 24291
Žena s cornu copiae (Fortuna).

Barevná příloha XXIV: Inv. č. 24292
Bohyně Minerva.

Barevná příloha XXV: Inv. č. 24293
Bohyně Minerva s Viktorií.

Barevná příloha XXVI: Inv. č. 24294
Bohyně Salus.

Barevná příloha XXVII: Inv. č. 24295
Bojovník.

Barevná příloha XXVIII: Inv. č. 24296
Lev s nápisem.

659-686_barva_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 19:24 Stránka 666

Barevná příloha XXIX: Inv. č. 24297
Bůh Mars.

Barevná příloha XXX: Inv. č. 24298
Personofikace Aequitas.

Barevná příloha XXXI: Inv. č. 24299
Kráčející Pan s Erótem.

Barevná příloha XXXII: Inv. č. 24300
Bohyně Ceres–Fides Publica.

Barevná příloha XXXIII: Inv. č. 24301
Dva hrající si (útočící?) psi.

Barevná příloha XXXIV: Inv. č. 24302
Erós jedoucí na hipokampovi nebo delfínu.

659-686_barva_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 19:24 Stránka 667

Barevná příloha XXXV: Inv. č. 24303
Kentaur Cheirón učící Achillea.

Barevná příloha XXXVI: Inv. č. 24304
Bohyně Minerva a Concordia.

Barevná příloha XXXVII: Inv. č. 24305
Bohyně Róma.

Barevná příloha XXXVIII: Inv. č. 24306
Bůh Pan.

Barevná příloha XXXIX: Inv. č. 24307
Palma s nápisem.

Barevná příloha XL: Inv. č. 24308
Bůh Merkur.

Barevná příloha XLI: Inv. č. 24309
Bůh Silvánus.

Barevná příloha XLII: Inv. č. 24310
Bůh Mars.

Barevná příloha XLIII: Inv. č. 24311
Ženská postava s palmovou ratolestí
a džbánem u nohou.

Barevná příloha XLIV: Inv. č. 24312
Personfikace Fortuna–Isis–Ceres,
případně Kybele.

Barevná příloha XLV: Inv. č. 24313
Nahý muž s přilbou a štítem (Théseus).

Barevná příloha XLVI: Inv. č. 24314
Mužská postava makovicí v ruce.

659-686_barva_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 19:24 Stránka 669

Barevná příloha XLVII: Inv. č. 24315
Nahý muž držící pochvu s mečem (Théseus).

Barevná příloha XLVIII: Inv. č. 24316
Bohyně Viktorie.

Barevná příloha XLIX: Inv. č. 24317
Bůh Dionýsos.

Barevná příloha L: Inv. č. 24318
Bohyně Minerva.

Barevná příloha LI: Inv. č. 24319
Bůh Dionýsos.

Barevná příloha LII: Inv. č. 24320
Řemeslník nebo bůh Vulkán.

659-686_barva_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 19:24 Stránka 670

Barevná příloha LIII: Inv. č. 24321
Augustovský portrét.

Barevná příloha LIV: Inv. č. 24322
Nahý muž s atributy a písmeny.

Barevná příloha LV: Inv. č. 24323
Portrét ověnčeného muže.

Barevná příloha LVI: Inv. č. 24324
Jezdec.

Barevná příloha LVII: Inv. č. 24325
Bohyně Minerva s Viktorií.

Barrevná příloha LVIII: Inv. č. 24326
Portrét vousatého muže.

659-686_barva_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 19:24 Stránka 671

Barevná příloha č. LIX: Kolorovaná kresba s věnováním hraběte Antonia Belcrediho, 1801.

Barevná příloha č. LX: Zápis s kolorovanou kresbou hraběte Johanna Nepomuka Mittrowského, 9. 8. 1794.

659-686_barva_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 19:24 Stránka 672

Barevná příloha č. LXI: Vídeň, nájemní dům Roßauer Lände 27,
detail boční fasády.

Barevná příloha č. LXII: Vídeň, nájemní dům Roßauer Lände 27,
portál hlavního vstupu.

659-686_barva_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 19:24 Stránka 673

Barevná příloha č. LXIII: Brno, Ústřední hřbitov, projekt márnice a pohřební síně, perspektivní pohled, dat. 7. 9. 1906.

Barevná příloha č. LXIV: Brno, Ústřední hřbitov, projekt márnice a pohřební síně, přední pohled, dat. 9. 9. 1906.

659-686_barva_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 19:24 Stránka 674

Barevná příloha č. LXV: Brno, Křenová 21, škola, hlavní průčelí.

Barevná příloha č. LXVI: Brno, Křenová, náčrt hlavního průčelí kostela č. 9, dat. 19. 7. 1909.

659-686_barva_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 19:24 Stránka 675

Barevná příloha č. LXVII: Brno, Křenová, náčrt hlavního průčelí kostela č. 10, dat. 20. 7. 1909.

Barevná příloha č. LXVIII: Brno, Křenová, návrh hlavního oltáře
pro kostel Neposkvrněného Početí Panny Marie, 1912.

659-686_barva_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 19:24 Stránka 676

Barevná příloha č. LXIX: Brno, Křenová, kostel Neposkvrněného Početí Panny Marie, hlavní oltář.

Barevná příloha č. LXX: Brno, Křenová 21a, fara, okno schodiště s vitrají.

659-686_barva_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 19:24 Stránka 677

Barevná příloha č. LXXI: Brno-Zábrdovice, nájemní dům Stará 3.

659-686_barva_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 19:24 Stránka 678

Barevná příloha č. LXXII: Brno, Ústřední hřbitov, projekt márnice a pohřební síně, půdorys suterénní části, dat. 30. 6. 1906, detail.

Barevná příloha č. LXXIII: Brno, Kounicova 16, škola, detail portálu hlavního vstupu.

659-686_barva_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 19:24 Stránka 679

Barevná příloha č. LXXIV.: Vlajka L. K. v Brně.

659-686_barva_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 19:24 Stránka 680

Barevná příloha č. LXXV.: Dům č. p. 14 na Hybešově ulici (dříve Silniční). Zde Karel Racek na začátku I. světové války zazdil pod jedno z oken svého kamenického závodu seznam členů L. K. v Brně.

659-686_barva_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 19:24 Stránka 681

Brevná příloha č. LXXVI: Antonín Procházka, Krajina s mostem, kolem 1925, tuš, akvarel, tempera, papír, 28,8 x 26 cm.

659-686_barva_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 19:24 Stránka 682

Barevná příloha č. LXXVII: Sluneční krajina (Před bouří), 1939,
enkaustika, olej, tempera, plátno, 89 x 108 cm.

659-686_barva_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 19:24 Stránka 683

Barevná příloha č. LXXVIII: Hotel Plzeňský dvůr. 1923. Pohlednice podle Oskara Schmiedta.

Barevná příloha č. LXXIX: Pohled na Rašínovu č. 2 a 1 z náměstí Svobody. 1915.

659-686_barva_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 19:24 Stránka 684

Barevná příloha č. LXXX: Pohled z Moravského náměstí do Rašínovy ulice. Po roce 1911.

Barevná příloha č. LXXXI: Pohled na severní stranu Jakubského náměstí.
Nedatováno, mezi lety 1906–1919.

659-686_barva_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 19:24 Stránka 685

659-686_barva_bmd21:Sestava 1 18.6.2008 19:24 Stránka 686

Brno v minulosti a dnes, XXI

ISBN 978-80-86736-10-5

ISSN 0524-689X

Archiv města Brna
Odpovědný redaktor PhDr. František Novák
Výkonný redaktor Mgr. Radana Červená, Ph.D.
Sazba: Jonatán, grafické sdružení, www.jonatan.us
Tisk: Arch-polygrafické práce, spol. s r.o.